Dolginovo Memorial Book

Esh tamid--yizkor le-Dolhinov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Esh tamid--yizkor le-Dolhinov : sefer zikaron li-ḳehilat Dolhinov veha-sevivah / ba-ʼarikhat Yosef Krust u-Matityahu Bar-Ratson ; [rishumim mi-nof ha-ʼayarh, Natan Ḳozinits].
IMPRINT	880-03 [Israel] : Irgun yotsʻe Dolhinov be-Yiśraʻel, [1984 or 1985]
DESCRIPT	718 p., [1] leaf of plates : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Dolginovo (Minskai͡a oblastʹ)
	Daŭhinava (Minskai͡a voblastsʹ, Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Dolginovo (Minskai͡a oblastʹ)
ADD'L NAME	Chrust, Josef.
	Bar-Ratson, Matityahu.
ADD'L TITLE	Yizkor le-Dolhinov

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

אש תמיד – יזכור לדולהינוב

ועדת המערכת:

הרצל בן־טוב (גיטלזון) ז״ל

דב עדין (אידלמן)

שמואל אלפרוביץ׳

רישומים מנוף העיירה:

נתן קוזיניץ

דפוס אותפז בע״מ, תל־אביב

אש תמיד — יזכור לדולהינוב

ספר זכרון לקהילת דולהינוב והסביבה

בעריכת: יוסף כרוסט ומתתיהו בר-רצון

בהוצאת ארגון יוצאי דולהינוב בישראל

תוכן העניינים

זכרונות

אישים ודמויות

שואה וגבורה

בשבילי מולדת

דפי הנצחה

כֶּתֶר קִינָה לְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל

אֵיךְ הוּבְלוּ דֶּרֶךְ מִרְעֶה-לִבְלוּב בִּבְלוֹאִים
יְהוּדֵי הַיָּפִים, וְהֵם יוֹדְעִים וְרוֹאִים:
הֵם לַמָּוֶת·· וְרֹן שֶׁל לִבְלוּב עַד גְּבֹהִים!
אֵין כְּמִירַת רַחֲמִים תַּחַת שְׁמֵי אֱלֹהִים:
תֵּבֵל שֶׁל גּוֹיִם·

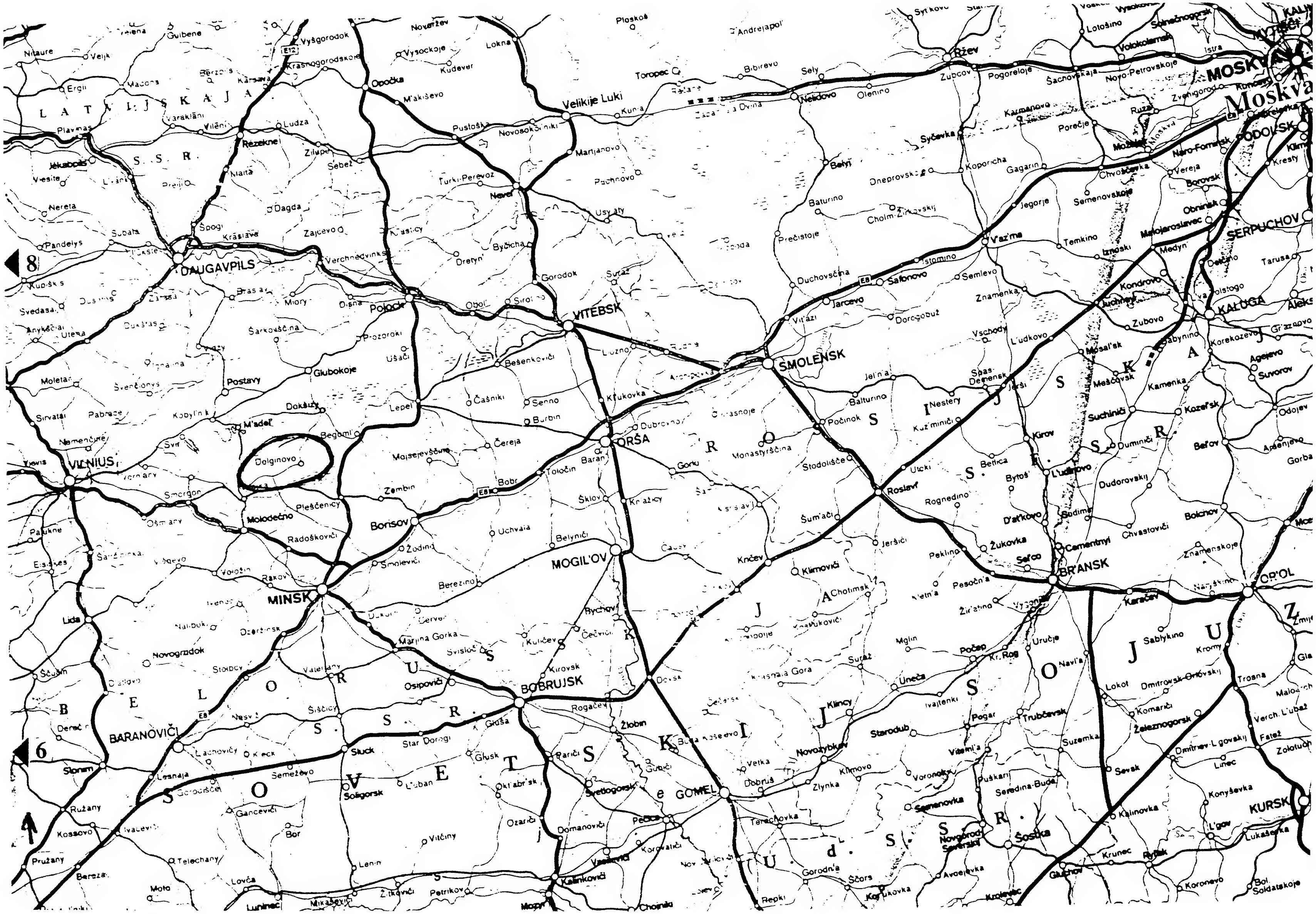
הַיְּהוּדִים צוֹעֲדִים אֲפֵלִים לִבְלִי שֵׁם,
בְּאֶמְצַע הַנְּגֹהוֹת כְּקִרְעֵי יוֹם-לֵילָם הֵם;
כְּלֹא-שַׁיָּכִים-הֵם-לְכָאן בְּעֵינָם;
צִפֳּרִים מְרַחֲפוֹת עֲלֵיהֶם - כְּאֵינָם··
הֶהָיְתָה לָהֶם אֵם וְהָלְחֲשׁוּ עֲלֵי שַׁד:
שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵינוּ אֶחָד!!

כְּאוֹר שֶׁמֶשׁ מָלֵא הָעוֹלָם, מְלֵאָה
תֵּבֵל גְּזַר דִּינֵנוּ, תֵּבֵל הַגּוֹיִם·
חִכֵּנוּ בּוֹלֵעַ מַחְטֵי אֲבוּיִים··
כָּרַת גָּלוּתֵנוּ! שׁוֹתֵק אֱלֹהִים--

קְווּצוֹת מְיַדִּים הַ'שְּׁקָצִים' הָרוֹעִים
וּמְנַבְּחִים גֶּרְמָנִית: 'הַיְּהוּדִים הַצֹּאִים!'
כְּלַפֵּיהֶם מְנַבֵּחַ סַרְדְּיוֹט: 'זֶה נָכוֹן!
הֵם הֵיטֵב יְכֻבְּסוּ בְּכִבְשַׁן הַמָּכוֹן--'

וְהַיְּהוּדִים צוֹעֲדִים כְּעֶדְרֵי אֱלֹהִים
לְמוֹתָם·· וְרֹן שֶׁל לִבְלוּב עַד גְּבֹהִים!
אֵין מִי שֶׁיִּפְדֵּם מִמִּכְמֹרֶת עֵשָׂו,
כָּל חֲרוֹן-הַנַּצְרוּת-הָאוֹיֶבֶת נֶאֱסַף
מִכָּל-הַפְּזוּר-בַּלְאֻמִּים-הַשְּׂבֵעִים,
וּבָא וְנִמְסַךְ בְּכָל-רוּחַ-עִוְעִים
בִּכְלֵי-קְרָב-וְנִיבִים--

אורי צבי גרינברג / רחובות הנהר
הוצאת שוקן

MOSKVA
Moskva
PODOL'SK
SERPUCHOV
KALUGA
OR'OL
KURSK
BR'ANSK
SMOLENSK
VITEBSK
ORŠA
MOGIL'OV
MINSK
BOBRUJSK
GOMEL
BARANOVIČI
VILNIUS
DAUGAVPILS
Velikije Luki
Ržev
Vaz'ma
Roslavl'
Borisov
Polock
Novopolock
Molodečno
Lida
Slonim
Sluck
Soligorsk
Rezekne
Opočka
Nevel
Jarcevo
Safonovo
Klincy
Novozybkov
Žlobin
Kalinkoviči
Mozyr
Pinsk
L A T V I J S K A J A S. S. R.
B E L O R U S S K A J A S. S. R.
R O S S I J S K A J A S. S. R.
U K R A J I N S K A J A S. S. R.
S O V E T S K I J S O J U Z
8
6
4

שררו בה בערבוביה גם רשות מקומית וגם רשות כפרית, שהקיפה את כל הכפרים בסביבתה. גם כיום היא ספק עיירונת וספק כפר; קיימים בה גם "גורסובייט" וגם "סלסובייט" (מועצה עיירתית ומועצה כפרית).

בשנת 1661 חלו על יד דולהינוב היתקלויות והתנגשויות בין הצבא הפולני־ליטאי לבין צבאות רוסיה. אותה שנה ערך סטפאן באטורי – מלך פולין־ליטא את מסע הכיבוש שלו הנודע בשם "מסע פולוצק". דרך דולהינוב וקריביץ' הוביל את צבאו לצלוח את הוויליה. על קרבות אלה שנמשכו ימים אחדים מעידים שרידים בולטים של חפירות הגנה ליד נהר הסרביץ' הזורם בקריביץ' וגם במרחק לא רב מהעיירה דולהינוב. גם ליד חופי פלג הסארצ'יסטה הזורם בתוך העיירה היו עקבות שטושטשו במשך הזמן. תוך התנגשויות אלה התרכז עיקר כוחו של הצבא הרוסי לשם מיתקפה כוללת בסביבות מינסק ובשיגור כוחות־חלוץ לעבר הוויליה. באטורי שלח כוח צבאי מובחר בפיקודו של הקצין חמילבסקי לעבר מינסק, על מנת לעצור את ההסתערות הרוסית וגם כדי להסוות את צליחת כוחותיו על פני הוויליה. חמילבסקי הוכיח עצמו כמצביא יעיל ויצא מנצח. גיזרת פולוצק והעיר בתוכה נכבשה כולה. כאותות הוקרה וכבוד העניק המלך לקצינו המוכשר אחוזות מאדמת השלטון וכפרים למכביר. נכדו של אותו חמילבסקי העניק ליהודים רשיון ראשון להקים בית־תפילה, בשנות ה־90 למאה ה־17.

בשנת 1667 היו בעיירה 485 יהודים מתוך 1710 כלל אוכלוסין. עם גידולו והתפתחותו של הישוב היהודי בעיירה, נוספו בתי־כנסת עד שהיו בה בשנות מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, בין שתי מלחמת העולם, חמישה בתי־כנסת.

יהודים בדולהינוב

בהיותנו מנותקים ורחוקים מעיקרם של המקורות ההיסטוריים, לא ניתן כלל לענות על השאלה: מאין, אימתי וכיצד הגיעו יהודים לדולהינוב ולעיירות סביב. כל אשר ייאמר ויכתב כאן הריהו על סמך השערות וניחושים שלוקטו לאור ידיעות כלשהן באקראי ממאמרי עיתונים, מספרים וכתובים, הסותרים לא אחת זה את זה.

רוב המיסמכים הארכיוניים במינהלי הפלכים וילנא ומינסק נשרפו בסמולנסק ב־1812 עם פלישת נפוליאון לרוסיה. ניתן לשער, כי כבר במחציתה של המאה השש־עשרה ואולי קצת קודם לכן, החלו יהודים

לבוא לדולהינוב וסביבתה, בדרכם אל הקהילות החדשות כמו וילנא ומינסק, 'מוהילוב ובוברויסק, ויטבסק וכו' אשר קמו במאות השנים 1650–1550 ואל הקהילות הוותיקות כגון: בריסק (ברסט־ליטובסק) והורודנה (גרודנא דהיום), בהן ישבו כבר יהודים למן המאה הארבע־עשרה ואילך. יש לזכור, כי פלישת השבטים המונגוליים (טאטארים) למזרח־אירופה בשנות 1236–1214 איפשרה לליטאים להנחיל מפלה לנסיכויות הרוסיות ולספח אל ארצם את שטחי ביאלורוסיה ולהתפשט על פני מרחבי אוקראינה כולל פודוליה ווהלין. כך איפוא היו בידי ליטא במאה ה–13 נובוגרודק, וולקוביסק וסלונים בדרום, ופולוצק וסמולנסק בצפון. מסע הכיבושים נתבסס ביתר שאת אחר ברית האיחוד בין ממלכת פולין לבין ליטא – בהסכם קרבו בשנת 1385. בריתות האיחוד שבאו לאחר מכן – האיחוד הפרסונאלי בהורודנה והאיחוד המדיני בלובלין 1569, איחדו עוד יותר את שתי המדינות.

כך קמו קהילות יהודיות חדשות – גדולות וקטנות יותר – בשטחי מזרחה ומערבה של ביאלורוסיה. כך צצו וגדלו קהילות סמורגון והלובוקי (גלובוקי) וגם דולהינוב ווילייקה ומאוחר יותר, איליה, דוקשיץ ומיאדל ואחרות. יהודי דולהינוב השתייכו מבחינה מינהלית לגליל סמורגון – בו היה סניף גלילי של "ועד ארבע הארצות" ולאחר

בית התפוצות
על שם נחום גולדמן
The Nahum Goldmann
Museum of the Jewish Diaspora

F392

ט' אב תשמ"ד
07-AUG-84
דולגינובו
....

דולגינובו – (בפולנית דולהינוב), עיר קטנה בבילורוסיה, ברית-המועצות; עד 1793 ובין שתי מלחמות-העולם בפולין.
בשנת 1897 מנתה הקהילה 2,559 (מתוך 3,551 תושבי העיר); שנה אחת קודם לכן התחוללו בה מהומות אנטי-יהודיות. אחרי מלחמת-העולם הראשונה ישבו בה 1,747 יהודים (1921) וכעבור עשרים שנה כ-5,000. הגרמנים כבשו את העיר בסוף יוני 1941 ובאוגוסט אותה שנה רצחו 22 יהודים, וביניהם רב הקהילה. ב-3 במארס 1942 נורו למוות 1,500 יהודים וגופותיהם נשרפו מחוץ לעיר. ב-1 במאי הוקם הגיטו ובחג השבועות נטבחה כל הקהילה, פרט ל-500 בעלי-מקצוע. קבוצות אחדות הצליחו להימלט ליערות ולהצטרף לפארטיזאנים. אחרוני הקהילה נהרגו בספטמבר 1942. ניצלו ממוות כ-200 איש – חיילים שהתגייסו לצבא האדום באביב 1941, פארטיזנים ומעטים שיצאו ממחבואם עם שחרור העיר.

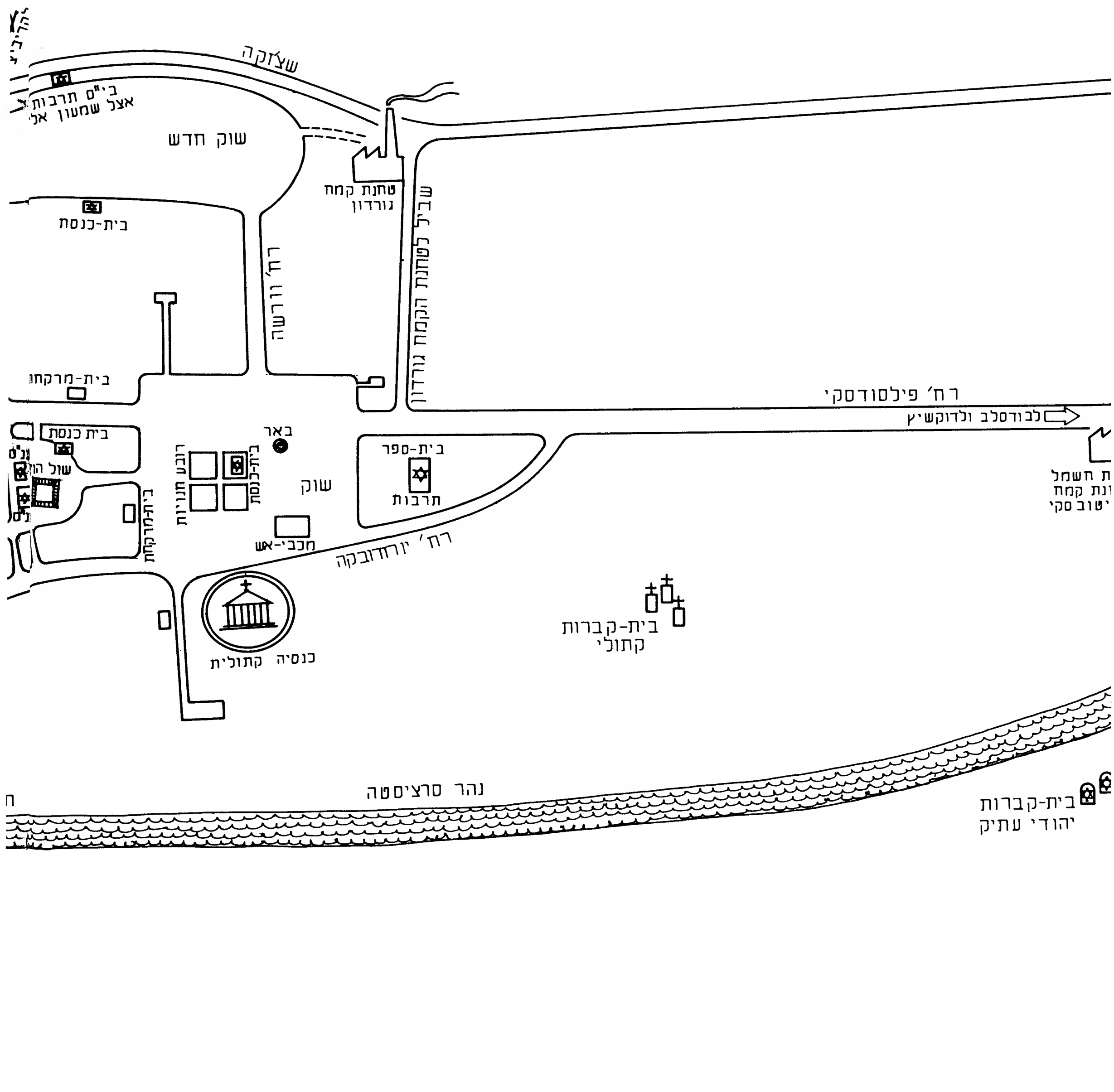
מכן – סניף של "ועד ליטא" שכונן את עצמו בנפרד, ב–1623. עדיין היו אותם השנים שנות תור הזהב לתרבות התורנית וכך, עד לגזירות ת"ח ות"ט ומלחמות הצפון. לא ידוע לנו אם היתה קיימת כבר ישיבה בדולהינוב, אבל אין זה מן הנמנע. שנים אחדות לאחר הגזירות והמלחמות ידוע לנו כבר על רב גדול ומפורסם שכיהן בדולהינוב, כפי שיסופר עוד להלן.

על מספר יהודי דולהינוב בימי הגזירות של ת"ח ותש"ט, אין לנו אומדנים. כפי הנראה היתה קהילה גדולה למדי בהסתערותם הגיעו החיילות הפורעים של הקוזקים גם עד פינסק והומל. יהודים ממינסק הגיעו בבורחם לדולהינוב בה ישבו ישיבת ארעי "עד יעבור זעם". שנים אחדות אחרי זה, ב–1854, פרץ חמילניצקי עם חילותיו בשיתוף עם הרוסים, בדרך ויטבסק ומינסק והשלתטו כמעט על כל שטחי ליטא. רוב יהודי וילנא ברחו ואף הגיעו לסביבות דולהינוב וגם אליה.

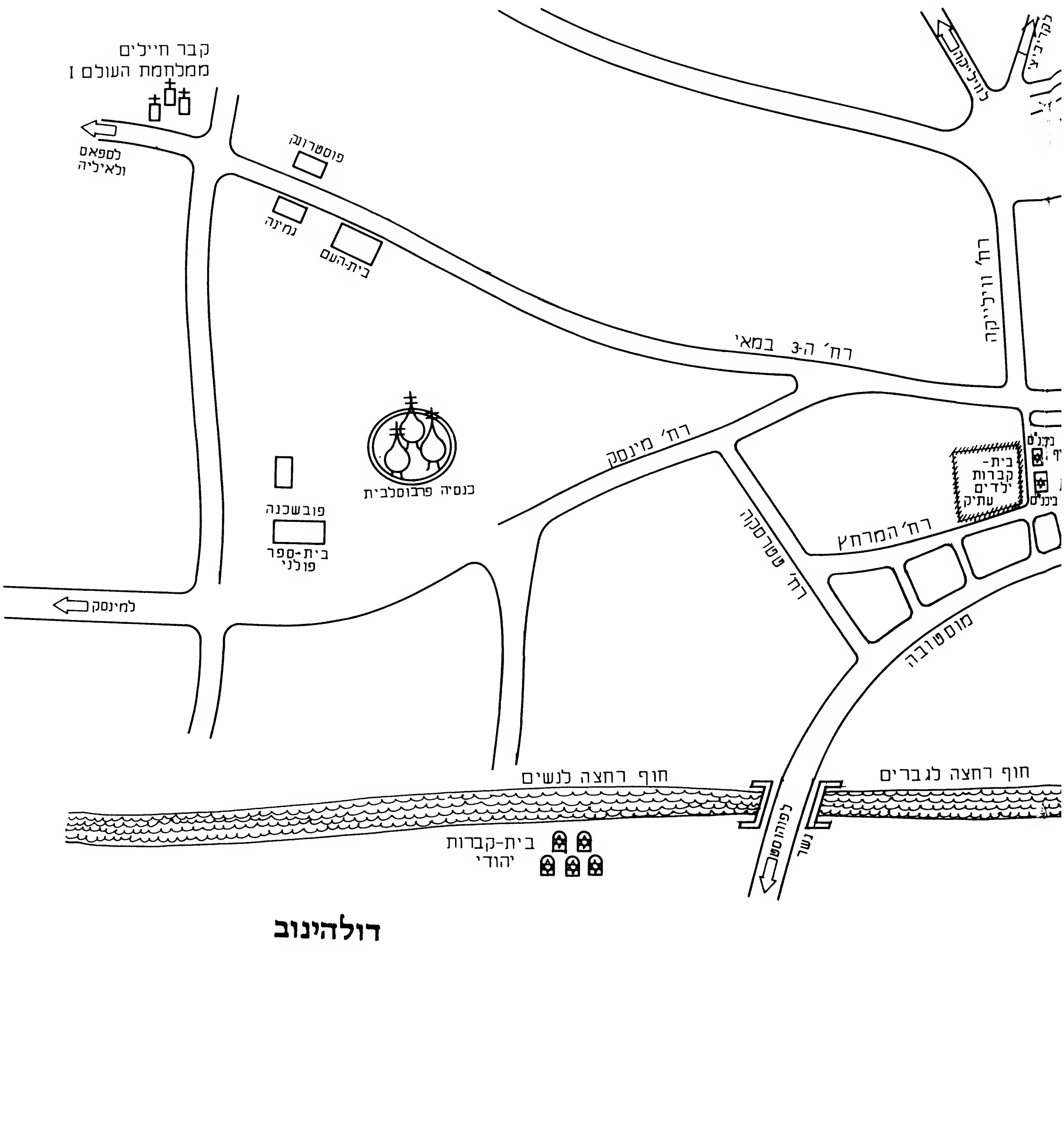
DOLGINOVO (Pol. **Dołhinów**), small town in Belorussian S.S.R.; passed from Poland to Russia in 1793; within Poland from 1921 to 1945. The community numbered 1,194 in 1847; 2,559 in 1897 (out of a total population of 3,551); and 1,747 in 1921 (out of 2,671). Anti-Jewish riots occurred in Dolginovo in 1896. [Ed.]

Holocaust Period. The Jewish population of the city had increased to nearly 5,000 in 1941. From the outbreak of World War II in 1939 until the German-Soviet war the town was under Soviet occupation. On June 28, 1941, the German army captured it. In August 1941, 22 men, including the rabbi of the community, were murdered by the Germans. On March 3, 1942, in the first mass *Aktion* 1,500 Jews were shot to death and cremated on the outskirts of the town. On May 1, 1942, a ghetto was set up. During the *Shavuot* festival that year, the entire community was wiped out, except for 500 craftsmen who were spared from immediate death. In this period groups of Jews fled to the forests and joined the partisans operating in Nalibocka Puszcza. The few remaining members of the community were murdered in September 1942. Only about 200 persons survived the war as soldiers of the Soviet army drafted in the spring of 1941, others as members of partisan units, and a number who had gone into hiding. The community was not refounded after World War II. [Ar.W.]

Bibliography: *Eynikeit* (Dec. 3, 1945); material extant in Yad Vashem Archives.

שצ׳זקה
בי"ס תרבות
אצל שמעון אל
שוק חדש
טחנת קמח
גורדון
בית-כנסת
רח׳ וורשה
שביל לטחנת הקמח גורדון
בית-מרקחת
רח׳ פילסודסקי
לבודסלב ולדוקשיץ
באר
בית כנסת
שול הו
ביתֿ-כנסת
רובע חנויות
שוק
בית-ספר
תרבות
בית-מרקחת
מכבי-אש
רח׳ יורדובקה
כנסיה קתולית
בית-קברות
קתולי
נהר סרציסטה
בית-קברות
יהודי עתיק

קבר חיילים
ממלחמת העולם I
לספאס
ולאיליה
פוסטרונק
גמינה
בית-העם
רח׳ ה-3 במאי
רח׳ ווילייקה
לווילייקה
רח׳ מינסק
כנסיה פרבוסלבית
פובשכנה
בית-ספר
פולני
למינסק
בית-
קברות
ילדים
עתיק
רח׳ המרחץ
רח׳ טטרסקה
מוסטובה
חוף רחצה לנשים
חוף רחצה לגברים
בית-קברות
יהודי
לפוהוסט
גשר

דולהינוב

קהילת דולהינוב הוסיפה להתפתח משך השנים הבאות. במיפקד האוכלוסין שנערך ב־1847 ע"י שלטונות רוסיה לאחר שלוש החלוקות של פולין – בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה, מתגלית לעינינו תמונה שונה: 1194 יהודים מתוך 3395 כלל אוכלוסין (ביאלורוסים פראבוסלאבים 1086); קתולים פולנים ומקצת ביאלורוסים 1101 וכ־14 בני קידר (טאטארים). במיפקד האוכלוסין ב־1897 היו כבר בדולהינוב "רשומים לישיבת קבע" 2559 יהודים מתוך 3551 אוכלוסין.

הרכבם הכלכלי־חברתי של יהודי דולהינוב

יהודי דולהינוב הביאלורוסית הם מבחינה גיאוגרפית עצם מעצמותיה ובשר מבשרה של יהדות ליטא. רק לאחר "ירושת" פולין וליטא "נתעשרה" רוסיה ביהודים ומאז קיים המונח "יהדות רוסיה". ואכן, יהודי דולהינוב נמנים גם הם על "חידת ליטא". היסטוריונים וחוקרים עומדים תמהים לנוכח התופעה של יהדות ליטא השונה כל כך באופייה, השכלתה ונטיותיה החברתיות־תרבותיות. כבר הבחין בכך, בחושו החריף והמחודד, ההיסטוריון שמעון דובנוב, מבלי להתעמק בפשר הדבר. הפרופ' יוסף קלויזנר וד"ר ישראל קלויזנר – ההיסטוריון של יהודי וילנא – העמיקו במחקריהם על "חידת ליטא". גם בן־ציון דינור וד"ר יעקב שאצקי – היסטוריון יהדות פולין – תהו על פשר הדבר.

תשובה חלקית לשוני המוזכר לעיל ניתן אולי בעובדת הרכבה של אותה יהדות. יהדות ליטא היא פרי מיפגש בין יהדות אשכנז ויהדות ספרד. נדידת היהודים ממערב למזרח היתה בתחילה חד־סיטרית. יהודים מגרמניה עברו לפולין מחמת המציק והרדיפות בימי הביניים וממנה גם לליטא – בה נתקיימו, כאמור, קהילות כבר מהמאה הארבע־עשרה – בגרודנא, בריסק ופינסק. מלחמות הליטאים וכיבושיהם בימי בניו של גדימין, קייסטוט ואולגרד וגם אחרי זה הביאו לליטאים ארץ גדולה המשוועת לפיתוחה ולריישובה. גם ויטאוטאס (1385־1430) עשה רבות: כלפי פנים – לפיתוח הערים והישובים הקטנים יותר ולהרחבת המסחר והמלאכה בכל מקום, וכלפי חוץ – הרחיב כיבושיו במלחמותיו ופשיטותיו בשיתוף עם הטאטארים ועד לקרים הגיע. משטחים אלה, מקרים וחופי הים השחור, הגיעו ובאו יהודים לשטחים החדשים ואלה בעיקר היו יהודים ספרדים, אשר באו לקרים מארצות הבלקאן ותורכיה. משך השנים חל המיזוג ונתערבבו היסודות, גדל המאחד ופחת המפריד. כך

נוצרה איפוא החטיבה המקורית "יהודי ליטא" ובתה יורשתה "יהדות רוסיה".

אותות וסימנים למיזוג "תערובת" זו ניכרו עד ימיה האחרונים של יהדות ליטא ואף בדולהינוב וסביבתה. הדבר ניכר גם בשמות משפחה ובשיבושיהם. הנה היו בעיירות הסביבה, בקריביץ' ובדוקשיץ, שמות משפחה בשם "שוד" (שין ימנית) וזה שיבוש שנשתרש. המקור היה שדה, בר־שדה וגם בן־סוד, שם שהיה נפוץ בעבר בארצות הבלקאן; השם "חרנס" בדולהינוב אינו אלא שיבוש מקורנס (והרי "ק" בניב הסלאבי הרוסי־פולני הופך ל"ח" גרונית או "כ" חיכית). יתרה מזאת; שמות כמו קלור, קלורין, קליר, קלדרין, גם הם מורשת משובשת משמות־משפחה של יהודי ספרד. אל נכון שובשו מקלדרון (קדר) וברבות הימים הפכו ל"טעפער" ביידיש. סח לי ידידי ורעי פסח רבינוביץ' (יליד קובנה) ז"ל, כי בווילקומיר היו לו קרובי־משפחה בשם "טעפער־קלורין" ושמרו שלא תישמט חלילה אות אחת משמם. אין מקום לפקפק בכך, ששמות כמו חדש, חודסביץ' או חודשביץ' וקצוביץ' (מקצב - שם מקובל בקרב יהדות ספרד והמזרח) הם מורשת יהודי ספרד וכך גם חארמאץ (חרמש) וכן הלאה.

ברם, לא נעסוק בניתוח שמות ונשוב לענייננו. יהודי ליטא, בבואם למקומותיהם החדשים, הביאו עמהם תנופה וכושר־מעשה והתמדה. הקהילות גדלו; ליהודים בערים גדולות הוענקו ע"י ויטאוטאס וכל הבאים אחריו כנסיכים הגדולים של ליטא (אשר היו לעיתים גם מלכי פולין), זכויות חוקתיות על יסוד חוקת מאגדבורג. בערים קטנות יותר ובעיירות ניתן ליהודים לחכור אדמות ולעבדן, לפתוח פונדקים ובתי־מרזח למזיגת משקאות חריפים, לנהל אחוזות של אצילים וכו'. כך היה גם בדולהינוב לאחר תקומתה, התבססותה והיותה קהילה החל במאה ה־17, הכפופה מבחינה מינהלית (יהודית) ל"ועד ליטא" - באמצעות סניפו בסמורגון, אליו השתייכו קהילות היהודים בסביבה כמו: הלובוק (גלובוקי), סביר וקאבילניק.([1]) על דרכי התפתחותה משך כמה עשרות שנים לא נוכל לדעת, כיוון שלא נשארו ואין להשיג מיסמכים ותיעוד של ערכאות מקומיות ומחוזיות עליהן ניתן לנו להסתמך. ידוע לנו לעומת זאת מעדויות מאוחרות בהרבה על יהודים בעלי נכסים ובעלי יוזמה, חוכרי אחוזות האצולה הפולנית והליטאית ומנהלי המשקים (דבר שנמשך זמן רב למדי משך המאות ה־18 וה־19 גם תחת שלטון רוסיה לאחר חלוקת פולין בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה - ואפילו עד למלחמת העולם הראשונה בראשית המאה העשרים). כמו"כ היו חוכרים (או

בעלים) של פונדקים, בתי־מזיגה בעיירות הסביבה וגם בעיירה בה מדובר. הם היו גם סיטונאי תבואה, פשתן ולבד וריכזו בידיהם את כל המסחר באלה ובשילוחם לערים הגדולות וגם לחו"ל דרך גדאנסק (דאנציג). מפעם בפעם חכרו גם גביית מס גולגולת למדינה מיהודים – מטעם "ועד ארבע הארצות" ולאחר מכן מטעם "ועד ליטא" לאחר כינונו העצמאי ב–1623.([2]) על חיי יהודי דולהינוב בכפרי הסביבה (כחוכרי אדמות או בעליה ומנהלי משקים) מעידה העובדה שעד ימי הקהילה האחרונים נשארו הכינויים: "דובריקער", "דאבראוויצער", "אלאנקעס", הם שבו לדולהינוב לאחר האיסור על יהודים לדור בכפרים בראשיתה ובהמשכה של המאה ה־19.

ידוע לנו גם על אחד פלוני בשם מנדל שימשיל, תושב העיירה, חוכר גביית מס־גולגולת בדולהינוב ובסביבה בסוף המאה ה־17 ובמאה ה־18, שהיה אחראי בפני "ועד סמורגון", אליו השתייכה הסביבה מבחינה מינהלית. איננו יודעים, מי היה אותו מנדל שימשיל הנזכר גם במיסמכים וכתבים. אפשר והיה מאבי אבות המשפחה שימשילביץ' (שימשי), רב־סבא של צבי שימשי, אבי יצחק בן־צבי – נשיאה השני של מדינת־ישראל ודודו, אהרון שימשילביץ', רופא השיניים בדולהינוב ואיש ה"בונד" ולימים, גם חבר הסובייט העליון במינסק וכפי שסבר והניח בשעתו ר' דוד זכאי זקן עיתונאי ישראל ומעורכיו הבכירים של "דבר" – איש שהיה מעורה היטב בסביבה (ראה "דוד זכאי, "תהודה לקריביץ' בנבכי הזכרון", יזכור לקריביץ' נר תמיד).

עד מלחמת העולם הראשונה היו בדולהינוב וסביבתה יהודים חוכרים או בעלי־אחוזות ומנהלי אחוזות וחצרות ה"פריצים". כך היה בדולהינוב פלוני בשם הורביץ' אשר חכר את "חצר" דולהינוב כפי שכינוה – בה היו אדמות מעובדות כהלכה, אסמי בר וגן גדול של עצי־פרי. היה זה יהודי קצת מרוחק מ"יהודי כל השנה", מתנשא ויהיר. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נטש הכל וברח ולא שב עוד אל העיירה. על חוכרים או בעלי אחוזות כאלה מספרים גם הרצל בן־טוב ז"ל, והסופר איסר קצוביץ' – "60 יאר לעבן". יהושע בונימוביץ', איש דולהינוב ויליד קריביץ', יודע לספר על רב־סבו ליברמן־חייקין, חוכר האחוזות וה"חצרות" באוזלה, דונילוביץ', קוסטיביץ' וחצר קריביץ' – בעל מכלאות בקר, משקי חלב ועופות, מפעל לייצור ספירט וטחנות מים.

אחד מרבניה הראשונים ואולי ראשון גדול ומפורסם בעיירה בה מדובר, היה הרב ר׳ משה־זאב קצנלנבויגן זצ״ל, בנו של הרב המפורסם ר׳ יהודה אידל, שהתייחס לפי ספר היוחסין של המשפחה, אל המהר״ל מפראג. הוא היה אב״ד בעיר קובל שבווהלין ולאחר מכן אב״ד בקהילת רוז׳אנוי. אך כעבור שנים אחדות נאלץ לעזוב; לאחר התחולל ״מהומות ומלחמות הצפון״ עם השבדים והרוסים יצא לגרמניה ושימש כרב אב״ד בקהילת פיורדה אשר בבווריה. לאחר שוך המהומות ובריתות השלום באוליבה (1660) עם השבדים ובאנדרוסוב עם הרוסים (1667), חזר לליטא והיה רב במינסק ובסביבה. משם עבר לדולהינוב ושימש בה רב ואב״ד משך כמה שנים עד לפטירתו. דולהינוב היתה לו תחנה אחרונה בחייו ובה מנוחתו כבוד. דברי תורה וחכמה מפיו מביא הרב החכם והמלומד ר׳ יהונתן בר ר׳ יוסף – רב ואב״ד רוז׳אנוי בספר ״ישועה בישראל״.

לאחר פטירת הר׳ ר׳ משה זאב קצנלבויגן בשנות התשעים למאה ה–17, שימשו בה רבנים ר׳ השל־מאיר בן זליג דרשן ויוסף–יואל מגיד (כפי הנראה אחזו שניהם ב״מגידות״ והטפה בבית־כנסת, לפני היותם רבנים). הראשון הגיע לעיירה מסביבות וילנא, היה מתלמידיו של ר׳ משה רבקהש והמשיך בישיבה לה הניח יסוד קודמו ר׳ משה־זאב. טרם היתה זו ישיבה ״מאורגנת״ והלומדים בה למדו ב״קיבוץ״ – קבוצת בחורים למדו יחד בהדרכת הרב. יותר מאוחר (לא ידוע אימתי בדיוק) הפכה הישיבה לרגילה מן המניין. גם יוסף־יואל מגיד אשר הגיע מבריסק כתלמיד של ר׳ יואל סירקיס, המשיך אחריו עד לפטירתו.

על המשכה של הישיבה בעיירה, רבניה ״והמחלוקות והפלוגתות״ סביב הרבנות והשו״בים וכלי הקודש, כתבו בספר זה אליעזר בן־חיים (רובין) ושלמה שמגר, משום כך לא תעסוק יותר בכך סקירה זו. כותב הסקירה שאב את הפרטים על רבניה של העיירה מפי ר׳ יהושע בן אריה־לייב בונימוביץ׳ ז״ל ומסיפוריו על ימי ילדותו בהם שמע תורה מפי מלמדיו מקריביץ׳ ומפי רבה הרב הגאון ר׳ יצחק (שם משפחתו לא נודע). מסורת התורה בעיירה נמשכה כמובן במעלות ומורדות עד למלחמת העולם הראשונה בין שתי מלחמות העולם ועד בכלל.

"חלוצי העיירה" אשר עלו בשנות העשרים ארצה, לא היו ראשונים ובעבר הרחוק קדמו להם "נחשונים" שעלו מדולהינוב. ועל שניים מהם יסופר להלן:

האחד – יואל־שלמה בן חיים־יונה רובין, חסיד חב"ד; השני – אלי־דוד בן מרדכי־מנדל קצוביץ' מתלמידיו של הגר"א, בן ישיבת וילנא. שניהם עלו ארצה ולא בזמן אחד. הראשון עלה בקבוצה השנייה של חסידים לאחר הקבוצה הראשונה, בראשותו של ר' מנדל מוויטבסק בשנת 1777. יואל־שלמה בן חיים־יונה רובין עלה ב־1784. הוא הגיע לצפת, אך מאוחר יותר עבר לירושלים והתפרנס מעבודה בדפוס ועבודות אחרות. השני עלה באחת הקבוצות של אנשי "חזון ציון", תלמידי הגר"א, שהחלו לעלות בראשית המאה ה־19 מיד עם פטירת הגאון ר' אליהו בשנת 1797. אלה פנו בעיקר לירושלים וגם לחברון (שמותיהם של השניים נזכרים ב"ספר כוללין וילנא והסביבה" של חברה־קדישא בירושלים שנת ה־תרמ"ח 1888). לפי המסופר, קבורים שניהם בהר הזיתים בירושלים. אולם כותב הסקירה לא מצא סימוכין לכך. כפי הנראה חרבו הקברים והמצבות בשנות שליטת הירדנים בעיר העתיקה וסביבתה. יש לציין עולה נוסף מעליית החסידים: הרב ר' שמואל בן יהושוע־זליג מדולהינוב. שנת עלייתו לא ידועה; אינו מוזכר גם ב"ספר כוללין" כנ"ל, אף כי ידוע שנפטר בירושלים ביום ג' באב תרי"ח (1858). הוא נודע כמחבר תפילות, תחינות ובקשות הנאמרות עד היום ע"י חרדים ליד ה"כותל". התפילות חוברו בעברית ויידיש. כמו"כ הן נאמרות ליד קבר רחל, מערת המכפלה וקברות צדיקים. לראשונה הופיעו מכונסות בספר "שערי דמעה" לשמואל בן יהושוע מדולהינוב בשנת ה־תר"ט – 1849 בדפוס ישראל בק ירושלים. הספר חזר והופיע בשנת תרכ"ו (1866) ותרל"ג (1873), כולו "עברי טייטש" בדפוס ניסן בק ירושלים. ולבסוף – "שערי דמעה השלם עם מענה לשון" וציורים ורשימת "כינוס צדיקים" בדפוס צוקרמאן ירושלים. הופעה זו חודשה גם בשנת תרפ"ד (1924) ותרצ"ד (1934). הוא קבור בחברון, לפי "מצבות קודש בארץ ישראל" לפרופ' זאב וילנאי ומוזכר גם ב"יהדות ליטא" כרך א'. קברו והמצבה אינם עוד עתה. כותב הסקירה לא מצאם. כך איפוא "מאותתים" עולי חב"ד "וחזון ציון" עם שמואל מדולהינוב לחלוצים עולים מעיירתם בשנות העשרים של המאה ה־20.

חלה הפסקה ממושכת בעליה לארץ־ישראל בכל הגולה וכמובן גם בדולהינוב. צעירי דולהינוב "החלוצים", חברי תנועות הנוער, עלו רק בשנות העשרים והשלושים למאה שלנו. ודאי היו סיבות רבות לכך: גזירות רבות ומתחדשות ניתכו על יהודי ליטא שהפכו ליהודי רוסיה. הן הסיחו את הדעת כמובן מכיסופי העלייה ומטה לחמם של היהודים נשבר ובעקבות זה נוצר הכרח למצוא פתרונות ארעיים ודחופים לקיום: הכרח לעבור למקומות אחרים, לעקור לשם פרנסה. מכאן הצורך בהגירה "פנימית" בתוך הארץ או "חיצונית" לחו"ל. כך נוצר הבסיס התיאורטי להגירה לארצות המערב ולארצות חדשות: לאמריקה.

בעוד הדלות היהודית גוברת והולכת והאוטונומיה של היהודים מצומקת ואפסית, אירגוני העזרה ההדדית משותקים ואינם פועלים ורב מאוד הניוון בחיי היהודים, הוסיפו "ראשי הקהל והפרנסים" לרדות ביד רמה בדלת העם ולעשוק ביתר שאת את החוליות החלשות. ביחוד העיקה על שכבות אלה גזירת המיסים הבלתי ישירים, להוצאת תחזוקה של הקהילות (בנוסף למיסי המדינה). הקהילות הפכו גם שוט ביד השלטונות לביצוע תכניות החנק שלהם כלפי המוני היהודים, הן חויבו לבצע את גזירת הגיוס של צעירים יהודים לשירות צבאי. גם בדולהינוב ובסביבה היו "קאנטוניסטים", כפי שמסופר בספר זה.

חלקם של רבנים ופרנסי קהל ישרים החלו פה ושם להתקומם ולמרוד במציאות. ראשית כל התקוממו בכל עוזם נגד חרפת שיתוף הפעולה בביצוע הגיוס ע"י ה"כאפונעס", ה"חוטפים". הן ראשי ופרנסי הקהילות השתתפו בפועל בחטיפת ילדי יהודים ממשפחות עניות ויתומים ומסירתם לשירות צבאי, מטעם הצאר ניקולאי הראשון, למשך עשרים וחמש שנה. דבר זה נשאר לדראון למשך שנים וכחטא לא יכופר של הקהילות. זה השאיר רישומו העמוק בספרות ובהיסטוריה. בין הלוחמים בחרפה זו יש להזכיר את שימשקע סאנדלער בדולהינוב. לאט לאט החלה לחדור גם לדולהינוב שאיפה לפרולטריזציה; פועלים ובני־נוער החלו להתארגן ובשנות ה־80 למאה ה־19 היה כבר חוג נוער בראשות הנפח חבלין, מושפע מהלכי רוח אלה.

הגירה

בשנות ה־80 למאה התשע־עשרה עבר גל פרעות כמעט בכל רוסיה וגם לדולהינוב הגיע. ב־1886 נעשו פרעות ביהודי העיירה. קרבנות

בנפש היו אמנם מעטים, אולם רבים סבלו מפגיעות ברכוש ובאמצעי מחייתם. ניצני ההגירה שהחלו להתפשט בעיירה גדלו מהר ושורות שורות של בתי אב החלו להתרוקן מצעיריהם. בנים ובנות צעירים יצאו בדרך לא דרך והסתכנו בסכנות חמורות, לחצות הגבולות באופן בלתי־חוקי על מנת להגיע לארצות מעבר לים. בשנים אלה זרמה ההגירה במאורגן ע"י חוגי "עם עולם" ושלא במאורגן, כפרטים לארה"ב של אמריקה ולקנדה. מאוחר יותר גם לדרום־אפריקה. לצערנו לא נשמרו פרטים מהימנים על זרמי ההגירה, פרט לרמזים בודדים וקלושים במאמרים מפוזרים בעיתונות מהימים ההם. משנות ה־80 ואילך זרמה ההגירה מדולהינוב ומעיירות הסביבה בזרם איטי, ולאחר מאורעות מהפכת 1905 גברה בהרבה. בעשור הראשון למאה שלנו התארגנה כבר בניו־יורק "קונגרגיישן" של דולהינוב־קריביץ' עם בית־כנסת ובית־קברות משלה, אשר החלה לסייע למשפחות ולאחים במולדת הישנה. בכך מסתכם פרק מפרשת ההגירה.

לאחר יסוד ה"בונד" בווילנא ב־1897, קמה גם התארגנות נוער ברוחו בדולהינוב ובעיירות הסביבה שהלכה וגברה לקראת 1905 והמהפכה הממשמשת ובאה. הנה פרצו שביתות ראשונות בווילנא ובסביבה. בעיירה פוזרו כרוזים וקראו לנוער להתארגן ל"הגנה עצמית", בפני כל רוח מצויה ובלתי־מצויה. כמו"כ חלו פעולות החרמה ראשונות - "אכספרופריאציות" גם בעיירה. בראש תסיסה זו היה אהרון שימשילביץ' – רופא שיניים צעיר ועוד צעירים מספר. לאחר מאורעות המהפכה והתבצרות שלטון הצאר מחדש, נתפזר הארגון ורוב בחוריו ובחורותיו ברחו מעבר לים. אולם גרעינו של ה"בונד" נשאר והמשיך לפעול.

הפגנות נגד מסלול הרכבת

בשנת 1903 החלו לסלול את מסילת הרכבת שדליץ־לידא־מולודצ'נו־פולוצק לריגא מצד אחד ולפטרבורג מצד שני. ניקולאי השני, "קיסר רוסיה, מלך פולין ירום הודו, נסיך ליטא הגדול ומושל פינלאנד" וכן הלאה – התכונן לבקר נחלותיו ועל כן חייבים היו לפתח רשת רכבות. עד אז היה רק קו הרכבת מולודצ'נו־סמורגון, שפעל כחלק מהמסילה מינסק־וילנא. סלילת הרכבת היתה עשויה להביא ברכה תוך המצאת תעסוקה לעיירות ולכפרים. לאורך המסלול, גם בדולהינוב היה צריך המסלול לעבור. אולם בהתקרב הסוללים לעיירה נתחוללו הפגנות ושתדלנויות נגד ה"תכנון", בלשון "פאיעזדאוו ניע זשעלאיעם, דאלוי

זשעלעזנאיא דאראגא!" – אין רצוננו ברכבות, הלאה מסילת הברזל!. בראש ההפגנות בעיירה עמדו אלי־יאשע רובין ובנו משה. היו ריצות ושתדלנויות וגם שיחוד הממונים על הסלילה. כתוצאה מכל זה נטה המסלול מדולהינוב לעבר בודסלאב. וכך נותרה דולהינוב בלי תחנת־רכבת.(3) א. בן־חיים רובין שמע בשעתו על כך מזקני עיירתו.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא נתארעו בעיירה דברים בולטים וחשובים לספר עליהם. דומה וקפאה העיירה על עומדה משך שנים אחדות. משפט בייליס בקייב וכל הכרוך סביבו הטיל אמנם סערה גם בעיירה והיה לשיחה משך שבועות רבים. אולם על כך אין אני יכול לספר. סקירתי ההיסטורית על העיירה וקורותיה באה איפוא לסופה. אין לי אלא להוסיף שורות מספר על נוער דולהינוב התוסס והמרדן מטבע ברייתו של נוער בכלל.

כולם היו בני דולהינוב

אילו היתה קהילת היהודים בדולהינוב יצור חי ומפרפר גם כיום, אל נכון היתה אומרת "כולם היו בני". כוֹלל כל אותם צעירים מרדנים על תסיסותיהם ומרידותיהם, במאבקם נגד הרבנים, תקיפים ופרנסים "ראשי הקהל". היא לא היתה מוציאה מכלל זה גם אותם "שרעו בשדות זרים".

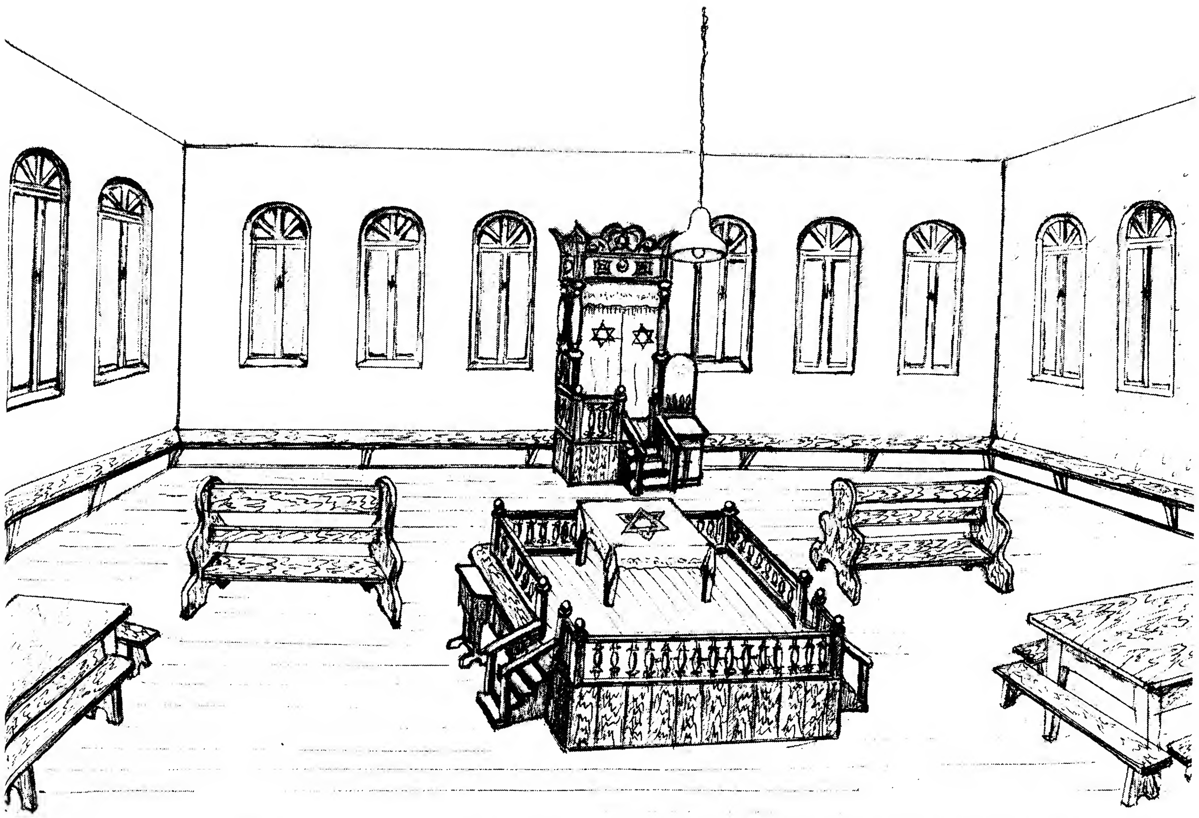
אף כי התרחבו ממדיה ותחומיה של סקירתנו ולא ניתן לנו לעסוק בהרחבה בתסיסות, במאבקים ובסטיות השונות, אין מנוס אלא להזכיר ברפרוף פרשיות אלה. יש בכך עניין מיוחד לדעת, כי החל משלמה־יונה פוסק ומלחמתו במנדל שימשיל על הפקעת מיסי קהילה (קורובקה) ושימשקע סאנדלער, נגד חרפת ה"כאפונעס" כמסופר לעיל, לא פסקו תסיסות מרדניות ומאבקים. היו אף אחדים אשר "רעו בשדות זרים" והשתתפו במלחמות לא להם, אם כי היו אלה מאבקִים לחרות.

מאבק הפולנים לחרות ולפריקת עול שיעבוד רוסיה, מצא הד גם בין צעירי דולהינוב. במרד טאדיאוש קושצ'יוקו ב־1794 היה צעיר בשם מרדכי מאקוב בגדודו של ברק יוסלביץ' עם מספר וילנאים. כמו"כ השתתפו במרידות 1830 ו־1863 לוי יצחק גוטמן ויואל משה שניידר (לפי הירש סמולר: פרייהייטס־קאמפן פון יידן אין צפון־מזרח קרעסן פאלקס־שטימע, ווארשע 1959).

עלינו להזכיר גם "רומאנטיקנים" יהודיים כותבי ביאלורוסית, משתתפים ועורכים בכתב העת "נאשא ניבה" (1906 – 1909) כמו שמואל פלאבניק מדולהינוב (שם העט שלו זמיטרוק ביאדולא) וכמו"כ א. וו. סוסנסקי[4] לא ידוע מיהו אותו סוסנסקי ואם הכוונה לאיש הבונד פ. וו. סוסנסקי. כמו"כ נזכיר את סוניה הלפרין, את חנה שניידר שעברו בשנות העשרים לבריה"מ ויבדל לחיים ארוכים בני פיינזילבר החי עימנו כאן בישראל. נזכיר גם את אהרלה גורדון.

1. העיירה דולהינוב השתייכה גם מבחינת ערכאות השלטון וערכאות המשפט לאיזור ארבע של בתי־משפט השלום (Sąd Pokojowy) ואיזור חמש של בתי־משפט המחוז ((Sąd Ziemski) בסמורגון אף כי יהודים מיעטו מאוד להישפט בערכאות אלה, אלא הזדקקו לערכאות אוטונומיות היהודיות של "ועד ארבע הארצות" ולאחר מכן של "ועד ליטא".
2. את "ועד ליטא" היוו בתחילה שלוש הקהילות הוותיקות הורודנא, בריסק ופינסק. בסוף המאה השבע־עשרה נוספו לו וילנא ("ובנותיה") וסלוצק. "ועד מדינת ליטא" התכנס משך המאה ה־17, אחת לשלוש שנים בממוצע ובמאה ה־18 שש פעמים במשך 64 שנים, כשכל העניינים נקבעו ע"י אסיפות קטנות או "ועד פועל". הכינוסים נתקיימו על פי רוב בבריסק, שלץ או חומסק ולעיתים בזבלודוב, הורודנא, במיר או בפרוז'אן.
3. ראה "מעמוארן און זכרונות – נאטיצן פון אינזשיניער – סענאטאר קערנער, פארלאג "צענטראל",ווארשא 1928.
4. יצחק דויטשער: יידן ־אין פוילישע און ביאלארוסישע אויפשטאנדן און פרייהייטס קאמפן (ליטעראַרישע טריבונע, ווארשע 1934–1935); מאקסים טאנקא (א ביאלארוסישער דיכטער), זמיטרוק ביאדולא און א. וו. סאסענסקי; פאלקס־שטימע, ווארשע 10.3.1979.

זכרונות

הרצל בן־טוב־גיטלזון ז"ל (גבעתיים)

עיירתי באור הזכרון

היבטים ממרחקים

מלאכת סיפורי היתה יכולה להיות ללא ספק שלמה יותר וחיה, אילמלא חלפו כבר ארבעים שנה מאז ימי חורבן הדמים והאש שכילו ואכלו את יהודי העיירה. תוך שחלפו שנים אלה, עברו והסתלקו מעימנו זיקני העדה אשר זכו והיו עימנו כאן. הלא הם: גרשון אידלמן; אליהו פלנט; אבא אכסלרוד; ניסן קפלן; אלימלך קוזניץ ורייזל ברונשטיין ועוד שלא הזכרתי – זכר כולם לברכה!

מתי הגיעו לראשונה יהודים לדולהינוב, לא ידעתי ולא אדע; אבל, ניתן להניח ללא כל ספק – על סמך כל ששמעתי בשעתו מפי זקנים בעיירה וככל שנראה לי מסקירת המצבות הנ"ל – כי לפחות 300 שנה הסתופפה קהילה יהודית בעיירתנו. אפשר להניח כי דרך חייהם של יהודים בה לא רופדה בהצלחות ובהישגים; נהפוך הוא. מלחמת הקיום היתה קשה ביותר. הפרנסות מצומצמות, רוכלות ומסחר זעיר, מלאכה ותיווכים שונים, גם אם התרחבו קצת הפרנסות במרוצת השנים והתפתחו חנויות ובתי־מסחר ענפים ומגוונים יותר. וכל אלה לנוכח

סביבה זרה עויינת ואכולת קינאה, בה ראו בכל יהודי מתחרה ומיצר צעדיהם של הנוצרים. חיי היהודים בעיירתנו כמו בכל עיירות הסביבה, נתונים היו איפוא בין תקופות סוערות והתפרצויות של שנאה לבין תקופות רגיעה יחסיות. בכל עת ידעו השלטונות להפנות את זעם האוכלוסין על מצבם הירוד ועל קשיי החיים, נגד היהודים.

כך שמעתי, למשל, מפי סבא ז"ל שסיפר על פרעות ביהודים בשנות השמונים של המאה הקודמת וכי גם על יהודי דולהינוב נתחולל "פוגרום". גל של פרעות ביהודים הציף אז ערים ועיירות במרחבי רוסיה וגם בסביבות שלנו. היה זה בשנת 1886. יהודי עיירתנו הסתגרו בבתיהם והתחבאו במרתפים "עד יעבור זעם". השלטונות הכריזו "עוצר" ומצב צבאי, איש לא הורשה להסתובב בחוצות.

כמו כן סיפר סבא אידל כי הוא ובני משפחתו הסתגרו אותו יום בביתם אשר בשוק והנה ראה לפתע מבעד לחלון איכר ממכריו הטובים מסתער בקרדום לפרוץ את חנותו. הוא פתח את החלון בקומה השנייה, קרא בשמו של הפורץ ושאלו: מה אתה עושה לי? הן מכרים טובים אנו. על כך ענה האיכר בלשונו: "אידל! סיבודניה זנאקומסטווא ניעמא"(1). והמשיך במלאכתו. החנות אמנם נפרצה ונשדדה על ידו ועל ידי אחרים. במקום אחר בעיירה הסתער איכר מן הפורעים על ביתו של הנפח נח חבלין, לפי שמוסר אליעזר בן חיים. הנפח לא היה פחדן וציפה לפורע כשגרזן בידו. לכשהכניס הלה את אחוריו מבעד לחלון הפרוץ, היכהו הנפח בגרזן וחתך חלק מבשרו הרך במחילה... הפורע מיהר להסתלק. למזלם של יהודי העיירה נסתיים הכל במספר פצועים וחבולים – פרט לשיכור הנ"ל וחנויות שנשדדו. יתרה מזאת: כדאי להזכיר גם פרט זה: שנים רבות לאחר מכן בהיותנו נערים שטופים במשחקנו, ניקרה לעומתנו איכר זקן מאותם ימים אשר שר לנו בקולו הניחר והשיכור:

1886 ראזבונטובאלסיה וויעס נארוד	1886 מרד כל ההמון,
יאנקיעלו קראמניציי ראזלאמאלי	הרסו חנות ליענקל היינן;
ווסיו וואדקו וויפילי	יין־שרף סבאו לבלי הכיל
אי ווייעסיאלא ראספיבאלי...	ובצוותא שרו אלי גיל...

עוד ועוד שח לי סבא: גם נסיון ל"עלילת דם" עבר על יהודי עיירתנו; סבא עצמו לא זכר כבר בדיוק – אימתי ואיך נתרחש הדבר –

1. "אין היום היכרויות!"

ומעשה שהיה כך היה. חבורה שלא מ"בני בריתו של אברהם אבינו" איחרו בלילה ושיחקו בקלפים. לפתע פרץ ביניהם ריב ואף תיגרה חמושה. אחד מהניצים נדקר למוות. ואז החליטו לסלק מהר את הגופה והשליכוה דרך חלון קטן פתוח אל מרתף ביתה של משפחת רובין, אשר היה בקצה הרחוב של הנוצרים. הם תכננו גם ללכת למשטרה בתואנה שיהודים הרגו נוצרים, כדי להשתמש בדמם לאפיית מצות לפסח הקרב ובא... אותו לילה התעוררה אשת רובין, העירה את בעלה וסיפרה כי אביה המנוח בא אליה בחלומה וציווה עליהם, כי ימהרו ויכנסו למרתף. בעלה סרב אך האשה לא נתנה מנוח והעירה אותו כמה פעמים... רובין המבוהל העיר אחדים מבניו ונכנסו למרתף; הם מצאו את הגופה וסילקוה במהירות, בסוחבם ובהשליכם אותה אל הנהר – לא הרחק מביתם. לכשבאו בבוקר למחרת לחפש את הגופה, לא נמצא דבר וכל העלילה הזו נתמוטטה כבניין קלפים... כך נתחולל "נס" בעיירה, כפי שתפשו הזקנים והבינו וסבא בתוכם.

היבט כלכלי־חברתי

יהיה זה מאד יומרני לדבר על הכלכלה בעיירה ומה היו הליכיה. איזו כלכלה יכולה היתה להתהוות ולהתפתח בה? העיירה היתה קטנה. אם כי יחסית גדולה היתה דולהינוב מהעיירות שבסביבה, כגון: קריביץ' ובודסלב, איליה וקורניץ – לא היה בכוחה מפאת מימדיה המצומצמים, לפתח כלכלה עצמאית ובלתי־תלוייה. חייה הכלכליים היו איפוא מבוססים על המסד של: "לכו והתפרנסו זה מזה" ועל העורף של כפרי האיפרכיה (הכפרים שבסביבה).

יהודי דולהינוב ברובם הגדול היו פשוטים, כנים וישרים; תמיד הצניעו לכת וחינכו לתורה ודרך־ארץ וטיפחו מעשים טובים. חיי המשפחה שלהם היו למופת. הם הסתפקו במועט וכל מעיינם – להרויח לחמם כדי לבסס קיומם ה"עירום"

במה עסקו יהודי העיירה? איך שקדו והביאו טרף לבני־ביתם? מוטב כי תשאל במה לא עסקו? אכן, הם טיפלו ועסקו בכל – אלא שמרובן של מלאכות, לא תמיד מרובות היו הברכות... רובם של היהודים עסקו ברוכלות ובמסחר ומקצתם – בעלי־מלאכה, מלאכת ידיים. מרבית הסוחרים היו חנוונים. החנויות שנבנו במרכז השוק היו בידי היהודים. הסוחרים הזעירים או הרוכלים אשר כונו "פאסלער", היו יוצאים לדרך כבר במוצה"ש. הם הסתובבו בכפרים ובשווקים של העיירות הסמוכות –

עד לשעות הערב של יום ד׳ בשבוע. אז שבו הביתה – מוכנים ליום השוק ביום ה׳ כל שבוע. את הסחורה המרוכזת בידיהם מכרו לעמיתיהם הגדולים ״כביכול״. בסיכום – הכל עבדו קשה והפרנסה בצמצום. אף סוחרי בהמות וסוסים היו ביניהם; גם הם הסתובבו רוב ימי השבוע בכפרים וחזרו ליום השוק.

כאמור, היו גם בעיירתנו בעלי־מלאכה: חייטים וסנדלרים, נפחים ופחחים, רצענים, חבתנים, מומחים להתקנת עגלות ומגררות לחורף. כמו״כ היו גם מאפיות ותוצרתן העיקרית – הכעכים הנודעים, ״דאלהינעווער בייגל״ ולחם לבן; הן ייצאו תוצרתן מידי יום ויום בעגלות לימי השוק בעיירות הסמוכות. מי מבינינו לא יזכור את כל סוגי המאפה של רבקה האופה – ״רבקה די בעקערקע״? הן היא היתה שם־דבר! ואיך לא תיפקד ותיזכר האימרה שהיתה נפוצה: ״**רבקה׳ס בייגל, קיכלעך, טייגל, מאנאלעך און אינגבערלעך**?״ והיו גם כובענים ואף הם סיפקו פרי עבודתם לשווקים בעיירות הסמוכות. גם ״תעשייה״ זעירה החלה; יוסף־יהודה חדש ייצר סוכריות וגם ייצור זה היה בעיקר עבודת־יד. היו גם בתי־מלאכה לייצור נעלי לבד (״וואליקעס״), לכך שימשו מכונות אשר היו מונעות ומופעלות בידיים. מי חשב אז על חשמל שטרם הגיע לעיירה? פשוט היה הדבר: במשך כל היום עמד איש על יד המכונה והניע, תוך סיבוב, את הגלגל המפעיל. כלום ניתן לשכוח את ״קבלני״ המצות ומכונות־היד שלהם, ה״פאדריאטים״ אשר התחדשו מידי שנה בשנה כחודש לפני חג הפסח? גם כיום זכור לי עוד, כיצד עמד ״מוטי קברן״ אצל משפחת חדש וסובב כל היום את גלגל המכונה – עד לשעות הקטנות של הלילה. כנערים צעירים מתגנבים היינו להתבונן – כיצד ואיך נאפות המצות. מאוחר יותר על סף הנעורים, היינו מחליפים אותו לזמן קצר בסיבוב הגלגל, למען יחליף כוח וינוח.

במרוצת השנים המאוחרות יותר נוספו עוד מפעלי־מלאכה ואפילו בתי־חרושת זעירים במתכונת מודרנית יותר; מכונותיהם הונעו בכוח הקיטור. קמה ונבנתה טחנת־קיטור גדולה למשפחת גורדון; היא הפכה מהר למרכז – אליו נהרו כל איכרי הכפרים בסביבה – לטחון תבואותיהם. קמו בתי־חרושת קטנים לייצור בירה ומשקאות קלים כגון: לימונדות למיניהן ומי־סודה ועוד. עם כל אלה ולמרות כל אלה, לא נשתנתה פרימיטיביות החיים ולא ״נתמדרנו״. מים זורמים טרם היו בבתים; הם נשאבו מבארות מספר שבעיירה. בימות הקיץ נהרו הנשים (יהודיות כנוצריות) אל הנהר, לכבס כבסיהן; עומדות היו מתחת לגשר על יד המפל וקרש־כביסה ברשותן ומכבסות, תוך שיחה קולנית וערה.

לכמה וכמה משפחות היתה פרה חולבת בביתן והיו חלב ותוצרת חלב, למשפחה וגם למכירה לשכנים. משפחות אחדות אף הצליחו לרכוש או לחכור חלקות־אדמה זעירות על יד ביתן ולעבדן. על פי רוב זרעו תפוחי אדמה ושתלו ירקות שונים. לעת החורף הכינו הכל חביות של כרוב כבוש ומלפפונים חמוצים. כל משפחה אפתה לחמה למשך כל השבוע בביתה. והאמת ניתנה להיאמר: לשיבחן של עקרות הבית ובנותיהן יש לציין כי היו הבתים נקיים ומצוחצחים להפליא. מגורי היהודים היו מרוכזים במרכז העיירה – פרט לכמה משפחות יהודיות אשר פה ושם התגוררו בין בתי הנוצרים. לעומת זאת, לא הסתופפה אף משפחה נוצרית ברחובות מגורי היהודים.

מסתבר איפוא מכל האמור לעיל, כי אכן לא היו בדולהינוב נגידים **ובעלי־מעמד של גבירים ממש (בלי מרכאות) – פרט למשפחת הורוביץ**([2]) בעלת אחוזה גדולה או חוכרת בעיירה ובקירבתה. אימתי הגיעה המשפחה הזו לעיירה וכיצד צברה הון והגיעה למעמד של בעלת קרקעות ורכוש, על אף החוק מטעם ממשלת ה״צאר״ הרוסי, שאסר על **היהודים היאחזות בקרקע ועיבודה, לא ידעתי ואף לא אדע**([3]). **ידוע לי** רק ה״אפילוג״ – סופה של האחוזה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, **עם** תחילת חילופי השלטון והתבססות השלטון הפולני באזורי הגבול הצפון־מזרחי – כלומר בסביבתו, לא חזר לעיירה אף איש ממשפחת הורוביץ. העיירה, חצרה ובתיה, כולל קרקעותיה, חולקה בין עשרות מתנדבי הצבא הפולני ומתיישבים שהובאו ממרכזה של פולין כדי להושיבם בסביבה. הן השלטון הפולני החדש מעוניין היה להפוך את

2. עדות מהימנה על פרנסות יהודיות בדולהינוב ועיירות הסביבה ניתנת בספר ״60 שנות חיים״ מאת: איסר קאצאוויטש – ״60 יאר לעבן״, שיצא לאור בארצות־הברית. המחבר, יליד קריביץ׳, בנו של מלמד באותה עיירונת – בן־גילו של שלום־עליכם (כשנתיים שלוש מבוגר ממנו) – נתיידד עם הסופר הנודע והחליף עימו מכתבים. בשנות ה־80 למאה הקודמת יצא לארה״ב עם תנועת ״עם עולם״; היה לאחר מכן מהמתיישבים בארגנטינה, חזר ונסע על פני מרחבי רוסיה וגם לסביבתנו הגיע. בראשית שנות ה־30 נפטר בארה״ב.

3. בעשורים האחרונים למאה ה־19 היו בסביבה כולה כמה בעלי הון ורכוש: היה **הגביר** ליברמן־חייקין – בעל אחוזות ו״חצרות״ וחוכרן בקריביץ׳ וסביבתה; אחוזת אוזלה; דונילאוויטש; קוסטוביץ׳ וחצר קריביץ׳. בסביבות דולהינוב ליד כפר מאלישקי וביער – בעל אחוזה נוסף ובָעל מפעל־צמר – ״סוקנאוואלניה״ וטחנת־מים גדולה. גם בסביבות גלובוקי התגורר גביר אדיר. ראה: ״60 שנות חיים״ – מאת איסר קאצוביץ׳. כמו״כ ראה: ״עיירת מכורתי״ מאת יהושוע בן אריה־לייב – ״נר תמיד – יזכור לקריביץ׳״ עמוד 36–38.

האיזור כולו לפולני. כך הופיעו "ההתיישבות והמתיישבים" – ה"אוסאדניקים והאוסאדניצטווא" – אנשי תנועה לאומנית שתלטנית, הידועה בקורות הספר הצפוני־מזרחי של פולין. (Kresy Północno-Wschodnie) בואכה מינסק ורוסיה הלבנה. ארמון האחוזה והקרקעות מסביבו וגם בוסתן הפרי העשיר והנרחב נפלו בחלקו של קצין־צבא פולני אכול שנאת ישראל. ה"צנטראביק" – זה היה כינויו, כיוון שנאחז במרכז האחוזה. היאחזותו זו הפכה בתקופת השואה למקום הטבח וההשמדה העיקרי של יהודי עיירתנו. עוד בשנות ה־30, בימי שלטון הקולונלים וה"סאנאציה", סובב קצין זה על פני הכפרים והסית את האיכרים נגד היהודים.

מזכרונותי הקדומים ביותר חי בי כלל גדול, שמקובל היה בקרב יהודי עיירתנו מקדמת דנא: הרצון לעזור לזולת, מעשי העזרה ההדדית ויחסי שכנות טובים ותקינים. כך הם נהגו תמיד, דורות חונכו וחינכו לאחר מכן. לכך חונכו גם בני־גילי ובני־דורי. תמיד פתוחה היתה ידם של יהודי עיירתנו לעזור בפועל ל"כי ימוך אחיך". אם גונבה השמועה למאן־דהוא כי מטה ידו של פלוני או פלמוני, מיד היו כמה יהודים מטכסים עצה בינם לבין עצמם והיו חשים לעזור לו בסתר ובעדינות, על מנת למנוע סבל למשפחה. עזרה הדדית זו התנהלה הן דרך מוסדות (וכל העובדים בהם מתנדבים) כגון: "הכנסת כלה"; "לינת הצדק"; "חברה קדישא"; "גמ"ח"; "מתן בסתר"; ועוד – והן – מתוך יוזמה עצמית וקול בלב.

אנו, חברי השיכבה הבוגרת של הנוער בעיירה ומספר צעירים מאיתנו, פעלנו בשטח זה מתוך יוזמה עצמית ושלא בהדרכת מוסדות. אף ידוע לי שצעירים ובני נוער מתנדבים נחלצו לעזור למוסדות, בעיקר לאגודת "לינת הצדק". צעירות העיירה התנדבו לישון עם חולים כרוניים במצב ירוד ועם זקנים שאין בידם לשרת את עצמם. פעולתנו העיקרית – (ואף אנוכי השתתפתי בה, אפילו לפני עלייתי עם הדרכון בידי) לדאוג לעניים, לבל יישארו בלי חומר להסקה. ההחלטה היתה לקחת עצים למטרה זו, ערימות ערימות מהמלאי שהכינו האמידים בחצרות בתיהם. היינו כ־10 בחורים מבוגרים ונלוו אלינו כמה חבר'ה מהצעירים יותר. יצאנו בשעה מאוחרת בערב ונכנסנו לחצרו של יהודי אמיד – איש וילנא שנשא אשה והשתקע בעיירה (אם אין זכרוני מטעני, היתה זו בת־שבע של אהרצ'יק, איני יודע משום מה כונה בעיירה בשם ה"אוסאדניק"). מהמלאי הרב המוכן בחצר לקחנו עצים והעברנו בחצות הלילה אל נפתלי העגלון אשר פתח לנו את מחסנו והודה במלים חמות על הטובה שעוללנו לו.

משנודע ל"אוסאדניק" למחרת על העצים החסרים וזהותם של הלקחנים, אץ לקבול עלינו במשטרה. מפקד המשטרה – תושב העיירה זה שנים רבות, אשר הכיר אותנו עוד בהיותנו ילדים – קרא את כולנו ושאל אותנו לפשר מעשינו. השיבונו לו, כי לתומנו סברנו שמאום לא ייגרע אם ניקח מעט עצים מה"אוסאדניק" ונעבירם לנפתלי העגלון המטופל במשפחה ואין ידו משגת לקנות. מפקד המשטרה שיבח את מעשינו וקבע, כי אכן נפתלי העגלון זקוק לעצים ופטרנו הביתה. כך חזרנו והענקנו עצים לכל הנזקקים, אשר לא היה ביכולתם לקנות מצרך חיוני זה.

כך פעלו ונפעלו החיים החברתיים של יהודי העיירה; שמחה כי ארעה במשפחה מסויימת – ברית־מילה, פדיון הבן, בר־מצוה, נישואין וכו' – היתה זו שמחת הקהילה כולה. גם היפוכו של דבר, אסון – היה זה הופך להוותם ולצערם של הכל וכולם. בלוויית המת השתתף הקהל כולו: החנויות ובתי־המסחר נסגרו, בתי־הכנסת נעזבו והכל היו אצים לקיים מצוות לוויית המת.

חינוך, תרבות וחיים ציבוריים

כאמור, טיפחו יהודי דולהינוב מקדמת דנא ותמיד בקרב ילדיהם תורה ודרך־ארץ. במה התבטאו חיי התרבות וכיצד היו שיטות החינוך, בטרם עמדתי על דעתי והחילותי להבין בענייני ציבור, לא אדע. ככל שזכרתי מסיפורי ותיקים וככל אשר שמעתי מאוחר יותר, לא התבלטו בקרב קהילתנו רבנים מופלגים נושאי כתר תורה ותלמוד. אפשר שהיו בדורות הקודמים אך לא ידעתי עליהם דבר. בשנות ילדותי ובראשית נעורי לא היתה כבר ישיבה נודעת לשם ולתפארת כמסופר מפי הזקנים, שאמנם היתה בעבר הלא רחוק. היתה אמנם ישיבה קטנה; היו "חדרים" ו"מלמדים", פה ושם נתגלו יהודים "למדנים" אשר ידעו "לרוץ בין השיטין", היו משכילים אחדים שהתבלטו ועלו מעל הממוצע. הם לא התנזרו מקריאת עתון עברי או יהודי (ביידיש) ועיינו מפעם לפעם בספר. מפי השמועה לפחות ידעתי, כי היו מנויים אחדים על "הצפירה" ו"הזמן" הווילנאי. אפשר שאחדים קראו ב"ווסחוד" או ב"ראזסבייט"; אולם כל אלה אין בידם לשנות מעובדת היסוד, כי היו יהודי העיירה פשוטים ותמימים בהליכותיהם עם אלוקים ואדם. הילדים, רובם ככולם למדו ואולפו ב"חדרים" על ידי מלמדים וכמוהם גם אנוכי. משפחות ספורות ואולי יחידות בלבד, שלחו את ילדיהן לבית־הספר הכללי – אל

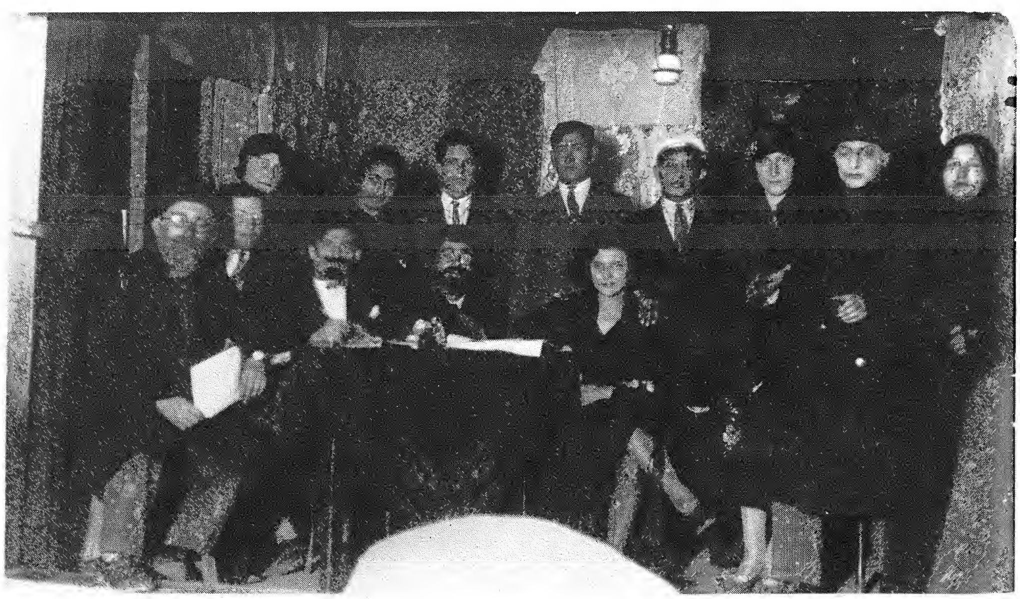
ה"גורודסקויע אוצילישצה" – לפני מלחמת העולם הראשונה – ואל "השקולה פאוושכנה" ־ בשנים לאחר המלחמה.

ככל שידוע לי, לא היו בשנות ילדותי חיים מפלגתיים בציבוריות בעיירה, והטעם פשוט ומובן: לא היו מפלגות. תנועת ה"בונד" לא היכתה שורשים, אם כי ייתכן שפה ושם היו אחדים – בונדאים לפי הרגשתם יותר מאשר בהכרתם – ודאי שלא היו מאורגנים. אותות ושרידים לכך נמצאו בשנים המאוחרות יותר בדמותו של ד"ר שימשלביץ' – רופא־שיניים בעיירה, דודו של יצחק בן־צבי ־ הנשיא השני למדינת ישראל ועוד אנשים מספר כמו אברהם־משה אלפרוביץ' הנפח ועוד. לעומת זאת היתה הציבוריות היהודית רובה ככולה אמונה על מסורת ורגשות לאומיים־דתיים משך שנים רבות, בטרם ראינו אני ובני־גילי את אויר העולם ובטרם עלינו על במת החיים הציבוריים. מובן שבאותן שנים טרם היתה תנועה לאומית מאורגנת: "חיבת־ציון", "ביל"ו" וראשיתה של הציונות המדינית עם הופעת הרצל והקונגרסים הראשונים ריחפו ועברו על עיירתנו בהשאירן אחריהן הדים רגשיים בלבד ולא הכרתיים. כל אלה שבאו לעולמנו בשלהי המאה ה־19 והיכו גלים בראשית המאה ה־20, טרם היה בידם לחולל התעוררות מעשית מהכרה. קריאת "ותחזינה עינינו בשובך לציון" טרם הפכה לרצון מוחשי של כל יום. היתה זאת משאת־נפש כמוסה ותקווה רחוקה שתתגשם פעם בעתיד הרחוק. בינתיים, נישאו העיניים לארצות המערב ובעיקר לאנגליה וארצות אמריקה ואכן, היתה הגירה ואי־שם במרחקים קמה ונבנתה תפוצת דולהינוב ועיירות אחרות.

אין אני יודע ומסופקני אם יש יודע מה קדם למה: "הביצה לתרנגולת או שמא התרנגולת לביצה?" ההתעוררות הלאומית־הציונית או בית־הספר העברי שהוקם בעיירה בשנות העשרים למאתנו. אפשר לציין כמובן כי פעלו השפעות גומלין וזיקות אהדדי. באותן שנות העשרים הגיעו לעיירתנו שני מורים עבריים, זשאר ושפירא; הם הם מדליקי השלהבת. הם הם שדיברו ודחפו לייסוד בית־הספר העברי אשר הפך תוך שנים מספר לבית־ספר "תרבות" הגדול ביותר בסביבה. הם ארגנו קבוצת הורים מבעלי־הבתים בעיירה ב"הנהלת בית־הספר" וקישרו אותם עם "יעקאפא" בווילנא ומרכז "תרבות" בוורשה, תוך רצון להסתייע כספית בגידולו ובהרחבתו של בית־הספר.

לא קלה היתה דרכו של בית־הספר עד צאתו למרחב; האדוקים הקיצוניים שראו עצמם שומרי ה"חומות" של החיים הציבוריים בעיירה

ערמו מכשולים כדרכם: "שקאלעס לא צריך..." (אין צורך בבתי־ספר) עדיין זכור לי היטב מה עוללו לנו קיצוניים אלה ובאיזה "סקנדלים" קידמו אותנו, כאשר יצאנו בפעם הראשונה לשיעור ההתעמלות בחוץ בפרהסיה, או בקיימנו שיעורי זימרה. כיצד נפנפו באגרופים וזעקו "הפקרות! ביטול תורה!" ועוד כהנה וכהנה... ברם, אט אט פגה גם סערה זו והם התרגלו לכך. מובן ש"שיירתנו" המשיכה דרכה, על אף המכשולים וההפרעות. קבוצת הורינו, המורים ואלה אשר נצטרפו אליהם בנוסף, עשו הכל על מנת לקיים ולסעוד את בית־הספר. כידוע, נבצר מביה"ס לקבל עזרה ממלכתית וביה"ס הפולני היה יריב רציני ומתחרה לבית־ספרנו, הואיל ואפשר היה ללמוד בו ללא תשלום כלשהו. אולם, רוב רובם של הורינו חסכו מפיתם ממש ושילמו שכר לימוד לביה"ס העברי. יתרה מזאת: רבים מהם מסרו אף את בנותיהם למען תקבלנה חינוך עברי־לאומי. אף בניין ראוי לשמו לא היה לנו. בזמן הראשון קיימנו את לימודינו ב"עזרות הנשים" בבתי־הכנסת ובבתים פרטיים שכורים. לבסוף – במאמצים כספיים ובסיוע מזער של "יעקאפא" ו"מרכז תרבות" הוקם בניין בית־ספר לתפארת(6). כאן ראוייה להיזכר ולהיפקד עזרתו הנדיבה של ה"פריץ" האציל ניזביטובסקי. לפי מושגינו אולי ראוי הוא לתואר "חסיד אומות העולם". הוא תרם את כל קורות העץ לבניין בית־הספר. היה זה "אוניקום" – טיפוס מיוחד במינו.

החוג הדרמטי

שני ה"נחשונים" ז'אר ושפירא לא הסתפקו בעבודת הוראה ובמאמצים להקים ולבנות את בית־הספר. הם אירגנו עבודה תרבותית בין המבוגרים ובין צעירים שיצאו מכלל נוער, לימדו אותם עברית ואירגנו חוג דראמטי, אשר הופיע מפעם בפעם בהצגות (לרוב ביידיש). בעזרתם ובעידודם הופיעו וקמו הסתדרויות נוער הקשורות לתנועותיהן השונות. בבת אחת הופיעו ברחובות העיירה "החלוץ", "החלוץ הצעיר", "השומר הצעיר" ו"בית"ר". לא אזכור מי קדם למה ולא אעסוק בסיפורי עליהם. יספרו על כך הנוגעים בדבר. בהמשך הדברים אספר קצת על "השומר הצעיר". הנוער, רובו ככולו ללא הבדלים בין תנועותיו, התפרץ למעשים ציוניים ושאף לעלות. יצאנו לקיבוצי־הכשרה על מנת להתכונן לחיי עבודה בארץ. כמו"כ השתתפו בפועל צעירים ובני־נוער, במה שנקרא בפינו "עבודה ציונית במקום". בקיצור: הפכנו במרוצת הזמן ל"שאור בעיסה" של החיים הציבוריים. למדנו לנצל שאר־רוח וכושר־מעשה של

כל אחד מאיתנו. אחי אליהו, תלמיד האוניברסיטה בווילנא – התמסר בתקופות חופשותיו לעבודה בנוער; היה מארגן הצגה או מקהלה בבוחרו במזמרים בה ובנצחו עליה. מדי שנה בשנה, בחנוכה ובפורים, קיימנו נשפים עם מזנון ותזמורת־ריקודים, גם נשפי־מסכות לפרקים. כל ההכנסות יועדו למטרות חשובות ביותר כמו: קק״ל, הספרייה העירונית. רכשנו מאות ספרים בספרות־יידיש החדשה ולפי דרישת הנוער החלוצי התוסס, גם בעברית. אם כי על כך ניטשה מלחמה קשה בינינו לבין ה״בעלי־בתים״ בעיירה. זכורני כי פעם השתתפנו, חברי יצחק־ראובן שולמן ואנוכי, – חברי השומר הצעיר – בהצגה מסויימת. דרשנו שתינתן לנו חתימה כוללת על כך, כי מבין רכש ספרים חדשים לספריה, יהיו 50% בעברית, אחרת, לא נעלה על הבמה ותתבטל ההצגה. לאחר ויכוח חם וארוך הוסכם להיענות לדרישתנו.

לימודי המשך מחוץ לעיירה

לאחר גמר לימודי היסוד בבית־הספר העממי, בין אם ב״פאווּשעכנא״ ובין אם בביה״ס העברי, לא היה מקום ללימודי המשך בעיירה. כל אשר רצו להמשיך ללמוד נסעו לווילנא להמשיך בתיכון (אם רצו בית־ספר

פורים בגן־הילדים

עברי, משום שבסביבתנו לא היתה גימנסיה עברית) ולאחר מכן להמשיך וללמוד באוניברסיטה – אם בכלל נתאפשר הדבר. לאחר סגירת הגבול עם בריה"מ, בהתאם לתנאי שלום־ריגה, הורע מצבה הכלכלי של עיירתנו בכלל ושל יהודיה בפרט. קשה ביותר היה להורים לכלכל לימודי המשך של בניהם בווילנא ולא כל משפחה יכלה להיחלץ למימון משימה זו.

ברם, מה לא עשו הורים שמסרו כל אונם על מנת לסייע לילדיהם ללמוד? מיותר להזכיר כי עשו למעלה מכוחם. יתרה מזאת – גם הבנים עצמם התמסרו וסייעו להוריהם ככל שיכלו; לכשגלו למקום תורתם, גרו שלושה־שלושה בחדר, צמצמו הוצאותיהם ככל האפשר והדירו עצמם במידה מסויימת מהנאות יום־יום כגון: תיאטרון, קולנוע וכו'. הם שקדו נאמנה על לימודיהם. ההורים השתדלו כל שבוע להעביר אליהם חבילות באמצעות עמיתיהם שנסעו לווילנא לרגל עיסוקיהם. החבילות הכילו לחם, חמאה וביצים. כך התקיימו, אכלו את אשר ניתן בידם ולמדו. היו גם תלמידים אשר פיתחו יוזמה עצמית והשיגו שיעורים פרטיים לצעירים מהם, הלכו לעבוד בשעות הפנאי בבית־מלון ובמסעדות על מנת להשתכר כמה "זהובים", "זלאטי", בשטיפת כלים וכדומה.

לא אוכל כמובן שלא להזכיר את "מלחמת גני הילדים" בעיירה. אנו בני־הנוער התוסס (וסבורני מכל הזרמים) לא יכולנו להסכים לכך כי אחינו ואחיותינו, פעוטים ופעוטות, לא יתחנכו באוירה עברית אלא ב"חדר" כלשהו. החלטנו לייסד גן־ילדים עברי. זה היה דבר חדש לגמרי בעיירה. עמלנו קשות ובמאמצים גדולים עלה בידינו למצוא גננת טובה ומוכשרת ולהביאה אלינו. מייד נרשמו רוב הילדים בגיל הגן. משנפתח הגן, התארגן מייד קומץ ה"יידישיסטים" ובראשם ד"ר שימשלביץ' רופא־השיניים – ופתחו גן־ילדים ביידיש. יוסף פיטון הסנדלר התנדב ללכת כל יום לבתי הילדים ולהביאם על כתפיו אל הגן. מלחמת הגנים ארכה חודשים מספר בלבד, קנאי היידיש לא יכלו להחזיק מעמד. לא היה ביכולתם לשלם את שכר הגננת; היא עזבה וגן הילדים שלהם נסגר, למגינת לבו של ד"ר שימשלביץ'.

כך קלחו להם החיים של בני דורי ובני גילי, כך תסס מרצם של בני־נוער וצעירים והתפרץ לפעולות ומעשים ציוניים. בכל נפשם ומאודם חתרו לעלות ארצה. אך להוותנו לא ניתנה להם האפשרות להגשים את מאווייהם. כמה עשרות בלבד הצליחו לעלות, עקב ההגבלות שהוטלו על ידי ממשלת המנדט וסירובה העקשני להעניק מכסות גדולות יותר של סרטיפיקאטים. כל השאר נשארו בעיירה ונאבקו ללא הצלחה למימוש רצונם ובהתחולל אימי השואה ניספו בה יחד עם כל בית־ישראל

בדולהינוב. חלקם נפלו תוך מאבק פעיל ועקשני כפרטיזנים ביערות ונשקם בידיהם. בהגינם על כבודם כבני־אדם ויהודים. אחרים נפחו נפשם בדרכי הנדודים ברחבי בריה"מ, להצלת חייהם וקיומם העירום. מיעוטם נשאר בחיים וזכו להגיע לכאן אלינו.

עם משוחרר משעבוד מדכא מיעוטיו הלאומיים

מהפכות מארס (פברואר) והשביעי בנובמבר (אוקטובר) ותבוסת גרמניה – כתוצאות מלחמת העולם הראשונה – גרמו וסייעו לתקומתה **של פולין העצמאית**(4). **לאחר מלחמת פולין–בריה"מ סופחה גם סביבתנו לפולין, והיא היוותה את חבל הספר הצפוני־מזרחי של המדינה, (Kresy Północno-Wschodnie) בתום המלחמה.**

חיש מהר שכחו הפולנים שקמו משיעבוד־לאומי במשך קרוב ל־150 שנה (מאז חלוקתה הראשונה של פולין ב־1772), את סבלותיהם מדיכוי לאומי והחלו להשליט כוחם על המיעוטים הנתונים למרותם, בדרכים ובאמצעים גסים וברוטאליים. תיאבונם לא ידע שובעה, מיד החלו בחלוקת אדמות האצולה הרוסית לשעבר והאיכרים ל"קולוניסטים" מגלילות פולין אשר הובאו במיוחד – ה"אוסאדניקים" – על מנת לשנות במהירות את הרכבה האתני של האוכלוסיה ולבצע פולוניזאציה. מדיניות זו במגמותיה הביאה להתרוששות גמורה של האיכרים הרוסים הלבנים ולגזירות כלכליות קשות על היהודים, שהיו רוב רובם של הסוחרים הזעירים והרוכלים בערים ובעיירות. אכן, מאד קשה היה המאבק בלחצים הכלכליים, במונופולין הממשלתי ועוד.

נוסף לגזירות הכלכליות של יום יום, נוספו גם לחצים ורדיפות פיסיים – פשוטם כמשמעם – ובייחוד בשנים הראשונות לאחר השתלטות הפולנים (במרוצת הזמן השתלטה אמנם יציבות מה ונתבסס שלטון החוק והסדר). מיד עם כניסתם לעיירה החלו החיילים בביזה ובמכות ליהודים. היו אלה חיילי הגייס של גנראל האלר או ה"האלרצ'יקים" – כפי שכונו בפי היהודים. שדידת רכוש יהודי נתחבבה עליהם ביותר, אך תפיסת היהודים ברחוב תוך קציצת זקנים ופאותיהם בכוח בפגיון אשר בידם, נחשבה למעשה־גבורה והסבה להם עונג רב.

4. לפי הלוח הרוסי הישן (היוליאני) מכונות מהפכות אלה: מהפכת פברואר 1917 ומהפכת אוקטובר 1917.

אין חולק על כך כי הסביבה שהקיפה אותנו היתה ברובה עויינת, אולם לא נדייק אם נאמר שהתגרויות ותיגרות היו מעשי יומיום. על כל פנים, לא כך היה עד עלייתי ארצה. אפשר לומר שהיו "עונות" פעילות יותר או סבילות יותר. אמנם לא תמיד, אך על פי רוב פרצה השינאה שבועות מספר לפני "חג הפסחא" שלהם או בשעת גיוס טירונים לצבא כאשר זמן הגיוס חפף לפעמים למועדיהם. בתנאים אלה היו כמה שבועות חולפים תוך פחד מפני התנגשויות או תיגרות. הפרחחים והבריונים מבין נוצרי העיירה היו משתכרים לפעמים ויוצאים לרחובות לנפץ שמשות בבתי יהודים, להתגרות בבנות יהודים הנתקלות בדרכן או סתם מתוך הרגשת חופש להרביץ ביהודים. צעירים יהודיים לא טמנו ידיהם והיו יוצאים כנגדם ומשיבים להם מנה אחת אפיים. תוך צעקות היו ה"גיבורים" מתפזרים לכל רוח בקריאות: "Palestyńcy biją!" "הפלסטינים מכים". מצב רציני יותר היה כאשר נסתפחו בריוני הכפרים המתייצבים לטירונות בלשכת־הגיוס המקומית. גם הללו השתכרו כדרכם ויצאו להשתולל ברחובות העיירה. אירע, וכמה יהודים אשר נזדמנו בדרכם הוכו (לפעמים באופן רציני) וזה הגדיש את הסאה. אז היו יוצאים בחורינו ו"משליטים סדר" כיאות. בעיני ראיתי פעם בגבור השתוללות הבריונים, כיצד יצא מולם הרצל ראדושקוביץ' ומקל בידו והחל להרביץ לכל עבר. תוך רגעים מספר בלבד השתרר שקט והבריונים ברחו באבדם את כובעיהם מרוב בהלה ובהיותם המומים מהמכות שניחתו עליהם.

פעמים מספר פרצו תיגרות ביום השוק ואז יצאו לקראתם אליהו פאלאנט ובנו לייבה. הם הרביצו בהם על ימין ועל שמאל והשתרר שקט. יתרה מזאת: בימי ראשון בשבוע, כאשר הורשו הטירונים לצאת מקסרקטיניהם ולבוא אל העיירה, היתרה בהם מפקדם להתנהג בסדר ולא להשתולל "אם רצונם בכך שראשם יהיה שלם... אל תחוללו מהומות" – הזהירם מפקדם – "כי יש ביכולתם של צעירים יהודים לפרק את עצמותיכם!..."

אין ספק! הנוער היהודי ידע להשיב מלחמה שערה ולהפליא מכותיו בבריונים המתגרים. בריוני הנוצרים מהמקום ומכפרי הסביבה יכלו רק להשתכר ולהשתולל לאחר מכן. צעירי היהודים – בעמדם להתייצב לפני ועדת הגיוס נהגו אחרת: חודשים מספר לפני המועד היו מתארגנים ומשוטטים משך לילות רצופים ללא שינה, על מנת להסתגף ולרזות, ולהפחית משקלם כדי להיפסל ע"י הוועדה. ברם, בשנים האחרונות לפני

עלותי חל שינוי גם בכך; חברי תנועות הנוער החלוצי החליטו לשרת בצבא כדי לקבל אימונים לקראת עלייתם ארצה. לרוב הייתי מצטרף גם אנוכי לטיולים הרפתקניים אלה. עשיתי זאת אפילו לאחר קבלת הדרכון, בהמתיני להודעה ממשרד העלייה. מתוך סולידאריות עם החבר'ה שוטטתי עימהם בלילות. לא פעם הבריק רעיון בשיטוטים אלה, אף צמחה תכנית־פעולה והיו מעשים טובים של עזרה וסעד לנזקקים. גם "החרמת" העצים וחלוקתם כנ"ל הוצאה לפועל בלילות כאלה.

מאבקינו, מאבקי הנוער בסביבה העויינת, לא נסתכמו ואף לא נתמצו בהיתקלויות בטירונים שיכורים לעת גיוסם, או בהתנגשויות בימי גנוסיא עם שיכורים מקומיים וגם בתיגרות עם בריוני הכפרים בימי השוק – לעת מצוא. הם כללו גם התנכלויות והפרעות מצד רוב האוכלוסיה, בכל אשר חפצנו לעשות ובכל אשר פנינו. לא היה זה עוד מאבק עם שיכורים בלבד, אלא עמידה בפרץ מול תוכנית שלימה ועקיבה להצר את צעדינו ולהפריע לנו בכל יוזמה ומעשה. אפילו במשחקינו, משחקי נוער וספורט – תחביבם של בני־נוער בכל אתר ועידן.

לעיתים רחוקות קיימנו גם תחרויות כדורגל עם נערי הנוצרים, על פי רוב בימי ראשון בשבוע, על מגרש מחנה הצבא. יריבינו היו מגיעים למשחק כשהם בגילופין והתרברבו כי פרט למשחק ירביצו בנו כדבעי, "כי את היהודים חייבים אנו להרוג..." אליבא דאמת פחדנו מהם. סוף סוף היינו "צוציקים" בני 16–17, כמעט ונמנענו מלשחק אתם בתירוצים שונים. אולם המבוגרים שבינינו, כמו לייבל פורמן – קפיטן הקבוצה, לייבל פאלאנט, מאיר אהרציק אקמן ואחי יעקב גיטלזון עליו השלום, הצליחו להפיג את חששותינו ולהרגיע אותנו כי אין מקום לפחד. לייבל פורמן היה אומר: "ינסה מישהו מהם להגיע אלי ומייד יירגע! ..." וכך היו הדברים לאשורם. כאשר הגיע תוך כדי משחק בריון מתרברב כזה, התגלגל עם הכדור והתהפך פעמים מספר ובקושי יכול היה לקום על רגליו ולהתאושש. לתחרות כזו היינו מגיעים בעגלה. חלק מאתנו ישב בעגלה והשאר צעדו ברגל. כמעט כל הנוער בעיירה עסק בספורט ובתרגילי התעמלות. זה היווה גם חלק מפעולות הסתדרויות הנוער. ולא רק בכדורגל; היו תרגילי־סדר ואימוני־שדה ליליים וכל מיני משחקים צופיים. כאשר היינו מהלכים בעת לילה בשולי השדות והשבילים, היו פוגשים בנו לפעמים השוטרים הרכובים על סוסיהם והיו מזהירים אותנו ומתרים בנו, לא להרעיש יתר על המידה. הן עיירת־גבול היא עיירתנו ואסור להתאמן בלילות.

כל הסתדרויות הנוער הציוני נרשמו בזמנן ע"י השלטונות הפולניים כהסתדרויות "צופים" – סקויטים או "Harcerstwo" בלע"ז. היה זה הרבה יותר נוח וקל יותר הן כלפי חוץ והן מסיבות אירגוניות וחינוכיות.

גם אם ניתנו רשיונות להסתדרויות נוער, צריך היה להקפיד במשנה זהירות ולא כל שכן, כאשר עוד המשכנו בהתכנסויות ובעבודתנו החינוכית ללא אישור. קירבת העיירה לגבול בריה"מ מחד גיסא והתגברות תסיסה מהפכנית בקרב הנוער בסביבה ומגמות תנועת ה"אוסאדניצטווא" הלאומנית מאידך גיסא – החשידו כל נסיון של התארגנות כלשהי. פעולה ציונית רגילה כגון "ערבי שאלות ותשובות" וסתם התכנסויות נחשבו במקרים מסויימים כמעוררות חשדות בעיני המשטרה. מבחינה זו היתה עבודתנו קשה מאוד – עד לקבלת הרשיון. וכשהיינו מתכנסים בחשאי בפינה כלשהי, היה הכרח להעמיד צופים בכל פינות הרחובות. הם היו "צופים רצים" אשר תפקידם היה לדווח על כל שוטר המנסה לצעוד לכיוון מקום ההתכנסות. הדבר נמסר מהאחד לשני כמו ב"מירוץ שליחים" ומיד היו כולם מתפזרים. כך חגגנו לא פעם את חג **האחד במאי**; התכנסנו ביער תוך העמדת שומרים ואופניים לרשותם. הם היו רוכבים על האופניים בכל השבילים והמשעולים והיו מדווחים על כל תנועת־פתע. אסיפה ביום האחד במאי בצל הדגל האדום ובחשאי, בתוך יער וללא רשיון, עלולה היתה להסתיים בכמה שנות מאסר לכל משתתף בה (אפילו ניתן רשיון מיוחד לאסיפה כזו, היה זה

חשוד בעיני המשטרה). אולם כאמור, ניתן לנו בסופו של דבר הרשיון ויכולנו לקיים את עבודתנו החינוכית באין מפריע.

כהסתדרות נוער צופית חוייבנו להשתתף במאורגן בחג השלושה במאי (יום החוקה – הקונסטיטוציה – של מדינת פולין, משנת 1791 – בין חלוקתה הראשונה לבין השנייה ע"י רוסיה, פרוסיה ואוסטריה). צריכים היינו להשתתף במסדר הכבוד ובמצעד החגיגי אל מול בימת ההצדעה, עליה ישבו מושל המחוז, קציני צבא ומשטרה, ראשי ה"אוסדניקים" וכל מיני מוזמנים ומכובדים. זכורני מצעד כזה בו השתתפנו וקן השומר הצעיר עמד כולו לפקודתי. צעדתי בראש לקול צלילי תזמורת הכבאים והדגלים המתנוססים, תוך הליכתנו בסדר מופתי ולקול מחיאות כפיים סוערות הן מצד הקהל שנאסף והן מצד היושבים על הבמה. לאחר המצעד נערכה כמקובל קבלת פנים חגיגית למוזמנים במועצת העיירה. היינו כבר לאחר שובנו לאולם הקן והנה באו לחפש אותי. נתבקשתי בשם מושל המחוז לבוא לאולם המועצה ולהיות נוכח בטכס קבלת הפנים. נעניתי כמובן והלכתי לשם. בהיכנסי לאולם נתקבלתי בכבוד ובהכרזה לכבוד הצטיינותם של חברי השומר הצעיר, אשר כה היטיבו לצעור במצעד החגיגי ותוך כך ניגנה התזמורת את המארש הלאומי – "אנו בריגאדה ראשונה". היושבים בראש לחצו את ידי וברכו אותנו ברכה חמה ולבבית.

ברם, לא רק שעות כאלה של קורת־רוח וסיפוק היו מנת חלקנו. היו לנו גם ימי מרורות וקשיים, הפרעות ואי־הבנות בעיקר מצד אדוקי העיירה, רבנים־אורחים ו"מגידים" מטיפים למיניהם, אשר נשאו דברים והטיפו מעל במות בתי־הכנסת (גם שליחי התנועה הציונית היו נואמים מעל במות בתי־הכנסת). ה"מגידים" דרשו דרשות מתובלות במשלים מעניינים שובי לב ונפש ומקנות לרוב אהבת הבריות ואהבת־ישראל. אבל היו גם כאלה שבחרו לייסר ולהטיף מוסר, לדבר סרה בנוער הסוטה מדרכי התורה וערכי היהדות ואפילו העזו להטיף נגד הציונות בכלל. לא עברנו בשתיקה על כך. במקרים אלה היינו "מפוצצים" את האסיפות תוך פיזור אבקות להתעטשויות... ה"דרשות" האלה נסתיימו כמובן מיד, כיוון שהקהל התפזר ואף ה"מגיד" לא אצר כוח להמשיך. פעם בא לעיירה "אורח שבת" – הרב מנדל קופרשטיך, חותנו של זלמן־בר השוחט – ראש הישיבה לשעבר בדולהינוב ורבה של פוסטאב וגלובוקי לאחר מכן. אנחנו, חברי קן השומר־הצעיר, יצאנו אותו שבוע ביום ששי למחנה ביער, למשך השבת כולה. כדרכנו, הדלקנו מדורה לשם שיחה סביבה ואותה ניתן היה לראות גם בעיירה. אותו ר' מנדל הצטיין בנאומיו היפים

והמעניינים להפליא וחולל רושם בהדרת־פניו. אותה שבת, לפני קריאת התורה, התייצב על הבמה וחצב להבות־אש נגד הנוער ש"סטה" ממסורת ישראל ועזב את דרכי התורה ואפילו מחלל שבת בפרהסיה, ברמזו עלינו, חברי הקן.

שנים מספר לאחר מכן הצטער אותו רב על דברים שאמר בלהט "דרשתו". הרב קופרשטיק עלה ארצה בשנת 1933. מאוחר יותר לאחר עלותי באנו לחיפה לבקרו, כי הרי היה אדם פיקח ומלא חכמת־חיים (שיחה עמו פנים אל פנים היתה תענוג ממש!). הזכרנו לו אגב אותה דרשה בבית־הכנסת והצרות מהורינו שהוא הסב לנו בכך... – "נו כן...", אמר, "עכשיו כשהנני בארץ־ישראל ורואה מקרוב מה עוללו אותם צעירים "סוטים" בעבודתם המסורה, הכל נראה לי אחרת... ללא ספק הפרזתי. אילו ידעתי אז מה שגלוי לפני עתה, ודאי לא הייתי אומר מה שאמרתי...".

ביקורי בעיירה לאחר 3 שנים

אין אני פטור מלהקדיש שורות מספר לי ולעצמי – מעין "משהו לביתי". את עיירתי עזבתי ב1934 ועליתי לארץ; עם פרידה הבטחתי לעצמי חגיגית כי אשוב ואבקר בה. יתרה מזאת; על שאלתה של אמי: "מתי אראה אותך, בני?" השבתי בלהט: "עוד נתראה אמא! אבוא לבקר אתכם..." אכן, באתי לביקור לחודשים מספר בשנת 1937. החמצתי ואיחרתי לצערי לענג את אמי ז"ל בביקורי; היא כבר לא היתה בין החיים. יכולתי לבקר על קברה בלבד...

הגעתי לווילנא ויחד עם אחי אליהו באנו באוטובוס לדולהינוב. יצאנו בשעות הצהריים והגענו בלילה, בשעה אחת אחר חצות. שוחחנו רבות ועל מכלול דברים עד כי לא הרגשתי שהגענו כבר למחוז חפצנו. "הנה הגענו! ..." אמר אחי. "לא יכול להיות!" קראתי מתוך אי־אימון, "הרי זה נראה כפר... בתים קטנים ורחובות כה צרים..." הכל נראה כה אחרת מכפי שנראה לי עוד לפני שלוש שנים. "ואף על פי כן כך הוא... ראה, הננו על יד בית משפחת ריער", אמר אחי. ואמנם היתה זו תחנתו האחרונה של האוטובוס בעיירה – בכיכר השוק. ירדנו ובאנו הביתה. משך זמן מה התרגלתי שוב לאותם בתי־עץ ולכביש המרוצף אבנים – ל"ברוק" – כפי ששגור היה בפי הבריות. שוב בדרך הטבע פגישות עם קרובים ומכרים, שיחות עם חברים וחניכים מהתנועה, ביקורים וכו'. לכאורה סביר הוא, כי הכל על מכונו ודבר לא נשתנה... אך האויר נושם ומאותת כי אמנם רב וגדול השינוי...

ישבתי בביתה של אחותי פייצ'ה ומבעד לחלון התבוננתי סביבי. יום שוק בעיירה; מאות גויים מסתובבים וביניהם רק כמה עשרות יהודים. הריני חושב ותוהה וחששות מתגנבים ללב: הגעתי לביקור – לאחר מאורעות 1936 בארץ; שם היו מוכנים לעמוד בפרץ, להשיב מלחמה, לגונן על הקיום, אך מה יהיה על אותם עשרות יהודים המתרוצצים בשוק לפרנסתם, כאשר מאות הגויים יחלו להתפרע נמרצות נגדם אל מול שוטר אחד חמוש ברובה? את שרעפי ניתקו לפתע מהומה ומבוכה ליד עגלת הכעכים... איכר משתולל מחרף ומגדף את היהודים; מאיים ואף מנסה להרים יד... ואני רואה: לייבה דימנטשטיין ניגש ותופש את המתפרע ומטלטלו קמעה תוך נפנוף אצבע כלפיו באמרו: "הירגע אחא! ולא – אנוכי ארגיע אותך!..." המתפרע פנה עורף וברח מיד. אכן, יהודי דולהינוב הנלבבים והאמיצים לא ידעו פחד בהגינם על כבודם כבני־אדם, לא מחלו ולא ויתרו...

ברם, אין ההרהורים נותנים מנוח ואינם פוסקים מלהטריד. הן נשתנו הזמנים, הוי כמה השתנו! האנטישמיות, שנאת־ישראל מתגברות והולכות בקצב סוער בכל המדינה. והרי זו פולין של ה"סאנאציה" ושל ה"אוזון"([5]), **פולין של ה"קולונלים" – של בק, סקלאדקובסקי וגברת** פריסטר עם החוקים האנטי־יהודיים (נגד השחיטה הכשרה) וכו'. פולין זו של מדיניות ה"אובשם" (ה"אדרבא ואדרבא") – כלומר: "אין לפרוע ביהודים, – אין להכותם חלילה! יש לקיים חוק וסדר... אך להפריע להם כלכלית, לנשלם מפרנסתם אדרבא ואדרבא"! זו מדיניות ה"כל אחד אל שלו!" ,"Swój do swego!" "איש איש **למחנהו** ולא לקנות מיהודים!". ממשלת המדינה מקבלת בברכה חמה ולבבית את הארכי־צורר גהרינג עם פמלייתו, הבאים לצוד ציד ביערות ביאלובז' – ב"פושצ'ה ביאלובייסקה" – (אותם יערות הפכו לאחר מכן מקלט ומסתור לפרטיזנים לוחמים ולשרידי עיירות יהודיות נמלטים על נפשם...). גם בעיירתנו נושבות כבר רוחות אלה בחזקה; עדיין יש בכוחה של המשטרה לבלום גלים אלה ולשמור על הסדר... אך מה יהא להבא? בכפרים שורצים כבר תעמלנים אנטישמיים לאין ספור; אחד הפעילים הוא ה"צנטראביק" – קצין פולני שהשתכן, כאמור, בארמון אחוזתו של הורביץ – עתה הוא מרביץ תורת שנאת ישראל ועושה נפשות לצוררים בין האיכרים.

משך כל ימי ביקורי לא פסקו הרהורים אלה להטרידני. לכשהגיעה שעת עזיבתי, לא עמד לי הכוח, דמעותי עמדו בגרוני ושמו מחנק...

5. ר"ת – "O.Z.N. – Obóz Zjednoczenia Narodowego" – ריכוז הכוח הלאומי".

בקושי מנעתי עצמי מבכי. סבי הרגיש ופנה אלי: "על מה ולמה תבכה, הרצל? הן אתה חייב להיות מאושר... הרי אתה חוזר לארץ־ישראל. רק אנחנו יושבים כאן". "כן, סבא! אמנם שמח אני ומאושר..." אולם בלב הרגשתי בוודאות כי זו פרידה לעולמים... לא אוסיף עוד לראות את כל יקירי ואהובי נפשי. הלב ניבא וידע כי נגזר הכרת על כול וכולם.

מקרים, מעשים ומאורעות שוליים

חתונה בעיירה

משעבר בלחישה מפה לאוזן, כי פלוני בן פלוני עומד לשאת לאשה את פלונית בת פלמוני, החלו לעסוק בכך כל יהודי העיירה. חודש לפני המאורע היו כבר הכל דרוכים ולא פסקו הדיבורים. ואין תימה. הן חתונה בעיירה!... כבר החלו לתפור חליפות וראש לכל – שמלת־כלולות לכלה והינומה. שבועיים מבעוד מועד דאגו כבר להכנת סוגי התקרובת, החטיפים הקלים והמעדנים השונים – כולל המנות הכבדות והרציניות ואין לשכוח את ה"טורטים" וכל מיני תרגימה והמשקאות החריפים והקלים – על מנת שזקנים וזקנות חסרי־שיניים יוכלו לטבול וליהנות...

רובן של החתונות התקיימו בערבי־שבתות; ביום ששי לעת הצהריים הובלו הכלה והחתן ברוב פאר בתוך שמחת הכלל ל"כיכר החופה" – מקום בו עמד לפנים בית־הכנסת שנשרף בדליקה הגדולה. הוא לא הוקם מחדש לאחר השריפה. המקום גודר ויועד למקום "חופה וקידושין". החתן והכלה הובאו, כמובן, למקום בליווי "תזמורת". "בעלי השמחה" שלהוריהם היו משאבים כספיים, נתאפשר להם להזמין את ה"כלי־זמרים" מקורניץ, שלושה נגנים, על מנת שינגנו בחתונה. דלי המשאבים הסתפקו בדוידל הכנר, המכונה "ליאדער". בנוהג שבעולם יצאו גם אצלנו שושבינות הכלה וסתם נשים ועלמות במחול ורקדו ריקודי־מצוה ו"שערעלע". בצאת "המשפחה החדשה" מחופתה ומה"כיכר", קידמו את פניה ה"שיקסעס" הצעירות בדליי מים מלאים כסימן טוב למזל רב. המוזמנים והמקורבים בעיקר, שלשלו להן מטבעות כסף לתוך דלייהן. בליל השבת נערכו ברוב פאר והדר ובשמחה רבה "שבע הברכות" תוך סעודה חגיגית לכל קהל המוזמנים – ה"וויעטשערע", כפי המדובר אצלנו.

ריבוי דליקות בעיירה ובסביבותיה - מפאת בתי העץ הרבים וגגות־קש בכפרים - תבע הקמתה של אגודת הכבאים, בה היוו יהודי העיירה רוב מניין. לכל מקרה דליקה הובהלו הכבאים כדי להציל את אשר ניתן, לאתר ולמנוע את האש מהתפשטותה ולכבותה כליל. וכך היה סדר מעשה: מצויידים בחביות ענק מלאות מים בתוך עגלות רתומות לסוסים ואביזרי־כיבוי, באו הכבאים ומייד קשרו וחיברו מספר צינורות ובעזרת משאבת־יד ניגשו למלאכת הכיבוי. לכשאזלו המים, דהרו העגלות במהירות על מנת למלא את החביות מהבארות. היה זה נוהג חוקי בשעת שריפה, לגייס כל סוס ועגלה אשר ניקרו בדרך - לשם הובלת מים לאתר האש. אם התעקש לפעמים בעל העגלה, איכר מהכפרים על פי רוב, וסרב להשתתף בפעולות הכיבוי - "החטיפו" לו מכות ולקחום בכוח.

ברור, לעת קיץ רבו הסכנות ביותר; דליקה כי פרצה באחד הבתים, עלולה היתה לאחוז מיד בבתים הסמוכים וכפי שסיפרו זקנים בימי־ילדותי, נאכלו באש מחציתם של בתי העיירה ואכן, בימי הקיץ נשרפו תמיד לא מעט בתים. יותר גרוע היה, כאשר פרצה אש גדולה בעיירה סמוכה ואגודת הכבאים שלנו נקראה לעזרה. עוד בטרם צאתה, החלו כבר יהודי העיירה - "ישראל רחמנים בני רחמנים" לטקס עצה - כיצד ואיך לסייע ל"נשרפים" בלי קורת־גג? ללא שהיות ובמחי־יד, הווה אומר: "אומר ועושה", החלו באיסוף לחם, מצרכי־מזון, מצעים ושמיכות ונחפזו לצאת בעגלות אל העיירה הנשרפת, על־מנת לחלק לנצרכים. בשנים האחרונות לפני עלייתי הוקם בשוק בניין־בלוקים מצופה ברעפים - משכן לאגודת הכבאים. כמו"כ נרכשו בכסף מלא אביזורים נוספים ומכשירי כיבוי חדישים. לשם מימון קניות אלה הוחל בגבייה מכל איכר הבא בעגלתו לעיירה או לעת חורף במגררתו, חמישים גרוש דמי־כניסה. בכל הרחובות הועמדו גובים מצויידים בפנקסי־קבלה, אשר שקדו על מלאכה זו. פרט לכך חוייבו גם כל תושבי העיירה להעלות מס מיוחד למטרות כיבוי־אש.

בן העיירה - אלוף היאבקות

בימי ביקורי החטוף בעיירה ב-1937 חל מאורע מפתיע במקצת, אשר עורר את התעניינותי והכניס שינוי מה לאפרורית השיגרתית של אותם ימי שהותי בה. אגב קריאה בעתון ספורט נודע לי על יהודי אלוף

היאבקות בקנה־מידה מכובד – אברהם לווין, העושה חיל בהופעותיו בכל מקום – תוך קציר נצחונות ואגירת מדליות. אליבא דאמת, לא ידעתי מי האיש ומה טיבו – פרט לידיעה מתוך קריאה, כי הגיע מברזיל. אבל גדולה היתה הפתעתי כאשר נודע לי שאותו אלוף אברהם לווין אינו אלא אברהם־משה הנפח, אותו אברהם־משה שראינוהו כל אחד במאי מהלך לתומו לבוש חגיגית לצידו של מי? אם לא של ד"ר שימשלביץ' רופא־השיניים? מסתבר איפוא, כי אברהם־משה – בחור בריא וגברתן בעל שרירים ורחב־גרם, היגר לברזיל ודרכון ניתן לו על שם אברהם לווין. בהגיעו לשם החל להתעמל ולתרגל עצמו בהיאבקות חופשית – אין יודע אם מתוך בחירה ואם מתוך מצב תעסוקה. הוא החל לראות ברכה, נסע לתחרויות פנים־ארציות ולאחר מכן בארצות־חוץ. לאט לאט, החל להופיע גם בעולם הרחב במרכזי ספורט ושמו הלך לפניו. ב־1937 – ממש בימי ביקורי בעיירה – הגיע לפולין לשם תחרות עם אלוף פולין בוורשה. באותו עתון נאמר עליו, כי הוא נמנה בין המתאבקים החזקים ביותר. בעלותו על הזירה בכל מקום שהופיע, התנוסס מגן־דוד על חולצתו – לשם הדגשת־יתר של היותו יהודי (ולא מסיבות ציונות. הן ידוע היה בעיירה כחסידו של ד"ר שימשלביץ').

כך נהג להופיע והיה מנצח כמעט תמיד. לכשהתבוננו בו בראשית ההופעה, לא עשה רושם של גיבור. אולם, עם היכנסו ל"טראנס" והתחממו קמעא, התרגז והפעיל כוח רב. מפי אחיו פייבוש שמעתי את הסיפור דלהלן: בתחרות הנ"ל בוורשה נוכח פייבוש (בהיותו חייל בשירות פעיל בקירבת וורשה), לפי הזמנת־כבוד וישב בשורה הראשונה. עם הופעתם של שני המתאבקים רעם האולם מקריאות עידוד לפולני; הקהל זעק בכל פה: "הרבץ ליהודי! הרגהו! הרגהו!"... ואכן, החל הפולני להנחית מכות־רצח על יריבו. פייבוש חרד לגורל אחיו, החל לבכות, אולם אברהם קרא אליו ביידיש מעל לבמה: "אל תבכה ואל תפחד! ראה והסתכל... אלמדו לקח!..." מיד תפשו בראשו כבמלקחיים איתנות, העיפו והשליכו אל מחוץ לזירה. לא היה בכוחו להוסיף קום... הקהל הרב נדהם ופתאום עמד על רגליו, מחא כפיים והריע למנצח.

דבר הניצחון היכה גלים בעיירה, שילהב דמיון ועורר רצון לחקותו וללכת בעקבותיו. בין הנדלקים לכך היה, כמובן, גם אחיו פייבוש. אף הוא היה בחור חזק בעל שרירים מפותחים – מפאת עבודת הנפחות – ומובן שקם בו רצון לעולל מעשי גבורה. והנה אירע מקרה מסייע לכך: אל העיירה בא מאן־דהוא להראות מעשי־גבורה, זריזות וכוח סבל. בין

היתר הניח הלה בשכבו על הריצפה טבלת ברזל גדולה על חזהו ודרש מהקהל להנחית מכות פטיש כבד על הטבלה. אל הבמה עלה חיים קרמר – נפח גם הוא ובר־סמכא להרביץ מכות בפטיש כבד. ודאי שעשה מה שנתבקש. אותו אורח שאל לאחר מכן, האם נמצא בתוך הקהל מי שיתנדב לחזור על התרגיל? פייבוש התנדב לכך ועלה לבמה; מייד שכב אפרקדן על הריצפה, הניח את הטבלה על חזהו ואותו חיים קרמר הנחית מכת פטישו בכוח רב, עד כדי התעלפותו כמעט של פייבוש. מאז המאורע כפי שסופר, סבל פייבוש ממחלת־לב.

אין אני יודע מה היה בסופו של אברהם־משה הנפח. ידוע לי מפי השמועה על אחריתו של אחיו פייבוש. עם חיסול הגיטו בעיירה התחבא בתוך רפתו של איכר. אך הרוצחים מצאוהו ורצו לקחתו עמהם. הוא התנגד בכוח רב, והתנפל בשיניו על גרמני אחד בנוגסו את אפו כליל. מובן שבכוח נשקם התגברו עליו האחרים. גם הוא הלך בדרך כל יהודי העיירה. ייזכר וייפקד גם הוא מעל דפי "יזכור" לדולהינוב.

מאיר־אהרון עקמאן (ארגענטינע)

פון דאָלהינעוו ביז בוענאָס־איירעס

א בינטל זכרונות

א בליק צוריק – אין מיין היימשטעטעלע

ווי ביי יעדער מענטשן־בריה שפילט זיך אפ אויך אין מיר אן אומגעהויערע בענקשאפט צו מיין ערשטן לעבנס־קוואל, צו מיין היימשטעטעלע דאלהינעוו, ווו איך האב צום ערשטן מאל לעבנס־ליכט דערזען. קער איך מיך אום צו דיר טאקי, מיין ליב היימשטעטעלע!

מ. א. עקמאן ורעייתו

Nacido en Dolhinov, la cual dejó hace muchos años atras, lugar al cual seguía atado con todo su corazón. La publicación de este libro ha sido posibilitada gracias a su generosa contribución.

בין אין א ווינטער־טאג פון ניין און צוואנציקסטן פעברואר 1910 געבוירן אויף אונדזער וועלטל. עס איז געווען נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה; דאס שטעטעלע איז נאך געווען אונטער דער הערשאפט פונ׳ם רוסישן צאר. דאס לעבן איז געגאנגען רוייק און געמיטלעך. קהל אין שטעטל האט זיך פארנומען מיטן לויף אין פרנסה־געיעג צו פארזיכערן דעם לעבנס־קיום. מיט קהל־ענייניםם האט מען זיך באשעפטיקט – ווער מערער ווער ווייניקער – ווייל ״נגידים״ אין פולן זין פונ׳ם ווארט זיינען ביי אונדז ניט געווען. אבער יחוס־אבות דאקעגן,

איז ביי אונדז געווען א סך... אויך איך האב מיך צו באַרימען מיט א וואגיקן, ווערטן און חשובן יחוס...

מיין גאטזעליקער פאטער ר׳ קאפל עקמאן ע״ה – א מיוחס׳דיקער חשוב׳ער ייד, א ״חריף ובקיא בהליכות עולם״, א געניטער, שנעלער ״מומחה״ אין די ״שווארצע״ פינטלעך, א גמרא־לערנער, א למדן. זיין גאר שיינער ניגון ביים לערנען איז מיר נאך ליב און טייער עד היום, ביז צום היינטיקן טאג. ער איז פארבאקט אין מיינע זכרון־שופלאדן נאך פון מיינע סאמע פריערסטע טעג – ליגנדיק נאך אין וויגעלע... אפילו דאן (געדיינק איך) פלעג איך מיך פלייסיק צוהערן צו אים... מיין יחוס־אבות אבער האב איך צו פארדאנקען אויך מיינע פעטערס און מומעס פוןביידע צדדים – דעם פאטערס צד ווי אויך דער מוטערס צד. די סווערדלין משפחות פון דער מאמעס צד ווי אויך די פאמיליעס פון די עקמאנס פון טאטנס צד. זיי זיינען דאך געווען די ״שמנה וסולתה״, די אנגעגנומענסטע בעלי־בתים אין שטעטל. האט דאך אברהם לעוו (דער דיכטער) פון ווילנע – אויך אן אפשטאמונג פון מומע און פעטער סווערדלין – חתונה געהאט מיט דער טאכטער פון יעקב העסיעס און געבילדעט א גאר איידעלע און שיינע פארפאלק. אזוי אויך די איידעלע שרייבמאן פאמיליעס פון משה און הירשל ווי אויך די בוראווס אין גלובאקע א. א. עס איז געווען א שטאלץ אנצוגעהערן זיך מיט די משפחות.

אט דערשיינט נאך פאר מיינע אויגן די גאר שיינע ליכטיקע געשטאלט פון ר׳ מענדל סווערדלין – א ייד א ״אוניקום״, אן אויסנאם! ער איז געווען צייט איך געדיינק – דער בעל־קורא אויף דער בימה. אבי וועמען האט מען ניט פארטרויט די חשובע מיסיע און ניט צוגעלאזן. און אט קומט פאר מיר שוין אויף, פנים אל פנים, מיין פעטער ר׳ אליהו עקמאן מיט זיין קלארן אריגינעלן אויסדרוקפולן פנים און שיין־באצויבערנדער שטימע. אט זע איך אים ווידער שטיין ביים עמוד – דאוונענדיק מיטן טראדיציאנעלן זיסן ניגון. אט אזוי זיינען מיר די אלע אין זכרון; אויך סווערדלין צווייג אין ווילנע און אויך די קינדער פון אונדזערע שטעטלשע סווערדלינס, אין די אויסלאנד אוניווערסיטעטן – ווו מען האט געהאפט צו דערגרייכן דאקטאראטן אדער אנדערע אקאדעמישע פראפעסיעס.

דאס לעבן איז זיך דערווייל געגאנגען מיט זיין געוויינלעכן טעמפא; איך בין געוואקסן און שוין אלט געווארן פיר יאר. איך האב שוין דאן אנגעפאנגען גיין צום טאטן אין שטיבל – ווו ר׳ זלמן־בער דער שוחט פלעגט יעדן טאג לערנען א גמרא־שעור מיט א פופצן יידן. ס׳איז מיר געווען א פארגעניגן זיך צוצוהערן צו זיין ניגון, כאטש קיין סך פונם ארומרעדן האב איך ניט פארשטאנען. וואס ס׳איז מיר פארבליבן אין זכרון פון מיינע ערשטע לעבנס־יארן אין טאטע־מאמע שטוב, איז מיין מאמע. א אֵשת־חיל – א טיכטיקע ברייה, א פלייסיקע ארבעטערין אין שטוב ווי אויך אין געשעפט, א גאר פעייקע, א פארשטענדלעכע און קלוגע. ווער ווייס צי ביי אנדערע אומשטאנדן וואלט איר מיניסטארן־קאפ ניט דערגרייכט ווייט אין גאר הויכע ספערן? דער טאטע דאקעגן האט זיך פיל אפגעגעבן מיט זיין לערנען, אבער קיין "יושב־בית" איז ער ניט געווען. אין שטוב אויסער מיר זיינען געווען מיין עלטערער ברודער דוב־בער ווי אויך מיין שוועסטער שפרה. שפעטער איז אויך צוגעקומען מיין יינגסטער ברודער יוסף. ער איז אויף דער וועלט געקומען אין אונדזער ניי־אויסגעבויטער הויז, שוין נאכן וועלטקריג. שכנים אונדזערע זיינען געווען דאמאלסט: דער אפטייקער, די שטעפער עקמאן מיט זייער צווייטער שטוב אין הויף הינטן ווי אויך שלומקה חיה־רישעס, יעקב אייזיק און אנדערע. ביזן היינטיקן טאג איז מיר איינגעקריצט אין זכרון די יידישע הויז־העלפערין – א שטומע מיידל וואס האט ביי אונדז געארבעט. ס׳איז באזונדערס אינטערעסאנט געווען זיך צוקוקן, ווי מיין ליבע מאמע פלעגט מיט איר רעדן אויף שטום־לשון און זיי האבן זיך פארשטאנען צווישן זיך. ווי אזוי? ווייס איך ביז היינט ניט.

אין די זומער חדשים 1914, ווען איך בין אלט געווען קוים פיר און א האלב יאר, איז אנגעשפרונגען אויף אונדז די וועלט־מלחמה. באלד האבן שוין די מלחמה־געשעענישן אנגעשפארט אויך אין אונדזער געגנט. אויך היינט טראג איך נאך אין זכרון די ביקסן און פולעמיאטן איבעשיסערייען צווישן די רוסן און דייטשן, די באמבארדירונגען אויפן שטעטל ווי אויך אונדזערע איבערלויפן און גאס־קרייצונג כדי זיך צו באהאלטן און אויסהיטן פון די פאלנדע באמבעס, אינם מויער פון לייבע עקמאן. א גרויסער נס איז געשען, ווען מיר זיינען אלע איינמאל ארויס מיט דער מאמען פון שטוב, כדי זיך צו באהאלטן פון דער באמבארדירונג – ס׳איז געפאלן א באמבע און א גרוב געמאכט פון דריי מעטער טיף און

ברייט – אבער ס׳האט אונדז קיינעם ניט געשאדט... די קעגנזייטיקע אנגריפן ווי אויך די צוריקצוגען פון די צדדים האבן ניט אויפגעהערט; זיי זיינען וואס מערער שטארקער געווארן; די באמבעס מערער און אפטער. ס׳שטעטל האט שוין געברענט, עס איז אונטערגעצונדן געווארן. די באפעלקערונג איז געצוווּנגען געווארן צו לאזן אלעס אויף הפקר און אנטלויפן איבער פעלדער. כ׳וועל ניט פארגעסן ווי אזוי מיר אלע – דאס גאנצע הויזגעזינט, איז געלעגן אין אונדזער וואגן אויפן פעלד און א ״קדחת״ איז געווען צום עסן. מיר האבן אויסגעריסן מעראלעך פון א פויערן–פעלד און אזוי געשטילט אונדזער הונגער.

אזוי האט עס אנגעהאלטן ביז די רוסן האבן אפגעצויגן און די דייטשן האבן באזעצט אונדזער היימשטעטל. דאס לעבן האט זיך איינגעשטעלט ווידער. לאנגזאם, ביסלעכווייז האט די באפעלקערונג זיך אומגעקערט אהיים. מען האט גענומען שמוגלען און האנדלען און חי! געלעבט... דייטשן האבן זיך העפלעך באצויגן צו דער באפעלקערונג און ספעציעל צו יידן. געדיינק איך טאקי די געמיינזאמע יידיש־דייטשע געשפרעכן. דייטשן האבן גערעדט אויף זייער לשון און יידן האבן געענטפערט א פארדייטשטן יידיש – א מין ״יידיש יודיש יאדיש״ – און מען האט זיך פארשטאנען און נאך מיט א לאכנדן שמייכל אויף די ליפן...אזוי זיינען אדורך ווידער א פאר יאר, מען האט געמיטלעך אפגעאטעמט און דאס לעבן איז מער אדער ווייניקער געווען נארמאל. יידן, ווי דער שטייגער איז, האבן זיך שטענדיק געמוזט צופאסן צו די הערשנדע באדינגונגען. כאטש דאס שטעטל איז אפגעריסן געווארן פון ברייטן הינטערלאנד (א סך דערפער און שטעטלעך זיינען אפגעשניטן געווארן צו דער רוסישער זייט), האט מען ווי עס איז געטריבן פרנסה און געצויגן חיונה.

איך אליין בין שוין גרעסער געווארן; איך בין שוין אלט געווארן 8 יאר, ווייל עס איז שוין אנגעקומען דאס יאר 1918. ס׳האט זיך אנגעהויבן די ״סדרה״ פוילן; ס׳איז אויפגעשטאנען און אויפגעקומען די זעלבסטשטענדיקע פוילן־מדינה. באלד האט שוין פוילן פארכאפט גאנץ ווילנער אומגעגנט ווי אויך ווייסרוסישע שטחים גאר נאענטע צו מינסק. אויך אונדזער דאלהינעוו איז באזעצט געווארן פון פוילישן מיליטער. גלייך האבן זיך אנגעהויבן רדיפות און פארפאלגונגען קעגן יידן. באזעצט האבן אונדזער געגנט ווי אויך אונדזער שטעטל די סאלדאטן פון גענעראל האלערס פאזנאניער ארמיי – א זייער אנטיסעמיטיש־אנגעהעצטע מיליטערישע פארמאציע. עס זיינען

פארשטענדלעך פארגעקומען אנטי־יידישע עקסצעסן. אזא מין אנטי־יידישע טעטיקייט האט איינמאל אויך געשעדיקט און פארלעצט מיין ליבן און טייערן פאטער ווי אויך מיין טייערע מאמע. און מעשה שהיה כך היה: מיין פאטער ע״ה איז רוייק געשטאנען ביי דער קראם אוּנדזערער און צוגעקוקט זיך ווי ס׳איז רייטנדיק אויף פערד אדורכגעפארן א גרופע אולאנער־האלערטשיקעס מיט קאנטשיקעס אין די הענט. איינער פון זיי האט א זעץ געטאן מיטן קאנטשיק דעם פאטער אין קאפ און ער האט זיך פארגאסן זאפארט מיט בלוט. מיין טאטע האט גענומען שרייען צו הילף און ווען מיין מאמע איז צו אים ארויסגעלאפן, האט דער זעלבער נאכאמאל פארמאסטן זיין קאנטשיק און אויך איר דערלאנגט אויפן קאפ און באגאסן מיט בלוט.

ווי אזוי זשע זאל איך ניט דערציילן אויך, ווי אזוי ברוטאל און אכזריות׳דיק האבן זיי זיך באגאנגען מיט לייבע דעם שניידער פונ׳ם מארק? ווי אזוי מען האט פון אים געשניטן גלידער? איז דען מעגליך צו פארגעסן אזא מין ווילדן אוממענטשלעכן אקט? צי זאל איך ניט דערציילן וועגן די אלע שיקאנעס און צוטשעפענישן – גרעסערע אדער קלענערע – וואס איך האב אליין אויף מיין לייב ״מבשרי״ – דורכגעמאכט? ס׳איז געווען אין א פורים־אוונט; געשטאנען בין איך דאן ביי אונדז אין קראם. און פלוצלונג א שאס! עמיצער האט אויסגעשאסן פון א פורים־שליסל מיט פולווער און דאס האט זיך הערן געלאזט אינדערווייט... באלד איז אין קראם אריינגעקומען דער פאליציסט זווירזשינסקי (דוכט מיר אויפן נאמען) און ארויסנעמענדיק זיין רעוואלווער האט ער געפרעגט: ״ווער האט געשאסן?״ דערביי האט ער מיך א זעץ געטאן מיטן רעוואלווער אין פנים און צעבראכן א צאן. דעם האלבן צאן וואס איז אין מויל שטעקן געבליבען האב איך ביז היינט נאך. וויסנדיק אז מיין ברודער יוסף האט אויסגעשאסן פונ׳ם שליסל האב איך געמוזט שווייגן. איך האב נאך א סך געקענט דערציילן וועגן פוילישע אויפטועכן און טאטן. אבער כ׳וועל זיך באגנוגענען מיט די אויבנדערמאנטע פאלן.

מיינע ״מלמדים״ און לערער

אין דאלהינעוו איז ניט געווען קיין פאמיליע וועלכע האט ניט געזארגט, אז קינדער זאלן זיך לערנען ״תורה און דרך־ארץ״ – כדי צו דערשלאגן זיך און דערגרייכן עפעס אין לעבן. עלטערן האבן זיך מוסר

נפש געוועז – אבי קינדער זאלן לערנען. אויך קינדער און יוגנטלעכע פון זייער צייט – ווי ס׳איז מיר נאך דאן קלאר געוועז און היינט נאך מערער – האבן שטענדיק געזוכט ווי אזוי צו לערנען, און האבן טאקי פלייסיק געלערנט.

לויט ווי ס׳דיקטירט מיר מיין זכרון, איז מיין ערשטער "מלמד" געוועז אייזיק פרעסמאן. ביי זיי אין גארטן האב איך טאקי אנגעפאנגען צו לערנען. ער האט מיך געלערנט "ראשית דעת" ווי אויך דעם "אלף־בית". איך בין דאן אלט געוועז פיר יאר. שפעטער א ביסל האט ביי אונדז אין שטוב געוווינט א לערער – זיין נאמען געדענק איך שוין היינט ניט און ביי אים האב איך ווייטער געלערנט חומש, עברית און תנ"ך. אז איך בין שוין גרעסער געווארן, בין איך אוועק לערנען ביים גוט־בארימטן ר׳ אידל דעם מלמד. דאס איז געוועז א ייד "משכמו ומעלה", מיט א סאך פאלקסטימלעכן הומאר און חכמת־חיים, מיט א שטענדיק ליבן שמייכל אויף זיין ליכטיקן פנים. ער איז געוועז באליבט ביי אלע – ביי קינדער ווי אויך ביי גרויסע. ער האט צוערשט געהאט א "חדר" אין זיין שטוב. נאכדעם – מיטן גרינדן פון דער "תרבות"־שולע אין מיטן פון די צוואנציקער יארן – איז עס געוועז אן אלגעמיין פארשטענדליכע זאך, אז ר׳ אידל זאל ווערן א לערער אין דער תרבות־שול, און זיינע תלמידים פון "חדר" זאלן זיין שילער אין דער ניי־געגרינדעטער שולע. געוועז איז ער שטענדיק פארגעשריטן און בשום אופן ניט געוועז "אלט מאדיש" אדער פאנאטיש. איך האב אים זייער ליב געהאט פאר זיין געמיטלעכן טאן און דערקלערונגס־קראפט. ס׳דוכט מיר אז אויך ר׳ אידל האט זיך באזונדערס צו מיר באצויגן געבנדיק מיר נאך אין "חדר" א צונאמען "יודע־זושע" – פארוואס און פונוואנען ער האט מיר דאס צוגעטשעפעט, ווייס איך ביז היינט ניט.

לערנענדיק אין דער "תרבות"־שולע איז אונדז געגעבן געווארן אלס א קלאס־ארבעט פון "עברית" די אויפגאבע אנצושרייבן איבער א געוויסער טעמע – לויטן פערזענלעכן אויסוואל. איך, דער אמאליקער "יודע־זושע", האב אנגעשריבן א שטייגער שלום־עליכם־טעמע וואס איז מיר געלונגען (און איך בין דאך געוועז דאן בלויז א קליינער שנעק!) און מען האט פון דעם א סך גערעדט. כ׳ האב פארגעזעצט מיין לערנען אין דער תרבות־שולע ביז צו ענדע. כ׳בין נאך פאר א קורצער צייט געבליבן לערנען אין דער "פאוושעכנע" פוילישער שולע כדי צו פארפאלקאמען מיין פויליש. די שפראך אבער האט זיך מיר בשום אופן

ניט פארדייעט. זי איז מיר געבליבן פרעמד און קאלט, ווי אויך ניט באליבט... כ'האב שוין מער אין סתם לערנען אין דער פוילישער פאלקס־שולע ניט געהאט קיין אינטערעס און ניט געזען קיין תכלית... ס'האט זיך געוואלט שוין עפעס מערער; א בעסערע צוגרייטונג כדי צו "קומען צווישן מענטשן" כדי פעייק זיין צום לעבן אין די ווייטערע יארן. און אט קומען שוין נייע קאפיטלען און נייע פארמעסטונגען.

אומשיכטונג–פראבלעמען
פון כלל און פרט

פערזענלעכע ראנגלענישן און שטרעמונגען

אינם יאר 1919 – זייענדיק קוים 9 יאר אלט האב איך שוין איבערגעלעבט דעם ערשטן און גרויסן פאמיליען–אומגליק. אונדזער ליבער גאטזעליקער פאטער און מיין מאמעס גאר געליבטער און הויך־ווירדיקער מאן – ר' קאפל עקמאן איז שוין מער ניט געווען מיט אונדז. ער איז "פארברענט" געווארן אין דער טיפוס־עפידעמיע, וואס האט געבושעוועט צו יענער צייט אין אונדזער געגנט און אויך אין שטעטל. מיט דעם איז אויך באצייכנט געווארן מיין ערשטער לעבנס־איבערברוך; כ'האב שוין גענומען איבערטראכטן און פרעגן: "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו?..." פארוואס און ווי אזוי איז עס בארעכטיקט? מיין פאטער ע"ה איז דאך געווען טיף רעליגיעז, "תמים עם אלוקים ובני אדם" – שטענדיק גרייט געווען צו העלפן א באדארפטיקן. עס איז ניט דורך אפילו איין שבת ס'זאלן ניט געווען זיצן א דריי־פיר "אורחים" פון נויט־באדארפטיקע – שטעטלשע אדער דורכפארנדע. און מיין מאמע, מיין ליבע ווירדקע מאמע, איז דאך געווען א סימבאל פון יידישן און מענטשלעכן אדל, מיט די בעסטע אלמענטשלעכע אייגנשאפטן! און דאך האט דאס אלעס ניט געהאלפן... דער פאטער איז אנטריסן געווארן פון אונדז אויף אייביק!.. א צייטלאנג האב איך ניט געפונען א קאמפראמיס אין מיין אינערלעכן צוזאמענשטויס מיטן אלמעכטיקן...

פארשטענדלעך, אז דאס איז ניט געווען מין איינציקער קאמפראמיס־לאזער קאנפליקט אין מיין לעבנס־וועלט. איך וועל נאך אפשר וועגן זיי אויך ווייטער דערציילן. א פאקט איז אבער, אז מיר קינדער ווי אויך מיין מאמע, האבן זיך געוווּנטשן די אנוועזנהייט פון א מאן ביים טיש צום עסן און ריטואלן – ווי "קידוש" מאכן, "ברכת המזון" א.א. אזוי איז

מיר א חוב צו דערמאנען דעם לערער פעלדוואַרם פון וואַרשע – א נידעריק־וווקסיגער און נערוועזער מאן – וואס האט זיך ביי אונדז אין שטוב אויפגעהאלטן. יידיש האט ער בכלל ניט גערעדט, בלויז פויליש אדער עברית. אים טאקי האב איך צו פארדאנקען אלע פארזעצונגען אין מיין דערציונג. פון אים האב איך געלערנט מענטשלעך־וועלטלעכע מאניערן. איך מוז כאטש איין פאל שילדערן פון א סך מערערע, וואס האבן זיך איינגעקריצט מיר אין זכרון. ומעשה שהיה כך היה: זיצנדיק ביים טיש איינמאל צום עסן האט ער מיך געבעטן כ׳זאל אים געבן א מעסער. כ׳האב אים צו דער האנט געגעבן א מעסער מיטן שפיץ צו אים. אויף דעם האט ער מיר גלייך געמאכט אויפמערקזאם אז א מעסער איז צו דערלאנגען מיטן הענטל און ניט פארקערט...

אזוי זיינען דורכגעפלויגן נאך דריי יאר; ס׳איז אנגעקומען דער טאג פון מיין בר־מצוה ווערן. ווי ס׳איז אנגענומען לגבי א יתום, האט מען געפראוועט בר־מצוה צו 12 יאר, ניט צו דרייצן. דאס איז פארגעקומען אין ״שטיבל״; איך בין עולה לתורה געווען און אפגעזאגט מיין מפטיר מיט א ברען פון התמדה. אז איך האב געענדיקט האט מען אפלאדירט און פון דער ״עזרת הנשים״ האבן מיך ווייבער ״גוטע מומעס״ באווארפן מיט צוקערקעס און ניסלעך. גלייך נאכדעם איז רייף געווארן אין מיר די זארג און באדערפעניש צוצוגרייטן פאר זיך אן עקאנאמישע באזע צום לעבן אין דער צוקונפט. דערצו איז מען דאך אבער ניט ווייניק יינגלעריש־שטיפעריש; און איך, ווי אלע אין מיין אלטער, האבן מיר זיך געשפילט, געצאנקט און געקריגט צווישן אונדז. אזוי האב איך מיך צעקריגט מיט אברהם (קלארין) קלארמאן, וואס איז מיך נאכגעלאפן מיט א שטעקן צו שלאגן. געווען איז עס א זונטאגדיקער טאג, ווען געשעפטן זיינען געשלאסן און ביי אונדז אין שטוב זיינען פאראן געסט. ביי אונדז זיינען גראדע יענעם טאג געווען אשר קאפעלאוויטש מיט זיין פרוי שפרה און נאך אנדערע. דערזעענדיק מיך געיאגט מיט א שטעקן, האט זיך מיין מאמע אויף מיר צעבייזערט: וואס זאל איך מיט אים טאן? צו וואס פאר א תכלית וועט עס אים ברייגען? א גרויסער יינגל אויסגעוואקסן און איך גיב מיר קיין עצה ווי אזוי צו פארפאלקאמען אים און צוגרייטן צום לעבן – האט מיין מאמע געטענהעט, ווענדנדיק זיך צו אונדזערע געסט. ״ווייסטו וואס, מומע חנהל?״ – האט זיך אשר קאפעלאוויטש אפגערופן. ״אט פאר איך מארגן אי״ש קיין ווילנע, איך וועל אים מיטנעמען און עצה׳ען זיך מיט ווגדער סווערדלין איבער דעם, וואס מען קען פון אים מאכן״.

מיין מאמע איז גלייך צוגעשטאנען צום געגעבענעם פארשלאג און מיר אליין איז עס אויך געווען געפעלן; וועלכער ייִנגל ווי איך וואלט זיך ניט געוואלט סתם דורכפארן און בפרט מיט א אינטערעס ווענגן תכלית? מיר זיינען פארשטענדלעך אויף מארגן געפארן קין ווילנע און געטראפן זיך טאקי מיטן פעטער וויגדער – וועמען איך האב זייער פיל געשעצט און ליב געהאט. ער איז געווען אן ערנסטער, קלוגער און דורכגעטריבענער מענטש אין די מיטעלע יארן, וואס האט דערוועקט צו זיך כבוד און רעספעקט. ער איז געווען א געניטער פאכמאן אין וואלד־טראנזאקציעס, אן אפשאצער פון די בוימער אין יעדן וואלד. געווען איז ער א פערזענלעכקייט – זייער באלעזן און פול באהאווזנט אין אלע לעבנס־ענינים און פראבלעמען. אויף זיין פראגע: וואס פאר א מלאכה איך וויל לערנען, צי א גאלד־יובעליר צי א מעכאניש־טעכנישע מלאכה? האב איך גלייך אן א שום צווייפל געענטפערט: איך וויל זיין א מעכאניקער, א טעכניקער ווייל אין דאלהינעוו האב איך אנגעפאנגען צו העלפן א פאכמאן אן עלעקטרא־טעכניקער – ארייזצוציען ליכט. בכלל קען איך אן א שום כוונה זיך צו בארימען באהויפטן, אז איך בין שוין דאן פעייק געווען צו יעדער טעכנישער מלאכה. אזוי האט טאקי דער פעטער וויגדער סווערדלין דורכגעפירט מיין אויפנאמע אין דער טעכנישער "ארט"־שולע אויף פאגולאנקער גאס אין ווילנע.

א קאפיטל ווילנע

ניט לייכט איז עס געווען דורכצופירן מיין אויפנאמע אין דער ווילנער "ארט"־שולע; געוואלט האב איך ארייגטרעטן איין דער אפטיילונג פאר "מעכאנישע שלאסער", ס'איז אבער געווען שטארק פראבלעמאטיש ווייל ס'איז ניט געווען קיין פלאץ פאר מיר אין די ווארשטאטן. מען דארף אויך געדיינקען אז פון גאנץ פוילן האבן זיך געריסן קיין ווילנע יונגטלעכע פון יידישע פאראָרעמטע הארעפאשנע פאמיליעס, כדי צו אויסבילדן זיך א תכלית און א באזע אין לעבן. עס איז געווען א געפאר, איך זאל ניט אנגענומען ווערן אין דער שולע. מיין פעטער וויגדער האט געמאכט אלע באמיונגען ביי דער שול־דירעקציע און ספעציעל ביים לייטער אינזשיניער גאקנער. צום גליק האב איך פערזענלעך געפונען חן ביים אינזשיניער און ער איז איינגעשטאנען דארויף אז איר זאל אריין אין דער מאשינען־אפטיילנג צוזאמען מיט נאך א טעכניקער און אנפאגען צו ארבעטן.

איך האב גלייך אנגעהויבן ארבעטן און לערנען; דער לערער און ארבעט־אינסטרוקטאר איז געווען פעדאַנטיש און ערנסט. פון זיינע שילער האט ער א סך געפאדערט און איך האב מיך באמיט אויסצופירן אלץ גענוי. מיין ערשטע ארבעט – אויסצושמידן און ארומפיילן א מעטאלורגישן קוואדראט – האט געדויערט טאקי א חודש צייט אבער איז געווארן אויסגעפירט פערפעקט. ווייטערע ארבעט־אויפגאבן זיינען שוין געווען שנעלער און פולקאם גאנץ. איך האב אפילו געמאכט א רעוואלווער וואס איך האב אים אויסבאהאלטן אין דאלהינעוו ביים פעטער אליהו עקמאן אויפן הויף – אינם שטאל וואס איז געווען בשכנות מיטן שטאל פון די חדשעס. איך האב אים איינגעוויקלט אין א שטיק גראבע שטאף און באשיצט פונ׳ם ראסטן. ווער ווייס, אפשר וועט ער מיר נאך צו נוץ קומען? איך האב מיך פארטיפט אינם לערנען מיט ברען און התמדה. גלייכצייטיק האב איך אבער ניט איבערגעריסן מיט אלעס וואס איך האב אין שטעטל איבערגעלאזן. כ׳ האב ניט אויפגעהערט צו אינטערעסירן זיך וואס טוט זיך דארט. א פאר מאל אין וואך פלעג איך אוועק אינ׳ם "האטעל אנגליא" אויף ווילנער גאס – טרעפן אפשר עמיצן פון דאלהינעוו, אפשר א בריוו פון דער מאמען אדער פון מיין ברודער בערל; אפשר א פעקל "גוטע זאכן" ווי א שטיקל פוטער, קעז אדער עטוואס "באשעריי"... אפשר סתם א כאפ טון א שמועס מיט א שטעטלשן... אלעס צו הערן און וויסן איז געווען אזוי אינטערעסאנט, אינטים און אנגענעם. מיין שוועסטער שפרה האט נאך געלערנט אין דער "פאַושעכנע"; בערל מיין עלטערער ברודער האט שוין געארבעט אין געשעפט – העלפנדיק דער מאמען. יוסף מיין יינגסטער ברודער האט נאך געלערנט אין דער "תרבות"־שולע. ווייטערע שולן צום לערנען זיינען מער ניט געווען ביי אונדז. מען האט געדארפט לערנען אין ווילנע. אזוי האב איך מיך שטענדיק געפרייט, ווען איך פלעג טרעפן צופעליק אליהו גיטלזאן. ער איז שוין א פאר יאר געווען אין ווילנע און מיט התמדה געלערנט אין אוניווערסיטעט. א סך צייט האבן מיר אים שוין ניט געזען אין שטעטל.

אין פארלויף פון מיין ערשטן לערניאר אין ווילנע, האב איך מיך אויפגעהאלטן ביי מיין פעטער און מומע וויגדער און רחל סווערדלין. געווווינט האבן זיי נאענט צו די ווילנער בערג. אין דער שולע בין איך געווען פארנומען ביז צו די אוונט שעה׳ען און דאן פלעג איך קומען אין שטוב. אין ערשטן יאר פלעג איך ניט פארן אהיים כמעט. אין די פרייע שעה׳ען מיינע פלעג איך א סך לעזן. אזוי האב איך מיך פארשריבן אין

דער סטראשון־ביבליאטעק און געביטן דארט ביכער. איך פלעג מיך אויך דורכשרייבן מיט לייבל פורמאן אין עברית. מיר זיינעןביידע געווען חברים אין "השומר השחר" – א פריערדיקע ארגאניזאציע פון "בית"ר". מיר זיינען שטארק טעטיק געווען דארט אין דער ציוניסטישער דערציונג, פארן "קרן־קיימת" א.א. וו. אונדזער פריינטשאפט האט אויך ווייטער אנגעהאלטן. אינ'ם צווייטן שוליאר מיינעם – ווען מיין לערנען האט געפאדערט מער צייט – בין איך שוין איינגעשטאנען אין א קווארטיר אויף זאוואלנע, א סך נאענטער צו דער טעכנישער "ארט"־שולע. אזוי האב איך מיך נאכמערער איבערגעגעבן צום טעארעטישן לערנען און צו דער פראקטישער פאך־ארבעט. איך פלעג אויך יעדן שבת אריינקומען אין דער כאר־שול אויף זאוואלנע הערן דעם חזן מיטן כאר – וואס איז מיר באליבט געווען און געבליבן אזוי ביז היינט צו טאג.

שנעל, גאר שנעל איז די צייט פונ'ם לערנען אדורכגעלויפן; כ'האב כמעט ניט באוויזן ארומצוקוקן זיך און שוין איז אנגעלויפן דער טערמין פון מיין שול־אביטוריענץ. ביי דער ענדע פונ'ם לעצטן שוליאר האב איך געבעטן דעם דירעקטאר, אינזשיניער גאקנער, א דערמעגלעכונג פארצוזעצן נאך א לערניאר אין דער מאשינען־אפטיילונג – כדי צו פארפאלקאמען מיינע קענטענישן און צו דעראבערן מער פראקטיק אין מיין ארבעט. ער איז אויף דעם ניט איינגעגאנגען און ווידער צוליב פארשטענדלעכע אורזאכן; אויף מיין פלאץ האבן שוין אנדערע געווארט. ער האט עס מיר קאטעגאריש דערקלערט, גוטמוטיק א ציטוענדיק מיך פארן אויער, אז איב האב עס גוט דערשפירט און שנעל פארשטאנען, אז מיין שול־אבסאלווענץ איז א שליסלעכער פאקט. ווינטשנדיק מיר אלעס גוטעס און פיל ערפאלג אין דער ארבעט, האט ער מיר איבערגעגעבן מיין אביטוריענט־צייגניש וואס איז געווען מיט גוטע אויסצייכענונגען. מיט א שטאלצן בליק אין דער צוקונפט בין איך פריידיק און האפענונגספול ארויס. מיין קאפיטל ווילנע איז געווען צו ענדע.

דאלהינעוו און מיין "סדרה לך לך"

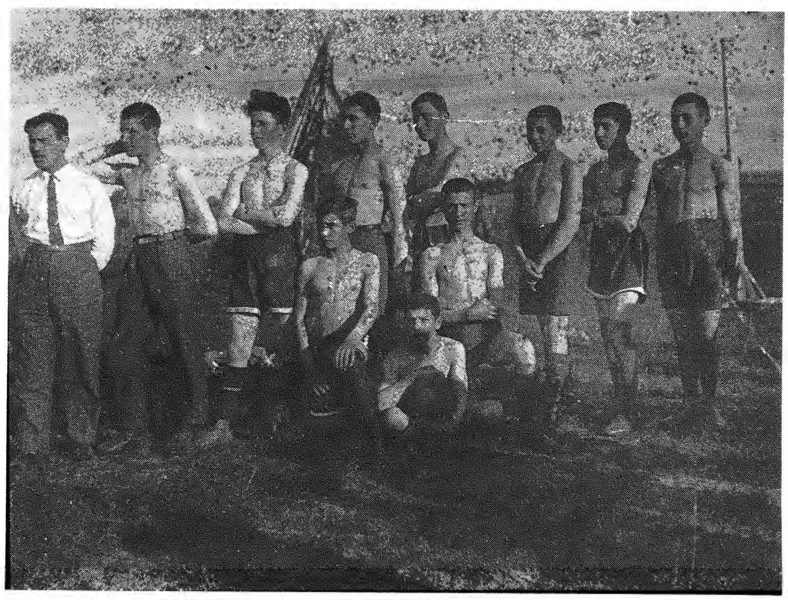
ניט האבנדיק קיין מעגלעכקייט צו בלייבן אין ווילנע און ניט זעענדיק אויך א פערספעקטיוו זיך שנעל איינצוארדענען אין מיין דערוואבערטן פאך, בין איך צייטווייליק צוריקגעקומען קיין דאלהינעוו. דער אמת איז אז פילע ענדערונגען אין מיין היימשטעטל האב איך ניט

געפונען – ניט אין עקאנאמיש־ווירטשאפלעכן געביט און ניט אין קולטורעל־געזעלשאפטלעכן. עס איז טאקי א פאקט: די געגעבענע לעבנס־באדינגונגען האבן ניט דערמעגלעכט פיל ענדערונגען. צו ענג זיינען געווען די ראמען: ס'שטעטל האט געלעבט פון איין מארק־טאג אין וואך צום אנדערן; קיינע גרויסע האנדלס־אונטערנעמונגען, אפילו צום ביישפיל אויפן שטייגער פון דער בארימטער בודסלאווער "ספולקע" אדער אינדוסטריע־פאבריקן, זיינען ניט געווען. בלויז קליינהאנדל און האנדווערק זיינען געווען פארשפרייט אין גרויסן מאשטאב.

די יידישע באפעלקערונג איז אבער אינצווישן גרעסער געווארן; קינדער זיינען פארוואנדלט געווארן אין יוגנטלעכע, יוגנטלעכע ווידער זיינען שוין מער דערוואקסן געווארן און האבן פאר זיך ניט געזען קיינע צוקונפט־פערספעקטיוון. ציוניסטישע יוגנט האט זיך געריסן קיין ארץ־ישראל און אהין געטראגן זיך טרוימעריש. ארץ־ישראל איז אבער דערווייל ווייט געווען און געשלאסן. דער איינטריט איז ניט געווען מעגלעך צוליב מאנגל אין סערטיפיקאטן – אויף וועלכע מען האט יארן געווארט... אנדערע יוגנט ווידער, ניט שטארק ציוניסטיש געשטימט, האט זיך געריסן אין דער ברייטער וועלט אריין און געחלומט וועגן פרעמדע לאנד־האריזאנטן, אויך ניט מיט א בעסערן דערפאלג. די עמיגראנטן־קוואטע אין די פאראייניקטע שטאטן פון אמעריקע איז שוין געווען שטארק באגרענעצט און כמעט געשלאסן. אנדערע לענדער זיינען אויך ניט געווען גרייט מיט ברען אויפצונעמען א מאסן־עמיגראציע. דורך א שמאלער און ענגער "קאליטקע" האט מען דא און דארט מיט פארדאכט אויפגענומען א הויפן עמיגראנטן. די הויפנס אבער האבן זיך ארויסגעוויזן ניט גענוגנד, ווייל "אין הקומץ משביע את הארי"... פון טאג צו טאג, פון יאר צו יאר, איז די נויטווענדיקייט פון עמיגראציע שארפער געווארן; יוגנט אין שטעטל האט ניט געהאט מער וואס צו טון. אבער יוגנט, און אפילו מער דערוואקסענע צווישן זיי, האבן געמוזט טעטיק זיין ערגיץ־ווו אויף א געוויסן געביט – אויב ניט עקאנאמיש כאטש געזעלשאפטלעך אדער קולטורעל. האט מען געשאפן א פוטבאל־קלוב "מכבי". האט מען אנפאנג 1927 געשאפן אויך ביי דער סעקציע פון די פייער־לעשער אן ארקעסטער פון בלאז־אינסטרומענטן – מיטן שטעטלשן דאקטאר אין דער שפיץ ווי אויך מיט ניאמקע ריער און אנדערע עסקנים – קריסטלעכע און יידישע. איז מען טעטיק געווען בדרך הטבע. איך אליין האב פארשטענדלעך ניט געטארט "פעלן צו יעדער שמחה..." געשפילט האב איך פוטבאל, געשפילט אין ארקעסטער;

טעטיק געווען אין "השומר השחר" ווי אויך ניט איינמאל געהאלפן די חברה "צופירן די הענט" קעגן אנפאלנדע שקצים אדער שיכור'ע "רעקרוטן, נאוואבראנצעס" און צוריקשטעלן ארדענונג.

אונדזער פוטבאל־גרופע האט נאטירלעך נאר זומער געקענט טעטיק זיין ווייל ווינטער איז עס אוממעגלעך געווען צו שפילן צוליב די שנייען און אייז־פראסטן. מיר האבן אויך ניט געהאט ווו צו שפילן אין זומער־טעג. ס'איז ניט געווען קיין ספארט־פלאץ – פלעגן מיר גיין שפילן אויפן מיליטערישן פלאץ ביי די "קאשארן" אדער נעבן קלויסטער.

התחרות בכדורגל 1.6.1928

שפילנדיק איינמאל אויפן מיליטערישן פלאץ איז ארויס קעגן אונדז דער גארניזאן־קאמאנדיר און פארטריבן אונדז מיט "גראבע" זידלערייען ווי – "זשידזשי פסיא־קרעוו כאליערא!..." מיר האבן אונדז געפילט זייער געטראפן פונ'ם גראבן ארויסטריט; האבן מיר אויך אוועקגעשריבן וועגן דעם צום בארימטן סיים־דעפוטאט ד"ר יעקב וויגאדסקי השם ינקום דמו! וועלכער האט אונדז אויף דעם געענטפערט און אויך צוגעזאגט זיין אינטערוועניץ אינ'ם קאנפליקט. איך געדיינק אבער ניט ווי אזוי איז געווען די ענדע פון דער אינטערוועניץ זיינער קעגן אנטיסעמיטישן

אקט וואס איז ניט געווען דער איינציקער... ניט איינמאל זיינען אויך געווען "סיורפריזן" וואס האבן אונדז באגייסטערט און "גרויס" געמאכט... אונדזער "מכבי" פוטבאל־קלוב איז איינגעלאדן געווארן איינמאל צו שפילן מיטן מיליטערישן ספארט קלוב פון בודסלאוו. מיר האבן פריידיק אנגענומען די איינלאדונג און גערן מיט זיי געשפילט אויף זייער פלאץ. פאר אונדז איז עס געווען א גרויסער כבוד: מיר, 16 אדער **17 יאריקע "שנעקעס", האבן זיך געשטעלט שפילן מיט געזונטע,** שטארקע און הויך־וווקסיקע "שקצים" מיליטער־לייט. א קלייניקייט?! מיר האבן פארשטענדלעך פארשפילט אויפן "מאטש" 1:3, אבער ניט געמינערט דעם כבוד... אונדזערע ריוואלן און געסט־אויפנעמער האבן איינגעארדנט לכבוד אונדז נאכן שפיל א ספעציעלע אויפנאמע מיט א פייערלעכע סעודה מיט געטראנקען און אלעס בעסטע אין זייער "קאזינא". אלע האבן זיך זייער גוט אונטערהאלטן און גאר שפעט אהיים געקערט. שפעטער האבן מיר אויך געשפילט מיט א קאמאנדע אין קריוויטש און זיי באזיגט. מיר זיינען ניכטער געקומען צו דער ספארט־פארמעסטונג; זיי זיינען שוין פארן שפיל געווען גוט שיכור...א

תזמורת מכבי־האש, במרכז ד"ר סאדובסקי

חוץ דעם פלעגן מיר אויך פון צייט צו צייט שפילן מיט א לאקאלע קריסטלעכע פוטבאל־גרופע.

אזוי האב איך ווי אויבנדערמאנט אנטייל גענומען אויך אין ארקעסטער און גאר ניט שלעכט איינגעאיבט מיך אינ׳ם גאנצן שפיל־אנסאמבל. עס איז כדאי צו באצייכענען, אז 15 טעג נאכן גרינדן האבן מיר שוין באדארפט אנטייל נעמען אין די פייערלעכקייטן לכבוד דער 3טער מאי קאנסטיטוציע און שפילן מארשן און פוילישע נאציאנאלע לידער און מעלאדיעס. אונדזער קאפעל־מייסטער איז געווען א ווילנער ייד – זיין נאמען איז מיר ארויס פון זכרון. זייענדיק זייער פעייק האט ער אונדז געאיבט נאכדעם אין טאנץ־מוזיק, מוזיק־באגלייטונגען ביים אויפפירן פיעסעס ווי אויך קלאסישע מוזיק. אזוי האט אויך עקזיסטירט ביי אונדז אין שטעטל א דראמאטישער אמאטארן־קרייז, וואס האט אויפגעפירט טעאטער־שטיק ווי "יאנקל דער שמיד"; "חאסיע די יתומה" אדער פרץ הירשביינס "גרינע פעלדער" א.א. די אויפפירונגען זיינען געווען געלונגען (פארשטענדלעך לויט די באדינגונגען). אמת איז; עס איז פריילעכער געווארן אין אונדזער היימשטעטל: טעאטער־שטיק; טאנץ־אוונטן ווי אויך פרייע טענץ אויפן גאס ביי דער "גמינע" אין זומער־אוונטן; שפאציר־גאנגען צווישן די "בוימאלער" און אנדערע יוגנט־אונטערנעמונגען און ארויסטריטן.

די אלע קולטור־דערגרייכונגען האבן זיך אבער ארויסגעוויזן ניט גענוג און אפילו פארפירעריש אין א געוויסער מאס. קלאר איז עס דאך אז דאס אלץ האט נישט געקענט פארטרעטן די באזע צום לעבן אין דער צוקונפט. אזוי איז ווידער בולט געווארן נאכמערער די נויטווענדיקייט פון "אוועקרוקן" זיך: פונ׳ם זוכן ערגיץ ווו אין דער וועלט א באדן א פעסטן אונטער די פיס, בקיצור – א וועג צו עמיגרירן. אזוי אז אויך מיין "סדרה לך לך..." איז טאקי אן אלגעמיינע פרשה.

אלט בין איך געווען דאן 17 יאר מיט א קליין "סמיטשעק"; די געפילן פון באדן־לאזיקייט האבן מיך ניט אפגעלאזט. ווי אויך אנדערע יונגוואַרג האב איך מיך געוואלט ארויסרייסן. אויף גאר א צופעליקער וויי{ז}ע האב איך מיך דערוווסט, אז חונע דעם בלעכערס איידעם, הערשל ריער וואס האט געוווינט ביי זיין שווער אין שטוב, איז אפגעפארן צו זיינע ברידער, פריזירער אין ארגענטינע. גלייכצייטיק האב איך אויך געהערט, אז צוויי קריוויטשער בחורים מאכן פאפירן אויף צו פארן קיין ארגענטינע. איז עס מיר "אריין אין מיינע נאזלעכער". איך האב א

טראכט געגעבן: אז יידן פארן קיין ארגענטינע – ווו בין איך? פארוואס זאל איך בלייבן און פאראַרעמט ווערן, פארוואס טאקי זאל איך ניט פארן? כ'האב דאך א פאך ווי אויך מיינע קרעפטיקע געזונטע יארן!... האב איך דען וואס מורא צו האבן! וואס האב איך אנצווווערן? האב איך באשלאסן צו פארן. און "אומר ועושה" גערעדט און געטון!

א גערודער אין שטוב. מיין מאמע, דיברידער און איינציקע שוועסטער ווי קרובים נאענטע "שפרינגען גארניט פון זייער הויט"... זיי ווילן ניט איך זאל פארן... זיי ווערן גאר ניט נתפעל פון דעם... מיין מאמע האט פייערלעך דערקלערט אז די 100 דאלאר אויף הוצאות איז זי גרייט מיר אוועקגעבן כ'זאל מיך מיט זיי באנוצן און ניט פארן... ס'איז אויך אינדערהיים געבליבן וואס צו טון... אבער איך בין אן עקשן און בין געווען אנטשלאסן און קאנסעקווענט. איך האב מיך געהאלטן ביים אפפארן. אינ'ם טאג פון מיין ארויספאר איז דער ארקעסטער געווען ביי אונדז אין שטוב און אין פארלויף פונ'ם גאנצן טאג לכבוד מיר געשפילט ביז צום אפפארן פונ'ם אמניבוס קיין בודסלאוו צו דער באן־סטאציע. מען האט זיך געוויילט און אונטערגעהאלטן די הערצער מיט אביסל בראנפן פינפניינציקער... אזוי טאקי ביז דער שעה פון "ויסעו ויחנו..." ביז בודסלאוו האט מיך באגלייט דער פעטער הלל סווערדלין. דארט האבן מיר זיך שוין אריינגעזעצט אין באן און היידע! קיין ווילנע. פון דארט קיין ווארשע און ווייטער דורכפארנדיק יוגאסלאַוויע, ביז טריעסט. אין טריעסט זיינען מיר ארויף אויף דער שיף "מארטא וואשינגטאן" וואס האט אונדז געפירט אויפן אדריאַטיק און דורכן מעכטיקן און גרויס־ברייטן אטלאנטישן אקעאן. אזוי האט אנגעפאנגען מיין לעבנס־אדיסייע מיט אירע "ניסים אויפן ים..." וועלכע זיינען ווערט צו באשרייבן אן און פאר זיך באזונדער. שטורמיש האט געבושעוועט דער אטלאנטיק; כוואליעס האבן זיך געהויבן און געוואשן די שיפס־דעק, אונדזער שיף האט זיך געוואקלט און "געהוידעט" די 1500 פאסאזשירן ביזן עקל צום ברעכן... איך ווייס ניט ווי אזוי און פונוואנען בין איך דאמאלסט געווען אזוי דרייסט אין מוטיק אויסצושטיין די רייזע־פלאגן און ווייען. איך – א בחור'ל פון 17 יאר אן א שפראך, אינגאנצן נאאיוו, אליין און פרעמד אין דער וועלט, ניט האבנדיק קיין מינדעסטע אנונג פון פרעמדע קאנטינענטן און זייערע מענטשן...

אזוי האבן מיר זיך געשיפט וואכנלאנג צווישן הימלען און צעשטורמטע וואסערן – ווען אויסער גאטס־גענאד זיינען אלע 1500 פאסאזשירן געבליבן אויף הפקר און אומבאהאלפן... ענדלעך זיינען מיר

אין א אקטאבער־טאג 1928 – אין א גוטער שעה, אנגעקומען אויפֿן ארגענטינער באדן. איך האב מיך שוין דערשלאגן צו דער ערשטער סטאציע אין מיין לעבנס־אדיסייע. מיין אדיסייע האט זיך נאך ווייטער געצויגן איבער פילע וועגן און אומוועגן ווי אויך קרייץ־וועגן – ביז צום היינטיקן טאג – עס זיינען אדורכגעפלויגן 54 יאר נאך מיין ערשטער רייזע און היינט פאר איך ווידער דורך יוגאסלאוויע און איטאליע אין דער שווייץ איבער געשעפט־זאכן. אבער דאסמאל צוזאמען מיט מיין "עזר כנגד" – מיט מיין לעבנס־חבר'טע שרה'לה – אויך אויף וואקאציעס. איצט ווייס איך נישט: איז די היינטיקע רייזע א צופעליקע אדער א סימבאלישער שיקזאל־שטאפל? איך מאיר־אהרון בן ר' קאפל, אן אפגעריסענער, איינזאמער, פון מיין גרויסער פארצווייגטער משפחה, מאך ווידער דורך א רייזע איבער אייראפע ווען דארט – אין מיין ערשטער היימשטעטל – איז אלעס פארשניטן און חרוב געווארן. געבליבן זיינען בלויז אומזיסטע, פרוכטלאזע בענקענישן מיט זכרונות טרויערדיקע ביז צו מיין לעצטן לעבנס־אטעם!

געטראגן האב איך מיך שטענדיק אהין מיט מיין אומגעשטילטער ברענענדער בענקעניש. שוין עטלעכע מאנאטן נאכן אנקומען אין ארגענטינע האב איך געשריבן צו מיין ליבער מוטער אז איך וויל צוריק קומען אהיים!... איר ענטפער – ווי אויך בריוו פון קרובים און פריינט – האבן מיר גע'עצה'ט זיך אפהאלטן און איינהאלטן די בענקשאפט... ניט גוט איז אלעס געווארן דארט; אנטיסעמיטישע שיקאנעס אויפֿן עקאנאמישן באדן זיינען געווארן א טאג־טאגלעכע דערשיינונג. די פוילישע רעגירונג האט זיי וואס מערער פארשטארקט און געבליבן בין איך מיט מיין בענקעניש און צוגעוווינט זיך...

געוויס ווארטן נאך א סך בלעטער פון מיין לעבן אויף באשרייבונג און ווידער־שילדערונג. געוויס איז עס אינטערעסאנט ווי אזוי איך האב געטאפט א וואנט; געוואנדלט פון איין ארבעטס־פלאץ צום צווייטן... ווי אזוי איך בין געווארן א פאבריקאנט. באזונדערס אינטערסאנט איז א קאפיטל שרה'לה – מיין געטרייע פלונית'טע און גאר זייער בעליבטע פרוי! ווי אזוי איך האב זי קענען געלערנט און ווי אזוי מיר פירן ביז היינט אונדזער שיין לעבן – דעם קרוין־קאפיטל פון "אדיסעאוס מיט זיין פענעלאפע!" אט די אלע בלעטער קענען ניט ארייננקומען אין די דאזיקע ראמען. ניט אויף די שפאלטן פונם יזכור־בוך.

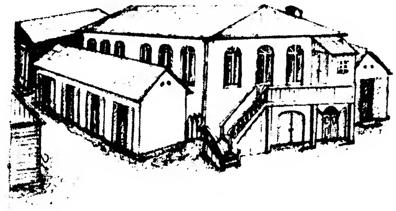
צום שלוס פון מיין דאלהינעוו־קאפיטל איז א חוב א הייליקער

אויסצודריקן מיין נשמה־מאניפעסט צו מיין היימשטעטל – ווייל אלעס וואס איך האב און פארמאג אינערלעך איז פון דארט. פון מיינע "גירסא דינקותא" טעג און יארן געדיינק איך נאך, אז איינער פון אונדזערע גרויסע דיכטער שאול טשערניכאווסקי האט שוין געזאגט: א מענטש איז בלויז אן אפשפיגלונג־געשטאלט פון זיין געבורט־לאנדשאפט און קינדהייט־פייזאזש. דאס איז ווירקלעך אמת! אלעס וואס איז מיר געבליבן און איך טראג מיט זיך אין הארצן, האב איך מיין היימשטעטעלע צו פארדאנקען! פון דארט שפרודלט אויך מיין ליבע צו ארץ־ישראל און אונדזערע אפטע באזוכן אין מדינת־ישראל. 27 מאל זיינען מיר שוין געווען אין ישראל, און מיר האלטן שוין ווידער אמאל צו קומען.

איר דאלהינעווער אין ישראל! איר וועלכע האבן צוזאמענגעבונדן די אלע "אודים מוצלים מאש" – די אלע פארסמאליעטע האלאוועשקעס ווי אויך אלע איינזאמע אפגעריסענע "אברים" – איר וואס האבן באנייט און ווידער געשאפן א פאראייניקטע "דאלהינעוו־משפחה" אין ישראל, איר אלע האט א זכות א גרויסן. אייך קומט גאר א ספעציעל באזונדער "יישר־כוח!" פון טיפע טיפענישן אין מיין הארץ רייסט זיך דער אויפרוף חיזקו ואימצו! איר זייט געבליבן דער זידנדער און שטענדיקער פערמענט פון אונדזערע דורות־לאנגע מקורות און שרשים. איר פאראייביקט אונדזערע טייערסטע ווי אויך אונדזער גאנצן עבר! דורך א מצבה, א געדענק־בוך און ווער ווייס וואס נאך?

נעמט זשע אויף מיינע ווערטע און טייערע "בני עיר" אן אפעל מיינעם צו אייך ווי צו אלע דאלהינעווער אין גאר דער וועלט: למען השם לאמיר ניט פארגעסן און שטענדיק געדיינקען ווי אויך פאראייביקן אונדזער עבר! לאמיר זיך צוהערן, פילן און אויפנעמען ווי דארט – פון באליבטע וועלדער און פעלדער, פון קבר אחים – טראגן זיך אויך היינט אינדערלופטן די קולות פון יתגדל ויתקדש! – א יזכור לדאלהינעוו!

א טייל אן אינטעגראלער פון א גאנצן לעבנס־וועלט וואס איז פארפלייצט געווארן אין ימים פון בלוט און פייער. בלויז זכרונות זיינען געבליבן, ניט מער!

נחום לנקין (גבעתיים)

צללים מן העבר

"ביעור חמץ" מיוחד במינו

רחוק אני מביתי ומעיירתי דולהינוב, רחוק ונידח תוך קרה מקפיאה אי־שם באורל... שעת־בין ערביים; לפי מזג האוויר הנוטה להפשיר במקצת, סבורני שערב־פסח חל היום. אף כי לא אדע דבר בדיוק, מאחר ולוח עברי אין בידי, נתפסתי להרגשת ליל הסדר. עצמתי עיני... אברח ולו לרגע קט מהמציאות המרה, בה הנני שרוי.

עיני רואות שולחן ערוך בלובן מבהיק בבית־אבי, קערת הסדר במרכזו וכל בני המשפחה מסובין מסביבי – אווירת חג; אור וחמימות אופפים כל פינה. שקעתי לרגע בחלום נעים תוך דמיון פורה מתנגן.

הכל פג לפתע; המציאות המרה אינה מאפשרת לשקוע בתעתועי־דמיון, למעשה הנני ב"מחבוש". נעצרתי אף נשפטתי ודיני 5 ימי־מאסר, על שום נסיוני "לגנוב" ולהשיג לי פת לחם שלא ברשות, בעבירה על החוק... אני יושב משמים באפס מעשה; אף להירדם לא אוכל. הקור האכזרי השורר כאן אינו מאפשר זאת. בכל אופן השגנו עבודה כלשהי ואנו מבצעים אותה בלילות. הן תוך כדי עבודה אינך מרגיש כל כך בקור. ברם, כאמור הנני עתה ב"מחבוש"; דקות חולפות ושעות עוברות והנה הליל כבר מאחורי. השעות הן של דמדומי־בוקר. הרעב מתחיל להציק ודבר מאכל בידי אין...

הנה "שלל" רב בידי! נזכרתי: שני צנימים מעופשים נותרו לי מהבית. עוד מיום־בריחתי מהגרמנים שמרתי עליהם היטב כבבת־עין לשעת־חרום. אמנם לא פעם המו מעי כי הציקני הרעב, אך תמיד היססתי ולא העזתי לנגוע בהם... שמא ישמשו עוד למצב בלתי־נסבל. אך הנה באה השעה החמורה; לא אוכל עוד לשאת. הנני רעב ביותר. ופרט לזה – הרי ליל הסדר ולא קיימתי אפילו מצוות ביעור חמץ. אקיים איפוא את הסעודה ואזכה גם במצווה! ...אכן, שיני עמלו קשות על נגיסתם וגריסתם של הצנימים המאובנים והמעופשים אך נהניתי מהסעודה... ואף יכולתי בלב שלם לברך "כל חמירא וחמירא" שברשותי ולא

ברשותי... וחסל סדר פסח! אף כי ארכו אמנם הימים, ידעתי הכל בבהירות וללא ספר; ידעתי לאחר מכן כי כל בני־משפחתי בעיירה נרצחו בי"ב ניסן תש"ב – ב־28 במארס 1942, יומיים לפני ערב־פסח, ע"י הקלגסים הנאצים וגרוריהם, ונקברו בקבר האחים הגדול יחד עם כל קדושינו.

(קטע מתוך יומן משנות הארבעים)

דברים מלב הומה

קטע זה מיומני האפור יש בכוחו להשכיל את המעיין ולהבהיר לו, כי אין בידי ואין בפי לכתוב ולספר משנה סדורה על דולהינוב עיירת־גידולי ועל כל אשר נתרחש ונתחולל בה בשנות האופל והאימים. הלם התדהמה בו הוכיתי נוכח כל אשר נתרחש, פועל פעולתו גם היום וברצותי לספר על כל אשר אירע, לא אדע איך ובמה להתחיל... לא אוכל גם לספר רבות על דורות בעיירה שקדמו בעבר; לכך אין הידיעות שברשותי מספיקות.

ברם, צללים וצלליות ושברי־שברים של זכרונות קטועים מן העבר אינם מרפים ממני; הם פוקדים אותי תדיר וביחוד בשעות־מנוחתי, הם מזיזים "מגירות" זכרוני, מצווים ותובעים: לא לשכוח!

כך מדמדמים ועולים בזכרוני בתי־הכנסת בעיירתי, אגודות־עזרה בהתנדבות אישית ולא "ממוסדת", צללי אישים וצלליות של דמויות שפעלו ונפעלו. אשתדל לתאר כל אלה בשורות דלהלן ולו במקצת ככל שאדע, אך קודם כל אנסה לדלות פרטים מספר על קורותיה של הקהילה.

על קהילת יהודי עיירתי

לא אדע מתי נוסדה העיירה דולהינוב – עיירה ברוסיה הלבנה שמיקומה במרחב הגדול שבין וילנא למינסק – עיירת־ספר (ותמיד עיירת־ספר) בצפון־מזרחה של פולין (כ־6 קילומטרים מגבול ברית־המועצות). על אדמתה וסביבתה התנהלו קרבות גם בעבר הרחוק וגם בעבר הקרוב, בין שתי מלחמות־עולם. קרבות בין שבטי ליטאים לביאלורוסים, קרבות בין ליטאים לפולנים, בין הפולנים לרוסים לפני חלוקת פולין, מלחמות בין רוסיה וגרמניה בשנות מלחמת העולם הראשונה, בין פולנים לצבא האדום בשנות העשרים וקרבות מלחמת העולם השנייה.

בנסיונותי לחפש מידע היסטורי, מצאתי בארכיון "יד ושם" בדפי "איינִיקייט" – בטאון מרכזי של הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי בברית־המועצות בתקופת מלחמת העולם השנייה – פרטים כדלקמן: בשנת 1793 עם חלוקתה השנייה של פולין כבשוה הרוסים מידי הפולנים. לאחר שלום־ריגא במארס 1921 הוחזרה לפולין ובספטמבר 1939 שוב נכבשה ע"י הסובייטים עד ה־28 ביוני 1941 – יום בו נכבשה ע"י צבאות הנאצים.

מקור זה של "איינִיקייט" אינו מוסר פרטים, מתי הגיעו יהודים לעיירה (אך כפי שידוע לי, היתה קהילתנו הוותיקה בכל סביבתנו!). בשנת 1847 היו בעיירה 1,194 יהודים. בספירת אוכלוסין ב־1897 נכללו בה 2,559 יהודים, מכלל אוכלוסייה של 3,551 תושבים. בעשור שבין שנות השמונים לשנות התשעים של המאה התשע־עשרה נתחוללו פרעות ומהומות בעיירה והרקע שלהן אנטישמי. לפי "איינִיקייט" היה זה בשנת 1896 אך כפי שנמסר מפי זקני העיירה היה זה ב־1886.

בשנת 1921 היו בקהילה היהודית בדולהינוב 1,747 נפשות מתוך כלל אוכלוסין של 2,671 באותה ספירה. גם הפחתה זו ניתנת להבנה על רקע המלחמות, התקדמות ונסיגת הצבאות תוך שריפת העיירה ובריחה המונית של האוכלוסייה. רבים לא הספיקו עדיין לשוב ממקומות אליהם ברחו. אמנם בשנות העשרים המאוחרות ובשנות השלושים למאה שלנו, גדלה האוכלוסייה בעיירה ואף מספר היהודים גדל בה, למרות המשבר הכלכלי שפגע קשות בפרנסות היהודים, הן לרגל ניתוק רובו של העורף הכפרי והן הודות למדיניות האטטיסטית של השלטון הפולני. בקיצור: מספר היהודים בדולהינוב עלה במעט יותר ממחצית האוכלוסייה הכללית. גם עובדה זו ניתנת להבנה לאור גידול בריבוי הטבעי, תוספת משפחות חדשות לרגל נישואים ורצון ההורים, כי בניהם יחיו בקירבתם ועוד.

כך נמשכו חיי היהודים משך כל שנות השלושים, על אף השחיקה הגדלה והולכת בפרנסתם ובהכנסותיהם. ההתרוששות עשתה שמות ורבים הגיעו לדלדול ולסף העוני כמעט. סדקי הכלכלה, מבעדם ניתן לחדור בשנים הקודמות, נסגרו והלכו והאוכלוסין היהודים לא נתמעטו. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה וחלוקת פולין בין גרמניה ההיטלריסטית לבין בריה"מ, ברחו והגיעו גם לעיירתנו פליטים מאזורי פולין הכבושים בידי הגרמנים וגם הגיעו אליה יהודים מעיירות רוסיה הלבנה הסובייטית, כך שבשנות 1940־1941 הגיעו היהודים בדולהינוב ל־5,000 נפש בקירוב.

לאחר התקפת הנחשול הנאצי על בריה"מ ב־22 ביוני 1941, הוסיפו עוד להגיע לעיירתנו פליטים יהודים מאותן עיירות סובייטיות שנכבשו בידי הגרמנים.

ב־25 ביוני 1941 נכבשה גם עיירתנו ע"י קלגסי היטלר וגם עליה עברה מסכת הדמים והטבח. באוגוסט – מספר שבועות לאחר הכיבוש – רצחו בה הגרמנים 22 יהודים והמ"ץ (רבם של חסידי חב"ד) ביניהם, מאז – בין תקופת חודשי הפוגה לימי השתוללות־הדמים האכזרית והמחודשת – בוצעו בעיירה שלוש "אקציות" גרמניות: הראשונה נתחוללה כאמור ב־28 במארס 1942, י"ב ניסן תש"ב, יומיים לפני ערב פסח. באותו טבח ניספו כ־800 יהודים – גברים, נשים וטף וגוויותיהם הועלו לאחר מכן על המוקד. במצב חציו שרוף־חציו חרוך נקברו בקבר־אחים. עשרה ימים לאחר מכן באה גזירת הגיטו. היהודים נצטוו להצטופף במספר בתים לאורך רחוב בוריסוב משני צדדיו, תוך הבטחת שלטון הרצח כי לא תהיינה עוד שחיטות.

בימים י"ב, י"ג וי"ד אייר תש"ב – הווה אומר: ב־29, 30 באפריל ואחד במאי 1942, השתוללו הרוצחים משך שלושה ימים ורצחו את אוכלוסיית הגיטו – פרט ל־300 מומחים ובעלי־מקצוע שנדרשו עוד לתליינים עם בני משפחותיהם. גם גורלם של אלה נחרץ ועלה עליהם הכורת. בו' סיון תש"ב – ב־21 במאי 1942 נרצחו כולם – דולהינוב, קהילת־יהודים ותיקה, היתה ל"יודנריין", "טוהרה" מיהודים. כ־200 יהודיה ניצלו מכליון. אלה שהצטרפו לפארטיזנים ומעטים שהתחבאו בכפרים; כוחות בלתי־לוחמים – סמוכים לבסיסי הפארטיזנקה, שהועברו בפקודת השלטונות אל מעבר לקווי החזיתות, וכל אלה שגויסו לצבא האדום לפני פרוץ מלחמת גרמניה וברית־המועצות. קהילתנו לא נשתקמה עוד מהריסותיה.

אלה הפרטים אותם יכולתי לדלות על תולדותיה של הקהילה בעיירתנו. ודאי שאינם ממצים ואינם שלמים. תמונת חיי היהודים לדורותיהם בה איננה מזדקת מתוכם. לא נזכר בהם דבר על רבנים ומנהיגים, לא ידוע דבר על מוסדות־תורה וחינוך וכו'. ידוע לי כי אנשי "איינקייט" לא עסקו בדברים כגון אלה.

מוסדות ללא מימסד ועזרה בהתנדבות

באור ההיבטים ממרחקי ארבעים שנה ומעלה, מרפרפות ועוממות לעיני צלליות הבניינים של בתי־הכנסת בעיירתי. אזכרם היטב על אף

הידיעה הברורה שגם צל־צילם איננו עוד. הנה בא לנגד עיני ה"שולהויף" (חצר בתי־הכנסת) ושלושת בתי־הכנסת – בית־הכנסת הגדול ה"מתנגד", בית־הכנסת של חב"ד, בית־הכנסת של הסנדלרים המנוצץ באודם מרחוק כי על כן ניבנה מלבנים אדומות. עיני מובילות אותי אל כיכר "השוק הישן" ־ זה מרכז העיירה ועורק חייה – שורת החנויות והדוכנים לממכר ורכולה, בימי השוק והיריד. ובתוך כל זה שוב עולה וצף בית־הכנסת בשוק – (מארק־שול), עולם שהיה ונגוז ורק צלליותיו מתרפקות בדמיוני לאור הזכרונות. שוב תוהה ותועה העין לעבר השוק החדש ונתקלת במה שהיה פעם "בית־הכנסת בשוק החדש" (נייע מארק־שול). שוב פונות העיניים לכיוון אחר: הנה מזדקר בי"ס "תרבות" בבניינו היפה שלשם

בית־הספר "תרבות" בשנת 1932

הקמתו עמלו צעירים ובני־נוער לחפור לו בורות ולהניח את היסודות. עוד איך אזכרנו על יוזמיו ובוניו ומוריו המסורים והפעילים, אשר היו לנו גם חברים ומדריכים. אזכור גם הורים שחסכו מפיתם לשכר־לימוד עבור בניהם ששקדו על לימודיהם בביה"ס לעברית והכשרתם לארץ־ישראל החלוצית, העובדת והמתחדשת. ושואלות העיניים וממלמלות השפתיים: איכם יוזמים ובונים רחימאים? אייך חיים הלפרין וכל אלה שעמלו עימך בדאגה לשכר המורים ותקציב ביה"ס: השאלות מרחפות ללא תשובה ואני נוכח שוב, כי כל זה לא ישוב עוד מעולם החידלון... ועוד אזכור: היו התחלות של הקמת בי"ס לאומי־דתי ברוח תנועת "המזרחי" אך לא האריך ימים; כעבור שנה שנתיים נסגר. לא היו עוד תלמידים. בי"ס "תרבות" חדר לכל בית וסחף את הילדים.

כך, תוך צללים וצלליות עוממים ודמדומי זכרון, עולים וצצים כל שאר המוסדות ואגודות העזרה: הנה אראה את **קופת גמ"ח** למתן סיוע ועזרה כספית לבעלי־מלאכה זעירים, לחנוונים בעלי חנויות ואף לקרן־עזרה לעולים ארצה, שלא היו בידם אמצעים מספיקים להוצאות העלייה.

קופת גמ"ח נוסדה בראשית שנות השלושים ע"י חבר יוזמים, מספר בעלי־בתים בעיירה. ראשית הונה דמי־חבר בסכומים מינימאליים, מענקים והלוואות מה"ג'וינט" האמריקאי – באמצעות נציגו בווילנא, אשר ביקר פעמים אחדות בעיירתנו, ותרומות והלוואות של מספר בעלי־אמצעים בעיירה. כבר בתחילת פעולותיה מנתה הקופה כ־250־300 חברים. כללי פעולותיה היו: אסיפה כללית פעם בשנה, הנהלה וגם ועדת ביקורת שנבחרו ע"י האסיפה השנתית. מדי שבוע בשבוע על פי רוב במוצאי־שבת, התקיימה ישיבת הנהלה בבית אחד מחבריה. בישיבות אלה הותוו קווי־פעולותיה של הקופה ומדיניות מתן ההלוואות, כמו"כ גיוס כספים וקבלת חברים נוספים. בערב אחד מדי שבוע פעל משרד הקופה בבית־הכנסת של הסנדלרים, כדי להעניק הלוואות ולגבות חובות. נוכחו במעמד זה אבא גיטליץ גזבר הקופה, אחד ממנהלי החשבונות שלה ואחד או שניים מחברי ההנהלה. סכומי ההלוואות היו 100 או 200 זהובים (זלוטי) שהוחזרו ללא ריבית בתשלומים שבועיים.

בשנת 1935 בוצע מעין "מהפך" בקופה. באותה שנה גברו "היידישיסטים והפרולטארים" על "הגוש האזרחי" ועסקני ה"בונד" חלשו על פעולותיה. כיו"ר הנהלתה נבחר השען בן ציון חבלין; כעוזרו או סגנו שימש שמואל סגלוביץ'. שאר חברי ההנהלה היו בלתי

הנהלת קופת גמילות־חסד וועד מעות חיטים

מפלגתיים וסתם "בעלי־בתים", ואלה שמות חברי ההנהלה:

1) ר' צבי הירש שרייבמן;
2) אבא גיטליץ;
3) לייבה פלנט;
4) מאיר קריינס;
5) הירשל הורביץ;
6) אברהם פורמן.

מנהלי־החשבונות של הקופה היו צבי־הירשל רפסון, יעקב לנקין ולאחר גיוסו לצבא שממנו לא שב – הייתי אני, כותב השורות האלו. הקופה המשיכה בפעולתה עד ה־17 בספטמבר 1939 – יום כניסתו של הצבא האדום לעיירתנו.

הבנק העממי (יידישע פאלקס־באנק)

מוסד נוסף לעזרה כספית, בדרך הלוואות לסוחרים או בעלי בתי־מלאכה ומפעלים זעירים, היה הבנק העממי המקומי. בשנות העשרים המאוחרות יזמו וייסדו אותו מספר יהודים עסקנים בעזרת מר

משה שליט – מנהל סניף "יקופו" בווילנא אשר פעל רבות בכל עיירות הסביבה בכינון ובמימון מוסדות כאלה (כך היו מוסדות כספיים בקריביץ', באיליה, בדוקשיץ ובמיאדל, וכמובן בגלובוקי). עיקרי פעולות הבנק נסתכמו: בהפקדות, גביית שטרות והתחייבויות דיסקונט ומתן הלוואות כנ"ל. מנהלו של המוסד היה שמואל הלפרין ומנהל החשבונות יעקב־מנדל שולמן. לאחר פרישתו עבד במשרה זו בנו יצחק־ראובן (ראובן־ייטשע) שולמן. היה זה הבנק היחידי בעיירה. אף הוא פעל עד ספטמבר 1939.

הנהלת "ביקור חולים"

כיצד לא אזכיר ולו במשפט אחד מקוטע את חברת "ביקור חולים" בעיירה, אשר מספר מתנדבים יחידים בה עודדו יוזמה ועוררו רבים להתנדב למשימה זו? והרי חולים עניים ודלים לא חסרו בעיירה. מתנדבים אלה עמלו וטרחו רבות בכך, פקדו כל בית בו היה חולה זקוק לסיעוד ותמיכה ולפעמים למילה טובה בלבד.

האם לא אספר על "לינת הצדק", שאחד מיוזמיה ומארגניה היה אלי מייזל – בנו של ר' שלום מייזל שוחט ובודק הי"ד – החי עימנו בתל־אביב? אף כי אינני זוכר הרבה מפעולותיה, אינני רשאי לעבור

עליה בשתיקה כמו לא היתה. ואכן גם פה פעלו העוסקים בהתנדבות שלא על מנת לקבל פרס.

כך אזכור גם את "הכנסת־כלה" ואת מי שהיתה בה "הרוח החיה באופנים", את רחע־באשע (רחל־בתיה) פרידמן. היא היתה הפעילה המרכזית בענינים ועוררה רבים להתגייס ולהוביל לחופתן כלות מחוסרות אמצעים ולעזור להן בהקמת קינן המשפחתי. ושוב פעילות מתנדבים ללא מימסד.

איך לא אספר על פעולות של "חסד של אמת" מיסודה של "חברא קדישא" – חסד אחרון להולכים לעולמם. תוך לוויית המת וטיפול נאות בקבורתו, עודדו גם את בני־ביתו של הנפטר. לכך התמסר בלב ונפש אבי־מורי יוסף־מאיר לנקין ז"ל.

הנהלת גמילות־חסד

אזכור ימים ושבועות לפני פסח, איך יצאו במסירות מדי שנה בשנה זוגות של נשים או צעירים וחיזרו על פתחי הבתים לאסוף כספים ל"קמחא דפסחא" או ל"מעות חיטין" – מושג שחודש בספרותנו הדו־לשונית – יידיש ועברית. אכן אזכור גם את הכספים שנשלחו ע"י

יוצאי עיירתנו מעבר לים, מאמריקה למטרה זו. מה רבה היתה התכונה סביב פעולות אלה, מה רבות היו המשפחות שנסתייעו מהן. זכורני כיצד היו מחלקים כספים אלה לנצרכים, בעידודו ובהשגחתו של הרב ה"מרא דאתרא" ופעמים רבות בדרך של "מתן בסתר", לבל תיפגענה המשפחות אשר התביישו ליהנות ממתנת־יד. כך, בהתנדבות וללא מימסד נעשו גם פעולות אלה. כל זה לא ניתן לשכוח!

גורל יהודי עיוור

נפלה אבן על קדרה – וי לקדרה
נפלה קדרה על אבן – וי לקדרה
(מן המקורות)

אכן, שקעתי בעולם צללי העבר ובדמדומי הזכרון. לא אוכל לסיים בכך, אם לא אעלה זכרונות משתי "תקריות" מימי האופל והדמים – על ילדים בשואה כפי שסופר לי בשעתו ואת אשר שמעתי וקלטתי אמסור.

קבוצת יהודים מצאה לה מסתור מוצלח באחד הבתים, עת השתוללה "אקציה" גרמנית במלוא המרץ והאכזריות. המסתתרים קיוו להציל את עצמם. פתאום החל תינוקו של בעל אותו בית לבכות בתוך מסתורם. אביו לא היסס כלל, תוך פחד, שמא יוביל בכיו של התינוק את המרצחים הגרמנים ועוזריהם אל המסתור, סתם במו ידיו את פיו של הבוכה. התינוק נחנק. היהודים אשר הסתתרו ניצלו הפעם.(*)

"המקרה" השני עליו אספר כאן, סופר לי גם הוא ע"י אחרים: משפחתי הכינה "בונקר" בגינתנו על יד הבית – מוסווה להפליא מעין זר – לכל בני המשפחה ושכנים אחדים. היה זה מאוד סביר ומתקבל על הדעת, שהמרצחים ועוזריהם לא יגלו את המחבוא. אולם גורל יהודי מר ואכזר גזר אחרת: נחמק'ה – אשתו של אהרונצ'יק התרוצצה חפוזה ומבוהלת ותינוקה בזרועותיה – סביב ה"בונקר" לחפש מחסה. על אף התנגדותם של חלק מהמסתתרים בו, לא רצה אבי להפקירם והכניסם למחבוא. כעבור זמן החל התינוק ליבב מסיבה כלשהי. הנכרים משתפי הפעולה המקומיים שריחרחו בכל מקום, עברו באותה שעה ושמעו את הבכי. הם הסגירו את כל המסתתרים לידי הגרמנים וכולם עד אחד נרצחו.

* לא היה זה מקרה נדיר באותם ימים. ספרי "יזכור" של הקהילות בעיירות ובערים יודעים רבות לספר על מקרים מעין אלה. גם בדולהינוב לא היה זה מקרה יחיד. ראה סיפור אישי של חנוך שפרבר בספר זה.

ירחמיאל פורמן ז"ל (כפר־סבא)

מפנקס הזכרונות

בכתבי את השורות האלו עוברת בי איזו רעדה ואני קולט בראשי את כל העיירה שלנו: האנשים, הקולות, הרחובות, אפילו החצרות והדלתות של כל בית. לא היה בית שלא ביקרתי בו מסיבה כלשהי, והעיקר כדי לרוקן את הקופסה הכחולה.

עד 1941

יהודי העיירה שלנו היו טרודים כל ימי השבוע בהשגת קיום למשפחה. כל אחד לפי יכולתו, לפי הבנתו ואפשרותו. אבל בשבת השכינה שררה עליהם.

בעיירתנו היו כששת אלפים נפש, יהודים ונוצרים. לדעתי, כשני שלישים – 3300 – 500 משפחות יהודיות. רבים מהיהודים היו בעלי־מלאכה מכל המקצועות. לא עשירים, אבל גם חסרי־לחם לא היו. סנדלרים, חייטים, נפחים (פירזולים), בעלי־מלאכה לגלגלי־עץ לכל מטרה ולכל עגלה. היו אצלנו גם הרבה חנוונים ורוכלים. רבים מהרוכלים שהו במשך כל ימות השבוע בכפרים, איש איש וסביבתו. הם היו מוכרים כל מיני סידקית וחוזרים ביום חמישי הביתה, היות וביום זה היה מתקיים שוק אצלנו. היהודים שנסעו לכפרים היו מביאים מכל הבא ליד, שערות חזיר, פרוות מכל מיני חיות־בר (זה רק בחורף), תבואות, בדים. לפעמים גם עגל חי או תרנגולות לשימוש עצמי. כל זה – עד מלחמת העולם בשנת 1914. מלחמת העולם הראשונה שמה קץ לכל זה.

היו לנו הרבה סנדלרים, שהתחלקו לסוגים לפי טיבם. היו סנדלרים סוג א' טובים מאוד, ואלה התפרנסו רק מהזמנות, מיהודים וגם מן הגויים, ובשביל תיקונים היו מחזיקים מתלמדים, שוליות מכל האומות. וסוג ב' – אצלם לא הזמינו, אך כשהייתי עובר מאוחר בלילה, היו עובדים בכל המרץ. הם היו תופרים נעליים ומגפיים לכל דורש, וביום השוק היו הולכים, על ידיהם תלויים – על יד אחת מגפיים ועל היד השנייה – נעליים. עד הערב נמכר הכל.

היו לנו חנויות, שלא דרכה בהן רגל יהודי. הם התפרנסו מהכפרים. גם החייטים התפרנסו לא רע. היו לנו מאפיות לחם, כעכים, דברי מתיקה עד חלות לשבת, וגם ענפי תעסוקה אחרים.

היו אצלנו חמישה בתי־כנסת: שניים בנוסח חסידים ו־3 בנוסח מתנגדים. בתי־הכנסת היו גדולים. כל השבוע התפללו בהם ולא חסרו להם אנשים. בבית־הכנסת הגדול היו שלושה מניינים כל יום, ובבית־הכנסת החסידי ממול (די שטיבל) היו 2 מניינים. ובשבתות ובחגים היו מתמלאים בתי־הכנסת עד אפס מקום. שלושה בתי־הכנסת היו בצורת סגול והיו מתאספים כמעט מכל העיירה, בעיקר הבנות, לשמוע את תקיעות השופר, כדי שיוכלו לאכול, מפני שאסור היה לאכול לפני התקיעות.

היו אצלנו 3 בתי־קברות על יד בתי־הכנסת באמצע העיירה. ככל שאני זוכר – לא קברו שם מתים, חוץ משני תינוקות. בית־קברות אחד שכן כשני ק"מ אחרי טירת פודולסקי על גבעה. בית־הקברות היה מוזנח מאז שהפסיקו לקבור, כי כנראה הפסיקו לטפל בו. היו בו מצבות שאפשר היה לקרוא עליהן את הכתובות. היה בית־קברות, זה שכולם מכירים וזוכרים אותו. כל תשעה באב וכל חודש אלול היו עולים הרבה מבקרים ופוקדים את יקיריהם, מי בבכי ומי בשתיקה, ומי ב"אל מלא רחמים". בית־הקברות הזה יישאר בזכרוננו עד סוף הדורות.

החינוך בזמן ההוא היה ב"חדרים" על ידי מלמדים. כל "מלמד" היה מקנה תורה ל־13–15 ילדים. אחרי כמה "זמנים" ("זמן" – חצי שנה) היו ההורים מעבירים את הילדים למלמד אחר, יותר מתקדם ויותר משכיל. ב"חדרים" המעולים היו הילדים מתקדמים באופן ניכר. גם בחשבון, בדקדוק וגם בשפה הרוסית והאנגלית. כמו כן היה אצלנו תלמוד־תורה, שבו למדו ילדים שלהוריהם לא היתה אפשרות לשלם שכר־לימוד, הכל על חשבון הקהל. גם ישיבה היתה לנו, אבל לא גדולה. כל ילד למד על פי רוב עד גיל 13. היו כאלה שקיבלו שיעורים פרטיים בשפה הרוסית. היו כאלה שהגיעו לדוקטורטים. רבים למדו בגימנסיה במינסק. העיירה שלנו היתה קשורה למינסק, 90 ק"מ, מרחק לא גדול יחסית, אך הקשר ברכבת היה קשה. ראשית הצטרכו לנסוע ברכבת 10 ק"מ ובלילה היו עולים לרכבת וממשיכים עד מולודצ'נו, שם היו עוברים לרכבת שהיתה באה מוורשה דרך לידה, ולמינסק גם הצטרכו לחכות כמה שעות. הרבה מהנוסעים העדיפו איפוא לנסוע עם העגלונים.

היה לנו רופא. שמו היה חורגין וגם שלושה "פלדשרים", הירשקה

פראג, נחום מאיר ושווארץ, משהו מעין תת־רופאים. היתה לנו ספריה שמאוחר יותר התפתחה בקנה־מידה גדול.

פורענויות

זה היה בשנת 1911 בערך. באחד הימים, ב"שושניק" או ב"דיוויאטניק",(*) עברו שמועות מפה לאוזן שהגויים מתכננים ליום זה פוגרום והיהודים מתכוננים להתגונן. קמו יוזמים להתארגנות לקראת האירוע. הזקנים היו מספרים שלא פעם התעלמה השררה מהעובדה ששדדו ובזזו את החנויות וגם היהודים לא טמנו ידיהם בצלחת. הפעם באו אנשי שררה ממינסק ומווילנה לווילייקה, והמשטרה התערבה, וכך עבר הפחד. היו מדברים בעיירה על המהפכה שלא הצליחה ב־1905, והיה עובר מפה לאוזן שפלוני או אלמוני שכבר נשכחו שמותיהם ברחו לאמריקה מפני שהיו צ'יצ'יליסטים (סוציאליסטים בלע"ז) ואז הייתי מטה אוזן איך הזקנים מדברים ביניהם על כל זה.

והנה שוב פורענות חדשה עליך ישראל. פרשת בייליס, ושוב עננים כבדים על הקהילה היהודית, ופה נפתחה בשביל "המאה השחורה" (צ'ורנאיה סוטניה) האפשרות להשתולל בכל המערכות ובכל מקום.

אני הייתי אז תלמיד אצל אברהמ'ל המלמד והיינו מקבלים כל יום את "הצפירה". חיינו איפוא את המצב כל יום ועקבנו בחרדה אחרי משפט בייליס.

מי יכול לתאר לעצמו את היום של פסק־הדין, איזה גיל ושמחה השתררו בקהילות היהודיות בכל האימפריה הרוסית וגם אצלנו. אני זוכר שב"חדר" שלנו הביא כל ילד "א צענערל", זאת אומרת 10 קופייקות, וערכנו סעודה כיד המלך עם משקה. עם זאת נשאר ענן כבד תלוי על הקהילות היהודיות בכל רוסיה וגם בדולהינוב. תמיד פחדנו, תמיד היינו שומעים מן השקצים את המלה "בייליס". היינו משיבים להם "פראנייטיס".

כך נמשכו החיים בדולהינוב, כמו בכל הקהילות היהודיות, עד 1914, מלחמת העולם הראשונה. לפתע נתפסה העיירה שלנו לבהלה, והנה מתחילים הגיוסים של אבות ואחים. היו כאלה שהלכו והתגייסו, היו

* "שושניק" – ששה שבועות אחרי הפסחא; "דיוויאטניק" – תשעה שבועות אחרי הפסחא.

כאלה שלא רצו להתגייס. אני זוכר במוצאי־שבת אחד באו אלינו ה"פריסטאוו" וה"אורדניק" – קראו לו ביצ'ון, כלומר מפקד המשטרה והסגן. ישבו ודיברו, לא הבנתי מה שמדברים, אבל הבנתי על מה הם מדברים. היו גם מקרים שהבחורים הטילו מומים בגופם כדי לא ללכת לצבא. אחד קלקל את העין, ונשאר עם עין אחת, אחר הוציא שיניים. אחי ניקב את אוזנו הימנית והפסיק לשמוע, אבל מאוחר יותר לא שמו לב לזה ורצו לשלוח אותו לאוגדה בלתי־לוחמת. ואז עשה שבר בצד ימין. מאוחר יותר גם זה לא עזר, והיו כאלה שהפכו ל"ארנבות" – היו מתחבאים ועוברים ממקום למקום. נפתחו הרבה חנויות וכמעט בכל בית נפתחה מאפיה, וכל אחד יצא עם המאפה שלו לשוק. הצבא היה זורם הלוך ושוב.

אני זוכר שהיו מרוקנים את המרכולת עוד בטרם ערב ורוכלים בכל מיני סידקית צצו כמו פטריות. מי שרק הבין קצת, לקח ארגז ושרפרף עם מרכולתו ויצא לשוק. כך נמשך המצב עד שנת 1915. זה היה בסוף הקיץ. הקרבות הגיעו לעיירתנו דולהינוב ואז התחילו ריצות, התייעצויות איך להסתדר וטיכסו עצות איך להחביא סחורות.

כשהגיעו הקרבות לעיר, התפזרו התושבים היהודיים לכל עבר, מי למערב ומי למזרח. הגרמנים גברו אז על הרוסים והדפו אותם עד לנהר ברזינה, כלומר עד בוריסוב. חלק ניכר מהעיירה נשרף. כמעט רחובות שלמים נמחקו. התושבים התחילו לחזור לעיירה, אבל רבים לא חזרו מכל מיני סיבות. היו כאלה שהרחיקו לכת ולא הספיקו. בינתיים התחילו הגרמנים להחרים מכל הבא ליד. הם התחילו בסוסים ובתבואות. הם לא שדדו. הם נתנו קבלות. למשל, מאחד לקחו את הסוס ונתנו קבלה. גם אצלנו לקחו שני סוסים. שום תמורה לא קיבלנו. כנהוג, חזרו שוב החיים לאפיקם והתושבים הסתגלו לגרמנים. לפתע התעורר הדוב והתחיל להתקיף והצליח להדוף את הגרמנים כחמישים ק"מ מערבה מאחורינו.

כשנתיים בערך עמדו אחד מול השני והתבצרו. עיירתנו נהפכה לקסרקטין. הצבא תפס כל בית ובית, אך אף על פי שהעיירה היתה מלאה חיילים, לא קרו שום מקרים יוצאי דופן עם הצבא. אנשים עשו הון, ממש התעשרו. הצבא והקצונה שילמו בכל מקום ביד רחבה. עד שיום בהיר אחד התעוררו הגרמנים והתחילו להתקיף את הרוסים, ושוב חזרו הגרמנים לעיירה.

עתה היו כל פולניה וליטא בידיהם, והם הוציאו אז שטרות כסף מיוחדים – אוסט־מארקן. היו קונים סוסים, תבואות ותוצרת חקלאית

אחרת בעונות, והכל בכסף מלא. זה נמשך עד שביתת הנשק, ואז הם עזבו. שוב חזרו הרוסים ואלה שנשארו עם האוסט־מארקן החביאו אותם במקום, בתקוה שאולי אי־פעם...

כאשר קרנסקי חולל את המהפכה, נשמו היהודים לרווחה. ב"ה נפטרנו מאנטישמיות, שוררת אחוות עמים. ברחוב היהודי צהלה ושמחה. בכל מקום נואמים, בתוכם יהודים. אני זוכר אסיפת־עם בבית־הכנסת הגדול, שנערכה על ידי הקצונה. נשמעו מילים חמות, שסוף סוף כולם אותו דבר. אין הבדל בין עם לעם וגזע לגזע. כולם בני־אדם. באה גם התעוררות ברחוב היהודי. בדולהינוב בזמן הזה התחילה לחדור הציונות בתנופה ובמרץ. היו אצלנו שלושה אריות (לייבן) שהתבלטו: לייב שניידר, לייב רובין ולייב שפירא. היו הצגות ברוסית. היתה הצגה בצריף הגדול על המגרש של אידל סנדלר. הוא נקרא תיאטרון "ארס". הושרו שם קופלטים, מהם אני זוכר אחדים עד היום. הוקם גם צריף ענקי בסוף רחוב ויליקה, שם היו מציגים יהודים (הצריף הזה נשאר הרבה זמן אחרי הכיבוש הפולני ואנחנו השתמשנו בו).

היו פעולות ברחוב היהודי. הכל היה לגלי. אני זוכר את לייב רובין. הוא היה מופיע גם בפומבי והיה מטיף על בורוכוביזם. שמעתי את לייב שניידר מטיף לציונות, שעדיין לא היתה מובנת לי. הייתי אז בן 12 בערך. תנועות נוער עדיין לא קמו. הארץ היתה דלה, מוזנחת. האינפלציה דהרה. השלטון הממשלתי היה חלש. אחרי זמן־מה באה ה"דומה" (הפרלמנט) והוחל בארגון החיים הדמוקרטיים בכל רחבי רוסיה. בבחירות לוועד המקומי בדולהינוב נבחרו יהודים בצורה דמוקרטית. עד שלנין הפך את היוצרות והקים ממשלה קומוניסטית עם טריבונלים, עם הוצאות להורג, עם שילוחים למרחקים וחיפושים אחרי דמוקרטים.

אני זוכר, כי באחת השבתות הלכו ממקום למקום וחיפשו. נכנסו לגוי אחד בגורן בקצה רחוב טטרסקה, ובגורן היתה ערימת קש. אחרי חיפושים רבים אמרו המחפשים: בוא, ניקח כידונים ונתחוב לתוך הערימה. מיד התחיל הקש להתרומם, ואכן היה זה אחד מסגני מפקד המשטרה. אחרי כן שמעתי שהוציאו אותו להורג.

היו התקהלויות בכיכר השוק, שירים, נאומים: הנה באו הגואלים האמיתיים. ומתוך שמחה וצהלה היו יורים, ובתוך שמחה זו היה הקרבן הראשון ילד יהודי, בנם של משה ותמר חייט, כמדומני ברל־דויד שמו. הם גרו ברחוב מוסטובה בבית קטן.

התחילו חיים חדשים על בסיס שונה לגמרי. ככל שההורים היו יותר אביונים ופחות מצליחים במקצועם, כן גדלו סיכויי ההצלחה. היו כאלה שהלכו למיליציה, וניצלו זאת כדי לעשות חשבונות, ערכו חיפושים בהרבה בתים. הרי בעיירה שלנו היו כמה "בורז'ואים", וכ-70 אחוז היו סוחרים ו"לומפן־פרולטאריער", שלא נחשבו או לא יכלו להיחשב כפרולטארים אמיתיים. עם זאת נמשך המסחר, על אף מאמצי המיליציה היהודית לתפוס את העוסקים בו.

באחד הימים ישבו אנשי המיליציה וחיכו במארב אולי יתפסו מישהו. בינתיים נמאס להם לשבת בחוץ. הם נכנסו לדירה של אליהו חפץ בקצה רחוב מוסטובה והתחילו לשתות תה. וכאן עברו ביעף שתי עגלות לכיוון בוריסוב. הם ירדו החוצה, רדפו וירו ולא תפסו. אני ראיתי את זה במו עיני.

כשרון ההסתגלות היהודי פעל גם בתקופה הזאת. אלה שסחרו בעבר לא נהפכו בין לילה לפרולטארים, ושוב התחילו לסחור בהתאם לזמן ולצרכים. רבים מאוד קיבלו עזרה מה"ג'וינט". הרבה דברים חילקו בקהילה היהודית.

החלה גם התארגנות פוליטית וגם הציונות החלה לצאת לרחוב. היא לא היתה גלויה כל כך, אבל גם לא סמויה. לפתע נפוצו שמועות, שלגיון פולני התארגן בראש עם פילסודסקי, וצרפת ואיטליה מגישות את כל העזרה הדרושה ואחריהן כל אירופה ואמריקה. סיפרו שהצבא הפולני מתחיל להתקיף את הצבא האדום בגזרות שונות, והרי העם והצבא הרוסי מרושש, אין לחם לאכול ואין בגד ללבוש.

מי שזוכר את הצבא העממי הזה, איך הוא מתהלך - אין חייל אחד דומה לחברו בלבוש. זכורני שחייל יצא מהשורה וביקש פרוסת־לחם. כשקיבל את הלחם, אמר: "בכל זאת עוזרים לצבא האדום". זאת שמעתי מפיו במו אוזני. לא הצטרכנו לחכות הרבה זמן עד שהמלחמה תגיע אלינו. היו הרבה שמועות, שבכל מקום אליו נכנסים הפולנים, שם עושים שמות ביהודים. לוקחים מכל הבא ליד. חיל ורעדה עוברת על העיירה. אבל מי אנחנו שנוכל לשנות משהו?

בקיץ 1919 נכנסו הפולנים לעיירתנו. כל יהודי הוציא מהדירה את כל המטלטלים והסתירם. אנשי הצבא האדום לא העזו לבוא לאוכלוסיה האזרחית לבקש משהו, ואילו חיילי הלגיון הפולני לוקחים ובוזזים ואין פוצה פה. כל אחד פחד להימצא בחוץ. היו ימים שביום אחד התחלף

השלטון כמה פעמים, שהצטרכו לנחש. מצב זה נמשך כמה זמן. הנה נכנס למקום צבא אדום, הרחובות מתמלאים אנשים ומדברים אתם, והנה נסוג הצבא האדום ונכנס הלגיון והרחובות ריקים מאדם. ילד אחד, שלמד עמי ב"חדר", הוציא מהבית ספרי־קודש ורץ אתם לבית־הכנסת והנה הופיעו רוכבים פולנים וראו אותו עם השק על כתפיו. כל אחד השתדל לקלוע בו והוא נפל עם ספרי־הקודש. לבסוף הדף הלגיון את הצבא האדום, ובעיירה התחילו הגויים, שרובם היו קאתולים, לארגן את החיים. אבל המלחמה נמשכה לא הרחק מאתנו.

עם התבססות השלטון הפולני החלו מחפשים משתפי־פעולה עם הקומוניסטים. פעם באו חמישה לגיונרים והתחילו לחפש. בתוכם היה אחד מדולהינוב. בסוף לקחו את לייב רובין והובילו אותו ל"קומנדנטורה" לקשצנביץ'. בדרך קשרו אותו לזנבות של סוסים והוא נפח את נשמתו. כל זה מפני שהפולני הכיר אותו שהיה מדבר בפומבי בזמן קרנסקי ובזמן הקומוניזם והוא בורוכוביסט מובהק. אבל לך דבר עם רוצחים. אבל כבד ירד על עיירתנו. נפל הכתר מעל ראשנו. הוא היה אדם יקר־המציאות שנתברכנו בו, והנה באה יד זדונית ובצורה כה טראגית רצחה אותו על לא עוול בידו. לא פיללנו שהוא ימצא את מותו. חשבנו שיובילו אותו לקשצנביץ', והיתה יוצאת איזו ועדה והיו מוציאים אותו כמו שקרה עם הכומר הפולני. הבולשביקים אסרו אותו והובילו אותו לתחנת־הרכבת פחיינובה, 28 ק"מ מדולהינוב, ואכן יצאה ועדה משבעה טובי העיר והביאו אותו הביתה. הוא היה ידיד ישראל ואוהב ישראל. כל העיירה שמחה מאוד שגאלו אותו, אבל אחרי זמן־מה עזב את העיירה (ובא במקומו אנטישמי מובהק).

לאחר שהלגיון הפולני הדף את הצבא האדום, הוכרזה יותר מאוחר שביתת־נשק, ולפי הסכם השלום נקבע הגבול 6 ק"מ מדולהינוב.

הקהילות היהודיות, ואנחנו בתוכן, התחילו שוב להתארגן. אט אט התעוררו היהודים והתחילו לארגן את החיים בכל התחומים: הכלכלי, הפוליטי והקהילתי. אנשים התפתחו במובן הכלכלי תוך שלוש־ארבע שנים לבלי הכר. התפתח גם מסחר עם העבר השני של הגבול שהיה כה קרוב. תוך ניצול ההיכרויות האישיות מן העבר היו תושבים מן העבר השני חוצים בגניבה את הגבול בשעות הלילה ובאים השכם בבוקר לדולהינוב וכאן היו מבלים עד הערב וחוזרים לרוסיה. מרוסיה היו מביאים שערות־חזיר, פרוות של חיות־בר, זהב ובחזרה לרוסיה – לא היה דבר שהם לא היו צריכים. ראשית, סכרין, אבני מציתים. זה היה היקר

מכל. אחריהם באה סידקית וגם וודקה ושוקולד. העיקר דברי עור מכל הסוגים. השומרים על המעברים היו 5 ולפעמים 8 על סוסים. לדידם אפשר היה להוציא את כל רוסיה ואפילו למכור אותה בעד ה"טיפ" הזה שהם קיבלו.

נוסף למסחר הבלתי־חוקי הזה היתה "טאמוז'נה", כלומר תחנת מכס עם חילופי סחורות בין שני הצדדים. זה היה מסחר לגלי מצד הפולנים ומהצד השני היה חצי־לגלי, היות שבזמן ההוא שרר ברוסיה רעב וחוסר כל.

ביום אחד הוטענו סחורות מכל המינים שנדרשו להחלפה, והסוחרים היהודים נסעו באותה הדרך לאותו כפר ששכן כ־20 ק"מ מהנהר, שם החליפו את הסחורות, כשהם מלווים מהכפר לנהר על ידי משטרה פולנית עד הגבול וגם בחזרה. בדרך לגבול החליט מפקד המשמר הפולני לרצוח כמה יהודים מאלה שהוא מוביל אותם ואחראי להם ולחייהם והתחיל לירות בהם. הראשון שנרצח היה חיים קצוביץ' (ששתי בנותיו עם משפחותיהן נמצאות בארץ, וגם אשתו חנה נקברה כאן בארץ). השני היה לובה ליברמן. הוא קיבל כדור בפה. נדמה לי שנימוקי פסק־הדין במשפט שהיה אחרי זמן־מה היו שהוא לא שלט על עצמו מסיבות בלתי־מובנות.

המסחר עם רוסיה נמשך עד שנת 23–24 בערך, ואחר כך נסגרו הגבולות. התחילה אז להתפתח חקלאות במקום. גם זה הודות ליהודים שפיתחו את המסחר עם חוץ־לארץ. עתה החלו הפולנים לחפש דרך איך להיפטר מהיהודים גם במסחר. ראשית הסיסמה "סבוי דו סווגו". פורסם גם צו להעביר בכל העיירות (כידוע היו העיירות בכל פולניה בנויות סביב לכיכר גדולה ועליה הדוכנים של השוק) את השווקים אל מחוץ לתחום המושב. אצלנו הוציאו לרחוב וילייקה בקצה.

אפשר לשער מה היה גורל החנויות. על אף זאת התקיימו היהודים. איש מהם לא סגר את חנותו.

עם ההתפתחות הכלכלית התחילו גם להתפתח החיים הציבוריים. היו לנו שוחטים, שני רבנים. הלב היהודי החם המציא כל מיני צורות כדי לעזור לנצרכים. כך קיימו מצוות הכנסת כלה או עזרה לאלמנה וגם לעגלון יהודי שפתאום סוסו מת. לא השאירו אותו בלי סוסו. בחברה שלנו היו רחמנים בני רחמנים. אני רוצה להביא מימרה: שטארבן נישט, מאטערן זיך יא. כלומר, למות לא, אבל קשיי חיים כאוות נפשך.

החיים הפוליטיים התחילו להתפתח יחד עם ההתפתחות הכלכלית. הפולנים איפשרו חופש התארגנות פוליטית. הנוער שלנו החל להתארגן, רובם פנו לציונות.

הנוער שחיפש אתגר תרבותי החל להתארגן דרך הספריה שהיתה למופת בסביבה. הודות לה רכשו השכלה, שהרי לימודים סדירים כמעט שלא היו אפשריים בגלל המעברים משלטון לשלטון. רוסי, גרמני, פולני. למרות זאת היה הנוער שלנו מפותח ומשכיל.

באותן שנים, כלומר בשנת 1923/25, התארגן אצלנו גם נוער סוציאליסטי, עם המרכז ברדושקוביץ, אך לא עבר זמן רב והתנועה הזאת עברה ל"צעירי ציון" והמרצה היה לייב שניידר ז"ל, שנספה יותר מאוחר בתאונת־דרכים בארה"ב. הסתדרות ציונית רשמית לא היתה, אבל חברים פעילים היו והיו מארגנים הצגות ופעולות אחרות, ואנחנו היינו המשרתים לכל עת. היתה גם בדולהינוב הסתדרות "החלוץ".

אני זוכר ויכוחים בספריה על רכישת ספרים חדשים. היו כאלה שדרשו להביא רק באידיש, והם היו קומץ. אנחנו דרשנו 50 אחוז בשפה העברית והחלטנו לקרוא לאסיפה, והזמנו לאסיפה זו את עורך "די צייט" בווילנה מר צינצינטוס ובהשתתפות לייב שניידר, בבית־הספר "תרבות"

(בבית שמעון־אלי). היידישיסטים, עם הצעקות וההפרעות שלהם, לא עשו כל רושם על האסיפה, והוחלט כמו שציפו מראש.

"החלוץ" התארגן בדירה פרטית, בבית זאב דוברשטיין הי"ד. היינו אז 6 חברים: דוברשטיין, ירמיהו רפסון וכותב השורות האלו. את האחרים איני זוכר. הודות למורים שנתברכנו בהם, "החלוץ" נתרחב ואף התחיל לקבל עבודות. זכורני שקיבלנו עבודה לחפור מרתף לקרח.

התחלנו לזרוע שדות. קיבלנו חלקות אדמה אצל איכרי הסביבה ואנחנו היינו מזבלים אותן, ותמורת זאת יכולנו לנצל עונה אחת של יבול, והיינו זורעים תפוחי־אדמה וגם תבואות. את הזבל והסוסים היו נותנים לנו בעלי־הבתים חינם. קם נוער חלוצי מכל הגוונים הפוליטיים, תנועת השומר הצעיר, בית"ר והחלוץ הצעיר.

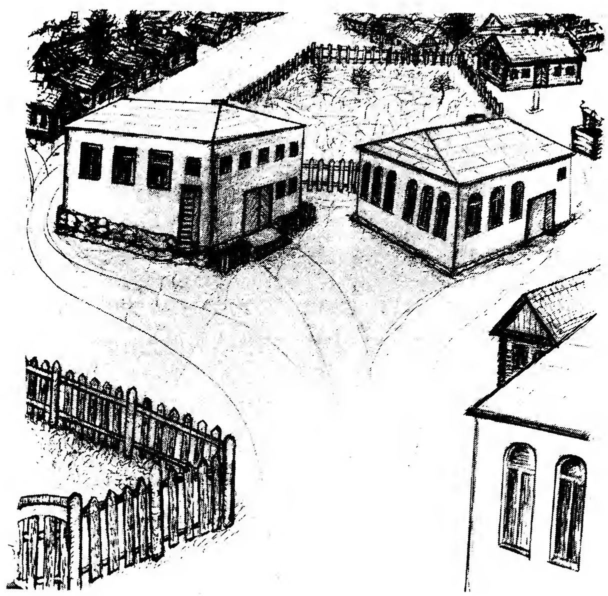
"החלוץ" התארגן אצלנו בשנת 1924, וכבר בשנת 1925 יצאו חברים להכשרה, ביוזמת הגליל וילנה ע"י בנקובר, ביבר ושפירא. ההכשרה היתה ביערות וישנייבה על יד וילנה בכפר מגנצה. אני מזכיר את הכפר בגלל השם הקשור ל"עיר ההריגה" של ביאליק. מפלוגה זו כדאי לזכור את בנימין מרש"ק (בני ששבר את הרגל בשק תפוחי־אדמה שסחב מהעגלה) אם כי לא היה שייך לעיירתנו, בכל זאת כדאי לזכור.

בפלוגה לא היה ממש מה לאכול. היו חברה שהיו באים ומבלים כמה זמן וחוזרים הביתה מבלי לתת מינימום עבודה והיו כאלה שתמיד היו חולים, ובפלוגה היו כמאה וחמישים איש. כולם אכלו ורק חלק עבד. הפלוגה נכנסה איפוא לגרעון ולא היה מה לאכול. ופתאום הביא הגוי תפוחי־אדמה. בני רץ בשמחה לעגלה וסחב את השק ורצה לקחת על הגב. השק נפל מידיו על הרגל.

בזמן כתיבת השורות האלו הסתלק אחד ממקימי הוועד של עיירתנו וגם אחד מראשוני ההכשרה. היה זה ראובן רפסון, שחי בסוף ימיו באשדוד ונאסף אל עמיו בטבת תשמ״ב.

נתן קוזיניץ

בשתי מלחמות עולם

פליטים במלחמת העולם הראשונה

נולדתי בדולהינוב בשנת 1915, במלחמת העולם הראשונה, להורי אלימלך קוזיניץ יליד 1888, באותו איזור, ולאמי בריינה בת ישראל־לייב הכהן, ילידת 1888, גם היא בדולהינוב, לפני נולד אחי הבכור ישראל־לייב הי"ד.

על חיי משפחתנו בעבר לא ידוע לי, כי הייתי תינוק ומסיפורים שמעתי, שבהתקרב החזית לדולהינוב עקרה משפחתנו למזרח והשתקעה בעיירה סנובסק מחוז הומל. שם השתקע כפליט ר' ישראל־מאיר מראדין, המכונה "חפץ חיים" ז"ל, על שם ספרו המפורסם. על חיינו בסנובסק ידוע לי, שהיו קשים מאוד. גברים פחדו לצאת לעבודה, ולפרנסת משפחתנו עמלה אמא ז"ל. אבא ז"ל ישב תמיד אצל ה"חפץ חיים" ועסק בדברי תורה, תפילה ומצוות. מובן ששמעתי הרבה סיפורים מופלאים על חייו של הצדיק ז"ל.

בגבור ברוסיה מהומות המהפכה, התרבו הפרעות ביהודים. אנשי דניקין, פטלורה, האדומים וכל מיני כנופיות נקמו ביהודים – מי בשם הקומוניזם, מי בשם האנטי־קומוניזם, ומי בשם הלאומיות הצרופה – "הכה ביהודים והצל את רוסיה". ביום יצגו את השלטון – ובלילה שדדו ורצחו. משפחתנו נתנסתה כמה פעמים בביקוריהם.

חוזרים הביתה לדולהינוב

כשנודע לנו שה"חפץ חיים" עוזב את סנובסק ושב לפולין, שבינתיים קמה לתחייה ועיירתנו נכללה בשטחה, עזבנו גם אנו ושבנו לדולהינוב בשנת 1920.

באנו בחוסר כל ומצאנו שרכושנו נשרף במלחמה. בלית ברירה שכרנו בית קטן בקצה רחוב יורזדובקה, על יד בית־הקברות הנוצרי־פולני, בסביבת שכנים שלא אהדו יהודים. היינו 3 ילדים שנשארו לבדם בבית, היות שההורים יצאו לפרנסתם בחנות שפתחו ברחוב השוק.

כשעברו הלוויות נוצריות עם צלב עץ גדול, דגלים פולחניים וכומר, נפל פחדם עלינו, כי המלווים וסתם שקצים איימו באגרופיהם דרך החלונות וצעקו: "ז'ידים ארורים!".

בינתיים התייצב המשטר הפולני ומצבנו הכלכלי השתפר. שכרנו דירה יותר גדולה אצל יהודי באותו רחוב, ואחרי כמה שנים קנינו בית ברחוב השוק הגדול. בחלק מהבית נתמקמה החנות, והורינו גיוונו בה את המיצרכים, ומחוץ לדברי מכולת היו בה: סידקית, צבעים, שמנים לצבעים, צבעים לאריגים, נפט, זפת ועוד.

הורינו עבדו קשה, ובפרט אמא ז"ל, כי אבא שהה בבית־הכנסת בתפילה ובלימוד תורה, ובבית היה צורך לטפל בילדים, במשק בית ובפרה שגידלנו לחלב כשר. ביתנו התפרסם כפתוח לנצרכים. מאז ומתמיד קיימו ההורים גמ"ח פרטי לנזקקים. בימי השוק השבועיים השכימו יהודים לא מעטים לביתנו, ללוות סכום כסף, כדי שיוכלו לקנות מהאיכרים את מוצריהם, ולמכרם אחר כך לאחרים, וכך יכלו להרויח "ולהתפרנס זה מזה" כדבר הכתוב. בערב החזירו לנו את חובם בתודה, חוץ מכמה חריגים, שביקשו להאריך את פרעון החוב, או לחילופין: להשאיר להם את הכסף, "כדי שלא יציקו לנו כל שבוע בטרדותיהם". עניים לא חסרו בעיירה, בתוכם נזקקים צנועים וביישנים, ומתן־בסדר היה מקובל על ההורים ז"ל. חוץ מכל אלה נתמכו בנדיבות ישיבות, ת"ת וקרנות שונות.

ההורים התפרסמו בעיירה ובסביבותיה כישרים והגונים במסחר. ביום השוק צבאו על חנותנו איכרי הכפרים, וקשה היה לספק לכולם את המצרכים השונים. לכשנשאלו על שום מה נדחפים לחנות זאת דווקא ? – השיבו: שהחנות של אלימלך קוזיניץ, המשקל, המחירים והטיב של הסחורות הם הכי אמינים עליהם. גם ספקינו התייחסו אלינו כך ושלחו לנו את סחורותיהם בהקפה בלי המחאות או שטרי־חוב. חתימתו של אבא ז"ל על ההזמנה הספיקה.

אני נזכר בפרט אחד מני רבים האופייני להתייחסות הספקים אל אבא ז"ל. כשבאתי בפעם הראשונה לווילנה ללמוד בבית־הספר המקצועי "הילף דורך ארבעט" ("עזרה בעבודה") והכרתי את ספקינו, אמרו לי: "אם בנו של ר' אלימלך קוזיניץ אתה, אז כל פעם שתצטרך לכסף, או משהו אחר, תבוא אלינו, וכל מחסוריך יתמלאו...".

אוסיף עוד לדמותו של אבא ז"ל: היה עניו לא מתבלט, נחבא אל הכלים, טוב לב, עושה שלום ורודף שלום, בר־אוריין ותלמיד־חכם, נושא בכאב ובסבלנות את צרת ישראל ומקווה לגאולה שלמה, בקרוב בימינו. בכל מצב ובכל זמן, בכל עת ובכל מקום משתדל למלא את מצוות דת ישראל ולעזור לזולת. וכמובן שאמא ז"ל הזדהתה עמו.

החיים היהודיים לפני מלחמת העולם השנייה

בעיירה – שרובה היתה יהודית – חיו כשלושת אלפים יהודים שאיכלסו את השוק ואת רחובותיה המרכזיים. בירכתיה גרו הלא־יהודים שהם: פולנים, רוסים לבנים וטטרים (בני קידר). כיהנו בה 2 רבנים: אחד חסידי – המ"ץ – מורה צדק, ושני – רב "מתנגד". 5 בתי־כנסת היו בה: 3 מהם נמצאו באתר אחד שנקרא "שול־הויף", מהם 2 "מתנגדים" ואחד חסידי. עוד בית־כנסת חסידי – בשוק הגדול ואחד "מתנגדי" – בשוק החדש. באתר ה"שול־הויף" היה מקום מגודר ששימש לעריכת חופות בחתונות, ובימי חול שיחקו שם ילדים כדורגל.

ילדי יהודים למדו ב"חדרים" אצל מלמדים, אולם במחצית שנות העשרים הוקם בי"ס עברי מיסודה של "תרבות" ובו 6 כיתות, אשר שוכן בבתים פרטיים בשכירות. מאוחר יותר הוקם בניין גדול מיוחד לבית־הספר. מקצת ילדים, לרוב בנות, למדו בבית־הספר הפולני ממלכתי "פובשכנה", שבו סבלו לא מעט מאנטישמיות.

בעיירה פעל רופא יהודי שנשכר על ידי הקהילה היהודית, בנוסף לרופא הפולני ד"ר סאדובסקי, שהיהודים לא סמכו עליו. תקריות

אנטישמיות קרו לפעמים. אני בעצמי קיבלתי מכות נאמנות משקצים הרבה פעמים – לרוב בסביבה שלא גרו בה יהודים. אבל בשנים לפני מלחמת העולם השנייה גברו רוחות אנטישמיות ביזמת צעירים פולנים שלמדו בערים הגדולות. הסיסמאות והדיבורים כגון: "להחרים את היהודים", "לא לקנות אצלם" ו"יהודים לפלשתינה!" היו מנת חלקנו.

אספר פרט אחד אופייני לאותו רוח זמן, ולזלזול בחיי יהודי. לחנות שלנו נכנס פולני צעיר וביקש 1 ק"ג שמן פשתן לצביעה, שעלה 2 זלוטי ועשרה גרוש. ביארתי לו שהמחיר הוא המינימום, ושאין רווח על המצרך הזה. אז הוסיף לי את הגרושים ואמר: "דע לך, כשיהיה פוגרום, אני אהרוג אותך הראשון...".

לאור המצב וברוח הזמן קמו בעיירה מפלגות ותנועות־נוער ציוניות. הנוער לא ראה עתיד להסתדר בחיים במקום, והיגרו יחידים, וגם משפחות שלמות, מעבר לים – לדרום־אמריקה, לדרום־אפריקה ועוד. אבל לא רבים השיגו את הרשיונות ורוב הנוער קיווה לעלות לארץ־ישראל. רבים נסעו לקבוצות הכשרה ברחבי פולניה, עבדו עבודת פרך, וחיכו לסרטיפיקטים הגואלים שממשלת המנדט בא"י חילקה בקמצנות. ערב המלחמה יצאו כמה צעירים לא"י בעליה "ב".

עד מלחמת העולם השנייה המשיכו ההורים לעבוד בחנות. אחי הבכור ישראל־לייב ע"ה למד בישיבות בווילנה, ואחר כך עבר לישיבת נובוהרדוק בביאליסטוק, ישיבת ה"מוסרניקס". אני עבדתי כצייר שלטים, אחי הצעיר זליג ע"ה שירת בצבא פולין, ויצחק הקטן למד בביה"ס "תרבות".

מלחמת העולם השנייה

המלחמה התחילה. שמועות אימים מתהלכות בעיירה. אני משתדל לקלוט ידיעות מהרדיו, והנה תחנות הרדיו הפולניות מפסיקות לשדר בזו אחר זו. הגרמנים הצליחו להרוס מן האויר את התחנות במהירות מדהימה. פתאום שמועות שהמשטרה והפקידות הפולנית ברחה, ואנחנו נשארנו בלי שלטון. היהודים מפחדים מפרעות. ידיעות מן העולם אין, כי נפסק כל קשר עם העיירה. מתלחשים ומנחשים: זה אומר – הגרמנים יבואו, ואחרים – שהרוסים באים. פתאום שמועה: הרוסים מתקרבים לעיירה! היהודים מרוצים מצד אחד, אבל מפחדים מפני הבאות. בפרט העשירים וחברי מפלגות אנטי־קומוניסטיות. ב־17 בספטמבר 1939 לפנות ערב נכנסו יחידות הצבא האדום לעיירה והתמקמו בכיכר השוק.

מקצתם רכבו על סוסים ומקצתם כרגיל לא מגולחים, לא מסודרים, מרושלים ומרופטים, בניגוד גמור לחיילים הפולנים שהדרו בלבושים והקפידו על הופעתם הנאה. קצין היחידה וחייליו הרגיעו את קהל הסקרנים שבאו: "אל לכם לפחד! לא באנו אליכם ככובשים אלא לשחרר אתכם מהשלטון הפאשיסטי שהתמוטט כבית קלפים. עכשיו לא תסבלו מחרפת רעב ומצוקה, כי הכל יש לנו, לחם, מלח, בשר ודגים – ואפילו לחם לבן". וכדי לאמת את זה, חילקו לחמניות וסוכריות.

הדברים הפליאו, כי לפי שמועות וידיעות – ידענו שלא כן הדבר. השלטון החדש התארגן מהר. יצחק הסנדלר – יהודי עני ומרוד, וכל חייו חולה – נתמנה כיושב־ראש ה"סלסובייט", מועצת הכפרים סביב העיירה. יהודי אחר נתמנה כיו"ר ה"גורסובייט" – מועצת העיריה. על פי דינם ודברם של אלה וחתימותיהם, ובאישורם של ה"פוליטרוקיס" הרוסים התנהלו כל העניינים.

השלטון החדש רוקן את החנויות (שברובן היו יהודיות) ממלאי הסחורות והקים קואופרטיבים. הסחורות מהקואופרטיבים אזלו מהר, ואחרות לא הגיעו. התחיל מחסור בכל. אנשים חשודים כמתנגדים נשלחו למזרח...

בינתיים הסתדרתי בעבודה במקצוע, בעיר הסמוכה ווילייקה. אחי זליג ע"ה, שהשתתף כחייל במלחמה, ברח איכשהו משבי הגרמנים, חזר הביתה והסתדר בעבודה כנגר. מאחינו הבכור ישראל־לייב ז"ל לא שמענו שום דבר, ומאוחר יותר נודע שהישיבה שלהם עברה לליטא. יצחק הצעיר התכונן ללמוד בבית־ספר כאשר יתארגן. כולנו התרגלנו למצב החדש.

הגרמנים מתקיפים את רוסיה

ב־22 ביוני 1941 התקיפו הגרמנים את ברית־המועצות והתקדמו מהר לשטחנו. בעיירה קמה מהומה. אנשי השלטון הרוסי נמלטו, ואנחנו התחלנו גם כן להימלט מהגרמנים. בדרך צחקו מאתנו התושבים הסובייטיים ואמרו: "אנחנו כבר מחכים כ־20 שנה ויותר לגואל, שיגאל אותנו מהקומוניזם ולאן אתם בורחים ? לרעב ? למוות ?" בינתיים נודע לנו שהגרמנים כבר כבשו את מינסק ואנחנו מכותרים. בלית ברירה חזרנו הביתה.

תחת שלטון הנאצים

היהודים בעיירה היו אובדי עצות, כי ידענו את גורל היהודים תחת

שלטון הנאצים. הגויים לגלגו ליהודים, צהלו משמחה, הקימו שער נצחון ברחוב השוק הגובל עם רחוב 3 במאי והתכוננו לקבל את פני הגרמנים בפרחים.

והנה נכנס סיור גרמני על אופנועים. כולם מצוחצחים, הכל מבריק, מסודרים להפליא. אחריהם בא צבא באוטובוסים גדולים עם נגררים, מצויידים בנשק מודרני – הכל ממוכן. הצבא התפזר לבתים, גם יהודיים,

תפסו מיבנים ציבוריים ועוד. דיברו אתנו בעדינות, התפלאו שמבינים את שפתם. כשנודע להם שאנחנו יהודים, התייחסו אלינו בראשונה לא רע, אבל בהדרגה בישרו לנו גורל לא טוב.

אחרי השלטת המשטר החדש, קראו לפרנסי העיר היהודיים ומסרו להם את התקנות לגבי היהודים. ואלה הן: כל יהודי הוא מחוץ לחוק, ישא סימון מיוחד על בגדיו, אסור ללכת ברחוב בקבוצות אלא יחידים, באמצע הכביש – ולא על המדרכה. אסור לצאת מחוץ לעיר, להתקשר בטלפון, להתקהל, לדבר ולסחור עם גויים, לנסוע ברכב, לפנות לרופא – אפילו הוא יהודי. ובכלל הכל אסור: להחזיק רדיו, אופנועים, אופניים, כלי־נגינה, רכב, פרה... הכל צריך למסור לשלטונות...

היהודי היה טמא ומנודה, אין לו שבת וחגים, הוא צריך רק לעבוד עבודה שחורה – אם הגרמנים יואילו להעסיקו.

התוכחה שלמדנו בתורה מתממשת לעינינו. בוקר אמרנו – מי יתן ערב. ובלילה – מי יתן בוקר. פחד המוות שרר עלינו 24 שעות ביממה... הימים, השעות, הרגעים נמשכו לאין סוף... מי שנקרא לעבודה, פחד ללכת, שמא לא יחזור, ואם לא ילך – יקבל כדור במקום תוך התעללות. יהודים פחדו לצאת מהבית, הסתתרו במקומות סתר, וכאשר יצאו – לרוב נשים – החזיקו מטאטא ביד כאילו הולכות לעבודה,

יצחק הסנדלר, יו"ר ה"סלבובייט" בימי הרוסים, יצא עם כמה מילדיו מחוץ לעיירה כדי להימלט. בדרך נורו ע"י חיילים גרמניים. נערים ונערות יהודיים עם כמה מבוגרים, ביניהם פולה איידלמן, חנה־רייכל יפה (לבית שפירא) נורו כמשתפי פעולה עם הסובייטים. דרך אגב: חנה־רייכל הסתתרה אצלנו בבית תחת מיטה מבלי שידענו. שוטר־עזר פולני, אנטונקה, מצא אותה והעליל עלי כי אני הסתרתיה. נאסרתי. קיבלתי מכות ותמורת שוחד לא מסר אותי לגרמנים.

בפעם אחרת הסתתרתי במחסן העצים שלנו בחצר כדי לא לצאת לעבודה. בא חייל גרמני ודרש מאמי ע"ה שתגלה איפה אני מסתתר.

שמעתי את זה במחבוא וצעקתי שאני בא. הגרמני הרגיש איפה אני נמצא, ניגש למחסן וירה לעברי דרך חריץ הדלתות. קפצתי הצידה, והכדור לא פגע בי. אמי ע"ה שידלה אותו שלא יפגע בי. הוא נתרצה והרפה ממני. כדאי להזכיר ששני צעירים פולנים שבעבר עבדו בבולשת הרוסית, הפכו את עורם ועזרו לגרמנים בדיכוי היהודים, ומדי פעם שאלו מה יעשו עם היהודים ? לכשנודע לגרמנים עברם, הובילום מחוץ לעיירה, ציוו עליהם לכרות לעצמם קברים – וחיסלו אותם.

סיפורי אימים התהלכו בין היהודים. מספרים שמחסלים כליל קהילות יהודיות ותולים במבואות העיירות שלטים "יודן־ריין", ז"א נקי מיהודים. וכששאלנו גרמנים לפשר הדבר, השיבו כי במקומות ההם היהודים "בוגדים" ולא רצו לעבוד, אבל כאן הם טובים ולא יקרה להם שום דבר רע. מסתבר שזאת היתה אחת משיטות ההונאה וההטעיה של הגרמנים.

יהודים בונים מקלטי סתר

כידוע, כמעט לכל יהודי היה ידיד גוי, ובגלל המצב הסתירו חלק מהיהודים את רכושם אצל הידידים האלה. לבסוף דירבנו רובם את הגרמנים להרג טוטאלי, והשתדלו שלא יישאר אף יהודי אחד משני טעמים: 1. שהרכוש יישאר להם; 2. שלא יישאר מישהו שינקום את דם היהודים.

היהודים התחילו לבנות בחשאי מקומות־סתר, מתחת האדמה, בחצרות, באורוות, בקירות כפולים בבתים, בעליות־גג ועוד... אחדים מצאו נכרים ידידים, שסיכנו את חייהם והכינו מקום מחסה לידידיהם היהודים במקומות מגוריהם – בתים מרוחקים מהכפר – ב"חוטורים" ובמקומות דומים.

גם למשפחתנו היה ידיד כזה – אנדריי סטאנקו מכפר מילצ'ה. הוא היה ידיד אמת, אחד מ"חסידי אומות העולם". ידידותו נמשכה מעבר לתחומי הזמן והמקומות, ואף מכאן בארץ המשכנו עמו בחליפת מכתבים. שלחנו לו חבילות שי וקיבלנו ממנו תמונה משפחתית. לבסוף ביקש לא להמשיך בקשרים עמו, מפחד השלטונות הרוסיים.

הקשר בין יהודים לבין עצמם, בין קרובים ועמיתיהם נותק כמעט כליל. אין תפילה בבתי־כנסת, אין לימודים בבית־הספר. מחתרת לא התארגנה. אין רצון לשום דבר, כל אחד חשב על עצמו בלבד: איך

להינצל ממר המוות ? בני משפחה התפזרו לכמה מקומות־סתר, ולא ידעו אחד מזולתו. החיים נעשו משום מה יקרים יותר, וראוי לציין, שעל אף הצרות הצרורות איבד את עצמו לדעת רק יהודי אחד ברחוב טטרסקה.

היהודים חיכו כל רגע לבוא הרוצחים, וכדי לקדם את פני הרעה ולהימלט בזמן, עמדו על המשמר, מציצים דרך סדקים, בעליות־גג, בפינות חשוכות ובכל מקום שיהיו "רואים ואינם נראים". קרה לא פעם שנראה היה שבאו הרוצחים, מיריות שנשמעו או מסימנים אחרים. היהודים רצו למחבואים וחיכו בדריכות, מפעם בפעם הציצו בחוץ – ושום דבר לא קרה.

פעם בלילה נשמעו לפתע טרטורי מכוניות חזקים. זרקורים האירו את כל השוק. ופתאום יריות מנשק אוטומטי. רצנו למחבואים ופרפרנו כל הלילה. בבוקר התחוור לנו פשר הדבר. גרמנים הביאו לשוק שבויי מלחמה רוסיים שברחו מהשבי והסתתרו בבית נכרי, שנתן להם מחסה ואחר כך הלשין עליהם. העמידו אותם על יד קיר, האירו בפניהם בזרקורים וחיסלו אותם במכונות־יריה.

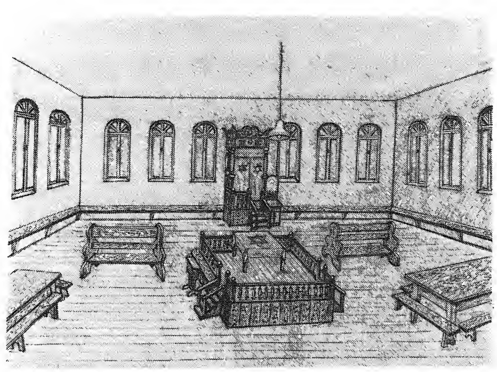
פעם בבוקר נבהלה אשה מעכבר שרץ על ידה בחצרה ופתחה בצעקה היסטרית. חשבנו שהאקציות מתחילות. רצנו למחבואים, ועד שנודע לנו פשר הדבר פרחה הנשמה. כאמור, היהודים הם אובדי עצות, הקשר ביניהם נפסק, גם מאיסור הגרמנים, וגם מפחד לצאת מהבית. בתי היהודים סומנו באותיות גדולות "יודען" – יהודים. בין היהודים המבודדים חסרי תקוה וישע, נשמעה אימרה: "מה שיהיה עם כל ישראל – יהיה עם ר' ישראל". במשך הזמן הקימו הגרמנים "יודנראט", ז"א מועצת יהודים, שייצג את היהודים כלפי המימשל. הם אירגנו את הפועלים היהודיים לעבודה – לפקודת הגרמנים, אספו רכוש יהודי, ובסוף נוצלו לחיסול היהודים.

היהודים השתוו לכלבים שוטים. כולם רצו אחריהם להורגם. לחיילים גרמנים עוברי דרך התחשקה "הצגת" הרג יהודים. פקדו על שוטר־עזר פולני – אנטונקה – לאסוף צעירים יהודים עם אתים – ואני בתוכם. הבנתי שזה לא לעבודה רגילה, שהרי זה נעשה באמצעות ה"יודנראט". ניצלתי הזדמנות וברחתי... על הבחורים שנאספו מחוץ לעיירה ציוו הגרמנים לחפור בור גדול. לשניים ציוו לצאת מן הבור, ירו בשאר וציוו לשניהם לכסות את הקבר. בחור אחד, שנשאר חי מתחת לגוויות, ברח ליער כשהסתלקו הרוצחים.

פעם נקלעתי עם אחי הקטן יצחק לפלוגת עבודה. הובלנו בשורות ואמרו, שילמדו אותנו לעבוד. בדרך פגשנו קצינים גרמניים, והללו התפלאו שאיננו מברכים אותם לשלום. הסברנו שאנחנו שומרים על החוק... שאסור ליהודים לברך גרמנים. הקצינים התרגזו ואמרו, שאלף פעם יותר טוב שיהודים ארורים אינם מברכים אותם. המשכנו ללכת, והגרמני שהוביל אותנו התעלל בנו, השכיב אותנו עם הפנים לאדמה וציווה לא להרים ראש. מי שהיה סקרן והרים ראשו – קיבל מכות נמרצות באלה שבידו. לאחר מכן פקד לעמוד, לרוץ, לשכב וחוזר חלילה. לבסוף חולקנו לעבודה אצל חיילים שטיפלו בסוסים. אחד מהם נטפל אל אחי יצחק וציווה עליו לעשות דבר שאין להעלותו על הכתב... הפצרתי בגרמני לבל יתעלל באחי הקטן ולא יעשה בו שפטים. הוא הנחית בי מכות באלת־גומי וצעק שלא אלמדנו איך לחנך את־אחי.

* * *

זכיתי ואחרי כל התלאות אשר מצאוני הגעתי למולדת. מה עוד נותר לי עתה מאשר לקונן יחד עם בני עירנו על עולם שלם שחרב מול עינינו, על יקירינו שנרצחו באכזריות על ידי הגרמנים מול העולם התרבותי שראה כל זה והחריש.

שמערל פרידמאן (אשדוד)

שפליטערן און ברעקלעך פון דאָלהינאָוו

אין בין השמשותדיקע טעג פון מיין לעבן עגבערט מיר אין הארצן א גרויס פארלאנג ארויפברייגנען פאקטן, עפיזאדן, עראינערונגען און געפילן פון אונדזער געוועזענער לעבנס־וועלט, וועלכע איז פארגאנגען און ניטא. איך, שמערל בן אהרון ובת־שבע, געבוירן אין דאלהינאוו אינם ערשטן יאר פון אונדזער לויפנען יארהונדערט – וויל דערציילן וואס איך ווייס און געדענק פונם אלטן נוסח דאלהינאוו.

מיינע עלטערן זיינען געווען ארבעטנדע מענטשן און געטריבן האט מען א לעבן ווי ס'איז געגאנגען און ווי ס'האט זיך געמאכט – אמאל מיטן פוטער ארויף און אמאל אויך אראפ – דאך איז געווען אונדזער שטוב שטענדיק אן אפענע. ס'פלעגן אריינקומען נאענטע שכנים, ווי אויך ארעמע לייט אנגעפארענע פון ארומיקע שטעטלעך און פארשידענע אנדערע געסט. מען פלעגט דערציילן מעשיות און פאסירונגען אין שטעטל און ארום, פון צדיקים און חסידים, רבנים און ראשי־ישיבות אין דער אמאליקער ישיבה פון דאלהינאוו. אין מיינע קינדער־יארן האט מען שוין דערציילט, אז אונדזער קליין שטעטעלע איז עלטער פון אלע אנדערע ארומיקע שטעטלעך, אויף דעם האבן נאך דאן עדות געזאגט די אלטע, אפגעריבענע און אפגעמעקטע מצבות אויפן אלטן בית־עולם. א גאר שיינע מצבה שפרודלט אויף אין מיין זכרון; שוין דאן גוט אפגעמעקט און אפגעריבן. מיין טאטע און אנדערע האבן דערציילט, אז אונטער איר האט זיין אייביקע רו געפונען גאר א גרויס־בארימטער רב – ר' משה־זאב יאסקי זצ"ל. ווי מען האט דערציילט, איז ער צו אונדז אריבער פון מינסק. מען האט דערציילט אז ער איז געקומען אין שטעטל אין נאפאלעאנ'ס צייטן. אנדערע האבן געהאלטן אז פיל פריער – אין די צייטן פון שוועדיש־פוילישן און רוסישן קריג.

א געוויסע געשעעניש האט פאסירט אין שטעטל, א לאנגע צייט איידער איך בין אויף דער וועלט געקומען. דאס האט פאסירט מיטן שטעטלשן "סופר־סתם" וואס איז שוואך געווארן אויף זיינע אויגן. דאס איז געווען אין די ניינציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט: ער האט געמוזט פארן צו א בארימטן אויגן־דאקטאר אין ריגע זיך היילן.

קומענדיק פון דארט האט אונדזער "סופר־סתם" פיל דערציילט פון ריגע און איבערהויפּט פון דער ריגער כאָר־שול. שפּעטער האט אין מיינע יאָרן דער לערער פעלדוואַרם געזונגען א ליד וועגן דער דאַזיקער רייזע.*

דאס לעבן אין שטעטל איז אין פאַרלויף פון מיינע ערשטע יאָרן געווען רויק־געמיטלעך און שטורמלאָז. מען האט שווער געאַרבעט אויף חיונה. אַפילו בייזע ווינטן זיינען געקומען פונדערווייט – מיט די כוואַליעס פון דער רעוואָלוציע פון 1905, האט אויפגעציטערט בלויז די אויבערפלאַך פונם יידישן לעבן אין שטעטל. ווי איך געדענק אַלס קינד, האָבן זקנים מורא געהאַט פאַר אַן איבערחזרונג פון געשעענישן און פּאָגראָם־שטימונג אין די ניינציקער יאָרן, אָבער ס'איז צום גליק גאָרניט געשעען. אמת א פּאָר "בונדאָוועצעס" יונגעלייט האָבן געמוזט מאַכן "פּליטה" אין אַמעריקע. בכלל האָבן זיך געפונען גליקלעכע, וועלכע זיינען אימשטאַנד געווען "איבערקלייבן" זיך אין גאָלדערנעם לאַנד פון אַמעריקע. נאָכמערער איז בלויז גערעדט געוואָרן וועגן דעם. ווי אַזוי מען איז געפאָרן, ווי אַזוי מען האט געשוואָרצט גרענעצן; ווי מען האט

* דער ליד געפינט זיך אין דער פאָלקס־לידער זאַמלונג וואָס איז דערשינען אינם אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט. די ווערטער לויטן:

גערעדנקסט דו טאַדרעס וואָס דער "סופר" דערציילט?
ער איז אין ריגע געווען;
ער האט דאָרט זיינע אויגן געהיילט
און ער האט עס אַלעס געזען –
א שול ווי א טורעם די הויך,
געבויט ווי א קלויסטער להבדיל!
היינט ווערט דאָרט ליכטיק שבת
אודאי צוויי שעה פאַר המבדיל...
און אויף דער בימה שטייט א קאַנטאָר
ווי א חזן ביי יידן געווען;
און שיקסן־מוידן זינגען אין כאָר
און שבת שפּילט דער אָרגאַן.
אין מיטן שטייט איינער
און מאַכט מיט די הענט אוי־אוי־אוי!
און קלאַפּט מיט א גאָפּל אין די ציינער,
מסתמא ביי די גויים אַט אַזוי...

דאס ליד איז געזונגען געוואָרן אין אַלע שטעטלעך פון ווילנער ראַיאָן אין משך פון א לאַנגער צייט, לויט דער בראַשור.

נאכן אפטרעטן פון די דייטשן צו מיאדל, פלעגן רוסן אריינקומען אין שטעטל אויף א קורצער צייט, ביז דייטשן האבן זיי פארטריבן און ווידער רוסן. נאכדעם זיינען אריין "באלאכאווצעס" און סתם רוצחים־באנדעס, "באלשעוויקעס" נאך די רעוואלוציעס פון 1917 (פעברואר און אקטאבער) ווי אויך פוילישע ארמייען. 1918 איז אויפגעקומען און אנטשטאנען די זעלבסטשטענדיקע פוילן־מדינה וואס האט גלייך געשטרעבט צו ווערן גרויס און ברייט. גלייכצייטיק איז אין מינסק געבילדעט געווארן א ווייסרוסישע דעמאקראטישע פאלקס־רעפובליק וואס איז צו שוואך געווען און זיך ניט געהאלטן. דערווייל איז שוין אנגעלויפן דאס יאר 1919. די סאוויעטיש גרויס־רוסישע רעפובליק האט זיך פארשטארקט איבער די ברייטן פון גאנץ רוסלאנד כמעט. אין מינסק האט זיך ווידער געבילדעט א סאוויעטיש ליטוויש־ווייסרוסישע רעפובליק מיטן נאמען "ליטבעל" – ליטאווסקאיא־ביעלארוסקאיא רעספובליקא. גאר אין א קורצער צייט האט די נייע רעפובליק באוויזען צו באהערשן גאנץ ווילנער גובערניע, און פארשטייט זיך אויך אונדזער שטעטל מיטן אומגעגנט.

אפריל 1919 האט אנגעפאנגען די מלחמה צווישן פוילן און ראטן־פארבאנד. די פוילישע ארמיי מיט דער בארימטער האלער־דיוויזיע האט אין אנפאנג אפגעהאלטן גרויסע נצחונות. ביי דער סאוויעטישער קאנטר־אפענסיווע זיינען סאוויעטן־כוחות דערגאנגען ביז צו דער ווייסלא און געשטאנען ביי די טויערן פון ווארשע. דא האבן די סאוויעטן געמוזט צוריקטרעטן ווערנדיק געיאגט פון די פויליע כוחות וועלכע האבן ווידער כמעט אלעס צוריק דעראבערט. צו ענדע פונ'ם אקטאבער 1920 האט שוין פוילן ווידער פארנומען גאנץ ווייסרוסלאנד. דער ריגער שלום־פאקט פון מארס 1921 האט שוין ראטיפיצירט די גרענעצן – מערב־ווייסרוסלאנד און מערב־אוקראינע איז געבליבן אונטער פוילישער הערשאפט; מזרח־ווייסרוסלאנד און מזרח־אוקראינע – אין סאוויעטישער מאכט.

די ערשטע צוואנציקער יארן, שוין אונטער דער פוילישער מאכט, זיינען געפאלן יידישע קרבנות פונם שטעטל: חיים קאצאוויטש און ישעיהו פרעסמאן זיינען דערשאסן געווארן אויף דער גרענעץ – וועלנדיק אריבערפירן סחורות אויף דער סאוויעטישער זייט. לייב ליבערמאן איז בלויז פארוואונדעט געווארן. געווען זיינען נאך יידישע קרבנות; ניט אלע זיינען מיר פארבליבן אין זכרון. צווישן זיי געדענק איך בלויז דעם יונגן קרבן – לייב חיה־פייגעס (רובין) וואס איז מוראדיק

זיך געריסן ענדערן די גרויע ווירקלעכקייט. ניט אלע האבן געהאט מעגלעכקייטן צו פארן און מען איז געבליבן אין שטעטל. אזוי ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ערשטע וועלט־מלחמה

1914 איז געוועז דער שטורם פון מלחמה־אויסברוך; שוין אין די ערשטע מאנאטן האט דייטש מיליטער באזעצט אונדזער שטעטל. מיין ברודער ברוך איז מאביליזירט געווען אין א "אבאז"־פארמאציע; בלויז אייניקע טעג איז ער געווען אין "קאזארמע". ער איז צוריקגעקומען אהיים, ברענגענדיק מיט זיך א פערד. אין דער ערשטער צייט פון דער דייטשער אינוואזיע האבן מיר געמוזט אוועקגיין פון שטעטל צייטווייליק; פון צייט צו צייט זיינען פארגעקומען אנפאלן פון קאזאקן אויפן שטעטל און דייטשן האבן זיי פארטריבן. מיינע עלטערן ווי אויך אנדערע פאמיליעס האבן באשלאסן דאריבער אוועקצוגיין. א שטיקל צייט האבן מיר זיך אויפגעהאלטן אין קריוויטש; שפעטער אין מאלינאווקע – ווו ס'האבן זיך קאנצענטרירט נאך דאלהינעווער יידישע פאמילעס – אזוי האט מען אדורכגעלעבט שווערע חדשים. עס איז שווער געווען מיטן עסן; פאר שפייז און לעבנס־פראדוקטן האט מען געמוזט צאלן טייער און ניט שטענדיק האט מען פארקויפט. מען האט אויך געמוזט פון צייט צו צייט "קונה במשיכה" זיין און שלעפן גרינסן און פרוכט פון גערטנער און סעדער.

צו ענדע פונם יאר 1914 – נאכדעם ווי אונדזער שטעטל איז אריבער עטלעכע מאל פון האנט צו האנט און דייטשן האבן פעסט באהערשט דעם גאנצן אומגעגנט דערווייטערנדיק די פראנט־ליניעס, זיינען מיר צוריקגעקומען אין כמעט אפגעברענט שטעטל. צום גליק איז אונדזער שטוב געבליבן גאנץ. מען האט ביסלעכווייז גענומען צוריקשטעלן דאס לעבן אויפסניי. קרעמער האבן צוריק געעפנט זייערע געשעפטן, פארמיטלער און בעלי־מלאכות האבן צוריק גענומען וואנדערן איבער דערפער. ביי צוויי יאר זיינען די דייטשן געבליבן זיצן אין שטעטל, ביז א נייער רוסישער אפענסיווע: זיי האבן אפגעטראטן צו דער נאראטש־אזיערע און מיאדל. אבער דאס לעבן אין שטעטל איז אנגעגאנגען – אמאל לייכטער אמאל שווערער. צו דער ענדע פונם וועלט־קריג איז די צייט געווארן אומרויק און טומלענדיק; פאקטיש איז דאס שטעטל און אומגעגנט געבליבן אומבאהערשט. רעגירונגס־מאכטן האבן זיך געביטן;

פארפייניקט געווארן דורך "האלערטשיקעס" ביז צום טויט.

עטוואס פונם קולטור־געזעלשאפטלעכן לעבן

אין מיינע צייטן האט שוין אין שטעטל קיין ישיבה ניט עקזיסטירט. נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די ישיבה לאנגזאם און ביסלעכווייז אונטערגעגאנגען. עס זיינען וואס אן אמת געמאכט

שלושה כבאים – שמרל פרידמן, לייזר קטן וחבר

געוואָרן פאַרזוכן אויפצולעבן די ישיבה אין די צוואַנציקער יאָרן, אין אַ גאַנץ קליינעם פאָרמאַט, דורך ר׳ שמריהו סמאַרגאָנסקי און ר׳ חיים – ר׳ מענדל־בער שאַכנאָוויטשעס (דעם ״מתנגדישן״ רב׳ס) אַן איידעם – ס׳האָט אָבער ניט געהאַלטן און די ישיבה איז פאַרמאַכט געוואָרן צו ענדע פון די צוואַנציקער יאָרן.

פון רבנים און תלמידי־חכמים טראָג איך נאָך אין זכרון דעם אויבנדערמאָנטן ״מתנגדישן״ רב ר׳ מענדל־בער שאַכנאָוויטש זצ״ל – אַ גרויסער בן־תורה און שאַרפזיניקער תלמיד־חכם – אָבער אַ ייִד אַ עני ואביון. אַט קומט מיר נאָך פאַר די אויגן זיין איידעם ר׳ חיים וואָס איז גאָר יונג פון דער וועלט אַוועק. צי זאָל איך ניט דערמאָנען די שיינע און גרויסע געשטאַלט פון ר׳ שמריהו סמאַרגאָנסקי זצ״ל? אַ ייִד – אַ באַרימטער תלמיד־חכם און גוט באַהאַוונט אין אַלע פּראָבלעמען פון ייִדישן און וועלטלעכן לעבן? דער אומאָפּיציעלער ״ראש הקהל״, דער פאָרזיצנדער פון דער ״יעוורייסקאַיאַ מיעשטשאַנסקאַיאַ אופּראַוולעניע״ (אַזוי האָט געהייסן די אומאָפּיציעלע ניט לעגאַליזירטע ייִדישע קהילה). און וווּ איז ר׳ זלמן־בער שוחט און שלום מייזל הי״ד? אין שטעטל איז שלום מייזל געקומען פון הײַדוציִשאָק נאָכן טויט פון ר׳ זלמן בער (אליהו, מייזל׳ס זון, לעבט אין ישראל). זיין פאָטער, אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ גאָר גוטער ייִד. צוזאַמען מיט זיין גאַנצער קהילה איז ער אַוועק אויפן לעצטן בלוטיקן וועג. אַט זע איך שוין ווידער פאַר מיינע אויגן ר׳ גדליה ווילנער – דעם לעצטן מ״ץ (מורה־צדקנו), דעם חב״דישן רב – אויך ער האָט נעבעך געמוזט טיילן דעם זעלבן בלוטיקן גורל מיט זיין משפּחה. ער איז געווען פון די ערשטע ייִדישע קרבנות הי״ד.

קען איך דען פאַרבײַגיין און ניט דערמאָנען דאַלהינעווער ייִדישע וווילטעטערישע הילפס־אינסטיטוציעס – ווי די ייִדישע פאָלקס־באַנק, גמילות־חסדים־קאַסע, ״ביקור־חולים״, ״הכנסת־כלה״, ״לינת הצדק״, ווי אויך ״מתן בסתר״ א.א. – טיילמאָל אַ ייִד איינער, אַ ייִדענע איינע בלויז – און אַ גאַנצע אינסטיטוציע! אַט איז חנה שפּריירעגן – די הויפּט־אינציאַטאָרין פון ״הכנסת כלה״. נאָך הײַנט, איצט זע איך זי אַרומלויפן קלײַבנדיק געלט און וועראַזאַכן, כדי חתונה צו מאַכן און פאַרזאָרגן אומפאַרמעגלעכע אָרעמע כלות. אַט איז רייזל ברוינשטיין די אלמנה, אַ אומדערמידלעכע כלל־טוערין און וווילטעטערין אויף אַלע געביטן. אַ פרוי וואָס האָט דורכגעמאַכט איר לאַנגן לעבנס־וועג פון דאַלהינאָוו ביז צענטראַל־אַזיע און צוריק אין סאַראַטשינסק און נאָכדעם צוריק איבער

גאנץ רוסלאנד און פוילן קיין ישראל – ווו זי איז געשטארבן אין גוטן עלטער ביי אירע קינדער, צווישן אייניקלעך, ליבנדע און פארערנדיקע לעבן־געבליבענע דאלהינעווער.

אט איז די יידישע פאלקס־באנק געגרינדעט דורך יעקב־מענדל שולמאן, דורך די לענקינס א.א. – צו העלפן סוחרים און בעלי־מלאכה׳ס דורכן צוטיילן הלוואות. אט איז די גמילות־חסדים־קאסע מיט אירע טוער און עסקנים הירשל שרייבמאן, וועלוול מינדל, הירשל ראפסאן א.א. און ווו איז ״ביקור חולים״? א הילפס־אינסטיטוציע וואס האט דערמעגלעכט מעדיצינישע הילף פאר אומפארמעגלעכע משפחות? אלעס איז פרייוויליק און איבערגעגעבן ארגאניזירט געווען דורך בעלי־בתים און טוער. ווו זיינען די ארגאניזירטע ווילטעטערישע אוונטן און ספעקטאקלען, ליטעראַרישע געריכטן און קולטור־אוונטן, כדי צו העלפן נויטיקע? און ווו זיינען די יוגנט־באוועגונגען וואס האבן אנטייל גענומען אין יעדער געזעלשאפטלעכער ארבעט? ליידער איז אלעס פארזונקען און פארפלייצט געווארן דורכן מבול פון בלוט און פייער – פארבליבן איז בלויז דער זכרון.

אזוי איז מיין שטעטל פארגאנגען

גאנץ פלוצלונג, אומדערוואַרט, האט אנגעפאנגען אונדזער חורבן. סוף יוני 1941 האבן נאציס ארייַנגעדרונגען אין שטעטל און ארום, און אנגעהויבן זייער הענקערישע מלאכה, פון ארעסטן, כאפערייען אויף ארבעט און דערשיסן אומשולדיקע... צווישן ראש־השנה און יום־כיפור איז אנטלאפן צו אונדז אין דאלהינאוו מיין ברודער מיט זיין זון, צווישן אנדערע פליטים פון פעשצעניץ (דארט האט ער געלעבט נאך זיין חתונה). מען האט זיך ווי עס איז אן עצה געגעבן; פארהעלניסמעסיק איז נאך געווען רויק. דאך זיינען מיר געבליבן אומרויק לגבי די קומענדע טעג און וואכן. גרוילהאפטע ידיעות וועגן שחיטות אין ארומיקע שטעטלעך האבן אוועקגערויבט אונדזער רו. עס זיינען שוין פארגעקומען הריגות אין ווילייקע, קורעניץ און איליע, און געוווּסט האט מען שוין אז דער גורל לויערט אויך אויף אונדז.

ג׳ ניסן תש״ב (מארס 1942) איז אונדזער פאטער ר׳ אהרן פרידמאן געשטארבן. עס האט אים באגליקט. ער האט נאך געהאט א נאטירלעכן טויט. מיר זיינען געזעסן שבעה אין זיין שטוב און געטרויערט אויף אונדזערע ביטערע און בייזע טעג. דאס האט געדויערט ביז צו דער

ערשטער מאסן־אקציע, י״ב ניסן תש״ב (28.3.42). מיר האבן שוין געפילט וואס אונדז דערוואַרט און מיר האבן זיך פארשטעקט אינם פון פריער צוגעגרייטן ״סכראן״. מיין פרוי אסתר (איינבינדער) האט נאך באוויזן לויפן צו אירע עלטערן כדי צו וויסן וואס איז מיט זיי און צוריקגעקומען. אין ״סכראן״ מיט מיין פרוי און טאכטערל רחל׳ה זיינען געזעסן מיין ברודער ברוך, זיין פרוי און זייער נייגצן־יעריקער זון. נאכן אפזיצן דארט א צוויי מעת־לעת זיינען מיר ארויס און געזוכט וועגן צום אנטלויפן ערגעץ אנדערשוואו. מיין ברודער ברוך מיט זייניקע האבן געפרובט אוועק אויף מזרח. מיר – ד.ה. איך, מיין פרוי און טאכטערל, זיינען אוועק אין כוטאר זשיזיבנער – ביי א דריי קילאמעטער פון דאלהינאוו אין דער ריכטונג פון פלעשצעניץ. דארט זענען מיר אפגעזעסן א צוויי־דריי טעג אין א דארפיש בעדל, בעטנדיק נאכדעם די פויערטע זי זאל פארן זען וואס טוט זיך אין שטעטל. זי האט באווילקט דאס צו טון און געפארן טאקע אהין. צוריקקומענד האט זי דערציילט אז יידען גייען שוין ווידער ארום אויף די גאסן.

ניט וויסנדיק וווהין אהינצוטון זיך, זיינען מיר אוועק צוריק אין שטעטל. צומארגנס האבן דייטשן מיך געגומען אויף ארבעט; יידן זיינען געוועזן פארנומען מיטן אויפקלייבן די קערפערס פון דער נאצישער אקציע, און דאך האבן זיך נאך געוואלגערט א 400 טויטן־קערפערס – וועלכע מיר האבן אויפגעקליבן און געבראכט צו באערדיקן אין בית־הקברות – ביים סארציסטע־טייכל. מען האט געמאכט פייער צו דערווארעמען א ביסל די פארפרוירענע ערד און אויסגעגראבן א גרוב א גרויסן פאר א מאסן־ברודער־קבר. דאס האט געדויערט ביז דער פינצטערניש פון דער נאכט און אויך אויף מארגן האבן מיר געמוזט פארזעצן און ענדיקן די טראגישע מלאכה פון ״חסד של אמת״ לגבי אונדזערע קדושים. פיל קערפערס האבן מיר געפונען נאקעטע אינגאנצן. נאכדעם האט מען אונדז געשיקט אויפקלייבן אש און רעשטלעך פון קרבנות ביים ״צענטראוויק״. דארט האבן מיר געקליבן אש, טיילווייזע קערפער ווי קעפ און פארברענטע גלידער, האר, פיס און אנדערע טיילן כדי צו באערדיקן. די קערפערס פון פאמיליע און אנדערע נאענטע איז ניט געוועזן צו דערקענען און צו געפונען.

באלד איז שוין געווען א נייע גזירה; געקומען איז דער באפעל אויפצושטעלן דעם געטא און זיך איבערקלייבן אהין. גלייכצייטיק איז אויך דער ״יודנראט״ אויפגעפאדערט געווארן צו שיקן 60 פערזאן – מענער און פרויען צו דער ארבעט אין קניאהינין אין ארבעטס־לאגער.

אויך איך בין אויפגעפאדערט געווען צו גיין. אזוי בין איך פארבליבן צום לעבן. מיר זיינען געבליבן אין קניאהינין א צייט־אפשניט פון שיינע וואכן, ביז ענדע מאי 1942, אויף וויפיל איך געדענק. דארט האבן מיר שוין געהערט וועגן דער צווייטער מאסן־שחיטה דריי טעג נאכאנאנדער – י״ב, י״ג און י״ד אייר תש״ב – 29, 30 אפריל און ערשטן מאי 1942. ניט לאנג נאכדעם איז געקומען די ידיעה וועגן דער פולשטענדיקער ליקווידאציע פונם געטא אין ו׳ סיון תש״ב, 21 מאי 1942. אזוי איז אונדזער יידיש שטעטל פארזונקען געווארן צו אש.

מיר האבן אויפגעקליבן צווישן יידן אין קניאהינין עטוואס געלט און געשיקט א גוי ברענגען א ידיעה פונם שטעטל – ער זאל ברענגען א צעטל פון א יידן וואס ער וועט טרעפן. ער איז אוועק און אומגעקערט זיך מיט א צעטל פון לייזער פיין. ער האט אונדז געשריבן מיר זאלן זיך ראטעווען, ווייל יידן זיינען שוין אין דאלהינאוו מער ניטא א חוץ 12 געבליבענע וועלכע גייען אויך אוועק. איך און מיין חבר הירשל כץ זיינען דאן אוועק אין ליקווידירטן דאלהינעווער געטא צו פייגל קאצאוויטש – אייזיקס מוטער. מיר זיינען געווען דארט א פאר שעה און אוועק צום קאטולישן גלח אין סאד. דארט האבן מיר אויפגעבראכן א ברעט און ארויסבאקומען זיך אויפן וועג צום נאענטן וואלד. אחוץ מיר מיטן אויבנדערמאנטן חבר, איז געווען פייגל מיט איר טאכטער סימקע און איר ברודער דויד ליבערמאן. מיר זיינען אריבער די סארציסטע און אוועק אין וואלד. דויד ליבערמאן האט זיך מיישב געווען און אוועק צוריק אין געטא – כדי צו זוכן דעם טויט. ער איז אומגעקומען.

אין וואלד האבן מיר שוין געטראפן פארטיזאנער. זיי האבן אונדז דערציילט אז אלע יידן פון קניאהינין זיצן שוין אין וואלד און אלע וועלן אין קורצן אדורכגעפירט ווערן ווייטער איבער די פראנט־ליניעס, אין די ווייטע שטחים פון סאוויעט־רוסלאנד. אזוי איז טאקע געווען: צום זומער האט מען אונדז אלע אוועקגעפירט. יא! קיין שום ספק; לאנג איז געווען דער וועג – פון די וועלדער ארום דאלהינאוו ביז נאוואסיבירסק און טאבקי און צוריק ווייטער ביזן לאנד ישראל.

אזוי איז שוין אלעס געווען און ניטא מער. דאנק איך טאקע דער אויבערשטער השגחה, וואס האט מיך געפירט איבערן גאנצן לענג פון דעם וועג, עד הלום! אזוי איז מיר באשערט אויסצולעבן מיינע לעצטע יארן אונטער די הימלען און לייכטנדער זון פון ישראל.

חיה אכסלרוד-וולק (רמת הכובש)

צללים וצלילים רחוקים מעיירת ילדותי

שקטה ושלווה שכנה עיירתנו, אפופה יערות עבותים. נחלים ופלגים – יובלים לנהר ויליה; מחוץ לעיירה לא הרחק ממנה כ־14 ק"מ, זרם נהר הסרבץ' ובפאתי העיירה שדות־חיטה ודגנים וענפי חקלאות שונים. לא חסרו בה גני פרי ובוסתנים, צאן ובקר. בקיצור: עיירה – כולה נוף שקט פסטוראלי וסערות־טבע לא יפריעו מנוחתה. וכשם ששקטו בה כוחות הטבע, כך שלוו בה נופי האדם. אין אני זוכרת התפרצויות זעם ושנאה בין תושביה; מעולם לא הרגשתי בכך, אף כי אוכלוסייתה היתה מעורבת – נוצרים ויהודים התגוררו בה בצוותא. לא אדע ולא אבין איפוא, כיצד ואיך גאו נחשולי משטמה וכילו בדם ואש את העיירה ובתוך כך הצמיתו את כל יקירי ואהובי – יחד עם כל יהודי דולהינוב.

אכן, מאי שם בנבכי הזכרון הרחוק מגיח סיפור אותו שמענו לפרקים מפי הורינו, כי לפני שנים רבות בטרם היותנו, היו "פוגרומים" גם אצלנו, אך באותן שנים עליהן דיברתי, היה זה כה רחוק – בימי הסבים והסבתות – עד כדי כך שגם אבי זכר כל זאת במטושטש. אני ובני גילי התעלמנו אז מסיפורים אלה וראינו עיירה יהודית ברובה לעומתנו, כי איך אפשר לשכוח ולא לזכור שכל מה שהיה בך עיירתי, היה יהודי? לא רק הורי, חברותי וסתם אנשים דיברו אלי יידיש, גם שדות ואחו, גנים ובוסתנים, היער ופלגי המים לאטו לי לחשם ביידיש. כלום אשכח לילות־שבת (וגם שבתותיך), עת אורים של נרות הבהבו מכל בית והכל דובב ואמר שלווה ושלום? שקטו הרחובות, נסגרו החנויות ובתי־המסחר; דומה, אפילו הנוצרים בעיירה התפעלו מהודה של השבת היהודית.

* * *

אימתי היכו אבות משפחתי שרשים בדולהינוב, לא ידעתי וגם לא אדע. רק זאת ידעתי: שנים רבות ודורי דורות חיו כל קרובי אבי וכל בני משפחת אימי בעיירה, כך התלקטה והתלכדה משפחתי מסבים וסבתות, בנים ונכדים, דודים ודודות, אחים ואחיות – אחיינים ואחייניות ודודנים ודודניות ל"חמולה" – למשפחה גדולה אחת. כך זרמו חיי המשפחה

בצוותא בשמחות ולהבדיל – בשעות צער. כך התנהלו החיים בעיירה למישרין ועל מי־מנוחות.

בית־אבי היפה והמרווח עמד בלב העיירה – ממש במרכז. מול ביתנו בדיוק היה ה"שטיבל" – בית התפילה של החסידים. בצד השני של הרחוב – הכנסייה הקאתולית ה"קושציול", ובינה ובינם, בניין הכבאים המקומיים. אבי, ר' אבא אכסלרוד, היה סוחר פשתן ותבואה וכלכל את ביתו בהרחבה. אמנם "נגיד" לא היה, אך בעל בעמיו היה ולו בסיס ומעמד. אימי – עזר כנגדו – מסייעת לו, צופייה משק־ביתו ויולדת ילדיו, בנים ובנות. כך נולדתי גם אני, חיה, ובאתי לעולם יום אחד בשנת 1909. באווירה שקטה זו גדלנו אני, אחיותי ואחי. שישה היינו. אחותי הבכירה ואני סייענו במקצת לאמא במשק הבית, שיחקנו עם בנות גילנו, השתעשענו וטיילנו בשדה וביער ובימות הקיץ התרחצנו בצוותא בנחל. ככל שאר הנערות הלכתי לבית־הספר ואחי, כמו כל הבנים, הלכו ל"חדר". כך היו חיינו מיום ליום וגדלים היינו משנה לשנה בנחת ובנועם – עד שקפצו גם על עיירתנו רוגזה וזעמה של מלחמת העולם הראשונה.

עם פרוץ המלחמה החלו הצרות והושבתה שלוות הבית. גדודי צבא רוסי ו"קוזאקים" החלו עוברים ושבים בעיירתנו ועושים בה כבשלהם – בדרכם לחזית. לא ארכו הימים והחלו גם הקרבות בין הרוסים לגרמנים בקירבת העיירה. גורשנו מדולהינוב יחד עם יהודים אחרים בפקודת המושל הכללי (הגנראל גוברנאטור). משך שלושה ימים שהינו ביער בחוסר־כל, ללא מזון מספיק וללא מקום לנוח. למזלנו, שקטו והתרחקו הקרבות בסביבתנו וחזרנו למקומנו. מצאנו שתוך שלושת ימי היעדרותנו נשדד הכל ונחרב ואף ביתנו נשרף באש. בחוסר מקום להניח את ראשנו, הכניסה אותנו דודה אחת לביתה – תוך הסכמה להצטופף עימנו בדירתה. אולם בכך לא בא הקץ לאסוננו ולסיבלותינו. אימנו חלתה אנושות ולא ניתן עוד לשמור על חייה ולהצילה... היא הלכה לעולמה, בהשאירה את אבינו מטופל בשישה יתומים צעירים ורכים. כמובן שאחותי הבכירה מרים ואני – הבנות הגדולות במשפחה – נרתמנו לכלכל את עבודות הבית ולטפל בקטנים.

אין לך דבר מהיר מהזמן החולף – כמאמר הבריות; ואמנם, הימים הנוקפים והחודשים החולפים, המצטברים לשנים עוברות – מקהים במקצת ומטשטשים פגעי־גורל ולעיתים אף מעלים ארוכה לאסונות שאירעו, ברב או במעט. חליפות ותמורות רבות התחוללו. גם נישנו וחזרו

במדינה בכלל ומובן גם בעיירתנו. היו מערכות, כיבושים, ונסיגות; חילופי שלטון ושינוי רשויות. פרצה המהפכה הגדולה ברוסיה. מהפכת פברואר ושלטון קרנסקי ולאחר מכן ההפיכה הבולשביסטית – מהפכת אוקטובר 1917. עברו ונקפו שנות מלחמת האזרחים. המדינה הגדולה והאדירה שחלשה על עיירתנו זועזעה ושונתה לבלי הכר. התחלפו צבאות; היו רוסים, גרמנים ושוב רוסים. קמה מדינת פולין והיתה מלחמת פולין – ברית־המועצות, עד כי בסערת הקרבות ומיתקפות הנגד, הוכנסה גם עיירתנו בעול השלטון הפולני.

כשם שהיו שינויים בחיים הכלליים ובחיי היהודים בעיירה, נתחוללו תמורות גם בחיי משפחתנו, אשר שוקמו במלואם. אחיו ואחיותיו של אבינו באמריקה שיגרו לו כספים ועזרה אחרת ושוב ניבנה ביתנו מחדש. בינתיים נוספה לנו אם חורגת; קשה מאד היה לו לאבא לכלכל את עסקיו וגם לכלכל את ענייני הבית, הוא הביא לביתנו את אשתו החדשה ושלושת ילדיה מנישואין קודמים. ברור, כי משך התקופה הראשונה קשה היה לנו להסתגל למצב החדש. אולם ילדים מתרגלים כמעט לכל מצב, במשך זמן קצר או ממושך יותר. בינתיים נולדו לו, לאבינו שלושה ילדים מאשתו החדשה. המשפחה גדלה, אבל לא היה בביתנו מחסור. היה לנו מכל טוב בשפע ומעמד משפחתנו בעיירה היה נכבד. אבי – ככל שלא אדע הרבה מזה, עסק כנראה גם בענייני ציבור; ביתנו היה מלא תמיד בידידיו ומכריו ובקרובי־משפחה. אנו, כל ילדי הבית, חזרנו ללימודינו, לאחר שנבצר מעמנו להמשיך בלימוד סדיר תוך שנות המערכות וחילופי השלטון והרשויות. באותן שנים התנהלו חיי יהודי בעיירה כפי שניתן; מי במצוקה גדולה יותר ומי בפחותה ולא ניתן גם ללמוד. אכן, היתה גם עזרה הדדית בין יהודי דולהינוב; מוסדות ציבור פעלו ועשו הרבה, כדי לעזור ולהקל על משפחות שנפגעו מהמצב. אף אבי פעל לשם כך, אך לצערי אינני יודעת על כך מאומה. כאלה היו חיינו, חיי המשפחה וחיי העיירה עד בוא תקופה חדשה – שנות העשרים למאתנו.

* * *

רוחות אחרות ושירים חדשים; התפעמויות לב, דעות ומחשבות אשר הילכו בעולם היהודי בכלל ובמדינת פולין שנתברכה במיליוני יהודים, בפרט. הדי אירועים ומאורעות מסעירים כגון: הצהרת בלפור, התגברותה והתעוררותה של התנועה הציונית, תנועת "תרבות" החינוכית המפתחת רשת בתי־ספר עבריים על פני כל המדינה – הגיעו גם אלינו והסעירו את הציבוריות היהודית וחייה.

לעיירה הגיעו שני צעירים עירניים ותוססים - שני מורים טובים ומחוננים בעלי לב; שפירא וז'אר. לא אזכור את שמותיהם הפרטיים. פרט לעבודתם בהוראה עסקו בפעולה ציבורית בקרב הציבור המבוגר ובקרב הנוער והצעירים. שניים אלה החדירו בנו לראשונה מחשבות, מושגים ודעות שטרם ידענום. הם הקנו לנו פרקים חברתיים, פרקי ציונות וחלוציות וכו'. אני כולי "נדלקתי" בהשפעתם הקוסמת ונתפסתי כולי לרעיונות ואידיאלים אלה - בניגוד לאחותי הבכירה מרים, אשר נשארה אדישה לכל אלה ולא התעניינה כלל ברוחות החדשות שנשבו. חיי העיירה היו אהובים עליה; היא אהבה את הבית וחיי המשפחה וכל קרובינו. גם אני קרובה הייתי לכל אלה ואהבתים ביותר. היה זה עבורי כמו לחם רגיל יומיום, אך לא היה בזה מן החדש והמגרה, מן המקסים ומלהיב הדמיון. אני נמשכתי בעבותות הקסם של העלייה לארץ־ישראל. כבר הייתי כבת שש־עשרה ובחרתי את דרכי מתוך רצון והחלטה. יחד עם כמה צעירים וצעירות שהתארגנו למטרה זו, פנינו אל האיכרים והלכנו להכשיר את עצמנו לעבודות חקלאיות, על מנת להיות חלוצים טובים ומועילים בארץ. לא ארכו הימים ונאמר לי, כי ראוייה אני כבר לעלייה וכי אהיה גם חלוצה טובה. בלב רונן ושמח שבתי הביתה וסיפרתי לאבי על כך. הן אהבתיו ביותר והוא היה עבורי פוסק אחרון בכל עניין פעוט כגדול. בתחילה ניסה אבי להניאני מכל רעיונותי ושאיפותי, באמרו כי טרם בגרתי לחיים בארץ לבדי - ללא קרוב וידיד, בתנאי אקלים קשים ובסכנות מצד הערבים. הן טרם רכשתי נסיון בחיים: באם לנסוע, למה שלא אסע לאמריקה? הן שם אחים ואחיות לו והם יקבלוני בשמחה ובסבר פנים יפות ולא אחסר דבר...

דחיתי כמובן את דברי אבי הטוב והאוהב. היתה זו פעם ראשונה בה לא קיבלתי את דעתו. הבטחתיו נאמנה על דברתי, כי אם אכשל חלילה ולא אוכל להמשיך בחיי בארץ, אבקש ממנו את עזרתו להוצאות הדרך על מנת לחזור הביתה. לכך הסכים וגם האמין כי אמנם כן יהיה... הגיעה איפוא השעה לצאת לווילנא ולקבל אישור לעלייה. כאן זומנה לי אכזבה מרה; נשארתי בודדה. מכל אלה שנרשמו בעיירה והיו ב"הכשרה" עימדי, נשארתי לבדי. כולם ללא בושה התנערו מרצונם לעלות (ולא אכנס לגורמים וסיבות). אושרתי לעלייה ללא כל קושי. צורפתי לפלוגה א' של קיבוץ "הכובש" אשר נתארגנה אז בווילנא. שבתי הביתה לפרק זמן - עד הגיע שעת הפרידה מכל היקר והאהוב עלי בעיירה; ממשפחתי, מקרובי ומחברותי ולצאת לדרכי. אכן, אותו היום לא התמהמה ובאה שעת הפרידה. על צד האמת, הייתי אותה שעה נבוכה, המומה ומבולבלת. אבי

היקר ראה ללבי והבין למבוכתי. שוב ניסה לשדלני לוותר על הרעיון, אולם החלטתי – ויהי מה!. הכל היה ארוז ומוכן; התיישבתי בעגלה רתומה ועגלון היה צריך להביאני לתחנת־הרכבת בבודסלאב (בעיירתנו לא עברה הרכבת) – במרחק 19 ק"מ. כל יהודי העיירה מנער ועד זקן ("קינד און קייט") ליווני בלכתם אחרי העגלה ובאחלם לי כל טוב תוך איחולים, ציפיות ובקשות, כי אוכל במהרה לעשות למענם ולהביאם לירושלים.

נכנסתי לקרון הרכבת ובאתי אל "החלוץ" בווילנא. היה זה ביולי 1925. כ־20 צעירים וצעירות היינו, לא הכרתי אף אחד מהם. ההיכרות באה לאחר מכן – בתוך המסע ברכבת לאורך הדרך – עד לעיר הנמל קונסטנצה שברומניה. בנמל, הווה אומר – בתוך החול היוקד על שפת הים – נאלצנו להמתין לבוא האנייה משך זמן רב ללא גג מעל הראש וללא מזון מספיק. סוף סוף הגיעה שעתנו. הגיעה האנייה. סודרנו בתחתיתה על דרגשים בתנאים רחוקים מלהיות אנושיים במקצת; חסרי־אונים היינו, חבורת צעירים יהודיים בודדים בדרכנו לחוף מולדת... אז עלו הגעגועים והמו הלבבות. הבדידות העיקה עלי, עצב רבץ על נשמתי והווייתי כולה. הדמעות זרמו מעצמן והבכי גאה ללא מעצור וללא בושה. דמעותי נגעו אל לבה של משפחה צעירה (עם ילד) שהיתה בין הנוסעים עימנו באנייה. הם ניחמוני, שמרו עלי ודאגו לי לאורך כל הדרך עד הגיענו לחיפה. הם היו אנשים נהדרים ולא אשכח אותם. אזכרם תמיד, מרגע פרידתם ממני בחיפה. מה חבל שהנסיבות ותנאי החיים באותן שנים הפרידו בינינו ולא הפגישונו עוד. ישמשו דברי אליהם כמזכרת ואות תודה להם.

חיפה טרם זכתה אז לנמל תקין של מים עמוקים; סוורים ערבים (מראם הפחידני) הורידונו לסירות ועוד בטרם הגיענו לחוף סחבו אותנו על כפיים וכתפיים בתוך מי הים הרדודים – עד החוף. מייד לקחונו לבית־העולים בבת־גלים ושיכנונו בצריף. עד שיובהר לאן לכוון אותנו. משך שלושה ימים ישבנו ולאחר מכן נשלחנו לפתח־תקוה. הגענו עם צרורותינו ישר לבית הפועלים ב"אם המושבות". ככל שאזכור, לא היתה שמחה רבה מצד פועלי המושבה לבואנו. הימים היו ימי משבר גדול בקנה־מידה ארצי. היתה אבטלה חמורה ואיכרי פתח־תקוה לא ששו לפועלים עבריים. הם התנגדו ברובם לעבודה עברית. אבל עובדי מועצת הפועלים דאגו לנו ביותר ואף העבירו אותנו לקיבוץ גבעת־השלושה, באופן זמני – עד שייקבע מקום להקים לנו מחנה. היינו מיועדים להוות קיבוץ עצמאי. למעשה, היינו קבוצת החלוץ של הקיבוץ בדרך. חיכינו

לבואם של חברים נוספים שעמדו להגיע קבוצות קבוצות – עד למניין של 150 איש. כך הייתי עולה־חלוצה ראשונה מעיירתנו. טרם ידעתי אז כי לא רק לעולה ראשונה מדולהינוב נועדתי. בתוקף הגורל נועדתי להיות גם חלוצת המשפחה, המעלה את אחיותי ואת אבי ומשפחתו. אך ארוכה היתה הדרך לכך...

עברו ימים מספר. הסתדרנו במחננו הזמני והחילונו לצאת לעבודה. שלוש־שלוש סודרנו באוהלים קטנים. שוכנתי באוהל עם עוד שתי בנות: האחת מלידא והשנייה מסוונציאן. יצאתי לעבודה בבציר הענבים. עבורי היתה זו עבודה קשה ומפרכת; החום היה לוהט ועמוק היה החול. הגב כאב מסחיבת הסלים ומהזיעה הניגרת בלי הפסק, בשרב הלוהט לבלי נשוא... בגמר העבודה לא נשאר עוד כוח לזוז. לאחר הבציר באה עונת העידור של סלק־סוכר והיה קטיף תפוזים בפרדסים. כך התנסיתי בכל עבודה. אף ניפוץ אבנים וחיצוץ חצץ לא פסחו עלי. ברחובות פתח־תקוה נסללו כבישים באותם ימים. בחורות ובחורים ישבו על ערימות, פטישים בידיהם וחיצצו חצץ. זו היתה אחת העבודות המכובדות והמכניסות. ידי המיובלות היו פצע וחבורה, כל גופי כאב עלי. אך במכתבים לאבי ובני ביתי – הס מלהזכיר... רק דברי עידוד, שמחה וסיפוק עצמי כתבתי. כבר אז החלטתי וידעתי כי אין דרך חזרה... אתגבר ואתרגל לכל!. הלכתי לשיעורי ערב, למדתי עברית ואף הלכתי לאסיפות־פועלים. בקיצור: הפכתי לחלוצה ממש. הייתי פועלת טובה וחרוצה ותמיד היתה לי עבודה. הכל היו מרוצים ממני בקיבוץ ובינתיים עברו עלי כבר שנתיים בגבעת־השלושה ובפתח־תקוה.

* * *

בינתיים עלתה כבר שאלת ההתיישבות על הפרק, וצריך היה, כמובן, לדאוג להכשרת כוח אדם לעבודות חקלאיות כגון: זריעה, שתילת ירקות, עצים ופרחים בחוות־ההכשרה ובמשקי פועלות. בין הנשלחות למטרה זו נבחרתי אף אני. נשלחתי לחוות ההכשרה בירושלים – בהנהלת רחל ינאית ז"ל – לימים אשת נשיא ישראל השני – יצחק בן צבי ז"ל. שהיתי שם שנתיים. החל ממחציתה הראשונה של 1927 ועד למחצית השנייה של 1929, גם בימי מאורעות תרפ"ט ופרעות חברון וירושלים. שם למדתי את כל העבודות החקלאיות ובמיוחד – משתלנות וגינות־נוי, בהן המשכתי כבר בקיבוץ "הכובש" בכפר־סבא עד לעוברנו להתיישבות ב"ואדי־יפו", רמת־הכובש, כשבעה ק"מ מכפר־סבא. התחלנו לבנות את המשק וניטע הפרדס הראשון משתילים שאני ועוד חברים מספר גידלנו בכפר־סבא.

קצת קודם לכן, למלאת חמש שנים להיותי בארץ־ישראל, נישאתי לבעלי והקימונו משפחה; נולדו לנו שני בנים ובת, אשר גדלו לתפארת. אך אין לומר כי הגענו אל "המנוחה והנחלה" והונח לנו מעמלנו; עברו עלינו שנים קשות, שנות דריכות לקראת התגרויות והתנכלויות מצד שכנינו הערבים (הן גבלו אדמותינו עם אדמות עבדול לאטיף סאלח ואפנדים אחרים), שנות מאורעות, שכול ובדידות ביטחונית. רבים החברים שלנו, חברים יקרים מאד, אשר נפלו על מזבח השנאה אלינו באותן שנים. כל אותן שנים החלפתי מכתבים עם משפחתי בעיירתנו; העליתי לארצנו את שתי אחיותי: את האחת הינדה – בעזרת הסוכנות היהודית ואת השנייה שרה – בעזרת ה"מכבייה". אחותי הבכירה מרים שגם היא נישאה בינתיים, סרבה לעלות והמשיכה את חייה בעיירה. אחיותי שרה והינדה הצטרפו לקיבוצנו והסתגלו יפה לחיינו ברמה. לאחר כמה שנים עזבו לרגל נישואיהן והסתדרו – שרה ברמת־גן והינדה בכפר־סבא.

שוב עברו שנים מספר; אבי, ר' אבא אכסלרוד, החל להרגיש כי הקרקע מתחת לרגליו בעיירה נשמטת והולכת. החיים נהיו קשים מיום ליום. השלטונות הפולניים עם מדיניותם של סקלאדקובסקי, פריסטור ודומיהם הטילו מסים רבים לבלי נשוא. רכוש המשפחה התמעט ודל וניתן לומר כי הגיעו עד פת לחם...

במכתביו אלי הפציר רבות כי אביא אותו ואת משפחתו (שלושת ילדיו שהוליד עם אשתו השנייה) ארצה. הוא מוכן לכל קושי ובלבד להיות בארצנו. הגשתי בקשה לשלטונות המאנדטוריים; הקיבוץ הסכים לתת לי ערבות כי משפחתי הנדרשת על ידי לא תיפול בשום פנים למעמסה. כך קיבלתי את רשיון העלייה עבורם ולשמחת אבי לא היה גבול. אני ואחיותי הכינונו להם דירה קטנה בכפר־סבא (קיבוצנו טרם הגיע אז למצב שיוכל לקלוט משפחות־הורים בגיל המתקדם). סידרנו כלי מטבח בבית וכמו"כ מצרכי מזון לזמן מה. הקיבוץ סיפק להם לחם וחלב ומשפחתי כבר יצאה לדרך. הגיעה שעת בואם ארצה.

היה זה ביום חורף גשום וסגרירי; יצאתי לפוגשם בנמל־חיפה. אין בי כוח תיאור לספר את שמחת הפגישה. אבי־יקירי השתטח ונשק את האדמה וכך בירך על שמחת הגיעם לארצנו. הבאתי אותם לקיבוץ כדי שינוחו מתלאות דרכם. חמישה היו בבואם: אבא, אמנו החורגת וילדיהם בגיל צעיר למדי: חיים בן 15, אהובה כבת 13.5 והניה בת 11.5. כמה שמח אבי והיה מרוצה. מיד ביקש כי אלוונו ללשכת העבודה, אין זמן

להתבטל! צריך לעבוד בארצנו. עשיתי כבקשתו, אם כי בצער וכאב־לב; עוד באותו יום התקבל לעבודה בקטיף תפוזים והפך פועל טוב ואחראי. קשה יותר היה לי לסדר את הילדים בבית־הספר ומחוסר ברירה פנו גם הם לעבודות בניור תיבות בקבוצת אריזה. הם למדו מהר גם את מלאכת העטיפה והסתדרנו יפה. חיי המשפחה החדשה בארץ התנהלו למישרין, ללא מרירות כלשהי וללא תלונות. לאחר תקופה קצרה יחסית רכשו להם בית ברחוב גאולה בכפר־סבא, הגובל עם בית־התרבות לצעירים. הילדים גדלו ונהיו לאנשים, נישאו והקימו משפחותיהם ואבינו האהוב רווה נחת מכולם. וכמובן גם אנו כולנו, הבנות, הבנים והילדים – נכדינו התגאינו באבא וסבא. בקיצור: חיי המשפחה כולה זכו ליציבות במידה מרובה. בשלהי שנות השלושים – לקראת ראשית 1939 הבאתי ארצה את אחי ברוך; קיוויתי והאמנתי שגם הוא יסתדר כאן ויביא את אשתו וילדם הקטן. אולם לדאבון הלב, לא ניראו לו החיים בארץ ולא אבה להישאר. הוא גם התגעגע ביותר לאשתו וילדו. לאחר שהות של כמה חודשים יצא בדרכו לשוב אל עיירתנו. הוא אמנם הגיע למחוז חפצו.

רק שישה שבועות עברו מיום שובו ועיירתנו נפלה שדודה בידי הנאצים. כבר ב"אקציה" הראשונה נתפסו הוא ואשתו יחד עם ילדם הקטן ויחד עם יהודים רבים חוסלו בכדורי מקלעים. גורל יהודי, עיוור, קודר ואכזר! הן היה אחי כאן וחזר מרצונו להישמד שם!... כלום יכולנו לשער כי כזה יהיה הסוף! שכך תושמד כל הקהילה בעיירתנו?! מבני משפחתי שם לא ניצל ולא שרד גם אחד! הם פחדו לעזוב את העיירה ולחפש קשר לפרטיזאנים, לא היתה בידם גם שהות לכך. וכך הלכו יחד עם כל אותם יהודי העיירה, בה גדלו וחיו ואליה היו קשורים באהבה.

שוב אראה בעיני רוחי כל אותם שדות ויערות, עיירתי ורחובותיה. עתה לא נשאר לי אלא להעלות את זיכרם היקר על דפי "יזכור" לדולהינוב – יחד עם זכר כל הקדושים. יעלה וינון זכרם של:

אחותי וגיסי מרים ומרדכי ליכטרמאן וילדיהם.

אחי ברוך אכסלרוד, אשתו וילדם הקטן.

אחי ברל אכסלרוד.

ארץ אל תכסי דמם!

הרצל בן־טוב ז״ל (גבעתיים)

בית ומשפחה נימחו

הנני נצר יחיד ואחרון, שריד למשפחתי שנמחתה ועברה מן העולם והריני ענף מאילן של שני גזעים שורשיים ומסועפים - הלא הם ר' יצחק משה גיטלזון וזוגתו ור' אידל וחיה סנדלר ז״ל. התקשרותם של בית הסבים, ע״י נישואי אבי שמואל־בייניש הי״ד ואמי שיינה־גוטה לבית סנדלר ז״ל, הצמיחו את משפחתנו בדולהינוב. אליבא דאמת התלבטתי רבות וזמן רב שקלתי בדעתי, אם כדאי ורצוי להעלות בזה ״אלבום משפחתי״ ולספר על דמויותיו. אעפי״כ רואה אני חובה לעצמי לספר על משפחתי ושורשיה, למען בנינו ונכדינו; למען ידעו כי לא באנו ״יש מאין״ וכי חיינו אינם אלא חולייה מתוך עולם של חיים שורשיים ומסועפים, מעולם שאבד וצלל בתהום הנשייה.

סבא מצד אבי ובניו

את סבי ר' יצחק־משה לא זכיתי להכיר ולראות; בשנות הילדות לא נסעתי לשום מקום ואף לא לעיירת המוצא של אבי - לגלובוקי, בה היה סבי ראש בית־אב ענף ומסועף וסוחר אמיד. הוא היה אביהם־מולידם של אחד־עשר בנים ובנות - שבעה בנים וארבע בנות. כל הבנים והבנות ובעליהם היו נתונים ראשם ורובם בעסקים המשפחתיים המסועפים ולמעשה היוו שותפות עיסקית לסחר רחב וענף בכל הסביבה. לשאלה במה עסקו? יש להקדים ולשאול במה לא עסקו? הם סחרו בשערות־חזיר, בעורות בהמות ובפרוותיהן של חיות, בפשתן ובשאר דגנים ותבואה, ביצוא של ביצים לכל הערים הגדולות ברחבי הארץ. מסחרם של בני המשפחה פרץ תחומים וגבולות והגיע למרחקים.

פרט אחד נחרת בזכרוני משנות־ילדותי. אזכור ליל־חורף אחד, בהתדפק על דלתנו נוצרי מגלובוקי - מכרו הוותיק של אבי ואחיו ואחיותיו - והודיע לו על פטירתו המדאיבה של אביו, כלומר סבי ר' יצחק־משה ז״ל. אבי התיישב מיד ל״שבעה״ וזה היה כבר למעשה אחרי

הלוויה. בימים ההם נבצר להודיע מיד על דבר כגון דא. טרם היה באיזור קשר טלפוני ומכתב התמהמה על פי רוב בדרך. ביום פטירת סבא שלחו בני המשפחה את הנוצרי כשליח לאבי, כדי שיודיע על כך. אחרי הפטירה זרמו החיים כמנהגם והעסקים הלכו למישרין, שיגשגו ופרחו ונתרחבו גם בשנות השלושים, שנות המשבר וההתנכלויות האטטיסטיות למסחר היהודי של ממשלות פולין. לצערי ולהוותי אבדו בני המשפחה מהעולם פרט לשני בנים – דודי (אחי אבי) – הדוד מאיר והדוד בנימין עם אשתו סוניה ובתו חיה. הדוד מאיר חשוב היה כאחד מעשירי גלובוקי; עם כינון השלטון הסובייטי בספטמבר 1939 הוגלה לסיביר. משם הגיע אחרי המלחמה ארצה, ובה נפטר. הדוד בנימין([1]) ואשתו ברחו ליערות, הוא לחם בשורות הפארטיזנים, אשתו ובתו הוטסו במטוס לשטחי רוסיה בהשתדלות הפארטיזנים. אחרי המלחמה נפגשו והמשפחה התאחדה מחדש בפולין, עד שהיגרו לארצות־הברית בעזרתם של קרובים. כך נגדע אילן שורשי ומסועף על כל ענפיו ושריגיו.

על שורשיה של אמי ז״ל

דמותו של סבי (אבי אמי) ר' אידל סנדלר בקומתו הגבוהה, בסבר־פניו וקולו המשיח בנועם – זכורה לי יפה משנות ילדותי וימי בחרותי. כמו״כ זכורה לי תמיד סבתא חייקע (חיה) – כך נקראה בפי כול – אשה בעלת מרץ רב, שופעת חכמת־חיים והומור בלתי־נדלה ותמיד מלאה רוח עליצות. אזכור גם עתה, כמה אהבנו בהיותנו ילדים לבקר בבית סבא וסבתא, לשמוע את סיפוריו של סבא מימים עברו וליהנות מאמרותיה המשעשעות ורוחה הטובה עליה של סבתא, ממעדניה וממתקיה שהעניקה לנו בעין יפה. היא נפטרה בהיותה בת שישים בשנת 1927. הייתי אז כבן ארבע־עשרה, אבל דמותה חרותה בי תמיד. ארבעה בנים ילדה סבתא, שלושה בנים ובת אחת – הלא היא אמי שיינה־גוטה ז״ל.

סבי ר' אידל סנדלר – יהודי פשוט ורגיל, יהודי של כל ימות השבוע – אהוב היה על כל הבריות בעיירה ופרנסתו היתה על חנות מוצרי־עור, חומר ואביזרים הדרושים לייצור נעליים וסנדלרות. פרט לכך אהב לבנות בתים וגם הצטיין כבנאי מומחה. הוא בנה בית גדול מלבנים אדומות

1. חי בארצות־הברית, ביקר פעמים אחדות בארץ. עתה, למעלה מבן שמונים. אשתו נפטרה, הבת קיימת.

ברחוב "ה־3 במאי", הוא רחובה הראשי של עיירתנו. את הבית הזה השכיר לבעל בית־המרקחת פרידמן. בשוק עמד ביתו בן שתי הקומות, בנוי גם הוא מלבנים אדומות. למטה – החנות ומטבח ובו תנור גדול מאריחים ולמעלה – דירת המגורים. אחותי פייצ'ה (פניה) קיבלה ממנו בית זה אחרי נישואיה עם לייבל פאלנט, כיוון שכבר מלכתחילה נועד כירושה לאמנו ז"ל. באותה חצר בנה ר' אידל בית לבן מרדכי־חיים ובית שני לבן יעקב עם רפת מרווחת ומחסנים וגם בית־קירור. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, התמסר במרץ ובהתלהבות להקמת בית־הכנסת של הסנדלרים (די שוסטער־שול). הוא השקיע בכך הרבה עבודה וגם כספים משלו. היה זה בית־הכנסת היחיד שנבנה מלבנים אדומות והתנוסס לתפארת. כך הוא זכה להגשים משאת־נפש כמוסה מזמן, הבניין הוקם על תילו. קהל המתפללים מינהו לגבאי והוא שקד לשפר את בית־התפילה הזה ואת כל הסידורים הקשורים בו.

אינני יודע אם היה בכך מן המקרה העיוור, או מעין יד הגורל המכוונת ואולי שניהם גם יחד. עובדה היא כי נחסך ממנו לראות בעיניו את חורבנה הטראגי והאיום של קהילתו האהובה ואת מות הקדושים של יהודי העיירה כולה כולל בניו ונכדיו. רק מעט מן המעט ראה בעול הכיבוש הגרמני; הוא נפטר שבע־ימים בגיל מעל לשמונים וזכה להיקבר בכבוד וכיאות. רבים כן רבים מיהודי העיירה קינאו במתים מוות טבעי. יהא זכרו ברוך בין כל יוצאי עיירתנו!.

מדאיב ומעציב היה גם גורל בניו ונכדיו של סבי ר' אידל. פרט לבנו איסר שנמלט לארצות־הברית עוד בשנת 1905 – עקב היותו מעורב בפעילות מהפכנית, והיה צפוי למאסר ומשפט – ניספו בניו ונכדיו, מלבד נכדה אחת, גוטה־בתיה בתו של מרדכי־חיים, אשר עלתה לארץ־ישראל ב־1936. בנו של ר' אידל, מרדכי־חיים ואשתו שרה־ריבה ובניהם יצחק וחוה, ניספו עם יהודי העיירה בשנת 1942. אחד מבניו של אותו מרדכי־חיים – יוסף־יהודה, בוגר ישיבת ראדן ובעל סמיכות לרבנות – נמלט עם הכיבוש הרוסי בשנת 1939 לרוסיה, שם חלה בטיפוס ונפטר. כך נמחתה משפחתו של דודי אחי־אמי מרדכי־חיים מעולם חיינו.

לא פחות טראגי וקודר היה גורלו של דוד שני מאחי אמי – הדוד יעקב סנדלר ובני־ביתו. רבות היו התהפוכות בחייו; בשנות מלחמת העולם הראשונה גוייס לצבא הצאר הרוסי. הוא נפל בשבי הגרמני, ונשאר עם נסיגת הגרמנים בעיירה הליטאית סוסלה. בגלל סכסוך וילנא ואיזורה נחסם הגבול הפולני־ליטאי ונבצר ממנו לחזור הביתה לדולהינוב.

בהיותו בודד, ללא גואל ומודע, חלה בטיפוס וצעירה אשר דבקה בו ואהבה אותו, טיפלה בו במסירות, על אף הסכנה להידבק במגיפה. לאחר שהחלים ממחלתו הם נישאו שם בעיירה, מחוסר אפשרות לבוא אל עיירתנו. סבא המטיר מכתביו לראש ממשלת פולין והתחנן והפציר לאפשר לבנו לשוב הביתה. אחר שנים לא מעטות חזר לבסוף לעיירתו ועימו אשתו ובנם אלתר.(2) בהיותם בעיירה נולדה להם הבת שיינה־דבורה. כולם ניספו ב"אקציה" השנייה שהשתוללה משך שלושה ימים מה־29 באפריל עד האחד במאי 1942. כזה הוא הסך־הכל העגום והקודר של בני משפחת אמי.

בית אבי בדולהינוב

לאחר שדובר נכבדות באמי שיינה־גוטה לבית סנדלר, באוזני ר' יצחק גיטלזון, נשא אבי שמואל־ביניש את אמי והקימו בית־משפחה בגלובוקי והסתדרו שם מבחינה כלכלית. אולם לא ארכו הימים ואמי החלה להתגעגע לבית הוריה ולעיירתה דולהינוב. לאחר דין ודברים הסכים אבי להפצרותיה והם העתיקו את ביתם לעיירתנו, בה נולדנו אנו הבנים. בעזרת סבי ר' אידל ניבנה בית יפה, כולל מחסנים ורפת ומרתף ענק. אבא המשיך גם כאן לפי מסורת המשפחה, במסחר הענף והמסועף. הוא היה טוב־לב ובעל מזג נעים; רוחו טובה עליו תמיד והומור מקורי הנובע מחכמת חיים ליווהו תמיד. בהיותו סוחר אמיד ובעל מוניטין, עזר רבות לרוכלים ובעלי מסחר זעיר בכספים, כדמי־קדימה על מה שקנה מהם ואפילו הלוואות. כל עיסקה שבאה לפניו היה גומר בתקיעת כף. כשאחד הרוכלים שנעזר על ידו היה בא ואומר לו כי לא השתכר משך השבוע אפילו לקיום, היה מעודדו תוך אמירה: "אין דבר, ודאי ישתפר המצב משך השבועות הבאים; אז תפרע את חובך".

אבינו ניחן גם בסגולה נדירה ומיוחדת במינה; למרות שרחוק היה מידיעות בתורות־הוראה, היה לו חוש דק ועדין באשר לחינוך ילדים ולכך היה מאוד מסור. ללא כל לחצים מיוחדים ידע לעורר בלב בניו וחבריהם את הדחף לדעת וממילא לקרוא וללמוד ולרכוש ידיעות. תמיד

2. אלתר סנדלר היה בין קבוצת הצעירים שנתפסו על יד ה"צרקבה" הרוסית והוצאו להורג ביריות – כפי שמסופר ע"י אחדים בספר זה. אלתר היה היחיד שברח מתוך הבור בהיותו פצוע. שיניוק, שנצטווה לקבור את הירויים, הרגיש בו ועזר לו לקום. ברם, בכל זאת לא נמלט מגורלו וניספה בטבח הדמים השני.

שמח לידיעה שהבנים מתקדמים בלימודיהם. בהימצאו בחברת ילדים, נהג כמו נער ואח מבוגר. הוא גם עודד אותנו להשתתף בחיי התרבות של עיירתנו כאשר גדלנו. הוא לא מנע עצמו מלבוא לכל הצגה של הילדים; אפילו לתחרויות כדורגל בהם שיחקנו אני ואחי יעקב ז"ל נהג לבוא. בחצרנו הגדולה והמסודרת תמיד, היינו אוספים את כל ילדי השכנים לשחק ב"מחבואים" וב"תופסת" וכיוצא באלה. הן היו בחצר מקומות מחבוא למכביר; במחסנים ובעליות־הגג, ברפת ובמרתף עם המדרגות. אבא לא כיהה בנו על מירוצינו ועל הרעש שהקימונו לא פעם. יתרה מזאת: לא פעם נעזרנו בו בהתקנת מכשירים להתעמלות ושעשועים כמו נדנדות, סולמות, מקבילים וכו'. לא פעם היינו מארגנים "קונצרטים הצגות" לילדים מסביב, בעודנו ילדים ואבא שקד עימנו להקים את הבמה במחסן הגדול ולכנס ספסלים בשביל כל הנוכחים בהצגה.

בשובו ממסעיו, בהם שהה לרגל עסקיו בווילנא או בוורשא, היה רושם עבורנו שירים ופזמונים מהצגות בהן נוכח. רבות ישב עימנו וזימרנו בצוותא לאחר שלמדנו אותם. מן הראוי לציין: את הגראמופון הראשון בעיירה עם קנה־השמיעה הגדול הביא אבא לביתנו עם הרבה תקליטים של חזנות, שירי־עם ואף ריקודים סאלוניים. היינו כבר אז נערים מתבגרים בדרך, ובביתנו התאספו בני־נוער וצעירים, על פי רוב בשבתות, והיינו יוצאים במחולות וריקודים, על אף מחאותיהם של שכנינו האדוקים על חילול שבת.

כזה היה אבינו וכך היה ביתנו בשנות הילדות והבחרות. תמיד שמר בכול על חוש המידה וההבנה כלפי כול וכולם. רוחו הטובה ובת־צחוקו לא עזבו אותו גם בעיתות־צרה כאשר הורעו העסקים ורבו הגזירות הכלכליות מצד ממשלת ה"אובשם" – ממשלת ה"אדרבא ואדרבא" של הקולונל סקלאדקובסקי בפולין – ועול המיסים השונים אשר הכביד ביותר. כך היה גם בשנותיו האחרונות, שנות מלחמת עולם השנייה ואף לאחר הכיבוש הגרמני. על כך שמעתי רבות מפי רעיה קופלס, רעיה ב. היא אשר סיפרה לי כי גם אז התייחס בהומור מריר במקצת לכל הנעשה ומתרחש והשתדל לבלי שקוע במרה־שחורה, עד לרגעיו האחרונים בהם נרצח. הגורל לא מנע ממנו לראות בעיניו כל אשר עוללו הנאצים המרצחים ועוזריהם מבין "השכנים הטובים" לכל יהודי דולהינוב, עימהם הלך בדרכם האחרונה.

עליתי ארצה מתוך דחף פנימי והכרה בשנת 1934, בהשאירי את אמי על ערש־דווי ובהבטיחי לבוא לביקור. אמנם מילאתי הבטחתי אך לצערי

לא היתה כבר בחיים. היא נפטרה בשנת 1935 וביקורי יצא לפועל ב־1937. לאחר פטירתה של אמא ועוד בטרם ביקורי, כתב אבא ומשאלתו היתה כי אקחנו לארץ־ישראל. בכך הנני נושא אשמה; מי יתן ולא הייתי טועה בחשבוני! אולי אם הייתי משקיע מאמצים רבים, אחריתו היתה שונה... גם בעת ביקורי דיבר על כך ואני דמיתי כי לא אוכל לעזור בכך. ממשלת ארץ־ישראל (א"י) המאנדטורית לא אבתה להעניק רשיון־עליה, בלתי אם לבעלי אלף סטרלינג – לעליית בעלי־הון ולאבא כבר לא היו אז נכסים, מאמידותו בעבר נשאר רק מעט בלבד. אני עצמי הייתי רווק וללא עבודה קבועה ודירה משלי. גרתי בחדר־רווקים עם עוד שני חברים. רבות חשבתי, מה יוכל אבא לעשות בארץ? כלום יחפש יום־עבודה בלישכה? והן בעיירה הוא סוחר בעל־בית ומשפחה והוא בשותפות עיסקית עם האחים יעקב־זליג וגוטמן שולמן, יוסף ומיכאל שולקין ועם יוסף מאיר לנקין ומכל מקום הקיום מובטח... מי דימה ומי פילל, מי יכול היה להעלות על הדעת? מי מסוגל היה לחשוב על ימי פורענויות ואימי שואה וכלייה, אשר יציפו בדם ואש עולמות מלאים וחיים יהודיים ייעלמו ויירדו לתהום?!

קיימתי איפוא את ביקורי בעיירת־גידולי וראש־מעייני היה לעלות על קיברה של אמי. כבר למחרת ליל בואי עליתי עם כל בני המשפחה לפקוד את הקבר היקר. חיבקתי את מצבת האבן הקרה, אשר הוקמה בעזרת כספים ששלחתי מארץ־ישראל ודמיתי לשמוע את פעימות הלב של אמנו השמחה לבואי. עיניי הזילו דמעות ותמונת אמי לנגדי... מראה זה לא ימוש מעיניי כל הימים. המשכתי ושהיתי בעיירה כמה חודשים, עד בוא שעתי לחזור ארצה. שוב יצאתי לדרך באומרי שלום לאבי ולכל יקיריי ואהוביי וליבי נוקפני: מתי אזכה שוב לראותם וליהנות מחברתם? לא שיערתי ולא יכולתי להעלות על הדעת, כי זו הפעם האחרונה לי לראות את אבי, את אחי אליהו ואחותי פייגה – ולא אראם עוד לעולם...

על אחי אליהו

האם לא אייחד דברים ולא אספר על אחי הבכור ונזר־משפחתנו אליהו הי"ד? כבר בילדותו ניחן בכשרונות נדירים ובכוח־התמדה ללמוד. ראשית לימודיו חלה אצל ר' אידל דוקשיצקי ולאחר מזה למד והתכונן לגימנסיה בווילנא אצל מורים פרטיים. הוא נתקבל לכיתה השישית בגימנסיה וגמר בהצטיינות. הוא ואליהו אשכנזי היו ראשוני עיירתנו,

שנתקבלו לאוניברסיטה הווילנאית. הוא שאף, כמובן, ללמוד רפואה ומאוד רצה בכך, אולם עקב הגבלות ה"נומרוס קלאוזוס" כלפי יהודים נמנע ממנו הדבר. הוא למד איפוא כימיה במסירות ובשקידה בלתי־נלאית והיה מן המצטיינים ביותר במכון. לאחר סיימו לימודיו בכימיה נתקבל למכון הרפואי, הודות להמלצות כל הפרופסורים שלו והשתדלויותיהם עבורו במיוחד. שוב שקע למשך שנים בלימודיו ונתחייב לדאוג לבדו לקיומו ולימודיו. על אבינו הוטלה הדאגה להשלמת לימודי שאר בניו והמצב הכלכלי החמיר משנה לשנה, עקב עול המיסים והגזירות הכלכליות מצד הממשל. אליהו לא נואש ולא פסק מלימודיו. הוא התקיים ממתן שיעורים פרטיים ובלילות נשכר לשמור בחנות־בגדים בה היה לן – תמורת שכר זעום. כך המשיך בלימודיו וגם השתתף בחיי החברה של הסטודנטים באוניברסיטה. הוא פעל בחוג הדראמטי והשתתף בהצגות, בקבלו את עצמו את התפקידים החשובים במחזות שהוצגו. גם כיום עודני זוכר, כיצד נכתבו לא פעם עליו ועל משחקו במחזה "המלך ליר" מאת שכספיר, הערכות ושבחים בעיתון הסטודנטים בליווי תמונתו.

בבואו לעיירה בחופשת־לימודיו, היה מארגן את הנוער לפעולה חברתית־תרבותית, עורך נשפים והצגות תוך אירגון חוג דראמטי "אד הוק", לצורכי השעה, היה מנצח על מקהלה, בארגנו אותה וכו'. הוא ידע לשיר יפה ולנגן על מנדולינה וגיטרה והודות לשמיעתו המצויינת השתלט על מלאכת הניצוח מבלי שלמד. דבר זה ידענו עוד בילדותנו. בשנות מלחמת פולין־ברית־המועצות לאחר מלחמת העולם הראשונה, התאכסנה בביתנו המפקדה הסובייטית, עליה נימנו קצינים ממוצא קווקזי יודעי נגן. הם לימדו את הילדים לנגן בכלי־הנגינה ולאחר שעזבו את העיירה, השאירו אותם במתנה לילדים. כבר אז התבלט אחי בשמיעתו הנדירה, בשירתו ובנגינתו.

לצערי ולהוותי לא זכיתי לראותו מאז שבתי מביקורי בעיירתנו. בפעם האחרונה ראיתיו בתחנת־הרכבת בווילנא, אליה באנו יחד, כי הוא ליווה אותי. עד היום חרותה בזכרוני שעת הפרידה; נפשי קשורה היתה בנפשו, הוקרתי אותו, כיבדתיו ואהבתיו במיוחד. עמדתי בקרון על יד החלון, עת החלה הרכבת לזוז; הוא עמד על הרציף לאחר שהתחבקנו והתנשקנו בלהט. הקטר הגביר את מהלכו והרכבת זזה מהר יותר, בעודנו עומדים ומנפנפים בידינו לשלום, עד שנבצר עוד לראות... גם מראה זה לא אשכח. עד היום אראנו עומד על הרציף ומנפנף אל מולי... דמעות, ואותן ארגיש גם כיום, שמו מחנק בגרוני אף כי לא ידעתי שלא

אראנו עוד. האם הרגיש הוא כי לא יוסיף לראותני? זאת לא אדע. המשכנו בחילופי מכתבים מפעם בפעם – עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

לאחר הכיבוש הסובייטי בכל סביבתנו, הסתדר אליהו בעבודתו כרופא בעיר לידא. מכתב אחד בלבד ממנו הגיע אלי משם, מכתב אחד ולא עוד. הוא כתב כי שלום לו, הסתדר יפה והוא עוזר לאבינו, כי כסוחר לשעבר לא ניתן לו בכלל לעסוק בעבודה כלשהי ואף לא ניתנה לו גימלה – על אף התקרבו לגיל שבעים. זה היה הכל. ידיעות נוספות ממנו ועליו לא הוסיפו להגיעני... לא אדע מתי ואיך קופחו חייו... אל נכון הלך בדרכם האחרונה של יהודי לידא. עד כלות נשימתי האחרונה אזכרך אחי אליהו!

על אחי יעקב ונינה אחותי

כמו כל בני המשפחה היה גם אחי יעקב בעל כשרון לאירגון ולחיי חברה וציבור. הוא היה מפקד הכבאים המתנדבים בעיירה והשתתף בתזמורת שלהם. פרט לזה, רבה היתה פעילותו בחוג הדראמטי בעיירה והשתתף בהצגת מחזות שונים. עם יסודה של הסתדרות "החלוץ הצעיר" התמסר לפעילות מוגברת בה, מאחר שהועיד את עצמו לעלות ארצה. הוא לא נמנע גם מלהיות פעיל בהסתדרות הצבאית למחצה של הנוער הפולני, "סטשלץ", הואיל וראה צורך להתאמן בנשק, כדי להתגונן מפני התנפלויות הערבים בארץ. תוך כך בא תורו להתייצב לצבא הפולני ולשרת בו. הודות לתעודה מ"סטשלץ" נשלח לקורס מש"קים; בתום הקורס נתמנה לרב־סמל. עבור יהודי היתה זו דרגה צבאית גבוהה. בגמר שירותו חזר הביתה והמשיך בפעילויותיו הציבוריות והתרבותיות בעיירה.

נר־נשמה לאחותי פייגה

בבית קראו לה פייטשה או פייגה'לה, פייגה; חברותיה קראו לה פאניה או פאני. אזכרנה בחורה מלאת־מרץ, תאבת־שמחה ומפיקה הנאה מחדוות־נעוריה. היא היתה פעילה בחוג הדראמטי והופיעה בנשפי הזימרה שאורגנו בעיירה. ב־1933 נישאה לחברה ובחיר־נעוריה, לייבל פאלאנט – לאחר רומן שנמשך ביניהם מאז היותה בת 15 ולאחר שובו משירותו בצבא־פולין. שתי בנות נולדו להם משך השנים לאחר נישואיהם. עם כניסת הצבא האדום לעיירתנו וכינון השלטון הסובייטי

נבחר לעמוד בראש גדוד הכבאים המתנדבים ובבוא הגרמנים נאסר בו ביום כמשתף־פעולה עם הרוסים. הם אמרו להרגו אך עלה בידו להתחמק ולברוח. הוא נדד בחפשו מחבואים במקומות שונים החל מראדושקוביץ' וגמור בקורניץ. הוא שהה בגיטו סול והגיע לבסוף לגיטו וילנא. שם הצטרף ליחידת פארטיזנים קרבית ובשורותיה לחם עד לשיחרור בגמר המלחמה ושובו לעיירה. פייגה אחותי נשארה לבדה בעיירה עם הילדות חיה'לה ושיינה'לה (ע"ש הסבתא ואמנו). יחד עם יהודי קהילתנו נספתה עם הילדות בטבח הדמים השני בעיירה, בשלהי אפריל ואחד במאי 1942. כך נקברה בקבר אחים המוני יחד עם רבים מחבריה וחברותיה, ידידיה וידידותיה.

עם פרוץ מלחמת גרמניה הנאצית נגד פולין, גוייס יעקב לצבא ונשלח למצודת מודלין – בסיס־הגנה מבוצר של הצבא הפולני – בקו החזית. משך כמה שבועות עמדו חיילי המצודה בגבורה נגד הכוחות הפולשים. אולם נגד התקפות נישנות וחוזרות של טאנקים לא יכלו לעמוד ונכנעו. בסופו של דבר נמלט יעקב מהשבי ובדרך לא דרך הגיע לביתו בדולהינוב – בתחומי הכיבוש הסובייטי, על פי הסכם מולוטוב וריבנטרופ על חלוקת פולין. כאן נשא לו לאשה את ברכה אלפרוביץ' ועברו לעיירה ויליקה, בה הסתדרו והקימו את קינם המשפחתי. ברם, זמן רב לא נהנו מחמימותם של חיים משפחתיים. שוב פלש הנחשול הנאצי לאיזורנו ויחד עם נסיגת הצבא האדום והמנוסה הכללית של יהודי העיירות, ניסו גם יעקב ורעייתו ברכה עם אחותה שרה לברוח אל עומק שטחיה של ברית־המועצות. רכבת הפינוי שהועמדה לרשות הצבא האדום והשלטונות האזרחיים בנסיגתם, לא איפשרה נסיגת אזרחים סתם. בקושי רב נתאפשר לנשים בלבד לעלות לרכבת ואנשי נקוו"ד מנעו זאת מהגברים. לאחר התייעצות קצרה החליט יעקב אחי כי הוא יחזור לווילייקה לבדו; ברכה ואחותה שרה יסעו ברכבת ובשלב מאוחר יותר קיווה להיפגש עימהן אי־שם ברוסיה. בהיותו כבר בדרך לשוב נפגש עם אחותי נינה ובעלה, גם הם תושבי וילייקה המנסים גם הם להימלט, על אף הסברותיו של יעקב שאין אפשרות לכך. בכל זאת משכו אותו עימהם ובקושי רב עלה בידם להסתנן לרכבת ולהגיע לעיר כלשהי בשטחים הרוסיים הבלתי־כבושים. מכאן ואילך החל יעקב בחיפושים קדחתניים למצוא את אשתו ברכה ושרה גיסתו. לאחר חקירה נמרצת, כולל פירסום מודעות בעיתונים, נודע לו מקומן והוא טרח רבות להגיע אליהן. צו תנועה (קומאנדירובקה) ורשיון נסיעה לא היו בידו ובלעדי אלה לא ניתן לקנות כרטיס רכבת ולנסוע בה. הרכבות היו תמיד מלאות ונבצר

כמעט לנסוע. יעקב היה אובד עצות ולא ידע מה לעשות; חודשי הסתיו חלפו והחורף הרוסי עמד בעיצומו. עדיין לבוש היה לבוש קל לימי הקיץ, בגדים חמים לחורף לא היו ברשותו כיוון שהיו במטען, שלקחו עימהן ברכה ושרה. למרות כל השתדלויותיו לא עלה בידו להשיג כרטיס לרכבת. הוא החליט להגיע לתחנה אחרת, אולי יצליח להסתנן לרכבת שנייה היוצאת למחוז חפצו.

בלכתו בדרך נפגש באיכר רוסי המתכוון לצאת באותו כיוון; כיברת־דרך הלכו יחד אבל שניהם נוכחו לדעת שאין בכך תכלית. האיכר הציע, כי שניהם יעלו לרכבת־משא המובילה קורות־עצים ויתחבאו בין הקורות. כך יוכלו לדעתו, להגיע למחוז־חפצם. כך אמנם עשו; בליל חושך התחמקו ועלו לרכבת־המשא, התחבאו בין הקורוֹת ונסעו משך שעות. הקור גבר והלך והנה גם סופת שלג; יעקב חש כי עלול הוא להפוך לנציב־קרח, באם ימשיך בכך. שוב לא יראה עוד לעולם את ברכה ושרה, אליהן ברצונו להגיע. בעצור הרכבת בתחנה כלשהי, החליט לרדת ולחפש מקום להתחמם בו ולהחליף כוח לקראת המשך המסע. הוא ירד והלך בכיוון המסילה ומצא את ביקתת שומר הרכבת. חרש דפק בדלתה והשעה היתה שעת־לילה.

האשה שהיתה בביקתה פתחה לו והכניסה אותו פנימה; היה חם בביקתה. היא הושיבה אותו על ארגז גדול עשוי מעץ ואף נתנה לו שמיכה חמה להתכסות בה. יעקב נתן לה מתרמילו קצת מצרכים: מעט סוכר ומעט מלח, לחם יבש וכיוצא באלה. לאחר זאת נרדם עד לשעות הבוקר. הוא קם והודה לאשה על שאירחה אותו ויצא אל כיוון התחנה. הפעם האיר לו מזלו פנים. רכבת עמדה בתחנה ונתאפשר לו לעלות. הוא ישב בקרון והמשיך במסעו, עד שהגיע לעיר־מגוריה של ברכה רעייתו. שם הצליח להסתדר בעבודה כמנהל־חשבונות במפעל כלשהו, גם ברכה ושרה גיסתו עבדו. כך עברו עליהם כל שנות המלחמה.

אקדים ואוסיף: אחי יעקב ראה את עצמו חייב לשאת בדאגה גם לגורל נינה אחותנו. היא נתאלמנה ברוסיה ותינוקת בזרועותיה. עם הגיעם לתחנתם (יחד עם יעקב בטרם נסע לחפש את ברכה ושרה) גוייס בעלה לצבא האדום. הוא נפצע, שהה בבתי־חולים ונשלח שוב לחזית. לפי השערתי, חל הדבר בסוף 1943 או ראשית 1944; הצבא האדום פתח במיתקפה כללית בחזית לנינגראד ובחזית הבאלטיקום, לעבר ריגה ולטביה כולה. גויסו אז לחזית גם פצועים לשעבר בגלל הצורך הרב בכוח־אדם. בעלה של נינה כתב מקווי החזית ליעקב על כל הנעשה

וביקשו לדאוג לנינה, משום שפחד שמא לא יחזור חי מהמיתקפה ויפול בקרב. הוא פנה ליעקב כיחיד מהמשפחה הדואג להם כמו אב. יעקב, כמובן, לא המתין הרבה. בהתקבל המכתב נסע והביא אליהם את נינה והתינוקת. בעלה לא חזר אמנם, נפל בקרב כאשר הרגיש. יחד עברו את שנות המלחמה, יחד עם נינה ובתה עשו את הדרך לפולין ואוסטריה ויחד עלו ארצה ובאו לפתח־תקוה.

סוף סוף תמה המלחמה ונחתם הסכם ה"שבות", הריפאטריאציה של אזרחי פולין וניתנה להם הרשות לחזור לארצם ולמדינתם המשוחררת. גם יעקב עם רעייתו וגיסתו, ונינה עם בתה, ארזו את מטלטליהן ובאו לפולין. משם יצאו לאחר שהות־מה לאוסטריה ובמטוס ראשון נושא עולים הגיעו ארצה ב־1947. יעקב הסתדר בעבודה ובמגורים בפתח־תקוה. כמותו גם נינה. הוא החל לעבוד בפרדס. הפרדסן הבחין בכשרונו של יעקב באירגון וניהול עבודות ומינה אותו למנהל העבודה. מאוחר יותר נתמנה למנהל חברת הכורמים על יד רמלה. איכרי פתח־תקוה קיבלו שם אדמות לעיבוד לאחר קום המדינה ונטעו כרמים. הוא התמסר לעבודה ונתמחה רבות בענף זה. יחד עם זאת קיבל שיכון בנוה־עוז אשר בפ"ת.

לצערי ולאסוני נגדע אחי יעקב כחתף בטרם עת, ביום 13.12.1980 מהתקף לב. כך התאכזר הגורל לו ולי גם יחד, לאחר ששלוש שנים קודם לכן, ב־27.10.1977 נקטפה מתוכנו אחותנו נינה, מי שהיתה הצעירה והאהובה על כל המשפחה. יעקב השאיר אחריו את ברכה אשתו בבריאות רופפת. רק הדאגה והשקידה האחראית לגורל בנם היחיד שמואל, שנולד באוסטריה בדרך לארץ, חיזקו וסיעדו אותה.

עתה אין לי עוד אחות ואח; שניים קברים לי וזכרונות של תוגה ללא קץ. אף אלה בבחינת נחמה יחידה; לפחות מקום להתרפק על העבר ועל הזכרונות המענים והמטרידים. שם לא נותר דבר – פרט לקברות־אחים... איש לא יבוא לפקוד אותם... איש לא ישא שם תפילת־אשכבה וקדיש על אבינו ואמנו, על אחינו אליהו ועל פייטשה האומללה ונטעיה הרכים חיה'לה ושיינה'לה! קברות השניים הם לי מקדש מעט!... ביום השואה ובימי האזכרה לקדושי עירנו, בימי־אזכרה לפטירתם אבוא להשתטח ולהתרפק על קיברותיהם, לשאת קינה על כולם עד יומי האחרון!

אליעזר בן־חיים רובין – (גבעתיים)

שברירים וקטעי זכרונות

על בית־אבי וסביבו

אליבא דאמת לא ידוע לי הרבה על תולדות בית־אבי; על השתרגויות שרשיו והתפשטות ענפיו לא שמעתי רבות. למרבה הפלא, ידוע לי הרבה על חיי היהודים בעיירה; על זקניה ומשפחותיה ועל בני־דורי לפי גילאיו וכל אשר נתרחש במשך השנים בהן הגעתי ליישוב הדעת ושיפוט עצמי, עד לצאתי ל"הכשרה" כדי לעלות.

הריני יליד 1908 בדולהינוב, לאבי ר' חיים־יהושוע ז"ל ולאמי סימה או שימקע ז"ל שמוצאה למעשה מפלשצניץ, וכינויינו מאז ומתמיד בפי כל בני העיירה "דוברוביצר", כי ע"כ מוצאנו מאותו כפר. אף כי ידוע לי יפה שמשפחתנו מצד אבא היתה מושרשת בדולהינוב כמאה ועשר שנים, הרי היה בסיסה הכלכלי בכפר דוברוביצה כשם שכפרים אחרים שימשו יתדות לביסוס חומרי למשפחות אחרות בעיירה. המדובר בעיקר בעשורים האחרונים של המאה התשע־עשרה וראשית המאה העשרים. ידיעות מעטות בלבד על המשפחה וקורותיה יכולתי לקלוט ולשמוע בבית־אבא. רב־סבא שלי, הווה אומר אבי־סבא מצד האב ר' אליקים וכמו"כ סבי ר' ישראל־יצחק רובין, היו כבר תושבי עיירתנו מימים רבים; גם אבי נולד בעיירה ופרט לעובדת־יסוד זו אין לי ידיעות נוספות, כיוון שגדלתי ללא אב החל משנת ה–13 לחיי. חודשים מספר בטרם הגעתי לעול־מצוות נפטר אבי מעולמנו וכך נדלל בבת אחת המעיין ל"מידע" ההיסטורי והביאוגראפי של המשפחה. אמא נטרדה בדאגות פרנסה מעל לראש ולא היה באפשרותה להעשיר את ידיעותי; רק לעיתים רחוקות יכלה להתפנות לכך. ידעתי אמנם לפי סיפורים שקלטתי, כי היו למשפחתנו נכסים קרקעיים בסמוך לעיירה (או בעיירה). עובדה זו דווקא משכה בשנים מאוחרות יותר תשומת־לב רבה מצידי לדעת כיצד הגענו לכך? איך זה נתאפשר בכלל ליהודים להיות בעלי־קרקעות, שעה שבתוקף החוק נאסרה על היהודים ברוסיה הצארית זכות הישיבה בכפרים והיאחזות באדמות (פרט לשטחים החדשים בדרום־רוסיה כגון

חרסון והסביבה ובסרביה) כולל גם חכירה ומזיגת יין־שרף מטעם בעלי האחוזות? כיצד באמת אחזה משפחתנו באדמות לאור גזירה זו? מסתבר איפוא, שאחד מאחיה של אם־סבתא מצד אבי היה מן ה"קנטוניסטים" ונחטף בילדותו לשרת בצבא הצאר ניקוליי הראשון. לאחר שסיים שירות של **25** שנה הוענקו לו אדמות מאדמות בעלי־אחוזה פולניים בסביבה,([1]) אשר הפכו אדמות המדינה הרוסית לאחר חלוקת פולין בין המעצמות פרוסיה, אוסטריה ורוסיה.

אכן, נכס זה נשחק ואבד בסופו של דבר; הוא נמכר ולא נשאר ברשות המשפחה כיוון שלא היה מי שיטפל בו. אבי כבר היה קשיש מדי ואחיו נתפזרו על פני הארץ. אחד האחים עזב את עיירתנו בהיותו בן ארבע־עשרה בלבד ופנה לסלונים, ללמוד בישיבה ואף נשאר שם ויצר קשר וקירבה כלשהי עם ר' אייזל חריף, תלמידו של הגאון מווילנא. כיצד ואיך? גם זאת לא אדע. איך נוצר באמת קשר בין אחד ממשפחת חסידי חב"ד למשפחה "מתנגדת" אדוקה וקיצונית? על כך יכולני להשיב במשיכת כתפיים בלבד או להסתמך על העובדה שהחיים עושים את שלהם **ו**במרוצת השנים מפשרים ומיישרים ניגודים.([2])

גזירת היציאה מהכפרים

עם חלוקת פולין בשלישית וקבלת השטחים הפולניים של ליטא וביאלורוסיה בשנת 1793, הועמדו השלטונות הרוסיים בפני בעיות רבות כיצד לנהוג ביהודים אשר באותם חבלי ארץ? הם גזרו על מגורי יהודים בכפרים החל מ–1804 ואילך, בהשאירם להם את האפשרות לגור בערים ובעיירות בלבד. הדבר נעשה מטעמי מדיניות ורצון לשחד את האיכרים

1. יש לציין כי לא היה זה מעין מקרה נדיר בסביבה. דבר מעין זה היה שכיח למדי באיזור. ביישוב נייקה – ספק כפר ספק עיירונת – היו כמה וכמה משפחות כאלה כמו משפחת שולמן, כץ ועוד. כך היה גם בסוסינקה הזעירה, בוויאזין ובאיליה.
2. לאחר מריבות ותיגרות, הלשנות והלשנות כנגד ומאסרים, נעשו נסיונות לפשר בין חסידי חב"ד לתלמידי הגר"א ה"מתנגדים". בסוף ימי חייהם של השניים נחלשו הניגודים במקצת. מעידה על כך העובדה שלאחר מות הגר"א מצאו תלמידיו במסגרת תנועת "חזון ציון" דרך לעלייה ארצה וכזאת עשו גם חסידי חב"ד. העובדה שמשפחת ריבלין המפורסמת היתה חצויה בין חב"דניקים ל"מתנגדים" וקיימה קשרי משפחה, עזרה למצוא פתרון במידת מה. גם שני עולים מדולהינוב, אחד "מתנגד" ואחד "חסיד", עלו ארצה וקיימו יחסים: יואל־שלמה בן חיים יונה רובין ואלי־דוד בן שמואל־יוסף קצוביץ'.

המדולדלים וכן גם מטעמי "רוסיפיקאציה". היתה גם כוונה ליישב את יהודי הכפרים בדרום־רוסיה בשטחים שנכבשו מידי התורכים (בשתי המלחמות). אולם ריבוי היהודים הוכיח, כי אין די מקום בשטחים לקולטם. כמו"כ הפריעו גם סיבות אחרות כמו מלחמת נפוליאון, ולכן התנהלה מדיניות הגירושים מהכפרים בעצלתיים. רק בשנות ה־80 למאה התשע־עשרה הוגברו הגירושים, אז עבר גל פרעות ביהודים בכל רחבי רוסיה. היה זה בימי פובידונוסצב שר הפנים, לאחר רצח אלכסנדר השני, תור ה"סופות בנגב", עידן הפרעות גם בדרום־רוסיה. ב־1882 הוצאה גזירת הגירושים מחדש ובתוקף.

כך היו פתאום תושבי דולהינוב עדים לבוא אנשי הכפרים. פרט לישראל־יצחק "דוברוביצר" ול"דוברוביצרים", גם ל"דובריקרים", ל"שפאסים", ל"סלובודר" וגם ל"ליאדער": כך באו לעיירה מהכפר דובריק הדימנטשטיינים, המכונים בפי כול "אבילונקס" על שום היותם גבוהי־קומה וגברתנים. מכפר שפאס הגיעו שתי משפחות אלפרוביצ'ים וכונו "שפאסער". משפחת אידל כץ, בריינה כץ ובניה וכל המשפחה הגיעו מסלובודה ונקראו "סלובודר". "אידל דער ליאדער" הגיע מכפרו ליאדי בקירבת פלשצניץ ועוד ועוד.

באין עוד אפשרות כלשהי להתפרנס מישיבה בכפרים, מחכירה ומזיגה, באו או שבו הכל לעיירה. יחידים מעטים ובודדים המשיכו בגידול ירקות על חלקת־אדמה חכורה בעיירה. הרוב המשיך בתיווך, במסחר־זעיר ובשוטטות על פני כפרים כרוכלים. מעטים פנו למלאכה. בדרך כלל ניתן לומר כי היתה עוד פרנסה ברווחה. העורף הכפרי היה גדול ונרחב ועל אף איסור הישיבה בכפרים אפשר היה באין מפריע לקנות בהם כדי למכור ברווח פשתן ותבואה ופטריות, לסחור בסוסים וגם בבקר לבשר וכו'. משפחות אמידות יותר התמסרו לעסקי־יער ועצים בסביבה ועד ליערות וילנא הגיעו – כמו משפחות אשכנזי, יעקובסון, רפסון וכו'. החיים בעיירה הסתדרו פחות או יותר גם לאחר איסור הישיבה בכפרים. הריני מוצא מחובתי להבהיר שוב, כי כל אשר סיפרתי בזה ואמשיך עוד בפרק "בית־אבי וסביבו" ליקטתי מסיפורים ושיחות בבית, בבית חברים מפי הוריהם ומזקני העיירה בימי שחרותי.

דומה עלי שיש להעלות בזה עוד עובדות מספר: "סופות בנגב" – כך נקרא גל הפרעות ברחבי רוסיה בשנות ה־80 כפי שהזכרתי לעיל – לא פסחו גם על עיירתנו. אולם הואיל והיתה עיירה נידחת בשולי דרכים ולא בדרכי־מלך, נתחולל אצלנו הפוגרום במאוחר – רק ב־1886. אמנם

כמעט לא היו קרבנות בנפש, אולם נזקים רציניים מבחינה חומרית נגרמו לכמה וכמה משפחות יהודיות. כמו"כ נאנסה אז גם אשה יהודיה. יש לציין כי יהודי העיירה לא ישבו באפס מעשה, כי אם התארגנו להגנה עצמית. הנפח נוח חבלין אירגן בכיכר השוק החדש כמה נפחים וקצבים ומספר צעירים לשם כך; לבתים ולחנויות אשר היו שם לא העזו הפורעים להתקרב. יש אומרים, שפרעות אלה באו כתוצאה מנסיון של עלילת־דם אשר לא הצליח.

במאורעות ובמהומות שנתחוללו באיזורנו ובכל איזור וילנא בעת מהפכת 1905 וכל הכרוך בה שוב היה חשש לפרעות בעיירה. באותן שנים היה בה גרעין מאורגן וחזק של ה"בונד". החברה התארגנו להגנה; איכרי הכפרים וכמה מבריוני העיירה התגודדו וחוללו מהומה רבה. לשמע הידיעה הגיע ה"איספראבניק" – מושל המחוז, כדי "להשליט סדר". אחד הבחורים, ישראל עליע־יאשעס, יידה אבן ופגע בו ואז הסתבך העניין. אל העיירה הגיעו שוטרים ובלשים מה"אוכראנה" – משטרת הבילוש הצארית, שכוונה בעיקר נגד הסוציאליסטים ואנשי המפלגות במחתרת, וגם קוזקים באו, עצרו וחקרו רבות וה"חברה האשמים" הסתננו וברחו לאמריקה. בתוך המהומה התהלך זוסיה השיכור והיה בגילופין כדבעי; הוא נצטווה ע"י אחד הקוזקים ללכת הביתה וכשסירב ולא נענה, נהרג. סיפור זה שמעתי מפי אמו של הרצל בן־טוב.

כך היו החיים בעיירה עד לאחר מלחמת העולם הראשונה; בשנות המלחמה וההעברה מיד ליד של המחנות הלוחמים, תוך שריפת בתיה והריסתם על ידי הצבאות הבאים ונסוגים, נידלדלו חייה ביותר ורבות המשפחות אשר נשארו ללא משען־לחם. יתרה מזאת; גם לאחר שנכרת השלום וכל איזורנו עבר לשלטון פולין, נצטמקו מאוד חייה הכלכליים של עיירתנו. האיפרכיה – כלומר פאראפיית הכפרים סביבה – נצטמצמה ביותר ורוב כפריה נשארו בתחומי השלטון הסובייטי. דולהינוב נשארה כמעט בלי עורף כפרי. מאז החלה העיירה לרדת ולשקוע, באין סיכוי להשתקם מהריסות חייה הכלכליים.

אי־יציבות, חוסר־בטחון ומעשי־רצח

אכן, שנות מלחמת העולם הראשונה והשנים שלאחריה – שנים שבין 1915 לבין 1924 היו שנות צרה ומצוקה. עיירתנו מדולדלת מענפי

פרנסה, העסקים שוממים ואין במה להביא טרף למשפחות בבית. יהודים פונים לכפרים ולעיירות מרוחקים יותר, שמא בדרכי רכולה יצליחו להשתכר מעט. אין בטחון והדרכים בחזקת סכנה. שודדים אורבים בדרכים וביערות ואעפי"כ יוצאים יהודים ועוסקים במסחר, מבריחים סכרין אל מעבר לגבול ועוד מוצרי "טריפה". יש ואינם זוכים לשוב.

ביום ה־11 בנובמבר 1918 – יום הכרזת שביתת הנשק או ימים מספר לאחר מכן, נהרג בעיירה מול ביתו של ה"רופא" הירשקה פראג היהודי חיות (שמו הפרטי אינו זכור לי). חיילים חוגגים חזרו מהחזית, צהלו ושתו. אחד מהם ירה ופגע בו במזדמן לתומו. היה זה קרבן ראשון בעיירתנו.

בחורף של שנת 1919 – בדצמבר או בינואר – נרצחו בדרך מקורניץ הביתה לדולהינוב רודרמן וסוסנסקי. לא אזכור כיום את שמותיהם הפרטיים.

באותו פרק זמן או קצת מאוחר יותר נרצח בתוך יער קרישצ'נקה – בדרך מקרייסק לדולהינוב – ישראל־יצחק רובין – דודני ע"ש סבא – הוא נסע לטחנת הקמח באותה עיירה והיו עימו סכומי כסף. לכן נרצח ע"י שודדיו.([3])

בשבעה־עשר בתמוז תרע"ט, יולי 1919, נרצח ע"י חיילי הגנרל האלר, ה"האלרצ'יקים" מפוזנן לייב רובין, בנה של האלמנה חיה־פייגה רובין. בנה השני נעצר גם הוא ועונה קשות אך ניצל וחזר הביתה.

במלחמה בין פולין לברית־המועצות ב־1920 – בעת התקדמותם של גייסות הצבא האדום לעבר ורשא – נסוגו הפולנים מעיירתנו ומכל הסביבה בהציתם את העיירה בפינות שונות. היהודי שמעון־נתן, פליט קובנה בדולהינוב, רץ ברחוב וספר־תורה מוצל משריפה בזרועותיו. פולנים ירו בו והרגוהו. דמו ניתז על ספר־התורה.

אם אין זכרוני מטעה אותי היה זה בקיץ 1921: זליג פורמן (אחיו של ירחמיאל ז"ל) ובנו של משה־ראובן שולקין נהרגו ביער בעת עבודתם בחטיבת עצים. כפי הנראה לא היטיבו להיזהר ועץ שקרס, נפל עליהם והרגם.

כל אותן שנים של אי־יציבות וחוסר בטחון, עליהן סיפרתי, לא הוטב

3. בנו מרדכי רובין חבר קיבוץ נען כיום.

המצב בעיירה; מועקות הפרנסה הוסיפו להטריד ולדכדך את ראשי בתי־האב ומשפחותיהם. לא היה מנוס מסכנות ורבים נאלצו לעסוק בהברחות ובמסחר בלתי־כשר מעבר לגבול. לאחר שנתייצבו הרשויות באיזורנו והפולנים ביססו את שלטונם – לאחר שלום ריגא במארס 1921 – הפכו ההברחות של סוכר, קמח, סכרין וכו׳ לתופעות־קבע. אין צורך לומר שלא תמיד הצליח הדבר. בהרבה מקרים נתפסו המבריחים מעבר לגבול ע״י שוטרי הגבול הסובייטיים או ע״י אנשי משמרות הגבול של הפולנים, בשובם. אלה כן אלה החרימו את הסחורות והכספים ושילחו ריקם את מבריחי הגבולות במקרה הטוב; במקרה הרע נעצרו והועמדו למשפט ונידונו למאסר. לא אזכור כיום מי ומה אך זכור לי, שעיתונות הימים ההם שפעה פרטים וכרוניקה גדושה על מסחר בלתי־כשר כהנה וכהנה.(4) לא אדע דבר לאשורו אם כפרי הסכם חשאי בלתי־כתוב ואם בדרך אחרת – אך בשנות 1923–1924 נפתח הגבול הפולני לברית־המועצות כמעט באופן רשמי. זה הגביר את המסחר מעבר לגבול ביתר שאת.

באחד הימים משנת 1924 שמו פניהם אל מעבר לגבול שני אנשי דולהינוב – יהודי ופולני נוצרי: חיים קצוביץ׳ ומאנשרובסקי. הדברים לא עלו יפה כמשוער; חיים קצוביץ׳ נרצח והשני נפצע קשה. אין להתפלא גם על כך שרבו עלילות והאשמות על יהודים בענייני בגידה וריגול וכיוצא באלה. כך נרצח בלא משפט ודין יהודי אחד בשם ברל׳ה (זה היה שמו בפי כל ואינני יודע את שם משפחתו); משטרת הגבול ״שמה עליו עין״ וחשדה בו כעוסק בריגול. הם לא טרחו גם להשיג פקודת־מאסר ולעצרו כחוק; סתם רצחוהו נפש. חייל ממשמר הגבול ניגש לפתח־ביתו וקרא לו החוצה. בצאתו, ירה בו והרגו על סף ביתו.

פרט לכך יש למנות כאן ״מכה״ נוספת, הרי זו פשיטת כנופיות מאורגנות מעבר לגבול. הדברים מתעממים ומיטשטשים בזכרוני. ההסכם הבלתי־כתוב לא מנע תקריות והתנפלויות אלה. פשיטות כאלה

4. תוך מירדף אחר ״מבריחים״ נורו למוות מעבר לגבול הסובייטי יהודי אחד ממיאדל, יהודי מאיליה ושניים מקראסנו. שני יהודים מסטוצ׳ין על יד לידא נתפסו ע״י המשמר הפולני בשובם מעבר לגבול, לכיוון וילנא ונידונו ל־15 שנות מאסר (התקריות ארעו ב־16 בספטמבר וב־18 באוקטובר 1922. ״מאמענט, 18 אקטאבער 1923; שמואל יאנאווסקי – פון געריכט אין גראדנע – 7 דעצעמבער 1923).

התרחשו בקריביץ', ברדושקוביץ', בדוקשיץ ובגלובוקי.([5])

הישיבה, רבנים תלמידי־חכמים וכלי־קודש

מפי זקנינו בימי שחרותי וראשית נעוריי סופר, כי בשלהי המאה התשע־עשרה היתה ישיבת דולהינוב ברמה רצינית ורבים תלמידיה ולמדניה. ראש־ישיבה בשעתו היה ר' יעקב־לייב סגלצ'יק ע"ה (הריהו סבו של אחד מלוחמינו הנועזים בין הפארטיזנים – יעקב סגלצ'יק ז"ל). לאחר פטירתו של ר' יעקב־לייב הנודע, כיהן במקומו ר' מרדכי־בר, חתנו של המ"ץ ("מורה־צדק").

עם ראשית המאה העשרים, המאה שלנו, החלה ישיבת דולהינוב לדעוך ותוך שנים מספר נסגרה. תלמידיה מבחוץ וגם בני העיירה פנו לישיבות במקומות אחרים; את הסיבות והגורמים לכך לא אדע. אפשר שהתפשטותן של שיטות הלימוד בישיבות אחרות גרמה לכך; הן לא חסרו ישיבות בחבלי ליטא ורוסיה הלבנה – כל אחת ושיטת לימודה; הישיבות בראדין, מיר ואיישישוק, סלונים ומינסק, טלז ופוניבז' והישיבה החדשה והמודרנית בלידא עם לימודי חול – של הרב ר' יצחק־יעקב ריינס וה"עילוי" ממייטשט – ר' שלמה פוליאצ'ק. התפשטות רשת הישיבות "תומכי תמימים" של תנועת חב"ד מחד גיסא והישיבות ה"מוסרניות" מיסודו של ר' ישראל סלנטר בעל שיטת ה"מוסר" בווילנא ובנובוגרודק וגם בביאליסטוק מאידך גיסא, כל אלה הביאו בלי ספק לסגירת הישיבה. ב–1921 שוב נפתחה ישיבה קטנה בעיירה אבל הפעם "זוטרית" ללא צבע וצביון; הדבר נעשה ע"י הרב מנחם־מנדל קופרשטוך, שכיהן לאחר מכן כרב העיירה פוסטאב ובשנת 1935 עלה ארצה. לאחר עוזבו את עיירתנו שימש כראש־ישיבה ר' חיים, חתנו של הרב ר' מנדל־בר שכנוביץ'. לאחר מחצית השנה נפטר. שוב לא עלה הנסיון יפה ושוב נסגרה הישיבה לאחר זמן קצר, כשנה־שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

5. הדברים מסופרים בפירוט יתר וכל הרוצה להשכיל ולדעת על רצף המאורעות ומהותם, יעיין בספרו של משה שליט: אויף חורבות פון עקסצעסן, אומרוען און פאגראמען אין ווילנער ראיאן – (על חורבותיהן של פרעות, תקריות, ואי־שקט באיזור וילנא) פארלאג "יאקאפא", ווילנע 1925. ראה גם "היינט" ווארשע, 20 סטן נאוועמבער 1923 – ש. ארנסט – שטעטלעך צווישן ווילנע, ווילייקע און מאלאדעטשנע. ראה גם "נר תמיד – יזכור לקריביץ'" – חיים טאוגר; באור הזכרונות, עמ' 80.

רבניה של עיירתנו, כפי שזכור לי מסיפורים ולאחר מכן בשנות נוכחותי, היו כדלקמן: כאנאכרוניזם ושריד מימי המחלוקת החריפה בין "מתנגדים" וחסידי חב"ד, שהתלקחה בשנות השבעים של המאה השמונה־עשרה, המשיכו לכהן בה רב "מתנגדי" ו"מ"ץ". בשנות השבעים והשמונים למאה התשע־עשרה כיהן בה הרב ה"מתנגד" ר' יעקב־אברהם – מי שהיה חותנו של ר' מנדל־בר שכנוביץ'. הוא נפטר בסוף שנות ה–80 ולאחר מותו פרצה מחלוקת גדולה סביב לכהונת הרב, אשר ארכה כשש או שבע שנים ובשנות התשעים היה ר' מנדל־בר לרב העיירה ה"מתנגדי". אחריו עלה על הכס ר' חיים (ראש הישיבה). בהיותו חתנו של ר' מנדל־בר, ירש את הרבנות, אולם לא האריך ימים, כאמור לעיל. לאחר פטירתו נישאה אלמנתו לרב גינצבורג – רבה האחרון של הקהילה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הצליח לברוח לווילנא ומשם דרך יפאן הגיע לאמריקה. גורל בנותיו של ר' חיים אינו ידוע לי. היה בדולהינוב גם ר' אריה־לייב רודרמן, מוסמך לרבנות "חב"דית" ולא שימש בה. היו לו שתי בנות ובן; אחת מבנותיו חיה בפתח־תקוה, אחת היתה אופה בווילנא ולא ידוע לי מה גורלה. הבן יעקב־יצחק, מוסמך לרבנות בישיבת סלובודקה, היגר לארצות־הברית.

רבניהם של חב"ד בעיירה היו קודם כל ר' לייב וולף אשר כיהן למעלה מארבעים שנה ונפטר בי"ג באדר א', ב–1918. לאחר פטירתו היה למ"ץ ר' גדליה וילנסקי הי"ד. הוא המשיך בכהונתו והנהיג את קהל חסידיו עד הסוף המר בימי השואה כאשר נרצח ע"י הגרמנים. פרט לרבנים ו"מ"צים" היו גם תלמידי־חכמים במספר ניכר, מהם אמנה שניים בולטים: ר' שמריהו סמורגונסקי ואחד מכונה "אהרון דער קוועטשער", לא אדע על שום מה. מן החובה לציין כאן שגם שו"בים (שוחטים ובודקים) שבעיירה היו תלמידי־חכמים ובקיאים "בין השיטין" ואמנה אחדים מהם: ר' דוד אלפרוביץ', ר' זלמן־בר ור' שלום מייזל – מוסמך לרבנות אשר הגיע לעיירתנו מפוסטאב. הוא היה איש בעל מידות תרומיות ביותר כמו קודמו ר' זלמן־בר וניספה בשואה עם בני קהילתו. בנו אליהו ניצל; היה עם הפארטיזנים וגלה לאחר מכן עם הכוחות הבלתי־לוחמים אל מעבר לקווי החזיתות. עתה הוא חי עימנו בישראל.

ציבור, חברה ותרבות מפלגות, ותנועות־נוער

החיים היהודיים בעיירה בכל הנוגע לחיי ציבור, חברה ותרבות קפאו

על שמריהם כמעט משך כל המאה התשע־עשרה וראשית המאה שלנו – עד למלחמת העולם הראשונה. להוציא שנות 1904–1907, שנות מלחמת יפאן ומהפכת 1905 וכל הכרוך בהן, כגון: התעצמות ה"בונד" בכל חבל וילנא והתנקשות הירשקה לקרט במושל החבל, מסע הרדיפות והדיכוי, שזעזעו בלא ספק את שכבת ה"ירוקת" מעל חיי היהודים גם בעיירתנו. אולם זעזועים אלה חלפו והתסיסה נרגעה. אף כי מאז שנות השמונים למאה התשע־עשרה והלאה נמשכה תנועת ההגירה לאמריקה בעיקר – שם גדל והתבסס ריכוז לא קטן של אנשי עיירתנו והמשיך גם בקשרים עם "הבית הישן" – לא היה בכך כדי לשנות את עובדות המציאות כמו שהיא. הקשרים בין הציבור בעיירה ו"מושבותיו" מעבר לים נתרופפו עוד בשנות השלושים למאה שלנו.

השנים לאחר מלחמת העולם הראשונה הביאו בכנפיהן תמורות, אשר גרמו לשינויים מכריעים. עמדנו כבר על עובדת השינויים לרעה בתנאי הפרנסה והכלכלה, לרגל ניתוק העורף הכפרי ברובו עם סיפוח רוב כפרי האיפרכיה לברית־המועצות. משפחות רבות התרוששו והגיעו עד פת לחם; ראשי בתי־אב צריכים היו לעמול ולטרוח רבות על פרנסת הבית, הנוער המתבגר והולך לא ראה לפניו שום תכלית ועתיד בחייו. יתרה מזאת; אף דרכים להגירה לא הסתמנו עוד בשנות העשרים למאה. הקונגרס האמריקני גזר על מכסות־הגירה מצומצמות. אמנם העלייה לארץ־ישראל הופיעה באופק, כאפשרות ריאלית ומעשית ולא כמשאת־נפש בחינת "ותחזינה"... אולם מידותיה היו מצומצמות, בזכות מכסות "סרטיפיקאטים" מטעם "ממשלת פלשתינה" (א"י) המנדטורית שניתנו בעין לא נדיבה או בעלייה של בעלי הון – בעלי אלף לירות סטרלינג – אפשרות שלא נראתה מעשית בכלל...

אף על פי כן די היה בכל התמורות שנתחוללו בעולם היהודי בכלל כגון: הצהרת בלפור, הגדודים העבריים, כיבוש ארץ־ישראל ע"י הבריטים, העלייה השלישית וגאולת העמק, "גדוד העבודה", החלטות סאן־רמו (אישור המנדט הבריטי על ארץ־ישראל מטעם חבר הלאומים), הרברט סמואל היהודי כנציב־עליון, מאורעות 1921 ופתיחת האוניברסיטה העברית על הר הצופים ב־1925 – די היה בכל אלה כדי לזעזע את החיים והציבוריות היהודית בעיירתנו. בני־נוער צעירים ומתבגרים, נוער בוגר ואנשים בשנות העשרים בחייהם ואף קשישים מהם במקצת, ראו פתח לדרך־חיים. מפלגות ציוניות החלו לקום ולהתארגן. לא היה קושי בכך; הזיקות למסורת והנטיות הלאומיות שימשו בסיס ורקע. קמו "פועלי־ציון"

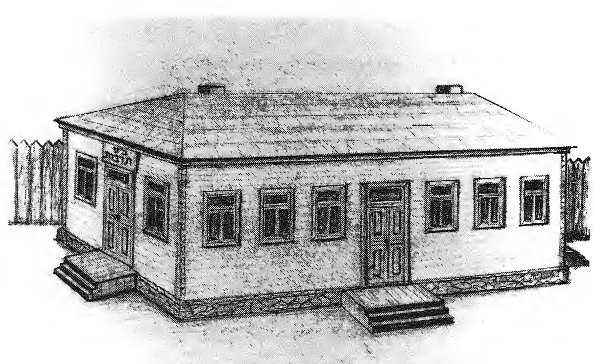
ו"צעירי ציון" ומקצת "ציונים־כלליים", ודמות החיים התרבותיים בעיירה נשתנתה לבלי הכר. לא אעמוד על יסוד הספריה ועל פעולות תרבות כמו ערבי שאלות ותשובות; משפטים ספרותיים וכדומה. זה סופר ודאי ע"י אחרים. בשנות העשרים הראשונות נוסד בעיירתנו ביה"ס העברי "תרבות", עובדה שהוסיפה כוח ותנופה להתנערות החיים החברתיים והתרבותיים מקיפאון. מוריו הראשונים של ביה"ס היו סברדלוב, פלדוורם ור' אידל דוקשיצקי – מורה ללימודי־קודש. ב–1924 נוספו לביה"ס כמורים: ז'אר ושפירא, בכלינסקי וחפץ ואף ר' אידל המשיך. שני הראשונים מהם יזמו ועודדו הקמת תנועות־נוער והחלוץ. עד מהרה קמו קן "השומר הצעיר" וסניף "החלוץ הצעיר"; קצת מאוחר יותר נוסד אצלנו גם "השחר", קודמה של תנועת "בית"ר". כמו"כ נוסד באותה תקופה או קצת קודם לכן סניף "החלוץ" ומייסדיו היו: זאב (וולוול) דוברשטיין, יצחק שפירא, ירמיהו רפסון, ירחמיאל פורמן ובתיה גיטליץ וזאב מירמן. ולוול דוברשטיין עלה וב"הכשרה" נשארו ירחמיאל פורמן ובתיה גיטליץ ועוד.

בד בבד עם "החלוץ" קם כאמור, גם "החלוץ הצעיר" ע"י ירמיהו גיטליץ ואליעזר רובין – בעל זכרונות אלה – כיום בן־חיים – ועוד כמה בני־נוער וצעירים. ב־1926 עלתה חיה אכסלרוד ובאותה שעה קצת מאוחר יותר, עלו גם מניה וזלמן מירמן. סניף "החלוץ הצעיר" נתפורר כעבור זמן קצר לרגל משבר ה"עלייה הרביעית" וגם ב"החלוץ" נתחוללה הפסקת פעילות. ב־1928, על סף פתיחתה של "העלייה החמישית", חודשה פעילות "החלוץ הצעיר" ע"י חבריו: אייזיק לווין, אליעזר רובין, ירמיהו גיטליץ ועוד. ב־1929 עלתה סימה איידלמן ב"פיקציה" עם ירמיהו גיטליץ ועלה גם אליהו שולמן, החי כיום במושב רמת־צבי. אותה שנה יצאו להכשרה אליהו הלפרין, יצחק גיטליץ, ריבה־לאה לנקין (כיום וינוקור בפתח־תקוה) וכותב פרקים אלה.

"האוניברסיטאות" שלי לעלייה

יצאתי, כאמור, ל"הכשרה" בשנת 1929, לאחר שהתנסיתי בכל מיני עבודות בעיירה. ראיתי חובה לעצמי לעזור לאמנו בפרנסת הבית. אחותי חנה המשיכה עוד בלימודיה אבל ברור היה, שגם היא מתעתדת ל"הכשרה" ועלייה בעתיד הקרוב. פרנסותי היו כשל "אחיו של מוטל בן פייסי החזן" לשלום עליכם, החל מייצור תסס ומשקאות קלים וכיוצא

באלה. מ"רוב מלאכות לא ראיתי ברכות", כמובן; לא ראיתי תכלית ועתיד לפני. יצאתי בסופו של דבר לקיבוץ "שחריה" באיבצביץ' ושהיתי בו עד שאושרתי לעלייה. חזרתי הביתה לרגל חובת התייצבות לשרת בצבא הפולני. לא אתעכב על ויכוחי היוצאים להכשרה ומתעתדים לעלייה עם ההורים בבית וסביבתם. על זה ודאי כתבו אחרים. לי עצמי לא היו תופעות אלה. לכשהשתחררתי מחובת הצבא, חזרתי לווילנא כדי להמשיך ב"הכשרה" עד לעלותי. שם ברח' סובוץ' היה הקיבוץ ואף שם המשכתי בעבודות שונות. משם עליתי לאחר קשיים ולבטים רבים, כגון סירוב הוועדה הרפואית של המשרד הא"י מטעם ההנהלה הציונית – בהרכב ד"ר דויארמן, ד"ר גורביץ וד"ר מונדלאק לאשרני לעלייה מטעמי בריאות, בשל חשש למחלת ריאות. התגברתי על כל אלה כשם שגברתי על הקושי בשל מחסור כספים להוצאות עלייתי. הגעתי ארצה בשנת 1933. מכאן החל פרק חדש בפרשת חיי, עדיין הוא מתמשך ואיננו כלול עוד בפרקי זכרונותי.

מירקע גאָרדאַן – פרידמאַן (רמת־גן)

אָפּקלאַנגען און שאָטנס פון אַ פאַרגאַנגענער וועלט

איך, מירקע, די טאָכטער פון מיכל און שרה־רחל פרידמאַן עליהם השלום און שוועסטער פון מיינע ברידער: אַברהם־יצחק, יוסף און יעקב־מאיר – פיל מיך באַנויטיקט און באַרופן אַרויפצוברענגען אויף די שפּאַלטן פון אונדזער קהילה פּינקס און "יזכור־בוך" איינציקע זכרונות־בלעטער, צייכנס בלויז פון אַנטריסענע, אויסגעוואָרצלטע לעבנס פון מענטשן (יעדער איינער אַן עולם ומלואו פאַר זיך), שאָטנס בלויז פון פאַרגאַנגענע אין בלוט און פייער, דערטרונקענע און אין אַש פאַרוואַנדלטע וועלטן.

פינסטערע קינדער יאָרן און אומעטפולע יוגענט

ווי אַ פילם־לענטע גייט דורך פאַר מיינע אויגן מיין היימשטעטעלע. כ'זע דעם מאַרק מיט זיינע קראָמען, גאַסן און הויפן, הייזער מערער אויפן דאָרפישן אַרט ווי אַ שטעטלדיקן, דאָ און דאָרט אין דעם אָדער יענעם הויף, אַ פּאָר ביימלעך גרינוואַרג – מענטשן פאַרשמאַייעטע, פאַרזאָרגטע און פאַרדאגה'טע – לויפן אַרום און יאָגן זיך נאָך פּרנסה. אָט "שווימען" אַדורך פאַר די אויגן מענטשן, אַלטע לייט, יונגע "בעל־בית'לעך", מיידלעך און "באָקפּיש", קינדער... זאָגט מיר מענטשן און ליבער גאָט! וווּהין זיינען אַלע פאַרכאַפּט געוואָרן? קיין ענטפער און קיין אָפּרוף, קיין ווידערקלאַנג אַפילו: אָפּגעמעקט און פאַרשוווּנדן אָן אַ זכרון, אָן אַ קבר און אָן אַ שאָטן... זייער אַש מיטן ווינט פאַרטראָגן און צעשפּרייט איבער פעלדער און איבער וועלדער – אַ ביטער טרויערפולער סוף פון אַ שווער לעבן אויך אין פריערדיקע צייטן, אין אַן אומפאַרמעגלעך שטעטל – אָן "נגידים" און "גבירים". אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך, גרעסערע צי קלענערע, אויפן גרויס־ברייטן רוים צווישן מינסק און ווילנע – מיט קראַנקהייטן און "מגפות", מיט שריפות און "נשרפים" – אָפּגעברענטע – אויפן גאָר אַמאָליקן שטייגער (אינ'ם אָנפאַנג פון אונדזער לויפנדן יאָרהונדערט) מיט זיינע אָנגעלעגנהייטן און פּראָבלעמען.

אזוי, גאר פריצייטיק, אין 1915 אדער 1918, זיינען אויך אונדזערע עלטערן "פארכאפט" געווארן פון א "מגפה" און ברוך דיין אמת!... גיי שריי חי וקיים!... מיר זיינען געבליבן קיילעכדיקע יונגע יתומים, קינדער ממש – דער עלטסטער ברודער אברהם־יצחק איז קוים אלט געווען 14 יאר: דער צווייטער יוסף – איז אפשר געווען 12 יאר און יעקב־מאיר – בלויז 7 יאר. און איך אליין, מירקע, א קינד פון דריי יאר. וואס איך דערצייל דא איצט איז ניט פון מיין געדענקען: ס'האט מיר דערציילט מיין איינציק לעבן־געבליבענער ברודער יוסף (היינט איז ער מיט זיין משפחה אין ישראל), שוין אן עלטערער מענטש. אזוי, גאר פרי, האבן מיר שוין געגאסן פונ'ם ביטערן גורל און פארזוכט דעם טעם פון אליין זיין מיט 4 ווענט – געיאגט פון אומגליק און צרות וואס האבן אונדז געזוכט... א צווייטער אומגליק האט אונדז באלד דערכאפט: אונדזערע צוויי בירושה־געבליבענע הייזער זיינען אפגעברענט געווארן בעת דער גרויסער שריפה אינ'ם שטעטל. מיר זיינען געבליבן אן א דאך איבערן קאפ, איינזאם און פרעמד פאר אלע: ניט מיר האבן זיך אנגעהערט צו קיינעם און כ'ווייס ניט צי האט זיך אימיצער מיט אונדז פאראינטערעסירט...

א גאנץ פארמעגלעכער פעטער אונדזערער האט פון אמעריקע געשריבן, מיר זאלן דעם פלאץ פון איין הויז פארקויפן און ווידער אויפבויען א נייע שטוב אויפן צווייטן. ער האט אונדז אויך צו שטייער געלט געשיקט. מיינע ברידער האבן גענומען זוכן קונדן אויפן פלאץ. ס'איז ניט געווען מיט וועמען צו באראטן זיך און באקומען א עצה.

א "מקח און ממכר"

מיינע מינדעריעריקע ברידער האבן טאקע פיל געהאט אויסצושטיין, ביז זיי האבן דעם פלאץ פארקויפט און מעשה שהיה איז אזוי געווען: אויף אונדזער גאס האבן געוווינט שלום (חיים־בערלס) דאקשיצקי מיט זיין פרוי רבקה – א טאכטער פון לייזער און באשע טוזליק – א פעטער און מומע פון שמואל אלפעראוויטש. די זעלבע דאקשיצקיס זיינען טאקע איינשטימיק געווען אפצוקויפן דעם פלאץ, ווען מיינע ברידער האבן זיי פארגעלייגט. אבער אויפן אנגענומענעם שטייגער אין יענע יארן האט מען זיך אן עצה געהאלטען און מיישב געווען מיט א "גוטן" יידן: א רב אדער סתם א "תלמיד־חכם", אדער אימיצער פון "כלי־קודש". ניט איינמאל האבן זיך די "עצה־געבער" ארויסגעוויזן פערזענלעך פאראינטערעסירט אפצוהאלטען אדער אנולירן א געוויסע טראנזאקציע.

אזוי האט אויך פאסירט דאסמאל: די דאקשיצקיס זיינען אוועק "פרעגן א שאלה" ביים חב"דישן "מורה־צדק", ביים "מ"ץ". כ'ווייס ניט און געדענק ניט צי איז עס געווען ביי ר' וואלף־בער ז"ל צי ביי גדליה ווילענסקי – וועלכער איז שפעטער געווען פון די גאר ערשטע נאצישע קרבנות.

דער "מ"ץ" האט געווווינט אויף ווילייקער גאס (אין וועמענס שטוב ווייס איך ניט). ער האט ביי די דאקשיצקיס אויסגעפרעגט אלע פרטים און איינצעלהייטן פונ'ם "עסק". ער האט זיי ענדלעך געראטן ניט צו קויפן אונדזער פלאץ: צוליב דער "מינדעריעריקייט פון די פארקויפער, אויס מורא צו קריוודענען חלילה"... זיי זענען טאקע אוועק מיט גארניט פונ'ם "עצה געבער" – ניט וועלנדיק רעדן אפילו מיט מיינע ברידער וועגען דעם פארשלאג. מיינע ברידער אבער, וועלנדיק אויספירן דעם פעטערס עצה, זיינען אויך אוועק צום "מ"ץ" פרעגן וואס צו טון: ער האט זיי דאן דערקלערט אז ער אליין האט בדעה אפצוקויפן דעם פלאץ און אנגעבאטן זיי פרייזן... ס'האט זיך ארויסגעוויזן אז ער האט "פארגעסן" ביי דעם, אז ער האט צו טון מיט "קליינע מינדעריעריקע וועלכע קענען חלילה געקריוודעט ווערן..." ער האט זיי אנגעבאטן פיל ווייניקער ווי די דאקשיצקיס זיינען גרייט געווען צו צאלן. דער "מ"ץ" האט זיי אפגעהאלטן אין פארלויף פון לאנגע שעה'ען און צוריק זיינען זיי פארטאג געקומען, מיד און אויסגעמאטערט, מיט גארניט.

מיט טרערן אין די אויגן האבן מיינע ברידער דערציילט פאר די דאקשיצקיס דעם "רעבנס" מיין... ווידער זיינען צו אונדז געקומען רבקה און שלום דאקשיצקי און אפנהארציק דערקלערט אז זיי האבן מער ניט מורא פאר דעם וואס מיר זיינען "קליינע". זיי זיינען גרייט צו קויפן דעם פלאץ און זיי האבן טאקע געקויפט. אזוי איז אויסגעבויט געווארן אונדזער שטוב אויפסניי און דאס לעבן איז ווידער נארמאליזירט געווארן.

יעקב־מאיר א בלינדער

א דריי־פיר יאר זיינען אדורכגעלאפן און ווידער האט אונדז אנגעיאגט א בייזער גורל. אונדזער ברודער יעקב־מאיר איז פלוצים בלינד געווארן אלס רעזולטאט פון א נאך־טיפוס קאמפליקאציע. מיר זיינען געבליבן ראטלאז – ניט וויסנדיק און ניט האבנדיק קיין מינדעסטע אנונג ווי אזוי אפצוראטעווען אים פון דער צרה – אזוי פרי,

ביים יונגן אלטער, זאל ער שוין מער ניט זען די ליכטיקע שיין? א ביטערע פול־ווייטיקנדע געשייעניש! עס איז ניט געווען מיט וועמען זיך מיישב צו זיין, א טרייסט צו האבן און א עצה. מיר האבן פארשטייט זיך גלייך אינפארמירט אונדזער פעטער אין אמעריקע. און ער – אונדזער ״מלאך הגואל״ אין משך פון זיין גאנצן לעבן – האט ניט אויפגעהערט אונדז צו העלפן. אויך דאסמאל האט ער געשיקט א שיינע מענגע דאלארן, כדי אים צו ראטעווען מיט דער הילף פון בארימטע אויגן־דאקטוירים ספעציאליסטן.

אין ביאליסטאק איז דאן טעטיק געווען א בארימטער אויגן־דאקטאר, א ספעציאליסט – פראפעסאר פינעס, באוווסט אין פוילן ווי אויך אין אויסלאנד. ער האט פיל מענטשן אפגעראטעוועט פון זייער שווערן גורל, יונג און אלט, ווי אויך קינדער. אמת, ער האט זיך אויך געלאזט גוט באצאלן, אבער ס׳האט געלוינט, ס׳איז דאך פיקוח נפש! מיין דאמאלסט גאר יונגער ברודער יוסף איז געפארן צו אים אין ביאליסטאק מיט יעקב־מאירן. אויף א צופעליקן אופן איז גראד יענעם טאג געפארן צום פראפעסאר א מאמע מיט א קליין מיידעלע פון דאלהינאוו. דאס מיידעלע נעבעך איז אויך פלוצים איבער נאכט בלינד געווארן... אזוי זיינען זיי צוזאמען געקומען צום פראפעסאר. די מאמע מיט דאס מיידעלע האט ער גלייך אויפגענומען און טאקע זיי געהאלפן: אלס רעזולטאט פון זיין הילף איז דאס מיידעלע באפרייט געווארן פונ׳ם בלייבן בלינד. מיינע ברידער האט ער אפגעזאגט אויפצונעמען: אנקוקנדיק זיי, אן א פאראנטווארטלעכער פערזאן מיט וועמען צו רעדן, האט ער געמיינט אז זיי זיינען אומפארמעגלעך...

די פרוי מיט דאס מיידעלע זיינען גליקלעך אהיים געפארן: זי האט אפילו קיין שכל ניט געהאט צו זאגן דעם פראפעסאר א גוטווארט פאר מיינע ברידער, אז זיי האבן מיט זיך געבראכט געלט און דאס וואלט אפשר געהאלפן – אפשר וואלט ער זיי אויפגענומען... ליידער איז עס ניט געווען אזוי און מיינע ברידער זיינען צוריק געקומען אן האפנונג. יעקב־מאיר איז פאראורטיילט געווארן בלינד צו בלייבן. ער איז געבליבן א לעבנס־לענגלעכער, אומגליקלעכער קרבן – ביזן טראגישן סוף פון נאציש־רוצחישע הענט – ווי אלע יידן אין היימשטעטל.

אין אפשפיגלונג פון קינדערישע אויגן

אזוי זיינען אדורכגעלאפן מאנאטן און יארן: מען האט זיך

געהאדעוועט און אויסגעוואקסן – ביזן קענען ארויסצוקומען צווישן מענטשן און טרייבן דאס לעבן אויך ווייטער – אלס רייפע און דערוואקסענע, אין קנויל פון נייע שווערקייטן און קאמפלעקסן פון פאראנטוואָרטלעכקייטס־פליכטן. די שווערע אומגליקלעכע קינדער יארן זיינען אבער אויף שטענדיק איינגעקריצט געווארן אין הארצן און זיכרון.

אמת, מיר האבן חלילה ניט געליטן פון ארעמקייט און הונגערנויט: מיר האבן שטענדיק געהאט צום עסן – ברויט און צום ברויט – פאר דעם האט דאך געזארגט דער פעטער פון דער אנדערער זייט אקעאן, וואס האט זיך מיט אונדז שטענדיק געקימערט. מיר זיינען אבער געבליבן איינזאם און עלנט. קיין טיר האט זיך ביי אונדז ניט געעפנט און אויך מיר האבן ניט אנגעקלאפט אין פרעמדע טירן... דאס איז אונדז געווען פיינלעך און האט געווייטיקט. געפעלט האט אונדז ליבשאפט פון א צווייטן, חברשאפט און פריינטשאפט. שטענדיק אינדערוואכן און שבתים ווי אויך יומטובים – האבן מיר געבענקט נאך א היימישער אטמאספער. קען איך דען פארשווייגן און ניט דערציילן וועגן דער איינזאמקייט און עלנטן אומעט פון אונדזערע יומטובים?

ביז היינט קען איך ניט דערגיין דעם "תוך" פון דעם. איז עס געווען פרימיטיוויטעט און ענגקעפיקייט? שווער צו ענטפערן אויף דעם. מיר האבן שטענדיק אליין "געפראוועט" דעם סדר. קיינמאל האט אונדז קיינער ניט איינגעלאדן און אויך ניט געפרעגט אפילו: "וווהין גייט איר צום סדר? ווער האט אייך, קינדער, געבעטן צום סדר?" אויך אין שפעטערע יארן בין איך מיטן בלינדן יעקב־מאיר אליין געזעסן צום סדר אין פייערלעכן אומעט, ווייסנדיק אז ביי אנדערע משפחות איז ליכטיק און פריילעך און מיר זיינען פאר זיי אינגאנצן פרעמד...

צי זאל איך ניט דערמאנען און דערציילן די צוויי "ראש־השנה" טעג? ווען גאסן און געסלעך זיינען געווען איבערפולט מיט יידן, יונג און אלט, פרויען און מענער, יוגנט און קינדער – אלע צום "תשליך", צום סאראַציסטע־טייכל, יומטבדיק אנגעטון אין א פייערלעכער שטימונג. אפילו איך און מיין בלינדער ברודער – פארזונקענע אין איינזאמען אומעט – האבן זיך אנגעשטעקט מיט דער אלגעמיינער אטמאספער פון די צוויי יומטובדיקע טעג.

אט שוועבן ארויס און ארום און לעבן אויף אין מיין זיכרון שאטנס פון געשטאלטן און טיפן פון דער פארזונקענער אין בלוט דערטרונקענער וועלט. אט לויפן דורך פאר מיינע אויגן שטעטלשע "גבירים", גבאים און "תקיפים", קבצנים און אביונים ארעמע לייט, שטעטלשע און ניט היגע – א גאנצע פלעיאדע פון לעבנדע פערזאנען און פערזענלעכקייטן.

אט קוקן שוין ארויס פון ערגיץ ווו אונדזערע דריי שכנים, ביי אונדזער שטוב: יעקב־מענדל שולמאן, ר' אידל דאקשיצקי ע"ה און יעקב (העשעס) שפריירעגן. אפילו היינט זע איך זיי זיצנדיק, יעדן שבת אינדערפרי, אויפן גאנעק ביי יעקב־מענדלען פארן גיין צו "שחרית" אין שול. א צייט לאנג זיינען זיי געבליבן זיצן און געשמועסט שטיל און געמיטלעך. וואס זיי האבן צווישן זיך גערעדט האב איך ניט געוווסט: פאליטיק? פרנסה־געשעפטן? און אפשר גאר תורה־פראגן? מ'שטיינס געזאגט "דאלהינאוער פאליטיק" אדער "זייערע גרויסע געשעפטן..." גלויב איך טאקע אז מען האט געזאגט "דברי־תורה" און אפשר האט ר' אידל געזאגט א בלאט גמרא? אזוי האב איך זיי געזען: יעקב־מענדל, ברייט־פלייציק, א ביסעלע ווייס־האריק און הויכלעך. ר' אידל דאקשיצקי – טונקל, א ביסל שווארצלעך און ניט איבעריק פארוואקסן מיט א פאר שטיפעריש־קלוגע און ווארעמע אויגן. יעקב (העשעס) שפריירעגן איז געווען א נידעריקערער, קליין־וווקסיגער, מיט קליינע פאות'לעך און א שפיציק – שיטער בערדל. ער איז געווען אונדזער "גביר" אבער וויסן ווייס איך ניט, אויב ער האט אמאל געהאלפן אימיצן.

קען איך דען פארבייגיין און ניט דערמאנען אזא מין ווירדיקע און ליכטיקע געשטאלט ווי ר' שמריהו סמארגאנסקי זכר צדיק לברכה?! אונדזער גרויסער תלמיד־חכם און כלל־טוער איז ער געווען: אונדזער באליבטער "בעל־תפילה" מיט זיין הילכיק־צויבערנדער שטימע און זיס־געשמאקן ניגון. אט ביז היינט איז מיר נאך איינגעקריצט אין זיכרון און אויפן הארצן זיין "כל נדרי" אדער זיין "הנני העני ממעש", "זכור ברית" **א.א.. די גרויסע שול האט געהילכט און געקלונגען מיט זיין קול** און ניגון. צי זאל איך ניט דערמאנען דערביי דעם כאר פון "משוררים" מיט ר' אברהם סמארגאנסקי – דער ברודער פון ר' שמריהו? – **וואס איז אומגעקומען אין די בייז־גרוילהאפט'ע טעג מיט דער גאנצער** דאלהינעווער קהילה?! (ר' אברהמ'ס זון שלמה און טאכטער חנה העלער ווי אויך פייגל און פעשע, יבדלו לחיים ארוכים – לעבן אין

ישראל). ר׳ שמריהו האט נאך אפגעגליקט: ער איז געשטארבן אין די דרייסיקער יארן און ניט געזען, ניט מיטגעמאכט דעם טראגישן גורל פון זיין באליבטע קהילה.(*)

כ׳זע איצט מיט יענע קינדערישע אדער דעמאלט שוין יוגנטלעכע אויגן די ״געסט״ אנגעקומענע אין שטעטל, שנארער און קבצנים פון פוילישע שטעט און שטעטלעך – גרויסע משפחות מיט פיל קינדער, פארן אזוי ארום מיט זייערע קליינע, צום דארן פערדל איינגעשפאנטע וועגעלעך מיט שמאטעס פארלייגטע און מיט צעריסענע ״בוידן״ פארהאנגען. אויף יעדן וואגן האבן געהאנגען פון ביידע זייטן צוויי מיט מאך פארוואקסענע הילצערנע עמערס – פארן פערדל און פאר דער משפחה. אנקומענדיק און ״באזעצנדיק זיך צייטווייליק״ אין שטעטל, איז מען שוין אועק שנארן און בעטן ״נדבות״... זייערע ווייבער האבן פארמאגט אן ״אוצר״ מיט קללות, א ״ים״ פון שילטערייען און זידלערייען און בלויז איין ״ברכה״... זייענדיק צופרידן פון א גרעסערער נדבה האבן זיי געווונטשן דעם געבער: ״די גיכע הילף זאל וואס שנעלער צו אייך קומען!״ זאגן אז זיי האבן עמיצן געשטערט און צי האט ווער זיי געטשעפעט, קען איך ניט... זיי זיינען דאך מיט דער צייט אפגעפארן אויך ווייטער...

עס איז אויך ניט צו פארגעסן אז ס׳זיינען געווען אין שטעטל אויך ״עניי עירך״ – שטעטלשע ארעמע לייט: זיי זיינען אבער ניט געגאנגען שנארן א נדבה. זיי האבן זיך פיל געפלאגט און אויף וויפיל זיי האבן געקענט... געוואלט האבן זיי, אז מען זאל עפנטלעך ניט וויסן חלילה פון זייער לאגע און האבן דערביי געליטן נויט און הונגער. ס׳זיינען געווען משפחות וואס האבן ניט געהאט אויף שבת... כ׳ווייס ניט און איך בין ניט זיכער, אפשר האט מען זיי שטילערהייט מיט עפעס געהאלפן און אן זייער וויסן – איך בין צו יונג געווען און ניט געקענט אלץ וויסן.

אט גייט אדורך פאר מיינע אויגן נאך א געשטאלט, א טיפ אן אייגנארטיקער: ״משה דער גרויסער״ – א הויכער מיט א לאנגער ווייסער בארד באוואקסן און אין שמאטעס אנגעטון – מיט א מעטער־הויכן קאלנער אויפן האלדז. ער פלעגט יעדן טאג ״גיין איבער די הייזער״ בעטן א נדבה, זומער וווינטער און מערסטנטייל ווינטער

* ר׳ שמריהו איז אין דער צייט פון דער צאריש־רוסישער הערשאפט געווען דער פארזיצנדער און סעקרעטאר פון ״יעווריייסקאיע מיעשצאנסקאיע אופראוולעניע״.

(ער איז ניט געווען א "קבצן" פון שטעטל און ביז היינט ווייס איך ניט פונוואנען ער האט זיך צו אונדז גענומען). קרעמער פלעגן אים געבן "פרוטות" און גראשנס. אבער די בעסטע נדבה איז געווען פאר אים ברויט־שטיקער. יעדן טאג פלעגט ער קומען צו אונדז און איך א קליין קינד נאך, האב אויף זיך גענומען דעם עול צו געבן אים עסן. וואס איז געווען זיין עסן? גרויפן מיט "בולבעס" און דערצו נאך א שיסל הייס־געקאכט וואסער פון א קופערנעם לאק. קומענדיק עסן אין ווינטער־טעג פלעגט ער אראפנעמען דעם לאנגן און הויכן קאלנער און "געפרוירענע ליכטלעך" פלעגן אראפרינען אויף זיינע געלאטעטע זאכן.

נאכן דערלאנגען אים דאס געקעכץ פלעג איך מיט דעם קופערנעם קענדל ארייננגיסן אים א מאס פון צוויי ליטער הייס־געקאכט וואסער פונ'ם לאק אין דער קופערנער שיסל. ער פלעגט אנבראקן אינ'ם וואסער שטיקער ברויט. דאן האט ער זיך שטענדיק צעשפרייט מיט זיינע לאנגע הענט איבערן גאנצן טיש און גאר לאנגזאם געגעסן. נאכן איבערבייסן איז ער געבליבן זיצן און געגלעט זיין נאסע באָרד.

שלאפן איז ער געשלאפן אויף א באנק אין שול אדער אויפן פאל. קיינמאל האט ער קיינעם ניט געשאלטן. ער האט געזאגט שטענדיק אז מען טאר ניט שעלטן קיינעם און איבערהויפט ניט קליינע קינדער חלילה וחס! אמאל האט מיר מיין ברודער יוסף דערציילט, אז מען האט אים אין שול באגנב'עט – קליינע שטיפערישע קינדער ווארשיינלעך. ער האט זיך ניט געבייזערט, ניט געשאלטן און ניט געזידלט חלילה: ער האט בלויז געווײנט פארזארגט טאמער וועט אים ניט בלייבן אויף שפעטער... ווער ווייס און ווער קען וויסן, אפשר איז ער באמת געווען גאר א גרויסער צדיק, פון די "למד־וו" – ווי איך פלעגט ניט איינמאל טראכטן יענע טעג? אפילו ביים היינטיקן טאג מיין איך נאך און וועל ניט אויפהערן צו גלויבן, אז מיין לעבן מיטן מאן און אונדזערע קינדער האט אפגעהיט און פארטיידיקט אונדזער אפענע טיר פאר פרעמדע.

אפשייד־ווערטער און "יזכור"

שטיי איך היינט און קוק ארויס – אזוי מיט אויסגעגלאצטע אויגן און לאקנדער הארץ – אויף מיין געבורט־שטעטעלע, אויף מיין יידיש היימשטעטעלע ד'אלהינאוו – וואס איז שוין ניטא... ניטא שוין די פון

״גוטן טייג געקנאטענע״ ווי אויך די ״פשוט־פראסטע״ יידן: ניטא מער די ״וואכעדיקע״ ווי אויך די ״שבת־יומטובדיקע נשמה יתרה׳דיקע״ יידן. ניטא די יעקב־מענדלס און די ר׳ אידלס מיט די יעקב־העשעס שפריירעגנס: ניטא רבי שמריהו, בעל־תפילה און געזעלשאפטלעכער טוער. ניטא די ״גבירים״ ווי אויך די ארעמע לייט – שטעטעלשע און פונדערוווייט – ניטא הירשל־בערקעס ווי אויך זיין אויפטו – די ״חרוסת״... ליידער ניטא מער די כשר׳ע ״גאלדערנע״ נשמות פון חונה דעם בלעכער מיט זיין ווייב מאריאשע חנה׳ס און די ״מוצאי־שבת״ נעכט מיטן הייסן ״זיגנדן סאמאוואר״ און הייסן פענדל מילך – וועלכע זיינען גרייט געשטאנען פארן ״פובליקום״ פון שכנים אין גאס און סתם יידן... אווו איז איצט חנה (חאנע־קאפלס) עקמאן? אזא איידעלע און פארהארעוועטע פרוי אין איר גאנץ לעבן – און דאך שטענדיק וואכזאם, גוט און ווילטעטעריש? (די מוטער פון מאיר־אהרן און שפרה צו לאנגע יאר!) ניטא יאשקע שיניוק מיט זיין ביקס – דער פארטיידיקער און באשיצער פון זיין שטוב און גאס בעת שיכור׳ע צעיושעטע גויים האבן געוואלט צופירן די הענט און פאגראמירן ידן, אין די דרייסיקער יארן. ניטא די לייבע דימענטשטיינס, די לייב פורמאנס – מיט אלע דרייסטע יונגען – וואס האבן ניט מורא געהאט אנצושלאגן און צעטרייבן די שקצים און אנגערייצטע פויערן פון די ארומיקע דערפער און ניט דערלאזט זיי צו ״שפייען אין קאשע...״ ניטא מער רייכל הירשל־בערקעס וואס האט מיט אונדז געווווינט צוזאמען די לעצטע יארן, פאר מיין אוועקגיין פונ׳ם שטעטל. א פרוי ״א מלאך״ א גוטער! זי איז געווארן אונדזער טרייסט ווען איך בין געבליבן אליין מיטן אומגליקלעכן יעקב־מאיר. די אלע זיינען שוין ניטא... ניטא שוין מיינע ברידער אברהם־יצחק (אין פאנאר אומגעקומען) ווי אויך דער בלינדער יעקב־מאיר מיט אלע אין דאלהינאוו, השם ינקום דמם!

אלע, אלע דארפן דערמאנט ווערן אויף די שפאלטן פון אונדזער יזכור־בוך! דאס איז אונדזער הייליקער חוב פאר זיי און לעצטער ״חסד של אמת...״ לאמיר אלע צוזאמען אויפמערקזאם זיך צוהערן צום שטיל־שוועבנדן קדיש־יתום אין דער לופט, נאך א גאנצער קהילה, נאך שאטנס פון א דערטרונקענער אין בלוט פארגאסענער וועלט – אין פייער און אש פארוואנדלט – זיי אלע, אלע אונדזערע קדושים, אל מלא רחמים!!

תמר פלד – קוטון (כפר גנות)

הרהורי לב מפרפרים רוטטים בזכרון

עיירתי דולהינוב חרותה היטב בזכרוני. כבר בזכרונותי הקדומים ביותר היא מצטיירת כעיירת־ספר בגבולות פולין ורוסיה מוקפת כפרי איכרים פולנים ובייילורוסים משני צידי הגבול. פרווריה מסביב אוכלסו גם הם ע"י איכרים כנ"ל. היתה זו בדרך כלל עיירה שלווה תמיד – פרט לימים בהם גברה ההסתה הדתית הקנאית ובימים שלאחר מכן – ההסתה הלאומנית נגד היהודים מצד הפולנים. השלווה היתה נסוכה, כאמור, על העיירה ועל בתיה הטובלים בירק ופרחים. תושביה – משפחות־עובדים, בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, ברוכות ילדים ועמוסות נטל הפרנסה אשר העיק על רובן. בקיצור: היתה זו עיירה גלותית־טיפוסית – רחוקה ממרכז תרבות ושקועה עדיין באורח־חיים פאטריארכאלי.

מקצועותיהם, מסחרם ותגרנותם של יהודי העיירה שירתו את תושבי הסביבה כולה, אליה היו באים לשם קניית כל מצרכיהם וקבלת שירותי המלאכה וה"תעשיה" הנדרשים להם. החיים לא היו קלים; טורח דאגות יומיום הכביד יותר ויותר. עול הפרנסה גזל את מיטב אונם וזמנם. אך עם זאת ולמרות כל אלה, פעמה בלבבות שאיפה לחירות ואי־כניעה לתנאים. מרדנות ואי־השלמה איפיינה אותם; היה רצון לעמידה זקופה אל מול התנאים ולחץ הנוגש ע"י עומס המיסים והגזירות הכלכליות. פעלה כמובן גם הכמיהה לשיבת־ציון בבחינת משאת־נפש כמוסה לפחות – בחינת "ותחזינה עינינו בשובך לציון..." בקרב הבוגרים והמזדקנים, והתעוררות ממשית למעשים ופעולות בקרב בני־נוער וצעירים והתארגנותם ב"החלוץ" – להכשרה ולעלייה לארץ־ישראל.

העובדות המועלות כאן – מקצתן שמעתי מפי הורי ורבות אחרות חזיתי בעיני. עם שוך גלי המהפכה של שנת 1905 בתקופת שלטון ה"צאר" הרוסי, הופנו גלי המשטמה וזעם ההמונים המפעפע נגד יהודים – כ"שעיר לעזאזל" בידי השררה על כשלונותיה... בכפרי הסביבה התנהלה הסתה של האיכרים נגד אוכלוסיית היהודים ביד רמה ובגלוי. היה זה מסע־שיסוי לפרעות. כך היה הנוהג כידוע. בימי השוק בעיירות

נהרו איכרים רבים מהסביבה, למכור תוצרתם ולקנות כל הדרוש להם. ככלות הכל – לאחר שמכרו וקנו, סבאו והתבסמו – החלו לנפץ זגוגיות ולשדוד חנויות ובתים. אנשי הרשות והמשטרה לא התערבו ולא הפריעו, לפעמים אף סייעו בפועל לפורעים – עד גבול מסויים. אבל יהודי העיירה לא טמנו ידיהם בכיסים ולא ברחו. רבות פעמים יצאו עם מקלות והגנו בעוז־נפש על כבודם ורכושם. תגובות פעילות כאלה בצורה זו או אחרת השפיעו בהרבה והקטינו את ההתגרויות על אף השיסוי.

בתקופה עליה מדובר, פשט גם גל של הצתות מכוונות של בתי יהודים בעיירה. איכרי הסביבה, דרי הפרוורים בעיקר, היו מציתים מדי פעם בית יהודי בפינה זו או אחרת בעיירה. לאחר מבוכת מה ניתנה תגובה ראוייה ובעלת משקל. ראשית כל אורגנה קבוצת גברים ליחידת כבאי־אש בראשות שלושה: החובש הירשקה פרג, אבי אליעזר קוטון ז״ל ואדם שלישי שהוכתר בעיירה בשם המכובד ״דער צינדער״, ״המצית״. זה עוד לא הספיק; הדליקות אמנם כובו אך טרם יכלו למנוע אותן ולסכל את ההצתות. הוועד שנתארגן החליט לגמול לאיכרים בתגובה נועזת ״ולהכותם אל החומש״. הוחלט לפגוע ב״ציפור נפשם״ – באסמי תבואתם. בקיץ לעת־קציר ואיסוף יבול שדותיהם לאסמי התבואה בוצעה הפעולה כראוי: באחד הלילות הבהירים הוצתו כמה אסמים של איכרי הפרוורים ה״חשודים״. הרמז שניתן הובן עד מהרה ומאז פסקו ההצתות.

עברו שנים, חלו מאורעות מסעירים; רבים מבתי העיירה נהרסו בקרבות מלחמת העולם הראשונה. היתה נדידת האוכלוסיה ונתקיימה גם השיבה הביתה – מי להריסות ביתו וחורבותיו ומי שנתמזל מזלו – אל ביתו הפרוץ ללא חלונות ודלתות. הן הכול נבוז בדרך כלל. ושוב פרצו קרבות בין ה״בולשביקים״ לבין הפולנים. היו פרעות שחוללו ה״האלרצ׳יקים״, עול המיסים והגזירות הכלכליות. ודאי הוא ומובן, כי כל אלה נתנו אותותיהם בעיירה ובאוכלוסייתה.

ברם, כל אלה החישו גם את קצב ההתפתחות. חל גידול באוכלוסיה היהודית, כמו כן נסתעפו והתגוונו פרנסותיה. החיים קיבלו יציבות הדרגתית ונכנסו למסלול נורמאלי במידת האפשר. עם כל זאת פעלו והוסיפו משקעי מאורעות העבר בתעוקתם על הלבבות ובעיקר על הצעירים ובני־הנוער אשר לא נשקף להם שום עתיד בעיירה מבחינה כלכלית־חברתית וגם תרבותית. פריצת תנועת העבודה הציונית למרחב בארץ־ישראל ופעולות ההתיישבות הרחבות והמסועפות עוררו את הנוער והסעירוהו לפעולות. ההתיישבות בעמק יזרעאל, ייסוד ההסתדרות

ופתיחת האוניברסיטה בירושלים חוללו כמו כן את שלהם. קמו תנועות הנוער הציוניות אשר נשאו בחובן התפרצות לעלייה ותנועה להכשרה. יחד עם זה הורחבו ונתענפו "פעולות ההווה" – הן העלייה היא חזון לעתיד הקרוב... זכור לי עוד כיצד חברינו – חברי קבוצת־נוער ואני בתוכם חכרנו חלקת־אדמה לשם גידול ירקות. כך נתקיימה בידינו מצוות הכשרה חקלאית. ההכנסה מפרי עבודתנו מימנה את החזקת הסניף. כך הורחבו פעולות התרבות. נתקיימו הרצאות, כינוסים, ערבי שאלות ותשובות וכו'.

היה זה מן הנמנע ופשוט לא יכולנו מבחינה פיסית לעכל את עובדת חוסר בית־ספר עברי בעיירתנו. ביוזמותינו ובלחצנו הוקם במאמצים מרובים בית־ספר "תרבות" – תחילה בבית שכור ולאחר מכן בבית שהוקם לתפארת. אני ושכמותי, בני־נוער וצעירים, חפרנו במו ידינו את הבורות להנחת היסודות לבניין. לאחר מכן המשכנו בפעולות־הגשמה. החלה עליית הנחשונים – עליית הראשונים. ושלב נוסף – משיכת בני המשפחה כולה להגשמת עלייתם. אך יש להודות בצער: היתה זו פעולת "נחשונים" בלבד. התארגנותנו זו לעלייה לא סחפה עימה את כל הנוער. ועוד היום, מאז עלותי ב–1933 ועד הלום, הריני מצרה וכואבת על כך. אילו היה זה אחרת, קטן היה בהרבה מספר חללי השואה.

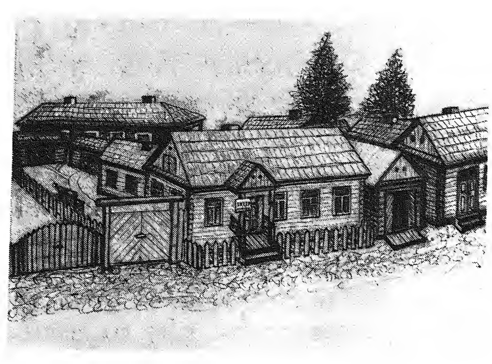
אנוכי יצאתי להכשרה ועליתי, כאמור, ארצה בשנת 1933. החינוך שניתן לי נתן אותותיו גם בכך. כשנצטוויתי מטעם הנהגת תנועתי להשאיר את מטעני ובמקומו לקחת עימי שתי מזוודות עמוסות נשק ל"הגנה", לא היססתי – עשיתי זאת כדבר מובן מאליו.

מה עוד אספר על העיירה שאהבתי? אכן אחטא רבות למציאות היהודית בעיירה, אם לא אעלה בראש שמחת העלייה וההגשמה שזכיתי להן גם את חיי דור אבותי וזיקני הקהילה. חיים של שומרי־מצוות ונאמני המסורת, אשר מרכזם נתייחד בבתי־הכנסת. אחטא רבות, אם לא אעלה את דמות־דיוקנו המאירה של סבא – ר' שמריהו סמורגונסקי ז"ל – "בעל התפילה", שליח־ציבור העובר בשבתות ובחגים לפני התיבה – כשמסביבו מנעימה מקהלתו שנתלקטה ברובה מבני המשפחה. קולו הצלול הדהד למרחקים גם לעת זיקנתו. מתפללים מבתי־כנסת אחרים נהרו להאזין אל תפילתו ורינתו. אזכור כמו כן את חג "שמחת־תורה" בביתנו, עת סבא וקהל המתפללים היו מקיימים "קידוש" בביתנו. כמה טרחה ועמלה אז אימי רחימאית לקראת החג – בהכנת המאכלים הערבים והמשקאות המגוונים להנאת הקרואים.

סבי עצמו היה בר־אוריין וראש הישיבה. אולם מעולם לא הפך את תורתו קרדום לחפור בו. מחצית היום הקדיש לשם קיומו ביגיע־כפיים ומחצית היום לתורה. הוא אירגן תמיכה לנזקקים ודאג לצרכי־ציבור באמונה, עד סוף ימיו. מטעמי צניעות לא ארבה לספר עליו; אין לי ספק, אחרים מבני העיירה עוד יספרו עליו בספר.

להוותנו ולאסוננו בא הקץ לעיירת־המכורה. מלחמת העולם השנייה פרצה. נותק כל קשר עם העיירה, על אף המאמצים המרובים. מאוחר ולאחר מעשה נודע לנו על מותם הטראגי של בני המשפחה ויהודי העיירה ובתוך כך – על עמידתה הגאה והזקופה של אימי מינה־חנה ז"ל. היא קיפחה את חייה ב"אקצייה" הראשונה...

הזרע שנזרע לא היה בכל זאת לשווא. המרדנות והחינוך הציוני עשו את שלהם. הכמיהה הגדולה לחירות והרצון לחיות חיי חופש המריצו ודחקו חלק מאנשי העיירה לפרוץ גדרות ה"גיטו", לברוח אל היערות ולפעול כפארטיזנים, ובסופו של דבר – לעלות ארצה! יבורכו מקרב לב כל אלה שזכו לכך. חבל שרבים יותר לא הלכו בעקבותיהם ולא זכו...

נחמה גולדנברג לבית ליברמן (נתניה)

מעוללותיה של שנאת־ישראל

משחר־ילדותי ועד היום זכורה לי עיירת־גידולי (כבעיני ילד) גדולה ויפה – עתירת יערות־עד על פני שטחים עצומים ורחבים – עוטה סוד וקסם ומטילה לעיתים יראה ופחד. כאז, כן גם היום אזכרה את איכרי הסביבה הפוקדים את בית־הורי בימי חורף ולעיתות קיץ, בעיסקי פרקמטיא. אזכור גם את פרוות החיות שנצודו על ידם בחורף וכמו כן את מחרוזות הפטריות הטריות לייבוש, אשר הביאון למכירה. זכורים לי יהודי העיירה – עמיתים ומכרים להורי בעיסקי עצים ותוצרת־יער, פישתן וכיוצא באלה. ימים שלווים לכאורה – אך טרודים לעיתים בחוסר מנוחה ואי־שקט – לפעמים עד כדי פחד להעלות אור בבית לעת לילה... וכל זאת שנים רבות לפני מבול האש והדם.

השקט הפאסטוראלי והשלווה הנסוכה על העיירה וסביבתה לא עלה בידם לעיתים למנוע פגעי־טבע והתפרצויות של גלי משטמה, אשר חתרו ורחשו במסתורים. האנטישמיות ושנאת־ישראל, רדיפות והתנכלויות ליהודים – תוך שוד וביזה של רכוש ופגיעות בגוף וכבוד־אנוש – כל אלה אינם חדשים עימנו. תולדות עמנו במשך אלפיים שנות־גלות יש בידן לספר רבות על כך. לא אעסוק איפוא כאן בשינויים ובתמורות, שחלו בעיירה בראשית המאה ובשנות מלחמת העולם הראשונה ולאחריה. אעלה רק ממגרות־זכרוני שתי "עוללות" מהשתוללות סאדיסטית של שנאת־ישראל נטולת רסן מלפני ששים שנה ומעלה.

ילדה קטנה הייתי כשהתרחשו התנכלויות האימים בשנת 1919–1920 בעת מלחמת פולין–בריה"מ. לילה אחד הלמו קתות־רובים בדלת ביתנו, תוך פקודה "לפתוח!". לכשפתחנו את הדלת, התפרצו לתוך הבית מספר חיילים פולנים מחיל הפרשים "אולאנצ'יקים"(*) ובידיהם פנסי־יד גדולים. תוך חירופים וגידופים הוציאו את אבי עטור הזקן ההדור ובעל ארשת־הפנים המכובדת ולקחוהו בכוח החוצה. הם הצמידוהו לקיר –

* הכוונה, כפי הנראה, ל"האלרצ'יקים" – חיילי הגייס של גנראל האלר.

כשהם שומרים עליו מכל צד ברוביהם המכודנים. אחד המרעים ניגש אז ל"מלאכת הקודש", ובכידון שעל הרובה קיצץ את זקנו של אבי אגב גרימת פצעים עמוקים בלחייו ובסנטרו. לאחר זאת חבטוהו במקל עבה – עד לאפיסת כוחו ואובדן־הכרתו. זעקותיו החרידו את הסביבה כולה. אולם איש לא ההין לצאת החוצה ועל הגשת עזרה הס מלהזכיר! כוכבי־השמיים הרחוקים בעלטת הליל בלבד היו עדים לזוועה המחרידה...

עוד מראה מחריד נחרת עמוק בזכרוני: בפתח הכניסה לשטח הגדול של כיכר השוק, בפינתו השמאלית, עמד בית קטן ובחזיתו – חנות־מכולת קטנה. מאחורי החנות בדירה הקטנה התמקמה בעלת החנות – חיה־פייגה רובין האלמנה עם שני בניה. חרף קשיי החיים ונטל דאגות הפרנסה גידלה האלמנה את בניה לתורה ודרך־ארץ ויגדלו לתפארת. על בנה הבכור לייבל ז"ל דיברו רבות ונכבדות בעיירה; אמרו עליו שהוא גאון ממש. והנה התנכלו גם להם.

בוקר יום אחד התדפקו על דלת־ביתה של האלמנה רובין חיילי־חזית פולנים, פרשים מקו ראשון שהיו ידועים במעשי־אכזריות סאדיסטיים. הם פרצו לבית ולקחו עימהם את שני בניה אל מחוץ לעיירה ושם קשרו אותם לרגלי סוסיהם הדוהרים, בדרך המרוצפת חלוקי אבנים וגררו עימהם את האומללים. הבן הצעיר שימסל (שמעון) שוחרר לאחר שעות של גרירה, כשהוא סובל מהלם חזק ופצעים קשים שנגרמו לו. הבן לייבל טולטל עוד מרחק רב עד לחווה חקלאית אחת. הרוצחים העמידו אותו בתוך בוסתן גדול ויפה לעצי־פרי וציוו עליו לכרות לו קבר במו ידיו. האומלל עשה כפי שציוו עליו ורוצחיו הסאדיסטים השפלים קברו אותו בעודו חי... זמן מה לא ידעו מה היה באחריתו. חיפשוהו ולא מצאוהו.

ברם, ימים מספר לאחר מכן פרצו חיילי הצבא האדום במיתקפת־נגד וכבשו את עיירתנו וסביבתה. עתה באו איכרים שוכני סביבת החווה, אשר היו עדי־ראייה למראה המחריד וסיפרו בפירוט יתר על עינוייו של לייבל ז"ל – עד שהוציא נשמתו. לעולם לא אוכל לשכוח "שעשוע־דמים" זה. בימי האסון התאכסנה חיה־פייגה עם שימסל בביתנו. זעקות בכיים של האלמנה ובנה מהדהדות על היום באוזני וכמו"כ לא אשכח את הלווייתו של הקרבן הצעיר, בעת שהובא לקבר־ישראל.

הנה כי כן; זאת היא האנטישמיות וכזאת היא שנאת־ישראל. נחלים ונהרות של דמע ודם ניגרו וזרמו מאז "עוללות" אלה ועד השמדת ששת

המיליונים ומיליון וחצי ילדים בתוכם. "שונותנו" מכל העמים וחולשתנו היו תמיד בעוכרי עמנו.

כל נדרי של רבי שמריהו זצ"ל

עם התקרבם של ימי תשרי והימים שבין כסה לעשור – עשרת ימי תשובה – לא אדע נפשי; מדי שנה בשנה פוקדים אותי כיסופים טמירים לאשר לא כאן וקשה לי להגדירם בדיוק. בעיני רוחי אחזה נופים רחוקים – נופי־טבע ונוף־אדם – וכך עד לליל יום־כיפורים צומחים ועולים בליבי קסמי נוף־ילדות ומתנגנים ניגונים ערבים, שכמותם לא אשמע עוד ואז עולים געגועים.

חמישים שנה ומעלה חלפו מאז עזבתי את עיירת ילדותי וגידולי – דולהינוב. לא אוכל להסביר למה ומדוע ניעורים בי הזכרונות דווקא בימים אלה. מתח־ריגשותי עולה בי לאורם ומגיע לשיאו בליל "כל נדרי". הריני כרגיל במקומי – בשורה הראשונה מול ארון־הקודש בבית־הכנסת הגדול והיפה בעירי נתניה. לפני עיני אנשים לבושי הדר עטופים טליתות ופניהם רוחשים יראת־כבוד וחרדת־קודש. החזן לבוש חגיגית בטלית ומצנפת כיאות ומנעים בקולו הערב את תפילת "כל נדרי"...

בכל רמ"ח אברי, בכול־כולי – חשה אני בהשתתפותי יחד עם כולם בתפילה מילה במילה – במקומי כאמור. אבל יחד עם זה מתנגנת בתוך־תוכי ומהדהדת באוזני נעימת קולו הצלול והערב של ר' שמריהו סמורגונסקי – בה התמזגו בקשות ותחנונים, רצונות וכיסופים ויחד עם אלה תביעה ודרישה מהכל־יכול לעמוד בדיבור ולקיים הבטחותיו לעמו – לגאולה שלמה! אז יודעת אני ומרגישה, כי אינני יכולה ולא אוכל לשכוח את תפילת כל־נדרי של ר' שמריהו. אזכרה גם את ערבי תשרי בעיירתי ואותם טיולים סביב ביתו, עת הקשבנו קשב רב לשירתו ולשירת המקהלה בחזרותיהם לקראת "הימים הנוראים". אז אזכור שוב כל שנתרחש והיה בעיירתי. כל שנשטף באש ודם.

דבורה דקל־האלפרין (רמת־גן)

תמונות ואפיזודות

זכרונות מבית אבא

התקופה עליה מדובר – בה נכללו שנות־ילדות וראשית־נעורים לי ולבני־גילי, ילידי סוף העשור הראשון ושנים ראשונות בעשור השני למאה הנוכחית – תקופה זו היתה רבת סערות ותמורות־פתע: מלחמת העולם הראשונה, מהפכות וחילופי מלכויות ושררה; מלחמת פולין – בריה"מ וכו'. בקיצור – אי־יציבות. **לא שפר אם כן חלקם של כל ילידי** 1910 – 1917 והאחרונים במיוחד, ובתוכם גם אנוכי. השנים היו שנות מלחמת העולם הראשונה; בין התקדמויותיהם ונסיגותיהם של הצבאות השונים – תוך פעולות קרב נהרסו ונשרפו בתי העיירה, שניבנו ברובם מעץ וגגותיהם כוסו בקש. לא קל היה להקימם מחדש; לא מעט משפחות נשארו בחוץ ללא קורת־גג. הרעב פקד בתי־אב רבים, במקצתם שררה תת־תזונה במידה מבהילה ובמקרה הטוב – תזונה לא משובחת... כתוצאה מתנאים אלה פרצו מחלות שונות והאיומות ביניהן – מגפות הטיפוס לסוגיהן – וקרבנותיהן רבים. אעפי"כ, ולמרות הכל גדלנו והתפתחנו; צרותיהן ותלאותיהן של המשפחות גידלו אותנו ואולי מוקדם מדי התבגרנו. מי יכול היה לחשוב על שעשועים ומשחקים בגני־ילדים ובכיתות "א"? טרם היו כאלה בדולהינוב והורינו היו עמוסי דאגה להביא טרף לנפשות בבית.

בשנות 1920 – 1921 או קודם לכן נתקבל חוק חינוך־חובה ב"סיים" הפולני (בפרלמנט) ונוסד בית־הספר היסודי הממלכתי ("פובשכנה") בעיירתנו. גם ילדי יהודים נזקקו למוסד זה. מוסדות־חינוך אחרים לא היו – פרט ל"חדרים" ו"מלמדים". לא מעט בתי־אב נאלצו לשלוח ילדיהם ל"פובשכנה" מטעמים חומריים, כי לא היה בידם לשלם ל"מלמד" ועל אף צערם השלימו עם עובדת הלימודים וחובת הכתיבה גם בשבתות.

דמותו של בית־אבא לא היתה שונה בהרבה מבתים יהודיים מסורתיים בעיירה, אף כי פתוח היה יותר לרוחות מנשבות בציבוריות היהודית. אין ספק שרב היה צערו של אבינו על כך שאין ילדיו זוכים

בית־הספר "תרבות" בשנת 1932

לחינוך עברי לאומי כיאות ונזקקים לבית־ספר של נכרים. בכל זאת השלים זמנית עם העובדות הנתונות, משום שרצה להעניק לילדיו גם יסודות להשכלה כללית. אבא הגיע לעיירתנו כמוסמך לרבנות בישיבת וולוז׳ין, אולם לא שימש בה מעודו ולא רצה בה כ״קרדום לחפור בו״. הוא שלט יפה בשפה הרוסית והיטיב לדעת בחכמת החשבון.

מסירות חברית ופעילות

הנוער בדולהינוב שגדל והלך וכמו״כ בני הנוער הצעירים יותר, היו **מושרשים במציאות חייה של העיירה ולא ״ריחפו בשמיים״, כי אם עמדו** מוצקים על הקרקע. הם לא נשאו נפשם לגדולות; הם חיפשו להם סדן בלבד למירצם ופעלתנותם. מה שאיפיין את הנוער כולו במיוחד – הרי זו החברות הפעילה והמסירות ההדדית לזולת – בין אם היה זה במסגרת בית־הספר ובין אם בתנועות הנוער או בחוגים פרטיים מצומצמים. הפעלתנות של אותם צעירים וצעירות הקיפה כמעט את כל שטחי החיים ללא יוצא מן הכלל. לא היה שדה־פעולה, בו לא הטביע הנוער את חותמו במסירותו ושקידתו להגשמה מוצלחת של הרעיון שהונח ביסודו. כך עמד הנוער המבוגר יותר מאחורי הקמתו של בי״ס עברי מיסודה של ״תרבות״ בעיירתנו. אחינו הבוגרים אשר שלטו מי פחות ומי יותר בלשון העברית וידעו ספר – ואין זה משנה אם רכשו את ידיעותיהם מעיון יומיומי ושינון בגמרא או מתוך השתלמות עצמית – נרתמו במסירות לרעיון. ואכן, כבר ב – 1922 הונח היסוד לחינוך עברי בעיירתנו. לא היה זה דבר קל כל עיקר; הלימודים התקיימו בחדרים שכורים ולא מרווחים כל צרכם, ללא ספרי־לימוד במקצועות השונים ללימודי טבע, גיאוגראפיה והיסטוריה, ללא מכשירים נסיוניים וכו׳. אולם מסירותם של המורים והתלמידים לבית־הספר היתה בלי גבול. יום הלימודים המתמשך לא נגמר עם צלצול הפעמון, בגמר השיעור האחרון. המורים כינסו את התלמידים לחוגים שונים בחדרי בית־הספר או במקומות מגוריהם. אחד המורים – בעל כשרונות וידע מוסיקאלי, אשר הפליא לנגן בכינורו – אירגן מקהלה. מורים אחרים תירגמו או כתבו מחזות לילדים ועיבדו להצגות בתנאים ובנסיבות של המקום, אגדות ומחזות של המשורר יצחק **קצנלסון – המשורר הטראגי לימים, אבי הפואמה ״השיר על העם היהודי שנהרג״ – ואשר הוא עצמו הלך בדרכם האחרונה של ששת המיליונים.** ההצגות נתקיימו אי־שם באורווה שנתפנתה לצורך זה או במחסן כלשהו; הילדים והמורים עמלו קשות בחזרות להכנת ההצגה; בהתלהבות טרחו באיתור חתיכות בד ובתפירתם למסך. היה זה מראה מרהיב ומעניין

פאריז אין דאלהינאוו

חברים טובים

לחזות בערבו של יום ההצגה, כיצד הלכו ילדים ומבוגרים ובידיהם כיסא או ספסל לאולם הנוער.

הצגות אלה הסבו קורת־רוח רבה להורינו בדולהינוב, בהתענגם על פרי־עמלם של ילדיהם ובהתפנותם מדאגות הפרנסה המטרידות תמיד ללא הפסק. הם מצאו עצמם לשעה קלה בעולם אחר שופע עליצות וחן אגדי. לא אוכל להתעלם בזה מקול ליבי הפועם בי ומכתיב להזכיר את חברתי נישקה גיטלזון ז"ל – סולנית מקהלתנו בצאתה משורות המקהלה צעד קדימה – ובהנעימה בקולה הערב והחם משירי ציון ואחרים, כאשר כל המקהלה מלווה אותה. לעת סיום השירה מלאה הבמה המאולתרת זרי פרחים וטבלאות שוקולד. עלי להוסיף ולהזכיר באהבה ממש את מורנו הדגול והנערץ ר' אידל דוקשיצקי "אידל דער מלמד", איש עיירתנו, בעל "חדר" בו למדו רבים רבים תורה מפיו. גם הוא הצטרף לחבר המורים בביה"ס "תרבות" ולימד תנ"ך. עולמות התגלמו בשעוריו הודות לרוחב בקיאותו והדגמותיו במשל ובחידוד.

כיצד לא אזכיר כאן תוך כבוד והערצה שלושה חברים שנשאו במסירות עד כלות הנפש בעול הקידמה וההשכלה בתוך עיירתנו? את לייבה שניידר, שלמה־אהרון שאכנוביץ' בן רבה של קהילתנו, ואת אחי שמואל האלפרין ז"ל? הללו ייסדו את הספרייה בעיירה והרבה פעולות תרבות בוצעו על ידיהם. אכן רוב הספרים היו ביידיש; מעטים היו בעברית, אך מהם למדו בני־נוער ומבוגרים על אבות ספרותנו, בשתי לשונותינו. על ברכי יצירותיהם למדו הקוראים על עמם המתעורר

בית־הספר "תרבות" בשנת תרפ"ז

ושואף לגבש חיים אחרים, על אף הקדרות והעצב באותן שנים בתוך העיירה המידלדלת והולכת. אחת מפעולותיהם הברוכות נתגלמה באירגון משפטים ספרותיים וויכוחים ציבוריים על נושאים חברתיים ומדיניים, כמו הציונות לזרמיה, סוציאליזם, קומוניזם, וכו'. זאת היתה פעולה שווה לכל נפש – תמורת כרטיס־כניסה זול ניתן לציבור ליהנות משעות קורת־רוח תרבותית. ההכנסות היו קודש להעשרת אוצר הספרים בספרייה.

אזכיר כאן עוד מאורע שנחרת היטב בזכרוני: יום אחד הגיעה בדואר חבילת ספרים לספרייה, אשר הוזמנה ישירות אצל המו"ל – לאחר שהנושאים בעול צברו בעמל פרוטה לפרוטה למטרה זו. החברים הנ"ל ועוד אחרים התאספו בבית הורי לראות וליהנות, הן "כבושם הזה לא בא עוד באפם"... לייבה שניידר ז"ל המבוגר בין אלה דפדף בספרים והחל לקרוא שיר או קטע מסיפור בהפטירו בהתלהבות ביידיש, כמובן תוך רטט: "הן שורות אלה שוות את כל הכסף שהשקענו...!" כיצד ואיך לא אזכיר את אחי חיים האלפרין – מזכיר בית־הספר העברי? הוא היה מעורה בכל העניינים הטכניים ונשא בעול הכבד של תקציב המוסד, דאג לתשלום שכרם הצנוע של מורינו, אשר הסתפקו במועט ושקדו על קידום בית־הספר בכל תנאי ובכל מחיר. תמיד היה מצוי עם חבר המורים, שמע על דאגותיהם ומשאלותיהם (אליו פנו תמיד) עד לעזיבתו את עיירתנו לרגל נישואיו – בעיירה אחרת סמוכה והקמת משפחתו בה. בפרוץ מלחמת הצורר הנאצי נגד בריה"מ וכיבוש סביבתנו ע"י צבא הפולשים המרצח חזר לעיירתנו להיות יחד עם אמנו שנתאלמנה. בעודו שופע מרץ ומסירות, פעיל ומלא רצון־הקרבה למען הזולת, לא יכול היה שלא להימנות על חברי ה"יודנראט" – תוך פעילות רבה לסייע, לגונן ולהציל כל יהודי מצרה מצוייה ובלתי מצוייה.

בשורות איוב רודפות זו את זו באו והגיעו גם לעיירתנו: בשורות הרס, הרג והשמד בעיירות הסמוכות – אות קרב ובא כי גם על דולהינוב בית־גידולנו תעבור הכוס... אולם אחי האהוב והיקר לא חס על עצמו; בכל מקום בו התייצבה צרה היה מצוי לעזור ולמלט. ובלכתו כך יום אחד ברחוב בשליחות ה"יודנראט" ראה אותו נאצי, אשר טייל להנאתו ונתקל בפניו היפים והאציליים. דמותו של אחי הסעירה את הצורר ובו במקום שלף את אקדחו והריק בו את מחסנית כדוריו, בהפליטו בשפת הרוצחים "היפה והתרבותית של ההערן־פאלק" (עם האדונים): "על יהודי יפה כזה למות!" אין לו זכות לחיות! כך קופד פתיל־חייו במחי יד וחטאו היחיד – היותו יהודי וזכייתו במתנת בוראו – יפה ומושלמת ללא דופי!

נערה צעירה הייתי בבחינת קטינה עדיין; אולם אותו ליל עליו אספר בזה לא ימוש מזכרוני; עיירתנו היתה כאמור עיירת גבול בין שתי מדינות נפרדות – פולין וברית־המועצות. נחל קטן ולא עמוק זרם בה והוא נתמשך במרחק קטון מהקו המפריד בין שתי המדינות.

הדבר עליו אספר נתארע בסוף שנות העשרים – 1928 או 1929. בתנועה הציונית חל משבר זמני והעלייה לא"י נחסמה גם היא. רוחות של "שמאלנות" ממזרח חלפו והגיעו לעיירתנו וגם שבו לבבות רבים מקרב צעירים ובני־נוער, אשר ניצבו באפס־מעשה ובחידלון ללא סיכוי לעתיד בעיירה המידלדלת, בתוך פולין האטטיסטית המצרה יותר ויותר את פרנסת היהודים ומיעוטים אחרים. הן כולם חתרו ושאפו לעתיד טוב יותר ומשופר, במצב של שחיקה כלכלית מתמדת. לא יפלא איפוא כי התעמולה הקומוניסטית ותיאוריה של ברית־המועצות – כמשכן יושר וצדק לכל וארץ החופש לאדם העמל – משכו רבים להיספח אל הדגל האדום... בעיירה נתארגנו כמה וכמה תאים חשאיים ובתוכם אחדים מבני־משפחתי והקרובים לה. מטרתם של הנספחים לתאים אלה היתה חציית הגבול בחשאי כדי להגיע לברית־המועצות.

יום אחד הגיעה לעיירתנו קבוצת צעירים ונתעכבו על סף ביתנו; העגלון הביאם מתחנת־הרכבת בבודסלאב. הם היו יוצאי ווארשא, לודז', לובלין וכו'. אין ספק כי כתובת ביתנו היתה ידועה להם והם הגיעו אליה ישירות. מטרתם היתה לעבור לברית־המועצות. בביתנו שיכנו אותם בחדר צדדי ומרוחק, מבלי שייראו לעין זר עד לחשכת הליל – שעות בואו של המוביל אל מעבר לגבול – איכר מאחד הכפרים, אשר היטיב לדעת כל שביל ומשעול וטרח ועמל לשם רווח. בני ביתנו היו אותו יום אפופי פחדים ומתח רב. היינו בחזקת סכנה. בהיותי קטינה הוטל עלי לדאוג לסיפוק כל צורכם באשר למזון וציוד כלשהו. ברור שידעתי מה גדול הסיכון וידעתי לשמור סוד ולהחריש... תוך רטט ובמתח גובר ועולה, שרויים היינו בהמתנה לשעת האפס לבואו של המדריך "הגואל" והמוביל. הוא הגיע לאחר חצות ועימו עגלה גדולה מרופדת קש. חיש מהר נפרדו מעימנו הצעירים בלבביות ואנו איחלנו להם הצלחה בדרכם. **כעבור יום או יומיים ידענו כבר, כי הקבוצה חצתה את הנחל ועברה את** הגבול – ישר אל הזקיף של משמר הגבולות מעברו השני. האם היטיב

גורלם עימהם? זאת לא ידענו והשאלה שאלה היא. אבל דבר אחד ידענו בוודאות: מטענם הזעיר לא היה עימהם; "גואלם המוביל" סחבו באמתלא כי יביאו בעגלה, אולם את חפציהם לא ראו עוד. זמן קצר – שבוע או יותר לאחר מכן – הגיעה שוב קבוצה אחרת; הן היתה זו דרך סלולה... אולם הפעם היה זה "מופע" אומלל ועניין ביש, שהעמיד בסכנה את כולנו. המוביל נתחלף וגם איחר משום מה להגיע; היה זה מסוכן ביותר. הקבוצה יצאה מאוחר ובאור הבוקר המהבהב ניתן בקלות להבחין ממרחקים בכל נקודה זעירה הנעה בשטח. אף על פי כן החליטו להסתכן. היטבנו לדעת כי לא טוב עשו בצאתם כה מאוחר ומאז לא עצמנו עין כל אותו ליל. משנצנץ השחר ניגשתי אל חלון והזזתי את הווילון והנה ניצבו לפני מרחוק חברי הקבוצה אשר נפרדנו מהם לפני שעות מספר וידיהם רתוקות באזיקים, פניהם עמוסי דאגה וידעו מה צפוי להם – שהות ממושכת בכלא פולני תוך מכות ועינויים – כקומוניסטים ויהודים... גם בני משפחתי היו מודאגים. אך למזלנו לא גילו הצעירים דבר והכחישו כל קשר עימנו. המוביל פשוט היה מכור מלכתחילה ומסרם ישר למשמר הגבול.

תקרית עצובה המעוררת כבוד

שוב נעתקים נצנוצים ממגרות זכרוני ומתגבשים כדי תמונות המביאות לידי ביטוי, מאורע או תקרית שחלפו אי־פעם. אוסיף ואספר איפוא על מאורע נוסף, אשר הסעיר את העיירה כולה על אוכלוסייתה היהודית והנוצרית גם יחד. הזכרתי כבר לעיל כי ב"פובשכנה", בבית־הספר הפולני למדו גם בני משפחות יהודיות בכל הכיתות. לרוב הצטיינו התלמידים היהודים גם בלימודים וגם בפעילויות חברתיות מכל המינים. אחדים מהיהודים גם היו בוועדות הכיתות ועזרו בפועל לארגן פעולות שונות. אחת מהן – מקהלת כיתות של בית־הספר. לעיתים רבות נתקנאו התלמידים הנוצרים בחבריהם היהודים והתנכלו להם, מתוך רצון להלעיג עליהם ולהשפילם בעיני הציבור בעיירה. והנה הביא יום אחד מדריך המקהלה ומנצחה שיר אנטישמי – כולו לעג וקלס ליהודים. הבחורים הנוצרים צחקו והלעיגו על חבריהם בחקותם את "המבטא" היהודי בפולנית השגורה בפיהם. באותה כיתה למדה גם אחותי הבכירה סוניה שהיתה פעילה במקהלה. היא בלטה בהשפעתה על כלל הכיתה ועל החברים היהודים בפרט. הספיק רמז קל מצידה כדי לעורר את חבריה היהודים להגיב ולעשות כמוה. כך אמנם עשתה; היא קמה ויחד

עימה קמו ועזבו כל היהודים את אולם החזרות. הנהלת בית־הספר, המורים ואנשי הציבוריות הפולנית קיבלו דבר זה כהכרזת מרד גלוי ולא יכלו לעכל זאת. מובן שלא השלימו ולא עברו לסדר היום. את חמתם כילו בעונש החמור, אשר הוטל על אחותי – גירוש מבית־הספר לתמיד – למען יראו הכל שאין מקום למרד בבית־הספר.

דבר העונש הטיל סערה בקרב יהודי העיירה; אפילו אלה שלא הצדיקו את המעשה טענו כי העונש חמור מדי, מה גם שהיו לכך סיבות ריגשיות מצדיקות ולא היתה זכות לאף אחד להלעיג בפומבי על התלמידים. החלו מרוצי שתדלנות ממורה למורה ומהמנהל לוועדה הציבורית אשר פיקחה על בית־הספר. בסופו של דבר הוחלט והוסכם על דעת הכל להחזיר את אחותי לספסל הלימודים בתנאי שתבקש סליחה בפומבי – קבל חבר המורים כולו וכל כיתות בית־הספר, וכמובן בנוכחות כל התלמידים היהודים. לא קל היה לשכנע את אחותי לבקשת סליחה כזו, אף כי גירושה הציב מחסום בפני המשך השכלתה שהיווה את תוכן חייה. בכל זאת נכנעה כדי לסיים את שנת הלימודים. טכס בקשת הסליחה נתקיים כפי שתוכנן. אחותי סוניה עמדה זקופה וגאה וביטאה את אשר הוטל עליה. כל התלמידים היהודים בכו במעמד משפיל זה. אף כי אחותי עצמה השלימה עם הגזירה, היא לא המשיכה עוד בלימודיה ככלות השנה.

אחד ממורי "תרבות" התנדב ללמדה עברית ולהכינה ללימודים בסמינריון למורים; הוא לקחה עימו לווילנא ועזר לה להתקבל לסמינריון של ד"ר טשרנו. היא גמרה את המוסד בהצטיינות ונשארה כמחנכת בבית־הספר לדוגמא על יד הסמינריון, בו המשיכה בהוראה שנים מספר ובהצלחה מושלמת. בכל זאת לא הסתפקה בכך; הדחף להשכלה גבר עליה. היא הגישה בקשתה להתקבל למכון לרפואה באוניברסיטה הווילנאית. למרות הצלחתה בבחינת וההמלצות שהיו לה לא נתקבלה בגלל ההגבלה שהוטלה על קבלת אחוז מסויים בלבד של סטודנטים יהודים – ה"נומרוס קלאוזוס" המפורסם. היא לא ויתרה ולא נכנעה, היא החליטה לבצע רצונה גם במחיר הינתקות מבני המשפחה וחברים והעמדת חייה בסכנה – תוך חציית הגבול אל ברית־המועצות. אכן היא עשתה זאת בהצטרפה לדרכה של אחת מקבוצות הנוער הקומוניסטיות אל מעבר לגבול, שם השיגה אמנם את מבוקשה והיתה לרופאה בגמר לימודיה. בשנות המלחמה נגד גרמניה הנאצית שימשה כרופאה צבאית ולאחר מכן, עם כניעתו של האויב וגמר פעולות האיבה,

שבה לעיירתנו. בפרק זמן מאוחר יותר עלתה יחד עם בעלה גרשון יפה ז״ל למדינת־ישראל, המשיכה בעבודתה הרפואית במסגרת קופ״ח הכללית ברמת השרון. היא עבדה תוך מסירות לפונים אליה אף החזירה רבים לבריאות טובה. כך עבדה במרפאה משך חמש־עשרה שנה עד לגיל צאתה לגימלאות.

קבוצת נוער

חיה זמיר (כפר גלעדי)

מיין קינדער־היים

צום אנדענקען פון מיין קינדער היים, מיינע געטרייע באבע, זיידע און מומע, א סאך א סאך האב איך אייך צו פארדאנקען. מיין גאנצע קינדהייט האב איך ביי אייך דורכגעלעבט. 2 יאר בין איך אלט געווען ווען מען האט מיך צו אייך געבראכט ביז 13 יאר. א סאך א סאך ליבע האט איר מיר געגעבן אין מיין אומפארגעסענע שטעטעלע דאלהינאוו. און געדענקען וועל איך דאס קליינע הייזעלע, מיט דעם שטייןביים אריינגאנג, מיט דעם גרינעם גארטן. די גוטע באבע וואס האט מיר אזוי פיל ליבע און גליק געגעבן. און דער גוטער זיידע מיט דער לאנגער שיינער בארד, וואס האט מיר נאך בריף געשריבן אין ישראל און געלט אין די קרן־קיימת פושקע געלעגט.

די מערדער האבן מיין גוטן זיידן אומגעבראכט. מיין באבע איז געשטארבן מיט איר אייגענעם טויט פריער. און מיין גוטע מומע וואס האט מיך געצערטלט ווי איר אייגן קינד, איז געשטארבן אין רוסלאנד נאך א סאך איבערלעבענישן און קראנקהייט צוזאמען מיטן פעטער. מיין גאנצן לעבן וועל איך אייך אלעמען געדענקען און דערמאנען זיך אין די זיסע קינדהייט מיט א סאך א סאך ליבע.

געדענקען וועל איך די קליינע הייזעלעך, מיט די עפל גערטנער, מיט דעם טייך, מיט דער בהמה אין שטאל און דעם פערד און וואגן, וואס איך בין מיטן זיידן שפאצירן געפארן. פארשוווּנדן איז אלעס. בלויז זכרונות. איך זע אייך אין מיינע חלומות אומעטיקע און פארזארגטע. טייער און ליב זייט איר מיר געווען, און איך דענק אן אייך א סאך.

קינדער־יארן

ווו זייט איר! ווו ביסטו געטרייע מוטער, מיט דיינע גוטע שווארצע אויגן, מיט דיין ווייכער האנט וואס גלעט שטענדיק איבערן קאפ, מיט דעם ברייטהארציקן מאמעשן שמייכל. נישטא מער, צוגענומען האט מען דיר, געטרייע, אומשולדיקע מוטער. דיינע קינדער בלאנדזען, זוכן דיר, און דיך האבן די מערדער צוגענומען. און געזוכט האסטו דיינע

קינדער ווען די מערדער זיינען נעבן דיר געשטאנען. מען האט דיר נישט געלאזן א גלעט געבן דיין קינד דאס לעצטע מאל, ארעמע מאמע. און די קינדער וואס זיינען לעבן געבליבן ווייסן נישט ווו דיין קבר איז.

א סאך א סאך אידישע מאמעס ליגן צוזאמען, און שטיינער מיט גראז האבן אייערע קברים באדעקט. און געבליבן איז איין קינד פון דער גרויסער משפחה. און עס וויינט דאס הארץ פון קינד, און פארכמארעט איז זיין לעבן. עס פעלט אים די מאמע.

נקמה וועל איך נעמען. איך וועל נישט שווייגן. פייניקן וועל איך די מערדער, שלאכטן זיי אין די גאסן. נקמה מוז מען נעמען, ווייל גרויס איז דער צארן און דער ווייטיק.

ברידער, שוועסטער, ווו זייט איר. ניטא קיין אפקלאנג, נישטא מיט וועמען צו דערמאנען זיך אין די זיסע קינדער יארן, ווען מען פלעגט צוזאמען זיין, און זיצן ביים פאטער אויפן שויס, און דער טאטע מיטן גוטן שמייכל אויפן פנים. ווו איז די ווארעמע שטוב פרייטיק צונאכט, ווען אלע זיינען צוזאמען ביים טיש געזעסן מיטן יום־טובדיקן שמייכל, און דער גוטער פאטער האט דערציילט געשיכטן פון מלחמה צייטן און מיט ליבע אויגן געקוקט אויף אונדז. און די קינדער מיט אפענע מיילער האבן יעדעסווארט געשלונגען. די גרעסערע קינדער האבן די קלענער אויף די הענט געהאלטן און געצערטלט.

אך, איר גוטע געטרייע קינדער יארן. צעבראכן האבן די מערדער אונדזער היימישע שטוב, צוגענומען מאמען און טאטן, ברידער און שוועסטער. נישטא מער קיינער. און ווען עס בלייבט אמאל איינער, ווי איז אים. נישטא מיט וועמען צו דערמאנען די טרייע שיינע קינדער יארן. ניטא מיט וועמען צו צעטיילן די ליידן. דער קישן איז דאן דיין חבר, אים קענסטו אלעס אנפארטרויען, און די אויגן זיינען פייכט פון דעם שטילן געוויין.

יצחק רדושקוביץ (רמת־גן)

שלושה ימים בחיי

ילדות מרודה

אחד מזכרונותי היקרים הוא איך אמא לקחה אותי כשהייתי בן 7 או 8 לבית־הספר העברי "תרבות", שעוד היה מפוזר בבניינים הפרטיים. הלכנו לבית־הספר (ב"נייער מארק") אצל משפחת רודשטיין ונכנסתי לכיתה א'. בהתחלה התביישתי, אבל כעבור זמן קצר קיבלו אותי החברים יפה. הייתי קצת מוכן, הספקתי להיות ב"חדר" אצל ראובן קופילוביץ. כל שאיפתה של אמא היתה ללמד אותנו בבית־ספר עברי שהיה פרטי עם שכר די גבוה שלא כל הילדים של העיירה זכו לכך. חלק מהילדים למדו בבית־ספר פולני שהיה ללא תשלום.

היו זמנים אצלנו כאשר מהמשפחה למדו 4 ילדים בבת אחת באותו בית־הספר ואמא ז"ל היתה פורעת את התשלומים בזמן, שלא ישלחו אותנו הביתה להביא כסף בעד הלימודים

המצב הכלכלי היה די קשה. היינו משפחה גדולה, ביחד 12 נפשות, מהן 8 ילדים, סבתא ושיקסה שגדלה אתנו כבת גדולה ממני. אבא ז"ל היה עובד קשה מאוד, היה מביא סחורה לחנויות מווילנה. קראו לזה קומיסיונר. רוב הזמן היה בדרכים. למרות הבית הקטן היתה אמא מסתדרת יפה, היתה עובדת יום ולילה. בלילה היתה מתקנת את הבגדים – "א לאטע דא, א לאטע דארט". היתה דואגת שיהיו לנו בגדים לחגים, גם חדשים. כל השאיפות של אמנו היו לתת לנו את החינוך הטוב ביותר.

בשנת 36 החליטו אבא עם יתר 3 הקומיסיונרים לקנות אוטו־משא להובלת הסחורות. לפי התכנית מכרו את הסוסים והשקיעו את כספם באוטו. אמנו התנגדה מאוד אבל זה לא עזר הרבה. הסוס שלנו היה הכי טוב מכל הסוסים של הקומיסיונרים והוא נמכר ליעקב סגלצ'יק שגר באותו רחוב. כשהוא היה עובר ברחוב שלנו, היינו יודעים תיכף שזה הסוס שלנו לפי רקיעת הרגליים. אמא היתה בוכה כשהיתה רואה את הסוס, אבל סגלצ'יק לא היה אשם שהוא קנה אותו. אמא הרגישה שמתקרב אסון, אבל לא היה מה לעשות.

בזמן הזה למדתי כבר חייטות אצל הירשל קזכוב, הדוד מצד אמי. הייתי נכד של קופל דער שניידער. למדתי קרוב לשנה, אבל פה התחיל המשבר שלי. התברר שהאוטו היה מביא הרבה צרות. כל פעם נשבר משהו. הרבה פעמים הוא נשאר בדרך בגלל התקלות. עובדה שהיו הכנסות מכל ההובלות, אבל המשפחות נשארו ללא שום הכנסה. יותר מכל האחרים סבלה המשפחה שלנו, שהיתה הגדולה מכל המשפחות של הקומיסיונרים ולא היתה לה שום הכנסה אחרת. המצב אצלנו נעשה פשוט קריטי. נשארנו ללא קיום. ממש לא היה לחם לאכול.

אני זוכר שבא אלינו בן־דודו של אבי, הרצל רדושקוביץ ואמר, שצריך תיכף ומיד לקנות איזה סוס ולהמשיך – זאת הברירה האחרונה. הוא גם הציע לנו סוס אצל מכירים שלו. כעבור יומיים היה כבר סוס ברפת שלנו. כיוון שהעגלה עם הציוד של הסוס נשארו אצלנו, אפשר היה כבר לעשות משהו. לצערנו הרב לאבא לא היה הרבה זמן להובלה על הסוס בגלל העבודה שלו כקומיסיונר. אני זוכר שאבא נכנס לבית־המלאכה של הדוד הירשל ואמר לי: "בן יקר לי, אני מאוד מצטער, אבל בלית ברירה אני לוקח אותך מפה כדי שתתחיל לעבוד עם הסוס בנסיעות, שנוכל להתקיים באיזו שהיא צורה". האם היתה לי ברירה? ודאי שלא.

וכך נעשיתי לעגלון הכי צעיר בעיירתנו. אני זוכר שיכולתי לרתום את הסוס. אבל לסגור את הריתמה לא יכולתי. לא היה לי כוח. הייתי אז בן 14 ושערו לכם איזו צורה היתה לי. בתנאים ההם, כשהאוכל היה דל, ואנו היינו רזים, קטנים וחלשים, אבל זה היה מצבי.

אבי היה נותן זלוטי או חצי לבעל־עגלה שישגיח עלי ויעזור לי. האפוטרופסים שלי היו הירשל מלכה'ס או מוליק דער איידים. הייתי מוביל כל מיני סחורות לרכבת לבודסלב או למקומות אחרים. היו מיטענים די כבדים, שקים של 90–100 ק"ג או גלילי פשתן או ברזלים. ברוב הזמן הייתי נוסע במצב־רוח ירוד ביותר. הייתי בוכה לפעמים בזמן הנסיעות בגשמים. בגדי היו דלים, אבל מה יכולתי לעשות. הייתי הבכור בבית ועלי רבץ כל העול.

אני זוכר שחזרתי פעם מגלובוק ביום ששי, הובלתי פשתן לליברמן והרווחתי 15 זלוטי. הבאתי הביתה ולמחרת במוצאי־שבת ביקשתי מאמא 20 גרוש (פרוטות) והיא נתנה לי רק 10 כדי לקנות סוכריה אצל יוסקה שייניוק. אמרתי לה: "למה 10? הסתכלי, שמרל מירמן מקבל חצי זלוטי ואפילו יותר". אמא אמרה לי, שאם תתן לי יותר, לא יישאר למחר לקנות קמח לאפיית לחם ולילדים לא יהיה לחם. אחרי שתשלם בעד החציר

והשחת, בקושי ישאר ללחם. היא התחילה לצעוק עלי, אחר כך פרצה בבכי ואמרה: "אוי ואבוי לנו, אני צועקת על המפרנס שלנו!" ובכינו ביחד.

לפעמים אני חושב, שהודות למצב ההוא אני קיים והיום אני יכול לכתוב את הזכרונות האלה. הודות לעובדה שהייתי רגיל לנסיעות בכל מיני מצבים, היה לי האומץ להתגלגל בזמן השואה בין הגיטאות והשחיטות ולא פחדתי מהיערות ומכל הקשיים שפגשתי בזמן השואה.

באיזה תנאים הייתי נוסע? אמא ז"ל היתה נותנת לי פרוסת לחם ושני בצלים, לפעמים פרוסת גבינה. לעיתים רחוקות היתה קונה לי חתיכת נקניק אצל יוסף-חיים דער קצב. זה היה חג בעיני. וכך זה המשיך עד למלחמה בספטמבר 1939.

בינתיים קטנה קצת משפחתנו. כבר לא היתה אצלנו סבתא שהלכה לעולמה ואמא שלחה את השיקסה נדיה לאחותה בוואשה בגלל המצב הקשה. והאח השני ראובן הלך ללמוד חייטות אצל הדוד ובלי הפרעות והתחיל כבר להרוויח קצת.

3 ימים זכורים

אני רוצה לציין 3 ימים בחיי שעברו עלי בעיירה, שלא אוכל לשכוח אותם כל ימי חיי. הם היו: ב־17 בספטמבר 1939, באחד מימי יוני 1944, ובספטמבר 1958 כשנפרדתי מעיירתי. ידעתי שזאת הפעם האחרונה ולא אראה עוד את דולהינוב.

כשפרצה המלחמה, סיכם אבי עם ה"פריצה" להביא את חפציה היקרים מסוחובור לווילנה. היא הרגישה שבאה תקופה קשה, וב־17 בספטמבר קמנו עם אבא השכם בבוקר לנסיעה אל ה"פריצה". פתאום שמענו יריות מצד הגבול. אמרתי לאבא שזה בערך בזווילין, כמה קילומטרים מאתנו. אבא אמר שיתכן שאלה הרוסים, אבל בכל זאת יצאנו. אבא אמר לי לראות איפה החיילים הפולניים. ירדתי מהעגלה, לא ראיתי שום תנועה מיוחדת והמשכנו לנסוע. כשהגענו לסוחובור, סיפר אבא ל"פריצה" שהיו יריות מכיוון הגבול. היא אמרה לסיים תיכף ומיד את הטעינה על העגלה ולנסוע. המיטען היה מזוודה גדולה.

שמנו את המזוודה על העגלה ואבא התחיל להתכונן לנסוע. לפתע אמרה לאבא להמתין ושלחה לדולהינוב את מנהל המשק שלה כדי לדעת את הנעשה. הוא חזר אחרי שעה וחצי בערך ואמר לה שהרוסים שבו את

ה"פריץ" נייזאביטובסקי כשהוא פצוע ולקחו אותו אתם וכנראה שהם נכנסים, אבל לפי שעה לא נכנסו לדולהינוב.

ה"פריצה" לקחה מיד את סוסה עם שלושת הכלבים ומזוודה קטנה ביד וירדה אלינו. אמרה לנו לנסוע הביתה עם המיטען. "אם יהיה שלום, יהיה בסדר, תחביאו את הדברים", אמרה. קפצה על הסוס וברחה לכיוון מיאדל. כל העובדים הסתכלו על זה ואף אחד לא אמר כלום. אבא ואני עלינו על העגלה וחזרנו הביתה. הכנסנו לרפת את העגלה עם המיטען, סידרנו את הסוס. זה היה בערך באמצע היום.

יצאנו עם אבא לשוק, זאת אומרת לכיכר העיירה. הרבה יהודים הסתובבו והרבה גויים באו לכנסייה בגלל יום א'. כעבור שעה הגיעו מרחוב פולוצקר שתי מכוניות משוריינות של הצבא האדום ונעצרו בכיכר. רבים פחדו. אנו נשארנו וגם אנשים רבים אחרים וניגשנו אליהם. יצא מאחת המכוניות איש צבא, כנראה קצין, ואמר להישאר במקום. "באנו לשחרר אתכם". כעבור 10 דקות הגיעה משאית שלהם עם חיילים וקראו להתאסף בכיכר. זה היה על יד החנות של שמרל חיה־פייגעס. אחד עלה על המרפסת והתחיל לשאת נאום ש"שיחררנו אתכם מהקפיטליסטים, מהפריצים הפולנים ופה נתאחד עם ברית־המועצות".

רוב האנשים בכיכר היו יהודים. אני זוכר שאחרי הנאום שאל הקצין אם יש שאלות. ניגש אליו מקס מאירסון ושאל ברוסית רהוטה, איך יהיה עם הכסף, והוא השיב: "בינתיים הכסף שלכם יהיה הכסף שלנו". אחרי כמה שעות התחילו לנוע שיירות של הצבא האדום.

למחרת בא מנהל המשק של ה"פריצה" עם שתי רוסיות ומפקד המיליציה הזמנית, יוסקה שייניוק, ולקח את החפצים שה"פריצה" הסתירה אצלנו.

היום השני החשוב בחיי היה ביוני 1944. שהינו עם ה"אוטריאד" הפארטיזני ובאה השיירה הראשונה של הצבא האדום כדי לשחררנו. זה היה 15 ק"מ מדולהינוב בעיירה קרייסק. ניגש אלינו קצין ושאל מי מכיר היטב את הדרך לדולהינוב. אני הייתי אז בשמירה על מפקדת הפארטיזנים. המפקד אמר שאני מדולהינוב ורצוי שאני אכנס הראשון לדולהינוב. עליתי על רכב יפה מתוצרת אמריקה ונסענו. אמרתי להם שאין פה גשר, והקצין שאל אותי האם סוסים עוברים פה. אמרתי שאני יודע את המקום הכי רדוד בו עוברים הסוסים. הנגמ"ש נכנס במהירות לנהר. זה היה בכפר קמנה. מיד היינו בצד השני. בפעם הראשונה בחיי

ראיתי דבר כזה. גם הגויים קפצו מבתיהם והסתכלו על דבר כזה. הם לא האמינו שאלה הרוסים. אני הייתי אז בבגדים ישנים וקרועים של הצבא הגרמני עם נשק חדש אוטומטי, וכעבור דקות ספורות היינו כבר בדולהינוב ועצרנו על יד בית־הקולנוע ("דום לודובי") ששכן בקצה העיירה.

מרוב התרגשות לא יכולתי לדבר, רק הסברתי בקיצור לקצין שאני מפה ומה עבר עלי. כשירדתי מהרכב ניגשו שתי נשים ואמרו שלפני כמה שעות ברחו כמה מהגרמנים עם אנשי המשטרה לכיוון קריביץ'. כעבור כמה דקות הייתי על יד רחוב ווילייקה בפינה. הקצין אמר לי להיזהר מאד. ייתכן שיש עוד מישהו מהשרידים הגרמניים. הוא הציע לי ללכת בחזרה למפקדה שלי, אבל אני הייתי מבולבל לגמרי. המשכתי ללכת לכיוון הכיכר, מרחק של 100 מטר בערך. משני הצדדים היו עדיין שריפות. כנראה שהגרמנים שרפו כמה בתים לפני שברחו. ידעתי שאני הראשון מהניצולים מדולהינוב שדרכתי על אדמתנו ב"שטטלה" שלי. נכנסתי לכיכר והמשכתי ללכת לכומר. כשנכנסתי לחצר של הכנסיה, פגשתי את הכומר. הוא הכיר אותי מיד. הוא באמת היה הטוב בידידינו. בזמן השואה בא אלינו ואמר שבמרתף אצלו יש תפוחי־אדמה והוא פתוח ואנו יכולים לקחת כמה שאנו צריכים וכך עשינו.

הוא אמר לי: "בוא אתי". הוא עצר על יד אותו מרתף על יד עץ האגסים שלו שבילדותי הייתי בא לגנוב ממנו אגסים. הוא סיפר לי שעל יד העץ הזה הרגו את אמי עם שתי אחיותי ושני אחי. הם יצאו יומיים אחרי שהרגו את שאר היהודים, התיישבו על יד העץ ולא יכלו עוד ללכת. כעבור שעה הודיעו על כך השקצים לאנשי המשטרה ובא אחד השוטרים והרג אותם. הכומר שלח את משרתו קאזיק והוא לקח אותם לקבור בבית־הקברות. אני לא יכולתי להוציא מלה מפי. ואיני יודע מדוע, אפילו דמעה לא יצאה מעיני.

הכומר אמר לי לא לעשות שום דבר, אלקים יעשה את החשבון עם האשמים, ואמר לי להיזהר. הוא הציע לי לאכול משהו, אבל לא לקחתי ממנו כלום. נכנסתי לחצר של ז'קובסקי, אבל לא היה שם אף אחד וגם לא היה אף אחד מהגויים. כנראה הזהירו אותם. הלכתי עם הנשק, ז"א עם התת־מיקלע כשהוא דרוך, אבל לא היה אף אחד. נכנסתי דרך בית־הספר בו למדתי בילדותי. נכנסתי לרחוב פולוצקר ומולי ניגש אחד בשם זיזנייבסקי. שם היו גרים אבא ולובה גיטליץ עם הילדים. נשארו שם כל הרהיטים והרבה חפצים של יהודים. הוא הציע לי לאכול ולנוח.

נשארתי שם לישון. אחר כך התברר לי שהוא פחד מאוד. הוא לא נרדם לרגע ורק שמר עלי.

הספקתי עוד לעבור את רחוב פולוצקר. לצערי לא מצאתי אף אחד שאוכל לנקום בו. בערב באו כמה מהפארטיזנים מבריגדת קוטוזוב. רק למחרת החלו לזרום מכיוון דוקשיץ יחידות מהצבא האדם לכיוון המערב. למחרת בבוקר הלכתי דרך הרחוב שלי ברגל לכפר זיזנייבו. לקחתי עגלה שהסיעה אותי למחנה שלי. בדרך עליתי אל בית־הקברות, הסתכלתי וחשבתי שאין מה לעשות פה ואין מה לחזור הנה. אבל במציאות היה אחרת.

הפרידה מהעיירה – ספטמבר 1958

זה היה היום השלישי הזכור בחיי. אני עם אשתי ו־2 בנותי גרים בעיירה וידז. קיבלנו היתר־יציאה לפולין. אנו עוזבים את המקום הזה. באנו להכין את הדברים לקריביץ', שם גר גיסי עם משפחתו. התכוננו לעזוב ובסוף החלטתי לבוא להיפרד מדולהינוב. אני יודע שזאת תהיה הפעם האחרונה, לא נחיה באשליות, ודאי לא תהיה הזדמנות לבוא. קודם הייתי בא לשם כל חודש בכל הזדמנות. שם היה גר אבי, אבל הפעם זה שונה. אבא כבר בפולין וגם האח השני. אני אחרון שיוצא מפה. וכך באתי למשפחת קרמר. כרגיל הכינה בת־שבע אוכל, וכשסיימתי לאכול אני אומר להם שאני הולך להיפרד. ואכן הפעם זה היה שונה. נכנסתי לרחוב שלנו, באריסאוּוער גאס, הרחוב שכולם עברו בו בדרך לבית־הקברות. עברתי פעמיים, לקח לי אולי שעה. קודם כל באתי על יד הבית שבו נולדתי. מצאתי שם שני עצי לילך. בילדותי נטעתי אותם. ומצאתי את האבן שליד הכניסה לבית. הבית, כמובן, אינו קיים מזמן. עוד בזמן השואה הורידו אותו.

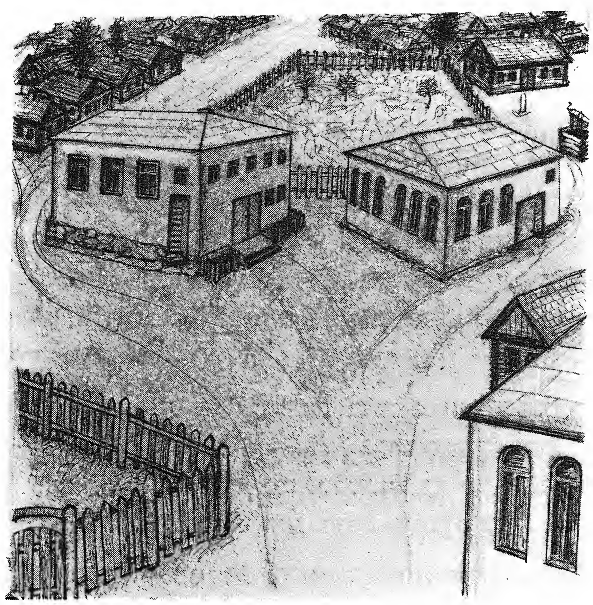
נעצרתי, בכל מטר נזכרתי ליד כל בית. נתחיל משמאל: יוסף־חיים דער קצב, מולו המאפיה. אחר כך נחום־משה. נשאר הבית של דימנטשטיין. ריבונו של עולם, איפה נכנסו כל כך הרבה תושבים? הרחוב כל כך קצר. רחוב שהיו בו רק יהודים. היום עומדים כמה בתים.

עליתי ל"שול־הויף". במקום בו עמד בית־המדרש של הסנדלרים יש היום נגריה. הנה החורבות של שני בתי־הכנסת של החסידים והמתנגדים ופה היתה החצר של החופות. הכל כה קטן, נדמה שזה היה שטח כל כך גדול.

אחר כך הלכתי לבית־הקברות. מצאתי שם את המצבה של סבי, והעיקר – המצבה הגדולה של שרידי העצמות של הקדושים שהציב שמואל אלפרוביץ עם הקבוצה שלו, בתוכם אבי.

אני חושב: כל הכבוד לו. פה נעצרתי ובכיתי. אני יכול לומר בוודאות שבפעם הראשונה בכל התקופה. אין לי טבע לבכות. עמדתי ורציתי לומר קדיש, אבל אסור. קודם אף פעם לא שמתי לב לזה, אבל הפעם ידעתי שאני נפרד מהכל וזה הסוף של ה"שטטלה" שלי.

הנהג חיכה לי ביציאה מהעיירה על יד הדרך לקריביץ'. זה היה איצקה גלר שגר בקריביץ' בזמן הזה. עצרתי ביציאה ורק הסתכלתי. בולטת במיוחד החורבה שבאמצע העיירה. בולטות גם שתי הכנסיות. וכך גמרתי עם עיירתי לעולם. ואני חושב שכך נגמרה ה"שטטלה" בשביל כל אלה שנשארו בחיים מדולהינוב.

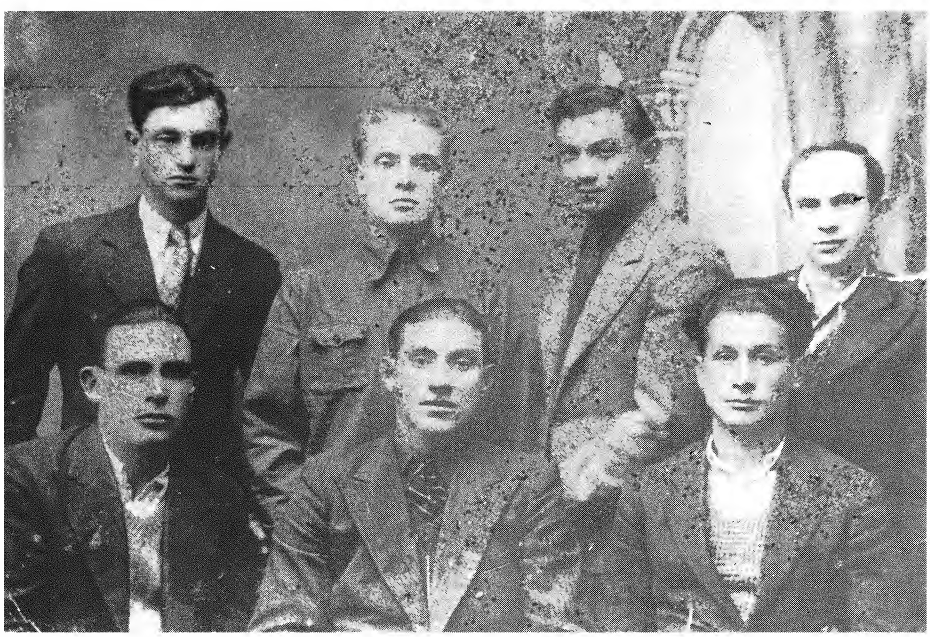

הניה צוקרניק לבית קצוביץ׳ (תל־אביב)

פירורי זכרונות וזוטות

״לינת הצדק״ בעיירה

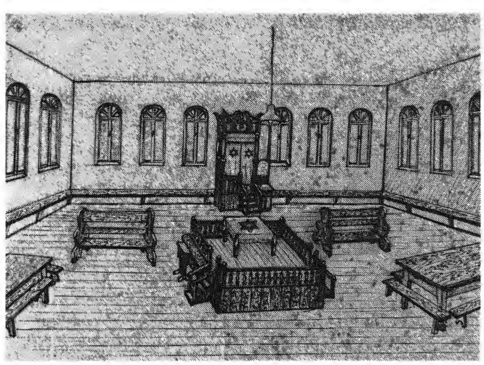
אם נסקור את חיינו בעיירתנו הקטנה דולהינוב, ייראו לנו כפרימיטיביים ביותר לפי מושגי ימינו; ללא נוחיות בכלל. ללא חשמל וללא תחבורה ציבורית כמו אוטובוס או רכבת, ללא מדרכות וגם ללא כבישים במספר רחובות. על אישפוז ובית־חולים לא חלמנו כלל. כך היה בכל אופן לפני עלותי ארצה בשנת 1935, אף על פי כן חשנו בטוב. דומה שלא חסרנו דבר. עשינו כמיטב יכולתנו למצות ככל האפשר את הטוב והחיוב שבחיינו.

גם כיום לאחר מרחק שנים, עודני זוכרת את אגודת "לינת צדק" שדאגה לחולים הרתוקים למיטתם והטעונים שכיבה ממושכת. השתדלנו להקל על בני משפחת החולה, העייפים משקידתם ועירנותם לשמור על יקירם הזקוק לטיפול בלתי־פוסק. ומי היו חברי אגודתה זו? חברי תנועות הנוער.

כחברת "החלוץ־הצעיר" התנדבתי לטפל בחולה שגר ברחוב יורזדובקה. הגעתי בליל חורף לבית קטן, מואר במנורת נפט. לא ראיתי את הנעשה לפני. הקור העז חדר גם פנימה. החלונות קפאו ומתוך הבית לא ניתן לראות את הנעשה בחוץ. הרגשתי בנטל התפקיד אשר הוטל עלי, מחייב אחריות ונכונות לעזור לחולה מבוגר. ניסיתי לקשור עימו שיחה כדי שירגיש בנוכחות "האחות הזרה". בני הבית הורוני מתי להגיש לו את התרופות. הם סמכו עלי והלכו לנוח ולהחליף כוח. בהגיע שעת חצות נעצמו עפעפיי כי רציתי לישון. החלטתי לקרוא תוך כדי עמידה וכך נשארתי ערה משך כל הלילה. את תפקידי מילאתי במסירות ובהכרה. הייתי אחת מאותן "אחיות" הנענות לצער הזולת.

כך העניקו לנו העיירה דולהינוב ותנועות הנוער חינוך להתנדבות ועזרה הדדית.

חיה זמירי – גרובינא (כפר־גלעדי)

ילדות בדולהינוב

אף כי אינני ילידת העיירה, לא אוכל למנוע עצמי מלהצטרף למאמצים המושקעים ע"י יוצאי העיירה מכבר להנציח עלי ספר את זכר קהילת־יהודים רחומה ונלבבת זו. כיצד ואיך אעמוד מנגד ולא אזכיר את הבאר, ממנה שתיתי בימי ילדותי?

כיצד ואיך באתי לעיירה ולחייה

רצה מזלי ונקלעתי בילדותי אל העיירה הקסומה והנלבבת; אף ביליתי בה את שנות־ילדותי היפות ביותר. הריני ילידת לטביה ב–1913. בת שנה בלבד הייתי בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, באוגוסט 1914. אבי גוייס לצבא הרוסי ואמי נשארה מטופלת בשני ילדים קטנים – אחי הבכור ואני בעלת הטורים הבאים. כשם שלטביה כולה היתה בשלטון ה"צאר" הרוסי, כך היתה דולהינוב וסביבתה אשר בספר הצפון־מזרחי של פולין, נתונה למרותו של אותו שלטון. גבולות בין פולין ללטביה לא היו קיימים ואמי במצבה הקשה החליטה להעבירני באמצעות מכר אל סבי וסבתי בעיירה. תוך שנות המלחמה ניתק גם הקשר בין פולין לבין לטביה ובאין יוצא ואין בא נשארתי בעיירה עד גיל 13. לא התגעגעתי במיוחד להורי, כיוון שלא הכרתים כמעט ולעומת זאת מצאתי בית חם ואוהב אצל סבא וסבתא. זכור לי רק שלסבתא הייתי אומרת: "כל הילדים קוראים 'אמא' 'אבא' ולי יש 'סבא' ו'סבתא". בכל זאת החלפתי מכתבים עם הורי, לאחר שידעתי לעשות זאת. מאותם ימים בשנות המלחמה אזכרה עוד כיצד דאגו למזונות; בשעות הבוקר כאשר היה שקט, היינו באים הביתה לאכול ולהאכיל את בעלי־החיים ומיד לאחר מכן חוזרים אל בית־הכנסת – המקום הבטוח ביותר ליהודי העיירה. אזכור אפילו יום אחד, כאשר הלכתי עם סבתא לקחת מזון ברחוב הצר והדחוק, נפל פגז של מרגמה או תותח וכרה בור גדול באדמה. אפילו עומקו ורגע התהוותו זכורים לי עוד, אבל לי ולסבתא לא נגרם דבר. הגורל מילט אותנו.

לאחר החזרתי ללטביה ואחרי שרגע הכל משנות המלחמה, שוב ביקרתי פעמיים את סבתי וסבי בעיירה. במציאות חייה חלו תמורות ושינויים, העיירה התפתחה מאז עזבתיה. מה רב היה רצוני, בהיותי על סף העלייה, להיפרד מיקירי בעיירה. להוותי ולדאבוני לא הצלחתי ועובדה זו הסבה לי צער רב. כמובן שלא יכולתי לשער אז, מה צפוי לעיירה וליהודיה. אזכור רק את מכתבו של סבא אלי, כי העביר כסף ל"קרן הקיימת לישראל" – למען נכדתו.

אורח־חיים "נוסח" דולהינוב

"יגיע כפיך כי תאכל" – זה היה הכלל שהינחה את יהודי העיירה במאבק לקיום בכבוד. חלקם היו בעלי־מלאכה, חלקם חכרו גנים של עצי־פרי מבעליהם הנכרים, שמרו עליהם ובהבשיל הפרי קטפוהו ומכרוהו. חלק מהפרי הושם בעליית־הגג לשם הבשלה ואיחסון ובימות החורף נמכר בצורות שונות. החיים היו בדוחק, הסתפקו במועט ולא התאוננו – הן רוב–רובם היו במעמד זהה. באר־מים אשר בקצה העיירה סיפקה מים לכולם. שואב־מים "גוי" היה מביא את המים בדליים אל הבתים. בימות הקיץ נשארו המים במסדרונות או במחסנים; בימות החורף היו מכניסים אותם אל הבתים מחשש לקפיאתם. נחל זורם היה בקצה העיירה וזה היה מקום כביסה ציבורי. לכאן היו באות נשים וכבסיהן בידיהן; כאן היו משיחות דאגותיהן וחרדותיהן ואף "שמחותיהן" הקטנות. לפעמים היה זה די שמח ומבדח לבלות על יד הנהר ולהאזין לשיחותיהן ולהגן. ילדים הילכו יחפים בימות הקיץ אל היער – לאסוף גרגירים, אוכמניות ותותי־יער – להביאם הביתה לרקיחת תקרובות ומעדנים לימות החורף. "חמין" לשבתות הכינה כל משפחה בביתה ושלחום אל התנור במאפייה הבנוייה בטון. כל משפחה זכרה וידעה תמיד, מה הוא הסיר שלה. שליחותי היתה לקחת את הסיר ולהביאו לסעודת הצהריים בשבתות. ילדים למדו ב"חדרים"; לכשידענו קרוא וכתוב עברנו ל"פובשכנה" – לבית־הספר היסודי בפולנית – בו למדו יהודים ונוצרים יחד. בגיל 12 הייתי כבר בתנועת "השומר־הצעיר". רק ה"שומר הצעיר" ו"בית"ר" היו בעיירה ושתיהן חינכו לעלייה ולהגשמה בהתאם לדרכן. המדריכים הגיעו מהעיר הגדולה במיוחד וטיפחו גרעין מנהיגות מקומית בכל עיירות הסביבה.

עיירה טיפוסית היתה עיירת־ילדותי. בשנות שהותי בה היו לרוב בתי עץ קטנים ונמוכים; כזה היה גם בית סבא. בפנים – חדר אחד גדול לסיפוק כל הצרכים. היו בו תנור מוסק בעצים, בנוי אריחים ולבנים, מיטות, שולחן לאכילה ועל הקיר תמונה: "הקוצרות" של מילט. בכניסה אל המסדרון היה מקום לסוס ולפרה. שירותים היו בחצר, והם בור־סופג בתוך הגן. בתים גדולים, בתי־קומות היו מעטים מאוד וביניהם זכור לי במיוחד בית ובו חדרים רבים וריצפתו צבועה אדום. בית זה היה רכושם של קרובי־משפחתי ואזכרה כהיום, שכל בני העיירה שחו ודיברו באותו בית.

בית סבא וסבתא לא חסר היה דבר; גנו של סבא התפרסם בהבשלה מוקדמת של הירקות והתפו"דים. את התצרוכת של מוצרי־חלב סיפקה פרתנו, וסבתא היתה מייצרת גבינה וחמאה. מה טוב היה לשבת ב"פולוש" של התנור (בפריזבה) המחומם, להכין שיעורים לאור מנורה קטנה וליהנות מקריאת ספר. אפילו היום אזכרה עוד טעמה של אותה ישיבה. משחקינו היו על פי רוב בחוץ: "קלאס", חמש אבנים ומחבואים ולפעמים גם "תופסת". כמו"כ לא אוכל לשכוח את תמונתו של כל אותו רחוב צר ובתי העץ הקטנים ואותה אבן גדולה ליד ביתנו – סביבה היינו מתאספים לשיח על חיי יום יום ושיגרותיהם.

חוש הומור קליל – מתובל חיוך מתוך טוב־לב וללא עוקץ – איפיין תמיד את סבא. לדוגמא: "אם יתחלק ביתנו לחדרים נפרדים, נקבל סאלון, מטבח וחדר־שינה..." ילדות של שמחה ואושר עברה עלי בביתם של סבא וסבתא. הוא הוכתר בשם "ברוך דער פארבער – ברוך הצבע". על שום מה לא ידעתי ולא אדע גם היום, ידוע לי שבצבעות לא עסק מעודו, ודאי הוא שזוכרים תושבי העיירה המבוגרים, כי בביתם גידלו את נכדתם וזאת אני.

אבוי לי ואללי, סבי היקר! מה מאוד הרביתי להרהר בך ואשר קרה לך... כמו חי הינך ניצב לנגד עיני; כאז כן היום גם אחזה בגופך התמיר וארשת־פניך עטורי זקנך הלבן וההדור על עיניך הנבונות המביעות חכמת־חיים וחכמה יהודית... הוי מה אדע! התעללו בך ועינו אותך כי את ביתך סירבת לעזוב... זכרך שמור בליבי עד ליומי האחרון. הרבה חכמה ואהבה למדתי ממך. עד היום מזכירים לי יוצאי העיירה בפגישותי עימהם את חכמות סבא ובדיחות־דעתו!

אף סבתי היתה אשה מיוחדת במינה. עקב תאונה שאירעה לה פעם נשארה נכה וצלעה בהיעזרה במקל. היא נתאפיינה במיוחד באורך־רוח ותבונה שקטה. הודות לאלה היתה תמיד חברתי וידידתי הטובה ביותר. אזכור עובדה אחת במיוחד: מדריך מווילנא הגיע ל"השומר הצעיר" בעיירה. בערב אחד ישבנו כל חניכי הקן ושרנו עד השעות הקטנות של הלילה. סבתי התעוררה משנתה וכשנוכחה שאינני בבית, יצאה לחפשני. נפגשנו בקירבת הבית, כשכל החבורה של נערים ונערות מלווה אותי. באיזו תבונה שקטה התבטאה תגובתה. בבת־צחוק על פניה וללא תרעומת לקחה אותי הביתה – לא מבלי להודות לחבורה. וכך השתלשלו הדברים: את כל סודות התנועה הצעירה חילקתי עימה. היום אני מבינה, כמה נבוכה היתה ואיך ידעה להבין לנפשי בימים ההם – עת החינוך מסביב היה כה נוקשה ושמרני. כל בעיות התבגרותי המתעוררת, געגועי וכיסופי, הייתי מביאה לפניה. בני סבא וסבתא התפזרו לכל עבר – פרט לבת אחת. ותגובתה כדרכה: "לו ציפור הייתי, הייתי עפה ורואה את כולכם וחוזרת אל הבית". אכן, מה טוב לך סבתא, כי בחלייך גוועת. במיטתך – ולא ראית אחרית־אימים מזוועת. רק את קברך הרסו רוצחים וטימאו.

היה משהו מעין "אינטרמצו" – שנות ביניים. לאחר גמר המלחמות, לאחר שלום ריגה במארס 1921 – עדיין סגור היה הגבול בין פולין ללטביה. אבל אני שבתי לבית־הורי בלטביה. אמי – אם יהודיה רבת־תושיה – עשתה למעלה מכוחה כדי להחזירני. נמצאה לה ילדה דומה לי – קטנה שחרחורת כמוני – אותה לקחה אמי לפולין ואותי החזירה במקומה ללטביה. כך שבתי לחיק המשפחה.

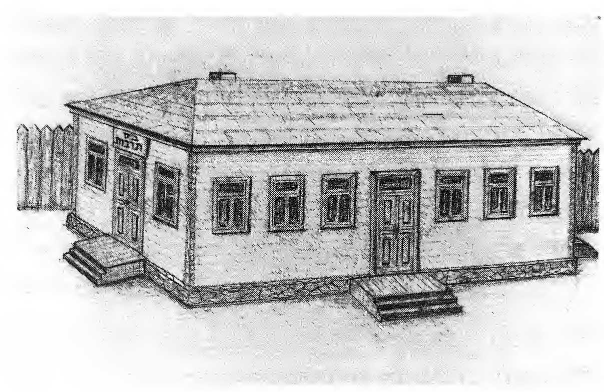
קינה לכל שאבדו ואינם עוד

היכן אתם יהודים יקרים ורחימאים? היכן נעלמה הדרת־פניכם עטורת הזקנים הלבנים? איככה זה נמחה צחוקכם הטוב והרחב והנכונות לעזור לזולת? תמיד עמדתם לקיים מצווה זו והיא היתה מטרתכם. והנה השמידו אתכם יקירי – אבות ואמהות ובנים, תינוקות ועוללים, סבים וסבתות. מעיירתי האהובה לא נשאר דבר, רק זכרונות כמוסים מילדות טובה וקסומה שנחרתו בלב. כך התעללו בכם, היכו אתכם והרגוכם. אולם תמיד אשא עימי זיכרכם. ידעתי גם ידעתי; לא יגלידו פצעי ולא יקומו עוד יהודים כאלה, ישרי־דרך וטובי לב היודעים להסתפק במועט. רבות וקשות עבדתם להביא פרנסת ביתכם בעמל־כפיים

וביושר. לא נשכח את אשר עוללו לכם. זכור נזכור! ארורות הידיים שקטלו אתכם ויקולל המוח השטני שזמם כל אלה!

דבר אחרון – לסבתא וסבא רחימאים ויקרים! הזרע שטיפחתם וריביתם על תלמי לב ונפש ואשר שקדתם להנביטו ולהצמיחו בהיותי בדולהינוב – אכן נבט וגדל ונתן אותותיו בהיותי עוד בבית הורי בלטביה. נעזרתי בו והתבגרתי על אף קשיים ומכשולים שונים. ואף על פי כן, עצוב לי – לא פעם בפקוד אותי חלומות אינני חדלה מלחפשכם – דבר אינו מצוי לי. גם הבית איננו... עצוב לי וגם אתכם רחימאים רואה אני כה עצובים ועגומים בחלומותי.

יהי זכרם וזכר יהודי עיירת־ילדותי שמור וזכור! ברוכה תהיה היוזמה להנציח כל אשר היה בה, עלי ספר – אש תמיד יוקדת!

סוניה שיפריס לבית אידלמן (ירושלים)

ערב פסח בדולהינוב

אף כי עזבתי את עיירתי הקטנה זה 43 שנים ויותר, מוסיפים וצצים בי לעיתים זכרונות, געגועים מציפים אותי ועולים מנבכי העבר הרחוק. אחד הזכרונות הנישא עימי הוא מראה התכונות לערב־פסח – הן היה זה חג מיוחד במינו – ראשית התעוררות האביב הבא עלינו לטובה ולשמחה.

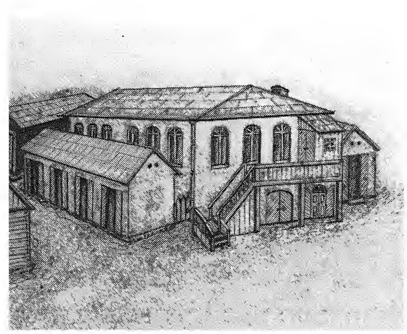
הנה הפשירו כבר השלגים; פלגי מים שוטפים ומקבצי בוץ וילדי יהודים ברחובות, מדשדשים ובוססים בהם, תוך הרגשת פורקן ודרור לרגל חופשת בין־הזמנים. הערבים צוננים עוד במידה יתירה וכפור קל מקפיא את המים הזורמים; הדרכים והרחובות הופכים חלקלקים ובכל שתהלכי אנשים מחליקים ונופלים ולנו ילדי ישראל, לפרחחים העליזים ולצעירים משוחררי דאגה והכנת שעורים, לא נשאר אלא לצחוק למחליקים הנופלים ולמשובתם.

בבית שררה המולה גדולה ותכונה רבה; הנה פורקו החלונות הכפולים (למשך חודשי החורף), רוחצים ומקרצפים קירות, רהיטים ורצפות, בודקים ומבערים כל פינה... (ודאי שלבתים מסויימים טוב היה הדבר ורצויים היו הניקויים והטיהור פעם בשנה לקראת הפסח). אף כי הלב נמשך אל הרחוב להתרוצץ עם הנערים והחברות בני גילנו, הריני חייבת להירתם יחד עם אחותי כגדולות במשפחה לעזור בעבודות. הרינו אוספות ללא חמדה וחשק רב כלים, סירים וסכו"ם להכשיר הכל לפסח בדוד הגדול – בתוך חצר בית־המרחץ. אכן, עבודה לא מעניינת בהחלט; אך כלום ניתנה ברירה?

הנה, הנה עומדים אנו כבר ביומו של ערב פסח ממש; שורי והתבונני בבית מסביב. הכל מאיר ונוצץ בבהירות מבהיקה, תענוג לעיניים! אנו עייפות ובמיוחד אמא שטרחה ועמלה בכול, אם כי עזרנו... הגיעה שעתנו ללכת להשיל מעלינו את כל החמץ, להדיחו ולשטפו בבית־המרחץ כיאות. ודאי שהננו הולכות בחבורה שמחה ועליזה; הבנות לבית משפחת שרייבמן עימנו ומספר חברות וגם אמא. כך הגענו ונכנסנו לבית־המרחץ.

חמימות רבה ואפלולית נעימה; כמעט שלא ראינו אחת את חברתה ברגעים הראשונים מפאת חשרות האדים שאפפונו. היה בכך מעין עידוד נוסף ושפע חן להמולה העליזה מסביב, לאווירת שמחה ללא דאגה. התחלנו לרחוץ ולקרצף עצמנו, להסתבן ולהדיח את הבועות במים ואמא, כדרכה, אהבה לשפוך עלינו עביטים עביטים (שעפאלער) של מים חמים להדיח את ה"חמץ" הדבק בגופנו. סו"ס נסתיימה רחיצתנו; כולנו – **"כשרות לפסח" ולבושות כהלכה – חוזרות תוך צחוק ועליצות בהמולה** צוהלת לבתינו והשכנים מסביב יוצאים מבוהלים מבתיהם לראות ולהבין: המולת־שמחה מה זו עושה?

אכן, ערב־פסח בעיירתנו נראה לי עד היום כחוויה בלתי־נשכחת. אף כי בכל בית ישנן כיום מקלחת ואמבטיה ומים חמים בשפע, אודה ולא אבוש בכך: הריני מתגעגעת לפעמים ל"מרחץ" ערב־פסח בעיירתי ולאווירתו הצוהלת.

ד. דקל

ליפשה גורדון

דברי זיכרון וצרור פרחים לנפש חברה

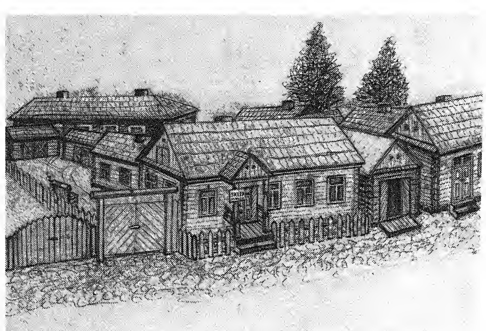
רחוב מסויים בעיירתי; ארוך ומתמשך וכולל בתוכו את כיכר השוק והירידים השבועיים. כאן נתכנסו איכרי הכפרים מדי שבוע בשבוע ותוצרת אדמתם עימהם לשם מקח וממכר. מסביב לכיכר השוק ניצבו חנויות היהודים ודוכני הרוכלים, מקיימי המרוצים לפרנסה.

משפחות האוכלוסייה הוותיקה – יהודים וגם שלא מבני־בריתו של אברהם אבינו (ואלה היו הרוב) – הכירו והתיידדו זה דורות מספר וכך גם בני הדור הצעיר בכל בית־אב. האחרונים היו שותפים בכל מקום – בין אם זה בכיתות בית־ספר ובין בתנועות־נוער או בתאי בילויים פרטיים. נערה יפה בעלת עיניים שחורות, חמות ופקחיות מבאי ביתנו – ליפשה גורדון ז"ל, חברה היתה לאחותי וגם אני הרביתי להתרועע עימה. על קורותיה ולכתה בדמי ימיה אספר כאן. משחר ימיה היתה מעורה במסורת ישראל, אותה ספגה אל תוכה מביתה. גורלה לא היטיב עימה, כי כבר בגיל רך התייתמה מאביה; אמה נישאה בשנית ועל ליפשה הוטל לגדול עם אחים חורגים, ללא אהבת הורים במידה מספקת. אף כי אמה דאגה לה במסירות, לא היה בכוחה כפי הנראה להתמסר לטיפוחה ולקידומה ולהעניק לה ממנעמי אהבת אם. כרבים מבני העיירה למדה בבית־הספר הפולני, ב"פובשכנה". שם בכיתתה דווקא נמצא לה ידיד חם ולבבי אשר היטיב להבינה. היה זה מורה פולני מחנך הכיתה, איש עדין־נפש, אוהב האדם ומבין לזולת. במרוצת הזמן הפכה הידידות העמוקה לאהבה סוערת עד כדי אי אפשרות להינתק.

כיוון שהיתה שכנה קרובה אלינו, ידעתי את סודותיה ודבר פגישותיה עם אהובה ידיד־נפשה. לא פעם העברתי לו מכתביה ואיגרותיו אליה. חבריה היהודים לא היטיבו להבינה; סנטו בה ולעגו לה ואולי גם קינאו לה, על הקדשת נעוריה לבחור נכרי. שנים נמשך הרומן ההדדי מבלי שהיה לאל ידה להחליט על עתידה עימו או בלעדיו. לא פעם עלה בליבם הרעיון להגר יחד לצרפת ולהמשיך בה בחיי המשפחה. אולם גם לכך לא היתה מסוגלת. קשה היה לה לנתק את קשריה עם בני משפחתה

ולהתכחש לעברה היהודי. בטוחה היתה כי דבר זה לא יסלחו לה לעולם... בסופו של דבר, תוך סבל ומאמץ נפשי רב, נפרדו השניים; המורה עזב את העיירה והיא קשרה עצמה לסניף "החלוץ". היא השלימה עם הפירוד, יצאה להכשרה, אף הספיקה לרכוש לה מקצוע – אחות מוסמכת – כך היתה יעילה גם במקום הכשרתה.

בבוא העת לעלייה נתקשרה לצעיר, חלוץ גם הוא; יחד עלו והשתקעו בקיבוץ שפיים תוך הקמת משפחה. חייה היו טובים ומלאי סיפוק; חבלי הקליטה וההתערות לא היו קשים. אהובה היתה על הכל וכולם. אולם ליבה לא עמד לה בתעוקת כל אותם משברים אשר היו בעברה. מחלת לב ארוכה הפילה אותה וניתקה אותה מעולם החיים. יהי זכרה ברוך עם כל קהל דולהינוב, אשר חלף ועבר מן העולם ושקע בתהום הנשייה לבלי שוב.

רחל יהלומי

תנועות הנוער חוללו מהפכה

בעיירתי דולהינוב היו הרבה עניים ומעט עשירים. הרבה צרות, מעט שמחות. ההורים (למי שהיו) השלימו עם גורלם וחיו איך שהאלוקים ציוה עליהם. אבל הנוער לא השלים עם גורל ההורים והקים תנועות־נוער.

דולהינוב היתה עיירה קטנה, אבל תנועות־נוער היו מכל הזרמים: "השומר הצעיר", "החלוץ", "החלוץ הצעיר", "בית"ר". אפילו קצת קומוניסטים ובונדיסטים. "השומר הצעיר" היה הכי מקובל, והרצון לעלות לארץ־ישראל היה חזק מאוד, ושום דבר לא הפחיד – לא 5 שנים בהכשרה בתנאים קשים ולא עלייה בלתי־לגלית.

העיירה דולהינוב קמה לתחיה עם הקמת תנועות הנוער. כל העיירה שמחה יחד אתנו. הטיולים בערבים, השירה, בעיקר כשהיו – שומעים את קולו של הרצל בן־טוב. כל הנשים היו מאחלות לעצמן בן כמו הרצל. מהחלונות היו מציצים עם מנורות הנפט, או עם נר. חשמל כמובן לא היה, אבל הנוער היה עליז, וזה הכניס קצת שמחה לסבל של המבוגרים. יש עוד מי שיכול לשיר.

אמי אמרה לי פעם: מיין קינד, אפשר דיין גאט וועט זיין בעסער ווי מיינער. מיר האט ער ניט געטון גוט (ילדתי, אולי אלוקיך יהיה טוב יותר מאלוקי, עמי לא היטיב). אמא צדקה. הגעתי למה ששאפתי. יש לי משפחה יפה, בעל טוב, 3 בנות גדולות, 2 חתנים וששה נכדים.

רחל קצוביץ

באניית מעפילים לארץ־ישראל

אבי מת כשהייתי בת 8 ונותרנו 3 בנות עם אמא. אמא היתה אשה מאוד טובה ונחמדה. כשאבא נפטר, לא היה מי שיגיד קדיש והרב פסק שאנחנו צריכות להגיד את הקדיש לאחר מות אבא, וכך הלכנו שלושתנו במשך שנה שלמה לבית־הכנסת ואמרנו קדיש. היינו קמות מוקדם בבוקר כדי להגיע למניין הראשון בבית־הכנסת וכך הספקנו להגיע בזמן לבית־הספר. כשגמרנו להגיד את הקדיש, ניגש אלינו הרב וברך אותנו (מאז אני מבורכת) ואמר לנו שהיינו יותר טובות מהבנים שאומרים קדיש.

כשמלאו לי 14 שנים נכנסתי לתנועת ה"שומר הצעיר" והתחלתי בחיים חדשים. את בעלי ירחמיאל הכרתי בתנועה ומאז אנחנו יחד. הוא היה החבר הראשון שלי ואני חברתו הראשונה. ירחמיאל יצא להכשרה כדי להתכונן לעלייה לארץ־ישראל, וגם אני יצאתי להכשרה.

לירחמיאל שיחק מזל והוא היה רק חצי שנה בהכשרה וישר עלה לארץ־ישראל, ואילו אני הייתי חמש שנים בעיירה קטנה. היה לי הכבוד לצחצח את החלונות. הספקתי להיות כחודש בקיבוץ בהכשרה ועבדתי במנסרה. היה חורף עם הרבה שלגים וכפור. היתה ערימה גדולה של נסורת ועצים והיינו צריכים להוביל את הנסורת במריצה. כשניגשתי להעמיס את הנסורת התמוטטה כל הערימה וכיסתה אותי. אחותי שהיתה אתי הזעיקה את חברי הקיבוץ והם חילצו אותי והובילוני לבית־חולים. שם קבעו שיש לי שבר חמור מאוד ברגל ושכבתי חצי שנה בבית־החולים ועד היום אני צולעת.

אחרי בית־החולים עברתי עוד כמה מקומות בהכשרה. המקום הסופי היה גרודנה. היו ימים שחסר לחם ונעליים ועוד הרבה דברים ורק היתה תקוה שנגיע לישראל. כשזכיתי לקבל את האישור לעלייתי ארצה הייתי מאושרת ואחיותי לא זכו לזה. כשקיבלתי את האישור לעלייה בלתי־לגלית – הבריטים לא נתנו אז להיכנס לארץ־ישראל, קמו אנשים חכמים וקנו אניות באיטליה – אניות־משא שהובילו סוסים ופרות והאניות היו יקרות מאוד.

כשעלינו על אניית־משא כזו, היא היתה מלאה זבל מהפרות והסוסים, אך אנחנו היינו מאושרים – רק רצינו להגיע לארץ־ישראל.

היינו אמורים להגיע אחרי ארבעה ימים ובמקום זה הסתובבנו בים במשך חודש ימים כשהבריטים רודפים אחרינו. היינו בלי אוכל ובלי מים ועם המון אנשים חולים. הגענו לחופי הארץ ב־1 בספטמבר 1939 כשהגרמנים כבשו את פולין.

הגענו לנמל תל־אביב בערב שבת ועד שהמשטרה תפסה אותנו, הספיקו לברוח מאות חברים. שאר החברים נלקחו בשבת בבוקר באוטובוסים לסרפנד שהיה אז בית־סוהר. גם אני עברתי את הטירונות שלי בסרפנד.

את פולין יצאנו 800 חברים ובדרך פגשנו אנייה של עולים מצ׳כיה שלא יכלו להמשיך באנייתם והם הצטרפו אלינו והגענו לתל־אביב 1500 עולים.

בתל־אביב ערכו לנו קבלת־פנים חמה – כל העיר יצאה בשבת בבוקר לברך אותנו ״ברוכים הבאים״. אחרי עשרה ימים הגענו לקיבוץ דן.

זהבה שיפריס לבית שרייבמן (רמת השרון)

פרידה מביתי ומעיירתי

הימים ימי שנות השלושים למאה הנוכחית; מדינת פולין שרוייה במשבר כלכלי־חברתי קשה. אזורי הספר הצפון־מזרחיים והדרום־מזרחיים (ה"קרסים") סוערים. המצב הכלכלי קשה וביחוד מרגישים במצוקה ה"מיעוטים הלאומיים" שנסתפחו לפולין בתוקף חוזי ורסאי בוועידת השלום בפאריס ובהתאם לשלום־ריגא במארס 1921 – לאחר מלחמת פולין–בריה"מ. המשבר פגע במיוחד באוכלוסין שבאזורי הספר האמורים; איכרי הכפרים תוססים תוך הרגשת מבוך ואין מוצא. היהודים בערים ובעיירות ירדו מנכסיהם, מתרוששים והולכים. תעוקת המשבר הכלכלי מעיקה בכל כובדה על המסחר הקמעוני והרכולה – מקור הפרנסה העיקרי של המוני היהודים בפולין. נטל המיסים המוטלים בתוקף המדיניות האטטיסטית של הממשלה מכביד ומחניק. ממשלת פולין של ה"סאנאציה" – לאחר ההפיכה שחולל פלסודסקי ב–1926 – אינה יכולה לפתור את בעיותיה הכלכליות והמדיניות־חברתיות – אל מול המיעוטים הביאלורוסים והאוקראינים התוססים תוך התמרדות סבילה ולא פעילה. השלטון מחפש "שעיר לעזאזל". לכך משמשים היהודים. הקו האנטי־יהודי מתגבש והולך. אמנם אין הממשלה מעודדת פרעות ביהודים ואף אינה מטיפה להן. אולם גזרות כלכליות נגדם, נישולם ממקורות־פרנסתם ואירגון חרם כלכלי אנטי־יהודי, אדרבא ואדרבא! הנה זו מדיניות ה–"Owszem!". הן הימים הם ימי סקלאדקובסקי והגב' פריסטר; עוד זכור נאומו של הגנרל סקלאדקובסקי – שר בכיר בממשלת פולין – בסיים: נתנגד לחוליגאניזם ולהתנפלויות גסות על יהודים, אולם כל מי שירצה להצר צעדי יהודים – בבקשה! הדרך פתוחה... ואכן, הסוחרים ובעלי־המלאכה הלא־יהודיים והפולנים בעיקר, נתארגנו בקואופרטיבים שהצרו למסחר היהודים, הדל גם בלאו הכי.

כך נתונים היו היהודים בערים ובעיירות בין הפטיש והסדן – בין פטיש צרכי הקיום הכלכלי, פרנסת יומיום – לבין מציאות החיים העויינת – זו הקוטביות המדינית־חברתית החריפה ביותר. גם הימין האנטישמי וגם השמאל הקומוניסטי גברו מאוד ושני הקטבים לא רצו

ביותר ברווחתם הכלכלית של היהודים. כזה היה המצב ברחבי פולין וגם בסביבותינו.

הסטודנטים הלאומניים באוניברסיטאות, "האנדקים והכאדקים"(*), הסיקו את כל מסקנותיהם מהמצב הזה. הם הבינו עתה, כי כשרה להם השעה לארגן חרם אנטי־יהודי נגד חבריהם לספסל הלימודים, להצר את צעדיהם ככל האפשר ולהשליכם מהאוניברסיטאות במידה שניתן; לא לקבלם לפקולטות החשובות ולהקצות להם מספר מוגבל ביותר במקצועות הלא נדרשים כל כך. ה"נומרוס קלאוזוס" הופעל בכל התוקף והמרץ. אולם הסטודנטים הלאומניים לא הסתפקו בכך; הם סירבו לשבת יחד עם היהודים ודרשו לקבוע להם ספסלים מיוחדים ונפרדים. כך היה הדבר בכל אוניברסיטאות פולין. ביחוד החריף המצב באוניברסיטה בווילנא; תגרות־ידיים היו תופעת־קבע כמעט מדי יום ביומו. באחת מתגרות אלה נהרג הסטודנט הפולני ואצלאבסקי – אם אינני טועה בשנת 1932 או 1933. האגף הלאומני והכמורה הקתולית קראו לפרעות ביהודים והמצב באוניברסיטאות החריף ביותר.

כך סיימתי באותם ימים את השכלתי התיכונית בגימנסיה בווילייקה. עשיתי מאמצים להתקבל למכון הרפואי באוניברסיטה הווילנאית אך לצערי לא הצלחתי. הוצע לי ללמוד משפטים כפי שניתן אז ליהודים, ובכך לא רציתי. הרצון להמשיך בלימודים אקדמיים לא עזבני; החלטתי להתקשר עם "האוניברסיטה העברית" בירושלים ולעלות כסטודנטית. שלחתי את תעודותי לירושלים. אבי – צבי־הירש שרייבמן התנגד לכך בכל תוקף; הוא חשש מהתפרצויות הערבים האנטי־יהודיות ובל נשכח: היה זה לאחר מאורעות 1929! הוא אמר לי, כי איננו רוצה שהערבים יהרגוני. החלטתי לא להתחשב בדעתו, כי על כן לא הירפה ממני רעיון העלייה. כסף אמנם לא היה לי ומאבי לא חפצתי לבקש ולהחריף את התנגדותו. עמדתי איפוא בפני דילמה מציקה. אחותי סייעה לי בכך; היא מכרה בוורשא שרשרת זהב של אמנו המנוחה ושני ארנקים עשויים כסף טהור. כך איפוא ניתן לי הכסף לצרכי העלייה.

יציאתי לדרך

עתה שלחתי את תעודותי ומיסמכי והסכומים הנדרשים לוורשא ובתוך זה, גם אישור קבלתי לאוניברסיטה. לאחר שכל הדרוש היה כבר

* אנדקים – ר"ת בפולנית נ.ד. – דמוקראטים לאומיים; כאדקים – ר"ת כ.ד. – דמוקראטים נוצרים.

בידי, גיליתי לאבי את החלטתי הבלתי־נרתעת והוא, בעל כורחו הסכים לעלייתי. כך איפוא הגיע יומי הגדול. היה זה יום חמישי בשבוע ערב־סוכות; מטר דקיק טפטף והשמיים קודרים. דומה ואמרו לבכות ומצב־רוחי נחות ורע... עם אחותי שרה ישבתי בחדרי וירדנו בבכי – "הוי גולדינקע – אחות לי יקרה – לא אראה אותך עוד לעולם!" אחרי הצהריים הוטב במקצת מצב־רוחנו, השמיים האירו פניהם ואף שמש זרחה. חברים וחברות באו, שכנים ומכרים הופיעו להיפרד מבת העיירה. בין הבאים היה גם פולני – זאיונץ, חברי לספסל הלימודים – בשעתו היה קרוב לי ואהדני ביותר, כלומר "סימפט" אותי מאוד בלשון שגורה. אף הוא ישב גם בכה וניסה להניאני מנסיעה. לא נעניתי, כמובן, להפצרות אך מצב־הרוח לא שפר ביותר.

הזמן לא עמד מלכת; העגלון פרבוזקין הגיע בעגלתו והעמיס את מטלטלי. העגלה החלה להתקדם לאיטה ואני וכל יקיריי ומלוויי הלכנו אחריה. לאחר ההליכה כיברת־דרך של מספר קילומטרים, החלה פרידתנו על נשיקותיה ובכיותיה וכך נפרדתי מכל ידידי שוחרי פני, ביום נטישתי את בית־אבי. עם אבי צבי־הירש ואחי הצעיר יוספקה עלינו לעגלה ונסענו לתחנת־הרכבת בבודסלב והנה הגיעה כבר הרכבת; נכנסתי לקרון כשאבי מורי ואחי הצעיר והיקר לי עומדים ברציף בחוץ. ניצבתי ליד החלון ובמבטים אחרונים השקפתי אל פניהם היקרים לי מכול. הרכבת החלה לזוז, הם נפנפו לי בידיהם ודמעותי הציפוני. הרכבת החישה מהלכה, לא ראיתי עוד את פניהם של שני היקרים לי ברציף. עמדתי עוד ליד החלון בעיניים בוהות ורק שקשוק הגלגלים נישא באוזניי: תק־תק־תד – תק־תק־תד – את נפרדת לעדי־עד... תק־תק־תם – לא תראים עוד לעולם! כלום ידע הלב את אשר ניבא?

הגעתי למחוז־חפצי; באתי לארץ־ישראל. במרוצת הזמן הקמתי משפחה ובניתי ביתי וקיננו החם. אך שעה שאני מדברת על ביתי כאן, לא אשכח לרגע את "הבית־שלי" שם... אותו בית בו נולדתי אף גדלתי ועודני ממשיכה לחשוב עליו. שוב רואות עיניי במרחקים את עצי היער, השדות המוריקים; נחירי אפי שואפים ונושמים את ריח האספסת והתלתנים. שוב אתבונן לעצים עטופי השלג וככלות עטופות בלובן שמלותיהן אראם...הריני רואה עצמי שוב במחיצת כל אותם טובים, אהובים ויקרים אשר היו שם...עם זאת אדע בוודאות, כי רק צללים אראה בעיני־רוחי וכי כל שהעליתי בשורות אלה הם דברי אזכרה בלבד לשם הנצחתם עלי ספר "אש תמיד – יזכור לדולהינוב".

ש. אלפרוביץ

בית"ר בדולהינוב

גל ההתעוררות בקרב הנוער שעבר על אירופה בעקבות יסודה של בית"ר (ברית יוסף תרומפלדור) בלטביה, לא פסח גם על דולהינוב. כבר בסוף שנות ה־20 החל לפעול בדולהינוב קן בית"ר, כהמשך ישיר לפעילותה של תנועת "השחר". צעירים רבים מבני דולהינוב הצטרפו לבית"ר, בעוד המבוגרים ויוצאי הצבא השתייכו ל"ברית החייל".

פעולות הקן המקומי החלו בביתו של רפאל סוסנסקי, עברו אחר כך לביתו של מאיר־לייב פרידמן ושוב חזרו למקומן הראשון.

מפקד הקן, עד לכיבוש הרוסי, היה אריה (לייבל) פורמן, ופעילים בולטים אחרים היו: זליג חדשביץ (שהוגלה עם משפחתו לברית־המועצות ומתגורר היום בארצות־הברית), לייבל זילבר, חיים־הירשל כץ (נפל במלחמת השיחרור) וכן שני אחיו של מפקד הקן: אברהם פורמן ז"ל (נפטר בישראל) ומשה פורמן, החי עמנו.

היה זה אחד הקננים הפעילים בתוך גליל שלם, גליל וילנא, שאף הוא הצטיין בפעילותו. לא היה תחום פעילות, שבו לא גילו הבית"רים מסירות, חריצות ונאמנות. הקן ניהל פעילות מסועפת בתחום התרבות, בתחום ההכשרה ההגנתית ואף דאג להשתתפות בקורס המדריכים הראשון של בית"ר הפולנית שהתקיים בוורשה.

בתקופת השיא של בית"ר בפולין, כאשר תנועה זאת מנתה כ־70–80 אלף בית"רים, הגיע גם קן בית"ר בדולהינוב לשיא פעילותו.

על כל הפעילות המבורכת הזאת עלה הכורת עם כיבוש כל החבל הזה של פולין על ידי הרוסים. עם הכיבוש הגרמני חילקו חברי בית"ר את גורלם של שאר יהודי העיר, חלקם נרצחו, חלקם נמלטו ליערות ולחמו כפארטיזנים, חלקם נותרו בחיים לאחר שהוגלו לפני כן לברית־המועצות ומעטים זכו להגיע עם קום המדינה לישראל החפשית.

סימע יאפע האלפערין (רמת־גן)

ניטא...

ס'איז געווען א שטעטעלע, א יידיש שטעטעלע דאלהינאוו און ס'איז ניט מער דא. געווען און שוין ניטא!... א שטעטעלע איז עס געווען ווי הונדערטער שטעטלעך איפן גרויסן און ברייטן רוים צווישן ווילנע און מינסק. לידער זיינען געבליבן בלויז, טרויערדיקע ביטערע זכרונות...

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האט דאס שטעטעלע געהערט צום צארישן רוסלאנד; אין די יארן פונ'ם קריג איז אונדזער שטעטל איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט: ס'זיינען געווען די דייטשן און ווידער רוסן – די קאזאקן, די שלעגער פון יידן – וואס האבן גערויבט און געברענט. ווייטער זיינען געווען די "רויטע", די "באלשעוויקעס". נאך זייער געצווונגענעם צוריקטריט זיינען געקומען די פוילישע לעגיאנערן, די "האלערטשיקעס" פון פאזנאן, וואס האבן געשניטן בערד פון עלטערע פרומע יידן... ווידער "באלשעוויקעס" און ווייטער פאליאקן און נאך אלץ יארן פון מלחמות.

נאכן ריגער שלום־פאקט פון מערץ 1921 איז דאלהינאוו ווי אויך גאנץ ווילנער רעיאן מיטן גאנצן ווייס־רוסישן מזרח־פאס אריבער אונטער פוילישער הערשאפט. אונדזער שטעטעלע איז בלויז 6–7 קילאמעטער ווייט געבליבן פונ'ם גרענעץ מיטן סאוויעטישן רוסלאנד, בלייבנדיק אפגעריסן פון נאטירלעכן דארפישן הינטערלאנד. כמעט אלע דערפער זיינען געבליבן אין סאוויעטן־פארבאנד. אזוי ארום איז נאכמערער פארערגערט געווארן די עקאנאמיש־ווירטשאפטלעכע און מאטעריעלע לאגע פון יידן אין שטעטל, וואס האט אויך פריער געליטן און רואינירט געווארן פון מלחמות.

כ'האב אמאל געלייענט און געדיינק ניט ווען און ווו, אז ביז צום צווייטן וועלטקריג און חורבן האט שוין דאלהינאוו געציילט 400 יאר פון איר עקזיסטענץ. דאך וועל איך מיך ניט ארײנלאזן אין חקרה'ענען. כ'וויל נאר באהויפטן אז די משפחה פון מיין מוטער חנה קאפלאן – האלפערין נאך איר חתונה – האט שוין פון דורות געלעבט אינ'ם שטעטל. מיין פאטער יעקב־קאפל האלפערין איז געקומען פון א רוסיש שטעטל און איז געווען א ישיבה־בחור אין דער בארימטער וואלאזשינער ישיבה. ער האט דארט באקומען סמיכות אויף רבנות, אבער קיינמאל פאקטיש ניט אנגענומען א פאסטן אלס רב. ער איז געווען א למדן און געקומען אלס אזעלכער אין שטעטעלע צו הייראטן און געבליבן א תושב. ליידער איז ער צו יונג נפטר געווארן אין יאר 1924, באשווערנדיק דאמיט גאר פיל אונדזער איבערגאנג פון קינדהייט צו יוגנט־יארן.

אזוי פאנגען אן מיינע בעסטע זכרונות פונ'ם טאג ווען איך בין אנגענומען געווארן אין דער פוילישער זיבנקלאסיקער עלעמענטאר־פאלקסשול "פאוושעכנע", וואס איז דערעפנט געווארן אין יאר 1921. דאס לעבן האט זיך גענומען נארמאליזירן ביי אונדז. די "פאוושעכנע" האט געהאט גוטע דערפארענע לערער און גאר אן איבערגעגעבענעם שול־לייטער. די שול־פעדאגאגן האבן ניט בלויז געלערנט די שילער, זיי האבן אויך דערצויגן צום וויסן און דרך־ארץ – ווי אזוי צו קומען צווישן מענטשן... בקיצור: פאר אונדז קינדער איז די שול פארוואנדלט געווארן אין א צווייטער היים. אזוי איז עס געווען ווען איך האב געלערנט (שפעטער איז עס געווארן ערגער, פיינטלעך צו יידן...) איך האב טאקי געלערנט און געענדיקט די פוילישע מלוכה־שול מיט פיל קריסטלעכע קינדער. דאך בין איך ניט "ניזוק" געווארן.

די "תרבות"־שול

אינ'ם אנהויב פון די צוואנציקער יארן – קורץ נאך דער עפענונג פון דער פוילישער "פאוושעכנע" – איז געגרינדעט געווארן א "בית־ספר תרבות" – א עלעמענטאר־שולע מיט עברית אלס אונטעריכטס־שפראך, געבויט אויף זיבן קלאסן (פאקטיש זיינען געווען בלויז זעקס). די אויסגעצייכנטע שולע איז גאר שנעל פארוואנדלט געווארן פון א לערנשולע אין א א שולע פון נייעם יידישן נאציאנאלן לעבן. סיי די

לערער און דערציער ווי אויך די שילער האבן אויפגעבלאזן פייער און איבערגעבנקייט צום יידישן פאלק און זיינע נאציאנאלע קולטור־ווערטן. די "תרבות"־שולע איז געווארן א טרייב־קראפט פונ'ם ציוניסטישן געדאנק און טאט. דער דורות אלטער אויסרוף לשנה הבאה בירושלים! איז געווארן אן אקטואליטעט. די ציוניסטישע יונגט האט זיך געריסן עולה צו זיין אין ארץ־ישראל. באלד זיינען אויפגעקומען און אנטשטאנען ציוניסטישע יוגנט־באוועגונגען ווי "החלוץ הצעיר", "השומר הצעיר". ס'איז אנטשטאנען אויך דער "החלוץ" און מען האט טאקי גענומען פארן און עולה זיין.

מיין ברודער אליהו האלפערין איז שוין אין 1932 אפגעפארן אין ארץ־ישראל אלס חלוץ, דורכמאכנדיק הכשרה. אנדערע, ווי סימע איידלמאן, אליהו שולמאן, גיטליץ און אנדערע, זיינען נאך פריער עולה געווען. חיה אקסלראד איז געווען פון גאר די ערשטע עולים. מיין יינגסטע שוועסטער דבורה (האלפערין) דקל איז עולה געווען אין 1937. מיינע ברידער און שוועסטער זיינען פארמישט געווען אין קולטור־געזעלשאפטלעכן לעבן פונ'ם יידישן שטעטל. מיין עלטערער ברודער שמואל ז"ל האט אנגעפירט מיטן "יידישן פאלקס־באנק" ווי אויך מיטן "גמילות־חסד". געזארגט האט ער שטענדיק, אז אן אומפארמעגלעכער ייד זאל קענען קריגן א הלוואה. ער איז אויך געווען פון די גרינדער און פארזארגער פון דער יידישער ביבליאטעק. ליידער איז ער טראגיש אומגעקומען און א אויטא פארפאל נאכן קריג.

ניטא... געווען און ניטא!

די צייטן זיינען ניט שטיין געבליבן; ס'זיינען געלאפן חדשים און יארן און די עקאנאמישע לעבנס־באדינגונגען זיינען ערגער געווארן. די בפירוש אנטי־יידישע פאליטיק פון דער פוילישער רעגירונג אויפן עקאנאמישן געביט האט אלץ מערער באגרענעצט יידישע פרנסות. אנטי־יידישער באיקאט און ארגאניזירטע פיקעטן "ניט קויפן ביי יידן!" זיינען געווארן כמעט א טאג־טעגלעכע דערשיינונג אין די לעצטע דרייסיקער יארן. די השפעה פון דאס היטלעריסטישע דייטשלאנד האט זיך אלץ מערער געשפירט אויף דער פוילישער קאלאנעלן־רעגירונג מיט קאלאנעל בעק און גענעראל סקלאדקאווסקי אין דער שפיץ.

אונדזער יוגנט איז געבליבן איניציאטיוולאז און ארבעטסלאז: זי האט זיך געריסן עולה צו זיין אין ארץ־ישראל, און די טויערן פון עלייה

זיינען געווען געשלאסן. קיין אנדערע לענדער צו עמיגרירן זיינען ניט געווען; גאנץ מערב־אייראפע ווי אויך גאנץ אמעריקע (אויפן גאנצן קאנטינענט, צפון און דרום) האבן ניט געוואלט אויפנעמען קיין יידישע עמיגראציע.

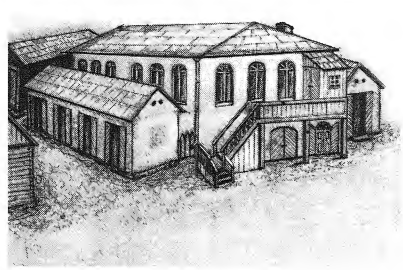
אין די דאזיקע באדינגונגען האט זיך באוויזן ביי א טייל פון אונדזער יוגנט אן אומגלויבן און א קעגנערשאפט צום ציוניזם בכלל. ס'איז שוין געהערט געווארן די טענה אז ארץ־ישראל איז אן אוטאפיע, אן אידעאל וואס איז ניט מער צו פארווירקלעכן. אנדערע האבן געטענה'עט אז ס'איז רעאקציע און פארפירונג... קאמוניזם און ראטן־פארבאנד איז דער איינציקער וועג; "דער רויטער שטערן, סערפ און האמער זיינען וועגווייזער צום נייעם לעבן".

אזוי האבן זיך פארברייטערט די קאנספיראטיווע "קעמערלעך" נאך פון די צוואנציקער יארן און מען האט זיך געריסן קיין סאוויעטן־רוסלאנד... אין שטעטל וואס איז געלעגן גאר נאענט צו דער סאוויעטישער גרענעץ האט זיך אנגעפאנגען אן אומלעגאלע "גרענעץ־שווארצן". אפילו אין אונדזער פאמיליע. מיין שוועסטער סאניע – א לערערין אין דער "תרבות" שולע אין ווילנע – איז אומלעגאל אוועק אין רוסלאנד; זי האט אין מאסקווע געענדיקט מעדיצין און געארבעט אויף א פאסטן אלס דאקטאר. ווער און וויפיל זיינען אוועק אהין, אינ'ם קאמוניסטישן "גן־עדן לאנד", ווייס איך בכלל ניט. כ'האב מיך אויך אין יענער צייט פיל מיט דעם ניט אינטערעסירט. ס'האבן מיר ניט געפעלט קיין זארגן און דאגות. כ'האב געמוזט העלפן אונדזער מוטער. א צייט לאנג איז מיר אויסגעקומען צוווארטן, ביז איך האב ווידער געזען סאניען. אבער דאס איז שוין געווען "נאך אלעמען..." מיין משפחה אין שטעטל איז שוין אויך ניט געווען... ס'זיינען אנגעלאפן אומגעהויער בייזע יארן און פינצטערע טעג. די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראכן; רוסישע אקופאציע, נאך דעם היטלערס מענטשן־פרעסערישע און יידן־פיינטלעכע "מלאכי־חבלה". אומגעפער א חודש פאר דער מלחמה האב איך פארלאזן מיין שטעטעלע און "בדרך נס" אנטרונען פון היטלער'ס און סטאלינ'ס "לאפעס" און נעגל. אזוי האט מיך מיין גורל אויסגעהיט פונ'ם צוזען מיט מיינע אייגענע אויגן דעם חורבן און אומקום פון מיין שטעטעלע און מיין היים.

די היטלעריסטישע "עמלקים" און טייוול האבן זייער ארבעט אפגעטון; פון מיין שטעטעלע, ווי אויך פון אנדערע שטעט און

שטעטלעך, איז אן אומשילדערבארער "תל" געווארן און הונדערטער־טויזנטער משפחות זיינען אומגעקומען אין בלוט און פייער. מיר איז אויך אויסגעקומען אויסצושטיין געגנוג. ענדע 1948 בין איך געקומען מיט מיין מאן און קינדער, מיט מיין נייער משפחה (ווייל דארט איז שוין ניט פארבליבן קיינער...) אין אונדזער מולדת, אין דער פרייער מדינת־ישראל, ווו מיר לעבן נאך ביז היינט אין רמת־גן.

דארף איך נאך אונטערציען א סך הכל? יא! פארהעלטניסמעסיק דארף איך נאך זיין גליקלעך... איך בין דאך געקומען האבנדיק אין ישראל א ברודער אליהו פון 1932 און א שוועסטער דבורה פון 1937. שפעטער נאך איז אויך סאניע אנגעקומען מיטן מאן און פאמיליע. איז עס דאך קיין קלייניקייט! אבער דארט אין שטעטעלע איז דאך מיין ליבע מוטער רוצחיש אומגעקומען; מיין גוטער איבערגעגעבענער ברודער חיים מיט זיין פרוי און דריי קינדער זיינען אויך אין בלוט און פייער פארגאנגען!... מיין עלטסטער ברודער שמואל ז"ל איז אויך אומגעקומען ווי אויבן דערציילט, קלעקט דען ניט דער סך הכל? בלייבט מיר נאך זייער אנדענק מיטן יתגדל!

אישים ודמויות

הרצל בן־טוב (גיטלזון)

אידל דוקשיצקי (דער מלמד) ז״ל

מי מבני־עיירתנו לא הכיר את אידל ולא נהנה מנועם־שיחתו ומאימרותיו השנונות? הן היה ה״חדר״ שלו ל״שם־דבר״ ולמדו בו גם בחורים מגודלים עד לגיל 18. הוא היה פיקח, בקיא בתורה, בעל הומור ומלא בדיחות־הדעת. אוהב שיחה ורוחו טובה עליו תמיד. ה״חדר״ שלו היה מתקדם בהתאם לרוח הזמן; פרט לתנ״ך וגמרא, נלמד בו גם דקדוק עברי ועברית. שיעורו בתנ״ך בניגון מיוחד הקסים לבבות ומי שרק עבר על יד ה״חדר״, נתעכב קצת למשך שעה קלה לשמוע ולהקשיב.

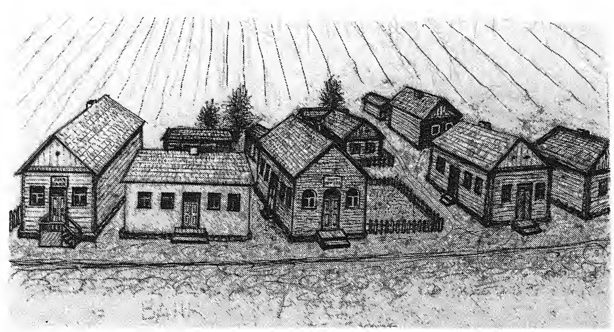
כל יום – בין מנחה למעריב – הורה שיעור במשנה או גמרא בבית־התפילה לחסידים אשר ב״שולהויף״ ועשרות אנשים ישבו והקשיבו קשב רב למוצא־פיו. הכל וכולם כיבדוהו והעריכוהו מאד. תלמידיו רחשו לו כבוד במיוחד ואהבו בעיקר להאזין למשליו בהם תיבל את שיעוריו המעניינים. יחס זה אליו עמד במשך שנים רבות – גם לאחר שהפסיקו את לימודיהם אצלו מכבר. אזכיר רק את אליהו אחי, אשר המשיך בלימודיו בגימנסיא בווילנא, לאחר שלמד בחדר של אידל. בכל עת שבא הביתה לחופשה, לא ויתר על ביקור אצל ר׳ אידל ועל שמיעת שיעוריו

ב״שטיבל״ של החסידים. דבר זה נמשך גם בשנות האוניברסיטה של אחי והוא לא היה יחיד בכך.

עד כמה כובד והוערך ר׳ אידל ע״י הכל, תעיד גם עובדה נוספת: כאשר נכנסו לעיירה פרשי הצבא האדום באוקטובר 1918 ובראשם בן־עיירתנו לשעבר לייבל יעקובסון – גם הוא תלמיד של ר׳ אידל – ראה מרחוק את רבו עובר ברחוב. מפקד הפרשים לא היסס; הוא הדהיר את סוסו והשיג את רבי אידל, קפץ מעל הסוס וכתלמיד לפני רבו עמד ושאל; ״רבי, האם תזכרני ותדע מי אני?״. ״ודאי שאני יודע וזוכר מי אתה, אבל ברצוני לדעת גם, אם אתה זוכר את תלמודך אשר למדת אצלי?״. ה״פרש״ השיב בחיוב וענה על כל שנשאל בתנ״ך ובתורה.

עם יסוד בית־הספר העברי ״תרבות״ חיסל ר׳ אידל את ה״חדר״ ועבר להורות תנ״ך ותלמוד בבית־הספר. בכל יום שישי היינו ״מעבירים סידרה״ – קוראים את פרשת השבוע בטעמי המקרא, בהדרכתו. עם היותו יהודי אדוק במסורת ישראל, ידע להשתלב עם כלל המורות והמורים בבית־הספר. גם הם אהבו לשמוע את משליו המחוכמים והאזינו לסיפוריו השופעים שאר־רוח ושנינות. כשם שחינך את תלמידיו לדרך־ארץ והבנה הדדית, חינך גם את בניו להתערות בחיי הציבור בעיירה. ואכן, הם היו מעורים בתנועה הציונית ותרמו לחיי התרבות בעיירה.

אזכור ולא אשכח את פגישותינו בערבים, עת היה מטייל עם אשתו בשדרות ה״ביימאלער״ ברחוב ווילייקה – בדרך ליער. בכל עת קידמנו את פניו בשמחה כקבל פני ידיד ורע מבוגר. תמיד שאבנו מלוא־חפניים מחכמת־החיים שלו ומרוחו הטובה עליו. חרף היותו דבק במסורת ואיש דתי, ידע להבין ללב הנוער, אשר התקדם לערכי־חיים מודרניים יותר ושאף לבנותם בארצנו, ארץ־ישראל.

נחום לנקין (חולון)

אברהם שמעון קמינקוביץ' — א.ס.קיי — ז"ל

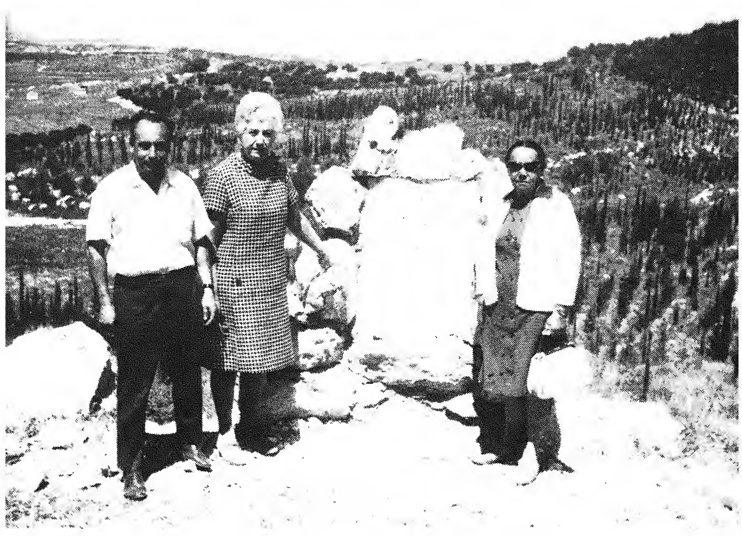
המזדמן לבקר בנהריה, בכניסה מרח' קפלן, יגיע לשדרת אברהם (קיי). בקצה השדרה מתנוססת גדר דקורטיבית ועליה קבוע שלט עם חריטה. "קרן א. ס. קיי. – בית־הבראה לנכי מלחמת השחרור וצה"ל ע"ש א. ס. קיי". עם עוברך בשער מתגלית לעיניך פנינה הטובלת בירק ופרחים, "בית קיי" הידוע, שנקרא על שמו של התורם להקמתו. בית־ההבראה מארח לא רק את נכי צה"ל, אלא גם נכים אחרים, כמו נכי אילנשיל פוליו. ולעתים קרובות הוא משמש גם לבית החלמה לטיפולים רפואיים לפצועי צה"ל.

שמו הקודם לפני שהיגר מדולהינוב היה אברהם־שמעון קמינקוביץ׳. הוא נולד בשנת 1899 להורים פרץ קמינקוביץ׳ ובת־שבע מבית לנקין. בהיותו בן 9 היגרה כל המשפחה לארצות־הברית. ככל המהגרים באותה עת ידעה המשפחה עוני ומחסור. אולם לאחר שהשתחרר מהצבא עשה אברהם־שמעון חיל בעיסקו. בינתיים שינה את שם המשפחה מקמינקוביץ׳ לקיי. לפני קום המדינה היה פעיל בקהילה של וושינגטון ובמיוחד למען הרעיון הציוני, גייס כספים למען ה״הגנה״ והשתתף במימון אניית המעפילים ״אקסודוס״. בשנות הששים שימש כיו״ר המגבית היהודית בוושינגטון והיה ידוע כאחד התורמים הגדולים למענה ולמען עוד מוסדות בישראל כמו מכון ויצמן למדע. הטכניון בחיפה, ובית־החולים בתל השומר ע״ש שיבא.

לאחר קום המדינה תרם את ביתו בוושינגטון לשגרירות ישראל.

אברהם־שמעון ביקר פעמים רבות עם משפחתו בישראל ונתקבל ע״י ראשי המדינה. הוא היה בין המשתתפים בכנס הכלכלי הראשון של משקיעים מחו״ל, שזומנה ע״י ראש הממשלה דאז דויד בן גוריון, למען הבראת הכלכלה הישראלית.

באחד הביקורים בשנת 1951 התרשם ממצבם של נכי מלחמת העצמאות והחליט לתרום למען הקמת בית־הבראה לפגועים. את המגרש תרמה גב' וירה ויצמן, אלמנת נשיאה הראשון של מדינת ישראל.

בל"ג בעומר הוכרזה נהריה כעיר ה–25 בישראל. במעמד שר הפנים, ראש העיריה, ונכבדים אחרים הוענקה לאברהם־שמעון אזרחות־כבוד ראשונה של העיר, לאות הוקרה על פעילותו למען ישראל ולמען העיר נהריה. כמו"כ נקרא רחוב על שמו בכניסה לבית ההבראה.

גם בוושינגטון הבירה מופיע שמו על כמה מוסדות יהודיים ולא יהודיים. בבית־הכנסת המפואר "עדת ישראל" של העדה הקונסרבטיבית בוושינגטון הוקם אודיטוריום ע"ש א. ס. קיי. כמו כן הוקם היכל הנושא את שמו, בו מתקיימים טקסים דתיים מכל הדתות בבחינת "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים".

אברהם־שמעון נפטר בשנת 1964 מהתקף־לב. להנצחת שמו הוקמה ע"י קרן נכי צה"ל בפיקוחו של משרד החינוך והתרבות, קרן למילגות לילדי נכי צה"ל, הנושאת את שמו. אף הקרן הקיימת לישראל נטעה יער לזכרו בקירבת אשתאול בהרי יהודה.

ABRAHAM S. KAY

by *Nachum Lenkin* (Holon)

When you visit Nahariya, you will find on Abraham Kay Street a nice stone wall containing a bronze plaque with the following inscription: "A.S. Kay Foundation — Convalescent Center for Disabled War Veterans of Israel."

Beit Kay was established as a recovery center for injured war veterans, and other disabled persons. It also serves as a rest home and dispensary for wounded Israeli soldiers.

Who was A.S. Kay? His previous name — before he emigrated from Dolhinov to America — was Abraham Shimon Kaminkovitch. When he was nine years old, his family left Dolhinov for the United States.

During one of his visits to Israel, he became concerned about the conditions of the invalids of the War of Independence, and decided to help them by building a convalescent home for them in Nahariya, on land which was donated by Mrs. Weizman.

In 1960, on Lag Ba'Omer, Nahariya became the 25th city of Israel. Abe Kay was named the first honorary citizen of Nahariya, and the street which led to the Center — Beit Kay — was named Abraham Kay Street.

Abe Kay died in 1963. On behalf of the Ministry of Education and the Israel War Veterans organization, a scholarship was named in Abe Kay's memory, to support high school education for the children of the invalids. In the hills of Jerusalem a forest was planted in memory of his activities for Israel.

דבורה קפלן ובתיה גישוז (ירושלים)

אבינו ר׳ ניסן קפלן ז״ל

ניסן קפלן, מורה ומחנך, סופר, חלוץ ועובד־אדמה, 1968–1888, יליד העיירה דולהינוב.

פרידה מהגלות

מעליך ארצי,
ארץ־הולדתי,
אני נפרד.
היום יפוח
והשמש רד,
ואנו ניפרד
כבר לעדי עד.

למה, נפשי,
תשתוחחי, תהמי?
על מה לבי יתכווץ?
והוא כה יכאב –
ולי הוא כה לוחץ?!

הכה יקרה לך
ארץ הליטאים?
אוצרות גנוזים
וקברי־אבות יקרים
בה – אנו עוזבים?

בליל סופה וסערה
אל ליבה לחצתני הורתי;
הורתי היפה! חיבקתני ונשקתני
עם שיח־אגדתך נרדמתי...

עוד דובר בי הקול:
היה לי בן
נאמן עם אל!
לכך אצפה, אפלל...
אל חייך צא
בעוז ואייל
היאבק ודרך סלול,
והיית לאיש גדול!

כך מלא כוח ועלומים
יצאתי אל החיים,

ללמוד ולהבין
כל סוד תחת שמיים...

בי נשבעתי! אלחם בזרוע,
אעפילה עד חקר אלוה;
אתורה ואשוט מים ועד ים,
לחקור ולדעת עם ועם.

עתה אליך באתי,
מעליך להיפרד;
ואני כה עשוק, רצוץ ועלוב,

כי שחה קומתי כסוף.
שקעה רוחי והתפלשה,
כי אחריתי דלה וחלשה,

רק זיק אחד הצלתי,
זיק אמונתנו הקדושה,
שריד כליון הסופה.
אקדישה אותו ואקריבה
לארצי היקרה, הקדושה,
לך ארצי ארץ־ישראל!

(מעזבונו).

שורות תמימות וצנועות מתוך כנות וטוהר־לב אוהב, המדברות לנפש ישירות, מתוך ספרו "יומן של יהודי בארץ־ישראל" שראה אור בשם ניסן בן שלמה הכהן בשנת תרצ"ג.

ככל ילדי היהודים בעיירה באותן שנים, למד והתחנך ב"חדרים" עד גיל 13. לאחר מכן המשיך ב"ישיבות" במינסק ובערים אחרות עד שנת 1907 – בהיותו עלם בן תשע־עשרה. בשנה זו נתחולל בו משבר תרבותי על רקע אמונה ודת. הוא פנה לדרך השכלה חילונית ולמד בווילנא, העיר שהיתה "ירושלים דליטא" בה התמסר ללימודי המתמטיקה והפילוסופיה. שנים אחדות לפני עלותו ארצה שימש מורה למתמטיקה בגימנסיה העברית בעיר שאוולי, אשר בליטא.

מתוך ציפייה לבאות ותוך הכרה ציונית ריגשית ומלאה, אשר פיעמה בו ולאחר שיקול־דעת מעמיק, החליט בשנת 1925 לוותר על כבוד ומעמד חברתי ולעלות ארצה; לחסל בכך את עסקיו וחייו בגולה. רעייתו – רופאה במקצועה ואמיצת הלב – עלתה יחד עם שתי בנותיהם הפעוטות עוד באותה שנה, ואילו הוא עצמו נאלץ להישאר עד תום שנת הלימודים. בטרם עלותו (בשנת 1926) כתב את שירו "פרידה מהגלות" המובא לעיל, בו המחיש והביא לביטוי עז את כמיהתו לציון.

תוך צעדיו הראשונים בארץ היה משך תקופה קצרה מנהל בית־ספר ביישוב קטן ליד נהלל בעמק יזרעאל; לאחר מכן עבר עם משפחתו לירושלים ותל־אביב. בתקופת חייו בתל־אביב, משנת 1931 ואילך, החלו לפעם בקרבו חדוות היצירה הספרותית וכושר־התמדה למשוך בעט,

כאשר פרנסתו העיקרית התבססה על הוראת המתמטיקה. פרי־ביכוריו של עטו היה "יומן של יהודי בארץ־ישראל" הנ"ל. בעידודו של פרופ' יוסף קלויזנר המשיך בכתיבה והתקבל כחבר ב"אגודת הסופרים העבריים".

ספריו הבאים היו כדלקמן: "הסטודנט היהודי ובת הגראף" (הופיע בפסבדונים, בשם הספרותי עדינו העציוני). ברומאן זה באה לידי ביטוי במוחש ומשתקפת בו בבהירות המהפכה הרוסית הגדולה, שזעזעה את כל ההיסטוריה האנושית במאה העשרים על כל הישגיה ועיוותיה. "אישים ודמויות בכתבי הקודש"; "אידיאלים והשקפת־עולם בכתבי הקודש"; ולאחריהם : "המחשבה הנבואית" (מסות על נושאים תנ"כיים). ספרו זה הוקדש לעילוי־נשמתם של בני־משפחתו שנפלו בידי המרצחים הגרמניים ויהודי העיירה דולהינוב.

מספרי הגותו אלה פנה שוב לספרות יפה – אל "מכתבי בת העמק" – הריהו רומאן במכתבים וכל תוכנו, העלאת אידיאל החלוציות. כן יצאו מתחת עטו "מכתבי מורה לתלמידו" (ספרונים מספר), בהם משתקפת דמותו כמחנך השוקד להקנות לתלמידיו לא רק דעת, אלא גם אהבת הדעת וערכים.

בשנת תש"ח – בהשראת היום הגדול של החלטת "עצרת האומות המאוחדות" בכ"ט בנובמבר 1947 – הוציא את "לקראת הקמת מדינת ישראל". כך המשיך והתמיד בהוראה וביצירה הספרותית לגווניה וכך הגיע לכותרת חלומותיו ושיאה של משאת־נפשו.

אכן, בהיותו בגיל למעלה משישים, זכה והגשים את חלומו מאז להתגורר בחיק הטבע ולהיאחז על אדמת ישראל. יחד עם רעייתו, התומכת בו ובמפעלו הספרותי, הקים לו בית קטן מוקף עצי־פרי במושבה הוותיקה באר־יעקב. ברם, גם כאן לא הסתפק ב"מנוחה ונחלה"; גם פה – בנוסף לכתיבה והוראה – לא פסק מעבודה ציבורית; גם במקום בו התיישב, עסק בפעילות תרבותית, בהנחלת הלשון לעולים חדשים, כך המשיך עד דעוך פתיל־חייו.

שלמה שמגר סמורגונסקי (רמת־גן)

רבי שמריהו סמורגונסקי זצ״ל

בן שמונים ושלוש היה ר׳ שמריהו עת נפטר באיסרו־חג של פסח תרצ״ז (1937). אני מתחיל את קורותי עם פטירתו. עם הסתלקותו מעולמנו הן הסתיימה כמעט תקופה – התקופה של שתי מלחמות־עולם: 1937–1918.

גדול היה האיש משכמו ומעלה – בבינתו, בחכמתו ובבקיאותו בתורה ובפוסקים. בהדרת־פניו היפים והאצילים ובעיניו היוקדות באש־קודש האצורה בהן, עטור זקן־מידות לבן ולבוש תמיד בקפידה במעיל־משי ומגפי־שוורו רכים. בחורף לבש אדרת־שיער וחבש כובע־פרווה. אמנם סממנים חיצונים בלבד אך יש בכוחם להעיד על אדם מסודר וקפדן, המדגים בפועל את הנאמר בתלמוד: ״תלמיד־חכם ורבב על בגדו חייב... מיתה״. אבל עיקר גדולתו ב״ימים הנוראים״. בימים של ראש השנה ויום הכיפורים – עת ירד לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול. הוא היה בעל קול צלול וחזק ותפילותיו ורינותיו היו נאמרות ברגש ובתחנונים, מעין דו־שיח לירי בינו לבין בורא־עולם, בו היה מבקש ומתפלל לטובת בניו ובני־משפחתו וכל עדת־ישראל בקהילתו. בני עיירתו החיים עימנו כיום לא ישכחו תפילות שנאמרו והושרו בפיו כמו: כל נדרי; ונתנה תוקף קדושת היום; הנני העני ממעש... ועוד – דברים שהקסימו והרטיטו כל לב והביאו לדמעות גם את הגברים. כמו כן זכור לי עוד כיום, כיצד היו חשובי הנוצרים, כמו הוואיט (ראש המועצה המקומית), מפקד המשטרה ואחרים, מזמינים את עצמם לבית־הכנסת בליל כל נדרי להאזין לתפילתו של ר׳ שמריהו, לשירת המקהלה בהדרכת אבי – רבי אברהם סמורגונסקי ז״ל ולשירת ה״משוררים״ אפרים שפרירגן והאחים רפסון. כך היה נוהג ר׳ שמריהו עם קונו ועם הבריות גם בערוב ימיו, כשהיה כבר מעל ״גבורות״. קשה היתה לו כבר הליכתו לבית־הכנסת; בדרך מביתו לשם נאלץ לעצור פעמים מספר לשם מנוחה. אבל כשניגש לעמוד התפילה, אל מול ״שיוויתי...״ המתנוסס מעל ראשו, התנער כארי וכוחותיו שבו

אליו. תפילותיו, תחנוניו ורינתו נשמעו כאילו יצאו מפיו של בן־תשחורת. קול צלול וחזק, כיין ישן וטוב.

עד לשנת חייו האחרונה התפלל בימים הנוראים לפני התיבה. הוא היה אדם בריא בגופו ולא חלה אף פעם ונפטר באיסרו־חג של פסח, כאמור, לאחר תפילת־שחרית בביתו ובמיטתו ב"מיתת נשיקה". זכיתי לשמוע מפיו דברי תורה ודרך־ארץ בשנים האחרונות לחייו, עת היה חי בבדידות. אשתו נפטרה כ־10 שנים לפניו והוא התגורר בביתו, תוך קבלת שירותן של בנותיו הנשואות אשר גרו בשכנות, מדי יום ביומו, עד לרגעיו האחרונים. כל ימיו עסק בתורה ולפי סדר־יום שקבע; קימה באשמורת של בוקר, שתיית תה ותפילת שחרית ביחידות משך כ־3 שעות ולאחר מכן – לימוד תורה עד שעות הלילה המאוחרות. בשנים בהן מדובר השתדל דודי ר' שמריהו לקרב אותי אליו לשם שיחה והסבר ולמעשה – למען הנחותי ולשכנע אותי לבחור בדרך של לימוד־תורה לשמה. גם כיום זכורים לי דבריו, מעין וידוי עצמי מפיו: ראה נא בני, אני לא זכיתי שבני ילכו בדרך התורה. הם השקיעו עצמם בדברי חול ובעניינים אחרים (אכן, שני בניו לא היו בדולהינוב; בכורו ראובן־לייב היגר לארה"ב עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ובשנות ה־50 נפטר שם. הבן השני ירמיהו־נחום התגורר עם משפחתו בעיירה בוטרימאניס שבליטא ושם ניספו כולם ללא שריד). לפחות היה נא אתה בן־אחי לממשיך דרכי, אולי יהא בכוחך להחזיק בדגל התורה במשפחתנו. מסיפוריו של אבי־מורי ר' אברהם סמורגונסקי ז"ל יודע אני וזוכר כי היה ר' שמריהו ראשה ומנהלה של ישיבת דולהינוב, בה למדו כ־100 בחורים עד למלחמת העולם השנייה וגדולי־תורה ידועים יצאו ממנה, ר' יעקב־יצחק רודרמן – רבה של פילדלפיה בארה"ב ועוד. בעיתונות יידיש של ארצות־הברית הופיעו בשעתם מאמרים על אישיותו וגדולתו של ר' שמריהו.

עובדה מוחשית נוספת הראוייה לציון מיוחד ומאלף: מקרה שאירע לו לדודי מיד עם תחילת השלטון הפולני בעיירה ב־1919, לאחר מלחמת העולם הראשונה. בתקופת שלטון הצאר ניקולאי השני ועד למלחמת העולם הראשונה, היה ר' שמריהו ראש הקהילה היהודית בדולהינוב והרשות היתה בידו לרשום לידות ופטירות של יהודי העיירה ולטפל כמו"כ במטריקאציה (הוצאת תעודות־לידה והוצאת דרכונים). מינוי זה בוטל עם כינון השלטון הפולני בעיירה. כל אותם עניינים עברו לידי ה"גמינה" הפולנית של העיירה (מין צורת־אירגון מוניציפאלי במקומות קטנים, בהם לא היתה עירייה). במשך הזמן שכחו הכל על העניין הזה

ואיש לא זכר על ה"סמכות" שהיתה בידי דודי ר' שמריהו. אולם מישהו נזכר באחד הימים. לאחר 10 שנים הופיעו אנשי משטרה ושוטרי חרש פולניים מעיר המחוז ווילייקה וביצעו חיפוש מדוקדק בביתו של דודי. בעליית־הגג מצאו טפסים ישנים של תעודות־לידה, דרכונים וחוברות ברוסית שהעלו עובש של שנים רבות – וסמל השלטון הצארי עליהם. כל אותו חומר נלקח, כמובן, לבדיקה ור' שמריהו נאסר כמחזיק חומר אנטי־ממשלתי וכמרגל רוסי.

דבר מאסרו היכה בתדהמה והסעיר את העיירה ועיירות הסביבה. הן כולם הכירו את אישיותו הברה, יושרו ונקיון־כפיו. במיוחד פעלו וטרחו למענו ראש הקהילה בווילייקה, מר דובין וראש הקהילה היהודית בעיירתנו בעת ההיא – ר' גרשון אידלמן זצ"ל. לאחר מעצר של חמישה ימים שוחרר דודי. אבל החקירה והתיחקור נמשכו עוד זמן מה, עד שלא נמצאו שם עובדות מרשיעות נגדו. עודני זוכר כיצד דודי היה מתבדח על כגון דא ואמר: לעולם יהא אדם מתנסה בכל כדי לעבור הכל ולדעת, כי החיים הם תורה, ויש לעמול עליהם והרבה ללמוד מהם. החיים קצרים הם ולא ניתן להספיק כדי לדעת הכל. אם זומנה לך חוויה כמו ישיבה בבית־הסוהר בהיותך חף מפשע, כמובן, גם זו תורה טעונה לימוד לגבי העתיד.

דודי זכה לשיבה טובה וראה בחייו נכדים ושילשים רבים. רבים מנכדיו עלו ארצה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. העולים ארצה מצאצאיו קיבלו תמיד את ברכתו עם צאתם. הוא היה ציוני לפי דרכו – ציונות שלובה תורה ומצוות – לפי הכרתו, הרי זו עיקר העיקרים. בביתו, בכותל המזרח, היתה תמונת הכותל המערבי וקבר רחל.

ר' שמריהו היה מתלמידיו של הגאון רבי אליהו מווילנא ו"החפץ חיים" מראדין. איש הדור הקודם, יחיד ומיוחד – בתורתו, בהתנהגותו ובמראהו – יוצא דופן בדולהינוב ובכל ערי הסביבה.

יהי זכרו ברוך!

שולמית עדין־איידלמן - (גבעתיים)

לדמותו של ר׳ גרשון איידלמן ז״ל

אקדיש כאן שורות מספר להארת דמותו והעלאת זכרו של ר׳ גרשון. הכרתיו רק בעשור האחרון לשנות־חייו – פרק זמן לא מספיק לספר עליו ולהעריך פעליו – עד לשנתו השבעים והאחת, בה הלך לעולמו.

ר׳ גרשון איידלמן ומשפחתו לפני עלותם ארצה
(מלווים אחיו לאזשע ובן־אחותו ברל שולקין הי״ד)

תוך שנת תרצ״ט – בשנת 1939, בפרוץ מלחמת העולם השנייה – הצטרפתי למשפחה שנשאה את השם איידלמן, בהינשאי לבנו־יחידו אשר אהבו והעריצו, בוריה או בוריס או ברל גם דוב יבלח״א. בכורח נסיבות ותנאים בשל תהפוכות העיתים ותמורות החיים, קשרנו הגורל לגור רוב השנים הללו יחד או בקירבת מקום. כך למדתי להכירו מקרוב.

אין ספק כי בהינשאי פעם בי הרצון להכיר ולדעת את מקור־מחצבתו של האיש בו קשרתי את חיי, עתידי וגורלי. התחלתי איפוא להתעניין מי הוא ר' גרשון איידלמן, מה משפחתו, מוצאו וכל הסובב אותם. כך נודע לי בין השאר, כי לאחר מלחמת העולם הראשונה קבע ר' גרשון את ביתו בעיירה דולהינוב ובני־משפחתו – אשתו רודל ז"ל, שלוש בנותיו סימה, סוניה ופרידה ובנו ברל. טובות ואיתנות היו יתדות בית־המשפחה המוקם, ולא רק מבחינה כלכלית; הוא הצליח ליצור אווירת־חיים של משפחה מכובדת ותרבותית לכל אורכה של הדרך. ענייני הקהילה וחייה היו תמיד קרובים לליבו ועל כן הפך גם מהר לאיש מעורה בחיי הציבור ונושא באחריות לכלל. בגלל עסקיו המסחריים רבו קשריו הענפים עם אנשי המינהל במשטר הפולני שהיו ברובם אנטישמים מוצהרים. הודות לקשרים אלה נתאפשר לעזור ליהודים בני העיירה, להקל מעול המסים, לשחרר ממעצר ולהצילם מצרות שונות.

כך התמנה גם ר' גרשון לגבאי בית־הכנסת; שמחה היתה שורה בכל מקום בו היה מצוי ובמיוחד בימי חג ומועד, כמו בשמחת־תורה, היה האיש מרקיד את כולם – מנער ועד זקן. ביתו היה מלא תמיד מוזמנים רבים ושפע תקרובות ומטעמי כיבוד, פרי־ידיה של אשתו החרוצה. היה זה בית ציוני מובהק – חדור אהבת־ישראל ואהבת ארץ־ישראל – וברוח זו חינך את ילדיו. אולי בזכות עובדה זו ניצלו מאימות פורענויות השואה. הבנות עלו אחת־אחת והקימו את ביתן בארצנו, זימנו והביאו אליהן גם את ההורים, ואחרון אחרון חביב הגיע גם הבן.

אליבא דאמת לא שפר חלקו של ר' גרשון בארץ געגועיו; מזלו הסתיר פניו ממנו, האיש אשר ליקט בביתו ואירח למופת באהבה ובמסירות עסקנים מכובדים ומרצים בשליחות הקק"ל ומגביות למיניהן. יש להודות בצער, שלא תמיד ידעו בארץ להעריך את פעליהם של כל אותם מסורים וטובים בארצות הגולה לעניין הציוני. לא תמיד פתחו בפניהם דלתות להדרכה בעצה ועזרה, כפי שנהגו הם. אעפי"כ ולמרות כל זאת לא סר האיש מאוכזב ואכול מרירות הצידה; בלתי־מושפע מנסיונו הקפיד לשמור על אצילות־רוחו וכל מכריו הוסיפו לאהבו ולכבדו.

זכור לי ערב אחד בו נפגשנו במעוננו בת"א עם מ. גרבובסקי, עסקן מפורסם מווילנא אשר פעל רבות למען קרן היסוד בחו"ל. ובשבתו עימנו על כוס תה סיפר איש זה לי ולהורי ז"ל על הבית החם וקבלות הפנים, להם זכה תמיד בבית ר' גרשון והאיידלמנים. כל ילדיו למדו, השכילו

והיו לאנשים מעורים בחיי הארץ. הם ידעו לכבד ולכלכל את שיבתו בכבוד ובנועם.

לעת זיקנה, כאשר אכלה בו מחלתו הממארת ומאידך זכה לנחת מבניו, שכולם נישאו בארץ־אהבתו והביאו לו 9 נכדים בלי עין הרע – עליהם התענג ובהם שש אלי גיל והתנחם בימיו האחרונים – לא שכח גם את אסון שואת בני־קהילתו בעיירה הרחומה, אותם טיפח ואהב. מי יודע, אולי אובדן הדמים של אותם יהודים רחימאים ונלבבים קירב גם את קיצו. וחבל על דאבדין ולא משתכחין!

עד מה צרה ומכאיבה העובדה, כי לעת הסתלקותו מעולם חיינו, לא יכלו בני עיירתו וכל ידידיו ללוותו בכבוד לדרכו האחרונה. הימים היו ימי המאבק בערב מלחמת הקוממיות. ממשלת המנדאט (ממשלת פלשתינה א"י) הטילה עוצר בכל הארץ. וכך היו הכל מנועים מלהשתתף באקט "חסד של אמת". כך נקבר בשקט ובצנעה ע"י ילדיו אשר ליוו את אביהם האהוב והיקר תוך כאב עמוק ויגון חודר, בבדידות וללא כבוד אשר היה ראוי לו.

יהא זכרו ברוך!

משה שפריירגן ("מייסעלייפעלא")

הרצל גיטלזון ז"ל - גבעתיים

סיפורים ודמויות מן העבר

הצורך לעצב ולתת תמונת־אמת נאמנה לחיים היהודיים בעיירתנו, מחייב אותי לתאר דמויות האישים שפעלו בציבוריות היהודית בעיירתנו או בשוליה. מדי פעם צצים לנגד עיניי צללי דמויות וטיפוסים שהכרתי בילדותי ובשנות־נעורי המהווים מערכת ססגונית: אנשי־חול ושבת; אומנים ובעלי־מלאכה; רבנים וכלי־קודש; נגידים ויורדים; קבצנים ועוברי־אורח. מתוכם אעלה כמה דמויות אשר נחרתו משום מה בזכרוני. מזדקרת לנגד עיניי מאז ועד היום הדמות האצילה ובעלת הדרת הפנים המיוחדת של

הרב מנדל־בר שאכנוביץ'

בערבי חורף - עת עייפתי מהתרוצצויות ומשחקים והיה קר לי במיוחד - פורש הייתי מה"חברה" ונכנס לבית־הכנסת, כדי להתחמם קצת בהתיישבי ליד התנור. גם בשעות אלה כמו בשעות היום היה ר' מנדל־בר מתייחד ולומד תורה בגמרא ובמפרשים. תמיד אזכרנו בזקנו הארוך המתמשך ויורד על פי מידותיו, בהליכותיו הצנועות, בלבושו הפשוט והנקי להפליא. משך שעות רבות התעמק בלימודיו בבית־הכנסת הואיל וקרוב היה לביתו, יחד עם זאת לא נותק מהנעשה על ידו וסביבו. תמיד היה מרגיש בנוכחותי ולא פעם קם ממקומו לשם שיחה עימי ומתעניין, מה למדתי בחומש ומה בתנ"ך? על אף שנהניתי משאלותיו ומנועם־שיחו (ראיתי זאת ככבוד גדול לי), הייתי נבוך ומופתע במקצת. הן זקן היה האיש וכבר שנים רבות כיהן כרבם של ה"מתנגדים" בעיירה, להבדיל מרבם של חסידי חב"ד - המ"ץ. לפי ששמעתי מרעי וידידי אלעזר בן־חיים (רובין), החלה רבנותו של ר' מנדל־בר בשלהי המאה הקודמת, מאז שנות התשעים. לאחר שאלות ותשובות ושיחה מתמשכת לפעמים, היה צובטני בלחיי ופורש לתלמודו ושוב היה נועם־קולו ממלא את חלל בית־הכנסת.

דרכו מביתו לבית־הכנסת הובילה במורד תלול ובחורף – עם רדת השלגים וקפיאתם – היתה חלקה ביותר ואנו הילדים הרבינו להחליק בה. יורדים היינו במגררותינו הקטנות את כל המורד הזה. ההולכים ברגל נאלצו איפוא להלך עקב בצד אגודל ולאט לאט, שלא יחליקו וימעדו. ר' מנדל־בר לא התרעם עלינו אף פעם ולא כיהה בנו; לעת שובו מתלמודו בבית־הכנסת אל ביתו, היה מסיח עימנו: נו ילדים! עת לשובי הביתה ואיך אעלה? מיד היו נחלצים שניים מבינינו ומשלבים ידיהם בזרועותיו ומביאים אותו עד למפתן ביתו. כך זכרתיו משך שנים וכך אזכרנו גם עתה, עת אני עצמי כבר בגיל שיבה.

זכור לי יום חורף אחד, עברה הידיעה בעיירה, כי ר' מנדל־בר שבק חיים ממחלתו ונפטר לעולמו. בנו חיים־זליג וחתנו ר' חיים היו במרחקים, הם למדו בישיבה הגדולה במיר. היה צורך להבהילם אל הלווייה, דבר שהצריך שעות רבות ודִומני כל אותו יום. לפנות ערב הובא ארונו לבית־הכנסת וקהל רב התכנס סביבו. באו רבנים ותלמידי־חכמים מכל עיירות סביבותינו וכל אחד מהם נשא דברים להספידו. תוך ההספדים הגיעו בנו וחתנו מישיבת מיר. רבים מיהודי העיירה ראו בר' חיים, חתנו של ר' מנדל־בר את ממשיכו ויורשו הטבעי ובאותו מעמד הכתירוהו כרבם של ה"מתנגדים". היו גם כאלה שראו בכך מעין חילול הקודש. בעוד שרבם הדגול מוטל מת לפניהם, כבר נזעקים וקוראים מזל־טוב לרב החדש? גם ר' חיים עצמו לא היה תמים־דעים עם מהלך זה ובהיותו אדם רגיש ביותר נפגע מזה רבות.

רק בעשר בלילה יצאה ההלווייה לבית־הקברות וכל יהודי העיירה, מנער ועד זקן, גומלים לו "חסד של אמת" ומלווים אותו בדרכו האחרונה. כך נסתלקה מעולם חיי העיירה דמותו של ר' מנדל־בר שאכנוביץ' זכרון צדיק לברכה; כך אוסיף ואזכרנו תמיד. יורשו וחתנו ר' חיים בבריאותו הרופפת, לא המשיך אחריו זמן רב ונקטף בעודנו צעיר, בהשאירו אלמנה ושתי בנות. אל העיירה בא לכהן הרב גינצבורג האדמוני, יהודי גאה איש גליציה, משכיל ומהדר בלבושו והליכותיו, דובר פולנית רהוטה ונואם בחגיגות ובימי חג של הפולנים בשפתם, לפני האורחים הנכבדים. בפרוץ המלחמה, בעת הכיבוש הסובייטי, הצליח לעבור יחד עם קבוצת רבנים דרך מוסקבה ליפאן, וכך הגיע לקנדה והיה שם לרב.

בדולהינוב קראו לו כבר ר' יצחק; הוא הקפיד על כך ביותר ועמל להשכיח כל הנוגע לפרשת "איטשע מלאך", עם בואו לעיירתנו מגלובוקי. לי הוא זכור עוד בדמותו הראשונה – "**איטשע מלאך**". הכרתיו בגלובוקי וכטיפוס חריג ותמהוני, בעל מעשים והליכות מוזרים ובלתי-מקובלים. יש שאמרו עליו כי "נפגע בתיבתו" כלומר – אין דעתו שפוייה עליו ("גערירט אויפן קאסטן...") והליכותיו המוזרות גרמו לכך. אחרים אמרו שמרוב שקיעה בעיונים בתלמוד ומפרשיו "ירד מהפסים" וראה עצמו "מלאך". כל יום לפנות ערב היה מסתגר בבית־המדרש בגלובוקי, מניח תפילין ומתפלל בכוונה ויראה. כאשר נשאל לפשר מעשיו היה משיב: "שעה זו המלאכים אומרים שירה ואף אני חייב להשתתף עימהם, כי על כן הנני מלאך..." הואיל ולמדתי אז בישיבת גלובוקי, התקרבתי אליו והתיידדתי עימו, על אף זרותו ותמהוניותו. תמיד הבאתי לו בקבוק מים לשתייה ולנטילת ידיו. שעה ארוכה היה עומד והתפילין עליו ומרבה בתפילות, גם לאחר שגמר להתפלל היה חוזר עליהן... כאשר חמדתי פעם לצון וקראתי "איטשע גלח...", כלומר "איטשע הכומר", התרגז ביותר ורדף אחרי להכותני. כך העליתי את חמתו, אבל הוא לא יכול להשיגני ואני לא הוספתי זמן מה לבקר בבית־המדרש.

עברו שנים; עזבתי את הישיבה וגם את גלובוקי. רעיונות ומשאות־נפש אחרים משכו את ליבי. התכוננתי לעלות ושהיתי גם ב"הכשרה". שבתי הביתה; פעם נכנסתי עם אבי לבית־הכנסת לתפילת־שבת ומי עומד לפני? "איטשע מלאך" הוא ולא אחר. הושטתי לו את ידי אך הוא פנה לי עורף מבלי להשיב וניגש אל אבי, יליד גלובוקי: "אמור לו לבנך, כי מה שהיה פעם 'איטשע מלאך', 'איטשע גלח' תם, תם ונשלם, נגמר! עכשיו אני ר' יצחק בלבד..." הסתבר לי איפוא, כי זה מזמן שוהה הוא אצלנו בעיירה ו"אווירא דדולהינוב מחכים..." בהשתקעו אצלנו שבה ונתיישבה עליו דעתו והוא ככל יהודי ואדם. הוא מרבה שוב לשקוד על עיונים ולימודים בבית־הכנסת ללא זרויות תמהוניות ורבים יושבים מסביבו ונהנים מפירושיו ופלפוליו. הוא מתמסר רבות לענייני ציבור, גם תיקן את פירצותיה של גדר בית־הקברות. כמו"כ אסף מכל בית־הכנסת את ה"שמות", גווילים של ספרי־תורה ישנים, דפי סידורים וגמרות בודדים וקרועים וכו'. בתהלוכה נאה של המון רב ובליווי תזמורת הכבאים הוביל הכל לבית־הקברות וקבר אותם בטכס חגיגי רב־רושם. בקיצור: "איטשע מלאך" שב והיה ככל האדם.

כך עבר ועסק בצורכי ציבור באמונה עד שנפל למשכב וחלה, שכב משך חודשים רבים ולא זכה עוד להתאושש. בני־נוער רבים היו סמוכים למיטתו בלילות, כדי לעזור לו ולהקל על מכאוביו. הוא נפטר בעיירתנו ורבים מיהודיה ליווהו למסעו האחרון.

משה "דער גרויסער"

פתע־פתאום הופיע בעיירתנו ולא ידע איש את שם־משפחתו ומקורו. כשם שהופיע כך גם פנה ונסתלק לאחר שנים אל עיירה אחרת. ודאי שעצם הופעתו עוררה סקרנות של הבריות אבל איש לא הצליח לתהות על קנקנו. יהודי גבה־קומה ורחב־גרם הופיע יום אחד והתיישב ב"שטיבל" של החסידים ושלל קופסאות־בשמים ברשותו. כאן היה שוכן קבע וגם לן בלילות. מדי יום ביומו חוזר היה על הפתחים ומקבץ נדבות. לפעמים זימנו אותו לאכול והוא נענה לכך ברצון. אולם תמוהה היתה התנהגותו; כאשר ניתנה לו צלחת מרק היה מוסיף לתוכה ספל גדול של מים־חמים או קרים – וממלא אותה בפרוסות לחם, שניתנו לו ע"י המזמין או שהוציאן מתוך תרמילו. כך היה אוכל ומעולם לא השאיר אפילו פירור אחד. לאחר זאת הלך בדרכו להמשיך ולחזור על הפתחים, עד בוא שעת בין־ערביים ואז פורש היה למקומו ב"שטיבל" של חב"ד, או בבית־הכנסת הגדול.

דמותו התמהונית והיוצאת דופן עוררה סקרנות כללית וביחוד את סקרנותנו אנו בהיותנו ילדים. ברור כי היה לנו עניין רב להימצא בקירבתו, ללמוד את מעשיו והליכותיו כפי שכל דבר בלתי־רגיל עורר את סקרנותנו. לא פעם הופיע בנו רצון "שטני" להתגרות בו ולהרגיזו; "לקנות במשיכה" אחת מקופסאות הבשמים, להתגנב ו"לפלח" ממנו פרוטות שאסף בשעה שהיה מונה אותן... אך מה שהרגיזו במיוחד, היתה הארת פניו בפנס, ישר אל מול עיניו. על דבר זה לא הבליג ובחמת־זעם היה דולק אחרינו כדי "להרביץ" בנו ולהכותנו. בימי החורף תפר לו צווארון גדול וגבוה כדי מטר ומעלה, כרך אותו מסביב לצווארו וקשר במטפחת אדומה. כך היה מהלך ומקל באורך שני מטרים בידו ומנפנפו לצדדים, כדי להבריח אותנו הילדים, מדרכו.

תמיד עוררה דמותו עניין כללי. ריבאק – טכנאי־שיניים מווילנא אשר שהה בעיירתנו – עמל רבות לצלמו ומעולם לא הצליח. בהרגישו שמתקרבים אליו עם מצלמה, הסתובב והסתיר את פניו בכפות ידיו

ובשום פנים לא איפשר לצלמו. לפעמים קרובות היה נוסע באוטובוס – בקו דולהינוב–קורניץ לווילנא דרך עיירות איזורנו והיה שוהה במקומות שבוע או יותר וחוזר לעיירה. בעל האוטובוס הכירו כבר והיה מסיעו ללא תשלום לכל מקום. מעולם לא התיישב באוטובוס; נוהג היה לעמוד ולהיאחז בידיות וברצועות מלמעלה. שנים רבות שהה אצלנו ויום אחד קם והסתלק. איש לא ידע, כאמור, מאין בא ולאן נעלם.

רבות עמלתי לפענח את סוד הופעתו אצלנו והיעלמו הפתאומיים והבלתי־מובנים. לפעמים חשבתי כי אינו אלא צל־רפאים, מעין "גלגול נשמה" של "שד" כלשהו או מ"שלוחי השטן" וכול־כולו לא היה ולא נברא, רק משל היה... ואולי גם מראה עינינו טועה ומטעה? אך כלום יתכן? הן התהלך חי בתוכנו, אכל, שתה ודיבר. כיצד יכול היה להיות בבחינת "גלגול"? גם לאחר שלא היה עוד בעיירתנו, לא יכולתי לגלות את הסוד המעניין. בשנים מאוחרות יותר, כאשר נזדמן לי לראות את הצגת "הדיבוק" של ש. אנסקי אצל ה"ווילנאים", ה"ווילנער טרופע" ואחר־כך בהצגת "הבימה" בארץ, כאשר שתק או דיבר על הבמה ה"משולח", ראיתי את "משה דעם גרויסן". האם היה גם הוא מין "משולח"? ומחבר הדיבוק ראה לנגד עיניו טיפוס כזה של "משה הגדול"? זאת לא ידעתי ולא אדע גם עד היום.

מושקה שלמה־חיימ'ס

אף כי יהודי זה, רצען במקצועו, לא הצטיין לכאורה בשום דבר היוצא מגדר הרגיל ואפילו לא כחריג מהממוצע וכיוצא־דופן, ראוי הוא להיזכר בספר ה"יזכור" לקהילתנו. ואם תאבו לדעת על שום מה ולמה? הרי זה משום שתי סיבות: האחת, כי השכיר למשך שנים מספר חלק מביתו היפה והמרווח, אשר בנה מאחורי השוק החדש, לביה"ס העברי מיסודה של "תרבות". הסיבה השנייה – על שום הקפדתו המיוחדת על מצוות כיבוד אב ואם, בה נהג כל ימיו וראה בה עיקר ועיקרים.

איש עמל היה כל ימיו, רצען, כאמור, ואין לומר כי נחשב בין "נגידים": לכל היותר נאמר שביצר לו מעמד של בעל־מלאכה מבוסס וקיום משפחתו מובטח היה. כילדים וכתלמידי בית־הספר "תרבות" אשר שכן בחלק מביתו, יכולנו תמיד להסתכל בשעת ההפסקות כיצד עבדו עוזריו והוא עצמו בבית־המלאכה. הם עבדו בשקידה ויצרו רהיטים וחפצים בטוב טעם. יחד עם זאת היינו שומעים לפרקים צעקות

ודברי־ריב שבקעו מחדר מגוריו; ריב־שפתיים, ואולי אף יותר מזה, שרר בינו לבין אשתו. שלום הבית עורער שם כנראה. לעומת זאת יש לציין ולהעלות על נס את התמונה שנשנתה וחזרה מדי שבת בשבתו, אשר נחרתה בזכרוני משנות ילדותי וגם לאחר מכן. כל בוקר של שבת היה שלמה עומס על גבו את אביו הישיש – כל הדרך מביתו לבית־התפילה של חסידי חב"ד ונושאו בחזרה לביתו. תמונה זו וצורה זו של כיבוד אב ואם אוסיף לזכור ולא אשכחנה.

עברו שנים; גדלתי ועזבתי את עיירתי, למדתי ואף נסעתי ל"הכשרה" כדי לעלות ארצה וגם עליתי. את סופו של יהודי צנוע זה, הרצען הפשוט והרגיל, לא אדע; מי יודע אם לא ניספה יחד עם כל קדושי הקהילה בימי פורענויות הזעם והשואה המכלה? ואולי שבה וחזרה דמות הבן הנושא על גבו את אביו בדרכם האחרונה, מלווה ע"י משפחתו וכל בני המשפחה? אכן, סיוט־אימים וזוועה, שאין הדעת סובלתם. ואולי היה זה אחרת?!

בייניש (ביינעס) גינצבורג הי"ד

מבין כל הדמויות אשר צצו בזכרוני בולטת במיוחד ומזדקרת לנגד עיני דמותו המקורית של בייניש גינצבורג, או כפי שקראו לו בעיירה "ביינעס ראדעס". הוא היה צבע־אומן והפליא לעשות במלאכתו ובעבודותיו המקצועיות. ביתו היפה, הבנוי בטוב־טעם וכשרון־מעשה ברחוב ה–3 במאי, זכור לי עד היום. כמו"כ זכור לי גם גן הירקות מאחורי הבית, אותו יזם ועיבד בחריצות־כפיים – וכך סיפק לביתו ירקות כפי הצורך, משך כל ימות הקיץ.

משפחתו של בייניש גינצבורג היתה לפי עדות רבים, מהחשובות והנכבדות בעיירה. הופעתו החיצונית וההידור בלבושו הפשוט וכל חזותו אמרו כבוד ואצילות. קשה גם לשכוח את נועם הליכותיו שבא לידי ביטוי בשיחו ושיגו עם הבריות. בייניש היה גבר תמיר ויפה וחזותו אצילה ומושכת. שיחותיו, משאו ומתנו עם הבריות ובראש ובראשונה עם בעלי האחוזות ואיכרי הסביבה, היקנו לו יוקרה וכבוד. אומנותו הפכה לאמנות בזכות עצמה. בילדותו וגם בנעוריו גילה כשרון לציור ורישום; זמן מה למד ציור במינסק בבי"ס לאמנויות. אולם שנות מלחמת העולם הראשונה, המהפכות וכל שבא אחריהן שמו קץ לכך. הוא חזר לעיירה ולא המשיך בלימודיו. לעומת זאת היה מצייר בשעות הפנאי להנאתו.

כפי שמספר בנו דויד, החי כיום בראשון לציון, נצטבר בביתם אוסף תמונות־קיר שלו בכל החדרים – כשלושים ושתיים תמונות בצבעי־שמן. כמובן שלא נשאר זכר מכל אלה. הכל נשדד. לרגל עיסוקיו ועבודותיו אצל בעלי־אחוזה בסביבה, היה נעדר מביתו משך שבועות בימי הקיץ וחוזר לשבתות בלבד אל ביתו. בשעות הפנאי מעבודה היה מצייר, בעיקר נופים – נופי־טבע משובצים נופי אדם וטבע דומם.

נדמה לי כי המקרה הבא עליו אספר יפתיע בוודאי רבות את בנו של ביניש. הוא היה ילד קטן בימים ההם. באחד הימים הוזמן האומן לקבל עבודות צבע אצל בעל־אחוזה עשיר בסביבתנו. בין השאר ביקש מעבידו לצבוע את הריצפה של חדר־האורחים שלו בצורה מיוחדת ומקורית, צורה שאיננה עד עתה אצל אף אחד מאצילי הסביבה. ביניש הסכים לכך, אבל הציב תנאי אחד: עד שלא יסיים עבודתו בחדר־האורחים (שבוע ימים בערך), לא יכנס אף אחד לחדר. המעביד הסכים. לאחר שבוע סיים הצבע את עבודתו והזמין את בעל־האחוזה ואשתו לראות את החדר ולחוות דעתם על הנעשה. הוא פתח להם את הדלת במחווה: "אנא, היכנסו בבקשה!". הללו נשארו עומדים בפיות פעורים על סף החדר; פחד ותימהון הצטיירו על פניהם ולא העזו לצעוד צעד... הוא צבע את הריצפה; מתוך הצבע בלטו מסמרים גדולים וחודיהם החדים והממורטים שלוחים כלפי מעלה... כה עזים ומלאי ביטוי היו הציור והצבע. ביניש נכנס הראשון לחדר ואחריו המעביד ואשתו. לאחר שהתאוששו מתימהונם ופחדיהם, השתוממו על מקוריותו של האומן.

אלמנות ויתמות בעיירה

לא אוכל לפסוח מלספר על אלמנות ויתומים בנוף האדם אשר בעיירה. המצב בעיירה מבחינת הבריאות רחוק היה מלהניח את הדעת, על רקע שנות מלחמת העולם הראשונה וכל שבא בעקבותיהן, כולל מגיפות כמו טיפוס, אסכרה, ושפעת המכונה "ספנקה" (הספרדית). רבים חלו במחלות ואפשר כמעט לומר, כי לא נשאר בית אשר לא חלה בו מישהו. המצב הרפואי היה מאוד ירוד, אף כי היו רופא ושני חובשים ושכרם שולם ע"י ועד הקהילה והיו גם בתי־מרקחת בהם אפשר היה לקנות תרופות. המשפחות היו גם מוגבלות באמצעיהן הכספיים כדי לנסוע לערים הגדולות בהן פעלו רופאים מומחים בכל ענפי הרפואה המקצועיים. די לציין עובדה, כי לטיפול בעיניים צריך היה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה לנסוע מדולהינוב לווילנא ואפילו

לריגה. בין שתי מלחמות העולם נזקקו לשם כך, בעיקר, לפרופסור פינס בביאליסטוק. על ניתוח לחולה מסוכן שאפשר להצילו, לא ידעו ולא העלו על הדעת. רבים חלו במגיפות ומתו בהן. במקרים רבים היו ילדים שלא בגרו כל צורכם נאלצים לקחת על עצמם את עול פרנסת הבית ולדאוג לאחיהם ואחיותיהם היתומים הקטנים ללא אב ולפעמים גם ללא הורים בכלל. היו גם אלמנות וילדים קטנים ביותר, אשר נתייתמו באין מפרנס. כל הדאגות לאלה הוטלו על האמהות ורבות מהן עמדו בגבורה במאבקי החיים והצליחו להביא את בניהן ובנותיהן בין הבריות כאנשים ברשות עצמם. רוב האלמנות הצעירות - אמהות לילדיהן הקטנים - בחרו לא להינשא בשנית, שמא לא יוכלו לדאוג כראוי לילדיהן שנתייתמו מאביהם. לשתיים מאלה אקדיש דברים כדי להציב להן זכר בספר קהילתנו.

שכנתי רייזל ברונשטיין ז"ל

אשה דגולה ורבת־פעלים היתה; אם אוהבת ומסורה למופת ויחד עם זה דואגת לזולת ולכל הנברא בצלם. אשה צנועה ופשוטה בהליכותיה, בעלת חכמת־חיים נדירה ולא מחוסרת ידיעה במקורות והליכות ומנהגים יהודיים, אשר ידעה להורות לנשי העיירה ולבנות הצעירות מושגי היסוד לחיי משפחה יהודיים מסורתיים.

בעודה צעירה נתאלמנה ועימה חמישה ילדים קטנים - ארבע בנות ובן אחד. בעלה אליהו נפטר לפתע מהתקף־לב. הוא היה חייט במקצועו ויחד עם חותנו קופל וגיסו הירשל גורביץ' עבדו בבית־המלאכה לתפירה. הם נחשבו בעיירה לחייטים הטובים ביותר וכל מי שנזקק לחליפה טובה, בא אליהם. עם מותו החטוף של בעלה נתגלתה רייזל בכל כוחות נפשה ובכל מירצה. היא פנתה בכה ובכה והחליטה לא להזדקק לרחמי הבריות; היא אצה לחכור מגרש קטן בפינת השוק ובה הקימה חנות קטנה לפרנסת ביתה.

כאשר גדלו הילדים במקצת, החלו לעזור לה בעבודה בחנות אך הדבר לא ישר בעיניה כלל. היא ראתה את עצמה חייבת לדאוג לעתידם להבטיח להם מעמד בחיים ומקצוע. הבן חיים החל הודות ליוזמתה ללמוד טכנאות־שיניים בעיירה ולאחר מכן בווילנא, וסופו שהיה עומד ברשות עצמו. היא דחפה גם את סוניה בתה ללמוד מקצוע זה ולהשלים את ידיעותיה בעבודה עם חיים אחיה לאחר שעבד כטכנאי־שיניים עצמאי. סוניה המשיכה בעבודה זו גם לאחר שחיים גוייס לצבא פולין

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, נפל בשבי וטולטל למרחקי מרחקים ולא שב עוד לעיירה. אבל זה סיפור לחוד. רייזל דירבנה גם את בתה בתיה ללמוד מקצוע; היא שלחה אותה לווילנא ללמוד בקורסים לספרות, לעיצוב שערות ומניקור. לאחר מכן, כשחזרה בתיה הביתה, עבדה במקצוע זה בבית; רבות מהנשים הצעירות והעלמות באו לקבל טיפול. הבת ראשקה (רעייה), בתה היחידה ניצולת השואה יחד עם רייזל, חויבה גם היא ללמוד מקצוע וסיימה בווילנא את ביה"ס "הילף דורך ארבעט" והיתה לתופרת מעולה. חווה הצעירה כבר לא הספיקה לרכוש לה מקצוע – אימי השואה מנעו זאת. יחד עם אחיותיה בתיה וסוניה נספתה.

פרטי הינצלן סופרו על ידי אחרים ולא אחזור עליהם. אספר רק זאת: גודל־נפשה של רייזל התגלה בכל עוזו ועצמתו בסורוצ'ינסק, במרחקי רוסיה. ביתה היה מרכז לכל נידחי העיירה אשר טולטלו שם. הוא היה בית־מועד ובית־תפילה לכול, בית חם ופתוח ושולחן ערוך לשבתות ומועד.

היא לא היססה אף רגע בבוא השעה לקחת שוב את מטה הנדודים ולצאת מירכתי רוסיה בדרך לארץ־ישראל. כאן המשיכה בחייה עם רעייה בתה והגיע לזיקנה מופלגת אם כי סבלה בשנותיה האחרונות ממחלות. עם זאת שמרה על רוחה הטובה ודעתה הצלולה עד רגעיה האחרונים. בכל שנה – עת אנשי שארית הפליטה מדולהינוב התייחדו עם זיכרם של קדושינו – היתה רייזל זו שהדליקה את נרות הנשמה בעיניים דומעות, ברטט בלב וברגשי קדושה והערצה.

קיילה פורמן הי"ד

כיצד אסיים פרק זה על אישים, דמויות וטיפוסים, מבלי שאספר ואציב זכר לקיילה פורמן שנספתה בשואה? הן בעיירה היתה "שם דבר". אשה בעלת מרץ ורבת־פעלים, אשר גידלה את בניה למופת.

היא נתאלמנה בעודנה צעירה ועל כתפיה שלושה ילדים קטנים ועליה הוטלה הדאגה לגידולם וחינוכם. כל המשפחה עמדה על סף הגירתה לקנדה. אולם הדבר לא נסתייע ולא יצא מן הכוח לפועל. כיוון שלא ניתנה האפשרות למשפחה כולה לנסוע, נסע בעלה ראש המשפחה לבדו במגמה להביא אחר־כך את אשתו והילדים. אם אין זכרוני מטעה אותי, היה זה ב–1913, כשנה לפני מלחמת העולם הראשונה. ברם, לפתע הלם האסון במשפחה; בעלה של קיילה נפטר לפתע בנכר משבץ־מוחין.

ברור מאליו שתיכנון ההגירה לקנדה ירד מהפרק. קיילה ניגשה במרץ רב לבסס את קיום המשפחה ולהבטיח את עתידה. היא החליטה,

עקב הדאגה לגידול הילדים וחינוכם, לא להינשא בשנית. היא פתחה לה חנות לממכר בדים ואריגים והודות לתכונותיה הסבלניות ויחסה האדיב לכל הלקוחות, גדלה ושיגשגה החנות.

על מנת להבטיח שלא יחסר דבר לילדים בבית, בעת שהותה בחנותה, שכרה בחורה־אומנת שתטפל בילדים ותבשל עבורם. ככל שאזכור היתה זאת חיה ("חייקע"), נערה יתומה אשר נשארה אצל קיילה גם לאחר שהילדים נישאו – עד הסוף המר. יחד עם זאת, לא הסיחה האשה בעלת התושיה את דעתה מחינוך הילדים ודאגה לעשותם ראויים לבוא בין הבריות. ואכן הבנים גדלו, רכשו תורה ודרך־ארץ וידעו לשאת ולתת עם אנשים. בנה הבכור לייבל החל לעזור בחנות וקיבל על עצמו לנהל את החשבונות, בנה השני אברהם נשלח ביוזמתה לדוקשיץ ללמוד את מקצוע הצילום אצל מומחה ופתח, לאחר מכן, סטודיו לצילום בעיירתנו והרוויח לחמו בכבוד. בנה הצעיר משה נכנס גם הוא , לאחר שגדל וגמר את חוק לימודיו, לעזור בחנות, כיוון שהיקף העסקים גדל והתרחב.

ברם, כל סגולותיה לא עמדו לה מול הגורל שנועד לכל יהודי קהילתנו; עם כל עירנותה וכשרונותיה, נבצר ממנה למלט עצמה ולהציל חייה מטבח הדמים. היא ראתה בעיניה את הצרות והתלאות באות בצרורות בזו אחר זו; לראשונה נאסר בנה אברהם עם משפחתו, אשתו ובנם הפעוט. הוא נשלח לבית־הסוהר בווילייקה; אשתו שפרה ומאיר הפעוט נשלחו הרחק לתוך השטחים של ברית־המועצות. קיילה נאלצה בעצם ידיה לחסל את עסקיה, למכור את המלאי ולהתבטל מעבודתה, את בנה אברהם וכלתה שפרה עם נכדה לא זכתה עוד לראות. פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית לבין ברית־המועצות שם קץ לכול.

קיילה ובני־ביתה ניצלו מטבח הדמים בעת האקציה הראשונה; הם שהו עוד גם בגיטו – בהתאם לצו הגרמנים. כאשר התחולל טבח הדמים השני בין ה־29 וה־30 באפריל והאחד במאי 1942 – לא נמלטו אמו ובני משפחתו של משה פורמן מגורלם, הם ניספו כולם. משה נותר ערירי; ערב לפני הטבח הצליח לברוח; על נדודיו וסבלותיו, על מלחמתו בשורות הפארטיזנים וכל אשר קרהו עד לבואו ארצה הוא מספר בפרק נפרד בספר. גם אברהם ניצל ונותר בחיים; עם פרוץ ההתקפה הנאצית ונסיגת הצבא האדום, הוצא מבית־הסוהר והועבר למרחבי ברית־המועצות. שם התגייס לצבא אנדרס הפולני ויחד עם חייליו הגיע ארצה ונקלט בה, מבלי לדעת דבר על גורל שפרה ובנם מאיר. עם תום המלחמה ולאחר תלאות רבות ונדודים, הביא אברהם את שפרה ומאיר ארצה. שני האחים הקימו את בתיהם ומשפחותיהם מחדש על אדמת ישראל בחיק המולדת.

סימה רבקאי־אידלמן
סוניה שיפריס־אידלמן

יד לאבינו גרשון אידלמן ז״ל

במלחמת העולם הראשונה היינו פליטים וגרנו ברוסיה. אבינו שירת בצבא הרוסי 4 שנים. בגמר המלחמה השתחרר אבא מהצבא וכולנו חזרנו לדולהינוב. את ביתנו מצאנו הרוס ואבא שיקם אותו.

אחרי זמן קצר התחילה המלחמה על עצמאות פולין. אבינו היה נציג הקהילה היהודית בעיירה, ולא פעם היה בסכנת חיים, בהגינו על יהודים בפני המתנקשים בהם.

אף כי אבא לא היה מהאדוקים ביותר בקהילה, היה תמיד נבחר כגבאי בבית־הכנסת. הודות לכך היו אצלנו בבית על פי רוב קבלות־פנים בסוכות לבאי בית־הכנסת. הקהל היה משתכר ורוקד, ואמנו היתה מצטיינת בהכנת ה״קישקע״.

בתקופה בה קמה התנועה הציונית, התנדב אבא לפעולה בכל מרצו. השליחים שהיו באים לעיירתנו התארחו תמיד בביתנו. כן היו מתאכסנים אצלנו מרצים שבאו לאסוף כסף למען ארץ־ישראל. כך חדרה גם בנו, הילדים, אהבה לציונות וגעגועים לשיבת ציון.

במשך הזמן נוסד בית־ספר ״תרבות״ בעיירה. אבא היה הרוח החיה בבנייה ובהפעלה של בית־הספר.

קם החלוץ הצעיר. דולהינוב היתה עיירת־ספר ולא נתנו רשיונות לאסיפות ולישיבות. על כן היינו עושים זאת בסתר, וכאשר נתפסנו, היה אבא המציל, כי הוא היה נציג הקהילה כלפי השלטון הפולני והיו לו יחסים מצויינים עמו.

אני, סימה, הייתי הבת הבכורה. עליתי ארצה בזמן המאורעות של שנת 1929. היתה אוירה עגומה בבית לפני נסיעתי. במסיבת הפרידה ב״החלוץ״ פתח אבא את המסיבה במלים: ״אני שולח את פרי ביכורי לישראל, בדומה לעם שהיה מביא את ביכוריו לבית־המקדש״. זה היה מאד מרגש וכל הקהל בכה.

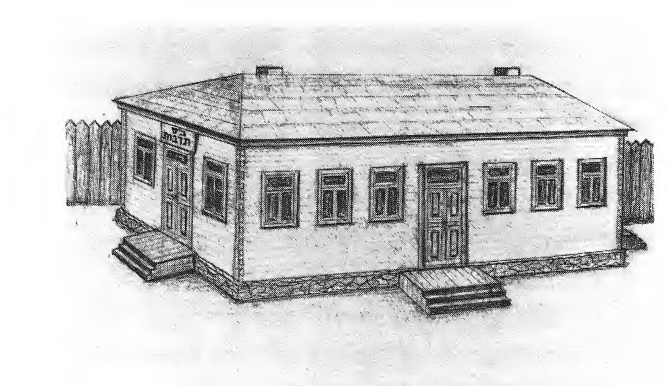
הבת השניה סוניה החליטה, בהסכמת ההורים, לעלות ארצה. היא הגיעה עם ה"מכביה" הראשונה בשנת 1932.

לאבא היתה שאיפה חזקה להגיע אי־פעם לארץ־ישראל. בשנת 1935 הגיעו ארצה, הודות לעזרתנו, ההורים ואחותנו הקטנה. אחינו הגיע כסטודנט. מצבנו היה קשה. הבאת ההורים עלתה כסף רב, ואת הרכוש בדולהינוב אי אפשר היה למכור.

קשה היה לאבינו להסתדר בארץ. הוא עבד בכל מיני עבודות שלא לפי רוחו, אבל את הארץ אהב ולא התלונן.

יום הפטירה של אבינו גרשון היה עצוב. הוא נפטר ביום בו החל העוצר הגדול בתל־אביב. רוב המשפחה לא הגיעה ללוויה, וגם בני עירנו לא יכלו להשתתף.

הוא הובא לקבורות בבית־העלמין בנחלת־יצחק, במקום מכובד. סביבו מצבות השואה וחללי צבא הגנה לישראל שנפלו במלחמה על קום המדינה, עליה חלם וזכה לראות פעמי ההגשמה.

שמואל אלפרוביץ׳ (גבעתיים)

דפים מתהום הנשייה

בבואנו להנציח את זכר קהילת דולהינוב ויהודיה שאבדו ואינם, אין תימה כי גובר הרצון להעלות דמויות וצללים של אישים, ראשי בית־אב וקורות משפחות אשר נעקרו מעולם החיים ושקעו בתהום הנשייה. כל אלה עשויים לשמש יסודות, טפחות ומסד לשכבות וחטיבות חיים שנשטפו במבולי אש ודמים. האם לא אספר כאן על אילן משפחתי, שעלה וצמח מהרכבה של שני שורשים עתירי כוחות והם שני סבים שלי – שמואל־שמחה אלפרוביץ׳ (ואני נושא את שמו) מצד אבי וחיים־בר דוקשיצקי – אבי אמי ומשפחתי. והרי מאילן גדול צמרת זה נותרנו אני ואחי פרץ, כשני נצרים עקורים ותלושים – פליטי חרב ואש ממשפחתנו הגדולה!

בית בעיירתי – בית דודי עוזר־בר הי״ד

הבית ברחוב בוריסוב או כפי שנקרא בימי הפולנים רחוב הגשר (מוסטובה), היה בית סבי שמואל־שמחה אלפרוביץ׳ – הוא ראש־אב למשפחתי, לאבי ואחיו. רבות לא אדע לצערי לספר עליו. אך מתוך שיחות וסיפורים אשר שמעתי, ידוע לי כי היה זה בית פתוח לכל דכפין ולכל נצרך ורבים, רבים היו באיו למשא־ומתן בעיסקי חומר ורוח, פרנסה וכלכלה וגם לעזרה ומתנות יד. רבות עסק סבי בצרכי ציבור שלא על מנת לקבל פרס. הוא וכל בניו – יוסף־חיים בכורו, אבי אברהם־משה, זלמן־ישראל (ניספה בשואה בליטא) ועוזר־בר – שלחו ידם במסחר ענף ורחב־ממדים, בענף הבשר ומוצריו הרבים. יש אומרים כי היה האיש מוסד ציבורי (לא מימסדי) בפני עצמו. פרטים נוספים על סבי מצד אבא לא נותרו לי ולא אוכל להוסיף ולספר עליו. בניו ועוזר־בר בעיקר, תוך שותפות מתמדת עם אבי אברהם־משה, הרחיבו העסקים. הם פיתחו גם מסחר בבקר והיו ספקים של הצבא הפולני, עד פרוץ המלחמה ב־1939. עוזר־בר נכנס גם בשותפות להספקת מספוא עם חיים שרייבמן. והעסקים גדלו ורחבו. דודי עוזר־בר המשיך בדרכו של סבא, הן באשר

לפרנסה והן בכל הנוגע לעיסקי ציבור, עזרה לזולת וכו׳. גם הוא היה פרנס ציבור (לא מוכתר) וכל ימיו היה גבאי בית־הכנסת החב״די. אף הוא יכול היה לייצג ולהיות בבחינת ״איש אחד מוסד ולא מימסד״, בשיאם של עסקיו הפרטיים לא הניח ידו מעולם מצרכי ציבור וכלכלתם. רבות יצא למסעיו אל בעלי האחוזות בסביבה ואל הכפרים, לימי השוק והירידים ובערי הסביבה, לשם קניית בקר בעשרות ומאות ראשים והאבסתם ופיטומם במכלאות ״הפריצים״. כמו״כ, מובן שהיו דין ודברים עם נציגי הצבא הפולני בצבא על ההספקה שקיבלו. ממילא מובן גם שמרוב עיסוקיו הפרטיים והציבוריים, לא היה יכול לשבת באיטליז. מסתבר שהיה ״שר־החוץ״ בלבד. לעומת זאת היה אבי ״שר־הפנים״. הוא ישב תמיד בחנות הבשר והיה אחראי לניהולה באופן מקיף וכולל הן באשר למו״מ עם הקונים וסיפוק דרישותיהם והן באשר לקבלת הסחורה מבית־המטבחיים וחלוקתה לענפי המוצרים השונים.

כל זה לא גרע ממסירותו של אבי ודאגתו לחינוך בניו. הוא דאג לחינוך במסירות ראוייה למופת ושקד, כי נלמד אצל המלמדים הטובים ביותר. בכל מאודו דאג ללמדנו תורה ודרך־ארץ ולעשותנו ראויים לבוא בין הבריות. ואכן למדתי אצל מלמדים דגולים ובראש ובראשונה אצל אידל דוקשיצקי – ראש וראשון בין בעלי ״חדרים״, אשר ברבות הימים הפך למורה ברוח הזמן והיה אב לבנים מורים דגולים, כמו בנו יוסף (עמי נצח) ז״ל וזליג בנו הי״ד, אשר עלה ארצה והיה למורה בעיר העברית הראשונה, בת״א, חזר לדולהינוב ע״מ לשאת את בחירת ליבו ולשוב ארצה ולא זכה לכך, כי המלחמה פרצה והגרמנים כבשו את עיירתנו. יחד עם רעייתו ברחו והגיעו עד ל״ערבת הרעב״, במרחביה האסייניים של ברית־המועצות, חזר לסביבותינו לאחר המלחמה ונפטר בווילנא. שלום לעפרו בבית־הקברות, בעיר אשר היתה ירושלים דליטא!

כך התנהלו החיים למישרין; אין לומר שלא היו מכשולים וקשיים. אולם כך כלכל דודי עוזר־בר את ענייניו הציבוריים והפרטיים; כך עבד אבי ״יושב־האהל״ בענייני האיטליז ודאג לחינוך יוצאי חלציו. אף אמי היקרה כלכלה את ענייני הבית וטיפול הבנים וניהלה את חנותה לסידקית וכיוצא באלה בתבונה וחריצות כפיים.

כך נישא שם בית דודי עוזר־בר ודודתי נחמק׳ה למרחוק ובפי כול כבית שוחר טוב ונדיבות לב. מעולם לא יצא מביתם איש זקוק לעזרה בידיים ריקות. תמיד מצאו דרך אל הבית יתומים נצרכים ואלמנות מחוסרות צרכי קיום, כלות עניות באין בידן להיכנס לחופה ולהקים ביתן

ומשפחתן, "יורדים נשרפים" ואף עניי עיירות סמוכות וקבצנים למיניהם. כולם נענו בעין יפה ובלב פתוח. "הכנסת כלה" וכל הכרוך בכך היה "מרחב המחייה" של דודתי נחמק'ה. לכך נתמסרה בכל נפשה ומאודה. יש להבין: בטוב־ליבה ובמסירותה הגדילה לעשות מבעלה העסוק בעשרות ומאות עניינים אחרים, פרטיים וציבוריים גם יחד. גם אבי סייע רבות לנזקקים ואף דודי יוסף־חיים – אחיו הבכור של אבי, בעל איטליז נפרד – הלכו בדרכי סבי ודודי עוזר־בר, בעניינים של עזרה לזולת. קיום מצוות "וכי ימוך אחיך..." היה עיקר ויסוד במשפחתנו כולה.

מפי רעי וידידי הרצל בן־טוב ז"ל, אשר נעקר מתוכנו ללא עת לצער כולנו, בעודו שוקד על מפעלי הנצחת קהילתנו ועמל בכל להט נפשו על ספר היזכור לעיירה, שמעתי סיפורים נוגעים אל הלב על דודי עוזר־בר ולא ידעתים לפני כן. מתוך כבוד לזכרו חובה עלי להביאם ככתבם וכלשונם:

> הוא היה יהודי גאה אך לא יהיר ומתנשא. תמיד שמר על כבודו האנושי והיהודי. כך היה בכל מקום וזמן; בשיח ושיג עם ה"פריצים" בעלי האחוזות בסביבה, מהם קנה את עדרי הבקר ואצלם הושארו להאבסה ופיטום – עד הגיע השעה להובילם לשחיטה. כנהוג וכמקובל היו נערכים חוזים לפרטי פרטים, על הקנייה ותנאי התשלומים עבורה. ומעשה שהיה לפי מה שגונב אלי משיח הבריות: הדבר אירע בשנות השלושים, עת גברה תעמולת השיסוי האנטישמי נגד היהודים והחלו מסעי החרם והמשמרות למניעת קנייה מיהודים. בעל אחוזה אחד כתב וערך חוזה־מכירה בין אציל פולני לבין היהודי ברק אלפרוביץ' – סתם ברק אלפרוביץ' מבלי לציין לפחות תואר כבוד "פאן", מר או אדון. לאחר שהקריא ה"פריץ" את החוזה ותנאיו, תבע עוזר־בר מבעל דברו לכתוב את החוזה מחדש, כיוון שהשמיט את התואר "פאן" ואף עמד על כך כי ייכתב היהודי 'פאן ברק אלפרוביץ''. בעל האחוזה טען, כי נכללו כל התנאים המוסכמים לרכישה, אולם ללא הועיל. על אף כעסו ורוגזו נאלץ לכתוב מחדש בתוספת התואר. כזה היה עוזר־בר. הוא דרש כבוד ליהודי.

אשוב עתה ואמשיך לספר על עיסקי המשפחה ועל בית דודי. לימי השוק שנערכו מדי יום חמישי בשבוע הכרח היה להכין ולהביא את הבשר לאיטליז ולהקדים להביא יום קודם לכן את הבקר לשחיטה. אף זה

לא היה פשוט כל עיקר; הבקר הואבס במכלאות של בעלי האחוזה ולא תמיד מצוי היה בידי דודי ואבי הכסף במידה מספקת. היה צורך דחוף להתרוצץ ולהשיג "גמילות חסד" – מיום רביעי אחה"צ עד יום שישי בבוקר – ואין זה מן הקלות. פעמים רבות נאלצו בני המשפחה לצאת בשליחויות אלה. גם אני נשלחתי לא פעם ע"י אבי למטרה זו. יש לציין, כמובן, כי בעיירה קטנה ובתחומיה המוגבלים לא ניתן להשיג סכומי כסף גדולים ולו ליום יומיים בלבד. חייב אני על כן להעלות על נס את היענותם של מנדל חפץ ואשתו חנה ואף היחלצותם של אייזיק גרוסביין ופשיה אשתו, לעזור לנו בסכומי כסף ניכרים.

לי עצמי לא היתה נטייה רבה לעסוק בענף הבשר ומוצריו; פשוט לא נמשכתי לכך וממילא נתהווה ריחוק מסויים ביני לבין העסקים. למרות זאת הייתי מעורה בעניינים ובשעת משבר קשה – בהשתלט רפיון ואוזלת יד על דודי ואבי – אצרתי כוח לעמוד ולכלכל את הדברים כפי שנדרש, כמו שיתברר להלן. כאשר העירותי פעמים אחדות לאבי ודודי על חוסר חשבון בסידרי העסק, על אי ידיעת סכומי הכנסות והוצאות וכו', לא התייחסו לכך ברצינות ופטרוני כלאחר־יד. אף לא הבינו, כי אמנם יש להם צורך בכך. דודי עוזר־בר הטיח בפני פעם: "כך אנו נוהגים מאז ומתמיד ואין לנו כל תלונות! אחרים נוהגים אמנם אחרת. אף חיים־בר מחותני (סבי מצד אמא) נוהג אחרת ומדקדק בכל פרט. ובכן מה בכך? כלום תקלה כלשהי תבואנו?" אכן, כך התנהלו העסקים בידי דודי עוזר־בר ואבי.

עמידה בשעת משבר

שנים נקפו וחלפו. שנים גרועות יותר וטובות פחות פקדונו; שנות השלושים והמשבר הכלכלי בפולין ובאזורי הספר שלה בעיקר, נתנו אותותיהם. תעמולת השיטנה והשיסוי נגד היהודים התנהלה באין מפריע. כך פעלו גם משמרות עוינות למניעת קנייה מיהודים. המצב הלך ורע מיום ליום. ברור היה כבר לכל מי שעיניו בראשו, כי מלחמה מתרחשת ובאה. ואכן, בספטמבר 1939 פרצה המלחמה. בתוקף הסכם ריבנטרופ–מולוטוב חולקה פולין. איזור הספר שלנו, עיירותיו וכפריו, נפלו בשלטון הסובייטים. מכאן ואילך התחוללו הפורענויות.

בשבועות הראשונים לשלטון החדש לא נתרחש דבר. היתה זו שיטת

השלטון לגלות בידי מי והיכן נמצאים נכסים ורכוש, כדי להשתלט עליהם. אפילו המסחר הפרטי הורשה להתנהל באין מפריע. גם הכסף הפולני הוכרז כהילך חוקי. עד שיום אחד החלו בהחרמות של נכסים ורכוש קרקעי וכן האינוונטר החי. הבקר נמכר לשלטונות ונאסר המסחר הפרטי. הוצא צוו למכור כל רכוש וסחורות לשלטונות והתמורה שולמה במטבע פולני. מי שזוכר אותן שנים ודאי יזכור, כי זמן מה לפני המלחמה הוציא האוצר הפולני שטרי־כסף חדשים של שני "זלוטים" (זהובים). הנייר עליו הודפסו שטרות אלה היה כה "משובח", עד כי ראוי היה לשימוש פעם או פעמיים בלבד. מובן שכל אחד מבעלי הרכוש קיבל מלוא שקים של שטרות אלה. והנה נתפרסמה יום אחד הוראת האיסור להילך שטרות אלה. פתע פתאום יצאו כולם נקיים מנכסיהם ועמוד וזעק חי וקיים!...

משבר רציני התחולל איפוא; הדוד עוזר־בר האמיד בעל היד הפתוחה נשאר ללא לחם בביתו. הדבר פגע בו כה קשות והוא לא היה מסוגל עוד לתפקד. גם אבי איבד את עשתונותיו ולא יכול ואף לא מסוגל היה לעשות דבר. כאן נחלצתי אני – בחור בשנת חייו השבע־עשרה – לעשות מעשה להצלת המצב במידת האפשר. צעיר הייתי וכוחי במותניי; על אף ריחוקי מענף הבשר כפי שסופר לעיל, הלכתי וסובבתי על פתחים אצל פקידי השלטונות בווילייקה והצלחתי הודות ליהודי בשם מיליקובסקי מבודסלב, להשיג מהם חוזה להספקת בשר ומוצריו. בכל מיני דרכים הצלחתי להשיג בקר למטרה זו ועמדתי במשימה. כך עלה בידי להשתלט קצת על המצב ולהקל את המצוקה בביתנו ובבית דודי. בשעות היום חיפשתי את הבקר שהפך בשר ובערבים וגם בלילות עסקתי ביצור הנקניק וחוזר חלילה. זכורני גם כיום, כיצד אמי טרחה ועמלה להביא לי בלילות כריך כלשהו. אפשר לסכם איפוא כי עלה בידי במשך הזמן לעמוד במשימה ולהחזיר מרץ וכוח לאבי ולדודי.

סבא חיים־בר ובניו

חובה עלי גם לכלול בדפים אלה את שורשו השני של גזע אילן־משפחתנו, דמות דיוקנו של סבא חיים־בר דוקשיצקי ז"ל. איש יהודי, בעל בעמיו, עתיר בחומר וברוח, סוחר נכבד ונשוא־פנים, משכמו ומעלה על פני כל הסביבה ועד לווילנא ירושלים דליטא.

כיצד אעמוד ואתאר בזה דמותו של סבא? חוששני מהגזמות; חושש אני שמא יקלקלו אהבתי ויראת־הכבוד בפניו את השורה ואפריז

בהערכה. הן כה אהבתיו וכיבדתיו; נפשי קשורה היתה בנפשו כאהוב נכד את אביו־זקנו הנערץ. כיבדתיו, כאיש בעל סמכות עליונה המטילה מרות, חיבה וכבוד על כל הבא עימו במגע כלשהו. גדלתי בביתו. הייתי לו נכד ראשון ממין זכר. על כן אהבני וראה את עצמו חייב לדאוג לחינוכי. הוא ראה בכך חובת־כבוד. מחשש שמא אפריז אסתפק בקווים מועטים לתארו, כפי שנשקפים לי פניו האהובים ממרחקי שנות ילדותי. בעל קומה ממוצעת ופניו גלויים; מצחו גבוה ושתי עיניים נבונות וחכמות נשקפו מהם, במבטים רציניים אומדות הכל סביב, אולם לא בקפדנות יתר. פיאות שהאפירו וזקן־שיבה קצר ועבות עוטרים את פניו. הפיקחות שבעיניו כה מזדקרת עד כי נדמה שקרא מחשבות בן־שיחו. מבט עמוק מעיניו הנשקף אל בעל דברו גילה לו מיד מי ניצב לעומתו ואם תוכו כברו. כאשר ראה דבר שהניח דעתו והשביע את רצונו, נתחייכו עיניו והביעו שמחה. אולם כאשר עלה בו חשד כלשהו, או כאשר עיניו גילו כי בן־שיחו מנסה להעלים דבר מידיעתו או אינו מגלה כל אשר עימו, מלאו עיניו מעטה של אירוניה דקה כמו אמרו: "גיליתי צפונותיך ואנהג כנאמר: 'עם נבר תתברר ועם עיקש תתפתל"... לא אומר שקפדן היה בהליכותיו עם אנשים; ככל שזכור לי השתדל להיות נוח לבריות במידה מכסימאלית. אולם הקפיד ביותר על האמת וההגינות בכל מו"מ ולא סבר ערמומיות והליכות בעקיפין ביחסיו אל הבריות וביחסיהם אליו. מעולם לא רדף אחרי השררה, אם כי הקפיד על הכבוד. כל מו"מ הן בנוגע לעיסקי המסחר והן בנוגע לעיסקי הכלל היו מסתכמים בתקיעת כף ודברים בעל־פה, ללא התחייבויות בכתב וללא "חוזים" כלשהם.

המסחר הסיטונאי בפשתן היה הענף העיקרי במסחר המשפחה. יש לציין כי היתה זו שותפות גדולה ומתמדת, בינו לבין בניו כולם ללא ניתוק. אינני זוכר ואף נעלם מידיעתי, אם היו ענפים נוספים במסחרם כמו תבואה וכו'. מה שזכור לי היטב הוא, כי היו קונים מהאיכרים ובעלי האחוזות את כל תנובת הפשתן ומרכזים בחצר הבית בתוך צריף מיוחד כדי לנפץ אותו, לחובטו ולעבדו ולאחר מכן לשלחו בקרונות עמוסי מאות טונות לסוחרים סיטונאים ובעיקר לסיטונאי הגדול סרברניק בווילנא. מה שאיפיין את בית סבא חיים־בר, הריהי העובדה, שהיה בו סדר ומשטר. כל דבר במקומו וכל אחד יודע מקומו ללא אווירת יריד וללא הפרעות בנוהלי הקבע של הבית. אף קהל השוחרים לפיתחו ידעו שעת בואם וצאתם. על כל דבר התנהלו חשבונות; הוצאה קטנה כגדולה נרשמה וכך גם ההכנסות: היתה הנהלת חשבונות מסודרת וסבא חיים־בר

נהג בכול בתוקף סמכותו העליונה. בניגוד בולט, כמובן, לנהוג במשפחתנו – משפחת סבא שמואל־שמחה ומסורת נוהליו אשר עברה לבניו ובעיקר לשותפות של דודי עוזר־בר ואבי אברהם־משה, הקופה הפתוחה ללא חשבונות בצירוף אווירת היריד המתמדת.

לסבא חיים־בר היו חמישה בנים ושתי בנות: יצחק, שלום, יהודה, שמואל ויוסף והבנות אימי מלכה ומריאשה. כל הבנים, פרט לשמואל אשר עבר לבריה"מ ונשא שם אשה, נשארו בעיירה. שמואל היה למעשה ניצול יחיד ממשפחתו. הוא גם עלה ארצה ונפטר בישראל. מריאשה, אחותה של אימי, נפטרה בדמי ימיה כתוצאה ממחלת שחפת – מחלה שלא ניתנה לריפוי בתנאי אותם ימים. אין ספק שסבי חיים־בר היה בעל מעמד מוכר בעיירה ובקהילתה היהודית ועל אחת כמה וכמה, בקרב המשפחה המורחבת והגדולה של מחותניו.

לגבי היה נוהג ככתוב: "חוסך שבטו שונא בנו". הוא לא חסך ממני שבטו. אם ראוי הייתי לעונש היה מענישני מיד ללא דיחוי. גם כיום זכורות לי היטב סטירות־הלחי המצלצלות בהן כיבדני, אם הייתי ראוי להן. יחד עם זאת אהבני ביותר והשביעני מכל טוב. אף כי אבי דאג למסור אותי למלמדים הטובים ביותר – כפי שסופר לעיל – לא חסך הסב רגליו וטרח לקבל מהם דו"ח על אופן התקדמותי בלימודים. לאחר לתפילה בבית־הכנסת או להיעדר ממנה, היה מן הנמנע. ממקום שבתו ראה וידע בואי וצאתי.

פרט ללימודים שקד גם סבא להכניסני לעולם המעשה ולמשאם ומתנם של הבריות, למען אדע גם בעסקים. כנזכר לעיל לא היתה לי נטיה לעסוק בבשר; לעומת זאת נמשכתי וגיליתי עניין בעסק הפשתן. בימים ובשעות המו"מ עם הסוחרים הבאים לפיתחו הכניסני אל החדר ואמר לי: שב, הסכת ושמע היטב ואל תתערב... הוא חזר על כך פעמים רבות. כך למדתי להבין ולדעת רבות בעסקיו של הפשתן. סבא סבר כי לאחר בר־מצווה חייב אני ללמוד בישיבה וכי עודני צעיר מלהיכנס לעסקים. הוא חייב את הורי לשלחני ללמוד ב"ישיבה". כך הגעתי לישיבת ר' מיילס בווילנא בה למדתי שנתיים בערך ושבתי לעיירה בסוף 1937. אחטא רבות, אם לא אזכיר את רוב השפע שהשביעני סבא בחבילותיו אשר שלח לי, עת הייתי בווילנא. מצד שני "המטירה" עלי אמי רוב טוב ולא חסרתי דבר. ודאי שלא זקוק הייתי ל"ימים" בבתי נכבדים.

הנה כך עברו עלי שנות ילדות וראשית נעורים. כך גדלתי בבית אבי ובביתו של סבא חיים־בר. אלה בעיקר היו האוניברסיטאות שלי, בהן למדתי לבוא אל בין הבריות ופרט ל"תלמוד" ודברי תורה רכשתי נסיון וידיעה בעסקים של עולם המעשה. כל מעייניו של סבא היו להכניסני לאחר לימודי לפני ולפנים של עיסקי הפשתן ולצרפני כשותף לעסק המשפחה. לאט לאט החילותי גם לעסוק בכך. עזרתי כבר בקנייה וממכר, פיקחתי על העמסת הקרונות וכו'. זכור לי כמו"כ חורף קשה מהשנים האחרונות בעיירתנו, בטרם פורענות וחורבן ושכול... מזג האוויר לא איפשר לאיכרים לשווק את יבולם. רק איכר אחד עשיר בעל מלאי של פשתן מוכן היה למכור לנו ביוקר רב ועלינו הוטל למוכרו במחירי הפסד. בימים ההם היינו קשורים בעיסקה גדולה של הספקת הסחורה לסיטונאי והיינו חסרים כמות מסויימת למיכסה שנקנתה מידינו. עמדתי ושקלתי את הסחורה; אחד הקרובים בא אלי ולחש לי דבר לאוזן: הוא יעץ לי להטות המשקל ולעשות "זיוף" כלשהו. נתפתיתי לכך וניסיתי לעשות זאת. אולם לפתע ניתכה עלי מאחורי סטירת־לחי מאיימת ומצלצלת. הייתי כהלום רעם ופחדתי לפנות אחורה אל עבר הסוטר. דימיתי כי סבא ראני בקלקלתי. אך הנה שמעתי את קולו של דודי יהודה:

– איש לא עשה עוד כזאת אצלנו. אל תעשה זאת גם אתה! שלא אראה זאת פעם נוספת. לקוחותינו רבים בגין היושר וההגינות בהם אנו נוהגים.

– אבל הקרוב אמר לי בלחישה – אמרתי תוך גמגום להצדקת המעשה.

– הקרוב אמר? –- שיעשה הוא את הדבר ולא אתה... טוב שלא ראה זאת אבינו. אבוי לבושה.

ניחמתי על נסיוני הנואל. סכנה גדולה היתה בדבר. בנקל ניתן היה לזהות את המעשה. קרון העגלה היה אדום והסוס היה אדמוני; ואלה היו כבר ימי שיסוי נגד יהודים. בגילוי התרמית הזאת היו אומרים: "הנה היהודים עושקים ומרמים".

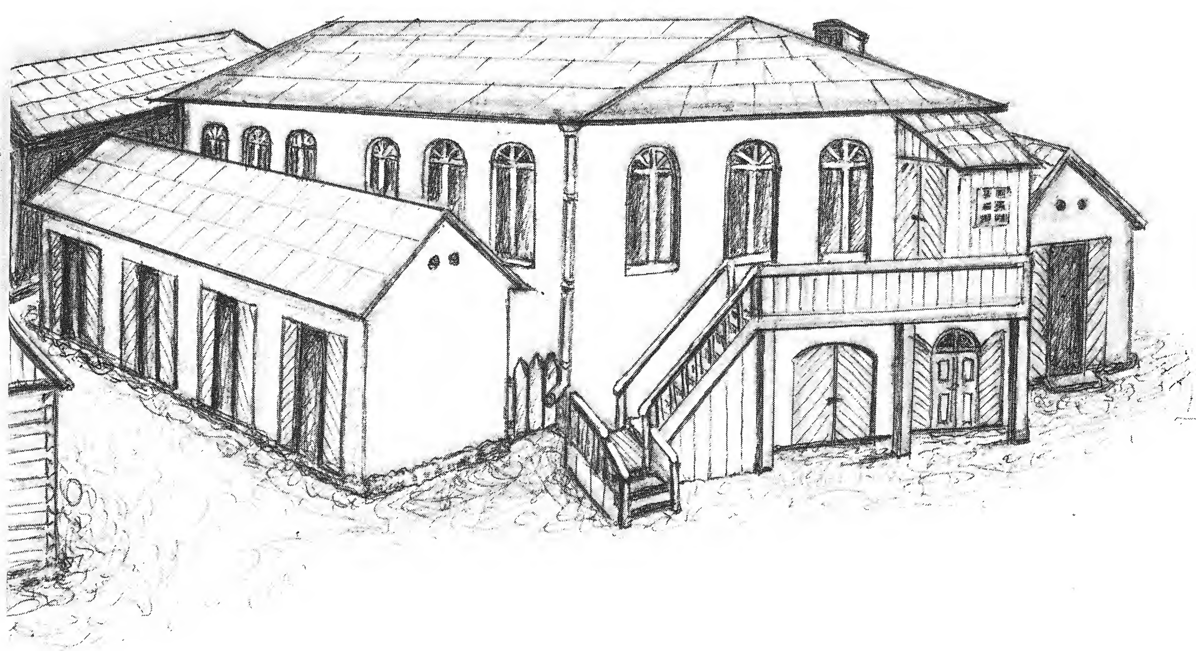
עובדה זו ציינתי על מנת להדגיש, כמה יושר והגינות במסחר היו עיקר ויסוד בבית סבא ובניו. כך היו חיי סבא עד בוא שעתו לבוא ל"ישיבה של מעלה". סמוך לכניסת הסובייטים ב–1939 נפטר ונאסף אל עמיו. בניו ישבו "שבעה". היתה אפשרות לרגל התערבות "כוח עליון",

לדחות את ביצוע העיסקה של הספקת כותנה לסיטונאי אולם כל הדודים שלי סירבו לנהוג כדבר הזה. לא לעמוד בתנאים שניתנו על דיברה בלבד? זה לא יתכן! וכך הוטל ביצוע העיסקה עלי – על גברבר שלא מלאו לו שבע־עשרה... כך היו החיים והעסקים עם סבא וגם לאחר פטירת סבא. "שבת אחים גם יחד" לא פסקה מעולם ועד לסוף העגום והמר מידי הקלגסים הנאצים.

מה מתפלץ הלב ועד מה יחמרו ויסערו הדמים בעורקי עם תחושת הוודאות הנחרצת כי כל אלה צללי זכרון בלבד! דמויות מעולמות שנכחדו ואינם... עולמות שמוגרו באש ודמים. ואנוכי נצר תלוש ובודד **מתייפח, בוכה ומקונן ב"יתגדל" קרח, חלוש וחסר אונים.**

שואה וגבורה

יצחק קצנלסון

דאס ליד פונם אויסגעהרג׳עטן יידישן פאלק

שרייט ארויס פון חיות־איינגעווייד אין וואלד, פון פיש אין טייך –
זיי האבן אייך געגעסן, שרייט פון קאלכאויוונס, שרייט קליין און גרויס,
איך וויל א גוואלד, א ווייגעשריי, א קול, איך וויל א קול פון אייך,
שריי, אויסגעהרג׳עט יידיש פאלק, שריי, שריי ארויס!

א ווייז זיך מיר, מיין פאלק, באווייז זיך, שטרעק די הענט
ארויס פון גריבער טיף און מיילן־לאנג און אנגעפראפט געדיכט,
שיכט אונטער שיכט, מיט קאלך באגאסן און פארברענט,
ארויף! ארויף! שטייגט פון דער אונטערשטער, דער טיפסטער שיכט!

קומט אלע פון טרעבלינקי, פון סאוויבאר, פון אשוויענטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פאנארי און פון נאך, פון נאך!
מיט אויגן אויפגעריסן, פארגליווערט א געשריי, א גוואלד און אן א שטים,
פון זומפן קומט, פון בלאטעס איינגעזונקען טיף, פון פוילן מאך –

קומט געטריקנטע, צעמאלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אין א קאראהאד, א ראד א גרויסן ארום מיר, איין גרויסע רייף –
זיידעס, באבעס, טאטעס, מאמעס מיט די קינדערלעך אין שויס –
קומט, ביינער יידישע פון פראשקעס, פון שטיקלעך זייף.

ווייזט זיך מיר, באווייזט זיך אלע מיר, קומט אלע, קומט,
איך וויל אייך אלע זען, איך וויל אייך אנקוקן, איך וויל
אויף מיין פאלק, מיין אויסגעהרג׳עטן א קוק טאן שטום, פארשטומט –
און איך וועל זינגען... יא... אהער די הארף – איך שפיל!

3–5.10.43

יצחק קצנלסון / דאס ליד פונם אויסגעהרג׳עטן יידישן פאלק. הוצאת הקיבוץ המאוחד

שמואל אלפרוביץ׳ (גבעתיים)

על קידוש החיים

אני שמואל בן מלכה ואברהם־משה אלפרוביץ׳ יליד דולהינוב בשנת 1922, מוסר בזה לבני דורי ולדורות הבאים עדותי, על כל שנתרחש והיה; על כל אשר עוללו הנאצים וגרוריהם לבית־ישראל בעיירתנו.

מהלך ההתרחשויות

ב–25 ביוני, 72 שעות לאחר שהיטלר הנחית את מתקפת הפתע שלו על בריה״מ, נכבשה דולהינוב בידי טורי השיריון הגרמני ששטפו הלאה, מבלי להיעצר אפילו בעיירה הקטנה.

בשלב הראשון היתה הקהילה היהודית במקום נתונה בהלם. לא משום שהתקשינו לעכל את מהלך האירועים המסחרר, אלא מפני שהיו אף כמה יהודים אשר ראו בצבא הגרמני גייס משחרר מעול הכיבוש הקומוניסטי. הללו זכרו לגרמנים את התנהגותם בימי מלחמת העולם הראשונה ולכן אף קיבלו את פניהם בשמחה.

אין ספק, במבט לאחור נשמעים הדברים מזעזעים, אבל צריך לזכור כי חרף העובדות הנתונות, הגיעו לדולהינוב זמן רב קודם לכן פליטים מפולין הכבושה בידי הגרמנים. הם סיפרו מה שעוללו הנאצים ליהודים ודבריהם נתקבלו בחוסר אימון. פשוט נתקשינו להאמין, כי העם הגרמני ״המתורבת״ מסוגל להיות אחראי להשמדת עם. בתוך כמה ימים התארגן בדולהינוב חיל המצב הגרמני שמנה כתריסר חיילים, אשר נעזרו במשטרה הפולנית המקומית. כמה עשרות יהודים הספיקו עוד קודם לכן להצטרף לכוח הרוסי הנסוג. חלק מהם ניצלו ואחרים מצאו את מותם במהלך המלחמה. מפקד הכוח הגרמני הורה להקים מיד ״יודנראט״ מקומי, כדי שתהיה לו כתובת מוסמכת ואחראית, בפניה יוכל להציג את תביעותיו מן הקהילה היהודית. משרדי ה״יודנראט״ שוכנו בביתו של צבי הירשל שרייבמן, ברחוב ורשבה. ראוי לציין כי בשלב זה נותרו כל היהודים במקומם. חברי ה״יודנראט״: דודי עוזר־בר אלפרוביץ׳; בנימין

ריער; יהודה גינזבורג ועוד. עשרה ימים לאחר הכיבוש עצרו הגרמנים 5 יהודים – יוסף כץ; לודז'ה אידלמן; חנה רייכה יפה; ויכנה חדש וחיים יצחק פרסמן. החמישה נעצרו כחשודים על שיתוף פעולה עם הרוסים. הם נלקחו מבתיהם, הוצאו מן העיירה בדרך לווילייקה ונורו למוות. מאורע זה סימן את כניסתו לתוקף של אורח חיים שכפו עלינו הגרמנים בעזרת ה"יודנראט". כל יהודי חוייב לשאת את הטלאי הצהוב; כל העסקים הוחרמו, העבודה בוצעה על פי הוראות שהפיצו הגרמנים בסיוע ה"יודנראט".

החיים התנהלו בדוחק ובצימצום רב. מצרכי המזון הושגו בדרך של מסחר הדדי, בין האוכלוסייה היהודית לבין הפולנית-רוסית. דולהינוב שכנה על ציר התנועה וילנה-פולוצק ומדי יום חזינו בטורים אינסופיים של צבא גרמני ממוכן אשר התקדמו לעבר בריה"מ. לא אוכל לשכוח אחד מימי חודש יולי דאז. נצטווינו, קבוצה של עשרה יהודים, לעבוד במטבח־שדה גרמני שהתמקם בקצה רחוב 3 במאי. בערבו של יום, כאשר עמדנו לחזור לבתינו, הציבו אותנו הגרמנים בשורה, הוציאו אותי ואת משה דוקשיצקי – בעל חנות לקמח – מן השורה ופקדו עלינו ללכת להביא משחת נעליים. הגרמנים הזהירו, כי אם לא נחזור, יוצאו שאר 8 חברינו להורג. קיבלנו רשיון תנועה ויצאנו לדרך. מיד גילינו כי העיירה כולה שורצת חיילי ס.ס., אך הרשיון שבידינו איפשר לנו לעבור את נקודות הביקורת. באיזור היהודי של העיירה מצאנו בתים פתוחים אך שוממים מאדם, שכן יהודים רבים אשר חששו לגורלם העדיפו להסתתר במקומות שהוכנו מראש. אספנו בכמה מקומות את משחת הנעליים הדרושה, אך ידענו כי לפנינו ברירה אכזרית: לחזור אל חברינו ואולי יחד עימהם למצוא את מותנו או לנוס על נפשותינו ובכך לחרוץ גם את גורל ה-8 שנותרו כבני ערובה! החלטנו לחזור. לאחר זמן קצר הותר לכולנו לשוב לבתינו. יצאנו לדרכנו הביתה וכבר במחסום הדרכים הראשון נעצרה כל הקבוצה והגרמנים הובילו אותנו אל כיכר השוק. יחד עם עוד שני יהודים אחרים – שלמה גוטקין והשוחט אברהם בר הופרדתי מכל הקבוצה והושלכתי אל תוך חנות הבדים של לייב קמינקוביץ. המקום היה חשוך אך חשתי כי הוא דחוס בבני־אדם.

עם אור הבוקר התברר כי בתוך החנות נדחסו יותר מ-100 יהודים, ביניהם גיליתי את אבי, אברהם משה וגם את אחיה של אמי, יוסף דוקשיצקי. ברור היה לנו כי הגרמנים עתידים להוציאנו להורג. לקראת הצהריים גבר החום בחנות המצופפת בני־אדם. קודם לכן אוחסן בה סיד,

דבר שהכביד על נשימתנו. לחנות היו שני פתחים; הכלואים ניצבו לידם בתורנות משך כמה דקות, כדי לנסות ולשאוף אויר. באותה שעה עשה דודי, לייזר בן אלפרוביץ', חבר ה"יודנראט", מאמצים לשחרר את הכלואים בחנות. המו"מ נמשך עד למחרת היום. 72 שעות לאחר שהוחזקנו במקום ללא אוכל ומים, נפתחו הדלתות והצטווינו לעזוב את המקום. שני חיילים גרמניים מצויידים באלות, ניצבו ליד פתחי החנות והלמו ביוצאים ללא רחם. יחד עם אבי הגענו הביתה.

ב-14 באוקטובר 1941, יום בו חל חג שמחת־תורה, נלקחתי לקורניץ יחד עם עוד כמה יהודים בעלי סוסים ועגלות, כדי לסייע בהובלת השבויים הרוסיים. באותו יום, יום הטבח הראשון בקורניץ, חזר לדולהינוב חלק מאותה קבוצת גרמנים שהיתה עימנו. עם שובם עצרו מיד 5 יהודים והוציאו אותם להורג. החמישה היו: יצחק מייזל, נח ממפיל, שלמה שרייבמן, יעקב רוטשטיין, אלתר סנדלר. אלתר לא נהרג; לאחר שהגרמנים הסתלקו, קפץ מתוך הבור (בקירבת הצרקבה), עבר את החומה ונמלט.

"האקציה" הראשונה

בבוקר ה-30 במרס 1942, י"ב בניסן תש"ב, בשעה שיהודי דולהינוב עסקו באפיית מצות לחג הפסח, שמענו בשעה 6 בבוקר מטחי יריות מכל עברי העיירה. התחושה הכללית היתה כי הגרוע מכל ממשמש ובא. יצאנו מן הבתים. אנשים החלו לחפש מחסה ומסתור בכל אשר ימצאו. אני עצמי ברחתי יחד עם אבי ושני אחי - פרץ ושמעון - אל ביתו של משה איינבינדר, הניצב בקצה העיר. ואמנם בביתו התברר לנו, כי הותקן מקום מסתור מאחורי הארון ובו הצטופפנו 28 נפשות. היריות נמשכו עד לשעות הצהריים. לאחר שבעל־הבית דאג להסתירנו, נשאר הוא עצמו יושב בביתו יחד עם אשתו שרה והמשיך בעיסוקו הרגיל - התקנת רתמות. שמענו את הגרמנים פורצים לביתו ואת צעקת ה"ראוס!" שלהם לעבר בני הזוג איינבינדר. הם נלקחו מביתם ושוב לא ראינו אותם. לאחר מכן פקדו את הבית חבורות של בוזזים למיניהם. יכולנו לשמוע את קולותיהם שעה שנטלו כל מה שנמצא בבית. בתוך כך נחשף כמעט מקום מחבואנו.עד לרדת החשיכה נמשכה הביזה. כל אותה עת לא ידענו מה מתרחש בעיר. רק בשעת ליל מאוחרת יצא דודי אהרון־יצחק כץ מן המחבוא ונכנס לאחד משכניו - הגוי לשקוביץ הנגר שהיה ידידו ולכן לא חשש להיפגש עימו.

אותו גוי סיפר לו כי החל מן השעה 6 בבוקר ועד 6 בערב נלקחו כל היהודים שנתפסו בידי הגרמנים, אל כיכר השוק, שם נערכה סלקציה: חלק קטן מן הנתפסים, להם נזקקו הגרמנים – נותרו בחיים; האחרים **נלקחו אל מחוץ לעיר, לבית־החרושת לעמילן, ל"קרוכמלניה", שם** הופשטו מבגדיהם ונורו מיד. גופותיהם הושלכו לגורן אשר הועלתה

על יד המצבה המאולתרת בדולהינוב 1957.
מימין: טייבל ושמואל אלפרוביץ', יוכבד ואברהם דימנטשיין ובנם ישראל

אחר־כך באש. יהודים, שהובאו למקום בזמן מאוחר יותר, הופשטו והושלכו אל הלהבות בעודם בחיים. כל אותו לילה שהינו בביתו של איינבינדר, כשאנו שותים מן המים המעופשים, בהם הישרה בעל־המלאכה את העורות מהם התקין רתמות וגם מים דלוחים אלו חולקו במשורה ל–28 איש.

למחרת בבוקר הופרעה לפתע הדממה המעיקה; חבורה רעשנית של בוזזים פרצה פנימה. אחד מאנשיה, פולני בשם קצ'אנובסקי – שעבד אצל איינבינדר והיטיב להכיר את הבית – פנה הישר אל הארון, הזיזו ממקומו ונכנס אל המחבוא. החרדה היתה גדולה; היו שביקשו להימלט מבעד

לחלון, אך אז גילו כי הבית מוקף בגויים. קצ'אנובסקי אמר לנו: "אל תחששו עוד. נתמזל מזלכם; ההרג נסתיים ואתם יכולים לחזור לבתיכם". כאשר יצאנו ממקום מחבואנו, נתגלה לעינינו מחזה מחריד: בתים פרוצים וגוויות מוטלות בפתחיהם וברחובות. ביתי היה סגור, אולם בחלקו השני של הבית בו התגוררה משפחת כץ, מצאתי את גופתה של גלה כץ על מיטתה. ניגשתי לביתו של דודי יוסף דוקשיצקי, שהתגורר לא הרחק מאתנו. להפתעתי ולשמחתי מצאתי שם את אמי חיה וקיימת. נודע לנו כי בדרך נס נחלצה בשלום מן הסלקציה ונותרה בחיים. דודי יצחק דוקשיצקי שהיה "מומחה" והוצא משורות המובלים להרג על ידי הגרמנים, קפץ ואמר שאמי היא אשתו. לא בדקו – וכך ניצלה. אולם באותו יום מר ונמהר רצחו הגרמנים, בירי ובשריפה, 640 מיהודי דולהינוב.

למחרת היום, לאחר שיהודים נוספים יצאו ממקומות מחבואם, הורו לנו הגרמנים באמצעות ה"יודנראט" – לאסוף את הגופות ולהטמינן בקבר־אחים המוני. כאשר הגעתי למקום, ל"קרוכמלניה" – התגלה לעיני מחזה נורא: חלקי גופות, אברים רסוקים ושרופים של שכנים, ידידים ומכרים; עוד תמול שלשום נפגשתי עימהם. במיוחד נחרתה תמונה מזעזעת אחת בזכרוני, לא אשכחנה לעולם – חזיר ניצב ליד ערימת הגוויות ומכרסם בהן. בגוויה המכורסמת הכרתי מכרה טובה שלי; היתה זו איטקה לנקין, בעלת הצמות, צעירה ויפת־תואר. כאשר ניסיתי לגרש את החזיר, מנע זאת ממני וינק רצ'יצ'קי, אותו פולני שחי בינינו והועסק בבית־המרחץ של דולהינוב. כזה בדיוק היה מעמדו של היהודי בגיא ההריגה: מותר החזיר מן היהודי!

האדמה היתה עדיין קפואה והקשתה עלינו את מלאכת החפירה של הקבר ההמוני. נאלצנו להבעיר מדורות, להמס את השלג. כך עבדנו ימים רבים, עד שהבאנו לקבורה את כל יקירינו ומה ששרד מהם.

ה"גיטו" בעיירתנו

בעודנו טרודים ועוסקים בהבאת הגופות לקבר האחים, נצטוו היהודים שנותרו בדולהינוב להתרכז אך ורק בתחומי ה"גיטו", בשטח שהוקצב לו משני צידי רחוב בוריסוב. גבולות הגיטו היו: בית־הכנסת הגדול (הוא עצמו נותר מחוץ לתחום), ביתו של הכומר הקאתולי ליד השוק ושפת הנהר. הגיטו הוקף מכל עבריו בגדר עץ והותקן בה פתח

שרידי דולהינוב מעל המצבה המאולתרת

אחד ברחוב בוריסוב – מצד השוק. הגרמנים הורו ליהודים לעבור תוך זמן קצר ולהתגורר בתחום הגיטו. תחילה העברנו את כל המטלטלין שניתן היה להעבירם. הדברים החשובים ביותר היו כמובן מצרכי מזון וחפצים יקרי־ערך מתוך מחשבה, כי אפשר יהיה להחליף אותם אחר־כך אצל הפולנים תמורת מצרכי מזון. הצפיפות היתה גדולה וקשה. בבית שאיכלס קודם לכן משפחה אחת, עברו להתגורר מעתה ואילך 5–6 משפחות. החיים הפכו לגיהנום. אנשים חשו עצמם כלואים בכלובים, בהיותם בלתי מודעים לאשר מצפה להם וחוששים מאימת המחר. יצאנו מדי יום לעבודות שונות, על־פי הוראת הגרמנים. והנה יום אחד נצטווה הגיטו לספק 100 עובדים – 60 גברים ו–40 נשים. כוח־עבודה זה עמד להישלח לתחנת־הרכבת בקניאגינין – כ–25 ק"מ דרומית־מערבית לדולהינוב.

בין 100 היהודים שיצאו ברגל לקניאגינין, הייתי גם אני. הצעידה היתה נוראה; השלג כבר החל להפשיר ואנו בוססנו בבוץ שהתהווה. לאחר הליכה של יום תמים הגענו בשעת לילה מאוחרת למקום והוכנסנו

למחסן גדול; מסביבנו הספיקו הגרמנים למתוח גדר־תיל ועליה השגיחו זקיפים חמושים. רצוצים ומותשים נפלנו על ערימות התבן במחסן. מדי פעם היו הגרמנים נכנסים פנימה ומאירים עלינו בפנסים, כדי למנוע מאיתנו את השינה ולהחדיר בנו פחד. כך נמשך הדבר עד אור הבוקר. בבוקר נצטווינו לצאת החוצה. הם חילקו אותנו לקבוצות־עבודה בהתאם למשימות השונות.

עבודה זו נמשכה כ–6 שבועות. משך כל אותה תקופה היינו ניזונים מתפוחי־אדמה קפואים ורקובים. נהגתי מדי פעם להסתלק מן המקום ויחד עם חברי אייזיק קצוביץ' אשר הכיר היטב את הסביבה, אספנו מעט מזון בין הגויים וחזרנו למקומנו. לאחר כשבועיים של שהייה בקניאגינין נשלחתי ע"י הגרמנים לדולהינוב, כדי להחזיר 40 עובדים ולהביא 40 אחרים במקומם. היתה זו הזדמנות לראות, כיצד מתנהלים החיים בגיטו. ביקרתי גם אצל הורי, שהתגוררו בבית אחד יחד עם עוד 5 משפחות. הורי התחננו לפני שאשאר ולא אחזור, אך אני החלטתי בכל זאת לשוב לקניאגינין.

פעולות הרג וטבח

מן הגויים למדנו כי בקריביץ' הסמוכה חוסלו כבר כל יהודי המקום, אולם על המתרחש בדולהינוב לא ידענו דבר. היתה לנו רק הרגשה כבדה ומרה כי משהו נורא מתחולל שם. ואומנם, כפי שהתברר לנו לאחר כמה ימים, הוקף גיטו דולהינוב ב–28 באפריל 1942 (י"א באייר) בשעות הערב. ולמחרת היום החלו פלוגות הס.ס. כשהן מסתייעות בפולנים מבני המקום, במבצע הרג שיטתי מבית לבית. כיוון שהיהודים התכוננו לאפשרות כזו, הוכנו מבעוד מועד מקומות־מסתור שונים; אבל רק מעטים הצליחו להציל את חייהם. גל ההרג השני שהנחיתו הגרמנים על דולהינוב נמשך 72 שעות (29 ו–30 באפריל וה–1 במאי) וקציר הדמים שלו היה: כ–1,200 איש שנרצחו.

המחזות שנתגלו לעין היו מזוויעים. רחובות דולהינוב היו זרועים גוויות מוטלות מזה 3 ימים. עקבות מרחץ הדמים ניכרו גם בקירות הבתים; הם היו מכוסים ניתזי דם. הגרמנים השתמשו לעיתים ברימוני־יד, אשר השליכו למקומות המסתור שנחשפו. כך ריסקו את כל יושביהם. רציתי לדעת מה עלה בגורל משפחתי בגיטו. איש לא יכול היה להשיב לי

על כך. החלטתי לעזוב את מחנה העבודה בקניאגינין ולחזור לדולהינוב. יחד עם עוד שניים מחברי – שאינם עוד בחיים – אליהו שפרבר ומשה פרבוזקין, הצלחנו לחמוק ממחנה העבודה. בדרכים צדדיות הגענו לעיירה. הגיטו בדולהינוב היה מצומצם והרבה יותר קטן מזה, שהוקם קודם לכן. למעשה רוכזו כל היהודים שנותרו ב–4–5 בתים בלבד. מובן מאליו כי תחילה שמתי פעמי אל הבית בגיטו בו התגוררו הורי. הבניין היה פרוץ ונטוש וכל מה שהיה בו נבוז – כפי שנעשה בשאר הבתים. ליד הכניסה מצאתי את צעיפה של אמי מלכה הי"ד מגואל בדם...

אל אמי מלכה הייתי קשור מאוד. היא היתה אשה שהקפידה לנהל משק־בית מסודר ונקי וגם מצאה זמן לנהל חנות־מכולת. למרות עיסוקיה הרבים לא הזניחה את חינוך ילדיה. תמיד נהגה לשנן באוזנינו כללי התנהגות בין אדם לחברו, ובמיוחד – להקפיד על הגינות במיסחר. אבא אברהם־משה עמל קשה בעיסקי הבשר וכמעט שלא נותר לו זמן לחנך אותנו, את ילדיו. משימה זו נפלה כולה על כתפיה של אמא. משיחות עם כמה מהניצולים התברר לי, מה עלה בגורל הורי ואחי הקטן שמעון הי"ד. מלשין יהודי היה זה שקנה את חייו לזמן מה ובתמורה הוביל את הגרמנים לבונקר בו הסתתרו השלושה,יחד עם עוד 25 איש. המלשין היהודי צעק אל המסתתרים: "צאו החוצה, הכל בסדר", וכאשר אלו יצאו, נורו בו במקום על ידי הגרמנים. המלשין עצמו הוצא להורג במבצע החיסול הסופי של יהודי דולהינוב, כ–3 שבועות לאחר מכן. ארבעת דודי – אחי־אמי, יצחק, יהודה, שלום ויוסף דוקשיצקי ז"ל – היו בעלי מקצוע מבוקשים על ידי הגרמנים. משום כך חסו עליהם ועל חייהם. הם גם סיפרו לי כי אחי פרץ ניצל מגל ההריגה השני. יחד עם חברו לוי־יצחק קוטן הצליח לחמוק בלילה מבעד לגדר שהקיפה את הגיטו, לברוח ואף למצוא מסתור אצל פולני בשם אנטק. במחסנו של אותו אנטק התחבאו פרץ ולוי־יצחק במשך ארבעה ימים, עד יעבור זעם. פרץ עבר לאחר מכן להתגורר אצל פולני אחר בשם מיקולאי ציבולסקי; בביתו מצא גם את בת־דודתי אסתר דוקשיצקי; אמה רבקה ואחותה רשקה ז"ל ניספו בגל ההריגה השני.

דודי, עוזר־דוב־בר אלפרוביץ' ז"ל, מי שהיה פעיל כל העת בחיי הקהילה היהודית, נסע כמה ימים לפני גל ההריגה השני למפקדת ה"גסטאפו" במיאדל, בשליחות ה"יודנראט". בדרכו חזרה התעכב בקריביץ' ושם נודע לו על מה שהתרחש בינתיים בדולהינוב. הוא פנה אל המפקד הגרמני המקומי, כדי לברר כיצד יחזור לגיטו. בצאתו מן המפקדה הבחין בו שוטר פולני מדולהינוב בשם קספרוביץ'. הלה ירה בו

והרגו.

עתה הגעתי לביתו של שאול שרייבמן ז"ל, בו נמצאו אותה שעה דודי ועוד כמה משפחות – כדי להחליף בגדים. כאשר טיפסתי לעליית־הגג, הופיע לפתע ריער וגירש אותי בצעקות מן המקום ואף לא איפשר לי להחליף את הבגדים, אותם לבשתי על גופי מאז יצאתי לקניאגינין – לפני חודש וחצי. למרות התנגדותי פקד עלי לשמש שוטר בגיטו. לשם כך לא היסס אפילו לאיים עלי. לא היתה לי איפוא ברירה אלא להישמע לפקודה, שכן פעל האיש באותם ימים באופן החלטי בגיטו הקטן. קשה לשפוט ולדון אותו. יתכן שלא ראה מנוס ונאלץ לעשות בעל כורחו את שלא רצה. במשך 5 ימים שימשתי אם כן כשוטר בגיטו. ביום ב', ג' בסיון תש"ב, נצטוויתי לצאת עם עוד כמה אנשים לבית־הקברות, כדי לקבור כמה גוויות. כאשר הגענו למקום, מצאתי 3 גופות של נשים; ליבה־חיה סגלצ'יק – אמו של יעקב – ושתי האחיות יוכבד וגסיה לבית קצוביץ' ז"ל. אמנם הן הצליחו להינצל מגל ההריגה השני, מאחר שהסתתרו אצל גוי לא הרחק מדולהינוב. אולם כעבור שבועיים וחצי נתגלו הודות להלשנת פולני בשם לשקוביץ' שביתו ניצב לא הרחק מבית־הקברות והוצאו להורג. הפשטתי מעל הגופות את מעיליהן; הנחנו אותן בבורות שחפרנו וכיסיתי אותן במעילים. כאשר חזרתי לגיטו גמלה בליבי ההחלטה כי עלי לעזוב את המקום בכל מחיר! נדברתי עם שכני שלמה זק אשר שירת בשעתו כחייל בצבא הפולני, כי נברח יחדיו ליערות. קיוויתי להסתייע בנסיון הצבאי אותו רכש כדי שנוכל למצוא דרכנו ביערות.

ברגע האחרון התחרט שלמה זק ומצא לו מיקלט – יחד עם עוד כמה חולים – בבית־החולים. פניתי אל חברי זליג דימנטשטיין ויצחק רדושקוביץ' והצעתי להם להצטרף אלי בבריחה אל היערות. השניים סירבו תחילה, אך לאחר כמה שיחות שיכנוע הסכימו לדעתי כי קץ הגיטו קרב והולך, אף יתכן, כי הוא עניין של שעות. את מועד היציאה קבענו לשעות הלילה אור ליום רביעי, ד' בסיון. הסיבה לכך – אמור הייתי באותו זמן לשמור על שער הכניסה לגיטו.

בחצות, שעה שהגיטו דמם ואני פתחתי את השער, בא אלי לפרידה נרגשת – ולא אשכח אותה לעולם – הרצל רדושקוביץ' אשר נותר בחיים כבעל־מקצוע מומחה. הוא נשק לי ונפרד ממני בלבביות באומרו לי: "אינני יודע מה יעלה בגורלי, אבל אתה ברח והישאר בחיים! אם תפגוש באחיי, מסור להם דרישת שלום ממני".

קשה לי לתאר את הרגשתי באותן דקות גורליות, בהן עזבתי את הגיטו בדרכי אל הבלתי־נודע. חלפנו על פני בתי רחוב בוריסוב שנראו כבתי־רפאים, בכיוון אל רחוב טאטרסקה – משם התכוונו לצאת ליערות. עם הגיענו לפינת רחוב טאטרסקה וליד ביתו של ירמיהו דימנטשטיין ז"ל, החלו כלבי המשמר של הגרמנים אשר הוצבו בביתו של הרופא הנודע ד"ר סדובסקי, לנבוח. הגרמנים מיהרו ופתחו באש. בריצה חצינו את הרחוב ונכנסנו לחצר ביתו של בן־ציון רובין. מכיוון שהירי הלך וגבר, השתרענו בין ערוגות הירק. לאט לאט נפסק הירי והמשכנו בדרכנו ושוב התעוררו הכלבים והגרמנים חידשו את האש. כיוון שחששנו כי עד מהרה יאיר השחר, לא היתה לנו ברירה וחרף היריות רצנו לכיוון שפת הנהר. לפתע שמענו מישהו מדשדש על שפת הנהר. מיהרנו לחזור על עקבותינו ונכנסנו לגורן של פולני בשם אדורסקי. אחרי שקול הצעדים הקרבים גווע – המשכנו בדרכנו.

התכוונו מלכתחילה להרחיק ככל האפשר אל תוך היער, אולם העיכובים הבלתי צפויים גרמו לכך שהבוקר האיר ואנו נמצאנו עדיין בתחומי העיר. החשנו את צעדינו והגענו לחורשה, שם החלטתי להיפרד משני חברי; הם המשיכו הלאה ואילו אני חזרתי על עקבותי ונכנסתי לביתו של הפולני מיקולאי ציבולסקי, שם הסתתרו אחי פרץ ויעקב אקמן ובת־דודתי אסתר בת שלום דוקשיצקי. ציבולסקי הופתע ושמח מאד לראותני; ושמח כמובן עוד יותר אחי פרץ שלא ידע כלל מה עלה בגורלי. הפגישה המחודשת והנרגשת עם פרץ היתה ביום רביעי ולמחרת, יום חמישי, ו' בסיון (21 במאי 1942) עם אור ראשון של בוקר, שמענו יריות מכיוון דולהינוב. שיערנו כי שוב מתרחש משהו חמור, אך לא יכולנו לדעת מה קורה בדיוק. היריות התגברו, אך נשמעו עתה לסירוגין; ההרגשה היתה כבדה. ביקשתי מציבולסקי כי ייצא לעיירה כדי לברר מה מתרחש. לאחר זמן קצר הוא שב והודיע לנו, כי גיטו דולהינוב חוסל. סופר לו כי כל היהודים ששרדו בגיטו נלקחו סמוך לבית־העלמין, הוכנסו לבור ענק שהוכן קודם לכן. אחר שנצטוו להתפשט ונותרו בבגדיהם התחתונים – נורו למוות. לא כולם נהרגו במקום, אך גם אלה שניצלו מן הכדורים באורח נס – נקברו חיים בקבר האחים ההמוני.

רק כעבור תשע שנים, כאשר חזרתי לגיא ההריגה ופתחתי את הקבר הענק, עמדתי על גודל הזוועה באותו יום, יום חמישי, ו' סיוון תש"ב –

21 במאי 1942 בו עלה הכורת על קהילת דולהינוב. משלושת אלפים יהודיה נותרו רק כמה אודים מוצלים.

אורות מאופל

אותו לילה הגיעו לביתו של ציבולסקי דודתי זלטה עם שתי בנותיה – אסתר וחיה. התברר כי הן הצליחו ערב החיסול לחמוק מן הגיטו. דודי יצחק דוקשיצקי אשר סרב לצאת, נותר בגיטו כ"בעל מקצוע" עם אחיו – ומצא את מותו. זלטה אישרה שאכן, כל יהודי דולהינוב חוסלו. היא ביקשה מציבולסקי רשות להשאיר בביתו את בתה הבכורה אסתר, ואילו היא עצמה עם הבת הצעירה חיה הלכה לחפש מקום מסתור אחר. משום הכרת תודה ורחשי כבוד – זכאי מיקולאי ציבולסקי עצמו כי ארחיב עליו את הדיבור. הוא היה איכר פולני טיפוסי, פשוט־הליכות ואדוק מאוד בדתו הקאתולית. למרות שהיה עני מרוד נאספו בביתו הדל לא פחות מתשע נפשות; באהבה קיבל הכל; את פיתו חילק עם האחרים, כי בהצלת נפשות ראה קיום מצווה גדולה. ראוי גם לזכור כי בהסתירו בביתו חמישה יהודים סיכן את חייו. אילו נתפס בידי הגרמנים, היה מוצא מיד להורג. ותיזכר לטובה במיוחד אשתו מיכלינה; היא היתה עקרת־בית למופת גם בשעה שהרעב הנורא השתולל באיזור כולו. יש לציין כי אחי פרץ ובת־דודתי אסתר דוקשיצקי – בתם של רבקה ושלום נשארו בבית ציבולסקי שנתיים ימים. לאחר כמה ימים של שהייה בגורן (במטרה להגדיל את הסיכוי כי לא נתגלה), החלטנו לחפור בונקר וכהסוואה היצבנו את הפרה מעל פתח הכניסה.

מדי יום שמענו את ציבולסקי מספר אודות הפרטיזאנים שהתארגנו בסביבה. ב–20 ביוני 1942, חודש לאחר שהגעתי לביתו של ציבולסקי – נשמעו באישון לילה מהלומות עזות על הדלת. ציבולסקי הורה לנו לרדת מיד לבונקר ואילו הוא פנה לפתוח את הדלת. אל ביתו פרצו כמה אנשים ורק אחרי כמה שניות של חרדה התברר לבעל־הבית כי אלו יהודים הם. ציבולסקי סיפר להם כי בביתו מסתתרים כמה יהודים ואף נקב בשמותינו. לא יכולתי להתאפק זמן רב ופרצתי במהירות מן הבור, כדי לראות מי הבאים. פגשתי בזליג דוקשיצקי אשר עמד בראש חבורה של יהודים שלא מבני דולהינוב. התחבקנו והשמחה היתה גדולה. זליג סיפר לי כי המצב בסביבה כולה קשה מנשוא וכי הם עצמם נמצאים ביער שמעבר לנהר. בחיפוש נואש אחר מצרכי מזון הגיעו עד לביתו של ציבולסקי. אמרתי לזליג דוקשיצקי: "אני הולך אתך ליער!" הוא הסביר

לי כי התנאים קשים ביותר, האנשים מחוסרי נשק וסכנת המוות מידית. ואף על פי כן גמרתי אומר ללכת. בינתיים נתעוררה גם מחלוקת ביני לבין אחי פרץ, שלא רצה להישאר לבדו. אחרי שיחה קצרה החלטנו כי **מוטב שניפרד, כך שאם ימצא אחד מאיתנו את מותו – אולי ישאר השני** בחיים. נפרדנו בדמעות ויחד עמי הלכה גם אסתר דוקשיצקי (בתם של יצחק וזלטה) ואילו פרץ ואסתר דוקשיצקי (בתם של רבקה ושלום) – נשארו בבית ציבולסקי. כמו"כ נשאר יעקב אקמן.

מנוסה ונדודים ביערות

פגישה עם ניצולים

עזבנו את הבית של מטיבנו ואיש חסדנו בידיים ריקות ובלב שבור ודואב. מחוץ לבית ציפתה לי הפתעה: פגישה עם אברהם־יצחק דימנטשטיין שהמתין כל העת בחוץ לחבריו וסרב להיכנס, כיוון שציבולסקי הכירו. התברר לי כאשר סיפרתי לו את הקורות אותנו בעת הבריחה מהגיטו, כי קול הצעדים ששמענו בלילה ליד הנהר ואשר כה הטיל מורא עלינו, היה קול צעדיו בהמתינו לאשתו שלא הגיעה. הזדרזנו לעזוב את בית ציבולסקי, כי השחר עמד לעלות וחששנו פן נתגלה. מטרתנו היתה לחצות את הנהר ליד הכפר קמין, מקום בו עבר הגבול שבין פולין לבין בריה"מ עד ספטמבר 1939. הסיבה לכך היתה כי בתחום הרוסי היו יערות גדולים ועבותים, ואילו פני הקרקע בצד הפולני (שלנו) היו חשופים ודלילים בעצים. עד אור הבוקר הגענו לנהר קמין והתחלנו לצלוח אותו. בגלל חולשתי הרבה (לאחר חודש ימים בבונקר, עם מזון דל), מעדתי והתחלתי שוקע במים. היה זה אברהם־יצחק דימנטשטיין שלפת אותי בצווארי וגררני לחוף – בצד הרוסי. כך חלפנו ובצעד מהיר נכנסנו ליער, כדי לחפש מקום מסתור מתאים. עד מהרה גילינו חבורות נוספות של יהודים שנמלטו אף הם מדולהינוב. מזון לא היה כמעט לאיש, אבל מה שהיה חולק בין האנשים בצמצום רב.

יום אחד ניראו לא הרחק מאיתנו אנשים עוברים ביער. תחילה חששנו להתקרב אליהם, אך שלא במתכוון נתקלנו בהם בין העצים ואז התברר כי הם פרטיזאנים וביניהם גם היכרנו כמה מבני עירנו. הפגישה היתה לבבית. החלפנו ידיעות בנוסח "מי נשאר בחיים?" הם שאלו למקום הימצאנו והבטיחו שיבואו לבקרנו ולראות גם מה שניתן לעשות לטובתנו. הם סיפרו על שלבי התארגנותם, וכי עומד בראשם הקומיסאר טימצ'וק – מי שהיה מנהל סובחוז לידווינובה. ברם, פרט לצעירים

מאורגנים כפרטיזאנים, ברחו וזרמו ליערות אנשים בלתי־לוחמים; נשים, זקנים וילדים גם מעיירתנו ומכל הסביבה. אלה הסתובבו ביערות והיקשו על הכל. טימצ׳וק וחבריו הבינו עד מהרה, כי עבורם אנו מהווים נטל וסיכון ביטחוני ולכן החליטו לקבץ את כולנו למקום אחד, כדי להקטין את סכנת התגלותנו שפירושה גם היחשפותם. לאחר שכונסנו יחדיו, חילקונו הפרטיזאנים לשתי קבוצות: נשים, ילדים וזקנים לחוד, צעירים בקבוצה נפרדת אשר הוטלו עליה תפקידים שונים.

בדרכים – "אל מעבר לחזית"

אחרי תקופה קצרה גיבשו הפרטיזאנים לגבי כל הכוחות הבלתי לוחמים תכנית חדשה ומקורית: הם החליטו לשלוח אותנו לעומק השטח הרוסי – שם יוכלו הצעירים בינינו ללמוד, כיצד מתפעלים נשק ולאחר מכן לחזור לשורות הפרטיזאנים. ואילו הזקנים, הנשים והטף ישארו בשטח הרוסי הלא כבוש. היו בכך הרבה בעיות לוגיסטיות ואירגוניות. הבעייה בעיקרה היתה כיצד להוביל שיירה כה גדולה בשטח הרוסי הכבוש מבלי שתתגלה על ידי הגרמנים. לכשנודעה לי כוונת הפרטיזאנים ותוכניתם, חיפשתי דרך כיצד להגיע לציבולסקי כדי לצרף אלינו את אחי פרץ ואת בת־דודתי אסתר דוקשיצקי. ביקשתי שיותן לי לצאת בלוויית מספר אנשים. ואמנם הצטרפו אלי לשם כך אברהם־יצחק דימנטשטיין, זלמן ברץ ועוד יהודי צנום מאסטוניה, יוז׳ק בלאכמן המכונה "אסטונצ׳יק". זה האחרון התנדב תמיד לכל משימה. אמרנו לעבור תחילה לבית משפחת הווטה, הניצב כ–2 ק"מ מפרוורי דולהינוב – מקום בו נפשו בדרך כלל יהודי העיר בקיץ. במקום זה אפשר היה להשיג מזון. משם אמורים היינו לחצות את היער ולהגיע לביתו של ציבולסקי כדי לאסוף את פרץ ואסתר. בשעות הלילה הגענו לבית הווטה. זלמן ברץ והאסטוני נכנסו לבית; ואילו דימנטשטיין ואני נותרנו בחוץ.

בעוד דימנטשטיין מסתובב בחוץ, נכנסתי גם אני לבית, כדי לחפש מזון; אולם עד מהרה גיליתי כי כל הדלתות נעולות. רק מקום אחד היה פרוץ – הלול. אך כאשר התחלתי לתחוב תרנגולות לשק התעורר רעש. הכלבים במקום החלו לנבוח ולפתע נורו עלינו יריות מכל עבר. השלכתי את השק וראיתי את דימנטשטיין רץ וצועק לעברי: "רוץ אחרי!" היריות התגברו והכדורים הנתבים בלבלו את עשתונותי. רצתי ונפלתי לבור – בו מאוחסנים תפוחי־אדמה לחורף ולא יכולתי להיחלץ ממנו. דימנטשטיין הבחין כי נעלמתי ומיד חזר על עקבותיו וקרא בשמי. צעקתי מתוך הבור;

הוא מצא אותי ועזר לי לצאת החוצה, בעוד נמשך הירי כל העת. אז הופיעו לפתע גם שני חברינו האחרים מתוך הבית וכולנו רצנו והתחבאנו בשדה־דגן. כדי לחזור אל מחנה הפרטיזאנים היה עלינו לחצות כביש, לעבור יער קטן ולבסוף לצלוח את הנהר, דרך של כ–12 ק"מ בסך הכל. בזחילה ובחסות החשיכה עברנו את הכביש הראשי ונכנסנו למסתור היער בו היו פזורים כמה בתי איכרים.

השקט שהשתרר גרם לנו לחשוב, כי חמקנו מן הגרמנים. לכן החלטנו שוב להיכנס לאחד הבתים כדי להשיג מזון. אולם ברגע שהתקרבנו לבית של צ'ורלי נתחדש הירי, כאילו עקבו אחרינו הגרמנים והבחינו במעשינו. היתה זו סיבה טובה לוותר על כל התכניות ולחזור במהירות הרבה ביותר אל המקום ממנו יצאנו. חפצנו נסתייע בידינו, משום שדימנטשטיין הכיר היטב את השטח וידע להובילנו בדרכים עקלקלות אל מקומנו. החשנו את צעדינו וכאשר צלחנו את הנהר והשחר עלה, ראינו מאחורינו את הגרמנים כשהם מגיעים לגדה המרוחקת של הנהר. הם פתחו עלינו באש אך לא העזו לחצות את הנהר. לאחר כמה ימים הגיע שליח מיוחד ממוסקווה, אשר נועד להדריך אותנו מתי כיצד ואיך לחצות את הקווים הגרמניים אל ברית־המועצות. הפרטיזאנים הודיעו לנו כי בקרוב עתידים אנו לצאת לדרך. שוב החלטתי לצאת ולעשות נסיון נוסף להביא את אחי פרץ ואת אסתר דוקשיצקי מבית ציבולסקי – כדי לצרפם אלינו. שוב התנדבו לשם כך אברהם־יצחק דימנטשטיין (כמורה דרך), בן אסטוניה ובן דולהינוב – משה פרבוזקין. עם ערב יצאנו לדרך. אך יצאנו לדרכנו וארובות השמים נפתחו וגשם זלעפות ניתך ארצה. כאשר הגענו לנהר רטובים עד לשד עצמותינו, התברר לנו כי הנהר עולה על גדותיו ולא ניתן לצלוח אותו. שוב נאלצנו בצער רב לחזור על עקבותינו. בלב כבד הבנתי כי שומה עלי לוותר על התכנית ליטול עימנו את פרץ ואסתר.

באחד הימים האחרונים של אוגוסט 1942, שעה שעסקנו בהכנות אחרונות ליציאה ואני עצמי הייתי אחראי להצטיידות במזון, הגיע אחד הזקיפים בריצה והודיע, כי הגרמנים מתקרבים לעברנו. במקום פרצה מהומה רבתי. אנשים החלו להימלט לכל עבר ולפתע מצאתי את עצמי בודד. רצתי בסבך העצים ולאחר זמן מה גיליתי את חבריי כשהם מסתתרים בין העצים אובדי עצות. עוד בטרם הספקתי להצטרף אליהם, נדהמתי לראות את הגרמנים מגיחים לעברנו. הם היו כה קרובים עד שהצלחתי להבחין אפילו בפניהם. שוב פרצה בהלה נוראה ואנשים נפוצו לכל רוח.

החשיכה ירדה. המפקד האחראי מטעם הפרטיזאנים (רוסי בשם קיסילוב), הורה לנו לחזור בכל דרך אפשרית ללשניקי, לאותו מקום, בו שהינו קודם לכן. התפצלנו לחבורות קטנות ואני מצאתי את עצמי יחד עם אסתר ועוד חמישה רוסים. יצאנו לדרך בנסיון להיחלץ מן המצור הגרמני. עם אור הבוקר מצאנו את עצמנו בסמוך לכפר, אליו לא נכנסנו מחשש להיתקלות בגרמנים. המשכנו בכוון לשניקי עד שהאור הכריח אותנו להסתתר בשדה־דגן. רעבים היינו וצמאים להחריד; את צמאוננו שברנו כאשר ליקקנו את אגלי הטל מן הצמחייה.

גילינו במקום שלושה אנשים, כולם מבני דולהינוב; לייב שרייבמן ולייבל וישראל רדושקוביץ׳. כן פגשנו שם את לייבל מינדל ממינסק, שעסק בעיבוד עורות. שלושה ימים תמימים המתנו במקום לבואם של חברינו – אולם איש מהם לא הגיע. רק ביום הרביעי החלו להופיע ראשוני הנקבצים. הראשון בהם היה אליהו מייזל, אשר הגיע עם חבורה של כ–25 איש ועימם "אוצר": פרה, שנשחטה "ושברה" את רעבוננו הנורא. שוב החלו ההכנות לקראת היציאה לדרך. התברר כי כל האנשים הגיעו, ורק שניים מהם נפצעו. אחרי שבוע ימים – ממש בסוף אוגוסט 1942 – יצאנו לדרך לעבר הגבול הרוסי – מחנה של כ–200 איש; יהודים, אוקראינים ורוסים. התנועה היתה בלילות ורק בחסות החשיכה, ואילו בשעות היום נחנו. מורה הדרך הרוסי הוביל אותנו בדרכים עקלקלות, כדי להימנע מפגישה עם הכוחות הגרמניים. בכל מקום ישוב רוסי בו נעצרנו, התווספו אל המחנה – אם מרצון ואם מאונס – צעירים ומבוגרים אשר ניתן לשתפם במאמץ המלחמתי. גם כלי־נשק עזובים שנמצאו בדרך נאספו ונלקחו עימנו. במקומות בהם שלטו הפרטיזאנים – והם לא היו מעטים – נתקבלנו בסבר־פנים יפות על־ידי האיכרים. לאחר מסע מפרך משך שבועות רבים הגענו לקווי החזית. נקודת המעבר המתוכננת היתה ליד העיר וליקיה־לוקי – בו היה מקום־פירצה צר למדי – כאשר יעדנו הוא איזור פודיצ׳י.

יום המחרת הוקדש כולו למנוחה. בבוקר היום השני להגיענו לשטח שבשליטת בריה"מ, בדיוק כאשר חברי לוי־יצחק שפרבר החליפני בשמירה על הכפר, נפתחה לפתע אש מכל הכיוונים. מפקדנו קיסילוב קפץ החוצה והורה מיד לכל האנשים לחצות את הנחל אשר עבר בכפר ולהימלט אל מעבה היער הקרוב, שם התמקם עיקר הכוח הרוסי. החלה מנוסה כללית ולתדהמתנו נוכחנו לדעת, כי הגרמנים הקדימו ופרצו את הקווים הרוסיים, שרפו את הגשר שעבר על הנחל ולקחו בשבי כל מי שנמצא בפודיצ׳י. ואם לא די היה בכך, הרי מן היער פתח הצבא האדום

באש לעברנו; שכן היתה המהומה גדולה והרוסים לא הבינו בדיוק מה התרחש. קיסילוב הורה להשתרע על הקרקע ומישהו גם הניף דגל לבן. אותה שעה החל יורד ארצה מטר כבד ולא פסק אלא אחרי 72 שעות. היו אלה שלושה ימים בהם התגוללו מאות אנשים תשושים, מחוסרי־מזון ובגד דל לגופם בין העצים מבלי לדעת בכלל – מה יילד המחר עבורם. בהתקפת הגרמנים על פודיצ׳י חוסל הגדוד הראשון כולו על מפקדתו – משמע כמחצית מאנשינו בתוכו. ניתנה לנו ההוראה להתקדם בעקבות הגרמנים ובמקביל להם. הם התקדמו בכביש הראשי ואנו, ביער העבות. לאחר שלושה ימי הליכה שלוותה, כאמור, במטר סוחף, פסק הגשם. השמש זרחה ואנו מצאנו את עצמנו יוצאים מן היער אל השטח הפתוח.

ביקשנו להתחמם בשמש ולייבש את בגדינו, כשלפתע הוקפנו מכל עבר בחיילים. חיש מהר התברר לנו כי אלו חיילים רוסיים. הם ניסו לברר מי אנחנו; אך כיוון שהתשובות שקיבלו לא עוררו בהם אימון, הורו לנו לנוע עמהם. עם ערב הגענו לכפר רוסי לאחר שעברנו 35 ק״מ ברגל. היה זה היום הרביעי ושום מזון לא בא לפינו. הוכנסנו כ–80 איש לבניין אשר שימש פעם בית־מרחץ כפרי. הדלת הוגפה אחרינו ובחוץ הוצב זקיף חמוש. למחרת נמשך המסע הרגלי באותה צורה אכזרית וברוטאלית. שוב עברנו 35 ק״מ מבלי לטעום אפילו ״כזית״ מזון והתמונה חזרה על עצמה גם ביום השישי. בערב של יום זה הגענו לקולחוז והוכנסנו לגורן ריקה. למחרת בבוקר הגיע למקום קצין בכיר מן המפקדה הסמוכה, וכאשר הוצגו בפניו ״השבויים החשודים״, פקד מיד להניח אותנו לנפשנו והעיקר – לספק לנו מזון. ניתן לנו חופש תנועה מלא; פנינו אל העיר הסמוכה שנקראה טאראפייץ – שם נמצאה תחנת־רכבת וקווי החזית עברו לא הרחק ממנה.

ברכבות אל מרחבי רוסיה

המסע לבאשקיריה

לאחר שיחרורנו מהמעצר ״בשבי״ ולאחר שהותר לנו ללכת אל כל אשר נפנה, הובילה דרכנו, כאמור, אל העיירה טאראפייץ, תחנת־צומת חשובה שעמדה אותה שעה בקווי האש ובחזית ממש. מרחק מה בלבד חצה בין העיירה לבין כוחות הגרמנים ושיריונותיהם. כל הרכבות ומשאיות הציוד והאספקה לכוחות הצבא האדום בחזיתות השונות זרמו דרכה. היה זה בחודשי השליש האחרון לשנת 1942 (ספטמבר–דצמבר).

מפאת מרחק השנים לא זכור לי עתה, מתי בדיוק ואיך נתרחש מהלך הדברים.

ברם, זאת אני זוכר בוודאות ויודע נאמנה: אותם ימים בשלהי ספטמבר 1942 – ימים נוראים וקריטיים ביותר, ימי לחץ ומצור לצבא האדום – כבר ידענו משמועות ששמענו ומתכונות שראינו, כי מתקפות הגרמנים וגרוריהם בכל החזיתות נעצרו מחמת קוצר־נשימה וכי מתקפת־נגד אדירה של הצבא האדום ממשמשת ובאה. כהנה וכהנה שחו גם עוברי־אורח וחיילים בדרכם לחזית. והן אלה הם הימים בהם נתרחשו תלאות מסענו, ועליו יסופר כאן ולהלן. מאוחר יותר, בשלבי מסענו הבאים – במחצית נובמבר 1942 – היו לנו כבר ידיעות ברורות יותר; מפי חיילי הצבא האדום למדנו על קרבות עזים וקשים ביותר באיזור הוולגה ועל מלכודת־חנק לכוחות הגרמנים, המתהדקת והולכת. אך הבה בל נקדים את המאוחר; נמשיך בסיפור התלאות והפגעים בדרכי־נדודינו. הראשונים מבינינו אשר נחפזו ונכנסו לטאראפייץ, נתפסו מיד וללא בדיקה ושהות כלשהי הועלו לקרונות הרכבת אל החזית; איש לא נותר מכל אלה (כיום אינני זוכר כלל מי ומי היו הראשונים, אבל, כפי שזכור לי היו זלמן ברץ ושבתי. יתרה מזאת: מדריכנו ומפקדנו קיסילוב הוא שמנע בעדנו להיכנס לטאראפייץ. לא נחפזנו על כן לבוא אל העיירה, כיוון שהגיעה אלינו הידיעה על האפשרות להישלח לחזית – רעבים, צמאים ובלתי־לבושים כראוי. החילונו להידבר עם אנשי המקום שנזדמנו לפנינו באקראי, כדי לקבל מהם הדרכה ואולי גם עצה. הם הורו לנו לשים פעמינו צפונה אל אוסטשקובו – תחנת־רכבת צדדית ולא חשובה ביותר ואף ישוב מרוחק למדי מקווי החזית – בשטחי ברית־המועצות.

מנהל התחנה גילה אמנם מידה רבה יותר מקורטוב של התחשבות אנושית. ניתן לנו להשקיט במידת מה את הרעב המענה וגם הועמדו לרשותנו ארבעה קרונות ברכבת משא היוצאת לאי־שם – ארבעים־ארבעים נפש בכל קרון. בתוך הקרונות היו מיטות־דרגשים מורכבות לוחות קרשים ("נארות" קומותיים). ב"מיטות" אלה הסתדרו שוכני הקרונות לישיבה ושינה, כפי שניתן גם למטה וגם למעלה. במרכזו של כל קרון ניצב תנור־חימום וכולם השתדלו לשבת בקירבתו ומסביבו. בקרון בו ישבתי היו חנה ברוינשטיין ואחיה יוסף קוזניץ; אניה, פליטה מלודז' – נפטרה בישראל כתוצאה ממחלה ממארת. הם שכנו ב"מיטות" שלמעלה יחד עם האחיות מיכלה ואלקה חפץ (עד היום בבריה"מ). למטה שכבו לייב חבלין וכל בני־משפחתו. בצידו השני של אותו קרון ישבה הדודה זלאטה דוקשיצקי ובנותיה אסתר וחיה (דודה זו נפטרה בארצנו). כמו"כ

היו אלימלך קוזניץ ובניו נתן ויצחק ואשתו ברײנה. כל השאר אינם זכורים לי כיום. תנאי נסיעתנו היו רעים ואיומים ביותר. צידה לדרך לא ניתנה לנו וברור שהרעב הציק לנו. כל הנוסעים עשו צרכיהם בקרון. נוסף לכך נשארנו תקועים לא פעם בדרך. בשעת הצורך נותקו קרונותינו מהרכבת אשר המשיכה בדרכה אל יעדה ואנו, שומה היה עלינו להמתין כדי להתחבר אל רכבת אחרת.

לאחר חודש של נסיעות כאלה לסירוגין ותלאות הכרוכות בכך, עצרה הרכבת ונפתחו הקרונות. יצאנו ומצאנו את עצמנו באופה – בירת **הריפובליקה הבאשקירית על נהר ביאלאיה,** להבדיל מיובל ימני ביאלאיה בשם זה. בכול שררה קרה מקפיאה – קרת החורף העזה והחודרת ביותר. עמדנו כמעט ללא לשון־דיבור בפינו. השפה הרוסית השגורה בפינו לא היה בכוחה לעזור לנו בהרבה. האנשים שניקרו לנו לא הבינו אותנו מספיק ורמת־תרבותם לא התקדמה. גם פקידי הרשות אשר הבינו אותנו לא היה בידם לעזור. אל מול הקרה נאלצנו לחזור אל הקרונות - בעוד שלטונות הריפובליקה לא ידעו מה לעשות בנו ולא יכלו להציע לנו משהו – לשכנענו להישאר במקום. אף לא היה בידם לתרום לנו משהו לכסות את בלואינו ויחפנותנו, בראותם אותנו יחפים ועירומים עמוסים כבודת נשים, ילדים וקשישים. הם הגיפו שוב את הקרונות ושלחו את הרכבת לטאשקנט, דרך הרי אורל. שוב נסענו ונסענו; בדרכנו עברנו את צ'ליאבינסק([1]) ומקומות אחרים – בהם הוטל עלינו להמתין ולהתחבר לרכבת אחרת.

כך הגענו יום אחד אל העיר בוזולוק בדרך לצ'קאלוב בהרי אורל([2]) אל תחנת־צומת חשובה לסיביר ולאוזבקיסטן – לטאשקנט עיר הלחם([3]) בתחנת בוזולוק יצאתי החוצה וראיתי קרונות בצל עמוסים למכביר. לא הרהרתי הרבה; פשטתי את מעילי הגדול, כיפתרתי את כפתוריו וקשרתי את שרווליו היטב. כך הבאתי לקרון מלוא הבגד בצלים. איש לא נזף בי. כך סחבתי גם מלח – מצרך יקר־מציאות באותם ימים – וגרעיני חיטה. כך עשו גם אחרים וסחבו מכול הבא ביד. בפחיות ריקות מסרדינים, או

1. צ'ליאבינסק – עיר ראשית של הגליל באותו שם בבריה"מ – על נהר מינאס.
2. צ'קאלוב – עיר ראשית (בגליל באותו שם בין נהרות אורל וסאמארה), אורנבורג בעבר.
3. טאשקנט – בירת אוזבקיסטן – מרכז־תעשיה, תחנות־כוח ואספקה מהמים בנהר צ'ירצ'יק. ידועה בהיסטוריה עוד מהמאה השביעית כמרכז מסחרי חשוב. משנת 1865 בידי רוסיה. "עיר הלחם" ע"ש ספר ידוע בשם זה – פרי עטו של סופר סובייטי בשנות ה־30.

משימורים אחרים היינו מבשלים לנו את שלל "סחיבותינו". בוזולוק מצוייה באיזור סורוצ'ינסק[4], מרכז עירוני להרבה "קולחוזים" ו"סובחוזים" – ובהתאם לעובדה זו ירדה קבוצה מנוסעינו והלכו לסורוצ'ינסק, בה נשארו. בין היורדים היו, כפי הזכור לי גם כיום: חיים־צבי כץ, מאשה חדש (מונדשיין כיום לאחר נישואיה, תושבת רמת־גן). רוחה דימנטשטיין עם בתה ובנה. וכמו"כ שלמה גורדון, זונדל שפייאר ובתו ועוד. אני עצמי נשארתי עם הנוסעים הלאה, לצ'קאלוב.

עולם מלא נתגלה לפנינו בהגיענו לצ'קאלוב – תחנת־צומת גדולה ומרכז אנושי הומה תמיד. כל דקות מספר הגיעו רכבות והמשיכו דרכן לאחר שהות מה. בראותנו מרכז גדול זה, נתארגנה קבוצה של 15 איש ויצאנו מהקרון. בניגוד למציאות באופה נתגלתה לפנינו רמת־תרבות אחרת וזו משכה אותנו; החלטנו לנסות ולקשור קשרים במקום. בין היוצאים עימי: לייבה דימנטשטיין, בתו סוניה ובת־אחיו טייבל (אשתי לימים שלאחר מכן); אברהם־יצחק דימנטשטיין – אחיין של לייבה, חנוך שפרבר ואשתו, אחיו וגיסו אייזיק; שמרל פרידמן ואחיו ברוך ז"ל ובנו ודודנית סוניה (ברוך נפטר. שני האחרונים נשארו בבריה"מ). בין היוצאים גם הרשל כץ והאחיות אלקה ומיכלה חפץ (גם שתי האחרונות יושבות כיום ברוסיה – בצ'רנוביץ). יצאנו, אף כי מחרידה ומקפיאה איומות היתה לנו הקרה; רגלי התנפחו מקפיאתן ומאוד הכאיבו והכבידו בהליכה. השארתי בקרון הרכבת את שק המלח אותו סחבתי ולקחתי עימי את הבצל הארוז בתוך מעילי. הואיל וכבד היה נטל הסחיבה ברגלי הכואבות, החלטתי להיפטר בכל דרך מהבצל. לא רבות חשבתי; יצאתי מבית־הנתיבות בכיוון העירה ונעמדתי בפינה בצד ומכרתי את הבצלים אחד־אחד. הבצלים היו גדולים ויפים ולא ראיתי כמותם לפני כן. תמורת כל בצל גביתי 5 רובלים. והנה לא עברה אפילו שעה וכבר תמו הבצלים בידי; כיסי הקרועים מלאו כסף. אך דא עקא: לפתע פתאום עצרוני שוטרים והכניסוני לחדר־מעצר בבית־הנתיבות – עד לחקירה.

בשעת חקירתי לא העלמתי דבר; סיפרתי את תולדותי ומהלך־חיי וכל המוצאות אותי; מי אנוכי ואי מזה אני בא. את הבצל קיבלתי מ"קולחוזניקים" בדרך, במקום כסף תמורת עזרתי באיסוף – עת המתינו קרונותינו להיספח לרכבת אחרת כדי להמשיך במסענו הלאה. הם רשמו,

4. סורוצ'ינסק – עיר ידועה בה מצאו מקום רבים מהפליטים וה"מפונים" מהאזורים הקדמיים של שטחי בריה"מ, אשר נפלו בידי הגרמנים. גם יוצאי דולהינוב בארץ שמרו על מכתבי ניצולים משם.

כמובן, את כל הפרטים ושיחררוני תוך אזהרה ברורה, כי אסור במפורש ובהחלט לסחור במצרכים. עם שחרורי ושובי לבית־הנתיבות לא היו עוד הקרונות ונוסעיהם; הם המשיכו בדרכם לטאשקנט. נשארתי, כאמור, עם כל שיצאו עימי ואשר נימנו לעיל. כוחותי לא עמדו לי עוד, חולה הייתי ומכאובי רגלי הקפואות לא נתנו מנוח. לבושי הדל, נעלי הקרועות עטופות הסמרטוטים לא חיממוני עוד. רק הודות לאברהם־יצחק דימנטשטיין הבריא והחסון החזקתי מעמד – הוא עמד לי במצוקתי. יוצא היה ומשתכר חליפות כמה רובלים כסבל, כמה פרוסות לחם וכיוצא באלה. הוא חילק גם לי מפיתו הדלה; הן מקורבים היינו מאז ומתמיד. והרי בביתם נולדתי אי־פעם.

בית־הנתיבות הגדול וההומה תמיד כלכל שתי מסעדות ואוכל ניתן בהן לכל עוברים ושבים. הדוחק והצפיפות איומים ביותר; אנשים מילאו כל פינה בשכבם על הריצפה וישנו. לא היה מקום לזוז ולא ניתן לעבור בלתי אם לדרוך ולפסוע על הנרדמים; רב מאוד היה הלכלוך ופשוט קשה לתארו: הכל וכולם שרצו כינים בלי סוף. עם פנותנו כה וכה הרגשנו פתאום כי לייבה דימנטשטיין והנילוות אליו אינם עימנו. הם הלכו להסתדר ב"סובחוז" כלשהו על יד צ'קאלוב. גם אנו החילונו לחפש מקום להסתדר בעבודה כלשהי ולא הצלחנו, נחלנו אכזבות. לא היינו מקובלים בדרך כלל על אנשי המקום – מאחר שהתברר להם, כי אין ברשותנו תעודות ומסמכים המעידים על מיהותינו וזהותנו (כאלה חשודים הם ואף מסוכנים בעיני המקומיים!). בגלל סיבות אלה חזרו גם לייבה ד. והבנות לאחר ימים אחדים. נשארנו שוב במקומנו שורצים כינים; למסעדות לא נתנו לנו להיכנס עוד; פשוט נמאסנו על מנהליהן ומלצריהן.

כך נצטמצמו והלכו אפשרויות שהותנו בבית־הנתיבות של צ'קאלוב. יום אחד נאסרנו כולנו; השוטרים לקחונו העירה לחקירת מיהותנו ומעשינו. לכשנודע לחוקרים שעזבנו את הרכבת על דעת עצמנו ולא נסענו אל יעדנו – לטאשקנט – יצא גזר־דיננו לשאת בעונש ולהישלח לסיביר. תחנונינו והפצרותינו לא הועילו עוד; כמו"כ לא נתקבלו ולא עזרו הבטחותינו לציית להוראות. הם הכניסונו לקרון ונתנו לחם בידנו צידה לדרך. אולם בכל זאת "הועלינו בדרגה" הפעם...ישבנו עתה ברכבת־נוסעים, בקרון הרכבת הטראנס־סיבירית המובילה ישירות

מצ׳קאלוב לנובוסיבירסק([5]). מצאתי לי מקום למעלה והסתדרתי בפינה מתחת לסיפון – מקום בו רוכזו צינורות החימום. נשארתי בו למשך כל עשרת ימי המסע. אוכל לא ניתן לנו בדרך. ״קיפיאטוק״ בלבד חולק בתחנות הגדולות; כולם רצו ואף אני בתוכם להחיות את הנפש במים הרותחים – תחליף לתה.

סיביר אדמה רוסית

אכן, הגענו סוף סוף לקץ מסענו; ב–22 בדצמבר 1942 עמדו רגלינו בתחנת־הרכבת של נובוסיבירסק. שוב מצאנו עצמנו זרים ואבודים בבית־הנתיבות השני בעולם כולו, מבחינת ממדיו ושיטחו. מרכז הומה וסואן אנשים רבים ביום ובלילה – ואתה זר ואלמוני. לך ותור מקום על אדמה זו ועיר זו! – והן גם הם ״אדמה רוסית״ כדבר שיר העם הידוע...

שוב נלקחנו לבירור ונשלחנו לבניין גדול ״מעבר לרחוב״ – אל מרכז ה״מפונים״ – מאחר ולא היו בידינו תעודות ומסמכים. כמונו רבים היו באותו בניין בעל החלונות המרובים. כאן שיכנו אותנו בצורה כלשהי וגם אוכל ניתן לנו במידה מצומצמת: כמה מאות גרם לחם לכל נפש ומנת ״באלאנדה״ – מין מרק תפל או מלוח – בו הוטל עליך לחתור בכף ולחפש קליפת תפוחי־אדמה, עלה־כרוב או גבעול־ירק כלשהו.

לאחר ימים אחדים נסע לייבה דימנטשטיין בחשמלית העירה, למרכז נובוסיבירסק. מה רבה היתה שמחתו, כאשר ניקרה לפניו בתוך הקרון מכרו שמוקלר מקורניץ – חייל אדום שנשתחרר לרגל פציעתו בחזית יושב במאשקובה – עיירה במרחק 40 קילומטר מנובוסיבירסק ועובד שם ב״ארטל (בית מלאכה לבעלי־מקצוע שונים) בויוביק״ (״הלוחם״), בו יהודי אחר – יואל בן אברהם צ׳רניאק – יואל אברמוביץ׳ שמו – הוא היו״ר והמנהל. לייבה לקח כמובן את בני ביתו ויצא מיד לשם. לאחר ימים מספר חזר והביא אותי וגם את שמרל פרידמן ומשפחתו. לאמיתו של דבר בא לייבה לעיירה בשליחותו של צ׳רניאק – להביא יהודים, כמה שרק אפשר. אולם לייבה נהג בדרך סלקטיבית והביא כפי שהוא עצמו בחר. אך את האמת עלי לומר ולהדגישה ביתר שאת: בזכותו הבלעדית של לייבה ניצלתי מחרפת־רעב ומסכנות אחרות. מי יודע מה יכול היה

5. נובוסיבירסק – (נובו־ניקולאייבסק לשעבר עד 1926) – עיר גדולה על נהר אוב בסיביר המערבית. כ־950.000 אוכלוסין. הגדולה בערי סיביר, צומת־תחבורה חשוב ומרכז תעשייה מתפתח. יושבת ממערב ל״קוזבאס״ – ״קוזנייצקי באסיין״ (אגן קוזנייץ) – אזור תעשיה חשוב ואוצר פחם (ראה אנציקלופדיה לעם כרך ב׳).

להתרחש עימי, אלמלי הביאני למאשקובה. הן אם נהג לפי בחירתו, יכול היה להסיח גם דעתו ממני כשם שנהג עם אחרים. כל אלה שבאו עימנו לנובוסיבירסק הועברו לאחר מכן למקומות אחרים. הנה כי כן: אלימלך קוזיניץ ובניו, חנוך שפרבר ומשפחתו, הירשל כץ ואחרים, סודרו בטאבקי, במערבה של סיביר כ־110 קילומטר מנובוסיבירסק. את ביתה של משפחת קוזיניץ בטאבקי פקדתי לא פעם ואפילו ביחד עם טייבל רעייתי.

לאחר סטייה קלה בסיפורי אשוב לסקירת העובדות: לכל אדם עומד לפעמים בשעת משבר "מלאך גואל" המאיר דרכו ופותח אופקים, יש ופגישת־אקראי עם מאן דהו מקרינה ופותחת סיכוי ודרך בלתי־מוכרים לך והנה, אתה נתון כבר ב"דרך המלך" לתקוה וישועה. לי הופיעו במשך דרכי שניים: שני "מלאכים גואלים": יואל בן אברהם צ'רניאק ומרים (מריה) אושאקובה – מהנדסת־כימאית, יהודיה מפונה ממינסק.

בינואר 1943 סודרו לייבה דימנטשטיין ובתו סוניה, הודות למאמציהם של צ'רניאק ושמוקלר, בעבודה במחסני המזון וכבר היה להם מה לאכול. טייבל ואברהם־יצחק דימנטשטיין נתקבלו במפעל נעלי־לבד. משפחות פרידמן (של שמרל וברוך) נשלחו לעבוד בדוברובינה בבית־מלאכה למגררות ועגלות. איסר בנו של ברוך עבר בהנהלת חשבונות. אכסנייתנו היתה כללית – בבניין של בי"ס וכמובן, הקרה היתה עזה ביותר. הסתובבתי ללא עבודה ומשלוח־יד; הייתי ללא מקצוע, לא פעם קראני צ'רניאק למשרדו והציע לצאת ליער ולחטוב עצים. בגין מצב־בריאותי ומפאת חוסר ביגוד חם ומתאים, שלא ניתן גם להשיגו, לא יכולתי לקבל עלי עבודה זו. עקב היותי מובטל הופחתה לי גם מנת הלחם ואני רעבתי פשוט. התחנפתי איכשהו לבעלת־מסעדה; עזרתי לה בעבודה וקיבלתי בתמורה מנת־אוכל ולפעמים שיריים בלבד. צ'רניאק הזהיר אותי פעמים אחדות ותבע ממני לצאת לעבודה, אך כל אשר הוצע לי היה למעלה מכוחותי. מצבי היה רציני ביותר, וודאי שלא תמיד אכלתי ולא יכולתי לשפר את כוחי. יתרה מזאת; הסכנה להיאסר על "טפילות ושוטטות" היתה ממשית. וממעצר להישלח למחנות־עבודה – מצ'ליאבינסק ועד לנובוסיבירסק – היה קל ביותר... לא הייתי מחזיק מעמד. יום אחד שמעתי באקראי ואף קראתי במודעה, כי מחפשים בעל־מקצוע למפעל־סבון העומד לקום. היה זה בסופו של מארס או בראשית אפריל 1943. באתי למשרדו של צ'רניאק, אך עקב אי־היענותי להצעותיו סירב לדבר עימי. התייצבתי והצעתי את עצמי כמומחה לסבון – בידיעה ברורה שאין

לי אף מושג זעיר ביותר. הוא שמח מאוד ולא שאל דבר. הן ביסודו של דבר היה יהודי חם בעל לב רחום, איש מסורתי ומאמין. מיד הוגדלה לי מנת המזון. רשאי אני לציין בכך, סמכתי על ההשגחה העליונה. הן ישועת ה׳ כהרף־עין! חשבתי לתומי, כי עד שיינתן הבניין המתאים ויוכן הציוד אלמד משהו ואולי יתארגן גם שיעור־הכנה לכך.

״צפתי ועליתי מעל המים...״

החילותי לשוטט במאשקובה ולתור אחרי מקום למפעל. מצאתי מחסן עזוב הרוס למחצה אך בעל ממדים ומתאים למפעל, אותו צריך הייתי להקים. התחלתי לחפש דוד, חביות ועוד כלים ואביזרים הדרושים בייצור הסבון. יואל צ׳רניאק לא פסק מלשאול על הליכי ההכנות וכולו מתוח כמוני, לקראת הדבר שעומד לקום. יום אחד נקראתי בדחיפות על ידיו. הוא הודיעני כי עלי למהר ולצאת עוד הלילה לנובוסיבירסק – לקורס של מייצרי סבון. הודיתי להשגחה העליונה וראיתי בכך יד הגורל. ראיתי כי כאן נפתחו בפני סיכויים רחבים ומבורכים ועשוי אני להגיע למרחב מספיק של ידע מקצועי, – דבר העתיד לשנות את חיי ולהעשירם. השיבותי בשמחה, כי הנני מוכן לכל. אך איך אסע עירום ויחף? הוא שלחני מיד והמלצה עימי למחסן ביגוד והנעלה. ניתנה לי שם חליפת־סאטין ונעלי־גומי. אלה בלבד נמצאו לי שם; קיבלתי כמו״כ שתי כיכרות לחם (מה שחשוב ביותר) ובשעה שתיים אחר חצות יצאתי ברכבת לנובוסיבירסק וצו־תנועה בידי אל הקורס. מוקדם בבוקר הגעתי כבר למקום – למרכז הקואופרציה המחוזי – והצגתי עצמי. הופניתי עם המלצותי לשולחן מסויים וממנו למקום הקורס בבית־מגורים (בנוי מעץ) לעובדי המפעל בתוך שטח בית־חרושת גדול. הגעתי לפי הכתובת בידי ומצאתי את מנהל המשרד – יהודי גיבן בחברת אשתו וילדיו. הוא סידר אותי ל״מגורים״ עם משפחה אחת. כמו״כ הסביר לי היכן הלימודים וציווני להיות השכם בבוקר במקום ללא דיחוי. הלכתי ל״מקום מגורי״ – לא הרחק ממול בלבד. נכנסתי לחדר זעיר ופינת־מטבח ובו מיטה, שולחן זעיר מאולתר ודרגשים. אשת הבית קיבלה אותי יפה והבטיחה לי, כי נסתדר. היא הציעה לי להמתין קמעא לשוב בעלה מעבודתו ונאכל יחד ארוחת־ערב. ואכן כעבור מחצית־שעה בערך נכנס בעלה. אכלנו בניחותא, ישבנו ושוחחנו על דא והא, סיפרתי על עצמי ומשפחתי שאיננה עוד והם האזינו בקשב רב.

בבוקר השכם הגעתי כבר לאולם הלימודים; כפי שזכור לי היינו יחד כ־20 איש ואולי למעלה מזה. לפנינו עמדה אשה במיטב שנותיה,

מהנדסת־כימאית והיא כנ"ל מרים אושאקובה. היא היתה "הרוח החיה" בכול. היא לימדה תיאורטית וגם מעשית: תרכובת הסבון, תכונות מרכיביו (של כל אחד וכולם ביחד), כיצד ואיך לבשלו ולהכינו. הרגשתי כי היא משלנו. תליתי בה תקוות והאמנתי, כי איעזר על ידה וכי משימתי תצליח. לאחר השיעור התיאורטי ניגשתי אליה והתוודיתי בפניה, כי מחוסר ברירה הצעתי עצמי כ"מומחה" בלי לדעת דבר על כך. היתה זו דרך יחידה שעמדה בפני, כדי להינצל מחרפת רעב. היא הזעימה עיניה היפות וקמטים ניראו במצחה הגבוה; אך מיד נתחייכה חיוך לבבי ושאלה: "מאין אתה יקירי?" השיבותי כי הנני מגליל מינסק – מינסקאייה אובלאסט'. "אף אני ממינסק עצמה", והוסיפה: "ניע בויסיא מאלאדוי צ'ילוביק – אל פחד איש צעיר! הכל יסתדר..." ומיד שבה ואמרה: "ניגש לעבודה! המלאכה מרובה". היא המשיכה בהסבריה התיאורטיים והמעשיים על ייצור הסבון וגייסה אותי כעוזר במלאכה ואולי כ"שפן נסיון" למען אלמד היטב ולא אכשל בתפקיד שנטלתי על עצמי. הוספתי לישון ב"מקום מגורי" אצל האנשים הפשוטים והלבביים. הקורס נמשך חמישה ימים עד הגיעו לסיומו. אושאקובה הטובה והמיטיבה לא חסכה עמל ועבודה עימי עד שעות מאוחרות בערב – בבישול הסבון, בצינונו ולימדתני כיצד להכניסו לתבניות ולחלקו. לילה לפני הסיום עבדה עימי כל הלילה עד שיצא סבון – תוצר מושלם לשביעות־רצונם של הממונים מטעם מרכז הקואופרציה המחוזי. אכן, גמרתי את הקורס בהצטיינות ראשון בין הנבחנים.

מעתה ואילך החלו תהליכי הייצור לפעול; עד מהרה הושלם מחסור הכלים והאביזרים הדרושים. הושלם הציוד וכמו"כ קיבלתי כבר הקצבה של חומרים המרכיבים – הקאוסטיק סודה, קאניפול ושמן. פניתי כמו"כ לבית־החרושת לעיבוד עורות, אשר במקום, במטרה לנצל את פסולת־העורות של חזירים וכל מיני שיירים של שומן וגם אשפה כפשוטה – כדי להכלילם בתערובת ממנה יורכב הסבון. התברר הודות לכך, כי נשאר שמן בידנו ורק מעט ממנו השקענו בייצור והסבון יצא מושלם ומשובח. לאחר מערכת הייצור הראשונה שיצאה לשוק הצרכני, באו האחרות ברציפות. הוספנו ושיכללנו את מערכות הייצור והסבון הוכח מפעם לפעם משובח יותר, מושלם ומפואר בתכלית הפשטות.

תהילת הסבון מתוצרת מפעלנו במאשקובה הצמיחה לה כנפיים בכל האיזור והסביבה. מקרוב ומרחוק באו לרכוש את הסבון ותמורתו שולמה בכסף ולרוב ב"שווה כסף" ויותר. החילותי לקבל חמאה ודבש, ביצים

ועוף ולפעמים גם בשר ודגים. מובן, את "מלאכי" ומיטיבי לא שכחתי. וכשם שנהניתי אנוכי נהנו אף הם, במיוחד שמרתי על קשר רצוף ומתמיד עם אושאקובה הטובה והאימהית, אשר פתחה בפני שערים ודרכים שלא העזתי לשער עד היכן אגיע... ביקרתיה תכופות, עזרתי לה ככל שיכולתי מכל הטוב והמשובח שקיבלתי. יואל צ'רניאק השפיע גם הוא רוב טובה עלי והשתדל לעזור, במקום שם צצו קשיים בהקצבות חומר וציוד. הפכנו לידידים בלב ונפש, ידידות שנמשכה זמן רב גם לאחר ששנינו עזבנו את הסביבה ולא ישבנו עוד ב"סיביר אדמה רוסית".

"בעל בעמיו" גם בסיביר

מזמן לא הייתי אדיש כלפי טייבל שלי. יתרה מזאת: מיום ליום הפכתי יותר מעורב בחייה וקשור אליה. אף היא – ריגשותיה המו ונמשכו באותו קצב וכיוון זה, יחד עם זאת החלה להרגיש, כי איננה נהנית דיה משיפוט עצמי חפשי ואיננה רשאית לתכנן בעצמה את מהלך חייה. אף כי ליבה רחש ריגשי תודה מרובים לדוד לייבה על הסתופפה בצל קורתו (והן רק כך ניצלה מה"אקציות" בעצת הוריה, אשר יעצו לה לעבור אליו), כמהה לצאת לחיי עצמאות. שקלנו ובררנו את ענייננו למדי; טייבל החליטה להינשא לי ואני ביקשתי ידה מאת הדוד לייבה ד. בקיצור: נשואינו הפכו לעובדה.

בראש־חודש אלול תש"ג – אוגוסט 1943 – השיא אותנו יואל בן־אברהם צ'רניאק. הוא קיבל על עצמו לארגן הכל כיאות ואפילו דאג לתקרובת, לכיבוד ו"למשקה". יהודי מחארקוב קידשנו בברית הנשואין בחופה כדת וכדין. הוספתי לנהל את מפעל הסבון; השקעתי עבודה והשתכרתי היטב, אפילו ניתן לומר כי הרווחתי למדי. עוד לפני חתונתנו נתמניתי הודות להתערבות צ'רניאק אצל השלטונות ובעצתו כמנהל כל הייצור באותו "ארטל" והפכתי לסגנו. בחודשי החורף 1944 הועבר צ'רניאק לנובוסיבירסק ונתמנה לתפקיד רם יותר. הוא לא שכח את ברית־ידידותנו ושמר לה אמונים. כעבור חדשים מספר העביר גם אותנו. הודות לקשריו הענפים והמסועפים נתמניתי למרכז קניות ומכירות במרוכז על כל מחוזנו הנרחב. אעפי"כ לא הרפיתי מהמפעל במאשקובה. כל יום א' וביומא דפגרא הייתי יוצא לשם ומכין "נאגלות" מספר – כלומר: קיימתי למעשה "אחוז בזה וגם מזה אל תניח ידך". כאן בנובוסיבירסק שכרתי חדר גדול אצל יהודי אחד מאכנוביצקי, המטבח והשירותים היו משותפים. בפברואר 1945 חבקנו את בתנו הראשונה מלכה. רבה היתה השמחה במעוננו. צ'רניאק התהלך מלא שמחה ותמיד

הרגיש עצמו סנדק ואחראי לה. הן הוא אשר השיאנו. גם אשת בעל הדירה – הגב׳ רעיה מאכנוביצקי טיפלה בבתנו במסירות והרעיפה עליה רוב פינוק כי אהבה אותה מאוד.

מסתבר איפוא כי גם בנובוסיבירסק ניתן "לעשות חיים" ולחיות יפה. לכאורה לא חסרנו דבר. הכול היה לנו בשפע (בהתאם לתנאים השוררים כמובן). כאן נתרקמו תנאים וקשרים חברתיים – מה שחסר היה לנו במאשקובה. לכאן נתלקטו גם חוגי אינטליגנציה יהודית מהאזורים המפונים, בטרם נכבשו ע"י האוייב. ביניהם שחקני התיאטרון היהודי ממינסק, כמו טרפל, סוקול ואחרים. הם פעלו בנובוסיבירסק והעלו מספר הצגות. בדרך כלל לא היו שבעים למדי ולפעמים אף ישבו ב"נקיון שיניים". עזרתי להם ככל האפשר. היו גם אחרים, סופרים, עיתונאים וכו׳. גם דז׳יגאן ושומכר היו שם אך לא נזדמן לנו לפוגשם. אפשר ולא היו כבר בימי שבתי שם. בלכתי יום אחד ברחוב זכיתי לפגישת־פתע. חיה שניידר מדולהינוב נקרתה ובאה לעומתי. היכרתיה מיד. פעם היתה מטובי בני הנוער. בשלהי שנות העשרים למאתנו "נשרפה" בלהט התנועה הקומוניסטית לאידיאל הנשגב בעיניה, עברה את הגבול והשתקעה בבריה"מ, בלנינגראד. שמחתי לפגישה הפתאומית עם אשה זו במיטב שנותיה ובעלת נסיון החיים בבריה"מ.

עם כל הטוב באותם ימים, עם קשרי החברתיים הרחבים ועם הולדת הבת לא חשתי עצמי מאושר. חרד הייתי ודואג לגורל אחי פרץ – היחיד שניצל מכל בני־משפחתי, לא יכולתי להתנחם. לא ידעתי אם חי עודנו והיכן מקומו. הן עזבתיו, כזכור, בבית ציבולסקי, האיכר העני מ"חסידי אומות העולם". האם עוד אמצאנו, האם אזכה עוד לחבקו חיבוק אח? לא מצאתי מנוח. כך עברה שנת 1944 כולה. ידעתי כבר שהתמורות שנתחוללו בחזיתות המלחמה הביאו לשיחרור מקומותינו וסביבותינו מעול הפולשים. אולם טרם נגמרה המלחמה. החילותי בכל זאת לחפש עקבותיו בכתב ובע"פ וגם על ידי שליחים בעלי רצון טוב; אנשי האזורים המפונים שהחלו להתפזר ולחזור למקומותיהם. כתבתי ל"גורסובייט" בדולהינוב ולא זכיתי לתשובה. בעודני דואג ומלא חרדה הגיעני בראשית יולי 1945 מברק ממינסק; בלב הומה קראתי את מברקו של פרץ אחי. הוא חי! בריא ושלם. אכן, גם עימו היטיבה ההשגחה העליונה. לא היה גבול לשמחתנו. מיד העברתי לו כספים על ידי אחד משחקני התיאטרון המינסקאי החוזר לביתו. היה זה חודשיים בלבד לגמר המלחמה.

חודשים מספר לאחר מכן חזרו הדוד לייבה ובתו לדולהינוב. טייבל ואנוכי נשארנו עוד בנובוסיבירסק; גם האחרים שהיו בקירבתנו, כמו שמרל פרידמן ועוד החלו לחזור. א.י. דימנטשטיין נשאר במאשקובה עד יומנו האחרון בנובוסיבירסק. בסוף 1945 ניתנה גם לצ׳רניאק האפשרות לעזוב את משרתו ולעבור אל ביתו במוסקבה. מוצאו אמנם היה מהומל אך עוד לפני המלחמה העדיף לתקוע יתד ולהשתקע במוסקבה.

אל הבית שאיננו עוד – בדולהינוב

הבדידות כירסמה ואכלה לאט־לאט; הגעגועים המו וגברו והתרפק הלב. פניתי אל מכר ומודע מבין המשרתים בנקוו״ד והוא סידר לנו תעודות־מסע ומיסמכי־זהות וכל הדרוש לנסיעה, תמורת ״מימרח״ הגון ו״מתן בסתר״. יצאנו לדרכנו אל עיירת־גידולנו ומחוז־נעורינו בראשית פברואר 1946. ברגע האחרון הצטרף אלינו א.י. דימנטשטיין. עברנו את מוסקבה, צ׳רניאק יצא לקראתנו וקיבל אותנו בחמימות, כנהוג בין ידידים ותיקים. הוא אירח אותנו בביתו להחליף כוח ולנוח קימעא מעמל הדרך. לאחר מכן המשכנו בדרכנו ובעשרה במארס 1946 הגענו לדולהינוב – דרך קריביץ׳, בה ישבנו מספר שעות. זליג בן לייבה דימנטשטיין (אותו בן אשר נאלץ להישאר ביער עקב מחלת הטיפוס שפגעה בו – ערב צאת השיירה הגדולה באוגוסט 1942 – אל מעבר לקווי החזית) בא להביאנו במגררתו מקריביץ׳ ״הביתה״. סו״ס הגענו אל בית המכורה. אכן, ידע הלב את אשר ניבא ואף השכל הישר אמר לנו זאת ולכאורה לא היה מקום להיות מופתעים. בכל זאת נקרע הלב ודמעות שיבשו שמו מחנק עת עמדנו על חורבות בתינו והריסות רכוש משפחותינו. בכול שררו הרס וחורבן; בתי היהודים בעיירה רובם ככולם היו חרבים והרוסים. אלה ששרדו במצב תקין למחצה נתפסו ע״י נכרים שלא מבני בריתו של אברהם אבינו. ללא חלונות ודלתות עמדו פרוצים, שרופים למחצה ומפוייחים בתי הגיטו ברחוב בוריסוב – יד וסמל לרימוני היד ופיצצות התבערה בהם חוסלו דריהם. בית־הכנסת הגדול פרוץ וללא גג; ״שטיבל״ החסידים שרוף, בית־התפילה של הסנדלרים – רק הוא בלבד עמד על תילו. אלא שגם בו ניבעו פרצות.

עוד לפני שובנו לעיירה החלה כוננות בין המשפחות להתארגן ולצאת לפולין – כקרש־קפיצה לארצות אחרות. משפחת חבלין היתה ראשונה מבין העוזבים מאז שובנו. אחריה יצאו עוד כמה משפחות ומפאת שיכחה כפשוטה לא אוכל למנותן. היו משפחות אשר כלל לא חזרו לעיירה והסתדרו זמנית בעיירות הסביבה ואפילו בווילנה. אחת

מהן – חנה ברוינשטיין (לבית קוזניץ), אחיה יוסף־בנימין ובעלה חיים התגוררו עם שובה מסורוצ׳ינסק בווילנה וממנה יצאו לפולין. גם אברהם פרידמן עזב את העיירה והסתדר בווילנה. לעומת זאת היו גם כמה מקרים שאנשים התחרטו ושבו מדרכם לפולין, ע״מ להישאר בעיירה.

כך נתלקטו בעיירה כ–30 משפחות, אשר גמרו אומר לנסות ולחדש חייהם בעיירת המכורה – למרות חוסר היציבות וחוסר הבטחון באשר לעתיד ואי הוודאות בתשובתם לשאלה: האמנם יינתן להם מטעם השלטונות הסובייטיים להמשיך בחיים כיהודים? השאלה לא פסקה מלנקר בלבבות ותשובה ברורה לכך לא היתה! אחדים לא יכלו להסתפק בחוסר מענה לספק שניקר והסיקו מסקנות.

הואיל וביתנו, בית הורי, הרוס היה לחלוטין, נכנסנו (עם שובנו לעיירה) לדור בבית־הוריה של טייבל, על אף הצפיפות הגדולה. הן בבית זה חיו משפחות אחדות וגם לייבה דימנטשטיין ובני ביתו התגוררו בו. מבלי דעת מראש, ציפתה לי הפתעה מזעזעת וגם נעימה ביותר: לפתע עמדה לפני בת־דודתי אסתר בת שלום ורבקה דוקשיצקי אשר נשארה יחד עם פרץ אחי ויעקב אקמן בבית ציבולסקי. מפיה נודע לי כי שלושת המסתתרים שהו שנתיים ימים בבית המארח, אשר סיכן את עצמו ואת בני־משפחתו. לא פעם באו גרמנים לחפש אצלו יהודים (הודות להלשנות שכנים עליו) ובבוא אנשי ה״גסטאפו״ בפעם האחרונה שלקחוהו למשרדם בדולהינוב, ברחו השלושה אל היער. הם עברו את חגבול הישן בין פולין ולבריה״מ על הנהר קאמין ונכנסו ליערות מאלינובקה העבותים. תוך נדודים ותלאות עברו את השנים הקשות עד לגמר המלחמה. פרץ היה בפארטיזנקה ולחם ביחידתו של סגלצ׳יק. לאחר שהצבא האדום שיחרר את תחומי סביבתנו, גויס פרץ לשירות סדיר בצבא האדום והוצב לשרת בחיל הנקוו״ד במינסק. אסתר היתה בפארטיזנקה ביחד עם רבקה מלמד עד לשיחרור. חודשים מספר לאחר שובנו יצאה עם בעלה לעתיד – זליג טיליס, פארטיזן רב פעלים, לוחם ללא חת ומדריך פוליטי ביחידתו, מצילם של יהודים רבים – ואחיו בדרכם לפולין. כיום הם בארה״ב. אולם את פרץ לא פגשנו בשובנו. מאז 1942 לא ראיתיו. כמו״כ לאחר יולי 1945, כאשר העברתי לו כסף. הקשר נסתם בינתיים ולא ידעתי דבר.

שמחתי כמובן ביותר על הפגישה הבלתי צפויה עם בת־דודתי כנ״ל. ברם, קשים ומרים היו ריגשותיה של רעייתי עם בואה לבית הוריה וסיוט העבר חזר ועמד כולו חי לנגד עיניה, בהוסיפה לשמוע מבעד למרחק הזמן את דברי האם המאיצה בה ומשביעה אותה למהר ולרוץ אל הדוד

לייבה כדי להציל את עצמה: "רוצי בתי, רוצי! כאן בבית זה אין עוד ולא יהיו חיים..." כהרף עין נזכרה גם בעצתה הטובה של אמא, לשים את טבעותיה, טבעות הזהב, בין קורות הסיפון ובהישג יד בלבד היו כבר שלה. שמחת המציאה הקלה במקצת על מרירותה ואף אני השתדלתי במיטב יכולתי להפיג את צערה ולמעטו במידת מה. חודשיים בערך לאחר שובנו לעיירה עזבו אותנו הדוד לייבה דימנטשטיין עם סוניה וזליג ויצאו לפולין. מגמת פניהם היתה להגיע לארה"ב. אכן, לייבה לא רצה להיפרד מעימנו ולהשאירנו בעיירה. בנו זליג עשה מאמצים וסידר גם לנו ניירות, אלא שנתברר כי רומה ונוצל ע"י ה"מאכרים" והתעודות המסודרות לא היו יעילות בכלל. כך איפוא נסעו בלעדינו. למען האמת לא ידעתי, אם אמנם צריך אני להתעצב על כך או לקבל זאת כעובדה שאין עוררין עליה וממילא אין מקום לשמוח או להתעצב. משום מה נמנעתי גם לשוחח עם טייבל על כך, כיוון שהיתה בי הרגשה, כי היא מצטערת על עובדה זו ושמא אכאיב לה... בי על כל פנים קיננה עוד תחושת־מה סתומה, שעוד נועד לי דבר לעשותו בדולהינוב בטרם נעזוב.

ברם, בידוע כוחם של החיים חזק מכל נסיבות והגבלות של מציאות זו או אחרת. הוויטאליות של השרידים ושל הצעירים בעיקר, אשר הדחיקו את התפתחותם הטבעית ואת דרישותיה בשנות הפורענות והאימים, התעוררה ותבעה את שלה. לא מקרה הוא, שרבו הנישואים וההתקשרויות המשפחתיות וגם ילדים נולדו. פשוט לגמרי. אנשים תבעו החזרת שנים אבודות ועקרות... לא פלא איפוא כי לאט לאט נכנסו החיים למסלולם ולשיגרתם. גם אנו נסחפנו בזרם החיים. מבלי לשאול ובלי לחזור על "נחפשה דרכינו ונחקורה" התחלנו לחיות. מזון ומשקה לא חסרו אך כבדה מאוד הבדידות... כך איפוא זרמו להם החיים בצל הקברים ומתוך הריסות וחורבות צצו ניצני חיים חדשים. א. י. דימנטשטיין, אשר שב יחד עימנו, נשא אשה והקים משפחה והוליד ילדים. משפחת חנוך שפרבר חזרה והיתה בדולהינוב. גם אייזיק קאצוביץ' – גיסו של חנוך – הקים משפחה. שלמה גורדון נשא אשה שנייה עם ילדיה. גם רפאל סוסנסקי ובני משפחתו היו עתה בעיירה. גם בוניה קפלן ובניה וגם יוסף באקשט (היושב שם עד היום) ואריה (לייבצ'קה) רוטשטיין ואידלה סגלוביץ' ובעלה; מאיר גיטלין ומשפחתו. **בנוסף לנ"ל היו עוד גבריאל רובין וכל בני משפחתו פרט לאריה. אליקים** רובין (דז'ינדז'יק) ובני־משפחה; אריה־לייב פרבוזקין; יהודה כץ ואשתו; ראובן קרמר, ברוך וחיים קרמר, שלושתם בעלי־משפחה. והנה היו גם חיים פיינבלום; מאשה מונדשיין (לבית חדש) ובעלה; פייגל קאצוביץ'

ושני ילדיה (עתה הם בישראל). פרט לכל אלה היתה גם בתיה (באשקע) לבית גיטלין ושני ילדיה. היא נתאלמנה ובניה נתייתמו – עם אובדן עקבותיו של בעלה בהיכנס ראשוני השיירה אל מעבר לקווי החזית ב–1942 אל העיירה טאראפייץ ולא שבו. גם פליטים ומשפחותיהם מפלשצניץ ומעיירות הסביבה מצאו מקלט ואחיזה בין כל המשפחות שנותרו לפי שעה בדולהינוב. יש לציין שרובם מכל אלה עלו בזמנים שונים לישראל ונשתרשו בה.

החיים נמשכו והלכו; השלטונות המועצתיים לא הכבידו בינתיים בעומס של גזירות. אפשר היה עוד לקיים במידה מסויימת פולחן ומסורת יהודיים. כל מי שרצה יכול היה עוד להתפלל בציבור. מחוסר בית־תפילה נתקיימו התפילות בבית פרטי. אפילו ספר־תורה היה בידינו; רפאל סוסנסקי הביאו מבודסלאב. איכר אחד הציל ספר־תורה זה ותשמישי־קודש אחרים מבית־תפילה בוער ושמר עליהם משך כל שנות המלחמה.[6] התכנסנו איפוא לתפילותינו בשבת ומועד, אם כי לא תמיד בימות החול והשתדלנו לשמור כל ניצוץ של חיים כיהודים.

ידענו וזכרנו שבקירבת בית־החולים מצוי עוד קבר־אחים של יהודים אשר נרצחו ככלות הכול על ידי גרמנים בעת החיסול הסופי. סו"ס נתבהרה לי תחושתי הסתומה (אותה הזכרתי לעיל), כי נותר לי עוד מה לעשות בעיירה. נחלצתי מיד עם מספר יהודים, פתחנו את הקבר והוצאנו מתוכו את גופותיהם של רחל שפרבר ובתה פאייה (אמו ואחותו של חנוך), של שרה שולמן – אם יצחק שנפטר לא מזמן ברמת־גן; שלמה זק, חנה אקמן – אמם של מאיר־אהרון ושפרה. כמו"כ עוד גופות של שני פליטים יהודים מפלשצניץ – שמותיהם אינם זכורים לי כיום. עם פתיחת הקבר נראו עוד הגופות כמו חיות ובמיוחד של חנה אקמן בעלת שיני הזהב הבולטות. העברנו את כולן לקבר־ישראל בבית־הקברות שלנו. אולם עם מגע ראשון נתפוררו הגופות מיד. במצב זה הבאנו אותן לקבורה.

6. אכן, היו גם תופעות כאלה. גם יהודי קריביץ' מספרים על ספר־תורה מבודסלאב ועל יהודים שהגיעו מעיירות הסביבה ואף מקורניץ לקריביץ', להתפלל בראש השנה תש"ה – סוף ספטמבר 1944. ראה הרב דרייזין – פרובידאנס (אה"ב); אוקינוס של דם ודמע, נר־תמיד יזכור לקריביץ', עמ' 306.

הרחבת ה"סובחוז" על הפרק

לאיטם זרמו חיינו בעיירה ללא שינויים רבי־תמורה. כולם הסכינו במוקדם או במאוחר לאורח־חיים ומשטר כלכלה סובייטית; תמו גם החלומות והכיסופים למסחר פרטי ועצמאי. כל האזרחים הפכו לעובדי־מדינה, פקידי הרשות ועובדי מפעלים ממלכתיים וציבוריים בתפקידיהם ובמשרותיהם. הודות "לשמי אשר הלך לפני" בחוגי השלטונות המקומיים והדי משרתי בנובוסיבירסק לשעבר, נמצאו לי מהר גם מהלכים ואחיזה במוסדות השלטון המקומי והמחוזי. שוב הייתי פקיד בכיר של השלטון.

יום אחד בחודשי החורף 1951 החלו מדברים בעיירה על הרחבת ה"סובחוז" – המשק הממלכתי שיכלול מעתה את כל האדמות של אחוזת ה"צנטראביק" לשעבר על סביבותיה – משמע גם את אדמות "קברות האחים" מימי "אקציות ההרג" הגרמניות. ולא זאת בלבד; יו"ר ה"סובחוז" עצמו – עימו קיימתי קשרי אמון וידידות כנה, בא לביתי והציע לי לפעול להעברת הקברים. לטענתי המרה כי לא ייעשה כך וכי אין זה מן הראוי לפגוע בזכרם הקדוש של קרבנות הנאצים – דבר שסבור הייתי כי גם הם רגישים לכך – השיב, כי אומנם נכון אך אין לעשות דבר בעניין זה. ה"סובחוז" יורחב בהרבה כי זו הוראה מגבוה. על כן בא אלי להזהירני, כי אם לא אפעל, הוא נקי מזה. לעומת זה אם איחלץ לפעולה, איש לא יפריע; כל עזרה דרושה תינתן וכל הרישיונות יסופקו. יתרה מזאת; הוא עצמו הבטיח עזרתו הפעילה.

מיד הזעקתי את יהודי העיירה והתרעתי על סכנת הפגיעה בקדושינו והצעתי את התוכנית להעברת הגופות אל בית־הקברות שלנו. תבעתי מהם כי ייחלצו למשימה קדושה זו. איש לא התנגד למעשה. החילותי לעשות את כל ההכנות הדרושות, כדי שנוכל לבצע את המשימה בראשית האביב. הן בחורף לא ניתן לעשות זאת, בשל האדמה הקפואה.

פתיחת "קברות האחים"

בחול המועד של פסח תשי"א (אפריל 1951) ביצענו את מלאכת פתיחת שני הקברים והעברת הגוויות לבית־הקברות – תשע שנים לאחר מסע השמד של הרוצחים על קהילתנו. לא היה זה פשוט כל עיקר.

ניצבנו עתה מול "קברות האחים" של הרוגי שתי "אקציות" הדמים האימתניות, שחוללו הגרמנים ועוזריהם. פתע פתאום חשתי בוודאות הנחרצת ביותר את אימי הזוועה חוזרים ומתרחשים ביתר שאת. מראות־מראות מרטיטי לבב ומרתיחי דם נישנו וחזרו לנגד עיניי – הנה ראיתי הכל צף ועולה שוב... השואה! לא, אין בכוחי לתאר מה היתה תחושתנו, עת ניגשנו למלא חובת־קודש זו של העברת עצמות יקירינו – בני־משפחותינו וקרובינו וידידינו וכל מכרינו – עצמות כל בית־ישראל בעיירתנו! כזאת היתה הרגשת כולנו; חיפשנו מבע קולי לתחושותינו. אך נאלמו שפתותינו ונשתתקו גרונותינו, יבשו דמעותינו ואבדו המילים ולעו בפינו... משהו צריך היה להיאמר; משהו שריחף מסביב, ואולי היה זה שיח דומם בין לבבות אכולי דווי וצער, החיים מחדש וביתר עוצמה, אימי זוועות ושכול. גם בלבבי המו הדברים:

תתננו כצאן מאכל ובגויים זריתנו – – –
תשימנו משל בגויים מנוד ראש בלאומים;
כל היום כלימתי נגדי ובושת פני כיסתני
מקול מחרף ומגדף מפני אויב ומתנקם – –
כי עליך הורגנו כל היום. נחשבנו כצאן טבחה...(7)

פתחנו, כאמור, שני קברות האחים, בהם נקברו בהמון הרוגי שתי ה"אקציות" הגרמניות. רובן של הגופות היו שרופות, אחוזות ומלוכדות בגוש אחד – כתוצאת הגזים מלחץ־פנים של האדמה משך שנים. לא היתה דרך אחרת אלא להוציאן חלקים־חלקים ואברים־אברים בקלשונות ובאתי חפירה. את הריחות המבחילים והאיומים לא ניתן לשאת. הם התפשטו בכל העיירה (ואלמלי קשריי עם השלטון, ודאי היו מפסיקים את העבודה). אעפי"כ המשכנו בעבודתנו וספגנו את הריחות המבאישים והמחניקים.

פתחנו גם קבר אחים שלישי, בו נקברו 400 האחרונים – המומחים ובעלי המקצוע, עם החיסול הסופי של היהודים בעיירה. כאן היתה הוצאת הגופות מסובכת יותר. הואיל ורוב האנשים נקברו חיים ממש והרוצחים לא טרחו כלל להמיתם, היו הגופות כולן מסובבות ומסובכות האחת ברעותה – והשתיים בשלישית – כולן מיקשה אחת. האומללים נלחצו לשאוף אוויר. לפרוץ מעטה האדמה שכיסה אותן וכך גוועו תוך

7. תהלים מ"ד (י"ב־כ"ג).

ייסורי המחנק. נבצר מעימנו בסופו של דבר להעביר את הגופות כליל. חלקים אשר הפרדנו נקברו בבית־הקברות, אולם חלקים אחרים היו כה דבוקים עד כי נבצר מעימנו לעוקרם ולהעבירם. השארנום במקום על אף צערנו וכאבנו. תוך כדי עבודתנו פנינו גם לכל מקום בו היה קבור יהודי שנרצח והעברנו את גופתו לבית־הקברות. כאשר סיימנו העברת כל הגופות וכיסוי הקברים, באו איכרים שכנים וסיפרו שעל־יד בית־הקברות סמוך לנחל – בתוך קרקע נמוכה ובוצית – קבורה שרה־לאה אשתו הראשונה של א. י. דימנטשטיין הי"ד. לשוא חיכה לה בעלה מדי לילה, כפי שסופר לעיל. הלכנו ופתחנו גם קבר בודד זה, הגופה היתה שלמה ביותר. הקרקע הנמוכה בה גדלו השחת והאספסת ולחותה גרמו לבל תתפורר הגופה. המים שמרו על שלמותה וכך קברנו גם אותה בבית־הקברות ולא התפוררה.

מלאכתנו כלתה, תמה ולא נשלמה, עתה הוטל עלינו להבטיח את המקום ולסגרו בפני כל משחית. שומה היה עלינו לגדור המקום היטב. ולא היה זה פשוט כלל וכלל; חומרי־בניין לא עמדו לרשותנו. מלט לא היה בנימצא בעיירתנו. נזקקנו לרשיון לייבאו ממקום אחר וכמו"כ זקוקים היינו לכספים. הדבר לא נתן לי מנוח, לא נמתי ולא ישנתי; ערכתי מגבית בינינו (בתוך שרידינו בעיירה), וגם בווילנא. רשאי אני לציין בשמחה שלא נשאר יהודי בדולהינוב, אשר נמנע מלהשתתף בכך כפי שיכול היה. אף יהודים בווילנא נתנו. לאחר שהיו בידינו האמצעים הכספיים הדרושים, נצנץ רעיון במוחי: הן יכולים אנו להשתמש בחומר הבניין של טחנת הקמח העזובה. לפני שנים רבות היתה זו טחנת־קיטור של האציל ובעל הקרקעות **ניזביטובסקי** – מוסקת ע"י תנור־עצים. רק חורבות בלבד נשארו ממנה וקירותיה בלבד עדיין עמדו והחזיקו מעמד. בנויים היו מבלוקים מלאים (ולא חלולים כמקובל). שכרתי כמה פועלים שלא מבני בריתו של אברהם אבינו – לפרק הקירות ולהעביר הבלוקים לבית־הקברות. קניתי מלט; יצקנו יסודות ובסיס עליהם וסביבם הרכבנו את הבלוקים ושוב סגרנו מלמעלה, בחגורת בטון עבה ואיתנה. הקימונו מצבת־מלט חזקה ומגן־דוד עליה ומנורה, עשינו ככל האפשר בתנאים הנתונים באותה עת. רשאי אני גם לציין, כי מבחינת **מראיה** סיפקה אותנו המצבה. גם במקום למטה מבית־הקברות על קבר האחים השלישי – באשר השארנו חלקי הגוויות אותם לא ניתן להעביר, סגרנו היטב. אמרנו קדיש בציבור ודברי אזכרה והתפזרנו לבתינו. תמיד היה עלינו מעתה ואילך לתקן פרצות שניבעו בגדר וזאת עשינו כמיטב יכולתנו.

עתה חשתי בוודאות שלא ניתן לערערה, כי הושלמה ותמה המשימה. אבל נודעה לי אכזבה. בבדיקה שיגרתית לאחר זמן מצאתי את המנורה הרוסה ומנופצת – חילול המצבה מעשה־ידי בריונים. אף עם זאת נאלצים היינו להשלים. יחד עם זאת הרגשתי בכל החושים, כי מלאו כבר ימי בדולהינוב, וודאות היתה בקרבי כי דבר לא נשאר לי עוד לעשות בעיירה. נשמתי בי פרפרה, שס״ה גידים ורמ״ח אברים בתוכי זעקו: לעקור ולצאת! אולם באותה עת נסתמה כל דרך. שערי ברית־המועצות ליציאה נסגרו ואף שערי פולין לקבלת ״חוזרים״ בזכות ״השבות״ (הריפאטריאציה) נסגרו בסוף 1950 – לאחר שרוב יהודי פולין ניצלו את האפשרות לעזוב ולהגיע לישראל. בימים אלה לא נשארה עוד דרך לעזוב את האדמה הספוגה כה הרבה דמים יהודים. בעל כורחי נאלצתי להישאר ולהמשיך, אף כי ידעתי בוודאות שמהלך אני אל תוהו – רק מתוך חובה ובאופן מכני, ללא זיקה פנימית ומתוך דאגות פרנסה, הוספתי לעבוד במשרתי ובתפקידי. המשכנו בקשרים טובים עם הממונים במקום ובמחוז. אך לא ניתן לעצור ולבלום את התפוקקות חישוקי חיי. יתרה מזאת: גם הקשרים החברתיים של יהודים בינם לבין עצמם החלו להתרופף, כאשר כל אחד דאג לעצמו. שוב החלה הבדידות לכרסם וניקרה הדאגה לעתיד. נחמתנו היחידה נתגלמה בביקוריו של ידידנו צ׳רניאק ממוסקבה, אשר בא אלינו פעמים אחדות לדולהינוב. אף אני ניצלתי ימי חופשה וביקרתיו בביתו. כמו״כ ביקרתי בלנינגראד אצל חיה שניידר מדולהינוב אותה פגשתי בנובוסיבירסק. אבל כל אלה היו רגעים של קורת־רוח בלבד. הוספתי לשבת אל תוהו בעוד ודאות הריקנות והכלימה אוכלתני בכל פה.

ברם, בסד הריתוק וסוגר הבדידות בהם היינו נתונים – אל מול שערי־יציאה מוגפים ותהליכי־שבות (ריפאטריאציה) מושעים – נמצאו גם לנו ימים של קורת־רוח ועליצות נפש. יום אחד בקיץ 1951 הגיע אלינו אחי פרץ. מהיכן אמצא עט־סופרים לתאר את גודל ההפתעה וכמיהת הלב מאז 1942 – עת נפרדו דרכינו. ודאי שלא היה גבול לשמחתנו. הן גם עם קבלת הכסף ממני ביולי 1945 לא נתחדש הקשר כפי שקיווינו.

דרך השתלשלות חייו של אחי פרץ – מאז צאתו ממקלטו בבית ציבולסקי ובריחתו אל הפרטיזאנים – היתה שונה ואחרת מפרשיות בריחתי ונדודי, אבל גם היא מרה ואפופה סבל, תלאות וייסורים. מהפרטיזאנים גוייס לצבא הנקוו״ד ושירת במינסק כחייל סדיר – משם קיבלתי את מכתבו הראשון – לשם הרצתי לו עזרה כספית. כחייל

בשירות הועבר לאחר מכן למוסקבה, גם משם קיים עמי קשר ופתאום נפסק. את אשר עבר עליו שם לא אדע באמת. פרץ לא אבה ולא אהב לספר על כך. מה שידוע לי בכל זאת: כפי הנראה לא ידע ולא הכיר את התנאים ואווירת המציאות של החיים בברית־המועצות – בהם קיים לא פעם הכרח לשים מחסום ללשון. בתום לב לא נזהר בלשונו וסיבך עצמו בצרות. הוא פוטר מהצבא באשמת ציונות – ברצון לעבור לפולין כדי לעלות לארץ־ישראל – דבר שנחשב כבגידה במולדת. הוא נאסר ואף הועמד למשפט ונידון לגלות (פוליט־איזולאטור) – באירקוטסק אשר בסיביר.

כל זה נודע לי מתוך השתדלויותיו של ידידי ורעי כאח לי, יואל אברמוביץ' צ'רניאק, אשר עשה מאמצים רבים במוסקבה וחקר אצל השלטונות. כך יכולתי לעזור לאחי באמצעות ידידי הטוב, בכספים ובחבילות מזון וכיוצא באלה. מי יודע אם השתדלויותיו ומאמציו לא עזרו לשיחרורו ושובו אלינו. על אלה לא דיבר צ'רניאק אף פעם, אבל את כל בקשותי לעזור לאחי מילא בשלמות ובנפש חפצה.

כך עברו עלי שנות מספר עד ראשית פברואר 1956. לא יכולתי עוד לבלום את הרגשות האטימות והסתימה המחניקות. הרגשתי כי לא אוכל עוד לשבת בעיירה. יצאתי לווילנא כדי להחליף את האווירה... לא קשה היה לי להסתדר בעבודה: החילותי לעבוד בתפקיד מנהל בית־חרושת לסוכריות ושוקולד ב"ארטל האחד במאי". כעבור שבועות מספר העברתי גם את בני־משפחתי. גם אחי פרץ עבד כבר שם. הוא יצא עוד לפני. עבדתי והמשכנו בחיינו.

בחודשי הקיץ 1956 החלו רוחות חדשות מנשבות בפולין, רוחות מבשרות תמורות. באוקטובר אותה שנה עלה גומולקה – אסיר הכלא המשוחרר – לשלטון. שוב נפתחו שערים לקליטת "חוזרים" מבריה"מ, וזו הסכימה לאפשר לאזרחי פולין לשוב לארצם. לא היה ברצוני להחמיץ הזדמנות זו. החילותי לעשות הכנות לעזוב ולעבור לפולין. בראשית 1957 היו כל התעודות והמיסמכים בידי, עמדנו כבר לעקור. בפעם האחרונה באתי לדולהינוב להיפרד מהחיים ומקברות הנספים היקרים, גם לנסות ולעורר עוד יהודים לקום ולעקור ולנצל פתיחת השערים. ברצוני היה גם כמזכרת אחרונה להצטלם ליד מצבות הקדושים ולא לשוב עוד.

באחד הימים בראשית פברואר 1957 עמדתי לבדי ליד המצבה לקדושים היקרים והבלתי־נשכחים. דברי "קדיש" על הקברים פרצו מתוך גרוני והמו בפי. הזכרונות פרצו והאירו את כל שנות חיי... כבסרט עברו וניצבו לפני תמונות, פרקי־חיים ופרשיות פרשיות משנות הפורענות והאימים. ידעתי כי זו פעם אחרונה אני ניצב בזה וקשה עלי להינתק מהמקום. כאן קבורים כל בני משפחתי, הורי־יקירי, דודיי ודודותיי וכל חבריי וידידיי. תפילת יום יום השגורה בפי תמיד פרצה שלא במתכוון: "הבט משמים וראה כי היינו ללעג וקלס... נחשבנו כצאן־טבחה..." לא כצאן־טבחה! – זעק הלב פצוע ושותת דם. הם שמרו על כבודם כבני־אדם יהודים ולא נתנו להשפיל עצמם, בשעת עברה וזעם – תוך תחנונים ובכי לפני הרוצחים, כי ישאירום בחיים. באין דבר בידם ובחוסר האונים שלהם ידעו, כי לא נשאר להם אלא למות. זכרתי את צעירי העיירה שנחלצו ולחמו בשדות הקרב של הפרטיזאנים. זכרתי את י. סגלצ'יק ואברהם פרידמן, את דויד שוסטר, את משה פורמן וכל האחרים אשר נלחמו ונישקם בידם. זכרתי גם את אברהם־יצחק שוסטר הי"ד שנפל ואת הוורד הצעיר והנפלא, חיה שולקין היפהפיה, שנפלה בדמי ימיה, את האחים מאירסון, ישראל רודרמן, זליג קוזיניץ ומושקה דימנטשטיין הי"ד ועוד ועוד. אשר נפלו ונישקם בידם. האלה הם "צאן־טבחה"?

הקשבתי לצלילים ההומים ויוצאים מתוכי; נשמתי אותם וינקתים אל תוכי; כמו ברק הבזיק בעיני – עיניים רואות ונכספות. ידעתי עתה כי לא לשווא נקלעתי ל"טאיגות" של סיביר, לא לחינם רעבתי ללחם וקפאתי בקרה. אף שובי לעיירת המכורה לא היה לשוא! כל שהלכתי וכל שעשיתי מכוון היה לתכלית האחת והיחידה: לשוב לארץ אבותינו – להיות עם חופשי בארצנו – ארץ ציון וירושלים! שוב זכרתי את אימרתו של רבי נחמן מבראצלאב: כל מקום שאני הולך הולך אני לארץ ישראל!

עתה הוטל עלי למלא עוד חובת נאמנות וידידות־אמת שלא הכזיבה. הרגשתי כי עלי להיפרד מידידי "מלאכי הגואלים" בעת צרה ומצוקה – מיואל בן אברהם צ'רניאק וממרים אושאקובה הטובה והאמהית. ידעתי כי שוב לא אראה אותם עוד. נסעתי למוסקבה ונפרדתי תוך איחולי לב ומשאלות נפש.

ב־24 בפברואר 1957 יצאנו, טייבל אנוכי והילדים עם פרץ ובאנו לפולין – בה שהינו מ־24 בפברואר עד תשעה במאי 1957. בערב יום העצמאות תשי"ז הגענו דרך מארסיי לישראל. מכאן ואילך – שונים ואחרים הם הסיפורים – אותם אשוב ואספר לבנים ולנכדים.

יעקב סגלצ׳יק ז״ל

עדות חיה לדורי ולדורות*

(מזכרונותיו של פארטיזן)

בפלוש קלגסי עמלק...

יום העשרים ושניים ביוני 1941 – יום מתקפת הפתע של גרמניה הנאצית על בריה״מ – מצאני בעיירה מיאדל על אגם נארוץ׳, אליה עברתי עם נישואי בשנת 1940. למחרתו, הווה אומר ב־23 ביוני, יצאתי עם עוד תשעה צעירים מעיירת־מושבי, על מנת לנוס מצבאות הצורר. הגענו ברגל לתחנת־הרכבת קניאהינין בדקות האחרונות ממש ודחפנו עצמנו לקרון רכבת הפינוי האחרונה, אשר סיימה זה עתה את מבצע־פינויים של בית־הסוהר הווילייקאי וכמו״כ מספר לא מבוטל של קצינים וחיילים מהצבא האדום וגם אזרחים פקידי הרשות וסתם מתפנים, מבוהלים מהגייסות המתקרבים של האוייב. ואלה הצעירים שארחו עימי לדרך: משה חדש, יהושע־לייב ינובסקי, יצחק קלר, שמעון קוצר, יוסף רובין, הירשל חדש, יצחק אלפרוביץ׳, זלמן קפלן ונחום פרלמן מדוקשיץ.

הסתדרנו בישיבה כלשהי ומיד זזה הרכבת לדרכה. הנסיעה נמשכה בשקט עד הגיענו לקרולבשציזנה. לפתע הגיחו מניין מטוסי ה״לופטוואפה״ – ה״היינקלים״ האיומים וה״פוקה־וולפים״ המחרידים והמטירו ״מתנותיהם״ ממעל באין מפריע. אחת הפצצות הכבדות פגעה ברכבת וניתקה מהמסילה את שלושת קרונותיה האחרונים אשר באחד מהם התמקמנו. למזלנו הרב נשארנו שלמים ללא כל פגע ויצאנו בדי אימה ופחד. ברם, נמנע מעימנו להמשיך בנסיעה. הן מנותקים היינו מהרכבת שהמשיכה בדרכה. החלטנו איפוא לאחר התייעצות קצרה להגיע ברגל לדוקשיץ, מקום בו ניתן ביתר קלות לחצות את גבולות

* כל אשר החסיר ולא הספיק לסיים בגלל פטירתו החטופה לקוח מתוך עלי עדויותיו בארכיון ״יד ושם״.

פולין–רוסיה (מלפני המלחמה). עיירה זו קרובה היתה ביותר אל הגבול. אולם בהגיענו לשם מצאנו מאות אנשים ולא אגזים אם אומר אלפים מצטופפים בצידי הדרך – מי ברכב (בעגלות) ומי ברגל – מתרוצצים הנה ושוב – בנסותם לפרוץ להם דרך לחצות את הגבול ולמלט עצמם מסכנות האימים. ברם, כל המוצאות והמעברים חסומים – חיל משמר הגבולות הציב משמרות־חסימה חמושים, המחזירים על עקבותיהם כל המנסים לעבור – בתואנה כי אין מעבר לזורעי בהלה ומעוררי מבוכה כמונו. עלינו לחזור למקומות מושבנו.

לא היה מנוס לפנינו אלא לשוב על עקבותינו. החלטנו להגיע לדולהינוב – עיירת־לידתי וגידולי. הן נשארה שם אִמי ואחותי הנשואה עם ילדיה. לצערי לא נסתייע הדבר בידי. בסופו של דבר הוכח, כי היה בידי לעזור לרבים־רבים למלט נפשם ולהציל עצמם מיד הרוצחים ולא היה בכוחי להציל את אמי, אחותי וילדיה, אף כי אחותי הצילה את חיי ממות־עינויים בידי ה"גסטאפו" – כפי שיסופר להלן.

בהיותנו בדולהינוב הפתיעו אותנו הגרמנים; בשבת ב־28 ביוני 1942 הופיעו הסיירות הראשונות וחילות החלוץ. הם לא פגעו באף אחד; איכרים אחדים בלבד נורו על ידם על שבזזו מחסן להכנת זרעים במרוכז (זאגוט זיערנא). עתה הוברר לנו כי שומה עלינו לחזור למיאדל – בה השארנו את נשינו וילדינו. ואכן יצאנו ברגל לאחר ימים מספר ארבעה צעירים מדולהינוב ומגמת פנינו ידועה. בדרכנו לא נראו לנו כלל גרמנים; הלכנו בשבילים ודרכים צדדיות. עם הגיענו לכפר ניביייר – במרחק קילומטר ממיאדל, היה עלינו לחצות את הנהר בסירה כיוון שהגשר פוצץ. איכרי הכפר והסביבה גררו קורות־עץ ממי הנהר. ברוב עמל ותוך קשיים בלתי־רגילים עלה בידינו לשכנע אחד מהם להעבירנו בסירתו את הנהר, תמורת תשלום מלא.

בני הבית – אשתי וחמי קיבלו אותנו בשמחה: הן חזר הבעל! החתן... אך הנה עברו רגעי ההתאוששות והחל דין וחשבון: מה עשינו איפוא? אל מה ולשם מה באנו?! רצח שרר כבר בעיירה ודם ניגר כמים. כאשר נכנסו גייסות הגרמנים, כוננו מיד משטרת־עזר מקומית – רובה ככולה מצעירי הפולנים המקומיים ובתוכם כעשרים מרעים ובריונים ממש, שונאי הסובייטים ואויבי היהודים, באשר "יהודים הם כולם קומוניסטים...".

כך החל איפוא השלב הראשון במערכת צרות ותלאות, יסורים ועינויים שניתכו עלי. נולד אז בראשי רעיון לארגן חבר צעירים

להתנגדות ולהיאבק בצוררים. אולם ארוכה היתה הדרך ורבים ומרים היו תמרוריה. בראש משטרת־העזר המקומית במיאדל הועמדו שני בריונים מושחתים ואכזרים צמאי דם: המפקד באגינסקי וסגנו קופרביץ׳. עם התמנותם מטעם השלטון הגרמני והז׳נדרמריה הצבאית בווילייקה החלה פרשת העינויים של האוכלוסיה היהודית מחוסרת ההגנה והחפה מפשע. התברר למעשה כי ה״תלמידים״ המקומיים עלו על ״רבותיהם״ הגרמנים כמה וכמה מונים.

״תקרית״ הדמים וקורבנותיה

באחד מימי א׳ בשבועות הראשונים לפלישה, הובאו לעיירה שתי גופות של אסירים מכלא ויליייקה. עם פינוי בית־הסוהר בפרוץ המלחמה נורו ע״י סוהרי הנקו״ד כמה וכמה אסירים פוליטיים, ״מסוכן״ היה לדעתם לקחתם עימהם... ״פסקי־הדין״ האלה בוצעו ליד הכפר ראבוני בקירבת בית־הסוהר. בשעת גילוי הגופות היו ״שקצים״, אחד ממיאדל והם זיהו את שתי הגופות והביאון למיאדל, ומי אשם בכל? ״יהודים! הודות להם נאסרו ובעזרת מאמציהם נורו...״ מיד אורגנו לוויות־פאר ונאומים חגיגיים שופעי הסתה ארסית וקוראים למעשי־נקם ביהודים. הם הזמינו ל״מופעים״ אלה כמה גרמנים מאנשי חיל ההנדסה, סוללי הכבישים ומתכנניהם. את העבודה ממש עשו יהודים כמובן. הם סבאו והשתכרו כדבעי והחלו לחטוף יהודים והביאום אל המקום בו חנו המהנדסים בוני הכבישים. ריכזו 22 יהודים צעירים ובראשם הרב והשוחט. מיד החלו לענותם ולייסרם בשטניות חייתית בלתי־רגילה. הם הפליאו את מכותיהם באלות ושיסו בהם כלבי־טרף, אשר קרעו נתחי־בשר מהמעונים האומללים. אינני מגזים; אני הגבר ראיתי זאת בעיני, כיוון שתוך הבהלה עלה בידי לקפוץ ולהסתתר מהר בתוך בית – לא הרחק ממקום ההתרחשות המדאיבה והמעציבה. לעיני הרואות התרחש מראה איום: גרמני קשוח ורגזן אחז כלב אימתני ברצועתו ושיסה אותו ברב, אשר היה כבר חסר־אונים לעמוד על רגליו. הכלב הפילו לארץ וטרף את בשרו החי והשותת דם... התליינים ציוו להעמיס את גופו המפרפר של הרב על מריצה ולהובילו אל מחוץ לעיר. גם אחרים הוכו באכזריות אימים. לבסוף ניתנו בידי הנותרים אתי־חפירה ופקדו עליהם ללכת. הוטל עליהם לחפור בור־קבר לעצמם. עם השלמת החפירה נורו כולם פרט לאלה שהמוות השיג אותם קודם לכן.

תוך אימה מזוועת ברחתי ממחבואי בקחתי עימי את חמי אבי אשתי – ברל חדש.

מסתבר איפוא כי שובי למיאדל היה צעד מוטעה; נתחוור לי כי לא אחזיק בה מעמד ועלי למהר ולשוב אל עיירתי, הגיתי גם ברעיון להוציא את אשתי והוריה וילדתי בבוא הזמן. התחמקתי ושבתי לדולהינוב – בקחתי עימי שלושה אנשים בלבד: **הנדל סוורדלוב, חיה־דבורה דימנטשטיין ושרה – שם משפחתה לא זכור לי. כאן ניקרו לפני חיים** אחרים לגמרי. אכן, גם כאן הגרמנים, משטרה מקומית ואף שלטון מוניציפאלי בראשותו של ראש־עיירה מהפולנים – זיגמונד וולק, אזרח סוחר מקומי. יחסו ליהודים היה מתון וסובלני עד הסוף. גם מפקדה של המשטרה, אנטון קראסובסקי, היה גוי הגון; תמורת מחצית הליטר ספירט יכולת לזכות בחסדיו ובמאמציו לטובה. בהתאם לפקודת הגרמנים הוקם גם ה"יודנראט". אכן בזמן הראשון לא הורגשו כלל בדולהינוב צרותיה וייסוריה של מיאדל. יהודים יצאו לעבודות ולא רע היה בכלל.

ברם, בחודשי ספטמבר 1941 החלו להגיע בשורות־איוב מעיירות הסביבה. כך נתבשרנו יום אחד סמוך לראש־השנה תש"ב, ספטמבר 1941, על חיסול יהודי ז'מבין בקירבת בוריסוב. בימים שבין כסה לעשור חוסלו יהודי העיירות קרייסק ולאגויסק. והנה יום אחד בימי אוקטובר הראשונים (1941) התדפק מאן דהו על דלתנו בבוקר השכם. בקומנו לפתוח את הדלת ניצבו לפנינו הדודה רחל ובתה ליובה. הן סיפרו, כי אתמול, בעיצומו של יום־הכיפור, הוצאו כל יהודי פלשצניץ ליערות בוריסוב ושם נורו כולם. בשבוע השלישי באוקטובר 1941 נתבשרנו בשורת־איוב נוספת: יום שמחת־תורה תש"ב ולילו – ה־14 באוקטובר 1941 הפך יום דמים בקורניץ המרוחקת מדולהינוב כ־37 קילומטר.

מאמצים לפריצת דרך

בין פליטי פלשצניץ שהגיעו לעיירתי דולהינוב היה יהודי מינסקאי, לייב מינדל, פליט וניצול זו פעם שלישית מ"אקציות" גרמניות. הוא סודר בביתנו לקבלת ארוחות ולינת־לילה. מיותר לומר כאן כי "נצטופפנו". היה מקום למדי בצל קורתנו; לא חסרו לנו גם מצרכי מזון. בימי השוק השבועיים יכולנו לקנות הכל בדרך זו או אחרת. איכסונו של מינדל אצלנו לא היווה למעשה בעייה כלשהי. הוא גם לא היה בבחינת יחיד שהתאכסן אצלנו: בזמנים שונים אירחנו פליטים מעיירות הסביבה משך ימים או שבועות.

עד מהרה נוצרה ביני לבין אורחנו לייב מינדל "כימיה" הדדית אשר קרבה אותנו. הפכנו חברים וידידים כנים ונאמנים. ידידותנו הוכיחה את עצמה פעמים רבות בשנות פורעניות האימים ואפילו מעבר להן – לאחר המלחמה בכל המוצאות אותו אחריה. היה זה איש בעל מרץ ויוזמה; חשתי כי ניתן לסמוך עליו. התחלנו במשותף לחשוב על צעדים לבאות. לא היה לנו כל ספק בדבר כי הנה הנה "תעבור גם הכוס" על עיירתנו. הצעד הראשון ביוזמתנו הסתכם בדאגתנו להבטיח מסתור לנשים ולילדים, בהסתער הגל הראשון של הפורענות. קרת החורף העזה ריחפה כבר מעלינו. לאן תפנה ולהיכן תלך עם נשים וטף וקשישים? ניגשנו איפוא במרץ לבניית שתי "מלונות" במטרה להסתתר בהן. את האחת בנינו מתחת לאדמת אורוותו של שכננו יוסף קרמר. חפרנו בור עמוק ברוחב ובאורך ארבעה על ארבעה מטרים; איבטחנו את דפנותיו בעמודי־קורות חזקים. הסווינו הכל כהלכה ודימינו ש"מחבוא" זה לא יתגלה... איש לא יעלה בדעתו כי מצוי כאן בור מוסתר. את ה"מלונה" השנייה הקימונו באמצעות קיר־משנה כפול בתוך הרפת שלנו. אכן, בשתי מלונות אלה הסתתרו רבים־רבים בזמן ה"אקציות" הן הראשונה והן השנייה.

בשלב שני, ביוזמתנו החלטנו לייב מינדל ואנוכי להתחמק אל היער אם כי החורף בא עלינו בינתיים בכל אימת קרתו. נאלצנו איפוא להמתין ארוכות, אולי תפשיר הקרה במידה כלשהי ונגיע לשעה נוחה יותר ליציאה. תקוותינו נתבדו; הקרה לא הפשירה ואנו ראינו עצמנו כבר ב־14 במארס 1942 כאחרי כל מועד... האווירה הפכה יותר ויותר דחוסה עד לחנק. ידיעות אפלות ואימתניות רדפו ידיעות איומות יותר; שלשום חרבה עיירה זו ויום לפני כן עיירה אחרת... ביום רביעי ב־12 במארס באו פליטים מאיליה וסיפרו על טבח הדמים בעיירתם. כ־100 רוצחים ובריונים הגיעו בכלי־רכב מבעוד לילה ולעת בוקר גורשו כל היהודים מבתיהם אל כיכר השוק. משם נלקחו אל מחוץ לעיר וכולם נורו בתוך אורווה.

עתה ברור היה ללא ספק, כי הנה הגיעה שעת־גרדום גם על עיירתנו. ראינו את עצמנו דואגים לא רק לגורלנו כי אם לגורל שתי עשרות של צעירים אשר הספקנו תוך ימי המתנתנו להכינם ולארגנם לפריצה אל היער. היינו איפוא גם שליחי־ציבור לכל אלה. כינסנו איפוא בשעות הערב כעשרים צעירים להתייעץ על הבאות. לאחר שעה של התוועדות החלטנו, כי מחר ביום ו' – 14 במארס 1942 נצא מינדל ואנוכי ליער תוך מאמץ להגיע ליערות קאליך – בין דולהינוב לדוקשיץ, אל מכרי האיכר

ברונקה קאלאגה. היה זה איש מחתרת ותיק ואיכר רציני וישר, בעל הכרה וידיעות ומרץ ללא גבול. קיוויתי, שאם נצליח להגיע אליו, נוכל להסתייע בו: הוא ישמש לנו קשר אל חברינו בעיירה ואולי גם אל הפארטיזנים.

מאסרנו ובריחתנו מתא המעצר

אכן יצאנו איפוא למחרת בדרכנו אל היער שקבענו. אולם שגינו שגיאה חמורה אשר עלולה היתה לעלות לנו בחיינו. במקום לצאת השכם בבוקר יצאנו לדרך בחצות היום, דבר זה היה חשוד בעיניהם הבולשות של הגרמנים ושוטרי־העזר, אף כי היה ברשותנו אישור בכתב מאת ה"בירגרמייסטר" (ראש העיירה) שהננו יוצאים היערה לחטוב עצים בשביל ה"גמינה". אפילו הצטיידנו לשם כך במשור וגרזנים. כיברת־דרך של קילומטר בלבד הספקנו להתרחק מהעיירה והנה נשמעו באזנינו הדהודי הלמות של פרסאות־סוסים. הסתכלנו אחורה וראינו כי רודפים אחרינו; מפקד המשטרה (כבר לא היה זה אנטון קראסובסקי כנ"ל אלא בריון ממש, הוא הובא אלינו מקריביץ') וגרמני בצידו ישבו במגררת רתומה וכמה שוטרים רכובים על אופניים בעקבותינו. הם פקדו עלינו מיד בפולנית:

"עצור! הרם ידיים!" והתקרבו אלינו. מיד החלו להכותנו. אחד השוטרים הלם מיד בקת־רובהו על ראשו של חברי. הוא קרס אין־אונים ונפל לתוך השלג אשר האדים משלולית דם מתפשטת והולכת. מיד החלו להלום גם בי בקתות הרובים על כל גופי, בכל מקום שידם השיגה. למזלי לא פגעו בראשי, אפשר שלא רצו כי אגיע לחוסר־הכרה כחברי. משום כך הוכיתי בכתפי, בגבי ובמותני. עד שלא נשבר הרובה בידם הם לא פסקו מלהלום בי. הרובה הזה נפל כשלל בידינו, עם פשיטתנו הראשונה על העיירה – בהיותי כבר בין הפארטיזנים.

מפקד המשטרה נועץ קצרות עם הגרמני ומיד קשרו אותנו אל יצול המגררת. סובבו את הסוסים והחזירונו בדרך לעיירה – כאשר המפקד והגרמני יושבים במגררת לפנים ואנו קשורים מאחור וכל השוטרים רוכבים על אופניהם בעקבותינו. כל עוד התנהלו הסוסים באיטיות יכולנו עוד לרוץ כ־20 מטר; אך משדפקו בסוסים והם החלו לדהור במהירות נפלנו ארצה ונגררנו בעודנו קשורים. מתעלפים למחצה ונסחבים הובאנו כבולים לעיירה. אין ספק ש"החזרתנו" בצורה זו עוררה בהלה בקרב כל יהודי העיירה. משהגענו למשטרה הותרו אסורינו

וקרבונו אל הבאר; השוטרים שאבו כמה וכמה דליי מים ושטפונו בהם מכף רגל ועד ראש. נרטבנו עד לשד העצמות. מפאת הקרה האיומה החילונו לרעוד כבקדחת וכל עצמותינו רטטו מצינה. במצב זה הוכנסנו אל משרד המשטרה. כאן חיכו לנו כבר שני גרמנים מכיתת הקשרים, אשר עבדו בהתקנת קווי הטלפון ומפעם בפעם היכו יהודים עוברים ושבים על שלא הסירו כובעם או צעדו על המדרכה...

עתה החלו השניים יחד עם המפקד לחקור אותנו במרץ רב וכמובן, תוך מכות ומהלומות בלתי־פוסקות. השאלות סובבו על קשרים עם הפארטיזנים ועל אירגוני־סתר בעיירה. הכחשנו כל הנאמר על ידם ועמדנו בטענותינו שאיננו יודעים דבר מכל אלה. מהלומות הקתות ואלות גומי הוגברו ולא היה כבר מתום בגופינו המוכים. חברי לייב מינדל נפל שוב חסר הכרה וכולו מוצף דם...אני עוד החזקתי מעמד כלשהו ובהשתטחי על הריצפה תוך תפילה לאלהים כי יחיש לי את המוות ואגאל מייסורי, קלטו אוזני פרטי שיחתו של הגרמני בטלפון עם בולשת הגסטאפו בדוקשיץ, בה הודיע כי אסרו שני יהודים פארטיזנים. מה שנאמר מעבר לקו לא שמעתי כמובן אולם הבינותי, כי נצטוו לכלוא אותנו ולחכות למחר.

כאשר הושלכנו לתא המעצר היה כבר חושך. ממדי התא היו שלושה על שלושה מטרים ושני חלונות גדולים - בלתי מזוגגים מרושתים בסורגים - היו בו. קרת החורף של ליל מארס היתה איומה. רוח־פרצים סערה מהחלונות והרעידה בנו כל אבר; בגדינו הרטובים לא הגיעו כלל לייבוש. טולטלנו כבקדחת. היינו לבדנו ושמירה לא הוצבה עלינו מפאת העובדה שאיש לא שיער כי עלולים אנו לנסות לברוח. על כן הסתפקו בהגפת דלת מבחוץ במנעול ובריח כבד. בתא היה רק דרגש אחד רחב; יכולנו לשבת קמעא. להתפרקד על הריצפה הקרה היה בלתי־אפשרי. הלילה העיד על צינת־כפור ממשמשת ובאה. לא מצאנו לנו מקום מישיבה לקימה וחוזר חלילה ואין תנומה לעפעפינו. כך נתענינו בתא עד לאחר חצות. דממת הליל שררה בכול ומתוך הדממה נשמעו לי צעדים מהססים, קרבים מבחוץ. התבוננתי והכרתי מרחוק את אחותי הבכירה פשיה־ריבה הי״ד. היא התקרבה אלינו ושאלה אם עודנו בחיים ובמה ניתן לסייע לנו? היא לא עצרה את הבכי הפורץ מתוכה. הרגעתיה באומרי: ״לא עת לבכות עתה; יש לעשות כל שניתן בכדי לפרוץ מכאן. רוצי הביתה להביא קרדום! מוטב שיבוא ירחמיאל אישך. יחד נפרוץ את הסורגים ונברח״.

היא עשתה את מבוקשי ופנתה מהר לביתנו; לאחר מחצית השעה בערך הגיע גיסי ירחמיאל כץ כשקרדום מוסתר בכנפי מעילו. הוא ניסה לפרוץ את הסורגים ולא הצליח. הכנסנו את הקרדום פנימה וקירבנו את הדרגש אל החלון. למזלנו הטוב סומרו הסורגים אל הקיר אל מסגרת העץ בחלון במסמרים עבים בלבד. עמלנו וטרחנו בניתוקם של הסורגים אחד־אחד עד שהצלחנו תוך רבע־שעה בערך לפתוח לנו דרך להגיח מבעד החלון החוצה. כך פרצנו את תא המעצר. רצנו מהר אל המלונה באורוות יוסף קרמר. זחלנו אל תוך הבור והחלפנו את בגדינו הרטובים. קשרנו גם את ראשו של חברי לייבה מינדל במגבת לחה ומיד שכבנו על ערימת קש ושקענו בתרדמה עמוקה. בני ביתנו מנעו עצמם מלהיכנס אפילו אל האורווה, שמא תבלוש עין לא רצויה. עם השתרר האפלה נכנסו אל מחבואנו יושה קרמר בעל האורווה ואחותי פשיה־ריבה. הם סיפרו לנו כי כבר בתשע בבוקר הופיעו בעיירה אנשי "גסטאפו" מדוקשיץ להמשיך בחקירתנו. אין ספק כי רבה היתה המהומה בקרב השוטרים והגרמנים, נתברר כי ברחו להם ה"פארטיזנים"... מיד הוזעק ראש ה"יודנראט" והוזהר, כי אם לא יבואו מיד שני היהודים ייעשו שפטים בקרב כל יהודי הקהילה... אנשי ה"יודנראט" פשטו מיד לחפשנו אולם ללא תוצאות. פרט לבני ביתנו ומשפחת קרמר לא ידע איש את מקומנו. כך עבר יום השבת של ה־15 במארס ברוב אימה ופחד על יהודי העיירה. אנשי ה"גסטאפו" שהו כל אותו יום בעיירה. לעת ערב נסעו והכול עבר בשקט אולם הם עמדו בדיבורם.

טבח הדמים וגיחת־נסיון היערה

ביום ב' ב־17 במארס*, ערכו הגרמנים טבח־דמים המוני בדולהינוב. הם הבטיחו זאת ליו"ר ה"יודנראט" באזהרתם. האמנם? ואם חברי ואנוכי היינו מקריבים עצמנו כדי להציל את הקהילה, לא היה נערך טבח? והרי הנסיון בעיירות הסביבה הספיק למדי.

לא אתעכב איפוא במיוחד על פרטי ה"אקציה", כיצד ואיך נערכה. על כך ייטיבו לספר עדי ראייה. אני לא הייתי עד לכך. רק זאת אזכיר

* כאן משתבש מספרנו בפירוט התאריך; לפי כל העדויות האחרות נערכה ה"אקציה" הראשונה בי"ב בניסן תש"ב – ה־28 במארס 1942. תאריך זה הוטבע גם במצבה לקדושים. אין כל פלא בכך – "לשגות זה דבר אנושי". אף במסרו עדות ראשונה בפולין יכול היה לטעות, מה גם שעברו שנים רבות של נדודים ותלאות עד הגיעו לעדות ב"יד ושם".

ואדגיש ביתר בהירות: על הפעולה כולה ניצח הבריגאדיר וייס (חברו של הרוצח מורר הנודע לשימצה) אשר בא במיוחד מווילנא לפי הוראת הגנרל קורה, קומיסר עליון על כל ביאלורוסיה** ומפקדתו במינסק. כמו"כ הצטיינו כמה בריונים ומרעים מתוך האוכלוסיה הנוצרית.

משך כל שעות היום ישבנו במחבוא בתוך הבור התת־קרקעי באורוותו של יוסף קרמר ובני משפחתי – אמי ליבה־חיה, אחותי פשיה־ריבה ובעלה ירחמיאל כץ ושלושת ילדיהם – יחד 18 נפש. את הנעשה בעיירה לא ידענו; חשנו רק אימים וזוועות־דמים מהלכים. שמענו את הפקודות וקריאות הזוועה של הנתפסים, שעטות רגלי המובלים ומטחי הירי שנורו משך כל שעות היום ועד לערב. פתע־פתאום חדר לאפינו ריח בשר־אדם חרוך ובגדים נשרפים. רק לאחר מעשה נודעו לי פרטים ופרטי פרטים על מלאכת הרצח.

בצאתנו בשעות הערב ממחבואנו לכשדמם הכול, ראינו מרחוק את להבות האש של האסם הבוער וריחות השריפה של בשר־אדם ובגדים ודלק מוצת פרצו והתפשטו בכול. בשעה 10 בלילה הגחנו מהעיירה על מנת לבוא ליער; דממת בית־קברות ירדה על רחובותיה ואנו צעדנו בתוך הדממה הכבדה... על היוצאים באותו ערב נימנו: לייב מינדל ואני, יוסף קרמר וגיסי ירחמיאל כץ, יצאנו ופנינו בכיוון ליער השימקיסצני; עמוק עמוק בוססנו בשלג. כיברת־דרך הגונה נאלצנו ללכת על פני שדה חשוף עד הגיענו אל הדרך המובילה ליער. בשעת חצות בערך מצאנו עצמנו ביער.

הקרה וצינת הכפור העיקה עלינו ביותר והשלג מתחת לרגלינו עמוק... השמיים מעלינו קשוחים, שמי־זאבים לנו – להעלות אש־מדורה כדי להתחמם פחדנו. בוססנו מסביבנו וסובבנו הנה ושוב כשועל בסוגר. לשבת במקום אחד לא ניתן מפאת הקרה וכך הסתובבנו משך כל אותו לילה וכל היום למחרת רעבים ולאים, מבלי שנדע לכלכל צעדינו לבאות. בקושי רב עלה בידינו לחכות עד שעת החשיכה, בה יכולנו לחזור על עקבותינו ולצאת מן היער... שוב לא הצלחנו להגיע לכלל תיכנון והחלטה. הגענו ל"חוטור" עומד בפאתי היער; בתוך ביקתתו הבהבה שלהבת־אש קטנה. התדפקנו על דלתה והאיכר פתח לנו והכניסנו

** קבוצת פקודות של הגנרל קובה; ראה – "צ'ורנאיה קניגא" הוצאת "יד ושם".
ראה כמו"כ שלום חולבסקי: על נהרות הניימן והדניפר.

פנימה. הוא הזמיננו לשבת בהאפילו את החלונות בווילונות הכבדים. הוא סיפר לנו כי היה כבר במשך היום בעיירה וכי יהודים שוב מסתובבים באין מפריע בחוצות.

שוב ניקרה בנו השאלה המענה, כיצד נמצא עצמנו ביער הקופא כאשר עימנו אדם חולה – ראשו מחוץ וגולגלתו פתוחה? ללא עזרה רפואית מינימאלית ובחומו העולה לא יחזיק מעמד מול קרת הכפור... לא היה מנוס, נאלצנו לשוב לעיירה. על לייב לשוב לאיתנו ואולי תוך כך תוחלש וגם תוקטן הקרה ונשוב אז אל היער ונחפש קשר לפארטיזנים. סמוך לשעת חצות הלילה שבתי והתדפקתי על דלת ביתנו; ריח הבשר החרוך והשריפה חריפותו טרם פגה והדממה סביב כבדה ומתעבה... אמי פתחה לנו והכניסתנו הביתה. היא חזרה באוזנינו על פרטי סיפורו של בעל ה"חוטור". בחוצות העיירה נמנענו מלהסתובב. הן כלפי כול – יהודים וגם נוצרים היינו בבחינת "טריפה"... אנשים ריטנו וריגנו: "אלמלי נחפזו סגלצ'יק ומינדל אל הפארטיזנים, לא היה בא האסון... הם החישו בואו..." ודאי שהיתה בכך מעין התפתות עצמית מטעם "סוכנות ייוו"א – יידן ווילן אזוי". נאלצנו איפוא לשוב ולרדת אל הבור.

"גיטו" בדולהינוב וחיפושי־דרך

כ־10 ימים עברו עלינו בתוכו – עד לימיו האחרונים של חודש מארס 1942*. כשבוע או לאחר עשרת ימי שבתנו בבור המחבוא נתפרסמה הפקודה על ההעברה לגיטו. תחומיו נקבעו ברחובנו – רחוב בוריסוב. גזירות הגיטו וההעברה בוצעו בהתאם להוראות, הוקמה גדר ובשער מבפנים ניצבו שוטרים מהמשטרה היהודית. מבחוץ – שמרו שוטרי־עזר פולנים.

באחד הערבים נתכנסו בביתנו כעשרים צעירים כדי לקבוע סדר היוצאים ליער. לא אמנה עתה את שמות המשתתפים, כיוון שאין אני זוכר את כולם. אולם נדמה לי כי היו ביניהם: אברהם פרידמן ואחיינו מיצ'יה פ. מפוסטב – השניים אשר ביצעו לאחר מכן משימות חשובות קרביות וביוניות – בכמה חטיבות פארטיזניות. אולם לא אספר על מעשים מאוחרים יותר, אמשיך בהתכנסות. לייב מינדל ואני הצענו לצרף

* לאור השיבוש בתאריך הטבח הראשון בעיירה, משתבש העד המספר גם בתאריך הנקוב. אפשר והתאריך המדוייק היה כבר במחצית אפריל – אז חלה הפקודה על העברה ל"גיטו".

אלינו עוד אחד או שניים וכל השאר ימתינו לידיעות מאתנו. לשאלתי מי ההולכים? ענו כולם פה אחד: יחד נלך. בכך נזרקה לפנינו בעייה רצינית. כיצד נלך בחבורה כה גדולה? יתרה מזאת: לחבורה כה גדולה יש גם להכין אספקה ומצרכי מזון ועדיין אין דבר בידנו. החלטנו איפוא כי בליל זה נצא רק שלושה: לייב מינדל, אני ומשה פורמן ונשים פעמינו אל איכר אחד – מכר וידיד למשה, לשהות עימו ימים מספר ובינתיים נכיר את הסביבה וגם נקשור קשרים ואף המים הנקווים בדרכים יפחתו בכל מקום. כך ייקל עלינו להגיע לאותם יערות עבותים בהם נתור לנו מקום אחיזה בטוח יותר לכל החבורה העשויה גם לגדול ולהתרחב. על הנשארים בעיירה לרכז מצרכי מזון ובעיקר: צנימי־לחם וגריסים, מלח ושומנים ככל שיותן.

יצאנו אותו לילה ב־31 במארס 1942* מהעיירה. אפל וגשום היה הלילה וככל שאזכור היה זה אור ליום שישי. בשעות הלילה הקטנות התדפקנו על דלתו של האיכר; הוא פתח לנו וקיבל אותנו כיאות. אמרנו לו את משאלתנו למצוא לנו מקום אצלו לימים מספר עד שתחלוף ההפשרה ונוכל לחדור עמוק ליער. הוא הציע לנו לעבור אל בית־המרחץ הכפרי – בפאתי הכפר, במרחק 300 מטר מביתו. הוא הלך עימנו בקחתו עבורנו כיכר לחם, כד חלב וחבילת חמאה.

בשעה עשר בבוקר הגיע אנטוש לעמוד על המצב עימנו. הוא גילה לפנינו כי ללא היסוס כלשהו יכולים אנו להישאר כאן, כל עוד אין כלי־רכב יכולים לנוע הנה בגלל שפע המים והבוץ. כמו״כ מנועים גם רוכבי אופניים מלהגיע למקום. בקיצור: משום כך בטוחים אנו כל עוד נמשכת ההפשרה. לכשתחלוף – יוכל להציע לנו גם מקום אחר. סיפרנו לו, כמובן, שאיננו לבדנו; השארנו בעיירה קבוצת חברים אותם חייבים אנו להוציא בימים הקרובים מתוך הגיטו. יקשה עליו ביותר להסתיר ולכלכל קבוצה כה גדולה. יש בדעתנו איפוא לשלוח אותו מחר (ביום השבת), לדולהינוב ופתק עימו לחברים – להכין ליום א׳ בלילה 8 צרורות מזון ואספקה ועוד 5 חברים. בו בליל נגיע וניקחם עמנו. בכך נתחיל לרכז בסיס־מזון לחבורה ולפי שעה נסתירו מאחורי בית־המרחץ.

* שוב יש כאן שיבוש בזמן; היציאה המסופרת בזה יכלה להתרחש ככל המוקדם אך רק בשבוע השלישי באפריל 1942 – סמוך יותר למועד ה״אקציה״ הגרמנית השנייה.

החלטנו לדחות זאת למשך 3 ימים, אולי תסתמן לנו דרך טובה יותר – בינתיים נשוב לעיירה – ונביא עימנו מקצת מזונות הדרושים לנו ביותר. כך עשינו ובהתאם לכך נהגנו.

יום השישי היה כבר מאחורינו; למחרתו – בשעות הערב של מוצאי־שבת יצאנו והגענו אל תחומי הגיטו. בכל אשר פנינו גדר לפנינו – משולבת לוחות עץ ותיל דוקרני. זמן רב הסתובבנו מגששים כסומא עד שמצאנו מקום לחדור מבעדו לגיטו פנימה. הוטל עלינו לסיים את הלילה ולהתחבא משך כל שעות היום. טיפסנו ועלינו אל עליית־הגג בביתנו בזהירות רבה לבל תשופנו עין כלשהי... בערב העזנו לרדת מעליית־הגג ובחשאי כינסנו את החברים. מסרנו להם בפרטי־פרטים על המצב והנסיבות, על המקום בו הננו שרויים ומצפים לריכוז כל החברים. הצענו כי הלילה יצאו עימנו חמישה חברים ושמונה צרורות מזון, בערב למחרת יחזרו אלה אל הגיטו; הם יארגנו ויכינו הכל להוצאת כל שאר הקבוצה – המסתכמת בעשרים ושניים. על הנשארים לרכז מצרכי מזון ככל האפשר; יממה אחת בלבד ישהו עימנו חמשת החברים. הם ישובו ויחד עם הקבוצה יחכו משך ימים מספר לבואנו כדי להוציא את כולם.

החברים אשר נקבעו ליציאה עמנו היו: ישראליק רודרמן; ראובן קרמר; יוסף באקשט, אליהו מייזל ואפרים(?) פרידמן. יצאנו וצעדנו אל תוך הלילה האפל. בוססנו בתוך שלוליות ואגמי מים שנתהוו, דרכנו על פני אדמת ביצה אך ללא רתיעה ופחד להיתקל בנוכחותו של מאן דהו בדרכנו. הגענו בשלום למקומנו בבית־המרחץ הכפרי. נחנו וקיימנו כל אשר דובר ונקבע בינינו; חמשת החברים ייצאו בדרכם לשוב אל הגיטו, להכין הכול ולהמתין לבואנו כעבור ימים אחדים. ריכוזי המים פחתו והלכו; הקרקע הפכה בוצית יותר ויותר. היה בכך מעין ערובת־בטחון לצאת ולבוא ולרכז את החברים. שוב עברו עלינו שלושה ימים בהם עסקנו בהכנות לקראת צאתנו לעיירה – על מנת להביא עימנו את הקבוצה במרוכז ולתכנן כולנו – יחד במאורגן צעדים לבאות.

בשורת הפארטיזנים בסביבה

בבוקר יום רביעי לשהותנו בהמתנה, בא אלינו לבית־המרחץ בשעה מוקדמת אנטוש כולו צוהל ושמח. בהתרגשות רבה מסר לנו את אשר שמע ממקורות מהימנים ביותר: הלילה הופיעו בכפר קאמיין' פארטיזנים חמושים במדי הצבא האדום; הם לקחו מהאיכרים בכפר כמויות בשר ולחם מלח וגריסין ונעלמו לגדה השנייה של הנהר. "ברור איפוא" –

סיכם אנטוש – "כי שוכנים כבר פארטיזנים בסביבה". חשנו לפתע בקרום עלינו עור ובשר חדשים. הפצרנו בו באנטוש צוצמן כי ילך הוא לאמת את העובדות וגם יביא לנו מידע מהימן על מקומות, בהם ניתן לצלוח את הוויליה. ואם ישנן סירות. לכשנדע כל אלה נחיש צאתנו לשם.

רבות לא הפצרנו והוא יצא באותו יום לדרך. כבר בשתיים אחה"צ למחרת חזר קורן משמחה: כל אשר סיפר לנו מפי השמועה – אמת ויציב! מדי לילה בלילה חוצים פארטיזנים חמושים בתת־מקלעים ורימונים את הנהר וכי נתרכזו כבר במספר ניכר.

כבר באותו ערב החשנו צאתנו לעיירה; לבשר לחברינו בגיטו את החדשות המרנינות ולמהר להוציא אותם, את כולם. למחרת בערב הגיעו מספר חברים בלבד – מיצ'יה פרידמן ואליהו מייזל ועוד אחד או שניים. קבענו עימהם כי בדיוק בחצות הלילה בשעה 12.00 נצא אחד אחד מהגיטו! מאחורי האורווה של חיה־השקה נפרוץ שניים שלושה לוחות ומבעד הפירצה נצא. עליהם למסור זאת לכולם. מקום הריכוז הכללי בבית־הקברות הרוסי.

מנוסתנו מן הגיטו המוקף

חישבנו צעדינו היטב והכול תוכנן לפרטי פרטים עד הסוף. אבל המציאות העובדתית, נסיבותיה ותהפוכותיה גזרו אחרת: אותו יום אפריל בין־ערביים הגיעו לעיירה כמה וכמה כלי־רכב של אנשי "גסטאפו" ונסעו למשרדי ה"גמינה" ואל תחנת המשטרה. רק זה עתה גמרנו את ההתייעצות ומסרנו לחברים הוראות, כיצד ואיך להגיע למקום הריכוז כנ"ל. לפתע נתבשרנו כי הגיטו מוקף משמרות שוטרים וחיילי גסטאפו חמושים. משמע – תקועים אנו במלכודת ושומה עלינו להסתתר – סברו חברי לייבה ה. ומשה פ.

לא סברתי כמותם; החלטתי בכל תנאי ובכל מחיר לפרוץ לנו דרך. יצאתי לתור ברחוב אולי ייראה אי־מי לפני ואולי תסתמן פירצה כלשהי מבעדה ניתן להגיח החוצה. בחצר אחת נתקלתי בשלושה חברים: יהודה גינצבורג, מיכאל לנקין ואברהם פרידמן. אברהם אמר לי כי הוסכם בינו לבין השוטרים מלצ'קו וצ'חוביץ' – עתה במשמר, שיתנו לעבור בהתרחקם של אנשי ה"גסטאפו". הוא גם הצביע על פירצה מוכנה בתוך

הגדר. תוך כדי שיחתנו הבחנתי בשתי צלליות מתקרבות וקול נשמע לי ביידיש: אברהמ'ל איצט גייט ארויס! הייתי מופתע ביותר אך קפצתי והגחתי מיד אחריהם. התחלנו בריצה ועברנו כמאתיים מטר. משהו זועזע בי לפתע: "מה עשיתי?" שאלתי את עצמי נבוך, "הפקרתי את חברי הטוב והנאמן, את לייב מינדל..." על צד האמת לא חשבתי אז על חברי משה פורמן, אפילו על אמי ואחותי חשבתי פחות מאשר על לייב. הן כה הרבה תלאות וייסורים זומנו לנו יחד. התאוששתי ואמרתי לחברים שעלי לשוב אל הגיטו, כדי להוציא את חברי אחי לצרה – לייב מינדל ואעשה זאת בכל מחיר ובכל תנאי.

אברהם ניסה להניאני מהחלטתי אך לא שמעתי בקולו. שבתי על עקבותי והגעתי סמוך לפירצה; ציפיתי לרגע התרחקם של אנשי המשמרת ונכנסתי לגיטו. חלפתי מהר על פני חצרות ובתים מספר ולא נתקלתי בנפש חיה. ניגשתי מהר אל ה"מלונה" ופתחתי את הפשפש המוסווה וקראתי: "צא החוצה, לייבה! יש דרך..." מיד הגיחו ויצאו 12 אנשים: לייב מינדל ומשה פורמן, ראובן רובין ואריה־לייבצ'קה; אבא גיטליץ וקלמן אלפרוביץ'; יוסף באקשט ומולקה רודרמן; אליהו מינדל וגיסי ירחמיאל כץ; מיצ'יה פרידמן מפוסטב ויהודה מינדל מפלשצניץ. מיד עברנו דרך החצרות אל החצר דרכה יצאתי ונכנסתי קודם לכן. בקוצר־רוח שהינו בהמתנה להתרחקם של השומרים ומיד יצאנו מהגיטו.

הלכנו בכיוון לבית־המרחץ של אנטוש צוצמן בכפר פאליאן. צרורות מזון, כפי שתיכננו לא היו בידינו, מנוסתנו המבוהלת שיבשה כל אשר הכינונו. כך הגענו למקום ופרשנו למנוחה קצרה.

הטבח בעיירה

באור הבוקר נישאו קולות של מטחי־ירי שנשמעו היטב. הבינונו היטב כי מתרחש שם משהו נורא ואיום. כך השתוללו בעיירה משך שלושה ימים וטבחו כ־1,200 איש ואשה, זקנים וטף. "בור המלונה" שלנו מתחת לאורוותו של יוסף קרמר נתגלה וכל שהסתתרו בו נורו עד אחד. בתוכם גם אחותי וילדיה. אמי ניצלה גם הפעם. ה"מלונה" בעלת הדופן הכפולה שבנינו ברפת שלנו בשעתו החזיקה מעמד ולא נתגלתה על ידי הרוצחים ועוזריהם. בתוכה הסתתרה אמי ועוד ארבעה־עשר אנשים.

ימים מספר לאחר מכן, בהיוודע לנו מה עוללו הרוצחים בעיירה, יצאנו בדרך לכפר קאמין' להמשיך בחיפושינו על מנת להתקשר עם

הפארטיזנים. הן עתה ידענו בבירור כי היו בסביבה הקרובה. נכנסנו לאחד הבתים וביקשנו להנחותנו אל בעל סירה – להעבירנו את הנהר. דקות מספר לאחר מכן היינו כבר בביתו של בעל הסירה ודרשנו להעבירנו אל הגדה השנייה. כפי הנראה שררו כבר ביניהם יראת הכבוד והאימה מפני פעולות הפארטיזנים. משום כך הסכים בעל דברנו ללכת עימנו ולהעבירנו. היינו 14 אנשים בקבוצה – כמעט כל אלה שיצאו עימי. הוא העביר אותנו פעמים מספר – שלושה או ארבעה בכל חצייה של הנהר הגואה על גדותיו – מרחק קילומטר בערך. תוך כך חלף הלילה ואנו נמצאנו כבר מעבר לנהר. כאן הרגשנו כבר בטוחים יותר, הן עוד מעט וניפגש עם הפארטיזנים.

פגישת־פתע עם טימצ׳וק

בשוטטנו יום אחד ביערות מאלינובקה, עצר אותנו משמר קידמי של יחידת פארטיזנים תוך קריאה ברוסית: "עצור! מי הבא?". חשנו וידענו מיד עם מי נפגשנו. "ידידים אנו, יהודים מדולהינוב" – השיבונו. נצטווינו להמתין ולא לזוז עד בוא מפקד המשמר. עמדנו במקומנו ובלב פעמה החדווה. מפקד המשמר הגיע והצופה על המשמרת דיווח לו שעצר קבוצת יהודים.

"הינכם איפוא מדולהינוב, היש בכם מכיר את איוואן מאטווייביץ׳ טימצ׳וק?"

"הריני מכירו היטב היטב..." השיבותי בבטחון, "וכמוני גם אחרים. הן זה מעסיקנו לשעבר בסובחוז סרביץ׳..."

"עוד מעט ותראהו" – השיב מפקד המשמר ופנה לענייניו.

בלב פועם ציפינו לפגישה המסעירה. הן הכרתי את טימצ׳וק כאדם אוהב הבריות. משך הזמן בו עבדנו, משה פורמן ואני, ב"זוויערא סובחוז" באותה חווה לגידול שועלי־כסף – אני כספק ומכין מזון לחיות ומשה כמנהל חשבונות – הוא לא היה לנו מנהל בלבד; הוא הפך לנו לידיד. ועתה שואלים אם אנו מכירים אותו... דמעות עמדו בעיני ומשה פרץ כמעט בבכי מרוב שמחה והתרגשות.

שעות מספר ארכה ציפייתנו במקום; בשעה שש לפנות ערב ראינו כבר מרחוק 3 אנשים לבושי מדי־קרב ירוקים, מתקרבים והולכים ולמותניהם אקדחים מסוג מאוזר בנרתיקים מעץ. שניים מהם מצויידים

במשקפת וכל השלושה הישר אלינו. לכשהיו במרחק עשרים מטר ממקומנו נעמדנו כולם עמידת כבוד ולב רונן. משה ואנוכי היכרנוהו מיד. בפשטות ניגש אלינו ותוך לחיצת ידיים התנשקנו. הבחנתי מיד בהתרגשותו הרבה, בדמעות שנוצצו בעיניו. היה זה אדם בעל נשמה לוהטת, ידיד ואוהב לבני־אדם. על מעלליו ופעליו יספרו, גם יוסיפו לספר בני עיירתנו ואף אנשי כל העיירות בסביבה. בעזרתו מילטו עצמם מאות יהודים ומשפחות ממוות בטוח בעיירות ובגיטאות.

טימצ׳וק לא פסק משאול על כל פרט קטן וגדול: כיצד ואיך ניצלנו? מי ממכריו ומיודעיו ניצל ומי נספה ואבד? במיוחד כאב את אובדנם של מיכאל לנקין וגיסו חונקע – ״טאקיע רעביאטא אי ניע מוגלי ספאסאטסא״ – בחורים כאלה ולא היה ביכולתם להינצל. אכן, שניים אלה היו בחורים ללא חת ואעפי״כ לא עמד להם מזלם והם ניספו. זמן מה עוד נמשכה השיחה ולבסוף שאל:

״כמה אתם פה בחורים?״

״14 איש אנחנו בזה״ – עניתי.

״טוב איפוא״, אמר, ״בינתיים תהיו פה בקירבת מקום עם עוד חבורה מדולהינוב עוד עשרים ושניים איש. אומר תיכף להביאכם לשם. תנוחו מעט יום או יומיים ולאחר מכן נראה... רעה העובדה ביותר שאין נשק עימכם, אבל נראה. בינתיים ניפרד, להתראות!״ הוא קרא למפקד המשמר ופקד להובילנו אל חבורת היהודים ביער.

מפקד המשמר הינחנו במשעול בתוך היער עד הגיענו למקום, בו עמדו שני אוהלים מוסווים בענפי ירק. ליד האוהלים היו קשורים אל העצים שני מוטות עץ ועליהם שני דליים. אש יקדה ובתוך הדליים נתבשל משהו. על ידם עמדה חנה׳לה ברוינשטיין ובחשה בדליים. אליהו מייזל עמד על המשמר. אין לרשותי כלי ביטוי לתאר את שמחתנו הרבה לידיעה על ניצולים נוספים הנמצאים עימנו בזה. מסתבר איפוא, כי באותו לילה בו יצאתי עם קבוצת האנשים עימדי ופנינו זמנית אל צוצמן בכפר פאליאן – יצאה מהגיטו עוד קבוצה של 15 איש בהדרכתו של אלי מייזל בנצלם את חשכתו העמוקה של הליל. בדרכים נתקלו בעוד כמה חברים עם אברהם פרידמן בראש והורכבה קבוצת העשרים ושניים. בינתיים הגיע זמן הארוחה: התבשיל כבר הוכן כל צרכו; ישבנו לאכול – כ־15 איש מכל דלי. לא לכל אחד ניתנה כף לאכול בה; התחכמנו וחידדנו לנו מקלות – את חודיהם תקענו בתוך הבשר המבושל. הבשר

ניתן מטעם מטה ה"אטריאד". כך היתה זו ארוחתנו הפארטיזנית הראשונה, תחת כיפת השמיים בלב יער – "פיקניק ממש בחיק הטבע". ואלה היו בקבוצת העשרים ושניים אותם מצאנו במקום:

אברהם פרידמן, מיצ'יה פרידמן ואלי מייזל; חנה ורעיה ברוינשטיין, מולקה קוריצקי, חיה שולקין; דויד ואחיו אברהם־יצחק שוסטר; אפלבוים – פליט מוורשא; יוסף קרמר; שמרל פרידמן; הירשל כץ; גוטמן ורובין; גרשון גורדון, אלקה גורדון; ולוול (זאב) מינדל ומינקה־חנה מינדל; אטקה ורייזל מינדל. בילינו שם כל שעות הערב, הסתדרנו ללון ביניהם וכך שהינו שם משך ימים אחדים.

עלילות ומיבצעים בשורות הפארטיזנים

טבילת־אש ראשונה

יום או יומיים לאחר מכן הופיע בשעות אחה"צ במקום רץ מיוחד מיחידת המטה של ה"אטריאד" והודיע בפקודה: על סגלצ'יק ומייזל להתייצב מיד במפקדת ה"אטריאד". מילאנו את הפקודה והתייצבנו בהתאם לנאמר. במפקדה קידמו אותנו מפקד גדוד "נארודני מסטיטיעל" – נוקם העם – הדוד ואסיה; טימצ'וק – קומיסאר פוליטי של הגדוד וראש מטהו; מאיור סירוגין – אדם מאוד חביב ומאוד מחונן. נתבקשנו לבחור מתוך קבוצתנו המורחבת 10 אנשים המכירים היטב את מוצאותיה ומבואיה של דולהינוב, את פיתולי רחובותיה. הלילה יפשוט הגדוד בעיירה; עשרת אנשינו יחולקו שניים־שניים בין 5 כיתות פארטיזנים וישמשו מורי־דרך ליעדים שתוכננו מראש לכל כיתה. עלי ועל משה **פורמן** הוטל להוביל מחלקה א' של פלוגה ב' בראשותו של פפונוב כ־30 **לוח**מים בערך; ה"אטריאד" כולו מנה אז כמאה ושישים איש.

כל חמש היחידות הגיעו למקומות יעדן כמרחק של קילומטר בערך מהעיירה ונצטוו להמתין עד שעה 11.00 במקומותיהן ולאחר השעה הנקובה להתחיל בניתוק מערכות הטלפונים. כל יחידה צוידה גם בגרזנים ומשורים לנסר ולהפיל את עמודי הטלפון ולנתק את החוטים – כל יחידה באיזור פעולותיה – בכניסה לרחוב הקריביצ'אי, רחוב וילייקה ובודסלאב וכמו"כ ברחוב דוקשיץ ורחוב הווילִיה. הנסירה והניתוק חוללו רעש במצברים אשר הסבו מיד תשומת־לב אנשי יחידות הקשר של הגרמנים. הם הבינו מיד במה העניין והתארגנו להגנה בעמדותיהם. בקיצור: גורם ההפתעה נמחק והאוייב היה מוכן...

כשהתקרבנו, משה פ. ואנוכי, עם יחידתנו לתחנת המשטרה, לא מצאנו בה איש; לאחר השלכת רימון אחד התפרצנו לבית הריק והעלינו אור תוך בדיקה וחיפוש. אותות בריחתם המבוהלת של שוטרי התחנה ניראו לעינינו בבירור! פה ושם כובע על אחת המיטות, מיקטורן או נעל וכיוצא בזה. ליד הכניסה לחדרה השני של התחנה מצאנו ארבעה־עשר רובים גרמניים וביניהם גם אותו רובה גרמני שבור אשר נשבר על גופי תוך המכות שהנחיתו עלי עת נאסרתי יחד עם לייב בנסיוננו הראשון להתחמק ליער. לא היה גבול לשמחתנו למראה אוצר חשוב זה; הן ה"אטריאד" היה מחוסר ודל בנשק ומוגבל בתחמושת ולנו לא היה כלל פרט לאקדח שלי כנ"ל. נקל לתאר מה רחב הלב: הנה רובה בידי וגרמני!

בצאתנו מתחנת המשטרה נשמעו מטחי־ירי חזקים ובלתי פוסקים באש שוטפת וצולבת מכמה וכמה כיוונים – מאיזור ביתו של ד"ר סאדובסקי, מקום משכנה של יחידת הקשרים הגרמנים, אחד־עשר חיילים ובראשם סמל וקצין. הסתבר גם כי הם הצליחו להבהיל לעזרה את כל שוטרי התחנה – כ–15 אנשים, כולם חמושים בתת־מיקלעים – ולהבטיח הגנה סביבתית על הבית. לכשהתקרבו הכיתות אל הבית הועלו ראקטות להאיר את הסביבה תוך המטרת אש עזה ושוטפת. למרות זאת התקרבו כיתות אחדות אל הבית אבל ללא הצלחה יתרה; מפאת הלחץ נאלצו לעצור ולהתארגן לנסיגה. אף בתוך אנשי קבוצתנו היו אבדות: לרגלי ממש נפל "פוליטרוק" הפלוגה חלל ופארטיזן אחד נפצע קשה. כמעט ולא נזדמן לי הפעם לירות, פרט לירייה אחת או שתיים; קודם כל חסרו לי כדורים ושנית, נצטוויתי יחד עם משה פ. להוציא את הפצוע משדה הקרב. בכך הסתכמה טבילת האש הראשונה שלי וכמו"כ הסתיימה גם פעולת הפשיטה. האטריאד "נארודני מסטיטיעל" – גדוד נוקם העם, השאיר בשדה הקרב 5 חללים. הפצועים הוצאו ונלקחו עימנו – פרט לפצוע אנושות שנבצר לקחתו. לקח הפשיטה שהסקנו: מן הנמנע להפתיע ולהצליח תוך קרב גלוי עת האוייב מוכן ומודע לכך. יתרה מזאת; עדיין היה ה"גדוד" מחוסר נסיון קרבי לעת זו, דל בחימושו וציודו הקרבי ומעל לכול – תחמושת לא מספיקה, כדורים במספר מצומצם ביותר.

ברם, יתרון גדול ל"גדוד" נסתכם במלקוח 14 הרובים ותחמושתם; עבורנו – קבוצת דולהינוב – לא כל שכן. רובים אלה חולקו למחוסרי נשק בכל ה"אטריאד" – לפארטיזנים ותיקים אשר לא היה בידם נשק. אברהם פרידמן ואנוכי זכינו בשני רובים טובים.

לאחר הפשיטה שלא הצליחה להגיע למטרתה נתבצעה נסיגה טאקטית של כל האטריאד "מסטיטיעל". מתוך נסיון העבר צפוי היה משלוח גדוד עונשין גרמני, מורחב, לעשות שפטים בפארטיזנים. לא היה איפוא טעם להישאר במקום וכל יחידות הבסיס כולל קבוצתנו חייבות היו לזוז מ"החוף הצהוב" (ז'שאלטיי ביירג) ביערות מאלינובקה – מזרחה. הנסיגה האמורה בוצעה למחרת הפשיטה בשעות הערב. משך כל הלילה עמלו אנשי "מסטיטיעל" לטשטש עקבות תוך "קפיצות־ארנבות" על פני שבילי היער – לבל ידעו הגרמנים כיצד ואיך נעלם האוייב הפארטיזני.

יש לציין כי בערב הנסיגה, שעות מספר ממש לפניה, נסתפחו כל חברי קבוצתנו הדולהינובאית אל ה"אטריאד" ואף חולקו ושובצו בפלוגותיו, מחלקותיו וכיתותיו. כך הפכנו להיות פארטיזנים מן המניין. התחלנו להסתדר ביחידות השונות בבסיסנו החדש. חלפו יומיים שלושה ודבר נפל ב"אטריאד": מפה לפה עבר הלחש כי כאן בשטח האחו תוצנחנה "מתנות" עבורנו: ישר ממוסקבה יוזנק מטוס אל בסיסנו וציוד יקר ומיוחד עימו... אליבא דאמת רחוק הייתי מלהאמין בכך, ראיתי בזה פרי דמיון נכסף ודברי הזיות. ברם, הופתעתי ביותר כאשר יום או יומיים לאחר מכן נתברר, כי הידיעה היא אמת לאמיתה. אותו יום הוטל עלי בפקודה ללכת בצוותא עם איש קשר האלחוט ולהפעיל עבורו את הדינאמו. הלכתי עימו כאשר הוא עומס על כתפיו מכשיר אלחוט משדר וקולט גם יחד המחובר לדינאמו – אותו אני עומס. המכשיר פעל בעזרת מצברים אשר הופעלו ועל ידי המכשיר היושב על כתפי אותו סובבתי בידי משך זמן פעולתו.

כיברת דרך מסויימת הלכנו והעמקנו לתוך עבי היער. הוא פירק מעליו את משאו ובתנופה הזניק אנטנה אל מרומיו של אילן אחד, כונן וכיוון את גלי המכשיר והתקשר עם מוסקבה. למזלי הוא קלט את הידיעה כי בו בערב יופיע המטוס מעל שטח האחו בין קרייסק לרגוזינה ו"מתנות" עימו עבור "מסטיטיעל".

בחצות לילה קלטו אוזנינו בבהירות טרטורי מטוס ממרחקים אשר קרבו והלכו אלינו. לא ארכה השעה וכבר חלף מעל היער שלנו – בו ציפינו בדריכות. דקות מספר לאחר מכן שוב חג מעליו סביב סביב פעמים מספר ופנה מזרחה. חשנו וידענו עתה כי זה "משלנו". תוך שעה

נשמעו לנו מרחוק שעטות רגלי מחלקתנו בשובה מיעד פעולתה וכעבור זמן קצר ראינו כבר בראש המחלקה את כל אנשי מפקדת ה"אטריאד" ומטהו. כמה וכמה מאנשי המחלקה עמסו חבילות וצרורות כבדים על גבם. כלום קטנה זו בעינינו? הנה כי כן; לעת כזאת זכינו לעשרה תת־מיקלעים, 2 מיקלעים כבדים, מספר ניכר של תיבות כדורים – לרובים רוסיים וגרמניים. בבוקר למחרתו חולקו כבר ה"מתנות": גם לנו היהודים "נזרקה עצם". זכיתי ב–10 כדורים חדשים ונוצצים כזהב. ניתנה לי איפוא מתנה יקרה ונדירה. היה לי עתה רובה ומספר ניכר של כדורים!

לקראת מבצעים בפראנולינה

אותו בוקר מסרה הסיירת הקידמית של ה"אטריאד" כי כוחות גרמניים הגיעו לרגוזינה וגם לקרייסק. מיד ניתנה פקודת היכון לתזוזה! תוך דקות מספר עמד הגדוד מוכן ודרוך. "הדוד ואסיה" הקדים מלים מספר בלבד בזו הלשון:

> סוכני האוייב העבירו ידיעה למפקדותיו באיזור, כי הוצנחו לנו הלילה כלי־מלחמה וציוד ואולי גם כוחות לוחמים. כפי הנראה צפוייה בשעות הקרובות התקפה מרוכזת נגדנו. שומה איפוא עלינו להיעלם מיד, על אף ההטרדה ואי הנוחות ואף הסיכון הכרוכים בכך. איננו מוכנים עדיין לקרב חזיתי עם כוחות האוייב. אולם באם ניתקל בכוחותיו יש להישמע להוראות המפקדים ולא לנוס תוך בהלה ומבוכה. בטוחני שנילחם – כולנו שכם אחד – עד לכדור האחרון!

לאחר הדברים יצא כל ה"אטריאד" – אחד אחד בשורה עורפית בדרך היער. סיירת חמושה הלכה כמובן בראש המסע ומשמר־מאסף בסופו. כל שעות היום צעדנו בדרך היער וכמעט לא יצאנו לשביל של שדה חשוף. בשעות בין השמשות בשש בערך, הגענו לפראנולינה בסביבת לאגויסק–פלשצניץ.

התמקמנו לפי הוראות הקבע הנהוגות בהגיענו לבסיס חדש: המפקדה והמטה; הפלוגות לפי מחלקותיהן וכיתותיהן וכו'. כאן הרגישו אנשי "מסטיטיעל" כמו בבית – הרגשה של יתר בטחון וקירבת־יתר מזרחה – שיטחי בסיסיהם של הכוחות האדירים בצבא האדום.

הלילה עבר בשקט; מנוחתנו לא הוטרדה. ניתנה לנו האפשרות לנוח מעמל הדרך ולהפיג את עייפותנו הרבה. למחרת יצאה מחלקה א׳ של פלוגה ב׳ – בראשותו של מפקד המחלקה מיילניקוב ל״משימה משקית״: הווה אמר – להחרים ולהביא מצרכי מזון עבור ה״אטריאד״. בין היוצאים הייתי אנוכי. הגענו אל אחוזת בורובסקי בשארקובשצ׳יזנה על יד העיירה חאצ׳ינציץ. הופעתנו שם היתה מעוררת כבוד ומרשימה ביותר. זו הפעם הראשונה הוכחנו כי אנו כאן הבעלים! החרמנו ולקחנו עימנו כל אשר ניתן: חמאה וגבינות ומוצרי חלב אחרים; קמח וגריסין בכמויות ראויות להתכבד. רתמנו שני סוסים בעגלות מהירות טעונות מכל טוב זה. ואף הוצאנו עימנו חמש פרות וגם שור אבוס בעל־ממדים. יצאנו בדרך לשוב אל בסיס ה״אטריאד״.

מצב־הרוח של כולנו טוב היה ככלות המשימה; אכלנו לשובע, גם הבאנו שלל. שנית – זכינו כבר לקורטוב של נקמה ב״פריץ״ שונא־ישראל ושלישית – ערך עצמנו עלה בעינינו. מתחשבים בנו ומתייחסים אלינו כבני־אדם שווים בערך ואחראים במשימות המוטלות עלינו.

פשיטות ומארבים על הגרמנים

לאחר חלוף שלושת ימי המנוחה כינס ה״פוליטרוק״ א. מ. טימצ׳וק את כל אנשי ה״אטריאד״ והושיבם במעגל סביב על האדמה. בלב היער נסובו דבריו על משימות ״מסטיטיעל״ בימים הקרובים וכך נשמעו דבריו השקטים והמבהרים:

> קרב ובא עלינו יום החג הגדול – יום הפועלים והאנושות העובדת* בכל אתר ואתר – על פני תבל כולה! חג זה עלינו למלא בנצחונות והישגים קרביים על כוחות האוייב הפולש. לא באנו ליער להסתתר מהאוייב ולחיות על חשבון האיכרים העמלים או בעלי האחוזות המעטים שחזרו תחת ״כנפי״ האוייב. יש להכות בגרמנים ובעוזריהם בכל מקום בו תשיגם ידנו. יש להכות בשוטרים וב״סולטיסים״ אוייבי העם.

* מספרנו נוקב בתאריך אחד במאי 1942 ולא היא. השיבוש בולט לעין: בתאריך זה לא היה עוד העד בין הפארטיזנים והיה אצל צוצמן. יתכן שסיפור זה מתייחס לאחד במאי 1943 או לכל המוקדם – השביעי בנובמבר (1942) – יום מהפכת אוקטובר 1917.

בשעה שמונה בבוקר למחרת ידעתי כבר מה תפקיד מונח לי. צורפתי לכיתה של שנים־עשר אנשים בפיקודו של ווֹלוֹדיה קבילקין* – פארטיזן ללא חת ובעל מרץ ללא שיעור – סובא לשוכרה במידה ניכרת ועם זאת לוחם עקשני ונועז. לכשנמסר הפיקוד עלינו לידי קבילקין, סידר אותנו בשורה ואמד כל אחד במבטיו תוך ביקורת הנשק. לכיתה צורף המיקלען קוזנצוב, הטוב ביותר בכל ה"אטריאד", עם מיקלעו הכבד והחדש ביותר – מבין פריטי השי המוצנח. אני נקבעתי כעוזרו של המיקלען – מיקלען מס' שניים; נתכבדתי בתרמיל נושא שש מחסניות־כדורים למיקלע על צווארי.

מארב לגרמנים בטארטאקי

צעדנו משך שעות מספר והתרחקנו כעשרה עד חמישה־עשר קילומטרים מבסיסנו. בחצות היום ישבנו לנוח ולאכול את ארוחת־הצהריים. מגמתנו היא להגיע בסמוך לכפר טארטאקי בין רדושקוביץ' ללאגויסק – כארבעים קילומטר ממינסק. בכפר זה ישנה מנסרה גדולה והיא עובדת למען הגרמנים ומכינה להם לוחות ממחסני העץ הסובייטיים בעבר. גרמנים באים ויוצאים במשאיות טעונות תוך קביעות סדירה ונורמאלית. משימתנו היא להטמין להם מארב־מלכודת ולכבדם ב"מתנת החג".

מפקדנו קבילקין קבע בטביעת־עין את מקום המארב לגבעה מתרוממת מעט – לבל נתגלה ממרחקים של ארבעים עד חמישים מטר. חלפו עלינו שעתיים של מתח דרוך; אצבעות ידי בערו כאש בהיצמדן אל הנשק... הנה, הנה באה השעה להמטיר אש־נקם! בשעה שמונה בערך נשמעו לנו היטב הדהודי הרעש של כלי־רכב כבדים המתקרבים והולכים. כעבור רבע שעה ניראו לנו שתי המשאיות עמוסות הלוחות בבהירות רבה ביותר. למעלה ישבו כמה גרמנים בכל משאית. בהתקרב המשאית הראשונה למרחק המוסכם – נתן קבילקין את האות מקנה־אקדחו... המטרנו אש עזה אל תא המשאית; היא נעצרה מיד. מטחי האש הבאים

* ווֹלוֹדיה קבילקין – קצין הצבא האדום – ברח ממחנה שבויים גרמני באיזור מולודצ'נו והגיע לעיירה איליה – בה נעזר על ידי יהודים ובעיקר על ידי שרגא דגן (סולומיאנסקי). ראה עדותו ביד־ושם. ראה כמו"כ: שרגא סולומיאנסקי: המאבק על החיים – ספר איליה. גם כל אנשי עיירות הסביבה יודעים לספר על אומץ ליבו ופעליו.

כוונו כלפי היושבים למעלה. תוך דקות מספר בלבד חיסלנו את כל נוסעי המשאית הראשונה. איש מהם לא הספיק לענות באש ולהתגונן. עתה ציפינו לבואה של המשאית השנייה; בינה לבין המשאית הראשונה היה מרחק כמאתיים מטר או פחות קמעא. היא התקדמה במעלה הדרך טעונה למכביר, כשמכביד עליה החול שנערם על הכביש. אולי משום כך לא נשמעו טרטורי היריו ונוסעיה לא ידעו דבר מכל אשר קרה. המשאית התקדמה הישר לקראתנו ונעצרה במרחק 50–60 מטר – בראותם את אשר אירע. ברם, הם איחרו במועד, מיד ניתכה עליהם אש עזה ושוטפת ללא מעצור. גרמני חמוש באקדח מסוג "פיסטולט" קפץ מתוך התא ונפגע מיד מכדורינו. גם יושבי התא האחרים נפגעו. ששה שבעה גרמנים שישבו למעלה הספיקו לקפוץ – בנסותם להסתתר בתעלה, בפאתי הכביש ללא הצלחה – גם שם מצאו אותם כדורינו.

פעולתנו טרם באה לקיצה; עתה פקד המ"כ קבילקין לפשוט כל הניתן מהחללים. מיד עטנו לפרוק מהם הנשק והכדורים; אחדים חילצו מגפיים ואחרים פשטו מעליהם מדים. מן המשאיות ותאיהן הוצאו תשעה־עשר תרמילי־גב עמוסים, בין השאר נמצאו גם בכל אחד מהם חפצי־סידקית שדודים כגון: מראות ואולרים, טבעות ושעונים, סיכות וכיוצא באלה. בתוך שני התאים מצאנו סלים מלאים ביצים וחמאה, קדלי־חזיר ובשר ושומן, אשר שדדו מאיכרי הכפר בטרם צאתם לדרכם האחרונה.

תוך רבע שעה בלבד "התקפלנו ארוזים" עם כל תרמילי־הגב, רוביהם וכדוריהם – כולל מגפיהם ומדיהם – "לבושים" כל אחד כפי שהיה יכול לעטות עליו. קבילקין ניגש למשאיות וירה פעמים אחדות לתוך מאגרי הבנזין בה עד שהחל הדלק להשתפך מהם החוצה. הצתנו את המשאיות ופנינו לאט לאט ובנחת לדרכנו. נטל משאו של כל אחד מלוחמי הכיתה הסתכם ב–30 קילו לפחות, אם לא למעלה מזה. אעפי"כ היינו במצב־רוח מרומם ושמחתנו גאתה. עברנו בדרכנו על פני שלושה כפרים והוכחנו לאוכלוסין את כוחנו – בהצביענו על המלקוח הנכבד בו זכינו.

בארבע או חמש – בנטות צללי יום – קרבנו לבסיס ה"אטריאד". אנשי המשמר השגיחו בנו אלא שסבורים היו בטעות, כי גרמנים הננו. הם הזעיקו את מפקדת המטה, כי קבוצת גרמנים קטנה במספר מתקרבת לבסיס. המטה שיגר סיירת חמושה והיחידות נצטוו לעמוד בכוננות. מפקד הסיירת המצוייד במשקפת־שדה הכירנו מיד והודיע מי הבאים.

לכשנתקרבנו קפץ קבילקין לעמידת דום והצדיע:

> "המפקד! פקודתך בוצעה במלואה. שרפנו 2 משאיות כבדות וחיסלנו 19 גרמנים ואלה פריטי השלל אשר עימנו: 15 רובים, 'פיסטולטן', 940 כדור, 15 זוגות מגפיים, 19 ילקוטי־שכם גדושים ועוד מספר פריטים".

הקרב ליד קראמניץ

קבוצת הפקודות והמשימות אשר הוטלו על ה"אטריאד" או חלקיו נתבצעו במלואן ובמידה רבה גם בהצלחה. מכאן ואילך חלפו שלושה ימים; החלפנו כוח וחילצנו עצמותינו כיאות לאחר תנועה מאומצת ופעולות־קרב. היינו בלב יער עבות מוגנים ומבוטחים בפני כל הפתעה. מצד דרום וגם ממערב מוגן היה בסיסנו ע"י נהר קראמניץ ושטחי ביצות־עד שאין בהם לאוייב יתרונות ונתונים רבים להפתיע לוחמי שוכני יער. מצד צפון השתרע שטח־מישור רחב־ידיים על 50 הקטאר בערך – פאת שדה ואחו. צד זה יכול היה להפתיע במידה מסויימת לולי קיימנו עירנות מספקת.

בתום שעות היום השלישי למנוחתנו כנ"ל – בשעה שש לפנות ערב – ניתן אות אזעקה בכל ה"אטריאד"; הסיירת שלנו גילתה, כי גרמנים במספר ניכר וכלי־רכב לא מעטים הגיעו לכפר קראמניץ. המפקד "הדוד ואסיה" פקד להיערך ולהסתדר בסדר צבאי.

צעדנו אל תוך דממת הליל הרוחשת ועוטה הסוד, אל עבר מטרתנו. מבעוד לילה הגענו אל שדה האחו ובמרחק מה ממנו החילונו לעשות את אשר צווינו; תפסנו עמדות הגנה וייצבנון במבנה של חצי־סהר – ממערב עד לצפון־מזרח והתחפרנו בין העצים. לא ארכו השעות להמתנתנו; בשעה שש בבוקר ניתן היה כבר לקלוט אותות תנועה ותזוזה מצד האוייב אל עבר עמדותינו. שמענו גם היטב טרטוריהם של כלי־רכבם. מיד הופיעו גם על פני פאת האחו כ־15–20 כלי־רכב ופלטו מתוכם גרמנים חמושים לרוב – כ־300 אם לא יותר מזה. הם הרגישו עצמם בטוחים ביותר בחושבם כי "אין עוד איש מהפארטיזנים אשר היו בזה"... בראשם צעד איכר מכפר סמוך, מסליצה. הבוגד! הוא שימש להם מורה־דרך ובעיקבותיו צעדו קבוצות קבוצות. הם קרבו והלכו אלינו עד למרחק חמישים מטר. לפתע הדהדה במרחק פקודתו הנמרצת והבוטחת של מפקדנו: "אוגון" – אש! משלושה עברים ניתכה עליהם האש

וברד־כדורים הצליף בלי הרף... הם לא הספיקו לכונן נישקם מולנו וכבר נפלו כעמיר מיד הקוצר.

תוך רבע שעה היה השטח כולו זרוע גופות הרוצחים במדים אפורים. יחידים ספורים בלבד הצליחו להסתתר מתחת לגופותיהם של חבריהם וכך הצליחו להציל עצמם. עבורנו תמה המלאכה ולא נשלמה; בעודנו מצפים לפקודה – לפשוט על החללים – הופתענו מאש־פתע מהכביש. הסתבר כי כוח מילואים גרמני הגיע מכפר קראמניץ והחל להתקיפנו מהדרך המובילה ליער. הם הפעילו נגדנו קני מרגמות יורקי פגזים כבדים ואש שוטפת ממיקלעים ותת־מיקלעים. לאחר אש צולבת ואדירה שעמדנו נגדה כמחצית השעה, ניתנה הפקודה לסגת במהירות ובסדר בעוד כל יחידה מחפה באש על רעותה. הנסיגה בוצעה ביעילות ובמהירות, עד מהרה לא נשאר איש משלנו בסמוך לשדה המלא חללי האוייב. אבידה אחת בלבד היתה לנו: דודני מולקה קוריצקי, יליד דונילוביץ' – בנה הצעיר של דודתי פרידה – נפל בעת הנסיגה מכדורי האוייב. כבוד לזכר לוחם צעיר ונועז!

צעדנו בלב היער מזרחה דרך יערות לובצביץ' לעבר בסיסנו. קשרינו־סיירינו הודיעו כי הגרמנים החלו בפינוי שדה ההריגה ובהעברת החללים לבית־הספר בקראמניץ. לאחר ימים מספר יצאתי עם מחלקתי מפלוגה ב' לסייר במקום הקרב; חיפשנו את גופתו של חברנו מולקה ומצאנוה; תחת עץ האלה היה מוטל, כשחזהו נקוב כדור־דומדום. קברנו אותו בקירבת מקום. בעפר התחוח הצבנו לוח נושא שמו ושם משפחתו – לזכר פארטיזן שנפל.

תוך סיורנו זה שהינו גם בקראמניץ; איכרי הכפר סיפרו לנו כי אותו יום – יום הקרב – הביאו הגרמנים שבע־עשרה משאיות מלאות חללים ופצועים משדה הקטל אל בית־הספר. הם הבהילו באלחוט מטוסים נושאי צוותי־חירום רפואיים לטפל בפצועים אך ללא הצלחה יתרה. את זעמם כילו באיכרי הכפר. הם תפסו כמה איכרים וירו בהם. לאחר מכן בשעות־ערביים עזבו כולם את המקום לעבר מינסק.

חדירה "פרטית" לגיטאות

בעיות לוגיסטיות ובטחוניות וכמו"כ סיבות אסטראטגיות ושאלות לוחמה פארטיזנית אילצו את מפקדת "הנוקם" לעזוב את בסיסה ולהעתיקו זמנית לאיזור אחר. לאחר הקרבות עם שהותנו בפראנולינה,

ובעיקר – לאחר קרב קראמניץ – נשאר ה"אטריאד" ללא תחמושת כמעט. שם יחידת "נארודני מסטיטעל" היה כבר מפורסם למדי באיזור. ברור היה, כי הגרמנים יעשו מאמצים לגלות את תנועת ה"אטריאד" ולבוא חשבון עימו. בהתאם לפקודה נעו כל הלוחמים מזרחה לעבר הפאליק – איזור יערות עבותים וביצות הנמשך מביהאמל והלאה בואכה בוריסוב, לפל ופולוצק. איזור זה היקנה אמנם בטחון מלא לחטיבות הפארטיזנים, אולם דל היה לעומת זאת באפשרויות לכלכלן ולהאכילן. עם הגיענו למקום שכנה בו כבר חטיבת פארטיזנים גדולה – הבריגאדה בשם "סטאיקה". אכן, ניקרו לי שם מכרים רבים מסביבתנו כמו: אהרון שלנו והרצל צוקרמן מקריביץ'; ריבה מלמד האמיצה וגיסתה, אסתר סוסמן מדוקשיץ ועוד. כולם סיפרו פה אחד על מחסור חמור במזונות וימי רעב ממש.

אימצתי את מחשבותי ושמתי אל לבי, כי אין תכלית בכך להישאר ב"נקיון־שיניים" ויש לחזור למקומות בהם ניתן להשיג מצרכים ולהשקיט את הרעב. נוסף לכך פעמה בי עוד התקווה, כי אשתי וילדתנו חיות עדיין בגיטו מיאדל – מאז העברתין לפני אקציית הדמים הראשונה בדולהינוב. החלטתי לבקש רשותו של טימצ'וק ללכת מערבה על מנת להוציא את אשתי ובתנו מהגיטו ולהשיג מזון.

לא בלב קל ניאות טימצ'וק הדואג תמיד לאדם וגורלו. אך משראה כי שום סכנה לא תרתיעני, הציע לי לבחור כראות עיני עוד שלושה חברים ללכת עימי ולהקפיד על זהירות כפולה ומכופלת... צירפתי אלי את מיצ'יה פרידמן ואת האסטונצ'יק – יוזיק בלכמן וכמו"כ בן־איכרים בשם קולקה וורושנקו. רובינו נלקחו ותמורתם ניתן לנו נשק אישי, שלושה אקדחים מסוג "נאגאן", אחד מסוג "פיסטולט" וכמו"כ ארבעה רימוני־יד. יצאנו לדרך בכיוון מערב. לאחר שעברנו כעשרים קילומטר בדרכנו מערבה היה כבר ביכלתנו להשיג מזונות. אכלנו כדי שובעה ועלה בנו המורל. לאחר שלושה ימים הגענו כבר אל גבול רוסיה–פולין לשעבר, לא הרחק מדולהינוב, ונשארנו למנוחה בכפר בקוניק. משם שלחתי את האיכר יוזף שצ'רבא למיאדל, כדי להיוודע על גורל אשתי, בתנו וחמי. שליחנו חזר כעבור יומיים ובפיו ידיעה כי חמי, אשתי ובתנו חיים וקיימים. בו בערב יצאנו מבקוניק לעבר מיאדל. עם הגיענו ל"חוטורים" בקירבת זארי, סופר לנו על שודדים המהלכים ומלסטמים את האוכלוסייה ב"כסות של פארטיזנים" כביכול... המשכנו בדרכנו ובאנו ליער מאלישקה. לפתע ראינו מרחוק שני אנשים מהלכים. הם לא ראו אותנו משום

הליכתנו אחד אחד בשורה עורפית ונשקנו דרוך לקדם כל סכנה... משהגענו אליהם במרחק של 5 מטרים פקדנו עליהם לעצור ולהרים ידיהם. הם נשמעו לכך. לשאלתי אם יש נשק ברשותם ענו בשלילה. כאשר אקדחינו דרוכים לעומתם רמזתי למיצ׳יה לחפש אצלם נשק (ליתר בטחון), ואז נשמעה חבטה כמו נפל דבר כלשהו. אקדח קטן מונח לרגליהם. מיצ׳יה הרימו והמשיך לחפש אצלם אך לא מצא דבר. לשאלתנו מי הם ומה מעשיהם בעיתות לילה ביער? – השיבו כי הם מחפשים קשר להצטרף לפארטיזנים. שאלנו לשמותיהם: האחד הזדהה בשם מלצ׳קו מדולהינוב. הוספנו להסתכל בו והנה הכרנוהו היטב. היה זה פורע ידוע לשימצה ורוצח מועד, הוא לקח חבל בכל ה״אקציות״ הגרמניות.

לקחנום אל ה״חוטור״ הראשון. שם סופר לנו על שני ה״פארטיזנים״ אשר תבעו מהאיכר זהב ודולרים – תוך איום להצית את הבית ולרצוח את השוכנים בו. בשעה שתיים לאחר חצות העירונו את האיכר וביקשנו לזהות את ה״ציפורים״ אשר עימנו. הוא זיהה אותם מיד ואישר כי אלה הם אשר התנכלו אתמול לו ולבני ביתו. האיכר זיהה גם את אקדוחם. הבטחנו לו כי לא יתנכלו עוד לאף אחד ולא ישדדו עוד... הוצאנו אותם החוצה ואחד משלנו שמר עליהם – בעוד שלושת האחרים מטכסים עצה – היכן וכיצד לבצע את פסק־דינם בשם יחידת פארטיזנים. רשמנו את דו״ח החקירה ועדותם של האיכר ובני ביתו וכמו״כ את פסק־הדין אשר נגזר עליהם פה אחד, הובלנום אל תוך היער וירינו בהם. הצמדנו לגופותיהם את פסק־הדין באבנים כבדות ופנינו לעבר מיאדל ועברנו בסמוך לקריביץ׳.

שאלנו וחקרנו כיצד ואיך ניתן לחדור אל גיטו מיאדל ובכלל על הנעשה בעיירה. לאחר התייעצות קצרה החלטנו, כי בערבו של אותו יום ייצאו מיצ׳יה פרידמן עם דורושנקו לכיוון פוסטאב ואנוכי עם האסטונצ׳יק נלך למיאדל. מיד שיגרתי את אשתו של סטליוק ופתק בידה אל אשתי: בשעות הערב נמתין להם מחוץ לעיירה בסמוך לבית־הקברות הניביסולקאי. ההוראות לאשתי ולהוריה היו כי יקחו את בתנו עימהם ועוד מספר קרובים ויחד יחמקו בזהירות מהעיירה ויגיעו למקום בו נמתין להם. תוך שעות מספר שבה האשה והודיעה לי, כי בו בערב תצאנה אשתי וחברתה גולדה ינובסקי בלבד; ילדתנו חולה ואביה הזקן – כלומר חמי – מסרב לטלטלה וגם ממאן להשאירה... אשתו, חמותי, נפטרה לפני שבועות מספר. אכן, הצטערתי על העובדה כי נבצר ממני

הפעם להוציא את ילדתנו אך קיוויתי וגם האמנתי, כי היה תהיה עוד אפשרות להוציאה יחד עם חמי.

סמוך לשעה 8 בערב יצאנו ארבעתנו לדרך.

לא ארכה שעת המתנתנו; תוך כדי כך בלעה החשיכה את הכול סביב. הוספנו להמתין ולצפות אל צד הדרך המובילה ממיאדל והנה הבחינו עינינו בשתי צלליות הקרבות והולכות אלינו תוך גישושים של זהירות. לא עמד בי עוד אורך־רוח; מעומק לב התפרצה קריאתי: בתיה! כדי רגע אחזן פחד וברתיעה ניצבו במקום. אך מיד התאוששו וחשו אלינו. כעבור רגע חיבקתי את רעייתי ונשקתיה. מיד פנינו לשוב לניביריי.

משך יומיים נוספים ישבנו בניביירייי תוך המתנתנו לשובם של מיצ'יה פרידמן וקולקה דורושנקו, עם הקבוצה שהצליחו להוציא מפוסטאב. ואכן, הם חזרו עם קבוצת ה־13 ובתוכם: אחותו וגיסו של מיצ'יה ואחיו הנך (חנוך) ועוד שני אחים נוספים – יחד כאמור שלושה־עשר. כמעט כולם חיים וקיימים עד היום, פרט למיצ'יה ואחיו חנוך אשר נפלו בקרב חזיתי מול האוייב במארס 1944. עם שובם אלינו יצאנו יחד לשוב מזרחה אל ה"אטריאד". ימים מספר לאחר מכן החלו לרכז שיירה של בלתי־לוחמים כדי להעבירה אל מעבר לקווי החזית. היא הורכבה מפארטיזנים חולים ופצועים שיצאו מכלל לוחמה, נשים וזקנים וגם בתיה אשתי ביניהם, וב־12 בספטמבר 1942 יצאה השיירה מ"ביירוזוביי מאסט" – מגשר הליבנה לדרכה. כ־70 נפש היו בה בפיקודו של סרן (קפיטן) לטישב – ביניהם גם מספר דולהינובאים: מוטל פרידמן, האחים דויד ואברהם־יצחק שוסטר, יוסל באקשט, ראובן קרמר, לאה ומשה פרידמן מפוסטאב ועוד יהודים מעיירות סביבתנו.

לא בלב קל נעתרה בתיה רעייתי להפצרותי ולהוראות הרשות הפארטיזנית לצאת עם השיירה לדרך. הן נאלצה להשאיר את אביה ובתנו בגיטו מיאדל. עתה עליה להינתק גם ממני ולצאת לדרך־לא־דרך בסכנות אימים וחידלון־מוות, תוך הליכה ברגל כ־1500 קילומטר עד לחציית קווי החזית בתנאי כפור ורעב – עדיין היו הקרבות על פני חזיתות המלחמה בעיצומם. עם פרידתי ממנה הבטחתי לבתיה, כי שוב אצא בקרוב ואוציא את חמי ובתנו – בת 16 הירחים.

הוצאת יהודים מגיטו מיאדל

הבטחתי לאשתי קוימה, ואכן, יצאתי שוב לאחר שבועיים־שלושה

בקבוצה של ארבעה לעבר מיאדל. הפעם ניתנה לי הרשות לכך בקלות. שוב הגענו גם הפעם בדרכנו לכפר ניביירריי ושהינו בבית מכרי סטליוק. שיגרתי פתק לחמי בידי אשת סטליוק וביקשתיו לתת לה את הילדה וכמו"כ עמדתי על כך ותבעתי נמרצות, כי בו בלילה עם חשיכה עליהם לארגן את יהודי הגיטו - מנער ועד זקן - ולהתחמק בחשאי אל "קוניקה" - כך כונתה הדרך ממיאדל לניביירריי.

בשעה ארבע אחה"צ חזרה אשת סטליוק רכובה על סוסה השחור ובזרועותיה שתי ילדות עטופות בצעיף כפרי: ילדתי בת שמונה־עשר הירחים ובת גיסי נטצ'קה איסטרין בת חמש. בקוצר־רוח יצאתי לקראתה ופגשתיה ליד הכפר סקורדה. משהגענו לביתם סיפרה לי כיצד עלה בידה להוציא את הילדות ללא הפרעה וכמו"כ היה בידה מכתב מגיסי זליג איסטרין ובו הודיענו כי הלילה בשעה עשר ייצאו יחד עימו כל יהודי הגיטו מ"מיאדל הישנה".

בשעה עשר בלילה יצאתי יחד עם מיצ'יה פרידמן לעבר מיאדל, כדי לקדם את הבורחים מגיטו מיאדל. היה זה לילה אפל מאוד וממטריו לא פסקו להזיל מים מארובות השמיים. לאחר שפסענו כבר כמחצית הדרך קלטו אזנינו שעטות רגליים רבות. ממרחק 5 מטרים קראתי בשם גיסי - זליג?! חשתי משום מה שהוא הולך בראש ומוביל את כולם אחריו. בבת אחת נעצרו הכול והקשיבו בלי נוע. שבתי וקראתי בשמו ורק עתה זיהה את קולי וחש מיד אלי וכולם אחריו. כמובן התחבקתי עם גיסי והחלפנו מלים, יצאנו בראש השיירה לניביירריי.

לאחר שעות מספר בלבד היתה שיירתנו בתחומי ה"חוטורים" של כפר ניביירריי וסביבתו. רק עתה נוכחתי והמחשתי לעצמי, מה גדולה וכבדה המשימה המוטלת עלי. הלילה הוצאנו עימנו 144 נפשות - זקנים וילדים ברובם המכריע, צעירים כמעט ולא היו עוד - אותם כילו קלגסי היטלר ועוזריהם. החלטתי לחלק את האנשים אשר עימי לשלוש קבוצות; עם קבוצה בת 50 נפש אצא עוד הלילה מזרחה. קבוצה שנייה בגודל זה פחות או יותר איישב זמנית בתוך אסמי השחת והאספסת - על אדמת הביצות שבין ניביירריי ודומוסלביה, שאר האנשים בקבוצה שלישית יחולקו לימים מספר בין האיכרים הנאמנים עלינו ב"חוטורים" בניביירריי ואותם יוביל ה"אסטונצ'יק" מזרחה לאחר מכן.

בשעה מאוחרת בערבו של אותו יום יצאתי בראש קבוצתי כמתוכנן - על מנת להגיע אל ה"אטריאד" שלנו ביערות מאלינובקה וחודאקי.

יומיים לאחר מכן צורפו כל אנשי קבוצתי מבין בורחי מיאדל אל שיירה של 150 נפש אשר יצאה מטעם הרשות הפארטיזנית – אל מעבר לקווי החזית. את בתי הקטנה החלטתי להחזיק עימי בבסיס או בסמוך אליו. הפקדתיה בידי אולגה סמוניק, איכרה מכפר בוברובה. בעת העברת הקבוצה הנוספת ממיאדל מזרחה בראשות ה"אסטונצ'יק" אירעה תקלה רצינית שגררה אסון כבד. אינני יודע אם קרה הדבר מקלות דעתו של המוביל ואם מפאת שיפוטו הבלתי נכון. העובדה כשלעצמה היא כי לאחר צעדת יומיים חצתה השיירה את נהר הוויליה בקירבת הכפרים קאמיין ובקוניק והתפרסה למנוחה באור יום – מבלי שהופקדה שמירה ואבטחה להזעיק בשעת סכנה. בקירבת מקום אליהם רעה צעיר פולני – יאן רוסייצקי מכפר קאמיין' את עדרו. הלה רכב מהר לדולהינוב והזעיק את הגרמנים והמשטרה. תוך שעה הגיעו למקום ובעוד הפליטים נמים את שנתם, פתחו באש שוטפת עליהם. חלק קטן בלבד מהקבוצה ניצלו וברחו בעור שיניהם. 28 קשישים וילדים ניספו בהתנפלות האכזרית.

פעולות מיקוש והוצאת יהודים מגיטו גלובוק

ימים מספר עברו עלינו בשקט; נחנו והחלפנו כוח לקראת משימותינו הבאות. לפתע נודע לי כי מפקדת ה"אטריאד" מרכזת קבוצות מתנדבים משלושה ועד ארבעה אנשים, למבצעים פירוטכניים ופעולות מיקוש של דרכים ומסילות־ברזל. לא יכולתי להשלים עם הרעיון, שלא אהיה שותף לכך. התייצבתי לפני הקומיסאר ודרשתי בכל תוקף להשתתף בפעילות זו. הוא קיבלני בסבר־פנים יפות ובחיוך על שפתיו ומיד ניאות לכך. שוב ניתנה לי הרשות לבחור שלושה לוחמים כרצוני ולצאת עימהם למבצע. צירפתי עימי את ה"אסטונצ'יק" וקולקה דורושנקו עם מיכאל־יצחק פרידמן.

בו בערב יצאנו מבסיסנו ושמנו פעמינו לעבר המטרה בהתאם לפקודה. למחרת בערב ב־17 באוקטובר 1942 הגענו לפסי הרכבת בין פארפאנוב לקרולבשצ'יזנה – בקירבת כפר פארפלישץ. בשעה עשר התקרבנו דורושנקו ואנוכי לפסי המסילה; תוך דקות מספר הצמדנו את "מכונת־תופת" הממולכדת היטב אל צידה הימני של המסילה. בחשאי ובקפידה על מירב זהירות שבנו על עקבינו כמרחק חמישים מטר – למלוא אורכו של החבל ושכבנו במארב המתנה לבואה של הרכבת. כעבור פרק זמן ארוך נִישאו אלינו שיקשוקיה ונשיפותיה של רכבת קרבה ובאה. משהתקרבה וראינו אש קטנה מהבהבת מתאו של הקטר,

משכנו בכל כוחנו בחבל והתרחקנו בריצה מהירה מהמקום. מאחורינו נשמעה התפוצצות אדירה שהדהדה והחרידה את כל הסביבה. רצנו מרחק של 5 קילומטרים ובאנו לכפר אחד; אכלנו ופרשנו לישון אולם שמחתנו הגואה בקירבנו לא איפשרה לנו גם לנמנם. בקוצר־רוח ציפינו לבוקר כדי לקבל מידע על מה שאירע בסמוך לפארפלישץ. בשעה מוקדמת בבוקר שלחנו איכר אחד למקום המיקוש, כדי לאמוד את מידת הנזקים אשר הסיבונו. הוא חזר אלינו וסיפר על המהומה והמבוכה השוררות שם: שני קטרים ודחפור עומדים על המסילה לסלק את הקרונות ההרוסים ולתקן את המסילה. לפי השמועה היו הרבה הרוגים ופצועים.

יחידת פארטיזנים לאומית כולה יהודים

יום ה־28 באוקטובר הפך לנו יום שמחה; ביום זה עבר כל ה"אטריאד" שלנו מ"יערות רוסאקובסקי" לתחומי ניביירריי וקבע את בסיסו על יד קריז'נובקה – על האי הגבוה הקרוי בפי האיכרים "וייסאקי אוסטרוב". אני, שלושת חברי שאירחו עימי לדרך וקבוצת יוצאי גלובוקי, ישבנו בתחומיהן של ביצות – בתוך 2 אסמים לשחת. עתה נפגשנו עם חברים בצוות והיה על מה לדבר ולשוחח, אף כי רובם של יוצאי דולהינוב כבר לא היו ב"אטריאד" והם פנו אל מעבר לקווי החזית, היו עוד כ–10 ומאוד שמחנו לפגישה עימהם.

בערבו של ה–31 באוקטובר 1942 נקראתי אל מטה ה"אטריאד"; הגעתי לשם – ומצאתי בישיבה מסביב למדורה את כל אנשי הסגל הפיקודי. אף אני נתבקשתי לשבת. סוקולוב פנה אלי ישירות והודיע לי על החלטת המטה להרכיב בתחומיו של ה"אטריאד" "יחידה לאומית" – מורכבת כולה מיהודים ועל מינויי למפקדה.

לרשותנו נמסרו בינתיים עשרה רובים, חמישה מהם כבר היו ברשותנו יחד עם 3 השבורים שהובאו מגלובוק.

כל אשר הוטל עלי לעשות בוצע מהר, גיליתי כאילו צמחו לי כוחות נוספים. ערכתי את הרשימה וערכתי את האנשים בשלשות ובסדר צבאי והצעדתים אל המטה. נכנסתי ותוך הצעדה הודעתי, כי שמונה־עשר אנשים ערוכים ועומדים הכן לפקודת המטה. מיד יצאו עימי אנשי הסגל וקראו בשם כל אחד מהניצבים ערוכים, כאשר כל אחד קופץ לעמידת דום. מיד חולקו הרובים וצורפו אלינו עשרה לוחמים ותיקים.

לוחמי מחלקתי התפזרו ורוחם טובה עליהם. נשארתי לבדי שמח ומאושר ובלב – כצו עליון, כשבועה והבטחה לעצמי – כי אמנם תהיה המחלקה בפיקודי לסמל ומופת בקרב תנועת הפארטיזנים הכל־רוסית. נכנסתי לישיבת המטה כפי שנדרשתי. סוקולוב מפקד ה״נוקם״ גילה לנו ״סוד שהבשיל״ זה כמה ימים והרחיב את הדיבור על הפעולה האופרטיבית הקרובה בקנה־מידה ובמתכונת ה״אטריאד״ כולו בצירוף כוחותיו של מארקוב – מפקדו של ״אטריאד״ חדש, בלתי־מנוסה עדיין במגעי קרב גלוי. אבל חימושו וכוחות האדם שלו מניחים את הדעת ומשביעים רצון.

קרב חזיתי בתוך מיאדל

פרטי הפעולה העתידה הובהרו לנו בהרצאתו התמציתית של סוקולוב. מחר – ביום האחד בנובמבר בשעה ארבע בבוקר – ייצא כל ה״אטריאד״ דרוך לקרב חזיתי עם האוייב במיאדל. על פלוגה א׳ – בפיקודו של סאשקה מרוזוב ובהדרכתו של סגלצ׳יק – להיכנס לעיירה בחשאי ובזהירות דרך בית־הקברות הניבייסולקאי, להתקדם לאט עד לעמדת המשמר במבואי העיירה ולשתק את השומרים בבונקר או מחוצה לו. לאחר סילוק המשמר יש להתקדם ברחובות המובילים אל תחנת הז׳אנדרמריה והמשטרה, הנמצאת בתוך בית קומותיים. בהגיע הפלוגה אליו יש להתפרס בשקט גמור על ידו ומסביבו – מבלי לעורר ומבלי לפתוח באש – עד לבואה של הפלוגה ב׳ שתפתח באש על כוחות הליטאים המבוצרים בבית בן הקומותיים של אלפרוביץ׳.

חלקה הראשון של משימתי נסתכם למעשה בהעברת כל שלוש מחלקותיה של פלוגה א׳ לעיירה פנימה ובשיתוק המשמר בשקט ללא רעש ויריות. עתה היה עלי להביא את כוחות מחלקה א׳ וגם ב׳ קרוב ככל האפשר אל תחנת הז׳אנדרמריה והמשטרה – ואף זאת ללא רעש, על מחלקתי הוטל לתפוס שלוש נקודות צומת מצטלבות ברחובות העיירה ולמנוע בריחת הגרמנים ושוטריהם, גם לעצור כוחות־תגבורת העלולים להגיע. בינתיים שקטה העיירה ושקועה בדממה; אף נביחת כלב לא נשמעה. היה זה לתועלתנו המרובה; כוחותינו התפרסו בעמדותיהם ומיד נשמעו יריות מכוונות לעבר הז׳אנדרמים והשוטרים תוך קריאות: אתם מוקפים, פאשיסטים! היכנעו!. מיד נענינו באש חזקה ושוטפת. מכל צד הרעימו ונענו מרגמות ומיקלעים כבדים ותת־מיקלעים וכמו״כ רובים מכל המינים.

לפתע הבחינה עיני בגרמני חמוש שהתפרץ לעומתנו מאי־שם, מוסתר מאחורי אסם בצד הדרך. דניסוב ואנוכי ירינו בו מיד ממקום עומדנו – מאחורי עץ עבות בסמוך לבוסתנו של הכומר – ממול האגם.

הוספתי לשבת עם כל אנשי מחלקתי בנקודות החסימה, אולם טרם ניראו גרמנים וגרוריהם המסתערים לברוח. קשר המטה התקרב ברכיבה אלינו ופקודת מפקד ה"אטריאד" בפיו: על המחלקה השלישית של פלוגה א' לעזוב זמנית את עמדותיה, להצטייד בכמות מספקת של חומרי הצתה כגון כדורי הצתה, פחם, תבן וגפרורים ולהתחמק במהירות אל קירבת הבית בו התבצרו כוחות המשטרה והז'אנדרמריה. בעוד שתי המחלקות האחרות של הפלוגה מחפות עלינו באש חזקה – להצית מהר וככל האפשר יותר את כל הבתים הסמוכים בקירבת ביתם של כוחות האוייב ובדרך זו להוציאם החוצה (הבינותי איפוא כי עדיין לא הצליחו הנסיונות והמאמצים לחדור אל הבית והם עדיין מבוצרים בו וממטירים אש לעומתנו). עם הבערת האש בבתים הסמוכים – מסיימת הפקודה – על המחלקה כולה לחזור ולתפוס עמדותיה בנקודות החסימה.

לפי שיפוטי וטביעת־עיני חשתי, כי לא מן ההכרח להוציא את כל המחלקה מעמדותיה. פקדתי על כיתה א' ממחלקתי בראשותו של מיכאל־יצחק פרידמן להיחלץ לפעולה זו: לפרוץ אל הבוסתן הקרוב ולקחת את אלומות הקש הגבוהות משם – להעבירן אל קירבת הבית ולהצית את כל הבתים הסמוכים. הכיתה ביצעה את המשימה מיד ותוך רבע שעה בלבד עמדו כבר כמה וכמה בתים אפופי להבות. תוך כדי כך ראיתי לפתע והבחנתי באש שוטפת, המומטרת ממגדל הכנסיה על הכיתה הנעה עם אלומות הקש וחבילות התבן לעבר בית המשטרה. פקדתי על כל אנשי המחלקה לפתוח באש חזקה אל המגדל, במטרה להשתיק את הכוח הגרמני עליו. אני עצמי לקחתי עימי את בייניש קוזיניץ ועוד שלושה לוחמים. סחבנו עימנו אלומות קש והתקרבנו אל הכנסיה והמגדל. בדלתות ובשער הצבנו את האלומות והבערנו את האש.

ברם לא הסתפקנו בכך; פרצנו גם למרפאת־החוץ של בית־החולים העירוני באחד הרחובות, אשר שירתה את הגרמנים בלבד. החרמנו כמות מספקת של תרופות וחומר־חבישה וכמו"כ לקחנו עימנו מכשירים ואביזרים של מרפאת שיניים. לאחר יציאתנו הצתנו את הבית. לאחר ביצוע כל אלה חזרתי עם ארבעת אנשי לעמדתנו. תוך כך חזרה גם כיתה א' עם מיכאל־יצחק בראשה אל עמדותינו. בתיה ורחובותיה של העיירה מסביב לתחנת המשטרה והז'אנדרמים עמדו כבר בלהבות. כמו"כ בערו

כבר גם הכנסיה ומגדלה. עתה ישבו כבר כוחות פלוגתנו על מחלקותיה במארבים וציפו לכוחות האוייב הבורחים מבית ז'דאנוביץ' (בית התחנה) ומעמדותיהם בכנסיה ובמגדל. לא ארכה השעה והללו החלו לסגת במנוסה נבוכים ונבהלים – מבלי דעת מתי ומאיזה צד יפגעו בהם הכדורים.

אעפי"כ לא הוכתרה משימתנו בהצלחה מלאה. אל ביתם המבוצר של כוחותיהם – מתנדבי ס.ס. והגסטפו הליטאים והלטבים – לא יכולנו להתקרב מפאת האש העזה והשוטפת. עמדותיהם היו במצב נוח ביותר ובלתי חדירות לכל כוח מבחוץ. גם להבות האש לא יכלו לסכנם בהרבה; הבית בן שתי הקומות ניבנה מבלוקים חלולים וגגו מצופה רעפים. היו בו מאה עשרים וחמישה רוצחים, מצויידים וחמושים היטב. הם המטירו אש על כוחותינו מבעד לכל חלונות הבית וגם מבעד למרתפו. נסיון אחד של מחלקה מפלוגה ב' להתקרב אל הבית ולהשליך אליו רימונים מבעד לחלונות נסתיים בכשלון וללא כלום. מיד נפלו שלושה מאנשיה חללים. הם נפגעו מהאש העזה של האוייב. עמדנו בקרב עימהם כשעתיים רצופות – אפשר והיינו מצליחים גם להוציאם החוצה בסופו של דבר, אלא שהם הצליחו בקשר־אלחוט להזעיק תגבורת מפוסטאב – בה עמדו גדודי מתנדבים ליטאים ולטבים וגרמנים אנשי ס.ס. וס. ד. – חמושים בנשק כבד וכלי־רכב משוריינים.

בשעה עשר בבוקר נישאו אלינו מרחוק חריקותיהם וחרחוריהם של שרשרות זחלמים וטנקים מתקרבים מכיוון פוסטאב. מלבד נקודת החסימה בה ישבנו בכיוון זה, היתה מלכודה חמושה של מארב נוסף שלנו ושל אנשי ה"אטריאד" של מארקוב – במרחק כ–10 קילומטרים ממיאדל. שלושת הזחלמים והרכב הראשונים שדהרו כסיירים לעזרת הנצורים במיאדל נתקלו במארב זה והפכו לבליל־דייסה של חלקי־אדם וגרוטאות ברזל ופח... מיד לאחריהם החלו לנוע אל העיירה טנקים וזחלמים רבים; אל מול כוח זה לא היה טעם להישאר במארב זה ואנשיו נאלצו לסגת דרך היער. הטנקים הגרמניים פרצו לעיירה ומפקדנו סוקולוב פקד על נסיגה כללית של כל כוחותינו, תוך סדר וללא מבוכת־בהלה. בשדה המערכה נאלצנו להשאיר את חמשת חללינו, מפאת חוסר האפשרות לפנותם.

לאחר קבלת פקודת הנסיגה שאלתי ברגע האחרון את מיכאל־יצחק פרידמן על גורל היהודים אשר שרדו עוד בגיטו מיאדל. הוא לא ידע להשיב לי על כך; לפי ידיעות שהיו בידי ישבו עוד בגיטו 86 נפשות –

כ־15 או 16 משפחות – אותן ריכזו הז'אנדרמים בתור "מומחים" כביכול והעבידום בעבודות סתם – כמו פיטום תרנגולותיהם, ניקוי סוסיהם והאבסתם וכיוצא באלה. לא היה ספק בכך, כי כולם נידונו למוות בטוח ובתוכם גם גיסתי שושה חדש וחמשת ילדיה. בעלה ואביהם נהרג בין 22 הצעירים, כפי שסיפרתי לעיל בראשית עדותי. החלטתי להסתכן ולהציל את כולם. על אחריותי הכרעתי ולקחתי עימי את שני חברי הטובים: מיכאל־יצחק ובייניש קוזיניץ והסתערנו בריצה לעבר הגיטו. עם הגיענו לשם נוכחנו בכך כי גדר התיל והלוחות לא נפרצו ואל נכון יושבים עוד יהודים במקום. בקתות רובינו פרצנו את הגדר וקפצנו פנימה. חשתי מהר אל חלון מכוסה בסדין – מחשש להציץ החוצה – ובקת הרובה דפקתי בכוח:

> "מה לכם כי תעמדו בכאן?" הרעמתי בקולי. "היש ברצונכם למות ולא להציל עצמכם?! הן עוד מעט וישחטו אתכם ככבשים". הצצתי שנית פנימה וראיתי על הריצפה שכובים עוד אנשים רבים, מוכרים ובלתי־מוכרים... "קומו והתנערו, נוסו על נפשכם" – דירבנתי אותם בזעקתי והאצתי בהם – "רוצו מהר אל ביצות ירמולין, אל בית־הקברות הניביסולקאי!" לשמע זעקותי קמו כולם כאיש אחד והחלו לרוץ, לברוח! כמוני עשו גם חברי בבתים הסמוכים.

כך נסתיים איפוא הקרב עם חיל המצב החזק במיאדל. מצידנו היו חמישה חללים מפלוגה ב' ובתוכם יהודי אחד – לוחם בלתי־נרתע ממינסק – קיסל שמו. פרט לזה היו בצידנו גם שלושה־עשר פצועים קלים ובינוניים. כוחות האוייב בעיירה איבדו שלושים ושלושה הרוגים ומספר גדול יותר של פצועים, מבלי לקחת בחשבון את האבידות של כוחות התגבורת בהתנגשותם עם מארב אנשינו.

קורת־רוח אישית הסבה לי עובדת חילוצם של תשע עשרות היהודים מתוך הגיטו. אילולי מילטנום, היו עושים בהם כלה. הן יהודים הם פארטיזנים בכוח ובפועל! במהלך הנסיגה עברתי ליד בית אחד של משנאינו; בבית זה גרה אחת "ליטובקה" – כך כונתה בעיירה – ממוצא חציו פולני וחציו ליטאי. זו היתה אחת המשפחות התוקפניות ביותר. זכרתי בדאבה את תפקידה הבזוי והנקלה – ביום הרצח של עשרים ושניים הצעירים – כיצד רצה על פני רחובות העיירה והרעימה בקולה: "עתה בא זמנם של היהודים! הבה נעשה כלה בהם ולא יטמאו עוד את העיירה". שבתי על עקבי. לא יכולתי לעצור בי את גלי הזעם שגאו בי על

אף הפקודה לסגת מהר. ציוויתי לפתוח את הדלת. היא פתחה ושילחתי בה כדור מרובי. היא נפלה ליד פתח הבית בתוך שלולית דם גדולה... "למזל הכלבים" שלה נשארה בחיים; נכבדה ונשואת־פנים היתה אצל הגרמנים. הם לקחוה באמבולנס לווילנא. שם ניתחוה והוציאו את הכדור מבין צלעותיה.

למחרת יום הקרב נתכנס שוב כל הסגל הפיקודי להערכת המיבצע. גם אני הוזמנתי כמובן. קוזניצוב, קומיסר ה"אטריאד" (ה"פוליטרוק") קרא פקודת יום, שביטאה הערכה והוקרה לכל הלוחמים – תוך ציון לשבח של כל אשר הצטיינו במהלך הקרב. מבין הראשונים צוינה כיתה ראשונה במחלקתי וגם אנוכי. נתכבדתי ב"אות הדגל האדום"; קיבלתיו עם גמר המלחמה – חתום בידי המזכ"ל של התנועה הפארטיזנית הכל־רוסית א. גורקי – בארבעה במארס 1943 ומספרו 982156. כך החל תפקידי כמפקד המחלקה האמיצה – השלישית בפלוגה א', מחלקת הלוחמים היהודים.

נקם במרצחים "אזרחיים"

עובדות קיומם וריבויים של "הרוצחים ללא מדים" המסתובבים עדיין בלא שנענשו על פשעיהם – אלה שרק תמול־שלשום היו שכנינו הקרובים – עימהם סחרנו וקיימנו יחסים והם הפכו לרוצחינו האכזריים ביותר – מי בפועל ומי בהלשנה ובמידע ובסיוע לגלות מחבואי נמלטים – כל אלה ניקרו בלבבי והטרידו את מוחי. לא יכולתי לחנוק בקרבי את תביעות הנקם והרצון להשיב להם כגמולם. משום כך ניצלתי כל יום חפשי, כל יום פנוי מעבודות שירות ואימונים למטרות נקם ושילם! כפי שידוע כבר למעיינים בדפי עדותי לעיל, הדריכו והובילו ארבעה חברים פארטיזנים קבוצת ניצולי מיאדל אל מעבר לקווי החזיתות. בפאת היער בין הכפרים באקוניק וקאמיין הושמדה מחצית הקבוצה ע"י גרמנים ושוטרי־עזר פולנים אשר הוזעקו מדולהינוב ע"י פולני מקאמיין – יאן רוסייצקי. כמו"כ היו שתי משפחות איכרים שבו ביום פשטו על ההרוגים והפשיטום מבגדיהם ומנעליהם ולקחום. התייצבתי בראשית פברואר 1943 לפני קומיסאר הבריגדה "נוקם העם" וביקשתי את רשותו לצאת לכפר קאמיין להעניש את הרוצחים. תוך חיוך מסביר פנים העיר הקומיסאר: "אם נטיל על עצמנו את פריעת החשבונות, יהיה עלינו להעניש כ־90% מהאוכלוסין, על שיתוף פעולה עם האוייב ועל מעשי רצח שביצעו. אכן אם יש את נפשכם לעשות משהו בשטח, הינכם רשאים

לצאת לקאמיין ולהביא את רוסייצקי לכאן אם תצליחו ללכוד אותו, ואשר לכל השאר אל נא תירו באף אחד. תכבדו אותם במכות נאמנות למען יידעו ויזכרו מה גדול חילול כבוד האדם ומה נתעב הפשע – בהפשיטם אנשים הרוגים"...

הרמז שניתן לי היה מובן ביותר; אם כי כבל את ידינו במידה מסויימת, ניתנה לנו גם האפשרות להיפרע מהרוצחים בדרך כלשהי. רתמנו שלושה סוסים מובחרים והושבנו בעגלות עשרה לוחמים, ואני עצמי ויצאנו לדרך לבצע פעולות נקם. הגענו לכפר ק. לאחר חצות הליל; דפקנו בדלתו של בית רוסייצקי אולם פרט לישישה אחת לא היתה נפש חיה בבית. הוא חש בכך שידוע לפארטיזנים כל אשר עשה כדי להודיע לגרמנים על הקבוצה שנמלטה וכיצד רץ לדולהינוב להזעיק את קלגסי האוייב. את לילותיו בילה מעתה ואילך מחוץ לביתו; הוא היה לן בדולהינוב או בבית שכניו. הפעם לא מצאנוהו אך הוא לא נמלט מידינו; שנה לאחר מכן פגעו בו כדורינו. מבית רוסייצקי פנינו לבתים של שתי משפחות נוביצקי. פרצנו את דלתותיהם ונכנסנו; העלינו אור וציווינום להחזיר מיד כל אשר הפשיטו מההרוגים. בתחילה ניסו להכחיש וטענו כי לא עשו דבר מעין זה, אולם משהפעלנו מלקות הפרגול החלו להחזיר הכול. הם הוציאו מארגזים ומאחורי התנור בגדים מוכתמים בדם קרוש ויבש, מגפי ילדים ושמלות נשים וכיוצא באלה. עתה החילונו להפליא מכותינו בהם; דשנו והכינו ככל שעמדו לנו כוחותינו. שלושה רוצחים מתו לאחר מכן בבית־החולים בדולהינוב.

שבועות מספר לאחר מכן פרענו את חשבונו של מרצח אחר בכפר דובריקה, כ–8 קילומטרים מדולהינוב. הפעם היה זה האיכר המרושע איגנוליא. נבל זה תפס בקיץ 1942 לעת קציר צעירה מדולהינוב בבורחה להסתתר מרודפיה – את רייזה־מוסיה שמרקוביץ'. הוא היכה אותה מכות נמרצות ושדד את כספה וכמו"כ כפתה בידיה וברגליה. לאחר שעינה אותה לקחה לדולהינוב ומסרה לידי הגרמנים והשוטרים אשר התעללו בה איומות עד למותה. ידענו גם שבתו השתתפה יחד עימו בשוד יהודים ומסירתם למרצחים. היה זה באחד הלילות בשלהי פברואר 1943, רתמנו סוס מהיר ויצאנו ארבעתנו בעגלה לכפר האמור. לאחר חצות התדפקנו על דלת ביקתתו הקטנה של המרצח; אשה זקנה פתחה לנו ואמרה שבעל הביקתה חולה. עניתי לה כי יש עימנו רופא המרפא ביעילות מהירה כל חולה ומכאוב, הצבעתי כמו"כ על דויד גלזר שעטה מעיל עור ובמראהו היה דומה לקומיסאר הצבא האדום. ה"בעל דבר" שכב על התנור וראשו

עטוף במגבת רטובה. ציוויתי כי יירד אלינו אך הוא סירב בתואנה, כי חולה הוא בטיפוס ואין בכוחו להתרומם ממשכבו. פניתי לחברה וביקשתי מהם לעזור לו לרדת מהתנור. ללא אומר ודברים ניגש מנשה ק. וביד תפס בבלורית שערותיו וסחבו למטה. דויד גלזר החל בספירת המכות למרצח באלת־הגומי בעלת גולה העופרת כשמנשה מנחית צליפות מגלבו. תוך דקות מספר שכב הרוצח ללא הכרה בשלוליות דם מסביבו. אוששתיו בדלי מים קרים והמחשתי לו מה פשר המכות ודרשתי כמו"כ כי יחזיר את הכסף השדוד מרייזה־מוסיה אולם למעשה לא היה כבר עם מי לדבר.

למחרת בבוקר הגיעו אל הכפר כעשרים וחמישה שוטרים בשבע עגלות ולקחו עימהם את המרצח ובתו לבית־החולים בדולהינוב. המרצח נפח את נפשו כעבור יום אחד בלבד... פרק נקמתנו מהרוצחים לא תם בכך ולא נשלם. בבת אחת לא נתאפשר לנו להיפרע מכולם. עדיין התנוססה לפני רשימה ארוכה של רוצחים ושומה היה עלינו להמתין לבוא יומו של כל אחד מהם. עם גמר פעולה זו שבנו לבסיס. בימים הבאים הוספנו להתחקות על דרכי המרצחים ה"אזרחיים", מבואותיהם ומוצאותיהם וכן רשמנו לפנינו את כל הבאים בתור.

מצוד ומצור גרמני על חיל הפארטיזנים

במחצית מארס 1943 נתמניתי כמפקד יחידת בית־החולים של חטיבתנו ומנהל אדמיניסטראטיבי של מוסד זה. ביער – לא הרחק מכפר לשניקי – הוקם בית מרווח ויפה לטיפול בפצועים והחולים אנשי הבריגדה. ד"ר שציגלוב, יהודי ממינסק, נתמנה כמנהל הרפואי ועוזרו – ד"ר קוטלר מדולהינוב – סו"ס הצליח לצאת מהעיירה ולבוא אלינו. לפיקודי ניתנו שנים־עשר פארטיזנים חמושים. המשימה שהוטלה עלינו היתה לשקוד ולדאוג להגנת שלומם וביטחונם של פצועינו וחולינו, למלא מחסורם, לסעדם ולכלכלם, גם לספק להם לבנים להחלפה ומצעים למיטותיהם. עם קבלת המינוי ניגשתי במרץ להכין ולארגן את כל הדרוש והכל היה למישרין עד ל־15 במאי 1943.

ימים מספר לאחר מכן הודיעה לנו הסיירת על בואם של כוחות האוייב במספרים ניכרים לתחנות בודסלב וקניאהינין המתרכזים בדולהינוב וקריביץ'. למחרת הוסיפו להגיע גייסות הגרמנים לכל

תחנות־הרכבת – מווילייקה ועד קרולבשציזנה ופולוצק. עם חילות האוייב נימנו גם אוקראינים וולאסובצים – חיל ה"ארמיה הבוגדת" בשירות הגרמנים – בפיקודו של הגנראל ולאסוב אשר עבר לגרמנים יחד עם גייסותיו, עוד בראשית המלחמה בחודשים האחרונים של 1941. כל אלה רוכזו לתכלית אחת ומיוחדת: מיתקפה כללית ומקיפה על כוחות הפארטיזנים ברחבי ביאלורוסיה, שהטרידו ללא הפסק את האוייב הגרמני ומנעו ממנו התקדמות לעבר יעדיו. הפיקוד העליון של כוחות הגרמנים החליט על כן אחת ולתמיד לחסל מיטרד זה. ב–19 במאי 1943 החלה המיתקפה הכללית מצד מינסק־סמולנסק ומצד וילייקה– קריביץ'– דולהינוב, דוקשיץ, גלובוק, לושקי ודיסנה. חטיבותינו לחמו ללא הפסק ונסוגו תוך מאבק עקשני בלחץ האוייב. הפקודה במוסקבה היתה לפגוש את האוייב בכל מקום, ביערות וליד חופי הנהרות באש שוצפת ושוטפת. להחזיק מעמד ככל האפשר ורק בכלות כל הקיצין לסגת לעבר הפאליק וביצותיו הנמשכות מביהומל ועד בוריסוב ופולוצק והלאה.

כך נתרכזו באזורי הפאליק ודומז'רביץ' כ–16 חטיבות פארטיזניות עד לאחד ביוני 1943. אמנם תנאי הלוחמה היו נוחים יותר לפארטיזנים, אולם מן הנמנע היה להשיג מצרכי מזון לכלכלת ריכוז כזה של כוח־אדם. יומיים לאחר התחלת המיתקפה הגרמנית – הווה אומר ב־21 במאי 1943 – החילונו בפינויו של בית־החולים מיער לשניקי לכיוון הפאליק. כל יום נוספו פצועי קרבות; חטיבתנו – "חטיבת נארודני מסטיטעל" תפסה ב־31 במאי עמדות־הגנה בחופו השמאלי של נהר הברזינה. אני ויחידתי עם כל בית־החולים שהינו כבר על אי בתוך הביצה; מקום זה היה נוח ביותר, כיוון שהגישה אליו היתה קשה. ברם, שוב נתעוררה בעיית האספקה של מזון בכל חומרתה והטריפה את הדעת והחושים... מלאי המזון ברשותנו היה דל ביותר; כ–30 קילו גריסים וכ–20 קילו צנימי לחם יבש.

בערבו של האחד ביוני 1943 ידענו כבר ללא ספק, כי מוטל עלינו לזוז מהמקום. הגרמנים קרבו והלכו. עמדות ההגנה של חטיבתנו בחוף הנהר המטירו אש בלתי־פוסקת ולא יכלו להחזיק מעמד מול לחץ האוייב. לאחר התייעצות קצרה עם אנשי הצוות החלטנו לחלק את הפצועים והבריאים לשלוש קבוצות. לא היה מנוס מלהשאיר את הפצועים קשה כשהם מוסווים היטב, בטיפולו המסור והנאמן של ד"ר שציגלוב. קבוצה שנייה של הפצועים יותר קל יש להסתיר תחת הסוואה על אי סמוך בצד חוף הברזינה – בהשגחתו ובטיפולו של ד"ר קוטלר. הקבוצה השלישית ובה פצועים קלים, שיש בכוחם ללכת, וכל הבריאים (אנשי יחידת בית־החולים) יעמיקו עימדי אל חיק הביצה.

כך נפלו בחלקי עשרה פצועים שמסוגלים היו ללכת ועוד מספר חברים בלתי־לוחמים, עליהם נימנו ידידי מינדל; לייבה שרייבמן ולייב וישראל רדושקוביץ' ואחייניתם נחמה – פליטה משארקובשציזנה. כמו"כ שתי עובדות המטבח – דורה סוסמן וצילה סולובייצ'יק. קיבלנו מעט גריסים וקילוגרמים אחדים צנימים; נפרדנו מהנשארים ויצאנו לדרך... בוססים יותר ויותר בביצה מבלי לדעת לאן – ללא מצפן וללא מפה ובלי יעד – ללא מצרכי מזון. התקפות ירי מכל צד ולפנינו איזוב בלבד, מים ושמיים... הנה עברנו מספר קילומטרים בכיוון מסויים והדהודי הירי המתגברים קרבו. נאלצנו לפנות אל הכיוון הנגדי ושוב קרבות, צליפות הירי וחוזר חלילה. כך שוטטנו ותעינו משך 19 ימים ומזון לא היה עוד ברשותנו; ביום הרביעי לנדודינו הציק לנו כבר הרעב. למחרת ביום החמישי עלינו על אי אחד ונתקלנו בעשבי החמציץ (שצ'אוויי). הסתערנו עליהם ואכלנו ככל שיכולנו, על אף חמיצותם הרבה, אך רעבוננו לא נחלש. לא עמד בנו כוח עוד לסחוב את רגלינו ואעפי"כ הוספנו ללכת אולי נגיע בכל זאת למקום כלשהו, ובו יהיה בידי מאן דהו דבר לסעוד את הלב הנחלש והולך. ב־19 ביוני 1943 לעת ערב פסקו השתוללויות הירי ושקטו לפתע רעמי ה"קאנונדה"; דממה כבדה השתררה... תחושתי הפנימית הורתה לי, הנה סולק המצוד ללוכדנו והוסר המצור סביבנו.

תוך מאמצים להתמצא בסביבה הלא נודעת וקביעת כיוון, ניסיתי בעזרת החברים לטפס על עץ – אולי יתגלו לפני עיקבות בני־אדם חיים – אולי יעלה עשן מביקתה כלשהי... נכשלתי בכך; חולשתי הרבה סיחררה את ראשי והפילתני ארצה. לאחר מנוחה קצרה אמרתי לעצמי ולחברים: אין מנוס, יש ללכת לאן ידריכונו עינינו... אם לא נזוז, עלולים אנו לגווע ברעב. לקחתי מקל להישען עליו; כיתפתי את רובי ובכל מאמצי החילותי לצעוד ראשון – וכל השאר צועדים אחרי. קבעתי את הכיוון דרומה־מזרחה; לפי זכרוני ותחושתי ידעתי כי אי־שם בכיוון זה זורם נהר הברזינה. אם נגיע אליו נתקדם לפי חופיו. כך חלף עלינו כל אותו היום, יום ה־20 ביוני, תוך הליכה מתמדת ואל חופו של נהר לא הגענו... דממה גדולה שררה מעל פני הביצה, דממת בית־קברות גדול ומתמשך לאין סוף... לעת ערב הגענו ליער בוצני וחשבתי לתומי, כי הנה לא רחוקה עוד הברזינה אם הגענו לעצי יער. התיישבנו בחוסר־אונים; הדלקנו אש והרתחנו מי ביצה מעופשים בתוך סיר, שתינו ותרדמה בלעה את כולנו אל חיקה...

ב–25 ביוני 1943 היינו כבר בקירבת בסיסנו הקודם – ביער בין

לשניקי לקראסנו; לבסיס בו היה בית־החולים שלנו ביער לא נתאפשר לנו לחזור. הגרמנים פוצצו כל אשר היה בו ברימונים ושרפו הכול. כמו"כ נהרסו ונשרפו בנייני מטה ה"אטריאד"; הכול היה חרב. ניגשנו איפוא בשקידה לבנות הכול מחדש וגם להחזיר ולרכז את כל פצועינו ואנשי הצוות. תוך ימים מספר הצלחנו אמנם להחזיר את כולם. שתי הקבוצות, אותן נאלצנו להשאיר עם הנסיגה בלב הביצה תחת הסוואה בהשגחתם של רופאינו ד"ר שציגלוב וד"ר קוטלר, שבו אלינו בריאים ושלמים. כמו"כ לא נפגע גם אחד החברים אשר הלכו עימי. יתרה מזאת: פצועים קל שהחלימו שבו מיד ליחידותיהם בחטיבות השונות, מבלי לשוב עוד אלינו. עתה היו עימנו כעשרה פצועים, שנזקקו לטיפול הרופאים ואחיות מספר וכמו"כ אנשי יחידתי – שומרי בית־החולים ומגיניו. שוב חשנו עצמנו כמו נולדנו מחדש; המשכנו בחיים תקינים. לא רעבנו עוד. חילצנו עצמותינו והחלפנו כוח. מעתה ואילך היינו עצמאיים לכל דבר. לא היינו נתונים למרות כלשהי – פרט לפיקודו של מפקד הבריגדה. אכן כמפקד יחידת בית־החולים לא יכולתי עוד להשתתף בקרבות החטיבה; היו לי משימות ותפקידים אחרים עליהם שקדתי ועמלתי.

חטיבתנו כולה יצאה כמעט שלמה מקרבות מרים של המצוד והמצור באיזור הפאליק. ב־4 ביוני 1943 – ביומה השלישי של הבלוקאדה – עלה בידה ובידי שלוש חטיבות נוספות לפרוץ את חגורת הפלדה הגרמנית בקירבת כפר דומז'רביץ'. הם הצליחו להתייצב בעורף הגרמני לאחר חציית הברזינה ויובליה ולנתק בכך כוחות אוייב ניכרים בכביש פולוצק ביהומל. כל אלה ללא אבידות פרט לכמה פצועים קל אשר נשלחו אלינו לטיפול וריפוי.

יצאנו ל"משימות משקיות" – לקבלת מצרכי מזון ואספקה או לפעולות החרמתם באין דרך אחרת. עם זאת רב היה הזמן הפנוי לרשותנו, אותו החלטנו להקדיש למשימה המיוחדת לנו כיהודים בלבד – לפעולות נקם ושילם.

לעשות נקמה במשנאינו

ארוכה ומלאה היא הרשימה של אנשי הדמים אשר השתבצה במוחי; זכרתי הכול ואספור ואמנה: האחים פסיק ומייצ'ק טארהוביץ' – רוצחיהם הפעילים של יהודי דולהינוב – בני עיירתם; הם שיתפו עצמם בכל "אקציות" הדמים בעיירה יחד עם קראסובסקי שותפם הנאמן. זכרתי גם את מיכאל פרוקלביץ' – "אוסאדניק" לשעבר, רוצחם של

יהודים בעצם ידיו; הוא וגם בנו השוטר עמדו על דמי יקירינו ולא מנעו עצמם משוד וגזל בכל השחיטות. וכלום ניתן לי לשכוח את יאן או יאש רוסייצקי מכפר קאמיין אשר נשאר אחראי למותם של קרוב לארבעים נפש – גברים, נשים וילדים פליטי מיאדל – אותו לא מצאנו בפעם הראשונה? זכרתי עוד גם את האחים מאמק סקורוט מכפר פרודניק על יד קריביץ׳, את שני המרצחים הנבלים שלא היססו לפתוח קברים של חנה – אלמנת ישעיהו קצוביץ׳ (וגיסתו של ר׳ מלכיאל פרצי, רבה האחרון של קריביץ׳ שנספה עם קהילתו בי״א אייר תש״ב) – וילדיה ולעקור במלקחיים ובצבתות את שיני הזהב, כפי שמסרו לי הרצל רדושקוביץ׳ ואהרון שולמן מקריביץ׳,* שני פארטיזנים מהחטיבה ע״ש קירוב. רוצחים אלה היו בהישג יד; צריך היה לצפות לשעת כושר בלבד, כדי להיפרע מהם.

שעת הכושר המתאימה לא התמהמהה; עתה – בהיותי מפקד בית־החולים של החטיבה והדואג לכל מחסוריו – הייתי אדון לעצמי. תמיד יכולתי לצאת בעניינים; לרתום סוס או שניים ולקחת עימי כמה חברים לשם טיפול במשימות. הקרוב ביותר להשיגו היה קודם כל יאן רוסייצקי הנודע, בכפר קאמיין.

בליל סתיו 1943 יצאנו ל״סידור ראשון״ עם נבל זה; קודם נודע לנו מפי קשרינו מבין האיכרים על הימצאו בבית דודתו אר ב״חוטור״ קמיונקה. עם עלות השחר הגענו ל״חוטור״ ומצאנו את הבית. בעלת־הבית הסיקה כבר את התנור ודלתות הבית נפתחו כבר. במיטת איכרים שכב בן־איכרים כבן עשרים ישן שנתו. לקחתי את בעלת־הבית למטבח לשם חקירה קצרה:

״מי זה הצעיר הישן בביתך?״ שאלתי.

״הרי זה בני הצעיר״ – השיבה – ״מה רצונכם ממנו?״

״אם בנך הוא זה״ – אמרתי – ״עתידה גם את לשאת בעונשו״.

״אכן, אין הוא בני״ – פרצה בבכי והחלה להתחנן על נפשה. ״הריהו יאש רוסייצקי מקאמיין. אחיין הוא לבעלי. חושש הוא להישאר בביתו בכפר והוא בא אלינו ללון...״

* שניהם חיים כיום בקנדה.

לקחתי חבל עבה וקשרתי את ידיו לאחור; הובלנוהו אל ה"חוטורים" בבאקונין ונכנסנו למכרי מבין האיכרים לשאול ולהיוודע, אם אמנם הוא הזעיק את הגרמנים מדולהינוב? כל הנשאלים ענו בחיוב בהציצם אליו מבעד לחלונותיהם. עתה, כאשר נודע הכול ללא ספק, יצאתי וביקשתיו לברור לעצמו "מיתה יפה" באם יודה בו מיד במקום ללא שהות ואם לא – נחתוך בו בבשרו החי... הרוצח החריש. לקחנוהו לעבר הנהר אל המקום בו הוגרו דמי הנרצחים מפליטי מיאדל. ציוויתי לקשור את רגליו ולהתיר את ידיו שהשחירו כבר כאודים מאש... השלכנו את קצהו השני של החבל על צמרתו של אורן צעיר, מתחנוהו ותלינו אותו ברגליו למעלה וראשו מטה... עתה אספנו מקצת בלואים וסחבות של הנרצחים שהתגוללו מאז במקום. אנשי חטיבתנו קברו את ההרוגים יומיים שלושה לאחר הרצח. הוספנו גם זרדים יבשים והצתנו... תוך דקות מספר הפך כולו לפיד בוער ונשרף ליד קברם של קרבנותיו – נרצחי מיאדל – גברים, נשים וטף. כתבנו על גליון נייר מודבק לעץ האורן החרוך:

"נארודני מסטיטיל – נוקם העם"!

ימים מספר לאחר מכן ערכנו "ביקור" בכפר פרודניק על יד קריביץ'. היה זה ביקור ראשון של פארטיזנים במקום; עד עתה מנעו עצמם פארטיזנים להגיע לכאן כיוון שבקריביץ' (המרוחקת קילומטר אחד בלבד מהכפר) היה חיל־מצב חזק של גרמנים וגרורים, ולאחר חיסול יהודי העיירה הם היו עוברים דרך הכפר בלכתם לתחנת־הרכבת בקניאהינין. אעפי"כ החלטנו לכלות את המלאכה הפעם ולהיפרע מהאחים הרוצחים מאמק סקורוט. שוב יצאנו לדרך בליל סתיו אפל וקר סמוך לשלהי 1943. הפעם היו עימי במשימה אברהם פרידמן, בייניש קוזיניץ, ז'נקה מוחמד ודימקה טארייקובסקי. מבסיס בית־החולים שלנו התקדמנו ביער ופנינו לפרודניק ואף הגענו אל בית וגזוזטרה מזוגגת, שעמד ראשון בדרך המובילה מקריביץ' לקניאהינין וחוצה את הכפר. בדיוק ליד הגשר העמדנו שומר מזעיק וקרבנו אל הבית. "אויפמאכען!" – פקדתי בגרמנית. מיד נפתחה הדלת והועלה אור. ציווינו להאפיל את החלונות והחילונו במלאכה. ראשית תבענו החזרת שיני הזהב של חנה קאצוביץ' הי"ד, אותן הוציא, כאמור, בצבתות מגופתה. הם ניסו כמובן להכחיש, אולם אנו המשכנו להכות בהם, באשה ובשני הילדים לא נגענו, אולם בשני הגברים הוספנו להצליף בלי הרף עד שכאבו ידינו.

עתה נשאר לנו עוד להיפרע מהרוצחים הגדולים והאכזריים – רוצחי יהודים רבים בעיירתנו בלי לחוס גם על ילדים: מיכאל פרוקלביץ' והאחים טארהוביץ', תושבי דולהינוב. משימה זו דרשה זמן והכנה, כיוון

שפריצה לדולהינוב היתה בעייתית במידה מרובה. עשינו איפוא קודם כל מעין "עבודת מודיעין". היה עלינו לדעת קודם כל מתי ואיך ייקל עלינו להגיע אל העיירה ומתי ניתן למצוא את הרוצחים בבתיהם. מפי האיכר וארובקה – מכרי ומודעי מלפני המלחמה ושונאו בנפש של בעל־דברנו – נודע לנו כי אותו רוצח שב אל אחוזתו ב"חצר דולהינוב" בסמוך לעיירתו. בתחילה פחד להימצא שם; אולם לאחר שעברה שנה ואיש לא קם לדרוש חשבון על מעללי הרצח שלו וגם פארטיזנים יהודים שכחו בינתיים ולא פקדו את מעונו, לא נגעו בבני־משפחתו, סבור היה כי רשאי הוא לשוב לחיים תקינים ולא לנוע ולנדוד עוד. החלטנו איפוא כי בא תורו ואין עוד להמתין.

לאחר קבלת המידע וסיום ההכנות, יצאנו בליל בהיר וקר – בליל חורף של דצמבר 1943 במגררת רתומה אל היעד – לו ציפינו מזמן. יחד עימי ארחו לדרך שלושה לוחמים: גרשון יפה, בייניש קוזיניץ ודימקה טארייקובסקי. עם הקשתנו הראשונה בחלון נפתחה הדלת מיד; ה"בעל דבר" עצמו לבוש בורנס של פרווה ונועל ערדליים ירד לפתוח לנו. ללא שהיות ציווינו עליו להיכנס פנימה בהרמת ידיו וכמו"כ דרשנו להעלות אור. באור הכירנו מיד והחל רועד כל גופו; הוא החל להפציר בנו תוך בכי לבל נירה בו... הוא ראה כבר את מותו. שאלתיו למספר היהודים שרצח והיכן חפציהם השדודים אשר גזל וחמס מקורבנותיו? פקדתי עליו להחזיר הכול: "אם אמת תדבר ותחזיר כל אשר שדוד עימך לא נירה בך אך נצליף ונרביץ..." הוא קרא לאשתו שתצא החוצה ותוציא את החפצים ממקום מחבואם, בחפירה עמוקה מתחת לשלג. סבור היה כי בכך יפדה עצמו. אחד החברים יצא לפקח עליה ואכן, רב היה הרכוש השדוד שהוצפן במרחק 100 מטר מהבית. הרעמתי בקול: "**התוודה ואמור! כמה יהודים רצחת? כמה נשים ביקשו רחמים על ילדיהן?!**". "**יא בייל זדורניעל – מטורף הייתי...**" "**שא איפוא באחריות ומות נבלים תומת!**" זעקתי. יריתי כדור בראשו והוא נפל מת.

עתה ניצבה לפנינו המשימה החשובה ביותר – לשלם לשני הרוצחים האיומים ביותר, האחים טארהוביץ', כגמולם. עתה ניצב לפני גם חשבוני האישי עם אלה, לנקום את דם אמי־הורתי מידי נבלים אלה. הם האחראים! הם גם שיתפו עצמם בהירצחה! וכך המעשה: למחרת פשיטתנו הראשונה והבלתי־מוצלחת על דולהינוב (עוד בטרם צורפנו ל"מסטיטיל" ב–1942) יצאה אמי ושתי בנות קאצוביץ', גשקה ויאחקה, מהגיטו בעיירה והלכו בכיוון פוהוסט וליער בו היה בסיסנו, בסיס

הפארטיזנים. שני אחים אלה יצאו יחד עם מפקד המשטרה רכובים על אופניהם והדביקון. הם החזירו אותן לעיירה תוך מכות וצליפות אין־סוף בדרך. לאחר שעונו איומות נלקחו לקירבת בית־הקברות היהודי ונורו שם. לא היה זה הרצח היחיד אשר בוצע על ידיהם; הם רצחו רבים לפני כן וגם אחרי כן. עיני ראו גם כיצד גירשו אלה את משפחה שימשל הרצען, את שלום דוקשיצקי ומשפחתו ואת נחמה לייויציס עם ילדיה וקרוביה תוך עינויים ומכות... נבצר ממני שלא לזכור כל אלה! ברם, כיצד ניתן להגיע אליהם?! הם הרגישו עצמם בטוחים ביותר בהתגוררם בקצה של דולהינוב. כדי להגיע אליהם צריך היה לעבור בעיירה ועל פני מבצרה היורק אש על כל הקרב והולך... לא היה מנוס. ציפינו לשעת כושר – והיא אמנם באה.

בוקר אחד במחצית פברואר 1944 נקראתי אל מטה החטיבה. התייצבתי לפני קצין המטה, ייסקוב. הוא ביקשני לבוא לעזרת יחידת המטה בביצוע "משימה משקית" – בהשגת מצרכי מזון ואספקה למטה החטיבה. מפקדת החטיבה מצפה עתה לאח"ם (אורחים מאד חשובים) ואין במה לארחם ולסעדם. לא אכחד כי היתה זו משימה קשה לעת זו. לאחר שהרהרתי קצרות אמרתי לקצין המטה, כי רק בדרך ארוכה נוכל להשיג את המזון המבוקש – מאחר שאין עוד אפשרות להשיג מזון במקומות בסיסינו, משימה זו אינה ניתנת לביצוע תוך לילה אחד. יש לפרוץ לדולהינוב ולפשוט בה; לשם כך יואיל נא להעמיד לרשותי 10–12 לוחמים מיחידת המטה ואני גם אקח עימי ארבעה חברים מיחידת בית־החולים. בכוח זה נפרוץ ונעשה רושם ונביא מזון למכביר. רעיון זה שפיתחתי בפניו ישר בעיניו והוא גם נאות לכך.

בו ביום בשעה שש לפנות ערב עמדו כבר הכן ארבע עגלות־חורף רתומות לסוסים מהירים, סוסי מטה החטיבה ועליהם שנים־עשר חברה חמושים היטב בראשות רב־סרן צ'ומקוב – כולם לרשותי. לקחתי עימי ארבעה מחברי יחידתי, יחידת בית־החולים, ובכוח זה של ששה־עשר לוחמים חמושים יצאנו חיש מהר בדרך לדולהינוב. סמוך לשעה עשר בערב היינו כבר במבואות דולהינוב, לאחר שהות קצרה אצל ואריובקה מכרי ומודעי מכבר, לשם מידע על הנעשה בעיירה.

סמוך לשעה אחת־עשרה בלילה קרבנו כחמש עגלות־חורף ליד ביתם הגדול של הטארהוביצים, העמדנו משמר של שני מיקלענים עם מיקלעיהם הכבדים בכיוון למרכז העיירה ומיד ניגשנו למלאכה. ציווינו לפתוח את הדלת ולהעלות אור, להאפיל את החלונות ולפתוח את הרפת

והאורווה שהיו נעולים היטב ומוגפים במוטות ברזל. על ששה לוחמים פקדתי להוציא מהרפת והאורווה את כל הבהמות ולהאיצן בכיוון ליער. ארבעה אנשים הוציאו אל המגררת כל אשר היה בבית והעמיסו הכול. תוך חצי שעה השלמנו את המלאכה. החרמנו ארבעה בני־בקר וששה סוסים משובחים. במגררתנו עמסנו לחם, שומן־חזיר, גריסים, קמח ומלח ונוסף על הכבודה – כרים וכסתות ושמיכות – כל אשר שדדו הנבלים מבתי יהודים. שוב יצאנו לדרך. את האחים טארהוביץ' גירשתי החוצה וציוותי עליהם לרוץ קדימה – בלבוש תחתונים בלבד ויחפים כשם שהריצו את קרבנותיהם לעת שחיטה – לאחר חצות ליל, בקרת חורף מקפיאה.

לאחר התרחקותנו כמחצית הקילומטר מהעיירה ניתכה עלינו אש שוטפת; ממצודתם ירקו עלינו אש מתת־מיקלעים ומיקלעים ואש־רובים. אולם למעשה היתה זו אש עקרה ובלתי־יעילה, כיוון שלא יכלו לפגוע בנו באשר לא ידעו את מגמת פנינו. נשי הרוצחים הוד־יעו להם כפי הנראה, כי צועדים אנו לעבר פוהוסט. מבלי להרהר הרבה ומפאת השעה פקדתי לנטות הצידה מהדרך; בשני הרוצחים הרקנו רצועת כדורים ארוכה מהמיקלע וחיסלנום. ישבנו במגררותינו ופתחנו בנביחה ארוכה של מיקלעינו לעבר אש האוייב ואצנו באין מפריע לדרכנו – אל בסיסי החטיבה ואל בית־החולים. כך נקמתי את נקמת דמי אמי ודמי יהודים רבים משני רוצחים נבלים ואכזריים ביותר.

מאסר וחקירה

עם שובנו לבסיס מטה החטיבה קידמונו בסבר פנים יפות ובשמחה, למראה שלל המזון והאספקה. ניתן היה לשער כי הכול למישרין ואין גם אחד מטיל ספק, מביע תרעומת או אי שביעות־רצון מביצוע המשימה. בהרגשה זו חזרתי לבית־החולים. ברם, למחרת בשעות הבוקר הוזעקתי אל מטה הבריגדה. משנכנסתי אל ה"קומבריג" – מפקד הבריגדה שלנו פוקרובסקי, ראיתי "קומבריג" שני , מיסונוב, מפקד חטיבה אחרת בשכנותנו ע"ש קוטוזוב – האחראי על איזור קריביץ', דולהינוב והסביבה. הבחנתי מיד כי אין פניהם אלי כתמול שלשום. הבינותי כמו"כ, כי מיסונוב מפקד החטיבה בא לכאן בגללי. קפצתי לדום כמקובל והצדעתי, תוך הודעה שמפקד בית־החולים מתייצב בהתאם לפקודה.

"מי נתן לך יפוי־כוח וזכות לירות בשני אזרחים, בני

אוכלוסין שוחרי שלום?" שאלני בתקיפות מפקד חטיבתנו "נוקם העם".

"איש לא יפה כוחי", עניתי לאחר הרהור קצר. "מצפוני ודחף הנקמה אשר בי נתנו לי את הזכות לכך. מילאתי את חובתי בלבד. נקמת אמי הנרצחת ובני עמי נקמתי משני רוצחים איומים ואכזריים, הקרויים בפיך אוכלוסין שוחרי שלום... הם רצחו את אמי, אחיותי ואחי היהודים, טבלו בדם יהודים מעבר למרפקיהם. חייב הייתי לעשות זאת ועשיתי כבן ישר ונאמן לאמי ולעמי!"

הוא קרא לשלישו, שליש המטה קאנז'ו, וציווהו, כי יפרוק את נישקי מעלי ויושיבני בתא־המעצר – עד גמר החקירה ועד ההחלטה מה לעשות בי. בשתיקה מהורהרת מסרתי את אקדחי בידו ותחת משמר הובאתי אל תא־מעצר.

בביקתת־עפר אפלה בה היו עוד בנוסף אלי שלושה פארטיזנים־צעירים. אכן, עצוב לי ומועקה כבדה בלב, אך שלם אני עם כל אשר עשיתי, הרהרתי ביני לבין עצמי. אפילו יוחלט להעמידני למשפט הפארטיזני, לא אבהל; ידידים וחברים רבים לי בשורות המנהיגות והישגים לא מבוטלים ל"אטריאד" ולחטיבה כולה רשומים לזכותי. ואם במקרה הרע ביותר – לרגל "סיבות וגורמים מדיניים ומטעמים של למען ידעו" – יוטל להקריב את ראשי ודמי, הרי גם בכך מילאתי את חובתי כלפי אמי ובני עמי! כלל וכלל לא אירא להסתכל ישר בפני מותי!

תוך הרהורים אלה הוסר לאחר שעות מספר בריח תא־מעצרי ונפתחו דלתותיו. עתה נקראתי אל ראש "המחלקה המיוחדת", אל הקצין דרוזנקו, חברי וידידי מאז היותו פצוע בבית־החולים של החטיבה. כשם שאהוב הייתי ונערץ על כל הפצועים והחולים שבטיפולנו, הייתי אהוב ומקובל גם עליו. הן נעניתי תמיד לכל דרישה ולכל "קאפריזה" מצידם; תמיד התהלכתי עימהם בחיוך על השפתיים תוך דחף להקל על סיבלם. עוד בטרם שיחה עימו הרגשתי כי אין הוא זומם להרע לי וכי יעלה על נס את שירותי והישגי ויחסי לפצועים. בקיצור: נוכחתי בכך שקירות־מגן עומדים לזכותי; פעלי ומעשי ישמשו לי סניגורים. הוא שאל וחקר על הנסיבות והתנאים; רשם כל פרט בגליון שלפניו וציווה להחזירני לתא־המעצר. עם פרידה אמר: "אל תירא, סגלצ'יק, ואל תפחד! יהיה טוב"... שוב נפתחו הדלתות והובאתי אל משרדו של ה"קומבריג", בו היו מסובים כבר כעשרה מפקדים וממונים חשובים על חטיבתנו. הבינותי

עתה כי לכאן באו כולם, כדי לדון ולהחליט מה ייעשה בי. עם כניסתי קם קומיסאר החטיבה פרפייצ'קו, "פוליטרוק" לשעבר בגדוד סדיר של הצבא האדום שנשלח אלינו ממוסקבה, והחל להטיף לי לקח ומוסר על פשעי החמור:

"חטא גדול חטאת לגבי הנוהל המדיני והמוסר המקובל עלינו", אמר. "אפילו ראויים היו לדין מוות, אסור היה לעשות זאת בדרך זו. במעשה אשר עשית הינך מעוות את דמות תנועתנו ומלחמתה בעיני האוכלוסין הנתונים בעול הכיבוש האוייב הנאצי. אין ספק כי ראוי הינך לעונש חמור ביותר. לאמיתו של דבר חייבים אנו להעמידך לפני משפט־שדה ובידי סמכות לגזור עליך דין מוות. אולם בהתחשב עם עברך הנקי ללא דופי, בהתחשב עם כל פעליך והישגיך במלחמת המולדת הגדולה ולמען חטיבת הפארטיזנים, עליה הינך נמנה, החלטנו בזה למחול לך על הפשע החמור תוך אזהרה, כי לא תוסיף עוד בעתיד לעשות כפי שעשית...

מיד הוחזרו לי אקדחי ותחמושתי; שבתי לבסיס בית־החולים להמשיך במילוי חובותי. בכך הוסר מעלי צילו של משפט־שדה ותמו בזה מעשי הנקמה ברוצחי בני עמנו. אולם לא תמו עוד החשבון ופרקי הנקמה במשנאינו ואויבינו. מעתה ואילך ייעשו בדרך אחרת. מעלליהם במעשי הרצח לא יינקו ולא תחול עליהם שיכחה! מכאן ואילך שומה עלי לחשב ולשקול כל צעד ופעולה שאעשה. הוספתי לדאוג לרווחתם ולבטחונם של הפצועים, עד לבואו של היום המאושר, הריהו יום ה־26 ביוני 1944, היום בו התאחדנו עם שורות הצבא האדום ביערות הפאליק.

בעיירתי החרבה "הנקייה מיהודים"

יחד עם מספר חברים לוחמים הגעתי לדולהינוב עיירת־מכורתי וגידולי. רובה ככולה עמדה שרופה ומנותצת. אף יהודי לא היה בעיירה. אעפי"כ הרגשנו עצמנו כבעלי סמכות ואדוני המקום. לב כל אחד מבינינו דאב ובכה למראה חורבותיה של עיירתנו אשר שיגשגה ופרחה לפני שנים מספר ואשר הרנינה הוויות וחוויות בירקותה וצבעיה. עיירתי התוססת שהצמיחה שיכבות נוער חולמים סוערים לקראת המחר הטוב והמאושר, השתרעה לרגלי דוממת ומחרישה. דומם כאבן התהלכתי בין ההריסות; דבר לא נותר עוד, פרט לאבני יסוד אחדות. מביתי, בית אמא, אף לא מצאתי יסוד כלשהו.

כך הסתובבנו קומץ יהודים שבי ה"פארטיזנקה" בחוצותיה של דולהינוב. ואלה הם אשר באו מיד אל העיירה: לייבה שרייבמן, לייבל פאלאנט, אברהם פרידמן, גרשון לנקין ודוד מירמן. ימים מספר לאחר מכן הגיעו גם יצחק ראדושקוביץ' ודוד קאז'דן מפלשצניץ ועוד. כבר בימים הראשונים התארגן מתוכנו מעין "איסטרביטלניי באטליון" – "גדוד־עונשין" עצמי בפיקודי והיינו יוצאים למצוד בתוך היערות. לייבל פאלאנט נתמנה כראש המשטרה בעיירתנו. מובן שמשכנו אלינו גם כמה וכמה מבין לוחמינו הפארטיזנים הרוסים ויחד עשינו את העבודה הקדושה – נקמות בצוררינו המרצחים! רבים מהז'נדרמריה ומשטרת השדה, קצינים ומש"קים וכן אנשי "גסטאפו", שרצו והסתתרו ביערות. בפשיטות־פתע ובעת מצוד בלב יערות רגילים היינו לתפוס אותם לא פעם מחנות־מחנות. לכשהכרנו וזיהינו ביניהם שוטר, איש גסטאפו או מלשין מבין האזרחים, לא הרבינו לשחק עימהם. מאוחר יותר החלו ניתכות עלינו פקודות והוראות: "אין לירות באף אחד! על מעשים מעין אלה יכולים לשלם ביוקר ואף להישלח לגדוד העונשין... את האשמים הנתפסים יש להעמיד לדין!".

לא היה מנוס; הכרח היה לנהוג אחרת. מ"שלטון עצמי ללא ביקורת" – אל משטר של פקודות והוראות ומשמעת בלתי־מופרות. בקריביץ' התיישב כבר תובע כללי ויחידת נקוו"ד איזורית. נאלצנו להסתגל לסדרים החדשים – להביא את הפושעים והמרצחים לערכאות ולנקום נקמתנו בדרכים משפטיות. היותי ביחסים מצויינים עם שלטונות האיזור, נציגי התביעה הכללית והנקוו"ד המקומיים הקלה עלינו את המלאכה. לא ישבנו בחיבוק ידיים...

כך עמדנו יחידים מיותמים וספורים; בודדים ואבלים. זועמים גם נוקמים במרצחינו הפעילים והמלשינים המסיתים שעמדו מן הצד. זכרנו ואף נזכור תמיד – עד רגע אחרון ועד כלות נשמה בקירבנו – את כל צעירי דולהינוב והסביבה, אשר נחלצו לחרוף נפשם כפארטיזנים ולחמו בצוררינו על כבוד אדם ויהודי ולא זכו להיות עימנו עתה. הם נפלו בקרבות ונקברו לעיתים בלב יער, אי־שם בקבר מיותם ובודד. הנה הם ניצבים לפנינו; שמם וזיכרם ינון לנצח בלבבותינו ויירשמו בספר התולדה של דור אחרון!

מולקה קוריצקי	זלמן פרידמן	שמעון גורדון
חיה שולקין	מרדכי גיטליץ	מתתיהו שימחוביץ' (הורודוק)
חיינה שולמן	מרדכי ומינה חדש	שמעון קיידנוב (קריביץ')

שמעון מאירסון	זליג קוזניץ	ישראל איינבינדר (קורניץ)
גרשון מאירסון	מיצ'יה פרידמן (פוסטאב)	שפריירגן (פלשצניץ)
מאשקה דימנטשטיין	חנוך (הניך) פרידמן	פייבע רודניק (רדושקוביץ')
אברהם־יצחק שוסטר	פייבה לווין (רדושקוביץ')	דוד גלזר (דוקשיץ)
ישראל רודרמאן	יזרעלסקי (רדושקוביץ')	מנשה קופילוביץ'

תהילה וכבוד לזיכרם! תהא נפשם צרורה בצרור החיים של עמנו. בכל אתר ואתר ניקמתנו היתה ותהיה גם ניקמת דמם השפוך.

אכן, היתה זו שמחה ללב; הנקמה שיככה קצת את הזעם המפעפע, מרתיח הדם ומעכיר לשד המוח. אך בלילות – עת נשארתי לבדי, לא היה מנוח... בודד ועריריי אכלתי נפשי. על אשתי במרחקים לא ידעתי דבר וילדתי טרם היתה עימי לידי. כבדו עלי השממה והחורבן בעיירתי. בחפצי היה לעוזבה ואף לא לשוב עוד אליה לעולם. אולם לאן אלך וכיצד אפנה למקום כלשהו? הריני קשור לתפקיד בו רציתי ובחרתי; בנוסף לכך האמנתי ובטחתי כי אשתי חיה וקיימת ומחפשת אחרי. רק לאחר מחצית השנה בערך, בראשית מארס 1945, יכולתי כבר לעזוב את העיירה.

בינתיים המשכתי בעבודת הנקוו"ד בעיירתנו בעוד טרם הגיעו אליה כמה משפחות "שבי הפינוי" מרחבי ברית־המועצות – מסיביר ומהקהילות המועצתיות של מרכז אסיה. לאט לאט התלקטו כעשר משפחות אשר שבו לעיירה, בנסיון לשקם חייהן בה. עוד אחדות לא חזרו כלל אליה אלא התגוררו זמנית במקומות אחרים בסביבה. על כל אלה לא אתעכב ולא אפרט. בטוחני שרבים עוד יספרו על כך. כבר אז ניעור בין השבים הרצון לעקור ולנדוד הלאה; לעבור לפולין ומשם הלאה. אחרים לא חזרו למקומותינו. בתוקף תחולת "הסכם השבות" שהעניק זכות לאזרחי פולין בבריה"מ לשוב לארצם, נסעו גם הם ישר לפולין. דומני שאיש לא העלה על דעתו להשתקע בעיירה לאורך ימים; שהותם היוותה תחנת־ביניים. הארעיות והבלימה הורגשו בכול. אנוכי ומספר חברים ראינו לנו יעוד להמשיך בנקמותינו, אולם ידענו נאמנה כי לא נבנה בה את עתידנו. תוך אווירה זו של ארעיות ושקידתנו על משימות נקמותינו נקראתי יום אחד בסוף אוקטובר 1944 ל"סלסובייט" (מועצת העיירה) בדולהינוב. היו"ר הושיט לי גלויית־דואר באמרו: סגלצ'יק! אשתך בחיים. בגיל ורעדה קראתי את הגלויה שנכתבה מסטאלינגראד ולבי רחב. השיבותי מיד אך שוב נשארתי ללא מענה, שוב ניתק הקשר... לאחר חודש ויותר – בסוף נובמבר או ראשית דצמבר 1944 – שוב נתקבלה גלוייה השואלת וחוקרת אם עודני בחיים. היא היתה בעיר יארוסלאב ונתאפשר אז הקשר בינינו.

החילותי לטפל בסידורים להביאנה אלי ולא היה זה פשוט ביותר. כעובד הנקוו"ד ניתנו לי צווי־תנועה ורשיון נסיעה לשם. יצאתי אל המקום ולקחתיה.

כאן גם המקום לספר על החזרת בתי אלי לאחר שובי מהפארטיזנקה. משך כל העת היתה כידוע אצל ידידים מבין האיכרים באזורי הפארטיזנים וככל האפשר בפיקוחי המתמיד. כך גדלה בשנות המלחמה. חמי, אבי אשתי, לא זכה לצערי לגמר המלחמה. הוא נפטר בתוך מחנה־משפחות ממיאדל ביער. ב–1944 היא הובאה אלי לדולהינוב, זמן רב לפני שוב אשתי. בעיית הטיפול היתה מסובכת למדי, אולם מצאתי דרך לפתרון. הכנסתי לדירת מגורי שניתנה לי בעיירה את בריינה כץ,* ניצולה גם היא מ"אקציות" הדמים. סיפור הצלתה הינו מיוחד במינו: היא הצליחה להתחמק בשעת אחת השחיטות מהעיירה ולמצוא מחסה אצל איכרה בכפר מילצ'ה. היא שהתה שם פרק זמן עד שהאיכרה לא אבתה עוד להחזיקה אצלה. לכן באה ליער בשמעה כי יהודים מדולהינוב מסתתרים בו וביניהם אחיינה גרשון יפה. שם היתה בקירבת פארטיזנים ליד מאלינובקה. כמו אחרים הכינה את עצמה ללכת עם שיירת המפונים הראשונה אל מעבר לקווי החזית. ביום המיועד לצאת השיירה התרחשה התקפת־פתע של הגרמנים ובריינה זו נפצעה ונשארה מוטלת בין שיחים עבותים ביער. אנשי האויב לא הרגישו בה וכך נשארה משך שעות יממה ויותר. יחידות ה"אטריאד" נסוגו בעת ההתקפה ליער אחר ושבו למחרת אל מקומם. קשר שלנו בשם דובנייביץ' הודיענו על הימצאה של בריינה הפצועה ביער. בלכתו לבדוק ביער אם נשארו חפצים כלשהם של פליטים גילה אותה. אברהם ואנוכי הלכנו מיד אל המקום ומצאנוה מוטלת שם. כדור פילח את רגלה. מיד הבאנו מים והשגנו מאיכר יוד וחומרי חבישה. רחצנו את פצעה וחבשנוהו. היא אמרה לנו בזו הלשון: אם הינכם רוצים לשמור על חיי ולהצילם, החזירוני אל איכרה פלונית במילצ'ה. וכאן לקחנוה בלילה בעגלה לאותו כפר אל אותה איכרה וביקשנו ממנה לטפל בה תוך אזהרה נמרצת לשמור על חיי האשה. האיכרה הסבירה פנים ובעודה מצטלבת, התחייבה לעשות ככל שתוכל. לאחר חודש שבנו לבקרה. מצבה הוטב והיתה מסוגלת כבר ללכת תוך צליעה. לקחנוה עימנו אל בסיסנו. הצלחנו לסדרה כעבור זמן ביחידת־אספקה ומשק של האטריאד – כמבשלת בהשגחתו של הפארטיזן סאפונוב, קצין לשעבר

* היא זכתה לעלות לאחר מכן לישראל – אל בתה בקיבוץ דפנה וחייתה שם מוקפת בחיבה וכבוד מצד כל חברי המשק – עד לפטירתה בגיל תשעים ומעלה.

בצבא האדום. כך עברו עליה שנות המלחמה, ימי ההסגר והמצוד, הנסיגות וכיוצא באלה.

ארוכה הדרך – מעקירה להתערות בקרקע המולדת

מאסר ומשפט

המשכתי בתפקידי בנקוו"ד בהנהלתו ופיקודו של גורשקוב עד 1948. יחסם של אנשי הנהלת הנקוו"ד באיזור ואפילו במינסק – בירת ביאלורוסיה – אלי ואל יהודים אחרים טוב היה ומלא אמון. איש לא יכול היה להאשימנו ולו ברבב כלשהו. יחסה של המיליציה המקומית והאזורית היה אחר ושונה; כאן נחשפו גילויים של אנטישמיות. אולם יחסינו הטובים עם הנקוו"ד עמדו לנו וכמעט לא הרגשנו בכך. ב–1948 הועבר גורשקוב לתפקיד אחר ויצא את העיירה. גם בפיקודו של קאבליוב – מפקדנו החדש – לא היה רע וניתן לנו להסתדר, אף כי לא היה אישיות בעלת משקל והשפעה. הוא אהב את "הטיפה המרה" וסמך על עוזריו ועובדיו. הוא לא התמיד זמן רב בתפקידו; מנהל נוסף הגיע במקומו. מאז השתנה המצב ולאט לאט החלו "לנפותנו" והחלה פרשת "לך לך". במינסק נתמנה צ'אנובה, איש גרוזיה – מאנשי סטאלין ובריה, למפקד וראש המוו"ד – הממונה על כל יחידותיה של ביאלורוסיה. הלה התנכל ליהודים בכלל ולנו בפרט (בסופו נורה לאחר מות סטאלין). בקיצור: האנטישמיות פעלה והיכתה גלים.

עם שינוי המדיניות בסוף 1948 פוטרתי ממשרתי. נקראתי אל המפקד והוא שאלני, אם נכונים כל הפרטים אותם מסרתי בשאלות קבלתי? אישרתי את נכונותם. נשאלתי מתי עזבו אחיותי ואחי את גבולות המדינה והשיבותי בהתאם לעובדות. ימים מספר לאחר מכן הודיעני המפקד: סגלצ'יק, הנך מפוטר ממשרתך. ההוראה האחרונה שקיבלנו מהמרכז מצווה לפטר כל עובד אשר לו בני־משפחה או קרובים בחוץ־לארץ. עובדה זו כמובן פגעה ביהודים. תוך כך טפלו עלי "האשמה" נוספת: משך הזמן בניתי והקמתי את ביתי ברדושקוביץ'. זה נתקבל בעין לא יפה ובחשדנות. מכרתי את בית חמי במיאדל; כפארטיזן לשעבר ניתנו לי עצים וכל הדרוש חינם אין כסף. שכר־עבודה לא היה יקר ביותר ומפעם בפעם נעזרתי בשלושה גרמנים שבויי־מלחמה שעבדו אצלנו כמטפלים בסוסים. "האשימוני" איפוא גם ב"ניצול שבויי־מלחמה לצרכים פרטיים" – עובדות מנקרות עין ומעוררות קינאה.

כך מינה לי גורלי להיות גם אסיר במדינה הסובייטית; כך נגזל ממני החופש ואיבדתי את זכותי לחיות כאזרח חפשי במדינה – למענה הקרבתי את חיי בלוחמה נגד האוייב הנאצי – אויבו האכזר והאיום של היהודים בכל אתר ואתר.

אשתי והילדים נשארו ללא תנאי־קיום מינימאליים. עתה עמדו להשליכם החוצה מביתי שבניתי עקב זכויותי בזיעה ועמל – אשה לבדה עם בת חמש ופעוט בן שלוש! אשתי התנגדה לכך בכל כוחה. סו"ס נמצאה דרך; רק חצי מהבית הוחרם והיא נשארה עם הילדים בחציו השני. אך מאין תביא טרף לילדים? מה יאכלו? וכאן בא לעזרה חברי וידידי הנאמן לייב מינדל. הוא עזר לנו הרבה. הוא כלכל את משפחתי משך כל שנות מאסרי אף לי התמיד לשלוח חבילות לבתי־הסוהר (לאחר המשפט) ולמחנות הכפייה בהם שהיתי.

ממינסק הועברתי לאחר חריצת גזר־הדין לבית־הסוהר בהומל. היה זה כלא מעבר וממיין; כאן הייתי במערבולת־אדם. אלפי בני־אדם היו שם ובתוכם גם יהודים רבים. למזלי שהיתי שם זמן קצר בלבד ונשלחתי לארכאנגלסק – עיר בשפך הדווינה הצפונית לים הלבן – למחנה עבודות־כפייה. לאחר מכן שוב טולטלתי למחנה אחר. העבודה היתה קשה מאוד; הוצאנו וסחבנו בתחילה קורות עץ מהנהר. לאחר מכן הופרדנו כארבע מאות אסירים וגם אני ביניהם והועברנו למקום אחר במרחק 20 קילומטר מארכנגלסק.

שיחרור ממחנות הכפייה ודרכי ציונה

במורמאנסק לא התמדתי זמן רב בעבודת הקמת הגשר. כאן ניתנה לי האפשרות לעבור לעבודה קלה יותר. בהיותי בארכנגלסק הקנה לי חבר מבין האסירים – ספר במקצועו – ידיעות בסיסיות בספרות. "עתיד אתה להפיק תועלת מזה בעתיד..." אמר. ואכן, בבואי למורמאנסק התוודעתי לספר, איש לא רע מטבעו; באמצעות מתנה כלשהי לקחני אליו לעבודתו והתמדתי עימו משך שנה וחצי. תנאי חיי הוטבו בהרבה לעומת התנאים במחנה הכפייה, אם כי לא הייתי חפשי.

פדותי המקווה והתרת אסוריי להן ציפיתי כל יום ושעה–שעה, באו לי במפתיע. ידידי ורעי לייב מינדל לא נח ולא שקט; הוא שקד ועמל להטבת מצבי ולרווחת בני־משפחתי שנשארו ללא משען־לחם. הוא לא נלאה גם לעמול לשם שיחרורי, אלא שלא תמיד ידע לאן לפנות וכיצד

לפעול. לאחר גישושים ולבטים רבים החליט לפנות אל טימצ׳וק – ממלא מקומו של הממונה על התיכנון הממלכתי המרכזי במינסק. ידיד האדם הזה, קומיסאר "מסטיטיעל" לשעבר, נחלץ לעזרתי. הוא שאל את מינדל על מה ולמה לא הקדים לבוא אליו ופנה אליו כה מאוחר. מיד כתב בקשה לחנינה אל נשיאות הסובייט העליון והרים על נס את פעילותי הפארטיזנית ומלחמתי להגנת המולדת הגדולה; כמו"כ תיאר והזכיר כל הצל"שים והאותות שניתנו לי. בקשתו זו נענתה בחיוב תוך זמן קצר. בקבלו את ההודעה טלפן טימצ׳וק אל ל. מינדל והודיעו על כך. מינדל שיגר לי מברק ותוך יומיים נתקבלה ההודעה במחנה. נקראתי למשרדו של מפקד המחנה שהודיעני על פדותי ממאסר. היה זה בחודש מאי 1956 מאז מאסרי ב–1949. כך שוחררתי מבית־הסוהר.

שבתי אל ביתי, אל אשתי וילדינו בראדושקוביץ׳; בבית אשר בניתי שם מצאתי שכן שתפס את מחציתו. החילותי לשאת ולתת עימו על פינוי המחצית והצלחתי בכך. שוב הייתי "בעל־בית" ואיכשהו התחלתי לעבוד. אלא שנתברר לנו עד מהרה, כי חיינו תלויים על בלימה. אין טעם להם ואין שחר, לא תכלית ולא עתיד. ידענו שאין עוד מקום לנו, לא בראדושקוביץ׳ ולא בדולהינוב ולא בכל הסביבה. אל עיירתי דולהינוב באתי רק בימי הזכרה לקדושינו. ציפינו לרגע והוא בא. בשלהי אותה שנת 1956 שוב ניתנה אפשרות שיבתם של אזרחי פולין בבריה"מ למדינתם על בסיס הסכם השבות. מיד פנינו וביקשנו מתן רשות לעבור לפולין, אלא שלא כל כך קל עלתה בידנו העקירה. שלטונות ביאלורוסיה התעקשו ולא אבו להעניק זכות זו – עד ראשית 1958 – מועד בו ניתן לכמה יהודים מראדושקוביץ׳ לצאת והם כיום בישראל. לנו דחקה השעה; לא ראינו עוד אפשרות להמשיך. מכרתי את הבית ועברתי עם המשפחה לווילנא – בירת הריפובליקה הליטאית. לאזרחי ליטא ניתנה האפשרות ליציאה ביתר קלות. רשות ישיבה בווילנא לא הוענקה לנו; נרשמתי איפוא בנובו־ויליייקה הקרובה ושכרתי דירה במקום הקיט וולוקומפייה – בה היו אשתי והילדים, ואנוכי טיפלתי במרץ בהכנת הדרכונים והמיסמכים הדרושים. חבר יהודי סייע בידי להשיג אצל הממונה על מחלקת הדרכונים את כל הדרוש וכמובן שלא בחינם אך סו"ס ניתנה האפשרות להתקדם.

הנה הגענו לישראל

בשלהי נובמבר 1957 עזבנו את וילנא ועברנו לפולין. בנקודת

הריפאטריאציה שהינו חודש ימים ונשלחנו לוורוצלאב (ברסלאו לשעבר). שם שכרנו דירה לגור בה, לאחר שנתברר כי לשם קבלת דירה מטעם מוסדות הקליטה הממשלתיים ניאלץ לנסוע לדז'ירז'נוב. לא רצינו עוד לנדוד.

ב–20 באוקטובר 1958 דרכה רגלנו על אדמת ישראל. כוח תיאורי דל ולא אעצור כוח לתאר את המון חוויותי והרגשתי עם בואי לארצנו ישראל.

התבססתי יפה. משך שנים אחדות הקימותי רפת ופרות מספר בה וגם משק לא מבוטל בעזרת רעייתי ובני. הענקתי לימודים והשכלה לבנים.

ניתן היה לחשוב שהכול הולך למישרין. נתבססנו. היינו חקלאים במושב. דומה היה כי לא יוסיפו עוד עננים להקדיר את שמי חיינו. נוסיף ונראה חיים בארצנו. נזכה ונראה נחת מבנינו ונטפח נכדים...

אולם לא נסתייע הדבר. חליתי קשות ולא הספיקו עוד כוחותי... נאלצתי להחליף מקום שבתי ולעבור לאקלים יבש יותר. נאלצתי למכור את המשק ולעבור לערד. גם כאן נוסיף וניאחז באדמת ארצנו – עד כלות הנפש, עד אחרון הימים שנועדו לי. אוסיף ואטפח קשרים עם חברים פארטיזנים, אחים לנשק אשר נקבצו עימי כאן. נוסיף להתקבץ במועדי אזכרות לקדושי דולהינוב, מיאדל ועיירות סביבתנו. לא נשכח ולא נשכיח את העבר. תמיד יחיה בקרבנו. אף ניטע זכרו בלב בנינו ונכדינו.

אריה־לייבל פאלאנט ז"ל

מיין לעבנס־געראנגל און איבערקומעניש
אין גרויל־פינסטערע יארן

מיין לעבנס־גאנג ביז דער נאצישער מלחמה

אין דאלהינאוו בין אין יאר 1908 אויף דער וועלט געקומען. מיין אנטוויקלונג און לעבנס־גאנג אין די קינדער־יארן איז געווען נארמאל מיט אלע קינדער צוגלייך. מיינע עלטערן – צווישן די מער אנגעזעענע און פארמעגלעכע בעלי־בתים (אין קיין פאל ניט "נגידים") – האבן מיר געגעבן די אנגענומענע דערציונג אין יענע יארן, פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. געלערנט אין "חדר", פריער ביי א מלמד אדער מלמדים; שפעטער אין דער פוילישער "אלגעמיינער" פאלקסשול – אין דער אזוי גערופענער "שקאלא פאוושעכנא", וועלכע איך האב געענדיקט אין יאר 1921. מיינע עלטערן האבן געפירט א לעדער־געשעפט און דערצו א ווארשטאט פון קאמאשן־מאכעריי און שיך־פאריכטונג. שפעטער האב איך מיט זיי אויך געארבעט צוזאמען. אזוי איז געווען מיין לעבנס־גאנג ביז צום שטעלן זיך צום פולישן מיליטער, אין יאר 1931. נאך מיין

צוריקקער אהיים, האב איך אינדערהיים חתונה געהאט מיט פייגטשע גיטעלזאן פון דאלהינאוו – א בעל־בתישע טאכטער און געמאכט א לעבן. אין א קורצער צייט ארום זיינען מיינע עלטערן עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אזוי ווי ס׳איז שווער געווען מיט סערטיפיקאטן (ווען ניט וואלטן מיר ווארשיינלעך אויך מיטגעפארן), האב איך איבערגענומען דעם געשעפט מיטן ווארשטאט און געבליבן זעלבסטשטענדיק. אזוי ביז 1939 – ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און חורבן פון פוילן.

דעם 17טן סעפטעמבער 1939 זיינען די סאוויעטישע מיליטער־פארמאציעס אריבער די גרענעצן און פארנומען מערב־ווייסרוסלאנד, און אט זיינען מיר שוין געווארן סאוויעטישע בירגער. אין ליכט פון די געשעענישן און נייע באדינגונגען פונ׳ם קאמוניסטישן רעזשים האב איך מיין געשעפט ליקווידירט און בין אנגענומען געווארן אויף א פאסטן, אלס לייטער פון דער פייערלעשער איינהייט אין שטעטל. די סאוויעטן האבן מיך ניט גערעכנט און ניט אנגענומען פאר א געוועזענעם סוחר, א "לישעניעץ", א ניט גלייך־בארעכטיקטן. געדעקט האט מיך דער ווארשטאט פון שיך־פאריכטן און קאמאשן־מאכער און מיין ארבעט. בין איך דערפאר ביי זיי געבליבן "כשר". אזוי האב איך געארבעט אין דער פייערלעשער־פארמאציע, וואס איז אממערסטן באשטאנען פון יידן און איז געווען אונטערגעווארפן די ארגאנען פון נ.ק.וו.ד. אזוי ארום בין איך ניט איינמאל גערופן געווארן אנטייל צו נעמען אין אקציעס און אונטערנעמונגען וואס האבן ניט געהאט די מינדעסטע שייכות מיט פייערלעשער און לעשן פייער...

מיין ארעסט און פארטרייבונג

דעם 22טן יוני 1941 איז היטלער דייטשלאנד באפאלן און פון אלע זייטן שווער אטאקירט סאוויעטן־רוסלאנד. אין פארלויף פון דער ערשטער מלחמה־וואך זיינען די היטלעריסטישע מחנות אריבער מינסק ווי אויך ווייטער. אין אונדזער אן א זייט פארווארפן שטעטל זיינען זיי אריין ערשט זונטיק דעם 29סטן יוני 1941. אין זעלבן טאג בין איך שוין פארהאלטן געווארן.

שוין ביים אריינקומען פונ׳ם דייטשן מיליטער־גארניזאן, זיינען אין שטעטל צוריקגעקומען קינדער פון פארשיקטע משפחות, וואס זיינען געזעסן אין ווילייקער, מאלאדעטשנער און מינסקער טורמעס, אדער

סתם ארויסגעפירט געווארן. זיי האבן געטענה׳עט אז איך פערזענלעך האב פאראורזאכט דעם ארויסשיקן פון זייערע משפחות. מיינע טענות, אז ניט איך בין געווען דער גורם נאר די נ.ק.וו.ד. מאכט, האבן ניט געהאלפן. זיי האבן גלייך געבראכט דייטשן צו מיר אין שטוב באשולדיקנדיק מיך אז איך בין א קאמוניסט, א פונקציאנער פון נ.ק.וו.ד. און איך האב זייערע עלטערן ארויסגעפירט. אן אפיציר האט פאראַרדנט מיך צו נעמען. מיינע רייד האבן ניט געהאלפן; זיי האבן מיך גענומען.

דער דייטשער שטאב איז געשטאנען ביים קאטוילישן גלח; אהין בין איך אויך געבראכט געווארן און ארייגעזעצט געווארן נעבן קלויסטער. מיינע א מומע – קעלע פופמן, וואס איז געווען אין פריינטלעכע באציאונגען מיטן גלח, איז ארומגעלאפן און האט אינטערווענירט ביי אים ווי אויך ביי אנדערע מען זאל מיך באפרייען. דער גלח האט זיך אויך ארייגעמישט און באמיט זיך זייער פיל וועגן דעם – ליידער פרוכטלאז! ס׳האט ניט געהאלפן. איך בין פארשפארט געווארן אליין, און געהאלטן געווארן כדי צו דערשאסן ווערן...

די מיליטער־איינהייט וואס האט מיך פארהאלטן האט זיך באוועגט אלץ מערער צום פראנט און האט באדארפט פארלאזן דאס שטעטל. גראד דעם זעלבן טאג פארן פארלאזן אין דער ריכטונג צו מינסק האבן זיי פארכאפט א קליינע גרופע רוסישע קריגס־געפאנגענע. ניט האבנדיק קיין שום באפעל וואס צו טון מיט מיר ווי אויך מיט די געפאנגענע, האבן זיי אונדז מיטגענומען. אויפן וועג – זיצנדיק אין אויטא מיט די וואס האבן מיך פון שטוב צוגענומען – איז פארגעקומען א רוסישער פליי־אנגריף. מיר זיינען דאן ארייגעפארן אין א וואלד, איבערצוווארטן די באמבארדירונג. נאך פאר דעם האב איך אויפגעכאפט פון זייערע רייד אין אויטא, אז די אלע רוסישע קריגס־געפאנגענע וועלן ארבעטן און לעבן און בלויז איך – דער ייד, דער קריגס־פארברעכער – וועל דערשאסן ווערן. זיצנדיק אין וואלד א פאר שעה, בין איך געשטעלט געווארן אלס שפילצייג. אלע קריגס־געפאנגענע האבן באקומען צו עסן און מיר האט מען גארניט צוגעטיילט. יעדע צען מינוט האט מען מיר באפוילן איך זאל מיך שטעלן צו א בוים און א דייטש מיטן ״שמייסער״ זיינעם האט זיך פארמאסטן און געצילט – מיך צו שיסן. ער האט אבער ניט געשאסן נאר בלויז געשראקן; מיר איז אבער יעדעס מאל כמעט ארויס מיין נשמה...

אין א געוויסן מאמענט איז צו מיר צוגעשטאנען איינער א רוס וואס איז געווען צווישן דער גרופע פון די געפאנגענע. ער איז געווען אנגעטון אין ציוויל־קליידער און האט גוט געזען, ווי אזוי זיי האבן זיך צו מיר באצויגן. ער האט מיר דאן שטיל פארטרויט, אז ער איז ניט קיין קריגס־געפאנגענער; ער איז געכאפט געווארן אלס א קאמוניסט א פארטיי־מאן – מיט אלע זיינע דאקומענטן און אפילו מיטן פארטיי־ביכל. זיכער וועט ער דערשאסן ווערן, מיינט ער. אזוי ווי ער קען אבער גוט דעם אומגעגנט ארום, איז אפשר א פלאן, מיר ביידע זאלן זיך א לאז טאן צו לויפן איבערן וואלד... אפשר וועט אונדז געלונגען צו אנטלויפן און אלעס פארמיידן... זיין געדאנק האט מיך באמת געצויגן אבער אוממעגלעך אויסצופירן. מיר זיינען גאר שטרענג געהיט געווען. מיר ביידע ווי אלע ארום אונדז זיינען דערוויייל געבליבן זיצן. אינדעם איז אנגעקומען א גרעסערע וואך און אונדז אלע געהייסן גאר שנעל ארויסלויפן פונ׳ם וואלד. כ׳האב מיר געטראכט: "ווי באלד זיי הייסן לויפן, וועלן זיי אונדז אוודאי נאכשיסן"... האב איך באשלאסן צו לויפן דער ערשטער און הערנדיק איין שאס בלויז וועל איך מיך אפטראגן און לויפן אין וואלד. אזוי איז טאקי געווען; איך בין דער ערשטער געלאפן און ניט געהערט שיסן. אפלויפנדיק שוין א קילאמעטער צי נאך מערער, בין איך שטיין געבליבן ביי א דייטשן לאסט־אויטא. מיטן ערשטן קוק שוין באמערקט לאפאטעס אין לאסט־קאסטן. ווידער איז מיר א געדאנק אדורך: אט הייסט מען אונדז גריבער אויסצוגראבן... באלד נאכדעם ווערן מיר דערשאסן... לויטן באפעל האבן מיר זיך ארייגעזעצט אין דער לאסט־מאשין און אפגעפארן, צווישן די מיטפארנדע אין אויטא בין איך געווען איין ייד צווישן צען רוסן. נאכן אפפארן א 3 – 4 שעה זיינען מיר דערפארן און געבראכט געווארן אין א לאגער פון קריגס־געפאנגענע – פון דריי זייטן פארצאמט און ביי דער אפענער זייט א באוואפנטע וואך־איינהייט, דער לאגער האט זיך געפונען גאר נאענט ביי א טייך אין א פארלאזטע וואסער־מיל. מען האט אונדז איבערגעגעבן דעם וואך־קאמענדאט – אונטערשטרייכנדיק אז אלע זיינען קריגס־געפאנגענע – איין ייד בלויז איז א קריגס־פארברעכער, ער איז ציוויל־געקליידעט און מוז דערשאסן ווערן.

ארייגגייענדיק אין לאגער איז מיר איינגעפאלן א געדאנק: כ׳דארף פטור ווערן פון מיינע ציוויל־בגדים, אפשר וועט עס מיר העלפן זיך ראטעווען. איז אויב אזוי – אומר ועושה – גערעדט און געטון. שוין אין א פאר מינוט ארום האט א געפאנגענער אנגעטון גערן מיין ציווילע

מארינארקע (די אלע געפאנגענע זיינען געווען ארומגעריסן פון אלע זייטן). איך בין געבליבן בלויז אין א העמדל. אזוי איז אויך אריבער די ערשטע נאכט אין דעם צייטווייליקן לאגער פון קריגס־געפאנגענע – ניט ווייט פון שטעטעלע קאמען־גאראדאק – מינסקער געגנט. כ'האב מיך געהאלטן פעסט ביי מיין באשלוס – שטענדיק וואכזאם צו זיין און אלעס זען מיט אפענע אויגן – אפשר וועל איך ארויס פונ'ם קלעם. אינדערפרי אויף מארגן איז ווידער געבראכט געווארן א גרעסערער טראנספארט געפאנגענע. מיט גרויס אינטערעס און נייגעריקייט האבן מיינע אויגן באקוקט די נייע פנימ'ער און געזוכט צו טרעפן אפשר א באקאנטן. און ווירקלעך האב איך געזען צווישן די ניי געבראכטע א באקאנטן פאליאק, וועלכן כ'האב נאך געקענט פון ווילנע. ער איז געווען דארט א שאפער. מיר האבן זיך באלד דורכגערעדט; דערציילט האט ער אז ער איז אין ציוויל פארהאלטן און אהער געבראכט געווארן, ניט וויסנדיק צו וואס און פארוואס. כ'האב גענומען איינטענה'ען מיט אים ער זאל גיין אין דער וואך קאמענדאנטור בעטן פאר אונדז ביידע – צוויי קאמעראדן – ציווילע פאליאקן און קיין קריגס־געפאנגענע – מען זאל אונדז באפרייען און לאזן גיין. ער האט מיך געפאלגט און אוועק אהין. די וואכלייט האבן אים ניט פארשטאנען, ווייל ער האט גערעדט בלויז פויליש. מען האט געבראכט צו אים א דאלמעטשער וואס האט אים יא פארשטאנען און האט אים געפירט אין שטאב. ער איז טאקי אין א האלבע שעה אומגעפער שוין געווען צוריק מיט דעם באפרייאונגס־שיין, אבער ליידער! בלויז פאר אים!

צומארגנס זיינען געקומען אין לאגער דייטשע אפיצירן מיטן זעלבן דאלמעטשער אויפקלייבן און צונעמען ביי די קריגס־געפאנגענע געלט און אלע ווערט־זאכן וואס זיי האבן מיט זיך. אנטשלאסן בין איך דאן צוגעשטאנען צום דאלמעטשער און געפאדערט אומבאדינגט מיך צו באפרייען, איך בין ניט קיין קריגס־געפאנגענער, איך בין צופעליקערווייז אומשולדיק ארייגעפאלן, אומקערנדיק זיך פון דער ארבעט. כ'האב גערעדט מיט אים פויליש; ער האט מיך אויסגעהערט און דערציילט די אפיצירן וואס איך פארלאנג. זיי האבן פאראדנט מען זאל מיך באפרייען. כ'האב אבער פארלאנגט אז מען זאל מיר געבן אויך א דאקומענטאלן באפרייאונגס־שיין. אויף דעם זיינען זיי ניט איינגעגאנגען; דאס קען ארויסגעבן נאר דער הויפט־קאמענדאנט אליין – ער איז אבוועזנד און איך מוז ווארטן.

כ'האב מיך אנטשלאסן צו ווארטן, ווייל באפרייט ווערן און

אוועקגיין אן א באשייניקונג שטעלט מיך אין סכנה ווידער פארהאלטן צו ווערן. איך בין נאך צוויי טעג געבליבן אין לאגער ביז מען האט פאראָרדנט אונדז אלע איבערצופירן אין הויפט־לאגער פון מאלאדעטשנע. גלייך האט מען אונדז אויסגעשטעלט אין צוויי רייען, כ׳האב אויפגעהויבן מיין האנט און ארויס פון דער ריי, באמערקנדיק דעם זעלבן דאלמעטשער ארום די אפיצירן. איינער פון די אפיצירן האט געפרעגט: "וואס ווינשט דער קריגס־געפאנגענער?" דער דאלמעטשער האט זיך דערנענטערט און מיך דערקענט. כ׳האב אים ווידער אנגעמערקט, אז מיט צוויי טעג פריער האט מען מיך שוין געוואלט באפרייען און איך בין געבליבן ווארטן אויף א שריפטלעכע באשייניקונג. וואס האב איך איצטער צו טון אין מאלאדעטשנע מיט קריגס־געפאנגענע? איך בין דאך א ציווילער בירגער! דער דאלמעטשער האט איבערזעצט מיינע טענות און די אפיצירן האבן מיך באפרייט מיט א פאסנדער באשייניקונג.

נעזנד – געוואנדערט און פארוואגלט

עס איז שוין געווען א שפעטערע שעה נאכמיטאג ווען איך בין ארויס פונ׳ם לאגער, פרייטיק דעם פערטן יולי 1941. קודם כל האט זיך פאר מיר געשטעלט א פראגע, וווהין זאל איך גיין? די געגנט ארום איז מיר אינגאנצן אומבאקאנט און איך האב דאך געוואלט אנקומען אין אונדזער אומגעגנט. כ׳האב באשלאסן דעריבער ארייצוגיין אין שטעטל קאמען־גאראדאק און אריינקומען אין א יידישער שטוב – צו דערוויסן זיך, ווי אזוי צו גיין צוריק – אין אונדזער געגנט.

אין שטעטל האב איך מיך פיל ניט ארומגעדרייט; איך בין שטיין געבליבן ביי א הויז מיט אראפגעלאזטע פארהאנגען. "זיכער א יידישע שטוב", האב איך מיר פארגעשטעלט. "מען האט מורא פארן דייטש... פארהענגט מען די פענסטער". כ׳האב שטיל אנגעקלאפט און אריין, געשטאנען איז פאר מיר א יידישע פרוי, וועלכע איך האב גלייך באגריסט מיט א גוט שבת! זי זאל תיכף וויסן, אז איך בין א ייד. די פרוי האט זיך גאר ווארעם צו מיר באצויגן. זי האט מיר אויך געוואלט געבן עסן. כ׳האב מיך אבער העפלעך פון דעם אפגעזאגט ווייל ס׳איז מיר געגאנגען וואס שנעלער זיך דערווייטערן פונ׳ם שטעטל און לאגער. כ׳האב איר בלויז געזאגט, אז כ׳מוז לויפן וואס גיכער און געפרעגט ווי אזוי איז דער וועג אין גרענעץ־שטעטל ראדאשקאוויטש – דארט האב איך געהאט א פריינט. זי האט מיר אנגעוויזן און דערקלערט אז עס איז א מרחק פון 28 קילאמעטער. כ׳האב באדאנקט און גלייך אוועק.

באקומענדיק די באפרייאונגס־באשייניקונג בין איך פארזאגט געוואָרן דורך די דייטשע אפיצירן, צו גיין בלויז מיטן הויפּט־שאסיי כדי ניט פארהאלטן צו ווערן דורך אנדערע פאליציי־לייט אדער זשאנדארמעריע – בין איך אוועק טאקי גלייך מיטן שאסיי. א שטארקע באוועגונג האט זיך געלאָזט מערקן אויפן וועג – אין דער פארקערטער ריכטונג. פיל־צאליגע מעכטיקע טראנספארטן פון דייטשן מיליטער האבן זיך באוועגט צום פראנט. איך בין זיך רויִק און געמיטלעך געגאנגען מיין וועג.

כ׳האב טאקי געפונען דעם וועג צו דעם יידן וואס כ׳האב געזוכט; אלע זיינען געווען אויסבאהאלטן. כ׳האב שטיל אנגעקלאפט און מען האט געעפנט. אבער אין שטוב האבן זיי מורא געהאט מיך צו האלטן. מחמת דער געפאר פון א פרעמד און בייז אויג האבן זיי מיך אריין געפירט אין א סטאדאלע אויסערן הויז. דער ייד האט זיך פאר דער מלחמה באשעפטיקט מיט ערד־ארבעט און געהאט גרויסע סטאדאלעס. ביז וואס ווען האב איך מיך באהאלטן אין סטאדאלע. אויף מארגן – ווי כ׳האב געהערט האט מען שוין ווידער געכאפט אויף ארבעט – האב איך איינגעזען אז עס איז ניט קיין תכלית צו בלייבן דא זיצן; כ׳מוז זיך אפטראגן און גיין ווייטער... מיין באשלוס איז געווען אנצוקומען אין ווילנע; געמיינט האב איך און געהאפט, אז דארט וועט מיר לייכטער זיין איבערטרייבן די שווערע און מוראדיקע צייט.

סטאציעס צו פוס זיינען געווען: איליע, קארעניץ; א הויף פון א גוטבאזיץ און ווידער קארעניץ, ׳סמארגאן און סאל – אלץ אויפן וועג קיין ווילנע. פון ראדאשקאוויטש האב איך מיך פארנומען צום שטעטל איליע – א גרויס שטיק וועג און ביי א 30 קילאמעטער פון דאלהינאוו. געדארפט האב איך אויפן וועג דורכגיין א בריק אויפן טייך ווילִיע וואס איז אן קיין שום צווייפל באוואכט געווען פון דייטשן און זייערע נאכשלעפער. קיין אנדער וועג אבער איז מיר ניט געבליבן. כ׳האב מיך דערנענטערט צום בריק. די שטייענדע וואכמענער אויפן בריק האבן מיר געהייסן שטיינבלייבן און ווארטן. א מיליטער טראנספארט צום פראנט איז גראד אדורך אויפן בריק; איך האב מיך אפגעשטעלט און צוגעווארט.

דא האב איך געהאט א פאר פיינלעכע מינוטן ביז מען האט מיך געלאזט גיין ווייטער.

כ׳בין גלייך אוועק מיין וועג און דערנענטערט זיך צו איליע, און דא

האב איך דערזען א מענגע לויפנדע פויערן מיט זעק אין די הענט אין שטעטל גלייך... און איך ליידער מוז דווקא אריין אין שטעטל... כ׳האב שנעל און גאנץ לייכט געפונען א דאלהינעווער – איינעם א שמיד, פייטל האט ער געהייסן, די פאמיליע זיינע האב איך פארגעסן – א ייד א קבצן, ניט געווען ביי אים וואס צו ראבעווען. אבער געוווינט האט ער צווישן קריסטן, אין א ניט יידישער גאס. גראד ביי אים האבן פארמעגלעכע איליער יידן באהאלטן זייערע ווערט־זאכן.

אינמיטן באהאנדלען די פראגע ווהין זאל איך אוועק און ביי וועמען זוכן א באהעלטעניש, האבן דארפישע פויערן אויפגעבראכן די איינגאנג־טירן און שוין זיינען זיי צו אים אין שטוב אריינגעלאפן. איך בין שנעל ארויס אויפן הויף אויסזוכן ווו קען איך מיך באהאלטן – און אוועקגעפאלן פלוצלונג צווישן עטלעכע פארזייטעביימלעך. איך בין דאך געווען זייער מיד, דערצו הונגעריק און אפגעשוואכט פונ׳ם וועג. כ׳ווייס ניט ווי לאנג האט עס געדויערט; אז כ׳בין ווידער צו זיך געקומען האט פייטל דערציילט, אז שכנים זיינע – פאליאקן, האבן פארטריבן די "פרעמדע" דארפישע און ניט געלאזט ראבירן. זיין מורא און זארג איבער מיר איז אבער ניט געמינערט געווארן.

אזוי האבן מיר ביידע איינגעזען אז ס׳איז פאר מיר ניט קיין באהעלטעניש. כ׳האב באשלאסן גיין אפצוזוכן א גוטן באקאנטן מיינעם פון מיין בראנזשע, מיטן נאמען קלמן. ניט שווער איז מיר אנגעקומען אים צו געפינען; כ׳בין שוין ניט ווייט געווען פון זיין שטוב, האב איך באמערקט ווי עמיצער קוקט ארויס דורכן פארהאנג און דערווייטערט זיך תיכף... כ׳האב מיך דערנענטערט צום הויז־אריינגאנג און גאר שנעל האט זיך די טיר געעפנט.

לאנג, גאר לאנג הט זיך קלמן ניט בארוייקט פון דער גרויסער פרייד אז איך לעב גאר, נאכדעם ווי מען האט אים געהאט דערציילט אז דייטשן האבן מיך דערשאסן. ער האט מיך אויפגענומען זייער ווארעם. מען האט מיר גלייך געגעבן עסן, און מיר האבן זיך פונאנדערגערעדט, וואס ווייטער? איך האב אויסגעדריקט מיין ווילן צו גיין קיין קארעניץ. דארט האט געלעבט מיינע א שוועסטער; אפשר וועל איך צייטווייליק קענען פארבלייבן ביי איר. ער האט מיך געמאכט אויפמערקזאם אויף דער לויערנדער געפאר אויפן וועג: די סכנה דראט ניט פון בלויז דייטשן; אויך פון דארפישע פויערן. טאקי ניט לאנג זיינען דערמארדעט געווארן א פאר יידן. ער וויל אבער ניט אפהאלטן מיך פון מיין באשלוס.

כ׳האב מיך הארציק און ווארעם געזעגנט מיט קלמנ׳ען אין איליע און אוועק אויפן וועג קיין קארעניץ. כ׳בין דורכגעגאנגען פיל דערפער אויפן וועג; ניט איינמאל האבן דארפישע מיך אויסגעלאכט: ״אנו יעווריײטשיק! ביסטו געלאפן מיט די סאוויעטן און יעצט לויפסטו צוריק...״ פאר באגעגענישן פון דעם מין האב איך מיך געשראקן. ענדלעך האב איך זיך דערשלאגן צו מיין שוועסטער אין קארעניץ. צו דער פרייד פון מיין שוועסטער אז איך בין לעבן געבליבן איז גאר קיין גרענעץ ניט געווען.

געווען איז דאס מיטוואך אינדערפרי, דעם 9־טן יולי 1941, אויפצומארגנס נאך מיין אנקומען אין קארעניץ. דער דייטשער געביטס־קאמיסאר האט באפוילן אז אלע מענער פון 15 ביז 65 יאר זאלן קומען אויפן מארק־פלאץ. אלע אן אויסנאם מוזן קומען; ווען עמיצער קומט ניט און ווערט געכאפט אינדערהיים, וועט ער אויפן ארט מיט דער גאנצער משפחה דערשאסן ווערן... די שוועסטער מיינע האט מורא געהאט און פארלאנגט פון מיר, אז איך זאל גיין זיך צושטעלן אויפן אנגעוויזענעם פונקט. איך אבער בין געווען נאך אנגעשראקן גענוג פון מיין גאנצן דורכגעמאכטן וועג און ניט געוואלט גיין אהין. מיין אנגעשראקענער שוועסטער האב איך געזאגט אז איך גיי טאקי און באמת ניט געגאנגען...

צום גליק זיינען אלע צונויפגעזאמלטע אפגעקומען בלויז מיט שרעק... מען האט יענעם טאג ניט אוועקגענומען קיינעם. נאך א קורצער רעדע און פאראָרדענונגען אז יעדער מוז גיין ארבעטן ווען ער ווערט אויפגעפאדערט, האט מען אלעמען אהיים געשיקט.

בלייבן אבער לאנג אין שטעטל ביי מיין שוועסטער איז מיר ניט מעגלעך געווען; דער ״יודנראט״ האט ניט געקענט פארטראגן אזא מין ״עוולה״ איך זאל בכלל ניט ארבעטן... איך האב מיך באמיט אויסצודרייען, ווייל איך האב מורא געהאט, טאמער זעט מיך א פאליאק פון דאלהינאוו. דער ״יודנראט״ האט זיך אבער מיט דעם ניט געוואלט רעכענען;

אזוי, ניט האבנדיק קיין שום אויסוועג, בין איך אוועק אין הויף ארבעטן ביי לאנד־ווירטשאפט – א 7 קילאמעטער פון קארעניץ, ביי די סאוויעטן איז דאס געווען א ״סאווחאז״. איך האב שוין דורכגעמאכט מיין ערשטן ארבעטס־טאג און גראד דערזען פונווייטן א באקאנטן

פאליאק פון דאלהינאוו. כ׳האב געהאפט אז ער האט מיך ניט געזען און אפשר ניט דערקענט. איך בין זיכער אז ער האט ניט געוואלט און ניט געמיינט אפילו עפעס מיר שלעכטס צו טון. ער איז נאך דעם זעלבן טאג צוריק געפארן אין קארעניץ און אריין דארט צו א באקאנטן יידן, דערציילנדיק אז ער האט געזען לייבל פאלאנטן ארבעטן אויפן פעלד און קומענדיק אהיים קיין דאלהינאוו וועט ער אפגעבן א לעבעדיקן גרוס, ווייל אלע מיינען דארט אז מען האט אים געשאסן...

אז איך בין צוריקגעקומען קיין קארעניץ, איז דער ייד געווען ביי מיין שוועסטער און דערציילט וועגן פאליאק. דעם יידן האב איך גלייך געזאגט אז די כוונה איז א גוטע, די רעזולטאטן אירע קענען אבער גורם זיין חלילה צום שלעכטן... ער וועט זיך ניט באגנוגענען מיטן אריינגיין צו מיין משפחה; זיכער וועט ער אויך וועגן דעם דערציילן אנדערע און אזוי ארום – פון שטוב צו שטוב – וועט שוין דאס גאנץ שטעטל וויסן און ס׳וועט אויך דערגיין צו דער פאליציי און צו די דייטשן.

איך האב אויך באלד באקומען א צווייטן גרוס; יאסקע שעניוק – אן איידעם פון א דאלהינעווער משפחה – א ווילנער געבוירענער – איז אויס מורא פארן דייטש אנטלאפן אהין. ער האט דאס זעלבע איבערגעגעבן קומענדיק צו מיר. גלייך האבן מיר ביידע באשלאסן וואס פריער אוועקגיין קיין ווילנע. אבער ניט אזוי טוט זיך ווי ס׳רעדט זיך; ווי אזוי זשע וועלן מיר זיך אהין אריבערכאפן? ענדלעך האבן מיר געפונען אן אויסוועג: די ציוויל־אמטן האבן זיך געפונען נעבן דער שטוב פון מיין שוועסטער; דער דייטשער פאליציי־קאמענדאנט האט אויך געהאט דארט זיין אמט. ביים קאמענדאנט האט געארבעט א דאלמעטשער א פאליאק. קענענדיק אים א ביסל און וויסנדיק אז 8 אזייגער גייט ער יעדן טאג צו זיין ארבעט, האב איך אים אפגעוואַרט און געבעטן ער זאל אריין מיט מיר צום קאמענדאנט וועגן א באשייניקונג ארויסצופארן אין ווילנע. ארויסנעמענדיק א גוטן זייגערל און אוועקגעבנדיק דעם פאליאק האב איך געזאגט אז דאס איז מיין איינציקער פארלאנג פון אים. ער האט מיר באמת גלייך צוגעזאגט דורכצופירן מיין בקשה מארגן אינדערפרי. ער האט אויך געהאלטן ווארט; ער איז אריין מיט אונדז ביידן – מיט מיר און שעניוקן – וועגן דער געוווּנטשענער באשייניקונג. מיין ביטע איז רעאליזירט געווארן מיט אלע "פיטשעווקעס". דער דאלמעטשער האט באשטעטיקט אז איך בין א ווילנער און גיי אהיים; דער דייטש האט עס זאכלעך אויפגענומען.

ער האט אבער ניט געהאט קיין פולמאכט ארויסצוגעבן אן ארויספאר־שיין קיין ווילנע, די שטאט האט געהערט צו ליטע – אן אנדער קרייז. ער איז איינגעגאנגען בלויז אויף ארויסגעבן א "שיין" ביז אשמענע – דאס לעצטע גרענעץ־שטעטל אויפן וועג קיין ווילנע. האבנדיק שוין דעם "שיין" ביז אשמענע זיינען מיר זיכער געווען, אז ס'וועט אונדז לייכט זיין אנצוקומען אין ווילנע. עס איז אבער בשום אופן ניט לייכטער געווארן; קיין ווילנע זיינען מיר פארלויפיק ניט דערגאנגען.

אין סאלער געטא

דעם זעלבן פארמיטאג – דאנערשטיק דעם 17 יולי 1941 – האבן מיר ביידע, יאסקע שעניוק און איך, אוועקגעלאזן זיך אין וועג. אויפן וועג איז גאנץ שטיל געווען און אפגייענדיק עטלעכע שעה, דורכמאכנדיק אנ'ערך 35 קילאמעטער, זיינען מיר געקומען אין סמארגאן. דארט האבן מיר דערשפירט צוערשט, אז די לאגע ווערט שוין וואס מער דראענד און געפערלעך; יידן זיינען שווער באגרענעצט געווארן אין זייערע עלעמנטאר־מענטשלעכע בירגערלעכע רעכט. מיר האבן שוין אויך געוווסט, אז דער "געטא" איז א ביטערער פאקט: צווי געטאס זיינען שוין אפגעזונדערט פאר יידן: אין שטאט גופא און הינטערן שטאט – פאר אלע געוועזענע יידישע פויערן "ישובניקעס". וועלכע זיינען דארט קאנצענטרירט געווארן און טארן בשום אופן ניט ארײַן אין שטאט אן א ספעציעלער שריפטלעכער דערלויבעניש. האבן מיר באשלאסן דעריבער ניט אפהאלטן זיך מער – ווי מיר האבן פריער געפלאנעוועט – און פארזעצן ווייטער דעם גאנג אין דער ריכטונג פון אשמענע. מיר זיינען אוועק, דורכגעמאכט ווידער א 15 קילאמעטער און מיר זיינען אנגעקומען אין סאל – א שטעטעלע א קליינס אויפן וועג – ביי א 65 יידישע משפחות מיט נאך א פאר צענדליק קריסטלעכע פאמיליעס.

עס איז שוין געווען א שפעטערע נאכמיטאג־שעה און מיר האבן דאך געמוזט אפזוכן א מקום מנוחה אויף נאכט און א פאר טעג צום אפרו. אין שטעטל אויסערן געטא איז וועגן דעם קיין רייד ניט געווען אפילו, זיינען מיר פארשטענדלעך אוועק אין געטא צום "יודנראט". מיר האבן אבער דארט גארניט געפועלט; ס'איז באפוילן געווארן דעם "יודנראט" פון דער דייטשער קאמענדאנטור בשום אופן ניט אויפנעמען קיין פליטים אין שטעטל און יענע וואכן דווקא זיינען פיל יידן פון ארום געלאפן אהין און צוריק. די מיטגלידער פון "יודנראט" מיטן פרעזעס מיכל מגיד האבן אויס מורא פאר דער מאכט ניט געקענט אונדז העלפן.

זיי האבן פארגעלייגט מיר זאלן גיין אין דער פוילישער פאליציי און אויב זייער קאמענדאנט וועט געבן זיין הסכמה, וועלן זיי אונדז קענען אויפנעמען. מיר האבן שוין געמוזט זוכן אנדערע תירוצים, ווייל דער "שיין" קיין אשמענע אז שוין ניט גילטיק געווען.

אדאנק דער אינטערווענץ פון א פוילישן פאליציאנט, וועלכער האט זיך מיט אונדז פאראינטערעסירט, האט דער קאמענדאנט מסכים געווען און אפגעשטעמפלט אונדזערע דאקומענטן מיטן אויפשריפט: צייטווייליקע איינוווינער אין סאל. מיר זיינען גלייך אוועק אין "יודנראט".

די לייט פון "יודנראט" זיינען געווען גאר צופרידן; אט האבן זיי צוויי יונגע כוחות צו דער ארבעט... קליין איז געווען זייער שטעטעלע; די באפעלקערונג פארעלטערט אין גרעסטן טייל און דייטשן האבן געמאנט וואס מערער ארבעטס־כוחות – האט מען אונדז אלס פעייקע ארבעטער אויסגענוצט צו יעדער שווערער ארבעט. וואס האבן זיי געדארפט שיקן זייער אן "אייגענעם" יידן, אז זיי קענען שיקן א "פרעמדן" יידן? מיר זיינען דאך ביי זיי "בעזשענצעס"...

אזוי האב איך אפגעארבעט עטלעכע וואכן ביי יעדער ארבעט, ביז עס איז געקומען א געלעגנהייט צו ענדערן און פארבעסעו׳ן מיין לאגע. דער שטעטעלשער קאמאשן־מאכער איז קראנק געווארן און האט מער ניט געקענט ארבעטן; ס׳שטעטעלע איז געבליבן אן א שוסטער און אן א שטעפער. די דייטשע קאמענדאנטור האט פארלאנגט מען זאל זיי צושטעלן שיך־ארבעט; די פוילישע פאליציאנטן און אנדערע האבן אויך געפאדערט קאמאשן און ס׳איז ניט געווען ווער זאל אלץ צושטעלן. דער "יודנראט" איז געווען אין צוואנג און קלעם, ווו נעמט מען א פאכמאן? דאס האט געקענט "צרות ברייינגען אויפן פוד.." איך בין אוועק אין "יודנראט" און געמאלדן אז כ׳בין בכוח ארויסצוהעלפן; זייענדיק א שוסטער און שטעפער נעם איך אויף מיר יעדע ארבעט אויף דעם געביט. מיין פארשלאג איז אויפגענומען געווארן אלס אן אנזאג און "ישועה" פון דער השגחה – ווי א נייער "משיח" איז אויף דער וועלט געקומען. מען איז גלייך אוועק צום דייטשן קאמענדאנט און מאמענטאל איז געעפנט געווארן אווארשטאט פון קאמאשן־מאכעריי אויסערן געטא, לויט דער פאראָרדענונג פונ׳ם דייטשן קאמענדאנט אין שטעטל.

איבער נאכט בין איך פלוצלונג געווארן א גאר וויכטיקער און נוצלעכער ייד – סיי ביים יודנראט און סיי ביי אלע אנדערע – א

"מלאך־מושיע" פאר אלע. ארבעטנדיק אינ'ם ווארשטאט אויסערן געטא בין איך געווען דער איינציקער, וואס האט געמעגט ארומצוגיין אויסערן געטא. אזוי ארום בין איך געווארן א גאנצער פארמיטלער ביי יידן און קריסטן אין סאל. האט א ייד גדארפט אויסבייטן עפעס ביי א קריסט, האט ער עס מיר געבראכט און איך האב עס שוין דורכגעפירט. בקיצור: מיין לאגע האט זיך געענדערט ווי פון טאג צו נאכט. איך בין שוין בכוח געווען יעדן איינעם בייהילפיק זיין. איך האב געארבעט און פארדינט, געלט האט מיר ניט געפעלט און איך האב אויך ניט באדארפט. האט די דייטשן־מאכט גוזר געווען א אלגעמיינע קאנטריבוציע אויף יידן – בין איך געווען דער וואס האט געגעבן מער פון אלע, איך האב אויך געהאלפן יעדן "נצרך".

וויכטיק איז צו דערמאנען נאך איין פרט: דער עפיזאד וועלכן איך דערצייל איצט האט זיך אפגעשפילט אין א שפעטערן צייט אפשניט; ארום 8־9 מאנאטן זיינען שוין אדורך זינט מיר זיינען "צייטווייליק" געבליבן אין סאל. אנפאנג אפריל 1942, אויב איך האב ניט קיין טעות, איז אונדז אנגעקומען א ידיעה פון קארעניץ אז שעניוק'ס פרוי מיט צוויי קינדער געפינען זיך דארט – נאכן אנטלויפן פון דאלהינאוו – קורץ פאר דער ערשטער דייטשער "אקציע". לײדער האב איך קיינע ידיעות פון מיינע נאנטע ניט געהאט; זיי האבן אויך אבסאלוט ניט געוווסט פון מיר, ווייל קיין שום פארבינדונג האט ניט געקענט צושטאנד קומען. אז מיין חבר האט באקומען א גרוס, אז זיין פרוי און קינדער זיינען אין קארעניץ אן לעבנס־מיטלען און אליין, איז דאך קלאר אז איך האב בשום אופן ניט געקענט בלייבן גלייכגילטיק – ניט ברײנגען זיי צו אים. מיר האבן טאקי צווישן אונדז באשלאסן, אז מען מוז אומבאדינגט ארויספאדערן זיי און ברײנגען קיין סאל. כדי צו רעאליזירן דעם באשלוס, האב איך איינעם א פויער באצאלט 8 פוד מעל, ער זאל זיי ברײנגען אויף זיין וואגן קיין סאל, כדי צו זיין מיט אונדז צוזאמען. אזוי איז עס אויך געווען; זיי האבן מיט אונדז געוווינט ביי דער משפחה ווו מיר זיינען געווען. יאסקע האט געארבעט טאקי אין א פאבריקל פון וואליקעס – ער איז אהין געשיקט געווארן פון "יודנראט". דייטשן האבן אים ארויסגעגעבן אן "ארבעט־שיין" אז ער איז נוצלעך, אבער געלט פאר זיין ארבעט האט מען אים ניט געצאלט... אזוי ארום האב איך אויסגעהאלטן אויך זיין משפחה.

מיט די אלע גליקן האב איך מיך ניט געוואלט און ניט געקענט באגנוגענען. ס'איז ביי מיר געווען ניט מער ווי בלויז "חיי שעה". כ'האב

ניט אויפגעהערט צו פרעגן מיך אליין: ווי לאנג נאך וועלן דייטשן לאזן יידן לעבן רוייק אין שטעטל? געוווסט האבן מיר דאס וואס עס טוט זיך אין אנדערע שטעטלעך ארום. איך האב שוין געזוכט און געווארט אויף א געלעגנהייט צו קומען אין ווילנע, ווייל כ׳האב אויך דארט געהאט א שוועסטער און ס׳איז מיר שוין נמאס געווארן צו זיצן אין סאל.

וויפיל צייט סאלער געטא האט אויסגעהאלטן ווייס איך ניט, ווייל איך בין דאך סוף כל סוף ניט געבליבן... עס איז אבער כדאי צו באטאנען אז אין פארלויף פון דעם יאר דארט האט מען בכלל יידן ניט געטשעפעט א חוץ שלאגן ביי ניט אויספילן געוויסע דייטשע פאדערונגען ביי דער ארבעט. בלויז די ערשטע טעג האט מען אומגעבראכט עטלעכע יידן.

אויפסניי אין ארבעט־לאגער

פון דער הויפט־קאמענדאנטור פון דער קרייז־מאכט אין אשמענע אין אנגעקומען א באפעל: דאס שטעטעלע מוז צושטעלן 60 ארבעטער צום נייעם ארבעטס־לאגער. ווידער א גאר שווערע לאסט אויפן "יודנראט" און געטא; די מערהייט פון דער געטא־באפעלקערונג – קינדער, עלטערע מענטשן און גאר וויניק יונגע מענטשן. ס׳איז בכלל ניט מעגלעך געווען אויסצופירן דעם באפעל. פון גרויס פארלעגנהייט האט דער "יודנראט" באשלאסן ניט צושטעלן קיינעם און ניט מאכן בכלל די אויפגעפאדערטע רשימה, כדי ניט ווערן געצווונגען אוועקצורייסן א מאן פון א פרוי און קינדער, אדער צונעמען ביי א משפחה אן איין און איינציק דערוואקסן קינד. דער דייטשער פאליצײ־קאמענדאנט האט געמאלדן אז אפיצירן פון אשמענע וועלן קומען אויספארשן ווי אזוי דער "יודנראט" און די יידן פון שטעטל פירן ניט אויס דעם געגעבענעם באפעל? אזוי איז עס טאקי פארגעקומען; צוויי דריי טעג נאכדעם איז געקומען א געסטאפא־מאנשאפט פון אשמענע און באפוילן: פון 15 ביז 65 יאר – אויסשטעלן זיך אין רייען. ווידער האט קיינער ניט געוווסט, צי וועלן זיי נעמען אין לאגער ווי ס׳וועט זיי איינפאלן, אדער אלע וועלן דערשאסן ווערן אלס שטראף פאר ניט דערלאנגען די רשימה?

איך האב געהאט די מעגלעכקייט ניט צושטעלן זיך לויטן באפעל; איך האב דאך באקומען א ספעציעלע באשטעטיקונג אז איך בין א "נוציקער יודע" און איך קען ניט גיין. דאס זעלבע האט אויך געהאט מיין חבר יאסקע שעניוק. ער האט מיר גלייך דערקלערט אז ער גייט

ניט. איך האב געזאגט אז איך גיי... אלע "יודנראט" מיטגלידער האבן מיך געבעטן ניט צו גיין. ס'האט אבער ניט געהאלפן. איך האב ניט געוואלט רעזיגנירן פון מיין באשלוס – פאר יעדן פרייז ארויסצוכאפן זיך קיין ווילנע. מיין חבר איז טאקי געבליבן און ניט געגאנגען; ער האט שוין געהאט א גרויסע בארד, כדי אויסצוזען עלטער, אז מען זאל גאר ניט פרובן אים צו נעמען. מיך האבן שוין געצויגן אנדערע געדאנקען און פלענער; ארבעטנדיק אין ווארשטאט האב איך שוין א סאך מאל געהערט פון פאליאקן וואס האבן דערציילט וועגן דעסאנטן, פאראשוטיסטן דא און דארטן; אז ניט ווייט פון סאל שפאנען שוין פארטיזאנער און זיינען טעטיק. מיך האט עס שוין פיל געווארעמט און געצונדן.

ענדלעך בין איך אוועק און געשטעלט זיך אין די רייען גלייך מיט אלע. אנקוקנדיק מיך, א יונגן און ארבעטס־פעייקן מאן, האבן די לייט פון געסטאפא אפילו איין מינוט זיך ניט געקווענקלט. זיי האבן מיך גלייך גענומען צווישן אנדערע 65 מאן אין ארבעטס־לאגער אויף דער באן־סטאציע אלקעניקי – אויף דער ליניע ווילנע – ווארשע דורך גראדנע. דארט האבן מיר אלע געארבעט ביים לייגן א צווייטע ליניע אויפן זעלבן וועג. די ארבעט איז געווען גאר שווער; די באציונג צו אונדז שלעכט און די באשפייזונג זייער ווינציק און געמיין... 200 גראם ניט דערבאקן ברויט מיט א ביסעלע שיטערן זופ. ס'האבן דארט געארבעט אויך פאליאקן אבער ניט מיט אונדז צוזאמען. א וואך האט אונדז שטענדיק שטרענג אפגעהיט. געשלאפן זיינען מיר אין א בנין אלע צוזאמען, מענער ווי אויך פרויען. געארבעט האט מען פון 6 אינדערפרי ביז 6 פארנאכט; מען האט ניט געשלאגן אבער קראנק זיין חלילה איז בשום אופן ניט דערלויבט געווען. אזוי האבן מיר אפגעארבעט דארט צווישן 4 און 5 חדשים, אין פארלויף פון הערבסט און ווינטער – ביז מיר האבן פארענדיקט די ליניע ווילנע־גראדנע.

גלייך נאכדעם האט מען אונדז אריבערגעפירט קיין ניי־ווילייקע אין א לאגער נעבן ווילנע; אויך דארט איז די ארבעט געווען פארצוזעצן א באן־ליניע. ביי דער ארבעט זינען שוין געווען יידן וועלכע מען האט יעדן טאג געבראכט פון ווילנער געטא. אונדזער גרופע האט געארבעט באזונדער, באוואכט פון אונדזערע וואכמענער וואס האבן אונדז יעדן טאג געבראכט פונ'ם לאגער און צוריק געפירט. דאך האט מען שוין געקענט באוועגן זיך א ביסעלע און אנבינדן א קאנטאקט מיט די ארבעטער פון די אנדערע גרופעס פון ווילנער געטא. דערווייל האב איך

אויך געשלאָסן אַ קאָנטאַקט מיט איינעם פֿון די עלטערע אָבערמײַסטערס ביי אונדזער אַרבעט. כ׳האָב אים דערציילט אַז איך בין אַ געניטער פּאַכמאַן ביי קאָמאַשן־מאַכעריי – אַ שטעפּער ווי אויך אַ שוסטער – און קען יעדע לעדער־אַרבעט אויספֿירן. אויב ער וועט מיר דערמעגלעכן אַ "שיין" צו פֿאָרן קיין ווילנע וועל איך אים שאַפֿן לעדער אויסצואַרבעטן עפּעס פֿאַר זײַנע קינדער. דער אָבערמײַסטער האָט אויף דעם מסכּים געווען און אַרויסגעגעבן דעם נויטיקן "שיין".

אין איינעם אַ פֿאַרנאַכט נאָך דער אַרבעט בין איך אַוועק אין ווילנע צוזאַמען מיט דער גרופּע אַרבעטער פֿונ׳ם געטאָ. כ׳האָב געשאַפֿן פֿאַרשטענדלעך דעם צוגעזאָגטן לעדער פֿאַרן אָבערמײַסטער. דאַסמאָל האָב איך נאָך ניט געזען די שוועסטער, נאָר איבערגעשיקט דורך אַ ייִדן אַ לעבעדיקן גרוס אַז איך לעב. איך האָב מיך צוריקגעקערט אין לאַגער וויִיזנדיק דעם אָבערמײַסטער דעם געבראַכטן לעדער. ער איז געווען גאָר צופֿרידן; אָבער איצט איז נויטיק געווען אויפֿצוזוכן אין ניי־ווילייקע אַ קאָמאַשן־מאַכער אָדער אַ שוסטער וואָס האָט מאַשינען, ווײַל אַנדערש וועל איך ניט קענען אויסאַרבעטן די שיך פֿאַר זײַנע קינדער. רעכנענדיק זיך מיט דעם, האָט ער מיר אַרויסגעגעבן אַ "שיין" צו גיין און אָפּזוכן אַ פּאַכמאַן מיט מאַשינען. כ׳בין גלײַך אַוועק אין שטעטל און גראָד געפֿונען אַ פּאָליאַק, אַ שוסטער פֿון באַרוף וואָס האָט געהאַט מאַשינען, וועלכע האָבן פֿריער געהערט צו אַ ייִדן און ער האָט זיי באַקומען פֿון די רוצחישע רויבער.

איך האָב מיך באַפֿרײַנדעט מיטן פּאָליאַק; אַ מענטש איז ער געווען ניט קיין שלעכטער – מה דאָך אַז ער האָט געזען אַז מען קען אײַנשטעלן קענגזײַטיקע באַציִונגען אויפֿן פּרינציפּ: "איין האַנט וואַשט די צווייטע האַנט". אויף מײַן ביטע צו דערלויבן מיר אַרבעטן אויף די מאַשינען האָט ער גלײַך מסכּים געווען אָבער אונטערן באַדינג איך זאָל פֿאַר אים אויך מאַכן געוויסע אַרבעט. דאָס איז מיר באמת געווען אויף דער האַנט; ס׳איז מיר גלײַך אײַנגעפֿאַלן, אַז איך וועל דורכדעם קענען אויך זיך באַוועגן פֿרײַער אין ניי־ווילייקע. מײַן אָבערמײַסטער האָט מיר ניט געמאַכט מער קיינע שוועריקייטן. כ׳האָב מיך פֿלײַסיק גענומען צו דער אַרבעט יעדן טאָג און באַמיט זיך וואָס לענגער צו אַרבעטן ביים פּאָליאַק, טראַכטנדיק פּטור צו ווערן פֿון דער אַרבעט אינ׳ם לאַגער.

ביסלעכווײַז האָב איך אויך אויפֿגעהערט צו קומען אין לאַגער און געבליבן ביים פּאָליאַק; פֿאַרלויפֿיק איז קיין געפֿאַר ניט געווען ווײַל

דערווייל האט מען מיך ניט געזוכט. איך האב אזוי געארבעט ביים פאליאק א 3 מאנאטן אומגעפער; יעדע וואך פלעג איך פארן אויף שבת אין ווילנע און זיין ביי דער שוועסטער. אין געטא פלעג איך אריינקומען – מיט די צוריקקערנדע ארבעטער פון ניי־ווילייקע אין ווילנע. מיין שוועסטער איז געבליבן מיט דריי קינדער; איר מאן איז שוין ניט געווען – דייטשן האבן אים צוגענומען. האב איך שוין געמוזט זארגן אז ס׳זאל זיין צו עסן פאר איר און די קינדער.

אזוי בין איך געפארן קיין ווילנע און צוריק אין פארלויף פון דער אויבנדערמאנטער צייט, ביז מען האט אונדזער גאנצע גרופע וואס איז געווען אין ניי־ווילייקע אריבערגעפירט קיין ווילנע. פארשטענדלעך אז איך בין שוין געבליבן אין ווילנע, אבער איך בין זייער אפט געפארן צום פאליאק און ביי אים געארבעט.

אין ווילנער געטא

די צייט אז געלאפן און פארגאנגען: עס זיינען שוין נאענט געווען די לעצטע חדשים פון 1942. כ׳בין נאך ווי אויבנדערמאנט געפארן גאנץ אפט צום פאליאק אין ניי־ווילייקע פון ווילנע. מען האט נאך צייטנווייז געפירט אהין צו דער ארבעט פון ווילנער געטא. קומענדיק איינמאל צום באן האב איך געטראפן צוויי יידן מיט א פרוי וואס האבן געוואלט מיט אונדז פארן אין ווילנע. מיך האט זייער פאראינטערעסירט צו וויסן, פונוואנען האבן זיי זיך פארקליבן אהער, ווער זיינען זיי? זיי האבן מיר דערציילט אז זיי זיינען פארטיזאנער און האבן א באפעל – פאר יעדן פרייז אריינצוכאפן זיך אין ווילנע און פארבינדן זיך מיט דער אונטערערדישער ארגאניזאציע. איינער פון זיי, אויפן נאמען חילטשיק, געפינט זיך היינט אין ישראל; ערשט נאכדעם האב איך געוווסט זיין נאמען. אויף מיין פראגע, צי האבן זיי מיט זיך עפעס אומלעגאל, האבן זיי מיר דערקלערט אז זיי טראגן צוויי פיסטאלעטן און האבן מורא אריין מיטן געווער אין ווילנע, צוליב דער ליטווישער פאליציי ביים ארייגאנגס־טויער, וועלכע היט אפ און קאנטראלירט באזונדיק יעדן. כ׳האב עס גענומען פון זיי, אויסבאהאלטן און אריין מיט זיי נאכדעם אין געטא.

ביז היינט ווייס איך ניט ווי אזוי האט מען זיך גלייך דערוווסט וועגן אריינקומען פון "פרעמדע" לייט און מען האט גלייך גענומען זיי זוכן

אין געטא. די יידישע געטא־פאליציי האט זיי אינטענסיוו געזוכט און ניט געפונען, ווייל איך האב געוווסט ווו און ווי אזוי זיי אויסצובאהאלטן. א צוויי טעג נאכדעם – א באפעל: אלע יידן וואס ארבעטן אויסערן שטאט ווערן אויפגעפאדערט צו בלייבן אין ווילנע און ניט גיין מער אויף זייערע ארבעטס־פלעצער. זיי וועלן ארבעטן בלויז אין ווילנע!. אזוי האב איך שוין ניט געקענט און ניט געטארט ארויספארן אין נײַ־חילייקע, כדי צו פארענדיקן און דערליידיקן עטלעכע זאכן. איינמאל האבן זיך ארגאניזירט א 15 יונגע לייט מיט מיר צוזאמען וואס עס טוט זיך ארום און ארום... דאך האב איך געוואלט ארויס אין ניי־ווילייקע, כדי צו פארענדיקן און דערליידיקן עטלעכע זאכן. איינמאל האבן זיך ארגאניזירט א 15 יונגע לייט מיט מיר צוזאמען ארויסגיין פון ווילנע אין ניי־ווילייקע – באהויפטנדיק אז מיר גייען ארבעטן אויף א איינהייט אין שטאט. מיר זיינען אוועק מיט דער באן־ליניע קיין ניי־ווילייקע צופוס. מיר האבן געווײלט אין פארלויף פונ׳ם טאג, דערליידיקט אלץ וואס מיר האבן געדארפט און פארנאכט צוריקגעקערט. כ׳ווייס ניט ווי אזוי האט מען אין געטא שוין געוווסט אז מיר זיינען אין ניי־ווילייקע. קומענדיק אין געטא זיינען מיר פארהאלטן געווארן דורך די יידישער געטא־פאליציי ביז 12 אזייגער. מען האט אונדז אייגעשפארט אין פאליציי־אמט פונ׳ם געטא. די לאגע איז געווען גאר ערנסט.

א יידישע פרוי – אן אויפראמערקע ביים פארזיצנדן פון "יודנראט" גענס – האט אונדז געהאלפן; זי האט זיך גוט אריענטירט אין די געטא־פארהעלטענישן, געקענט אלע דייטשן וועלכע פלעגן קומען צו גענסן און מער אדער ווייניקער געוווסט וואס עס טוט זיך און ווי אזוי איז די לאגע. אזוי ארום האט זי געראטעוועט א סך מענטשן פארכאפטע צום שיסן. איך האב אנגעשריבן א צעטעלע און ארויסגעווארפן דורכן פענצטער פון פאליציי־אמט מיט דער אויפשריפט, אז ווער עס וועט געפינען דאס צעטל זאל עס איבערגעבן דער און דער פרוי אינ׳ם געטא. אזוי איז עס טאקע געווען; א ייד וואס האט געפונען דעם צעטל איז אוועק און איבערגעגעבן לויטן אדרעס מיין שוועסטער וועגן מיין ארעסט און זי זאל זיך פאראינטערעסירן ביי דער אויפראמערקע פון גענסן וועגן דעם און קומען צו וויסן געבן וואס זיינען די רעזולטאטן פון אירע באמיונגען. נאך א קורצער צייט איז מיין שוועסטער געקומען און מיר אנגעזאגט, אז איך דארף מיך ניט שרעקן; מען וועט אונדז באפרייען נאכן אויספארשן. איך מעג זיין רואיק און ניט זארגן. די

יידישע געטא־פאליציאנטן האבן אנגעהויבן נעמען אונדז איינציקווייז אויסצופארשן, צו וואס מיר זיינען געגאנגען אין ניי=ווילייקע? וואס האבן מיר דארט געטאן? צו מיר איז מען שוין ניט דערגאנגען. 2 א זייגער נאך האלבער נאכט האט מען אונדז באפרייט.

ארויס אין פארטיזאנער־רייען

די לאגע און פארהעלטענישן אין ווילנער געטא האבן אנגעהויבן ווערן וואס מערער ערנסט, קאמפליצירט און געפערלעך פון טאג צו טאג. עס האבן זיך ווידער אנגעהויבן שיקאנעס, ארויסשיקונגען און ארויספירן קיין פאנאר. די אונטערערדישע ווידערשטאנד ארגאניזאציע – "פ.פ.א. פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע" – איז שוין גוט טעטיק געווען אין געטא.

איך האב שוין פון לאנג, נאך פון מיינע ערשטע "שבתים" ביי דער שוועסטער אין ווילנע, אנגעשלאסן פארבינדונגען מיט די לייטער פון "פ.פ.א." און אויך אריין אין די רייען פון די טעטיקע חברים. איך בין נאמינירט געווארן אלס א גרופן־פירער און יעדן אוונט געלערנט מיינע גרופע־מיטגלידער, ווי אויך אנדערע גרופעס ווי אזוי זיך צו באגיין מיט געווער. אזוי בין איך אויך געווען אין ענגן קאנטאקט מיטן "פ.פ.א."־קאמאנדיר איציק וויטנבערג ווי אויך מיט שיינבוימען און זיין פרוי. צו יענער צייט איז שוין אונדזער ארגאניזאציע געשטאנען גרייט און קאמפס־פעאיק. די לייטער האבן שוין גענומען ארגאניזירן קלענערע גרופעס וואס זאלן גרייט זיין ארויס פונ׳ם געטא אין די וועלדער.

די צייט איז דערווייל ווידער געלאפן; אנגעקומען זיינען די זומער־מאנאטן 1943. אלס געוועזענער מיליטערמאן אין דער פוילישער ארמיי און אויסעשולטער אין באגיין זיך מיט געווער און אמוניציע, האב איך פארגעזעצט מיין אינסטרוקטארישע טעטיקייט, ביים אויסשולן די ווידערשטאנד־גרופן – גייענדיק אוונט ביי אוונט אויף געהיימע ערטער. די ארגאניזאציע האט אויסגעשפרייט איר טעטיקייט; אויף יעדן ארבעטס־פלאץ האבן מיר געהאט אונדזערע חברים, אין אלע געטא־פאליציי אפטיילונגען האבן מיר געהאט ארייגעזעצט אין געהיים אונדזערע מענטשן. אזוי האבן מיר געקענט וויסן געגוי וואס עס טוט זיך; אויף ווען גרייטן די רוצחים אן "אקציע" אדער דעפארטירונגען אין ארבעטס־לאגערן און אזוי ווייטער. די דייטשן פלעגן דאך שטענדיק

אויספירן זייערע פלענער פלוצלונג און אומגעריכט. בלויז אין דעם "יודנראט" און פאליציי האט מען געוווסט. מענטשן פלעגן ארויס אויף זייער ארבעט אין די פארשיידענע איינהייטן אויף ארבעטס־פלעצער און ניט צוריקקומען. מען האט זיי געכאפט און אוועקגעשיקט אין ארבעטס־לאגערן. אונדזערע פ.פ.א.־חברים פלעגן שוין וויסן און צו וויסן געבן אונדזערע ארגאניזירטע ניט צו קומען צו דער ארבעט. אזוי האט מען שטענדיק אויסגעמיטן די "אקציעס" און אנדערע צרות און גזרות. בלוטיקע אקציעס זיינען שוין טאקי געווען צוויי צי דריי. די באפעלקערונג אין געטא איז אלץ קלענער געווארן. גאנצע פאמיליעס זיינען געפירט געווארן אין פאנאר צום טויט. די פ.פ.א. פירערשאפט האט ענדלעך באשלאסן ארויסצושיקן ווידערשטאנד־גרופן פונ׳ם געטא אין די וועלדער – נאראטשער און רודניצקער פושטשעס.

ענדלעך איז אויך מיין ריי אנגעקומען; כ׳ווייס ניט גענוי און געדענק ניט ווען איך בין ארויס – צי איז עס געווען ענדע יוני צי מיטן יולי 1943. איך בין ארויס מיט נאך 16 מאן אין דער ריכטונג פון נאראטשער פושטשע – לויט דער אויפפאדערונג פון דער אנפירערשאפט און אפילו מיט דער הסכמה פון גענסן. ס׳איז שוין צו יענער צייט געווען א ניט אפיציעלער קאנטאקט און וועלכע ניט איז קענגזייטיקע פארבינדונגען מיט אים; דאס איז דאך שוין געווען כמעט "נאך אלעמען" – נאך דער לעצטער "אקציע" און פאר דער פולשטענדיקער ליקווידאציע פונ׳ם ווילנער געטא. צוגעשריבן בין איך כלומרשט געווען אלס דער מאן פון מיין שוועסטער. זי האט געוואלט פארזיכערן אלץ לעגאל, איז זי געלאפן צו גענסן און מיר זיינען ארויס מיט זיין הסכמה. ארויסגייענדיק פון געטא האט אונדז שוין אפגעווארט אונדזער וועגווייזער – א פארטיזאן פון די נאראטשער וועלדער, א געניטער אין אלע וועגן, אומוועגן און שטעגלעך אהין – משה שויטאן אויפן נאמען; היינט לעבט ער אין ישראל. אונדזער גרופע האט געציילט 10 מענער און 6 פרויען; געגאנגען זיינען מיט מיר: מיין איצטיקע פרוי מיט איר מאן – ער איז געווען פריער א פליער אין דער ארמיי און איז אין וואלד אומגעקומען – בעת א קאמפס אויפגאבע. געווען איז אויך מיט אונדז שורקע קאצענעלבויגן – א בארימטער קונסט־מאלער ווי אויך סוועגציאנער און ווילנער. אלע צוזאמען, ווי שוין אויבנדערמאנט 16 פערזאן.

אזוי זיינען מיר שוין אדורך אנ׳ערך 60 קילאמעטער – פון ווילנע ביזן אנפאנג פון די נאראטשער געדיכטע וועלדער, וועלכע ציען זיך

ווייט און לאנג, ווו ס'איז שוין געווען די פּאַרטיזאַנער־זאָנע. באַלד זיינער מיר שוין געווען גאַנץ פרי אין נאַראָטש (אויף דער אָזיערע), אינ'ם שטאַב פון מאַרקאָוו'ס בריגאַדע. גלייך האָט מען אונדז אַנגענומען און צוקאָאָפּטירקט אין אַן "אָטריאַד" אויפן נאָמען "מעסט'" (נקמה). אַ ביסל שפּעטער איז דער גאַנצער "אָטריאַד" געווען אַ יידישער. נאָך שפּעטער איז אונדזער "אָטריאַד" אַנגערופן געוואָרן "קאָמסאָמאָלסקי אָטריאַד אויפן נאָמען פון וואָראָשילאָוו" און ווידער – אַ געמישטער – יידן מיט קריסטן. מיר זיינען געבליבן קעמפן אין זיינע רייען ביז דער באַפרייאונג און אויפלייזונג פון די פּאַרטיזאַנער־איינהייטן אין די נאַראָטשער וועלדער.

דאָרט האָבן מיר אויך געטראָפן אַבאַ קאָוונער – קאָמענדאַנט פון פ.פ.א. נאָך וויטנבערגס פרייוויליקן אַוועקגיין אין קלעם פון געסטאַפּאָ – און נאָכדעם קאָמאַנדיר פון אַן איינהייט אין וואַלד. אָבער קאָוונער מיט זיין איינהייט זיינען ניט געווען מיט אונדז; זיי זיינען אַריבער בשעת דער בלאָקאַדע אין דער רודניצקער פּושטשע, בלויז יוסף גלאַזמאַן איז געבליבן פון דער ווילנער גרופּע ביי אונדז, עס איז אויך געווען דער יידישער קאָמאַנדיר בוסיעניס, אַ ליטווישער ייד פון קאָוונע, נאָמינירט שפּעטער אַלס אָנפירער פון ליטווישע "אָטריאַדן". אין איינעם פון די צוזאַמענשטויסן מיט דייטשן, אין דער צייט פון זייער בלאָקאַדע און אַבלאַוועס אויף אונדז, איז געפאַלן דער שטאַבס־קאָמאַנדיר גלאַזמאַן; איך בין דאַן געווען קאָמאַנדיר פון אַ איינהייט (אַ וזוואָד) וואָס האָט געהאַט אין זיינע רייען אַ 35 פּאַרטיזאַנער – יידן און קריסטן געמישט. מיר האָבן געהערט צו דער מאַרקאָוו־בריגאַדע. קאָמאַנדיר פון דער בריגאַדע איז געווען מאַרקאָוו און קאָמאַנדיר פון "אָטריאַד" – וואָלאָדיאַ שאַוולעוויטש – מיט שטאַרקע אַנטיסעמיטישע נייגונגען, כוונות און מעשים.

די גרופּע מיט וועלכער איך בין אַוועק איז אַריבער דעם טייך ווילייע און באַוויזן צו שאַפן אַ קלענערן טייל פון דער געפּאַדערטער פערד־צושטעלונג. גראַד האָבן דייטשן געמאַכט אַ שאַרפע בלאָקאַדע אויף פּאַרטיזאַנער אין די נאַראָטשער וועלדער. אַלס רעזולטאַט פון דער געשאַפענער סיטואַציע האָבן מיר געמוזט צוטיילן די גרופּע: איין טייל מיט מיר האָט געדאַרפט צוריקקערן אויף דער באַזע מיט די פערד; די אַנדערע זיינען נאָך געבליבן פאַר ווייטערער וואַרבירונג פון פערד. קומענדיק נאָענטער צו דער באַזע, האָב איך שוין פון פויערן דערוווּסט זיך אַז אונדזער באַזע האָט זיך אַוועקגערוקט און די דייטשע בלאָקאַדע

ווערט וואס מערער שטארקער און פארביסענער. ניט קוקנדיק אויף דעם און ניט מאכנדיק קיינע חשבונות – בין איך מיטן גאנצן טראנספארט און מיינע מענטשן איילנדיק געלאפן צו דער באזע אפשר וועל איך נאך עמיצן געפינען. איך האב שוין אבער אויף דער באזע קיינעם ניט געפונען; פארטיזאנער האבן אפגעצויגן. געבליבן זיינען בלויז איינצעלנע ניט ארגאניזירטע יידן, ניט געהערנדע און ניט אנגעשלאסענע אין די "אטריאדן". זיי האבן ארומגעבלאנדזשעט אין וואלד – נאקעטע ניט האבנדיק וואס צו עסן און ניט וויסנדיק וואס צו טאן. איך האב מיך געזען און געפילט מחוייב זיי צו העלפן, ווייל דער שטאב פון דער בריגאדע מיט מארקאוון האבן זיי אויך פון צייט צו צייט עטוואס הילף געגעבן.

ענדלעך האב איך פעסטגעשטעלט, שטיצנדיק זיך אויף א געכאפטער ידיעה, אז אונדזער "אטריאד" געפינט זיך נאך אויף א ווייטער באזע אין וואלד, חאטש אלע בריגאדע־אטריאדן זיינען שוין אוועק. דער קאמאנדיר וואלאדיא שאוולעוויטש האט אפגעהאלטן דעם "אטריאד" ווייל זיין פרוי האט יענע נאכט געבוירן א קינד אין וואלד. מיר זיינען אנגעקומען פונקט ווען זיי זיינען שוין גרייט געווען צו פארלאזן. איך מיט דער גרופע מיינער האבן זיך צוגעשטעלט צום "אטריאד", כדי אריבערצוגיין אויף א מער זיכערן און פאסנדן ארט צו קעמפן מיטן שונא. וואלאדיא האט אבער געפלאנעוועט עפעס אנדערש: געוואלט האט ער בלייבן "טרוקן" – אויסמיידן יעדן צואמענשטויס מיטן שונא און אין ערגסטן פאל ווען דאס איז אוממעגלעך – זיך זיכערן זיך צו באשיצן אויפן מאקסימאלסטן אופן. ער האט באשלאסן אפצוקלייבן א גאנצן "ווזוואד" פון בלויז קריסטן, צונעמען פאר זיי די בעסערע געווער, איבערלאזנדיק די יידן אויפן פלאץ אין וואלד.

שטייענדיק אין די רייען מיטן גאנצן "אטריאד" האט ער דערציילט א מעשה, וואס איז פאר מיר און מיינע גרופע־חברים געווען גאר א נייעס (מיר אלע האבן דאך שוין געוווסט, אז די גאנצע בריגאדע האט אפגעטראטן און איז אוועק): עס איז דא כלומרשט א באפעל פון מאסקווע – "ניט שטעלן קיין ווידערשטאנד קעגן שונא; ס׳גייט גאר א גרויסער מעכטיקער כוח... מען דארף אוועק אין קלענערע גרופן", שפעטער וועט דער "אטריאד" זיך צוריק ווידער פאראייניקן. דערביי האט ער אנגעוויזן אויפן זיין אפגעקליבענעם "ווזוואד", פאדערנדיק ביי די אנדערע אפצוגעבן די בעסערע געווער פאר זיינע מענטשן. ער האט געהייסן איינעם פון זיי צוגיין צו מיר און נעמען מיין געווער. דער

פארטיזאן איז צו מיר צוגעקומען. איך אבער האב מיין זייער גוט געווער, דעם האלבן אויטאמאט, ניט געגעבן...

עס איז פארגעקומען א שארפער ווערטער אויסטויש צווישן מיר און **דעם קאמאנדיר און מיין געווער איז געבליבן ביי מיר; ער האט געזען אז** ער וועט ביי מיר ניט פועלן... די צייט איז אנגעשטרענגט און וויסנדיק מיינע באציונגען מיטן שטאב־קאמאנדיר איז ער ניט זיכער געווען, צי ער וועט קענען אפקומען בלויז מיטן צונעמען מיין געווער... ער האט מורא געהאט פאר אנדערע קאנסעקווענצן... ביי די וועלכע האבן קיין ווידערשטאנד ניט ארויסגעוויזן, האט ער די געווער צוגענומען. ער איז אוועק מיטן "ווזוואד", באפעלנדיק אלע געבליבענע (בלויז יידן!) פארלאזן דעם וואלד און גיין אין קליינע גרופן אויף מזרח. מיר זיינען גלייך נאכדעם אויך אוועק; בלויז יידן־פארטיזאנער זיינען מיר געווען. מיר האבן אבער מיטגענומען מיט אונדז אלע יידן וואס זיינען געווען ארום אונדז אין וואלד און ניט אנגעשלאסן אין א וועלכער עס איז פארטיזאנער־איינהייט. מיר האבן דאך ניט געקענט בלייבן גלייכגילטיק צו דעם זיי זאלן אליין זיין אין וואלד אדער אפטרייבן זיי פון אונדז...

עס זיינען נאך פארגעקומען פארטיזאנער־קאמפן און צוזאמענשטויסן מיט דייטשן און זייערע סאָטעליטן אין פארלויף פון די הערבסט און ווינטער־מאנאטן פון 1943 ווי אויך אין משך פונ׳ם ווינטער און פרילינג 1944. מיר האבן געמוזט אויסשטיין פארביטערטע קאמפן אין דער צייט פון די דייטשע בלאקאדעס און אבלאוועס אין א צושטאנד פון פולשטענדיקן הונגער – ניט קענענדיק צוקומען אין א דארף – אויף א "ווירטשאפטלעכער אויפגאבע", דאס הייסט צו באקומען עפעס באשפייזונג. אמשווערסטן איז געווען די לעצטע בלאקאדע אין מאי 1944. אומעטום, איבער אלע פראנט־ליניעס, האבן אלע פארטיזאנער בריגאדעס געליטן. קרבנות האבן ניט געפעלט. דאך האבן מיר אויך די לעצטע שוועריקייטן איבערגעקומען און באזיגט. ארום מיטן יולי 1944 איז געקומען די באפרייאונג, מיר האבן פריי אפגעאטעמט. נאך לאנגע וואכן פון הונגער געגעסן צו דער זאט.

נאך דער באפרייאונג

צוריק אין דאלהינאוו

גלייך נאך דער באפרייאונג בין איך געשיקט געווארן דורכן

בריגאדע־שטאב צו דער ארבעט אין שטעטל מיאדל – ארגאניזירן און אנפירן מיט דער פייערלעשער־קאמאנדע און פארבלייבן דארט. דאס איז מיר ניט געווען צום הארצן, ווייל אפילו קיין איינציקן יידן האב איך ניט געפונען. ס׳האט מיך געצויגן אין דאלהינאוו, אין מיין היימשטעטל. געחלומט האב איך, אפשר וועל איך נאך עמיצן טרעפן פון מיין פאמיליע. חוץ דעם האט אין מיר געברענט א פייער און געמאנט א נקמה! אפרעכענען זיך מיט אלע פויערן אין שטעטל וואס האבן אנטייל גענומען אין די "אקציעס" און מיטגעהאלפן די שונאים אויסראטן יידן ווי אויך אליין געקוילעט שוצלאזע פרויען און קינדער און גענאסן פון יידיש האב און גוטס.

האב איך טאקי פארלאזן דאס שטעטל און אוועק אין דער ריכטונג פון מיין היימשטעטל. אנקומענדיק נאענטער א ביסל קיין דאלהינאוו האב איך שוין געהערט אז אלע יידישע פארטיזאנער וואס האבן זיך צוריקגעקערט אין דער אומגעגנט, זיינען מאביליזירט געווארן אין דער רויטער ארמיי צום ווייטערן קאמף מיטן דייטשן פיינט. איך האב אבער באשלאסן פירן מיין קאמף אין היימשטעטל און זיך נוקם זיין אין אונדזערע ארטיקע שונאים אויף וויפיל עס וועט זיך לאזן. איך האב באשלאסן דעריבער אנגעבן זיך אין דינסט פון נ.ק.וו.ד. כדי צו פארהאלטן, ארעסטירן און מִשפטן אלע אנטיילנעמער און העלפער פונ׳ם דייטש. דער נאטשאלניק פון נ.ק.וו.ד. פונ׳ם רעיאן איז שוין דאן געזעסן אין קריוויטש; איך בין אריין דארט און דערציילט מיין אויטאביאגראפיע אין אלע פרטים. דער פאקט אז איך בין א בירגער א היגער איז זיי גוט צונוץ געקומען, האט מען מיך ווערבירט צו דער ארבעט און אריינגעשיקט אין דאלהינאוו.

אריינקומענדיק אין היימשטעטל איז צו מיר צוגעלאפן א פויער און ממש געכאפט זיך קושן מיט מיר – פון גרויס פרייד אז ענדלעך בין איך געבליבן לעבן... איך האב אים אפגעהאלטן פון דעם. איך האב שוין געוווסט זיינע "אויפטוען" פריער – ווי ער איז זיך באגאנגען אין דער צייט פון דייטש... איצט איז ער שוין גוט געווארן... פון אים האב איך געהערט אז יעקב סעגאלטשיק איז אין שטעטל. גלייך בין איך אוועק צו אים און זיך צוזאמענגערעדט וועגן דער קעגנווארטיקער ארבעט. ער האט מיר אויפמערקזאם געמאכט אז מען מוז זיין פארזיכטיק; ניט האנדלען אויף אייגענער האנט! ניט שיסן! קריסטלעכע געוועזענע פארטיזאנער דרייען זיך ארום – אויסשפירן וואס טוען יידן און טראגן עס צו צו דער מאכט... איך האב אבער זיך געגעבן אן עצה. איך האב די

אלע עלעמענטן אויפגענומען אויף א ספעציעלע ליסטע, פארבונדן זיך מיטן "וואיענקאמאט" (וואיעננע קאמיסאריאט). גראד איז דארט געווען א יידישער מאיאר, א רויטארמייעץ וואס האט זיך מיר צוגעהערט; איך האב אים געמאלדן אז איך דין אין דער נ.ק.וו.ד. און ווער געשטערט אלס ייד אין מיין ארבעט פון קריסטן געוועזענע פארטיזאנער... ער האט באפוילן טאקי זיי צו מאביליזירן אלע אין דינסט פון דער ארמיי. אזוי איז מיר שוין דערמעגלעכט געווארן צו ארבעטן פריי אן שטערונגען.

איך בין גלייך אוועק צום קאטוילישן גלח, א פאליאק; ער איז געווען דער איינציקער קריסט אין שטעטל וועמען איך האב זייער געגלויבט און געקענט זיך פארטרויען אים. ער האט זיך באמת געפרייט דערזעענדיק מיך א לעבנדיקן, ווייל מיר זיינען נאך פאר דער מלחמה געווען גוט באפריינדעט. כ'האב אים אלץ דערציילט און געפרעגט ווער פון שטעטלשע קריסטן איז ניט שולדיק אינ'ם אנטייל נעמען אין די "אקציעס"?

"קוק, לייבע פאלאנט", האט ער צו מיר געזאגט, "אלע זיינען שולדיק! ווארפסטו א שטיין פון איין עק ביז צום אנדערן, זיינען שולדיק אלע – אויסער צוויי פאליאקן וועמעס נעמען איך וועל דיר זאגן". ער האט מיר געזאגט זיערע נעמען. אזוי וויסנדיק ווער, וואס און ווי אזוי, זייענדיק זיכער אן קיין שום צווייפל אז מען רירט ניט קיין אומשולדיקע, האבן מיר, יעקב סעגאלטשיק און איך, "דערליידיקט" היבשע צענדיליקער בלוטיקע פארברעכער און זיי גורם געווען לאנג־יאריקע טורמעס און פארשיקונגען.

מיין "פארברעכן" און שטראף

אויב מיין זכרון איז זיך ניט טועה, איז עס געווען שוין צו ענדע פון 1944. איך האב געהאט א קאנטראל־אקציע דורכצופירן אין א געוויסן דארף, ווו ס'איז אויך געווען א חשד אז אין נאענטן וואלד איז טעטיק א באנדע, וואס פארנעמט זיך מיט קאנטר־אקציעס און העצערישע אגיטאציע קעגן דער מאכט. אנקומענדיק אין דארף האב איך מיך אנגעשטויסן אויפן פארדאכטיקטן פונקט; א פויער האט מיר געשטעלט א העפטיקן ווידערשטאנד און ס'איז דערגאנגען צו א געשלעג און א ווארנונג פון מיין זייט, אז אויב ער וועט ניט אויפהערן, נעם איך אן די שארפסטע מיטלען. ער האט ניט אויפגעהערט און געשאסן. ס'איז שוין

ניט געווען קיין ברירה: איך האב געמוזט שיסן צוליב זעלבסט־פארטיידיקונג. איך האב געשאסן און גוט געטראפן: ער איז געפאלן טויט.

אין תוך גענומען איז דאס שיסן אים ניט גערעכנט געווען אלס א גרויס פארברעכן; דער פויער איז שוין פון א לענגערער צייט אנגעמערקט געווען יעדן טאג ארעסטירט צו ווערן צוליב זיין האנדלען און אויפפירונג בעת דער היטלעריסטישער אקופאציע. עס וואלט אפשר אדורך אן קיין שום ווייטערס... ווען כ'וואלט ניט אריינגעפאלן צו מיין שלעכטן מזל. דער פאל מיינער איז ניט געווען קיין איין־איינציקער. ס'זיינען שוין געווען א סך פאלן ווען נ.ק.וו.ד. מיליציאנערן – געוועזענע פארטיזאנער – האבן אויף אייגענער האנט געשאסן. די מאכט־אינסטאנצן האבן באשלאסן אפצושטעלן און ליקווידירן די "פארטיזאנישע" טאטן און האנדלונגען, איינשטעלן ענדלעך א געזעץ־מעסיקע ארדענונג – ווי עס פאסט פאר א רעגלמעסיקע מאכט. מען האט שוין געבראכט א פראקוראר אויפן גאנץ געביט און מען האט שוין געפירט עפנטלעכע געריכטס־פארהאנדלונגען מיט שטרענג באשטראפן אזוינע שיסער אויף אייגענער האנט. אזוי איז געשען מיין פאל צו מיין שלעכטן מזל, בעת דעם "נייעם קורס" פון דער מאכט.

מען האט מיך ארעסטירט און געשטעלט פארן געריכט אונטערן גאר שווערן פאראגראף: אויספירן א מארד־טאט אויס נקמה וואס האט געדראט מיט דער העכסטער שטראף – פון 8 יאר תפיסה ביז טויט־שטראף דורך שיסן. שטייענדיק פארן געריכט בין איך ניט מסכים געווען צום געגעבענעם פאראגראף, איך האב געטענהעט אז איך בין געצווונגען געווען צו שיסן כדי זיך פארטיידיקן און ס'איז בשום אופן ניט געווען קיין נקמה־אקט חאטש דער פויער וואלט עס כשר פארדינט... ער איז דאך געווען א מערדער איבער פיל אומשולדיקע! ער האט דאך פריער צו מיר געשאסן און ניט געטראפן!. דאן האט מען געביטן דעם פאראגראף פון 3 ביז 8 יאר. מען האט מיך פאראורטיילט אויף דריי יאר תפיסה, פאקטיש אבער בין איך די דריי יאר ניט געזעסן; מיין שטראף איז אויסגעטוישט געווארן פון תפיסה צו דינען איין חודש אין שטראף־באטאליאן, ווו כ'האב געדארפט אויסקויפן מיין פארברעכן און שולד מיט בלוט – דאס הייסט פאלן אין קאמף אדער ברענגען א דייטשן־קאפ אלס אויסקויף פון מיין זינד.

גלייך נאכן פראצעס האט מען מיך גענומען קיין באברויסק, ווו

ס׳איז געווען דער שטראף־באַטאליאָן, צום אויסשולן און צוגרייטן כדי געשיקט צו ווערן אויפן פראנט. מיט מיר זיינען געווען נאך אזוינע ״פארזינדיקטע״ און מען האט אונדז אפילו ניט אנגעטרויט קיין געווער. מען האט אונדז נאר אויסגעשולט מיט צוזאג צו באקומען געווער בלויז קומענדיק צום פראנט. נאך א קורצער אויסשולונג האט מען אונדז געשיקט צום פראנט; דאס איז שוין געווען אנהויב מאי 1945. מיר זיינען געפארן 2 טעג און ניט דערפארן... מיר האבן גארניט געוווסט, ניט געהאט קיין שום באגריף וואס ס׳טוט זיך אויף אלע פראנטן; מיר זיינען געווען ״פארברעכער״. אלס אזעלכע האט מען אונדז גארניט דערציילט, אפילו ניט קיין נייעס. קיינער האט זיך ניט פאראינטערעסירט מיט אונדז. ווען אונדזער טראנספארט איז פארהאלטן געווארן, האבן מיר ניט געהאט אפילו ביי וועמען צו פרעגן: פארוואס, צוליב וואס און וואס ווייטער? א טאג צייט האבן מיר ניט געוווסט; מיר זיינען געשיקט געווארן אויף צוריק. נאך צוויי טעג פארן צוריק אין באברויסק און אנקומענדיק אהין, האט מען אונדז שוין צוגעזאגט אז די מלחמה איז צו ענדע מיט אונדזערע גרויסע נצחונות, היטלער־דייטשלאנד האט קאפיטולירט.

ענטווארצלונג און איבערפלאנצונג

אדורך צוויי־דריי וואכן – איז געקומען א באפעל צו דעמאביליזירן אלע וואס געהערן צום דעמאביליזירונג־יאר; איך האב נאך געדארפט ווארטן ביזן אנקומען פון מיין יאר־סכעמע. ענדלעך איז אויך מיין טערמין געקומען און איך בין באפרייט געווארן פון דער ארמיי.

קיין גרויסן חשק אומצוקערן זיך אין היימשטעטל האב איך שוין ניט געהאט נאך דער באפרייאונג. פון מיינע האב איך שוין ניט געהאט קיינעם, בלויז א געוויסן פארמעגן וועלכן כ׳האב געוואלט פארקויפן. איך בין געקומען אין דאלהינאוו און געמאלדן זיך אין דער פאליציי. מען האט מיך אפילו געוואלט צוריקשטעלן אויף מיין ארבעט אין נ.ק.וו.ד. מיט אלע רעכט. איך בין אבער שוין ניט געווען פאראינטערעסירט. אנדערע שטרעמונגען, אנדערע פלענער האבן מיך שוין געצויגן. עס איז קלאר געווארן פאר מיר די נויטווענדיקייט פון א נייעם לעבנס־פראצעס – אנטווארצלען און איבערפלאנצן זיך אויף א נייעם באדן, אויף א נייער ערד. עס איז ניט מער צו מאכן א לעבן אויף

קברים. לעבנס־רואינען און פולשטענדיקן חורבן. פונדאנען מוז מען אוועק!

כ׳בין ארויסגעפארן קיין סוועגציאן, ווו ס׳איז געווען מיין איצטיקע פרוי. איר מאן, ווי אויבנדערמאנט, א פליער און פארטיזאן, איז שוין ניט געווען. ער איז אומגעקומען אין וואלד. געבליבן איז בלויז ביי פויערן זייער קינד, וואס מיר האבן גלייך נאך מיין באפרייאונג אפגענומען. מיר האבן אויך קורץ נאכדעם געהייראט און נאך דער חתונה האב איך אדאפטירט דאס קינד.

1946 זיינען מיר ארויסגעפארן קיין פוילן בזכות פון דעם רעפאטריאציע־אפמאך אלס פוילישער בירגער. א צוויי־דריי מאנאט זיינען מיר געווען אין לאדזש און פון דארט אריבער אין שטשעטשין. דארט זיינען מיר אומלעגאל אריבער די גרענעץ און אנגעקומען אין שלאכטנזעע אין בערלין. ווידער זיינען מיר דארט געבליבן עטלעכע חדשים און מען האט אונדז איבערגעפירט פון שלאכטנזעע אין א לאגער פאר יידישע די.פּי. (דיספּלייסד פּערסאנס) אין א שטעטעלע פון שטוטגארטער געגנט. נאך א קורצער צייט האב איך שוין באקומען א סערטיפיקאט און מיר זיינען אוועקגעפארן אין ארץ־ישראל. איך האב דאך נאך געהאט מיין פאמיליע – עלטערן, ברידער און שוועסטער אין תל־אביב.

ענדע 1947 בין איך שוין מיט מיין נייער פאמיליע – מיט דער צווייטער פרוי און קינד – געווען אין תל־אביב מיט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער. באלד אין א קורצער צייט האט מיין פרוי מיר געבוירן א זונעלע: פארשטענדלעך, אז איך האב מיך גענומען צו דער ארבעט און רעקאנסטרואירונג פון אונדזער נייעם איבערגעפלאנצטן לעבן. איך האב אנגעפאנגען צו ארבעטן אלס בוי־ארבעטער; שפּעטער געווארן א בוי־אונטערנעמער, א קבלן. איך בין געווארן א בויער פון א ניי־לאנד, פון נייע לעבנס. מיטגעהאלפן צום איבערפלאנצן פון א סאך אנטווארצלטע ווי איך.

היינט, ביים דערציילן די בלעטער פון מיין לעבן, בין איך גליקלעך און צעפרידן ביז גאר. ווייל ווייסן ווייס איך און בין איבערצייגט – אז פונדאנען גייט מען שוין ניט אין ערגעץ. מיר האבן שוין א ניי היימלאנד!... אונזער אלט־נייע מדינת ישראל!

שלמה שמגר־סמורגונסקי (רמת־גן)

קינה לדולהינוב

על דולהינוב שהיתה אשא קינה ולא אדע במה אפתח; כיצד ואיך אתנה שיברה ואסונה? הן כל אבן מקיר לי תזעק. כל חלוק־אבן במרצפת־רחוב... דולהינוב עיירתי! רטט עובר בגופי עת אחזה אותך עתה בעיני־רוחי – חרבה ומנוצחת ואזכרה: מקום נורא וקדוש, מקום קברים – קברי יקרים ותמימים. מקום הרס וחידלון – עבר אשר נרקם וניטווה בעמל־דורות, משך מאות בשנים והנה הוא גיא־הריגה וקבר־אחים בודד ועריריי!

עימדי נא לצידי בת השיר! והעלי לי מאוב את דולהינוב של ערש־ילדותי הדלה, המתוקה – עד כלות כל הכוחות... סייעי נא בידי לגלות בין החורבות את הבית הקטן והרחוב הצר משחרות־ילדותי בעיירה, יהודים שנתעוררו לציונות, לוויכוחים ופעילויות ולמען תעמולת־בחירות לקונגרסים ציוניים. יאירו נא באורותיך ויעמדו לנגד עיני במלוא זיוום אולמות הקינים של תנועות־הנוער החלוציות שעמדו תמיד הכן לכל פעולת תרבות ולקראת כל מגבית.

העלי בת־שיר מהנשייה את בית־ספר "תרבות" בעיירתי; כולנו למדנו בו ורכשנו תרבות, אורח־חיים וידע בסיסי בעברית, חשבון, תנ"ך והיסטוריה ועוד. ואת המורים הזכורים לכולנו אשר שקדו עלינו ללמדנו: את ה"רבי" אידל דוקשיצקי ובאחלינסקי, את ז'אר ושפירא, וידאבסקי וארצברג; את צינצינאטוס, פאווה, חזן וחפץ, את ספיר ופרלין וזולר. את המורות האהובות והרחומות השופעות מסירות ללא גבול ל"ילדיהן"־תלמידיהן, את פייגין, עפרון ורינגו; גינזבורג ומייזל ורוזוב.

האם לא אוסיף ואספר על דולהינוב, שבתותיה ומועדיה ועל הימים הנוראים ובתי־הכנסת המלאים זקן וטף? האם לא אזכור ואזכיר תפילות ראש־השנה ויום־כיפור של סבי ר' שמריהו סמורגונסקי ז"ל והמקהלה בהדרכת אבי אברהם סמורגונסקי ו"משורריה" האחים רפסון והטנור הלירי של אפרים שפרירגן? הן פחד ורעדה אפפו את כל הקהל בהישמע

תפילת כל־נדרי, הנני העני ממעש ונתנה־תוקף. אייך, אייך דולהינוב של מנוחת שבת ומועד עם שווקייך הריקים מאדם וחנויותייך הסגורות על מנעול ובריח? איככה זה נדמו קולות המוני מטייליך ברחובות בשעות אחרי־הצהריים, משפחות משפחות המזמנות עצמן לביקורים ופגישות? עתה היית לשמה ושאייה... אין קול בך ואין שיר, עיר נכרית! כי מה טעם לחייך אם כל יהודייך בין המתים?! כה אזכור אותך עיירתי, עיירה של ימי קיץ וחופשות מלימודים, של אתרי־רחצה הומים ומקומות לאימוני־שחייה לצעירייך; אזכור את הנהר שלך "סרציסטה" על־יד האחו של ה"סלובודה" ועל־יד נדולסקי, אי יותר רחוק באגם מיקולינה. הכל שמור וקיים בזכרון: מקומות הנופש אצל האווטה וצורליך, יערות הסביבה, שדרות הליבנה בכביש לווילייקה, אותם ה"בוימאלער" אשר ניטעו עוד במאה התשע־עשרה ע"י הקיסרית יקטרינה.

האם אעמוד ואקמץ ולא אזכיר את ימי השוק השבועיים בעיירתנו, עת המוני "גויים" מכפרי הסביבה היו מתכנסים למכור ליהודים ולקנות מהם? עדיין מהדהדים באוזני דברי שיחם ושיגם ולהגם בחנויות היהודים, לשם קניית מרכולתם, ענף עיקרי בפרנסת יהודי העיירה. גם כיום עוד אשמע קול אופני עגלות ופרסות־סוסים על אבניה הסגלגלות של המרצפת, ברחובותיה הצרים של העיירה. כלום ניתן לשכוח את מקומות המיפגש באתרים ובקיוסקים של יוסף שיניוק, מאשקה מרגולין, שמעון קוזניץ ויואל? אצל זה האחרון היה תמיד עיתון חדש: היינט, מאמענט, ווילנער טאג, ראדיא, די צייט, אוונט־קוריער. וכך עוברים לנגד עיני גם בתי־המלון של שרייבמן, פיינזילבר וריער; המאפיות של מוש'ל וילנר, חנה אקמן וה"בייגאלעך" של רבקה מפינת רחוב בוריסוב–מוסטובה.

זו היתה דולהינוב של אתמול – מלפני השואה – אותה הרס הארכי־צורר הגדול שופך דם נקיים וטהורים. היא אינה קיימת עוד היום לאחר 40 שנה, לאחר שואה וחורבן, חיות עוד בה משום מה שתי משפחות יהודיות, בבחינת שומרי הגחלת. לא נשכח ולא נסלח! לא נשכיח את אשר עוללו הנאצים להורינו, אחינו ואחיותינו – רק בגלל היותם יהודים!

עד סוף כל הדורות תרבץ הקללה על הגרמנים מתכנני הפשע האיום נגד עמנו! קללת עולם תחול על המסייעים בידם; על שכנינו הפולנים הגרורים, האוקראינים, הליטאים! ארורות ידי שופכי דם אדם באדם! והאל במרומים ינקום!

קבוצת בית"רים

מפקדת בית"ר במרכז יצחק גרוזימנר ז"ל וגרשון אשכנזי

נתן ויצחק קוזיניץ (רמת גן)

ענותו של בית־אב בדולהינוב

להלן קורות בית־אב, אותו מתארים בניו, במרכז הסיפור – דמותו המיוחדת והנדירה של ר' אלימלך קוזיניץ ז"ל – איש עניו וצנוע, צדיק עם אלוקיו ובני־אדם. מידותיו התרומיות הקנו לו חיבה והערצה מצד כל משפחות העיירה, יהודים ונוצרים כאחד.

המערכת

פליטים לעת מלחמה העולם הראשונה

מספר הבן נתן: פליטים היינו בשנות המלחמה שהחלה ב־1914 – שנה לפני שראיתי אור־עולם בעיירה דולהינוב מחוז ווילייקה פלך מינסק באותם ימים. נולדתי, כאמור, ב־1915 לאבי אלימלך קוזיניץ, יליד 1888 בעיירה דוקשיץ באותו איזור ולאמי בריינה בת ישראל לייב הכהן ילידת 1888 גם היא, בדולהינוב. לרגל נישואיו בא אבי לעיירה בה נולדתי ושם החלו חייהם המשותפים. לפני נולד אחי הבכור ישראל־לייב הי"ד.

על השנים הראשונות בחיי משפחתנו לא ידוע לי הרבה; הרי מה שזכור לי גם הוא מסיפורים. ילד קטן הייתי וזוכר אני נסיעה ארוכה בלבד; הן בהתקרב חזית המלחמה לעיירתנו והגייסות משני הצדדים לוחמים זה בזה, עשו הורי כמעשי משפחות אחרות ועקרו ממקומם. לאחר הנסיעה הארוכה הגענו לעיירה סנובסק במחוז הומל בין ביאלורוסיה לבין אוקראינה בה השתקעה משפחתנו עד סיום מלחמת העולם הראשונה, כיוון שבימים ההם התגורר בה ר' ישראל מאיר מראדן המכונה ה"חפץ חיים" זצ"ל. גם עליה לא אדע לספר הרבה; מה שזכור לי בבהירות רבה עד היום, הריהי העובדה שגברים פחדו לצאת לרחובות. לפרנסת משפחתנו הגדולה והולכת טרחה ועמלה אמנו ע"ה. אבינו ז"ל ישב תמיד אצל ה"חפץ חיים" והמתיק זמנו בדברי תורה, תפילה ועול מצוות. ברור שתוך השנים ההן שמעתי סיפורים מופלאים לרוב על אותו צדיק ועולם חייו.

חיינו בנכר – עקורים מעיירת מגורינו – קשים היו מאוד; ב־1917 פרצו מהומות המהפכה הרוסית בשני שלביה: מהפכת פברואר 1917 ומהפכת אוקטובר הבולשביסטית וכל אשר בא בעקבותיה: מלחמת האזרחים הגדולה ושלטון הכנופיות. באותם ימים נערכו פרעות ביהודים בקנה־מידה רחב. כולם כילו זעמם ביהודים החלשים מחוסרי ההגנה; היו אנשי דניקין ואנשי פטלורה האוקראינים, הבולשביקים ואחרים – מי בשם הקומוניזם ומי בשם הלאומיות הצרופה והאנטי־קומוניזם – מי בשם הפאטריוטיזם הלוהט: "הכה ביהודים והצל את רוסיה!" ומי בשם "הכוכב האדום גואל האנושות". כולם רצחו ושדדו. אף משפחתנו נתנסתה לא פעם בביקורי הרוצחים והחמסנים. לאבינו לא היה עוד ספק בכך, שאם בחיים רצונו ובחיי משפחתו, שומה עליו לחמוק ולהימלט מהמקום.

קלחת המהפכה והמהפכות שכנגד הוסיפה לרתוח ולפעפע, אבל מלחמת העולם נסתיימה בינתיים וחלה ועידת השלום בוורסיי, אשר הביאה בכנפיה תמורות רבות והנחילה עצמאות ללאומים שונים במדינותיהם. כך קמה משיעבודה מדינת פולין והמדינות הבאלטיות: ליטא, לטביה ואסטוניה. בלב הורי גמל אז הרעיון לשוב אל עיירת מגורינו דולהינוב שהיתה כבר בשלטון פולין.

השיבה הביתה

דחיפה אחרונה לנטישת סנובסק ניתנה בעובדת שובו של ה"חפץ חיים" לישיבתו בראדן – בקירבת לידא בפולין. כך עזבה גם משפחתנו יום אחד את סנובסק לשוב לדולהינוב. היה זה בשנת 1920, בימי המלחמה בין פולין לברית־המועצות, בטרם השלום בריגא משנת 1921. חזרנו לעיירתנו בחוסר כול. ביתנו ורכושנו מלפני המלחמה נשדדו גם נהרסו ונשרפו. באין מוצא אחר שכר אבי בית קטון בקצה העיירה, אי־שם בקירבת בית־הקברות הקתולי ברח' יורזדובקה, בקירבתם של שכנים שלא אהדו יהודים. שוב פתחו ההורים את בית פרנסתם בעבר, חנות־מכולת בשוק. שלושה ילדים נשארנו בבית לבדנו, כיוון שהורינו פנו לפרנסת הבית. שנים אחדות לאחר מכן היינו כבר ארבעה ילדים. ב־1925 נוסף למשפחה אחי יצחק.

בינתיים התבסס המשטר הפולני באזורי הספר הצפון־מזרחיים החדשים של המדינה (בהם נכללו גם תחומי איזורה של עיירתנו) ושופרו תנאי המחיה בכלל וגם מצבה הכלכלי של משפחתנו. עתה שכר אבא

דירה גדולה יותר, והפעם, מִיהודי באותו רחוב ואין ספק כי הוטבה הרגשתנו ואף אנו הילדים גדלנו במקצת. לאחר שנים מספר הוטב המצב עוד יותר ואז קנו הורינו בית גדול יותר בשוק, בחלק ממנו נתמקמה החנות והורינו גיוונו את המצרכים והמוצרים הנמכרים. פרט לדברי מכולת ניתן היה להשיג בה צבעים שונים, אריגים וצבעים לאריגים, סידקית, נפט ושונות. הורינו עבדו קשה ובפרט אמנו "אשת חיל" ע"ה. גם עתה לא התנזר אבינו מדברים שבקדושה ושעות רבות מן היממה הקדיש בבית־הכנסת לתפילה ועיון בתורה במשנה ובגמרא. אמא עסקה גם בכלכלת הבית וסדריו; טיפלה בילדים וגם בפרה שגידלנו כדי שיהיו לנו חלב ומוצרי־חלב כשרים לצרכי הבית.

כך התפרסם גם בית־אבא כבית פתוח ל"כל דצריך", לנצרכים שונים שבאו ונזקקו לעזרה; מאז ומתמיד קיימו ההורים קופת־גמ"ח פרטית לזקוקים. בימי השוק השבועיים השכימו יהודים לא מעטים לביתנו, כדי ללוות סכום כסף למען יוכלו לקנות מהאיכרים מוצריהם ולמָכרם אחר כך לסוחרים. כך יכלו להרויח מחייתם. היה זה מראה בלתי־נשכח אותו אוסיף ואזכור, כיצד חזרו בו בערב אותם לווים והחזירו חובם בתודה – פרט למספר "חריגים" אשר אף הם באו ובקשתם – לדחות להם פרעון חובם. עניים ו"יורדים מנכסיהם", "צנועים" מבושה לפנות לעזרה, לא חסרו בעיירתנו ו"מתן בסתר" לנזקקים היה חביב ומקובל על הורינו במידה רבה. חוץ מכל אלה נתמכו בנדיבות "ישיבות", ת"ת וקרנות שונות.

דמות החיים בעיירה

עיירת גידולנו היתה יהודית ברובה; כשלושת אלפים יהודים ומשפחותיהם התגוררו בה והם איכלסו את מרכז העיירה, השוק ורחובותיה המרכזיים. בפאתי העיירה בירכתיה התגוררו התושבים שלא "מבני בריתו של אברהם" והם: פולנים, ביאלורוסים ובני קידר (טאטרים). שניים רבנים כיהנו בה: האחד – חסיד חב"די ונקרא בפיהם מורה־צדק – מ"ץ (לא זכור לי שמו), ושני – רב "מתנגד" וזכורים לי הרב מנדל־בר שאכנוביץ' ז"ל ורבה ה"מתנגד" האחרון הרב גינצבורג; דומני שהיגר לארצות־הברית בפרוץ מלחמת העולם השנייה. זכורים לי חמשת בתי־הכנסת אשר היו בה; שלושה שכנו סמוכים זה לזה באתר אחד, ב"שולהויף" – חצר בתי הכנסת – שני בתי־כנסת היו במקום אחר. בשטח ה"שולהויף" היה גם מגרש מגודר סביב; עליו נתקיימו תמיד "חופות

וקידושין" לעת חתונות. בימי חול שיחקו בו הילדים משחקיהם ולרוב כדורגל.

ילדים למדו ב"חדרים" אצל "מלמדים". אולם במחצית שנות העשרים הוקם בעיירתנו ביה"ס העברי מיסודה של "תרבות" ובו שש כיתות בלבד (מחוסר תלמידים) אשר שוכן זמנית בשכירות בבתים פרטיים. מאוחר יותר הוקם בניין מיוחד לבית־הספר. חלק מהילדים למד בביה"ס הפולני, "פאוושעכנא" (אולי מטעמים חומריים, שכר הלימוד ב"תרבות" היה גבוה ולא כל המשפחות יכלו לעמוד בכך). בעיקר למדו הבנות בביה"ס הפולני והיה שם הרבה יותר מקורטוב של אנטישמיות. גם רופא יהודי היה בעיירה והוא נשכר לעבודה זו ע"י הציבור היהודי, שברובו התייחס באי־אמון לרופא הפולני ד"ר סאדובסקי.

כך היו החיים בעיירה שלווים ושקטים פחות או יותר עד מחצית שנות השלושים, שנים אחדות בטרם פרוץ מלחמת העולם השנייה. לא אוכל לומר ולקבוע, כי לא היו קודם לכן התפרצויות נגד יהודים פה ושם, אולם התגברו עליהם. רק בשנים האחרונות השתנו הדברים בתכלית; התנכלויות והתפרצויות אנטישמיות החלו לבלוט באופן ניכר והן – ביוזמת סטודנטים וצעירי "קורפוראנטים" מאוניברסיטאות אשר סרו לדולהינוב וסיסמאות חרם בפיהם לבלי קנות מיהודים וכו'. הקריאה "יהודים לפלסטינה!" נשמעה מדי יום ביומו. ואכן, רבים היו עולים לארץ־ישראל ומקרב הנוער בעיקר, אלא שלא נסתייע הדבר ורק יחידים יכלו לעלות, אף כי נתארגנו תנועות־נוער ציוניות ו"הכשרות" למיניהן. כמה יחידים ואף משפחות נדדו לארצות רחוקות מעבר לים – לדרום־אמריקה, לדרום־אפריקה.

עדיין המשכתי לפי שעה בלימודי; סיימתי את ביה"ס העברי של "תרבות" ומחוסר ברירה המשכתי בבית־הספר הפולני "פאוושעכנא". כמו כל תלמיד יהודי נתנסיתי בהתנכלויות ותואנות על רקע אנטישמי – הן מצד המורים הנכרים והן מצד התלמידים. לא פעם ספגתי מכות ועלבונות ואף איימו על חיי. הורי לעומת זאת שמו מבטחם באלוקים ובהשגחתו העליונה.

מלחמת העולם השנייה בשער

החיים זרמו במרוצם והעולם כמנהגו נהג; אנשים ואחינו בני־ישראל הסתגלו לכל מצב או לפחות האמינו בכך. השמועות פה ושם על צבאות

מתגודדים לקראת התמודדויות קרביות, חזרו ונישנו אך טרם גרמו לתמורות ועדיין לא עוררו צורך כי "יש ללכת מכאן... יש לנוס מאימת המלחמה!" אבא ואמא המשיכו לשקוד על הפרנסה בחנות; אחי ישראל לייב ע"ה לא היה עימנו בבית. הוא למד ב"ישיבות", בווילנא ואח"כ עבר לישיבת "נאווארדוק" בביאליסטוק בישיבת המוסר "מוסרניקעס". אני התחלתי בעבודה כצייר שלטים לאחר ששבתי כבר הביתה מלימודי בווילנא ב"הילף דורך ארבעט" כפי שצויין לעיל. אחי הצעיר זליג שירת בצבא פולין בהתאם לחובת הגיוס. ויצחק אחי הקטן למד בבית־ספר "תרבות" בעיירה.

הזעזוע בא והתחולל במפתיע אף כי מתחת לפני השטח היה הכל צפוי. באחד בספטמבר 1939 יצאו קלגסיו של היטלר למסעי הכיבוש; שבועות מספר לאחר מכן התבוססה פולין בדמיה ואזרחיה בעול כיבושים. ימים מספר בלבד ל"רעידת האדמה" הגדולה ושמועות באות ומהלכות בעיירה: **הגרמנים קרבים ובאים! לא ולא! הרוסים באים, הסובייטים! בהתאם להסכם החלוקה**... ובינתיים אין יודעים ואין שומעים דבר. תחנות הרדיו הפולניות אינן משדרות עוד... במהירות מדהימה שותקו ע"י ה"לופטוואפה". שמועה רודפת שמועה: אי־מי הגיע במרוצה: המשטרה, הפקידות הפולנית נטשו את העיירה וברחו; משמר הגבול גם הוא עזב את עמדותיו... דולהינוב ללא שלטון בכלל.

ב־17 בספטמבר 1939 לעת ערב נכנסו אנשי יחידת הצבא האדום לעיירה והתמקמו בכיכר השוק. מקצתם רכבו על סוסים ומקצתם ברגל, לא מגולחים, מרושלים ומרופטים ולבושי קרועים – בניגוד גמור לקודמיהם החיילים הפולנים שהידרו בלבושם והקפידו על הופעה נאה. קצין היחידה וחייליו הרגיעו את קהל הסקרנים שנתכנסו ובאו:

"אל לכם לפחד! לא ככובשים באנו אליכם אלא כאחים לעמל – לשחרר אתכם באנו, מעול שלטון ה"פאנים" והצבא הפאשיסטי! שלטונם התמוטט כבית־קלפים. מכאן ואילך לא תשאו עוד בחרפת רעה ומצוקה. הכל יש במולדתנו הגדולה. לא חסר לנו דבר! יש לנו לחם ומלח, דגים ובשר וסוכר... ואפילו לחם לבן. אל דאגה! שובו הביתה". הם חילקו בין הקהל מספר לחמניות וסוכריות.

לאמיתו של דבר הפליאה השיחה: הן לפי השמועות ששמענו וידיעות שהגיעונו ידענו שלא כן הדברים. אולם עובדה קיימת; השלטון החדש, מימסדיו ומשרדיו התארגנו מהר. יצחק סנדלר – יהודי עני ומרוד וכל ימיו חולה – נקבע כיושב־ראש ה"סלסובייט", מועצת הכפרים סביב

העיירה. יהודי אחר נתמנה ליו"ר ה"גורסובייט", מועצת העיירה; לא אזכור עוד מי היה זה. האם היה זה אהרלה גורדון? לא אדע. על פי דינם ודברם של שניים אלה וחתימותיהם ובאישורם של ה"פוליטרוקים" ממינסק המכהנים "בקודש" מטעם ה"קומפארטי" ושלטונות הריפובליקה הביאלורוסית, התנהלו העניינים ונתרחשו הדברים. לא ארכו הימים והשלטון הסובייטי ה"גואל" רוקן את החנויות היהודיות ברובן המכריע - סחורות נוספות לא הגיעו עוד ואם הגיעו, סופקו לקואופרטיבים הממשלתיים. החנויות נאלצו להיסגר; כמה וכמה יהודים התחכמו והסתירו מלאי כלשהו, אותו מכרו בחשאי־חשאין עד שאזל הכל. אני הסתדרתי במקצועי החדש כצייר שלטים וכרזות בווילייקה. זליג אחי חזר הביתה לאחר ששוחרר מהשבי הרוסי. הסתדר בעבודה כנגר ונשאר זמנית בעיירה. אחי יצחק ישב בבית ללא מעש בינתיים. ביה"ס העברי נסגר והפך רוסי - לא זכור לי מה היה עם ה"פאווּשעכנא" אך בינתיים בטלו ילדים ונערים מתלמודם.

קל מאוד לשער מה היו הרגשותיו של אבינו ביחוד בימים ההם, בעולו של שלטון "המגל והפטיש", לאחר שנאלץ לחסל את חנותו ולשבת בטל - הן כחנווני לשעבר ו"סוחר" נחשב ל"לישנץ" משולל זכות לעבודה. אולם אי אפשר שלא להודות בעובדה, שמרבית יהודי העיירה שבעו רצון מהכיבוש הסובייטי אם כי פחדו מפני הבאות. ודאי שרב היה הפחד בין אמידי היהודים; בין חברי מפלגות ותנועות־נוער ציוניות ואנטי־קומוניסטיות. הם פחדו מגירושים ושילוחים לארץ־גזירה. אולם השלטון הסובייטי, על כל מצוקותיו וכל לחצי מציאות המלחמה ומפלותיו בחזיתות בשנים הראשונות להתקפת הנחשול הנאצי, ידע לשמור ושמר על חיי היהודים. האם לא מעידה על כך העברת כל אותם פליטי עיירות מסביבותינו, שלא נכללו ביחידות הפארטיזנים הלוחמים, אל מעבר לקווי החזיתות ועד למרכזי אסיה התיכונית? והרי עובדה חיה היא כי על ידי שלטון זה ובזכותו ניצלו כ־300000 יהודי פולין וליטא. אכן, ודאי שיש מקום לטינא ורוגז על כך שהשלטון הסובייטי לא רצה ב"זקן" של יהודים; הוא לא רצה בתרבות יהודית ובנכסי רוח יהודיים ולא בלאום ולאומיות יהודית. אולם שמר על יהודים כיחידים ובני־אדם.

נחשול האימים הנאצי

בעוד מהרהרים יהודים על טיב השלטון הסובייטי, על חששות ותקוות לבאות - התחולל האסון על ראשינו! הנחשול הנאצי פרץ מכל

הצדדים לכל אורך הגבול ביום ה־22 ביוני 1941 והתקיף את ברית־המועצות. גייסות הקלגסים של היטלר הציפו תוך ימים מספר מרחבי שטחים והגיעו במהירות לתחומי אזורינו.

ב־28 או ב־29 ביוני 1941 כבר היתה יחידה נאצית בעיירה. היהודים כולם, ללא יוצא מן הכלל, היו אובדי עצות; שכנינו הנוצרים לגלגו וצחקו על כל שיבואנו. הם צהלו משמחה ובנו שער־נצחון צבעוני, הם התכוננו לקבל את הגרמנים בפרחים ותשואות. והנה נכנסה סיירת גרמנית – כיתת קלגסים או יותר. כולם רכובים על אופנועיהם – מסודרים ומצוחצחים להפליא. אחריהם נכנסו עוד כיתות אחדות, כדי מחלקה שלמה, על אוטובוסים ועגלות־גרר; הכל הבהיק והבריק למרחקים וכולם חמושים במיטב הנשק והציוד והכל ממוכן וממונע. צבא זה התפזר בבתי אזרחים וגם בבתים, בהם התגוררו יהודים. בניינים ציבוריים נתפסו מיד. בהתחלה דיברו עימנו באדיבות ובנימוס, אפילו תמהו, מאין וכיצד אנו מבינים את שפתם ולשון־דיבורם. אף כשנודע להם כי יהודים אנו, לא שינו את יחסם אלינו. אבל כבר ימים אחדים לאחר מכן בישרו לנו גורל מר וקודר.

גזירות, התנכלויות ו"פעלולים"

שוב עברו ימים מספר; המשטר הנאצי בעיירה הפך עובדה. פרנסי היהודים נקראו אל המושל הנאצי ונמסר להם על "הסדר החדש" ותקנותיו בכל הנוגע ליהודים:

1. כל יהודי באשר הוא ייחשב מחוץ לחוק וישא על בגדיו אות וסמל מיוחד.
2. אין יהודים רשאים ללכת בקבוצות, אלא יחידים־יחידים, בכביש ולא במדרכות.
3. יהודי לא יצא אל מחוץ לעיירה. לא יתקשר בטלפון ולא יסע ברכב כלשהו אלא ינוע ברגל בלבד. פנייתו לרופא אף אם יהודי הוא אסורה עליו.
4. התקהלות של יהודים בכל מקום אסורה.
5. כל שיח ושיג בין יהודי לבין נוצרים אסור בתכלית. כמו"כ אסור כל דיבור לשם קנייה ומכירה בין יהודי לנוצרי.
6. אין יהודי רשאי להחזיק ברשותו רדיו, כלי־נגינה, רכב כלשהו כולל אופנוע ואופניים וכמו"כ פרה או סוס ורכוש בעל ערך. כל אלה יש למסור לשלטונות.

7. כל יהודי יהא מופלה ומוקצה, מנודה ונבדל; אין לו שבת וחג. בפקודת השלטון עליו לעבוד כל הימים.

כך התממשו לעינינו ועל בשרנו דברי התוכחה הזכורים לנו מהתורה. בבוקר אמרנו: מי יתן ערב! ובערב פיללנו: מי יתן בוקר! אימה ופלצות שלטו בנו משך כל שעות היממה, ימים, שעות ודקות טרדו ונמשכו לאין סוף... מי שצווה ללכת לעבודה פחד לצאת, שמא לא ישוב עוד, אולם להימנע ולא ללכת הריהו בחזקת סכנת מוות תוך ירייה במקום. רבים הסתתרו מעין השמש ואם יצאו, יצאו נשים בלבד בהחזיקן מטאטא בידן, כאילו הלכו לעבודה. יצחק הסנדלר, יו"ר ה"סלסובייט" בימי הרוסים, יצא וכמה נערים עימו כדי לברוח ולהימלט. בדרך נורה ע"י הגרמנים; נערים ונערות וכמה בוגרים נורו כ"קומוניסטים ומשתפי פעולה" וביניהם – פוליה איידלמן, חנה־רייכה יפה לבית שפירא ועוד. ואגב אורחא: אותה חנה־רייכה הסתתרה בביתנו מתחת למיטה, מבלי שידענו מאומה. היא נמצאה ואני נעצרתי כאילו אנוכי החבאתיה. בעת מאסרי וחקירתי הצליפו בי רבות ונמרצות. המכות בהן נתכבדתי היו איומות ורק בדרך נס ניצלתי וברחתי.

קצת מאוחר יותר באו ידיעות מסמרות שיער ומחוללות אימה, על חיסול כליל של קהילות יהודים רחוקות וקרובות, בהן תלו כבר שלטים "יודנריין..." ז.א. המקום טוהר מיהודים... קשה היה להאמין בכך – דבר שאין הדעת סובלתו! שאלנו את מעבידינו הגרמנים מה פשר השמועות? אכן, התשובות מפיהם אישרו הכל בוודאות: "בוגדים ועצלנים" היו היהודים באותם המקומות; "הם לא רצו לעבוד. פה 'טובים' הם היהודים – אנשי עמל ושלום חרוצים ויעילים בעבודה – ולא יאונה להם כל רע". במאוחר, מאוחר מאוד למדנו כי היתה זו אחת משיטות הגרמנים להונות ולהרדים עירנותם של היהודים לבל יבקשו דרכים להימלט.

לכל יהודי היה כידוע, ידיד בין הנכרים; ידיד־אמת או "ידיד" למראית עין. רבים לא האמינו להבטחות הגרמנים וברצותם להציל את שארית רכושם ודברי ערך שברשותם, החביאום אצל הידידים מתוך ידיעה שלא ייעשו שם חיפושים וגם מתוך רצון למצוא מקלט אצלם ובעזרתם. ברם, עובדות המציאות היו מרות ביותר: רובם של "ידידים" אלה דירבנו ושיסו את הגרמנים ביהודים; בכל מחיר רצו לבל ישאר גם יהודי אחד, כדי ליהנות מרכוש היהודים החבוי ברשותם. יחד עם זה היו יהודים שלא הסתפקו בכך; הם החלו בהכנת מחבואים ו"מלונות" בחשאי, בכל מקום שניתן: מתחת לאדמה ובמרתפים, בחצרות ובאורוות

ובעליות־גג, ע"י בניית דפנות וקירות כפולים ועוד המצאות מאולתרות כהנה וכהנה. מעטים מצאו ידידי אמת נכרים, אשר סיכנו חייהם ממש והחביאו יהודים בכל מקום שניתן – בבתים מרוחקים קצת מהכפר, בבתי־מרחץ כפריים, ב"חוטורים" וכיוצא באלה.

אף למשפחתנו היה ידיד־אמת כזה בכפר מילצ'ה – אנדריי סטאנקו שמו. על פעולותיו ומעשי ההצלה של משפחתנו כולה יסופר עוד להלן ע"י יצחק אחי ביתר פירוט. כאן אסתפק בציון העובדה שהיה זה ידיד־אמת מיוחד במינו, מ"חסידי־אומות העולם".

בטרם הונף הקרדום

הקשר בין יהודים לבין קרוביהם ועמיתיהם נותק כמעט כליל; בעיירה פסקה כל פעילות חברתית וציבורית. אין ולא היתה עוד תפילה בבתי־כנסת, אין לימודים בבית־הספר ואין תורה. אף מחתרת לא נתארגנה עוד. לא קם רצון לשום דבר. כל אחד חשב על עצמו בלבד: איך להינצל ממר המוות? בני־משפחה התפזרו לכמה מקומות־סתר ולא ידעו אחד מזולתו. החיים משום מה נעשו יקרים יותר. מן הראוי לציין, כי על אף כל הצרות והמרורות איבד עצמו לדעת יהודי אחד בלבד, ברח' טטרסקה.

כל אחד הציץ מבין החרכים והסדקים – בכל פינה חשוכה ועליית־גג, מבעד לחלונות אפופי וילונות – ועמד על המשמר לקדם פני הרעה. רבות היו בהלות השווא עקב יריה בודדת או שאון כלשהו ומיד החלה המרוצה למחבואים ול"מלונות". בלילה אחד, למשל, טרטרו מכוניות ובשוק האירו זרקורים ואף הדהדו יריות שוטפות מנשק אוטומטי. ברור, שכולם מיהרו ורצו להיחבא וישבו מפרפרים בפחד משך כל שעות הלילה. רק בבוקר התברר כי הגרמנים הביאו לשוק כשנים־עשר שבויי־מלחמה רוסיים שנתפסו תוך נסיון בריחה. נכרי אחד מהמקומיים נתן להם מחסה בביתו והודיע על כך לגרמנים, אשר באו ולקחום עימהם. בשוק העיירה הועמדו על יד אחת החנויות; פניהם הוארו בזרקורים והם נורו מקרוב אל הקיר. יהודי העיירה שרויים היו בינתיים בבהלה ואימה.

פעם שנייה נשמעו פתאום זעקות בהלה של אשה יהודיה; עכבר חלף על פניה בחצר. זעקות הפחדים שלה החרידונו. שוב חשבנו כי כלתה הרעה ורצנו בעור שינינו להיחבא. עד שנודע לנו פשר דבר פרחה כמעט הנשמה מקרבנו. גרמנים חיילים עוברי־אורח חשקה נפשם ליהנות מ"הצגת"־פתע של הרג יהודים. הם פקדו על שוטר־העזר המקומי

אנטונקה לאסוף כמה צעירים יהודים ואתים בידיהם. ביניהם הייתי גם אני; לא היה ספק בכך, כי איננו מובלים לעבודה כלשהי וכי אנו מובלים למטרה אחרת... ניצלתי הזדמנות וברחתי. השאר ואתים בידיהם נלקחו למקום מסויים והוכו בדרך נמרצות. הם צוו לכרות להם קבר ולהיכנס לתוכו: על שניים מהם פקדו לצאת והשאר נורו. על השניים שנותרו פקדו לכסות את הבור על החללים. מי היו חמשת הבחורים אשר נורו אז **לא זכור לי כיום**(1). **ככל שאזכור היה אחד מהם יצחק מייזל – בנו של ר'** שלום מייזל, שו"ב בעיירה. אחד הבחורים שלא מת המתין עד שהסתלקו הרוצחים וברח ליער. היה זה יוסף שיניוק שניצל, זכה והגיע לישראל. אף אני עצמי הועמדתי בנסיונות קשים ומרים, ושוב ניצלתי בדרך נס.

הריני כורת קבר לעצמי

פעם נקלעתי עם יצחק אחי הצעיר לפלוגת־עבודה למען הגרמנים. הובלנו שורות שורות כדי ללמדנו כביכול כיצד צריך לעבוד... בדרך פגשנו קצינים גרמניים אשר התרעמו על כך, שלא בירכנו אותם. תשובתנו היתה כי נהגנו בהתאם לחוק, לפיו אין יהודי רשאי לברך גרמני בדרך, בלתי אם הוא נקרא על ידיו. אבל הם הוסיפו להתרגז ולקלל; אחד מהם אף אמר, כי טוב הדבר שאין "יהודים ארורים" רשאים לברכם. המשכנו בדרכנו והגרמני שהוביל אותנו החל להתעלל בנו סתם כך וללא מטרה ותכלית: נצטווינו לשכב ופנינו אל האדמה מבלי להרים ראש... כל ש"הסתקרן" והרים ראשו הוכה נמרצות באלה שבידו. לאחר מכן פקד לעמוד, לרוץ ולשכב וחוזר חלילה. לבסוף נשלחנו לעבודה עם חיילים שטיפלו בסוסים.

בינתיים הגיעו קצינים אחדים והובילו עימהם חמישה מפלוגת העבודה ואני בתוכם; הם לקחונו לעבודה אחרת הרחק מחוץ לעיירה וציוו עלינו לחפור כל אחד קבר לעצמו. הם נתנו לנו מידות וממדי הבור, מיקומו וצורתו וכיצד לערום את האדמה, וכל אלה בדייקנות הגרמנית הידועה. החילונו לעבוד וכשלו הברכיים אצלי; המפקד עלינו האיץ בי והיכני. לא היה מנוס; התאוששתי ויחד עם השאר כיליתי את העבודה. נצטווינו להסתדר בשורה, למסור כל דבר שיש ברשותנו; האנשים מסרו כל חפץ שהיה בכיסיהם. גם לי היה שעון־יד חבוי בכיסי ומשום מה הסתרתי את דבר קיומו ולא מסרתיו. אז ניתנה הפקודה להיכנס כל אחד

1. לפי עדויות אחרות היו אלה: יצחק מייזל; יהודה אקמן; שלמה שרייבמן; שיניוק ועוד אחד. אחיו של שיניוק ברח.

לבורו ונצטוויתי להסיר את המשקפיים ולעצום את עיני. תוך כדי כך הבחנתי בכוננו את נשקו. התכוננתי לאמירת תפילת הווידוי ומחנק עלה בגרוני. בכיתי בקול... הגרמנים פרצו בצחוק אדיר: חה־חה־חה! היהודים סברו כי אנו יורים בהם! ראוס שנעל! ענטפערנען זיך: – זאפארט לאז! צאו מיד! הסתלקו מכאן מהר!... הם ציוו לנו לעמוד מרחוק.

הסתלקתי עם השאר כל עוד נפשי בי; ששתי על כך שעודני חי מבלי לדעת מה ואיך. כעבוד דקות מספר הוחוור לי מה פשר משחק הדמים. חיילים הביאו לפניהם 5 גברים גברתנים רחבי־גרם, פקידי השלטון לשעבר בממשל הסובייטי, פקדו עליהם להתפשט עד מחצית הגוף ולעמוד כל אחד על יד הבור. נבצר ממני להסתכל בנעשה ובפרט כאשר הגיע לאוזני קול תחנוניהם על נפשם. הם בכו והפצירו ברוסית:

"חוסו ורחמו על חיינו, על ילדינו הקטנים ונשותינו. אנשים כנים וישרים אנו! איננו קומוניסטים. אל תהרגונו! הן כל רע לא עשינו..."

"פויאר! אש!" – הרעימה הפקודה ומטחי הירי ניתכו. המומתים נפלו לתוך הבורות... "היהודים היכן?!" זעק קצין – "שנעל זאפארט די גראבן דעקן! לכסות הקברים מהר!" רצנו אל הקברים... באתי אל הבור שכריתי והעפתי מבט; האיש המוטל בו שתת דם אך פרפר עזות... הודעתי לגרמני והוא פקד לירות בו שנית בראשו. שוב ניתנה ירייה והאיש נדם. כיסיתי את הקבר. לגרמנים זה לא הספיק; שוב החלו להתעלל בנו: לרקוד על הקברים! בל יצאו הרוסים! עשינו זאת ורקדנו על גבי האדמה התחוחה...

במחנה העבודה בווילייקה

כך חלפו חיינו בעיירה בצל אותות מבשרי הקץ המר, באין דרך להצלה ובאין מוצא. כל יהודי העיירה היו תחת פיקוח הצוררים ונתונים למרות ה"יודנראט", אשר נאלץ למלא באופן מתמיד כל אשר דרשו ממנו הגרמנים. חברי "מועצת היהודים" לא יכלו לעשות דבר לטובת הקהילה, אף אם עשו הכל כדי להציל יחידים יהודים מכלייה. תוך מסירות־נפש השתדלו באמצעי שיחוד בזהב ובשווה כסף וחפצי־ערך, לשחרר יהודי שנתפס ב"חטא" ולא תמיד הצליחו בכך. חברי ה"יודנראט" היו אחראים על כל יהודי שמא יברח או לא יעבוד בהתאם לדרישות. הם נאלצו לגבות מכל יהודי את דמי העונשין והקנסות שהוטלו בכל עת; לאסוף מהיהודים כל שנדרשו לספק לגרמנים. בלחצי הצוררים הבטיחו לא פעם ליהודי הקהילה, כי לא תהיינה עוד הריגות. כך הפכו היהודים בעיירתנו לאט לאט כאסירים. קשה היה להתחמק ולברוח; הזדמנות לכך ניתנה רק

בעת ה"אקציות", בהשתרר המהומה והמבוכה ואיש לא יכול לשפוט ולדעת מי נהרג כבר ומי מסתתר. אבל כל עוד לא התחולל הטבח, לא ניתנה האפשרות לאף אחד להיעדר מהעיירה. כך נשלחתי גם אני ע"י ה"יודנראט" לעבודה במשרד הס"ד בווילייקה – בגיטו מיוחד לבעלי מלאכה שרוכזו מכל הסביבה. בעיירה ויליייקה לא נותר כבר אף יהודי אחד לאחר כל ה"אקציות" והחיסולים. כל שוכני הגיטו רוכזו מהעיירות הסמוכות והמרוחקות גם יחד. עבדנו שעות רבות וניתנו לנו מנות מזון מצומצמות וכך יום רודף יום.

בפגישות עם יהודים אחים לצרה שקובצו באותו מחנה, נודע לי על הזוועות הנתרחשו בכל מקום. כמו"כ ידעתי כבר שליד משרד הס"ד (זיכערהייטס־דינסט – שרות הבטחון) קיימת חולייה מיוחדת ונפרדת – "יודנאיינזאץ" ועיקרה תכנון וביצוע החיסול של היהודים בכל מקום באיזור הנתון לסמכותה. בכל עיירה הערימו על היהודים; בתיחכום אחר ובתחבולות אחרות הוציאום ממחבואותיהם להרג ולאבדון. כך חוסלו קהילות שלמות תוך שיטתיות עקבית. בווילייקה עצמה חיסלו את היהודים תוך כמה "אקציות".

כך למדתי מיום ליום יותר ויותר את עומקם של הפורענויות והאסונות שניתכו עלינו היהודים, בכל מקום ומקום. הובהר לי כי אוקינוסים של דם ודמעות נשפכו וניקוו, וימים של אש שוצפים מכלים אותנו ואין מציל! הוספתי לעבוד במקצועי כצייר במחנה האמור, מחוסר ברירה ואפשרות אחרת. נוכח כל הזוועות החילותי לדאוג לגורל יקירי, להורים ולאחים ולמשפחת הדוד גוטמן. אשר יגורתי ממנו, בא ונתרחש; אכן היתה "אקציית" דמים בדולהינוב ולאחריה שנייה ושלישית, בה נתממש החיסול הסופי של יהודי העיירה האחרונים. לא ידעתי מיד אלא לאחר זמן וכל שאספר ואתאר להלן, הוא על סמך סיפורים בלבד. אציין כאן עובדה אחת בלבד: אבי ואמי בנוסף לאחים זליג ויצחק ניצלו. עם התחולל ה"אקציה" הגרמנית הראשונה – ביום הדמים י"ב בניסן תש"ב, 28 במארס 1942 – התחמקו אבי ואמי ואחי יצחק בשעת המהומה ושמו פניהם אל ידידנו אנדריי סטאנקו, בכפר מילצ'א. גם זליג אחי הי"ד הצליח איכשהו להתחמק ולהגיע אליהם. הן עבד כנגר אצל הגרמנים.

נר זעיר מהבהב באופל ליל ארוך

מספר הבן יצחק: אנדריי מיקולאיביץ' סטאנקו היה לנו ידיד־אמת אשר לא הכזיב גם בעת צרה ומצוקה, עת הצורר הגדול ביותר הציף באש

ודמים את יהודי עיירתנו, את קהילת דולהינוב. הוא וכל בני משפחתו הצילו את משפחתנו מכליון והרג. ואם אבי ר׳ אלימלך ואמי בריינה ז״ל נשארו בחיים ויחד עימי ואחי נתן הגיעו לישראל, הרי חבים אנו חוב גדול, את חוב חיינו למשפחה חסודה ותרומית זו, אשר לא היססה להפקיר את עצמה לגורל ויהיה אשר יהיה! כל אשר עבדו ועשו למען הצלת חיינו הנני בא לתאר ולספר בזה.

הידידות בין הורינו לבין משפחת אנדריי סטאנקו היתה קיימת ועומדת מאז פתח אבי את חנותו. כך היה גם סטאנקו אחד מלקוחות חנותנו. ההיכרות שהפכה תוך שנים לידידות נמשכה ולא תמה. משהחלו להגיע בשורות איוב על התקרבות הנאצים לעיירתנו ועל מה שעוללו ליהודים בכל מקום ומקום, פנתה אמא ע״ה אל ידידנו בהיותו בחנות ביום השוק:

> ״אדון אנדריי, בקשה לי אליך״, אמרה, ״אנא, השתדל להציל לפחות את בנינו מידי ההיטלריסטים! להם דואגים אנו... הן טרם נהנו מהחיים״.

״בכל הכבוד, גברת קוזיניץ!״ – השיב. ״מי יתן והאל יהיה בעזרי! רצוני הוא למלט ולהציל את כולכם. הן אנשים אחים אנחנו ויראי שמיים אנוכי וגם אשתי. כך היו גם הורינו ואנו כמותם. הבה ונטכס לנו עצה, כיצד ואיך לבנות לכם מחסה כלשהו להסתירכם בו ולהציל את חייכם״.

היום הזה הגיע ובא. יומיים לפני פסח – בי״ב ניסן תש״ב, יום ה–28 במארס 1942 – באו יחידות ס״ס, ס״ד וגרורים שונים, אשר ביצעו טבח ביהודי עיירתנו. המרצחים הלכו מבית לבית והוציאו את שוכניהם היהודים. הבהלה התפשטה וגדלה המבוכה. אצנו להיחבא, אמי ע״ה התחבאה עם עוד שבע נפשות בבור אחד אשר הוכן מראש בקירבת בית־מגורינו. אני ואבי טיפסנו ועלינו לעליית־הגג, בביתנו הנעול על מנעול ובריח. כך שהינו משך שתי יממות עד אורו של בוקר יום ערב־פסח. עם דמדומי הבוקר התחמקנו אמי ואבי ואנוכי ושמנו פנינו אל בית ידידנו, אל אנדריי סטאנקו. משבאנו אליו האיר כבר הבוקר; מיד ירדנו אל הבור מתחת לריצפה על־יד פרוזדור הבית. הבור כוסה בהרבה עפר תחוח ומאז אותו רגע שהינו בו עשרה שבועות רצופים. אני חייב להוסיף, שמצאנו בביתו של מיטיבנו ילדה כבת עשר ממשפחת פצ׳נסקי מדולהינוב, מוסתרת אצלו עוד מלפני כן.

אין בכוחי לתאר את כל אשר עשו לנו האנשים הטובים. מה שאומר פה יהיה רק מעט מזער: הנה הוטל עליהם לאפות לחם עבורנו שלוש

פעמים בשבוע, לאחר חצות־ליל ובל ייראה חס ושלום לשכנים, אף אם כמה מהשכנים אשר הכירונו ידעו זאת. יתרה מזאת; הן באנו אליהם, כאמור, בערב־פסח וידידנו זה, מהיותו כל ימיו בקירבת יהודים, ידע מה חשוב חג זה ליהודים ועד כמה מקפידים יהודים לא לאכול חמץ בשמונת ימי החג. הוא לא הרהר: מיהר וקנה סיר חדש אך ורק עבורנו, בו בישלו במיוחד בשבילנו תפוחי־אדמה. גם חלב ומוצריו, חמאה ושמנת הביאו לנו בכלים חדשים ומיוחדים. אך לא זאת בלבד: גם לעשיית צרכינו דאגו. דבר זה לקח על עצמו ידידנו סטאנקו. הוא סידר לנו תיבה מתאימה ואשנב קטן בבור השאיר פתוח. מבעד אשנב זה הוציא אותה כל יום והחזירה לנו לאחר שרחצה היטב וכך, משך עשרה שבועות רצופים!

לאחר גמר המלחמה ושובנו אל ביתנו החרב בעיירתנו ההרוסה והשרופה, פנינו שוב אל מיטיבנו, ידידנו אנדריי סטאנקו, שאירח אותנו בסבר פנים מאיר וחייכני. אף החזיר לנו הכל מכספנו ורכושנו אשר הצפין אצלו, כל שנות האימה והפורענות ושמר עליהם כבבת עיניו. הוא גם שב והראה לנו את "סיר תפוחי האדמה הכשר לפסח".

לא נשאר לי אלא להוסיף, כיצד הוגש לנו האוכל אל פי בור המחסה בו היינו שרויים. לתכלית זו נוקב חור בריצפה, שכוסה אבנים ולבנים ולא נִראה לעין ועלי הוטל יום יום לזחול ולהזיז על גבי אבנים ולבנים מקיר הבור והריצפה ולשוב עם מנות האוכל שניתנו לי מידי מארחנו הנדיב. אומר בסיום דברי רק זאת: לעולם נזכור ולא נשכח את הנר הזעיר שהבהב לנו בחשכת הליל הממושך, נר זערור שהפך לאור גדול והיה לאות וסמל של ידידות אדם לאדם באשר הוא!

בריחתי ממחנה ויליקה

מכאן ואילך ממשיך בסיפורו נתן: עדיין המשכתי לעבוד למען הרוצחים בתנאים של מחנה הסגר לבעלי־מקצוע ומומחים. לא ידעתי מכל אשר התרחש בעיירתנו ואף לא הגיעה אלי ידיעה על הימלטם של בני־משפחתי. יום רדף יום ובחיי לא נתרחש דבר. יום אחד נלקחתי לסתת אבנים בצורה מיוחדת, לשם סלילת מגרש ספורט. תוך כדי עבודתי נטפל אלי קצין בכיר והיכני באלתו על ראשי פעמיים ושלוש... לא ידעתי על שום מה ולמה, אף לא היה טעם לשאול. אולם חשתי כי מתעמעם בי הכל והוא עלול לכלותני. מילטתי עצמי מתחת ידו וברחתי; הסתתרתי מאחורי בית גדול לבל יראני עד יעבור זעם.

ידיעה מזעזעת ומדהימה ציפתה לי יום אחד; ידידנו סטאנקו הביא

לי בחשאי מכתב מהמשפחה: בדולהינוב נתחולל הרג־דמים המוני ורבים קרבנותיו. אשר להם עצמם אין לי לפחד, הם נמלטו למקלט שהוכן מראש ע״י בני ביתו של ידידנו וזליג אחי. התעודדתי והופח בי אומץ לב מחדש; ידעתי עתה, כי יש לי לאן להגיע בבריחתי וכי הגיעה שעתי להתחמק. בעודני חושב ומתכנן כיצד ואיך ״להתנדף״ מחיי המחנה, ניתנה לי ההזדמנות כמעט באקראי ובהיסח הדעת. חוליית גרמנים יצאה לדולהינוב לאסוף ולהעביר את רכוש היהודים שנטבחו; הם חיפשו יהודי שימיין למענם את פריטי הנגזל מן הנרצחים. התנדבתי לכך באומרי, כי הנני מומחה לכל. יצאנו במשאית בדרך לדולהינוב; נוכחתי לדעת כי הגרמנים הגאים והבוטחים פחדו רבות לנוע בדרכים, מאימת מארבים חמושים של פארטיזנים. הללו הצטופפו בפינות המשאית ותת־מקלעיהם דרוכים לכל העברים. נבהלתי מהאפשרות להיפגע מנשקם של פארטיזנים רוסיים, עתה בדרך לבני ביתי. חשבתי כי ״הטלאי הצהוב״, הסמל היהודי יעמוד לי למגן ונעמדתי במרכזו של מרכב המשאית. כך נעה המשאית עד התקרבנו לעיירה. עתה הגיעה העת להסתלק! ביקשתי לרדת לעשיית צרכי, כי כאבים ומיחושי מעיים תקפוני פתאום... הם נעתרו לבקשתי והמתינו לשובי. חמקתי לשדה־דגן אל בין השיבלים והתרחקתי ככל האפשר יותר מהר ומבלי לעורר תשומת־לב האיכרים מסביב. צופרי המשאית הגיעו יפה יפה לאוזני אך הוספתי לרוץ בכל כוחי. לפתע ניתך גשם עז וצולף; נרטבתי כולי עד לשד העצמות אך הלב היה מלא שמחה. הנה הערמתי על המרצחים והגשם טשטש את עקבותי.

הנה כך נטה יום וירד הליל ואני, בתוך יער עבות; קרעתי מעלי את ״הטלאי הצהוב״ ואינני יודע כיצד ואיך? שירה בקול פרצה מתוך הלב; סו״ס נגאלתי מייסורי הגיהינום של המחנה והנני חופשי להגיע אל בני ביתי במחבואם. טיפסתי ועליתי על עץ לנוח ולהשקיף מסביב. נרדמתי ולא ידעתי; שירת ציפורים העירתני משנתי. גמרתי אומר להמשיך בדרכי כדי להגיע אל מחבוא משפחתי. הסביבה לא היתה מוכרת לי אף פחדתי לצאת את היער במאוחר, שמא יראוני האיכרים ואף הם עלולים לרצוח....

יצאתי את היער ולאחר כיברת דרך קרבתי ובאתי לבית בודד מחוץ לכפר. והנה אשר קרני; החזקתי את הידיים בכיסים מפאת הקור. האיכר נבהל בראותו אותי וחשבני לפארטיזן חמוש אקדח בכיסו. הוא אץ להגיש לי לחם ושאלני במה יוכל לעזור? חקרתי ושאלתי מי הם דרי הסביבה ושמות הכפרים? הוא תיאר בפני את הסביבה ובין היתר פירט גם את שמו של ידידנו אנדריי סטאנקו. נפרדתי ממנו באומרי כי פני

לכיוון ההפוך בשליחות מסויימת, כדי לטשטש את עקבותי. לאחר שנעלם ולא ראני עוד, שבתי לכיוון הנכון ולאט־לאט לאחר יומיים הגעתי אל היעד – להפתעתם הגדולה ולשמחתם הרבה של סטאנקו ובני ביתו. הן הוא עצמו חזר זה עתה מדולהינוב וידיעה מחרידה עימו: הוא סיפר להם בלחש, כי נתפסתי ע"י הגרמנים במירדף אחרי בעזרת כלבים ודיני נחרץ! כולם היו עצובים ומלאי צער ועל דעת הכל החליטו לא לספר מאומה לאבי ולאמי על מה שקרני והנה ראוני פתאום! עתה אץ מהר ידידנו לבשר לאבי ואמי ולאחי יצחק את דבר בואי. אין לתאר, מה רבה היתה שמחת כולנו כאחד. נשארתי עם בני ביתי במשקו של סטאנקו; בבור המקלט לא נמצא מקום לי ועל כן הביאני האיכר אל גורן המספוא והחציר. התחבאתי בערימת חציר ושחת וגם לי סופקה מנת מזון מדי יום ביומו.

יציאתנו ליער

בוקר אחד בא אלינו אנדריי סטאנקו מיטיבנו וסיפר לנו על מסעי־עונשין של הגרמנים נגד משפחות איכרים שהסתירו יהודים. בכמה מקומות הוצאו להורג המארחים והאורחים גם יחד, כולל כל הילדים. היו מקרים שבתים הוצתו על יושביהם ולא נותר עוד איש בחיים, לא מן היהודים שנתפסו ולא מאלה אשר הסתירום. אשר לו עצמו לא יהסס לעולם למות על שנתפס ב"חטאו" להציל בני־אדם מכלייה. על כן מוכן הוא להקריב חייו כל רגע. אולם צר לו על רעייתו ובנותיו וביחוד על חתנו הצעיר ונכדו בן השלוש. קשה לו להעלות על דל שפתיו ולבקשנו, כי ננטוש את מחבואנו ונלך אל ההפקר. על כך ידאב ליבו תמיד אבל אין כל דרך אחרת...

קשה ביותר היתה הפרידה גם לנו וגם למשפחה הידידה. הנשים בכו כולן ואף אבי וידידו הזילו דמעה והחניקו את בכיים הבוקע מתוכם. אף לי ולאחי כבד נטל הגורל המשלח אותנו אל הבלתי־ידוע. כך יצאנו בלילה בכיוון אל היער כשהמארחים העניקו לנו צידה לדרך. הידיד ליוונו כיברת דרך ארוכה והפרידה היתה לעובדה.

באנו אל איזור יערות נפתלים ועבותים; יערות הנמשכים קילומטרים לאין ספור. הגענו מבלי דעת לקירבת מאלינובקה ולשניקי; רבים היו הנמלטים מעיירות הסביבה, אשר שוטטו אז בלב היערות, רעבים וצמאים ולא מלובשים כיאות. כך אינה לנו גורלנו להיקלע עם עוד יהודים אחים לצרה, לשוטט עימהם ולנדוד מספר ימים רצופים, עד

שמצאנו עצמנו בקירבת יחידות פארטיזנים, ביער אליו נקבצו למעלה ממאתיים יהודים – גברים, נשים, זקנים וטף. גם צעירים מספר – אלה צורפו כלוחמים ביחידות הפארטיזנים. כל השאר הסתדרו במעין "מחנה־משפחות" בחסות ה"פארטיזנקה" הסובייטית. אחרים בחרו לחיות לבדם, לשוטט ולחפש מזון לעצמם. באותם ימים טרם ידעתי על התלקטותה והתלכדותה של קבוצת בחורים צעירים מעיירתנו, אשר פרצו ליער ומצאו דרך ישירה אל יחידת פארטיזנים שהכתירה עצמה בשם "נוקם העם" [נארודני מסטיטייל].

עדות־שמיעה מפי ניצולים

שלוש "אקציות" דמים ערכו המרצחים הנאצים וגרוריהם בעיירתנו. הטבח ההמוני הראשון התחולל יומיים לפני פסח, תש"ב – י"ב ניסן, יום ה–28 במארס 1942. שבוע או עשרה ימים לאחר מכן באה גזירת הריכוז בגיטו ברח' בוריסוב. לאחר מכן השתוללו המרצחים ועוזריהם משך שלושה ימים רצופים בטבח המוני שני, בימים י"ב, י"ג ו–י"ד אייר תש"ב, 29, 30 באפריל ואחד במאי 1942. מטבח זה נשארו רק כ–300 נפש, בעלי־מִקצוע ומומחים אשר עבדו למען הגרמנים. בין שלושת ימי ההגבלה וחג השבועות, בה' סיוון תש"ב, 21 במאי 1942, בא הקץ המר והסופי – הכל וכולם הוסגרו לטבח; לא נותר עוד יהודי בעיירתנו. דולהינוב הפכה "יודנריין" – טהורה מיהודים. הרכוש היהודי היה לבז ולמשיסה; את אשר לא לקחו הגרמנים גזלו החמסנים הנכרים במקום ובכפרים הקרובים.

עם זאת יש לציין כי כמה משפחות התנגדו בכוח למרצחים ולא אבו לנטוש בתיהן וללכת לשדה הקטל; בחינת "נמות בכבוד בביתנו ולא נובל!" בני משפחת הסנדלר משה פינצ'נסקי, שכנה של דודנו גוטמן לווין, התנגדו בכל כוחם והשליכו מכל הבא ביד לעבר התוקפים המרצחים ומובן שנהרגו במקום, בתוך ביתם ובחצר. בבתים בהם נמצאו זקנות וחולות בודדות, נרצחו הללו במיטתן תוך חבטות ומכות במקלות, כי "חבל לבזבז על כך כדורים"... באחת ה"אקציות" נתפסו ע"י המרצחים שתי נערות יפות להפליא, מבנות המשפחה של שמואל גורדון. יופיין ותמימותן של הבנות הרעיד גם את יד המרצחים אשר היססו להרגן. הם שאלו את המפקדים המנצחים על המלאכה; הללו לא היססו כלל ופסקו: "יהודיות? דין אחד לכולם!"...

ממחבואו, הציץ ילד קטן וראה כיצד הורגים את אמו החולה בחצר;

הוא לא פחד ויצא אל ההורגים וביקש בקול, שיהרגו אותו (ילד של משפחה שכנה לביתנו), ואכן, הילד ואמו נרצחו. נפח יהודי בעל משפחה ברוכת־ילדים הוצעה לו "עיסקה", להשאירו בחיים עם אשתו ושני ילדים וכל השאר לעקידה!... הוא סירב להצעה וכולם הובלו להרג... לאחים לייבל ושמעון זיידנקנופ "הוענק פרס" על שירותם לגרמנים – הם נורו ופניהם אל הקיר. נשים "היסטריות" ותינוקותיהן בזרועותיהן נרצחו במקום תוך התעללויות איומות. נשים צעירות חנקו במו ידיהן את תינוקותיהן, במחבואן בו היו שרויות, מחשש שמא יסגירו בכיותיהם את כל המסתתרים. בת־דודי חסיה־פייגה הי"ד אשר הצליחה להימלט מהטבח, מצאה את מותה בידי "שקצים" שסקלוה באבנים וחבטו אותה במקלות... הדודה רחל ורוזה עם הרצל והתינוק זעקו זעקות נואשות עת הובלו אל גיא ההריגה והדוד גוטמן בכה כל הדרך... הוא הורשה לשכב אל מותו ופניו לאדמה...

כיצד לא אזכור ואעלה כאן זיכרם של בני־משפחת בייניש הצבע – בני משפחה מיוחסת בעיירה אשר יצאו ממקום מחבואם ומסרו עצמם לרוצחים, כי פשוט נמאסו להם חייהם? ילד אחד בלבד נותר בחיים. הוא סירב לציית לאביו ואמו ונמלט, מבלי שנתגלה ע"י הצוררים. "שקצים" גילו בחור יהודי מסתתר שניצל מהרג, על דעת עצמם לקחוהו אל תעלת־ביוב ואילצוהו להרכין ראשו אליה, "כדי שדמו של יהודי לא ילכלך את הכביש..." כמה בחורים שניצלו מה"אקציות" ונמלטו ליער, נהרגו או נתפסו חיים בדרך, בעלותם על מארב גרמני שהוכן להם. כך נהרג זליג אחינו הי"ד! לילה אחד יצאנו שלושתנו – זליג, יצחק ואנוכי בשליחות מסויימת אל יחידת הפארטיזנים. לא אדע איך וכיצד עלו זליג ויצחק על המארב הגרמני, אני הלכתי אחרון בשורה העורפית והצלחתי לסגת. זליג נפצע ובעודו חי נלקח ע"י הגרמנים; יצחק, יבדל לחיים ארוכים, הצליח להימלט. עד היום לא אדע לאשורם את פרטי אחריתו המרה של אחינו זליג ומקום־קברו. בחורים שנתפסו ועונו ע"י הגרמנים ועושי דברם נתגלו גופותיהם מושחתות. מי יודע אם לא מונה גם לאחינו גורל אכזר כזה?! כמו"כ לא ידוע לנו ולעולם לא נדע אחריתו של ישראל־לייב, אחינו הבכור, בחור הישיבה שלא היה עימנו בעיירה ואף לא ביער. לפי שמועה נקלע לבית־כלא סובייטי וגווע ברעב ובייסורי חולי. שלום לעפרו באשר הוא!

"צללי־אדם" משוטטים בלב יער

פליטי עיירתנו ועיירות אחרות ניצולי ה"אקציות" הגרמניות הפכו

איפוא אנשי יער; נכון יותר לומר ל״צללי־אדם״ הנעים ונודדים ביער. אולם גם ״צללים״ רוצים לחיות... הם נושמים ונעים לפי חוקים של חיי ״פארטיזנקה״ ביער.

אכן היינו, כאמור, בחסות יחידה פארטיזנית לוחמת וחיינו בקירבתה במעין ״מחנה משפחתי״; כמוהם גם אנו לא אכלנו לשובע ולעיתים רבות רעבנו ממש. יש לציין כי מה שניתן לנו והופרש לטובתנו היו ״חלוקות״ מפעם לפעם ביוזמת מטה היחידה ואין לומר, כי זה הספיק להשביע. והן פרט לכך לא ניתנה אפשרות להשיג אספקה ממקור אחר.

יחד עם זאת אין לשכוח את העובדה, שלא היו ביער כל סידורים לרחיצה ואפילו פרימיטיביים ביותר. להתהלך ביער וכסות אחת בלבד לעורך ואין יכולת בידך להתרחץ ולהחליף לבנים, הרי זה מיטרד רציני ביותר; בשרך ודמך מיועדים למציצת ה״משחיתים״. אף כי לא פעם התפשטנו עירומים כמעט, כדי לפלות את הלבנים באש קטנה שהדלקנו רק בשעות היום, לא היה מנוס ומנוח מהכינים שלא פסקו מלהטרידנו.

כאלה היו חיינו. רעבים תמיד וצמאים, לבושים למחצה ורבים גם יחפים - ״צללים״ חיים הסתובבנו ביערות, בפאתי יער ועל פתחי ״חוטורים״ ובקצווי כפרים - בחפשנו דבר מזון כלשהו. רבים גורשו בחרפה ואף ננזפו ע״י מפקדי היחידה, כי מסכנים הם את חייהם ועלולים גם להביא לגילוי כל היחידה ע״י האוייב ולגרום למותם של לוחמים רבים. שוב נצטווינו להקפיד על זהירות־משנה. אולי לא מיותר להוסיף כי גם בין הפארטיזנים הלוחמים לא חסרו ״שוליים״ בעלי נטיות אנטישמיות, שהתאנו לא פעם ליהודים חבריהם לנשק ולוחמה ולא הסתפקו בצרות־עין בלבד. היו מקרים שפארטיזנים נכרים הרגו חברים יהודים בתואנות שווא ואמתלאות שונות, בזקפם עליהם האשמות על לא אשם וחטא. לא פעם בוימו משפטי־שדה (משפט צבאי) ויהודים הועמדו לקיר... לפעמים נרצחו סתם בלא מה ולמה. כך נהרגו שני הבנים של מקס מאירסון, שני אחיו של אנשל מאירסון יבלח״א - החי כיום עימנו בישראל.

האמת היא, כי רק מפקדים בודדים התייחסו ליהודים באיבה או באדישות במקרה הטוב. אולם גם כאן יש לשוב ולהדגיש: ההתרבות מדי יום ויום של יהודים פליטי העיירות אשר נמלטו ליערות הכבידה יותר ויותר על התנועה הפארטיזאנית הן מבחינת הבעיות הלוגיסטיות והן מבחינה כלכלית. הן לא דבר קל הוא לכלכל ולהזין מאות אנשים, כאשר מלאי המזונות הדל והחסר היה תמיד בבחינת לא מספיק ולא תמיד ניתן

לבצע "משימות משקיות" לקבלת מזונות. היו גם כפרים שלא נותר בהם מה לקחת מהאיכרים. לא ידעתי אז ולא אדע גם היום לאמוד ולהעריך את מספר הנקבצים ביער כי כל יום כמעט נוספו חדשים. יש אומרים 400 ויותר ויש מפחיתים, אך ברור מכל מקום, כי היה זה מיטרד בעייתי לכל הדעות.

המטה הכללי של התנועה הפארטיזנית החליט לפי הוראות המימשל הסובייטי המרכזי, לארגן מיבצע מיוחד במינו: העברת כל כוח האדם הבלתי־לוחם אל מעבר לקווי החזיתות – אל מרחבי השטחים של ברית־המועצות. מיד החלו באירגון המסע; הכנת צידה ודאגה לאבטחת היוצאים. יחידת לוחמים מיוחדת יועדה לכך בתיגבור כמה וכמה סיירים מובחרים ולוחמים ללא חת, שהוצנחו במיוחד לשם כך. בראש השיירה הועמד פארטיזן לוחם קיסילוב. ברם, בעוד מתארגנים לצאת, באה התקפה גרמנית. גייסות האוייב חדרו בכוח רב ליער ואף הקיפוהו מכל העברים. הם המטירו אש תופת שוטפת ובלתי־פוסקת, ממיקלעים כבדים ונשק אוטומטי. עצים קרסו וענפים נגדעו מכוחה של האש הצולבת. הכל התפזרו והסתתרו בין שיחים עבותים למשך כל שעות ההתקפה – עד לנסיגתם של כוחות האוייב.

אכן התקפת הפתע הגרמנית גרמה להשהיית מה במסע אל מעבר לקווים, אך לא מנעה בעדו. כשבועיים־שלושה (ואולי פחות) לאחריה יצא המסע בדרכים לא דרכים, במשעולים ושבילי־עקיפין דרך שדות ויערות וע"י חציית נהרות, למרחבי רוסיה. הדרך היתה ארוכה; הוטל עלינו לעבור דרך של 2000 קילומטר. עירומים ללא לבוש עברנו נהרות בדרכנו ולאחר מכן התלבשנו כדי לחמם את גופנו ולהמשיך בהליכה. עברנו פסי־רכבת שמורים היטב ע"י אנשים חמושים מטעם הגרמנים – אתרים שצריך היה להקפיד בהם על זהירות מכסימלית. הם היו בחזקת סכנה חמורה הן ביום והן בלילות. קשה ומייגעת היתה ההליכה; לא פעם מצאנו עצמנו ישנים תוך הליכה. מסענו עבר לעיתים תוך סמיכות קרובה לקווי החזית והגענו לבסוף לוויליקיע־לוקי – צומת־דרכים חשוב ביותר בחזית. רעבים ורצוצים, עייפים ורועדים מקרה, הוכנסנו לכפר־גבול וחולקנו לבתים בעוד פארטיזנים חמושים שומרים על מבואותיו ומוצאיו.

דימינו כי הגענו לשעת הפוגה, – בה נוכל לנוח במקצת מעמל הדרך. אולם לא כך היה מהלך הדברים. בלילה הוקף הכפר ע"י כוחות הגרמנים, ומדריכינו הרוסים וכמה יהודים נישבו ונלקחו עימהם. כל השאר הצליחו להתחמק וגם אנו ביניהם.

תוך מסע הנדודים פגשנו חיילים וקצינים יהודים מהצבא האדום; הם עזרו לנו ככל שהיה בידם ורצו בכל ליבם להתוודע אלינו כיהודים מבלי שיידעו זאת עמיתיהם הנכרים. הם שאלונו אם שומעים אנו צרפתית? ובטרם השיבונו, פתחו והמשיכו בעברית מהתנ״ך והסידור – אות וסימן כי הם מבני־בריתו של אברהם אבינו ומפחדים להזדהות כיהודים. תוך כך נוכחנו פתאום, כי אבינו איננו עימנו; מפאת חולי ופצע ברגליו נתעכב ולא המשיך ללכת. שבנו על עקבותינו ומצאנוהו. הואיל וקשה היתה לו ההליכה, התעכבנו ופיגרנו אחר עיקרה של החבורה. לאחר הליכה ממושכת ברגל הגענו סוף סוף למקום ממנו מהלכות רכבות; הוכנסנו לקרונות־משא גדולים וזכינו למנוחה ולחילוץ־עצמות תוך נסיעה לא כל כך נוחה אמנם, אולם לאחר ההליכה ברגל נהנינו ביותר ממנה. הרכבת עצרה והמשיכה ושוב עצרה וכך נמשך המסע ונתארך לאין־סוף.

לבסוף הגענו לעיירה קטנה טאבקי במחוז קאמרובו – במערבה של סיביר לא הרחק מקוזבאס([2]) וסטאלינסק([3]) – בקור של 40 מעלות מתחת לאפס, ללא בגדים חמים וללא מזון. שעות רבות שרויים היינו תוך המתנה בבית־הנתיבות ואיש לא שעה אלינו, עד שרוסיה זקנה, אשה אלמנה – ריחמה עלינו ואירחה אותנו בביתה – מתוך היענות אנושית. על אף יחסה העדין והחם הרגשנו גם בביתה יותר מנימה אנטישמית, מצד בנה נכה־מלחמה שחזר מהחזית, אכול מרירות כולו ומורעל מהתעמולה הנאצית, אשר הומטרה ע״י הגרמנים בין לוחמי הצבא האדום. הוא האשים את היהודים בכל אשר מצא את רוסיה ובכל צרותיו האישיות. סו״ס סודרנו בעבודה; אבא החל לעבוד בבי״ח לסבון והמשיך בו; אמא מצאה תעסוקה כרועת בקר. אני ויצחק אחי סודרנו בבית־חרושת. במקום עבודתי האיר לי המזל; עבודתי נשאה חן בעיני המנהל והודות לו ניתן לי חדר במעונות העובדים – כולל מיטה, מזרנים וביגוד חם והסקה – מבית־החרושת.

2. קוזבאס – קיצור קוזניאצקי באסיין – אגם קוזניאצק, איזור־תעשיה מפותח בסיביר, בעל אוצרות פחם עשירים ביותר כדי 450 מיליארד טון. עיין "אנציקלופדיה לעם", כרך ג', עמ' 2122 למטה.

3. סטאלינסק, לפנים נובוקוזניאצק – עיר במערב־סיביר על נהר טום – מרכז מכרות פחם. ראה "אנציקלופדיה לעם", כרך ב', עמ' 1932 (באמצע).

יתכן מאוד שהאנשים הפשוטים היו אולי רחוקים מנטיות אנטישמיות כלפי יהודים ומשנאת זרים בכלל, אולם בחוגי המינהלות הזוטריות ואף הבכירות לעיתים, הן בלטו ביותר. הן היו קיימות גם כתוצאה מתעמולת הנאצים וגם כפרי שנאת־יהודים ישנה־נושנה, בצורות שונות ובדרכים מגוונות. אף אני הרגשתי זאת רבות. ברם מה שהשפיע עלי ביותר ועורר מחשבה, הרי זו התופעה שיהודי ברית־המועצות פחדו או הסוו את יהדותם וחששו להזדהות כיהודים. הם פחדו לדבר יידיש. ילדי יהודים התביישו כבנים למשפחות יהודים. לא פעם בסופגם מכות, השמצות ועלבונות לרוב מחבריהם הרוסיים לספסל הלימודים בבית־הספר, לא הגיבו ולא מחו ובחרו להחריש ולעבור לסדר היום... לא פעם יכולת לקרוא על לוחות הקיר ועיתוני הקיר, סיסמאות שנדפה מהן אנטישמיות. "שקצים" צעירים התחרו ביניהם, מי יהרוג יותר "יהודונים"? הכוונה לציפרים שכונו בשם זה. נוסף לכך גם בדיחות בכל מקום, בדיחות אנטי־סובייטיות ואנטישמיות; בל נשכח שבשורות רחבות של אוכלוסיית ברית־המועצות מזוהה המשטר הסובייטי עם יהודים. הן יהודים הם שהיו בין ראשי המחוללים של המהפכה הבולשביסטית ובוני המשטר!

כך עברו עלינו השנים 1943 והלאה עד לחודשי הקיץ של 1945. סוף סוף בא קץ למלחמה בשמונה במאי 1945. עיירתנו וסביבתה, מינסק ותחומיה הנרחבים של כל סביבתה ואף כל תחומי וילנא ובנותיה, שוחררו עוד קודם לכן. בכל זאת לא נתאפשר לנו לצאת ממקום מושבנו ולחזור אל הבית שחרב. נתקלנו בקשיים מרובים בגין העובדה, שקיבלנו על עצמנו את האזרחות הסובייטית ולא היינו כבר בחזקת אזרחי פולין, מבחינת החוק. רק הסכם ה"ריפאטריאציה", על "זכות השבות" של אזרחי פולין עד ספטמבר 1939, נתן בידנו אפשרות לטעון למעמדנו כאזרחי פולין ולזכותנו לחזור אליה.

שובנו לפולין ועלייתנו ארצה

לאחר מאמצים וטורח הוכר לנו מעמדנו כאזרחי פולין מלפני המלחמה, נשללה מעימנו האזרחות הסובייטית והוחזרה הנתינות הפולנית. יכולנו איפוא לצאת מסיביר לפולין; לא הורשינו לשהות בעיירתנו וסביבתה אף בארעי, נתאפשרה לנו שהות־מעבר קצרה בלבד. כנהוג בברית־המועצות, היה עלינו לעבור בדיקות קפדניות ביותר מצד משטרת הבטחון הפנימית, משמרות הגבול וכו'. סו"ס יצאנו, אך רוחנו

היתה לא טובה עלינו; שמועות וידיעות מדאיגות מהחוזרים שיצאו לפנינו ביעתונו והדריכו מנוחתנו. הידיעות שהגיעונו היו מחרידות. פורעים אנטישמיים התנפלו על רכבות, שדדו ובזזו וגם היכו והרגו יהודים בדרכים.

כל אותן שמועות וידיעות העכירו את רוחנו והטילו צל כבד עלינו; עם זאת לא רצינו להישאר בסיביר הקרה והזרה לנו. בחרנו לעזוב – ויבוא אשר יבוא! כך רצה חייל רוסי להחרים אצלי זוג נעליים; הפצרתי בו שלא יעשה זאת. כתחליף לנעליים ביקש ממני "וודקא", יין־שרף רוסי: גם זאת לא היה בידי לתת לו ושוב התחננתי לפניו. לבסוף ניאות לבקשתי וגילה לי בסתר, כי גם הוא יהודי... הנה עד כדי כך רבו ההפקרות וחוסר החוקיות של שומרי השלטון. כאלו היו גם ביקורות המעבר של משמרות הגבול לפולין. בעיירתנו שהשתייכה כבר לריפובליקה הביאלורוסית לא שהינו הרבה, כאמור; אבא ואמא פנו רק לידידנו אנדריי סטאנקו כדי להיפרד ממנו ומבני־ביתו והופתענו רבות, כאשר החזיר להם כל אשר הוצפן מרכושנו אצלו. לאחר מכן המשכנו בדרכנו וכך הגענו לפולין.

לאחר שהות קצרה ביותר בלודז' – מקום ריכוז של ריפאטריאנטים יהודים רבים, "חוזרי השבות" מברית־המועצות – נשלחנו לאזורי פולין

שרידי הקהילה באסיפת אזכרה בגרמניה

החדשים, לשטחים אשר נלקחו מידי גרמניה. באנו לעיר שבידניצה בה נתרכז מספר ניכר של יהודים מכל מיני מקומות בפולין מלפני המלחמה, בדירות טובות ונוחות של גרמנים אשר גורשו. צעירי היהודים מתוך ריכוז זה התארגנו בקבוצות של תנועות הנוער הציוניות, כדי להתכונן להעפלה, ז.א. לעלייה לארץ־ישראל שלא ברשות שלטונות המנדט הבריטי. העוינות האנטישמית כלפי יהודים הורגשה בכל מקום בפולין; מקרים של התנפלויות על יהודים במקומות שונים היו כמעט דבר יום ביומו. הם התרחשו בדרכים, ברכבות – עת פורעים השליכו יהודים מהקרונות תוך מהלך מהיר של הרכבת – בחוצות ערים ובכל מקום. היו גם תופעות של "פוגרומים" מאורגנים ודי להזכיר את הפוגרום בעיר קילצי ובעוד מקומות מספר.

לעומת כל זאת לא הצליח השלטון הפולני החדש לדכא את הנחשול האנטישמי, אף אם רצו בכך. הוא היה חלש מדי ואלמלי "האח הגדול" ממזרח וחלק מצבאו שישב עוד במקומות שונים בלב פולין, היו הדברים מגיעים למרד גלוי ואיתן. בקיצור: יהודים פחדו לצאת החוצה בערבים; בפי הפולנים נקראו "ניעדוביטקי" – "יצורים שלא השלימו להורגם"... צעירים התארגנו ל"הגנה עצמית", רכשו נשק במאמצים והתכוננו לקדם כל התנפלות שתבוא. מאידך גיסא הובן לכל ולכולם, כי אין עוד תכלית להישאר בארץ זו – גיא הריגתם של יהודי פולין וארצות אחרות, ויש לנצל כל דרך וכל שביל שניתן ליציאה. נציגי ה"בריחה" פעלו ללא ליאות והגיעו גם אלינו בשבידניצה; בעידודם ובהנהגתם עברנו בדרך לא דרך ובחשאי לסלובקיה ומשם ללינץ באוסטריה – מקום בו סודרנו ושהינו במחנה פליטים בחסות "אונרא" כמה חודשים. שוב הוטל עלינו לאחוז במטה הנדודים ואנשי ה"בריחה" כיוונו אותנו למחנה "עקורים" יהודים "דיספלייסד פרנסונס" במערב־גרמניה בעיר הופגאסטמר על יד שטוטגארט. מכאן היה ברור לנו, כי נצא לארץ־ישראל. בתחנתנו זו היו קבוצות מגובשות לעלייה – חברי תנועות־נוער שונות; אני הצטרפתי ל"גורדוניה" וזו פעם ראשונה בה פגשתי שליחי ארץ־ישראל. שליחים אלה מטעם הישוב בארץ והתנועה הציונית סייעו בגיבוש החיים היהודיים במחנות ה"עקורים" לפי מתכונת החיים בא"י. הם הקימו בתי־ספר לילדים ונוער ומוסדות חברה וציבור, הם הדריכו צעירים לקראת שורות ה"הגנה" בארץ. בקיצור: במחנה ה"עקורים" היינו כבר בבחינת חטיבה ארץ־ישראלית.

זכור לי גם כיום – עם הכרזת התקומה של מדינת־ישראל – ביום ששי, ב–14 במאי 1948 – מאושפז הייתי בבי"ח גרמני במרקסהאוזן.

לכבוד המאורע נערכה לנו שם חגיגה גדולה. נפעמים היינו וחגגנו בגיל ורעדה, כי ידוע ידענו: המדינה הצעירה שקמה זה עתה נתונה במלחמת־דמים על נפשה ואף על פי כן שמחנו שמחת אמת. בשלהי 1948 יצאנו את אדמת גרמניה באופן חוקי לגמרי ופנינו לצרפת; הגענו לעיר הנמל מרסיי. מכאן עלינו ב"עצמאות", אנייה ישראלית שהביאתנו לחוף־מבטחים במולדתנו העתיקה והמחודשת – בצפיפות דחוסה ביותר. הנסיעה בתוך ים סוער בחורף לא היתה מן הנעימות; סבלנו בתוקף ההיטלטלות בים מהקאות והתעלפויות. כל זאת קיבלנו באהבה, הן סוף סוף נגיע הביתה ומכאן לא נזוז עוד! מרחוק נצנצו כבר לקראתנו אורותיה של חיפה; הכרמל השקיף מולנו. קסומים עמדנו צמודים על סיפון האנייה והלב מלא שמחה.

עתה היינו כבר בארצנו; חבלי־קליטה והתערות, האופייניים כל כך ל"עקורים" החייבים להיקלט בארץ חדשה קולטת מהגרים ולא כל שכן במדינה, אשר קמה זה עתה ומשקה וכלכלתה הרוסים בתוקף המלחמה, היו גם מנת חלקנו. לא אכחד שקשיים קידמו את פנינו בדרך לסידור בעבודה ובחיינו החדשים. שוב שאבנו עידוד מדמותו של אבא. לא היה גבול וקץ לשמחתו, כי הנה זכה והגיע לארץ־אבות מקודשת לעד ולעולמי עולמים, שהתנערה וקמה לקלוט פדויי ישראל השבים ברינה. איתן כסלע עמד למול הקשיים שניצבו בדרך התאחזותנו, בקרקע מציאותנו החדשה. אבא כבר היה מעבר לגיל העבודה והתעסוקה ובילה שעות רבות באהלה של תורה. מדי יום קרא שיעור במישנה או בגמרא בבית־הכנסת בו התפלל. עם זאת לא ניתק עצמו מהוויות העולם. ער וקשוב היה לקראת כל מאורע בחיי העם בציון ובמתרחש במדינתו. ודאי שהוא דאב בכל ישותו את עברנו – עבר האש והדמים. אנשי עיירתנו בארץ זוכרים ויזכרו תמיד, באיזה חיל ורעדה היה בא לאזכרות השנתיות לקהילתנו, שחרבה באש ובדם. כיצד היה אפוף עצבות ותוגת נפש באותם ימים.

כך נפטר והלך מאיתנו לעולמים וכך נזכרנו עד רגע אחרון. יהא ברוך ומבורך זיכרם של אבינו ואמנו – לנו ולכל אשר הוקירום!...

ראובן קרמר

דף מגיא ההריגה

ביולי 1941 היו כבר הגרמנים בדולהינוב. קיבלתי עבודה מטעם ה"יודנראט" בעבודות קצבות – נקניק – יחד עם לייבה רוטשטיין ויוסף בקשט. עבדתי בעבודות אלה עד ל"אקציה" הראשונה, לפני ההעברה לגיטו. הגרמנים קאן, ארנסט ואינרליך טיפלו בנו. היה לי "אויסוויז–שיין" שאיפשר לי ללכת בלילות.

במחצית יולי הגיעה יחידה גרמנית מדוקשיץ לדולהינוב. הם באו ללינת לילה. למחרת בבוקר בלכתי לעבודה נתקלתי באנטונקה השוטר הפולני שציווני ללכת אחריו – לפי פקודה שקיבל מהגרמנים. בתוקף היכרותנו שאלתי לאן ולשם איזו מטרה לקחני. הוא אמר: הגרמני רוצה בכמה יהודים להוצאה להורג. אם תתן לי את יוסף בקשט אשחרר אותך. היו לו חשבונות עם בקשט והוא רצה להביאו להרג. מיהרתי להסתלק מהמקום. המשכתי בעבודתי עד ל"אקציה" הראשונה בי"ב ניסן תש"ב. ישבתי בבית רוטשטיין יחד עם רוטשטיין ובקשט. ישבנו כל הלילה ולא הלכנו לישון. עם בוקר ראינו מכוניות גרמניות. רצתי הביתה והסתרתי את הורי ב"מלונה" אצל אלי דימנטשטיין הנפח. המלונה נבנתה בתוך האורווה. הכנסתי אותם, הסויתי ורצתי חזרה לרוטשטיין. באותו רגע יצאו יהודים, משה מוטרפרל ועוד אחרים. הגרמנים ירו והוא נפל. הצלחתי לברוח אל הבונקר שהותקן במחסן של רוטשטיין.

באותו בוקר הסתתרה אשתו של אברהם־יצחק דימנטשטיין וילדם הקטן. היה מוסכם שלא ייעשה דבר לילד אפילו יבואו הגרמנים. כעבור מחצית השעה הגיע גרמני אחד ונער צעיר פולני קוליה טאצ'אנה. הילד נרדם באותו רגע. לא נשמע קול והמחפשים לא הגיעו אל המלונה. כך ניצלנו מה"אקציה" הראשונה.

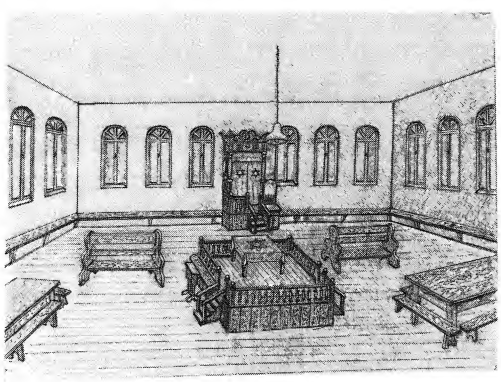
אבי נספה בקריביץ'. הוא עבד בנפחיה בחצר האחוזה פאקוץ' ובגמר העבודה רצה להגיע הביתה ובדרך נתפס וירו בו.

בשחיטה זו – טבח ראשון בדולהינוב – נספו אמי, שלוש אחיותי וילדיה של אחותי הבכירה (פייגה, רחל וגיסיה).

לאחר השחיטה לא הלכתי לעבודה אל הגרמנים. אחרי השחיטה הראשונה פגשתי את אנשל מאירסון ואברהם פרידמן. זה היה לפנות ערב. הודיעוני כי החל משעות הערב יוקף הגיטו וכנראה מכינים "אקציה" נוספת. עלינו להיות בקשר ובאותו ערב עם חשכה יש לברוח. השוטר צאכוביץ עמד על המשמר, והוא איפשר לנו להתחמק, וזאת מפני שאברהם הכירו היטב. יצאנו. הלכתי יחד עם רוטשטיין אל האיכר אדם שישלה – פולני שהודיע לנו כי קרש אחד במיבנה ביתו יהיה פתוח. וכך באנו אליו. ישבנו בין ערימות הקש. בכל זאת פחדנו מהגוי הזה ולא נענינו לקריאותיו. מחוסר ברירה יצאנו אליו והוא רצה להרגנו. באה אשתו ובתו החורגת ולקחה אותו הצידה והיא החביאה אותנו במכוורת, באמרה כי עם חשכה עלינו להסתלק ונתנה לנו לחם ובשר.

עם חשכה העירותי את לייבה רוטשטיין וברחנו אל בית ורונקביץ' (פולני) שראש המשפחה שלה נשלח לרוסיה על ידי השלטון הסובייטי. נכנסנו למחסן. האשה הסכימה להסתירנו, אם כי הבן היה משתף פעולה עם הגרמנים. הוא הכירנו ולא רצה למסור אותנו. עם חשכה הסתירה אותנו. בנה שתק ולא הסגירנו.

לאחר ה"אקציה" השניה חזרנו לגיטו ומשם ברחנו היערה.

בושקה וחיה קצוביץ' (רמת גן)

לשרוד בחיים חפצנו
(סיפורן של שתי אחיות)

סיפורה של חיה

בצילה של פורענות־פתע

המלחמה פרצה לפתע ובדרך בלתי־צפויה לגמרי, אף כי ניראו מעל פני השטח אותות והכנות לקראת בואה, כמו הקמה מזורזת של שורת ביצורים בצד הסובייטי ועוד. הבהלה פשטה בכל בית והפחד אפף את כולם. איש לא ידע מה לעשות. הן איש לא פילל ואף לא העלה בדעתו, כי כוחה האדיר של ברית־המועצות יתקפל במהירות כזו. יהודי העיירה בעיקר הרגישו עצמם במלכודת אל מול הגבול הרוסי הנעול בפניהם ונצור על שבעה בריחים, מבלי שניתן לזוז ולחצותו. בביתנו התלבטנו קשות באין עצה ותושיה; אחותי, הבת הבכירה במשפחה, נעדרת ונמצאת במרחקים ואין יודע גורלה, אם תחזור ותגיע ומתי? האפשרות הניראית בעין להפוך לפליטים הטילה פחד והכבידה ביותר.

אכן, רבות חישבנו דרכינו ושקלנו צעדינו ובתוך כך גם את האפשרות לעקור ולזוז. סוס טוב ומהיר היה לו ללייבה הזקן – לייבה פורמן (אבי־אבינו החורג) גם נקטנו צעדים לעת לילה אחד – עת מחצית יהודי הקהילה נהרה לעבר הגבול, מי בסוס ועגלה ומי ברגל. אך מסתבר כי היה זה לריק, כולם חזרו כלעומת שבאו כעבור יומיים שלושה, פרט למספר רווקים ללא עול־משפחתי, שנתמזל להם והצליחו להגיע מעבר לגבול.

זכורה לי היטב כניסת סיורם הראשון של הגרמנים לעיירה; הוא כלל שניים־שלושה טנקים קלים. גרנו אז בכיכר השוק – מקום שנשקף אל הסביבה וניתן לראות כל הנעשה ומתרחש. המוני נוצרים מהעיירה והכפרים הסמוכים עמדו שם צוהלים ושמחים לקדם את פני הגרמנים; נשות הנכרים הגישו צרורות וזרים של פרחים. מלבדי, לא נראה אף יהודי במקום ובקירבתו; סבורה אני, כי הייתי נערה יהודיה יחידה אשר עמדה והסתכלה בכל התכונה מסביב.

הגרמנים ניגשו מיד למערך הרשויות האזרחיות; הם אירגנו שלטון מקומי בראשותו של מושל מטעמם, כמו"כ הקימו משטרת־עזר (אזרחית)

מבין הפולנים והביאלורוסים תושבי המקום והכפרים הקרובים. היהודים כולם ללא יוצא מן הכלל הוצאו אל מחוץ לחוק ולא נחשבו עוד כבעלי זכויות כלשהן. לפי פקודתם הוקם ה"יודנראט", כמוסד אחראי על כל היהודים ועל כל יהודי בעיירה בפני הגרמנים. הוטלו גזירות כלכליות מכל המינים. עדיין גרו יהודים בבתיהם אולם על כל בית יהודי הוטבע בצבע "יודה" – יהודים נחטפו ברחובות לעבודות־כפייה בכל מיני עבודות ואף הוכו קשות; פה ושם נפלו כבר גם קרבנות וכמה לא חזרו עוד...

עיירתנו מלאה פליטים מעיירות הסביבה היהודיות אשר מעבר לגבול הרוסי ובעיקר מפלשצניץ. עם כניסת הגרמנים לאותן העיירות חוללו בהן מיד הרג רב של יהודים. בפלשצניץ נרמזו היהודים לברוח בעוד מועד ורבים נסו והגיעו אלינו. לא נמצא בית יהודי בעיירה שלא אוכסן בו פליט. בביתנו נמצאה בקביעות ילדה ממשפחת גלפרין ולארוחות־צהריים היה בא כל יום נער צעיר מפלשצניץ – שמו אינו זכור לי כיום. גם לייבה הזקן הנזכר לעיל שהה אותה עת אצלנו. כל היהודים בעיירה נצטוו לענוד "טלאי צהוב" על החזה והגב – בצורת מגן־דוד. הצו הזה החל מתשעה באב תש"א ולא נשאר יהודי בעיירה, אשר לא צם אותו יום. יום רדף יום וגזירה אחת את רעותה.

אימה ופחד השתלטו בכל בית יהודי; פחד היה להופיע ולהיראות ברחוב, כל אחד אילץ את עצמו ומיעט לצאת. הלכנו דרך חצרות וגינות מחצר לחצר כדי להגיע למקום הנדרש. בכל בית הושאר חלון אחד בודד (ולא כפול לקראת החורף), כדי שיוקל להתחמק דרכו בגבור הסכנה. לילות רבים לא פשטנו את בגדינו. משפחות רבות החלו למכור רהיטים, כלי־בית ובגדים.

סיפורה של בושקה

שובי הביתה

עם פרוץ המלחמה שהיתי בגרודנא, בה למדתי במכללה. זכור לי כיצד החלה באופן לא צפוי הפצצה איומה וכל העיר זועזעה מהרעש הניתך משמיים ומכל העברים. כבר למחרת היו הגרמנים בעיר ואני – רחוקה מביתי ומשפחתי, גרה בתוך פנימיה, אותה קבעו הגרמנים כמובן למפקדתם. ברור היה לי כי עלי לנסות ולגלות כל דרך לשוב בהקדם אל בני משפחתי.

אנוסה הייתי איפוא לקבל תעודת־מעבר כלשהי – "טראנזיט רייזע־שיין" – רשיון נסיעה; בלעדי זה לא ניתן לעלות לרכבת. פניתי לאחד מפקידי הרשות האזרחית שכוננו הגרמנים והוא, מורי לשעבר במכללה, נתנה לי ברצון. עליתי לרכבת־משא בקרון־פלטפורמה, ענודה "טלאי צהוב", והחילותי בנסיעה; נוצריה אחת מהנוסעות שישבה לידי שוחחה עימי ואמרה לי ברמז, על "אות היהודים": "אין לך צורך בזה, הן אינך יהודיה! הסירי את זה..." שמעתי בקולה ועשיתי כדבריה.

אכן, שבתי הביתה לשמחת־ליבם של כל בני המשפחה; וברור שרבה היתה קורת־רוחי להיות עם כולם ולשאת עימהם כל שיבוא עלינו. יקרה כל שיקרה ובלבד שנהיה יחד! הלבבות לא ניבאו לנו טובה. ניחשנו גם ציפינו כי תהיינה נגישות, לחצים, גזל ושוד. אולם לא שיערנו ולא העלינו על הדעת רצח והשמדה שיטתית של גברים, נשים וילדים וזקנים וטף. אבל הנבואות הרעות נתרבו מיום ליום. האותות בחוץ אף חיזקו והגבירו אותן. כל יום גזירה חדשה; הגבלה נוספת ואיסורים מדי יום ויום. בכל שעות היום ובלילות הלמה בנו ידיעה ברורה, כי הנה כלתה הרעה ועלינו למהר ולהיחבא, לנוס ככל שנוכל ולהציל את עצמנו ממוות. אולם תמיד ניצבנו בפני העובדה המרה, שאין לנו לאן לברוח. הן על צד האמת לא היו לנו מקומות־מסתור.

לא אשכח את דאגותיה של אמא לכל אחת מאיתנו ולכולנו יחד!. עוד אזכור שיחתה של אמא עם אחת ממכרותיה הנוצריות. הדברים נסובו עלי; בקשתה של אמא היתה כי אותה "גוייה" תיקחני אליה ותחזיקני אצלה תמורת שכר. "הן היא בהירה ולפי תווי פניה לא ניכר בה שיהודיה היא". הנוצריה סירבה בטענה שאינה רוצה לסכן את עצמה.

יש לציין כי הגרמנים ועוזריהם שקדו במיוחד, לבל יוודע דבר מהנעשה בעיירות המרוחקות בסביבה וגם בקרובות יותר אלינו. והאמת היא שלא ידענו דבר על הטבח במולודצ'נו, בווילייקה, במיאדל ואפילו בקורניץ (כבר ב־14 באוקטובר 1941 ביום שמחת־תורה). לצאת את העיירה ולנסוע או ללכת בדרך כמה קילומטרים היה מסוכן ביותר. יום אחד פשטה אצלנו ידיעה, כי בדרך נתפסו כמה יהודים שאמרו ללכת לעיירה קרובה; הרוצחים התעללו בהם קשות והרגום בסופו של דבר.

סופה מתקרבת... החל הטבח

בשבועות שבין פורים לפסח תש"ב, במחצית מארס 1942, הלמו בנו

הידיעות והשמועות על פורעניות, שחיטות והרג בעיירות הסמוכות אלינו. אין זאת כי הרעה קרבה והולכת גם אלינו. שוב הוכינו בתדהמה ובאובדן עצה. היכן נסתתר, איפה נוכל להקים לנו מסתור? הכול גלוי וניתן לראות מסביב...

דודנו אבא גיטליץ זכר אז, כי פעם היה בביתו מרתף וסתמו אותו; הוא חפר מעט במקום ופתח פתח נסתר למחבוא. מאז הלמו בנו ידיעות האימה, היינו פורשות ערב־ערב לישון בו. ה"טכניקה" של המרצחים הגיעה גם אלינו, משעות הערב ואילך הוקפו העיירות ועם בוקר החל ההרג. כך בדיוק התרחש גם אצלנו; בלילה, אור ליום י"ב בניסן תש"ב, 28 במארס 1942, הגיעו נאצים אל העיירה. הדוד אבא האיץ בנו למהר ולרדת אל המחבוא. אמי יחד עימי ושתי אחיותי, חיה ושרה'לה הקטנה, ירדנו להסתתר. כמו"כ היו בו שני ילדי הדוד אבא ומשפחת שיינגרט השכנים ממול. הוא סגר אותנו ועל הפתח הסמוי העמיד עביט מלא מים לשם הסוואה. דודתנו ליבה וילד קט בידה סירבה להיכנס עימנו במחבוא, משום שדויד הפעוט לא יכול היה להיות שקט. היא פנתה לשכנתה הנוצרית וביקשה להחביאם, במוסרה לה מעיל־פרווה ואף הבטיחה לה שעון־זהב אם תצא בשלום. ה"גוייה" לא הסכימה ולא נתנה לה להיכנס אל ביתה. הרוצחים מצאוה והיא עם דויד הקטן מצאו את מותם. עובדה זו לא הפריעה ל"שכנה הטובה" לשלוח ולבקש מהדוד את השעון שהובטח לה.

בינתיים העריב היום ושעת בין השמשות הגיעה; דודנו אבא פתח את דלת מחבואנו וקרא לנו לצאת. הטבח נגמר; רבי הטבחים של "אקציית" הדמים עזבו את המקום. זחלנו החוצה ורק עתה ידענו, מה רצוצים ושבורים אנו. אכן, ידענו שבכך לא תמו ייסורינו; כל אחד ידע, כי זה רק גל ראשון בלבד מכל אשר עתיד להסתער עלינו. החורף ב־1942 היה קשה ביותר; עדיין היו שלגים וקרה מקפיאה. כמובן שאחדים מהניצולים אשר הסתתרו בשיחי השדות ובחצרות ללא קורת־גג, סבלו מקפיאת אברים ואילו שרדו בחיים גם לאחר מכן, ודאי היה הכרח בקטיעת אבריהם... לדוד אבא קפאו אצבעות הרגליים. הידיעה שהילכה בין הבריות היתה, כי באותה "אקציה" ניספו בין 700 ל־800 נפשות. איש לא ידע לנקוב במספר הקורבנות לאשורו.

גטו... כלייה ללא אשליות

חיה המשיכה לספר:

המשכנו בחיינו; קרבנות הטבח נאספו מהרחובות ומהחצרות,

מהבתים ומהמחבואים ונקברו ב"קבר־אחים" המוני. הנותרים בחיים הילכו כצללים. החרדה לבאות הוסיפה לנקר ולהדריך מנוחה. שוב יצאו אנשים לעבודות, שהו וחזרו וחוזר חלילה. הגרמנים הבטיחו ל"יודנראט" כי לא תהיינה עוד "אקציות" והנותרים בעיירה יעבדו ויחיו בשלום. לא רבים האמינו בכך. אולם רצון החיים היה חזק ביותר; איש לא רצה למות. לא היו אצלנו מקרים של איבוד לדעת חוץ מיהודי אחד אשר חזר לאחר האקציה וכשנודע לו סופה של משפחתו תלה את עצמו.

ברם, לא ארכו הימים והוצאה פקודה להתרכז בגיטו. היה זה בס"ה שבוע ימים ואולי עשרה לאחר טבח הדמים. כל היהודים שנותרו נצטוו לעבור אל תוך בתים מספר בחלקו של רחוב בוריסוב משני צידיו. ברצון ושלא ברצון בוצעה גם הפקודה הזו והוצאה לפועל. גם כיום זכורה לי עוד ה"תהלוכה" ; כיצד הלך כל אחד וסחב משהו ממטלטליו. כיצד עמדה אמא בביתנו והסיקה את התנור מהשכמת הבוקר ועד חצות היום, טרחה ועמלה לשרוף חפצים ודברים ככל האפשר יותר, למען לא יפלו בידי הרוצחים ועוזריהם. כך עשתה עד בוא שעתנו ללכת... באנו אל הגיטו והתמקמנו – כל המשפחה בחדרו האחד של בית – יחד עם משפחת ריער ופליט אחד מלודז'. בשני חדרי הבית הנוספים גרו משפחת שרייבמן בעלת־הבית, הדוד שמעון גיטליץ ובני משפחתו וגם גיסתו רחל כץ עם תינוק. במטבח גרו שני בודדים. כך התמקמו גם כל השאר בבתים שבגיטו הסגור והמותחם בגדר עץ מוקפת תיל דוקרני. מחוץ לגיטו שמרו שוטרי־העזר המקומיים, בפנים נאלצו בחורינו לשמור כ"שוטרי הגיטו" מטעם ה"יודנראט". באקראי לגמרי גילינו, שחלקה של גדר העץ המחוברת לבית מגורינו מסתיים בתוך מחסן של הבית ובו דלת הנפתחת ומובילה החוצה. וכל זה נעלם משום מה מעיני הגרמנים. כך סברנו לתומנו וחשבנו, אולי נוכל עוד להיעזר בה פעם כדי להציל את עצמנו ולנוס.

לא כך היה מהלך העניינים. דלת זו עליה שמנו יהבנו לא הצילה הפעם אף אחד. יתרה מזאת: היא הפילה קרבנות מקרב משפחתנו, כפי שיסופר להלן.

אור לי"ב אייר, 29 באפריל 1942, פשטה הידיעה בכל בית, כי הגיטו מוקף שמירה קפדנית ובעיירה מסתובבים עוצבות רוצחים: עוצבות ס"ס וגסטאפו וגרורים רבים שלא מכאן. מיהרנו להיחבא במחבוא הבית המוכן מראש, בו הסתתרה משפחת חיים שרייבמן וילדיהם ביום טבח הדמים הראשון, מחבואנו היה מתחת לגגון של מרפסת, הצפון בין שני חלקי הבית; מצד אחד סגרו עליו קורותיו של חלקו הגבוה של הבית

ומצד שני העלימו אותו לוחות וקרשים של חלקו הנמוך. הכניסה המוסווית היתה דרך קורות התיקרה, עליהן שכבנו. כך הצטופפנו שם תשע נפשות יחד: אמא, שתי אחיותי ואנוכי, הדודה גיטה גיטליץ אשת שמעון ואחותה של פייגה, שני הבנים וגם פייגה שרייבמן ובתה. הגברים במשפחתנו לא עלו עימנו אל המחבוא; סבורים היו כי ייקל להם כגברים לברוח בדרך הדלת הנסתרת בגדר או להסתתר בין ערימות עצים שנחטבו להסקה.

בשעות הבוקר ב־29 לאפריל 1942 פרצו הגרמנים אל הגיטו והחלו במלאכת הטבח; רוב האוכלוסין המקומיים מבין נוצרי העיירה והכפרים הסמוכים עזרו להם בפעילות רבה. הם היו המחפשים והמגלים של ה"מלונות" והמסתורים. כאשר גילו מחבוא ממין אחד, תרו וחיפשו דומים לו. כך נתגלו על ידם מחבואים רבים, הגיעו אלינו זעקות שבר, קולות בכי אשר הסתיימו בירִיות ונפץ רימונים ונשתררה דממה מקפיאה – עד לגילויים של מחבואים נוספים. שכבנו דחוסים וצפופים במחבואנו, מיעטנו גם להתלחש תוך אימה ודממה עמוסת זוועות. מפעם בפעם חזרו ונישנו שוועת הנספים ובכיים המשתנק ונפסק תוך מטחי הירי; אמנו דיברה אלינו בלחש (ואולי התכוונה גם לאחרים):

"אם ניתפס, ילדים, לא נבקש רחמים. אל תתחננו ואל נא תבכו! הן שומעות אתן, כי אין זה מועיל כל עיקר. אל נא נצפה מהם לחמלה וחסד... נמות בשקט תוך כבוד לעצמנו והכרת־ערך".

דיבורה נפסק לפתע, קול הרוצחים נשמע מבחוץ; הם נכנסו אל הבית ופקדו את עליית־הגג בחלקו הנמוך של הבית. הואיל ודרי הבית היו אמידים בעבר, הוטמן שם שלל רב. דבר זה הסיח את דעתם של הגויים המקומיים. הם עטו אל הביזה מבלי להבהיל את הגרמנים הלהוטים גם הם ליהנות מהשוד והביזה. הגרמנים גם הפריעו למקומיים ליהנות מהשלל ושמו את נֵדם על כל המלאי. בין כה וכה ניצלנו ביומו הראשון של הטבח.

כעלי שלכת נידפים...

עתה ממשיכה בושקה:

שעות הליל עברו תוך שקט יחסי; אפשר ועייפו הרוצחים והבוזזים למיניהם ורצו להחליף כוח לקראת המשך המיבצע. בבוקר נתחדש הטבח

ושוב חזרו ונישנו האימים כמו ביום האתמול. שוב הילכו **וחיזרו** הגרמנים ועוזריהם אל בתים שלא נפקדו קודם וגם ביקרו בבתים בהם היו כבר, שמא חזר מישהו ונמצא בביתו. לפנות ערב הגיעו ה"שכנים" אלינו ונתקלו בחלקה של עליית־הגג בה היינו מוסתרים. המרפסת נראתה להם חשודה. הם חיפשו וגיששו... עלו אל גג הבית הקטן. שמענו קול מאיץ ("אל המרפסת") והרגשנו בצעדים.

"הביאו גרזן! יש פה מישהו", קרא קול אחר. האם כלתה אלינו הרעה?... "בריגאדה ארבע מה לכם כאן?" שאל מישהו. "הסתלקו מיד! הרי זה שטח של הבריגאדה החמישית". נשתררה דממה.

מבקשי נפשנו הסתלקו והלכו להם. בינתיים התעצמה החשיכה, לא ארך הזמן ושמענו גם תרועת חצוצרה מזעיקה את הגרמנים. האם זה אות הפסקה של ה"אקציה"? שרדנו איפוא וניצלנו גם ביומו השני של טבח הדמים המשתולל, אנו הנשים והילדים בלבד ממשפחותינו.

עתה ידענו גם ברורות, כי גברה הסכנה לחיינו ואין שחר עוד לשבתנו במחבואנו שעלול היה להיחשף ובדרך מקרה בלבד ניתנה לנו ההפוגה... שומה היה עלינו למהר ולהסתלק; לחפש מיסתור אחר. ידענו, כי אם יתחדש הטבח יובא גרזן ויגלה אותנו. החילונו לרדת; רצנו מיד לדלת ה"נסתרת" בגדר אבל מצאנוה נעולה. נסתבר לנו בוודאות, כי הגברים במשפחותינו אינם עוד וכולם נרצחו. כך אבד לנו אבינו החורג יעקב פורמן, דודנו שמעון גיטליץ ושני בניו של הדוד אבא: אהרונצי'ק ונחמן גיטליץ וחיים שרייבמן ובנו חיליק. אותו יום נרצחו, כפי שנודע לנו לאחר מכן, סבתא ודודתנו חיה־שרה עם בנה גדליק (גדליה). ודאי שלא היתה זו השעה לקונן ולהתייפח, לקחנו עימנו כמה כיכרות לחם ובחסות החשיכה יצאנו לדרך. מגמתנו היתה להגיע אל הכפר ישקובה, אל איכר מכר ושמו פטר; איכר זה הסתיר את ילדי דודנו שמעון גיטליץ (אחי אבינו) ביום ה"אקציה" הראשונה – כלומר חודש ימים לפני כן. השעה המאוחרת בה יצאנו לא איפשרה לנו להגיע אליו, כיוון שהחל השחר להפציע ויכולנו להתגלות. נכנסנו לחורש קטן בדרכנו ובו הסתתרנו בין השיחים. כל היום שכבנו כך במחבואנו המאולתר ופחדינו אינם מניחים לנו; נער קטן רועה עדרו בקירבתנו יכול לגלות אותנו ולהלשין. לאחר שהחשיך, החלטנו להמשיך ולהגיע אל פטר. קמנו, התחבקנו גם בכינו; אמא פנתה אלינו ואמרה בלהט־נשמתה:

"הנה ראיתן, יקירותי, את להט השנאה היוקדת וחדוות

ההרג החוגגת. והיה אם מישהי מכן תישאר בחיים, מקומכן היחידי עלי אדמות הוא בארץ־ישראל!"

זאת ראינו כשבועה שהשביעה אותנו אמנו היקרה והאהובה.

המשכנו בדרכנו והגענו אל פטר ונתקבלנו על ידו. הוא הסתירנו בתוך הגורן שלו בין ערימות קש וחציר, ולמרות שידע כי הוא מסתכן בכך. אולם ימים מספר בלבד יכול היה להחזיקנו. לא נשארה לנו ברירה אלא לשוב לעיירה, אל שרידי שוכני הגיטו. שטח הגיטו צומצם בהרבה מאז שלושת ימי טבח הדמים, ושוכניו כ–400 נפש בלבד, רוכזו במספר בתים וברבע משטחו של רחוב הגיטו קודם לכן. צעירים החליטו לנטוש הכל ולצאת אל היערות, אף החלו מעשית להתארגן לשם כך. מצבנו, מצב המשפחות ללא אב וראש־משפחה, היה קשה ביותר. שרויים אנו באובדן עצה ודרך. אמא הציעה לדוד אבא לעמוד בראשנו ולארגן את יציאתנו ליער יחד עמו, הוא דחה הצעתה. "לא, לא אוכל עוד!... כלה כוחי ואין בי רצון ועוז להתחיל מחדש..." אמר.

אכן, מאוד הצטערנו על סירובו המוחלט וביתר שאת, על רוחו העכורה וייאושו התהומי. כך אבד לנו וניספה בשעת חיסול השארית בגיטו. אנו הבנות הצעירות ואמא עם ילדה קטנה בת 8, לא יכולנו לעשות דבר בכוחות עצמנו ואף לא העזנו לחשוב על יציאה ליער לבדנו. אמא ביקשה את דודנו שמעון קצוביץ' לצאת עימנו אבל הוא הסכים "בשלב ראשון" לקחת עימו את חיה ואותי בלבד ואף לא בהתלהבות יתר. הוא טען כי יקח עימו את בנותיו שולה ומינדל ויקשה עליו לקחת את כולנו.

ברצון או שלא ברצון יצאנו עם הדוד שמעון! אמא ושרה'לה אחותנו נשארו בגיטו, מחוסר כל אפשרות אחרת. היינו איפוא כבר ביער. היערן השומר מכרו של דודנו ידע עלינו הכל וקיים עימנו קשרים. כל היום התחבאנו שלא להיראות לעין זר. הפחד הגדול והמאיים לא עזבנו אף לרגע. די היה שרועה ופרתו יתעכבו בקירבתנו, וכבר היינו מאובנות וקופאות, לאשר עלול לבוא עלינו... בלילות בישלנו דבר כלשהו להחיות את נפשנו. היערן בא וסיפר לנו, כי בפי איכרי הכפרים מהלכים סיפורים על יהודים מסתתרים ביער וכי ראו עשן־מדורות עולה בלילות. "זה עלול להיות מסוכן...." אמר. "יש להזהר..." הבינונו כי אין מצב זה נוח לו אבל בכל זאת לא אמר לנו ללכת. הבינונו כי רבות לא נוכל לשהות עוד כאן במקום זה, אולי נצטרך לזוז. אולם בכל הנסיבות רצינו, כי יערן זה יוסיף ויקיים קשרים עימנו (אף תמורת כסף או שווה כסף). בקירבתנו היו עוד אחדים מיוצאי עיירתנו. היה עימנו שם גם קרוב משפחתנו "אברהם

איטשע" והיינו שם ששה אנשים, הדוד שמעון ובנותיו שולה ומינדל, אנחנו שתינו. שוחחנו והתייעצנו, מה לעשות? החלטנו, כי אחד או שניים יתגנבו אל העיירה ויביאו מזון עבורנו וכסף או חפצים כלשהם, לקנות את לב היערן. יחד עם זאת נחפש לנו דרך אם הנסיבות יכריחונו לזוז ממקום־שבתנו.

משום מה ולמה הטילו עלי יוצאי העיירה בקירבתנו וגם "אברהם־איטשע", לצאת ולהגיע לנייקה. אולי היה זה בגלל פני שאינם טיפוסיים ליהודיה; רצון כולם היה שאבדוק ואראה, אם נוכל להסתדר יחד עימהם. לא יכולתי לסרב ולקחתי על עצמי שליחות זו. קשרתי את ראשי במטפחת כמנהג הכפריות ויצאתי לדרך. עברתי את פסי הרכבת והגעתי למקום. בפחי נפש שבתי מדרכי, הסתבר לי כי לא נוכל לשהות בנייקה. אולם הופעתי כ"לא־יהודיה" נראתה בכל זאת חשודה בעיני הגויים. מרוב להיטותם לחפש ולגלות יהודים, הפיצו מיד שמועות, כי "יהודיה" נראתה על פסי הרכבת. יש יהודים מסתתרים וצריך למצוא אותם" – רמז נוסף לשנות את מקומנו ולהרחיק. אך לאן?

לילה אחד ניתך עלינו גשם זלעפות ומסתור מפניו לא היה; נרטבנו עד לשד העצמות ונרטבו גם צרורותינו הדלים: למזלנו, זרחה החמה בכל הודה עם בוקר; הוספנו לשבת במקומנו רטובים ואומללים ומעלי אדים, להתייבש ולייבש את "סחבותינו". "מה יקרה, אם יחלה פה אחד מאתנו וישע אין?" – שאל "אברהם־איטשע", "ואפילו ימות באין קבר לו... מי יציל ומי יושיע?! הבה נלך למצוא מקום בין יהודים ונמות יחד. בין כך ובין כך נגזר עלינו למות!...".

קל מאוד לומר: "נלך אל בין יהודים..." למעשה לא ידענו לאן; ידענו כי עיירות קרובות בסביבה "טוהרו" מיהודים. אולי נשארו יהודים בקורניץ? הן צריך לדעת בטרם נכונן צעדינו לצאת. החלטנו לא לזוז עוד. נשלח מישהו לעיירתנו, שיביא חפצים כלשהם למען היערן. אולי הוא יוכל להמציא לנו ידיעות, אם יש תכלית בהליכתנו לקורניץ... חיה התנדבה ללכת לדולהינוב יחד עם "אברהם־איטשע" לשם קניית לב היערן. הם יצאו לדרך.

מדולהינוב לקניאהינין ושוב ליער

חיה מספרת:

הגענו אמנם לגיטו בדולהינוב ומטרתנו לחזור מיד היערה אל

בושקה ואחרים. אולם הנסיבות גזרו אחרת. לא חזרתי עוד לאותו מקום ומעשה שהיה כך היה:

רבות דיברתי עם אמא וסיפרתי לה על כל המוצאות אותנו ביער; על צרות ופגעים, נדודים ותלאות ועל ההכרח לזוז ולהרחיק. על היותי תמיד כחיה נרדפת, תמיד בחוץ תחת כיפת השמיים בכל מזג אוויר. אמא אמרה אז בשקט, כי יציאתנו ליער ומחבואנו שם אינם ניראים לה כלל ועיקר.

"אל תשובי עוד ליער" – אמרה. "קשה מדי הדבר בשבילכן... הנה מתארגנת בגיטו קבוצה להישלח לקניאהינין לעבוד שם במחנה. אנשי העיירה היושבים שם מכבר ניצלו משתי השחיטות שעברו עלינו. עצתי, כי תלכי גם את עם הקבוצה".

שמעתי בקול אמא: הלכתי ל"יודנראט" ונרשמתי לצאת אל מחנה העבודה על יד תחנת־הרכבת בקניאהינין. כך יצאתי עם אנשי הקבוצה ביום א׳ בשבוע. אכן, עד מה ידע הלב של אמא לנבא! אותו שבוע ביום חמישי, ה׳ או ו׳ סיוון, 21 במאי 1942, חוסלה שארית יהודי העיירה וכולם, פרט ליחידים שהצליחו לברוח או להסתתר, ניספו ביד אכזרית. כך "טוהרה" גם עיירתנו. כל זאת ידעתי לאחר יומיים או שלושה; החילותי לחשוש לגורלן של אמא ושרה׳לה. ימים ושבועות לא ידעתי עליהן דבר; כמו"כ לא היו לי ידיעות על בושקה אחותי. המשכתי לשהות בקניאהינין. היה זה מחנה־עבודה על יד תחנת־הרכבת, כאמור, וכולו, בניין אחד מוקף גדר תיל דוקרני.

חיינו בקניאהינין "טובים" היו בהשוואה לתנאים ביער. קודם כל סוכך עלינו גג מעל הראש; כל יום בשבוע סודר "מרחץ" עבורנו, קיבלנו לחם במידה כלשהי וקצת אוכל מבושל וזה היה עבורי בבחינת "לוקסוס" ממשי. לא אוכל כמובן לשכוח קפריזות של הטבע אותה שנה – שנת 1942 – הן בקיץ והן בחורף. החורף היה מושלג וקר ביותר, הקיץ מאוחר והיה לרוב סגרירי וגשום מאוד. גם כיום אזכור עוד: יצחק קלורין רגיל היה לומר: "התדעו למה אלוהים ממטיר עלינו גשמים לרוב? כיוון שיהודים עודם מסתתרים ביערות...".

המחנה ריכז יהודים מעיירות סמוכות, אבל בעיקר מדולהינוב ומקריביץ׳. ה"ממונה" על המחנה מטעם הגרמנים היה אברהם (אבראשה) פיינזילבר. הוא היה אחראי לסידור העבודות וחלוקתן. הבחורים עבדו עפי"ר בהעמסת קרונות של רכבות־משא והבחורות, בכל מיני עבודות. יום אחד נשלחתי ע"י אבראשה לעבוד במשק־בית, אצל גרמני המפקח והאחראי על העמסת הקרונות.

יום אחד נכנסה לביתו של המפקח נוצריה ומיד הציגה את עצמה בפני והזכירה לי שהיא ליזה שעבדה אצלנו כעוזרת־בית. בתשובה לשאלתי ענתה לי שהיתה באחרונה בדולהינוב ו"כולם התעשרו עכשיו".

אינני זוכרת כמה זמן עבר עלי מאז בואי לקניאהינין. אולם בשובי יום אחד מעבודתי, נתקלתי באדם צעיר מפתיע "מוזר" ושונה מכולנו ובולט במיוחד. היה זה ה"אסטונצ'יק" – בחור צעיר ותמים לבוש מדי הצבא הסובייטי – שתי עיניים בוערות טבועות בפניו הגלויים תחת מצחו הגבוה. במחנה הילכו עליו אגדות. לאחדים מוותיקי קניאהינין היה כבר מוכר. סופר לי כי יהודי הוא מאסטוניה ונשאר בסביבה לאחר נסיגת הצבא האדום. אין לו מקום קבוע וחי רק בשדות. בפיות פעורים הקשבנו לדבריו; הוא לא הפסיק מלדבר על בני דולהינוב בין הפארטיזנים ועל מבוגרים יותר, בעלי־משפחות המסתתרים ביער ונעזרים בחסותו של טימצ'וק אוהב האדם – המוכר ללא מעטים מעיירתנו עוד מלפני הפלישה הנאצית – כמנהל הסובחוז "סרביץ'". התברר לי כמו"כ, שהוא שאל אחדים משוכני המחנה עלי. עם פגישתנו סיפר לי, כי אמא ושרה'לה נמצאות ביער והוא נתבקש על ידה בכל לשון לבוא לקניאהינין ולהעבירני ליער. זכור לי היטב כי אותו ערב או למחרת היתה התייעצות של מספר אנשים שוכני המחנה מבני עיירתנו והוחלט להתחמק אל היער. למעשה יצאו אותו ערב כל יוצאי דולהינוב; הקריביצ'אים נשארו עוד.

רבה היתה השמחה בפגישתי עם אמא ושרה'לה. יחד עם זאת אפפתנו דאגה לגורלה של בושקה משום חוסר כל ידיעה עליה. אמא סיפרה לי על ימיו האחרונים של הגיטו: "שכנינו הטובים, הגויים", שמרו עליו מבחוץ והדליקו מדורות להאיר את הסביבה – למנוע ככל האפשר בריחתם של היהודים הלכודים בתוכו. יהודים לא עצמו עין בלילות. היתה תחושה כי שוב עומדים להתרחש אימים וזוועות. לילה אחד נשמע טרטור בלתי־פוסק של מכונה מתקרבת; מיד פשטה שמועה, כי זו מכונה הטוחנת עצמות לאחר שריפת הגוויות. אמא העירה את אחותנו הקטנה ואת הדודה גיטה עם בניה והתחמקו מהר מחוץ לגיטו מבעד לדלת המחסן הנסתרת, שהיתה בתוך הגדר.

לפני צאתם עוררה אמא את שרה ר. ואמרה לה: "בואי, נברח! האסון מתקרב, המכונה באה..." שרה אמהה: "לא, אינני הולכת! מי אומר כי זה מוכרח להיגמר בגיל 60 דוקא? וכי לא יכול לבוא הסוף בגיל ארבעים? – לכו לשלום!" היא לא הצטרפה. כך נספתה היא ובני־משפחתה. הדודה גיטה במחבואה שמעה עוד את בעלה של שרה דובר אל איש גסטאפו

ומציג את בנו כמכונאי יחידי, המתחזק את רשת החשמל בעיירה. מיד אחר כך שמעה את היריות שהרגו את הבן והאב גם יחד.

לאחר שיצאו מבעד לאותה דלת, החלו לרוץ דרך השדות, בלי דעת רצו אמא ושרה'לה לכיוון אחד והדודה גיטה עם ילדיה לכיוון אחר. בחושך הבחינה אמא כי הן בבית־הקברות היהודי. לפתע ראתה גם את זלטה דוקשיצקי ובתה חיה, שאף הן הגיעו למקום. ארבעתן נשארו כבר יחד ולא נפרדו. יחד הסתתרו משך כל הקיץ בשדות הקמה וכל מזונן שיבלים. לאחר הקציר חיפשו מסתורן ביער בין עצים וסבך שיחים ונדדו ממקום למקום. בשכבן מסתתרות לילה אחד בחורש כלשהו, הבחינו בצללים מתקרבים. גם אלה היו יהודים נמלטים; ביניהם היה ישראל ראדושקוביץ' בן עיירתנו ועוד אחדים. הם לקחו את ארבעתן וכולם הגיעו ליער.

ביער מצאו גם את הדודה גיטה וילדיה. לאחר שהן איבדו עקבות אמי ושרה'לה, הסתתרו משך זמן מה בשדות ונדדו איכשהו, עד שלא עמד בהם עוד הכוח להמשיך בנדודים ובייסורי הרעב והפחד והחליטו לחזור לדולהינוב למצוא את מותן – כלומר להתמסר לגרמנים שיהרגון. אולם בדרכן לדולהינוב נתקלו בדודנה הפארטיזן לייבה ראדושקוביץ'. הוא החזיר אותן מדרכן והביא אותן ליער. בהיותה ביער ובמצאה את אמא, נתמלאה כוח ועוז להמשיך בנדודים במרחבי רוסיה ובדרך הארוכה, לחוף המולדת לאחר מכן. כך הגיעה עם בניה ארצה. לדאבון ליבה ולצער כל יוצאי עיירתנו, נפל בנה ישראל (שרוליק) במלחמת הקוממיות, והוא – בן תשע־עשרה בלבד!

כך הגעתי בסופו של דבר ליער ונשארתי עם אמא והילדה בין הניצולים יוצאי עיירתנו. עתה חסרה לנו בושקה וטרם ידענו דבר עליה. ידעתי רק, שנשארה ביער בו הייתי קודם לכן, בחברת כמה מיוצאי עיירתנו וכי מתכננים לזוז, מבלי דעת לאן. לא ידענו אם באמת העתיקו מקומם ואם לא. לא ידענו איפוא מה לעשות ובינתיים גורלה של בושקה הוסיף להדאיגנו רבות.

עתה ממשיכה בושקה:

מקרה עיוור הובילני

לאחר שהתברר לי ולנמצאים עימי ביער, כי אנו חייבים להעתיק את מקומנו וכי אין סיכוי להסתדר בנייקה, החלטנו לעזוב וללכת לקורניץ. נדמה לי, כי היה זה למחרת אותו ליל או ליל נוסף לאחר יציאתם של חיה ו"אברהם־איטשע" דימנטשטיין לדולהינוב. יצאנו בחשכה בדרך

לקורניץ; לפי ידיעות שהיו לנו, נמצאו עדיין שם יהודים בגיטו ואליהם הלכנו. הלכנו כל הלילה, ובטרם הפציע השחר הגענו. התפזרנו בין המשפחות היהודיות, ומצבן גם הוא רע ומר, אולם נתקבלנו בחשאי ע"י משפחות אחדות. יש לזכור כי היה זה מעשה מסכן מאד את עושיו; הן לא היינו רשומים כתושבי הגיטו ואנשי ה"יודנראט" והשוטרים הגרורים היטיבו להקפיד, לבל יסתננו יהודים "זרים".

בלכתי יום אחד בשדה מרוחק מהעיירה, עברה עגלה על פני ומישהו קראני בשמי; למרבה פליאתי היה זה אבראשה פיינזילבר. הוא בא לקורניץ כחולה אל הרופא. על רגל אחת כבר ידעתי הכל; מפיו נודע לי על אמי ושרה'לה אחותי, הנמצאות ביער בחברת יוצאי עיירתנו. כמו"כ מסר לי כי אמא שלחה שליח מיוחד למחנה קניאהינין, להוציא משם את חיה ולהביאנה אליה ליער. עתה גם חיה כבר שם. הצעתו היא, כי גם אני וכל יוצאי דולהינוב הנמצאים עימי כאן יעברו לקניאהינין. משם ייקל לעבור ליער בקירבת הפארטיזנים, ולהתחבר אל בני המשפחה ויוצאי עיירתנו. ודאי שלא נשארנו אדישים להצעה הגואלת ובלילה אחד יצאנו לדרכנו וחמקנו לתוך מחנה העבודה קניאהינין.

אכן, מצבנו שופר בהרבה וההרגשה הוטבה; עתה החל סדר העבודה. מדי יום ויום יצאנו לעבודות שונות. על פי רוב בשדות מסביב וניתן לומר, שעל אף הארעיות ראינו את עצמנו "מסודרים" איכשהו. בינתיים שמעתי סיפורים על ה"אסטונצ'יק" ופעולותיו ועל קבוצות אשר אורגנו על ידו והועברו מהמחנה ליער. כמו"כ נודע לי כי אחדים מהבחורים הצעירים יצאו בתור "משלחת" לקשור קשר עם הפארטיזנים ולבדוק האפשרות להצטרף אל השורות. פחד וחששות כבדים עברונו משך כמה ימי היעדרותם מהמחנה, שמא יגלו הגרמנים כי אינם במקום. אולם הם חזרו וידיעות טובות עימם, "אור ירוק" להתארגן ולצאת. בחשאי החלו להתגבש שלבי הפריצה וההתחמקות. פרט לאחדים שבאו עימי מקורניץ, לא היו עוד במחנה יהודים מדולהינוב; היו אנשי קריביץ' כמו משפחת וו., אליעזר שוד ואחרים. כל אחד מהשוהים עימנו החלו להתכונן לבריחה, אך בינתיים חל מאורע שזרז את היציאה והקדימה.

סיור צבאי פתאומי של הגרמנים, מלווה ז'אנדרמים מווילייקה ואנשי "גסטאפו", הגיע יום אחד למחנה. הם עברו ובדקו, ריחרחו בכל מקום ויצאו כלעומת שבאו. ה"ביקור" לא בישר טובות. יתרה מזאת: אנשי יחידת המשמר הגרמנית החלו לספר, כי הנה הם יעברו מכאן ותבוא יחידה אחרת. ידענו עתה כי הסיור הגרמני ודבר בואה של יחידה אחרת,

הם סימנים המרמזים כי הנה הגיעה שעתנו וכי לא שכחונו הצוררים ועתידים אנו לבוא בכלל ה"מטוהרים" כשם ש"טוהרו" כל עיירות הסביבה מיהודיהן. נתגבשה איפוא ההחלטה לפרוץ בו בלילה ולנוס אל היער. עם חילוף המשמר בשעת ערב נפרצה פירצה בגדר התיל של המחנה ויצאנו אל מקום ההתלקטות בחורשה קרובה. ציפינו לבואו של אבראשה פ.; לא היה ברצוננו להפקירו ולהשאירו, כי עלול הוא לשאת בכל תוצאות בריחתנו. המשכנו להמתין לו ולחשוש לאשר קרה עימו. לפתע ראינו גרמני לבוש מדים, רץ בכל כוחו הישר אלינו. מפאת הפחד לא זזנו אף צעד, אך הנה הכרנו ברץ אלינו את אבראשה. יחד עימנו לא יכול היה לצאת כיוון שהמפקד קרא אותו אליו. המפקד הגרמני חשד כי משהו מתרקם והולך בין היהודים; כדי להבטיח לעצמו כי אחרוני היהודים לא יעזבו את המחנה, החליט להשהות את אבראשה אצלו מתוך הנחה, כי איש לא יזוז בלעדיו... הוא אירח אותו והעסיקו בשיחות על דא והא, כמו"כ כיבדו במשקה עד שפנה לשירותים... אותו רגע קפץ אבראשה ונעלו בפנים, לבש את סגין מדיו וחטף את אקדחו וברח בעקבותינו. עם בואו, החשנו את צעדינו בדרך ליער – מקום בסיסם של הפארטיזנים – אנוסים היינו להספיק ולהגיע מבעוד לילה. ידענו כי הגרמנים ירדפו אחרינו וכלביהם עלולים עוד לרחרח בעקבותינו ולגלות את מקומנו. כעבור ימים מספר נודע לנו לצערנו על סופו המעציב של אבראשה. האיש שעזר לרבים בתוך מחנה קניאהינין ואשר הקל על בריחתנו, לא הצליח להציל את עצמו. סגין המדים הגרמנים שלבש ולא הספיק להשילו מעליו, היה בעוכריו. פארטיזנים חמושים ראוהו וחשבוהו לנאצי; הם עצרו אותו, ירו בו והרגוהו, על אף טענותיו כי יהודי הוא וכי איננו גרמני וגם עזר לרבים לברוח. אכן, לא ראיתי זאת אבל כך סופר מפי אחרים אשר ראו את זה. ואולי חשקה נפשו של רוצחו באקדח המשובח של הגרמני? מי יודע? הן הכל היה בבחינת הפקר....

נדודים אל מעבר לקווי החזיתות

סבורה אני, כי מחובתי (ואף מחובת אחותי), לבקש סליחה מכל המעיינים בסיפורנו המשותף בתוך ספר קהילתנו, על חוסר הבהירות בתאריכים וזמנים של מסתורינו ובריחתנו. פרט לתאריכי "אקציות" הדמים הידועים לנו בבהירות, אינני זוכרת כמה זמן נשארתי ביער, לאחר צאתנו עם הדוד שמעון ק. ועד צאתה של חיה לדולהינוב ומשם לקניאהינין. לא אוכל גם לזכור כמה זמן שהיתי בקורניץ עד לפגישתי עם אבראשה פ. ועד צאתי לקניאהינין. כמו"כ לא אדע לקבוע את מועדי

בואי לקניאהינין וצאתי משם. מרחקי הזמן טשטשו את הזכרון.

לכאורה ניתן להניח, שבבואנו ליער אל קירבתם של בסיסי הפארטיזנים, כבר פתרנו את כל בעיותינו וכי הגענו אל המנוחה. ולא היא; לא כך היו הדברים. אמנם, היו פארטיזנים חמושים בנשק בקירבתנו, אך לא הורשינו להיות עימהם. חיינו בנפרד. אולם החובה להודות כי עצם היותנו בקירבתם שיפרה את הרגשותינו ועודדה את רוחנו בהרבה. סבורים היינו ולא בלי יסוד לכך, כי בבוא עת צרה ובהתקרב אוייב, ישנו כוח שיגן עלינו או ידאג לפינויינו מהמקום ולמלטנו מהסכנה.

בימים הראשונים היינו תוך משברים קשים ביותר. לא היתה תזונה מינימאלית ונתענינו ברעב, פשוטו כמשמעו, כיוון שנבצר מעימנו לקבל מזון כלשהו מהיחידה הפארטיזנית בקירבתנו. טרם פגשתי את אמא ואחיותי, על כל פנים שמורים בזכרוני כמה ימי רעב מתישים כליל. לא עמד בנו כוח לזוז ולעשות תנועה כלשהי... לאחר ימים מספר הוענק לנו נתח בשר מבושל על אש־מדורה ובו השבנו את נפשנו. המצב הוסיף להיות קשה כיוון שלא ניתן להשיג מזון בסביבתנו. יתרה מזאת: הסתיו היה בעיצומו והלילות קרים. לא היינו לבושים מספיק לקראת החורף המתקרב והולך.

כיצד נעמוד מול פגעי החורף הקשים? כיצד נחיה ביער באין קורת־גג לראשינו, עת ירדו שלגים ותשתולל קרה מקפיאה? קול עבר בין שוכני היער – עלולים אנו לשהות במקום תקופה ממושכת; יהא עלינו לחפור ולבנות ביקתות־עפר ועץ בתוך האדמה, בכדי לעמוד בתנאי החורף. שוב היו הדעות חלוקות בעניין: אלה אמרו: נקפא בביקתות אלה; אחרים הביעו דעה הפוכה ומנוגדת. חם יהיה בביקתות עפר ועץ התקועות באדמה. אולם הנה בא הקץ לוויכוח. יום אחד ציוו עלינו – מטעם מפקדת היחידה הפארטיזנית – לנוע וללכת בליווי משמר חמוש לעבר הגבול לשעבר בין פולין לבריה"מ. משפחות וכוח־אדם בלתי־לוחם הנמצאים ביער יועברו אל מעבר לקווי החזיתות, הרחק לתוך עומקי מרחביה של רוסיה ועד לאסיה המרכזית.

כך יצאנו לנוע בדרכים, למצעד של לילות וימים דרך יערות ושדות ע"מ להגיע ליעדים, שנקבעו לנו. צעדנו ביערות בטור עורפי, האחד אחרי השני תוך שקט מוחלט ובלי להוציא הגה ותמיד הייתי שרוייה בפחד, שמא יאבד לי ההולך לפני ולא אראנו, בגלל הערפילים והראות הלקויה. עברנו באזורים הכבושים ע"י האויב, בהם מצווים היינו על

שתיקה ודממה מוחלטת. היינו לנים בלב יערות עבותים, תחת כיפת השמיים בלילות קרה וצינה מקפיאה. לפעמים העזנו להעלות מדורה קטנה לשבת מסביבה ולהתחמם מעט (דבר שנאסר עלינו איסור חמור מחשש להיחשף לעיניים בלתי־רצויות ועוינות). אחרת ארבה הסכנה לקפוא קפיאה עמוקה ולא להתעורר עוד כדי להמשיך בדרך...

בהמשך דרכנו הגענו לאזורים שהיו בשליטה פארטיזנית מלאה; יותר ויותר התקרבנו לקווי החזיתות מזה ומזה. כאן כבר היה לנו יותר קל במקצת; בלילות חולקנו לבתי האיכרים שנתנו לנו גם מפיתם הדלה, כאשר גם הם סבלו מחסור ועוני. בבוקר השכם שוב יצאנו למצעד בהמשך הדרך... בשטח ההפקר שבין קווי החזית ציפו לנו כבר חיילי הצבא האדום, להעבירנו ול״סנן״ אותנו דרך הקווים. הם היו עטויי לובן מכף רגל ועד ראש ואנו מיהרנו לצעוד בעקבותיהם. שוב היה עלינו לבוסס בשלג משך לילות וימים... לא פעם ניתכו יריות מכל צד, שמענו קולות ולא ידענו ממי ומאין, הוספנו ללכת מבלי לעמוד עד הגיענו לביקתה על אם הדרך. כאן עמדנו. הבחורים הצעירים ומלווינו החמושים הופרדו מעימנו; עליהם לשוב אל הפארטיזנים. הצעירים נלקחו להתאמן בנשק כדי להופכם ללוחמים. כל השאר – משפחות וזקנים, נשים וילדים נצטוו להמתין...

הנה כי כן; גם תורנו הגיע. הובלנו לתחנת־רכבת; הושבנו בתוך הקרונות והרכבת זזה לדרכה. מטוסים גרמניים לא פסקו מלהפציץ את המסילה. מזל עיוור הוא, שלא נפגע איש מקירבנו תוך מסע הרכבת. לבסוף הגענו לעיר מסויימת מעבר לקווים הרוסיים בקירבת החזית. שוב חולקנו לבתים. שוב הופצצנו משך כל הלילה והבית בו שהינו לא נפגע.

יום אחד לא הייתי במקום ריכוז המשפחות ביער, בקירבת בסיס הפארטיזנים, לרגל רצוני לראות את אמא. כשחזרתי סופר לי, כי הנה עברה כאן יחידת פארטיזנים על נישקה לבושים כהלכה בגדי חורף, ורוביהם דרוכים ומצויידים במשתיקי־קול. הם עברו את קווי החזית והגיעו אלינו. ביניהם – גם צעיר מווילייקה, תלמיד הגימנסיה לשעבר – דויד קופילוביץ׳ המוכר לנו היטב. הן כל שנה בפרוס ימי החופשה מלימודים, היה מתארח אצל קרובי־משפחתו בעיירתנו. מפיהם נודע לשוכני היער הבלתי־לוחמים, כי ניבעו פרצות בקווי החזית בעדן ניתן להסתנן אל מעבר לקווי החזיתות של הצדדים הלוחמים.

עמדנו כבר אז בימים של שלהי הקיץ; ריכוזנו – ריכוז בני־משפחות, אשר מנה כבר מאות אנשים, היווה עומס מכביד על היחידה הלוחמת

בראשותם של "הדוד ואסיה" ומושיענו טימצ'וק. לא אשכח את סיסמתו שחזרה ונישנה פעמים רבות בפי כול: "אנשים מחוסרי מגן יש להציל!" הוא לא פסק מלדאוג לנו ולסייע ככל האפשר. משך הזמן התגבשה החלטה במועצת המפקדות של חטיבות הפארטיזנים ובהסכמה של השלטון המרכזי, להעביר את כל הבלתי־לוחמים אל מרחביה החופשיים של בריה"מ. הצעירים יאומנו בנשק ויוכשרו לעמוד במשימות קרביות. המסוגלים לעבוד יעבדו ויעזרו להגברתם של המאמצים המלחמתיים המרובים. יומו של מועד יציאתנו לדרך הארוכה והבלתי־נודעת לנו עמד בסימן התקפת־פתע גרמנית. יחידות גרמניות חדרו בכוחות ניכרים ליער, היחידות הפארטיזניות השיבו אש ונסוגו נסיגה מסודרת – בעוד אחת מחפה על השנייה. שיירתנו הערוכה התפזרה תוך בהלה לא מעטה; אש בלתי־פוסקת הומטרה עלינו מכל העברים. כמה נפצעו וביניהם גם אחותנו הקטנה שרה'לה: הקלע חדר ונקב את לחייה. כמו"כ נפצע אז מוטי חדש ברגלו. אותו יום נפצעה גם בריינה כץ, אשה בגיל שבעים ומעלה. היא עברה לאחר מכן את כל מדורי הגיהנום – עד הגיעה ארצה אל בתה בלה לוין בקיבוץ דפנה וזכתה להאריך ימים. כמו"כ נפלה ונעקרה משורות הפארטיזנים חיה שולקין האמיצה והנועזת, שריד אחרון ממשפחת שולקין הנכבדה והמפוארת בעיירתנו. יחד עימה נפלה גם עוד פארטיזנית יהודיה ממינסק.

ההתקפה הפתאומית של האוייב דחתה כמובן את מועד צאת השיירה לדרך. אולם כעבור שבועיים, במחצית אוגוסט 1942 או כמה ימים אחרי זה, יצאנו לדרך. ראש השיירה ומנהיגה היה הפארטיזן קיסילוב המוכר וידוע לרבים משרידי עיירתנו. אמא ואחותנו שרה'לה הועברו (בגלל הפציעה), לטיפול של ד"ר קוטלר ויחידתו הרפואית וכעבור שלושה שבועות יצאו גם הן לדרך. מוטי חדש הנזכר לעיל, הפצוע ברגלו נשאר ביער עם אשתו ולא שרדו בחיים. כך נגזר עלי להיפרד שוב מאמא ושרה'לה ולצאת לבדי; גם בושקה טרם נראתה לנו ולא ידענו עליה דבר. הלכתי עם דולהינובאים, דרך יערות ושדות מושלגים משך לילות וימים. את תחילת דרכנו הארוכה מעל לאלף קילומטר ויותר עשינו בלילות מיער ליער בצידי דרכים והרחק מדרכים מרכזיות, התפוסות ע"י כוחות האוייב הנאצי. בימים הסתתרנו היטב ביערות ונחנו, מזוננו דל ביותר וכולו מספר תפוחי־אדמה מבושלים (ליום), לפעמים גם במי־בוץ ולא פעם גם בלי מלח. כך היה מצב נדודינו עד הגיענו לסביבות ויטבסק. כאן היה כבר איזור הנתון ברובו לשליטת חטיבות הפארטיזנים; מכאן ואילך אירחו אותנו ללינת־לילה וסעודה כלשהי אנשי הכפרים המרוחקים

מדרכים ראשיות. כך המשכנו והלכנו בדרכנו בשלוש קבוצות; אני נמניתי עם הקבוצה השלישית והיינו מגיעים אחרונים למנוחת לילה. אולם בבוקר היינו מצטרפים אחרונים להמשך המצעד.

כך נמשך המצעד שבועות רבים ברגל; נעלינו בלו ונקרעו זה מכבר מהגשמים והביצות. רבים כבר צעדו יחפים בשלג וכפור. הגענו גם למקומות אשר שוחררו כבר מעול הכיבוש הגרמני, בראשית 1943 (בחודשי החורף). לילה אחד באנו לעיירת־ספר פודוצ'י בקווי החזית הרוסיים. נשארנו בה ללון. והנה באותו ליל דווקא שבו הגרמנים וכבשו אותה. אנשי קבוצתנו הראשונה אבדו לנו, כולם נהרגו. אנשי הקבוצה השנייה וחברי קבוצתנו הספיקו להימלט. הנה, זה הגורל ותהפוכותיו! יהודים שניצלו מכל ה"אקציות" בעיירה ואשר עברו את כל הדרך הארוכה, מצאו את מותם בפודוצ'י. אנו הוטל עלינו להמשיך. המשכנו, נפרדנו בדרכים ושוב נפגשנו. רבים הרחיקו מאוד, אחרים הסתדרו בעבודה ביישובים שונים בדרך. שיירתנו התפזרה לקבוצות מספר ויחידים.

הייתי לבדי; את אמא ושרה'לה מצאתי רק בקיץ 1944 – לאחר שגורשו הפולשים הנאצים מעיירתנו. כתבתי ל"סל־סובייט" בדולהינוב ואף אמא כתבה לשלטון האזרחי בעיירה והודות לכך נודע לי מקום הימצאן ונסעתי כמובן אליהן. בושקה טרם היתה עימנו ואינני זוכרת, אם ידענו כבר היכן היא מצוייה; רק ב–1946 בעיר לודז' או בריכבאך כבר, פגשנו אותה ושוב אוחדה המשפחה והמשכנו ליעד, אותו קבעה אמנו באותם ימים אפלים בדרכנו להסתתר בבית פטר ביאשקובקה – הגענו לארץ־ישראל.

במקום אפילוג

בא הקץ לנדודינו וסיפורנו המשותף הגיע לסופו, אך תם ולא נשלם. רב בו החסר ומרובה המקוטע. ודאי שחובה היתה עלינו להמשיך ולספר על המשך הנדודים, עד הלום, וביחוד על אמא, האשה האמיצה שעמדה בכל התלאות בגבורה.

יהא נא סיפורנו המשותף בבחינת תרומה צנועה ביותר לספר קהילתנו – "אש־תמיד יזכור לדולהינוב".

לוי קוטון (תל־אביב)

עקירה ונדודים מעיירת הולדת אל חוף־מולדת

ימי שחרות ונעורים

אני בעל הטורים דלקמן, לוי בן אליעזר קוטון ומינה־חנה לבית סמורגונסקי ראיתי אור עולם לראשונה בשנת 1925, בעיירה דולהינוב מחוז וילייקה חבל וילנא. גידולי, התפתחותי ושנות לימודי וחינוכי לא היו שונים בהרבה מהתפתחותם של ילדי יהודים בעיירתי ובעיירות הסביבה. ימי שחרותי וראשית נעורי עברו עלי בדולהינוב בבית אבא ואמא – בעלי בית־מלאכה לסריקת צמר, הפקת תוצרת לבד כגון נעליים, מגפיים ואנפילאות, בו עבדו כמעט כל בני המשפחה בהתאם לגילם. זכיתי לחינוך עברי לאומי ולמדתי בבי"ס "תרבות" שנוסד בשנות העשרים הראשונות למאה הנוכחית. בו וממנו ספגתי רוח וערכים של תרבות עברית עתיקה ומחדשת נעוריה, אהבת־ישראל ואהבת ארץ־ישראל, ככל שיש בכוחו של נער צעיר להכיל ולעכל בתוכו. בהיותי בכיתות הגמר של בית־ספרנו נכנסתי לקן "השומר הצעיר", בו נתעשרה ונתעמקה האהבה לעמי ולארצי ונשמתי רוח ואווירה חלוצית.

פריצה זו היוותה למעשה ראשית־גיחה לעולם רחב יותר. אזכור חוויה אחת משנים קודמות לכך; אבי המנוח לקחני פעם עימו בצאתו למסעיו – לרגל עיסוקי מסחר עם "פריצים" בעלי האחוזות בסביבה – ולפני נגלו מראות ותופעות כמוהם לא ראיתי ולא שכחתים עוד. בפעם הראשונה ראו עיני מרחבי שדות ועומקם של יערות, אחו וכרי מרעה ומהלכים בהם סוסים ופרות ללא רסן ועופות שונים מתעופפים בכה ובכה. עבורי, כמו עבור ילדי יהודים בכלל, היה זה בבחינת חלום.

כך זרמו להם החיים ונמשכו; בגרתי קמעא ובא תורי לעזור לאבא בעבודתו בבית־המלאכה, מאחר שאחי המנוח איסר עזב את עיירתנו לרגל נישואיו, בעברו לעיירה סמוכה. עתה הוטל עלי להיות הגבר העוזר במשפחה. היה זה בשנות השלושים. העיתים נשתנו שלא כתמול־שלשום; תנאי הפרנסה החמירו ועול המיסים שהוטל על ידי השלטון ומוסדותיו הכביד לעייפה. מסעות שיסוי ושטנה נגד יהודים התנהלו באין מפריע.

בספטמבר 1939, בהיותי בן ארבע־עשרה, רעמו התותחים; מלחמת העולם השנייה פרצה ובראשיתה פלשה גרמניה וביתרה את פולין. בתוקף הסכם ריבנטרופ–מולוטוב נכנסה עיירתנו והאיזור כולו כחלק מביאלורוסיה המערבית, בעול שלטונה של ברית־המועצות. עמדנו איפוא לפני עידן חדש בתכלית. במחי יד חוסלו כל מוסדות הציבור ונקטעו כל פעולות התרבות. בית־הספר העברי לא היה עוד; תנועות הנוער פוזרו – פרט לאחת ברשות ה"קומסומול". החלו מאסרים ושילוחים לסיביר; משפחות שלמות נעקרו ושולחו לארץ־גזירה. היו חשדות והלשנות, "אכילת קורצא" באוזני השלטון החדש מצד כל אלה שנרתמו אל העגלה של התנועה הקומוניסטית. בעיקר שולחו בעלי־בתים אמידים (נוצרים ויהודים), סוחרים ויהודים שנחשדו כציונים ופולנים "אוסאדניקים" לשעבר, חשודים בלאומנות פולנית ובתי־מלאכה הולאמו על ידי השלטון. כזאת קרה גם בבית־המלאכה שלנו; מכונותינו הוחרמו על אף התנגדותה של אמי. דויד הסנדלר שנהיה "תקיף" מטעם, איים כי תישלח לסיביר. החיים לא היו קלים כל עיקר מכאן ואילך. שוב החלו הרוסים לבנות את החיים בעיירה לפי מתכונתם ובהתאם לשיטותיהם ב"כלכלה מארקסיסטית". נפתח בית־ספר ושפת ההוראה בו רוסית. הוצגו הצגות "לרומם הרוח" וכולן – תעמולה להישגי המשטר המועצתי – "אגיטקות ופרופאגיטקות" וכך היה גם בית־הספר; באין ברירה, מחוסר מוסד חינוכי אחר, למדה בו אחותי פרומקה ז"ל בעוד אחותי רחל־לאה עזרה בבית. אני המשכתי לעבוד או לחפש עבודה בכה ובכה. כך השתדלנו להסתגל לתנאים ולנסיבות במצבנו החדש – עד פרוץ מלחמת גרמניה–ברית־המועצות ביוני 1941.

שלטונם של קלגסי היטלר

כבר בשבוע הראשון למלחמה – ב־29 ליוני 1941, פקדו סיירות הצבא הנאצי את עיירתנו במרוצתם המהירה למינסק – בירת הרפובליקה הביאלורוסית. עיקר כוחו של הצבא לא עבר כלל בתחומנו, אצה לו דרכו לכיבושים נרחבים בארץ לא לו. ימים מספר לאחר מכן נכנסה לעיירה יחידת־מצב קטנה – יחידת חיל הקשר – מתקיני שרותי טלפון צבאי ואלחוט. אנשי יחידה זו החלו לארגן את מוסדות השלטון האזרחי בעזרתם הפעילה של משתפי פעולה פולנים וביאלורוסים. הוקמה משטרת־עזר בה שימשו בעיקר פולנים וראשית מעשה – סימון כל בית יהודי בכתב שחור מאיר עיניים ובאותיות "קידוש לבנה": "יודה!" פעולתם השנייה התגלמה בחטיפת גברים יהודיים לעבודות כפייה ולאחר מכן, תביעה להקמת מועצת יהודים "יודנראט", החייבת באחריות

לפני המפקד הגרמני במקום ומושל האיזור גם יחד, על כל פרט יהודי ועל כלל היהודים בעיירה. בשבועות הראשונים לפלישת הגרמנים נפלו גם קרבנות מספר ולא אזכור עוד כיום מי ומי היו הקרבנות האומללים.

כך עברו עלינו חדשי קיץ וסתיו של שנת 1941; נקפו ובאו חודשי חורף 1942. בשורות איוב קרעו את מעטה השתיקה וההעלמה. ידיעות סתומות וברורות יותר הגיעו על פעולות הרג וטבח בעיירות סמוכות וגם מרוחקות יותר. אף כי רבים לא רצו להאמין בכך, מלאו הלבבות חששות מפני העלול לבוא... התקרבו ימי פסח תש״ב, היינו כבר בשבועו השני של ניסן; תכונה מיוחדת הורגשה בעיירה מצד הפולשים וגרוריהם. מפעם בפעם היו ״ביקורים״ של ״גסטאפו״, ס.ס.וס. ד., חיל ז׳אנדרמריה מווילייקה. הם באו, ריחרחו ויצאו כלעומת שבאו. הלב ניבא רעות אך איש לא ידע מה ואיך ומתי תעבור הכוס גם על עיירתנו?! מבעוד לילה אור ליום י״ב ניסן תש״ב, 28 באפריל 1942 באו לעיירה כמה משאיות עמוסות גרמנים חמושים במיטב הנשק. העיירה הוקפה ונחסמה מכל הצדדים באין יוצא ובאין בא; עם אור הבוקר נשמעו כבר מטחי־ירי ראשונים – אות לפתיחת ״אקציית״ דמים ראשונה: יהודים תפסו בחוש והחלו להבין את הנעשה ומתרחש. תוך בהלה ופחדים החלו להתרוצץ ולמצוא מקום מסתור עד יעבור זעם... גרמנים וגרוריהם התנדבו לאתר ״מלונות״ ומקומות מחבואים של יהודים. כל אלה שנתפסו רוכזו במרכז העיירה ומשם נלקחו מחוץ לעיר, אל אחוזתו של ה״צנטראביק״. שם נורו קבוצות קבוצות והושלכו לממגורה אשר הוצתה. כאשר עייפו ההורגים, השליכו לממגורה הבוערת נשים וילדים בעודם חיים. כך עברה ונתחוללה על ראשינו ״אקציית״ האימים הראשונה. קציר הדמים שלה גדול ורב. עם קרבנותיה היתה גם אמנו האהובה מינה־חנה הי״ד; על אף הסכנה הגדולה שמה נפשה בכפה והלכה לאפות מצות לפסח – הן היה זה יומיים לפני חג המצות! וכיצד תחוג המשפחה ללא מצרך זה? כך נתפסה איפוא והובלה יחד עם כולם.

אני עצמי קפצתי והסתתרתי מהר בעליית־גג בבית שכננו מאחור. מבעד לסדק כלשהו ראיתי בעיני כיצד רצחו ״הגרורים״ ילד יהודי בחבטות מקלות. כל אותו יום ולילה שכבתי בעליית־הגג, עד לשעה בה התברר כי ניתן כבר לצאת החוצה; הרוצחים הסתלקו וחברי ה״יודנראט״ נדרשו לצוות לכל הנשארים בחיים לקבור את חללי קציר הדמים וגם להבטיח בשם הגרמנים – מפי מושל המחוז – כי ״לא תהיינה עוד אקציות.

ימים מספר לאחר ה״אקציה״ ובהירגע סערת הרוחות – בשוך האבל

על יקירים ואהובים שנצמתו ואינם עוד – "עברו יהודים לסדר היום". הם המשיכו בעבודת יומם. ימים אחדים לאחר קבורת המתים נצטווינו כל היהודים לעבור אל הגיטו, להיבדל מהאוכלוסיה האחרת ולהיות "עם לבדד ישכון"... כמו"כ נצטווינו להקיף את איזור־מגורינו בגדר של לוחות־עץ וקרשים בגובה שני מטרים, ומעליהם חוטי תיל דוקרני תוך קביעת שערים לביקורת בכניסה וביציאה. הגיטו הקיף את הרחוב בו גרנו – רחוב בוריסוב, ה"שולהויף" וסימטאות סמוכות עד לכיכר השוק מצד אחד ומצד שני גבל עם הבתים האחרונים של יהודים במרחק מאות מטרים מהנהר.

מיותר לציין שבית־מגורינו נכלל בגיטו. לא כל דרי הגיטו השלו את עצמם; מעטים חשו כי אין זה אלא מצב ארעי וכי "חיי־שעה" יארכו כל עוד ירצו בכך הגרמנים. בין אותם מעטים הייתי גם אנוכי. כמוני כמו אחרים החילונו לחפש מקומות־מסתור מוסווים ומתוחכמים לעת מצוא – בבוא השעה להתחמק מסכנת החיסול. בתוך מטבח הבית בו גרנו חפרתי מנהרה ומחבוא בה מוסווה יפה אשר הוכיח את יעילותו בבוא הזמן. מסתור זה שימש לאבי ולאחותי ולעוד מספר יהודים ולא נתגלה למרות החיפושים. הם יכלו להינצל אלמלי "התחכמו" הגרמנים, באלצם יהודי לחזור על מחבואי יהודים ולקרוא להם לצאת, תוך הבטחה כי הרוצחים עזבו. גם אבי ואחיותי ואלה שהתחבאו עימהם היו בין כל אותם תמימים שהתפתו ויצאו. הם נורו ונרצחו בעת "אקצית" הדמים השנייה בימים 29–30 באפריל ואחד במאי 1942 – י"ב וי"ד אייר תש"ב.

בריחתי מהגיטו

אור ליום ה־29 באפריל כנזכר הגיעו גרמנים והרבה גרורים לעיירה; הגיטו היה סגור ומסוגר והעיירה מוקפת מכל עבריה ומוצאיה ומבואותיה שמורים היטב. מכונות־ירייה על חרצובות הוצבו בכל ואפילו על גג הכנסייה. הרגשתי וכמוני הרגישו גם האחרים כי הקץ קרב ובא. הודעתי לאבי ובני־ביתי כי החלטתי לנסות ולהתחמק אל היער ואולי אפתח לי ולאחרים דרך להצלה.

יצאתי אל תוך הליל והנה בא לקראתי חברי פרץ אלפרוביץ'; חרש חרש ובאין רואה התקדמנו לעבר הגדר של הגיטו – אולי נמצא לנו פירצה לעבור מבעדה – והנה נתקלנו בשני בחורים שנחשדו כקומוניסטים והיו במעקב מצד הגרמנים. הם נרתעו מפנינו וגרשו אותנו. אף הם, כנראה, רצו למלט עצמם בדרך כלשהי. הלכנו הלאה וראינו לוח מתרופף

בתוך הגדר ופירצה, בה נוכל לעבור. אכן עברנו ויצאנו; שמנו פנינו אל הנהר, חצינו ועברנו ובצידו השני הסתתרנו בתוך אלומות קש בממגורתו של איכר. כך שכבנו למעלה מיממה ללא מזון ושתיה. בלילה השני הציע פרץ, כי נלך אל מכרו – איכר פולני בשם אנטק בקירבת מקום – שיתרצה בוודאי לתת לנו מקלט ארעי בתחום ביתו ואולי נוכל להיוושע במקצת הודות לו. האיכר קיבל אותנו בצל־קורתו והסתירנו בממגורתו, מבלי לגלות לפי שעה את סודנו לבני־משפחתו. הוא הביא לנו לחם ותפוחי־אדמה בספרו כמו״כ על סמך ידיעות שהגיעו אליו, כי אין עוד יהודים בעיירה. הגרמנים עודם נמצאים בה וטרם עזבוה. האיכר הבטיח לנו כי יסע לשם כעבור יום־יומיים ויביא לנו ידיעות. אולי אז נוכל לתכנן מה נעשה להבא. הוא גם עמד בהבטחתו וכאשר חזר אלינו סיפר, כי הגרמנים אינם עוד שם וכי נשארו עוד יהודים מעטים במקום. החלטנו לחזור אל העיירה משום כמה וכמה סיבות: לא מעטים מפליטי העיירה הסתובבו אז בסביבה וחיפשו מקלט אצל איכרים ואף לא נענו בדרך כלל. מעטים בלבד, יחידים, העזו להסתיר יהודים. אלה שלא קיבלו מקלט והסתובבו סתם יכלו לסכן גם את האיכרים שנענו לבקשות וגם את החוסים בצל־קורתם. פרט לכך יצאנו בחוסר כול ורק לבושנו על גופנו. אמרנו להצטייד בפריטים מספר אשר להלבשה וציוד זעיר, בנוסף למזון כלשהו וכדומה.

כך התגנבנו לעת ליל ובאנו לעיירה; רוב הבתים עמדו הרוסים ושרופים. הגרמנים נתנו רשות מלאה לאיכרי הסביבה לעשות ככל העולה על דעתם ברכוש היהודים. לשדוד, לבוז וגם להרוג, ואכן זאת עשו הבוזזים בנאמנות ובהצלחה. הגעתי ונכנסתי לביתנו; הכל היה הרוס ושבור, דברים שלא יכלו השודדים לקחתם נהרסו והושלכו. ודאי הוא שלא מצאתי איש מבני־משפחתי, הם נלקחו ונספו יחד עם כל הקורבנות. בתוך ההריסות והשברים התגלגלו כמה תמונות של בני־משפחתי ומכתב כלשהו וגם תעודה. לקחתים עימדי והם ליווני כל השנים משך נדודי, המשכתי והלכתי עם חברי פרץ על פני חצרות וסימטאות הגיטו ובכול שררה דממה מדכאה. והנה דמיתי לשמוע קולות מדברים מתוך בית כלשהו. נכנסנו ומצאנו את דודתי טייבל ולאה שרייבמן ועוד כ–20 יהודים.

למחרת יצאנו לאסוף ולקבור את המתים המפוזרים בכל הגיטו, בבתים ובחצרות – פרט לאלה שנלקחו מחוץ לעיירה אל גיא ההריגה – וגם אלה טרם נקברו. היתה זו עבודה מייגעת ומדכאה ואף מורטת עצבים. לא פעם נאלצנו לאסוף אברים אברים וחלקי גופות. השודדים

רצחו את קרבנותיהם בגרזנים, סכינים ומקלות והכו באשר נמצאו.

תחנת ביניים בגלובוקי

פעולתי האחרונה בדולהינוב – איסוף גופות המתים וקבורתן – נמשכה כשבועיים ימים. עם גמר הפעולה חשתי כי "תלוי אני על בלימה"; דבר לא נשאר עוד לעשות בעיירה והסכנה גדולה ביותר. החלטתי ללכת לגלובוקי, בה מצויים היו כפי שנודע לי, אחי אליהו ובני משפחתו, אליה הועברו ממקום משכנם הקודם. ברצוני היה להתאחד עימהם מאחר ובני משפחה קרובים יותר לא היו לי עוד. כמו"כ פעם בי רצון לתור דרכים למלט אותי ואותם מעמק הבכא. תוך ימים מספר נתארגנה קבוצה מבין אנשי העיירה ללכת לגלובוקי. אלה היו יהודים מספר מיוצאי גלובוקי, אשר נשאו להם נשים מעיירתנו וחיו בה.

הגענו לגלובוקי; בתנאים קשים ובעמל רב עלה בידינו להיכנס לגלובוקי בה היו שני גיטאות, "הגיטו הגדול" ו"הגיטו הקטן" באחריותו של ה"יודנראט". הפיקוח והשמירה עליהם היו קפדניים וחמורים ביותר. מי שלא עבד בעבודה כלשהי לא יכול להסתדר. בודדים מחוסרי בית אשר עבדו, סודרו ע"י ועדה מיוחדת של "מועצת היהודים" וצורפו למשפחות לכלכלה בלבד וכל יום חסו בצל־קורתה של משפחה אחרת. אשה אחת דולהינובאית שנישאה בגלובוקי המליצה עלי ב"יודנראט" כמומחה לתעשיית צמר ולבד. הגרמנים נזקקו למוצרים מסוג זה והם תבעו אותם מ"מועצת היהודים". הוטל איפוא עלי לארגן ולנהל את בית־המלאכה למוצרי לבד. עד היום לא אדע מאין קמו לי העוז ודיומרה לקחת עלי תפקיד זה ואחריות זו בעבודה בה כלל וכלל לא הייתי מומחה. איך הצלחתי בכך לאלוקים פתרונות. אך עובדה בלתי מעורערת היא, כי על־ידי כך יכולתי להעסיק בבית־המלאכה שהוקם במאמצים שהשקעתי, עשרות גברים ונשים ולמלטם מסכנה מיידית. על אף הכל לא הייתי מסוגל להסתפק בכך; העבודה לא הנחילה לי סיפוק. יתרה מזאת; ידעתי בוודאות רבה כי גם בגלובוקי יבוא הקץ הבלתי־נמנע. החילותי לתכנן פריצה מהגיטו ובריחה אל היערות. לא את נפשי בלבד היה בחפצי להציל; רציתי למלט עימי עוד יהודים ככל האפשר יותר. מובן שלתכלית זו דיברתי קודם כל עם אחי איסר. הוא עודד אותי לקראת צעדי הבאים, אבל הוא עצמו סירב להצטרף. הוא הרגיש אחריות גדולה וכבדה לגבי משפחתו ובשום פנים לא רצה להפקירם אפילו לימים מספר בלבד.

בעודי מתכנן ועושה צעדים ראשונים לארגן גרעין כוח־אדם, אשר יברח יחד עימי ליערות, ביצעו הגרמנים וגרוריהם השונים "אקציות" דמים בשני הגיטאות אשר בעיר. הם הוציאו לפועל את הטבח בעורמה ובתחבולות, אשר הפתיעו גם את "מועצת היהודים" ואפילו את היו"ר לדרמן. לא זכור לי לצערי הרב מתי חל יום מר ונמהר זה בו הושמדו אלפי יהודים. מדי יום ביומו הוצאו מהגיטאות אלפי אנשים לעבודה בסביבה תחת משמר כבד. והנה נלקחו אנשים כמדי יום לעבודה, אלא שהפעם נלקחו כולם למקום בו הוכנו מראש בורות ושם נורו כולם ישר אל הקברים. בו בזמן ביצעו הגרמנים מלאכתם ב"גיטו הקטן" בו היו בני־משפחותיהם של המובלים לטבח.([1]) מזימה שטנית זו עוררה אותי ומספר החברים בקבוצתנו הקטנה לבצע את תוכנית בריחתנו. עתה ידענו כי תם כל מועד וכי אין עוד להשהות את צעדנו אפילו שעה אחת בלבד. יש למהר ולצאת לעת לילה! כשבעה או שמונה חברים היינו יחד עימי ועם חברי אהרון אלפרוביץ' מדולהינוב. זה ימים שהיו מוסתרים עימנו כמה רובים קצרים, כדורים מועטים וכמה רימוני יד. לשם אבטחת יתר סיכמנו, כי נצא שניים שניים בלבד ונחכה לשאר בקירבת בית־החרושת לצמר־גפן ממנו נצא כבר יחד.

אליבא דאמת לא ידענו בדיוק לאן ואל מי ניקלע; מי עשוי לקבלנו ואיך ניספח ליחידות לוחמים - יחד כקבוצה או כל אחד מאתנו ישובץ בנפרד, על כל פנים המשכנו בדרכנו משך יומיים עד שהגענו לתוך יער. כאן עוכבנו לראשונה ע"י חוליית פארטיזנים רוסיים בת שלושה, אשר היו במקום בתפקיד מיבצעי. הם היו עייפים למדי ומרופטים מדרכם; נשארנו עימהם משך יום אחד; חילקנו עימהם את מזוננו, החלפנו דעות וגם תיכננו את צעדינו לבאות. בינתיים התברר לנו כי ריכוז הפארטיזנים באיזור הנרחב (המקיף ומגיע עד יערות פלשצניץ–לאגויסק בואכה לאיזור מינסק–בוברויסק מצד אחד ואל פולוצק–ויטבסק והלאה מצד שני), זקוק מאד לבית־דפוס כדי להעביר מידע שוטף ליחידות הפארטיזנים ולאוכלוסיה הנתונה בעול הכיבוש של הפולשים ההיטלריסטיים. בהתאם לכך סוכם כי חברי הקבוצה ילכו יחד עם החולייה שפגשנו, אל בסיס־פארטיזנים, ועלינו הצעירים - כלומר עלי ועל אהרון אלפרוביץ'

1. אל נכון מתכוון מספרנו לטבח שנערך ביום ה־19 ביוני 1942, בו נספו 3000 נפש. ראה - ד"ר שלום חולבסקי: על נהרות הניימן והדנייפר - יהדות ביאלורוסיה המערבית במלחמת העולם השנייה -, טבלא א, השמדתם של יהודי גליל וילנא.

הצעירים יותר לחזור על עקבותינו ולחדור לגלובוקי אל הגיטו, לשם השגת סדר־אותיות רוסיות לדפוס ולהביאו למקום־מפגש מסויים תוך שבועיים.([2]) הדבר חשוב ביותר, מכיוון שעומדים להוציא עיתון חשאי לאזורים הנתונים בעול הכיבוש.

כך יצאנו על מנת לחזור לגלובוקי ולא היתה זו משימה קלה כל עיקר; דרכנו לא היתה ידועה לנו, הן זרים היינו באיזור ומפה כלשהי לא עמדה לרשותנו. השתדלנו איפוא להיצמד אל הכביש הראשי על אף הסיכונים המרובים. אכן, הגענו אל העיירה מכיוון אחר ובלתי־מוכר לנו; בינינו לבין הגיטו חצצו בתי העיירה של אוכלוסייה לא יהודית. משמרות גרמנים וגרוריהם נעו משך כל שעות היום ולא נתאפשר לנו להסתנן אל הגיטו וכמו"כ לא היה לנו מקום בו נוכל להסתתר. לא היה מנוס; החלטנו להסתכן ולדפוק על דלת כלשהי ויקרה אשר יקרה! התדפקנו על בית מסויים ומזלנו האיר לנו פנים: אשה רוסיה פתחה לנו ולשאלתנו היכן גרים יהודים, השיבה כי בבית הרביעי מביתה שוכנים יהודים. הלכנו אל אותו בית אבל פחדנו להיכנס; הסתתרנו איפוא בבית־שימוש בחוץ ובינתיים היום והליל הלך והעמיק. לא העזנו להתדפק על הבית מחשש שמא נתגלה לעין זר עוין ומפחד לסכן את הדרים בו. החלטנו לחכות במקום מחבואנו ומי אשר יצא ראשון לצרכיו אליו נפנה.

בשעת בוקר מוקדמת יצא מתוך הבית מאן דהוא וקרב אלינו; פתחנו את הדלת ואותו איש נבהל אף נרתע מפנינו. הסברנו לו, כי יהודים פארטיזנים אנו והננו נאלצים להסתנן לגיטו לביצוע משימה כלשהי. הוא נענה לנו ובחמימות הכניסנו לביתו ונתן לנו לאכול ולשתות ואף להתרחץ תוך הבטחה להכניסנו אל הגיטו. תוך שיחה התברר לנו שיהודי זה ואשתו בעלי־דפוס הם וכיון שהגרמנים זקוקים לדפוס ולמפעיליו, הורשה להם להתגורר מחוץ לגיטו, בקירבת בית־הדפוס. יום יום מביאים אליהם הגרמנים יהודים מהגיטו לעבודה תחת משמר ומחזירים אותם לעת ערב באותה דרך. כך הוכנסנו איפוא אותו ערב עם החוזרים מעבודתם, לאחר שמארחינו תפרו על בגדינו את "הטלאי הצהוב" – מגיני דוד – אות היכר ליהודים. החילונו לתור דרכים ולחפש אפשרויות לבצע את המשימה, אשר הוטלה עלינו ולשם ביצועה נשלחנו. לא אוכל

2. על פעולת החרמה של דפוס שלם על כל סדריו ואביזריו מספרים אחרים גם בספר זה וגם באחרים. מתקבל על הדעת, כי פעולה זו בוצעה ע"י דב־בוריס קצוביץ' (כיום בפתח־תקוה) ועוד חברים מספר. הוא בן להורים שהיו בעלי דפוס – כפי שמסופר בספר דוקשיץ־פאראפיאנוב.

לומר בבטחה כי אמנם ביצענו את הדבר; גם גורמים אחרים התערבו בעניין ועוד אנשים נשלחו לכך, עמלם ומאמציהם הוכתרו ביתר הצלחה ואכן המשימה בוצעה.

דרכי עם הפארטיזנים

באותה תקופה שהו כבר ביער בין הפארטיזנים עשרות יוצאי דולהינוב חמושים (ואף בלתי־חמושים שברחו ליער ואורגנו כמחנה־משפחות) הודות לעמל ולמאמצים בלתי־פוסקים של דודני יעקב סגלצ׳יק ואברהם פרידמן יבלח״א. הללו לא טמנו ידיהם בצלחת ופעלו ככל שניתן להם בהצלת יהודים נוספים. הם חדרו לגיטאות פוסטאב ומיאדל והוציאו משם כמה וכמה יהודים. בין השאר אירגנו פעולה מיוחדת להוצאת יהודים מגלובוקי וביניהם שני אחים של אברהם פרידמן, אליהו וזלמן, יצחק רדושקוביץ׳ ועוד כמה אנשים – שמותיהם אינם זכורים לי כיום. סגלצ׳יק ידע בדרך כלשהי על הימצאותי בגלובוקי והוא שהטיל על אליהו פרידמן לאתרני ולהוציאנו מהגיטו. אליהו מצא אותי והכניסני בסוד הקבוצה המתעתדת לצאת. בחשאי התאספנו בבית מסויים כדי לצאת ממנו אל המקום בו המתין לנו סגלצ׳יק. אותו לילה לא נתאפשר לנו לצאת ודחינו את צעדנו לליל המחרת. אולם על כך חייבים היינו להודיע ליעקב ס. הוטל איפוא עלי ועל יצחק רדושקוביץ׳ ללכת אל מקום המיפגש היזום ולהודיע על הדחייה. לצערנו לא הצלחנו גם בכך; הדרך לא היתה מוכרת לנו. אף כי הלכנו במקביל לפסי הרכבת כפי שנאמר לנו, תעינו ולא הגענו. הדרך אמורה היתה להימשך 3 שעות ואנו הסתובבנו משך כל שעות הלילה ולפנות בוקר מצאנו עצמנו במקום ממנו יצאנו.

כל עוד רוחנו בנו חדרנו בשארית כוחותינו אל הגיטו ונחנו כל אותו יום תוך קשר עם החברים. בלילו של אותו יום יצאנו עם כל חברי הקבוצה אל מקום המיפגש בקירבת אגמה של מיאדל. יעקב עודד אותנו בדבריו תוך הסבר ממצה על המצב. הוא אירגן ותידרך אותנו, אף הביאנו אל הבסיס ומטהו וכך צורפנו ליחידה לוחמת של הפארטיזנים. בתחילה היתה היחידה כולה על טהרת יהודים בתדרוכו של י. סגלצ׳יק, והיא עשתה לה שם במיבצעיה המיוחדים שהוטלו עליה. אכן, באותם שבועות התהלכנו ברוממות רוח ובהרגשה טובה. לצערנו לא ארכו הימים האלה אלא חודשיים–שלושה בלבד; לרגל סיבות שונות פוזרה היחידה היהודית וחבריה נבלעו ביחידות מעורבות של רוסים ויהודים, בהן היה כבר מצב

אחר – הכל בהתאם לחומר האנושי שנתלקט בהן ואופי מפקדיהן. לא תמיד היה בהן יחס טוב ושווה ליהודים כמו ליתר אנשי השורות. פעמים רבות בלט יחס אנטישמי ועויין בגלוי, פעמים רבות הוסווה יחס זה. לא פעם חזרו יחידות פארטיזניות בלי חבריהן היהודים, תוך אמתלא שנפגעו. על פי רוב, וכמעט תמיד, הוצבו יהודים כסיירים לכל פעולה ולא פעם עלו על מארב האוייב והיו ראשונים להיפגע.

בפני תקלות ופגעים שאירעו אף אחד לא נשאר מחוסן; כזאת גם קרה לי. פעם לאחר היעדרות ממושכת מהבסיס לרגל פעולה מסויימת, חזרתי אל הבסיס והלכתי לניקוי וחיטוי לבית־המרחץ. לא אדע עד היום איך וכיצד ארעה תאונה מסויימת וכתוצאה ממנה נכוויתי קשה בשתי הרגליים וסבלתי רבות מהכוויות. טיפול מסור של לוחמת פארטיזנית הקים אותי שוב על רגלי. היתה זו האחות צילה, ששקדה ימים רבים ללא הפסק, לשים רטיות בד ספוגות חומר מחטא וכך ריפאתני... כאן המקום גם להזכיר ולציין את ה"סבתא" בריינה כץ ה"פארטיזנית", שעל אף צליעתה (נפצעה ברגלה בעת פשיטת גרמנים ביער) ועל אף גילה המופלג, שיקעה רוב מאמציה לעזור לזולת. לאחר שוב הלוחמים מפעולותיהם השתדלה כמיטב מיכולתה לקדם כל אחד ואחד ולהגיש עזרה. חביבה היתה על כולם – **ללא** יוצא מן הכלל על רוסים ויהודים כאחד – כך נהגה יהודיה זו יוצאת עיירתנו.

לא אספר כאן על המצודים והמצור שנישנו וחזרו במאי־יוני 1943 ובאותם חדשים ב־1944. הבלוקדה האחרונה היתה קשה ביותר. הנני נמנע מלפרט תיאורים אלה מחשש לחזור על סיפורי האחרים הניתנים בספר עיירתנו. לעומת זאת ראוי להזכיר את הקשר בין הצבא הלוחם בחזיתות והממשל הסובייטי לבין הפארטיזנים המגבירים יותר ויותר את פעולות־הלוחמה באוייב. המקשר הבלתי־אמצעי והישיר לכך שימש לנו שדה־תעופה מאולתר; מטוסים שנחתו בו הביאו לפארטיזנים נשק ותחמושת וכן כוח־אדם מתגבר.

פריצת המצור הגרמני האחרון

כאמור לעיל, ההסגר האחרון היה קשה לנו במיוחד. כל בריגדות הפארטיזנים נדחסו ונדחקו בלחץ כוחות האוייב אל ביצות הפאליק ואזורי אושץ, ללא אפשרות השגת מזון כלשהו. התכנית השטנית של הגרמנים היתה להרעיב את הפארטיזנים המותשים ולחסלם בדרך זו. הגדוד אליו נשתייכה יחידתי הלוחמת היה נתון באותם התנאים בתוך

האיזור שבין הנהר ויליה ויובליו, לבין ביצות הברזינה.

יש להדגיש ולהוסיף כי על אף התנאים הקשים ועל אף חוסר המזון מצד האוייב, שקד מפקדנו ללא הפסק על פריצת המצור בכל מחיר. הגרמנים גייסו המוני איכרים להטיל ולהקים גשרים מתקפלים ומעברות על גבי הביצות. הם הגיעו בסירות־גומי לתעבורה בתוך הברזינה ויובליה והתקדמו לעבר יעדינו משך כל שעות היום. בלילות היו מאירים את השטח כולו בזרקורים ענקיים ויורים בלי הרף, ללא אבחנה ובכל הכיוונים. אעפי"כ ניתנה לנו לילה אחד הוראה לפרוץ בכל תנאי. אכן, פרצנו אותו ליל וגם למחרתו. שוב חזרנו לבסיסנו ביערות מאלינובקה וחודקי. עתה היינו כבר בעורף האוייב שנאלץ תוך בריחה מבוהלת להילחם מפנים ומאחור.

ככל שזכור לי, החלה בסוף יוני 1944 מיתקפתו הכוללת של הצבא בכל החזיתות של ביאלורוסיה ובאיזור הבלטיקום לעבר לנינגראד וריגא. דיביזיות הצבא האדום התקדמו לאיזורנו ואנו נפגשנו עם חייליהן כאחים לנשק ולוחמים ביערות מינסק–בוברויסק. מכאן צורפנו כגדוד לוחם לצבא הסדיר ושותפנו בהסתערות לשם שיחרור מינסק מהכיבוש הגרמני. עם הפריצה אל העיר וטיהורה מהפולש האכזרי, הייתי עד לחוויית־אימים מחרידה ומעוררת פלצות. לוחמינו גילו מרתף לאורך מאות מטרים: הוא שימש בי"ח לשומנים וסבון המופקים מבשר אדם. במו עיני ראיתי תנורים לעישון, חביות־שומן, גושי בשר תלויים על אנקולים כמו באיטליז. בחדרים נפרדים סודרו שקים של שערות, גולגלות, עצמות ובגדים. עם גילוי המקום הציב מפקדנו משמר מיוחד ולא ניתנה עוד לאיש אפשרות גישה אליו.

המשכנו עם גייסות הצבא האדום ככל שהתקדמו החזיתות; תוך ימים מספר שוחרר כל האיזור. הגעתי עם גדודי לווילייקה. הסביבה כולה ואף עיירתנו שוחררה מעול הפולש. בהיותנו בווילייקה פורסמה הוראת יום מיוחדת לרגל הנצחון ופקודה לכל יחידות הפארטיזנים הלוחמים ואפילו לכל אלה שצורפו לצבא הסדיר, לשוב ולהתרכז במינסק – למיסדר חגיגי וכולל של בריגדות וגדודי הפארטיזנים בביאלורוסיה. אכן, המיסדר היה מלא וחגיגי והקיף את כל יחידות הפארטיזנים מחזיתות ביאלורוסיה המזרחית והמערבית גם יחד. השמחה היתה שרויה במחנה; הרכב המשתתפים שונה ומגוון היה – צעירים ומבוגרים; איכרים בני כפרים ויוצאי עיירות וערים, בורחים מהשבי הגרמני ואחרים שהצטרפו לאחר שיחרור מקומותיהם מעולו של הפולש, אנשי תגבורת אשר הוצנחו

מהצבא האדום ואף אלמנטים מפוקפקים מבחינה פוליטית ואפילו פלילית, אשר ריצו את עונשיהם בדרך זו. אם יצטיינו בלוחמתם – טוב ואם יפלו חס וחלילה בקרבות – אין דבר. לכל הלוחמים הוענקו תעודות בהן פורטו הפעולות והמעללים; חולקו גם אותות הצטיינות, אותות מיוחדים וסתם צל"שים. לאחר המיסדר החגיגי נתקיימו גם מסיבות חגיגיות ביחידות ואף הטיפה המרה והחריפה לא חסרה.

חיילים בצבא האדום

למעלה: יעקב אלפרוביץ' (קורניץ), בנימין יוסף סוסנסקי
למטה: לוי קוטון, דב בן חייקל (נשאר במינסק)

בכל המיסדרים והמסיבות החגיגיים השתתפתי גם אני, "שמחתי" עם כולם ואף עם היהודים מהיחידות השונות. הרגשתי עצמי ערירי ובודד ושאלתי את עצמי: לשמחה מה זו עושה? מה לי?! הן לא נשאר לי איש... אל מי ולקראת מה אשוב? מכל משפחתי לא נשאר זכר. רק אי שם רחוק, כאילו על "כוכב" אחר, כמהה אולי ומצפה לי אחות יחידה! כלום אגיע אליה פעם? מובן שלא יכולתי באותם ימים אפילו לשער, כי רק עשור יעבור ועוד שנתיים, ואזכה לעקור מארץ זו שספגה דמינו, גם אגיע לארץ אחרת ולחוף מולדת. לא יכולתי למנוע את עצמי מכל המחשבות האלו, עת עמדתי באותו מיסדר חגיגי במינסק כ"אבל בין מחותנים", בודד וערירי כשהשמחה מסביבי לא יודעת גבול...

חבלי עקירה מנכר למולדת

הואיל ועדיין צעיר נשארתי מבחינת גילי, הוטל עלי להמשיך ולשרת בצבא האדום, התנאים לא היו קלים ואף לחופשה קצרה לא זכיתי.

בינתיים נחתם ההסכם בין ממשלות פולין וברית־המועצות על ה"שבות" – "ריפאטריאציה" בלע"ז, ורבים מחברי ומכרי ניצלו זכות זו ועקרו לפולין כדי להמשיך הלאה. אף לחשוב על אפשרות זו לא יכולתי להעז; רק דרך הבריחה המפוקפקת והבלתי־בטוחה נשארה לי. לא רציתי שוב לקחת על עצמי סיכונים נוספים להיות עריק מהצבא האדום ואולי להיתפס. איש לא היה לי, שעליו ועל עזרתו יכולתי להסתמך... דרכי הצטלבה שוב עם חברי פרץ אלפרוביץ' מדולהינוב, חברי לבריחה מהעיירה בימי הדמים, שמאז הפרידה ההיא הלך כל אחד לדרכו. עתה הוא היה לי חבר לנשק ולשירות בגדוד... הוא ביקש כתב־שיחרור לפולין... אמנם שוחרר על כך מהצבא וזכה גם לשנות כלא ובתי־סוהר. החלטתי מחוסר אפשרות אחרת להמשיך בשירותי.

שנות השירות נמשכו והלכו; הגדוד עליו נמניתי עסק בטיהור הסביבה מפורעים ומשתפי־פעולה לשעבר. וכך שוחררתי מהצבא ב־1948 ועדיין סבל האיזור מנוכחותם של מורדים בשלטון. עם שיחרורי אמרתי להסתדר ולהמשיך בחיי בתוך מינסק, אולם היחס האנטישמי כלפי יהודים מנע ממני אפשרות להסתדר בעבודה עם יציבות כלשהי. עבודה כ"פקק" פה ושם לא סיפקה אותי עוד, כמו"כ קשה היה לי להתרגל ולהסתגל לאוכלוסייה היהודית העקורה והמנוכרת מכל רוח של לאומיות. עזבתי את מינסק ונסעתי לראדושקוביץ' מקום־מגוריו של דודני יעקב סגלצ'יק – והסתדרתי שם בעבודה. המשכתי שם כשנה בערך וחשתי בחוסר הקרקע לרגלי ובאי־היכולת לבנות לי עתיד מושרש.

באתי לווילנא בשנת 1949, לא נשאר בה סימן וזכר לאותו מרכז החיים היהודיים על כל זרמיהם וגווניהם. עתה לא היה דבר... רק רוחה בעבר טרם פג... עבורי היה המקום מעין קרש־קפיצה לעתיד, אשר טרם ידעתי מהו. כאן הכרתי את מינה רעייתי לימים, כאן באנו בברית הנישואין והקימונו את משפחתנו, מכאן נרקמו חוטים לארצנו. רבות פעמים פניתי לשלטונות לשם היתר יציאה לפולין, כדי לעלות למדינת־ישראל ותמיד ניתנה לי תשובת סירוב, עד "הפיכת" גומולקה בפולין ושובו להגה השלטון בה באוקטובר 1956. שוב חודש הסכם ה"שבות", עתה היינו בין הראשונים לעזיבת וילנא והגענו לוורשא וממנה עלינו ארצה. עתה זכיתי והתחברתי אל שריד אחרון ממשפחתי – חיבקתי את אחותי היחידה ובניתי חיים חדשים.

חלפו שנים; כמעט שלוש עשרות שנים. עקירתי הפכה להתערות והשתרשות; הננו משפחה נושמת אוויר חפשי על קרקעה של מולדת. אף לנכדים זכיתי. אך את העבר אין לשכוח! אין עתיד ללא עבר.

יצחק רדושקוביץ

מאבקי על חיי

זה היה ודאי כמה ימים לפני שהגרמנים נכנסו לדולהינוב. עמדנו ברחוב שלנו, באריסאווער גאס, ומפעם בפעם עברו מכוניות עם משפחות שנסעו מזרחה. פתאום נעצרה מכונית ובתוכה היו הרבה אנשים, ילדים, כנראה משפחות של הצבא האדום. וראיתי שביניהם היתה משפחה יהודית, אשה זקנה ושני ילדים. האשה ביקשה מים בבקבוק. כשהבאתי את המים היא פנתה אלי ואמרה שבקרוב יגיעו הגרמנים והיהודים צריכים לברוח מזרחה. עלול להיות אסון. חיים שרייבמן שעמד על ידי אמר תוך צחוק: "מיר ווערן פטור פון די בארוועסע". היום אני נזכר עד כמה העם היה תמים. אחרים סיפרו שרבים מכירים את הגרמנים, זה עם אינטליגנטי.

הלכתי עם חבר שלי, שמרל מירמאן לשוק. הסתכלנו איך הגויים סוחבים את הסחורות מהחנויות של ה"סילפו". פתאום עברה מכונית של הצבא ופתחה באש עליהם ופצעו צעיר אחד.

למחרת אותה התמונה. הגויים מחפשים מה נשאר לסחוב והחנויות כבר היו ריקות. פתאום מצאו מחסן של גרעיני פשתן ואחד מכיר שלי ביקש שאעזור לו לקחת על הגב ואני עזרתי לו. והוא אומר לי: "קח גם אתה, זה יעזור בזמן קשה". לקחתי שק על הגב וסחבתי הביתה. מי שראה אותי צחק: גם אתה משתתף בביזה? אבל בחורף הקשה והאחרון כשהיינו עדיין משפחה שלמה השק עזר לנו. לקחתי אותו לשלמה'קה ועשיתי מזה שמן והילדים שלנו ברכו אותי כל פעם שאכלו את תפוח האדמה עם השמן.

סתיו. אני עובד אצל הגרמנים בקו הטלפונים שהתקינו על יד עיירתנו. בבוקר אחד כשבאתי לעבודה, קראו לי ואמרו לי שאני ועוד שניים הולכים לעבוד במפקדה הגרמנית. זה היה לפי הוראות ה"יודנראט". השניים היו לייבלה מאירסון ושמעון זיידנבוים. כשבאו הגרמנים לקבל אותנו, לקח אותי הגרמני לדירת המפקד בביתו של הד"ר סדובסקי ואת השניים האחרים לבית של מורה אחד.

בדרך כלל הייתי מרוצה שהיתה לי עבודה קבועה ולא היה צורך כל יום להחליף מקום עבודה.

באחד הימים בערב כשהייתי בעבודה, בא גרמני למפקד וביקש לתת לו אישורים ליהודים שעבדו אצלם, זאת אומרת ללייבלה ולשמעון, ואז אמר המפקד שיכתוב גם לי (שיין). אחרי שהגרמני עם התעודות הלך, אמר לי הגרמני ששירתתי אותו, שזה "שייס". הגסטאפו אינו מתחשב בזה, שאני צריך להתחבא. בעיירה היו כבר הגסטאפו וידענו שמשהו יתרחש. בעיירות אחרות כבר הרגו חלק מהיהודים.

בלילה ההוא היה כבר הגיטו סגור על ידי המשטרה עם הגרמנים ואני עם כל המשפחה ירדנו לבונקר שבנינו. בערב ניגש אלינו דויד־הרשל גורביץ' ואמר שאנו יכולים לצאת. הגרמנים גמרו בינתיים חלק מעבודתם והתברר שהם הרגו באותו יום חלק מהיהודים מהעיירה, בתוכם הרגו את סבתא שלנו אטה והדודה הזקנה.

כשהגעתי למחרת לעבודה סיפר לי הגרמני ששירתתי אותו, שאותו גרמני שהביא את חברי מהעבודה, את לייבל ושמעון הוא בעצמו חיסל אותם.

חלק מהיהודים התחילו לברוח. ידענו שלא רחוקים הימים ויגמרו את כולם. עברה עוד שחיטה ובעיירה נשארו מעטים מאוד מהיהודים. הרגו את אחי השני רובקה (ראובן) ז"ל שהתחבא במקום אחר עם חיים שרייבמן ואת בני יחיאל ועוד רבים, אבל הדוד הירשל עם המשפחה היו עוד בחיים, הוא היה החייט הכי טוב בעיירה, ולכן עוד השאירו אותם.

באחד הלילות היתה התקפה של הפארטיזנים על העיירה. שמענו יריות ובבוקר התברר שהיו פארטיזנים ושלושה מהם נפלו. שניים אני ראיתי, הם נפלו על יד בית המפקד שאצלו עבדתי. אני עוד השתתפתי בלוויה. הגרמני אמר לקחת אותם לבית־הקברות של הצבא שהיה ממלחמת העולם הראשונה, ואז אמר לי הגרמני שאיני צריך עוד לבוא אליהם. באו הרבה גרמנים לחזק את המקום. אותו הגרמני אמר לי שבהתקפת הפארטיזנים על המקום היו גם יהודים מהעיירה ובתוכם אח של מאירסון. עד היום לא ברורה לי כוונתו, לעזור לי או סתם דווקא משנאה ליהודים, אבל עובדה שאמר לי את זה. אני הבנתי היטב, אבל מה יכולתי לעשות.

כשהגעתי הביתה אמרה לי אמא, שגוי אחד הביא פתק מלייבה דימנטשטיין, שהיום צריך לבוא מהעבודה בנו זליג והוא יבוא עוד מעט

אלי וכך היה. זליג בא, אמא ביקשה ממנו שיקח גם אותי אתו והוא הסכים. התעקשתי, איך אעזוב את המשפחה, אבל אמא לחצה שזאת הזדמנות ואני מוכרח ללכת. אולי יישאר אחד, למות אפשר בכל מקום. בסוף הסכמתי והלכנו ביחד עם שמואל אלפרוביץ'.

כשהגענו ללייבה הוא היה מרוצה מאוד, אבל מצד שני היה מאוכזב שהביא אותי אתו. נשכבנו על הקש ברפת, לייבה, הבן זליג, הבת סוניה ובת אחיו טייבל, שהיא עכשיו אשתו של שמואל.

למחרת שלח לייבה את בעל־הבית לברר מה נשמע בדולהינוב. כעבור שעתיים חזר עם ידיעה שבדולהינוב אין כבר יהודים והגרמנים כתבו על הקירות: עיר בלי יהודים. הוא ביקש שנעזוב מיד. יש אזהרה שאם ימצאו יהודים אצל איזה גוי, יהרגו אותם וישרפו את כל הרכוש. בערב ירדנו, לפני זה אכלנו קצת, וכשיצאנו מהבית אמר לי לייבה: איזה שקרן הגוי, הכל שקר, והכריח אותי לחזור לאמא.

הלכתי בכיוון העיירה ולייבה עם ילדיו הסתלקו במהירות. עצרתי רגע ובמקום עשיתי תכנית. ידעתי היטב שבדולהינוב אין מה לעשות. החלטתי ללכת לדונילוביץ לדוד שלי לייזר (אליעזר), אבל כיוון שהיה מאוחר החלטתי להיכנס לשמואל שהיה עם אחיו ובת דודה אצל ציבולסקי. הם סיפרו לי אותו דבר, שבדולהינוב אין עוד יהודים. הגוי הסכים לקבל אותי. אמרתי לו, שהכוונה שלי רק ליום אחד ובערב אני עוזב.

בערב התחלתי לחצות במהירות רבה כמה דרכים. עשיתי סיבוב גדול מסביב לעיירה, חציתי את דרך וילייקה–קריביץ' והגעתי לדרך בודסלב. העיירה היתה שקטה מאוד, אף יריה אחת. הרגשתי שהעיירה שלי עם משפחתי מתה בשבילי.

עד עלות השחר הייתי על יד הכפר מיקולינה וכיוון שלא יכולתי ללכת בגלל האור, נכנסתי לחצר על יד היער אל היערן סולוצקי שהיה קצת מוכר לי. לפני כמה זמן הובלתי עצים מהמקום. הוא יצא ואמר לי שפה מסוכן, בכפר יש שוטרים. נתן לי לחם וחלב ואמר לי להסתתר ביער ולברוח משם.

ביליתי כל היום ביער. ראיתי אנשים מרחוק, אבל הסתתרתי שלא יראו אותי ובערב ניגשתי שוב ליערן. הוא נתן לי עוד פרוסת לחם והסביר לי איך לצאת מהכפר. אחרי המלחמה היינו עם אותו סולוצקי ידידים. אחרים היו מתנהגים בצורה שונה.

עד השעות המוקדמות הייתי בבודסלב, נכנסתי למשפחת סורפין. הוא נתן לי קצת לאכול, ובזמן האוכל שמתי לב שהמשטרה סוגרת את הרחוב. הבנתי מיד מה מתרחש פה, עזבתי את התרמיל שלי שאמא נתנה לי. היו שם שתי חתיכות בד.

קפצתי החוצה והתחלתי לברוח. הצלחתי לעבור את הגשר לכיוון דונילוביץ. כשיצאתי מהעיירה במהירות, כנראה לא שמו לב אלי. פתאום ראיתי ששניים מהשוטרים בשחור רודפים אחרי על אופניים. התחלתי לרוץ לכיוון היער והצלחתי לברוח מהם. הלכתי ביער אך סמוך לדרך לכיוון דונילוביץ.

במשך ההליכה עדיין ראיתי אותם בדרך. הם היו נוסעים בשני כיוונים. משהגעתי למקום בוצי ולא יכולתי להמשיך, נשארתי עד הלילה ובערב עברתי מסביב לביצה דרך כפר אחד והגעתי עוד פעם לדרך שהיתה מוכרת לי. עברתי גם את וולקולטה מסביב, מבלי להיכנס פנימה, וכשהאיר המשכתי ללכת. לא פחדתי והלכתי באמצע היום. פגשתי אנשים אבל הם לא שמו לב אלי. בצהריים הגעתי לדונילוביץ ובמקום פגשתי יהודים. שם לא היה גיטו והם חיו באין מפריע.

כשסיפרתי להם מאין אני ומה קרה בדולהינוב, הם אמרו ששמעו שהורגים שם, אבל לא ידעו שחיסלו שם את היהודים. אחר אמר לי, שלא יתנו לי להיכנס ולהיות פה. אסור לזרים להיכנס. מזלי שמצאתי את הדוד שהביא אותי הביתה, הסביר לי שאי אפשר יהיה להיות פה וכשנכנסתי אליהם הביתה, הדודה עשתה הבעת פנים חמוצה.

הבנתי שלא יהיה לי פה מקום. כשסיפרתי להם על המצב ונראה לי שאולי רק אני בינתיים ניצלתי מהמשפחה, שאלה אותי הדודה, איך יכולתי לעזוב את המשפחה, אבל לא עניתי לה מאומה. כעבור שעה באו מה"יודנראט" ואמרו לי ללכת מפה. ביקשתי מהם שיתנו לי רק יום אחד לנוח ואני אמשיך ללכת. הם אמרו לי שלגלובוקי באים כל היהודים שנשארו מהעיירות.

אחרי שנחתי יום, הסביר לי דודי בערב איך ללכת ולצאת מהעיירה. המשכתי באותה צורה בלי שום פחד. המורל ירד לי ובמחשבותי הצטערתי שחבל שעזבתי את משפחתי. יכולתי להיות כבר במקום. אבל אזרתי כוח והחלטתי להיאבק, למות לא יהיה מאוחר.

בבוקר הייתי בגלובוקי. פגשתי הרבה מכירים. פגשתי את דויד פיינבלום, את שלושת האחים פרידמן, מיכאל־איצה, זלמן ואלי ולוי־יצחק קוטון. דודו של פרידמן הביא אותי לקהילה ושם סידרו לי 7 ימים בשבוע לאכול אצל יהודים שמצבם יותר טוב ואמרו לי שבינתיים לא אוכל לעבוד והייתי שם בערך שבועיים.

בבוקר אחד כשיצאתי מוקדם מהבית בו הייתי, חשכו עיני, כשראיתי שכל הגיטו מוקף על ידי אנשי משטרה גרמניים והבנתי שזה הסוף. פתאום ראיתי בפעם הראשונה גסטאפו במדים עם מכונות־יריה. הם שלחו את כולם לכיכר וציוו לקחת את תעודותיהם. התחלתי לחפש מחסה. מצאתי בור שהכינו הדיירים. נכנסתי לתוכו וכעבור כמה שעות שמעתי בכי וצעקות. התברר לי שהאקציה נסתיימה. כשיצאתי מהבור סיפרו לי שהאנשים חולקו לשתי קבוצות. קבוצה אחת הושארה ואת הקבוצה השנייה הובילו על יד בית־הסוהר ברזביץ ושם הרגו אותם.

ראיתי שצריך לברוח מכאן. סיפרתי להרבה אנשים על הפארטיזנים. במקרה פגשתי אחד מקריביץ' בשם הרצל צוקרמן ושיכנעתי אותו שצריך לברוח. אין ברירה. אירגנו קבוצה של 8 אנשים, היה להם כסף והם החליטו לקנות קצת נשק והשיגו שני רובים קצוצי־קנה ואקדח והחליטו ללכת לכיוון דולהינוב. בגדים לא היו לי, ביקשתי איפוא מהקהילה קצת בגדים והם הכניסו אותי למחסן שהיה מלא פריטי־לבוש. התברר שאלה היו בגדים של אנשים שנרצחו. מצאתי שם מעיל לא רע, מכנסיים מהצבא האדום וזוג מגפיים חזקים, גם הם מהצבא.

הפגישה הראשונה עם הפארטיזנים

בלילה הראשון הגענו על יד דוקשיץ, שם לקחנו מהאיכרים לחם ומצרכי מזון אחרים ועד הבוקר הגענו ליער קטן ונשארנו בו. היה עמנו אחד בשם גלזר מדוקשיץ, בחור מנוסה. סידרנו לנו מחסה של ענפים ונחנו. פתאום עברו אנשי משטרה לא הרחק מאתנו, אבל למזלנו לא גילו אותנו. למחרת הגענו ליער גדול באמצע הדרך בין דוקשיץ לדולהינוב. נכנסנו פנימה. היו שם הרבה מאוד יתושים וחיפשנו מקום יותר טוב. הלכנו יותר עמוק. פתאום גילינו עשן. אני התגנבתי לשם וגיליתי שם קבוצת פארטיזנים.

הם קראו לנו והסבירו לנו שנלך ל"אוטריאד" שנמצא די רחוק מפה. הם מוכנים לקחת אתם רק אחד מאתנו, מי שמכיר את מסילת־הברזל באיזור. התברר שצוקרמן מכיר יותר טוב והוא הלך אתם, ולנו נתנו רשימה של כפרים שנלך לשם ושם יקבלו אותנו.

כך עשינו. לקחנו מהאיכרים אוכל נוסף, אך כנראה שהאיכרים הספיקו להודיע למשטרה המקומית וזו שמה לנו מארב ופתחה עלינו באש. ברחנו והם לא פגעו באף אחד, אבל בבריחה זרקנו את התרמילים עם האוכל והגענו לעבר הגבול בלי אוכל. שם הלכנו כמעט באין מפריע. לא היה מסוכן שם, אבל לצערנו הרב לא היה אצל האיכרים כמעט מה לאכול פרט לבצל ירוק וחלב, אבל הסתדרנו. הלכנו לכיוון הנהר ברזינה. בתום יומיים הגענו ופגשנו קבוצה די גדולה של פארטיזנים. אמרו לנו לחכות בערב על יד בית־הקברות, ואכן הם הגיעו ומיד קיבלנו פקודה להתפשט ולמסור להם את הנשק והבגדים. למזלי נשארתי בבגדים שלא רצו בהם. כל האחרים היו יחפים וכמעט עירומים. אמרו לנו ללכת ליער בערך 20 ק"מ, שם יש מחנה של הרבה יהודים. התברר שזה היה נכון.

עקב המקרה הזה נשבר המורל אצל האנשים וכולם החליטו לחזור לגלובוקי, וכעבור כמה ימים היינו בחזרה בגיטו גלובוקי. ניסיתי לשכנע אותם לא לחזור לגיטו למוות בטוח, אבל הם לא הסכימו.

בהיותי בגיטו שלחו אותי לעבוד עם קבוצה די גדולה לתחנת־הרכבת קרולבשצ'יזנה. שם היה קודם לכן בסיס צבאי רוסי ולפני שעזבו הפציצו אותו ונשארו שם הרבה פגזים וחומרי־נפץ שפארטיזנים סחבו והגרמנים החליטו להשמידו. במקרה מצאתי ארגז שלם עם רימונים ולקחתי 4 רימונים ופעמיים הכנסתי בתוך לחם נבוב. אף אחד לא ידע על זה וכך הצלחתי להכניס 4 רימונים לגיטו. כוונתי היתה לארגן עוד פעם קבוצה ולצאת בפעם השנייה, אבל למזלי בא פתאום חבר של סגלצ'יק, אחד פרידמן מהעיר פוסטאב להוציא קבוצת יהודים ותמורת 2 רימונים הסכים לקחת גם אותי.

כעבור כמה ימים נפגשתי עם סגלצ'יק והוא סיפר לי שאבי ושני אחי מוטקה ואלי נשארו בחיים, אבל אותם כבר שלחו לרוסיה דרך היערות. ב־6 בנובמבר 1942 השתתפתי כבר בקרב הראשון בעיירה מיאדל ומהקרב יצאתי כבר עם רובה שלקחתי מגרמני מת.

דויד גינצבורג (ראשון לציון)

מהפארטיזנקה לצבא האדום

התכונה המלחמתית אצלנו התחילה כשלושה חדשים לפני שהיא פרצה למעשה. ביתנו שכן בפינת רח' ויליייקה ורח' 3 במאי, הפינה בה פנתה הדרך היקטרינית הישנה לכיוון צפון – פולוצק. זאת אותה דרך בה צעד בזמנו ולאחר מכן גם נסוג נפוליאון. במשך שבועות היתה בדרך זו תנועה צבאית ונדמה היה שלעולם לא תיגמר.

משפחתנו בדולהינוב מנתה את סבתא רודה כבת 85 וכן את אבא בינש, אמא פייגה־דבושה ואחות דבורה כבת 8. וכן את משפחת דודתי סוניה שנתאלמנה ובניה: דויד, הנדל ויוסף. הם גרו בבית הישן של סבתא בשוק החדש.

אבי ואמי עבדו באותה תקופה בבית־החולים המקומי. כשפרצה המלחמה ב–22.6.41, קיבל אבא פקודה להכין את בית־החולים ולהפכו לבית־חולים צבאי.

ביום השני כבר הורגשה תנועת נסיגה. ביום השלישי כבר שררה בהלה במשרדי הממשלה וכשאבי פנה ושאל מה לעשות, קיבל תשובה שאם יעזוב ייחשב כעריק. ביום הרביעי למלחמה כבר לא היה אל מי לדבר. ואז הוחלט לארוז עגלה, ויחד עם ד"ר קוטלר ומשפחתו לנסות לברוח. אבל לאחר מספר קילומטרים פגשנו כמה בחורים מהעיירה, שיום לפני כן ניסו לברוח מזרחה, והם אמרו לנו שאין כבר לאן לברוח ושהגרמנים נמצאים על יד מינסק.

באותו זמן נשארנו לגור בבית־החולים, מאחר שכפי שכבר ציינתי, הבית שלנו היה במקום שהתנועה הצבאית היתה מרובה ויותר בטוח היה להימצא בצד ולא על אם הדרך.

כיומיים אחרי זה הודיעו לד"ר קוטלר כי אחד הבוזזים בעיירה נורה והוא יצא לטפל בו. הצטרפתי אליו. רציתי לראות מה נעשה בבית. נכנסנו הביתה ואז שמענו פתאום רעש של אופנועים. הצצתי מהחלון וראיתי סיור גרמני על אופנועים שהגיע לעיירה.

לאחר סיור גרמני זה עוד חזר הצבא האדום פעם אחת לעיירה. בתקופה הראשונה עבר השלטון מיד ליד כשכל פעם התרחשות אחרת. פה אסרו קבוצה מסויימת, פה הרגו כמה אנשים, חלקם בטענות וחלקם ללא טענות סתם ככה.

מדי פעם נלקחנו לעבודות בשירות הגרמנים. בבית־החולים לא יכולנו להישאר מאחר ששם התמקם הצבא הגרמני, ועברנו לגור בבית סבתי שהיה בית גדול וגם המשכנו לגור בביתנו. באותו זמן הגיע לעיירה ד"ר שמואל רבינוביץ, רופא מווילנא שברח משם עם אשתו וילדיו. הם התגוררו בביתנו והוא פתח שם קליניקה. באותה תקופה היתה הלשנה על אבי והוא נקרא לגסטאפו או למשטרה. למזלו הוויט היה אז זיגמונט וולק שהיה חברו מספסל הלימודים והוא שיחרר אותו בערבותו האישית.

כך כמעט עבר החורף ואז הגיעה לפתע הידיעה שבאיליה הרגו את היהודים. פרטים עוד לא נודעו אך הבינונו שמשהוא שלא יתואר עומד להתרחש. בשכנות של בית סבתי גרה אז משפחת רפאל סוסנסקי והתחלנו ביחד לחשוב על מקומות מסתור. אחד מהם עשינו במחסן בחצר סבתי. בנינו קיר כפול ולפניו ערמנו עצים והכניסה אליו היתה מעליית־הגג. גם הכניסה כוסתה ואחד מאתנו הצטרך להישאר במקום מסתור נפרד.

מסתור שני התחלנו לחפור בתוך המרתף של בית סוסנסקי. המסתור הזה היה הרבה יותר משוכלל, עם פתח מוסווה בצורה מתוחכמת, עם מים ומזון ומצרכים חיוניים אחרים.

יום לפני ערב פסח התחילה האקציה הראשונה. בבוקר נשמעו יריות. ברור שמיד עזבנו הכל וירדנו למקלט, אבל סבתא לא רצתה ללכת. היא אמרה שאינה מפחדת מהם ושהם אינם יכולים כבר לעשות לה כלום וזה גורלה. אבא לא הסכים לעזוב אותה. כל היתר, כלומר משפחת סוסנסקי, משפחת דודתי ואמי ואחותי, נכנסו למקלט במחסן. אני ובן דודי דויד קפלן נשארנו בחוץ. סידרנו את ההסוואה והסתתרתי במסתור. כך עבר עלינו כל היום, לחוצים בין שני קירות שבקושי אפשר להסתובב שם. אני הסתכלתי דרך חריצים לכיוון העיירה ובן דודי דויד קפלן – לכיוון החצר. הוא ראה איך הוציאו את סבתא ואבי.

במסתור הזה עבר עלינו כל היום ורק בלילה שמענו את אבא צועק: מי נשאר בחיים? יצאנו מהמסתור ואז נודע לנו מה שקרה. כלומר שקבוצה של בעלי־מקצוע והוא ביניהם נשארו בחיים ואילו השאר הובלו לכיוון בית־הקברות. בו בזמן ניתנה אפשרות לכמה משפחות לצאת

מהעיירה לעבוד באחוזה קרולין. משפחת סוסנסקי ומשפחת דודתי סוניה (דויד כליבנה) יצאו לשם וכן משפחת הנפחים. אני התחלפתי עם בן דודי דויד. הוא נשאר בבית ואני יצאתי לקרולין.

בקרולין קיבלנו מגורים ואוכל תמורת עבודתנו בשדה, במרעה ובכל דבר אחר. האחוזה קרולין שכנה בדיוק על הגבול ליד הנהר שהיווה את הגבול בין רוסיה לפולין עד 1939. מעבר לנהר השתרעו יערות ענקיים שאיש לא הכירם עדיין. ברצוני לציין, כי מנהל האחוזה ציבולסקי היה בן־אדם יוצא מהכלל, ממש חסיד אומות העולם.

כך עברנו את החודש הראשון בין האקציה הראשונה לשניה. באותה תקופה היתה הפשרת שלגים ואנו חיינו כאילו על אי, כך שאיש לא יכול היה להגיע אלינו וזאת גם הסיבה שהגרמנים לא הגיעו אלינו באותה אקציה. כמובן שאנו ידענו מיד באותו בוקר שמשהוא מתרחש בעיירה. שמענו את היריות ולא צריך היה הרבה דמיון כדי להבין זאת.

כמה ימים לפני זה וכפי שנהגתי לעשות מדי פעם, ישבתי על שפת הנהר והסתכלתי לכיוון השער. פתאום ראיתי שלושה בחורים יוצאים מהיער, ניגשים לשער ובודקים אותו. החלטתי להסתכן. יצאתי אליהם והם גם הבחינו בי. שאלתי אותם: האם אתם מהיער? הם הסתכלו זה בזה וענו לי: כן. ואז העזתי ושאלתי: האם אתם פארטיזנים? והם חייכו ואמרו: כן. שאלתי אותם, במה אני יכול לעזור להם, ואז שאלו מי אני. סיפרתי להם והם אמרו, שהעזרה הטובה ביותר תהיה אם לא אספר לאיש שראיתי אותם.

באותו לילה שמענו צפירות ביער. אני כבר ידעתי מה זה, אבל לאחרים לא סיפרתי, כי פחדתי שיכעסו עלי. כעבור שעה לאחר רדת החשכה ראינו שאנשים מתקרבים לנהר וגוררים קורות עץ. הם קשרו את העצים והתקינו מעבר על פני הנהר וכך עברו אותו. לפנות בוקר ראינו אותם חוזרים ונעלמים ביער. החלטנו אז שגם אנו נכנסים ליער וכך עשינו, אבל ראינו שאין עדיין אפשרות לחיות שם. עדיין היה שם שלג והקרקע כולה היתה ספוגה מים וקור שרר ביער.

התחלנו להכין ביער מזון וכל השאר כדי שנוכל לברוח לשם. על מה שקרה בעיירה נודע לנו למחרת על ידי ציבולסקי שנסע לשם בבוקר והביא לנו את הידיעות ודרישות שלום ממי שעוד נשאר בחיים. אז גם הגיע אלינו בן דודי דויד קפלן, מוסתר בעגלה שלו כחולה עם אישור של ד"ר רבינוביץ שהוא חולה במחלה מידבקת.

עבר כחודש בלבד בין האקציה השנייה והשלישית. בבוקר של האקציה השלישית שהיתה ביום ה', הוא יום השוק בעיירה, שמענו את היריות, ראינו את העשן וכן את עגלות האיכרים החוזרות בבוקר וידענו שאין לנו עוד למה לחכות. לקחנו מה שנשאר עוד ועברנו ליער.

לפנות בוקר נהגנו לצאת לכיוון קרולין או הכפר ישקובקה ששכן לא רחוק, כדי לוודא אם אין גרמנים באיזור. מדי פעם ביקרו אותנו פארטיזנים אבל לא דרשו מאתנו להצטרף אליהם או להיות בקירבתם. הם עצמם היו אז בשלבי התארגנות ראשונים.

היתה לנו משפחה מיודדת ביילורוסית נאוויצ'יק. הידידות החלה עוד בתקופת האבות של הסבים. ניקולאי נאוויצ'יק היה אגרונום והיה לו תפקיד ציבורי בשטח המקצועי שלו. ד"ר רבינוביץ' קשר אתו קשרים טובים והוא הסתיר אותו בביתו. היה לו "חוטור" מבודד. כנראה שמישהו הלשין ותפסו את ד"ר רבינוביץ'.

באחד הבקרים לפני זריחת השמש, יצאנו כמה אנשים כפי שנהגנו לכיוון קרולין. הבחנו במדורה בין העצים ושמענו קולות בני־אדם. התגנבתי אליהם וראיתי ליד המדורה את משפחת נאוויצ'יק. האב ניקולאי, האם קלבדוב, החתן קלים ואחד הילדים שלהם. חלק מהקבוצה שלנו פחדו לגשת אליהם, חשבו שאולי נשלחו על ידי הגרמנים, אבל אני הסברתי להם מי אלה וניגשנו אליהם. שמענו מהם את הסיפור על ד"ר רבינוביץ' והם הצטרפו אלינו. באותו זמן התחילו להצטרף אלינו משפחות נוספות, בתוכן משפחת חבלין, וכמעט לא היה יום שלא יגיע מישהו.

בתם של משפחת נאוויצ'יק, זויה, נשארה עם התינוקות ועם אח קטן מוסתרת אצל אחי בעלה בכפר במרחק של כ־70 קילומטרים. קלים בעלה סיפר לי גם, שידוע לו שלאחד האיכרים יש רובה ישן והוא חושב שהלה יסכים למכור אותו תמורת זהב. שני הדברים התקשרו יחד והחלטנו לצאת להביא את אשתו ואת הרובה שתמורתו רציתי לשלם ב־5 רובלים זהב שהיו לי. יצאנו בלילה והגענו לאחיו בכפר לפנות בוקר, בהסתתרנו במשך שעות היום בחורשה. תוך כדי שהייתנו שם נודע לנו שאצלם בבית נמצא עובד שבוי ויש בסביבה עוד עובדים שבויים.

כך התקשרנו עם השבוי רוגוב, שהתברר שהיה בזמנו מאיור בצבא האדום ולקחנו אותו, את זויה, את התינוקת ואת אחיה הקטן וחזרנו לאחר שלושה ימים ליער עם הרובה. הרובה היה רובה אמריקאי

וינצ׳סטר קצוץ־קנה משנת 1884, שאפשר היה לטעון בו כדור אחד והיה יורה כמו תותח, אבל זה כבר היה משהו.

באותה תקופה גם הפארטיזנים התעצמו וגם חיי המחנה התארגנו, וממטה הפארטיזנים התחילו להתעניין בנו יותר וזאת מכל מיני סיבות, גם חיוביות וגם שליליות מבחינתם. הם התחילו לגלות סימני דאגה לקיומנו.

באותה עת התחיל לבקר במחנה פארטיזן אחד שקראו לו ואנקה ציגן. הוא היה ממפקדי הסיור בפארטיזנים, בחור לא גבוה, רזה, שחרחר. תמיד היה לו נשק רב. מפעם בפעם לקח אותי לגיחות קצרות לכפרים בסביבה. הוא גם דאג באותה תקופה להעביר אותי לקבוצת הפארטיזנים המתארגנת למרות גילי הצעיר. יום אחד בא ואמר, שהלילה הוא יוצא לשלושה ימי סיור. נחצה את פוהוסט וכן את הכביש לדוקשיץ על מנת להגיע לפסי הרכבת ושהוא לוקח אתו עוד ארבעה אנשים ושאף אחד לא יידע מזה. באותו ערב יצאנו, חצינו את הנהר ליד פוהוסט לכיוון מערב. כ–20 דקות לאחר שעברנו את הכפר שמענו יריות והתפוצצויות וכן הבחנו בתנועה של גרמנים, דבר שבדרך כלל לא עשו בלילות.

בגלל זה התאחרה התקדמותנו ומצאנו את עצמנו על הכביש לדוקשיץ עם עלות השמש. כאן התגלה אומץ לבו ותושייתו של ואנקה. הוא נכנס לתוך בית איכרים על הכביש כשמכוניות גרמניות עוברות על פניו, לקח את האיכר לגורן, השאיר אותו אתנו על הגורן והודיע לאשתו שאם יקרה לנו משהו, הרי שבעלה וביתה יעלו באש. דבר זה הציל את חיינו, כי כל האיזור שרץ גרמנים.

לאחר מכן התברר לנו שקבוצה אחת מתוך המשפחות שבמחנה יצאה להביא אוכל ונתקלה בגרמנים. שניים נהרגו ואירוע זה הקים את הגרמנים על רגליהם. ברור שאת כל המשימה כבר לא יכולנו לבצע. הגענו לרכבת, שהינו שם יום לאורך הפסים, אספנו מידע, ולאחר שלושה ימים חזרנו ליער לפנות בוקר.

רק שכבתי לישון, כבר העירו אותי לצאת לשמירה מוסתרת, כלומר השמירה במרחק מהמחנה ושאף אחד לא יראה אותי פרט לאחראי על המחנה. הסברתי להם שלא אוכל לעמוד בזה לאחר שלושה ימים של חוסר שינה אך זה לא עזר. נתנו לי פקודה ויצאתי. כמובן שנרדמתי תוך כדי שמירה וגם גילו את זה. הועמדתי למשפט צבאי ודנו אותי למוות.

באותו זמן לא היה קיסילוב במחנה. הייתי תחת משמר וחיכיתי

לסופי. לפתע הגיעו למחנה טימצ׳וק, קיסילוב ואתם ואנקה ציגן. הוא רק שמע על מה שקרה, בא מיד לאהלי במשמר, הוריד את השמירה והוציא אותי. משם הלך אתי לטימצ׳וק ובמקום ביטל את פסק־הדין. אבל עקב הפרת המשמעת הוחזרתי למחנה של המשפחות. בינתיים הגיע הקיץ לקיצו. הגיע חודש אוגוסט והוחלט כנראה בחלונות הגבוהים שגם מבחינות בטחוניות של הפארטיזנים וייתכן גם משיקולים אחרים, רצוי יהיה להעביר את המחנה מעבר לחזית.

התחלנו להתכונן, להכין אוכל, רימונים מאולתרים מלבני חבלה עם פתיל שהיינו מדליקים אותו בגפרורים (אם היו בנמצא). היינו צריכים לצאת לדרך בתחילת ספטמבר. אבל כיום או יומיים לפני היציאה הותקף המחנה על ידי הגרמנים.

בבוקר הם נכנסו ליער. השומרים לא היו כנראה די ערים, כך שהופתענו. פתאום שמענו יריות מכל הצדדים והתחלנו לרוץ מבלי לדעת מאיפה באים הגרמנים.

כך נמשך הדבר כחצי יום. היינו קבוצה של כ–20 איש. הגענו לפינה ביער והתיישבנו לנוח. אני כנראה נרדמתי ופתאום שמענו יריות. קפצתי וראיתי שכולם כבר ברחו ונשארתי לבדי ושמעתי קולות של עגלות וגרמנים. ראיתי שלברוח אין לאן. קפצתי לתוך שיח מתחת לשורשי עץ אשוח ענקי. שם שכבתי כשבידי לבנת חבלה וגפרור והחלטתי שאם הם ימצאו אותי, אתפוצץ יחד אתם. אחרי כחצי שעה נעלמו הקולות. יצאתי ממחבואי, חציתי את הדרך בה עברו העגלות והמשכתי לרוץ. פתאום ראיתי מרחוק ביער שתי דמויות רצות והכרתי אותם. היו אלה זוג זקנים מפלשצ׳ניץ שהיו ביער. הם ברחו מפני שחשבו שאלה גרמנים ורצו בשארית כוחותיהם. תפסתי אחד מהם ואחר־כך את השני, בידעי שאם יישארו לבד יילכו לאיבוד.

כך הסתובבנו ביער 3 ימים. שתינו מי ביצות ואכלנו בדרך כלל פטל. ביום השלישי החלטתי להתקרב למקום המיפגש שנקבע מראש. פתאום שמעתי צעדים. הסתתרתי בין השיחים ואז ראיתי דמות במעיל שחור ועם מקלע. חיכיתי שיתקרב ואז יצאנו לקראתו. היה זה האיש שצריך היה להוביל אותנו מעבר לחזית (״פרובודניק״). כך הגענו למקום המיפגש ולאחר כחודש יצאנו לדרך. קבוצה של כ–25 אנשי המחנה ו–16 מלווים. אותי סיפחו לקפיטן ראש המטה, והייתי הרץ שלו עד יום מותו.

על הדרך כבר סופר רבות. עשינו כאלף קילומטרים עד לחזית בתוך שטח כיבוש. חצינו את הדווינה פעמיים. כל התנועה היתה בלילות

ובימים נחנו אם אפשר לקרוא לזה כך. כעבור כחודש הגענו לעיירה פודביטי שעל יד החזית שנשלטה על ידי פארטיזנים, כשמצד אחד הגרמנים ומצד שני קו החזית הרוסי.

שהינו במקום יומיים. משום מה החליטו השלטונות שאנו טעונים בדיקה של הנ.ק.ו.ד. אני שכנתי בבית אחד עם הקפיטן. בבוקר השלישי קמנו ורק הספקנו להתרחץ, שמענו פתאום יריות מכיוון בית־החרושת לקרטון. חשבנו שבטח מנסים מקלע. אבל פתאום ראינו סוס נופל הרוג על הדרך ואז אמר קיסילוב לקפיטן לגשת לבדוק מה קורה.

הוא יצא לדרך ושלח אותי להביא את מקלעו. נכנסתי לבית, לקחתי את המקלע, קראתי לעוד בחור שקראו לו פיטקה ורצתי אחרי הקפיטן. פתאום שמענו צרור יריות וראינו את הקפיטן נופל. רצתי אליו וכשהתקרבנו כ–20 מטרים ממנו ראיתי שהוא כבר ללא רוח חיים ובינתיים התחילו להמטיר עלינו אש תופת ואפילו הפעילו מרגמה. קפצנו, פיטקה ואני הצידה. גדת הנהר היתה גבוהה וזה הציל אותנו. רצנו לעבר המטה וראינו שהסירה האחרונה ובה קיסילוב כבר עברה לצד השני. מיד שלחו לנו סירה והועברתי לצד השני. כאן התאספה קבוצה שלמה כ–30 איש, ביניהם רוב המלווים.

הבעיה הראשונה היתה לחצות את הכביש שהיה תחת אש. עשינו זאת בריצה ולמזלנו איש לא נפגע. כך המשכנו לרוץ עד אמצע היום. בצהריים פגשנו במאיור עם חייל שהיו רכובים על סוסים. הוא עצר אותנו, שאל האם אנחנו יהודים ואמר שגם הוא יהודי ונתן לנו הנחיות כיצד להגיע לקו החזית מבלי לעלות על שדות מוקשים ומבלי להיתקל בכוחות שיצאו נגד הגרמנים.

רק לפנות ערב הגענו לקו החזית ושם העבירו אותנו בין שדות־מוקשים לתוך כפר שהיה למעשה כולו בידי הצבא והשאירו אותנו ללון במקום.

באותו לילה חטפנו הפגזה ולמחרת בבוקר הגיעו אנשי נ.ק.ו.ד. שלקחו מאתנו את הבריחים של הנשק וכן את התחמושת והובילו אותנו כאסירים תחת משמר. 3 ימים היינו בדרך ללא מזון ואפילו לשתות לא נתנו לנו. הם לא התחשבו לא בקיסילוב ולא באף אחד. כל לילה היו סוגרים אותנו עד אור הבוקר והיינו עושים כ–30 קילומטרים ביום. כך הגענו לטאראפייץ. שם הגענו בערב רעבים ככלבים וצמאים.

למחרת עברנו ביקורת נוספת. הכניסו אותנו לבית־מרחץ וקיבלנו בגדים. לקחו מאתנו את הנשק. היינו שם כיומיים ואז נשלחנו ליחידה

גמרתי את בית־הספר ונשלחתי לחזית קלינין ליד סטאראיה טורופה, צבאית להתאמן בכפר יקובלבו. היו אתי ראובן שפרבר ז"ל וכן יבל"א שמעון נורמן ואברהם־אייזיק קלורין. לאחר מספר ימים נקראו שמעון ואברהם־אייזיק והלכו יחד עם בני משפחותיהם ואני עם ראובן נשארנו שם. מאחר שהיינו מתחת לגיל גיוס נשלחנו למחנה אמונים – בית־ספר לסמלים על גורקי. שם היינו כל החורף. אני נקראתי לבית־ספר לקצינים ורציתי שגם ראובן ילך אתי, אבל הוא לא רצה. נודע לי לאחר מכן שהוא נפל בחזית סטאלינגראד.

שם הועפתי כתוצאה מהתפוצצות כשהייתי בסיור על טנק וקיבלתי זעזוע מוח. נלקחתי לבית־חולים על יד גורקי, שם שכבתי כ–3.5 חדשים ולאחר מכן שרתתי בגורקי עצמה כמקבל ציוד בבית־חרושת לארגזי מכוניות. מכאן נשלחתי פעם נוספת לחזית והגעתי עם החזית הביילורוסית עד "אוסטרולנקסקי פלאצדארם" בחודש נובמבר 1944. שם יצאה ההתקפה ב–16 בינואר לכיוון פרוסיה המזרחית.

לאחר מספר ימים חצינו את גבול פרוסיה המזרחית. הדיויזיה שלנו מס' 208 היתה הראשונה שחצתה את הגבול. כך הגעתי תוך קרבות למרחק של כ–20 קילומטרים מדנציג כמפקד מחלקת רובים אנטי־טנקיים. לפני ההתקפה על דנציג ישבתי על גזע עץ בחורשה. פתאום שמעתי כדור שורק והספקתי להגיד רק שצלף יורה וכבר נפגעתי בכדור השני בפנים. מיד חבשו אותי ובעגלה העבירו אותי לנקודת האיסוף, שם קיבלתי טיפול כלשהו והועברתי לבית־החולים עם עצם לחי שבורה ולסת שבורה.

שהיתי בבית־החולים העורפי בסלונים 3 חדשים ויומיים לפני 9 במאי 1945, יום סיום המלחמה, שוחררתי ונשלחתי למחנה מעבר בברנוביץ. משם לאורשה ולאחר שחליתי בקדחת הועברתי חזרה לגרמניה, ליגניץ, ברסלאו, גולדנברג, אולאו וערים אחרות. עוד קודם לכן נודע לי באמצעות משפחתי שבן דוד שני יעקב קפלן נשאר בחיים אבל לא היה לי מושג איפה הוא. ידעתי שהוא בצבא הפולני. איך שהוא נודע לי שהוא היה כל הזמן בעיר ליגניץ שם הייתי גם אני זמן די ממושך.

אז נפגשנו. הוא היא מאיור בצבא הפולני ושנינו החלטנו שאנו עולים ארצה. לאחר תלאות מרובות הסכימו להעביר אותי לצבא הפולני ושם כבר היו מוכנות עבורי תעודות שיחרור. כלומר ביולי 1947 השתחררתי מהצבא האדום. עברה עוד כשנה וחצי עד שיעקב השתחרר ושנינו עלינו ארצה דרך צרפת.

חנה (מבית קוזניץ) וחיים ברונשטיין (רמת־גן)

פגישה מופלאה עם המשפחה

נישאנו בשנת 1938 בווילנה בבית הרב רובינשטיין, ב־11 בנובמבר. הימים היו כבר סוערים. רוחות נשבו לקראת מלחמה, אם כי עדיין לא פרצה. מילדותנו היינו חברים. בעיר אמרו שאנו זוג קבוע מתמיד.

בספטמבר 1939 פרצה המלחמה. חיים גויס לצבא פולין. נשארתי בעיירה עם ההורים.

היתה לי אמא ושני אחים ועוד שלוש אחיות. הגדולה בלומה (אני השנייה), רחל, ויוסף־בנימין על שם סבי, מינדל ושלום, האח הצעיר ביותר. מכל אלה נשארו בחיים יוסף־בנימין קוזניץ ואני חנה. אחי כיום בארצות־הברית.

ממשיך חיים:

נשלחתי לשרת בהגנת לבוב ועם הפלישה הגרמנית נסוגותי יחד עם הצבא לעבר ווהלין–אוקראינה, וביערות קוסטופול נפלנו בשבי הרוסי, לאחר שהצבא האדום עבר ב־17 בספטמבר את הגבולות. נלקחתי בשבי עם כל הקצינים והמפקדים והעבירונו לסביבות קאטין.

בהיותי בקאטין בחרו מתוך כל השבויים את אנשי חבל וילנה במטרה לשחרר אותנו מהשבי. יצאנו מקאטין כ"משוחררים", אבל העבירונו לקריבוי רוג להעביר אותנו כאילו מעבר לגבול הפולני, אלא ששוב נלקחנו למחנה סגור והחילונו לעבוד במכרות פחם. לאחר ששה חדשים העבירו חלק מאתנו מעבר לגבול הפולני דרך קייב–לבוב. הגענו לוורקוביץ' בין דובנה לרובנה. מוורקוביץ' התקשרתי עם דולהינוב והודעתי על מקום הימצאי. זה היה ב־1940. חנה אשתי באה לבקרני במחנה השבויים. במחנה זה היינו עד לפרוץ מלחמת גרמניה – ברית־המועצות ב–1941.

בעת פרוץ המלחמה הייתי בעבודת חוץ מחוץ למחנה וכשחזרתי לא מצאתי את המחנה. הצבא האדום נסוג נסיגה עמוקה ביותר ואנו הלכנו עימהם כשבויים. מיוני 1941 ועד מחצית 1942 היינו בדרכי נסיגה.

הנסיגה הגיעה לסביבות קויבישב. הועברנו לטוצק – בה נתארגן הצבא הפולני מיסודו של אנדרס והייתי בדיויזיה הראשונה של צבא זה. צבא אנדרס רצה להילחם מחוץ לגבולותיה של ברית־המועצות, ואז הוחלט, בהתאם עם השלטונות על סמך ההסכם עם סיקורסקי, להעביר את כל הצבא הפולני למזרח התיכון, לאירן ועירק ומשם לחזיתות אירופה.

בציראקצי – סביבות טשקנט – נתארגנו חטיבות אנדרס כדי לעבור לאירן. היה זה במחצית הראשונה של שנת 1942. נפגשתי עם אהר'לה גורדון והוא הודיענו כי חנה אשתי, אמי רייזל ואחותי חיה ניצלו ונמצאו ביער עם הפארטיזנים.

החלטתי איפוא להישאר ברוסיה כדי להגיע אל בני המשפחה. יחד עם מיכאל רפסון חזרתי לטוצק. בהיותי בצבא הפולני עבדתי בקולחוז בסביבות סורוצ'ינסק וחזרתי לשם. עבדתי כמה חדשים יחד עם מ. רפסון.

לאחר שובי נכנסתי לעבוד בפוליקליניקה של סורוצ'ינסק כמרפא־שינים. הייתי כבר מסודר ובתנאים טובים יותר. גרתי יחד עם רפסון ועוד אחד לא דולהינובאי. בקיצור, פחות או יותר מסודרים.

שפרה גורדון (מסורוצ'ינסק) היתה בתחנת־הרכבת של סורוצ'ינסק ועברה הרכבת ובה אנשי דולהינוב וחיים הירשל כץ חיפש עבודה בסורוצ'ינסק והוא שהודיע לי כי אחותי, אמי וחנה אשתי ואחיה של חנה עברו ברכבת בדרכם לטשקנט. למחרת הלכתי למנהל שלי וביקשתי עצה כיצד אוכל לנסוע ולמצוא את בני ביתי. קיבלתי צו־תנועה (קומנדירובקה) בידי שהריני נוסע לעמוד בבחינות כדנטיסט בטשקנט (ידעתי את מספר הקרון) ובכל התחנות בה עמדה הרכבת המהירה בה נסעתי, הייתי יורד לחפש אותו ונוסעיו. לאחר 5 ימי מסע הגעתי בשתיים אחר חצות לתחנת צ'קמט ומנהל התחנה הובילני והביאני אל הקרון. היה זה לאחר חמישה ימים שלא נחתי ולא ישנתי. התדפקתי על דלתות הקרון והראשון שירד לקראתי היה רפאל סוסנסקי. כך נפגשתי עם בני משפחתי.

חנה:

בפרוץ המלחמה ב־22 ביוני 1941 הייתי בדולהינוב עם אמי ובני משפחתי. כך נשארתי גם לאחר כניסת הגרמנים.

בתקופה של הגרמנים מיום כניסתם ועד ל"אקציה" הראשונה היינו ביערות. אספנו פטריות ואוכמניות, גרגירי־יער. כמו כן אספנו תפודים

אצל הדוד ר. סוסנסקי בקורלין. לא עבדתי אצל הגרמנים ולמען הגרמנים. פשוט פחדתי מקירבתם. כל הזמן השתדלתי להיות עם אחי יוסף־בנימין ביחד.

עם ה"אקציה" הגרמנית הראשונה והטבח הסתתרו כל בני־ביתי. רק אני לבדי נמצאתי בבית. התנור בער והגרמני ביקש ממני לשלוק לו ביצים ולא עשה לי דבר. קיבל ביצים והלך. כך עברתי את האקציה הראשונה. לאחר הטבח נצטוו כל היהודים לעבור לגיטו. עברנו לגיטו. יום אחד פשטה שמועה כי גרמנים באים. לקחתי את אחי יוסף־בנימין ועברתי ליער. איכר שרצינו להתחבא אצלו, מלקוחות המכולת של אמי, סירב להחביאני מפחד.

כעבור ימים אחדים לאחר זאת נתקיימה האקציה השנייה. הגיטו הוקף, אין יוצא ואין בא. לקחתי את אחי יוסף־בנימין, יצאתי הראשונה ואחי אחרי ועוד ששה אנשים, בתוכם זליג, בנו של אלימלך קוזניץ. המשמר הגרמני ירה אחרינו וכדור פגע בו.

תוך כדי ריצה פרצנו ונכנסנו למרתף דירתו של ירחמיאל שפירא ברחוב ה־3 במאי. ישבנו שם מספר שעות ואחר זאת עברנו בריצה את הרחוב והמשכנו, אחי, יוסף־בנימין ורייזה בת מוסיה – בחורה מבוגרת. תוך כדי ריצה פגשתי בשדרות ה"בוימאלער" ילדה קטנה כבת 8, בתו של סנדלר. לא ידעתי מה היה בסופה. רצנו הלאה והגענו לגורן של איכר בכפר פלנט, גם הוא מלקוחות המכולת של אמי. אני ואחי הודענו לאיכר שאנו בגורן והוא הכניסנו למזווה תת־קרקעי של תפודים. ללינת־לילה העלה אותנו האיכר על התנור בביתו. לפני זה הגענו בלילה מאותו מרתף אל ביתו של הדוד ר. סוסנסקי והתחבאנו בעליית־הגג משך יממה. משהחשיך הלכנו לאיכר בפלנט.

לאחר ימים אחדים ביקשנו מהאיכר שיסע לדולהינוב ויביא ידיעות. הוא חזר ובפיו ידיעה שלא נותר איש מבני המשפחה.

החלטנו לחזור לעיירה. התלבשתי כאיכרה, קשרתי מטפחת לראשי, אבל הכירוני כיהודיה: "ווט ז'ידובקה!". באנו לדולהינוב, נכנסנו לבית־החולים. עדיין היה שם ד"ר קוטלר אבל מצאנו שם את א. מייזל והוא הודיענו כי יוצאים היערה ונצא עמהם. באותו לילה יצאה קבוצה של 8 אנשים ובתוכם חיה שולקין ואנוכי – 2 נשים. למחרת צריכה היתה להגיע קבוצה שנייה – אלי מייזל, חיה שולקין, אחי יוסף־בנימין ועוד שאינם זכורים לי. חיה שולקין היתה בחורה יפהפיה, צעירה בת 18

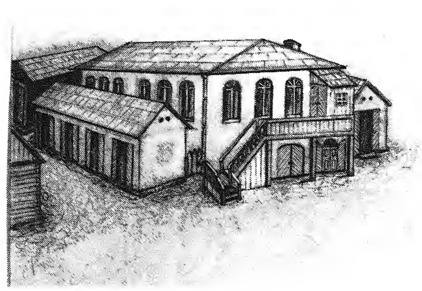
ומצאה את מותה. הגענו ליער ועוד טרם היה קשר עם הפארטיזנים. ישבנו ביער וחיכינו לקשר. שם פגשתי את אחותו ואמו של חיים בעלי. השתדלנו להיות אתן יחד.

כעבור ימים מספר נמצא הקשר עם הפארטיזנים והורשינו להיות על ידם. מטה הפארטיזנים בראשותו של טימצ׳וק החליט להעביר את כל הבלתי־לוחמים אל מעבר לקווי החזית, מרחק של למעלה מ–1,500 קילומטרים. עשינו את דרכנו באותה רכבת משם, אך לא ירדנו בצ׳קאלוב לחפש דרכים להישאר. המשכנו ברכבת לטשקנט ולא הגענו אליה. בצ׳קמט – תחנת צומת לאלמה־אטה ולטשקנט – פגשתי את בעלי אשר התדפק בשתיים אחר חצות על קרוננו.

ממשיך חיים:

על אף הקשיים לקחתי את בני משפחתי עמי לסורוצ׳ינסק והמשכתי בעבודה בפוליקליניקה. היה זה בסוף 1942. לאחר שנה בערך, בסוף 1943, נולד בננו הראשון מישה. היינו בסורוצ׳ינסק עד מאי 1945. ב–8 במאי נכנעה גרמניה, המלחמה נגמרה. כעבור חודשיים בערך הורשינו לחזור לאיזורנו. אבל חנה אשתי לא רצתה בשום אופן לחזור לדולהינוב. חזרנו לווילנה. ישבנו בה כמה שבועות ובזכות הרפאטריאציה יצאנו לפולין והגענו ללודז׳ – אחרי חודשיים–שלושה. משם עברנו לשטטין ועמנו יחד לייבל פלנט, משה פורמן. ב–1943 גויס אחי אשתי יוסף־בנימין לצבא הפולני מיסודה של ארמיה לודובה בשטטין ונפגשנו עמו, לייבל חבלין ומשפחתו, לייבה דימנטשטיין עם זליג וסוניה בניו. רעיה לא היתה עמנו. היא עזבה את סורוצ׳ינסק והגיעה ארצה לפנינו. אמי ויוסף־בנימין אחי אשתי עברו גם הם עמנו לברלין, משם עברנו לאשווגה על יד קאסל עד 1949.

במאי 1949 הגענו ארצה באניה "נגבה". אמי הגיעה כמה חודשים לפנינו.

דוד שוסטר (אשדוד)

מתוך דפי יתמות ושכול

כך נפתחה הרעה

ביום קיץ בהיר, בשחר יום ה־22 ביוני 1941, טולטלנו משנת־לילנו; הוחרדנו מטרטור להקי מטוסים של ה"לופטוואפה" (חיל האוויר הגרמני). בנפול פצצותיהם ובהתנפצן אי־שם במרחבי סביבות עיירתנו. שעות מספר לאחר מכן כבר נשמעו ברור ממרחקים הדי שעטות של רכב כבד, שקשוקי שרשרות של טנקים ושיריונים ממונעים, מכונות אדירות וכל כלי־מלחמה משחיתים. שכנים ובני־בית התהלכו כצללים מבוהלים ונפחדים. משעה לשעה רבו ופשטו לחישות: "הגרמנים בווילנא! – אש קרבות במולודצ'נו!... ראדושקוביץ בידי הקלגסים הגרמניים!"

בשורות־איוב וידיעות מבשרות אסון התפשטו במהירות הבזק. חשנו בעליל, ידענו כבר והבינונו כל אשר בא עלינו: מכונת־מלחמה כבירה ורבת־כוח מסתערת ודורסת הכל ללא מעצור! ימים מספר בלבד לאחר מכן ראינו כבר סיירת גרמנים. הם היו ששה במספר, רכובים על אופנועים; היו חמושים ב"שמייסרים" (תת־מקלע גרמני), עברו את עיירתנו ושמו פניהם בדרך אל בודסלב. לא ארכו השעות וכבר ראינו במו עינינו יחידת־שיריון עם כלי־רכב כבדים, אשר שעטה דרך עיירתנו צפונה בדרך המובילה לעומקי שטחה של ברית־המועצות. אולם בדרך כלל עקפו הכוחות העיקריים של הפולש את עיירתנו בדרכם אל החזיתות.

בימים ראשונים אלה למלחמה לא נתכונן עדיין שלטון הפולש – לא מבחינה צבאית ואף לא מבחינה אזרחית. אבל הפולנים תושבי העיירה וה"אוסאדניקים" בסביבתה – המתיישבים משנות העשרים אשר הובאו משטחי פולין המרכזית לאחר כיבוש כל האיזור כולל וילנא – חשו והרגישו עצמם "מחותנים ראשיים בחתונה". ביוזמתם העצמית נוסדה המשטרה המקומית בעיירה והיא זכתה לברכת מפקד ה"ז'אנדארמריה" בווילייקה. "מסירות" ומלשינויות עפו למשטרה החדשה ולגרמנים מחוץ לעיירה. יש ופולני פלוני רצה לחסל חשבון עם שכנו היהודי ובדרך זו ניתן לו להיפטר ממנו. קרבן ראשון מיהודי העיירה היתה ויכנה חדש.

היא נעצרה מיד בפקודת הגרמנים. איש בעיירה לא ראה אותה עוד. זמן רב לאחר מכן נתגלתה גופתה יחד עם גוויתה של חנה־רייכה יפה, אשר נעצרה גם היא ימים מספר לאחר מאסרה של הראשונה. כך ניתכו הרעות והפגעים עלינו מכל צד; מאסרים תכופים, חטיפות לעבודות כפייה ולאחר מכן הליכה מאורגנת וממוסדת על ידי ה"יודנראט" שהוקם בפקודת הגרמנים. היה זה המוסד האחראי כלפי הגרמנים על כל פרט יהודי ועל כלל היהודים בעיירה. אנשי ה"יודנראט" הגנו לא פעם בגופם על יהודים שהואשמו בעבירות שונות ולפעמים מילטו מסכנת מוות או מפגעים מסוכנים את אלה שעמדו בסכנות־אימה אלו. אבל לרוב הוכחו פעולות ה"יודנראט" כרועץ ליהודי העיירה (ולא באשמתם). כי הרי הם היו האחראים כלפי הגרמנים על היהודים בכלל וגם כפרטים.

"הרפתקאה" אל מול סכנת־מוות

בבוקר יום אחד נשלחתי מטעם ה"יודנראט" לעבודה כטכנאי־רכב במוסך של יחידת הטלפוניסטים הגרמנים – 10 חיילים בפיקודו של קצין – אוברפלד שמו. כל אותה יחידה נתמקמה בביתו של מורה פולני בשם דדו, אשר בקצה העיירה על יד בית־המטבחיים. יחד עימי בא לעבודה בחור צעיר וילנאי – מולקה קוריצקי שהתארח בבית קרוב־משפחה שלו בשם ולוול (ומיקה־חנה'ס) מינדל. אמורים היינו להיות מועסקים כמתקני־רכב, משפצים ומנקים, וגם כעובדי־נקיון בסביבת המוסך. אותו מוסך היה בבית כבאי דולהינוב על יד כנסיית "הפיארים" של הפולנים. לא קשה במיוחד היתה לנו העבודה; היינו בדרך כלל עצמאיים והשבענו את רצונם של מעבידינו. הם נהגו להשאירנו לבדנו במוסך למשך כל שעות היום. כך היה עד שנצטווינו יום אחד להתייצב לפני המפקד הקצין אוברפלד הנ"ל בביתו – בית הרופא סדובסקי ברח' ה־3 במאי. משהתייצבנו לפניו, דרש בכל תוקף, כי נעמיד לרשותו מקלט־רדיו ללא דיחוי. לטענתנו, כי כל מכשירי הרדיו הוחרמו ע"י השלטונות ובפקודתם הועברו ל"גמינה" המקומית (מעין מועצה מקומית), ציווה עלינו לקנות מקלט בכסף ובלבד להביאו אליו. הלכנו לבקש עצה ב"יודנראט" ובקושי הושג לנו מקלט, אותו הבאנו לביתו. כעבור שבוע ימים חידש את דרישתו ושוב ציווה עלינו להביא לו מקלט בטענה, כי אותו מקלט לא היה טוב מלכתחילה ועתה מקולקל הוא לגמרי. אמרנו לו בכל הכבוד כי מקלט הוא יקר המציאות ואין להשיגו בכל מחיר. הוא לא התחשב בכך והציב לנו ארכה של 3–4 ימים למלא את הפקודה. שוב פנינו כמובן ל"יודנראט" ונאמר לנו, כי לא ניתן עוד להשיג.

כך נתרחש איפוא המעשה: המשכנו כרגיל בעבודתנו כל יום מ־7 בבוקר עד שעות 4–5 אחר־הצהריים. והנה הוטרדה מנוחתנו ערב אחד בשעה 8 בערך. תמיד היינו מסתכלים מבעד לחלון, אם אין באים לקרוא לנו. פתאום ראינו מרחוק ג'יפ מתקרב ועוצר ליד הבית. חייל ירד ופנה ישר אל ביתנו. קפצתי לפתוח לו את הדלת אך הוא מיאן להיכנס. היה זה החייל הינרליך שהתייחס אלינו בידידות; תמיד הביא לנו אוכל וסיגריות. הפעם אמר לי בזו הלשון: פקודת הקצין אוברפלד להביא אותך יחד עם חברך אלינו. שאלתיו, מה הסיבה לכך? הוא השיב לי כי אינו יודע. יצאתי עימו מיד ועליתי לג'יפ ונסענו לקחת את חברי מולקה מבית קרוביו. מולקה היה בבית ומיד יצאנו בג'יפ אל המקום. הגענו לחצר ביתו של המורה דדו – מקום־מגוריה של יחידת הטלפוניסטים הנ"ל. כשהגענו לשם יצאו לקראתנו עוד שני גרמנים מוכרים לנו – אחד מהם היה החייל אוטו. רגע קל דיברו ביניהם ולא הבינונו במה העניין. אוטו פנה אלינו: "קומען זי מיינע יונגען... בואו אחרי נערים!..." הלכנו אחריו ונכנסנו למוסך; נצטווינו לקחת עימנו אתי־חפירה ומכושים ושוב יצאנו החוצה.

פנינו לחפירה והמשכנו בשקידה; חששות מרים מכרסמים בלב: "מי יודע אם אין אנו כורים לעצמנו את הבור בו ניקבר?" אימצנו את כוחותינו באדמה הקשה אך הפחד שאפפנו לא איפשר לנו להתקדם בעבודה כיאות. תוך כדי עבודתנו הגיע למקום הקצין אוברפלד לבדוק כיצד מתקדמת העבודה. אכן עבודתנו לא התקדמה בקצב הראוי והקצין לא היה מרוצה. זה זמן רב למדי שחפרנו ובסך הכל הגענו לעומק של 50 ס"מ. כל אותה עת טייל סביבנו החייל הינרליך כי אוטו עזבנו והלך לעיסוקיו. פתאום פנה אלי חברי מולקה:

"אין הדבר מוצא חן בעיני, דויד" – אמר כולו פחד ואימה – "הבה ונברח! אחרת עלולים אנו להיקבר בזה...". "כלום רוצה אתה כי תהיה מחר שחיטה בעיירה?" – השיבותי בהיסוס – "לברוח אין טעם".

לפתע פתאום, טרם סיימתי את דברי בחפצי להניאו מכוונתו לברוח, קפץ חברי מהבור ורץ לשדה בצפון־מזרח ונעלם. החייל הינרליך ירה מרובהו בכיוון הבורח ללא הצלחה לפגוע בו ואני ניצבתי כמו גולם על עמדי בבור. מיד יצאו כ־5 חיילים נוספים ופתחו ביריות. גם הקצין עצמו בא לראות את אשר נתרחש. דימיתי בליבי כי אכן הגיע כבר קיצי: רק רגע קט וכבר אפול פגוע מכדורים. אבל לא! הקצין פקד להכניסני

הביתה. הוכנסתי למטבח ונצטוויתי להישאר שכוב על הבטן – על שולחן המטבח מבלי לזוז. כל חיילי היחידה יצאו בפקודת הקצין אל ה"יודנראט" ואל המשטרה, לשתפם ברדיפה אחרי ה"יודה" הבורח. נשארתי לבדי שכוב כאמור על השולחן; הקצין אוברפלד נשאר בדירה מהלך אנה ואנה במגפיו, כשהדי צעדיו מנקבים וקודחים בראשי. המון מחשבות התרוצצו במוחי וכולן על ציר מה לעשות? כיצד ואיך לצאת ממבוך זה? אמרתי ביני לבין עצמי, שבשום פנים ואופן לא אכרה בור לעצמי – למות בו בירייה, כי ברור היה: כך ייעשה לי בין אם ימצאו את רעי מולקה ובין אם לא ימצאוהו. בקיצור: גמרתי אומר להסתלק במהירות ואפילו אפגע מיריותיו של הקצין. חשבתי לתומי, כי לא ניתן בשעות הלילה לפגוע ביעילות במטרה נעה ומתרחקת, תוך יריות מאקדח.

ברגע בו נמצא הקצין הרחק מהמטבח ושעטות מגפיו לא הדהדו בחזקה, קפצתי משולחן המטבח וברחתי דרך הדלת הפתוחה לחצר וממנה לכיוון השדות. לאחר שהספקתי להתרחק כעשרים מטרים שמעתי מטח יריות של אקדח ומיד הואר גם השטח. התפרקדתי על הארץ ונשארתי שכוב משך זמן מה עד שנפסקו היריות והשטח לא הואר עוד. בהשתרר השקט קמתי והמשכתי בריצה מהירה כדי להתרחק מהמקום. רצתי מספר קילומטרים והליאות השתלטה עלי. ישבתי איפוא לנוח ולנתח מה עלי לעשות, כיצד להמשיך? השעה היתה כבר שלוש לפנות בוקר ואני עוד טרם החלטתי לאן לפנות. אך בינתיים היה ברור לי, כי ניצלתי ממוות בטוח. לאחר שנחתי די, לא עלה בידי להפיג בכל זאת את ריגשות הפחד והאימה, אשר חלחלו בי והרעידו את ידי ורגלי. על אף כל זאת החלטתי לשים פעמי אל הכביש המוביל לבודסלאב; זכרתי, כי באותה סביבה גר מאיר־אהרון רובין המכונה בפינו ג'ינדזיק – שם אוכל לדעתי לטכס עצה, כיצד להמשיך במנוסתי. הגעתי בקושי למקום והתדפקתי על חלונו חרש חרש. הלה ניגש לבדו אל החלון ושאל: מי הבא ומתדפק בשעה כזו? השיבותי לו כי זה אני, דויד בנו של חונה הפחח. לשאלתו מה קרה? סיפרתי כל אשר קרה לנו. ללא מילים פתח לי והעיר כבדרך אגב: "מי יודע מה יקרה מחר בעיירה? אל נכון יהיה שמח ולא מן הנמנע שהגרמנים ירצו להראות את נחת זרועם וכוח השררה בידם... אך קודם כל סעד ליבך..." אכלתי את הניתן לי, לחם וכוס חלב, והחילותי להרגיש טוב יותר. הצעתי לו לשלוח את בתו הקטנה כבת 8 אל ביתנו. אתן מכתב בידה לאחי אברהם־יצחק, כי ימסור לה עבורי חבילת טבק. הוא לא התלהב כמובן מהרעיון, אך ברצונו לדעת מה המצב בעיירה הסכים. חיכינו עד השעה שמונה בבוקר ואז יצאה הילדה לדרכה ומכתבי אל אחי בידה.

הילדה הגיעה לבית הורי ונכנסה לחפש את אחי אברהם־איטשה, אולם איש מבני הבית לא היה שם. במקומם היו אנשי ה"יודנראט" והמשטרה. בין הנוכחים בבית היה גם קרוב שלנו זליג כץ. הוא שאל את הילדה מה חפצה ולשם מה היא צריכה את אחי? היא סיפרה על מכתבי וזליג ביקש אותו ממנה כדי להעבירו לאחי. כמובן שהיא מסרה לו את המכתב ויצאה לשוב לביתה. בינתיים קראו הנאספים את מכתבי וגילו את מקום הימצאי. לא ארכה השעה, עשרים דקות בלבד וכבר היו בביתו של מאיר־אהרון רובין שני שוטרים ושני נציגים של "מועצת היהודים", אשר באו לקחתני אחר כבוד למשרד ה"יודנראט". מפיהם נודע לי כי עוד אמש – כשעה אחת אחר חצות – מצאו את רעי מולקה קוריצקי בבית אליהו דימנטשטיין (עליע דער שמיד) והוא כעת ב"יודנראט". אין כל טעם בהסתתרותי ובריחתי; כבר סודרו העניינים עם הקצין אוברפלד אשר "נמרח" כהוגן וקיבל כפליים מאשר רצה, כולל שרשרות־זהב ושעונים וביגוד. הוא הסכים למחול לנו והכול יהיה בסדר גמור... הבינותי כמובן, כי אין טעם להתעקש. נסעתי עימהם למשרד "מועצת היהודים" ואכן מצאתי שם את מולקה. הספקתי להחליף עימו מילים מספר ונודע לי מפיו שאוברפלד דורש, כי נתייצב לפניו ונבקש סליחתו. כמו"כ סיפר לי כי כמה מבני משפחותינו יחד עם רב העיירה נעצרו ונלקחו כבני־ערובה במקומנו – אם לא נתגלה. הסכמנו כמובן, על אף פחדנו, ללכת אל "מזבח העקדה". יצאנו כדי ללכת אל הקצין אוברפלד בבית ד"ר סאדובסקי, וחבר ה"יודנראט" יהודה גינצבורג וגם זליג כץ ליוו אותנו בדרכנו. נתקלנו בדרך בהרבה אנשים אשר חיכו לנו ובעיקר נוצרים; כנראה ציפו לראות כיצד ניתלה בפומבי כפושעים. לא שמנו לב והמשכנו עד שהגענו אל המקום. כעבור דקות מספר יצא והזמין אותנו אל הפרוזדור. נכנסנו אחד אחד: קודם מולקה בליווי גינצבורג. המתנתי בפרוזדור כאשר זליג כץ עימדי וכמו"כ נוכחו שם שוטר וחייל. גערותיו של הקצין נשמעו לי היטב:

"למה ברחת, כלב ארור?" מולקה ענה תוך גמגומים בפחד. "יסלח לי כבוד הקצין! תוך עבודתי בחפירת הבור ראיתי את כבודו מגיע ואקדח בידו. נתמלאתי פחדים וברחתי. הריני מבקש בהכנעה סליחתך".

עקירתי המאונסת מביתי ועיירתי

אכן ניצלנו הפעם בזכות מסירותנו לעבודה; המשכנו בה כרגיל

אולם נחת לא ראינו ומקורת־רוח לא נהנינו. התנכלויות וגזירות יום ויום מטעם הגרמנים וגרוריהם הטריפו את דעתנו והסעירו את נפשותינו כל שעה. כאימרת זקנינו: כל יום ויום משהו חדש; תביעות ודרישות שונות. מדי יום נוספו נעדרים מבין יהודי עיירתנו, נחטפו לעבודות כפייה ולא שבו או חזרו לאחר שבועות מספר, יגעים ורצוצים לאחר שעונו בידי הז'אנדארמריה בווילייקה. התנכלויות וגזירות שאין לעמוד בהן היו מנת חלקנו. כך נגזרה עלינו גזירת "אות הקלון והטלאי הצהוב" – מגן־דוד צהוב ובתוכו הכתובת "יודה" וכו' וכו'. ברם, כל אלה היו כאין וכאפס לעומת ה"אקציה" הראשונה – פעולות הרג וטבח ביום המר והאיום י"ב ניסן תש"ב, 28 במארס 1942 – וכל ספיחיה וגזירת ה"גיטו" בראש ובראשונה.

ימים מספר בלבד לאחר פעולות הטבח ב"אקציה" הנ"ל הוטלה עלינו, כאמור, גזירת ה"גיטו". על כל יהודי העיירה הוטל לעקור מביתם ורכושם ולעבור אל הגיטו – לשטח מצומצם ברחוב בוריסוב – כאשר רק כמות מוגבלת ומצומצמת של חפציהם עימהם. מובן וברור שגם בית־אבי עקר לשם כמוני. כך גם רעי מולקה. הוספנו לעבוד במוסך אולם לא יכולנו להישאר אדישים לתמורות שחלו בקרב הנוער והצעירים בעיירה. ה"אקציה" שהיתה וכל אשר בא בעקבותיה שיכנעו את הצעירים כי לא יתכן עוד להישאר בעיירה. יש לחפש דרכים לעזוב את העיירה ולברוח ליערות – הן למטרת מציאת מסתור זמני והן מרצון תיכנון לעתיד – להצטרף לתנועה הפארטיזנית בסביבתנו, אשר היתה בשלבי התארגנותה הראשונים. אכן, אותות ראשונים לפעולות נגד הגרמנים החלו להישמע וגם להיראות; כך בוצעה פעולת מיקוש של רכבת דלק ואספקה בדרך לחזית על יד תחנת קניאהינין בקירבת קריביץ' אשר עשתה רושם בקרב דרי הסביבה, נוצרים ויהודים כאחד. וממחשבה למעשה: נמצאו אמנם כמה ראשונים (וכרגיל תמיד יש צורך בראשונים), שהעזו לצאת ליער על אף כל הסכנות ועל אף הקשר והמסירות ללא גבול לבני משפחותיהם, כדי לרקום קשרים עם הפארטיזנים. ככל שאזכור נחלצו לכך ראשונים אברהם פרידמן, אנשל מאירסון ואחרים. הללו הוסיפו כמובן לשמור על קשרים עם כל צעירי העיירה, שנשארו עוד במקומותיהם. מצב זה נמשך שבועות מספר עד ליום י"א באייר תש"ב, ה–28 באפריל 1942 – יום ה"אקציה" השניה בדולהינוב. היה זה גם יום הטבח הראשון בקריביץ'. כל שנתפסו הובלו לכיכר השוק ורוכזו ליד הכנסייה הקתולית. בלכתי לעבודה אל המוסך, תפסני השוטר אנטונקה והביאני לכיכר השוק. מעל ל–400 נפש, גברים, נשים, זקנים וטף רוכזו שם ע"י הגרמנים ואז החל

"מצעד המוות" שהתנהל לאיטו על פני רחוב סלובודקה בכיוון לאחוזת ה"צנטראביק". לאחר הליכה של שעה בערך הגיעו כבר ראשוני המצעד למקום. אנו, הנשארים מאחור, ראינו כבר מרחוק את האסם הגדול והרחב מוקף ערמות קש גדולות וגרמנים חמושים בתת־מיקלע, "שמייסר" ומיקלע כבד. ליבנו ניבא לנו את הצפוי לנו ולא היה בידנו דבר למלט את נפשותינו. עיני ראו מרחוק, כיצד נסחבו ונדחפו בחמת רצח אנשים, נשים וילדים אל תוך האסם תוך מכות ומהלומות. מיד נשמעו גם יריות תוך זעקות בכי וצעקות מעונים. אף אני הגעתי כבר למקום ונדחפתי בכוח אל האסם. לפתע צדו עיני את חברי מולקה ק. אשר נדחף עוד לפני אל המקום, קרוב יותר אל היורים. ידעתי, כי עוד רגע ויבוא הקץ! אך לא! גרמני אחד מאלה שעבדתי אצלם ראני וסחבני אל פתח האסם בחזרה בפתחו את פיו בצעקות אל הגרמנים הניצבים, כי הנני חיוני בעבודה למענם. העזתי ואמרתי שגם מולקה בפנים; הוא נכנס והוציא גם אותו. בקחתו אותנו עימו הביאנו אל המוסך ונעל אותנו בו תחת מנעול ובריח. כך נשארנו כל אותו יום וכל הלילה עד לצהרי־יום למחרת.

לאחר שהותרנו מה"מחבוש" בו היינו נעולים, שמנו פעמינו כל אחד לביתו. איש מבני־משפחתי כבר לא נמצא בביתנו. ידעתי, כי אין לשאול גם לפרטים על המוצאות אותם בדרכם האחרונה. אחי אברהם־יצחק כבר היה ביער עם כמה וכמה חברים, אשר יצאו מהעיירה עוד קודם לכן. חבינותי עתה, כי מתדפקת עלינו השעה האחרונה לעזיבתנו את העיירה. אם לא נעשה זאת, רע יהא סופנו. עד עתה ניצלנו מסכנות־אימים ומטבח הדמים בזכות עבודתנו. אפשר וגם להבא עוד תינתן לנו חסות בצל קורת המוסך. אולם מה נעשה ומה יבוא עלינו, כאשר שוב יעלה "זבוב" באפו של ה"אוברפלד"? נדברתי איפוא עם ידידי מולקה ויחד החלטנו לברוח. קשרנו קשר לשם כך עם החברים ביער ונקבעה תכנית: בשעת כושר מתאימה נחטוף לנו רובים ונברח ליער (ידענו כבר כי ביער מתוכננת פעולת־פשיטה על הגרמנים וגרוריהם בעיירה). נקבע, כי חברינו שם יחכו לנו בדרך פוהוסט.

ברם, כל אשר תוכנן מראש לא יצא משום מה אל הפועל; את הרובים לא הצלחנו לחטוף. הפעולה שתוכננה לא הצליחה במלואה ויותר מדי מהר נאלצו חברינו לסגת ולשוב היערה. הבינונו כי אין לחכות יותר ועלינו להסתלק ככל האפשר בהקדם. אכן, בבוקר לא עבות אחד יצאנו מהעיירה ושמנו פעמינו לכביש לווילייקה – בו עמדה מכונית נטושה שיצאה מכלל שימוש. בכדי להסוות את מעשינו, לקחנו עימנו צרור

מפתחות מהמוסך. אם ניתקל בגרמנים, יהיה זה תירוץ בידנו, כי הולכים אנו להוציא חלקים מהמכונית הנטושה... יש לציין כי נתמזל מזלנו והשעה שיחקה לנו; בדרכנו לא ניתקלנו באיש. הגענו ל"חוטור" אחד "סוסנויסינא" בסמוך ליער; נחנו שם קמעא מדרך מנוסתנו ושמנו פעמינו לאחר מכן אל הכפרים קאמין וקרולין. סוף סוף לאחר שעות יגע הגענו לקרולין. שם עברנו פלג כלשהו, שמו אינו זכור לי כבר אך היה זה כפי הנראה המשכו של פלג קאמין, יובל של נהר הווילייקה. בסביבה זו היינו כבר בקרב כל חברינו אשר עזבו את העיירה לפנינו. כך החילונו את חיינו ביער. מכאן ואלך החלו המאמצים להצטרף בפועל אל שורות הפארטיזנים ולהשתתף במבצעיהם השונים. לא היה זה קל במיוחד.

צירופנו אל שורות הלוחמים נתקל, כאמור, בקשיים. ראשית כל לא היה נשק בידנו והתנאי היסודי לקבלנו היה להשיג אותו. זה לא ניתן בקלות ואפילו לא בכסף רב. שנית היה צורך לאמן כיצד ואיך להשתמש בנשק ולרבים מאיתנו לא היה מושג בכך. נוסף לכך נצטרפו במשך הזמן אל הבורחים היערה בני משפחותיהם וילדיהם ואף זקנים. בקיצור: כוחות בלתי־לוחמים. להזנת כל אלה נדרשו כמויות מוגדלות של מצרכי מזון – דבר שהכביד ביותר בשלבי התארגנות היחידות הפארטיזניות והמפקדה האיזורית. המטה ומפקדי היחידות דנו בכך ואף באו בקשר עם כוחות הצבא האדום בחזית ומעבר לה. הפתרון נתגבש. נקבע, כי צעירים מחוסרי נשק וכוחות בלתי־לוחמים יועברו אל מעבר לקווי החזית (זא ליניו פראנטא). הצעירים יאומנו שם בנשק, בפירוטכניקה – הרכבת פצצות ומיקוש דרכים ומסילות־ברזל וכו'. המבוגרים והכוחות הבלתי־לוחמים יוכלו להגביר את המאמץ המלחמתי בעבודתם, בה יועסקו ע"י השלטונות. כך נצטרפה שיירה של 300 נפש; גם אני ואחי אברהם־יצחק הצעיר ממני נמנינו עליה. כמו"כ נכללו בה ראובן קרמר, יוסף באקשט, האחים גרשון ושמשון מאירסון, בתיה סגלצ'יק וחברתה גולדה ואחרים. רובה של השיירה – נשים, ילדים וקשישים הועבר לאזורים מרוחקים יותר בעומקה של ברית־המועצות. אותנו הצעירים השאירו בעיירה טאראפייץ – מקום בו נתקיים קורס לפירוטכניקה. ניתנו לנו רובים ותת־מיקלעים ואימנו אותנו להשתמש בהם.

בשורות הפארטיזנים ובצבא האדום

הקורס לפירוטכניקה ולכל השאר נמשך חדשיים. בגמר הקורס יצאנו מאומנים יפה בתכסיסי לוחמה פארטיזנית. ידענו כל שדרוש כדי להטמין

מארבים חמושים ליחידות־אוייב, למקש דרכיו ולפוצץ רכבות־נשק ואספקה לחזיתותיו. הוחזרנו ל"פארטיזנקה" ונמנינו על הבריגדה ע"ש הגנראל ז'וקוב. מפקדיו היו: סארמכוב – ה"הקומבריג" (קומנדאנט בריגאדי – המפקד) והקומיסאר זאפאראוויץ'. אולם זמן רב לא ניתן לנו להישאר כולנו יחד. צרכי הלוחמה דרשו לשלוח פארטיזנים מאומנים גם ליחידות אחרות. כך הועברו לאחר זמן מה לבריגדה אחרת יוסף באקשט, גרשון ושמשון מאירסון ועוד אחרים ששמותיהם אינם זכורים לי כיום לאחר 40 שנה. הם היו לוחמים מאומנים יפה והצטיינו בכל התחומים. בבריגדה ע"ש ז'וקוב נשארנו רק שלשה מגומרי הקורס הנ"ל: ראובן קרמר, אחי אברהם־איטשע ואני. היו כמה יחידות – "אוטריאדים" בבריגדה שלנו; מחלקתנו נקראה בשם "אוטריאד פארכומיק" וקיימה את בסיסה ביער – בקירבת סטארי פוהוסט.

שבועות מספר לאחר התארגנות קפדנית במיוחד, שותפה מחלקתנו בפעולה אופראטיבית של כל יחידות הבריגדה נגד האוייב. תוך פעולה זו התנגשנו בכוח גרמני רב וחזק. היה זה קרב עקוב מדם בו נפלו גרמנים רבים וגם לנו היו קרבנות, ובינהם נפצע אנושות אחי אברהם־יצחק ברגליו ובבטנו, כפי שסיפר לי ידידי ראובן קרמר אשר היה בקירבתו (אני עצמי נלחמתי במרחק מה מהם). מפאת לחץ האוייב נאלצנו לסגת אך לא יכולנו לאסוף עימנו את הפצועים ונאלצנו להשאירם במקום לפי הפקודה. לאחר עשרה ימים – כאשר השתרר שקט מה בקטע זה של החזית, שלח ה"קומבריג" עשרה לוחמים ובינהם ראובן קרמר וגם אני, אל המקום בו התרחש הקרב – אולי נמצא מישהו חי מבין הפצועים. שוטטנו באותן דרכים ומצאנו את אחי במקום שנפצע. מראהו היה מחריד עד לאימה. קלגסי האוייב התעללו בו קשות, עיניו שורפו באש, גופו דקור ומחורר ככברה, מהבטן ועד לברכיים נשרף בנייר־עיתונים וקופסאות של סיגריות.

בראותי כל זאת לא היה בי עוד כוח לעמוד על רגלי, קרעתי מכתפי את תת־המיקלע ברצון עז להתאבד ולהיקבר עם אחי יחד על אם הדרך באדמה נכריה. אמרתי זאת לראובן רעי היחיד: "אין לי חפץ בחיים לאחר שנשארתי בודד וערירי מכל בני־משפחתי!" ברם, לא ניתן לי לבצע את חפצי; ראובן הרעים עלי בקולו: "ההשתגעת? כלום אין לך מה לעשות עוד בחייך? ומה על הנקמה הגדולה אותה חייב אתה לבצע בעצם ידיך? – נקמת כל יקיריך, חבריך וידידיך שנרצחו בחוצות עיירתנו?" התאוששתי והבינותי כי אכן טעיתי, עלי לחיות, להמשיך במאבק ולנקום! לנקום כל

דמעה וכל טיפה של דם ורב מאוד הוא נחשול הדמים!... על גבעה מתנשאת קמעא בקירבת המקום קברנו את גוויית אחי. בתוך עפר הקבר התחוח נעצנו לוח עץ פשוט ועליו הכתובת: "פה נפל ומצא מנוחתו אברהם־יצחק שוסטר פארטיזן אדום הי"ד". עמדתי על קבר אחי ודמעות חונקות גרוני. אך בליבי רצון נחוש לנקום! כזאת עשו חברי בשאר גוויות פצועים בדרכים. חזרנו לאחר כל אלה לבסיס המחלקה.

כך נמשכו חיינו בלב יערות ועל פני שדות רחבים של החזית הביאלורוסית ושטחיה הנרחבים מאוד. תוך כך נתהדקו והלכו קשרי הבריגאדה עם המטה הראשי של תנועת הפארטיזנים הכל־רוסית ועם מפקדתן העליונה – על פני חזיתות ביאלורוסיה ואוקראינה כולל אדמות פולסיה ומחוזות ווהלין. כמו"כ הופעלו ביתר שאת המגעים של תנועות הפארטיזנים עם מוסקבה – עם המפקדות של הגייסות השונים (הארמיות הלוחמות) של הצבא האדום.

כאלה היו חיינו, פעולותינו ומיבצעינו עד לחודשי הקיץ של 1943. לאחר כשלון מיתקפת החורף והאביב של הגייסות הגרמניים בחזית קורסק, באוקראינה וביאלורוסיה החלה מיתקפת־הנגד של הצבא האדום באוקראינה וברוסיה הלבנה. הגרמנים נחלו תבוסה ניצחת בכל החזיתות; הם גורשו מקווקז ומקרים, לאחר מפלתם בפרקופ נפלה אודיסה ושוחררה ע"י הצבא האדום. ב־3 בנובמבר 1943 שוחררה העיר קיוב. נסיגת הגרמנים נמשכה לעבר פולסיה ואדמות ווהלין הפולנית מלפני המלחמה. הנצחונות המכריעים של הצבא האדום גם בחזיתות ביאלורוסיה הביאו בדצמבר 1943 למיתקפות בחזית הבאלטיקום ובחזית לנינגראד אשר נסתיימו בסופו של דבר בשיחרור ריגה ולנינגראד.

התקדמותם הרבה של גייסות הצבא האדום בכל החזיתות דרשה גם חייבה גיוס כוחות־אדם נוספים. צעירים רבים מקרב הפארטיזנים גויסו לשירות סדיר בצבא – הן ללוחמה בחזיתות והן לתפקידים מינהליים ואדמיניסטראטיביים. גם אנוכי גוייסתי ונמניתי בין חיילי הגייס של מארשאל בוגרומין. לחמנו על יעדים חשובים בחזית שלנו ולא פעם בקרבות עקובים מדם. במשך הזמן נפלו לידינו שבויים גרמניים רבים. הודות לכך נפל בחלקי להתמנות כמתורגמן לעניין חקירות השבויים במטה הראשי של הדיויזיה. כך יכולתי בפעולות התירגום גם לנקום בגרמנים הנחקרים; תירגמתי "כפי שצריך" ותמיד שלא כהלכה בתוספת "נופך"; לא היה בימים ההם מי שישים לב ל"קטנות" אלה ויבקר את מלאכתי. תוך קרבות בלתי־פוסקים הגעתי עם הגייס של המארשאל בוגרומין אל העיר קניגסברג בגרמניה. יחד עם יחידתי שעייפה מלוחמה

בלתי־פוסקת במשך תקופה ממושכת, הועברנו לעומקו של העורף והגענו למוסקבה. שם בא שיחרורי מהצבא האדום.

אל ביתי שחרב

שהיתי במוסקבה – בעיר בת מיליוני אוכלוסין שאירחה בנוסף מאות אלפים של חיילים בשירות־חובה וחיילים שהתפרקו מנישקם ושוחררו, כדי שיחזרו לביתם. הייתי חופשי כציפור־דרור, רשאי הייתי לכאורה לעשות ככל העולה ברצוני אבל זהירות! לא ניתן לי לעשות דבר, תלוש הייתי מכל מעש. אמנם נאמר לי בפירוש: "לך לכל אשר תחפוץ ועשה ככל שיעלה בדעתך". למעשה הייתי אכול דאגה ואובד עצות; בודד וערירי הנני בעיר הענק הנכריה – באין חבר ובהעדר נפש קרובה – לא הווה ולא עתיד לי. מה לי כאן ומי לי פה? אך לאן אלך ואל מי?! אין לי איש בעולם.

מאכסניית הארעי שניתנה לי יצאתי לרחובות והם הומים בני־אדם. עשרות אלפים חיילים וחיילים־משוחררים נוהרים כחול על שפת הים, לכיוון אחד. אגורה אין בכיסי, הרעב מציק ואין אפשרות לקנות אפילו פת לחם. אולם לעומת זאת, "קיפיאטוק" יש ויש! מים רותחים היו למדי, בכל פינה ובכל קרן־רחוב. יכולת לשתות לרוויה... נסחפתי עם המון־האדם אשר זרם בכיוון אחד ויחד עימו הגעתי לבית־הנתיבות הגדול והנרחב המלא אנשים. אכן רכבות ה"מטרו" והרכבות למרחקי אין־סוף הסיעו חינם אין כסף. הדוחק והצפיפות בקרונותיהן קשים מנשוא ובני־אדם לא פסקו מלהידחס בהן... רצון בא לי בלחץ המון האדם הנדחק לשוב "אל המכורה הביתה! נא ראדינו!" בפי כול. רעב כזאב נדחפתי לרכבת שיצאה מערבה... נסענו שעות על שעות ורק "קיפיאטוק" לפי, בתחנות שבדרך.

היה זה יום במחצית אוגוסט 1945. הנה הגעתי לעיירת־ילדותי ומחוז־נעורי ושרוי הייתי ברחוב ויליקה; הכל היה הרוס מסביבי. אותו מראה ראו עיני גם ברחוב ה־3 במאי. בקיצור: כל הבתים באיזור־מגורי היו הרוסים ומנותצים. נבוך ותוהה ובעינים בוהות ניצבתי על עמדי, מבלי לדעת לאן אכוון פעמי רגלי. מאות פטישים הלמו בראשי: מה לי ומי לי בבית המכורה אליו הגעתי? באין־משפחה – בהעדר אחי היחיד שנפל בקרב – אותו קברתי אי־שם באדמה קרה ונכריה ואני הולך תלוש וערירי. למה לי חיי לפליטה? כלום לא טוב מהם להשתטח, לשכב ולא לקום עוד? אך לא! הלמו בי קולות אחרים: לאחר כה הרבה דם ודמעות,

לאחר נחשולי רעה כה רבים; לאחר אשדות של תוגה ומרירות, לא יאה הדבר לסיים כך את הדרך הארוכה ורבת התלאות והנפתולים.

הגעתי לביתו של שמעון קאצוביץ'; הוא נהג בי בשמחה ובחביבות; הן כה מעטים נשארנו "אודים מוצלים מאש..." הוא הישקני והאכילני וקיים יפה את הצו "כי ימוך אחיך..." זו הפעם הראשונה ניתן לי מקלט לילה בו יכולתי לנוח מעמל המסע הארוך והנפתל. למחרת נודע לי כי בשוק התרכזו כמה יהודים וביניהם ידידי ורעי מהפארטיזנקה ראובן קרמר. גם אהרון גורדון, אברהם־יצחק דימנטשטיין ולייבה דימנטשטיין עם הבת סוניה והבן זליג. הללו היו קרובים לי יותר ומיודעים מאז. עברתי איפוא מביתו של מארחי שמעון לביתן של משפחות קרמר וגורדון. אף שם נתקבלתי בחמימות ובסבר־פנים יפות, במזון ובמשקה ואף מיטה חמה ניתנה לי. "לשוא תוגיע מוחך ותטרוף עצמך במחשבות מענות: כיצד ואיך לחיות", אמר לי ראובן. "איך להמשיך? עימנו תשב; יהא עימך אשר יהיה עימנו. באשר נלך תלך גם אתה, יחד עימנו תעבור כל אשר יעבור עלינו לטובה ולרעה, לתוגה ולחדווה..." נשארתי אצלם; ביקרתי מפעם בפעם בביתם של הדימנטשטיינים וחיינו, חיי שרידי המשפחות נמשכו באופן כלשהו בצילה הרופף של ארעיותם ועל בסיס הבלימה...

ברם, לא ארכו ימי שהותי אצל ידידי בדולהינוב. לא יכולתי להתמיד ככה; נבצר ממני לחיות בהרגשה ובידיעה מתמדת, כי בין קברות יקירי, אחי וידידי אני יושב. כי ברצון ובלא רצון נמשכות עיני אל קברות האחים ושדות הדם... לא בלב קל נפרדתי מידידי ומארחי, אשר כה היטיבו עימדי. עברתי לפוסטאב (אם כי גם שם לא חסרו הקברים...) לעבוד בפחחות יחד עם בן־דודי אברהם פרידמן (כיום בקנדה) ובדרך כלשהי התפרנסנו. אולם הרגשת הבלימה וחוסר השורשיות בחיינו לא עזבה אותי גם פה. ידעתי, כי אין עתיד להמשיך כאן ומזמן כבר הבשיל בי רצון העקירה לתמיד. רצון העקירה משדות־נכר אל מקום בו אכה שורשי מחדש – מקום בו ארגיש כי נוטעו חיי מחדש... אולם ארוכה הדרך, רבת־קשיים ומכשולים. לא ניתנה לנו או טרם נראתה לנו אפשרות כלשהי לעזוב את שטחי ברית־המועצות. סוף סוף הגיעה גם למקומותינו הידיעה על ההסכם בין ממשלת בריה"מ לבין ממשלת פולין, על זכות השבות (ריפאטריאציה בלע"ז) של כל נתיני פולין השרויים בשטחי הסובייטים, אשר סוכם בחודשי קיץ 1945 – הודות ללחץ גולי פולין במרחבי המדינה וגם בהתערבותו של "אירגון הפאטריוטים הפולנים" מיסודה של ואנדה ואסילבסקה. למקומותינו הגיעה הידיעה באיחור רב

משום מה. עם התפרסמה החילונו במעשים להכין תעודות ומיסמכים, כדי לעבור לפולין. כך ניצלנו גם אני ושכמותי ב–1945 את ה"ריפאטריאציה" לפולין – במטרה לא להישאר בה, לעשות כל הדרוש כדי לעבור לגרמניה ומשם לתכנן את מסענו הלאה.

עם בן־חדי א. פרידמן הזכור לעיל הגענו ישר לשצ'צ'ין (שטטין, לשעבר, עיר־נמל ידועה) – מקום אליו הופנינו ע"י שלטונות פולין – במגמה לסדרנו שם בעבודה. ללא ספק היו מעוניינים כי ירבו שם האוכלוסין נתיני פולין, שחזרו מבריה"מ. אולם לנו לא היה שום עניין לקדם רצונות וציפיות מאיתנו של שלטונות המדינה המארחת. ישיבתנו במקום היתה ארעית ביותר. אכן, שם בשצ'צ'ין היכרתי את רבקה כץ מקורניץ – זו שהיתה לאשתי. בערב אחד קיימנו חתונה כפולה: שלי ושל בן־דודי אברהם. היה זה – בל"ג בעומר תש"ה, במאי 1945. היה לנו בקבוק יין, לחם לבן ושני דגים־מלוחים על צלחת. כך נוצרו שתי משפחות בישראל מקרב "שארית הפליטים" – ניצולים ממבול הדמים והאש.

אל מולדת חלומה ונכספת

למחרת חתונותינו זכינו להמשיך בדרכנו; היתרים רשמיים לעבור לאיזור האמריקני בגרמניה ניתנו לנו ע"י אנשי ה"בריחה". יצאנו לדרך והגענו לאושווגה בסביבות קאסל. כבר באותו יום נספחנו אל קיבוץ "בדרך" מיסודו של "השומר הצעיר". באושווגה נפל בגורלנו לחכות זמן רב, עד שיכולנו להצטרף לאניית מעפילים היוצאת לדרך. ישיבתנו שם בציפיה הארוכה לעלותנו ארכה בפירוש שנתיים. הגענו לאושווגה בחודש מאי 1945. עזבנו מחנה זה במחצית יוני 1947. טולטלנו במשאיות וברכבת דרך הולנד, בלגיה לצרפת. דרכנו זו נמשכה כשבועיים – עד הגיענו לסט – נמל־דיג קטן בקירבת פורט־דה־בוק. שם נמנינו על שיירת המעפילים שיצאה באניה "אכסודוס – יציאת אירופה תש"ז".

בתשעה ביולי 1947 הפליגה אנייתנו מסט אל הים הפתוח. מיד החלו אניות הצי הבריטי האדיר במבצע בילוש ומירדף אחרינו. המצוד עלינו נמשך לאורך כל הדרך בואכה חיפה.

עם הגיענו בלב ים לא הרחק משערי הנמל, נגחו אניות הצי את ספינתנו מכל הצדדים. האנייה נוקבה וחור גדול נפרץ בדפנותיה. חיילים בריטיים עלו עליה והחלו להוריד בכוח את המעפילים. התחולל קרב

נואש; אנו מצידנו התגוננו ככל האפשר: השלכנו בהם מכל הבא ביד; קופסאות־שימורים, בקבוקים וברזלים מכל המינים שהיו בידינו. לאחר שנפלו קרבנות מצידנו והיו פצועים משני הצדדים, לא נשאר לנו עוד מה להשליך בפניהם. כוחותינו תשו והוכרענו. על כפיים ועל כתפיים הורדנו אחד אחד ע"י הבריטים והועברנו לאניות הגירוש – לאניות־משא של הצי. כל זה התרחש ביום ה–18 ביולי 1947. רק הנשים שכרעו ללדת והפצועים באופן רציני הורשו להישאר בארץ. כל השאר הוטענו על האניות כאמור – כ–1500 נפש בכל אנייה. כעבור יום יומיים הפליגו האניות עימנו לכיוון בלתי־ידוע. לא ידענו אז כמובן, כי שובינו מתעתדים להובילנו כל אותה דרך חזרה – לגרמניה.

כך נעלמו מעינינו מראות הנוף הנפלאים של חיפה על שיכבותיה: העיר התחתית; הדר הכרמל ושכונות ההר ואחוזה – מראות שלא שבענו מראותם בהתקרב אנייתנו אל חופיה. הן אלה היו לנו שערי גאולה וחוף מבטחים במולדת הכסופה. והנה נחסמו לפתע כל אלה בפנינו ושוב נסחפים אנו מאחורי סוגרים לכיוון נעלם מידיעתנו. אליבא דאמת, לא יכולנו לראות גם את נחשולי המים והשמיים שאפפו אותנו: דחוסים היינו בירכתי האנייה האטומה ללא איוורור מספיק. הצפיפות היתה ללא נשוא. אל הסיפון לא הורשינו לעלות... בלילות היו האטימות וחוסר האוויר לנשימה עד כדי מחנק. מי שנזקק לעבור לשירותים נאלץ לתמרן בכל כוחותיו שלא לדרוך על אנשים אשר שכבו בכל מקום וחסמו כל מעבר. כך נמשך מסענו בים כ–11 ימים. ב־29 ביולי 1947 שוב עגנה אנייתנו בנמל פורט־דה־בוק בצרפת.

בלחץ ממשלת בריטניה נענו שלטונות צרפת לשדלנו, כי נסכים לרדת מרצוננו אנו לחוף צרפת, תוך הבטיחם לנו דיור ותעסוקה נאותים. אולם להורידנו בכוח בניגוד לרצוננו לא הסכימו. שידוליהם של הצרפתים לא הועילו. אף אחד לא אבה גם לשמוע על ירידה לחוף. כולם כאחד הצהירו כי יירדו מרצונם רק בחיפה או בחוף תל־אביב וכהוכחה לכך פרצו כולם, גם הנשים והילדים, בשירת "תחזקנה" ו"התקוה" – בעוד שלובות הידיים בעמידת דום כמו לשבועת־אמונים. נציגי השלטונות הצרפתיים שעשו מלאכתם מלכתחילה כאילו כפאם שד, עמדו דום ועזבו את האנייה. היו לנו כמו"כ אורחים נוספים, אשר עלו אלינו – אנשי ה"בריחה". הם ציידו אותנו במזון ובאספקה זעירה ובתוך כל אלה בקבוקים מלאים חומר־נפץ. הם גיבשו תכניות אירגון התנגדות להורדתנו המאונסת, אשר בלי ספק תבוצע. יחד עם זה נתגבש הרצון לחבל באניות הגירוש. הבריטים בחמתם וברצונם לשבור את כוח רצוננו, החזיקו אותנו

באניות הלוהטות. משרב ימי הקיץ, עד ה־20 באוגוסט 1947. שוב הפליגו אותו יום אניות גירושנו. הפעם לא נעלמה מידיעתנו מגמתם השטנית של ה"ג'נטלמנים" הבריטים – להחזירנו לגרמניה ובכוח להורידנו על אדמתה.

בהאמבורג הורדנו כמובן בכוח. מרצוננו החלטנו להורות לנשים, לזקנים ולילדים, שלא יתנגדו להורדתם. תשושים מדי היו ועייפים. אנו הגברים לעומתם התנגדנו ונסחבנו אחד אחד לרציף. לאחר עמל של שעות ההורדה המאולצת הועברנו מהנמל לעיר וילהלמסהאפן. שם מאחורי גדר־תיל הוטל עלינו לשהות מעל לשנה. כשלושה חודשים לגלותנו הוכרז ביום כ"ט בנובמבר 1947 – ברוב של שני שלישים בעצרת האו"מ – על זכות עמנו למדינה עצמאית משלו. לבבותינו גאו ורחבו. פחות משנה לגירושנו וגלותנו עדים היינו מרחוק לתקומתה של מדינת־ישראל, בה' באייר תש"ח – יום שישי ה־14 במאי 1948, חגגנו ימים היסטוריים אלה בגיל וברעדה, בחדווה ובעליצות־נפש. ידענו כי לא יארך עוד היום ושוב נשוב למולדת!

סוף־מסע וסיכום

בימים הראשונים של אוקטובר 1948 שוחררנו מגלות גרמניה. בעשרה באוקטובר הגענו באנייה "קסרטה" לחיפה ומשם הועברנו לבית־העולים בפרדס־חנה ושוב – במבנים שהשתייכו בעבר לצבא הבריטי. שמחת בואנו לאדמת ארץ־ישראל לא ידעה גבול. ידענו, כי לא נוסיף עוד לנדוד; שבנו לארצנו לצמיתות. על אף כל שעברנו ונפל בגורלנו, נכה שורשים בארצנו ונתערה בה. אשרינו שזכינו – אנו אודים מוצלים מאש, אחד מעיר ושניים ממשפחה – להגיע למחוז חפצנו!

בשערי בית־העולים על אדמת המולדת עמדנו ודאגותינו ל"יום השני" שיפקדנו – ליום המחרת לאחר בואנו. שניים היו היסודות, אשר התרוצצו בנפשנו: שמחת הגיענו אל חוף מבטחים – מולדת והרגשת־נכר. שני יסודות הממלאים כל לב בן־אנוש, העוקר מארץ לארץ קולטת הגירה ואפילו של חוזר למולדת. ובכך לא שונות גם רתיעות העולים בבואם לארצנו. הן למעשה נקלענו לעולם זר, אם כי נכסף ואהוב. הכול זר היה לנו ורחוק. אמנם המטפלים בנו מטעם ממשלת־ישראל והסוכנות היהודית קיבלו אותנו בחדווה ובסיפוק ועשו הכל להקלת חבלי הקליטה ותנאי ההתערות. אנו לעומתם חסרי סבלנות היינו, אכולי מרירות

ועייפי־נדודים בדרכים. למקום מנוחת־קבע השתוקקנו ולא הבינונו את הקשיים האובייקטיביים העומדים בדרך הקליטה של המונים אשר זרמו והגיעו יום־יום ושעה־שעה. לא תמיד ידענו לקבל את היד המושטת לקדמנו ולטפל בנו. לפעמים אף נדחתה היד המיטיבה, מפאת קוצר־רוח ומחמת אי־אימון וזרות, אשר קיננו בליבנו מאז רדופים היינו על צוואר. לא מעטים מקרב העולים הפעילו מעשי־אלימות לנוכח המטפלים בהם. הם ראו רק את עניינם ורצונם ותבעו בכל פה את שלהם – עד מהרה להסתדר!

הארץ היתה הרוסה, עקב מלחמת הקוממיות שנמשכה עוד בעיצומה – על אף הפסקת האש, אשר טרם הפכה לשביתת־נשק. ישוב קטן של שש מאות וחמישים אלף נפש נאלץ לקלוט בתוכו מאות אלפים. ופלא זה של קליטה נעלם מעינינו השוקקות להתחיל בביסוס חיינו. נעלמו מעיני העולים עובדות־יסוד של חוסר תיכנון מינימאלי לדיור ותעסוקה, חוסר תכנון למים, להשקאה וחוסר כספים להשקעות־יסוד בהתיישבות ובבינוי. הדברים לא היו מובנים לנו והלחצים רבו ונוספו.

כיום במרחק של שנות מעל לשלושה עשורים, רואה אני כל זאת בעיניים אחרות; עיניים מבינות הכול. היום מבינים זאת כל אותם עולים אחרת מכפי שהבינו אז, באותם ימים. בקיצור: לא נפל בגורלי ובגורל אשתי, בניגוד לגורל אחרים – להיות סמוכים זמן רב על שולחן הסוכנות היהודית בפרדס־חנה. המטפלים העבירו אותנו ליפו הערבית לשעבר. סודרנו בבית ישן בשכונה נוזהה ג׳ ושם החילותי לעבוד ולהתפרנס מיגיע־כפיים. שם נולד בננו הבכור חנן. שהינו בשכונה זו עד 1952, אז עברנו לרמת־גן וב–1962 הגענו והתערינו באשדוד.

הנה כי כן, עד היום נמשכים והולכים חיינו והסיכום – טוב וחיובי מכל הבחינות. הננו עומדים ברשות עצמנו. גידלנו שלושה בנים לתפארת, העומדים ברשות עצמם – מעורים בעבודה ובחברה וממלאים את חובתם למולדת. אף אני פרעתי את חובי למולדת אשר קלטה אותנו. הרעה שפקדה אותי בשנות האימים, שנות אש ודם, נמצאת במרחק רב בזיכרון מאחורינו. אולם חובתנו כלפי כל שניספו ואבדו שם בעיירת המכורה – חובתנו כלפי הורים, אחים ואחיות, קרובים ומיודעים, שרירה ועומדת. גאים אנו על השעה, בה ניתנה לנו היכולת להציב להם יד וזכר עלי ספר – אש תמיד יוקדת, זכר לעולם שאבד ושקע בנשייה...

רעייה טייך־ברונשטיין (רמת־גן)

מעקירה לשתילה מחדש

(מעיירת־גידולי לאדמת ישראל)

שנות ילדותי ונעורי

נולדתי גם גדלתי בבית־אמא – רייזל ברונשטיין ז"ל, ללא אב, הוא הלך לעולמו בהיותי כת שלוש. חמישה ילדים היינו לאמא ומלבדי שלוש אחיות: סוניה, בתיה וחוה שאינן עוד, ואחי חיים יבדל לחיים ארוכים. אורח החיים בבית־אמא לא היה שונה מאורח החיים הכללי בעיירה. הפרנסה היתה פחות או יותר בנמצא; אנשים התפרנסו זה מזה או מימי השוק השבועיים – עת הגיעו האיכרים מכל הכפרים בסביבה – למכור תוצרתם ולקנות מרכולתם בעיירה. אמא ידעה לפתח קשרים עם איכרי הכפרים, לשם קנייה ומכירה ותיווך, וכך עלה בידה לאזן את הצרכים לפי סולם־עדיפויות ולכלכל את הבית.

עם המעבר משנות הילדות אל גיל הנעורים לקראת בגרות, החלטנו בבית שאלמד מקצוע – בעזרתו אוכל בעתיד לבסס את חיי ואעמוד ברשות עצמי מבחינה כלכלית וחברתית. התחלתי ללמוד בבי"ס מקצועי "הילף דורך ארבעט" (עזרה ע"י עבודה) בווילנה – מיסודה של חברת "אורט". נכנסתי ללמוד תפירה והצטיינתי בלימודי. רכשתי את המקצוע עם גמר בית־הספר. הודות לכשרוני והצטיינותי בעבודותי הציעה לי ההנהלה להמשיך וללמוד גיזרה וריקמה אמנותית. אולם מתוך מודעתי למצב בבית וקשיי הפרנסה במחצית שנות השלושים למאה, החלטתי לדחות את ההצעה ולחזור אל העיירה. במרוצת הזמן קיבלתי גם בת איכר מכפר קרופניק (במרחק 8 קילומטרים מעיירתנו) כשוליה, ללמוד את המקצוע. היא למדה אצלי ואף עבדה, עד לשובה אל משפחתה בכפר. לא ידעתי אז אף לא היה לי מושג, איזה תפקיד בחיי תמלא אותה "שיקסה" עם בני־משפחתה בכפר. היכרותנו וידידותנו הן שהצילו את חיי וחיי אמי מכליון בימי פורענויות השואה. אולם בל נקדים המאוחר למוקדם.

כך היה מהלך החיים בבית עד ה־17 בספטמבר 1939 – עם פלישת הגרמנים לפולין וכניסת הסובייטים לאזורי הספר הצפון־מזרחיים והדרום־מזרחיים של פולין – משמע לשטחי אוקראינה המערבית

וביאלורוסיה המערבית. ברור ומובן, כי עיירתנו וכל שאר עיירות הסביבה נכללו באזורים הסובייטיים. תמורות אלה היוו בשבילי ימי משבר חמור. לא היה ביכולתי לעבוד כתופרת עצמאית ונאלצתי לעבור לווילייקה כדי להסתדר בעבודתי ב"כלבו" סובייטי. לא היה זה עבורי סידור רע כל עיקר; עבדתי, השתכרתי למחיה ואף יכולתי לעזור חומרית לאמא ולבני־הבית. ניתן לומר, כי הסתגלנו פחות או יותר לחיים במשטר "הפטיש והמגל" ופרט לדאגת כולנו לאחי חיים, ממנו לא ידענו דבר מאז גוייס לצבא הפולני – עם הפלישה הגרמנית – הסתדרנו. תוך כך נישאתי בימים ההם לצעיר ממינסק והפכתי לבעלת־משפחה בווילייקה.

עננים כבדים מתעבים

אומנם התפללנו בלי דעת שלא יירע לנו יותר. אולם אשר יגורנו לו בא עלינו לפתע, כרעם ביום בהיר. אור ליום ה – 22 ביוני 1941 מבעוד לילה, התקיפה גרמניה הנאצית בכל כוחות צבאה האדיר ומכונות המלחמה המשוכללות ביותר, את ברית־המועצות. בשעות הלילה הופצצה וילנא, לידא וערים אחרות. למחרת בבוקר הותקפה מולודצ'נו, ויליקה וקורניץ. בהלה אחזה את השלטונות הסובייטיים, הצבאיים והאזרחיים. תוך נסיגת בהלה החלו להשמיד תעודות ומיסמכים של מוסדות השלטון. מקצת צעירים ובני־נוער נסוגו עם הסובייטים אבל רובם ככולם נשארו במקום. בעלי גוייס מיד ונצטווה להתייצב בבסיס הגדוד בו שירת. מאז לא שמעתי עליו דבר. מה היה בגורלו והיכן נעלמו עקבותיו, לא ידעתי וכנראה לא אדע עוד לעולם. תוך מספר ימים, אפילו פחות משבוע, היו ויליקה וכל עיירות הסביבה וגם דולהינוב שלנו בידי הגרמנים. נשארתי בודדת ללא קרוב וגואל וללא מעש – בווילייקה. לא נותר לי עוד דבר לעשות בה. החלטתי למהר ולשוב אל עיירתי.

אכן, שבתי לעיירתי בכל ההקדם. היה זה כבר לאחר ימי הכיבוש הראשונים ולאחר שנפלו קרבנותינו הראשונים, ויכנה חדש, חנה־רייכה יפה ועוד שאינם זכורים לי כיום. החיים בעיירה היו כבר "סדירים". לא היו עוד חטיפות לעבודות־כפייה. אנשים הלכו כבר "מרצון" לעבודות, בהן סודרו ע"י חברי ה"יודנראט". גם אני התחלתי לעבוד בעבודות שונות מטעם. לא יכולתי להמשיך בתפירה, כיוון שמכונת־התפירה הוחרמה ע"י השלטון. סודרתי לעבודה כמבשלת במחנה של שבויים רוסים בקירבת העיירה. לא אכחד כי אומנם קשה היתה העבודה. אולם לא אעלים גם את העובדה, שלא שקעתי בדכאון ורוחי החזיקה מעמד. הנימה הציבורית אשר בי לא הרפתה ממני; הרצון לעשות משהו ולפעול

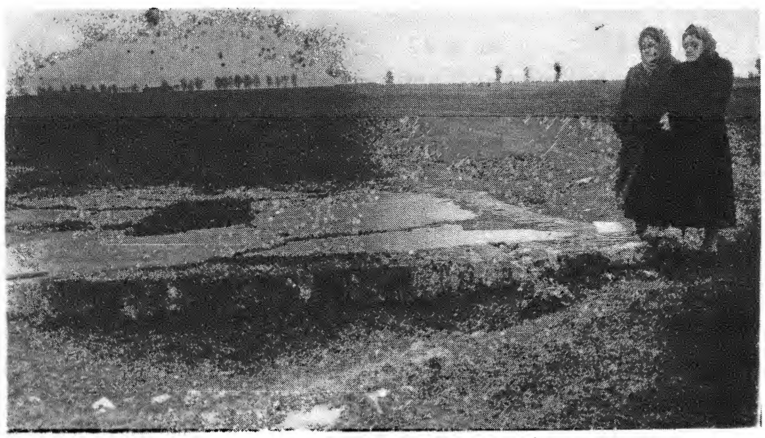
למען הזולת לא הניח לי ותבע מעש ופעילות. במחנה נתקלתי בהרבה יהודים שבויים בין חייליו וקציניו של הצבא האדום. יעדתי לי כמטרה הקלת סיבלם, הצלתם מעינויי רעב וסיוע בידם ככל האפשר.

עוד בסוף 1941 ויותר בראשית 1942, החלו להגיע בדחיפות ידיעות על מעשי הרג וטבח מאורגנים בעיירות הסמוכות. כך הגיעה אלינו הידיעה על טבח־דמים בעיירה קורניץ (במרחק 37 או 38 קילומטר מעיירתנו), אשר נערך ביום שמחת־תורה ה־14 באוקטובר 1941. ככל שזרמו והתקדמו הימים, תכפו ובאו ידיעות ובשורות־איוב מעין אלה. גם יהודי עיירתנו החלו לפחד ולדאוג לעתיד... מדי יום ביומו ראינו והיינו מבחינים בתנועות חשודות של גרמנים ו"אורחים" לא קרואים – פולנים מהסביבה, ז'אנדארמים מווילייקה, "גסטאפו" מבודסלאב – גרמנים אנשי ס.ס. וס.ד., מלווים בשוטרי־עזר ליטאים ולאטבים. חשנו בכל האימה, כי הנה "תעבור הכוס" גם על עיירתנו.

שכננו לייבה דימנטשטיין אשר גר מולנו, בא אלינו והציע כי נסתתר יחד עם בני משפחתו ועוד אחרים, במסתור שהוכן בעליית־הגג – בבית הקטון מול בית־הכנסת ב"שולהויף". הסכמנו לכך והבטחנו לו כי אכן נעשה זאת. והנה בא עלינו כל אשר פחדנו ממנו: יום י"ב בניסן תש"ב, ה־28 במארס 1942. מבעוד בוקר נשמעו והדהדו יריות, אף נישאו זעקות־עזרה ופחדים למרחקים, קולות "הצילו!" וכו'. מיהרנו והסתתרנו, אמא, אחותי בתיה ואנוכי במסתור אצל לייבה דימנטשטיין כנ"ל. אחותי הצעירה חוה לא היתה עימנו. אותה עת היתה בבית ידידתי ה"שיקסה" בכפר קרופניק – השוליה שלי בתפירה כפי שסופר לעיל. כמו"כ לא היתה אחותי סוניה אשר עבדה כטכנאית־שיניים והיא ובעלה השען "נדרשו" עוד לגרמנים וכך נשארו עוד בחיים. אף דודי הירשל גורביץ' ובני־ביתו ניצלו בזכות היותו "מומחה" ובעל־מקצוע.

המשכנו לשבת במחבואנו רועדים כעלים נידפים ברוח, מחרישים ודוממים, בעוד השתוללויות האימים והזוועות בחוצות מתגברות והולכות ללא הפוגה... דומה היה עלינו כי הנה כל זה מתקרב אלינו, עוד מעט והם על סף הבית, עוד מעט ויגלונו הרוצחים! אבל לא... היה זה פרי דמיוננו הקודח והגיגי מוחנו העובד "מאות קילומטרים לדקה..." לא ידענו, לא הרגשנו לאמיתו של דבר כמה שעות עברו עלינו בישיבתנו המכווצת במסתור הזעיר בעליית־הגג. מזמן חלפו שעות הצהריים; שעות בין השמשות הגיעו. מטחי הירי הוסיפו להדהד אלא שהתרחקו הרבה, גם מצהלות השודדים והפורעים לא נישאו אלינו אלא ממרחקים.

הלילה עבר בשקט; לא יצאנו ממחבואנו. בשעות הבוקר המוקדמות התהלכו אנשי ה"יודנראט" ושוטרי־העזר המקומיים מבין הפולנים שבעיירה והודיעו כי כל הנשארים בחיים רשאים לצאת ממחבואיהם. "לא תהיינה עוד 'אקציות' בעיירה וכל ששרדו יוכלו בשקט להמשיך בעבודתם באין מפריע..." זו הבטחת ה"גביטס־קומיסאר" הגרמני. לאט לאט יצאו הנחבאים וגם אנו מהמלונות והמסתורים. מיד ניתנו ההוראות לאסוף את גופות החללים מהרחובות ומחצרות הבתים – מקומות בהם נורו מחוסר יכולת ללכת עם הרוצחים, או מפאת קוצר־הרוח של מעניהם ותלייניהם. יש לרכז את גופות החללים ולקברם בקבר־אחים. אכן,

על קבר האחים. רוב הקדושים נקברו חיים

המתים למנוחתם והחיים לגורלם – למלאכת האיסוף של גופות יקיריהם, אהוביהם והקרובים להם ביותר. הגברים כולם ומיעוטן של הנשים עסקו באיסוף וקבורה. אמא, אחותי ואנוכי שבנו הביתה.

ברם, לא יכולתי עוד לשבת באפס מעשה, חוש הפעלתנות שבי לא נתן מנוח. החילותי לחפש דרך לעשות משהו, לדעת היכן, למי ובמה אוכל לעזור. והנה הגיעה אלי ידיעה כי שולחים יהודים מעיירתנו לעבודות שונות בתחנת־הרכבת קניאהינין, על יד קריביץ'. רצתי מיד לראות מי ומי הנשלחים ויוצאים. אספתי חפצים שונים בבית וגם גייסתי מאחרים, כדי להעבירם ע"י שליחים למחנה העבודה שם. נשלחו אז מהעיירה ככל שזכור לי עוד היום: לאה בת נוח וחיה־שרה שרייבמן; יוסף, גדליהו ודויד שרייבמן; בושקה קאצוביץ', חוה ברונשטיין (אחותי) וגם יוכבד שרייבמן ועוד, שאינם זכורים לי. עשיתי מאמצים רבים

לעשות משהו למען כל המצויים שם. בעודי טורחת במעשים אלה, הופיע הצו המאלץ את כל יהודי העיירה לעבור אל הגיטו – לבתים משני צידי רחוב בוריסוב. תוך שבוע ימים לא יגור עוד יהודי מחוץ לגיטו. והנמצא – ייענש בכל החומרה – דין מוות! שוב החלו הבהלה וההתרוצצויות. לעוברים הותר לקחת חפצים אישיים בלבד, כלי־מיטה ומינימום של כלי בישול. מענה ומעציב היה לראות, כיצד הולכים יהודים וסוחבים את מטלטליהם וסחבותיהם, אשר שרדו להם לפליטה, אל מעונם החדש והלב נקרע ממקומו. סו"ס עברנו גם את זאת, ישבנו כבר במקומותינו החדשים ב"גיטו".

רצח והרג בימי אביב

היה זה בי' או י"א אייר תש"ב, ב־27 או 28 באפריל 1942: חוה אחותי שבה לפתע מקניאהינין ובידה הזמנת מצרכים וחפצים שונים מטעם הגרמנים – כביכול נשלחה להביאם. עם זאת הודיעה לנו, כי אין בדעתה לחזור אל המחנה. על כל פנים לא יצאה לפי שעה וביקשה מה"יודנראט" לשלוח לשם מישהו עם החפצים. ברם, יום־יומיים לפני כן ניקרו דברים בעיירה אשר עוררו חרדות ופחדים ושוב בישרו אימת זוועה מתקרבת.

רצח תשעה צעירים מיהודי עיירתנו – בשובם מעבודתם בקלריאנובה, על אם הדרך בין דולהינוב לקריביץ' (העשירי חנוך שפרבר ברח פצוע והגיע הביתה) – לא בישר לנו טובות. ודאי שהיה לנו יסוד לחשוש ל"אקציה" מתקרבת. שוב החלו מאמצים לחפש מקומות־מסתור עד יעבור זעם... שוב נכנס אלינו לפני ימים מספר שכננו הטוב לייבה דימנטשטיין והציע, כי נבנה במשותף "בונקר" מתחת למרתף בביתו. הסכמנו לכך ועשינו זאת בחשאי־חשאים. אכן, לא לשווא חרדנו; כל חששותינו נתאמתו. ואף על פי כן, לא נסתמן מוצא לברוח ולהיחלץ: כיצד ולאן תברח?! כאשר אין בידך דבר להגן על עצמך וכל הסביבה הקרובה עויינת לך? מי יתן לך מקלט ומי יגיש לך פת לחם ומים? והנה אור ליום י"ב באייר, ב–28 באפריל לעת ערב, הגיעה הידיעה כי הגיטו הוקף מכל צד – אין יוצא ואין בא וכי לעיירה הגיעו גרמנים אנשי ס.ס. וגרוריהם השונים. לא שכבנו לישון; ישבנו ואימה גדולה רובצת וגדלה בתוכנו. עם מטח הירי הראשון רצנו אל "הבונקר" מתחת למרתף. יחד עם בני־משפחתו של לייבה וקרובי משפחתו ישבנו בצפיפות רבה ביותר: אמי, אחיותי, חוה ובתיה ואנוכי. אמא ישבה על ברכיי ולייבה החזיק את רגליו על ברכי אמי וכך במשך שעות רבות, מבלי שנתנו אוכל לפינו ובעוד הצמא מטריד ומענה את נפשותינו. בחוץ השתוללה אימת

הפורענות; מטחי־ירי, זעקות לעזרה ומצהלות פורעים ושודדים, שוועות עוללים ויללות אמהות – האם יבוא הקץ לכל אלה?! היריות נמשכו בתכיפות ולסירוגין, קרבו ורחקו משך כל שעות היום. הוספנו לשבת בלא נוע תוך לחישות מפעם בפעם ויובש איום מכרסם את כול כולנו. לעת־ערב שקטו היריות והשתררה דממה מקוטעת לפעמים. לייבה ביקש מאמא לשלוח אותי ואחותי להביא מים ובינתיים יוכלו כל השאר להתפרקד במקצת ולחלוץ עצמותיהם. אחיותי חוה ובתיה ואשתו של לייבה וקרובם מוטל קמו ממקומות שבתם ויצאו. הם שאבו מים והכניסום אל ה"בונקר". תוך כך ניצלו את רגעי צאתם ועלו ארבעתם אל חדרי הבית למעלה. עם רצונם לשוב ל"בונקר" כעבור שעה נורו כולם ליד פתח הבית. כך אבדו לנו שכנתנו הטובה ושתי אחיותי וגם מוטל דימנטשטיין.

הוספנו לשבת במקום־סתרנו והיטבנו לעשות; ההפוגה נמשכה שעות מספר בלבד – למשך הלילה. עם אור־בוקר התחדשו פעולות ההרג ושוב הילכו מבית לבית. משך שלושה ימים נמשכה "אקציית" הדמים – בימים 29 ו–30 באפריל והאחד במאי 1942 – י"ב, י"ג וי"ד באייר תש"ב – וקרבנותיה הסתכמו בכאלף וחמש מאות נפש. בבוקר היום הרביעי הגיעה אלינו אחותי סוניה וקראה בשמותינו – בחפצה לדעת אם ניצלנו מההרג, אם חיים אנו. היא הודיעה כי אפשר כבר לצאת. כי מלאכי הרצח הלכו כבר לדרכם. יצאנו. לקראת מה ואל מה?

בלכתי הביתה נפלתי לתוך בור של דם. בו שכבו הרוגים הניה קוזניץ – אשתו הראשונה של משה פורמן והוריה ועוד כמה שנרצחו. לאחר התדהמה בה הוכיתי, התגברתי על אימת הזוועה ונכנסתי הביתה. רחצתי את עצמי מהדם אליו הוטלתי, החלפתי בגד והלכתי לספוד ולבכות לנספים. שוב נצטוו כולם לעסוק באיסוף החללים ולרכזם באחוזתו של ה"צנטראביק". גם אני הלכתי ובאתי למקום. הסתכלתי לצדדים. מאין יקום בי הכוח לתאר ולו רק במקצת את מראותיה ואימיה של הזוועה אשר ראיתי? פתע־פתאום ראו עיני את אווס, מחזיק בידיו גופת אשה וילד, מתלעלע ובוכה, בחשבו אותן לשל אשתו וילדו. לא, הוא טעה בהן; הכרתי בהן את פייגה גיטלזון, אחותו של הרצל בן־טוב –אשתו הראשונה של לייבל פאלאנט וילדם. והיו עוד מראות־אימים מרעידים כל מיתר שזעזעו את כול־כולי עד עומקי עומקה של הנפש... לא יכולתי עוד להחזיק מעמד... התלאות וייסורי הנפש מוטטוני עד היסוד. נפלתי מלוא קומתי והכרתי אבדה. מצאתי עצמי שוכבת בבית... מי הביאני ואיך, לא ידעתי.

הכרתי שבה אלי. חוסר האונים מוטטני משך שעות מספר בלבד. התאוששתי ושוב לא יכולתי עוד לשבת בבית. על אף מחאותיה ונזיפותיה של אמא התפרצתי אל הרחוב שמא יזדמן לי לעזור למישהו. אופיי העצמאי וחוש הפעלתנות שבי דחפני למעשים כלשהם. כיום אינני זוכרת עוד מי העיר את תשומת־ליבי וסיפר, כי ילדים בודדים וערירים שהוריהם אבדו מן העולם מסתובבים ואין מסייע בידם. נחלצתי לעשות משהו למענם; גייסתי אחד הבחורים (שמו אינו זכור לי) ואספנו יחד כ–12 ילדים. סידרנו אותם בבית שימקה דוברוביצר – אמם של אליעזר בן־חיים וחנה גבעוני – אשר לא היתה כבר בין החיים וטיפלנו בהם. גייסתי מה שניתן ממצרכי־מזון ומצעים לשינה וכו' בדאגתי להם.

לאחר מיבצע ההשמדה

יום אחד מסרו לי בשם ר' שלום מייזל השוחט, כי ביקשני לסור אליו. היה זה יהודי נאה מיוחד במינו ובעל מידות תרומיות. ראוי הוא בהחלט, שידובר עליו בספר ה"יזכור לעיירתנו". לצערי, אינני יודעת לספר עליו הרבה, פרט למידותיו התרומיות והדרת פניו. כמובן שנעניתי לבקשתו והלכתי אליו. תוך כדי השיחה סיפר לי כי בבית הקיצוני של הגיטו מצויים אנשים חולים מאוד. אם לא תוחש להם עזרה כלשהי עלולים הם לגווע. "רק את, רעיה, יכולה לסייע להם בדרך כלשהי... אנא בטובך, עשי זאת". הלכתי ובאתי לבית זה; מצאתי בו את חנה אקמן – אימם של

מאיר אהרון ושפרה; את רחל ופאייה – אימו ואחותו של חנוך שפרבר ומלבדן עוד יהודי יושב ולומד גמרא, פיינזילבר (לא מהעיירה, חתן אחת המשפחות, את שמו הפרטי אינני זוכרת) – בעלה של לאה בת פרדל. שלוש הנשים שכבו קודחות באין־אונים, חומן גבוה. חששתי שחולות הן בטיפוס. פיינזילבר פנה ואמר: "ראי נא רעיה, לבדי נשארתי... היתה שחיטה ועוד תהיה... הפעם ניצלתי. מאחורי הדלת התחבאתי ולא מצאוני. מי יודע מה יעלה בגורלי?..." הבאתיו אל ביתו של ר' שלום ושניהם שמחו. שבתי לטפל בנשים החולות.

אחת מהן מסרה לידי כמה מטפחות־ראש. אחת היתה צבעונית ויפה, אולי אוכל לעשות בהן שימוש לשם קבלת עזרה עבורן. לקחתי אותן ויצאתי אל שער הגיטו, לתור דרך כלשהי לשם טיפול בחולות. ליד שער הגיטו עמד במשמר "יענקלה באנדיט"(1) ולא נתנני לצאת. דחפתיו אל התעלה ויצאתי. נכנסתי לגוי מכר ושאלתי אם יוכל לעוץ לי כיצד להעביר את החולות אל בית־החולים. מסרתי לו את המטפחות ותמורתן נתן לי את עגלתו הרתומה. שבתי אל הגיטו. אלי מייזל בא לקראתי ושאלני, אם ובמה יוכל לעזור לי. ביקשתיו להביא עימו עוד שני בחורים, כעבור דקות מספר שב אלי ושני בחורים עימו. יחד הוצאנו את החולות, הושבנון בעגלה והבאנו אותן אל בית־החולים. ד"ר קוטלר איבחן מיד בבדיקה הראשונה, כי הן ניגפו בטיפוס וקיבל אותן לאישפוז. הוא דרש ממני רק זאת, לרחוץ היטב את החולות ולגזוז את שערותיהן.

עזיבה ובריחה

לא ידעתי ולא הבינותי אז וגם היום נבצר ממני לדעת ולהבין, איך וכיצד ולמה ומדוע לא עלתה כלל בדעתי המחשבה לברוח מהגיטו ומהעיירה? האם היה זה פחד גרידא מהבלתי־נודע? והרי עמידתי בנסיונות מעין אלה הוכיחה לכולם ולי גם יחד, שכמעט תמיד התגברתי על הפחד.

כל שלוש החולות שלי וביחוד חנה אקמן, הפצירו בי לעזוב את הגיטו וללכת לכפר, אל ידידתי בקרופניק. סכנה חמורה נשקפת לי, לדעתן, אם אוסיף ואשאר עוד. גם ד"ר קוטלר הפציר בי לעשות זאת. אני סרבתי. נימוקיהם לא נראו לי. שבתי לפעילותי הרגילה, ביקרתי את הילדים עליהם סיפרתי (בבית שימקה דוברוביצר). הם מאוד שמחו בי ואף אני

1. "יענקלה באנדיט" – בלשון סגי־נהור. לאמיתו של דבר ההיפך מזה. אלא שזה היה כינויו בפי כל בני העיירה.

בהם. ביניהם הרגשתי עצמי טוב ביותר ולא רציתי לחשוב כלל על צעדים להבא. באתי הביתה אל אמא והנה אחותי סוניה ובעלה באו והפצירו בי כי אקח את אמא ונעבור למשפחת הידידים הגויית בקרופניק. גם דעתם לא שיכנעה אותי ופשוט, סירבתי. שבתי ל"ביקור חולים", אל הנשים אותן אישפזתי. הפעם אמר לי זאת ד"ר קוטלר וביתר תקיפות: "רעיה חביבה! יהיה עליך להסתלק מכאן ובהקדם... כל מי שנותר בגיטו מסתלק – פרט למומחים – שאינם רשאים לעשות זאת. הם מסתכנים מחוסר ברירה. אף אני נשאר ומסתכן. לך, רעיה, אסור להסתכן..." הפעם סברתי שאין להתעלם, המצב רציני ועלי להחליט. נכנסתי להיפרד מהחולות. חנה אקמן ברכה אותי בהתרגשות על מחשבתי ואיחלה לי כל טוב. היא אמרה לי: "רעיה, נערתי הטובה, לחיים נועדת... עתידה את לפגוש ברבות הימים את בני מאיר־אהרון... יד הרוצחים לא תשיגנו; הוא רחוק, בארגנטינה... מאמינה אני, עוד תראי גם את שפרה בתי. גם היא תימלט מידם! מהרי בתי ולכי. גם את אימך אברך כי יחד תזכו..." כהנה וכהנה ברכו אותי גם רחל ופאייה שפרבר, גם ד"ר קוטלר וסוניה אשתו ברכו והמריצו.

החשתי את צעדי לשוב הביתה. חשבתי על הילדים; ידעתי, כי מעתה ואילך מופקרים הם לגורל ולחסדי שמיים – שמי זאבים... אך ברור היה לי, כי אין בידי לעשות דבר. שבתי אל אמא ובקושי רב עלה בידי לשכנעה לצאת לדרך. ישבנו בהמתנה להתעבות צללי הערב ולחסות החשכה. יצאנו מהבית לכיוון קרופניק, הלכנו בדרכנו משך כל שעות הליל. עשרות יהודים ניקרו לפנינו; הם הילכו בכיוונים שונים ואיש לא שאל את זולתו, לאן מועדות פניו? נשתבש והלך המושג של אחים לצרה... כך הגענו לקרופניק.

צדיק אחד בסדום

בבוקר השכם התדפקנו על דלתה של ידידתי סופיה יאנקובה – אשת יאנק הנפח בקרופניק. הם שמחו לקראתנו ונתקבלנו בסבר־פנים יפות. גם אליזבטה אחותה הנכה קיבלה אותנו בשמחה. מטעמים מובנים ביותר שיכנו אותנו בעליית־הגג של האורווה, מבחינת בטחוננו ומחשש עין לא רצויה. סופיה ביקשה כי נעלה מיד גם את הסולם והוסכם בינינו, כי כאשר תביא לנו אוכל היא תקרא לתרנגולות, כביכול, ואז נוריד את הסולם ונעלהו שוב מיד.

כך זרמו ונסתכמו סדרי חיינו מכאן ואילך. משך כששה שבועות

שכבנו בעליית־הגג וסופיה הביאה לנו אוכל. למטה בחצר היתה נפחייתו של יאנק בעלה – בה נתאספו כל יום בשעות אחר־הצהריים או לעת ערב כל שכניו מן הכפר והחליפו דעות על ענייני היום, על הנעשה בעיירות הסביבה ובכפרים. כך שמעתי תמיד חדשות והייתי מודעת לכל המתרחש. יום אחד שמעתי מתוך שיחותיהם וידעתי כי אין עוד יהודים בדולהינוב. לפני שבוע חוסלו כולם בלי יוצא מן הכלל, גם ה"מומחים" ובעלי המקצוע.

יאנק עלה אלינו באותו ערב ושאל, אם ידוע לנו מכל אשר מתרחש בסביבה. אמרתי לו כי יודעת אני היטב מכל שהתרחש וכי אין בדעתנו כלל וכלל להעמידם בצל הסכנה המרחפת עליהם. בכל שעה יתרה שאנו שוהים אצלם אנו חושפים אותם אל מול סכנת מוות לכל בני המשפחה. מצד שני, לא קיימת בפנינו שום אפשרות להסתלק למקום אחר. החלטנו איפוא להתאבד; "אני ואמא נתלה עצמנו פה בעליית־הגג, ואתה, יאנק, ידידנו, תקבור אותנו בחשאי לאחר מכן... בשום פנים ואופן איננו רוצים שתסבלו על הסתרתכם אותנו. הן אנו 'אחרים' הננו... אנו יהודים ודמיהם של יהודים וחייהם הפקר הם... אין לנו דרך אחרת..."

בספרו לבני־ביתו את כל פרטי שיחתנו מררו כולם בבכי וטענו, שלא יוכלו לעמוד בכך. מוטב להם לחשוף את עצמם לסכנות ולא יניחו לנו לבצע את החלטתנו. לא לשם כך אירחו אותנו ברצון. מודעים היו לסכנות מהרגע הראשון. אעפי"כ לא העלו צל ספק בליבם, חובתם כבני־אנוש היא לסייע לזולת בעת צרתו.

אליזבטה הצולעת – אחותה של סופיה – עלתה הפעם אלינו והטיחה בפני דברים קשים. היא, אחותה ויאנק גיסה מוכנים לעשות בשבילנו כל שנציע. אסור לנו להעלות על הדעת אפילו צל של רעיון התאבדות. מודה אני כי לא היו דברים בפי, מסירות־נפש כזו מצידם מול הסכנה לא יכולתי גם להעלות במחשבתי. אולם רעיון הבזיק בי לפתע: ביקשתי ממנה לרדת ולהביא לי את "ספר התפילות" בו היא מתפללת בעת שהותה בכנסייה. היא מילאה את בקשתי תוך תדהמה. כתבתי מיד פתק ביידיש אל בעלי בית־המרקחת בקריביץ',([2]) מסרתי את פרטי זהותנו

2. בעלי בית־המרקחת – אל נכון לא הכירה אותם המספרת. משפחת שמיר (שימנצ'יק) בעלת בית־המרקחת כבר לא היתה בקריביץ'. השלטונות הסובייטיים שילחו אותה לסיביר ואחד מבניה חי כיום בישראל. מקבל הפתק היה בנימין קלוק הי"ד שברח מאחת ה"אקציות" מאיליה וחזר לקריביץ' – מקום מגוריו בעבר. ראה – יוסף שמיר (שימנצ'יק): עקאנאמיש און קולטור־געזעלשאפטלעך לעבן אין שטעטל – נר תמיד "יזכור" לקריביץ', עמ' 130.

ומצבנו. ביקשתי כמו"כ את תשובתו המיידית, אם נכון הוא לקבלנו. הנחתי את הפתק ב"ספר התפילות" וביקשתי להעבירו לתעודתו.

ידידתנו הטובה יצאה מיד לדרך, אף החישה את שובה מקריביץ' אלינו ותשובה בפתק בידה. כך נכתבו בו ובזו הלשון: "לא אני הוא האיש אליו פנית וביקשת אשר ביקשת. המשפחה גלתה מהמקום לירכתי סיביר. אבל יהודי אנוכי וחובתי לקבלכם ולעזור לכם. אנא בואו! אני מוכן" ... עוד באותו ליל יצאנו בחסות החשיכה. סופיה ליוותה אותנו והובילה דרך יערות – עד הגיענו לנהר סרביץ'. כאן עמדנו ובדמעות נפרדנו מסופיה הטובה והמסורה וברכנוה בשפע־תודות. עתה המשכנו כבר לבדנו בדרך. עברנו את הגשר ונכנסנו לבית נפח יהודי מחוץ לגיטו.(3) נחנו שם קמעא ולאחר מכן הלכה אמא אל הגיטו ולא נתנו לה להיכנס. גם משפחת הנפח לא אבתה מתוך פחד להחזיקנו. בערבו של אותו יום התגנבנו אל הגיטו; משום מה לא מצאנו ולא פגשנו את בעל בית־המרקחת(4) אשר זימן אותנו לקריביץ'. התדפקנו על דלת של בית אחד; שני יהודים יצאו לקראתנו ומנעו אותנו מלהיכנס. סרבו פשוט מרוב פחדים לתת לנו מקום. החילותי לשכנע אותם, שלא יתכן להפקיר אותנו כך אל מול הסכנה. אז יצאה אלינו לובה גורדון לבית שור (כיום בישראל, בגבעתיים), והכניסה אותנו למרתף הבית.

נכנסנו למרתף; המראה שנתגלה לעינינו הדהימני. איכה ירדו ככה יהודים ובני־אדם? כמה וכמה גברים ישבו והתגרדו ורטנו רבות בהטיחם כלפי שמיים. הם היו מרושלים ומוזנחים ובגדיהם צואים – נושאים עיניהם לשמיים ומתפללים לנס שיצילם ובינתיים – ניתן חופש מלא לכינים למצוץ דמם... מיד נחלצנו לפעולה. אמא ואנוכי חיממנו מים. בשידולי דברים ואף בכוח רחצתי את כולם, גזזתי את שערותיהם; סרקתי את פיאותיהם וזקניהם וכיבסתי את הלבנים וייבשתים. עתה – לאחר הפעולה הנמרצת – לא רטנו עוד. נינוחים ישבו והרגישו טוב, נושאים עיניהם אלינו בתודה. כך ישבנו ימים מספר באפס מעשה וללא תוחלת.

3. הכוונה לנפחייה של יצחק גיטליץ – איש קריביץ'. הוא הורשה לגור מחוץ לגיטו בפקודת הגרמנים. עם החיסול הסופי נשלחו הוא ובני משפחתו לגרמניה והיו גם בדאכאו. לאחר מלחמת העולם ושנות השואה הגיעו לישראל. ראש המשפחה נפטר. בנותיו חיות כיום בחולון.
4. אין בכך מקום לתמוה. אותו בנימין קלוק כבר לא היה בעל בעמיו. הוא עצמו התגורר אז אצל משפחה בגיטו. ראה – שלום סיצקין: "א יתום פון קריוויץ'", נר תמיד יזכור לקריביץ', עמ' 426–435.

ישבנו וציפינו לתמורה כלשהי. שמועות רדפו שמועות וידיעות על ידיעות. מפעם בפעם היינו מבחינים בתנועות חשודות, סכנת החיסול הסופי התקרבה... יחד עם זאת שמעתי, כי שוב נשלחים יהודים לקניאהינין. גמרתי אומר להתקשר עם האנשים שם - האם נוכל לבוא ולהיאחז שם? באמצעות יהודי אחד נשלחו משם לי ולאמא רשיון־תנועה והוראה לבוא. אולם אנשי קריביץ' לקחום ושלחו אחרים. החלטנו לבוא על דעת עצמנו לקניאהינין. לובה גורדון יצאה עימנו כיברת־דרך והדריכה אותנו כיצד ללכת ולהגיע אל המקום. הודינו לה והמשכנו בדרך - עד הגיענו אל המקום. כך הגענו לקניאהינין. נתקבלתי לעבודה כתופרת והתחלתי לעבוד.

מקניאהינין עד לערבות אוזבקיסטן

יוז'ק ה"אסטונצי'ק"

"הסתדרנו" איפוא בקניאהינין, בה ניתנה לנו נקודת־אחיזה. עבדתי כבר כאמור בתפירה וניתן לומר, שאפשר היה לנשום לרווחה. התנאים לא הציקו לנו ביותר. גם אימי הסתדרה בעבודה לסירוגין, היא עבדה ובישלה במטבח המחנה. לאמיתו של דבר, לא היה זה מחנה במובן המקובל. היה זה שטח בקירבת תחנת־הרכבת, בו הועסקו יהודים בעבודות שונות, בטעינה ובפריקת משאות. כל יום עברו רכבות־אספקה צבאיות וציוד מקניאהינין לפולוצק, ויטבסק וכו'. אנשים עבדו גם ב"זאגאט־סיענא" (קציר שחת ואספסת וכבישתן בערימות מרוכזות) ועוד. בקיצור: היה זה מחנה עבודה בממדים לא גדולים. על המחנה הגדור מסביב שמרו גרמנים, חיילים קשישים (חיל משמר). הם השתייכו לצבא הסדיר - ה"רייכסווהר" ולא היו בשום פורמציה נאצית - לא אנשי ס.ס. ולא ס.ד.. יחסם אל העובדים היה בדרך כלל טוב ונוח ובמקרה הגרוע אדיש...

כך איפוא התנהל מסלול חיינו ללא שינויים רבים. הארעיות הורגשה היטב. איש לא היה בטוח מה יהיה להבא. במחנה פגשנו מיהודי קריביץ', דולהינוב ובודסלאב וגם מעיירות מרוחקות יותר. מפעם בפעם הופיעו אנשי הז'אנדרמריה מוולייקה ואנשי ס.ס. הם הסתובבו במחנה, "ריחרחו" פה ושם ובדקו והסתלקו כלעומת שבאו. ביקוריהם גרמו כמובן למבוכה ובהלה. אבל דבר לא השתנה בינתיים. יחד עם זה החלו להגיע שמועות על התארגנות יחידות פארטיזניות ביערות הסביבה. יום אחד

שמענו גם על צעירים אנשי עיירתנו, הפועלים כבר עם היחידות. ידיעות הגיעונו על סגלצ׳יק ואברשה פרידמן, משה פורמן ואחרים. הרגשנו, כי עשויה להסתמן לנו דרך וכי נתבעים אנו לחפש ולמצוא קשר כלשהו עימהם. ראינו כי נפתח סיכוי ואורו עינינו. בעודנו מחפשים קשר כלשהו לפארטיזנים וממשיכים בעבודותינו השיגרתיות, הופיע לפנינו יום אחד יוז׳ק ה״אסטונצ׳יק״. היה זה בחור יהודי מיוחד במינו. איש לא ידע מיהו ומניין ואימתי צץ והופיע; גם אז הילכו כבר עליו ומסביבו אגדות שונות. אנשים שונים סיפרו עליו, שמהלך הוא בגיטאות ומעודד יהודים לברוח וגם מדריך ומסייע בידם להגיע ליער. הוא דיבר רוסית במבטא מתכתי קשה. כנראה הגיע אל שורות הפארטיזנים מאסטוניה והוכתר בשם ה״אסטונצ׳יק״. יידיש דיבר בקושי רב וקשה היה להבינו. ימים מספר הסתובב בינינו ויצר קשר ומגעים עימנו, אף סיפר לנו על יהודים מתגודדים ביער ומתארגנים.

באחד הימים הפתיעֵנו ביקור נוסף; היה זה אריה בן גבריאל רובין, צעיר מעיירתנו, אשר משוטט היה כבר ביער. הוא הגיע לקניאהינין לראות את אחיותיו ולקחתן עימו. ראינו איפוא בכך מעין פתח שנפתח לנו, כדי לצאת אל סיכויים ואפשרויות חדשות ורחבות יותר. הן ידע כל אחד מבינינו, כי שהותנו במקום העבודה עלולה להתקצר גם בלא כל סיבה. יתרה מזאת; ביקורי ז׳אנדרמים מווילייקה ואנשי ס.ס. חזרו ונישנו תכופות יותר. שומרינו, חיילי המשמר הקשישים, סיפרו לתומם, כי הנה עומדים להעבירם למקומות אחרים וכי מחנה זה יפוזר בקרוב. לפי הערכתי בלבד התבצעה יציאתנו במחצית תמוז תש״ב או בראשית חודש אב. יתכן אפילו שעזיבתנו את קניאהינין היתה קשורה בפעולת הפארטיזנים בפאסקובשצינה – ספק כפר ספק עיירה בסביבתנו – קרובה יותר לקריביץ׳ מאשר לעיירתנו. אנשי יחידה פארטיזנית הגיעו למקום באותו לילה, החרימו בקר מגרמנים והציתו אסם־תבואות. ראינו את האש המתפשטת למרחקים. יכולנו גם להבחין בהתרוצצות שומרינו החיילים במבוכה ובבהלה. יוז׳ק ה״אסטונצ׳יק״, שידע זאת כנראה מבעוד מועד, ניצל שעת כושר זו. הוא הופיע רציני ושקט וסבר פניו נמרץ והחלטי. עכשיו הזמן! חיש מהר עמדו אנשי הקבוצה וביניהם גם אמא ואנוכי הכן לפקודתו. מיד יצאנו בדרך ליערות – מקום המפגש עם יהודים ניצולים.

״מחנה משפחות ביער״

על דרכנו מקניאהינין ליערות לשניקי וכיצד עברנו בפלג קאמיננאיה,

לא אספר. ודאי יספרו על כך אחרים מעיירתנו. עשינו מאמץ והחשנו הליכתנו בשעות הלילה, כי על כן צריכים היינו להגיע עם בוקר אל קירבת היעד. אכן, סוף סוף הגענו אל היער. אנשינו חיכו לנו. הנה כבר יכולנו להתפרקד בצל האילנות ולנוח קמעא מעמל דרכנו. סוף סוף ראינו פני יהודים מעיירתנו: פגשנו את אלימלך קוזניץ ובני־משפחתו, את חנוך שפרבר ואשתו עם אחיו ויכולתי לספר לו על אמו ואחותו, אותן השארתי בבית־החולים בטיפולו של ד"ר קוטלר. את יושה קרמר, אייזיק קאצוביץ', שמואל אלפרוביץ ואחרים. על אף תנאי היער תחת כיפת השמיים הרגשנו עצמנו "בבית". חיינו במעין "מחנה־משפחתי", בו התרכזו כל האנשים הבלתי־לוחמים, נשים , ילדים וזקנים בעיקר וגם כמה גברים צעירים יותר. באותו יער לא הרחק ממקומנו, התמקם בסיס היחידה הפארטיזנית – בראשותם של מפקדה "הדוד ואסיה" וה"פוליטרוק" א.מ. טימצו'ק. אין לומר שהחיים היו "אידיאליים" יתר על המידה, התהלכנו בלתי־לבושים כראוי ולא תמיד אכלנו לשובע, כיוון שהרבה לא ניתן. אספנו אוכמניות ותותי־יער, ליקטנו פטריות ולפעמים אכלנו גם עשבים למיניהם.

ברם, זמן רב לא יכולנו לשבת ביער, כל יום הוסיפו להגיע יהודים שנמלטו מגיטאות הסביבה ורובם ככולם כוחות בלתי־לוחמים. הבעיות הלוגיסטיות בריכוז כה הרבה אנשים ללא נשק וציוד מינימאלי, וחוסר אפשרות להאכילם, היה בהן כדי לסכן את כל המערכה הפארטיזנית. יתרה מזאת: תנועה גדולה כזו בתוך היער יכלה בנקל להיחשף לכוחות הבילוש של האוייב, אפילו במקרה וללא כל כוונה מראש. מטוס שעבר במקרה או סיירת עוברת יכלו להבחין ולראות את האנשים המסתובבים. ומה גם כאשר הגרמנים תרו וחיפשו במיוחד לאתר בעזרת תצפיות מהאוויר כוחות־אדם מתרכזים ביערות ומתאמנים בנשק, בקיצור: מחנה המשפחות יכול היה להוות מטרד מסכן וגם מסוכן לבסיס הפארטיזנים. הפתרון לבעיות אלה נתגבש בהחלטה להעביר את כל הכוחות הבלתי־לוחמים אל מעבר לקווי החזית – מרחק של למעלה מאלף קילומטר. לתכלית זו נשלחו כמה מבחירי הסיירים בצבא האדום ובתנועה הפארטיזנית, לתדרך ולהוביל את השיירה שהגיעה למספר של 400 נפש ויותר – כולל ילדים, נשים וזקנים.

השיירה עליה נמניתי יצאה לדרך בסוף אוגוסט 1942. ולאחר מכן יצאו עוד כמה שיירות. האחראי על שיירתנו היה קיסילוב ועוד אחדים. גם ה"אסטונצ'יק" הלך עימנו. היה גם עוד יהודי ממינסק או מסביבותיה – גלר.

ימים מספר לאחר התקפת הגרמנים היתה כבר השיירה ערוכה מחדש ליציאה. יצאנו כנ"ל בסוף אוגוסט. מכאן ואילך לא אסקור במיוחד את קורות מסענו והמקומות בהם עברנו; אתעכב רק על מה שקרה עימי או עם אימי, כיוון שמייחסת אני לכך חשיבות יתר בסיפורי. לאט לאט זז מסענו והתנהל רק בלילות, משום טעמי בטחון. בימים היינו נחים בצל עצי יער או בשדות־קמח בין השיבולים העבותות והמלאות. לא פעם החרידונו מטוסי ה"לופטוואפה", כמו"כ היו גם התקפות גרמניות מפעם בפעם. היינו מתחבאים אז ומסווים עצמנו ככל האפשר לבל נתגלה. כששה שבועות נמשך מסענו, עד הגיענו מעבר לקווי החזיתות משני הצדדים – כלומר לאדמה רוסית שטרם דרכו עליה רגלי האוייב הגרמני. בדרכנו עברנו את וויליקיה לוקי וצעדנו הלאה. כאן אעשה קפיצת־דרך ולא אספר עוד על ההתקפה של האוייב בפודיצ'י ועל התקדמותנו בלב יער בקווים מקבילים עם תנועות הצבא הגרמני שהקדים אותנו – עד לניתוק גמור ממנו. אזכיר רק זאת; תוך שלבים מסויימים במסע, אירחו עימי לחברה אימי, אלימלך קוזניץ, גלר שהזכרתי לעיל אשר עשה מאמצים להתקרב אלי וליבי כלל לא היה נתון לכך. הן טרם ידעתי על גורל בעלי והקורות אותו.

באחד מלילות מסענו הרגלי תקפונו מימטרים עזים; ארובות השמיים המטירו פלגי מים בלי הפוגה. נרטבנו עד לשד העצמות. ועל כל אלה הכאיבו הפצעים ברגלי. קשה היה לי ללכת ולהחיש צעדי. כל השאר ואף אימי התקדמו עד לבלי אפשרות לראותם. נשארתי לבדי ורק אלימלך קוזניץ מדדה אחרי. גם לו היתה רגל פצועה. אינני יודעת אם נפצע בהתקפה הגרמנית, או כתוצאה מהליכה מאומצת. על כל פנים שנינו קרטענו למדי. עם כל זאת לא נפלנו ברוחנו ו"המוראל היה גבוה". תמכנו האחד ברעותו אף התבדחנו ברוח טובה. יש לציין, שאלימלך שמר תמיד על מצב־רוח ללא מרה ותמיד נשקף מעיניו השובבניות חיוך עירני וטוב־לב. כך השתדלנו להחיש צעדינו, אולם הגשם לא איפשר ללכת. לפתע נתקלנו בביקתה חרבה למחצה בצידי הדרך; מיהרנו להיכנס אליה, לחסות בה מזעמו של הגשם ולנוח קמעא. עייפותנו הכריעתנו וחיש מהר נרדמנו עד לשעות הבוקר. מדריכנו קיסילוב האחראי לשיירה, אימי ואף אחרים הרגישו בהיעדרנו, ומיד נשלחו חוליות־חיפוש למצוא אותנו. החילונו לשמוע קוראים בשמותינו ונענינו מיד. בין המחפשים היה גם גלר.

חובה עלי להזכיר עוד תקרית אחת ולספר עליה: באחד מלילות מסענו הגענו אל חופי נהר (אין אני זוכרת אם היה זה סביסלוץ' או נהר אחר). האנשים שהלכו עימי היו: אמא, אלימלך קוזניץ ונתן בנו ועוד אחדים וגם גלר ביניהם, עמוס משא גדוש וכבד בילקוט־שכם גדול. בהגיענו סמוך לחוף הנהר נתקלנו בילדה קטנה כבת חמש־שש, ממררת בבכי, מתייפחת ומצווחת בקול: "כ'וויל לעבן, כ'וויל לעבן!" (רצוני לחיות!...), תוך בהלה שכחוה כנראה הוריה או האחראים לה, ונשארה משוועת לעזרת אבא־אמא. פניתי ושאלתי את ההולכים עימי, מי מיטיב לשחות? גלר השיב מיד כי הוא שחיין טוב. פרקתי את משאו ולקחתיו עלי; קשרתי את הילדה היטב אל כתפיו הגרמיות והוא זינק בשחייה אל חופו השני של הנהר. גם כל השאר עברו – מי בשחייה בזורמי הנהר ומי בדידוי והליכה במים רדודים. לאחר שעברו כולם את הנהר ונעשתה ביקורת אם כולם נוכחים ואיש לא נעדר, מצאתי את הורי הילדה ומסרתיה בידם. רשאית אני לציין בסיפוק רב כי הילדה הזו עם אביה ובני משפחתה נמצאים כיום עימנו בישראל. זכות מיוחדת לי ראיתי בכך שבני משפחתה מצאו אותי והזמינו אותי לחתונת הילדה וכמובן שיתפתי עצמי בשמחת כלולותיה.

ברכבת לערבות אוזבקיסטן

מסענו ברגל נמשך עוד כשבוע ימים – בנוסף לדרך הארוכה אותה עברנו. גם כאן לא אתעכב על פרטי כל התקריות והמוצאות אותנו בדרך, כמו חוסר האפשרות להיכנס אל העיירה טאראפייץ, ממנה נשלח כל הנכנס ללא בדיקה יתרה ברכבות לחזיתות הצבא האדום.

סוף סוף הגענו עייפים ותשושים לתחנת־הרכבת אוסטאשקובו. כאן ניתן לנו להשקיט במידת מה את רעבוננו; מנות מזוננו המצומצם כלו מזמן ורוב המלאי שנאסף התקלקל מרטיבות או אבד בדרך בשעת התקפות האוייב. אולם גם כאן לא באנו אל המנוחה... מנהל התחנה העמיד לרשות שיירתנו ארבעה קרונות־משא ברכבת היוצאת לאי־שם ברחבי ברית־המועצות, כעבור שעות מספר מצאנו את עצמנו נוסעים ונוסעים למרחבי אין־סוף. דומה היה עלי כי הנסיעה לא תיפסק לעולם... הצטופפנו בקרונות מסביב לתנור המוסק כדי להתחמם. היינו רעבים גם קפואים למחצה והרכבת נוסעת ועוצרת לפרקים. ימים על ימים עמדו לפעמים קרונותינו מופרדים מהרכבת בה נסענו – בהמתנה לרכבת אחרת אליה יתחברו. אחרי ארבעה שבועות הגענו לאופה, בירת באשקיריה. ושוב המשכנו במסע ברכבת דרך אורל לטאשקנט. עברנו

את צ'לאבינסק, בוזולוק וצ'קאלוב – תחנת־צומת חשובה אל כיוונים שונים: אל נובוסיבירסק ואל טאשקנט. בבוזולוק ירדו מספר אנשים ובני משפחותיהם לחפש דרך להסתדר. פשוט נמאסה עליהם הנסיעה בתנאים אלה ללא מזון ולבוש כראוי בימי החורף וקרתו העזה והמקפיאה בימי נובמבר 1942. אני, אימי, גיסתי ושכמותי העדפנו להמשיך ולנסוע הלאה – לטאשקנט.

פגישה עם אחי

נסיעתנו נמשכה עוד ימים ולילות, חצינו יערות ושדות־חיטה, עברנו שטחים נרחבים של ערבה רחבת־ידיים; הגבול בין אירופה מעבר להרי אוראל לבין שטחי אסיה כבר היה גם הוא מאחורינו ועוד הוספנו לנסוע. פרט לנוף המשתנה לפרקים לא ראו עינינו דבר. התרגלנו לזחילה האיטית של הרכבת, לתיקתוקם המתמיד של הגלגלים ולנשיפות הקטר. בהיעדרם של אלה – בהיעצר הרכבת בדרכה לשעות מספר או למשך לילה – חסרנו משהו ולא סבלנו את השקט הפתאומי.

הרכבת נשפה וטרטרה הלאה והקרונות נגררו אחרי הקטר הנושם ונושף תוך מאמציו. שוב עברו עלינו לילות וימים בדרך לטאשקנט. באחד הלילות עצרה הרכבת בצ'מקנט – תחנת־צומת חשובה בדרך המסתעפת לאלמא־אטא בירת קאזאכסטאן ולטאשקנט בירת אוזבקיסטן. מאוחר בשעות הלילה התדפק מישהו על דלתות הקרון. אחדים מהנוסעים ירדו לראות מי הבא? ירדתי גם אני. לפתע ראיתי גם תפסתי – אחי הוא המתדפק על הקרון והוא הרודף להשיגנו.

בפגישה מקרית לגמרי – בין חיים אחי ולבין אהר'לה גורדון בצ'יראקצ'י אשר באיזור טאשקנט ביולי 1942 – שמע אחי כי חנה, אימי ואנוכי ניצלנו ונמצאים ביער בקירבת יחידה פארטיזנית. בסורוצ'ינסק – עיר בה עבד כמרפא שיניים וטכנאי (דנטיסט) בפוליקליניקה המקומית – נודע לאחי מפי חיים־הירשל כץ ז"ל בימים האחרונים של נובמבר 1942, כי הרכבת בה נסענו עברה בדרך לטאשקנט. הוא נחלץ לרדוף אחריה כדי למצוא אותנו.

חרף מכשולים וקשיים שעמדו בפניו ולמרות סיכונים אשר חייב היה להעמיד עצמו בהם, הצליח אחי להביאנו לסורוצ'ינסק. היה זה כבר, כפי שאני זוכרת, בראשית דצמבר 1942. סוף סוף מצאנו לעצמנו מקום לשהות ממושכת ולמנוחה, לאחר מסענו הארוך והנפתל. כאן בעיר זו, הסתדרתי כתופרת אצל עקרת־בית רוסית והשתכרתי כדי מחייתי וכלכלת אימי. כך היו חיינו ללא זעזועים ותמורות עד סמוך לגמר המלחמה.

חודשי חורף 1945 נשאו בכנפיהם ימים גדולים באים... על אף הקרבות המרים שהתנהלו בחזיתות אירופה – במערבה, מזרחה ודרומה – הורגש כבר באוויר קץ המלחמה. בשורת שיחרור עיירתנו וסביבתה מעול הפולשים בקיץ 1944 לא נתנה לי עוד מנוח. בכל נימי ישותי נכספתי לנוף־הילדות והנעורים ובלב – כמיהה וערגה: אולי ניתן עוד לפגוש אי־מי ניצול מחברים וידידים, אולי חזר בעלי משדות קרב ומחפשני בסביבה?! בקיצור: לא יכולתי עוד לשבת במקומי בסורוצ׳ינסק. על כן קמתי בסוף אפריל 1945 – בטרם תמה המלחמה ובעוד מסתער הצבא האדום על אדמת גרמניה – ויצאתי בדרך השיבה לעיירת־גידולי. בשורת כניעתה של גרמניה וקץ המלחמה בשמונה במאי 1945 השיגו אותי כבר בדרך. באתי לדולהינוב; העיירה עמדה שרופה וחרבה. בתי יהודים רובם ככולם הרוסים ונתוצים. אי־פה אי־שם נשאר בית לפליטה וגם הוא פרוץ ופעור באימה. כמה משפחות הספיקו לחזור וישבו על חורבות ובמחשבותיהם ובהגיגיהם דימו עצמם ״על נהרות״. לצערי אין זכרוני עומד לי כיום לשוב ולמנות אותן המשפחות שנמצאו לי בעיירה, אך דומני כי היו ביניהם לייבה שרייבמן, משפחת חבלין ועוד משפחות אחדות. קשה ובלתי־אפשרית נראתה לי ישיבתי בעיירה. אף כי כה ערגתי ונכספתי לשוב אליה. החילותי בכה ובכה לחפש דרך...

הנה כי כן, הגיעה אלי יום אחד הידיעה, כי בת שבע ריער לבית ברונשטיין, קרובת־משפחתנו, ניצלה ויחד עם בעלה יונה – פארטיזן משוחרר, שבו לאיליה ושוהים בה. שמחתי לידיעה הזו שעוד קרובה נשארה לפליטה ומיד יצאתי לאיליה. בהיותי שם החלטתי לא לשוב עוד לעיירתנו אלא לבקר בלבד. מעתה ואילך הסתופפתי יחד עימהם. גם כאן ידעתי כי לא יתכנו עוד חיים בצל קברות־האחים, על אדמה אשר ספגה נהרות של דמי יהודים. כבר אז יזמתי לעזוב. כך חשבו גם יונה ובת־שבע. עם התפרסם ההסכמה בין ברית־המועצות לבין פולין על ״זכות השבות״, כלומר זכות הריפאטריאציה – הרשות לאזרחי פולין מלפני המלחמה לחזור לפולין – החלטנו יחד לעזוב. הלכתי ונרשמתי לנסוע לפולין יחד עימהם ודודנם, יצחק ריער ז״ל אשר נפל במלחמת הקוממיות. נשארתי איפוא בבית יונה והסתדרנו בחיינו בדרך כלשהי. בת־שבע קרובתי היתה אז בהריונה והחלטנו איפוא לצאת לדרכנו לאחר הלידה.

בצאתי יום אחד לכיכר השוק באיליה, נקרה לפני אדם מוכר לי ביותר; אמרתי לו שלום. הוא הסתכל בי ולפתע חיבקני ונישקני, שמח

לפגישה הפתאומית. היה זה קיסילוב, מדריכה ומפקדה בעבר של שיירתנו הגדולה אל מעבר לקווי החזית. גם הוא שב הביתה, ממרחביה של ברית־המועצות אל כפרו באיזור איליה. שמחתנו לפגישה היתה הדדית וכנה. הזמנתי אותו לבית יונה וערכנו לו ארוחת־ערב חגיגית. שמחתנו נמשכה באווירה נְעִימָה משך שעות. כל אחד סיפר מנסיונות החיים, בהם עמד.

ארצה עלינו

בסוף 1945 יצאנו מאיליה לפולין. הגענו ללודז' ומשם המשכנו הלאה. לא שהינו שם זמן רב. בראשית 1946 עזבנו את פולין ובאנו אל מחנה "עקורים" על אדמת גרמניה. כמה חודשים ישבנו יחד במחנה וציפינו לאפשרות העלייה. סוף סוף אושרתי לצאת באחת משיירות המעפילים, בעלייה ב' ובדרך בלתי־ליגאלית. בת־שבע ויונה לעומת זאת לא אושרו, כיון שחבקו את תינוקם וגם ילדם הבכור היה עוד קטון. נאלצנו איפוא להיפרד. נספחתי לקבוצת חלוצים מעפילים, אנשי ווהלין ובדרך לא דרך עברנו לאיטליה. משם עלינו ארצה באניית המעפילים ע"ש אנצו סירני.

באישון לילה הורידו אותנו בחיפה. ביקשתי לבוא לתל־אביב מתוך תקוה למצוא קשר עם יוצאי עיירתנו. ואכן, נתמלאה בקשתי והביאוני אל בית־העולים הנודע ברח' העלייה 49. התחלתי לחפש ולשאול על דולהינובאים. במקרה נתקלתי באיש סביבתנו מדוקשיץ או גלובוקי. הצגתי את עצמי כבת דולהינוב והוא אמר לי שמשפחת פאלנט מוכרת לו יפה. ביקשתיו להודיע להם, כי אני, רעייה ברונשטיין בת־עיירתם מצפה לראותם. לאחר מבול־הדמים וחורבן כה איום יקר לי כל אחד מיוצאי עיירתנו כמו אחים ובני משפחה... לא ניתן לי זמן רב לחכות: אימם של בית הפאלנטים באה ולקחה אותי אליהם - אל דבורה ורבקה. מיד גם הודיעו לדולהינובאים על בואי וביקשתי במיוחד להודיע להרצל. ראיתי חובה לעצמי להזיל דמעה יחד עימו על אובדן בני־משפחתו וביחוד על גורל אחותו וילדה שכה אהבם. בערב הופיעו כל יוצאי דולהינוב מתל־אביב וקירבתה; ביקשתי לקרוא לאסיפה כללית של כל בני העיירה למען אספר ואעלה את כל אשר עלה בגורלם של קהילתנו ובניה. כבר אז באותם הימים קדח בי הרצון לבל ייעקר מעולם־חיינו שם עיירתנו ושם כל הנספים בה. למען ידעו בנינו ונכדינו כל אשר עשה לנו עמלק העמלקים - בכור צוררינו אדולף היטלר ומרעיו הנאצים ימח שמם וזכר זיכרם לדראון עולם! כבר אז קראתי להנציח, לזכור ולא לשכוח!

משאלתי זו קיימת ומתבצעת כיום לאחר עבור ארבעים שנה.

במקום אפילוג

מאז דרכה רגלי על אדמת ארץ־ישראל ועד היום עברו שנים רבות – שנות דור. כיום אני מושרשת בארצי־מולדתי החדשה אשר אימצתיה לי כאמא־מולדת. רגעי אושרי שפקדוני ברדתי בחופיה לא עזבוני עד הלום. מעולם לא התאוננתי ולא קבלתי על מר גורלי. אף כי אין לומר, שכל אשר לי ניתן לי בקלות. ארוכה ורבת קשיים היתה הדרך. נאחזתי בכל בדל־עבודה כשלהי. החל ממשק־בית ועוד עבודות שונות ומשונות. לא בנקל התגברתי על רגשות נכר במולדת – דבר מובן וטבעי לכל עוקר מנוף־מכורה – לצמיחה וגידול בנוף וקרקע אחרים. אעפי״כ התהלכתי שמחה לכל צעד בהליכי השתרשותי. שיכורה הייתי ולא מיין. גברתי על קשיי יום יום ולא בכיתי. אולם לא עצרתי דמעתי ולא בלמתי את הבכי העולה בגרוני, בהגיע אלי הידיעות המרות על נפול יצחק גיטליץ ז״ל מהטרקטור ומותו ללא עת וכמו״כ בנפול חיים הירשל כץ במלחמת הקוממיות. רק אז נתתי דרור לדמעות, על ש״אוד מוצל מאש״ נשרף כליל על מזבח המדינה. תהילה וכבוד לזכרו!.

לא עברו ימים רבים ונישאתי לבעלי. זכיתי גם לחבוק בזרועותי את אימי. לאמצה אל לב ולכלכל את שיבתה בכבוד כיאות. גם אחי וגיסתי וצאצאיהם באו. כך המשכנו בטווי חיינו מחדש. אולם עברנו לא מת ולא חלף. רעיון הנצחתו הוסיף לנקר ולקדוח. ב־1951 ביקר בארץ לראשונה מאיר־אהרן אקמן, לו חבתי חוב לספר על דבריה האחרונים של אימו חנה הי״ד – וברכתה לי, למסור לו מפי דבר המסר האחרון שלה. סיפרתי לו את דבר רעיון ההנצחה הבוער והקודח בי, עודדתיו כי יסייע בכך. לא ארכו הימים וזכיתי לראות גם את שפרה אחותו ולמסור את דבר הברכה גם לה... לא הייתי בשום פנים ואופן יחידה הנושאת את רעיון ההנצחה. רבים וכן שלמים רצו בכך. אך רעיון זה לא בא להגשמתו שנים רבות, מחוסר אפשרות לבצעו בגלל סיבות שונות. עתה בשנתיים האחרונות נחלצנו כולנו – כל יוצאי עיירתנו לשני מפעלי הנצחה: מצבת־עד לקהילתנו בבית־הקברות ו״אש תמיד – יזכור לדולהינוב״, ספר־חיים לקהילתנו בת מאות בשנים. על כך אברך ואשא תודה והוקרה לכל בני הקהילה, החיים עימנו בארצנו ובתפוצות־תבל השוקדים על כך ועימהם – למאיר־אהרן אקמן שידו רבה לסייע לנו בשני המפעלים גם יחד.

מיכאל בן אביגדור (נתניה)

היבטים מבעד ל־40 שנה

בין דולהינוב לנתניה

על יקרים וקרובים ביותר שאינם עוד

על עיירתי דולהינוב בה נולדנו גם גדלנו ובילינו שנותינו היפות – שנות ילדות ונעורים של חלומות ומשאות־נפש – לא אתגעגע; אין בה חן ואין בה יופי (אולי גם לא היו). זכרונות בלבד נשארו וחיים עימנו. בנינו ונכדינו שיעיינו בספר אי פעם ויקראו גם שורות אלה, אין להם ולא כלום למקומות כמו ה"שולהויף" (חצר בית־הכנסת); "די חופה־ארטשאפט" (מישור החופה); "דעם רב'ס בארג" (ההר של הרב); "די בוימאלעך" (השדרות, שדרות הליבנה). כל אלה אין בכוחם לומר להם דבר. אולם לנו אמרו רבות; לנו שימשו אלה כמקום למשחקים, לטיולים ובילוי זמן ואתרים לחלום ולהינשא בכנפיהם, רק משום שלא זומנו לנו מקומות אחרים. מבחינה זו, ל"תולעת בצנון" דמינו.

אכן, בימי מלחמת העולם הראשונה נולדנו; בראשיתה ובמהלכיה וגם בסופה בשנים הראשונות לאחריה. העיירה היתה חרבה למחצה; עוני, עזובה והרס שררו בה. משפחות במספר ניכר טרם חזרו אליה, הקהילה היהודית הקטנה עוד לא הספיקה לשקם עצמה ולא כל שכן המשפחות כל אחת לעצמה ועול שיקום ביתה על ראשה! הכרח היה להתחיל מחדש בהחזרת החיים לעיירה. רבה וגדולה היתה המשימה ואנו ילדים תוהים ותועים גם מתלבטים ואובדים בכל אלה. אין ספק, דאגותיהם של הורינו היו לאין ספור. אך אז לא ידענו, לא הבינונו ולא כלום מכל אלה. נשלחנו איפוא ללמוד אלף־בית ב"חדר" וכך היה זה מוצא להורים ולנו, התחלה טובה פחות או יותר.

כמה וכמה "חדרים" כאלה היו לנו בעיירה; רק אחדים מהם נזכיר: הנה, למשל, ה"חדר" של משה־ישעיהו זיידקנופ, של ירוחם גינזבורג, ראובן קופילוביץ' וכמובן "חדרו" של ר' אידל דוקשיצקי ז"ל. כרבים מחברי הגעתי גם אני אל ר' אידל לאחר גלגולים מספר. אצלו למדו אז

גילאי שנתונים רבים וזה היה ה"שאור בעיסה" וגם צויין כטוב ב"חדרים". אחטא רבות, אם לא אקדיש לפחות מילים מספר כדי לתאר את דמותו של מורי ורבי זה. כל יהודי העיירה היו מזכירים את שמו ביראת־כבוד ומקדימים לו התואר רבי – בין אם פנו אליו ישירות בלשון נוכח ובין אם דיברו עליו בגוף שלישי – שלא בנוכחותו. אף אבי־מורי, אל נכון בוגר ממנו, היה פונה אליו בתואר ר' אידל וכן כולם. הכל כיבדוהו על חריפותו ובקיאותו הלמדנית ועל עמקות חכמת־החיים שבו. הדבר השני שציין אותו והבדיל את "חדרו" משאר ה"חדרים" התגלם בהבנתו ובתפיסתו את רוח הזמן. הוא לא הסתפק בהוראת אלף־בית, קריאה־כתיבה וקצת חומש כשאר המלמדים, אלא גם אירגן לימודי החשבון והוראת השפה השלטת אז, הפולנית. יתרה מזאת; עד מה היטיב ר' אידל להתהלך עם הבריות בכלל ועם תלמידיו בפרט ברוח הזמן, תעיד גם העובדה שהפך מ"מלמד" למורה. עם פתיחת ביה"ס העברי מיסודה של "תרבות" בעיירתנו, חיסל את ה"חדר" ונכנס כמורה מן המניין אל מוסד חינוכי זה, בו זכה להערצה וכבוד מצד תלמידים, מורים והורים כאחד.

על משפחתי, סביבתה ושורשיה

לא ידוע לי הרבה על משפחתי ושורשיה; בשעתו לא התעניינתי בכך הרבה וחבל! אך מי חכם וידע! אבי־מורי ר' אביגדור בן מיכאל ז"ל מוצאו מקורניץ, אח לשמונה אחיות שכולן פרט לאחת רייזל בסוונציאן, היגרו לאמריקה ועוד אח בברית־המועצות – עימו נפגשתי בשנת 1945 בוויטבסק ולא ידוע לי על גורלו לאחר מכן. על סבא וסבתא מצד אבא לא אדע הרבה. אמי־הורתי לאה בת יצחק אקמן מדולהינוב – אחות לשלושה אחים ואחות נוספת ושמותיהם: אליהו־הלל, ירמיהו, קופל וצביה (קראוט) – מעורה היתה מתמיד ככל בני־משפחתה בעיירתנו. בבית עימי היו אחי צבי שנשא לאשה את חיה־שרה לבית שרייבמן ולהם ארבעה ילדים: אליעזר, משה־יצחק, דויד ועוד בת – כמו"כ היו לי שתי אחיות: סוניה או שרה והשנייה מרים, מורה במקצועה, שתיהן רווקות. כל בני בית־אבי ניספו בשואה וכל שאספר עליהם, כצרור פרחים לדמויותיהם ולכל עולמם, שנכרת באכזריות רשע!

האם אשקוט לא אספר – ולו רק במקצת – על המידות הטובות ואהבת הבריות שאיפיינו את בני־משפחתי?

הנה דודי אליהו־הלל היה גר בדירה בת 3 חדרים; אחד מהם היקצה לאחותו – לדודתי צביה עם בנה דוב; חדר שני שימש לו ולאשתו ועוד

חדר הועיד לאורחים – לקבצנים ו"נצרכים" שירדו מנכסיהם וחיזרו על הפתחים בעיירתנו ובעיירות האיזור, בהתקיימם מנדבות. בנוסף ללינה ואיכסון היה מובן מאליו כי אכלו אצלו ארוחות־ערב ובוקר. בלי ספק היו בעיירתנו גם דירות מרווחות יותר וגם תנאים משופרים לאירוח וכלכלה. אולם דודי זה לא ויתר אף פעם על "הכנסת אורחים ומתן בסתר", על דברים אלה שבלב. מקול ליבו לא נסוג גם לאחר שהוא ואשתו אימצו להם את יהודה, את יודל לבן; יודל זה היה מסתדר כבר באופן כלשהו אך מקומו של האורח הנודד היה תמיד שמור ומוכן.

על דודי ירמיהו ודודתי רחל שוב אינני יודע ולא אדע הרבה; ידוע לי בלבד כי היתה קמצנית במידה גדושה ויתרה בכל הנוגע לצרכי ביתה. אולם משהגיע צורך לנדבה וגמ"ח – ידה נפתחה ברוחב לב והיענות על חשבון צרכי בעלה (הם היו ערירים). יום חמישי בשבוע, יום השוק בעיירתנו, היה יומה; מבוקר עד ערב היו פוקדים את ביתה הזקוקים וביקשו גמ"ח, כדי להשתכר בה למחיית השבוע או לפחות לשבת.

ואשר למשפחת הדוד קופל; הוא עצמו נפטר אמנם בדמי ימיו, אך זקני העיירה בשחר־נעורי הכירוהו וזכרוהו היטב כבר־אוריין ותלמיד־חכם. אשתו – דודתי חנה לבית סברדלין, ניחנה בטוב־לב נדיר אותו הורישה לבניה: דוב, מאיר־אהרון שנדד לארגנטינה, יוסף ולבת שפרה. פרט למאיר־אהרון החי בבואינוס־איירס ושפרה החיה עימנו בישראל, ברמת־גן – ניספו כולם. הדודה חנה שנתאלמנה בגיל צעיר ולה ארבעה ילדים, לא מנעה עצמה מלהמשיך במסורת היד הפתוחה למתן נדבה והושטת "עזרה בסתר". כך נהגה כל הימים עד הסוף המר והאכזר. ביתה השוכן במרכז העיירה ובקירבת בתי־הכנסת – המקום המיוחד להתכנסות העניים והאביונים הנודדים – שימש מעין בית־הארחה. הם פקדו את הבית בזה אחר זה; הן היה זה טבעי ביותר, הואיל והיא ניהלה מאפיה היה זה ברור ומובן, כי יקבלו אצלה לחם.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה באחד בספטמבר 1939 – כאשר מדינת פולין התבוססה בדמיה במשך שבועיים והגרמנים הציפו בקלגסיהם מעל למחצית שטחיה – ברחו מלודז' שני בחורים־יהודים, שיינמן ואיידלבוים (האחרון חי עימנו ונמצא ביד אליהו שבתל־אביב). שניהם מצאו מקום־מקלט בבית הצר של חנה ולא חלילה על מנת לקבל פרס. והרי בית הדודה לא היה מרווח כל צרכו. הן באותה דירה גר הבן דוב – הבן הבכור עם אשתו ליובה לבית מלמד ובנם קופל, הדודה עצמה ויוסף הבן הצעיר. אעפי"כ נמצא מקום גם לשני הפליטים הנידחים.

"הריהם פליטים וחובה לאכסנם ולארחם" – דברי חנה. עתה עלי לשוב מ"ביתי הראשון" אל "ביתי השני" – מבני המשפחה אל בית־הספר וקן תנועת הנוער וכל אשר מסביבם.

"הבית השני" ונופו האנושי

אכן בית שני וחממת־גידול והבשלה תרבותית; הזמן חלף, חלפו שנות הילדות והחל שחר־נעורים. במרוצת השנים – במחצית הראשונה של שנות העשרים – נוסד בעיירתנו ביה"ס העברי מיסודה של "תרבות". הוא קלט אל תוכו את מרבית הילדים ובני הנוער; דור הגילאים שלי היה הראשון, שספג אווירת בי"ס עברי ומתקדם ברוח הזמן ובהתאם לתכנים יהודיים־לאומיים, היינו לפי הציונות המעשית והיוצרת בארץ־ישראל.

במוסדנו החינוכי החדש היו לנו מורים טובים ומסורים; סיפרתי כבר לעיל על ר' אידל כמורה שזכה להערכה והוקרה כללית. אולם גם שאר המורים התמסרו בלב ונפש לחינוכנו. על אף הגיל והמעמד "ירדו" אל תלמידיהם והפכו חברים ומדריכים כגון: ז'אר, שפירא, חפץ, בוקסר ועוד. מורינו עודדו גם הקמת תנועות נוער כהמשך לבית־הספר. כך קמו תוך זמן קצר קן "השומר הצעיר", "החלוץ הצעיר" וה"שחר" – "בית"ר" בגלגול מאוחר יותר. דור המבוגרים מאיתנו ייסד את סניף "החלוץ" למגמותיו; קמו המפלגות "התאחדות" "ופועלי ציון" וגם "ציונים כלליים". בין היתר התארגן קומץ קטן של אנשי "בונד" ובשנים מאוחרות יותר קמו תאי־נוער קומוניסטי במחתרת – כתוצאה מחוסר אפשרויות לעלייה ושנות משבר בארץ ובתנועה הציונית – בסוף שנות העשרים ובראשית השלושים.

יש לזכור כי תנועות הנוער הציוניות עשו מעשה רב וגדול ביותר. הודות להן ניצלו מרבית הצעירים ובני־הנוער מציפורני ה"התבוללות האדומה", שרבים ומפתים היו קסמיה. האגדה המהלכת על "מדינת הפועלים והאיכרים בה ינונו חופש, שוויון ואחוות האדם" הצמיחה כנפיים ונוער חולם בעיירה קצוצת הכנפיים ושחוקת הפרנסה, השרוי בה ללא יעוד ותכלית לעתיד, יכול היה בנקל להתמכר לקסם מרחוק. רבים וכן רבים הלכו לאור "אגדה" זו ואבדו לנו ורק מקצתם חזרו בהם, "היכו על חטא" וביקשו סליחה על משוגת־ליבם. תנועות הנוער גם הפיצו השכלה, בדרך השתלמות עצמית וטיפחו צמאון לדעת. כלום אפשר להתעלם ולא לזכור את עיירתנו המוקפת כ"פרסה" ברצועת הגבול הרוסי הסגור והעויין? לא היה בה תיאטרון ולא קולנוע, גם מקלטי רדיו

לא היו אלא בודדים וספורים בלבד. והנה תנועות אלה בעזרת מורי ביה"ס העברי וכמה בוגרים בודדים נשאו על כתפיהם פעולות תרבות וחיי חברה תרבותיים. בצבירת פרוטה לפרוטה קמה ספרייה ובה ספרי יידיש לרוב ומקצתם עברית ומעט מעט ברוסית.

מכאן ואילך חלה ראשית ההתנגשות בין הנוער לבין דור המבוגרים וההורים. לא כל ההורים היטיבו להבין לבָ ילדיהם ומשאות הנפש שלהם. על אף העובדה הטבעית והמובנת, כי אכן רבות וגדולות הן דאגות ההורים לעתיד ילדיהם, הם לא עודדו את הבנים למעשים נחשוניים החורגים מהשיגרה ולא ראו את עתידם בעלייה. משום כך מנעו בעדם מלצעוד בדרך זו ואף הפריעו.

אכן, רבים וכן שלמים נרתעו ממרד בהוריהם; העדיפו ללכת בתלם, נשארו עימהם ואף נכרתו עימהם גם יחד. אהבת ההורים לבניהם והחלטיותם מחד גיסא – ומסירות הנפש של הבנים והקשר למשפחה ולא רק כניעתם למשמעת עיוורת מאידך גיסא, שיבשו כל הליכי מחשבה ושיפוט עצמי וברוב המקרים הפכו לרועץ בימי השואה. תמיד שאל צעיר את עצמו: כיצד ואיך אנטוש את הורי, אחי ואחיותי ואברח? במה טוב אני מהם, להציל את עצמי ולעוזבם לגורל? קשר עמוק זה והמסירות הרבה למשפחה מנעו מרבים לפרוץ אל היער ולהצטרף אל הפארטיזנים ולחפש דרכי הצלה.

ברם, אחטא לאמת אם לא אזכיר דברי הורים ומעשים – ולו גם של בודדים בלבד, בהם ניסו הורים לייעץ לבנים (ולא תמיד במועד הנכון) – כי ינטשו הכל ויברחו ליער להציל לפחות את עצמם ולא יתחשבו בגורל המשפחה. חובה עלי לספר על מקרים של עוז־נפש וגבורה שגילו המובלים להרג. חובה עלי להעלות ולפרט שמותיהם של כל אלה (לפי שאזכור עוד כיום), אשר סיכנו את חייהם כדי להציל עוד נפש אחת ועוד נפשות מספר.

על העזה ומסירות־נפש

תיארתי כבר לעיל את דמותה של דודתי חנה אקמן לבית סברדלין וסיפרתי כמו"כ במקצת על מעשיה. חייב אני לשוב ולהעלות עוד פרט חשוב מפי רבקה רעייתי. היה זה בחודשי הסתיו או בראשית החורף 1941; בעיירתנו שרר עוד שקט יחסי ואולי היתה זו דממה בטרם סערה, שקט בטרם טבח־דמים? יום אחד נתבשרו יהודי העיירה מפי איכר בן

כפר בקירבת פלשצניץ, כי מסתתרים אצלו שבעה יהודים מקורניץ,(*) פליטי "אקציה" גרמנית בעיירתם. מפה לאוזן הועברה מיד החלטה בין מספר משפחות בעיירה להביאם מהר אלינו וכך גם הודיעו לאיכר שלאחר ימים מספר הביאם בעגלה לביתה של דודתי חנה. ברור שניתן להם שם מזון ומקום־לינה ואפשרות לרחיצת כל הזוהמה שדבקה בהם וגם לבנים לגופם, וכל אלה בסכנת נפשות ממש; אילו נודע דבר הימצאם, היו המתארחים יחד עם משפחת המארחים וכל אשר לה צפויים להשמדה נחרצת.

זמן רב לא יכלו פליטים אלה להישאר בבית הדודה; הסכנה היתה חמורה ואף ה"יודנראט" לא רצה לרשום אותם אפילו כתושבים ארעיים בעיירה, אם מחמת הפחד ואם משום סיבה אחרת. לא היה איפוא מנוס אלא לשלוח שליח מיוחד לקורניץ ולהודיע עליהם. כעבור מספר ימים נשלחה משם עגלה, כדי להחזירם לביתם ולעיירתם. בזה לא תמו עוד מעשי נדיבות–ליבה של חנה. אולם אם בחנה ובביתה מדובר, הרי חובה עלי לספר גם על מעשהו הנועז מלא הגבורה ומסירות־נפש של בנה הצעיר יוסף. הדבר קרה בעת טבח הדמים באקציה הראשונה; הגרמנים המרצחים הוציאו מתוך השורות מספר אנשים בעלי־מקצוע נדרשים להם עוד לשם ניצולם, ואלה מיאנו להיפרד ממשפחותיהם ובחרו ללכת עימהם. ע"י הוצאתם משורות המובלים לטבח, ניצלו לפי שעה גם בני משפחותיהם. בין אלה שהוצאו היה גם יוסף אופה הלחם – בעל־מקצוע דרוש להם ביותר – ובאותם רגעי סכנה חמורה וגורלית, באה במרוצה אליו בתיה קלורין הצעירה ואמרה לו: "הן אשתך אני. לא תצילני?" הוא לא היסס ואף לא פלבל בעיניו, אף כי ידע בבירור מה פשר המעשה אותו הוא עומד לעשות. הדחף להציל ומסירות הנפש סילקו כל פיקפוק וכהרף־עין התייצב ואמר: "אכן, זו אשתי". היא שוחררה משורות המובלים להרג. אולם לאחר שהות קצרה נתגלתה ה"תרמית" עקב הלשנה. שוטר מהגרורים גילה את הדבר בפני איש "גסטאפו" ודין שניהם נחרץ לחיסול.

ודאי הוא כי לא הכל אזכור וכי לא הכל ידוע לי; הן לא הייתי בעיירה בימי הדמים. הן גורלי הטילני במרחביה של ברית־המועצות – בתוקף העובדה שנשביתי ע"י הסובייטים בראשית המלחמה ב–1939

* המספר מתכוון ודאי לטבח הדמים הראשון באותה עיירה – ביום שמחת־תורה תש"ב, ב–14 באוקטובר 1941. לא יתכן מאוחר יותר. ה"אקציה" השנייה בקורניץ התחוללה בין ה–15 ל–27 במארס 1942 – ימים מספר או יום יומיים לפני הטבח בדולהינוב.

מידי צבא פולין שנאלץ להילחם בשתי חזיתות – בגרמנים וברוסים.

כאשר החלו להגיע בשורות־איוב מעיירות הסביבה על הרג ושוד באש ובדמים – עד כדי חיסול ו"טיהור" כליל מיהודים – ואף בעיירתנו הורגשה אווירה של ערב־שחיטה, החלו יהודים לחפש מחבואים ומקומות־מסתור להציל עצמם מכליון נחרץ. ואכן, הוקמו כל מיני "מלונות", מחבואים ו"בונקרים" למיניהם, בבורות ובמרתפים, באורוות ובעליות־גג תוך "המצאת" דרכי בנייה מאולתרת ע"י דפנות כפולות וכו'. יהודי עיירתנו נתנסו כבר ב"אקציית" הדמים הראשונה. לא תמיד יכלו כל בני המשפחה להסתתר יחד בתוך מחבוא אחד; חלק מהם נאלץ להתחבא במקום אחר, מחוסר מקום או משום סיבה אחרת. כזאת קרה גם לרבקה מלמד (אשתי לימים לאחר מכן): היא היתה ב"בונקר" נפרד מבני־משפחתה. ה"בונקר", בו התחבאו כל בני־ביתה מלבדה היה בבית הרב גינזבורג, בו גרו בתוך הגיטו, בין ה"אקצייה" הראשונה לשנייה. בימי טבח הדמים השני שנתחולל וארך שלושה ימים ב–29 וב–30 באפריל והאחד במאי 1942 – נחשף ונתגלה אותו "בונקר" של בני־ביתה והוריה, דוב ומרים מלמד ואחותה איטקה וילדה הפעוט אליעזר (בטרם מלאו לו שנה) וכל שהיו בו. הם הוצאו ממנו והובלו אלי הרג. הם לא יכלו להרחיק ולהתחבא אי־שם ב"מלונה" אחרת; דוב אביה נפצע ברגלו מיריית רובה יום קודם לכן. כן לא ניתן לטלטל את התינוק לכל מחבוא – מחשש שמא ימשוך בכיו את המרצחים. כמו"כ לא רצו בשום פנים להיפרד ורק מתוך הכרח בלתי־נמנע, מפאת חוסר מקום, נפרדו מרבקה. כאשר הובילו אותם הרוצחים, פנתה מרים מלמד וקראה בקול רם לשכנתה בתיה פרסמן, שלא נלקחה עימהם משום שהיתה אשתו של שכנא קריינים מומחה נדרש, בזו הלשון:

"בתיה יקירתי! הנה רבקה שלנו איננה פה עימנו. מסרי לה בשמי את דברי האחרונים. בעומדי עתה פנים אל פנים עם מותנו על עברי פי חידלוננו, מבקשת אני בקשה אחרונה מבתי: שומה עליה לעשות כל אשר ביכלתה וגם מעבר לזה, כדי להציל את עצמה ולשרוד בחיים. לו רק היא לפחות, האחת ממשפחתנו תינצל, כדי להעלות זכר ולספר על כל שהיה ולדרוש חשבוֹן נקָם ושילם עד דור אחרון! לנו אין כבר לעזור עוד!".

על מגורשים ונידחים במרחבי ברית־המועצות

בהעלותי את זכרונותי הדוויים אינני רשאי לדלג על "תקריות"

עצובות ולא נעימות ביותר. אף כי טיפה אחת דלוחה וסרוחה די בה להבאיש ולהרעיל באר מים חיים, דומני כי אסור לי להחריש ולהעלים "תקריות" אלו.

לא נוכחתי בעיירה עת ארעו "תקריות" אלו, הייתי רחוק ממנה מרחק רב. אולם הדים הגיעו אלי: כאשר נכללה עיירתנו בתחומי השלטון הסובייטי, ראו ה"חברים" מתאי המחתרת (בימי השלטון הפולני) את עצמם כ"בעלי השמחה" העיקריים וכשותפים בשלטון. הם התגייסו לעזרתו, מי מתוך אמונה עיוורת ונאמנות מסורה לאין קץ לרעיון ומי מתוך פניות של חשבון אישי ליהנות מצרות הזולת. נמצאו יהודים "אוכלי קורצא" שלחשו באוזני "האפאראטצ'יקים" ממנגנון השלטון החדש, כי "אלה ואלה" מתנגדיו הם ואויביו, "ציונים הם ובורגנים..." וכו'. די היה בכך לגרום ל"גירושים" ולהרחקתם של "אלמנטים בלתי־פרודוקטיביים" אלו לשם "חינוכם מחדש". הן אותו פונקציונר קומוניסטי – לא־יהודי ואפילו יהודי הבא ממינסק לא יכול היה לדעת מי ומי הם "המסוכנים" למשטר החדש בעיירה. "אוכלי קורצא" אלה טרחו איפוא לתארם כפי שרצוי היה לשלטון החדש או כפי שהאמינו מתוך "מסירותם לאידיאל המתגשם" כי בכך עוזרים הם... אפשר שפעל גם "חוש הריח" שמעתה ואילך יוכלו הם ליהנות מתנאי־חיים "משופרים" יותר. ואכן, כאשר הגלו הסובייטים את משפחת מאכס־מנדל חפץ הרוקח ומשפחת פורמן עם אשתו שפרה אקמן וילדם הקטן מאיר וזליג חודשביץ' ועוד, לא התביישו אחדים לרוץ וליהנות מהנותר להפקר בבתיהם...

מגורשים אלה ל"חינוך מחדש" היו רק ראשונים בכך; למעשה היו גם מועמדים נוספים "מסוכנים" למשטר וביניהם גם הירשל אחי ומשפחתו שהוכנסו לרשימות... אין ספק שהיו מגורשים גם הם "לרצות חטאיהם" אי־שם במרחביה הקפואים של בריה"מ ואולי גם היו ניצולים מכליון חרוץ בעיירה, אלמלי מיתקפת הפתע של הגרמנים ב–22 ליוני 1941. מי חכם וידע? לא אפטור עצמי איפוא מלהזכיר את כל אלה ש"חטאו" וגורשו למרחקים. הזכרתי כבר לעיל את שורשיה של שפרה אקמן – בת דודתי חנה ואשתו של אברהם פורמן ז"ל. היא לא רחקה מהם וממסורת מעשיהם. באישון לילה נלקח אברהם לבית־הכלא בווילייקה; מיד הובהלה שפרה ובנם הפעוט מאיר והוטענו ברכבת השילוחים. כך הופרדו מבעל ואב עד לפגישתם בארצנו, לאחר תלאות ומרורות אין סוף. כך היא הופקרה עם בנה הפעוט לגורל של רעב ומחסור ולכפור המקפיא. גורלו של אברהם בעלה היה שונה; עם פרוץ המלחמה נותקו בריחי

בית־הסוהר בווילייקה. אנשי הנקוו"ד ברחו ואף אסיריהם התפזרו לכל רוח. אברהם הרחיק גם הוא בשטחיה הנרחבים של ברית־המועצות אולם לא זכה לפגוש את אשתו ובנו. כאשר נתארגן צבא אנדרס הפולני ברוסיה, מיהר להתגייס אליו וכך הגיע לארצנו ב־1943 והתאחד עימהם בהגיעם ארצה עם מוחזרי "אכסודוס" באוקטובר 1948.לצערי ולצערם של ידידיו ומכריו בארץ, לא מינה לו גורלו להיות זמן רב עם משפחתו וליהנות מחיי חופש במולדת המתחדשת. התקף־לב פתאומי שם קץ לחייו בביתו ברמת־גן והוא בן 46 בלבד. יהא זכרו ברוך!

כך גורשו מנדל חפץ ומשפחתו; על "חטא כבד" נענשו. ראש המשפחה מנדל תרם בקביעות לקרן היסוד ולקרן הקיימת וכמו"כ ל"בני־ברית" ול"תרבות". "חטאו" היחיד של זליג חודשביץ' היה בכך, שאהב להתלבש במדי "בית"ר" - "פשע מסוכן" כלפי המשטר! יחד עם כל אלה שהזכרתי הוגלו גם מספר משפחות פולניות "מסוכנות" למשטר הסובייטי.

אכן, גורל ותהפוכותיו... המגורשים שנשלחו לכפור על "אשם וחטא" שעוללו, ניצלו מגורל מר ואכזר להישמד בדם ואש מתחת לרקיע ע"י אויבי האדם. אם כי חלק מהם לא עמדו בעינויי רעב ומחסור ולא עצרו כוח בפני קרת הכפור המקפיאה והמחלות. רק אלה שעמדו בכול ניצלו.

הדים מ"המבול" של דם ואש

אי־שם בצפונה של הוולגה בין קויבישב לצ'קאלוב שוכנת העיר סורוצ'ינסק בת כ־30,000 תושבים, אליה הוטלתי ע"י הגורל בשנות מלחמת העולם השנייה - כמו מאות משפחות של פליטים מרחבי ברית־המועצות. בין פליטים ונידחים הגיעו לאותה העיירה גם שפרה גורדון ובדנה אחותה מדולהינוב. הגעתי שם יחד עם חברי חיים ועוד ידיד - סיומה זאבלוצקי מאוסטרין, באיזור גרודנה. שכרנו חדר במשותף וכל אחד מאיתנו הסתדר בעבודה.

רחוקים היינו מכל אשר נעשה והתחולל בשטחי הכיבוש ע"י הקלגסים הנאצים; לא ידענו ולא כלום על מבול האש והדמים שהציף את סביבתנו ועיירתנו בתוכה. מידיעות פה ושם שהגיעו אלינו לא יכולנו להסיק מושג ברור. והנה פתאום בערב אחד - ואינני זוכר אם היה זה בדצמבר 1942 או במחצית ינואר 1943 - התדפקה על דלתנו שפרה גורדון תוך בכי מר ויללות בלתי־פוסקות: אבוי לנו ואללי! כל

משפחותינו אינן עוד... כולם נהרגו בטבח הדמים ואין יודע מי שרד! כמה וכמה פליטים שניצלו מצויים ברכבת המפונים בתחנה... עוד בטרם הספיקה לסיים דבריה, רצנו כבר לעבר תחנת־הרכבת; הספקתי לחטוף עוד מהמזווה שתי כיכרות לחם גדולות בטרם צאתי. את הרכבת אמנם לא השגנו כבר; היא זזה לדרכה. מספר משפחות ירדו מקרונותיה ושהו בתחנה, בלי דעת אל מה ולאן לשים פניהם. פגשנו שם את זונדל ובתו וחתנו (כיום בת"א) עם שני ילדים; את רחל דימנטשטיין לבית חדש, לייבה חבלין ומשפחתו, משפחת גבריאל וחיים־הירשל כץ. על אף מצוקת הדיור הגדולה והקשיים להסתדר בעבודה – הן היתה סורוצ'ינסק מלאה פליטים – ראינו חובה גדולה לדאוג להם, לקחתם מבית־הנתיבות ולסדרם בדרך כלשהי בבתים וכמו"כ לסייע להם בכל דרך, לפחות בימים הראשונים. הם כמובן סיפרו לנו מכל אשר נתרחש ורק עתה תפסנו, מה גדולים האסון והשבר שפקדו את כולנו. שמענו גם מהם מי ומי נשארו ברכבת שהמשיכה בדרכה. ידענו עתה, כי בקרונות יושבים עוד רייזל וחנה – אמו ואשתו של רעי וידידי חיים, אחותו רעיה או ראשקה, יוסף־בנימין גיסו ואחיה של חנה, משפחת פולה סוסנסקי, פייגל וחסיה, רייזל ולאה, כיום מורה המתגוררת ברמת־גן, זליג ורעיה דוקשיצקי, איטה־רישה, חיה ופייגל קצוביץ'.

למשמע בשורות־איוב אלה היינו נדהמים והמומים. ראינו אותם כעצמנו ובשרנו וחייבנו את עצמנו לסייע בכל אשר נוכל למשפחות שירדו בסורוצ'ינסק. רעי חיים לא איבד את עשתונותיו ועוד באותו לילה אץ לסדר לו "צו תנועה" – "קומאנדירובקה" – כדי לרדוף ולהשיג את הרכבת, בה נסעו יקיריו ומכריו בדרך לטאשקנט, בירת הריפובליקה האוזבקיסטאנית. אין לתאר את הקורות אותו בדרך ומי שלא התנסה בימים ההם בנסיעות לא ידע אף במעט מן המעט תלאות מה הן. אבל בסופו של דבר השיג חיים את רכבת הפליטים בצ'מקנט – במרחק 1500 קילומטר ממקום שהותנו והודות למרצו ורצונו העזים גבר על כל הקשיים והביא את יקיריו אל המנוחה היחסית! עתה היינו כולנו משפחה אחת והתחלקנו בכל אשר היה לנו ועימנו. בדרך כלל ניתן לציין, כי מצבנו הכללי היה לא רע ובמובן היחסי טוב למדי. במיוחד שקדנו לטפל בחיים־הירשל כץ; הוא הגיע אלינו בודד וערירי ובמצב גופני מאוד ירוד. לקחנוהו אל דירתנו לאחר ששרפנו כל אשר היה עליו ובמשך שלושה ימים הקפדנו לשמור על מנות־מזון מצומצמות עבורו – לבל יאכל יותר מדי ולא יכביד על מעיו וקיבתו המדולדלים מרעב ממושך.

קל לומר זאת כיום: "שרפנו כל אשר עליו". ארבע מילים בלבד ותו

לא. אך מה רבה ומכריעה חשיבות הפעולה שנתגלמה בהן! זאת יוכל להבין רק מי שהיה באותם תנאים ובמעמד זה. בעקבות המסע הארוך והטלטולים בדרכים, ללא תנאי תברואה מינימאליים וללא אפשרות כלשהי להמיר הבלואים והסמרטוטים, שורצי "הזחלים הקטנים" שאכלו בכל פה בגופות המורעבים, פרצו מחלות ובעיקר מגיפת טיפוס הבטן. כך קרה גם לאנשי עיירתנו לאחר הגיעם לסוף מסעם. כאן עלי להעלות על נס ולציין את גודל־הנפש וההיחלצות למופת של ראובן קטן (ראובן נחמקעס). כל בני עיירתנו הכירוהו ודאי אולם רק למעטים ידועים טוב־ליבו ויושרו. כולנו היכרנוהו יפה בצר לנו, כי רק במבחן כזה ניתן לעמוד על טיבו של בן־אדם ולהכירו. בפרק הזמן בו מדובר התגורר ראובן זה בכפר רוסי "בסביבה". אכן, שם ובתנאים ההם גם מרחק 60–80 קילומטר לסביבה הקרובה ייחשב – "לא הרחק מסורוצ׳ינסק". ראובן בא אלינו ולקח את חיים־הירשל לכפרו. שם עזר לו להסתדר ואף טיפל בו במסירות משך כל התקופה עד לצאתו מתחומי ברית־המועצות.

קריאות להצלה מ"ערבת הרעב"

יום אחד הגיעני מכתב של רייזל ולאה וכול־כולו קריאות לעזרה כדי להצילן ממצבן הנואש. השורות המעטות שנכתבו העידו ברורות, עד מה החמירו תנאי חייהן. רעי וידידי חיים סיפר, כי לאחר שהוציא מהרכבת בצ׳מקנט את אשתו, אמו, אחותו וגיסו, המשיכה הרכבת בדרכה, כיוון שלא מצאו מקום לאכסן את הפליטים. סוף המסע הגיע ל"ערבת־הרעב" – ערבה צחיחה, שוממה ונידחה ששימשה בעבר מקלט לפושעים ועבריינים. המרחק לשם ממקום מושבנו בסורוצ׳ינסק היה כ–2500 קילומטר וכולנו חשבנו לתומנו כי עזרה כספית מצידנו עשויה להועיל ולעזור. ברם, מכתב התשובה, בו ניתן תיאור מלא של המקום ותנאיו וסכנות מגיפת טיפוס הבטן, העמידנו על העובדה, שלא די בעזרה כספית. החלטתי איפוא להיחלץ ולעשות יותר למענן, להעבירן אלינו משם ולעזור להן ככל האפשר. סידרתי לי "צו תנועה", כלומר רשיון לנוע, כיוון שבלי זה לא ניתן לעשות אף צעד בדרכים ולא כל שכן להשיג כרטיס לרכבת. לקחתי עימי מזון רב וגם סכום כסף נכבד ובעיקר – הכינותי גם שתי תעודות לרייזל ולאה האמורות להגיע אלינו, כדי שתוכלנה להסתדר בעבודה. עד סמרקנד עברה הנסיעה טוב יחסית, על אף המרחק של 2300 קילומטר. 200 קילומטר שנותרו עשיתי על גבי גמלים וחמורים, בעגלות וברגל. אכן, כשהגעתי למקום ראיתי ונוכחתי

לדעת כי המצב חמור בהרבה מכפי שתיארנו לנו. שם המקום – כשמו כן הוא; "ערבת הרעב" וכולו הומה פליטים ומפונים יהודים ולא יהודים המשוועים לעזרה. אולם אודה ולא אבוש; עניין היה לי להגיש סיוע ולעזור לבני עיירתנו. במקום מצאתי את משפחתה של פולה ס. ומ. א. – עם משפחתו; את ק. וא., איטה־רישה ופייגל. ב"כפר" שני – לא אדע אליבא דאמת אם לכנותו כפר (למעשה היה זה ריכוז של כמה ביקתות־עפר "זיימליאנקות") – מצאתי את זליג דוקשיצקי ורעיה אשתו, את צפורה וחסיה, לאה ורייזל. כולם עסקו בעבודות דחק. הוצגתי בפני המשגיח עליהם כאורח ממוסקבה. הוא קידמני בכבוד ונענה לבקשתי ולמתנתי ושיחררם מהמשך עבודתם באותו יום.

נתייחדתי לשיחה עם זליג ושמחתי על כך: ראיתי בזה פיצוי על כי לא תפסתי אותו בתחנת סורוצ'ינסק, עת עברה שם הרכבת. הקורא רשימה זאת ימחל לי על סטייתי לרגע ממהלך סיפורי. הן זליג או יהושוע – בנו של מורנו הנערץ והדגול ר' אידל ז"ל – היה חברי משנות ילדותי וראשית נעורי. חברי היה ל"חדר" ולכיתת בית־הספר; כל המשפחה ינקה מגדולתו של האב הגדול והמכובד בפי כול. שבעה ילדים הוליד ר' אידל: אברהם, זלטה, יוסף, יעקב, זליג־יהושוע, רוזה ומרדכי. זליג וגורלו! בשנת 1937 עלה ארצה והסתדר כמורה בעיר העברית הראשונה, בתל־אביב וגם גר בה. ב–1939 יצא לדולהינוב לשאת את אהובתו רעיה שולמן (ראשקע) ולחזור ארצה. פלישת הפתע הגרמנית לפולין על סף נסיעתם ממש שמה קץ לרצונם ומאווייהם ובשום פנים לא יכלו לעזוב את גבולות המדינה. הם נשארו בעיירה ויחד עם כל בני הקהילה עברו כל מדורי גיהינום, עלילות והתנכלויות, "אקציות" דמים וגיטו – עד לבריחתם אל היער בו זכו לצל־קורה של יחידת פארטיזנים ומפקדה הדגול ללא רבב של אנטישמיות – איוון מאטווייביץ' טימצ'וק. אכן, פעלו בסביבתנו מפקדים אחדים שנטו חסד ליהודים ניצולי השחיטות, אבל הוא, הדגול הנערץ מכולם.

רבות פעמו לבבותינו באותה שיחה; פתאום מצאנו את עצמנו רחוקים כבר כעשרה קילומטרים ממקום שבתם. אין זאת אלא שבערבה מיטשטשים כנראה המרחקים. מילותיו הראשונות בשיחתנו ועליהן חזר לא פעם: "פה תהיה קבורתי – קבורתנו. מכאן לא נצא עוד! הנה נושכה רעיה שלי ע"י כלב שוטה והיא מסרבת לפנות לרופא לקבל טיפול – מתוך מחשבה תחילה ותקווה פועמת שהרעלת דם תפגע בה. היא תמות ותיגאל מהמצב הקודר והאפל ללא מוצא..." רבות עמלתי לשדלו כי ירפה ממארת מרתו השחורה שדבקה בו. אך הוא באחת, לא האמין. אכן, ידע

הלב את אשר ניבא; אף כי יצא מהמקום יחד עימי ושהה עימנו בסורוצ'ינסק, אף כי עבר את כל שנות המלחמה ובסופה חזר והגיע לווילנא – לא זכה לחזור עם רעייתו ארצה. שם נפטר וגם נקבר. שלום לעפרו של חבר ורע משנות שחרות ועלומים. תשמשנה שורות אלו בחינת חסד אחרון וצרור פרחים לזכרו.

אשוב עתה להמשך סיפורי. לאחר שובי עם זליג ל"אהלם", שלמעשה חציו היה חפור באדמה וחציו על הקרקע, השמיעו כל הנוכחים עימי דברים לא פחות מדאיגים וקודרים. משהו מאפיין ביותר; בהיעדרי החליטו הכל תוך התייעצות קצרה לוותר על ארוחת־הבוקר ולבשל במקומה מרק סמיך יותר לכבוד האורח, לכבודי משמע. כשהוצאתי חמאה מהמזונות אשר הבאתי, פחדו כולם לנגוע בה מחשש שמא יקלקלו קיבתם. עד כדי כך היו מורעבים וחסרים דברי מזון בסיסיים... אותו ליל לא עצמתי עין. כל שראיתי ושמעתי מהם הדריך את מנוחתי והטרידני ביותר. שמעתי את בכיה המר של רעיה וקלטתי היטב את אנחותיהם המיואשות של האחרים. לכך נוספה עוד "הכנסת אורחים" מיוחדת במינה מצד זוחלים על ארבע ושש... מוחי "עבד קילומטרים" ללא הרף. ידעתי שלא אוכל לזוז מכאן אם לא אקח עימי גם את זליג ורעיה; היתה זו חובתי וכך החלטתי לעשות. ברור היה לי וידוע היטב, שגם בני העיירה הנותרים בערבת הרעב זקוקים לעזרה וכולם חברים, ידידים ומכרים. אולם קצרה ידי לעשות לרווחתם. הן נסעתי לעזור לשני אנשים בלבד והנה אני מטפל בארבעה; הסתפקתי במתן כתובות. הגיעה שעת הפרידה ועמדנו לצאת לדרך. על סף היציאה ממש וברגע האחרון פרצה איטה בבקשה תוך בכי שלא אעזבנה במקום לאנחות. הואיל והיא ערירית לא תקשה עלי בהרבה בהגיעה למקומנו. גם לכך הסכמתי, נכנעתי להפצרותיה על אף ידיעתי מה רבים וחמורים קשיי הדרך העומדים בפנינו. אעפי"כ לא תיארתי לעצמי מה יעבור עלינו... אף היום – ממרחק של 40 שנה, קשה לי לספר על תלאות דרכנו ולהאמין שאמנם עברנו כה הרבה. ללא תעודות־זהות אישיות וללא רשיונות נסיעה, בלי כסף ומזון...

חיינו זרמו בכל התנאים

ימים מספר לאחר שובנו החלו העניינים להסתדר; לאט לאט נמצא גם מקום לכל שבאו עימי. איטה הסתדרה בחדרן של שפרה ובדנה גורדון ואף החלה לעסוק בעבודה כלשהי. גם רייזל ולאה הסתדרו בינתיים

ארעית. דאגתי לסידור עבור זליג ורעיה ומצאתי מקום עבורם ב"סובחוז" על יד סורוצ'ינסק. הם השתכנו שם והחלו לעבוד, אולם לזמן קצר בלבד. בשל סיבות שונות שלא אעמוד עליהן עתה, עברו לגורייב על הים הכספי. שם ניתנה להם אפשרות לעבוד וגם ללמוד. אף סידור זה השגתי להם, הודות למאמצים וקשרים שקשרתי עם מוסדות ציבור וממשל. בדרכם למקום עבודתם החדש בגורייב נסעתי לצ'קאלוב (אורנבורג בעבר) כדי להיפרד מהם וזאת היתה כבר פגישתנו האחרונה; דרכינו נפרדו מאז ולא ראיתי עוד את ידידי וחברי זליג ז"ל. רק זאת אדע; הוא נפטר בווילנא ורעיה עם שני ילדיהם נשארה שם. אנחנו המשכנו בחיינו לפי התנאים הנתונים בזמן ובמקום.

כעבור זמן קצר הגיעו אלינו פייגל ובתה חסיה עם ל. א. מ"ערבת הרעב". קיבלנו אותן ועזרנו להן במיטב יכולתנו. במלה "עזרנו" הנני מתכוון גם לכל המשפחות שעימנו; תמיד היו משפחות אלה מוכנות לעזור לזולת. חיינו יחד כמשפחה אחת. רייזל ז"ל, אמו של חיים, היתה מסורה ונהגה כאם לכולנו. אף כיום ממרחק של 40 שנה אזכור חמימותה וטוב־ליבה – אותה, שבתותיה וחגיה. אזכור לילות־שבת עת הדליקה נרות ושמרה שבת ואנו על ידה. אזכור מטעמי ומעדני שבת שהכינה בטוב טעם ובחיוך אמהי. האם ניתן לשכוח את ליל הסדר שערכנו בתנאים ההם? אפינו מצות ועוד. גם יום־כיפורים ערכנו, כינסנו "מניין" לתפילה בציבור, והכל לפי הנוסח המקובל. כל אלה עשויים להיחשב כזוטות; אולם באותם ימים ובאותם תנאים, בהיותנו רחוקים ותלושים, היו מעשים אלה בעלי חשיבות רבה. מסורת זו נשמרה תמיד ע"י רייזל; אף כשלא גרתי כבר יחד עימהם. אינני זוכר אפילו מקרה אחד, בו לא ישבו מסובים לשולחן־שבת וחג שלושה או ארבעה אורחים נוספים – חברים אשר ערגו והשתוקקו גם הם ליהנות ולו במקצת מבית חם. תמיד מקובל היה על רייזל הכלל: מי שבא ברוך הוא ותמיד יש לו מקום. בל יהא דבר זה קל בעינינו; על אף גילה ותלאותיה וכל אשר עבר עליה, לא התאוננה מעולם על עומס־יתר בטירחותיה. פרט לאמצעים הכספיים, עשתה הכל בעצם ידיה; טרחה בקניות ובהכנות, אפתה ובישלה. מי יודע אם לא בזכות כל אלה עמד לה כוחה להמשיך ולעבור עוד מרחקים ודרכים רבים, עד הגיעה הלום – לארץ אבות. כאן – עם בניה בארצנו ובינינו, בשיבה טובה, מוקפת בהערצה ובכבוד מצד כל ניצולי עיירתנו – הלכה לעולמה ברמת־גן. יהא זכרה ברוך!

בשנת 1945 הגעתי לעיירתי החרבה וההרוסה ושהיתי בה ימים מספר בלבד. קשה היה לי לראות כי כל אבן וכל קיר ששרד מגואל בדם יקירינו הקרוש ובכל מגרש פנוי וריק מתגוללות עצמות. עצמות קדושינו! בו בזמן מהלכים חפשיים ללא מעצור כל עוזרי הנאצים וגרוריהם – הן כאלה שרצחו בפועל והן כל אלה אשר החרישו ונהנו מהביזה בלבד. אש־נקמות יקדה בי, אך קצרה ידי מעשות דבר, כיצד תנקום ואיך? בגרוגרתו של מי תאחז? הן כולם – כל נוצרי העיירה הפולנים והביאלורוסים – ידיהם דמים מלאו! אף השלטון ואנשיו וממסדיו העדיפו מטעמי מדיניות אותם, את שונאיהם הארסיים מאתמול, על קומץ היהודים ששרד ולמעשה מנעו מעשי נקם. בלב שבור ודואב עזבתי את עיירת־גידולי ובאתי לווילנא.

ברם, החיים דורשים את שלהם. הייתי בגיל שלא טוב לאדם להלך ערירי... יש לבנות בית חם ולהקים משפחה. הגורל זימן לי את בת עיירתנו רעייתי רבקה לבית מלמד, שאף היא ניצלה ושרדה מימי הדמים. נשאתי אותה לאשה והיא בלהט־ליבה, במוחה המפוכח והצלול וברצון הברזל שלה, הקימה את קיננו המשפחתי החם. הסתדרתי במשרת עובד־מדינה בכיר במשרד ההסקה של החבל, כבעל ידע בענף העץ ובעסקי יער. הן היה זה מעין מקצוע של משפחתי; אבי ז"ל היה ותיק ומעורה בכך (אף אני עבדתי עימו בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, ביערותיה של סביבת וילנא). עתה היו חיינו שקטים ואף מבוססים חומרית למדי, לא הסתגרנו בבדידות ונתק גלוי כנהוג בבתים של פקידים סובייטיים רמי־מעלה. שאפנו לחיי חברה ולגיבוש חיים יהודיים במידת האפשר. עד מהרה הפך ביתנו למקום־מיפגש לכל מכרינו בווילנא ואף לבאים אליה לרגל עיסקיהם מהעיירות הסמוכות, כמו אושמיאנה, גלובוקי, קורניץ, דוקשיץ וכו'.

כך הכרנו במחצית שנת 1945 איש צעיר בשם פאבליק מבאי ביתנו; הוא הציג את עצמו לפנינו כמשוחרר מהצבא, רווק המחפש דרך להסתדר. קירבנוהו אלינו ואף אירחנוהו בחמימות אם כי לא ידענו מה טיבו. צנוע היה ומסוגר ועם זה טוב־לב והכרת־פניו העידה עליו כאדם מוטרד, על כן רצינו להקל עליו את מצוקתו שלא ידענו עליה ולא כלום. אף הוא כנראה מאוד אבה להכירנו מקרוב; התוודותו לא איחרה לבוא, היה זה מעין "וידוי" אישי לאחר שנפתח סגור־ליבו ערב אחד. ואז גילה לנו שהוא נמנה על בוגרי "השומר הצעיר" בריגה, לטביה. מטרתו ומטרת חבריו לעלות ארצה בכל הדרכים ובכל התנאים.

כך נרתמנו רבקה ואנוכי במסירות רבה לעבודת ה"בריחה"; שוב ניתנו לחיינו טעם, יעד ותכנים חדשים. יש לציין כי תנאי חיינו ונסיבותיהם הנוחות למדי איפשרו לי לפעול למימוש מטרה זו פרק זמן ממושך, מבלי להיחשף לעין לא רצויה. הן הייתי עובד בכיר ללא דופי בהיארארכיה של מדינת הסובייטים וביתי מהימן ו"כשר היה למהדרין". היו לי מספר מכרים שיכולתי לסמוך עליהם ללא פקפוקים. כסף מעט היה לי ויכולתי לממן קצת פעולות אחדות. אבל רק בזמן הראשון נתבעתי לכך; בשלבים מאוחרים יותר הגיעו כספים ממקורות אחרים ולא ביקשו עוד ממני.

רבקה'לה עבדה עימי; היא היתה "הרוח החיה באופנים", המוציאה ומביאה ודאגה לכל הדרוש. לעיתים קרובות מילאה גם שליחויות שונות עבורנו, בווילנא וגם מחוצה לה. אפילו לריגה הגיעה.

משימתנו היתה ענפה ומסובכת ודרושה היתה הקפדה גם בפרטים ופריטים קטנים ביותר; היינו צריכים להמציא תעודות־זהות ודרכונים בעלי שמות פולניים כשרים ללא חשד כלשהו. חייבים היינו לדאוג למסמכי־הגירה לשם ריפאטריאציה וכמו"כ היינו צריכים להסדיר ימי שהות בווילנא או במקום אחר, בדרך הנראית כשרה למדי עבור יחידים ומשפחות. כאן הופיעו בעיות אין ספור: היו משפחות שאיחדנו אותן לצורך המשימה ולפי התעודות, והנה צפו פתאום קשיים על רקע זה או אחר, בעיות "בינו לבינה" וכו'. היינו צריכים ליישב ניגודים, להשלים או להפריד ולפעמים אף לזרז את היציאה מעבר לגבול. מובן שהוטל עלינו לדאוג למקומות בקרונות הרכבת ולרשיונות־נסיעה (קומאנדירובקות), בתוך לטביה וליטא וכמובן גם בווילנא.

תוך סיכויים וסיכונים

משנרתמת למשימת־קודש הינך ממשיך בה, על אף פגעים וסכנות בדרכך; תמיד תחשוב, כי לא השלמת ולא הגעת לסוף וכי עליך ועל הממשיכים עימך הוטלה המלאכה לגמור... ציינתי לעיל שהמשימה קיפלה בתוכה פעולות רבות וכל אחת מהפעולות היתה כרוכה בסיכון רב האומר: עשר או חמש־עשרה שנה משנות חייך יוטל עליך לבלות במאסר ובעבודת־כפיה – בסיביר או ב"גולאג" כלשהו.

כפי שהזכרתי כבר לעיל מומנו פעולותינו בזמן הראשון ממקורות עצמיים שלי בעיקר. אולם כאשר גברו הצרכים פנו העוסקים במלאכה

לוורשא. אותה שעה ישב בה שרגא נצר מטעם "המוסד לעליה ב'" והוא שכיוון גם את דרכי ה"בריחה". מיד הריץ אלינו בדרכים משלו שני אנשים וכספים רבים במזוודותיהם הכבדות. אלה היו שבח ורבינוביץ'. כאן חשוב לי לציין שפאבליק שותפנו וידידנו הביא אלינו גם את חברו ושותפו לעבודת ה"בריחה", את יעקב ינקלביץ' – בן לאחת המשפחות הידועות והנכבדות ביותר בריגה.

שבח ורבינוביץ' ששוגרו אלינו מוורשא היו גם הם עובדי ה"מוסד" וה"בריחה". בואם אלינו לפתע עורר בנו חששות ופחדים, הואיל ולא ידענו דבר עליהם. יום אחד לעת־ערב צלצל הפעמון בדלתנו; פתחתיה ולפני עמד בחור צעיר, נבוך ומבוהל ומזוודה כבדה בידו. בקושי גמגם: האם זוהי דירת מיליק ורבקה? דבר לי אל פאבליק. עמדתי מהסס ולא ידעתי אם להכניסו פנימה או להשאירו בחוץ? לאחר שהות קלה הכנסנוהו פנימה אבל המבוכה לא פגה. התחילו השאלות: מי אתה? מאין באת ולשם מה? איך הגעת אלינו? זה הוסיף למבוכתו והוא מבוהל ומחריש... אף אנו נבוכים ולא יודעים מה. לבסוף נעשתה הכרה; הלשון הותרה ממעצוריה, השיחה קולחת ומטרת בואו ידועה כבר. עוד זה מדבר, מצלצל הפעמון בשנית (וטרם עברו כ–15 דקות). שוב עומד בחור עם מזוודה לא קלה וגם הוא נבוך ומבוהל. שוב חוזרת פרשת ההיסוסים והגמגומים; מוחי עובד ו"בולע קילומטרים"... מחשבות בהמון רודפות זו את זו: אולי זה פתיון? מלכודת? ואולי מלשין? באין ברירה מכניסים אותו לחדר נפרד לתהות מיהו ומהו. לאחר הידברות קצרה וחקירה כלשהי, מתברר לנו שוב כי גם הוא מאנשינו ופועל למען אותה מטרה. שבח ורבינוביץ' ופעלתנותם השקדנית, מה רבה היתה מסירותם! שניהם עימנו גם כיום (שבח בהרצליה ורבינוביץ' – עובד "צים" בזמנו לאחר בואו ארצה – לא ידוע לי מה מעשיו כיום ואין לי קשרים עימו). הנה מתברר לנו לפתע כי רבינוביץ' הוא יליד קובנה ומאוד מתקבל על הדעת, שיחקור וידרוש ואף יסע לברר מה עם משפחתו.

על אף הסיכונים הכרוכים בכך נסע; באחד מבתי־החולים בעיר במחלקת היולדות מצא את אשתו. היא ילדה לו בן ולשמחתו אין גבול. על אף הסכנה הוא מאריך את שהותו בעיר וחוזר אלינו באיחור של יומיים. ברור שגם שבח נשאר ומצפה לו כדי לשוב לוורשא. שוב טורדת השאלה: מה לעשות וכיצד "להיפטר" מהם, לטובתם ולטובתנו? רכבות אין ומכוניות לשכור חוששים אנו, לאחר שנכשלנו פעם בכך. בלית ברירה החלטתי לנצל את קשרי הטובים בשדה־התעופה; שכרתי מטוס קטן מווילנא לגרודנה – דבר בגדר החוק. עם הטייס "סיכמתי" כי מפאת

"טעות בניווט" לכאורה, יורידם בביאליסטוק ולא בגרודנה.

נתיבות. אנשים. גורלות

סקרתי כאן שנה אחת שלנו ב"בריחה". תקופה לא ארוכה אך מלאה "הרפתקאות" ומעשים מלאי סכנות – כולם יחד וכל אחד לחוד ודינם – שנות־מאסר וגלות ארוכות במקרה הטוב ודין־מוות במקרה הרע. היה "פיברוק" פרטים בזהות אישית ו"תוספת" נפשות בדרכון... על מקרה אחד בלבד אספר בזה. בדרכון של יהודי בגיל 74 מריגה הוספנו בת והיא בת 13... אעפי"כ, למרות הסכנה הכרוכה בכך, לא נמנענו מלהעמיד עצמנו במצב בו עלולים אנו להיחשף... את הנערה הזו, כלומר – את הבת שנוספה, הכרח היה להבריח פשוטו כמשמעו. בצהריי־יום הוצאנו אותה מבית־יתומים רוסי בווילנא. בכך עזר לנו עובד הבית המורה דויד פליסקין. הוא שעודד אותה לבטוח ולהאמין וגם להסכים לנסוע עימנו. דוד פליסקין – כיום מנהל בי"ס לשעבר ובגימלאות – חי ומתגורר בבית אליעזר בחדרה.

פאבליק שותפנו וידידנו – מולקה או שמואל יפה יקירנו! (בשמו האמיתי), מי יגול עפר מעיניך וראית מדינת־ישראל שהתנערה וקמה לתחיה וניצחה את אויביה. יחד עם חברך יעקב ינקלביץ' המשכת בעבודה ולא לשווא עמלת! בשנת 1946 נתפסתם במעבר הגבול על יד בריסק בידי סוכני נקוו"ד – ודינכם תקופות מאסר ארוכות ב"גולאגים". כוחותיך לא עמדו לך עוד בתנאי ה"גולאגים" ומחנות הכפיה. כשלת וגוועת וקברך בנכר, רחוק מהארץ אליה ערגת גם נכספת ולא ראית... יהא זכרך ברוך! חברך ינקלביץ' – כיום יעקב ינאי, עובד משרד החוץ, זכה והגיע ומתגורר בגבעתיים.

האם לא אמשיך ואספר בזה על עוד בחור יקר בן־עיירתנו, אשר נחלץ לעזור לנו ובנאמנות רבה העביר יהודים מסביבות גלובוקי בדרך מעבר זאת? היה זה לובקה מינדל, בנה של שרה ריער מדונילוביץ'. יחד עם "האיש שלנו" בגלובוקי אליעזר שלומוביץ' מדוינסק, עשו לילות כימים למען משימתנו. כל מעשיו עשה לובקה תמיד שלא על מנת לקבל פרס ולא פעם הוציא מכספו לכל מיני הוצאות הכרוכות בהעברה, שלא לדבר כבר על הזמן המושקע משך לילות וימים. רבים מיהודי ליטא ולטביה אשר הגיעו לארץ לאחר השואה חבים לשניים אלה רבות על דרך העברתם... לובקה חי בארץ ואנו נפגשים עוד בכל מיני הזדמנויות וכנסים. אכן, בני משפחה "הנושאים עמם על שכם" חיים עוד וקיימים על אף השיבה שזרקה בשערותיהם.

האם אשכח ולא אמלא חובת־כבוד שחב אנוכי לר' זלמן בן שלמה שליט ז"ל מריגה? הן הוא היהודי בגיל 74, עליו ועל דרכונו סיפרתי קודם לכן "בגנבנו" למענו בת... ביראת־כבוד ומתוך הערכה עמוקה אקדיש לו מספר שורות (הוא נפטר בשנת 1954 בגרמניה ונקבר בבית־הקברות הישן בחיפה). אף כי לא הכרתיו כלל קודם לכן, לא היה שמו של זלמן שליט זר לי כלל ועיקר. רבות שמעתי עליו בשנים שלפני מלחמת העולם השניה – עת עבדתי עם אבא בעסקיו ובפגישותינו עם סוחרי עצים ויער. הן אבי ז"ל היה גם הוא "בראקער" ו"שאפער", מונחים שגורים אז ב"ז'רגון" הרגיל. אותם ימים לא פסקו הסוחרים מלדבר טובות ונכבדות על חברה משפחתית מלונדון בשם "עמאליפ" – "EMOLEEP". היתה זו חברה יהודית גדולה לסחר־יערות ועצים, בכל רחבי אירופה. רבי זלמן שליט היה הנציג הממונה מטעם הנהלת החברה על לטביה ואסטוניה, ליטא, פולין וצ'כוסלובקיה.

באחד הימים בשנת 1945 הגיעתני ידיעה ובקשה; זלמן שליט רוצה להיפגש עימי בריגה (על העובדה שניצל ושרד גם הגיע לטאשקנט יחד עם הרב מרדכי נורוק ז"ל, שמעתי כבר מפאבליק ויעקב ינקלביץ'). ברור, כי לא יכולתי לא להיענות לבקשתו ויצאתי אליו לריגה. פגישתי עימו נתקיימה מסיבות מובנות בתנאי מחתרת. נכנסתי למרפאתו של רופא־שיניים – תוך המתנה כביכול לתורי להתקבל לטיפול. לאחר שהשמעתי את הסיסמא המוסכמת, הכניסני הרופא ממרפאתו אל חדר סמוך, בו ציפה לי מר שליט. לאחר שיחת־היכרות קצרה ומספר שאלות תוך נימוסין, אמר לי בזה הלשון: "עלי לעלות יחד עימך, בידך אפקיד חרותי ואולי גם רוחי..." נפעמתי מדבריו שנאמרו מתוך החלטיות. ישבנו עוד דקות מספר וקמתי ללכת. נפרדתי בלבביות וקבענו להתראות בווילנא.

עם שובי לווילנא החילותי לטפל בסידור דרכון למען ה"מעפיל" החדש; לא יכולתי כמובן לסדר את זה על שמו, הן לא היה בבחינת ריפאטריאנט לפולין. זקוק הייתי ל"פיברוק" מיסמך בשם "כשר". כאן בא לעזרתי גורדוס מסוונציאן; הוא סידר תעודת־זהות כשרה בתכלית גם למהדרין, על שם אבי המנוח אביגדור ז"ל. הלכתי לשומר הבית בו גרנו בווילנא לפני מלחמת העולם ולאחר שידולים ו"מתנות־יד" כמובן בצידם, לקחתי את ספר הדיירים בחצר ובבית והכנסתי חתימה בכתב־ידו של שליט. כך הפכתי אותו ליהודי וילנאי בשם אביגדור ורשמתי אותו כחוזר בזכות "הסכם השבות" לפולין יחד עימנו. כבת־משפחה נלווית הוספנו את הילדה בת ה־13 עליה סופר לעיל. כך יצאנו לדרך; רבקה וגם אני

עשינו כמיטב יכלתנו וככל האפשר למענו. נהגנו כלפיו במצוות כיבוד־אב כיאות; הן הייתי אז בן 30 וידעתי כיבוד־אב מהו. כיום, במבט לאחור, יכולני להצטער על דבר אחד בלבד: לא למדתי די ממנו והרבה היה ללמוד; היתה בו חכמת־חיים עמוקה ודעת מנהגי עולם. היתה לו ידיעה רבה בתרבות העולם וידע רב בחכמת־ישראל ויהדות. משהו מכל אלה הספקתי ללמוד על "חודו של סכין". כאב היה לי וכך התרפקתי עליו כאשר היינו יחד זמן רב. הרביתי לבקרו ולהיפגש עימו גם כאשר התגורר אצל בנו אליהו שליט בחיפה. אולם בכל זה היה מעט מאוד על מנת ללמוד ממנו.

על המשך שהותנו בפולין לא אמשיך עוד. אין בכך מן המיוחד; הגענו, כמו כל המתעתדים לעלות לגרמניה, אל מחנות ה"עקורים". באחד הימים נזדמנתי לפרנקפורט על נהר מיין ולמרבה הפלא פגשתי שם את אילקה (אליהו גולדנברג). ידעתי כי מקומו במינכן דווקא ולשאלתי מה מעשיו בפרנקפורט, השיב, כי הוא בדרכו לברלין ואפשר גם שימשיך הלאה, כדי לעלות על עקבותיו של בוגד ומלשין – בגללו נאסרו אנשים מספר וביניהם ז'ניה והסרג'נט. לשאלתי על כשרות תעודותיו החל לגמגם והתוודה, כי לא דאג להצטייד בהן. הוא, כמובן, לא העריך נכונה את הקשיים לפניו בדרכו הארוכה, ולא שיער עד מה קפדניות במיוחד הבדיקות בשטח הנתון למרות הצרפתים – ולא רק כלפי יהודים – אלא גם כלפי כל המצויים עוד במחנות ה"עקורים". החזרתיו מדרכו ולקחתיו למשרד המחוז; ציידתיו בכרטיס־נכה (הן באמת היה נכה ברגלו) וכך יכול היה להמשיך. לרוע מזלו נתפס. התעודה שבידו איפשרה לו להשתחרר ממעצרו אך מנעה ממנו להמשיך במשימתו.

בקצווי הדרך
עת לעשות לביתי

סוף סוף הגיעה גם שעתנו ועלינו בין שאר עולי "שארית הפליטה". המוסדות הקולטים שילחו אותנו למחנות־עולים ומעברות, מושבים ובתי "הרכוש הנטוש" בערים ובכפרים. ידענו כי הגענו לסוף דרכנו ועל כל פנים – לתחנה האחרונה על סף בית הקבע בו נסתדר – ומכאן לא נזוז עוד.

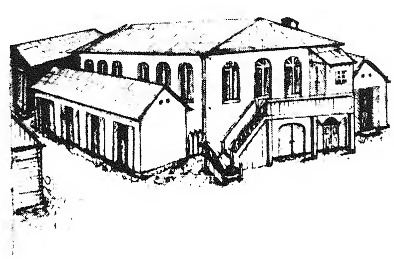
פייגל רפסון ובעלה זאב ברנוביץ' קיבלו אותנו בחמימות רבה ביותר, תוך כוננות לבבית להתחלק במעט שהיה לרשותם. היה זה מעשה רב

מצידם, על אף העובדה שזאב היה פועל יומי ושכרו צנוע ביותר ודל, כדי לפרנס את משפחתו בת ארבע נפשות ואף לכלכל אותנו... לא יכולנו להסכים לכך וכעבור שבוע ימים עברנו לגור אצל שפרה אקמן – הן דודנים אנו כמסופר לעיל – ועל אף דירתה הצנועה בת שני החדרים הקטנים, לה ולבעלה אברהם פורמן ז"ל ובנם הבכור, מצאנו בית חם, בעשותם הכל למען נרגיש טוב בצל־קורתם. עבורי היתה זו העזרה הגדולה ביותר. לרבקה שלי ולדוב בן השלוש ניתן מקום ואווירה דואגת; ידעתי זאת ויכולתי להתמסר לדאגותי באשר לסידור־קבע. אכן, תוך ששה שבועות הצלחתי לשפץ ביפו בית ערבי מחורבותיו וכך התחלתי להקים באותו מגרש מכבסה לפרנסתנו – מקצועי ועיסוקי עד למועד כתיבתם של פרקי סקירתי.

מעטים ויחידים בין בנינו ובנותינו יודעים להבין ולהרגיש וגם להעריך, מה עברנו אנחנו ומה קרה לעמנו בשנות הארבעים של המאה שלנו – לעת מלחמה ושואה. רוב־רובו של דור ההמשך יודע רק להביע מחאתו על כי "היינו חומר לסבון..." עלינו איפוא לשקוד על תיקון המעוות. הן מתוך קוצר־ראות ורצון לא להעכיר שלוות נפשם של הבנים, שגינו בכך ואף חטאנו אולי גם להם ולנו.

אף על פי כן, מקווה אני ומאמין כי בנינו ונכדינו יקראו את "אש התמיד – יזכור לדולהינוב" ואולי ירגישו את חרדתנו נוכח העבר הנורא **ואף ישנו את הגישה. ספר זה הרווי דם ודמע יזכיר לנו כל עוד חיים אנו** ואף לדורות הבאים, מה עשו לנו "עמלק־העמלקים" ועוזריו, שכנינו לחצר ולרחוב, חברינו לבתי־הספר – אלו שסחרו עימנו ורֿאינום כידידינו...

אכן, גם כאן לא הונח לנו. עדיין מוקפים אנו שנאה ושונאים רבים. אך פה ניתנה לנו האפשרות להתגונן בעוז ולחימה, לעמוד על נפשותינו ולנצח.

אריה רובין (גבעתיים)

נער הייתי בימי הפורענות

רעמי מלחמת־פתע ומטעניהם

לאיטם זרמו להם חיינו בעיירה דולהינוב, כשם שהתנהלו החיים בכל עיירות סביבתנו מאז עברו לתחומי השלטון הסובייטי בספטמבר 1939 – בתוקף הסכם ריבנטרופ־מולוטוב בין גרמניה הנאצית לבין ברית־המועצות. איש לא חש עדיין שמץ כלשהוא מהסופה המתקרבת, הנושאת עימה אימי סכנות מרובות לימים לא רחוקים כלל. והנה רעמי המלחמה, טרטורי המטוסים ונפץ הפצצות בשעות הלילה ולעת בוקר ה־22 ביוני 1941, מצאו את כולם נבוכים ומוכי תדהמה. אין לתאר את הבהלה שאחזה בכל בית; אנשים רצו במטרה לברוח, מבלי לדעת כיצד ולאן. ראשוני הבורחים היו עובדי המינהל האזרחי ופקידי השלטון הסובייטי. הרכבות ומסילות הברזל שהובילו לערי רוסיה הופצצו בלי הפסק; רובם של כבישים ראשיים ודרכים מרכזיות נותקו ע״י גייסות הצבא הגרמני, הזורם ומתקדם ללא הפסק. אעפי״כ פקד השלטון הסובייטי על האוכלוסיה האזרחית לבל תזוז...

איכרי הכפרים ונוצרי העיירה חשו, כי ניתנה להם האפשרות לחמוס ולשדוד כטוב בעיניהם; הם התנפלו לבוז את החנויות הממשלתיות הסובייטיות. יהודים שהיו בדרכים הוכו קשות ונמרצות; הם נאלצו לשוב לעיירה. אם אין זכרוני מטעה אותי, היה זה ביום ה־27 ביוני 1941 כאשר מסעי הביזה של הנכרים באותן חנויות היו בעיצומם. מתוך היערות הגיחו לפתע חיילים ושוטרים סובייטיים אל העיירה ופתחו באש עזה ושוטפת על הבוזזים. כתוצאה מזה היה הרוג אחד וכמה פצועים מבין השודדים. דבר זה הגדיל את רוגזם של השודדים בטענתם שזו הוכחה חותכת באשר לשיתוף־פעולה בין היהודים לסובייטים.

למחרת ב־28 ביוני 1941, הגיעו לעיירה שני זחלמים משוריינים של הגרמנים ובפעם הראשונה ראו עינינו צלב־קרס שחור מתנוסס. באותו ערב בא כוח גרמני נוסף וחייליו החלו להלך בבתי יהודים לחפש נשק...

מיד נאספו כ־200 יהודים ונדחסו לתוך חנות אחת בשוק – תחת מנעול ובריח – למשך כל הלילה וכמה משעות הבוקר. מפעם בפעם פתחו את הדלתות ויידו אבנים וקורות עץ בעצורים, כך שלא נשאר גם אחד שלא נפגע ולא נפצע. הכומר הקתולי השתדל לשחרר את העצורים וכל בקשותיו היו לשוא. ביום ה־30 ביוני נפלו כבר הקרבנות הראשונים: אפרים שפריירגן ושמואל סגלוביץ הואשמו בשיתוף פעולה עם הסובייטים. הם נלקחו ונצטוו לחפור להם קבר במו ידיהם ונורו למוות.

עתה הגיע תורן של התנכלויות. הלעגות וביזוי היהודים. כל יהודי נצטווה לעטות עליו טלאי לבן, הוחלף אח"כ בצהוב ולימים – במגן־דוד צהוב על הגב והחזה. קצין גרמני בכיר הופיע ודרש להביא לו 50 רובל זהב ולא – יוצאו 50 יהודים להורג במטחי ירי. היהודים נצטוו למסור את הסוסים שברשותם ולצאת לעבודות־כפייה. הם נתפסו ברחוב ממש עד שכל אחד פחד לצאת ממחבואו בביתו או בחצרו. מיד הקימו הגרמנים משטרת־עזר מבין נוצרי העיירה והכפרים מסביב. כמו"כ הוקם "יודנראט" – "מועצת יהודים". ואלה היהודים שנימנו על גוף זה בלחץ הגרמנים: בנימין ריער; יהודה גינזבורג; חיים הלפרין; חיים־לייב קפלן; עוזר־בר אלפרוביץ; אשר קופילוביץ ושמעון גיטליץ. יש לציין כי כל אלה הוכרחו לקבל זאת עליהם, הן אלה נאלצו לספק רצון הגרמנים ולתת להם כל מבוקשם. לנגוש ביהודים כדי להוציא לפועל את גזירותיהם ותמיד בלחץ איומים וסכנת שפטים בקהילה כולה.

יום רדף יום וגזירה אחת את חברתה; על יהודים נאסר להלך על המדרכות וכמו"כ היה עליהם להסיר את כובעיהם בפני כל גרמני הבא לקראתם. נוצרי העיירה, ששיתפו פעולה עם הגרמנים כשוטרי־עזר, למדו לסחוט מיהודים כל אשר היה ביכולתם ואפילו הגדילו לעשות משולחיהם. היוצאים לעבודה מאונס קיבלו מנת־לחם כארבע מאות גרם ליום. בני־משפחותיהם וכל האחרים שלא עבדו נאלצו לדאוג לעצמם בדרך אחרת. כך החל איפוא מסחר־חליפין של בגדים ודברי־ערך במצרכי־מזון. לעת ערב שממו הרחובות ונפש יהודי לא נראתה בהם, החל משעה שש בערב ואילך. כזה היה המצב עד לראש השנה תש"ב והימים שבין כסה לעשור. כך עברו עלינו גם ימי חג הסוכות. בבוקר שמחת־תורה, ב־14 באוקטובר 1941, בהיות התפילה בתוך בתי־הכנסת בעיצומה – הגיעו שליחי ה"יודנראט" וביקשו מקהל המתפללים להתפזר וללכת לעבודות. הגיעה גם ידיעה, כי "פלוגת־סער־ס.א." מתקרבת לעיירה וכי בקורניץ מתחוללת שחיטה. החלה מבוכת הבהלה; הכל

וכולם – מנער ועד זקן – היו על רגליהם. כל אשר ביקשו הגרמנים וגרוריהם סופק להם מיד כדי לא לעורר רוגזם; המסודרים לעבודות יצאו למקומותיהם. הגרמנים ועוזריהם הבטיחו אז כי אכן יהיה שקט בעיירה... אולם למרות ההבטחות נתחדשו ההשתוללויות ומסעי הביזה בשעות הערב והלילה. הגרמנים ושוטרי־העזר פרצו לבתים, היכו ושדדו באין מעצור משך כל ליל הבלהות.

בבוקר למחרת ליל הבלהות – הווה אומר ב־15 באוקטובר 1941 – עצרו שני גרמנים עשרה יהודים צעירים בלכתם לעבודה וכלי עבודתם, אתי־חפירה על שכמיהם. הדבר נתרחש על יד הכנסייה הפראבוסלבית (ה"צרקבה"). הגרמנים ציוו עליהם לחפור בור ולהיכנס לתוכו בגמר החפירה. ואלה שמות העצורים ליד ה"צרקבה": יעקב רוטשטיין, נוח ממפיל, יודל אקמן, אידל ודוד שיניוק, שלמה שרייבמן, יצחק מייזל, אלתר סנדלר, ושני יהודים פליטים בעיירה – שמותיהם אינם זכורים לי. תוך כדי החפירה יעצו אחדים מהעצורים להתנפל על הגרמנים ולהימלט. כל השאר התנגדו בטענה כי מעשה זה עלול לעלות בחייה ובקיומה של הקהילה היהודית כולה ואיש לא זז לעשות זאת. לפי פקודה נצטוו כולם להיכנס אל הבור, פרט לשניים שנצטוו להישאר בחוץ. גרמני אחד חיסל באקדחו את העומדים בבור אחד־אחד, תוך ירייה בכל אחד. השני פקד על שני הנותרים לקבור את הנרצחים והסתלקו על אופנועיהם. כאשר החלו השניים לכסות את החללים נשמע קול מתוך הבור: "עודני חי! אל תכסו... אני יוצא!". הכדור שנורה בו פגע ליד אוזנו בלבד: הוא מיהר לצאת ולהסתלק. היה זה אלתר סנדלר. גם שני הקברנים ברחו.

אין לתאר את אשר התחולל בעיירה לאחר רצח זה לאור היום. ברוב עמל וטורח, בשידולים ותחנונים השיגו ו"קנו" חברי "היודנראט" (תוך שיחוד הממונים) את הרשות להעביר את ההרוגים לקבר־ישראל בבית־הקברות. קולות הבכי והזעקות קרעו שחקים; הדמעות שטפו בכל בית, בני משפחות ההרוגים בלבד הורשו להשתתף בלוויות.

הרגשות כליון ונבואות לב

אכן, הגרמנים וגרוריהם לא מיהרו לחזור על מעשה־רצח כפי שנתרחש כמתואר לעיל. הזמן לא דחק להם: הם היטיבו לדעת שקרבנותיהם לא ינסו להימלט... בינתיים ניתנו מספר חודשי סתיו והחורף, להסיח את הדעת ולהרדים את עירנותם של יהודי העיירה.

החיים חזרו ל"תיקנם"; החטיפות לעבודה ברחובות נפסקו; יהודים יצאו לעבודות מרצונם – נשלחים למקומות באמצעות ה"יודנראט". דומה ולא נתרחש לכאורה דבר מעל פני השטח. אולם החששות המתגנבים ונבואות הלב הטרידו ולא נתנו מנוח. הופעות הגרמנים ביחידותיהם השונות – עוצבות הס"ס וחוליות הס"ד, ז'אנדארמים מווילייקה וחוליות "גסטאפו" מבודסלאב – הטרידו והגבירו את נבואות הלב הקודרות והיתה ההרגשה, שאין מנוס מכלייה; כשבועיים לפני פסח הגיעה יחידה גרמנית על כלי־הרכב שלה אל העיירה – עוצבת ס"ס. הם התמקמו בכיכר השוק והחלו להלך בבגדיהם השחורים מטילי האימה על פני הרחובות. הם ירו בכלבים, בחתולים ובעופות שניקרו להם בדרכם. מפעם בפעם השקיפו מבעד למשקפות־שדה על מרחב העיירה כולה. היה ברור כי הגרמנים מתכננים פעולות טבח המוני. יהודים נמלטו להסתתר במקומות מוכנים מראש, במחילות ובמרתפים, באורוות ובעליות־גג ובכל מקום שנראה מוסווה לעין זרים. כעבור שעות מספר נסעו להם אנשי הס"ס כלעומת שבאו ושוב ניתנה הפוגת־מה ליהודים.

ניצולים לפי שעה

היה זה בשעת בוקר מוקדמת, יומיים לפני פסח, י"ב ניסן תש"ב – ה־28 במרס 1942; התפללנו כעשרים יהודים במניין אשר בביתו של שמואל זאיונץ (שמואל חוה'ס), בשוק החדש. הינחנו תפילין וכבר עמדנו בתפילה; חששות קיננו בלבבות. ידענו כבר על הריגות־דמים שנערכו בעיירות קרובות ומרוחקות בסביבה. לפתע נשמעו מטחי־יריות; קפצתי אל החלון וראיתי שני גרמנים רצים ונשקם דרוך. המתפללים מיהרו להסיר את התפילין והטליתות; אבי ואני יצאנו מהר ורצנו דרך החצרות והשדות הסמוכים אלינו הביתה. הכינונו שם מראש מקום־מסתור בתוך בור מכוסה עצים ואדמה ועליהם מלוא תפוחי־אדמה כהסוואה. הכניסה היתה דרך ארון הבית ללא תחתית. כל בני־משפחתנו ירדו אל המחבוא. גם זיאמה קרמר ויענקל הצטרפו אלינו. כך היינו איפוא יחד 12 נפשות.

בעודנו מתאמצים להסתדר במחבואנו ולהסוות את כניסתנו אליו, נשמעו כבר זעקות ובכי תוך קריאות להצלה. נשארנו במקום והחרשנו ללא הגה, ללא ניד וניע. בשעה 10 פרצו המרצחים אל ביתנו הנעול מבפנים, בדקו בעליית־הגג (מזלנו שלא קרבו אל הארון) ותוך כך שברו והרסו כל הבא לידם. מאותה שעה ואילך החלו לבוא אל ביתנו חבורות חבורות של גרורי מרצחים וסתם בוזזים, אשר חשקה נפשם ליהנות משוד וגזל. כך היה הדבר לסרוגין משך שעות היום. כל אשר היה בביתנו נשדד

ונבוז. בשעת בין־ערביים כאשר השתרר שקט, הגיעו אלינו שתי הדודניות מינדל ושולה קצוביץ' ושאלו בקול רם ביידיש: "פעטער! לעבט נאך ווער פון אייך? – אנא דוד! האם חי מישהו מכם?" פתחנו מהר את המחבוא והכנסנון אלינו. מפיהן נודע לנו כי אמא ואחותן הבכירה, נלקחו ע"י המרצחים לגיא ההריגה וניתן לשער מה סופן... סבתא, אם אבי, נורתה ע"י הטובחים, בנסותה לרוץ אלינו. אביהן שמעון קצוביץ' הסתתר בתוך עליית־הגג של פיוטר בישקובקה בתוך הקש. ובערב הגיע גם הוא אלינו.

בשעת ערב מאוחרת יצאנו ממחבואנו; השקט שהשתרר עורר בנו הרגשה, כי חלפה הסכנה לפחות לשעת הלילה. החלטנו על כן להחליף כוח וללון בביתנו. אכן, השקט נמשך; המרצחים עזבו את העיירה. קול עבר ברחוב אל המסתתרים בבתים ובמחבואים: להתייצב בבוקר במשרד ה"יודנראט" גרשון יפה – מי שהיה לבלר ומזכיר ה"יודנראט" – נצטווה ע"י מפקד המשטרה הפולנית (שלא מהעיירה) לשלוח יהודים לקושש עצים ולהדליק מדורות כדי לחמם את האדמה הקפואה, על מנת לחפור בור לקבר־אחים המוני. יהודים אחרים נשלחו לחפור ולאסוף את גופות החללים. יצאתי לעבודה יחד עם שלמה בלטוסקי. הוא סיפר לי שאביו ואמו נרצחו בביתם, כיון שמיאנו לצאת לפי פקודת המרצחים. כן נודע לי על רצח תינוקם של שכננו הקרוב. עם התחלת הטבח האיץ משה חודשביץ' באשתו לקחת את התינוק ולרוץ אל המחבוא בבית סמוך לביתנו. אולם הנמצאים במחבוא סירבו להכניסם עם התינוק, מחשש שמא ימשוך בכיו תשומת־לב הרוצחים. מחוסר ברירה שב האב לביתו והניח את תינוקו להפקר בעריסתו, תוך התחמקו אל המחבוא. גרמנים פרצו את בית חודשביץ' ולא מצאו איש, פרט לתינוק השכוב בעריסה. הם לקחוהו החוצה והשתעשעו בו בהתפלאם על יופיו היוצא מגדר הרגיל. התינוק עבר מיד ליד ולא ידעו מה לעשות בו... לפתע תפסו רוצח גרמני ברגליו והטיח את ראשו הזעיר אל גל האבנים...

בינתיים קרבה שעת הצהריים; אני וחברי לעבודה עם יהודים נוספים, הבאנו עצים וערכנו מדורה גדולה על יד בית־הקברות היהודי והפחנו בה אש. כמאה יהודים עסקו בחפירת בור רחב ועמוק; גופות הנרצחים שנאספו מהבתים והחצרות ומהמחבואים החלו להגיע בעגלות והנה הובאו גם הגופות השרופות והחרוכות מאסם ה"צנטראביק". ניגשנו לקבור את הגוויות; עבודתנו נמשכה משך כל היום וגם למחרת. גם אני קברתי בעצם ידי גופות הקדושים. גופה אחת נזדקרה לעיני מבין החללים – גופת בחורה צעירה ותמירה – שרופה למחצה. זיהיתיה מיד; זו

היתה של נחמה לנקין, אחותו של נחום יבלח"א. כשאחזתיה במה שהיו צמותיה הנאות והארוכות... נשארה בידי מחציתה בלבד, מחצית גופתה התפוררה ונאלצתי לאסוף אברים־אברים... כך המשכנו בעבודה עד לסיומה.

הגיטו בעיירתנו

אין בכוחי לתאר כיצד "חגגנו" הנותרים לפליטה את ימי הפסח; תעוקת הלבבות ומצוקות הנפש העיקו לבלי נשוא, על אף הבטחות הגרמנים כי לא תתחוללנה עוד "אקציות" נוספות... על כל היהודים שנותרו הוטל לעזוב את בתיהם ולהתרכז בבתי ה"גיטו" ברחוב בוריסוב – מאחורי גדר־עץ גבוהה מוקפת תיל דוקרני. במרכז אותו רחוב היה ביתו של דודי פייבוש רוזן; הוא לא היה בין החיים, נשארה אלמנתו שרה־ריבה ובניהם: רחל, ביילקה ושלמה. הבן הבכור בנימין אשר עבד כזבן בחנות ממשלתית אצל הסובייטים, הוברח זמן קצר לפני התחולל הטבח ע"י האם המלובשת כאיכרית, בעזרת נוצרי פולני אל העיירה קורניץ. הסתדרנו בבית עם המשפחה ועוד משפחה נוספת.

הגיטו בעיירה נתממש והפך לעובדת־חיים; שוב החלו החיים להתארגן בדפוסים של קבע (כך חשבנו לתומנו). ה"יודנראט" נתארגן מחדש בביתו של לייב דימנטשטיין. עתה פעלו בו והמשיכו ניומקה ריער, דוד סברדלין ועוזר־בר אלפרוביץ. נתעורר הרושם כי חיים אנו לפי שעה בתוך מסגרת מסודרת, "מוגנת" אפילו במידת מה. מסחר החליפין עם ה"גויים" נמשך אם כי בהסתר, מחשש עין רעה... הן גם לנכרים היתה בכך סכנה שאין לזלזל בה. שוב נתארגנו קבוצות שונות שנשלחו לעבודה; אחת הקבוצות, כעשרה אנשים בערך, נשלחה לעבודה כלשהי בקלריאנובה ומפעם בפעם חזרו הביתה. עם אנשי קבוצה זו עבד שם גם אחי אברהם־יצחק החי כיום עימנו ונמצא בחדרה. יום אחד, אם אינני טועה היה זה ט' או י' באייר תש"ב, 25 או 26 באפריל 1942 – התעקש אחי וסירב לצאת עם הקבוצה. כל השידולים וההפצרות בו, כי הוא מסתכן ועלול לסכן את האחרים, היו לשוא. הוא לא יצא למקום ואינני זוכר מי היה מחליפו. הקבוצה יצאה ואנשיה חזרו לעת־ערב; חוליית גרמנים וגרוריהם פגשה בהם ועצרום. ללא חקירות יתירות נורו כולם – פרט לאחד, חנוך שפרבר שנפצע מקלע שחדר לעורף ויצא דרך הפה. כך ניצל ממות. הוא ברח דרך השדות והגיע לקסרקטין, מקום שם הקימו הסובייטים בעבר בית־חולים. עדיין המשיך שם ד"ר קוטלר, בפקודת

הגרמנים. על אף פחדו טיפל בחנוך במידה כלשהי ושלחו הביתה ואכן הגיע והסתתר.

השוטרים מבני המקום שהשתתפו בהרג נכנסו לכפר יאז'נה וציוו עליהם לצאת ולקבור את ההרוגים וכך עשו. למחרת היום – הווה אומר ב־27 באפריל 1942 – הופיעו גרמנים ועימהם מספר יהודים מקריביץ' אשר נלקחו ל"אובוז" (יחידה של חיל־המאסף). זכור לי עוד כיום שנחטפו גם יהודים מעיירתנו כגון: לייב שרייבמן, שלום־בר וילנסקי ואביגדור פרידמן ועוד כמה יהודים וביניהם הייתי גם אני. הועמדנו בשורה ונצטווינו ללכת לצד העגלות. ברגע האחרון אמר לי דוד סברדלין בשקט למהר ולהסתלק, באמרו לגרמני האחראי, כי שלחני לקרוא למישהו. כמובן שנסתי ככל שיכולתי.

בבוקר יום המחרת – ביום ג', י"א באייר, 28 באפריל 1942 – הדהימה אותנו הידיעה המרה על השתוללות טבח־דמים בעיירה הסמוכה אלינו, בקריביץ'. ודאי שהיה לנו מקום לחשוש לאשר עלול עוד לבוא עלינו ואכן, בשעות הצהריים המאוחרות נודע לנו, כי הגיטו הוקף תליינים גרמנים ועוזריהם מבין הגרורים. ארבעה "מקושטי הגולגלות" אנשי הס"ס נכנסו לגיטו הישר ל"יודנראט" ודרשו לספק להם טבק. מיד יצאו מבוהלים לחזר על הבתים ולאסוף טבק. לשאלה, מדוע הוקף הגיטו? השיבו: "פארטיזנים מצויים בסביבה ויש לאבטח את המקום בפני התנפלות מצידם..." אנשי הס"ס שהמתינו במשרדי ה"יודנראט" קיבלו את הטבק והסתלקו. לכאורה ניתן היה לשער, שוב חלפה הסכנה; אך לא כן היה המצב. רבים חששו כי המרצחים עלולים לשוב ולהפתיע... בעלי המחבואים וה"מלונות" החלו לחזק את הסוואתם, לבל יתגלו. אף בני־ביתנו הכינו ימים מספר קודם לכן מקום־מסתור. בהדרכתו של אבינו פתחנו את ריצפתו של החדר הגדול וחפרנו בור גדול ומצאנו מים, שהיו סכנה למחבואנו. בשעות הלילה התגנבנו אל ביתנו הקודם בעיירה והעברנו משם שקי מלט שהיו לנו. בעזרתם חיזקנו את קירות הבור והנה היה לנו מחבוא חזק ובטוח, המסוגל להכיל בתוכו את כל דרי הבית. אולם כלום יכולתי אני, נער צעיר וסקרן, להסתתר בין הקירות ולשבת בבית? נהגתי להסתובב בימים האחרונים בכל מקום, להתבונן ולעקוב אחרי הנעשה. כך הגעתי גם לשער הגיטו וראיתי כי ניתן לעבור בו ולצאת. ראיתי בעיניי את הרצל ראדושקוביץ' אשר יצא מבעדו; לאחר שעה קלה חזר ובכה בקול: מסיבה מצפונית החליט לשוב ולהישאר עם אשתו וילדיו.

אף אותו יום בשעת ערב מאוחרת, אור ליום י"ב באייר, ה־29

באפריל 1942 יצאתי כמנהגי להסתובב, לראות ולשמוע על המתרחש. הגעתי לסימטא כלשהי ושמעתי טענות ודברים בלחישה. ראיתי מספר אנשים מתגודדים וביניהם ככל שזכור לי – יעקב סגלצ׳יק, זלמן אלפרוביץ׳ ושמר׳ל פרידמן, יהודה גינצבורג וראובן קרמר. שמעתי כי זה האחרון פנה ליהודה ג. באומרו: לאן שאתה הולך, אלך גם אני, בעודו מפציר בו ומתחנן. לפתע ראיתי לוח מוזז ופירצה נפתחה. שוטר פולני בצד השני מאיץ ופוקד: צאו מהר! כולם יצאו במהירות ואף אני הצטרפתי בלי דעת ורצתי אחריהם. שוטרי־העזר החלו במטחי־יריות באוויר. רצנו והגענו ליער, שמעתי את סגלצ׳יק האומר, כי רק 5 אנשים יקח עימו. אבא גיטליץ הפציר ביהודה גינצבורג ללכת יחד, אך הוא לא הסכים לכך.

מחפש דרך לבדי

אכן, היה מקום לצערי על פזיזותי להיגרר אחר היוצאים מהגיטו ועזיבתי את בני המשפחה; ידעתי כי לא טוב הצעד שנקטתי מבלי דעת. אולם את הנעשה אין להשיב. עתה ידעתי, כי סכנה איומה מרחפת עלי ואני חייב להרחיק ככל האפשר מהמקום בו אני מצוי. משך שעות אחדות נשארתי יושב ביער ולא ידעתי מה לעשות והנה, הלילה כמעט והגיע לסופו. היו כבר דימדומי־בוקר ואני טרם החלטתי לאן אפנה. נכנסתי בין השיחים וכיסיתי את עצמי בערימת ענפים גדועים, לבל איראה לעיני זרים. כך עבר עלי היום כולו ולקראת ערב ידעתי כבר את דרכי. זכרתי כי יש לי ולבני משפחתי משפחת איכרים מיודדים בסביבות קריביץ׳, אלך אליהם ואצלם אמצא מקום עד שאוכל לשוב הביתה.

עם תום שעת בין־השמשות ולאחר שהתעבתה החשיכה, קמתי ושמתי פני לעבר הכפר אוזלן על האוזלנקה – למשפחת יורביץ׳. עברתי את שטח הקסרקטין וצעדתי דרך השדות; אף נפש חיה לא נזדמנה בדרכי. כך הגעתי למחוז־חפצי. הכלב במלונתו לא חרץ לשון ולא השמיע קול: כנראה הרגיש בי והכירני. הן בעבר היה בבעלותנו וגדל אצלנו, עד שניקנה ע״י האיכר יורביץ׳. ניגשתי ישר לדלת והתדפקתי; האיכר פתח והכירני. בלחש ביקשני ללכת לאורוותו כי אורחים זרים בביתו ואין זה רצוי, כי יראוני. כעבור שעה בערך הגיע אלי והביא לי לחם וחלב חם. הוא סיפר לי, כי מחר יעבדו אצלו בדיש וציווני להסתתר היטב בערימות הקש, מטעמים מובנים. עשיתי כמובן כפי שהורה לי והייתי מוסתר משך כל היום, עד הערב. שוב בא אלי יורביץ׳ והביא לי אוכל. משך יומיים

הלכה אשתו לדולהינוב, להתחקות על המצב ולמסור תוך כך ידיעה לבני־ביתי על שהותי אצלם. אולם לא יכלה להיכנס לעיירה, מפאת השתוללות המרצחים וריבוי היריות. ביום השלישי לשהותי אצלם שבה אשת האיכר לעת־ערב הביתה מדולהינוב וסיפרה כי שמעה, שהגרמנים הפסיקו את הטבח ובעיירה נשארו כ–50 יהודים בעלי־מקצוע נדרשים. אז גמלה בלבי ההחלטה לחזור הביתה ויהי מה! זאת אמרתי גם ליורביץ'; הוא חזר אלי לעת־ערב והביא לי סל מלא מזון. נפרדתי ממנו בנשיקות ויצאתי לדרך. הגעתי לעיירה ולמולי הופיע שוטר מהגרורים ושק מלא על גבו – שלל בתי היהודים כנראה. הוא עבר ולא אמר לי דבר. המשכתי בדרכי; פגשתי וראיתי יהודים מסתובבים כצללים דוממים, "מתים חיים"! עצב ויגון ללא גבול שררו בכל מקום. מפי אחדים נודע לי כי הנותרים בחיים מתרכזים בתוך ארבעה בתים. חיפשתי את בני משפחתי וניגשתי לבית אחד לחקור ולשאול; על המרצפת ליד פתח הבית היתה מוטלת גופת אשה. היתה זו הניה קרמר אשר יצאה מבור־מחבואה ומתה. רובם של שוכני הגיטו ניספו במשך שלושת ימי השתוללות הרצח בטבח הדמים בי"ב, י"ג וי"ד אייר תש"ב – 29 וה–30 באפריל והאחד במאי 1942.

פגישתי עם בני־משפחתי

החילותי כמובן לחפש את ההורים ובני המשפחה; הן לא ידעתי את אשר התרחש בזמן היעדרי. פניתי קודם כל לאותם ארבעת הבתים, בהם נתרכזו כל אותם יהודים ששרדו משלושת ימי טבח הדמים. בבתים האלה לא היה איש מבני־משפחתי ואיש לא ידע לומר לי, מה אירע להם. שאלתי כל מי שניקרה לפני, אם ידוע להם דבר כלשהו ולא ניתנה לי תשובה. לעומת זאת שאלוני רבים, אולי ניקרה לקראתי מאן דהו מבני־משפחתם?

יכולתי להתייאש מכל תקווה למצוא את בני־משפחתי! החלטתי לשוב אל מקום־מגורינו בגיטו – בית הדוד פייבוש רוזן – אולי יעלה בידי לגלות עקבות כלשהם? יחד עם זאת היה ברצוני לבדוק ולראות אם נשאר משהו מביגוד, לבנים וכיוצא באלה. הן אדם חי זקוק לכל אלה; הן צריך לשמור על נקיון הגוף ולהחליף. עם התקרבי אל הבית גיליתי כי הרפת מאחוריו שרופה כליל. הרבה חפצים ורהיטים אותם העברנו מביתנו הקודם בעיירה, הסתרנו שם, וכמובן כלו באש. כפי שנודע לי לאחר מכן, היתה הרפת סגורה; הגרמנים והגרורים עושי דברם חשדו, כי מסתתרים בה יהודים. הם פקדו מספר פעמים בקול: "ראוס!" וכאשר לא ניתנה תשובה, הציתוה ושרפוה.

פניתי אל חזית הבית וראיתי את חלונותיו הפרוצים ושמשותיהם המנופצות; לא התעכבתי וניגשתי אל הדלת האחורית. הבחנתי היטב כי סגורה היא מבפנים ואין תימה שהשתוממתי ושאלתי את עצמי: כיצד ואיך זה יתכן? אין זאת אלא שיש מישהו בפנים! דפקתי בחוזקה ומשכתי את ידית הדלת מתוך ציפיות ומתח; קול מבפנים נענה לי ושאל: "מי זה? מי הבא?!" "אני, לייבקה!" – עניתי ניחר ומשתנק. מיד נפתחה הדלת וראוני. אמי נפלה מתעלפת. כל בני־הבית היו בטוחים כי כבר אינני בין החיים והנה פתע פתאום ניצב אני חי לעומתם, בריא ושלם! כמובן שרבה היתה השמחה בבית על שוב "הבן האבוד" (כך היו סבורים!). מיד נודעו לי כל פרטי ההתרחשויות אצלם משך ימי טבח הדמים האיום. בני־ביתי וכל הנילווים אליהם נשארו יושבים בתוך המחבוא אותו הספקנו לבנות בטרם שחיטה, כמסופר לעיל. המסתתרים לא נתגלו מסיבה פשוטה ביותר: דלת המחבוא המוסווית בתוך הריצפה הגדולה גבלה עם התנור ובשעת בניית המסתור הקימונו קיר נוסף להרחבת התנור, כדי להסתיר חפצים ודברים יקרי־ערך. הבוזזים הרגישו בכך והבינו מיד, כי מסתור כאן. הם הרסו את הקיר לגמרי אלא שהלבנים וגושי הטיט נפלו וסתמו את דלת המחבוא. החפצים היקרים הסבו את כל מעייניהם אל השוד והביזה ולכן לא המשיכו בחיפושים כדי לגלות את המחבוא. הגרמנים עצמם עשו כל מיני נסיונות; דפקו ונעצו חניתות, הרעימו בצעקות "ראוס!" ולא גילו דבר. כולם ישבו מוסתרים ולא השמיעו הגה. הרוצחים שהו זמן רב והמתינו בחוץ, שמא בכל זאת יתגלו המוסתרים ויצאו. לבסוף נאלצו ל"התנדף" וללכת; האש ברפת הבוערת וחדירת העשן לכל מקום שמה להם מחנק והכריחה אותם להסתלק.

אלמלי הסתלקו ופנו לדרכם, מי יודע מה עלול היה להתחולל?! חשרות עשן חדרו גם אל המחבוא וברור שהאטימות שם היתה רבה והמחנק קשה בהרבה. המוסתרים שלא מבני־ביתנו החליטו לצאת; מוטב שייהרגו ע"י הגרמנים ועוזריהם, מאשר יגוועו תוך חנק קשה מנשוא. אבל אמי עמדה ליד הדלת ומנעה מהם בכל כוחה לצאת.

אכן, צדקה אמי האמיצה. הרוצחים הסתלקו וביום הרביעי יצאו כולם. יחד עם כל שנותרו בחיים החילונו שוב להתרכז ולחשוב על הבאות. בינתיים יצאו גם אחרים ממסתוריהם ו"מלונותיהם". מעטים חזרו גם מהיער, באשר טרם הצליחו להסתדר שם. שוב קברנו את כל הרוגינו; שוב צומצם יותר שטח הגיטו, הכל חזר לקדמותו. אף כי רבו הקשיים מיום ליום, המשכנו בחיינו במסגרת הדפוסים הנתונים. הגרמנים והשוטרים הוסיפו וערכו חיפושים יסודיים מבית לבית

והחרימו כל הנראה בעיניהם. מקום מחבואנו לא נתגלה גם הפעם. בינתיים הוצאה בפקודת הגרמנים קבוצת יהודים לעבודה במחנה הסמוך לתחנת־הרכבת בקניאהינין וביניהם גם אחותי ואחי. הצטערנו כמובן ודאגנו להם אך כלום ניתן היה לעשות משהו כדי למלטם?

כלייה וחיסול – "יודן־ריין"

הידיעות והשמועות על שחיטות בהמון וחיסול יהודים בעיירות הסביבה, לא פסקו מלהגיע. איש לא הישלה עוד את עצמו, כי קיימת אפשרות כלשהי להמשיך בחיים בתוך העיירה וכי אין הכרח להקדים ולעזוב. נתארגנה אז חבורת אנשים צעירים לצאת ליער. לא כל אחד יכול היה להצטרף אליהם, מחשש כי חבורה גדולה עלולה להתגלות. ביחוד נמנע הדבר מבעלי־משפחה גדולה יותר; כמה וכמה משפחות יצאו להסתתר אצל מכריהם, איכרי הכפרים הסמוכים.

ה' בסיוון, ערב שבועות תש"ב, ה־21 במאי 1942 בשעות הערב, ידענו כי הגיטו מוקף; השמירה חזקה עלינו וחיילים גרמנים רבים ושוטרים מסתובבים ומרחרחים בכל פינה. שמועות רדפו שמועות ובמשך כל הלילה איש לא עצם עין. בשעות לפנות בוקר, כאשר טרם אירע דבר ואנשי הגיטו ראו את עצמם רשאים לפרוש לשינה קלה ולמנוחה, ואף אנו בביתנו הכינונו עצמנו לנוח, נשמעו פתאום מטחי־ירי שהתגברו והלכו. דרך החלון ראיתי כמה מרובות הרגליים הרצות. לא היה מנוס אלא לקפוץ ולהסתתר במחבואנו. אחי הקטן בן השבע הושלך ע"י אמא בעודו ישן אל המחבוא. ישבנו מוסתרים ודוממים בתוך ה"בונקר" שלנו וציפינו לאשר יבוא. דרך החריצים לכניסת האוויר ראינו כל המתרחש ושמענו את הקולות המתגברים ההולכים ואובדים... הפעם היו בין הפורעים גם ליטאים "מתנדבים" רבים, שהלכו מבית לבית והגיעו גם לביתנו, בו המשיכו בחיפושיהם. מטחי הירי לא פסקו וכמו"כ נשמעו בכיות וזעקות ושעטות רגליים נגררות ללא הפסק. כך נשארנו יושבים עד רדת החשיכה. לפתע שקט הכל ונשתררה דממת־מוות מקפיאה. תוך פרק זמן לא ארוך פתחנו את דלת מחבואנו ויצאנו החוצה.

בחוץ עם חשיכה נוספו עוד כמה וכמה יהודים מבתים סמוכים. החלטנו כי נלך כולנו יחד אל משרד ה"יודנראט" בחצרו של חיים שרייבמן. הגענו וראינו כמה גופות מוטלות בצידי התעלה בחצר; הכל היה פרוץ והרוס. לא היה עוד זכר למשרד ול"יודנראט". ידענו עתה כי לא נשאר אף אחד וזה הסוף המר והעגום. בין האנשים שנותרו והתרכזו

עימנו התארגנה קבוצה גדולה יחסית כדי ללכת ולבוא אל הגיטו בגלובוקי. משפחתי ועוד משפחות אחדות קרובות לנו וקשורות עימנו העדיפו לצאת ליער. הם לא האמינו עוד, כי ניתן לחיות בגיטו כלשהו. גם המרחק לגלובוקי לא היה קטן והדרך לא בטוחה. יצאנו איפוא בו בליל, חצינו את הנהר במים ולא דרך הגשר, כדי לא לעורר חשדות ותשומת־לב. עלינו לכביש והמשכנו ללכת; עברנו את הגשר בפוהוסט תוך גשם טורדני ומצליף. לאחר הליכה של כמה קילומטרים נוספים מצאנו את עצמנו ביער, כאשר אור הבוקר הפציע. נפלנו באפיסת כוחות – כל אחד במקומו בו עמד.

נוודים ביער

החיים דרשו את שלהם והצרכים היו מרובים; היינו מספר משפחות וגם ילדים בתוכן. מצרכי מזון לא היו עימנו והמעט שהספקנו לקחת נאכל תוך ימים אחדים. החילונו להתארגן לחיים ב"מחנה" ולא כבודדים, כל אחד לנפשו או עם בניו.התנאים הקשים הורו לנו, כי לא נוכל אחרת וכי כל איש לעצמו יתמוטט ולא יוכל עוד... קיבלנו על עצמנו איפוא כללי אירגון ושיתוף – אחד לכולם וכולם לכל אחד – והדאגה מוטלת על הכל. בלילות הצבנו שמירה לקדם כל רוח מצוייה ובלתי מצוייה. דאגנו למזון כלשהו; כל לילה הלכו לפי תור כמה אנשים לפשוט בכפרים, לחיפוש מזון עבור הכלל. עשינו לנו רובי־עץ לשם הסוואה, כדי לעורר רושם כי פארטיזנים אנו וייקל לנו לקבל מצרכים. החיים החלו להיכנס לדפוסים סדירים במידה כלשהי ותוך כך נוספו אלינו עוד בודדים ומשפחות גם מהעיירה וגם מהסביבה. לא פעם נאלצנו כמובן להעתיק ולשנות מקומנו מטעמי בטחון, שלא נתגלה לעיניים זרות ובלתי־רצויות. לא פעם העתקנו את אהלינו – אהלי־נצרים וענפים עטויי קליפות־עצים עבות – למקום אחר. כך נמשכו חיינו ביער.

יום אחד ראינו אנשים חמושים מתקרבים והם דוברי רוסית; הם קרבו אלינו באומרם, שהם פארטיזנים והולכים למשימות ולתפקידים. לשאלתם סיפרנו כי פליטים אנו, ואז סיפרו לנו כי יש בסביבה אחוזת קארולין ושם נמצאת משפחת רפאל סוסנסקי מדולהינוב ועוד יהודים אחדים. הם אמרו כי טוב נעשה אם נקשור קשרים עם קארולין. נוכל בדרך זו להיעזר בהם. אנו כמובן באנו לקארולין, גם התקשרנו עם סוסנסקי אך רבות לא יכולנו להיעזר בכך. החלטתי איפוא לצאת ולחפש עקבות פארטיזנים ואולי יעלה בידנו לקשור קשר כלשהו איתם. יצאתי

איפוא עם חיים־הירשל כץ ז"ל, לחפש אותם. משך שעות רבות הלכנו בתוך היער, עד ששמענו לפתע את הפקודה "סטאי – עצור!". עצרנו במקום בו עמדנו; השומר החמוש קרב אלינו ורובו דרוך. את מי ראינו? מוכי תמהון עמדנו פעורי פה; אלי מייזל עמד על המשמר! רבה היתה כמובן שמחתנו לפגישה הבלתי־צפויה. אולם חובת התפקיד מחייבת, רבות לא יכול היה לשוחח עימנו. הוא ביקשנו לפנות הצידה ולהמתין עד בוא השעה להחליפו במשמר. לאחר שהוחלף שוחחנו וסיפרנו לו על מצב "מחננו" ביער. הוא פנה והלך לבסיסו; זמן קצר לאחר מכן הופיע פארטיזן לא יהודי והביא לנו קצת מרק בסיר, כדי שנאכל ונתרחק מבסיסם. הוא ציווה להסתלק מהר ולא לחזור עוד. מחוסר ברירה התרחקנו והמשכנו בדרכנו, לשוב למקומנו ביער. למדנו ונוכחנו לדעת, כי לא קל יהיה לנו להתקבל אל השורות ובפרט שאין שום נשק בידנו. חזרנו למקום ושהינו יחד עם חברינו ב"מחנה".

שוב חלפו כמה ימים ולא נתחדש דבר בתנאי חיינו ביער, כמעט והסתגלנו לצורת החיים. שוב נתקלה בנו יחידת פארטיזנים אשר עשתה עימנו חסד ומסרה בידנו רובה פגום במקצת. הם היטיבו להבין, כי מוטל עלינו לדאוג בדרך כלשהי לכלכלתנו, ואכן, שקדנו על כך בלילות בכל מיני אמצעים ואילתורים. הרובה שהיה מעתה ואילך בידנו הקל על כך. יש לציין, כי אותם ימים היו ביער שבסביבתנו כמה בסיסים של יחידות פארטיזניות מצומצמות ובדרך כלל היה יחסם אל פליטי העיירות ביער טוב למדי. בצאתנו לילה אחד ל"משימה כלכלית", הווה אומר חיפוש מצרכי מזון, נתקלנו באחד הכפרים באדם משוטט ועצרנוהו. האיש לא דיבר שום שפה מובנת לנו והתברר, כי הוא מאסטוניה. "שמע ישראל!" בלבד היה שגור בפיו; כך הוכיח לנו כי יהודי הוא ורכש לו אימון מצידנו. בעזרת מילים ספורות ותנועות־ידיים, ידע לספר שפגש בחורות יהודיות עובדות אצל הגרמנים. לפי תיאוריו והצבעותיו בכיוון המקום בהם ראה את שסיפר, הערכתי, כי המדובר בקניאהינין וקירבתה. החלטתי ללכת לבדי ולוודא שם, מה קרה עם אחי ואחותי.

הליכתי לקניאהינין

סיפרתי לבני־משפחתי ולאחרים על ההחלטה שגמלה בי ואף משכתי עימי את ה"אסטונצ'יק". אך אמי התנגדה לכך בתוקף רב. היא לא הסכימה כי שוב אצא ל"הרפתקה" חדשה, כפי שעשיתי בעבר. כמו"כ התנגדו גם האחרים וביחוד רפאל סוסנסקי; הוא טען כי סביר ביותר, שאתפס ע"י הגרמנים ואני עלול להישבר בחקירות. כאשר אקבל מכות

נמרצות "אתקפל ואצפצף" ואגלה את מקומנו. אף על פי כן עשיתי זאת בניגוד לדעתם.

בשבת אחת לעת ערב יצאנו אני והאסטונצ'יק בדרך לכיוון קניאהינין. הסביבה היתה מוכרת לי פחות או יותר; הליכתנו ארכה משך כל שעות הליל ולעת בוקר מצאנו את עצמנו ליד פסי הרכבת וראינו מרחוק את משמרות הגרמנים. כמו"כ ראינו נער צעיר רועה עדרו, בקירבת מקום. אמרתי לחברי כי יסתתר בין השיחים והחילותי להתקרב אל הרועה ולשאול אותו, אימתי מתחלפות המשמרות? והנה ראו עיני לפתע שתי "איכרות" מהלכות בכביש בכיוון אלי. הסתכלתי היטב, התבוננתי יותר ויותר והכרתי את אחותי רייכה רובין כאחת מהן. שכבתי איפוא לצד הכביש וציפיתי, כי תקרבנה אלי. עם התקרבן קמתי מולן וקראתי בשם אחותי. הן הסתובבו נדהמות וברחו בבהלה ובהתרגשות־פתע; רצתי אחריהן והשגתי אותן בבריחתן. משכתין אל תוך התעלה; בקושי נשמו מרוב פליאה והשתוממות, לאור פגישה שלא פיללו לה. בטוחות היו כי לא אני הצץ לפניהן, אלא צל־רפאים הגיח מתוך האדמה... לאט לאט הרגעתי אותן והן המשיכו אל "מחנה העבודה". אני חזרתי אל מקום מחבואו של ה"אסטונצ'יק".

כעבור זמן קצר באו אלינו רעיה ברוינשטיין ואבראשה פיינזילבר; הם תחבו בידי מסמך כלשהו – "שיין". הלבישוני ז'קט עוטה "טלאי צהוב" ולקחוני אל המחנה. ה"אסטונצ'יק" נחבא שוב ביער. משך כל שעות היום והערב הייתי במחנה ושמעתי את כל־הקורות את שוכניו. סיפרתי כמובן גם לכל התאב לשמוע, על הימצאנו ביער ועל חיינו ורצוננו לקשור קשר עם הפארטיזנים. למחרת, אחר התייעצויות ארוכות של שוכני המחנה בינם לבין עצמם, משך כל שעות היום, החליטו לשגר משלחת לשם בדיקת תנאי החיים ביער ואם ניתן בכלל להתקיים בו לאורך ימים. בו בלילה יצאתי עם חברי ה"משלחת" ועוד מספר אנשים שהכירוני והאמינו לי. בדרך לשוב אל מקומנו אספנו עימנו את ה"אסטונצ'יק" והגענו למחוז־חפצנו. בדרך זו הוקם הקשר בין שוכני קניאהינין לבינינו ביער ועם יחידת הפארטיזנים לאחר מכן.

כך איפוא בא סיפורי לסוף הדרך; על הקשר שקשרנו עם יחידת הפארטיזנים בראשותו של טימצ'וק ו"הדוד ואסיה", על הוצאתם של שוכני "מחנה העבודה" בקניאהינין, על פעולות יוצאי עיירתנו חברי יחידת־פארטיזנים ועל דרכנו הארוכה והקשה אל מעבר לקווי החזיתות – לעומקי עומקם של שטחי בריה"מ – על כל אלה סיפרו כבר ודאי אחרים.

אייזיק קצוביץ'

מנת־חלקי בימי עברה

אני, אייזיק – בן לאבי מרדכי ולאמי שרה־מערע (שרה־מרים), יליד דולהינוב, שנתון 1912, רואה חובה לעצמי להעלות פרקי חוויות אישיות בלבד, מכל אשר ראו עיני, את אשר עוללו הרוצחים קלגסי הגרמנים וגרוריהם לבני־משפחותינו, אחינו ואחיותינו ושכנינו וידידינו ולכל בית־ישראל בדולהינוב.

ימי השפלה וביזוי

את טעמה של כניסתנו בעול הכיבוש הגרמני חשנו וידענו כבר בימים הראשונים לאחר הופעתם בעיירה וכינון מוסדות שלטונם. היה זה בימים האחרונים בחודש יוני 1941 – בשבוע הראשון לפרוץ המלחמה – החל מיום ה־22 ביוני. לא אזכור בדיוק את תאריך כניסת הכוח הגרמני, אך אדע ואזכור ספרי־תורה וספרי־קודש שרופים באש למן הימים הראשונים. אזכור פקודת־יום ראשונה לעת ערב, בה נצטוו כל בני העיירה – גברים ונשים, צעירים וזקנים, פרט לילדים – להתייצב למחרת בבוקר בכיכר ה"שולהויף", אדע גם כי הכל באו ליעד; כלום היתה ברירה? הוצבנו בשורות וציפינו בלב חרד לאשר יבואנו. לאחר עמידה משך שעות הורשינו לחזור לבתינו תוך צו, כי על כל הצעירים להתייצב מחר בכיכר ה"שולהויף" ואתי־חפירה בידיהם. מובן שהתייצבנו למחרת ואף אני בתוכם. בקירבת מקום ציפו לנו כמה עגלות רתומות לסוסים ובתוכן מקלעים ומכונות־ירייה. עתה חילקו אותנו לקבוצות מספר ועל כל קבוצה, ממונה גרמני. נצטווינו ללכת קדימה, כשהעגלות מובלות אחרינו. סבור הייתי שיפקדו עלינו עוד מעט לכרות לנו קברים (לפי שמועות וידיעות על מעללי הגרמנים במקומות אחרים).

כך הובאנו לכביש המוביל מדולהינוב לבודסלאב, כאן החלה עבודתנו, עבודת כפייה. הוטל עלינו לתקן את הדרך שנפגעה מכלי־הרכב; מזחלמי השריון והציוד הכבד של הרוסים בנסיגתם. על קבוצתנו מונה

גרמני לא רע בטבעו; הוא לא האיץ בנו באומרו: "לאט לכם יהודונים, עיבדו לאיטכם אבל שיקדו על המלאכה..." הוא גם כיבדנו בסיגריות. דבר שלא תיארתי לעצמי בשום נסיבות... עבודתנו זו נמשכה מדי יום ויום משך שבועות מספר, לא אזכור עד מתי, לא תמיד שפר חלקנו ועל פי רוב הוכינו מכה רבה, כגמול לעבודתנו. חזרנו כמובן בעיתות ערב הביתה ושבנו לעבודתנו למחרת. יום יום היינו עדים לגזירות אשר ניתכו עלינו; גזירה רדפה רעותה: "כאן נצטוו יהודי העיירה לסמן בתיהם בצבע שחור ובאותיות "יודה", "!Jude" מיד לאחר מכן באה גזירת האות היהודי – "הטלאי הצהוב" – מפנים ומאחור, על החזה ועל הגב. נאסר עלינו באיסור חמור להלך במדרכות וכו'. כמו"כ הוטל איסור על צאתנו מחוץ לעיירה ("לעסקים", לחפש "טרף" לביתנו) – פרט לעבודות למען הגרמנים. נאסר לשאת ולתת עם הנוצרים. הוקמה "מועצת היהודים" – ה"יודנראט". על חבריה הוטלה האחריות לכל יהודי המקום הן ככלל והן כיחידים בפני הגרמנים. כמו"כ חייבים היו חברי ה"יודנראט" למלא ולספק כל מישאלות הגרמנים וגרוריהם, בקיצור: מבחינה אובייקטיבית הוטל על ה"יודנראט" לשמש שוט ומוסד מוציא לפועל כלפי חוץ.

האם לא אזכיר ולו במילים מספר בלבד את "תקרית" פרגול העור וקרבנותיה בתואנת שווא? "גיבוריה" היו חברי חוליית הס"ס שהתארחה בעיירה ללינת־לילה. ה"יודנראט" ויהודי העיירה מילאו כל רצונם וסיפקו כל שנדרש; למקום האירוח הובאו מיטות ומזרנים, מצעים ולבנים, מאכלים ושתיה. יהודים עמלו וטרחו "לגייס" ולהביא 30 אווזים "להאביס" את הרוצחים ובנות יהודיות ניקו ובישלו עבורם. ואעפי"כ חזרו בבוקר שניים מהרוצחים (לאחר צאת היחידה בדרכה לחזית) בתואנה, כי נגנב מהם הפרגול ודרשו את החזרתו. הפרגול לא נמצא כמובן ואף כי רצען יהודי התקין מגלב־עור משובח במקומו, לא נתרצו, ותפסו יהודים להרג. לא אדע כמה; יש שאמרו עשרה ואחרים טענו חמישה. לשמע כל אלה, התחמקתי בעור שיניי אל ירכתי העיירה למשך כל היום עד הערב.

בשורות־איוב וחזות־חורבן

עלילות אלה, תואנותיהן ו"תקריותיהן" היו מנות חלקנו. איש לא יכול היה לבטוח, כי יחזור הביתה מעבודתו לעת ערב. נגישותיהם ולחציהם של הנאצים תכפו מיום ליום. ה"יודנראט" לא פסק מלשלוח יהודים לכל העבודות שנדרשו ע"י הגרמנים והשוטרים הפולנים

מטעמם. יצאנו לעבודה ונפשותינו בכפינו, עשינו ככל שנדרשנו מטעם הנוגשים, עסקנו גם בעבודות שידענו, כי אינן נחוצות כלל למבזינו וכי נועדו להשפילנו בלבד ולגזול מאיתנו את צלם האדם.

הנה הגיעו ימי החורף בשלהי 1941 וראשית 1942; היה זה חורף קשה במיוחד. סופות־שלג וכפור וקרה מקפיאה שיבשו את כל הדרכים. קלגסי הנאצים לא יכלו להזיז את כלי־רכבם ממקומם; הוטל עלינו לפנות את השלג מהדרכים – לאורכם של קילומטרים רבים – גם בשעות היום וגם בעיתות לילה. אומללים היינו וסאת סבלותינו טרם מלאה.

שוב מינה לי גורלי לראות בעיניים, עיני בשר, ימי ענות וייסורים. להיות עד ראייה במעמדים, בהם הפכו חיי בני־אדם נמוכים מעשב ושחו לעפר. הוטל עלי לראות בהתעללויות־רצח בשבויים הסובייטיים. תמים מדי הייתי באותם ימים: רבות שאלתי עצמי כיצד יכולים בני־אדם להתאכזר ולהתאנות לזולתם ולהפקירם למוות בצמא? הנאצים המרצחים האכילו את השבויים בדגים מלוחים ומיובשים, מבלי לספק להם מי־שתיה. הוטל עלי ועל מספר יהודים אשר גויסו עימי לקחת את השבויים בדרך מווילייקה ולהובילם ברגל לקורניץ. מביניהם היו רבים נחשלים וחלשים; רק לאלה שלא אצרו כוח לעמוד על רגליהם, נתאפשר לשבת בעגלה. צעדתי מאחורי עגלה ועימי שבויים הולכים ברגל וגרמני חמוש מפקח עלינו, שגידף אותנו בלי הרף ו"הבטיח" לנו כי קיצנו קרוב. ידעתי כי אין הוא מאיים בלבד. לפתע הומחש לי בבהירות רבה כי לכול מוכשרים בני "עם האדונים". הגענו לעיירה רצ'קו; כאן נורו שבויים בהמונים ואף מהמשלוח שהבאתי.

לאחר הטבח

אף כי הגרמנים טרם "הלכו קאפוט" כדבר הנאצי אלי בדרך לקורניץ, עברה הכוס גם על עיירתנו. פרטים לא אספר על "אקציית" דמים זו בדולהינוב, כיוון שלא הייתי ביום הדמים – יום י"ב ניסן תש"ב – ה־28 במארס 1942. ימים מספר לפני פסח נשלחתי עם עוד כמה יהודים (לא אזכור עוד כיום שמותיהם), לכפר מיקולינה, לחצוב ולהוציא קרח מהאגם שקפא (הכנת מלאי לימות הקיץ עבור המרצחים הרודים בנו). המשכנו בעבודתנו משך ימים מספר ונשארנו בכפר ללינות־לילה. בוקר אחד, בעודנו משכימים ויוצאים לעבודת יומנו, הגיעו אלינו הדהודים של מטחי־ירי מכיוון עיירתנו. ודאי שהיה מקום לחששותינו, כי הנה יבואו לחפשנו בכפר או בקירבת האגם. כדי לירות בנו. ברחנו איפוא

ליער ולא יצאנו לעבודתנו. את אשר התרחש בדולהינוב טרם ידענו; פחדנו לשוב לעיירה ולכפר לא כל שכן. שוטטנו איפוא ביער ממקום למקום ולבבותינו נטרפים מדאגה לגורל בני־משפחותינו. כך עברו עלינו שלוש יממות, מבלי ששמנו דבר לפינו. פרט למעט שלג לא היה לנו דבר להרטיב את פינו. סוף סוף נוכחנו לדעת וראינו כי אין תכלית בכך ולא נשאר לנו אלא לשוב לבתינו ויהא אשר יהא!

יצאנו איפוא מהיער וניתקלנו באיכר אחד; שאלנוהו אם ידוע לו, מה נתרחש בדולהינוב? על זאת השיב כי לפי השמועה נורו יהודים רבים וכל ששרדו בחיים עובדים עדיין בעבודות. המשכנו בדרכנו אל העיירה כיוון שלא ראינו שום אפשרות אחרת. בהתקרבנו לעיירה נתקלנו במשמר שוטרים; הם לקחונו אל מעון הגרמנים. דומה היה, כי כאן וברגע זה יחרץ סופנו! למזלנו הסתפק הגרמני שחקר אותנו במנת גידופים ואזהרות. ציוה לנו לחזור הביתה, ומחר לעת־ערב להתייצב במשרד ה"יודנראט".

שבנו הביתה, הגעתי לבית אחותי הבכירה פרומה. הן היא בעיקר שגידלתני בילדותי לאחר פטירת אימנו. כבן שמונה בלבד הייתי אז ודיוקנה של אמא זכור לי כמו מתוך חלום רחוק... לאחותי פרומה נקשרתי בקשרים עמוקים במיוחד אולי כהשלכות שנות הילדות. אין זאת אומרת כי הקשר עם אבא ועם אחותי ביילה היה רופף; היינו משפחה קשורה ביותר. כאשר שבתי הביתה כולם היו עוד במקום וגם אבא, אחותי פרומה ובעלה ובניהם וגם הניך (חנוך) גיסי ואחותי ביילה. דימיתי כי זומנה לנו הפוגה כלשהי להתאושש מאסון "אקציית" הדמים. הן היה זה למחרת או יומיים לאחר שחיטה. ההפוגה המקווה לא היתה אלא משאלת לב של "יווא" (יידן ווילן אזוי...); למחרת נשלחתי באמצעות ה"יודנראט" יחד עם שבי מיקולינה, לעזור ולסייע בקבורת חללי טבח הדמים. בעודנו עסוקים בקבורת הגוויות, חלקי הגופות המתפוררות ואבריהן, הגיעו המרצחים הנאצים. העוסקים ב"חסד של אמת" לקדושינו אמרו לברוח אך אחדים מאיתנו מנעו זאת בהפצרות וציוויים לא לזוז. כל תנועה מצידנו עלולה לעלות בחיי כולנו. אחד מתוכנו רדוף אימים ובלהות החל לרוץ ונורה במקום. היה זה מושקה קופרשטוך. כך היה עלינו לקבור קרבן צעיר חדש.

גיטו בדולהינוב וצאתי לקניאהינין

אכן, לא הונח לנו במאומה; יסורים ומרורים הוסיפו להיות

מנת־חלקנו מדי יום ויום. כל אלה אשר שרדו מהטבח נצטוו לעבור לשטח מצומצם ברחוב בוריסוב, בתוך כמה בתים שהוקצו להם. אותו יום בו נתפרסמה גזירת הגיטו הובהלתי יחד עם קבוצת יהודים ל"יודנראט" ונשלחנו ל"מחנה־עבודה" על יד תחנת־הרכבת קניאהינין. לא אדע ולא אזכור מי היו ההולכים; היינו כשלושים גברים ונשים ב"משלוח" זה. הגענו למחנה וחולקנו לעבודות. הגברים סודרו בעבודת האיסוף של ערימות שחת וחציר, קשירתן ודחיסתן. גרמני פיקח עלינו ומקלו בידו; אם לא ישרה בעיניו עבודתו של פלוני, היה חובט בו בחירוק שיניים ובנהימה שהזכירה כלבי־טרף אימתנים. הבנות הצעירות והנשים עבדו בהוצאת תפוחי־אדמה מבורותיהם ובמיונם. אוכל לא ניתן פרט לתפוחי־אדמה אחדים שהביאו הבנות ובישלום ללא מלח.

כל עובדי המחנה הוכנסו ללינת־לילה אל תוך אורווה או מחסן כלשהו ושכבו על הריצפה הרפודה קש דליל ושורצת פרעושים בהמון. בניין זה וכל שטח המחנה הוקפו בגדר תיל. תנאי החיים היו קשים ביותר, באותם ימים ושבועות לשהותי בקניאהינין. מחוסר כל אפשרות אחרת נשארתי, כי למעשה לא היה לאן ללכת...

מפקדו של מחנה העבודה היה קצין גרמני; הוא שלט בכול ופיקד על יחידת הצבא שפיקחה ושמרה על מבואיו ומוצאיו וכמו"כ על הסדרים הפנימיים בתוכו. את פקודותיו ליהודים עובדי הכפייה היה מעביר באמצעות אבראשה פיינזילבר, בן־עיירתנו, שהיה כעין "ממונה" מטעמו על כולנו. ה"ממונה" הוכיח את עצמו כאיש טוב ואחראי; מעולם לא עולל לנו רעה. הוא השתדל הרבה לעזור ולהקל אך לא רבות היו האפשרויות שבידיו. כפי שסופר לי לאחר מכן (לאחר עזיבתי את קניאהינין), עזר הרבה לאנשים להתחמק אל היערות. אותה עת נתרבו כבר הסימנים לפעילות פארטיזנית בסביבה. פה ושם הוצתו אסמי מזון של הגרמנים, מיכלית דלק פוצצה; בקירבת קריביץ' על יד הכפר קובלי הורדה רכבת צבאית וגם שם הוצת קרון־מיכלית של דלק ובעיירתנו נעשתה פעולת פשיטה בלתי־מוצלחת ביותר. בהתחשב עם כל אלה נאלצו הגרמנים להגביר את השמירה על פסי הרכבת; הן בדרך זו נשלחו אספקה וציוד, נשק ותחמושת לחזית. אנו הועסקנו רבות בטעינה ופריקה של תפוחי־אדמה ומספוא בקרונות, אך עם זאת טרם הוקל אצלנו הרעב. החלטתי לצאת בחשאי מהמחנה ויהי מה! אלך לחפש מזון ואשוב לאחר מכן בהסתר. חמקתי איפוא לילה אחד מהמחנה, מבעד פירצה כלשהי בגדר ועל אף הסיכון החמור לחצות בהכרח את פסי הרכבת השמורים היטב, שמתי פעמי אל איכר מכר בכפר הסמוך. מכרי לא

איכזבני; הוא נתן לי מנת־לחם ועוד דבר מאכל וגם צידה כלשהי, ושלחני לדרכי. שבתי וחמקתי מבעד לפירצה אל המחנה, כמו לא היה דבר. פעם שנייה פיתיתי את חברי שמואל אלפרוביץ' להילוות אלי; אמרתי, שעל אף רצוננו לשרוד בחיים אורב לנו המוות בכל אשר נפנה ובכל אשר נעשה וכי גורל כולנו נחרץ סופית – במוקדם או במאוחר. מוטב על כן שלא נגווע ברעב.

כך נמשכו וחלפו שבועות מספר; לאמיתו של דבר לא ידעתי כמה שבועות עברו עלי במחנה – ששה או שבעה או שמונה. שמועות ובשורות שהגיעו אלינו לא היו מעודדות ולא בישרו טובות. יום אחד שמענו כי קבוצת יהודים בני עיירתנו נעצרו בדרכם מעבודתם אל הגיטו ע"י משמר גרמנים ושוטרי־עזר. כולם נורו בו במקום בקירבת הכפר אפיעניק. נדמה לי שהדבר התרחש באחד מימי סוף אפריל 1942 ולפי ששמעתי מבני עיירתי, היה זה יום או יומיים בטרם טבח הדמים השני ביהודי גיטו דולהינוב, אשר התחולל (לפי המסופר לי) משך שלושה ימים, 29 ו־30 באפריל והאחד במאי 1942.

אחד שרדתי ממשפחה

רוחות רעות החלו לנשוב גם במחנה קניאהינין בו שהינו; נתרבו ביקורים של מלאכי־חבלה מכל הסוגים: חוליות גסטאפו מבודסלב; אנשי ס"ד מדוקשיץ, קציני ז'אנדרמריה מווילייקה והגרוע מכול – קציני הס"ס. מפי אבראשה פיינזילבר נודעו לנו פרטי שיחת "השף", כלומר מפקד המחנה, עמו. הלה סיפר לבן־שיחו כי זה פעמים מספר לחצו עליו אנשי הס"ס לחסל את יהודי המחנה, על כי עבודתם אינה יעילה ואינה נחוצה עוד. אולם הוא (המפקד) התנגד לכך בנימוקים, שעבודת היהודים נחוצה; כל יום עוברות רכבות רבות בדרכן לקווי פולוצק–ויטבסק ויש לפרוק ולהעמיס קרונות. מי יעשה זאת אם לא יהודי המחנה? יתרה מזאת: הוא דורש להגדיל את מספרם של עובדי הכפייה היהודים במחנה ולהרבות את תפוקתם של הנוכחים. היה זה רמז ברור לנו מצד אבראשה שעלינו לשקוד על העבודה ולא לגרום לעצמנו צרות...

שוב לא אדע אם היה הדבר מקרה בלבד או מעין יד ההשגחה העליונה; הוטל עלי יום אחד לשוב עם קבוצת יהודים לגיטו בעיירה ולשגר במקומנו קבוצה אחרת. יצאנו בדרך לשוב לעיירה. היה זה יום אחד לפני ערב חג השבועות תש"ב – 19 או 20 במאי 1942. ששתי על כך בגיל וברעדה; מחד גיסא – על כי נפטר אני מהמחנה ומסכנותיו התלויות מעל הראש, ומאידך גיסא – חששתי לבני־משפחתי וגורלם, כי

לאחר טבח הדמים השני עליו סופר לעיל – לא ידעתי אם ניצלו ושרדו בגיטו. רבה היתה איפוא שמחתי בהגיעי בו בלילה לבית אחותי הבכירה פרומה והיא, בעלה והבנים חיים וקיימים לאחר שהצליחו להינצל מטבח האימים. לדאבון ליבי ולצערי לא ארכה שמחתנו; לא פיללתי כלל כי הגורל יעד לי פגישה זו אחרונה וחטופה עם יקיריי ואהובי נפשי וכי לא אראם עוד שנית... לעת בוקר נודע לנו כי הגיטו הוקף מבעוד ליל באין יוצא ואין בא. עתה ידענו כי כלתה הרעה. אין מפלט ומסתור. מחפשים מחבואים ו"מלונות"; פחד וייאוש מכרסמים. רק האל במרומים הוא היודע מי לכליון ומי להצלה... המרצחים הילכו מבית לבית והוציאו את אחרוני היהודים בגיטו המצומצם – חיסול השארית! אחותי פרומה טרחה והכינה מבעוד יום עיסת־לחם בעריבה; המסכנה והאומללה! היה ברצונה לאפות לחם לחג. לא ידעה ולא ניחשה כי לשווא עמלה וטרחה; אף זאת לא העלתה בדעתה, כי עריבת עיסת־לחמה תסייע לי ותמלטני, להיות שריד מכל המשפחה ומכל שוכני הבית, בו היו כשלושים נפש. נצנץ בי הרעיון למהר ולהסתתר בכוך שמתחת לתנור, בתוך ה"פאפיעץ"... לא היה זמן לחשוב על מחבוא אחר. זחלתי וכיווצתי עצמי בכוך התרנגולות הריק זה מזמן... הגרמנים נכנסו הביתה. שוב רעמה וחזרה קריאתם הרצחנית "יודן ראוס!" הם חיפשו ונברו בכול. אל הכוך בו התכווצתי לא קרבו כלל והסתלקו מהבית. עתה הגיע תור ה"גויים", נוצרי העיירה והכפרים לעוט אל הביזה והגזל, ליהנות מרכוש היהודים שהופקר... ברוב חפזונם הפכו את העריבה וכל עיסתה נשפכה ארצה, והציפה הכל ואף לכוך פרצה וכיסתה את מובאיו. כך האיר גם מזלי, הבוזזים לא מצאוני ואף לא הרגישו בי. נשארתי שוכב במקום־מחבואי צופה לקראת בוא הליל.

סוף סוף ירד הערב; בכול השתרר שקט ורוגע מסביב. למגינת ליבי היה זה ליל ירח מלא כולו נגוהות כסף הנשפכים אל תוך שמיים מחרישים, כאילו לא היו עדים לאימי זוועות שנתחוללו משך שעות. התאוששתי והזדחלתי החוצה, חילצתי את עצמותי הליאות וחמקתי מהר ובזהירות אל הנהר. חציתי את הנהר בתוך המים והגעתי אל הכפר ישקובקה, אל מכרי האיכר מיכאש פאטר. חרש דפקתי בדלתו; הוא פתח לי והכניסני הביתה ובישר לאשתו:

"ראי־נא, אייזיק הגיע! תני לו דבר כלשהו לאכול", אמר.

היא הגישה לי אוכל וסיפרה כי מסתתרים אצלה גם גיסי הניך, אחותי ביילה וגם וולפקה אחיו.

אכן, אכלתי את אשר ניתן לי בעין דומעת ובלב כבד אכול מרורים על אובדן יקיריי. לאחר מכן הביאנו האיש פאטר אל הניך. שמחנו גם דאבנו; אבל היתה זו נחמתי היחידה, אחותי ביילה וגיסי ואחיו וולפקה עודם בחיים... אכן, לא יחיד שרדתי ממשפחתי...

עם פליטים ביער

כמה זמן שהינו בבית מיכאש לא זכור לי כבר, אך דומני שלא יותר משבועיים, בין עשרה ל־15 יום. לא נעם לנו ביותר לנצל את טוב־ליבם של מארחינו וליהנות ממזונם שהוגש לנו אמנם בנפש חפצה. על כן החלטתי יחד עם גיסי הניך לחזור על פתחי מכרינו האיכרים בכפרים הסמוכים, לשם קבלת מצרכי מזון לבל ניפול למעמסה על משפחת פאטר בלבד. עלי לציין כי איכרים ממכריי נענו ברצון.

ברם, זמן רב לא נתאפשר לנו להמשיך בכך; חלו נסיבות אשר אילצונו לעזוב את מקלטנו אצל פאטר ולברוח ליער. בכפר אוזלן – במרחק של כארבעה או חמישה קילומטרים מדולהינוב – התגורר נאבויצ׳יק האיכר ובני־משפחתו. בביתו ישבו מוסתרים רופא יהודי ד״ר רבינוביץ מווילנא ואשתו ילידת גלובוקי. והנה היתה הלשנה עליו מצד כלשהו בפני הגרמנים (יש אומרים מתוך סכסוך שכנים). המסתתרים נענשו בכל חומר הדין – כלומר הוצאו להורג. משפחת נאבויצ׳יק הצליחה לברוח ברגע האחרון אל היער. אבל בכך לא נסתיים מהלך הדברים. גם בכפרו של פאטר, בישקובקה גר איכר בשם זהה והוא קרוב־משפחה של אותו נאבויצ׳יק. אף אליו באו גרמנים ואנשי משטרה לבדוק, לחפש ולרחרח, שמא מסתתרים בני משפחה של קרובו ויהודים אצלו. מן המותר לומר כי פאטר ובני־משפחתו היו שרויים באימה ופחד, שמא יגלו אותנו. הוא היטיב לדעת כי אם ימצאונו אצלו, יוצת ביתו על המארחים והאורחים גם יחד ודין כולנו בשריפה... למרות שחשכו עיניו ולמרות הסכנה בה העמיד את עצמו ובני־ביתו, לא דרש מאיתנו שנעזוב אף כי סיפר לנו על הופעת הגרמנים, לאחר עוזבם את הכפר. על אף טוב־ליבו והתנהגותו האצילה כלפינו, החלטנו בינינו לבין עצמנו כי אין לנו רשות לסכן את מארחינו ומסתירינו. זאת אמרנו לפאטר; אף הפעם העיר שאין אנו עוזבים לפי דרישתו וכי אנו נוהגים כך לפי רצוננו והכרתנו.

הייתי כבר ביער בעוד מוצאיו ומובאיו טרם נודעו לנו; ישבנו מוסתרים בצל אילנות ובסבך שיחים במבואי היער, עד שנוכל להבהיר

את דרכנו ואולי יזדמנו לנו יהודים נוספים מבני־עיירתנו. את ביילה אחותי והילדים הרחקנו קמעא מעימנו ומצאנו להם מסתור כלשהו בעבי שיח מסועף ומתפתל. גיסי הניך ואנוכי ישבנו ועינינו אל מול הדרך. אינני זוכר, אם עברו עלינו במצב זה יומיים או שלושה – תוך ישיבה משמימה ובאין נפש חיה סביבנו – וכך הבחינו עינינו יום אחד לפתע בשתי דמויות מהלכות על פנינו, במרחק עשרות מטרים. התבוננתי יפה ואף הניך הסתכל רבות ושנינו היכרנו בהם לרוב שמחתנו את האחים יושע (יוסף) ואיטשע (יצחק) קרמר ז״ל. שנינו זעקנו וקראנו בקול: יושע, יו–ש–ע! שניהם נדהמו מפחד והיה בדעתם לרוץ, אך לפתע זיהו אותנו והתקדמו לקראתנו. רבת שמחה ומיוחדת היתה פגישת־פתע זו לכולנו. מיד התפתחה שיחה ערה, שאלות ותשובות על מכרים ושכנים משותפים. התברר כי אשתו של יושע וילדיהם גם הם כאן ביער. פניתי וקראתי לביילה ולילדים כי יקרבו אלינו, כדי לשתפם בפגישה. הם קרבו וישבו עימנו. צרותיהם וייסוריהם של הילדים לא ניתנים לתיאור; ילדי יושע קרמר היו נפוחים מרעב ולא נשאר מקום בגוף ללא עקיצות יתושים, שהטרידו בלי הרף. כך ישבנו בחבורתנו המצומצמת במבואי היער וטרם ידענו להחליט, מה יהיו צעדינו להבא. יום אחד עברה יחידה גרמנית בדרך המקבילה ליער; ללא מטרה פתחו באש חיה ושוטפת סביב. חשנו את הקלעים מעופפים מעל ראשינו ומעל פנינו. למזלנו לא נפגע איש מאיתנו והיחידה הנאצית נסעה לדרכה. החלטנו להעמיק יותר לתוך היער מסיבות בטחון ובטיחות. אכן, ביער נזדמנו לקראתנו יהודים נוספים מבני עיירתנו, אשר שוטטו גם הם בחפשם מבטחים וקשר עם הפארטיזנים שפעלו כבר בסביבה. כך פגשנו את ר׳ גבריאל ר. ובני ביתו; הבן הצעיר לייזר (אליעזר) היה כבן שמונה בלבד. כמו״כ היו שם שמרל פרידמן, פייגל קצוביץ׳ ובנותיה ועוד אחרים שאינם זכורים לי כיום.

שוב הזדקרה לעומתנו הבעייה של השגת מצרכי מזון, שהחריפה ביתר שאת והרעב החל לתת אותותיו. כל אחד בנפרד היה יוצא את היער בלילות והולך לכפרים לחפש מזון. על פי רוב חזרו ריקם כלעומת שבאו. היו מקרים בהם יצאו איכרים וגרזנים בידיהם לקראת היהודים וגירשום מהכפרים. הסיכון הפך מאיים יותר ויותר. ההכרח הכתיב לנו להתאחד ולפעול במשותף; בהתייעצות בינינו התגבש הרעיון להציג עצמנו כפארטיזנים הפועלים בסביבה. אולם לכך נחוץ היה נשק שלא היה ברשותנו. כמה יהודים פיתחו וחיטבו רובה־דמה עשוי עץ כהלכה, צבוע כרובה אמיתי ובאותו גודל וכך יצאנו בפעם ראשונה ל״משימתנו המשקית״, הווה אומר – ״אירגון״ מצרכי מזון. יש לציין כי תכסיסנו המחוכם פעל.

יום אחד הזדמנו בקירבתנו פארטיזנים מיחידה קרבית, בלכתם למשימה כלשהי. הם התעניינו בנו וחקרו מי אנו ומאין? כיצד ניצלנו ומה אנו עושים להשגת מצרכי מזון ובפרט, כאשר נשים וילדים וזקנים עימנו? שמרל פ. הצביע על "רובהו"! הם נדו לנו בצחוק מריר והשתתפו בצערנו. תוך כך הבטיחו במפורש כי כאשר יזדמנו עוד פעם, יביאו לנו רובה ממש. הם קיימו אמנם את הבטחתם והעמידו לרשותנו רובה וכדורים. המשימה של השגת מצרכי מזון הוקלה בהרבה, אף כי לא פעם לאחר קבלתם או "החרמתם", לאחר שאיימנו להשתמש בכוח, ירו האיכרים אחרינו והרובה שלנו פעל פעולותיו והשתיקם. שוב באה אלינו חולייה פארטיזנית קרבית ומפקדה בראשה; הם דרשו כי אלווה אליהם בלכתם ל"משימת כלכלה" – כלומר לצבירת מזון ואספקה כלשהי. הלכתי עימהם כמובן; מפקד החולייה תבע בכל תוקף שאשיג לו שעון, משהו חיוני ביותר עבורו. יצאנו בצהרי־היום והגענו למרחק 5 קילומטרים מעיירתנו. נכנסנו לכפר ובאנו לביתו של איכר; על שולחנו היה מונח שעון ומפקד החולייה "החרים" גם לקח אותי.

תחת השגחת פארטיזנים

הקשרים בינינו – הפליטים משוטטי היער לבין יחידת הפארטיזנים – נתהדקו והלכו. אמנם לא צורפנו עדיין אל השורות מפאת מחסור בנשק, אבל הם צירפו אותנו ל"משימות משקיות" וכו'. ניתן לומר שהם קיבלו עליהם את ההשגחה עלינו; הם היו מעוניינים לאבטח אותנו מפני התנפלויות־פתע ולהודיענו בשעות ההכרח כדי שנעתיק את מקומנו בלב היער. כך נמשכו והלכו חיינו משך כל ימות הקיץ; הסתיו התקדם לקראתנו אבל טרם החלו גשמי סתיו וימי סגריר. הסתיו והחורף הממשמשים ובאים החלו להדאיג ובעיקר, בגלל הנשים, הילדים והזקנים אשר עימנו. אך טרם ידענו דבר והשקפנו לעבר הבלתי־נודע. יום אחד הופיע אצלנו מפקד יחידת פארטיזנים והודיע, כי על כל איש צעיר ובריא בינינו להצטרף אל השורות ולהתאמן. כל השאר – הנשים, הזקנים והילדים – לא יהיו עימנו. הם יחיו בקירבת בסיס היחידה והדאגה להם עלינו ועל היחידה הפארטיזנית.

כך נספחו צעירינו אל השורות – מי בפועל לאימונים בנשק והכנה למשימות קרב ומי להלכה בלבד – להדרכה או להשתתפות ב"משימות כלכלה ומשק". שני מפקדים מונו כדי לפקח עלינו ולאבטח בכך גם את כל הנשים, הילדים והזקנים. האחד היה קיסילוב, פעיל ומסור במיוחד

בדאגתו לכוחות הבלתי־לוחמים; הוא היה אדם ישר ובלתי־רגיל. קודם כל דאג תמיד להפריש חלקם של מזונות ש"אורגנו" לטובתם של האחרונים ופקד במפגיע לספק להם מיד. באשר לנו אמר, יש להוסיף ו"לארגן" עוד ועוד. מפקדנו השני היה ויקטור גרדישב; הוא עסק בעיקר בבעיות אירגון וטיפול בצעירים. הסתיו וחודשי החורף המתקרבים הדאיגו לא רק אותנו; הם העסיקו לא במעט את מנהיגי הפארטיזנים שישבו רבות על מדוכת עניינים אלה. לאחר התייעצות בין המטה הכללי של תנועת הפארטיזנים לבין שלטונות ברית־המועצות, נתגבשה ההחלטה להעביר את כל הבלתי־לוחמים אל מעבר לקווי חזיתות המלחמה – הרחק לתוך השטחים של רוסיה. מיד הגיעו מדריכים ויחידת תגבורת, כדי לעזור לנו במסע הארוך, המסוכן והמפרך. עלי ועל מספר אנשים נוספים הוטל להצטרף ליחידת אספקה; שקדנו על ריכוז מצרכי מזון וכיוצא באלה. יחד אם אב ובנו מפליטי פלשצניץ – אחיו ואחיינו של שמרל פרידמן, ברוך ואיסר – נסעתי לכפר אחד לטחון דגנים ולהכין קמח לשיירה הגדולה, שעשויה היתה לצאת לדרך. בטרם הגענו למקום היעד, החזירנו מדרכנו איכר אחד ששיתף פעולה עם הפארטיזנים, במוסרו ידיעה כי התקפה גרמנית תוך חדירתם ליער עלולה לבוא כל שעה. הודות לאיכר שומר היער ניצלנו מסכנת אימים ליפול חיים בידי הגרמנים. שבנו כמובן בכל המהירות ליער.

שומר היער אשר הזהירנו, מסר לנו מידע נכון. התקפת הגרמנים החלה וכוחותיהם חדרו ליער ופתחו באש עזה ושוטפת. חימושם הכריע את הכף בהרבה. יחידות הקרב הפארטיזניות נסוגו בלחץ האוייב, באשר עדיפות כוחו וציודו הקרבי אילצום לכך. שיירת הפליטים המוכנה לצאת התפזרה לכל רוח; למזלנו היו לנו מספר פצועים ונפגעים בלבד, – באופן קל או בינוני ובתוכם ילדה כבת שמונה. ככל שאזכור כיום, היתה זו שרה'לה קצוביץ' (היא חיה וקיימת בישראל). ברור שהתקפת־פתע זו של האוייב עיכבה את צאתה של השיירה. שוב הצריכו בעיות אירגונה מחדש פסק זמן של שבועות אחדים. לאט לאט התרכזו הנפוצים והבורחים במקום הריכוז, הפצועים הקלים החלימו; אלה שלא יכלו עוד לנוע נשארו ביחידה הרפואית, בהנהגתם המינהלית והרפואית של יעקב סגלצ'יק ז"ל וד"ר קוטלר.

כך יצאנו לדרך המסוכנת והרחוקה אל הבלתי־נודע. צעדנו ברגל, במסע המפרך למרחקים של למעלה מ–2000 קילומטר; דרכנו נמשכה כמעט חודשיים ללא הפסק. לרוב הלכנו בלילות ובימים נחנו בצל אילנות ושיחים עבותים. לא אספר על פרטי המסע, על תלאותיו ונדודיו

ועל הצטלבויות דרכנו עם יחידות האוייב, הממטירות לא פעם אש שוטפת וצולבת מעל ראשינו. אזכיר בלבד התנפלות־פתע של הגרמנים על תחנתנו בדרך, בה בטוחים היינו כבר כי הגענו לטריטוריה רוסית ואוייב לא יטרידנו עוד. לא אספר גם על מאסרנו וחקירתנו משך שלושה ימים ללא אוכל ומים. אזכיר בלבד פרט חשוב ביותר לדעתי: לאחר התקפה גרמנית מפתיעה וכיבוש פודיצ׳י – עיירונת בקווי החזית, בה סבלנו אבידות מספר – הגענו לעיירה אחרת טאראפייץ: אנשי הקבוצה שהלכו לפנינו ונכנסו למקום, גויסו מיד לחזית. קיסילוב רץ לעומתנו ומנע את כניסתנו לשם. לא היה מנוס; נאלצנו להמשיך ולעקוף עיירה זו. שוב צעדנו מרחקים עד הגיענו לתחנת־רכבת, בה הורשינו לעלות לקרונות ולהמשיך דרכנו בנסיעה. אין לי להוסיף על תנאי הנסיעה שתוארו כבר ללא ספק ועל הפצצות המסילה; שוב נסענו משך שבועות ולאט לאט נשרו מתוכנו וירדו אנשים בדרך, בסורוצ׳ינסק ובצ׳קאלוב וכו׳. אחרים המשיכו עד טאשקנט ו״ערבת הרעב״; חלק מהשיירה הגיע לנובוסיבירסק ונשאר בה. בחלקי נפל להישלח עם גיסי הניך ובײלה אחותי ועוד יהודים מספר – כמו אלימלך קוזיניץ ובני־משפחתו ועוד אחרים ששמותיהם נשמטו מזכרוני – לטאבקי במערבה הרחוק של סיביר.

פרשיות־חיים במאבק לשרוד

סוף סוף זכיתי להגיע עם הקבוצה למקום־קבע מסויים, אם כי לא אל המנוחה המקווה. סודרנו בבית־חרושת; תנאי העבודה והמחייה לא היו קלים כל עיקר. עבדנו שעות רבות וניתנו לנו 600 גראם לחם לנפש עם מנת ״באלאנדה״ לכל אחד (מין מרק דליל). על זה צריך היה להתקיים ולהמשיך לעבוד ללא שבת וללא יום חפשי. קשה למדי היתה העבודה ולא תמיד הספיקו הכוחות לעמוד בתנאים. רק הרצון לחיות ולהמשיך עמד לנו. מי יכול היה להעלות על הדעת, לתבוע זכויות למנוחה כלשהי ולשיפור כלכלתנו? לא היה מקום לחשוב על הפסקתה או האטתה של עבודתנו. כל יום שמחנו מחדש על כי ממשיכים אנו בחיינו, בלי מירדפים וללא יריות ואין המוות אורב לנו על כל צעד.

חודשים מספר חלפו עלינו; החורף הסיבירי הפשיר מעט ופינה מקום לאביב הקצר ולקיץ המתכונן בעקבותיו. האביב והקיץ קצרים בצפון הרחוק... השלגים והכפור מפשירים בחומה ובאורה של שמש צפונית ונוגה־צפון; מים זורמים בשטף רב מבקיעים בדרך לא־דרך ומהווים

ביצות. גלי יתושים מכל המינים מתרוממים באוויר ונושאים עימהם פגעים ומחלות תוך עקיצותיהם. עתה בא תורה של הקדחת (מאלריה); היא טלטלתני טלטלה חזקה וגוברת. חום לוהט וקור מקפיא תכפו עלי בערבוביה. לא שיערתי ולא תיארתי לעצמי, כי הקדחת עלולה לתקוף גם בצפון הרחוק. מי חכם וידע?

לאחר הקדחת הגיע תור גיוסי לצבא האדום. יחד עם מגוייסים נוספים הוסעתי ברכבת ממקום־שבתי במערב סיביר לריאזאן' בקירבת מוסקבה. שם התקיים למעשה חיולם של הטירונים יחד עימי. כל אחד נשאל ונחקר על מוצאו ותולדותיו: מיהו ומהו? מאין ואיך הגיע למקום הגיוס, נתינותו ולאומיותו מה הן? הכל נרשם כחוק וכמשפט לפי הנהוג בצבא הסובייטי. לשאלה מאין באתי? השיבותי כמובן, כי יהודי אנוכי מביאלורוסיה המערבית, הפולנית לשעבר. התברר כי הפעם גייסו רק פולנים - לפי לאומיותם ולא לפי נתינותם - גיוסי נתבטל איפוא. נצטוויתי יחד עם אחרים לשוב למקום ממנו לקחונו. הקצין הממונה עלינו הורה לנו להשתדל ולהיכנס לתוך רכבת מלאה נוסעים מפה לפה, אחרת יהיה עלינו להישאר ולהמתין שעות רבות לרכבת אחרת: לכשהגיעה הרכבת נדחפתי ועליתי לבדי, מבלי שעלו האחרים עם האחראי עלינו. כולם נשארו על הרציף, כיוון שלא הצליחו להידחף. הרכבת זזה לדרכה והלילה חלף תוך נסיעה. בשעת בוקר מוקדמת לרגל ביקורת תעודות־מסע, הסתבר לי שאין ברשותי כל מיסמך־זהות אישי וכל תעודת־מסע (קומאנדירובקה). אין להתפלא כי עצרוני בתור "חשוד" ורבות נשאלתי ונחקרתי ע"י אנשי משטרת הפנים ומפקחי התנועה. סיפרתי הכל לפרטי פרטים בפעם המי יודע כמה; משך יממה שלמה הוחזקתי תחת מנעול ולבסוף ניתן לי ללכת לדרכי מבלי לציידני בשום מיסמך ואפילו ללא תעודת־שיחרור ממעצר - לבל אעצר פעם נוספת. שוב טלטלתי עצמי ברכבת לנובוסיבירסק והפעם, על גגו של קרון. לשאלה כיצד ואיך לא הושלכתי למטה? אינני יודע להשיב גם היום, רק לאל במרומים ידוע הדבר.

לאחר כמה מעצרים נוספים והורדות מהרכבת בשנית ובשלישית, לשם חקירות משך יממות על זהותי ומיהותי ואם אינני "אוייב מסוכן", הורשה לי להמשיך במסע וסוף סוף הגעתי לנובוסיבירסק. כאן נצטוויתי מטעם משטרת הפנים ("הנקוו"ד"), להישאר במקום ולעבוד בכל עבודה שאדרש. פרט לבגדים על גופי לא היה לי דבר; מר וקשה היה מצבי. כתבתי מכתב לגיסי הניך ותיארתי את תלאותי ודבר המעצרים וההוראה להישאר בנובוסיבירסק. עם קבלת מכתבי פנה גיסי למנהל המפעל, בו

עבדתי גם אני בעבר, בטרם נשלחתי בתור טירון מגורייס, וסיפר לו כל אשר מצאני ותיאר גם את מצבי הקשה. המנהל נתן בידו "קומאנדירובקה" ותעודות־מסע עבורו ועבורי והורה לו לנסוע ולהביאני מנובוסיבירסק לטאבקי. הניך עשה כפי שהורו לו, הוא בא ולקחני "הביתה". התייצבנו לפני מנהל המפעל והוא הורה לי לעבוד כשומר השדות שנזרעו תוך הודעה מפורשת לא להתייצב לפי שעה בשום מקום ולהודיע על שובי לטאבקי רק באם יתן הוא את ההוראה לכך.

שוב חלפו שבועות וחודשים, התבואה נקצרה וכלה הקיץ; שוב הגיעו ימי סתיו. שנת 1943 הגיעה כמעט לקיצה. עתה בא תור גיוסי מחדש לצבא. נלקחתי יום אחד אל הנהלת המפעל ויחד עם יהודה כץ ואחיו הירשל (צבי) ז"ל, נשלחנו לנובוסיבירסק. הפעם גוייסנו וחויילנו, גם החלו לאמן אותנו בנשק. מנות האוכל לנפש: מנת תפוחי־אדמה (קפואים) מבושלים במים ומנת לחם. עד שבא תורנו נשארה לנו רק מחצית מהמנות. שבועות מספר ארכו האימונים ויום אחד נשלחנו ברכבת אל קווי החזית. הגענו לחזית בסוף נובמבר או בראשית דצמבר 1943; הוכנסנו מיד לחפירות המגן ול"בונקרים" המבוצרים. כך שרויים היינו שבועות מספר בחפירות, במצב של מיגננה – משך השתוללותה של מיתקפת האוייב הגרמני. הצבא האדום התכונן לפתוח במיתקפת־נגד למלוא אורכם של קווי החזיתות ובעיקר בחזית הצפון, לנינגראד והבלטיקום. אין זאת אלא שגם אנו נלך לקרבות.

כשבועיים או שלושה שבועות נתונים היינו בקרבות מתמידים; יחידות אחרות צריכות היו להגיע ולהחליפנו, למען ננוח קימעא בקווי העורף. ברם, עבורי נגמרו הקרבות קודם לכן. ביום ה–12 בינואר 1944 נפצעתי בשדה הקרב. מצאתי עצמי בבית־חולים צבאי בעורפה של החזית. רופא צבאי רכן עלי בנועם וברגשות השתתפות. הוא שאלני מי אני ומאין? מיהם בני־משפחתי וקרוביי ומה כתובתם? "עליך לעבור ניתוח בדחיפות!... יתכן שיהיה צורך לקטוע את היד..." אמר. סיפרתי לו, כי יהודי הנני ויחיד פרט לאחותי שרדתי מכל משפחתי. כולם נקטלו בידי הנאצים המרצחים. אינני יודע משום מה הרגשתי כי יהודי הוא והרהבתי עוז להפציר בו, לבל תיקטע ידי... איך אמשיך בחיי ומה אעשה בלי ידי? הרופא החריש והוסיף להתבונן בי בהשתתפות עמוקה משך זמן רב. הכרתי אבדה ונישאתי לעולמות אחרים... הניתוח בוצע. התעוררתי ומצאתי כי ידי עודנה עימי; לא נקטעה משמע. כמה זמן שרוי הייתי במצב של דמדומים בין הכרה לחוסר־הכרה, נים ולא נים, לא ידעתי ולא

שיערתי. על ידי ישבה אחות רפואית, טיפלה בי והזריקה לי זריקות ללא הרף לחיזוק כוחי ושיכוך הכאבים. היא הפצירה בי לא להתרגש ולא לדבר.

לאחר ימים מספר שופר מצבי אף רוחי הוטבה עלי, אבל הכאבים שלאחר הניתוח טרם פסקו. באלונקה הנישאת על כפיים הביאוני אל לשכתו של רופאי ומנתחי. הרופא התבונן בי והחריש זמן מה. מבטיו חדרו אל כול־כולי ואני הבטתי אליו. לבסוף אמר:

> "דע לך וזכור: חייך ניתנו לך במתנה... נעניתי לבקשתך ולא ביצעתי את הקיטוע תוך סיכון חמור. אני חוזר ואומר: תשעים ותשעה אחוז היית כבר מעבר לחיים ורק באחוז אחד היה לך סיכוי לשרוד בעולמנו. אני שמח על הצלחתי. עתה תשוב בהדרגה לאיתנך".

אכן, רופאי צדק בהערכותיו; מצבי הלך והשתפר. יצאתי מכלל סכנה ולא נמניתי עוד על הפצועים קשה. הועברתי לשם השלמת הריפוי וההחלמה לבי"ח אחר בעיר בוברויסק. משם טולטלתי שוב לבתי־חולים נוספים. מושגי הזמן ניטשטשו ולא אדע, כמה זמן ועד מתי שהיתי בבתי־חולים עד לניתוח ולאחריו. בבית־החולים בו נותחתי שהיתי כחודשיים ולאחר מזאת טולטלתי על פני כמה בתי־חולים משך 5–6 חודשים. עם כל זאת ניתן לציין שידי לא שבה לקדמותה; כושר־תפעולה אבד לה והיא היתה משותקת למחצה. סוף סוף באה לי השעה להשתחרר מכל בתי־החולים. עתה יכולני לשוב הביתה ולאן אלך? האם אשוב לצפון הרחוק? לא ידעתי. מבחינת ביתי ועיירתי וכל סביבת גידולי יכולתי לשוב. עבור כל אלה נגמרה המלחמה. מרחב התחום הגדול שבין וילנא למינסק שוחרר כליל. במחצית יולי 1944 טוהרו כבר כל העיירות והערים של פלך וילנא כולל עיירתנו, מהפולשים הגרמנים וגרוריהם. לאחר שיקול דעת ממושך גמלה החלטתי לשוב אל עיירתי ובית־גידולי. אף כי ידעתי שאין לי שם קרוב וגואל, שבתי לדולהינוב לחפש את ביתי שאיננו עוד. הגעתי ובאתי; ללא מטרה שוטטתי ברחוב; מהלך אני ולא יודע לאן... הרס ושממון בכול, בתים הרוסים פרוצי דלתות וחלונות ואני צועד וצועד ללא ליאות. לפתע שמעתי קולות קוראים: "אייזיק! איי–זי–ק!" כלום אין זה שמי? מי קורא לי מבין החורבות?! פניתי אחורנית, הסיבותי מבטים לעבר הקול או הקולות הקוראים; "איי––זי––ק!" עמדתי תוהה ובוהה. מסימטא כלשהי יצאו וקרבו אלי מינדל ושולה – בנותיו של שמעון קצוביץ'. לאחר שאלות מאין ואיך אני בא? הובילוני לביתן.

ישבתי בבית שמעון ק. ובנותיו; סיפרתי וגוללתי כל המוצאות אותי ושמעתי עוד ועוד פרטים מחרידים מחורבן קהילתנו. רק מעטים בלבד מהשרידים שבו אותה עת לעיירה, והכל בודדים ומיותמים, יתומים ושכולים, מתוך משפחות שלמות וענפות, ואני צלע מדולדלת ואוד־מוצל ביניהם. אפילו צעירי העיירה מבין שורות הפארטיזנים טרם חזרו כולם ולא כל שכן אלה ממרחבי ברית־המועצות, מסיביר ומערבות אסיה המרכזית, מטאשקנט ו"ערבת הרעב". הכל סביב היה עגום ועצוב ונפשי מרה עלי. לייבה שרייבמן, שכן וידיד, נכנס לראותני; שוב דיברנו רבות על הכל ולבבותינו עמוסים כאב וצער. לפתע פנה לייב ז"ל: "בוא נא אייזיק, בוא ונטייל מעט..." הסכמתי לכך בנפש חפצה. טיילנו שוב ברחובותינו ובסימטאותינו שהמו פעם מחיים ומעמל וטורח, ועתה עמדו מול שממה והרס כמונו עצמנו... העלינו זכרונות של העבר ושקלנו יחד מה נעשה בעתיד.

טיולנו התמשך, שיחתנו נקטעה; הוספנו להלך זה בצד זה ושתקנו. שיח נפשותינו נמשך והלך... שבנו למקומנו. שוכנעתי משיחתי עם לייבה, כי יש להמשיך בחיי יום־יום. קיבלתי את עצתו; השגתי מלח ומכרתי. החילותי להשתכר לקיום. קיימתי עלי את הכלל הנקוט: "פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות..." עתה הרצתי מכתבים ומיסמכים רשמיים מטעם השלטון הסובייטי במקום – אל אחותי ביילה וגיסי הניך, לשוב לדולהינוב. אכן באו ומעתה ואילך היינו יחד. לא ארכו הימים ונוכחתי לדעת, כי לא טוב לאדם להתהלך ערירי בעולם. רצון עז תקפני לחיות, גם ליהנות מקטנות החיים. באתי בברית־הנישואין עם צעירה מווילייקה והקימותי משפחה – חיזוק לשארית הפליטה מקהילתנו. מצאתי חברה לחיים וגורל ויחד נשאנו בעול ההישרדות מכליון האימים והשכול. במרוצת השנים נולדו שלוש הבנות.

השעה שייחלנו באה. יום אחד שמענו ברדיו אף קראנו בעיתונים, על הסכם ה"שבות" (ריפאטריאציה) בין ממשלותיהן של ברית־המועצות ופולין. נתיני פולין עד ספטמבר 1939 רשאים אם רצונם בכך, לצאת מתחומיה של רוסיה ולשוב לפולין. שמחנו אלי גיל; הנה נוכל סוף סוף לעזוב את האדמה הארורה! נשב באשר נשב ובלבד שלא נישאר בשדות ההריגה... ואולי, מי יודע, נוכל סוף סוף גם להגיע לארצנו, לארץ־ישראל? אמרנו ועשינו. הריצונו בקשות ושידולים ללא הרף אל השלטונות, לתת לנו לצאת ולעבור לפולין. אך לא כל כך מהר ולא קל ביותר נתמלאו

משאלותינו. משך שלוש שנים התענינו בין תקווה לייאוש. בקשותינו נידחו בזו אחר זו בסירוב מוחלט. אף על פי כן לא פסקנו מלהטריד בבקשותינו את שלטונות הריפובליקה הביאלורוסית, שהיקשו עורפם וסירבו לאשר את יציאתנו. לבסוף ניתנה לנו הרשות המיוחלת לעזוב ולעקור.

יצאנו מספר משפחות, חצינו את גבול בריה"מ לפולין והגענו לנקודת־ריכוז של ריפאטריאנטים לפולין; הנשים והילדים נבדקו ועברו בדיקות רפואיות מדוקדקות ע"י רופא ונשלחו ברכבת־נוסעים אל עיר בה נשלחו ה"שבים מבריה"מ". הגברים הוסעו ברכבת־משא ומטעני המשפחות עימהם. הגענו לאחת הערים בשטחים, בהם זכתה פולין מידי הגרמנים לאחר המלחמה. "האיגוד התרבותי של יהודי פולין" טיפל בנו וסידר אותנו בעבודה, הילדים סודרו ללמוד בבתי־ספר. עם זאת ידענו בוודאות רבה, שלא נישאר במקומנו. החלטנו שיעדנו, יעד הקבע, הוא להגיע אל מדינת־ישראל העצמאית. למזלנו, לא נמשכה הארעיות בחיינו; עוד באותה שנה – כעשרה חודשים לאחר בואנו לפולין – נתאפשר לנו לעלות לישראל. סוף סוף הגענו לתחנת־חיים ממנה לא נזוז עוד. ידענו כי הננו נתונים במעבר מעקירה להשתרשות מחדש בקרקעה של מולדת חדשה.

חבלי קליטה והתערות

הנה הגעתי עם משפחתי ארצה; רגלינו תקועות איתן בקרקע מוצקה ובטוחה אך הלב מהסס וחרד. רתיעה ואי־בטחון באשר לעתיד הקרוב מדאיגים אותי. אף כי בארצי אנוכי, הריני בבחינת "מהגר" מארץ לארץ. אני ובני־משפחתי עולים חדשים. ידעתי כי מחכים לנו חבלי קליטה והתערות בארצנו החדשה, במדינה שהיא שלנו ואיננו עוד בנכר. יש להסתגל לכל אשר נידרש על אף כל הקשיים המרובים, ללא לשון בפינו וללא הכרת התנאים האקלימיים והכלכליים. יש לחפש עבודה, להתערות במקום־קבע. נשלחנו לכפר־סבא וקיבלנו שם דירה. טרם מצאתי עבודה כלשהי, במה וכיצד נתקיים? משקה של המדינה אשר קמה והתנערה בסערות קרב ומלחמה, עדיין היה הרוס וטרם נשתקם כל צרכו. נשלחתי לעבודה בקטיף בפרדסים; גם אשתי יצאה לעבודה זו והנה זכינו ב"מתנה". ניתן לנו לטפס ולקטוף את הפרי מצמרות העצים הגבוהים. עבדנו והשתכרנו בקטיף. שכר־עבודתי ליום הסתכם בשש לירות. התחלנו להתקיים ולעמוד ברשות עצמנו. היינו לאזרחים במולדת. דימיתי כי סוף סוף ילך הכל למישרין.

לצערי הלמה בי האכזבה; מצב־בריאותי נתערער. ידי הפגועה לא נשמעה עוד לרצוני ואף פגעה בכושר־עבודתי. החילותי לדרוש בעצת רופאי קופת־חולים – מרופא לרופא וממרפאה למרפאה. שוב זקוק הייתי בדחיפות לניתוח ביד. אולם בינתיים חלפו ששת החודשים לביטוח הבריאות בקופת־חולים, שניתן לי מטעם הסוכנות היהודית. עתה היה עלי לשאת בעול זה ומאין אקח? טרם עבדתי עבודת־קבע ומה שהשתכרתי לסירוגין לא הספיק. קופת־החולים סירבה לבצע את הניתוח על חשבונה, כיוון שלא שילמתי את דמי ביטוח הבריאות. לשוא התדפקתי ונקשתי על כל דלת; תמיד אותה תשובה: ללא ביטוח אין ניתוח... בצר לי פניתי למכר ותיק: אל מר דובין – בעל־טחנת קמח ואיש־עסקים לשעבר בווילייקה ועתה – ראש המועצה המקומית בגני־תקוה ואיש־עסקים גם בישראל. ביקשתיו כי יבוא לעזרי למען אעבור את הניתוח. הוא נעתר לבקשותי והחל לעבור עימדי על פתחי בתי־חולים שונים וללא הצלחה. בסופו של דבר עלה בידו להכניסני לבית־החולים בבאר־יעקב ושם בוצע בי הניתוח.

לאחר החלמתי מהניתוח החילותי שוב לעבוד, קודם בפרדסים ולאחר מכן בחברת "פריכוז"; גם אשתי סודרה בעבודה בבית־החולים "מגד". המשכנו בעבודה עד צאתנו לגימלאות. הפסקתי לעבוד בגיל 70.

הבנות גדלו והלכו; בא תור בתנו הבכירה להתייצב לשירותה בצה"ל; שירתה היא, כך שירתו אחיותיה, כל שלוש הבנות. הן לא שבו הביתה. כולן נישאו ברוך השם לבעליהן, בעודן משרתות וממלאות חובתן בצה"ל. זכינו גם לנכדים. לאחר פרקי ענות וסבלות־אימים שם, באה העת לנוח ולהתרפק תחת שמשה של ארץ־ישראל.

ברם, עם כל זאת לא ניתן לשכוח את שהותרנו שם ולהתעלם משרשינו בעבר. הכל חי, שריר וקיים בלב ובזיכרון. הנה בערוב יומי עלי, לאור שקיעת־זהב של שמש בארץ־ישראל הנני שואל את עצמי: כלום בעוברי לעולם שכולו טוב, יחכה לי אי־שם מאן דהו מכל היקירים והאהובים אשר אבדו לבלי שוב? כלום תזכה נפשי להתרפק ולו על אחד מהם שם? מה שברור לי בוודאות נחרצת, כי אני אבוא אליהם ולא הם אלי...

אברהם פרידמן (חולון)

פרקי חיים תוך מאבק ולוחמה פארטיזנית[1]

בשנת 1918 ראיתי אור־עולם בעיירת־מכורתי בדולהינוב. גדלתי בבית־הורי – חנה ומאיר־ליב ז"ל. כרוב הילדים בני־גילי למדתי בבית־הספר העברי מיסודה של "תרבות" ואף סיימתי אותו בשנת 1935. מצבנו בבית לא איפשר לי כלל להעלות על דעתי את המשך הלימודים. משום כך עברתי לעבודה עם אבי כדי להקל על כלכלת הבית ופרנסתו. הן היינו משפחה ברוכה בילדים; ששה ילדים היינו ואני השני בתוכם – משמע משפחה בת 8 נפשות. הייתי כבן שלוש־עשרה, עת נפטרה אמנו ע"ה בשנת 1931. שש שנות־חיים לאחר מכן נפטר גם אבינו – בסוף 1937. נשארתי איפוא יחידי לעת זו בבית על מנת לטפל בילדים הקטנים, לאחר שאחי הבכור נעדר מהבית לרגל עיסוקיו. בתנאים אלה טיפל בנו סבא במסירות ובדאגה ואני התמסרתי לעבודת הפחחות עימו, תחילה בבית־המלאכה העצמאי שלו ולאחר מכן כשכירי הממשל הסובייטי. הימים היו ימי מלחמת העולם השניה – אם גם חלפו כ־18 חדשים עד שהגיעה המלחמה אלינו. כאשר נכנסה עיירתנו וכל האיזור בשלימותו בעול הכיבוש הסובייטי ב־17 בספטמבר 1939, נתכונן השלטון האזרחי בעיירה. סבא ואנוכי החילונו לעבוד בעבודות פחחות עבור הסובחוז "סרביץ" – בהנהלתו של היו"ר א.מ. טימצ'וק. המשכתי בעבודה עד מחצית 1940.

במחציתה של אותה שנה כבר הייתי בחור בן 22 היודע ומבין אשר לפניו; החלטתי ללמוד מקצוע מבוסס יותר מבחינה כלכלית. לא ראיתי לפני עתיד במקצוע הפחחות, לאמיתו של דבר הופיע השלטון הסובייטי דווקא כמסייע לביצוע החלטתי; דווקא בעיירה וישניובה אשר במחוז באראנוביץ' נתארגן ביוזמת השלטון הסובייטי והצבא האדום בי"ס חצי־שנתי לנהגות ומכונאות־רכב. נסעתי לשם, נבחנתי אף נתקבלתי

1. הערת העורך: פרקים אלה נכתבו על יסוד ראיון שערכו בולק ורוז'קה קורצ'אק מ"מורשת" – (בית תיעוד ע"ש מרדכי אנילביץ').

ללימודים. היה זה כמעט בסוף שנת 1940. הלימודים החלו למעשה בראשית 1941; כך מצאה אותי מלחמת גרמניה־ברית־המועצות, שפרצה ב־22 ביוני 1941, תקוע בווישניובה.

מנוסה בדרכים לא דרכים

בתוך אימת הבהלה שפשטה בעיירה, החלטנו אני ועוד שניים מחברי לספסל הלימודים באותו קורס, לפנות ולהגיע למינסק. חשבנו לתומנו, כי במינסק בירת רוסיה הלבנה נמצא מקלט ותוך כך יתארגנו גייסות הצבא האדום להשיב מלחמה ולהכות בגרמנים. לא העלינו בדעתנו, כי כה גדול השבר וכה רבה המבוכה בשורות הצבא האדום ובשלטונות האזרחיים. יצאנו ברגל בדרכנו למינסק. לאמיתו של דבר, הספקנו אני ושני חברי – בני עיירה בסביבות אושמיאני – להגיע אל העיירה ראקוב. בדרכנו לעיירה כבר פגשנו יהודים מעיירות סמוכות, אשר רצו גם הם להגיע למינסק. עוד אלה מדברים ומספרים והנה באו גם חברה מהורודוק ובפיהם הבשורה המחרידה על הגרמנים השולטים כבר בעיירה. לא רצינו להאמין להם והמשכנו בדרך. לכשהגענו, נוכחנו לדעת כי אמנם מה שסופר לנו אמת לאמיתה. צבא ה"רייכסווהר" – הצבא הגרמני הסדיר בעיירה! היה זה יום רביעי בשבוע, ה־25 ביוני 1941 – יום רביעי לפרוץ המלחמה.

לפי שעה לא עמדה כל ברירה לפנינו; טרם ידענו לחשוב על צעדינו הבאים, נשארנו בראקוב כדי להחליט למחרת על המשך דרכנו. ברם, הגרמנים הקדימו והוציאו את כל הגברים בעיירה. כולם רוכזו בכיכר השוק ולא רק היהודים אלא גם נוצרים. לאחר שעתיים שלוש החלה חלוקה: נוצרים לחוד ויהודים לחוד. תוך כדי חלוקה ניקרו לפני שני צעירים מכרים: האחד ממולודצ'נו והשני מראקוב. הם נתפסו כחיילים בין שבויים רבים ולא רק יהודים. אמנם שני מכרי כבר לא היו לבושי מדים ובמכנסי צבא; אך בעיני ראיתי כיצד הרגו אותם, בין שאר השבויים היהודים. בשבויים לא יהודים לא נגעו כלל. שם הצעיר הראקובאי היה יצחק יצחקי, ושם השני אינו זכור לי עוד. כך החזיקו אותנו בין שאר הגברים היהודים בכיכר השוק עד ערבו של יום. אז שיחררו את כל היהודים והניחו להם ללכת לבתיהם. שוב נשארתי ללון בהורודוק. למחרת בבוקר פנו אלי מספר אנשים יוצאי סמורגון והציעו, כי אצטרף אליהם ונלך לסמורגון. הסכמתי לכך ויחד יצאנו בדרך לאותה עיר. לאחר הליכה מאומצת הגענו לעיירה זסקוביץ' – בין מולודצ'נו

לסמורגון. מפאת עייפות לא המשכנו עוד בדרכנו באותו יום. החלטנו לנוח ולהחליף כוח כדי להמשיך בהליכתנו.

בזסקוביץ' שהינו יומיים ואז החלטתי במחשבה שנייה לחזור לעיירתי דולהינוב. סבור הייתי כי בבית בין בני עיירתי ייקל לי לעבור את ימי הרעה. שניים מהחברה הסמורגונאים הצטרפו אלי ויצאנו בדרך למולודצ'נו, על מנת להגיע לעיירתנו. פתאום ניקרה לפנינו רועה סוסים ובקר אשר למד יחד עימי באותו קורס לנהגות ומכונאות־רכב בווישניובה, היה זה כבר ביום ה־30 ביוני 1941. הוא הזהיר אותנו לבל נעז ללכת למולודצ'נו, בה מרכזים את כל יהודי העיר כדי להוציאם להורג. לפי ידיעתו כבר הרגו רבים. שמענו לעצתו ונכנסו לעבי היער, על מנת לעקוף את מולודצ'נו ולהמשיך בדרכנו.

כך יצאנו בבוקר אל הכביש, אליו לא הגיע עדיין עיקר כוחו של הצבא הגרמני. היה זה במחצית השבוע השני לפרוץ המלחמה – באחד או בשניים ביולי 1941. תוך הליכה עברנו כבר כ־19 קילומטרים מתוך ה־37 שבין קורניץ לדולהינוב. עברנו דרך העיירונת קושציניביץ' – בה התגוררו כמה משפחות יהודיות. בתי היהודים עמדו הרוסים וחרבים. כנראה חוללו זאת נוצרי העיירה. לא התעכבנו בדרכנו.

לא עברה שעה קלה בדרכנו וכבר נוכחנו לדעת, כי אין לנו מנוס מלהיתקל באנשים חורשי־רעה לעומתנו. פתאום ניקרו לפנינו 3 נוצרים, אשר עבדו בעבר עימי ב"סובחוז" אצל טימצ'וק. ראינום ובידם שקים כדי לשדוד ולחמוס. הם הכירו אותי ומיד החלו לרוץ אחרינו, בעוד אנו מגבירים את מרוצתנו כדי לנתק מגע עימהם. פתאום נשמעו מטחי יריות. כלי־רכב גרמניים בעקבותינו ובתוכם היורים. עמדנו והרימונו ידינו בציפייה לאשר יבואנו מהגרמנים. תוך כדי כך הגיעו גם השלושה שרדפו אחרינו בהרעימם בקול: "קומוניסטים! יהודים קומוניסטים!" שלושה גרמנים עמדו מולנו באקדחים שלופים. הנה, זה סופנו! – עלה בדעתי. אך לא! אוברפלדפבל (רב־סמל ראשון) גרמני עמד לעומתנו: פניו הביעו ארשת של בן־אדם שקול ובלתי־רגיל. מיד החל להרביץ בנוצרים בצוותו עליהם להסתלק. שמעתי כמו"כ את פנייתו לגרמנים ופקודתו לנו להמשיך ללכת.

כך הגעתי סו"ס לעיירתי דולהינוב; הייתי חבול ומוכה בכל גופי, מיד פניתי אל בית־החולים בעיירה לשם קבלת עזרה ראשונה וטי־פול. עדיין שירת שם בתפקיד ד"ר קוטלר – לפי פקודה מהגרמנים. למרות פחדיו, שמא ייאמר כי הגיש עזרה לחייל בצבא האדום, טיפל בי בצורה כלשהי והגיש לי עזרה. מיד לאחר זאת הלכתי הביתה – אל בית סבא כמובן. שכבתי לנוח מעמל הדרך וקשייה.

הריני סו"ס בעיירתי, בבית. עודני חבול למדי וכל אברי כואבים ואני חבוש. הנה עברו יומיים ועוד יום והמשכתי לשכב בבית. חשבתי: גרמנים וגרוריהם יראוני חבוש ופצוע – יחשדוני כחייל שלחם נגדם בחזית ועוד יוסיפו להרביץ לי והחילותי לחשוב כיצד לצאת מן המבוך המסוכן הזה. אבל לא נסתמן לפני כל מוצא. לאט לאט החלו לבוא אלי כל חברי וחברותי, שעות על שעות ישבו עימי והכל שוחחו, מה נוכל לעשות לקראת הבאות?

יום אחד בשבתנו כך בחדרי הודיעו הבנות, כי איזה גרמני, קצין או מש"ק עומד להיכנס הביתה. כל החברה ברחו והתפזרו לכל עבר. אולם אני כבר לא יכולתי לברוח ונשארתי במקומי. הוא נכנס בברכת גרמנית שגורה: "גוטן טאג!" ומיד החל לדבר אלי כדבר איש אל רעהו – ללא התנשאות כלשהי. הוא שאל אם ניתן להשיג אצלנו חלב וגם קיבל. הרגשתי לפתע בכימיה שנוצרה בינינו, ראיתי כי חש בקירבה מסויימת אלי. לא ידעתי אז ולא אדע כיום, מי היה האיש, אך מאז אותו יום היה מוסיף ובא אלינו, משוחח בניחותא עם כל החברה על דא והא ולפעמים היה שוהה עימנו עד הערב.

ברם, עצם נוכחותו ושיחותיו עימנו הדליקו בי אש יוקדת, לחפש דרכים ולחשוב כיצד להשתחרר ממועקת האין־מוצא. כבר אז נצנצה בי מחשבה להתארגן ולחפש מקלט, שמא אפשר יהיה למלט ולהציל נפשות רבים מחברינו ובני־משפחותיהם. נתקפתי צימאון לשמוע ולדעת כל המתרחש ונעשה בעולם. לא האמנתי בשום פנים לסיפורי הגרמנים, כי כבר כבשו את מוסקבה וכי הכול גמור... תאב הייתי להאזין לחדשות ברדיו וזה לא היה בנמצא. עוד לפני שובי הביתה נאלצו הכול להביא את מקלטיהם למשרדי ה"גמינה" – לפי פקודת החרמה מטעם הגרמנים. והנה בא אלי יום אחד מולקה קוריצקי – איש וילנא ויליד העיירה דונילוביץ', טכנאי־רכב, חשמל ורדיו אשר יחד עם חברו דויד שוסטר עבד אצל הגרמנים. הוא ידע את מקומם של כל מקלטי הרדיו המוחרמים, כי הגרמנים שלחוהו להביא מקלט עבורם. לאחר שסיפר לי כל זאת, החלטתי ללכת עימו ולקחת מקלט עבורנו. כך אמנם עשינו, הוא לקח מקלט בשביל מעבידיו ואני הבאתי מקלט הביתה.

כך נתרכז סביבי חוג מצומצם של חברים וידידים ובתוכם – בן דודי מיציה פרידמן וגיסו שמעון שפירא, אשר ברחו אלינו מהעיירה פוסטאב. שניים אלה ואני שקענו ועסקנו בעניינים אלה. נצטרפו אלינו גם אותו

מולקה וחברו לעבודה דויד שוסטר, אשר עזרו לנו להביא את המקלט. בן־דודי מיציה נפל בקרבות פרטיזאנקה ב־1944, גיסו שמעון הנ"ל חי כיום בקנדה; גם מולקה ק. מצא את מותו בהתנגשות עם הגרמנים ב־1942; דויד שוסטר חי עימנו בארץ ונמצא באשדוד. פרט לכל אלה, הצטרפו מפעם בפעם עוד אחרים. בין הבאים הופיע גם יום אחד מכר פולני צעיר – וולודיה מאסלובסקי; דודו, וולק שמו, נתמנה ע"י הגרמנים "בירגרמייסטר" ורצה לגייסו למשטרת־העזר של הגרמנים. אותו וולודיה התרועע בעבר עם הרבה יהודים וגם עתה לא משך ידו ממגעים אלה. הוא דיבר גרמנית גם יידיש ואפילו קלט ושמע קצת עברית. לא היה לו חשק רב ללכת למשטרה ובא לקחת ממני עצה מה לעשות? הייתי סבור כי ייטב לנו אם הוא יהיה בין שוטרי־העזר, נוכל לקבל ידיעות על הנעשה והמתרחש ולכן עודדתי אותו להתגייס למשטרה.

אינני זוכר בדיוק אם היה זה בסוף יולי או בראשית אוגוסט 1941 – ישבנו ערב אחד והקשבנו לחדשות ברדיו לונדון – והנה נאום בפולנית שהודיע וניתח את פרטי ההסכם החדש בין ממשלת בריטניה לבין ממשלת פולין הגולה בלונדון. היה זה נאומו של גנראל שיקורסקי. העתקנו מהר את פרטי הנאום רובו ככולו ושיכפלנום בהעתקים רבים. החלטנו להפיץ נאום זה בין כל שוטרי־העזר הפולנים, למען ידעו על כל הנעשה בין גולי פולין בחו"ל – וכי לא תמה המלחמה על שיחרור מולדתם. הן הכרנו את כולם ואף אם ידענו שרבים מהם בלתי־ידידותיים כלפינו ומשתפים פעולה בלב שלם עם הגרמנים, בטוחים היינו, כי מידע זה לא יעבור בלי לעשות רושם עליהם. כך אמנם עשינו: חילקנו את העתקי הנאום לצ'חוביץ מזכיר המשטרה, לשוטר מלאצ'קו וגם לאותו וולודיה מאסלובסקי ולאחרים. אחותי וילדות אחרות עבדו בעבודות שונות מטעם הגרמנים, לרוב בעבודות ניקיון במשטרה וכך הברחנו אליהם את החומר הכתוב. משגילה וולודיה את ההעתק אצלו, הבין כי זה פרי מחשבתי ויוזמתי ותיכף בא אלי ואמר כי זו עבודתי, אחר לא יעז ולא יוכל לעשות זאת. אולם מאין לקחתי את כל אותו מידע? שאל מתוך רצון לדעת הכול. השיבותו לו כי יש לי קשר עם מורים פולנים אחדים בכפרים והם גילו לי כל זאת. לא ידעתי אם האמין בכך ואם לא. אך שאלתיו אם יש ברצונו להחזיק מקלט־רדיו בביתו? הוא נענה בהתלהבות לכך. ביקשתי שיעזור לנו להוציא מקלט מהמחסן. עוד באותו ערב הלכנו – מולקה קוריצקי ואנוכי עם שני שוטרים, צ'חוביץ ועוד אחד. הבאנו מקלט לביתו. מאז היינו באים לבית להאזין לחדשות ולשוחח. לא הבאנו כמובן לידיעתו כי גם בביתי שמור מקלט.

הבאת המקלט לביתו עזרה לנו בהרבה; מאז אותו ערב היו וולודיה מאסלובסקי, צ׳חוביץ והשלישי בסוד עימנו. החילונו לרקום מחשבות על התארגנות וחיפוש קשר לפארטיזנים, אשר טרם נודעו בסביבתנו. שירותם במשטרה ושיתוף פעולה עם הגרמנים לא נעמו להם ביותר; אפשר שגם נימה פאטריוטית כנה דובבה בליבותיהם. יום אחד באו בהצעה לתת לנו כספים כדי שנרכוש נשק ונארגן תא פארטיזני משותף לפולנים ויהודים. הם דיברו גם על היחלצות ויציאה ליער. לפי שעה נשארו כל אותם דיבורים בבחינת תיכנוני־סרק. לא באשמתנו וגם לא באשמתם נשתבשו דברים והיוזמה נשארה בעקרותה...

כל המסופר לעיל התרחש בחודשי הכיבוש הראשונים – יולי, אוגוסט, ספטמבר, אוקטובר 1941; בחודשים אלה התקיימו שיחותינו עם שוטרי־העזר הפולניים, אך התכנית נשארה תלוייה על בלימה. בינתיים נפוצו שמועות על כוננות הגרמנים להקים ״גיטו״ ליהודי העיירה. אמנם כוונות אלו נתבצעו זמן רב לאחר מכן – לאחר ה״אקציה״ הראשונה ופעולות הטבח בה – אך די היה בשמועות אלו כדי לשמש עבורי מעין סיסמוגראף מתריע על סכנת־אימים מתקרבת, סכנת חיסול של כל יהודי העיירה. אפילו הבטחות הגרמנים לחברי ה״יודנראט״ כי מכאן ואילך יהיה סדר והיהודים יעבדו ויחיו ללא פחד לא טשטשו בי את ודאות החיסול. השמועות על ה״גיטו״ עוררו בי איפוא את הרצון לצאת מהעיירה, לשוטט בכפרים המוכרים לי בסביבה בין מכרים טובים וידידים, שמא תסתמן לפני דרך הצלה כלשהי. מלכתחילה נתפסתי לרעיון כי אין זו שאלת הצלת נפשי בלבד, כי אם הצלת רבים ככל האפשר, ככל שאזכור, יצאתי מהעיירה בסוף אוקטובר 1941 עם בן־דודי מיציה פרידמן ושמתי פעמי לכפר מסויים, בו התגורר אחיו של צ׳חוביץ – מזכיר משטרת־העזר הפולנית. הודעתי לצ׳חוביץ ולחבריו וגם לחברי הקרובים, כי איני רואה ואף לא אראה את עצמי בעתיד יושב בגיטו. הריני הולך לתור ולאתר דרכים להצלת רבים ככל האפשר. שהיתי יחד עם מיציה באותו כפר – במחיצת אחיו של צ׳חוביץ כשבועיים; תרתי ו״ריחרחתי״ בכול מסביבי ולצערנו טרם ראינו מוצא כלשהו, טרם נסתמנה לפנינו דרך כלשהי.

שלווה ושאננות בטרם סערה

בשבוע השלישי לחודש אוקטובר 1941 חזרנו לדולהינוב. מעל השטח נראה הכל שקט ודומם; ללא מאורעות מסעירים. יהודי העיירה

על צעיריה ובוגריה – פרט לקשישים ונשים מטופלות בילדים – עבדו ככל אשר נצטוו מטעם הגרמנים ועוזריהם. חברי ה"יודנראט" היו מופקדים ואחראים על סידור העובדים ושילוחם למקומות העבודה. ככל האפשר השתדלו אנשיו להקל על היהודים: אם נתפס מישהו למאסר על חטא כלשהו, השתדלו למלטו ולשחררו ע"י שידולים, שוחד בזהב ומתנות יקרות־ערך וכמעט תמיד הצליחו בכך. הם עשו את עבודתם במסירות־נפש ותוך הקרבה עצמית. ברם, הם האמינו יותר מדי בכוחו הרב והמשכנע של הזהב, בו ניתן תמיד (בכך האמינו בתום־לב) לשחד ו"לקנות" את לב הצוררים וגרוריהם. אני לכשעצמי לא יכולתי להאמין בכך אפילו שעה קלה; אף רגע לא שכחתי את תלאות נדודי בימים הראשונים למלחמה – עד שובי לעיירתי. לא יכולתי להסיח את דעתי מעובדות השמדתן של עיירות הסביבה מעבר לגבול ועיירות סמוכות לגבול.

אכן, לא ארכו השבועות והחודשים; על אף "השקט והשאננות" לא עמד הזמן מלכת. לפתע ראינו את עצמנו עומדים כבר בחודשי 1942. מסוף ינואר 1942 החלו להגיע אלינו ידיעות על פעולות־הרג המוניות בעיירות הספר הצפון־מזרחי (לשעבר) של פולין, בעיירות קרובות אלינו וגם מרוחקות יותר, וידיעות אלו הלכו ותכפו. חשתי כי אין עוד לחכות ל"ניסים". ידעתי בעליל, כי זאת הפעם תעבור הכוס גם על דולהינוב. הפעם לא יעמוד גם ליהודים כוחו של הזהב. הנה, סברתי, הקיץ הקץ גם על עיירתנו! ככל שאזכור, כינסתי במחצית מארס 1942 עשרים חברים להתייעצות־חירום בביתי, בה לקחו חבל אותו טכנאי מולקה קוריצקי, מיציה פרידמן מפוסטאב, גרשון אלפרוביץ, אלי מייזל, דויד שוסטר, יעקב סגלצ'יק ועוד כמה שלא אצליח כיום לפרט את שמותיהם. הייתי משוכנע כי באה העת, בה לא נוכל עוד לשבת בחיבוק ידיים. יש לעשות משהו ממשי, משהו שימחיש ויחיש את עזיבת העיירה ופריצתנו לעבי היערות. יש לחפש דרכים להשגת נשק חם וגם לרכז נשק קר כגון: סכינים, גרזנים, קרדומים וגם ברזלים ומקלות. יש גם להכין ולרכז מצרכי מזון. הצעתי זאת לחברים גם דרשתי להטיל אחריות משותפת לביצוע: לשם כך היה הכרח להגיע לסיכום מחייב, כאשר שונים היו החברים בדעותיהם והשקפותיהם הכלליות.

כאן המקום להציב זכר לחברי גרשון אלפרוביץ, אחד הנועזים והעשויים ללא חת בין חברינו. זמן קצר בלבד לאחר ההתכנסות עליה סיפרתי לא היה כבר בין החיים. הוא נרצח ע"י אנשי הס.ד. הגרמנים וכך היו נסיבות הירצחו: עם כינון השלטון הסובייטי בעיירה בספטמבר

1938 הועסק גרשון בצעירים אחרים בעבודה ע"י השלטון החדש – דבר שלא נשא חן בעיני הפולנים ואיכרי הסביבה הסמוכה. עם בואם של הגרמנים רצו לנקום בו, אף הלשינו עליו; אולם לא נמצאה להם עילה לחיסולו. והנה סו"ס ניתנה להם ההזדמנות המתאימה. ימים מספר לאחר ההתייעצות בביתי, נשלחו ע"י ה"יודנראט" לעבודות בסביבה כ־15 יהודים בתוכם גרשון ושני אחי. הם עבדו וגרו בכפר מסויים עד שאחד הנכרים הלשין עליו לפני הגרמנים. שוטרים מאחת העיירות הסמוכות באו ואסרו את כל הקבוצה. כל חברי הקבוצה נצטוו להתפשט ונעשה עליהם חיפוש מדוקדק. כולם פרט לגרשון שוחררו לעבודתם. גרשון נעצר והובא לעיירתנו – בתוך נעליו נמצא סרט המעיד עליו כי הוא מכהן כשוטר. הוא נשא אותו תמיד לעת־חירום. כאשר כוננו אצלנו את משטרת־העזר, הוא ביקש מהבחורות שלנו אשר הכינו את הסרטים לשוטרים, כי יכינו גם בשבילו סרט כזה. כאשר הובא לדולהינוב חבול ופצוע, היו אנשי ס.ד. אשר נזדמנו למקום. הם כבר לא הניחוהו לנפשו, ירו בו והרגוהו. אילו הישהו את העברתו לעיירה אפילו מחצית שעה בלבד, היה נשאר בחיים. אנשי ה"יודנראט" היו פודים אותו ללא ספק בכסף ובשוה כסף. אבל לא שיחק לו מזלו! יהיו דברי אלה זכר לו!

כך איבדנו לפתע את אחד החברים המחוננים והנועזים בינינו, אשר ודאי יכול היה לעזור ולפעול להתארגנותנו כתא־מחתרת להצלה. נשאר רק להצטער על האבידה ובינתיים, שוב חלפו כעשרה ימים עקרים וחידלי־מעש בעוד אנו נאלצים לעשות בעבודות שונות למען צוררינו־הגרמנים ועוזריהם. בערבים הסתגרנו כאמור, והקשבנו לחדשות־רדיו מכל מיני תחנות־שידור ובעיקר מלונדון ברוסית, בפולנית וגם בגרמנית ואפילו באנגלית. לעיתים רחוקות קלטנו גלי מוסקבה ולנינגראד. אכן, זה מספר שבועות ידענו כבר משידורי גלים אלה על התארגנות לשם פעילויות פארטיזניות בסביבות מינסק – סמולנסק, איזור בוברויסק ועוד אזורים. והנה נדהמנו יום אחד לפתע: איכרים עוברי־אורח מהסביבה הקרובה הסתודדו גם סיפרו בלחש: "פארטיזנים פוצצו והציתו כמה קרונות דלק בתחנת־הרכבת קניאהינין על יד קריביץ'". עינינו אורו ממש ומאוד שמחנו לידיעה; משמע כי גם בסביבתנו ובקירבתנו חלה תזוזה; "גם במשכנותינו יחול עוד חג..." בדקנו את הידיעה ונוכחנו מהר באמיתותה.

כל אותן ידיעות ושמועות הבזיקו לנו ניצוצי אור; הנה משמע לא אובדי דרך אנו. את כל רצוננו וכוחותינו נאמץ כדי לגלות את קצה החבל. עוד נקשור קשרים עם תאי הפארטיזנים ובסיסי־התארגנותם

אשר טרם נודעו לנו. עוד נמצא אותם ונפעל יחד. אולם בד בבד עם ניצוצי אור ותקוות אלה, שלטו בנו גם אימות השילוחים מהעיירה לאי־שם. שונים היו השילוחים: יש ונשלחו צעירים נערים ממש וגם מבוגרים יותר אל בסיס הז'נדרמריה בווילייקה – כביכול לעבודה ולא זכו לשוב הביתה. הם נורו למוות. אף אם שבו, היו חבולים, מוכים ופצועים ולא נשאר בהם מתום. אחרים נשלחו לכל מיני עבודות למקומות מרוחקים יותר ולא תמיד שבו שלמים ובריאים. שילוחים אלה נמשכו זמן רב. בדידי היתה עובדה, אותה הרגשתי וחזיתי מבשרי. למזלי הכל עבר בשלום. ישבנו בערב חרפי אחד בבית וכרגיל הקשבנו לחדשות רדיו לונדון. לפתע התדפקו על דלתנו; לא ידענו מה לעשות. היו עמי מולקה ק. ובן־דודי מיציה עם גיסו שמעון שפירא ומלבדם – שלש בנות ואשה זקנה. חשבתי תחילה כי "עלו על הגל שלנו" והסתרתי מיד את המקלט. פתחתי את הדלת ונכנסו שני שיכורים: האחד – יהודי, השני – שוטר פולני. הם הודיעו לי, כי עלי להתייצב מחר לעת בוקר במשרד ה"יודנראט" לשם נסיעה למקום כלשהו יחד עם עוד עשרים "חברה".

התייצבתי למחרת כפי שהוטל עלי; נאספו כמובן עשרים איש כדי לנסוע עימי לאיזור החזית. לאמיתו של דבר לא רצה איש לצאת לדרך וחוללו סערה ב"יודנראט" – להעביר רוע הגזרה. ידידי וולודיה מאסלובסקי בא אף הוא לשם ודרש מאיש ה"יודנראט" לא לשלחני. הלה כמעט הסכים לכך. אולם כשנודע לכל השאר כי אינני בין הנוסעים, הצהירו כולם: לא ניסע כשם שפרידמן אינו נוסע! לא נותרה לי ברירה: פחדתי שמא יפעילו הגרמנים כוח והעניין יהיה בכי רע. הודעתי כי אסע. יצאנו כל המגוייסים לכך בליווי הגרמני האחראי עלינו, ואני האחראי בפניו על ה"חברה". ישבנו בעגלת־חורף ונסענו גם חצינו את הגבול הפולני־רוסי לשעבר, לאן ולשם מה לא ידענו. לשמחתנו התברר, כי הגרמני המופקד עלינו היה בעל גישה אנושית, ולא הטיל בנו מרה ואימות. יחסו טוב היה. כאשר שאלתיו לאן עלינו להגיע, הסביר, כי משאית שלהם העמוסה כל מיני סחורות ונפט, שקעה אי־שם בשלג העבות ויש להוציאה. יוטל עלינו איפוא לנסוע מרחק של הרבה עשרות קילומטרים ולנקות את השלג לאורך הדרך. תוך כדי כך באנו לנקודה מסויימת, בה השארנו את המגררת עם כל ה"חברה" ואילו אנו והעגלון נסענו עם הגרמני במגררת אחרת למקום הנועד. הגענו וראינו: המשאית שקועה עמוק עמוק ויש להשקיע עמל ויזע כדי להוציאה. נהג המשאית ישב וחיכה לנו. פניתי אליו והצעתי כי יתן לי שלושה גרמנים ואוכל לארגן מיבצע להוצאת הרכב השקוע. כמובן שניאות לכך. לקחתי

את החיילים ופנינו בקירבת מקום ל"קולחוז" לשעבר. הצעתי להם כי ידרשו מהאיכרים כל שאומר להם. הגענו למקום ואמרתי למלווים שידרשו 20 סוסים. לקחנו את הסוסים, שבנו אל ה"חברה" הנשארים בדרך והבאנום למקום בו שקעה המכונה. השלג נוקה לאורכה של הדרך. הסוסים נקשרו למשאית וכך הוצאה מהבור בו שקעה. לאחר מכן נשארנו כל השיירה ומלוויה הגרמנים ללינת־לילה בכפר ה"קולחוז". למחרת בבוקר שבנו ברכיבה על הסוסים לעיירתנו. כך יצאנו בשלום מ"שילוחנו" לאי־שם.

הרג רב ביום הדמים

יומיים לאחר ה"אקציה" וטבח הדמים בקורניץ, ב־26 במאי 1942 התחוללה הפורענות על יהודי עיירתנו. היה זה בי"ב ניסן תש"ב – ה־28 במארס 1942. על עצם השחיטה בה ניספו למעלה מ־1,500 מיהודי עיירתנו לא אספר, באשר אחרים סיפרו על כך בפירוט רב. אספר בזה רק על שעבר עלי באותן שעות איומות ואיך הצלחתי להסתיר קבוצת יהודים, שניצלו כתוצאה מפעולתי זו.

מבלי שידענו על כך מאומה, הגיעו מבעוד לילה לעיירה אנשי "עוצבת המוות" של הס.ס. ז'נדרמריה מווילייקה והרבה שוטרי־עזר מחוץ למקום. כבר בשעות הבוקר המוקדמות החלו הרוצחים בפעולה. בלכתם מבית לבית ובהוציאם את היהודים מהם. רבים מהאוכלוסין הנוצרים עזרו להם בכך ואף הדריכו אותם אל משכנות היהודים. אני עצמי ישנתי עוד בביתנו מבלי לדעת דבר. אחי הצעיר עוררני משנתי והודיענו על הנעשה ומתרחש: הגרמנים החלו בפעולות!... מיד קפצתי החוצה וראיתי יהודים רצים נבוכים ומבוהלים מבלי לדעת לאן. לקחתי את דודתי וילדיה, את אחי ואחותי ומספר שכנים בכיוון לאיזור מגורי הנוצרים, שם היו בתיהם של מכרי השוטר וולודיה מאסלובסקי ושל השוטר צ'חוביץ. קיוויתי כי מכרי אלה יתנו לנו מקלט. לצערי, פחדו הללו להכניס אותנו (רבים מדי היינו. אותי בלבד היו מסתירים. הן מעבר לגדר היו גרמנים). רצתי איפוא עם כל הקבוצה לכיוון אסמיהם הריקים של נוצרי העיירה. פרצתי את אחד המחסנים, הכנסתי אותם לשם וסגרתי את דלתותיו. אני עצמי לא נכנסתי. עליתי על גג ביקתה מסויימת, ניקבתי וקרעתי את הקש מעל הגג ומבעד לפירצה נפלתי אל תוך הגורן. שכבתי על ריצפתו ומשם יכולתי לראות את כל הנעשה

בעיירה. על גורל הקבוצה אשר סגרתי במחסן טרם ידעתי דבר. עד הערב שכבתי ללא נוע; באיזור זה רבים היו משתפי הפעולה עם הגרמנים. הם הכירוני היטב וחיפשו אותי, אך לא מצאוני. מאוחר בערב יצאתי ממחבואי דרך הגג והלכתי אל השוטר.

יומיים של חרדה עברו עלי בביתו של השוטר הפולני; מאוד חרדתי ודאגתי לגורל אחותי ואחי, לדודה וילדיה ולמספר שכנים אשר סגרתי אותם באותו מחסן. והנה חלפו גם שני הימים ויצאתי ממחבואי. בלכתי ברחובות בדרך לביתי ניקרו לפני גוויות הטבוחים המוטלות עדיין במקומות, שם פגעו בהם הרוצחים. בדרך לביתי נודע לי, כי כל אותם יהודים שהסתרתי במחסן יצאו בשלום. בעל המחסן מצאם ונתן להם ללכת לדרכם, מבלי למסור אותם לגרמנים ועוזריהם. לאחר שלא אכלו ולא שתו יומיים הכניסה אותם משפחה יהודית לביתה - אשה פשוטה ובעלה ניצולים גם הם. רבקה "לייב־וולוולס" (כך קראו לה בעיירה) האכילה והשקתה אותם ועודדה את רוחם. כך ניצלו כל אלה הודות למשפחה זו. לאט לאט יצאו ממחבואיהם במקומות הסתר; במרתפים ובעליות־הגג ובכל מיני "בונקרים" מותקנים לשעת־חרום - כל אותם יהודים אשר יד הרוצחים לא השיגה אותם. הגרמנים הודיעו באמצעות ה"יודנראט", כי לא תהיינה עוד "אקציות" וכי כל הנשארים בחיים יעבדו ויחיו ללא הפרעה. אין אני יודע אם מישהו האמין בזה אך כלום היתה ברירה? נצטווינו לאסוף את החללים ולקברם. השתתפתי יחד עם כל היהודים הניצולים באיסוף גופות ההרוגים מהרחובות ומחצרות הבתים ובהבאתם לקבורה בקבר־אחים המוני. היו אלה מראות זוועה שלא יימחו מזכרוני ועד יומי האחרון עלי אדמות לא אשכחם!

כך נסתכם קציר יום הדמים - קציר ה"אקציה" הראשונה בעיירתנו. למעלה מ - 1500 נפש נרצחו. משפחות שלמות הושמדו, אנו הנשארים הפכנו צללים אובדים ומתרפקים על זכר יקיריהם שאינם עוד, מסתובבים בלי דעת לאן, איך ומתי תוקל מעליהם מועקת השכול והאימה. יחידים בלבד ואף אני בתוכם לא השלימו עם המצב. לא יכולנו להשלים! על הרצון למלט את הנפש, להציל את קיומנו העירום ובכל מחיר לשרוד, לחיות, נוספה משאת־נפש יוקדת בעצמותינו ובכל ישותנו הדוויה: נקם, נקם ושילם!

"גיטו" בעיירה וטבח־דמים

לאחר איסוף חללי הטבח וקבורתם בקבר־אחים, ניתכה עלינו גזירת

ה"גיטו". שבוע או עשרה ימים לאחר הטבח נצטוו כל היהודים לעזוב את בתיהם, לקחת עימהם פריטי הלבשה מסויימים דלים ביותר וכמו"כ כלי־מיטה וריהוט מינימאלי, מצרכי־מזון כלשהם ולעבור לגיטו, בו היו בתי היהודים משני צידי רחוב בוריסוב לכל אורכו – עד לבית־הכנסת הגדול אשר לא נכלל בתחומיו.

הגרמנים לא עשו שום דבר שלא מתוך חשבון־שטנים וללא מזימת־תופת בצידו. ודאי שלא היה יסוד להאמין להבטחות הגרמנים באמצעות ה"יודנראט" כי חסל סדר "אקציות" ומעתה ואילך יעבדו היהודים וישררו שקט וסדר. אין ספק שכבר אז החלו לתכנן ולהכין בכל פרטי הפרטים את טבח הדמים השני, אשר נשא כמעט בכנפיו את החיסול הסופי – פרט ל – 300 שנותרו. לתכלית זו זקוקים היו לרכז את כל היהודים בשטח צר ככל האפשר, למען תוקל הגישה אליהם בבואם לכלות ולהוציא לפועל את אשר זממו לעשות. היהודים מצידם, המנוסים בכל אשר עבר עליהם משך ימי ה"אקציה" הראשונה, השתדלו להתחכם למרצחיהם הצוררים. תוך הקמת ה"גיטו" ניסו בכל מיני אמצעים למצוא מקומות סתר להיחבא בהם, לבנות "בונקרים" ולאלתר "מלונות" בלתי־חדירות לעין זרים. אני מתוך עמדת היסוד שקבעתי לעצמי מאז – לא לשבת ב"גיטו" ועל סמך שיחות עם חברים מספר, יצאתי שוב לחפש קשרים ולגלות דרך־בריחה, אולי הפעם נצליח יותר. שוב שהיתי אצל מכרי, אחיו של צ'חוביץ בכפרו. גיששתי וריחרתי; אכן, הפעם ידעתי בעליל כי אי־פה אי־שם פועלת כבר יחידה פארטיזנית בסביבתנו, אך איך מגלים אותה וכיצד מתקשרים אליה?

שבתי לדולהינוב לאחר פחות משבוע; אותו יום החלו דרי הגיטו בהקמת הגדר סביבו. הצטרפתי לעובדים ומתוך תיאום עם יעקב סגלצ'יק הכינונו מקומות נוחים ליציאה, מוסתרים מעין רואה, מתוך חשבון מצאנו לנחוץ כי מקום היציאה המוסווה חייב להתחיל מבית כלשהו בקירבתה והיוצאים כבר ימצאו עצמם מעבר לגדר. סידרנו כל זאת בדרך הסוואה מוצלחת ביותר, ורק החברים לדרכנו ידעו על כך. יחד עם זאת נתבשרנו ע"י ה"יודנראט" כי הגרמנים דורשים הקמת משטרה יהודית בפנים הגיטו – לאירגון הסגר לילי, לפיקוח על שעת היציאה לעבודה ועל חלוקת המזון המוקצב ע"י הגרמנים באמצעות "מועצת היהודים" ולשמירה כללית, בעוד משטרת־העזר הפולנית שומרת בחוץ. לתכלית זו גויסו מבין צעירי העיירה כ־10 שוטרים.

עברו ימים מספר לשהותי המחודשת בעיירה ובגיטו והנה באה ידיעה: גרמנים הגיעו לעיירה. אינני זוכר כיום אם אנשי ס.ד. או ס.ס.

ואולי ז׳נדרמים מווילייקה. הם חיפשו את אנשי ה״יודנראט״ ודרשו סיגריות. סו״ס נמצא להם ברל ברוק ומיד החלה חזרה על הבתים לאסוף טבק, כספים וחפצים יקרי־ערך אשר לא היו עוד בנמצא. ראיתי בכך אותות מבשרי פורענות מתחדשת.

בריחתנו מה״גיטו״

מאוחר יותר באותו ערב נודע לנו כי ה״גיטו״ מוקף גרמנים ועוזריהם מעיירות סמוכות. ידעתי כי הגיעה השעה האחרונה – שעת העזיבה; אם לא נעזוב עתה, ספק אם תזדמן עוד שעת כושר לכך. ניגשתי ליעקב סגלצ׳יק ואפילו לא היתה אפשרות בידי להיכנס הביתה ולהודיע לאחים כי ילכו גם הם עימדי. יחד עם יעקב ניגשנו אל אותו בית בו סידרנו יציאה מוסווית. הסרתי את האבנים המסתירות, הוצאתי את ראשי מבעד לפירצה והנה שני גרמנים מול מקום היציאה הנועד. לא היתה ברירה ושמנו פעמינו לאורך הגדר. הגענו אל בית־הכנסת הגדול; בחושך הבחנתי רק בשוטר פולני העומד על המשמר ליד הגדר ולא יכולתי לזהותו. הוא הכירני וזיהה אותי אף שאלני ביידיש: ״אברהם ווו גייסטו?״ השיבותי כי נוכח המצב אינני יודע מה לעשות. הוא אמר לי: ״כל עוד לא החליפונו יכולים אתם לצאת כרגע; לאחר שנוחלף לא תהיה עוד אפשרות...״ מיד קרא לפי בקשתי לחברו במשמרת והיה זה צ׳חוביץ מזכיר המשטרה המקומית. סבור הייתי כי גם הוא צריך לדעת מי ומי בין היוצאים. בעודנו משוחחים, קרבו אלינו עוד מספר צעירים (6 או 7) והביעו רצון להצטרף אלינו. בינתיים קרב אלינו גם צ׳חוביץ ואף הוא הסכים, כי זו שעת־כושר לנו. יצאנו איפוא מיד כ – 8 או 9 צעירים אל מחוץ ל״גיטו״ ואל מרחב השדות.

היה זה ככל שאזכור בלילה – אור ליום ה׳ – 29 באפריל 1942, י״ב אייר תש״ב; למחרת בבוקר החלו הגרמנים במלאכת הטבח השני ביהודי עיירתנו. בלילה זה יצאו עימי ועם סגלצ׳יק – משה פורמן; מיכאל לנקין, יהודה גינצבורג, קלמן סלין, ראובן קרמר, אריה (לייבה) רוטשטיין ושמעון אלאס. כל אלה הלכו לדרכים ואני נכנסתי לעומקו של יער. בעבי היער עמד לו בית בודד ומשק־איכרים זעיר על חלקת אדמה, מעין ״חוטור״ בלע״ז. נכנסתי אל בית האיכר (אותו הכרתי מזמן) ושהיתי אצלו כל אותו לילה וכל היום למחרתו.

משך שלושה ימים, י״ב, י״ג וי״ד אייר תש״ב – 29 ו־30 באפריל ואחד במאי 1942 – השתוללו המרצחים ועוזריהם בעיירה והרגו ביהודים.

ב־30 באפריל לעת עֶרב החלטתי ללכת אל הכפר בו גר אחיו של מזכיר המשטרה צ׳חוביץ – מקום בו שהיתי פעמיים בתורי דרכים לבריחה וקשר עם הפארטיזנים. בלכתי כך ובחצותי את השדות המובילים לכפר הזה נתקלתי בבית־מרחץ כפרי בקצה הדרך. אינני יודע משום מה משהו משכני להיכנס פנימה. נכנסתי לבית־המרחץ ושמעתי קול דיבורים. זיהיתי והכרתי לפי הקולות את שכני – שלושה אחים וגיסם, אבא, ברל, ואלי־משה, בני החייט מנדל קוזניץ. היה עוד אחד שם אך הוא לא היה עימהם. לפי מה שסיפרו הם הקדימו לצאת ממחבואם ולברוח. אחיהם הנעדר נשאר ב״מלונה״ עם אחרים. הגרמנים וגרוריהם גילו את המקום וקראו ליהודים לצאת, אחדים בלבד יצאו והאחרים נשארו. המרצחים ירו לתוך מחבואם ואחיהם נפגע מכדורים. כך שוחחנו משך שעה קְלה ולאחר זה הסתלקו השלושה והלכו למקום שהיה בדעתם להגיע אליו.הם חששו כי לא טוב להישאר בבית־המרחץ משום קירבתו לדרך. החלטתי לא להגיע באותו ערב לצ׳חוביץ בכפר ונכנסתי לאסם כלשהו, שכבתי על ערימת קש ונרדמתי.

למחרת הלכנו שלשתנו יחד לאחיו של צ׳חוביץ; לא ידענו מהנעשה עתה בעיירה ואף לא ידענו, לאן נשים פעמינו. החלטנו לשוב אל העיירה שמא נשאר עוד מה לעשות ואולי יש עוד מי כדי להוציאו ולהעבירו אל השדות. באמצעות צ׳חוביץ בכפר הודענו לאחיו השוטר על מקום הימצאנו וביקשנו ידיעות. התשובה לא איחרה לבוא בליווי עצה להמתין עוד יומיים ולאחר מכן לשוב לדולהינוב לימים מספר. אמנם נהגנו בהתאם לעצה. חזרנו והזוועה קידמתנו. בכל מקום הרוגים: פה בקירבת בית – אחד והנה עוד אחד ושם הלאה עוד עשרה... עשרים! מעל הכול – הסיפורים איך שכנינו ״ידידינו״ מתמול־שלשום פשטו על בתי היהודים לחמוס ולשדוד, לאסוף שלל ממה שנשאר... הלכנו ובאנו למקום בו עמד ביתו של סבא; נתקלנו בכמה יהודים ובקירבתם – אשה יהודיה פצועה מוטלת ביסוריה ואין עוזר – אשה פצועה בת 70 גוססת ואין סועד לה ברגעיה האחרונים. כך היא נשארה מהטבח במשך ימים... סו״ס נפטרה לעולמה.

כך נשארו עוד יהודים מתי־מעט; כל אלה שהגרמנים בחרו להשאירם, ״מקצוענים״ כביכול ובעלי־מלאכה וכמה עשרות אשר נחבאו והרוצחים ומשמשיהם לא הצליחו לגלותם. אספתי את כל ״החברה״ שלי – אלה מהגיטו ואלה אשר שבו אליו לאחר הטבח לחפש את יקיריהם. היינו יחד 21 איש ובכלל זה גם הרופא ד״ר קוטלר. כולנו היינו בדעה שאין עוד מה לעשות וכי הגיעה השעה האחרונה לצאת. אולם שוב החל בינינו

הוויכוח. כיצד להתארגן ליציאה. הרופא ד"ר קוטלר הציע שנלך למינסק; יש לו שם מכרים רבים אשר בעבר בימי השלטון הסובייטי היו בטיפולו בבית־החולים. אך הוא דרש קודם כל לצאת בקבוצות קטנות ככל האפשר. החלטנו ללכת בקבוצה של חמישה אנשים כדי לבדוק את תנאי הדרך. ברם, כל השאר התנגדו ברצותם להצטרף. ראיתי חובה לעצמי להוציא את ה"חברה". הצעתי להם לצאת ליער ואני עם בן־דודי והטכנאי מ. קוריצקי נצטרף אליהם כעבור ימים מספר. יש צורך לדאוג למצרכי מזון אשר אינם ביער ואין להשיגם. איכרי הכפרים לא יתנו לנו דבר ואולי גם ימסרו עלינו לאוייב. הם הסכימו לעצתי ואני עם בן־דודי מיציה פרידמן, מ. קוריצקי ודויד שוסטר שבנו לגיטו. הרופא ואשתו נשארו גם הם לפי שעה בעיירה. התחלנו לאסוף ככל שנשיג מצרכי מזון, להביאם העירה ומשך יומיים שהינו שם. אלה אשר יצאו לפי הצעתי היו כדלקמן: שמעון שפירא, חנה ברונשטיין ואחיה יוסף קוזיניץ; שלושת האחים אנשל, מאיר ושמשון מאירסון, ראובן קרמר, אריה רוטשטיין ושמעון אלאס; חיה ואידה שולקין מקוזניץ; אליהו מייזל, יוסף באקשט ואברהם־יצחק שוסטר. כעבור יומיים שבו והגיעו אלי לעת ערב שניים מהאחים מאירסון ודרשו ממני במפגיע, לא להפקיר את ה"חברה" שיצאו לפי הצעתי ויושבים ביער. עדיין חשדו בי כולם כי יש ברצוני ללכת עם הרופא למינסק. הכחשתי זאת והרגעתי אותם; יתרה מזאת: הסכמתי ללכת עימהם מיד אל המקום בו ישבו כולם, לבחון את התנאים ולהרגיע גם אותם כי אין בדעתי להיפרד מהם. הלכנו מיד באותו ערב, כאמור, ובמרחק של שבעה קילומטרים מצאנו את כל אלה שיצאו יומיים קודם לכן.

ללא כל דיבורים והיסוסים לקחתי עימי ארבעה בחורים ומיד הלכנו לתור ולמצוא מקום בטוח יותר. מרחוק נשקף לעומתנו יער גדול ועבות ואליו פנינו בלכתנו. רבות הסתובבנו שם ומשך שעות למדנו להכיר את מוצאיו ומבואיו. לבסוף – לאחר לילה ויום – נתגלה לעינינו מקום בטוח ביותר, בו ניתן לשבת זמן רב מבלי שעין כלשהי תוכל להבחין בנמצאים שם. כדי להגיע למקום צריך לעבור ולבוסס בקרקע בוצית, מפאת הביצות הרבות בקירבת מקום ובגלל יובלי הגדה הימנית של הוויליה. המקום אשר מצאתי היה בסביבת קאמיננאיה ומדוייק יותר בין לשניקי לראגוזינה. מצב־הרוח של החברים עלה מעלה מעלה, בגלל המקום המתאים לנו. השארתי בו שניים מהחברים ולשניים האחרים הצעתי להודיע לכל החברה במקום הקודם, כי יעברו לכאן בהקדם ככל האפשר. אולם לפני כן יש לחפש מקום קל ונוח לעבור את הנהר וויליה, למען לא

נצטרך לעשות סיבובים רבים ומיותרים, כאשר ניאלץ להגיע במהירות אל עיירתנו. כמו"כ עליהם להתקשר עם ה"חוטור" קארולין בו יושבות שתי משפחות יהודים: משפחתו של גיטליץ הנפח ורפאל סוסנסקי ובני ביתו. יש להודיע להם, כי בשעת סכנה יוכלו למלט את נפשם ולהגיע למקומנו. לאחר כל אלה אצתי לשוב בבוקר לעיירה אל בן־דודי מיציה ומולקה ק. כדי להמשיך ולסיים את המשימה של ריכוז מצרכי המזון. ברם, לא ניתן לנו לסיים. עוד באותו ערב שבו אלי שני חברים (לא אזכור כיום מי) וסיפרו, כי נפגשו עם פארטיזנים. הללו מחפשים אותי ועלי למהר ולשוב עימהם מיד ליער.

בדרכי לוחמה פארטיזנית

פגישה עם טימצ'וק

שובם של שני החברים אלי וסיפורם הדהים אותי והפתיעני. רבות רבות כל כך חיפשתי את הקשר והנה נתגלגל אלי בהיסח־הדעת כמעט. לא האמנתי בעצם מלכתחילה כאשר אמרו לי, כי מוכר אני בין הפארטיזנים; לא יכולתי להבין כיצד ומאין ועל ידי מי. רק לאחר שמיעת הסיפור כולו הבינותי והאמנתי. כך איפוא היה המעשה: שני החברים אשר ביקשתים לתור אחר מעבר קל ונוח על פני הוויליה, נפגשו עם שני פארטיזנים אשר עצרו אותם, הם נשאלו לזהותם והשיבו: "יהודים אנו מהעיירה הסמוכה, מדולהינוב". דבר הטבח, אשר נערך ימים מספר לפני כן היה ידוע גם לפארטיזנים והם הוסיפו לשאול, היכן עבדו שני היהודים בימי השלטון הסובייטי? כאשר סיפרו כי עבדו ב"סובחוז" סרביץ' בהנהלתו של היו"ר טימצ'וק, לקחו אותם הפארטיזנים אליו. הוא ביקש לשמוע מהם פרטים על הכל ובראש ובראשונה, מי נשאר עוד בחיים? כמובן שהם סיפרו עלי ועל אחרים וטימצ'וק ביקש אותם להודיעני, כי יש ברצונו להתראות עימדי וכי אבוא אליו מחר.

ברור שעזבתי הכל וחזרתי בשעת ליל עם שני החברים למקום אשר מצאתי ביער. מתברר, כי גם היחידה הפארטיזנית (האטריאד) בראשותו של טימצ'וק אשר עברה כבר שלבי־אירגון ראשונים בלבד – תרה וחיפשה מקום מתאים לקביעת בסיס־קבע לכונן את המטה לאירגונה ואימונה. אגב החיפושים הגיעו אנשיה לאותו מקום וכוננו את בסיסם. למחרת בשעת אחר הצהריים הלכנו אני ועוד שלושה בחורים כנציגי הקבוצה לפגישה עם טימצ'וק. באנו למקום מסויים ביער ושם ציפינו לבואו. כעבור שעה קלה יצא לקראתנו א.מ. טימצ'וק מלווה ע"י שני פארטיזנים

אשר הגיעו מעבר לקווי החזית. הם הופיעו חמושים. לכל אחד מהם – אקדח מאוזר תחוב בחגורתו ותת־מקלע על שכמו – לבבותינו רטטו משמחה; נשק כזה לא ראינו עדיין. לאחר מעשי טבח כה רבים, מחבואים ובריחה, הטלנו ספק אם בכלל נצליח עוד להתקשר עם פארטיזנים – והנה הם עמדו לפנינו ומקדימים אותנו בידידות.

בפגישה ראשונה זו לא העלינו בפניו את שאלת הצטרפותנו אל ה"אטריאד"; סברנו כי אין זו השעה הניאותה לכך ולא יהיה בכך מן ההגיון, אם נפתח בהצעה והקשה מעין אלה. טרם רכשנו נשק ובלי זה, ידענו שמאמצינו עלולים להיכשל. ולא זאת בלבד; השיחה סובבה בכלל סביב תחקיר על מה שקרה בדולהינוב ובשאר העיירות באיזור. אפשר לומר כי ידעו על כל הנעשה והמתרחש בדרך כלל, אולם רצו לדעת בפירוט יתר על כל אלה. כמו"כ ביקשו לדעת ככל האפשר בפירוט על תנועות הגרמנים בסביבה ועל ממדי כוחותיהם. במהלך השיחה נתבקשתי לחזור אל העיירה כדי לאסוף ידיעות על ממדי כוחם של הגרמנים וגרוריהם בעיירה, מה כוחם ומהם סוגי הנשק שברשותם? פרטים על מבואיהם ומוצאיהם של הבתים בהם מתרכז הכוח, מה כוחם של השוטרים ומקום מגוריהם וכו' וכו'. בקיצור: תרשימים ותוכניות מפורטים על הכל. תפסתי בחוש כי מתכוננים לבצע משהו בדולהינוב ואכן, הוא גילה לפני כי מתכוננים הם לפעולת־פשיטה יזומה בעיירה.

יצאתי עם מיציה בן־דודי ושבנו לעיירה עוד באותו הליל. בבוקר הלכנו ובאנו אל הטכנאי מולקה ק. אשר לרגל עבודתו אצל הגרמנים הסתובב בבית בו גרו הגרמנים ובבית ה"אוברפלד" הממונה עליהם. מסרנו לו את כל המבוקש מעימנו והוא הכין תרשים מדוייק של הבית לכל פרטי הפרטים: חדרי המגורים, מספר החלונות בכל חדר, כמות הדלק וסוג הנשק אשר ברשותם, נקודות המשמר של שוטרי־העזר וכדומה. מתברר, שאכן היו בידינו כל הפרטים הנדרשים ואמנם נכונים היו לאותה שעה. לאחר מכן הלכנו מיציה ואנוכי לבית וולודיה מאסלובסקי וחיכינו שם לבואו של מולקה. הוא הגיע וישב להשלים אל שירטוטי התרשימים. וולודיה לא ידע אפילו מה הוא משרטט. החלטתי כי הפעם ניקח ליער גם את וולודיה, מבלי שידע לעת עתה כי הולכים אנו אל הפארטיזנים. הדבר פשוט ביותר: הוא היה מקובל מאוד על הגרמנים והם הכירו את קולו. ללא ספק נוכל להיעזר בו. עם התחלת הפשיטה היזומה ילך הוא הראשון ויודיע כי הנה הוא נכנס אליהם. הם מצידם לא ימהרו לחשוד כי דבר עומד להתרחש ולנו תוקל החדירה.

שעת היציאה נקבעה ל־12 בצהריים, אלא שנשתבש משהו ודבר העברתו של וולודיה ליער לא יצא אל הפועל. שליח המשטרה בא לקרוא לו: הוכרז מצב הכן... אין זאת אלא שגונב משהו לידיעת הגרמנים על הפשיטה היזומה. לא עמדה איפוא ברירה בפניו. הוא הלך מיד בהבטיחו לנו, כי יבוא לאחר שעה קלה רכוב אל אופניים. יצאנו בלעדיו ורבות ישבנו סמוך לכפר בהמתיננו לבואו. אולם הוא לא בא. למחרת, בשעות הערב בוצעה ההתקפה על הגרמנים בעיירה. אנו 21 יוצאי העיירה צורפנו ל"אטריאד" וחולקנו בין הכיתות החמושות, מבלי שנתקבלנו לפי שעה רשמית ליחידה.

על צד האמת אין לומר כי המשימה בוצעה בהצלחה יתרה; ניתן לומר, כי מבחינה צבאית היתה זו כשלון. הדבר נבע מכמה וכמה סיבות: קודם כל ליקויים אירגוניים וחוסר נסיון קרבי ממש. יש לציין גם, כי היה זה קרב ראשון ממשי של ה"אטריאד" כולו. יתרה מזאת; חוסר ניסיון בביצוע פעולות הסוואה והסחת־דעת גילה לאוייב כי מתרחש משהו והם הצליחו לגייס תוספת נשק משוכלל כגון, תת־מיקלעים ומיקלעים – במקום הרובים שהיו עימהם. עובדה זו נעלמה מידיעתנו כתוקפים. זאת ואף זאת: היה גם ליקוי בהעברת הכוח התוקף ובמיקומן של הקבוצות. כמו"כ לא היתה גם אחידות בפתיחת אש: קבוצות הקדימו ואף איחרו בגלל קשר לקוי ומשובש ביניהן. אף קבוצה לא נהגה בהתאם לשעה שנקבעה לפתיחת אש והיא שעת חצות. הלהט המיוחד לפעול והרצון להיות ראשונים, הם אשר שיבשו את מהלכינו. מכל הקבוצות היתה קבוצתו של סגלצ'יק חמושה במידה מניחה את הדעת. אולם שוב הפעם בשל חישוב מוטעה, סבר ה"פוליטרוק" – עם הישמעם של מטחי האש הראשונים – כי הנה השתלטו כבר הפארטיזנים מהקבוצות האחרות על הגרמנים ולא ישאר עוד לקבוצה מה לעשות... ולכן פקד להתקדם ולפתוח באש עזה ושוטפת. אבל הוא עצמו נפגע אנושות ואחריו המיקלען של הקבוצה. כך שותק המיקלע שעמד לרשות הקבוצה. לעומת זה ישבתי עם קבוצתי ללא מעש במקום אחר וחיכינו לאות פתיחת אש ולא זזנו. כאשר פתחנו כבר באש הספיקו הגרמנים תוך המטרת אש מהירה ושוטפת להתבצר בתוך ביתם, ולא איפשרו בשום פנים להתקרבות הכוחות התוקפים.

ברם, עבורנו היהודים היתה פעולה זו על אף שלושה־ארבעה קורבנותיה מבין הפארטיזנים שלא ניתן היה לקחתם עימנו, בבחינת

הצלחה חלקית. ואף כי לא הגענו לכל היעדים המתוכננים, כמו השתלטות על הבית של הגרמנים ומעצרם של משתפי־פעולה (הם הספיקו לברוח), זכינו בתוספת נשק, תחמושת וציוד. שוטרי־העזר הפולניים ברחו והשאירו את כל נישקם, אנו לקחנו אותו כמובן תוך הנסיגה. ועוד יתרון נוסף: פרצנו לגיטו ועודדנו ככל האפשר את בריחת היהודים מתוכו. אמרנו להם כי עתה אין להם עוד ברירה: הגרמנים ינסו לנקום על שיתוף פעולה עם הפארטיזנים. אינני יודע באיזו מידה הצלחנו להניע את בריחתם אולם כ־150 יצאו והצליחו להגיע היערה. מיבצע הפשיטה הציל 150 יהודים מעיירתנו. אשר יגורנו בא: אכן, יומיים שלושה לאחר הפשיטה חוסל ה"גיטו". היה זה ה' סיון תש"ב – ה־21 במאי 1942. 300 האחרונים הושמדו. כך חוסלה גם האשלייה העצמית של כל אותם "מקצוענים" ובעלי־המלאכה, שהיו סבורים כי בזכות מומחיותם יינצלו.

משימה חבלנית ראשונה

ימים מספר לאחר הפשיטה בדולהינוב – בעודנו יושבים בנפרד מבסיס ה"אטריאד" וטרם נתקבלנו אליו כחברים מן השורה – בא טימצ'וק וביקש מעימנו שני מתנדבים הדרושים לו כמורי־דרך, לכיתת חבלנים לפעולה בסביבה. יש לבצע ללא דיחוי פעולת־מיקוש בפסי המסילה ולפוצץ רכבת אספקה צבאית אל קווי החזית של הגרמנים.

לא נעים לספר, טימצ'וק גם הוסיף הסברים וחזר על בקשתו, אך אנשינו ישבו דוממים והחרישו. גם אחד לא קם להכריז: אני מוכן! – הדבר חרה לי ביותר: לא יכולתי לשאת זאת. קמתי והכרזתי בקול: אני מוכן! אלך לכל אשר יוטל עלי!. כמוני התנדב למשימה גם חברנו יוסף באקשט (כיום – אחד מהיהודים היחידים אשר שרדו בדולהינוב). הצעתי מיד לטימצ'וק לשלחני עם כיתה אחת ואת יוסף עם הכיתה האחרת. לשבחו של הקומיסאר ייאמר כי היה אדם שהבין הכל וכך גם נהג בהתאם. תמיד ידע ללמד זכות וצידוק לכל. ודאי חשב לעצמו: "הם אנשים מבוהלים מכל אשר ראו וחזו מבשרם; עייפים וסחוטים מכל שעבר עליהם ולא קמה עוד רוח בהם... אין דבר, עוד יתאוששו וגם יהיו לוחמים טובים! והרי טרם נתקבלו אל השורות!" טימצ'וק לקחנו אל מטהו בבסיס לשם תידרוך מפורט. עוד באותו יום לעת ערב יצאנו עם עוד מספר פארטיזנים אל יעדי הפיצוץ במסילה מווילייקה לקניאהינין וסוף יעדה פולוצק. הגענו אל נקודות היעד; מיקשנו את המסילה בכמה

מקומות. ניסינו גם למקש מסילה אחרת המסתעפת אך לא הצלחנו; השעה כבר היתה מאוחרת והיינו עלולים להתגלות. עם גמר המשימה יצאנו בדרך שובנו אל ה"אטריאד".

תוך כדי שובנו פוצצנו את כל המחלבות בכפרים אשר עברנו בהם לאורך דרכנו למען לא תוכלנה לשמש ספקות לגרמנים. פעולתנו זו היכתה גלים בסביבה ואף הנחילה כבוד לנו בין כל אנשי ה"אטריאד". עובדה היא – מיד לאחר שובנו נתבשרנו על צירוף חבורתנו, חבורת ה־21 לשורותיו וחלוקתנו בין הפלוגות. אני עצמי נכללתי בתוך ה"רוטה" השניה, משהו מעין פלוגה. יש לציין, כי לפני צאתי למשימה לא היה לי כל נשק. רב־סרן (מאיור) צ'ימאקוב נתן לי את אקדחו. אף הוא נימנה על יחידה החבלה.

כל יוצאי עיירתנו אשר הצליחו לברוח בליל הפשיטה ולאחריו והגיעו ליער, הסתדרו בנפרד כמחנה־משפחות בסוף יולי 1942 באשר היו כוחות בלתי־לוחמים – זקנים, נשים וילדים. אנו ראינו חובה לעצמנו לעזור להם בהגשת מצרכי מזון ועשינו ככל שניתן לנו ואף למעלה מזה. בין כל הבורחים מעיירתנו אל מחנה המשפחות, היו גם כמה משפחות נוצריות – חברי המפלגה הקומוניסטית לשעבר – אשר היה להם יסוד לפחד מהגרמנים. כמו"כ היתה ביניהם גם משפחת פולנים. הם סיפרו לנו על משפחה "גויית" אחת, אוואיצי'ק שמה, שהסתירה בבית רופא פליט מגלובוקי עם אשתו וילדם (שמו ושם משפחתו אינם זכורים לי, אך אשתו היתה דומני מגלובוקי – רחל שפרבר). משתפי פעולה הלשינו עליה במשטרה. הם סיפרו כי היה זה ילד מקסים ונפלא; הוא לא חדל מלהתחנן לפני הגרמנים על חייו ללא הועיל. הם רצחו אותו יחד עם בני משפחתו ובני המשפחה שהסתירו אותם.

תוך זמן קצר גדל והתרחב בהרבה מחנה המשפחות, משום שנוספו אליו רבים מהעיירות הסמוכות כגון: קריביץ', איליה', קורניץ ועוד. לרוב הסתובבו רעבים ובלתי־לבושים. קשים מנשוא היו להם חיי היער ותנאיהם המיוחדים – דבר שעורר תשומת־לב מצד מטה הפארטיזנים ומפקדיו. רבות חשבו איך לפתור סבך זה של הבעיות המיוחדות ותוך דיונים מעמיקים נתגבשה דרך לפתרון. בסולם העדיפויות של התארגנות לקראת לחימה בגרמנים נתעכב במקצת פתרון הבעיות של מחנה המשפחות.

בחודשי נובמבר־דצמבר 1941 התארגנה במינסק קבוצה מעורבת (יהודים, ביאלורוסים ורוסים) לפעילות פארטיזנית ויצאה אל היערות. קבוצה זו היוותה להלכה ולמעשה גרעין ראשון ל"אטריאד הנוקם של הדוד ואסיה", הוא ה"אטריאד" שלנו.(2) הם הגיעו לאיזור יערות פלשצניץ־לאגויסק הקרוב מאד לסביבתנו ובו כוננו בסיס מרכזי לאירגון ולחימה בגרמנים, אשר הפך במרוצת הזמן למרכז בסיסים לרוב יחידות הפארטיזנים בחזיתות המזרח של ביאלורוסיה. חודשיה האחרונים של 1941 עברו תוך התארגנות ואימונים לקראת הלחימה ובראשית 1942 בשלו כבר התנאים לעבור לפעילות נגד האוייב הגרמני וגרוריו.

ברם, אותו חורף 1942 היה קשה ביותר, קרה מקפיאה שררה ביערות; משום כך לא היו תנאי הלחימה קלים ביותר. קודם כל בלט בהרבה חוסר הניסיון הקרבי של אנשי השורה. כמו"כ החימוש, הציוד והלבוש הוכחו כבלתי־מספיקים. נוסף לכל לא נופה די הצורך כוח האדם המגוייס - כיאות ליחידת־לוחמה במחתרת. כל אנשי היחידה נבחרו ע"י הנהלת המפלגה הקומוניסטית, מבין אלה שהיו חברים בה לפני המלחמה. ברור, כי בנסיבות אלה לא קשה היה במיוחד לכל המעוניין להחדיר אל בין השורות חומר אנושי בלתי־מהימן. עוד בצאתם ממינסק הגיעו כבר עם אנשי־הקבוצה בוגדים וסוכנים חשאיים אשר הושתלו ע"י הגרמנים. הללו ידעו להסוות עצמם יפה וכל זמן שהותם עם אנשי היחידה מסרו מידע לגרמנים. כך ידע האויב במידה מהימנה ביותר על כל תנועותיה של היחידה, הרכב אנשיה ומספר היהודים בהם וכו'. לפי מיטב ידיעתי היה אחוז היהודים גדול יחסית: כ־60–70 מתוך מאתיים בערך.

יום אחד - בשלהי ינואר או בראשית פברואר 1942 - הפתיעו הגרמנים את היחידה בהתנפלות־פתע. אנשיה לא היו מוכנים אך הגרמנים ידעו על כל מבואיה ומוצאיה ועל משמרותיה הלקויים. לכן גדולה היתה התבוסה ורבות האכזבות. חלק מהיחידה חוסל; היו הרוגים ופצועים אנושות. רבים ברחו והגיעו קרוב יותר לסביבתנו - איזור קאמיננאיה, לשניקי וראגוזינה. אלה המשיכו בקיומם כגרעין־יסוד ל"אטריאד" אשר המשיך להתרחב ולגדול על אף הכול. אולם התנאים היו קשים. תוך הבהלה אבד הרבה מהציוד המועט ובתנאי הקור של

2. "הדוד ואסיה" - כינוי־מחתרת לקצין סדיר בצבא האדום - מפקדה של היחידה אשר אירגן אותה ופעל בה כל העת ובכל גלגוליה.

החורף היה זה ממש אסון. רבים היו קפואי רגליים ואברים אחרים ולא צלחו עוד למשימות קרב. אולם על אף הכול לא חדל ה"אטריאד" מלהתרחב. יתרה מזאת: דבר הגיעם של אנשי "מסטיטיעל" ממינסק לפלשצניץ ולאחר מכן לסביבתנו הקרובה היכה גלים. בכל עיירה החלה תכונה לצאת ולהצטרף. כך קמה יחידת פארטיזנים בסביבות איליה בראשותו של אחד קבלקין – קצין סובייטי עריק מהשבי הגרמני – ובמרוצת הזמן נסתפחה אל "הנוקם". קיסילוב מה"אטריאד" שלנו, המוזכר על ידי רבים, גם הוא מסביבות איליה ומאותה יחידה. אך לא הם בלבד; במחצית פברואר 1942 יצאה ממינסק יחידה נוספת, בתידרוכו ובהנהלתו של טימצ'וק והגיעה לסביבתנו. במארס הגיעה ממינסק קבוצה נוספת; גם היא התמקמה באיזור. כך איפוא נמשכו והשתקעו הבסיסים מסביבתנו איזור קאמיננאיה–לשניקי ועד פלשצניץ–לאגויסק. כך גדל והתרחב "אטריאד הנוקם" והגיע לעת בה מדובר – מאי 1942 – ומנה כבר למעלה מ־450 איש.

ברם, זמן רב לא יכול היה "אטריאד הנוקם" להשתחרר ממחלת הילדות, מזעזועי התבוסה בעת התנפלות־הפתע של הגרמנים בסוף ינואר 1942. החששות המקננים "שמא גם עתה יושבים עוד בינינו סוכני אוייב" הדריכו את מנוחתם של המפקפקים והמטה כולו (ויש לזכור כי לא היתה זו התנפלות יחידה כפי שנראה להלן). זכור לי מקרה מעציב ומדאיג מאוד: בהיותי ביחידה במאי 1942, הגיע אלינו צעיר יהודי ממינסק כבן 18–20 לכל היותר, כמעט נער, ורצה להישאר עמנו. אין אני יודע בדיוק, אם היה קודם ב"אטריאד" וברח בשעת ההתנפלות ההיא ליחידה אחרת, ואם ברח מ"אטריאד" אחר אלינו משום סיבה כלשהי. הבחור הואשם כ"עריק וכסוכן האוייב", משפט־שדה דן אותו למיתה בירייה.

כל הנסקר בזה חייב כמובן חלוקה מחדש של כוח האדם הלוחם, בהתאם לדפוסים האירגוניים המורחבים. "אטריאד מסטיטעל" – "הנוקם" הפך איפוא לגדוד – "פולק נארודניי מסטיטעל" ובמרוצת הזמן היה לחטיבה, ל"בריגאדה". שוב קמו יחידות חדשות במסגרת זו כמו "אטריאד בורבה" (יחידת מאבק), "שטורמובאיה" (המיסתערת) וכו'. עם כל אלה נאלץ המטה להשיב תשובה לבעיות השוכנים במחנה המשפחות וכמו"כ לפצועים ולקפואים מבין הפארטיזנים שיצאו מכלל לוחמים. כך נתבשרנו יום אחד בפקודת יום על העברת הבלתי־לוחמים, כולל הפארטיזנים שנפגעו, אל מעבר לקווי החזית. הדבר סודר בתיאום הקשרים עם מטות הצבא האדום והשלטון המרכזי. מכאן ואילך החלו

הכנות נמרצות בביצוע התוכנית למעשה. טימצ'וק בחר לכך גם חלק מקבוצתנו, קבוצת ה־21, את האחים מאירסון, האחים דויד ואברהם־יצחק שוסטר, ראובן קרמר ועוד. אני עם מיציה בן־דודי נשארנו בפלוגתנו ונועדנו למשימות אחרות, ואילו כל שנועדו לצאת למסע זה נתארגנו בפורמאציה מיוחדת עם מטה מיוחד. למעלה מ־400 איש נועדו לצאת לדרך מפרכת של למעלה מ־1,000 ק"מ – כולל המשפחות, בורחים מן השבי הגרמני וגם פגועי קרבות ונפגעים מקור – יוצאי מינסק הראשונים. בראש המסע הועמדו קיסילוב (מפקד הכיתה שלנו) וויקטור גרדישב. על שניהם הוטל להוביל את המסע בשני ראשים. מועד היציאה נקבע ליום בסוף יולי או ראשית אוגוסט 1942. הכל היה מוכן לשעת האפס – לצאת לדרך.

משימת־סיור ורכש באיזור בוריסוב

כשבועיים וחצי בערך לפני שעמד לצאת המסע לדרכו – היה זה בראשית יולי 1942 ככל שאני זוכר – בעודני יושב בכיתתי עם קיסילוב וגרדישב, הגיע אלינו קצין המבצעים של המטה סיראגין והודיע לקיסילוב על משימת־סיור שיש לבצעה מיד. הוא פרש לפנינו מפה והצביע על בוריסוב ואיזורה ממזרח למינסק. יש לשלוח לשם משמרת־סיור לבדוק את מצב הכבישים והגשרים, מתוך כוונה לפוצצם או להציתם. איזור זה חשוב מאוד, באשר קרוב הוא לגיזרת מינסק–סמולנסק והברזינה יובל הדנייפר מצד אחד, ואל איזור בוברויסק – ממנו מסתעפות דרכים רבות מצד שני. הן בוריסוב יושבת על הברזינה. ברור אם כן שהגשרים חשובים ביותר לכל פעולה צבאית. לאחר תידרוך ממצה והסברים מפורטים הוטל עלי ועל שניים נוספים – קיסילוב ועוד אחד – לצאת למשימה ולבצעה תוך שבועיים ולשוב אל הבסיס. לעת ערב במוצאי־שבת בימים הראשונים ליולי 1942 יצאנו לדרכנו ועוד באותו ערב נשארנו ללינת־לילה באחד הכפרים.

למחרת בבוקר יצאנו והמשכנו בדרכנו עד לעת ערב. החלטנו להישאר הלילה בכפר בוברובה באיזור פלשצניץ – כפר־קולחוז בימי הסובייטים – ורק למחרת להתקרב יותר אל יעד הפעולה שלפנינו. כאן הגענו לקצה תחום האחיזה של הפארטיזנים. במרחק שלושה קילומטרים מהכפר התמקמה יחידת פארטיזנים. במרחק מה מהצד השני חנה חיל־מצב של גרמנים ושוטרים מהגרורים. בעודנו מחפשים את ראש הכפר ניתך לפתע גשם ונכנסנו לבית כלשהו בו אכלנו ואף נשארנו ללון.

חימושנו כלל אקדחים ומספר רימוני־יד. דרי הבית ושכניו לא ידעו מי אנו ומה מעשינו ואף לא שאלו דבר, מובן גם כי איש לא ידע שיהודי אנוכי. רבה היתה על כן תמיהתי, באשר נכנס פתאום איש לבוש מכנסי קצין בצבא האדום ופנה הישר אלי: "אני סמולניק מאטריאד בורבה, אשתי יהודיה נמצאת כאן עם ילדינו, היא רופאה וזה חשוב ביותר. האם אוכל לעזור לכם?" לא ידעתי ולא אדע, כיצד ואיך למד שאני יהודי. שאלתיו אם יכול הוא להראות לנו כיצד לקצר את דרכנו בכדי להגיע לאיזור סיורנו. הוא הסביר לנו איך לכוון את פעמינו והלכנו בהתאם לנאמר. הגענו לנקודות האיזור האמור ובדקנו את הדרכים והגשרים. אלא שלמעשה פוצצו כבר ע"י יחידות פארטיזניות אחרות שפעלו באיזור הברזינה. הואיל ונשאר לרשותנו מרחב מספיק של זמן הצעתי, כי נישאר עוד בתחומי איזור הסיור וננסה לקשור קשרים עם אנשי הסביבה, שמא נוכל לשאוב מהם מידע על מידת מהימנותם של שוטרי־העזר המקומיים ואולי ניתן גם לקשור קשרים עם אחדים מהם. שני חברי הסכימו לכך ואנו השהינו את שובנו לבסיס.

התקפה גרמנית על בסיסינו ביער

בוקר אחד הופתענו ע"י מטחי־אש שוטפים וצולבים; הגרמנים חדרו ליערותינו בכוחות גדולים יחסית ובכוח־אש מסייעת של מרגמות וארטילריה קלה. היה זה ככל שזכור לי כיום, באחד הימים האחרונים לחודש יולי או בימים הראשונים לאוגוסט 1942. זו פעם ראשונה נערכה התקפה גרמנית לכל אורכה של רשת־בסיסינו מבוברובה באיזור פלשצניץ ועד ראגוזינה באיזור לשניקי. אותה שעה היו בבסיס "אטריאד הנוקם" בו ישבתי על יד לשניקי, רק פלוגה מספר שלוש וקבוצה אשר הגיעה יומיים שלושה לפני כן מעבר לקווי החזית, לשם ליווי ותדרוך השיירה הגדולה של כוחות הבלתי־לוחמים אל מעבר לקווים – אל עומק שטחיה של ברית־המועצות. בין אלה היה גם בחור מווילייקה – דויד קופלוביץ. כל שאר הפלוגות יצאו למשימות שוטפות כמו השמת מארבים או "פעולות משקיות" – גיוס מצרכי מזון, משמע – מבלי לדעת את אשר יקרה.

מספר הנפגעים ממצוד והתקפת־פתע אלה היה מועט יחסית באותו יום, אם כי מכאיב ומדאיב ביותר. באחת ההתנגשויות עם כוחות האויב נהרגו בכפר בוברובה אותה רופאה יהודיה (אשתו של סמולניק) ובחורה פארטיזנית שלנו – חיה שולקין – מיוצאי דולהינוב. שתיהן עמדו לבוא

ללשניקי – מקום שם ריכז קיסילוב את מחנה השיירה הגדולה אל מעבר לקווי החזית. אינני יודע את אשר אירע עם הילדים של הרופאה. היו גם כמה נפגעים קל או במידה בינונית מתוך אנשי הפלוגה (לא מחברינו מדולהינוב) ומבין אנשי השיירה אשר עמדו לצאת. חובה לציין כאן, כי התקפה זו שיבשה במקצת מהלכים מתוכננים שעמדו בשלבי ביצוע, כמו משימת הרכש השנייה אשר הוטלה עלי ע"י טימצ'וק וכן נשתבש גם מועד צאת השיירה הגדולה אל מעבר לקווי החזית. פעולות אלה בוצעו באיחור של ימים מספר. ריכוז גדול של העומדים לצאת לדרך רחוקה וקשה חייב את המטה ומפקדיו לתגבר את כוחות האחזקה והאבטחה בדרך. אל היוצאים נספחו איפוא צעירים מהכוחות הלוחמים. כך נצטרפו ליוצאים אנשים נוספים מבין קבוצתנו, קבוצת ה־21. יוסף באקשט, ישראל רודרמן ואחותו, אריה רוטשטיין ואיינבינדר מקורניץ – "גיבור ברית־המועצות" בימים שלאחר מכן, ועוד כמה שנבצר ממני לזכור אותם כיום. מקבוצת ה־21 נשארו עימנו מעטים לאחר צאת השיירה. מלבדי לא הלכו אל מעבר לקווים בן־דודי מיציה פרידמן, סגלצ'יק ועוד אחדים. בעת בה מדובר כאן לא היה סגלצ'יק עימנו – מאז הפשיטה על דולהינוב היה בכפר סמוך למקומנו. למחרת צאתי לפעולת הסיור והרכש באיזור בוריסוב, שב והגיע לבסיסנו ועימו שלושה בחורים נוספים – משה פורמן, גרשון יפה ולייב מינדל מפלשצניץ (כיום יושב במינסק, עם פלישת הגרמנים הגיע לעיירתנו כפליט ממינסק). כל ארבעתם צורפו ליחידת "הנוקם". אולם ביום ההתקפה שוב לא היו בבסיס, כיון שצורפו לפעולות יחידה אחרת מפלוגות "מסטיטעל".

כנאמר לעיל, גרמה התקפת־פתע זו למבוכה בלתי־ניתנת לתיאור במחנה המשפחות והכוחות הבלתי־לוחמים, אשר נתרכז על יד בסיסנו בלשניקי – לקראת היציאה לדרכו הרחוקה. ברור כי כל אחד ואחד חיפש לו מסתור ומקלט ורוב שוכני המחנה התפזרו על פני היער ואף בכפרי הסביבה. בהיותנו בכפר מאלינובקה בשעות הערב באותו יום, נתקלתי ברבים מהם. ככלות ההתקפה ניתנה פקודה לכל אלה, כי ישובו ויתרכזו על יד לשניקי – מקום שם המתינו להם קיסילוב וגרדישב – ראשי השיירה יחד עם מלוויהם הצעירים מבין אנשי גדודנו. גם אנו, הכוחות הלוחמים, חייבים היינו לשוב ולהתרכז בלשניקי. בשובנו מצאנו כמה מהפצועים והנפגעים בעת ההתנפלות. בין הנפגעים היתה ילדה קטנה – (שמה אינו זכור לי, היא כיום בישראל). כמו"כ היתה אשה זקנה – חיה קאצוביץ' פצועה ברגלה ובחור צעיר אשר נפגע גם הוא (האשה בה מדובר נפטרה בקיבוץ דפנה). דאגתי להם כמובן במידת האפשר; הגשתי

עזרה־ראשונה והבאתי להם מזון אף ציידתים בתחבושות. בו ביום העברתי את האשה והבחור לכפר מילצ'ה בו התחבאה קודם לכן והשארתים בין האיכרים. רגלה נשארה פגועה וכמובן נמנע ממנה לצאת עם השיירה. הילדה הפצועה נלקחה ע"י בני משפחתה, לצאת לדרך הרחוקה. את ההליכים להעברת האנשים אל מעברי לקווי החזית לא ניתן היה לעכב. השיירה יצאה לדרכה במחצית אוגוסט כפי שזכור לי. חודשיים לאחר מכן חזרה אלי אותה אשה בלי הבחור שהיה עימה. הוא נהרג בנסיבות כלשהן ע"י שונאינו מבין האיכרים. דאגתי לסידורה מחדש כמבשלת ביחידת האפסנאות של ה"אטריאד".

הצלת יחידים מגיטאות

מיאדל, פוסטאב וגלובוקי

השיירה יצאה כאמור לדרך והגיעה לפחות בחלקה הגדול אל היעדים שהותוו למענה מראש. פלוגות גדודנו המשיכו בפעולות יומיומיות כרגיל: פשיטות על יחידות אוייב קטנות, מארבים חמושים, מיקוש ופיצוץ מסילות־רכבת וכמו"כ פעולות סיור באזורים הקרובים שבידי האוייב. אני עצמי (כפי שסיפרתי כבר לפני כן) – נועדתי לצאת עם חבר אנשים למשימת סיור ורכש באיזור בוריסוב והלאה, לכיוון בוברויסק – לתקופה של חודש ימים. משימה זו הצליחה למעלה מן המשוער ומכאן ואילך הפכתי לעוזרו או שלישו של קומיסאר הגדוד – א.מ. טימצ'וק.

לאחר שהתקפת הפתע הגרמנית לא השיגה את מטרותיה והצלחותיה היו אפסיות, התגברו פעולות הפארטיזנים ביתר שאת. לא מעטות היו הנסיבות והתקריות בהן פשטו יחידות גדולות יותר של פארטיזנים והטרידו גם שיבשו דרכי התחבורה של האוייב. היו תופעות שכיחות למדי, בהן הגיעו יחידות פארטיזניות גדולות דרך אזורי־בסיסנו לעבר באראנוביץ'–ביאליסטוק מצד אחד וסביבת ויטבסק מצד שני. התנגשויות תדירות עם כוחות האוייב לא נמנעו כמובן. יחידתו של טימצ'וק ישבה באיזור ויטבסק. היה זה כבר בימים שבין ראש השנה ליום כיפור תש"ג – ספטמבר 1942. בשבתי ערב אחד סיפרתי לטימצ'וק, כי שני אחי נמצאים עדיין בגיטאות פוסטאב וגלובוקי וכי אשתו ובתו של סגלצ'יק יושבות בגיטו מיאדל. העליתי את הרעיון להוציא את כל אלה משם ותוך כך לגייס עוד יהודים להצלה מתוך הגיטאות. טימצ'וק לא שלל את הדבר רק

העמיד תנאי: פעולה זו חייבת להסתיים תוך שלושה ימים, כיוון שכל יחידתנו צריכה לזוז זמנית ולהגיע אל מעבר לקווי החזית.

אומר ועושה: בן־דודי מיציה פרידמן ואנוכי, יעקב סגלצ׳יק ועוד בחור מאסטוניה – ה״אסטונצ׳יק״. כך נקרא בפי כול והיה ל״שם דבר״ בקרב כל ניצולי עיירות האיזור. הוא היה יהודי, שמו האמיתי – יוז׳יק בלאכמן לא נודע בציבור. הוא הפליא לעשות גדולות ונצורות. הוא הוציא והעביר ליערות יהודים רבים מהעיירות והגיטאות. אנשי קריביץ׳ יודעים לספר עליו, ואנשי איליה וקורניץ וגם דולהינובאים; אף למיאדל וגלובוקי ולכל מיני מקומות הגיע. תמיד שוטט ביערות הסביבה וכך גם גילינו אותו. עשרות פעמים אירגן והדריך קבוצות – עד להעברתן אל מעבר לקווים. תמיד ידע להתחמק ממצוד והסגר מצד הגרמנים. בקיצור: יצאנו ארבעתנו בעגלה והגענו עד לנקודה מסויימת בקירבת קניאהינין על יד קריביץ׳. השארנו את העגלה עם הסוס וקרבנו לפסי הרכבת סמוך למחנה העבודה הגרמני בקניאהינין ומשם הובילה דרכנו ליערות נארוץ׳ בקירבת ניביירי. עם הגיענו התחלקנו לשניים: סגלצ׳יק והאסטונצ׳יק פנו למיאדל ואני עם מיציה הלכנו לפוסטאב. נמנענו מלהיכנס אל הגיטו, כי חששנו שמא זה יעורר רעש ושמץ מה יגונב לאוייב, אשר עלול גם לשים לנו מלכודת ומארב. שלחתי ידיעה בכתב ע״י איכר מודע וידידותי לאחי. ביקשתי שירכזו ויוציאו קבוצת יהודים גדולה ככל האפשר ואנו נמתין לבואם בקילומטר מסויים בכביש. בערב הביא לנו האיכר תשובה.

שעות עברו עלינו בהמתנה והקבוצה מפוסטאב לא הגיעה. קרה כאן דבר מוזר ביותר אך מובן, בהתאם לנסיבות. אפל היה הליל; הקבוצה היתה במרחק מחצית הקילומטר מנקודת ההמתנה ומשום מה השתהתה להגיע. מיציה אמר לי: אנסה לירות יריה; אולי יבינו כי הננו כאן. אולם היריה שיבשה דווקא את מהלכי הקבוצה; אנשיה סברו כי הגרמנים אורבים בדרך והסתתרו בתעלות שבצידי הכביש. בהיותנו קשורים למועד שניתן לנו, לא יכולנו עוד להמתין וחזרנו לקניאהינין אל העגלה אותה השארנו ויצאנו בדרך למיאדל-ניביירי כדי לברר אם סיים סגלצ׳יק את פעולתו בגיטו מיאדל. שני אחי ושאר חברי הקבוצה שיצאו מפוסטאב אשר שכבו עדיין בצידי הדרך, שמעו היטב את טרטור עגלתנו ושיחותינו ברוסית. אחי הצעיר הבחין גם בקולי אך פחד לקרוא לנו ואנו לא ראינו אותם מפאת החשכה. בבוקר חזרנו אל אותו איכר שבאמצעותו התקשרתי עם האחים וחקרתי לפשר הפגישה אשר לא יצאה לפועל. אך

גם הוא לא ידע את הסיבה. חזרנו איפוא לניביירי ותוך כך נודע לנו, כי סגלצ׳יק היה כבר בגיטו מיאדל אך לא הספיק לארגן עוד יהודים ליציאה מפאת ההכרח לשוב אל טימצ׳וק. אולם עשרות יהודים הושפעו מחדירתו של סגלצ׳יק לגיטו וראו בכך מעשה נועז. סבורים היו כי יש ללכת לאורו, בטרם יחסלו הגרמנים את הגיטו. כל אלה אשר ידעו להתגבר על פחדיהם עזבו באותו לילה ולאחריו והגיעו לניביירי. מספר יוצאי גיטו מיאדל היה גדול יחסית ואני סבור כי הסתכם בין 50–60 נפש.

אנשי מיאדל בניביירי נהגו בהתאם לעצתי ופנו לפי הכתובות אשר מסרתי להם. שוב נתארגנה שם קבוצה של כמה עשרות במגמה לעבור מעבר לחזית – בראשותם ותידרוכם של שני פארטיזנים לא־יהודים. תוך כדי הליכתם הגיעו למקום, בו פגשו את קבוצת ה־15 מיוצאי פוסטאב ובתוכם שני אחי. הללו לא הפסיקו מלחפש אותי. לאחר ששמעו מפי אותו איכר אשר מסר להם את מכתבי, כי יצאתי לניביירי, הגיעו גם הם לשם אבל לאחר צאתנו. לאחר שיחה נצטרפו למיאדלים ההולכים בדרכם, בעוד הפארטיזנים המובילים אשר הכירוני היטב הבטיחו להם, כי הם עשויים לפגוש אותי עוד בהמשך הדרך. כך המשיכה הקבוצה במצעדה מבלי לדעת, כי במרחק ששה קילומטרים מנקודתם האחרונה יושבים באחד הכפרים קומיסאר הגדוד וגם אני – יחד עם פלוגת הפארטיזנים. שוב לא הצטלבה דרכם של אחי עם דרכי. הם המשיכו אל הברזינה ופנו אח״כ בכיוון לפל. כל אלה נשארו שם לזמן מה. אחי הבכור חזר והגיע אלי. אחי הצעיר המשיך אל מעבר לקווים.

עם שובו של אחי הבכור אלי והצטרפותם של צעירים נוספים בורחי הגיטאות, איכרים מהכפרים וגם רוסים שבויי־מלחמה שנמלטו מהגרמנים והגיעו אלינו – במקום בו שהינו – הוברר לנו, כי נשהה כאן בבסיס תקופה ממושכת עד האביב לפחות. רשת הבסיסים הפארטיזניים התרחבה בהרבה והתפשטה על פני כל האיזור וגם מעבר לו, בואכה פלשצניץ–לאגויסק ועד איזור לפל–ויטבסק וכמו״כ לעבר פולוצק–מינסק. גידול התנועה והתרחבותה דרשו כינון שירות־ידיעות יעיל, פועל באופן רצוף ומפעיל את היחידות למיניהן בכל עת. בד בבד התעורר גם הצורך בעיתון מרכזי לכל התנועה, אשר ידריך ויסביר את כל הבעיות הכרוכות במלחמת־מחתרת רחבה ומסועפת. בראשית התנועה, כאשר כוח האדם היה מועט, הספיק שפירוגרף לשיכפול מספר הגליונות הנדרשים. עתה נתעורר צורך בדפוס ממש. טימצ׳וק סבר כי יש לשלוח אנשים מספר לגלובוקי, להחרים את הדפוס וכל אביזריו ולהעבירו אל הבסיס ביער. הבעתי את רצוני להיחלץ לפעולה זו אך טימצ׳וק לא אבה

לשלחני; הוא אמר, כי עלי תמיד להיות צמוד אליו.

הפעם הוטלה שליחות זו על אחי ומיציה בן־דודי. הם הצליחו לחזור לגיטו בגלובוקי. ואף התקשרו עם ה"חברה". שני אחינו שהו עוד שם וגם ארבעה צעירים שברחו מפוסטאב. לצערי, אין שמותיהם זכורים לי; ידוע לי רק כי שניים מהם נפלו בקרב והשניים האחרים נמצאים כיום עימנו בישראל. אחי ובן־דודי הצליחו להוציאם משם בתוספת עוד כמה מצעירי גלובוקי. כמו"כ "החרימו" בית־דפוס שלם על כל ציודו ואביזריו והביאום אל בסיסנו בקירבת לאגויסק – מקום בו החלה לפעול מיד מערכת העיתון. אחי קשר קשרים עם בחור יהודי שעבד אצל הגרמנים בבית־הדפוס אותו החרימו מיהודים. בחור זה – דוב־בוריס קאצוביץ', מורה למתימטיקה כיום – יושב בפתח־תקוה. הוא היה למעשה הרוח החיה ב"החרמה". הדבר נתרחש בראשית ינואר 1943. בהדפסת העיתון הועסקו כמה יהודים בין שאר העובדים הלא־יהודים. אלה היו משה פורמן וגרשון יפה מדולהינוב, שמעון שפירא וכימאית אחת מפוסטאב ועוד. רובו של החומר נכתב ונערך בידי ה"חברה" היהודים. פרט לעיתון נדפסו גם דברי תעמולה, כרוזים ו"מגילות עפות" נגד הגרמנים וגרוריהם. אחי ביקר בגלובוקי כמה פעמים נוספות והוציא מהגיטו עוד כמה וכמה יהודים. באחר מביקוריו יצאה עימו גם אשתי. ביקוריו התכופים שם המריצו יהודים נוספים להתחמק בלילות ולברוח. כך התרכזה שוב בניביירי קבוצה גדולה של צעירים ומשפחות, פליטי גיטאות גלובוקי, מיאדל ועיירות הסביבה.

אותה שעה החליט המטה על יסוד "זבוד" – מחלקה יהודית מיוחדת כחלק של אטריאד "הנוקם" – בקירבת ניביירי, אשר תאגד בתוכה את כל הצעירים יוצאי דוקשיץ, גלובוקי, מיאדל ועיירות הסביבה שהגיעו בעת האחרונה. כמפקד ה"זבוד" נתמנה יעקב סגלצ'יק. הוא אירגן, אימן ותידרך את אנשיו עד שהיו מוכשרים לפעול כיחידה עצמאית ולבצע פעולות. במרוצת הזמן היה זה ה"זבוד" הטוב ביותר ביחידות החטיבה. הוא ביצע משימות מיוחדות אשר לא ניתן היה לבצען ע"י יחידות אחרות ואנשיו הפליאו לעשות בכל שהוטל עליהם. ברם, ה"זבוד" הזה לא נתקיים זמן רב. הוא פוזר בשל בוגד אחד – לא־יהודי מגלובוקי מוסווה כיהודי – וסוכן של הגרמנים. לאחר שנתגלה, הושם תחת משמר ושני בחורים יהודים שמרו עליו. בלילה נרדמו והוא ברח. ברדיפה אחריו נתפס מיד. בעת המשפט אמר הבוגד, כי הוא שיחד את שומריו בזהב והם נתנו לו לברוח. אמנם בעת החקירה הודה אחד כי נרדם מרוב עייפות אבל השני לא יכול בשום פנים לסתור את טענת הבוגד באשר לזהב.

הבוגד ושומריו היהודים הוצאו להורג. ה"זבוד" פוזר. אנשיו חולקו לכל פלוגות הזטיבה וסגלצ'יק נתמנה לאחר זמן לתפקיד אחר - למפקד יחידת בית־חולים ומנהל אדמיניסטראטיבי של בית־החולים. היה זה בחודשיה הראשונים של 1943.

תמורות בחזיתות המלחמה

ה"פארטיזאנקה" הרחיבה ממדיה

החל ממחצית ספטמבר 1942 ואילך חלו תמורות במהלך חזיתות המלחמה. התקפות הקיץ של הגרמנים במרכז, בצפון, באוקראינה ובחזית הוולגה, תש כוחן. הסתערות הבזק לעבר קרים וקאווקז לא הצליחה גם היא להשיג את מטרותיה, ערים עברו מיד ליד, עד שחל קפאון גם בחזית זו בחודשי סתיו 1942. ברור היה כי מיתקפה גדולת־ממדים של הצבא האדום בוא תבוא.

באחד הערבים של שלהי ספטמבר 1942 הודיע רדיו מוסקבה על מיתקפה רבת־כוח באוקראינה ולעבר חזית הוולגה. כוחות רבים ומרוכזים הוטלו ונשלחו. גייסות וארמיות שלמות הופנו לעבר סטאלינגראד - מטרת היוקרה של הפיקוד הגרמני העליון - לעומת הצוו ההחלטי של הפיקוד הסובייטי ופקודה מפורשת של סטאלין בכבודו ובעצמו - לא לזוז, להחזיק בכל מחיר!

תבוסת הגרמנים הגדולה היכתה גלים רבים ואדירים ברחבי ברית־המועצות. ניתן היה לראות בכך את ראשית השבירה של כוחות הנאצים. לתנועה הפארטיזנית צמחו כנפיים. בסוף 1942 הועבר לגיזרה לידה "אטריאד הנוקם" אשר נאחז בה עד לסוף אוגוסט 1943. עם כל זאת ולמרות התפשטות התנועה הורגש ההכרח לגבש כוח חברתי שישא על שכמו את משאה של התנועה. הן כוח האדם בכל היחידות הפארטיזניות הורכב על פי רוב מאנשים מקריים ללא מכנה משותף ביניהם. כוח זה נתגלם במפלגה הקומוניסטית על שורותיה ותאיה המחתרתיים. אולם על סמך הנסיון של פלוגות הפארטיזנים יוצאי מינסק בחודשים האחרונים של 1941 וראשית 1942 הוחלט להקפיד הפעם על ניפוי מדוקדק של החומר האנושי המצוי בתוך תאי המחתרת, לבל יסתננו אלמנטים מפוקפקים וסוכנים ובוגדים מושתלים ע"י האוייב. לעבודה זו גויסו האנשים המוכשרים, הנאמנים והמהימנים ביותר. מובן כי טימצ'וק הנאמן והאחראי ביותר נתמנה לכך.

כשלישו ועוזרו הקרוב של הקומיסאר לא יכולתי שלא להימנות על חבר אנשיו. הוא גייס מספר אנשים ובתוכם כמה מיהודי הסביבה, מגלובוקי ומעיירות אחרות ובכלל זה גם כמה בנות. הדפוס והמערכת הוזזו אף הם לאיזור־פעולתו החדש. כמו״כ הלכו יחד עימי שני אחי ובן־דודי וגם אשתי ועוד חברים אחדים. טימצ׳וק כמובן לא הסתפק בעבודה למען המפלגה ובתוכה. הוא דאג גם לגיבוש יחידות פארטיזניות. כך הקים וגיבש אטריאד חדש ״בולשביק״ ובמרוצת הזמן תוך 6–5 חודשים הפכו לחטיבה – לבריגאדה. תוך תקופה קצרה התגודדו ב״בולשביק״ מעל ל–400 לוחמים וכשלושים יהודים בכלל זה.

״בולשביק״ הפך מהר לנקודת־משיכה לרבים אשר הצטרפו אליו. בהיותי ב״אטריאד״ הגיע אלינו רקטור האוניברסיטה במינסק – פרופ׳ ריבאקוב. כמו״כ הגיעה קבוצת ליטאים. ב״אטריאד״ זה שהינו עד סוף אוגוסט או ראשית ספטמבר 1943. באיזור בו היינו בעבר לפני העברתנו לגיזרת פולוצק–מינסק, שכנו עתה יחידות פארטיזניות אחרות: הבריגאדה של מארקוב וכמו״כ קבוצה של החבלנים של צ׳רקאסוב עם אחד ואסקה – בעל יומרות במגמה להשתלט על הכל. אל ניביירי אשר באיזורנו הקודם הגיע אחד בשם ליטביצקי, במגמה לכונן יחידה חדשה. נשלחתי לקשור קשרים עם איש זה ולדעת מה טיבו. עלי־לציין: למשימות־קשר מעין אלה העדיפו משום מה תמיד לשלוח אותי דווקא. אף כי לא פעם התלונן טימצ׳וק בישיבות המטה, כי חבל לו על שלישו אבראשה הדרוש לו תמיד במקום. בכל זאת שלחני, הודות לקשרים הטובים שלי עם איכרי הסביבה ואנשי העיירות. כך באתי עם כיתת אנשים לניביירי. היו עימי באותה שליחות אחי ובן־דודי מיציה, אשתי ואחד ציפילוביץ׳ מפוסטאב (לפני שנים מספר נפטר כאן בישראל) ועוד ארבעה לא־יהודים.

לאחר שהות של חודש ימים באיזור וביצוע המשימה שהוטלה עלי, שבתי למטה הבריגאדה. ברצונו או שלא ברצונו של הקומיסאר (אך תמיד בהסכמתו ובלב קשה לפעמים), הוספתי למלא משימות כלליות שלא נבעו מעצם תפקידי כשלישו של טימצ׳וק. ציינתי כבר לא פעם בלבד: למשימות ״עדינות״ ומסובכות, אשר דרשו מחשבה והתבוננות מעמיקה, נשלחנו תמיד אנחנו היהודים. ידענו לקשור קשרים עם אנשי הסביבה ובכל עשרה קילומטרים פעלו כבר ״קשרים״ מוסרי ידיעות על הנעשה ומתרחש. בכל מקום אליו הגענו ידענו להתמצא מהר יותר בתנאי הסביבה ונופה האנושי. אולי נבע גם הדבר מעובדת היסוד, שרמתנו

התרבותית היתה שונה ואחרת מרובו של כוח האדם בתנועה הפארטיזנית. טימצ'וק ידע להוקיר ולהעריך את תכונותינו אלה וידע יפה לנצלן ולשבצן במסגרת יוזמותיו האירגוניות והטקטיות. הוא היה אדם חם ולבבי והקרין על סביבותיו. תמיד ידע להאזין לזולת ולהבין את מניעיו למעשים מסויימים או לחוסר־מעש. בראש ובראשונה העריכוהו חייליו ופקודיו ואף מפקדיו כמפקד וחבר. אף בליבי אשא תמיד גלי חום וריגשות הערצה לזה האיש והמפקד טימצ'וק ולמפעלי ההצלה שלו, כי רבים רבים חבים לו רבות על מאמציו ומעשיו.

עלילות סתיו 1943

התמורות בחזיתות המלחמה שהחלו בשלהי 1942 לא נעצרו במהלכן ונמשכו לאורך כל שנת 1943, על אף נסיגות חלקיות וזמניות של כוחות הסובייטים פה ושם, בלחץ התקפות־הנגד של הגרמנים. גם הפארטיזנים נאלצו לסגת ואף היו במלכודת ומצור. אבל לאחר שנכשלו התקפות הקיץ של הגרמנים, התחוללה מיתקפה כללית של הצבא האדום.

ההתקדמות הרצופה של הצבא האדום ונצחונותיו בחזיתות במשך 1943, כשלון ההתקפה הגרמנית בחזית קורסק וכמו"כ נסיגתם המבוהלת של הגייסות ההיטלריסטיים, העמידו את הפיקוד הגרמני העליון בפני הצורך לקצר את קוויהם ולהתבצר כדי לבלום את הצבא האדום. כאן נתקלו גם בהכרח להקיף ולאגף ולסגור את כל דרכי הפארטיזנים – תוך מצור ממושך ומצוד רצוף – עד להשמדה גמורה. זאת על מנת למנוע קרבות בעורף צבאם הנסוג, או לסייע בחידוש התקדמותו עם מיתקפת־הנגד. הגרמנים הטילו למטרות אלה כוחות מחזיתות בקווים ראשונים ואף כוחות מילואים. הם לא חסכו בכוח־אדם מובחר והטילו כל יחידה שניתן להביאה; הכנותיהם בכל מקום הורגשו כבר בימים הראשונים של מאי 1943 ובשחר יום ה–17 במאי פתחו בהתקפתם על מעוזי הפארטיזנים ובסיסיהם. תוך שבועיים־שלושה נסוגו חילות הפארטיזנים בסדר מופתי והסבו אבדות גדולות לגרמנים, אשר החליטו בסופו של דבר להדק את המצור בכל מקום ולהגביר את המצוד, למנוע כל אפשרות של אספקה ואפילו בלילות לא ניתן היה לצאת לכפרים לשם גיוס מצרכי מזון. המגמה היתה פשוטה: להרעיבנו עד כלות כוחנו. להתישנו ולאספנו כביצים עזובות. ברם, בשבוע השלישי של חודש יוני 1943 נפרץ המצור. מספר חטיבות פארטיזניות אשר עלה בידן לפרוץ את טבעות הכיתור והמצור צלחו את הברזינה ובהגיען לחוף המזרחי, החלו להיערך

להתקפת־נגד – דבר שאכף על כוחות האוייב להתנדף כליל מבלי לגמור את המלאכה שלשמה נערכו.

ברם, טרם נשבר כליל כוחם של הפולשים ולא תם עוד הכיבוש הגרמני. הפולשים תכננו עוד הסתערות נוספת על מנת להחזיר את הגלגלים אחורנית. לתכלית זו אחזו עדיין בשטחים גדולים באוקראינה ובביאלורוסיה בתור "קרש־קפיצה" לכיבושים נוספים. בין הגייסות הגרמניים בשטחים אלה נשארה גם חטיבת ראדיונוב.([3]) אולם גם ראדיונוב עצמו וגם פקודיו החלו לחשוש לגורלם באשר לבאות. הם היו שנואים ביותר בקרב האוכלוסין הסובייטים על בגידתם. הצבא האדום רצה למגרם, הפארטיזנים זינבו בהם מכל צד והם היו תקועים בלב איזור, בו שליטת ה"פארטיזנקה" היתה כמעט מוחלטת – איזור ביהומל–פולוצק. באחד הימים החליטו ראדיונוב ומטה קציניו לפתוח במשא ומתן חשאי עם הפיקוד העליון של הצבא האדום ועם השלטון המדיני, על מנת לנטוש את הגרמנים ולעבור לצבא האדום. המשא ומתן נמשך שבועות; הפארטיזנים הגבירו את לחצם ובסופו של דבר עברו ראדיונוב וכל חטיבתו לצבא האדום. כקצין סובייטי בכיר בעבר ראה לעצמו יומרה ודרש בתוקף, שתינתן לו הרשות והעזרה למסע־פעולות אופרטיביות במסגרת חטיבתו – מפולוצק עד וורשא. אולם לכך לא הסכימו השלטונות, מפאת חוסר האימון בכוונותיו. יתרה מזאת; הפיקוד העליון החליט להטיל עליו ועל כוחותיו פיקוד פוליטי. לשם כך נתמנה הקומיסאר טימצ'וק וחבר נאמניו ואני בתוכם. הדבר נתרחש בחודש ספטמבר–אוקטובר 1943, ונמשך לאורכה של שנת 1944.

עם "ראדיונובצים" בפעולות

עם קבלת התפקיד צירף אותנו טימצ'וק ויצאנו יחד, אני ושני אחי ובן־דודי מיציה ועוד מספר אנשים והגענו אל מטהו של ראדיונוב. החילונו בפעולות שיגרתיות – הן בעלות אופי אופרטיבי והן אירגוניות – הכרוכות במשימות הפיקוח. התברר גם שפעולות הפיקוח היו במקומן והיו הכרחיות. בפברואר–מארס 1944 נתגלה בשורות מטה החטיבה בוגד, מוסר בחשאי מידע צבאי לגרמנים. שמו אינו זכור לי. היה זה מפקד יחידת המטה (נאצ'אלניק שטאבה). לא מיותר לציין, כי בוצעו כל הפעולות שנבעו מעובדה זו. החקירה, המשפט וגזר־הדין נתמלאו בהתאם לחוקת השיפוט הצבאית. פרט לכך היו פעולות שיגרתיות כמו

3. ראדיונוב – קצין סובייטי ששיתף פעולה עם הגרמנים.

פשיטות ומארבים, "פעולות משקיות" לגיוס מזון ואספקה וכו'. בשלהי 1943, ז.א. בנובמבר–דצמבר 1943, השתתפנו בביצוע פעולה אופרטיבית גדולה ומאסיבית – במסגרת שיתוף־פעולה בין־יחידתית של כמה "אוטריאדים" – בהסתערות על קווי הגרמנים.

נצחונות הצבא האדום בחזיתות נמשכו והלכו; אוקראינה הסובייטית בעבר שוחררה מהפולשים. עתה נמשכה ההסתערות לעבר מערב־אוקראינה – קרי מזרח־גליציה. לאחר מחצית פברואר 1944 חלשו כבר הסובייטים על כל שטחי והליניה (הן הפולנית לשעבר והן הסובייטית). מדי יום ויום שוחררו ערים ועיירות. בתנועת איגוף רחבה ואדירה זרמו הגייסות הסובייטיים לעבר פולסיה–סטולין–פינסק מצד אחד ולעבר לבוב מצד שני. נצחונות אלה הקרינו מכוחם גם חידשו תנופה לגייסות הצבא האדום. בראשית מארס 1944 חלה ההסתערות לעבר מינסק – בירת הרפובליקה הביאלורוסית.

גם אנחנו נצטווינו לזוז לעבר מינסק, בכביש ויטבסק–לפל הפונה למערב. אולם על כביש זה שמרו הגרמנים שמירה מעולה. זה צריך היה לשמש בתור כביש ההסגר והמצוד. יחד עם בריגאדות אחרות היה עלינו לפרוץ את טבעות המשמר של האוייב ולהגיע לקירבת מינסק. פרט לחטיבת ראדיונוב – חטיבתנו, היו עוד כ–8 חטיבות: חטיבת קוטוזוב, חטיבת ז'לזניאק, שתי בריגאדות מסמולנסק ועוד. אולם הגרמנים שמרו היטב על כביש זה והסתעפויותיו, משך ימים ולילות לחמנו נגדם ולא יכולנו לעבור. הקרבות התנהלו עד סוף מארס 1944. הגרמנים הבינו יפה, כי מיתקפת האביב של הצבא האדום תהיה חזקה ומסוכנת ביותר ועל כן חידשו את המצור והבלוקדה. הם תכננו התבצרות בקווי הגנה חדשים כבסיסי הסתערות להתקפה בעתיד – לאורך חופי הניימן, הוויליה, הברזינה ויובליהם משני הצדדים במערבה ומזרחה של ביאלורוסיה מצד אחד – והדווינה ויובליה בחזית הבאלטית מצד שני. בהתאם לתיכנונם היה הכרח להטיל את המצור ולהדק את ההסגר. 28 ימים ארך ההסגר – מהשבוע השלישי במאי 1944 עד ה–23 ביוני. לבסוף ניתנה הפקודה לפרוץ בכל מחיר ובכל דרך! המוני אדם הסתערו אל מול כוחות הגרמנים, שלא אבו לסגת והגבירו את ההסגר. המוני אנשים לא מצויידים כראוי ומורעבים, אל מול פלדה ואש שוטפת ובלתי־פוסקת. אפילו שיחרור מינסק מעול הפולשים בשלושה ביוני 1944 לא החליש גם במעט את המצור אשר נשבר בסופו של דבר – בלחץ המוני אדם הזורמים, על אף העובדה שרבים נפלו חלל ופצועים וכושלים נשארו בצידי הדרך.

ב–23 ביוני חידש הצבא האדום את מיתקפתו לאחר פריצתו למינסק והסתערותו לעבר עיירות האיזור, בכיוון פלשצניץ–לאגויסק וקרולבשציזנה–מולודצ'נו מצד אחד ואל עבר מיר–נסביז', ניגורלויה–סטולבצי–באראנוביץ' מצד שני. חיל הפארטיזנים יצא מהבלוקאדה והחליף כוח וגם נח מתלאות המצור. אף אנו, אנשי חטיבתנו והקומיסאר ואנוכי בכלל זה, נחנו משך יומיים. טימצ'וק הביע את רצונו לשלוח כמה סיירים כדי לאסוף ולהחזיר את כל אנשינו שנתפזרו ליחידות מצומצמות עקב לחץ הגרמנים בימי המצור והמצוד. יצאתי עם 5–4 מאנשי חטיבתנו ועוד 7–6 אנשי חטיבות אחרות וביניהם אשה וילד קטן. הם רצו להגיע לבסיסי חטיבותיהם אי־שם סמוך לוויטבסק. אני עצמי הייתי מעוניין למצוא את שני אחי מ"גדוד הנוקם–מסטיטיעל". כמו"כ רציתי לדעת מה עלה בגורל יעקב סגלצ'יק ובית־החולים, עליו היה מופקד. אכן, פגשתי למחרת את החברה מ"מסטיטיעל" וגם את כל מפקדי הגדוד. מפיהם נודע לי כי האחים בסדר וכי סגלצ'יק הצליח לפנות בסדר את בית־החולים על ציודו.

יצאתי עם קבוצת הסיירים מאותו מקום בקירבת פולוצק, בדרך חזרה אל החטיבה שלנו. אולם לא מצאנוה כבר בבסיס. כל אנשיה על מפקדיה זזו לעבר פוסטאב. רצינו לצאת בעקבותיה, אך משמרות הגרמנים שמרו היטב על פסי הרכבת. בנסיוננו לחצותם פתחו הגרמנים באש חזקה ושוטפת. חזרנו על עקבותינו וציפינו לשעת־כושר לחזור על נסיוננו. אולם תוך יומיים נפגשנו כבר עם חיילים ומפקדים של הצבא האדום. היה זה בשלהי יוני 1944. הלכנו יחד עימהם; כבשנו את דוקשיץ. המשכנו והתקדמנו עד קבילניק – בה ובסביבתה התנהלה החזית. משאית שהביאה נשק לחזית החזירה אותנו אל בסיס חטיבתנו – באיזור פוסטאב. משימתנו היתה שיחרור העיירה ואיזורה. תוך כמה ימים של קרבות עם הגרמנים היתה פוסטאב שוב בידינו. כאן התאחדנו עם הצבא האדום בקרב משותף על האיזור – אנו מצד אחד והצבא הסדיר מצד שני. ברם, אני נאלצתי לפרוש מהמסע. חליתי בטיפוס וכאן נפסק סיפורנו.

גרשון יפה ז"ל

עדות לתיעוד וזכרון[1]

אני גרשון, בן לאבי שמואל ולאמי לאה לבית קליונסקי, יליד ה־25 בדצמבר 1909 בדולהינוב מחוז וילייקה בגליל וילנה, מביא בזה עובדות חיי – לתיעוד וזכרון. האוכלוסיה בדולהינוב מנתה עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה כ־5,000 נפש ולמעלה ממחציתם יהודים. הרכבה החברתי־כלכלי של האוכלוסיה היהודית שונה היה ומגוון: חלק ניכר ממנו היווה מעמד בינוני אמיד ומעטים אף הגיעו למעלה מזה. לעומת זאת היתה שיכבה נחשלת יותר מבחינה כלכלית, אולם גם בה לא היתה ניכרת אותה "דלות חלכאית" יהודית, האופיינית כל כך לעיירות הקטנות במרחב. יהודי העיירה האמידים עסקו במסחר סיטונאי וקמעונאי בפשתן, עורות יבשים לפרוות ובורסקאות ובעסקי־יער. לדעתי, השתייכו למעמד הבינוני גם בעלי־המלאכה וגם עובדים במקצוע, שכיום הם קרואים בשם "צווארונים לבנים", אליהם השתייכתי גם אנכי – עבדתי כסוכן עצי־יער ("בראקר") – בחברה הווילנאית רום־לוין. בעיירה היו גם מנהלי חשבונות, שלושה בתי־מרקחת בבעלות יהודית – מנדל, חפץ ופרידמן ובין שלושת רופאי העיירה שניים היו יהודים. כמו"כ היה גם מספר ניכר של מורים יהודים, כי פרט לבית־הספר הפולני היה גם בי"ס מיסודה של "תרבות".

ימי המשטר הסובייטי

כידוע פרצה המלחמה באחד בספטמבר 1939. בדולהינוב, כעיירת־ספר השוכנת בקירבת הגבול, ידענו כבר כי עיירתנו וכל תחומי איזורנו יפלו בחלקה של ברית־המועצות – בהתאם להסכם הנודע בין ריבנטרופ ומולוטוב. ואכן, ביום ה־17 בספטמבר 1939 כבר נכבשה עיירתנו ע"י הגייסות הסובייטיים. תגובת האוכלוסיה למאורע ולמצב העניינים לא היתה אחידה. שונה היתה. היו שהביעו קורת־רוח ושביעות־רצון, אחרים התייחסו באי־אמון, טינה גלויה או מוסתרת ואי־שְׂבִיעוּת־רצון בולטת.

1. לפי עדות כתובה פולנית המצוייה בארכיון יד ושם.

אפשר לומר תוך סבירות זהירה כי החיים בעיירתנו התנהלו על מי מנוחות ללא תמורות עד להתקפת הפתע מצד גרמניה הנאצית על ברית־המועצות. גם אם בוצעו "שילוחים" של כמה וכמה משפחות – נוצריות ויהודיות כאחד, לא פגעו אלה במצב־הרוח הכללי ולא הדאיגו במיוחד, אף כי הסבו ללא ספק צער וסבל לעקורים מאונס ולקרוביהם הנוגעים בדבר. חלקים מהאוכלוסין השתלבו במשרדים של המשטר והמשיכו בחייהם. אחרים – "חשודים ובלתי־אמינים – לישנצים", כסוחרים ובעלי־רכוש לשעבר שלא נתקבלו לשירותים, או כל אלה אשר גם לא ניסו להשתלב, המשיכו ליהנות ממשאביהם וחסכונותיהם המוסתרים.

אשר לי עצמי, לא נתקלתי בשום קושי להשתלב בתנאים המוצבים ע"י המשטר; בקלות עלה בידי להסתדר בעבודה במשק ממשלתי סובייטי, ב"זביירו־סובחוז" – חוה לגידול שועלים ובהמות בעלות קרניים. היה זה משק גדול ורחב־ידיים, בו עבדו גם רבים מהאוכלוסיה הנוצרית בסביבה. שכר העבודה היה נאה למדי והניח את הדעת. כך נמשכו והלכו החיים בצל־קורת "הפטיש והמגל".

בעול הפולש ההיטלריסטי

אור ליום ה־22 ביוני 1941 התחוללה התנפלות הנחשול הנאצי על כל שטחי הגבולות של בריה"מ. תוך ימים ספורים היו כבר חוליות הצבא הנאצי בעיירתנו. נוכח עובדה זו לא ניתנה לרבים האפשרות לברוח אל מרחבי השטחים הרוסיים. אף אני ומשפחתי כבר לא הספקנו לצאת מדולהינוב הכבושה, אף כי עשינו את כל ההכנות לצעדים אלה. כבר בימים הראשונים הרגשנו את עקת השלטון, בחטיפות לעבודות־כפיה שונות כמו חטיבת עצי־יער וסלילת כבישים ודרכים. רק יהודים נלקחו לעבודות אלה; פולנים וביאלורוסים לא נשלחו לכך. אף נשים יהודיות נאלצו ללכת לעבודות שונות ולמלא שירותים לגרמנים ועוזריהם. כמבשלות במטבחים צבאיים, כיבוד וניקוי דירותיהם, כביסה וכיוצא באלה. חיל־מצב נאצי לא גדול יחסית קבע את משכנו בעיירה.

אף כי עיירתנו שכנה בצידי דרכים ולא דרכים ולא בדרך המרכזית (ואולי דווקא בשל עובדה זו) נתבססה בה גם לשכת־קבע של "גסטאפו" ומשטרת־עזר של פולנים וביאלורוסים, תושבי העיירה והכפרים הסמוכים. בשלבים מאוחרים יותר הוקם גם "גיטו" ליהודים תוך דחיקת כמה

משפחות לדירה אחת; שטח הגיטו היה מצומצם ביותר ומגודר בחומת עץ ומעליה תיל דוקרני.[2] הגיטו נשמר באורח קפדני ע"י משטרת־העזר. מפעם בפעם נערכו מאסרים ומצודים על יהודים שלווים וחפים מכל פשע; הם נאסרו על אשמת "קומוניזם" כביכול ונורו ברחוב. לא הייתי עד לפגיעות מיוחדות ביהודים אדוקים מגודלי פאות, עבדקנים ובעלי לבוש מסורתי יהודי כמו "קפוטות" וחלוקים מיוחדים. כך היה עד לעזיבתי את המקום. אפשר שלא ניתנה ההזדמנות לכך; כל אלה הסתתרו ככל האפשר מעינם הפקוחה של הגרמנים וגרוריהם, החל מהימים הראשונים לכינון השלטון ההיטלריסטי. עד לביצוע "אקציית" הדמים הראשונה לא פרצו לבתי יהודים ולא כל שכן למלונות ומחבואים מאולתרים לשעת־חירום. ביום הדמים, י"ב בניסן תש"ב – ה־29 במארס 1942, יום בו נערכה ה"אקציה" הראשונה – פרצו אמנם לבתים, גילו רבים ממקומות הסתר במרתפים ובמחילות, באורוות, ברפתות, ובעליות־גג והוציאו את הנחבאים בהם.

בני משפחתי הקרובים ביותר הסתתרו בתוך "בונקר" אחד כזה, דחוס וצפוף עד למחנק. מפאת חוסר מקום נאלצתי לחפש לי מקום אחר להסתתר בו. אכן, מצאתי מקלט ב"מלונה" אחרת בקירבת מקום. ממחבואי זה שמעתי היטב מבלי לראות, כיצד גילו השטנים את הנחבאים באותו "בונקר" והוציאו את כולם ובתוכם את כל בני משפחתי ולקחום למקום ההריגה. שם נספו יחד עם כולם במטחי־ירי:

> אבי שמואל יפה –יליד 1880 בעיירתנו; אמי לאה לבית קליונסקי – ילידת 1880; אשתי סוניה לבית שרייבמן – ילידת 1914; בני מנדל – 1935; בתי פרל'ה (פנינה) – 1937.

אליהם עלי להוסיף גם את אחי זאב־וולף אשר נספה בשבי הגרמני · ינקום שר תולדותיו של עם ישראל את דם כולם! כך התקדם ונסתיים השלב הראשון בחיסולה של הקהילה היהודית בעיירתנו. לשלבי החיסול הבאים לא נותר בי עוד חשק להמתין; אותם לא רציתי כבר לחוות ולהיות להם עד.

2. כאן משתבש מספרנו וזכרונו מטעה אותו. הגיטו הוקם כבר בשלב מאוחר לאחר אקציית הדמים הראשונה ושבוע או עשרה ימים לפני ההרג השני, שנתחולל ב–29 ו–30 באפריל והאחד במאי 1942.

כל אותן חוויות האימים והדמים להן היינו עדים וכמו־כן אובדן הנפשות היקרות לנו ביותר, קוממו בנו יצרים עזים לנקם ושילם. גם עוררו רצון כביר להתנגד לצוררים ולמות בכבוד, תוך מאבק בנשק. יתרה מזאת, נוכח מה שראינו עד כה הובהר לנו ללא צל של ספק כי החיסול הסופי של כלל היהודים וכולנו אינו רחוק כל עיקר ועל כן יצאה הקריאה: עת להתארגן לפעולות.

הרצון להציל את חיינו וקיומנו והשאיפה העזה לנקום חוללו בנו את הכוח להתארגנות, לשם פריצה אל היערות. כך איפוא נתלקטנו כ־24 גברים וביניהם י. סגלצ'יק, משה פורמאן, אברהם פרידמן, קוזיניץ, אליהו מייזל ואחרים ואף אני בתוכם (כל אלה הגיעו לישראל). הצלחנו להשיג מספר רובים קצרים (קאראבינים) מידי הפולנים. כך יצאנו חמושים אל היער* ביום ה־21 בפברואר 1942.

אכן, כבר לפני יציאתנו היתה לנו התמצאות כלשהי במגמת פנינו; הגיעו לאזנינו שמועות, כי ביערות הביאלורוסיים בתוך המרחב של מינסק וסביבתה או במדוייק יותר באיזור פלשצניץ־לאגויסק מצויות כבר יחידות פארטיזניות הפועלות בעורף הגרמנים והן מגיעות גם אל אזורינו: לקאמיין, רוגוזינה, מאלינובקה וחודאקי – כפרים במרחק לא רב מעיירתנו ותחומה. חלק מתוכנו נשאר באיזור, אחרים ואנוכי עימהם התרחקנו במקצת כדי למצוא קשר קרוב ומיידי עם יחידות פארטיזנים. בדרכנו רכשנו לנו מצרכי מזון ואספקה ביוזמתנו. ולא תמיד ניתנו לנו ברצון; היו מקרים בהם החרמנו מהאיכרים בכוח. אך מן הראוי לציין, שהם נמנעו מלמסור עלינו ידיעות לאוייב ויתרה מזאת: במקרים רבים עזרו לנו תוך הדרכה והסבר בדרכנו ליעדים.

לאיפיון הפארטיזנקה הסובייטית

כאז כן גם היום נשמעו ונשמעות דעות וסברות מצדדים שונים על יהודים רבים שחששו להצטרף אל הפארטיזנים, מפאת התייחסות לא־טובה מצד חבריהם לנשק הלא־יהודים. אני סבור שאין זה נכון ואף לא מדוייק מבחינת האמת העובדתית, אף אם נתארעו פה ושם מקרים מסויימים מעין אלה. יחסים אלה היו תלויים, לדעתי, באישיותו של מפקד הפלוגה, הגדוד וכל החטיבה ובמידת הליכוד וההרכב של אנשי כל

היחידות הזוטריות והמורכבות גם יחד. הנסיונות אותם חזיתי ועמדתי בהם וכל חוויותיהם של אנשי הקבוצה עימהם באתי ליערות, מאשרים עובדות הפוכות ומנוגדות לאותן דעות מושרשות. לא רק שלא נתקלנו ביחס רע אלינו, אלא בהרבה מקרים היתה כוננות ממשית לקדמנו בכול ולבוא לעזרתנו.

רצה המקרה ומפקד ה"אטריאד" – אותה יחידה אליה נספחנו לאחר נדודים וחיפושים שלא ארכו הרבה – היה בעבר לפני המלחמה מנהלי בעבודה. היה זה וורוניצקי שכונה "דיאדיה ואסיה" – "הדוד ואסיה". הוא פיקד אז על "אטריאד", יחידה קרבית שבקושי מנתה כ־100 לוחמים ואשר גדלה והתרחבה במשך הזמן עד להרכב של 1,000 לוחמים ומעלה, כאשר הפכה לחטיבה – ל"בריגאדה". יש לציין, כי בתקופה בה הגענו ליחידה, היא היתה מאורגנת היטב ופעלה כפורמאציה צבאית סדירה. אנשי המודיעין שלה פעלו תוך סדירות רבה עד כדי כך שעוד בטרם בואנו ידעו כבר על קבוצת יהודים מדולהינוב המונה למעלה מ־21 איש(3) שיצאו ליער. אותו מפקד וורוניצקי שלח חוליית פארטיזנים לחפש אותנו ולהביאנו אל היחידה. לאחר מכן הייתי עד גם לריכוז חמישים משפחות־יהודים – שארית הקהילה היהודית בעיירה מיאדל (בקירבת אגם נארוץ'), לאחר חיסולה – אשר ברחו ליער וחיו בתנאים חמורים ביותר. בפקודתו אורגנו כל אלה למטרת העברתן אל מעבר לקווי החזית, הרחק במרחביה של ברית־המועצות – מחוסר אפשרות להשאירם במקום בקירבת הלוחמים.

פעולות יחידתנו הקרבית

פעולותיה הפארטיזניות של יחידתנו הקרבית לא היו שונות בהרבה מאופי פעולותיה של התנועה הפארטיזנית כולה באזורי ביאלורוסיה ואוקראינה המערבית. הן הסתכמו בפעולות חבלה בדרכי האוייב ובהשמדת כל מיתקניו לאורכן של הדרכים המובילות לחזית. תפקידנו בראש ובראשונה היה במיקוש מסילות הברזל ובפיצוץ רכבות הנשק והתחמושת, כולל דלק וציוד צבאי וכל אספקה לכוחות הגרמנים

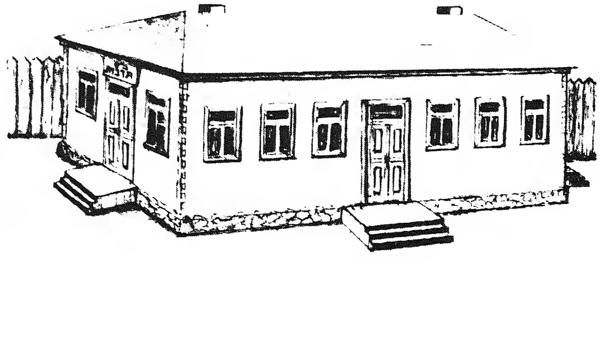
3. המספר הנקוב לעיל אינו מדוייק; כל האחרים ובראשם סגלצ'יק וא. פרידמן נוקבים ב־21. גם תאריך היציאה אינו מדוייק. יציאת ה־21 נתרחשה בשעת האקצייה השנייה ולאחריה. הווה אומר, בסוף אפריל וראשית מאי 1942.

בחזיתות. ערכנו מארבים והשמדנו יחידות לא גדולות של האוייב, הרסנו מפעלים ובתי־מלאכה אשר עבדו למען הגרמנים. כמו״כ קיבלנו בדרכים שונות **משלוחים של נשק, תחמושת וחומרי נפץ למשימות פירוטכניות וכו׳.**

כך המשכתי יחד עם חברי ביחידתנו הקרבית עד חודשי הקיץ 1944, עת גייסות הצבא האדום שפתחו במיתקפה כוללת ומקיפה בכל החזיתות של ביאלורוסיה וכל אזורי הים הבלטי, הגיעו גם לשטחים בהם חלו פעולותינו. מעתה ואילך נתחוללו שינויים אירגוניים בכל חטיבות הפארטיזנים; חלק גדול מהלוחמים צורף כחיילים סדירים בצבא האדום. חלק אחר נשלח לעבודות מינהליות ואירגון מוסדות הממשל האזרחי.

יש לציין, כי לפני החלוקה האחרונה נתקיימו מיסדרים חגיגיים ומסיבות מיוחדות, בהם חולקו לכל הלוחמים אותות הצטיינות ומדליות וצל״שים על אומץ־רוח וביצוע פעולות מיוחדות נגד האוייב בהצלחה. גם כאן לא הופלו היהודים לרעה וכולם קיבלו אותות מיוחדים וצל״שים על עירנות ואומץ. א. פרידמן המוזכר לעיל צויין לשבח כמה וכמה פעמים על מעורבות יתר בכל הפעולות, על אומץ־לב, יוזמת־ביצוע ולחימה ללא חת. אף אני עצמי זכיתי למדליה, דרגה וציון מיוחד על תעוזה.

בתום הפעולות נשארתי באיזור בו פעלנו; התיישבתי בלאגויסק אשר באיזור מינסק, בה עבדתי משך כמה חדשים כמנהל דפוס. יותר מאוחר הועברתי לעבודתי המקצועית בעבר ב״לס־פרומחוז״, משק היער. עוד בהיותי נתון במסגרת יחידת הפארטיזנים הגיעו שמועות שבעיירתי לא נותר אף יהודי אחד. מאוחר יותר ידעתי כי ניצלו כ־100 יהודים – בין ששירתו בפארטיזנקה ובין שהסתתרו ב״חוטורים״ ובמשקי האיכרים. במרוצת הימים הצטרפו גם החוזרים משטחי ברית־המועצות, אליהם הועברו במשך שנות המלחמה. לא היה לי חפץ ועניין לחזור לעיירתנו. ב־1946 עברתי לווילנא, מקום בו הקמתי את משפחתי מחדש, עימה באתי לישראל.

משה פורמן

על חיי נאבקתי

מה מרה הרגשתי ועד מה שחה נפשי הקודרת לעפר; גם היום אדאב עוד, בבואי בשורות הבאות להציב יד וזכר ליקירי ואהובי אשר כלו ואינם, כי אבדו במוקדי הדם ולהבות האש יחד עם כל בני הקהילה של עיירת מכורתי דולהינוב. אעלה זכר הווייתם של אמי־הורתי קיילה; אחי לייב ואברהם, גיסתי הבכירה מוסיה עם בתה הקטנה; אשתי הראשונה הניה ובתנו התינוקת בת חמשה ירחים; דודתי רחה־צירה ובתה רייזלה; חותני וחותנתי ועוד בני משפחה וידידים ומכרים מרובים. את כולם אפקוד ואזכור.

ילדות ונעורים

נולדתי בעיירה דולהינוב בשנת 1913, גדלתי בה ללא אב. זמן מה סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנה 1914, נדד אבי לקנדה הרחוקה, – כדי להעביר בעתיד הקרוב את כל בני המשפחה אליו. ברם, אחרת גזר הגורל; לאחר שהות מה בקנדה, נקטל אבינו בשבץ המוח (שטף דם פנימי).

בשנתה השלושים ואחת נתאלמנה אמי ומעולם לא נישאה בשנית; את כל חייה, יוזמותיה ומאווייה מסרה לנו לשלושת יתומיה; היא שקדה על טיפוחנו, גידולנו וחינוכנו. מירצה הרב וחכמת החיים שלה לא עזבוה ולא איכזבו אותה. הודות לסחר־מכר בכל מיני דרכים ואמצעים, עלה בידה לקיים אורח־חיים "בעל־בתי" כיאות בעיירה, להבטיח את עתידה ועתידנו ואכן גדלנו והיינו לאנשים. לשלושתנו ערכה את החתונות והסידורים המשפחתיים. כך זרמו והתנהלו חיינו בעיירה עד החלו במלאכתם השלטונות הרוסיים והרוצחים הגרמניים המשיכו וכילו בנו חמת זעמם; מן השורש עקרו את כל בני משפחתי – יחד עם כל 3000 יהודי העיירה.

חבר "בית"ר" הייתי משחר נעורי; לימים נתמניתי מפקד הקן. פרט

לכך הייתי פעיל גם בשדה הספורט למקצועותיו; כגון כדור־רגל אתלטיקה קלה ועוד. ניגנתי כמו"כ בתזמורת כלי־נשיפה של הכבאים. לעיתים קרובות השתתפתי גם בתחרויות עם הסתדרות הנוער הפולני, "סטשלץ". זמן קצר בלבד למדתי בגימנסיה העברית על שם הד"ר אפשטיין בווילנה. לצערם של אמי ואחי נאלצתי להפסיק; לחזור אל העיירה ולעזור בחנות האריגים של אמי יחד עם אחי הבכור לייב. אורח החיים של דורנו בדולהינוב היה תרבותי ואפילו לאומי וציוני. כולם למדו בביה"ס של "תרבות" – מקום ממנו ינקו אהבה לעם ולארץ־ישראל, – 95 אחוזים מבני הנוער היו ציונים מסורים בלב ונפש, שוקדים על קשר עם הנוער בעיירות הסמוכות. בדצמבר 1938 באתי בברית הנשואים עם הניה אשתי והמשכתי באורח חיי במסלולו הרגיל.

בעול הכיבוש הסובייטי

באחד מימי ספטמבר 1939 נתעוררנו עם שחר לקול חריקות רכב כבד וטרקטורים, שניתקו את דממת חיינו בעיירה. היה זה צבא "המגל והפטיש". עד מהרה התמקמו טוריו בכיכר השוק – במרכז עיירתנו. בחשאי ובאופן מפתיע עברו טוריו את גבול פולין בסביבות רדושקוביץ' ובמקומות נוספים וכבר היו בתוך דולהינוב. אף היא שכנה בקירבת הגבול. בנימוס רב התייחסו חיילי הצבא האדום אל האוכלוסיה האזרחית, בתחילה תוך התפארות קולנית שלא חסר דבר ברוסיה – "או נאס ווסיא יעסטו!" – חילקו חתיכות סוכר, סוכריות דלות, טבק ונייר עיתונים לקיפול סיגריות, הוסיפו גפרורים וקבעו בפירוש: "הן באנו לגאול אתכם ולשחרר ממצוקותיכם בשלטון הפאנים".

אמי טובת העין, המחוננת בשאר רוח ומרץ בלתי־מצויים, לא שקעה בהיסוסיה; היא אזרה עוז והזמינה לארוחת־צהריים את ה"פוליטרוק" כדי להתייעץ מה יש לעשות וכיצד להפוך אזרחים לויאליים במשטר החדש, שלא להוות גורם לחשדות כלשהם. ה"פוליטרוק" יעץ לה כי תיפטר בכל ההקדם מהמלאי שברשותנו ונהפוך כולנו לעובדים או פקידי השלטון. כאשר ינפיקו תעודות־זהות ודרכונים, חובה עלינו להירשם כבעלי־מקצוע והטוב ביותר – לעזוב את עיירתנו ולעבור – זמנית או לתמיד אל מקום אחר, מקום בו לא יוודע ה"פסול". קיבלנו עצתו ועשינו כדבריו; אחי הבכור לייב עבר עם אשתו וילדתם לעיירה מולודצ'נה, שם

הסתדר כמנהל חשבונות בקואופרטיב ממשלתי. משך חודשיים השתלמתי בשפה הרוסית ויחד עם חברי גרשון יפה והירשל רפסון הסתדרנו כמנהלי חשבונות ב״סובחוז סרביייץ״ של המדינה – כ־15 ק״מ מדולהינוב, שם נוסדה חווה לגידול שועלי־כסף למטרות יצוא. אברהם אחי השני – רק הוא בלבד נשאר בעיירה (וגם אימי כמובן), בהיותו בטוח שבתור עובד־צילום אין בו פסול כלשהו להיות אזרח כשר ולו ולמשפחתו לא יאונה כל רע, אולם לצערנו ולמגינה לבנו, לא כך הינחה אותו הגורל; עד מהרה גילו בו ״פסול״ כלשהו ומיד באו הרדיפות עליו ועל משפחתו. נמצאו גם יהודים גרורים אשר אישרו בחתימתם, כי הוא מנהל תעמולה נגד הסובייטים. יום אחד לעת בוקר בוצע חיפוש מדוקדק בדירתו, הם חיפשו כביכול נשק מוסתר; ניתנה לו פקודה להצטייד בבגדים ומזון. אשתו שפרה ובנם מאיר הוצאו ב״משלוח״ לסיביר. אחי אברהם נאסר והושב בכלא ויליייקה. בינתיים פרצה המלחמה והגרמנים פלשו לשטחי ברית־המועצות מכל העברים. שלטונות הנקוו״ד פתחו את בית־הכלא; מנדל חפץ הציע לאברהם לשוב לדולהינוב, הוא סירב ונסע עם רכבת המפונים לעומקה של בריה״מ, מנדל חפץ חזר לדולהינוב ובאחת ה״אקציות״ נרצח. משפחתו נשלחה קודם לכן לסיביר ולאחר מכן בגמר המלחמה עזבו את רוסיה והגיעו לארץ. הבת והבן חיים כיום עימנו בארץ.

אברהם פורמן התגייס לצבא הפולני בבריה״מ ויחד עם צבא אנדרס הגיע לארץ־ישראל, מבלי לדעת דבר על גורל אשתו וילדו, והשתקע ברמת־גן בעבודה כצלם (ב־1943). הוא המשיך בעבודתו.

שפרה פורמן הגיעה יחד עם גיסה משה פ. לאחר הפרשה הנודעת של ״אקסודוס״ – להפתעתו של אברהם ושל שפרה אשתו ואחיו משה אברהם שב וכונן חיי משפחה עם אשתו שפרה ובארץ נולד בן נוסף ממנו והחיים שבו לתיקנם משך כמה שנים עד למותו הפתאומי של אברהם מהתקף־לב בשנת 1957.

כיצד ״נהגתי״ במשטר ״המשחרר״

היינו נתונים כולנו לעין הצופייה של עובדי ה.נ.ק.וו.ד. – עין מתחקה ובולשת תנועותיו של כל עובד. הואיל ועברי ״פסול״ במידה מסויימת, נתחשק לו למפקד ״מחלקת משרד הפנים״ בקריביץ׳ ״לכבדני״ בטיפולו ולשלחני לסיביר. לכך התנגד בתוקף מנהל העבודה בסובחוז הנ״ל א.מ. טימצ׳וק. הוא סירב לחתום על צו המאסר והיוזמה העצמית

של אותו מפקד בוטלה. טימצ'וק היה ציר המועצה הקומוניסטית העליונה של רוסיה הלבנה במינסק ולדבריו היו מהלכים בחוגי השלטון ומוסדותיו. בעבודתי הוטל עלי להכין רשימת התשלומים החדשיים לשכר העבודה לכל העובדים. שמספרם הסתכם ב־300. מנהל העבודה חייב היה לאשר את הרשימות בחתימתו, בטרם שולמו הכספים.

באפריל 1940 הוציאו השלטונות הסובייטיים צווי־קריאה לכל גילאי השנתון שלי, להתייצב לשירות מילואים למשך ששה שבועות. מבין כל שאר מתייצבי הסביבה היינו 17 יהודי דולהינוב ואני בתוכם. מחננו היה סמוך לעיר מינסק, בלב יער. כבר בסיום היום הראשון לאמונים כינס מפקד פלוגתנו את כולנו (כ־150 איש) למיסדר ובו הסביר בפירוט־יתר את היעדים והמטרות של שירות המילואים תוך הבהרת מהותם של אימונינו. לאחר מכן נשאלנו; "מי מביניכם כותב רוסית? אנוכי וחברי המנוח גרשון יפה הרמנו אצבעותינו. המ"פ ציווה עלינו לצעוד קדימה; חברי נתמנה ללבלר הפלוגה ואני למזכיר המחלקה. מיום המחרת נצטווינו כבר לא להמשיך באימונים, הוטל עלינו להישאר במחנה ולעסוק בהכנת הרשימות ותוספת עבודות בכתב.

מבול האש והדמים

הפלישה הגרמנית

אור ליום ה־22 ביוני 1941 חצו קלגסי הנאצים את הגבול החדש בין גרמניה לבריה"מ, כפי שהותווה בהסכם ריבנטרופ־מולוטוב. פרצה מלחמת הדמים האימתנית. סאה של פורענות ויסורים ניתכה עלינו. מכאן ואילך התחיל גם מאבק היסורים שלי, על חיי "העירומים". אליבא דאמת, לא ידעו יהודי עיירתנו ברוב תמימותם, מה מצפה להם ומה יהא גורלם. רבים זכרו עוד את הכיבוש הגרמני מימי מלחמת העולם הראשונה, את יחסם האנושי והנורמלי של הכובשים ליהודים ולכלל התושבים, את נימוסיהם ואדיבותם. כיצד יכלו איפוא להעלות על דעתם, שעתה עולים עליהם גרמנים אחרים לגמרי, כאלה אשר אולפו לרצח המונים והשמדה טוטאלית? לא נסתמנה על כן תכונה למנוסה אל תוך שטחי בריה"מ. אל הסובייטים הנסוגים נצטרפו רק משתפי הפעולה עם השלטונות הקומוניסטיים האזרחיים.

ב־30 ביוני 1941 הופיעה בעיירתנו הסיירת הגרמנית הראשונה –

כמה חיילים חמושים – יש אומרים שלושה ויש הטוענים שישה – רכובים על אופנועים בחגורי־קרב ופניהם בדרך לבודסלאב. הם גררו איתם שלושה יהודים: איזיה כץ, יצחק פרסמן וחנה־רייכע יפה הי"ד ועוד צעיר לא יהודי, קומוניסט. הללו נורו מחוץ לעיירה על אם הדרך ללא חטא ואשם והופקרו בשדה. פחד השתרר בין יהודי העיירה למשמע הרצח; לפתע התעוררה בנו ההרגשה, כי הופקרנו לדין מוות. שחה נפשנו לעפר ונמוכים מעשב היינו, ללא תקווה וללא ידיעה מה יביאו לנו השעות הבאות.

כעבור ימים מספר, לא אזכור עוד כיום כמה – הגיעה לעיירתנו מחלקת צבא סדיר והתמקמה בחצרנו; בין עצי הגן סידרו את סירי הענק של מטבחם והחלו בעבודתם השיגרתית. אפשר נעלמה מידיעתם העובדה שהננו יהודים. סמל היחידה פקד על האיכרים השכנים להביא עצי הסקה, אולם הם שאלוהו על מה ולמה לא יקח אותם מידינו, מיהודים? מיד בא לביתנו ופנה אלי: "**מלחמה עתה ואין לעשות דבר, יהודים מצווים להביא עצים יבשים להסקה**". פתחתי איפוא את דלתות אורוותנו, שיקחו להם הרוצחים כאוות נפשם ובלבד שלא יעוללו לנו דבר, שלא יכו ולא יהרגו... כעבור זמן מה יצאה המחלקה בדרכה לחזית.

יום אחד הגיעה לידיעתנו העובדה המרה כי בעיירה אילייה – מרחק 28 – 30 ק"מ מדולהינוב ביצעו הגרמנים ועוזריהם הרג רב בין היהודים. לא אזכור היום איך הגיעה אלי הידיעה, שבביתם של האחים ספקטור בקירבת הכנסיה הרוסית מצוי פליט מאילייה. היה זה בשבת; אותו שבוע נפטרה אימם של הספקטורים והם עוד ישבו "שבעה". החלטתי לעמוד על מה שנתרחש בעיירה הסמוכה, לקחתי את טליתי והלכתי להתפלל בבית האבלים – למזלי לא ניקרו לי בדרך גרמנים ועושי דברם הפולנים ממשטרת המקום. אותו פליט – שמו אינו זכור לי – סיפר לי בפירוט יתר את אשר התרחש. עוד ימים רבים ראיתי בעיני־רוחי אותן תמונות־אימים אשר העלה: כיצד נורו ילדים ועוללים רכים בזרועות אימותיהם בכיכר השוק – כפתיחה לאותו טבח המוני של אנשים, נשים וטף. אנו יהודי עיירתנו ואנוכי בתוכם, לא יכולנו עוד להתנחם, להאמין ולקוות כי עדינו לא תגיע הרעה. ההרג הגדול באילייה ובשורות־איוב מהסביבה הקרובה והמרוחקת יותר גרמו לבהלה ולהכרת אין־מוצא. כל אחד ואחד החל לחפש מחבואים ומקומות־סתר להצלת בני משפחתו, מי ע"י בניית תאי־מסתור במרתפי ביתו ועליית־הגג (בונקרים בלע"ז) ומי אצל מכריו

האיכרים בכפרים הסמוכים. גם אלה וגם אלה לא תמיד נתגלו כמקלטים בטוחים.

שבועיים לאחר מכן, ביום חמישי בשעות אחר הצהריים, הגיעו לעיירה כ־20 אנשי ס.ס. בשתי משאיות גדולות; חיש מהר יצאו מכלי רכבם אל כיכר השוק ובלי סיבה כלשהי החלו לירות ברובים ומקלעים לכל הכיוונים וללא מטרה, תוך פגיעה בבעלי־כנף, בכלבים ובחתולים. בכך התכוונו גם לרמוז ליהודים באופן ברור, כי חביבה עליהם מאוד מלאכת הירִיה. יחד עם זאת נצטוו יהודי העיירה להביא מיד את כל מקלטי הרדיו שברשותם. מי שיימצא מחזיק רדיו ברשותו ולא הביאו, יומת ללא משפט בירִיה. ואכן, תוך שעה קלה בלבד, הובאו עשרות מקלטי רדיו והועמסו על המשאיות. לאחר זאת פסקו היריות; החלטתי להתגנב ולגשת אל משרד ה"יודנראט" ברחוב המינסקאי אשר בביתו של הירשל שרייבמן ז"ל. את נשי משפחתי, כלומר: אימי קיילה ואשתי הניה, דודתי רחה־צירה וילדתה רייזלה וגם את חייקה, זו הרווקה המתמדת שגידלה וטיפחה את כולנו – השארתי במחבואן ברפת. חיש מהר ובחשאי צעדתי דרך גינתנו בשביל בו דרכו עשרות רגליים בשלג, כדי להגיע אל ה"יודנראט" ולעמוד על המתרחש. בלכתי הבחנתי פתאום מרחוק באיש ס.ס. ובשוטר הפולני מליאצ'קא בצידו שהלכו לקראתי. הם הבחינו יפה בטלאי הצהוב שעל כתפי למרות המרחק בינינו. הגרמני פקד עלי בקול: עצור! אלפי נמלים הרגשתי זוחלות על גופי; פחד אין־אונים תקפני; כלום לא יכני אם אעצור ואצפה לו? ואולי גרוע מכול, יירה בי? נהגתי כאילו לא הגיעני קול קריאתו והחשתי את צעדי. הבאים לקראתי נמצאו אז בקירבת בית הרב; הגרמני השעין את מקלעו על הגדר בין בית הרב וביתו של השוחט וירה לעברי, גוש של אש ורעם אדיר חלף מעל לאוזן השמאלית. אינסטינקטיבית נפלתי לתוך השלג משך דקות מספר... הרוצח היה בטוח כי פגע בי והרגני. ויחד עם השוטר שבצידו התקדם לעבר ביתנו. שוב אונה לי המזל; יצאתי בחסד. הקלע שפגע בי חדר דרך כתפי השמאלית, גל חום תקפני בזרועי השמאלית... ראיתי כי חלפה הסכנה והם נעלמו מטווח ראייתי; קמתי מתוך השלג ורצתי אל ביתו של לייבל שרייבמן. מבעד לעליית־הגג הגיע אלי קול דיבורן של נשים וילדיהן, הבחנתי גם בקולה של לאה שרייבמן ונכנסתי אליהן. ידי רטובה היתה מדמי אשר ניגר מהפציעה; הושטתי את מטפחתי ללאה, אשר צברה בה שלג ושמה על מקום הפגיעה.

הדי הירִיה הגיעו גם אל הרפת – מקום מחבואן של אימי וכל השאר; מיד ניחשה אמי קיילה כי הירייה כוונה אלי. מבלי לחשוב אפילו רגע על

הסכנה האורבת, מיהרה לרוץ בעקבותי עד שהגיעה למקומי ובהיווכחה כי פציעתי קלה למדי נרגעה. הלכנו לבית־החולים בקצה העיירה עליו היה אחראי ד"ר קוטלר. משך שלושה ימים שכבתי בבית־החולים ומרגוע לא מצאתי; התחושה הפנימית כי הנה זוממים הרוצחים לחזור על מעשי איללייה בעיירתנו, לא הרפתה ממני. עם שובי הביתה שקעתי במחשבות, איך לקדם את הרעה בעוד מועד? כיצד והיכן למצוא מחבוא? אימי אמרה כי יש לבוא בקשר עם מכרינו הרבים בין איכרי הכפרים, עימהם קיימנו בעבר קשרי מסחר הודות לחנות האריגים שלנו, היא אף יעצה לי לבוא בדברים עם בעלת האחוזה בחצר קליבנצא – מרחק כ־5 ק"מ מעיירתנו ולבקשה, כי תיאות להחביאנו משך ימים מספר. עצתה נתקבלה על דעתי. ביום שישי לעת ערב יצאתי וגרזן בידי וצרור מזון צידה לדרך; כביכול הנני הולך לחטוב עצים ביער בשביל אנשי משטרת העיירה.

הדרך היתה שקטה, לכל אורכה לא פגשתי באיש; בהיותי כבר במרחק 30 מטר מהפנייה לכיוון האחוזה, חלפה על פני מכונית פרטית קטנה ובתוכה 4 קצינים. כל דמי זרם אל ראשי. דומה היה עלי כי הנה זה בא סופי. ברם, שוב האיר לי מזלי. בגלל הדרך המושלגת שקפאה, התחלקה לה המכונית הרחק ממני ונבצר מהנהג לעצור בקירבתי. בינתיים הספקתי לפנות בכיוון בית האחוזה. הספקתי לראות עוד את תנועת ידו של אחד הקצינים בפקדו על הנהג להמשיך; אי אפשר היה לחזור אחרונית... אור בין השמשות התעמעם; נכנסתי אל בית האחוזה. על השולחן הנחתי מתנה יפה וביקשתי כי תיאות להחביאנו לימים מספר – יחד עם אשתי ובתנו הקטנה. היא הסכימה מיד בחפץ לב. אפשר שלא ידעה ואולי גם התעלמה מהעובדה שהיא סיכנה את עצמה. בינתיים חלפו שעות הערב ושעות הליל באות; בשעה עשר התייצבה לפי פקודת בעלת האחוזה מגררת רתומה שנמסרה לי ויצאתי לדרך. שקט ובהיר היה הליל; השלג התנוצץ והבהיק באור ירח מלא ואף צל כלשהו של אדם לא ניראה. הגעתי במהירות לעיירה השקועה בדממה עמוקה, בה לא חלף כלב בודד משוטט. הבתים עטפו חשיכה; עצב ואבל התרפקו על כל פינה; דומה היה כי מלאך המוות משוטט בכל מקום להנאתי... בהגיעי לכיכר השוק הבחנתי במשמר שני שוטרים מהלכים בכה וכה. לא נתעכבתי ולא הרביתי בשהיות; הפניתי מהר את המגררת לרחוב המינסקאי וכמעט שטסתי אל ביתנו דרך כיכר השוק החדש. הגעתי לחצרנו; הצפנתי את המגררת וחשבתי כי השוטרים במשמרת השתכנעו שנוצרי עבר במגררתו; הן ידוע היה לכל כי לא נשארה כל בהמה ברשות היהודים. כולן הוחרמו ונשדדו. נכנסתי הביתה, במהירות הגדולה ביותר ארזתי צרור לבנים

ובגדים בעיקר בשביל התינוקת; הושבתי את אשתי וילדתנו בחיקה בתוך המגררת וחיש מהר הסתלקנו בדרך האחרת על פני טחנת הקמח של גורדון, למקום מחבואנו הזמני. הגענו בשלום. בעלת האחוזה העמידה לרשותנו חדרון קטן בקירבת אולם הקבלה שלה. "הסתדרנו" ונחנו קמעא.

"אקציה" ראשונה בעיירתנו

תחושתי הוודאית, כי אכן יחוללו הגרמנים את מעשיהם האימתניים והשטניים גם בדולהינוב לא הטעתני; אשר יגורתי בא והיה לעובדת־דמים. הגרמנים הפיקו אמנם את זממם. מוסתרים היינו באחוזה משך השבת והיום הראשון. היינו רגועים במקלטנו. אך כבר בשעות הבוקר ביום שני, י"ב ניסן, תש"ב ה־28 במארס 1942 (אם אין זכרוני בוגד בי) הושבתה מנוחתנו. הדי יריות מתמידות הגיעו אלינו ולא הירפו... משך יומיים נשמעו היריות היטב ואנו לא ידענו על המתרחש. והנה כך סיפרו איכרים עוברים ושבים: עוצבת ס.ס. מווילייקה וגרוריהם מנוצרי העיירה ערכו מצוד על היהודים, בהצליחם לגלות גם מחבואים. הניצודים הורצו כל עוד נשימה בקירבם, אל כיכר השוק. הם נצטוו להיערך בשלשות טורים־טורים, אנשים, נשים וטף, עוללים וזקנים ובראשם – נציג ה"יודנראט" חיים הלפרין הי"ד. מיד הובלו אל בית־הקברות היהודי ושם נורו כולם עד אחד, בידי קלגסים צמאי דם. מלבד אלה הומתו גם עשרות יהודים ברחובות ובחצרות בתיהם. כך השתוללו משך יום שני, י"ב בניסן. ביום הרביעי שמענו מפי האיכרים, כי פסקו כבר היריות וכי ראו כבר יהודים מהלכים בחוצות העיירה.

ביום חמישי בבוקר הגענו יחד עם בעלת האחוזה לעיירה. כאשר נודע ל"סולטיס" – ליו"ר המועצה המקומית – כי היינו חבויים במעונה, קרא לה והסביר לה מה גדולה היתה הסכנה של דין מוות, בה העמידה את עצמה ומה חמור היה חטאה, אילו נודע הדבר לשלטונות. היא הבטיחה חגיגית כי לא תחזור על מעשה מעין זה. כך חזרנו לאחר פעולת ההרג, בה ניספו כ־640 מיהודי דולהינוב. הרוצחים הבטיחו כי לא תיערכנה עוד פעולות כאלה, כיוון שמספר יהודי העיירה עתה הוא בדיוק כפי שתוכנן. שוב התכוננו הרוצחים להסיח את הדעת ולהרדים את העירנות עד העת הרצויה להם. מפעולה זו יצאו בני משפחתי בשלום; הם ניצלו כיוון שמחבואם במרתף של חונה־קופל לא נתגלה. אין

בכוחי ולא אוכל לתאר, כיצד ניראו לי אלה ששרדו בחיים לאחר ההרג. מצב רוחם של אלה כולל אותי ובני ביתי גם יחד, היה כאילו נידונים למוות המחכים להוצאה לפועל של גזר־הדין...

"גיטו" בעיירה

ההרוגים נעלמו ואינם; אלה ששרדו היו חייבים להמשיך. אולי תאונה להם שעת כושר וינצלו מגזר־הדין. יתרה מזאת; גם הרוצחים פקדו על הניצולים להמשיך בעבודה. טרם ניצלו את כל כוחותיהם... עתה נצטוו להקים גיטו, להתרכז בו ולחסום את עצמם מעבר לגדרות. מעתה ואילך לא יהלכו עוד יהודים בחוצות העיירה פרט אם ייצאו לעבודות שהוטלו עליהם. יום אחד הוטל עלי ועל עוד יהודים מספר לנסר ולחטוב עצים עבור הטלפונאים הגרמנים אשר התאכסנו בביתו של המורה הפולני דאדו. באחד הימים יצא אלינו גרמני אחד ואמר, כי הוא ילמדנו כיצד מנסרים עצים; הוא פקד עלינו לחזור על ספירתו; אחת שתיים שלוש ארבע וחוזר חלילה. יותר ויותר מהר, להגביר את הקצב ותנועות הנסירה, עד כי לא נותר בנו עוד כוח והתמוטטנו... אותה עת חלפו על פנינו שני האחים רובין מכיכר השוק החדש; הם הובילו עימהם מגררת עמוסה עצים שקושש ביער. כשראה הרוצח אותם ומשאם מלאו עיניו דם. בחמת רצח רדף אחריהם ופקד למסור לו את העצים תוך הצלפה בהם בפרגול עור ובהשמיעו קריאות כי "**כל היהודים גנבים הם**". כאשר הפסקתי בלי משים את עבודתי כדי לשאוף אוויר, רץ גם אלי בחמת זעם; הוא שאג: "**יהודי ארור! הסתכלות זו מה לך?**" והצליף בי צליפה בכל כוחו... אינסטינקטיבית סוככתי בידי על ראשי והחרשתי. משך זמן רב המשיך להצליף ולהפליא מכותיו בשני האחים המעונים. לבסוף נעל אותם באורווה. המשכתי בעבודה עד לסופו של יום ולאחר מכן הלכתי למשרד ה"יודנראט" כדי לשחרר את האחים רובין מההסגר. הם נאלצו לבלות לילה באורווה הקפואה. רק למחרת בבוקר עלה בידי ה"יודנראט" לשחררם באמצעות שוחד.

ה"גיטו" ליהודים הוקם ברחוב בוריסוב. הפקודה היתה להחיש את הקמת הגדרות, גדרות התיל אשר סגרו עלינו מכל עבר. כל אחד עבד בשקידה תוך אימוץ מחשבות למצוא מקומות־סתר ולהכין "בונקרים" – להבטיח לפחות "חיי שעה"... ראינו בכך לא רק אפשרות למלט את נפשנו, בכך התבטאו גם רוח מריינו והתנגדותנו לצורר הגדול של עמנו. כל דרך אחרת להתקומם נגד צוררינו, להימלט כדי להציל את נפשותינו

לא נסתמנה; אפילו יערות הסביבה בהם ניתן היה למצוא מסתור לא קראו ולא קסמו ללבות אכולי יאוש. זה גם לא היה פשוט וקל כל כך. זרות טבעית וניכור היו בין היהודים לבין היער; נשק במה להתגונן לא היה והסביבה כולה היתה עויינת. איכרי הכפרים ברובם הגדול היו שונאים בנפש והתאכזרו ליהודים. הם הפשיטום עירומים ומסרום לידי המשטרה ולפעמים גם רצחו אותם במקום. פרט לכל אלה היה עוד גורם חשוב; הקשר לבני המשפחה. כיצד יוכל יהודי רגיל לקום וללכת ולעזוב אשה וילדים, הורים ואחים?! בקיצור: נסתמו כל דרך וכל שביל.

"מצוד" שני והרג רב

באחד הערבים האפלים הבחינו העיניים בתגבורת שניתנה לשומרים עלינו מחוץ לגדרות ה"גיטו". פרט למשמרת הקבועה של המשטרה הפולנית, ראינו גם אנשים חמושים במדים שחורים של ס.ס. היו אלה חיילי צבא־העזר של לטבים וליטאים. ברור היה ללא ספק, כי שוב אורב לנו המשחית לכלותנו.

אין די כוח לבטא את אשר התרחש בלבבות; הבהלה היתה גדולה ואין דרך להימלט, אין מסתור! לקחתי את אשתי הנקה ובתנו רחל'ה והבאתי אותן אל בית מנדל החייט, שם הסתרתי אותן יחד עם בתו וילדתה במרתף ביתם. הסוויתי יפה את מבוא המרתף בשטיח ועליו שולחן וכיסאות. סברתי לתומי כי לא יתגלה מקום מחבואן. אימי, דודתי וילדתה ואף חייקה עובדת ביתנו המסורה התחבאו במתפרה של רייזל ברוינשטיין. אני עצמי יצאתי לתהות על הנעשה; שמא זו בהלת־שווא כפי שאהבו צוררינו להפחידנו לא פעם?... הלכתי והתקרבתי אל גדרות התיל והנה בא לקראתי ישראליק רודרמן. ללא אומר ודברים עמדנו קרובים והסתכלנו מבעד לגדרות. לא הרבינו עוד לחשוב; מבעד לסדקים בגדרות זחלנו ויצאנו. החילונו לרוץ... אנשי המשמר דלקו אחרינו ביריות, אך בליל אופל שכזה נבצר מהם לפגוע בנו. רצנו בדרך המובילה אל הכפר פאליאן, בו היה לי איכר מכר טוב. אצלו קיוויתי למצוא לנו מקום להיחבא בו וכמו"כ להביא ברשותו את אשתי ובתי. הרשות והמחבוא ניתנו אך איחרתי את המועד... אותו לילה לא יכולתי משום מה לחזור אל העיירה ובבוקר השכם שוב החלו המצוד הגדול ופעולות ההרג.

משך ארבעה ימים השתוללו הקלגסים האימתניים בחמת רצח

והפילו הרוגים רבים. הגרורים מבין האוכלוסייה ה"גויית" (והם היו רבים) עזרו להם בכך; הם הסתובבו בחצרות ובבתים וגילו כמעט כל מחבוא וכל מקום סתר. בנפש חפצה סחבו והוציאו נשים וילדים מבוהלים ונפחדים ללא ישע, גברים מיואשים, חולים וזקנים. החולים הומתו מיד במיטותיהם, זקנים שלא היה בכוחם ללכת נורו בחצרותיהם או ברחוב. כל הניצודים הובלו ל"צנטראביק" ובתוך הגורן נורו ונשרפו באש. אף אלה שהכדורים לא הספיקו לכלותם. כך ניספו במצוד למעלה מ־1200 יהודי דולהינוב על לא חטא ואשם; יחיד נשארתי וערירי. יחד עם כולם ניספו אימי הטובה, הניה שלי ובתנו רחל'ה; דודתי וילדתה, חמי וחמותי ועוד קרובי משפחה ומכרים לעשרות, אחים לצרה.

לא הרחק מהכפר פאליאן נתקלתי לפתע ברעי יעקב סגלצ'יק ובדודו יהודה ובעוד מספר יהודים. שמחתי ביותר, כיוון שעלו בזכרוני דברי אימי קיילה הי"ד, אשר חזרה פעמים רבות באוזני להיות תמיד בקירבתו של יעקב. הוא היה עלם־חמודות, בריא ונועז, גם דרוך לעמוד על נפשו תוך קרב. הצעתי לו ללכת יחד עימדי אל איכר מכר שיעזור לנו ללא ספק. חברי ניאות לכך ומיד יצאנו. גם כל הנותרים הלכו איש איש אל מכריו האיכרים בכפרים הסמוכים. הגענו אל בית האיכר והשמענו את מבוקשנו. האיכר הסכים לכך בחפץ־לב הן מתוך רגש השתתפות בגורלנו והן מתוך ציפיה לשכר, למתנה נדיבה. בית המרחץ הכפרי מצוי היה במרחק מה מביתו בקירבת חורשה סמוכה ובו הסתתרנו לפי עצתו. כביכול זה רחוק מביתו ואינו יכול לדעת מי ישנו בבית־המרחץ, כך שבשום אופן לא יחשדו בו ולא יואשם. מיד עברנו לשם והסווינו לנו מחבוא, כמיטב נסיוננו ב"גיטו". מחבואנו הוסווה והוסתר כך, שאפילו האיכר עצמו לא יכול היה לגלותו... וכך נסתכם סדר חיינו בתוך המחבוא: כל שעות היום רבצנו בו מכווצים ובלילות יצאנו אל החורשה לחלץ את עצמותינו, להריק אל קירבנו אוויר צח ולאכול מהמזון שסיפק לנו איש חסדנו במקום שיעדנוהו מראש.

הנדודים ביער ובדרכים

כשבועיים בערך שכבנו במקום מחבואנו באותו בית־מרחץ; היינו ככלבים במלונתם ורק בלילות, כאמור, יצאנו לרחוץ את ידינו ופנינו, להתגלח ולהסתדר. מפאת הקור העז לא נתאפשר לנו לרחוץ את כל גופנו כראוי. אפשר שהיינו שוהים שם משך תקופה נוספת אלמלא אכף עלינו המקרה שאירע; ומעשה שהיה כך היה: יום אחד הרגשנו מעין

שעטת צעדים בבית־המרחץ. בעד הסדקים ראינו ממחבואנו שנכנס למרחץ נער כבן 10 – 12 והסיר מהחלון את המראה הקטנה שלי, אשר שכחתי לאחר הגילוח. מראה זו יכלה להביא עלינו אסון. היתה מודפסת עליה ביידיש הפירסומת של המפעל המייצר ושם האחים רייס מווילנא. עם לכתו לדרכו החילונו לחשוש שמא יספר להוריו ולחבריו מאין לקח את המראה ואלה מצידם יספרו למשטרה כי מצויים כאן יהודים. החלטנו משום כך לעזוב את מחבואנו המוסתר היטב ולו גם זמנית. במרחק של 5 ק"מ, ב"חוטור" – ספק משק עצמאי מבודד ספק חווה – התגוררה משפחת איכרים אחרת, קרופינצ'ק. החלטנו להתחמק במשך שעות החשיכה ולהגיע אליו.

כך קרבנו בזהירות אל משקו של האיכר והתדפקנו על דלת ביתו. האיש עם אשתו פתחו לנו ובראותם אותי, נדהמו והצטלבו בהשתוממות רבה; כיצד זה יצאתי חי משני המצודים שהיו?. מיד שאלו גם על אמא ובני הבית ואני סיפרתי, כי לא נותר לי איש. שוב הצטלבה אשת האיכר ומחתה את דמעתה תוך התייפחות־חרש על אימי ובני המשפחה שקופחו חייהם. לב זהב היה לאותה אשה; מיד נשאלנו במה יש בידם להקל עלינו?. ביקשנו כי ייאותו להחביאנו למשך תקופה קצרה, באותה שיטה, בבית־המרחץ ותוך כך הונחה על שולחנם מתנה הגונה. הם הסכימו לכך ברצון. סעדנו את ליבנו קמעא ומיד הסתלקנו אל בית־המרחץ. הסתדרנו במחבואנו החדש – במידת מה, אם כי לא בביטחון כזה שהיה לנו במקומנו הקודם, בפאליאן. כאן לא היו לנו תנאים ואפשרויות להסוות מקום סתר; נאלצנו לרפד לנו משכב מוצנע בחורשה תחת כיפת השמים. הקרקע היתה בוצית ובעלת רטיבות רבה. קיצצנו ענפים וריפדנום על האדמה, לבל יגעו בנו המים; פרשנו עליהם מעיל אחד ובמעיל השני התכסינו. כך היינו שוכבים משך כל שעות היום ורק לשנת לילה נכנסנו פנימה למרחץ. אצל הקרופינצ'קים שהינו כ־10 או 12 יום תוך גשמים היורדים לאיטם ותוך פחד מתמיד שמא ירגישו בנו השכנים ויביאו עלינו רעה. לאחר ימים אלה חזרנו למקומנו בפאליאן.

עם הפארטיזאנים ביערות

קשר ראשון ופגישה עם טימצ'וק

ישבנו במחבואנו הראשון והמשכנו בלילות וימים אפרורים ושיגרתיים; על צד האמת לא נכספנו כלל לשינויים ותמורות, שמא יביאו בכנפיהם מן הרע והעוין לנו. והנה יום אחד בכל זאת בא שינוי, אשר לא

ייחלנו לו ואשר הצמיח לנו כנפיים. בשבת אחת נתעוררה בנו האמונה כי יש סיכוי והמשך לנדודינו ומאמצינו לשרוד. היתה זו שעת ערב מאוחרת; ישבנו בחוץ ליד המרחץ להתרענן ולחלץ את עצמותינו. לפתע הבחינו עינינו בצללים מתקרבים. הלבבות החלו לפעום במהירות, מתריעים על הסכנה הקרבה... מי אלה ומה יביאו לנו עימהם? מאוחר מדי היה כבר לקום ולחזור אל פינתנו המוסתרת, שמא עלולים אנו להתגלות בטווח ראייתם. ישבנו וציפינו לאשר יבוא... פתאום קלטו אוזנינו קול דיבורים ביידיש: "הנה כאן זה אמור להיות..." נשמנו לרווחה והסתכלנו לקראתנו, והנה ניצבו מולנו ישראליק רודרמן ואליהו מייזל, שניהם בני עיירתנו. בשמחה בלתי־מרוסנת סיפרו לנו, כיצד נתקלו ראובן קרמר ולייב רוטשטיין במשמר פארטיזאנים ונעצרו כחשודים בריגול. לגמרי באקראי אמרו הצעירים לאנשי המשמר, כי הגיעה אליהם השמועה שפלוני בשם א.מ. טימצ׳וק (מנהלי לשעבר בחוות ה"סובחוז" בה עבדתי כמנהל חשבונות) נמצא עם הפארטיזאנים ועימו ברצונם להתקשר. מובן מאליו שטימצ׳וק הוזעק מיד אל המקום לתהות על הנסיבות. אמנם שני הבחורים לא היו מוכרים לו; אך הם הזכירו את שמי וכי עבדתי בהנהלתו. שאלתו הראשונה היתה אם גרשון יפה ואנוכי בין הניצולים? הם כמובן השיבו בחיוב בנוגע אלי. הודות לקשרים שהיו בינינו ידעו לבוא לכאן ולקרוא אל מקום היעד ביער, כמשאלתו של טימצ׳וק.

יצאנו ארבעתנו מיד אל תוך הליל וצעדנו יחד למקום, בו נתקבצו כמה וכמה ניצולים מבני עיירתנו. היה זה בקירבת הכפר פוהוסט. כולנו ציפינו לבוקר לפגישה עם אותו א. מ. טימצ׳וק – קומיסאר אחראי למחלקת הפארטיזנים שמנתה כ־70 איש – שרידים מהצבא האדום לאחר הנסיגה. לכשנזדמנתי עם טימצ׳וק ונתקלתי במבטו הנבון, בסבר פניו המבין והאמיץ וראיתי את האקדח הגדול תחוב בתוך חגורתו, לא עמד בי עוד כוחי. זרם דמעות שם מחנק בגרוני; לא התייפחתי עוד, בכיתי בקול... סו"ס נקלעתי למחיצתו של ידיד כן ואמיתי... וגם כיום הנני סבור, כי עובדת הישרדותי בחיים ודבר הצלתם של מאות יהודים מעיירתי וסביבתה, באו בזכותו של אותו ידיד אוהב האדם!. טימצ׳וק עודד אותי וניחמני בכנות; מילותיו הראשונות היו: "אל נא תבכה עוד... הרוצחים לא יינקו! נקום ניקום מהם ומגרוריהם ועוזריהם!"... ושוב חזר על השאלה, אם גרשון יפה חברי ניצל גם הוא ממבול הדמים? אותה שעה לא ידעתי דבר עליו. רק כעבור זמן קצר הגיעו אלינו ליער גם גרשון ולייב חבלין ובני משפחתו. לאחר שיחה לבבית הלך טימצ׳וק לדרכו, בהבטיחו נאמנה לחזור למחרת ולהידבר על צעדינו הבאים ועתיד הקבוצה כולה.

מאותו רגע ואילך אורו עיני, מוחי עבד קילומטרים בכיוון אחר לגמרי... שוב ניתנה לי האפשרות לא להתחמק עוד ולהיתפס לטבח כעכבר במלכודת; נפתחה לפני דרך המאבק הרצוף והבלתי־פוסק, על גאווה וכבוד אנושי. תקוות ואמונה פעמו בנו, כי תינתן לנו האפשרות להצטרף אל הכוחות הלוחמים בקרב הפארטיזאנים הודות להשתדלויותיו הכנות של ידידי טימצ׳וק. כך ציפו לגורלם 23 צעירים יהודים כולל שלוש בנות ואלה הם: מאירסון ז״ל; אברהם־יצחק שוסטר ז״ל; ניונקה סוסנסקי; מולקה קוריצקי ז״ל; חיה שולקין ז״ל; ישראל רודרמן ואחותו ז״ל; אליהו מייזל, אנשל מאירסון, דויד שוסטר, גרשון אפלבוים, יודל קרמר, לייב רוטשטיין, אברהם פרידמן (מפוסטאב); חנה ברונשטיין; יעקב סגלצ׳יק ואני, משה פורמן וכל אשר לא הזכרתי משום שנשמטו מזכרוני.

עוד בפגישתנו הראשונה עם טימצ׳וק דובר כבר על סיפוח כל הקבוצה כולה ליחידת הפארטיזאנים. נוכחנו לדעת, כי הוא רצה בכך באמת ובתמים אך הוא לבדו לא היה הקובע; הוא הבטיחנו בכנות כי ידבר עם מפקד היחידה ה״דוד ואסיה״. ״דוד״ זה – אוקראיני לפי מוצאו – שירת כרב־סרן (מאיור) בצבא האדום ובתור בעל דרגה זו מונה למפקד היחידה האמורה, למעשה היה המוציא והמביא; הוא קבע מי יתקבל ליחידה ומי לא. בדרך כלל לא התייחס גם בידידות רבה ליהודים וניסה לדחות את ידידנו האהוב באדם ב״ליקויים טכניים״ כביכול, – בעיקר בטענה שאין לנו נשק. לעומתו טען טימצ׳וק שיש אפשרות לערוך פשיטה בהשתתפותנו על דולהינוב וכך יושג גם נשק־שלל.

תוך ריטון מתמיד הסכים ה״דוד ואסיה״; רעיון הפשיטה התקבל גם על דעתו. כמו״כ קסמה לו האפשרות של נשק־שלל העשוי לעבור לידינו. הוא רק קבע תנאי: באם יוכח שאין היהודים לוחמים כיאות, הם לא ישארו ביחידה. ב״דארמויידניקים״ (אוכלי חינם) אין צורך!... לאחר דין ודברים אלה הגיע אלינו טימצ׳וק ומסר לנו, כי צורפנו ליחידה בתנאים אלה. הוא שמח על הצלחתו וברכנו שלא נכזיב בהוסיפו, כי עתה לא נשאר לנו אלא להתאמן ולהתכונן לקראת פעולת לוחמתנו הראשונה.

הפשיטה בדולהינוב

זמן רב להתאמן ולהתכונן לא עמד לרשותנו; דבר ניתוקה של יחידתנו, דלות האספקה ברשותה ומיעוט הנשק והתחמושת, אכף את הצורך להקדים את הפשיטה שנועדה ולהוציאה לפועל. ברור כי רבה

היתה עבודת ההכנה; שירטטנו תרשים מפורט של העיירה, בתיה ורחובותיה; לאחר איתור מדוייק ונמרץ סומנו גם בתרשים הבתים בהם ישבו הגרמנים ומקום התחנות והמגורים של השוטרים ואזורי המשמרות. ידוע היה לנו על סמך סיורינו שנעשו בחשאי, כי כוחם של הגרמנים בעיירה מסתכם ב־12 אנשים בלבד חמושים היטב ובעשרים שוטרי־עזר פולנים, אשר גם להם נשק במידה מספקת. התחלקנו לכיתות ולכל כיתה נקבעו שני סיירים מצעירי העיירה ביחידה. שעת האפס נקבעה בחצות־ליל אור ליום שני בשבוע. ידענו מראש, כי בליל זה רגילים הגרמנים וגם השוטרים לבלות שעות רבות בסביאה נפרזת ושתייה לשכר – עד אבדן החושים.

על רעי יעקב סגלצ׳יק ועלי הוטל להילוות לכיתה של 10 פארטיזאנים ונועדנו להיכנס בחשאי דרך רחוב וילייקה; דויד שוסטר ואנשל מאירסון ליוו כיתה דרך רחוב בוריסוב; אברהם פרידמן ואליהו מייזל עם כיתתם – דרך רחוב בית־המרחץ. כך נועדו עוד כמה כיתות להגיע בדרכים שונות אל מקומות היעד השונים בעיירה. צעירי עיירתנו שנסתפחו אל הפארטיזאנים קיבלו עליהם (בלי יוצא מהכלל) בגאון ובשמחה את טבילת האש הראשונה. נקבע כי בשעת חצות ימתינו כל היחידות במקומות היעד בעיירה. כיתתנו היתה הראשונה אשר הגיעה ליעדה, עוד בשעה 23.30. מיד נכנסתי לביתו של איכר אחד, הצטיידתי בפטיש וגרזן וסולם גבוה וכבד. עד מהרה הועמד הסולם בקירבת עמודי הטלפון; עליתי עליו ובגרזן ניתקתי את כל החוטים. כך נותקה האפשרות של קשר כלשהו עם העיירות הסמוכות ונמנע מהרוצחים להזעיק תגבורת. לאחר זאת ישבנו מוסתרים קמעא, מאחורי הנפחיה של זלמן אלפרוביץ בחכותנו לשעת האפס.

פעולת הפשיטה לא השיגה את מטרתה העיקרית. את השמדת כוחו של האויב וחיסולו לא יכולנו להשיג. גורם ההפתעה לא פעל כפי שסבורים היינו; הכוח הפארטיזאני כולו נאלץ לחצות את הנהר בסירות קטנות – דבר אשר גזל זמן רב מדי – הגשר היה שרוף ובינתיים נתבשר הכוח שחנה בעיירה, כי הנה באים הפארטיזאנים... פחזנותו של ה"פוליטרוק" בכיתתנו להתחיל את הפעולה בטרם זמנה גרמה להתרכזות נוספת של האוייב ולריכוז כוחותיו להדיפת ההתקפה. ברם, היו גם הישגים; שלל נשק ותחמושת, אספקה צבאית ומצרכי מזון ועל כולם – לנו, לצעירי דולהינוב שצורפו זה עתה ליחידה, הנחילה פשיטה זו שני הישגים חשובים ביותר: הוכחנו למפקדי היחידה כי צדק טימצ׳וק; לעיני

כול הראינו כושר־עמידה ולוחמה ללא חת. המפקדים ללא יוצא מן הכלל **קיבלו אותנו – כל ה־23 אל השורות**. הדבר השני שזכינו בו, – מעשי הצלה נוספים: תוך כדי קרבות הפשיטה פרצו אנשל מאירסון ואליהו מייזל לגיטו וקראו לנותרים בו לברוח היערה... כל אשר כוח במותניו ואומץ בלבו העז לרוץ. כך ניצלו עשרות משוכני הגיטו, חלקם הצטרף לאחר מכן ללוחמה הפארטיזאנית.

הנסיגה אל מקום היעד המוסכם לא עלתה בידי, בגלל הפחד הגדול שאפפני שלא יכולתי להשתחרר ממנו. רצתי בדרך אחרת. בכל כוחי רצתי והגרזן בידי בדרך המובילה לקריביץ׳, במקום לפנות לדרך ויליייקה – מקום היעד המוסכם. טעיתי. טעות זו יכלה לעלות לי בחיי. מאוחר מדי נוכחתי במשגה שעשיתי ולא היתה כבר אפשרות לשנות כיוון ולהגיע אל אותו יעד. השחר כבר החל להאיר, הסכנה שאתגלה היתה מוחשית ביותר, התקרבתי אל חורשה בקירבת כפר אופיניק. כאן החלטתי להצניע את עצמי במשך כל היום. תחת עץ עבות וגבוה קיצצתי ענפים וזרדים לערימה; הסוויתי את עצמי תחתה ונתכסיתי כולי בה בהשאירי לי אפשרות לנשום בלבד. כך שכבתי משך כל שעות היום, לא אכלתי אף לא שתיתי. הפחד שמא אתגלה לאנשי הכפר הקרוב או לעובר־אורח סתם הטרידני ולא נתן לי מנוחה. משרק החל להחשיך התרוממתי ממקום מחבואי והלכתי למחבואנו הראשון, אשר בכפר פאליאן.

בהתגבר החשיכה, בשעת ערב מאוחרת, הגעתי אל המחבוא בבית־המרחץ; ליאות פשטה בי אך לא נכנסתי פנימה. נשארתי בחוץ שכוב בין ערימות העצים אשר הוכנו לבניית בתים נוספים בכפר. הבינותי שרעי יעקב לא יטשני ולא יעזבני לאנחות; ברור היה לי כי הוא כבר מחפש אותי ואל נכון יבוא לכאן, למקום מחבואנו בעבר. כך סבר גם יעקב ואכן בא לחפשני. מה רבה היתה השימחה!

מכאן ואילך נמשכו מארבים, פעולות־חבלה והתנפלויות על שיירות גרמניות קטנות או על תחנות־משטרה. קבוצתנו, כלומר ניצולי דולהינוב, השתתפו בכל הפעולות הללו וביצעו את משימותיהם בהצלחה ובהצטיינות. הגיבור העיקרי הנושא בעול כל אלה היה יעקב סגלצ׳יק – תמיד גאה ונועז וללא פחד – הסתער ראשון על האוייב. הוא ידע לארגן ולבצע, להוציא אל הפועל כל משימה אשר הוטלה עליו ולעמוד בראשה. כך בוצעו תוך מעשי גבורה מפתיעים ונועזים, מעשי נקם במשתפי־פעולה עם הגרמנים ובאיכרים, אשר לקחו חלק בהריגת יהודי עיירתנו. ברם, עם כל זאת לא קלים היו חיינו כיהודים בקרב ה״פארטיזאנקה״.

באחד הלילות הטיל עלי ה"דוד ואסיה" משימת סיור; היה עלי לחמוק בהחבא עם עוד פארטיזאן אחד לא־יהודי, אל אחד הכפרים הסמוכים לבסיסנו (מרחק שני ק"מ בערך) ולחקור מה מידת הכוח הגרמני שם. יצאנו לבצע את אשר הוטל עלינו. אולם ככל שפחדתי אני, היה חברי לדרך פחדן גדול ממני; הוא דרש ממני לחלוץ את מגפי כיוון שהם מעוררים רעש בלכתי. הוא עצמו הלך יחף לגמרי ואני נאלצתי ללכת הרחק קדימה, כיוון שלא יכולתי וגם לא רציתי לחלוץ את מגפי. כך הגענו לקצה היער; אפל היה הלילה ובכול שררה דמה. על ארבע התקרבנו לבית הקיצוני בכפר והתדפקנו חרש לשאול אם ישנם גרמנים בכפר. והנה נשמעו לפתע צעדים בטוחים הקרבים אלינו; הפחד הרעיד את הווייתנו, העצבים פעלו ביתר מרץ וניקרה השאלה, מי הם הבאים? הצטופפנו אל הקיר ורובינו הטעונים דרוכים לירי. בכל זאת הרימותי קול ושאלתי לסיסמתנו המוסכמת "פארול!". סו"ס נשמעה מנגד הסיסמא. הונח לנו; התברר כי היה זה תרגיל־עירנות בלבד.

פעולת־רכש של תרופות וחומרי־ריפוי

תוך כדי פעולותינו השונות בסיורים, מארבים ומגעים עם כוחות האוייב כולל גרוריו, גדל מספר הפצועים והחולים בקרב יחידתנו הלוחמת. הצענו למפקדה לפשוט על יעד כלשהו לשם רכש תרופות, חומרי חבישה וכיוצא באלו. שוב נפלה הבחירה על בית־החולים של עיירתנו מחמת קירבתו היחסית לבסיסנו. בשעת ליל מאוחרת ביום ראשון בשבוע, יצאנו בפיקודו של יעקב סגלצ'יק לפעולה זו; היינו ארבעה: יעקב ועוזרו המקלען – פארטיזן נוצרי, אברהם פרידמן מפוסטאב ואנוכי. התקרבנו אל המקום בו היה מחנה־צבא פולני לפני המלחמה, בקירבת דולהינוב ובקירבת בית־החולים. מיד נערכנו לפעולה: עוזרו של יעקב המקלען הועמד בשער הכניסה הראשי לבית־החולים; עלי הטיל יעקב לאבטח את המבואות האחוריים והוא עצמו עם אברהם פרידמן נכנסו פנימה. בהעירם את האחות הראשית מנהלת המשק, ציוו עליה בכוח הנשק לבל תעז לפצות פה ולהזעיק עזרה בטלפון... חיש מהר ניגשו למלאכה לפי דפי רשימה מוכנה בעוד מועד ע"י ד"ר קוטלר, אשר פעל עימנו בחשאי. ארזנו כפי יכולתנו חומרי חבישה, תרופות וציוד אחר – כולל ספירט טהור עבור חברי המפקדה. עוד באותו לילה חזרנו לבסיס.

הגידול המתמיד של הכוחות הלוחמים בקרב יחידתנו הפארטיזנית חייב הרחבת פעולות וזריעת אי־שקט גדל והולך בשורות האוייב. ככל

שנתפשטו הדים והשלכות לפעולותינו, גדלה גם העזתנו לפשוט על כוחות האוייב. מעתה ואילך חייבים היינו גם ליזום ולתכנן פעולות התקפה והסתערות ולא רק להתגונן מפני כוחות האוייב שחדרו ליערות בסיסנו. החילונו ליזום ולתכנן גם פעולות לאור היום. כך תוכננה ובוצעה פעולת־מארב חמוש על כוחות גרמניים באזורי בסיסנו. ומעשה שהיה כך היה: שתי כיתות של פארטיזנים כ–20 איש עלו יום אחד על הדרך המובילה לווילייקה; מיד נותקו כל חוטי הטלפון מתוך כוונה לשים מארב לטלפונאים הבאים מדולהינוב לשם תיקון הקווים. לאחר המתנה של שעתיים התקרבה אלינו משאית מלאה חיילים; מפקדנו פקד על פתיחת אש בטרם מועד. הגרמנים הספיקו לקפוץ מהמשאית ופתחו באש קטלנית ממיקלעיהם ולא איפשרו לנו להרים ראש. בדי עמל ויזע נאלצנו לסגת בזחילה ולמזלנו בלי אבידות! פעולת־מארב שנייה מסוג זה הצליחה במלואה. הפעם היה זה ביער; מדי יום ביומו הגיעו ליער כ–20 גרמנים לפקח על קבוצת איכרים, שעבדה בהכנת עצים למשלוח לגרמניה. מספר פארטיזנים היסוו את עצמם היטב במארב לגרמנים. לא ארכה השעה ושתי משאיות מלאות גרמנים הגיעו; ניתן להם להתקרב כמטחווי־ירי ונפתחה עליהם אש שוטפת חזקה. חיילי האוייב לא הספיקו לרדת מהמשאיות וכולם עד אחד נקטלו...

כך בוצעו פעולות יזומות לעשרות, מהן שהצליחו יותר ומהן פחות. ככל שהתרחבו הפעולות התרבו המתדפקים להיספח אל השורות. עם הנספחים הגיעו אלינו גם צעירים יהודים מגיטאות קריביץ', מיאדל ודוקשיץ וכו' וכו'. בין כל אלה באו גם חברי וידידי גרשון יפה ז"ל ולייב חבלין עם משפחתו – הישר ממקום מחבואם אצל איכרים. לשורות יחידתנו נסתפחו והלכו גם חיילי הצבא האדום, אשר התחמקו מהשבי הגרמני והסתתרו אצל האיכרים. לאט לאט פגו החרדות וגברה הרגשת הבטחון ורב היה הסיפוק על הלוחמה בצוררינו.

אני חייב להקדיש כאן מלים מספר לחברי ורעי גרשון יפה ז"ל. מרגע בואו לשורותינו התחדשה ידידותנו והתרחבה ביתר שאת; גרשון היה לי יותר מאח – גוף אחד ונשמה אחת היינו. לא אשכח לעולם כיצד התחלקנו תמיד במזון ובלבוש, כיצד היינו מוכנים לסכן את חיינו זה למען זה, למען ינצל האחד בעת סכנה וישאר במקלטו בחיק היער. האם ניתן שלא לזכור איך טיפל בי רעי גרשון, כיצד רחצני וחבש את פצעי אשר זבו דם ומוגלה? כיצד כיבס את לבני הצואים ומוכתמי דם פצעי? הוא גזז את שערותי, הביא לי מנות־מזוני ועשה הכול לרווחתנו ככל שניתן בתנאי היער. ואכן, עד הסוף כאחים נצמדנו וכידידים היינו – עד שעצם את עיניו לנצח במולדת בישראל...

הברחת ניצולים מעבר לחזית

"זא ליניו פרונטא"

חייב אני חובת כבוד להתעכב על משימה אנושית נעלה ביותר – פרי יוזמתו הברוכה של טימצ׳וק אוהב האדם וידיד היהודים. יחד עם צעירי הגיטאות אשר הגיעו והסתפחו לפארטיזנים, באו אלינו גם בני משפחותיהם שהצליחו למלט את נפשם מסכנת המוות האורב. אלה היו על פי רוב זקנים, נשים וילדים. הם הסתובבו ביער מורעבים לעת חורף, קרועים ובלואים ללא סיכוי ותקווה – צללים אומללים של בני־אדם. מפעם בפעם הקציב להם המטה מנות מזון זעומות ביותר, לא היה מה לעשות עימהם ביער, הם היו בלתי־לוחמים. טימצ׳וק לא יכול היה לראות בסיבלותיהם וטיכס עצה, מה יהיה עליהם? הן יופקרו לגמרי עם תזוזת היחידה הלוחמת... הוא דירבן גם את יתר חברי המטה לפתרון בעייה זו. יום אחד נתקבלה החלטה ביוזמתו: לרכז את כל הבלתי־לוחמים ולהעבירם מעבר לקווי החזית, למקומות בהם יוכלו להסתדר. מובן כי משימה זו לא היתה קלה כלל ועיקר; היתה זו דרך של למעלה מאלף ק״מ תוך חציית קווי האוייב. טימצ׳וק בחר בשתי כיתות פארטיזנים צעירים ומנוסים כמבצעי פעולה זו ומדריכיה, בתוכם גם כמה יהודים מבחורינו. על כיתות אלה הוטל להגן על ההולכים, לדאוג למזונות וללוותם עד למקום של מקלט בטוח. על מדריכי השיירה ומלוויה נימנו: האחים שוסטר, האחים מאירסון, יודל קרמר ועוד מספר בחורים, אשר שמותיהם אינם זכורים לי כיום.

פעולות הארגון וההכנות למשימה זו נמשכו שבועות מספר ובוצעו בהצלחה; הוכנו מצרכי מזון וחולקו התפקידים. נקבע גם יום היציאה (לצערי אין תאריכים זכורים לי). אותו יום לפני היציאה הלכתי להיפרד ממכרי הרבים, לקחתי עימי מקצת תפודים (אלה היו יקרי־מציאות!) מצאתי את רייזל ברונשטיין וילדיה ועוד מספר מכרים. סידרנו כירה מאולתרת והבערנו אש כדי לבשל את התפודים. לפתע נשמעו מטחי ירי מכל הכיוונים, הבהלה פשטה וכולם התפזרו לכיוונים שונים. לאט לאט פסקו היריות, כיוון שלפני היורים לא נראתה מטרה כלשהי. למזלנו נגמר הדבר בפצועים מספר וביניהם – שרה׳לה פורמן, ילדה כבת עשר; היא נפצעה קשה ושתתה דם. הכרח היה לשאת אותה. האחים ראדושקוביץ ואנוכי, אשר יצאנו ברשות המפקד ללוותם כיברת־דרך ולהיפרד מכולם, השכבנו אותה בתוך שמיכה וכך נשאנוה משך כל הלילה עד ליציאה מן היער. עם אור הבוקר נאלצנו להעבירה לידיים

אחרות, כיוון שהיה עלינו לחזור לבסיס. השיירה המשיכה בדרכה ולאחר תלאות הצליחה לחצות את הקווים ולהגיע בשלום למחוז־חפצה. המדריך הראשי והמלווים הנוצרים חזרו לתפקידיהם ומסרו כי הכל עבר בשלום. כך הציל מיטיבנו טימצ׳וק מאות אנשים, נשים, ילדים וזקנים מרעב ובדידות.

התארגנות יתר וגיבוש הכוחות הלוחמים

התרחבותה הגדלה והולכת של התנועה הפארטיזנית דרשה גם התגבשות אירגונית אחרת; לא ניתן עוד להסתפק בתנאים אירגוניים כמו כיתה, מחלקה ופלוגה. אופי הפעולות נשתנה, הפעולות המיבצעיות התרחבו; מיספר הפצועים והחולים גדל ונתעורר הצורך בבית־חולים מצוייד ככל האפשר במיטב הישגי הרפואה הצבאית. נוצר הכרח להגביר את כוח־החימוש של הפארטיזנים. כל זה הביא להתארגנות התנועה בגדודים וחטיבות (בריגדות), אשר כללו בחלוקתם הפנימית גם את תאי האירגון הקטנים. ואכן תוך זמן קצר התרכזו בשטחי עמק ה"פאליק" – באיזור ביצה נרחב – הרבה חטיבות פארטיזניות. הן התפרסו באיזור בוריסוב–פלשצניץ–בוגומל בואכה פולוצק–ויטבסק. לאחר שעברנו את שלבי ההתארגנות בבסיסנו החדש החלו הפעולות לסוגיהן. מכאן יצאו יחידות שונות לפעולות־רכש של נשק ותחמושת, רכש־תרופות וגיוס מצרכי מזון. על האוכלוסיה האזרחית בסביבה הוטל לספק מכסות תפודים, קמח ומלח. בשר הובא מאזורים שהיו בעבר בידי הפולנים – כלומר ממחוזותינו. ריכוז גדול כזה של פארטיזנים חייב הוצאת בטאון מרכזי של התנועה כולה. הוקמה מערכת כתבים ומודיעין; כמו"כ הוחרם דפוס כולל ושלם על כל מכונותיו ואביזריו והובא לבסיס. טימצ׳וק, שהיה לו יחס מיוחד אלי ואל גרשון יפה ידידי, סידר אותנו כעובדי מערכת העיתון.

סו"ס עמד לרשות הפארטיזנים בית־חולים תקין באחד הכפרים שנכבשו וטוהרו מכוחות האויב ומשתפי הפעולה. כאן ניתן לטפל כיאות בחולים ובפצועים קלים ובינוניים. הפצועים קשה הוטסו במטוסים לעורף העמוק. רעי יעקב סגלצ׳יק נתמנה למנהל האדמיניסטראטיבי של בית־החולים. הוא קיבל לפיקודו 20 לוחמים למטרות הגנת הבית והוטל עליהם לדאוג גם להספקת מזון. מנהל כל הפעולות הרפואיות היה ד"ר שצגלוב ממינסק ועימו אחות ראשית מוסמכת, גם היא מאותה עיר. כעובדי המערכת והדפוס ניתנה לי ולגרשון יפה האפשרות להיות בקשר עם יעקב; יכולנו להיפגש ולתכנן מיבצעים מיוחדים למעשי נקם

בצוררינו ובעיקר במשתפי הפעולה, אשר עזרו בהשמדת יהודי עיירתנו וסביבתה. אכן ידנו הדרוכה להשיב נקם ושילם לא הושבה ריקם...

יום אחד נודע לנו מפי שליחו המיוחד של יעקב, אשר בא אלינו למערכת, כי הוא מגייס אותי ואת גרשון יפה ברשות הממונים למיבצע החרמת מזון ופעולת־נקם. המטה אישר פשיטה על דולהינוב למטרות הספקת בשר ומצרכים אחרים. התייצבנו אצלו מיד ועוד באותו ערב, בליל חורף קר, יצאנו שנים־עשר לוחמים – כולל ארבעה יהודים והם: ביניש קאזיניץ ז"ל מהעיירה דוקשיץ, גרשון יפה, פרץ אלפרוביץ' ואנוכי. בכפר פוהוסט פקדנו על איכרים לרתום סוסים למגררות ובמהירות הבזק הגענו לדולהינוב. התמקמנו על יד "צנטראביק", בקירבת בית־הקברות היהודי; מיד פנינו אל ביתם של האחים טארהוביץ' – שני רוצחים ידועים מכל הסביבה, אשר שפכו דמי יהודים רבים בעיירתנו ובעיירות הסמוכות. חיש מהר נעשו כל סידורי אירגון המבצע, הפרות וכל אשר ברפת הוצאו החוצה לכיוון יער פוהוסט; יעקב ועוזרו המיקלען, שלא ניתק ממנו אף פעם, נכנסו הביתה פנימה והקימו משנתם את הרוצחים השיכורים. הם לא פיללו כלל כי יד הפארטיזנים תשיגם כה מהר. לשווא בכו והתחננו על נפשם. הם גורשו החוצה ונקשרו למגררות עירומים למחצה ויחפים – ממש כפי שנהגו הם עם אחינו ואחיותנו האומללים בשעת רציחתם. פרץ אלפרוביץ' האיץ בסוסים ואנו שלושה יהודים רצנו בעקבותם והכינו את הרוצחים בקתות־רובינו. הגענו ליער, מקום בו חיכו לנו יתר הלוחמים עם הבהמות (רובן ללא ספק של יהודים בעיירתנו) ושאר השלל המוחרם. יעקב נועץ עם כל הלוחמים ופה אחד הוחלט להמיתם. התרנו אותם, ציווינו עליהם לרוץ על פני השדה והאש שנפתחה עליהם קטלה אותם. אכן, הוקל על הלב. אנו נקמנו דמם של אחיות ואחים, אבות ואמהות – דם יהודים!

יש לציין כי מיבצע־נקמה זה לא נתקבל כך בנקל על דעת אנשי המטה ומפקדתו. יעקב חברנו הועמד לפני בית־דין־שדה על שגזר מוות על דעת עצמו ולא הביא את הרוצחים אל הבסיס למשפט המטה. למזלו ולשמחתנו נגמר כל זה בפחדים בלבד.

אימת בית־דין־שדה ופחדים אלה בהם הועמד, לא מנעו מיעקב לתכנן מיבצעי־החרמות ומעשי־נקם נוספים. כך בוצעה כעבור חדשים מספר הוצאתו להורג של רוצח אחר – הפעם היה זה האיכר פרוטיקלביץ', רוצחם של יהודים רבים. היה זה מיבצע יהודי "טהור" ללא השתתפותם

של חברינו הנוצרים – פרט למיקלען של יעקב. גם בפעולה זו השתתפו ביינש קאזיניץ, פרץ אלפרוביץ', יעקב ועוזרו ואני.

במבחני מצור ומצוד, קרבות והתנגשויות

הגרמנים וגרוריהם הצבאיים כגון: ליטאים, לטבים, אוקראינים. ואנשי ולאסוב, חדרו בכוח רב לעומקם של היערות והגיעו עד לבסיסי הפארטיזנים. המצור והמצוד חזרו ונישנו פעמים אחדות. לוחמינו התפזרו בנסיבות אלה לקבוצות קטנות ובודדות והעמיקו בלב ביצות ה"פאליק" עד עבור זעם. היה ברור כי לאורך ימים לא יוכלו הגרמנים להישאר בעומקם של יערות; לאחר המיתקפות אנוסים היו ל"התקפל" ולסגת. חיש מהר לאחר הנסיגה חזרו הפארטיזנים למקומותיהם והקימו הכול מחדש. כך נהגו גם גדודנו וחטיבתנו; שוב חודשו פשיטות ומארבים וביתר שאת מאשר קודם לכן. המערכת והדפוס בהם שירתנו גרשון יפה ואני הורחבו וגדלו; בבת אחת הוכפלו אותיות ה"סדר" ברוסית ע"י החרמה נוספת. הגיע גם עורך בעל־מקצוע ומומחה לענייני תעמולה. החילונו להוציא עלונים ומגילות־עפות נגד שלטון הכיבוש וגרוריו, אשר הופצו חיש מהר וביעילות בכפרים וביערות. כך היינו גרשון יפה ואני, שמעון שפירא – כימאי מפוסטאב, שרה'לה אחותו וגיסו ברוך לפועלי דפוס. שוב נכנסו חיינו למסלול פחות או יותר סדיר. החילונו לאכול לעיתים קבועות, לישון באופן נורמאלי למחצה; בלב היער הוקם בית־מרחץ, יכולנו להתרחץ, להחליף לבנים... בקיצור: החילונו להרגיש כבני־אדם.

לא אתעכב במיוחד על פעולות מצוד ומצור שערכו הגרמנים עלינו שלוש פעמים – החל מאביב 1942 – עת אני וחברי היינו טירונים וגמור במצוד האחרון, במאי יוני 1944. רק זאת בלבד אעיר; שתי הבלוקאדות הראשונות נגד הפארטיזנים נערכו כחלק ממיתקפות יומרניות והמסע לעבר מוסקבה – במטרות סיכול כל מכשול ומעצור בפני הצבא המתקדם. מה שאין כן פעולות המצוד והמצור במאי יוני 1944 – עת הצבא הגרמני שהובס בכל החזיתות נאלץ לסגת בחופזה שלא להיתקע אל מלכודת של חיל הפארטיזנים ולהילחם בשתי חזיתות מפנים ומאחור. על כן היו מצוד ומצור אלה הקשים והמסוכנים ביותר, כיוון שבפני חיל החלוץ של הגרמנים הנסוגים לא עמדה דרך אחרת, כי אם "לטהר" את היערות ולהשמיד כל אשר עלול לעכב ולהפריע.

גם בימי מצור אלה לא נפרדתי מחברי ורעי גרשון יפה; הלכנו יחד

באשר הלכנו. הכינונו לנו מזון־חירום לתקופת מה; נדדנו ממקום למקום בזחילה משך לילות וימים. עייפים ומרודים אכלנו לחם מיובש וגבינה עבשה ושתינו מי־ביצה. מלווינו התדירים היו האימה והפחד להילכד בחיים ע"י האוייב וגרוריו. בהתיישבנו פעם למנוחה קצרה בצל אילן עבות, חשנו פתאום שמתקרבים אלינו מרחוק כיתת לאטבים במדי ס.ס. שחורים. בשארית כוחותינו הספקנו להסתלק לעומקו של היער. באותם רגעים חלשה דעתו של חברי גרשון, הוא אמר לי שאין בכוחו עוד לשאת כל זאת. בין כה וכה אין הוא מאמין שנישאר בחיים לאחר גיהינום זה. מה איפוא ההבדל, היום או מחר? יש ברשותו רימון, נפוצץ את עצמנו וניגאל מכל אלה. שידלתיו ודיברתי אליו בנחת: אם לפוצץ את הרימון, נתפוצץ שנינו יחד עם כיתת הלאטבים!... ואכן, שוב ניקרה לנו נס; הלאטבים כלל לא הרגישו בנו ופנו לכיוון אחר.

אין לדעת מה עלול היה להיות בסופנו, אלמלי הלמו גייסות הצבא האדום גם באזורי לחימתנו. ביום ה־23 ביוני 1944 החלה מיתקפתו בכל חזיתות רוסיה הלבנה במערבה ובמיזרחה גם יחד וגם בחזית הבאלטיקום, משך לילות וימים הפציצו מטוסיו את קווי הגרמנים. הם נאלצו סו"ס להסיר את המצור ולהסתלק בכל ההקדם. כעבור ימים מספר נפגשנו כבר עם סיירות סובייטיות ראשונות, שהעניקו לנו מנות־חירום ממזונם ו"מאכורקה" לעישון. כך עמדנו בבחינת המצוד הגדול והמצור המחניק.

במלתעות הנקוו"ד

עם שביתת המצור על חיל הפארטיזנים והתקדמות הצבא האדום בחזיתות חלו שינויים בהרכב הכוחות הבלתי־סדירים. גילאים צעירים ובריאים יותר גויסו לצבא הסדיר; מבוגרים יותר נשארו בתפקידים של "חיל משמר" ופקידי מנגנון, כלומר הפכו לאנשי־מימסד, יחידת המערכת והדפוס בה שירתנו סופחה לאיזור העיירה לאגויסק (בסביבת מינסק). שנינו, גרשון יפה ואני, שכרנו חדר במשותף והמשכנו לעבוד במערכת של יומון העיירה. המלחמה ארכה ונמשכה כשנה עד שהגיעה לקיצה עם השמדת חיית הטרף הנאצית. אולם אנו שנינו חיינו כבר כעובדים אזרחים למרות התנאים הקשים עקב המלחמה; הסתפקנו איכשהו באפשרות הכלכלית ותנאי הבריאות שניתנו לנו.

תקופת מה לאחר שיחרורנו מחיל הפארטיזנים הגיע לעיירה סרן (קאפיטאן) של הצבא האדום כדי לפתוח לשכת־גיוס לצבא – לגייס צעירים וצעירות לחזית המלחמה. כמובן שהוא נזקק לשירותי הדפוס

שלנו, להדפסת טפסים שונים והוראות־קבע. באחד מביקוריו שאלו חברי גרשון, אם אין הוא זקוק לפנקסן או למנהל־חשבונות? התשובה היתה חיובית. הצענו איפוא, כי יבחר אחד מבין שנינו - מתוך מחשבה שכך יעלה בידינו להישאר במקום ולא להיות מגוייסים. הסרן הזמין אותנו לבוא ללשכת הגיוס; מי שיומלץ ע"י הרופאה כבעל־כושר מוגבל יתמנה למנהל חשבונות והשני מאיתנו יגוייס. לאחר שרופאת הלישכה בדקה אותנו וראתה את גופי המלא פורונקלים ופצעים - עד כדי ריקבון - הודיעה לסרן הממונה כי עלול אני לסכן את כל יחידת־הצבא, מפאת אפשרות ההדבקה בפצעי. כך נתקבלתי איפוא לשירות בלשכת הגיוס כמנהל־חשבונות וכפקיד־מנגנון. הוטל עלי לבצע את כל הסידורים הדרושים להסדר משכורות לנשי הקצינים והחיילים - חללי המלחמה. מובן גם שהרופאה טיפלה בי מבחינה רפואית משך תקופה ממושכת. כמוני לא גוייס גם גרשון; הוא הצליח להסתדר במקצועו בתחום עצי־יער.

תוך תקופת שירותי בלשכת הגיוס ביקרתי פעמים אחדות בעיירתי דולהינוב; שחוח ובלב שבור התהלכתי ברחובותיה השוממים ועל פני בתיה השרופים. גם סימן וציון כלשהו מביתנו וחנותנו לא נשאר וגם מבתי היהודים - רובם ככולם של אוכלוסייתה. ביקתה קטנה מבתי חותני נשארה לפליטה; ביקרתי בה ומצאתי דיירת נוצרית אשר הכירתני זמן רב בטרם מלחמה. בהפצרות ובתחנונים ביקשתני, לבל אפנה אותה מהדירה והציעה לי לקחת ממנה פרה. רבות חשבתי כיצד לנהוג ומה לעשות? כלום אין פרה זו גזילה מיהודי? וכלום זו התמורה והפיצוי הנאות לכל הדם שנשפך והרכוש הרב שנגזל ונחרב? אבל בהתאם לאימרה הנקוטה בפי הבריות: "גם שערה שתתלוש מגוף החזיר טובה ומועילה" - סברתי: הן בין כה וכה לא אוכל לקחת את המגרש והביקתה שעליו. נעתרתי לה ולקחתי את הפרה...

חזרתי למקומי, הפרה נשחטה והובאה למינסק, חולקה והותקנה לבשר. מצאתי לי מקום בשוק ועמדתי למכור את הבשר; לא עברה שעה קלה והנה באו שוטרי הנקוו"ד, החרימו את הבשר ולקחוני למעצר. לשווא טענתי כי שייך אני ללשכת הגיוס בלאגויסק והוכחתי, כי יש בידי תעודת־חופשה לשבועיים. איש לא אבה להאמין ולהשתכנע, כי אינני סוחר בבשר. לטענתי שאני בחופשה, העיר אחד השוטרים בתוספת קורטוב של שנאת ישראל: "הביטו וראו מי הם (היהודים)! זה שש שנים הנני בשירות וטרם זכיתי ליום אחד של חופשה וזה?..." נשארתי במעצר; את הלילה הוצאתי בשכיבה על הריצפה הקרה, ללא מאכל ומשקה כל

הימְמה. אנשי הנקוו"ד חקרו ודרשו, התקשרו עם לשכת הגיוס לוודא אם נכונות טענותי ואם אמת בפי. לאחר מאמצים ויגע שוחררתי ללא משפט. שבתי לעבודתי והמשכתי בה.

בינתיים הגיע ה־8 במאי 1945 – יום כניעת גרמניה ללא תנאי לצבאות הברית. הצבא האדום עמד בברלין. שוחררתי מעבודתי, עברתי לגור במינסק מתוך מחשבה, כי ממנה ייקל לי לעזוב את ברית־המועצות ולעבור לפולין ומשם לארץ־ישראל.

אל חוף מולדת

ארוכה היתה הדרך...

דרכנו ממינסק ברוסיה הלבנה לארץ־ישראל נתארכה למשך שלוש שנים. היתה זו דרך רבת־תלאות רצופה פחדים ויסורים, סיבלות וסכנות לחיינו. בשבתי במינסק הכרתי את אשתי לאה ובתה מרים, ילדה כבת שש; לכשנתקרבנו תוך הליכי היכרותנו הצעתי לה לשאת אותה לאשה, בתנאי שתסכים לעלות עימי ארצה. רבות נאבקה עם עצמה ועם בני־משפחתה עד שנענתה להצעתי. לא היה זה פשוט כלל ועיקר: לאחר סיבלה כל שנות המלחמה, לאחר נדודים ותלאות בטייגה הסיבירית שנות רעב בקולחוזים ושכול מבעלה ואבי ילדתה, אשר נפל בקרבות עם הגרמנים בשערי ברלין, קשה היה לה להחליט על צעד גורלי כזה. מה גם שלאחר כל אלה מצאה את אימה ושתי אחיותיה הנשואות עם בני משפחותיהם. לא קל היה להיפרד מכל אלה, כדי ללכת שוב בדרכים לא־דרכים אל ארץ זרה לה.

כך איפוא התלקטנו כמה וכמה משפחות ויצאנו לפולין; הידיעות משם לא עודדו אותנו ביותר. הדרכים היו בחזקת סכנה ודם יהודים היה הפקר; שוד והרג היו מעשי יום יום. כנופיות של אנשי א.ק.([2]) הקשורים לממשלת פולין הגולה בלונדון, התהלכו וחיפשו בדרכים ובתחנות הרכבת יהודים פליטים, שדדו והרגו בכל מקום. אליהם נוספו גם סתם רוצחים ואנשי "העולם התחתון". באנו בהסכם עם פלוני נהג קטר רכבת, אשר הוביל בקרונות פתוחים עצים, אבנים וחומרי־בניין מרוסיה לפולין בין וילנא לוורשא. הפצרנו בו לבל יתעכב בתחנות השונות מחשש שמא נתגלה לרוצחים. כך נגררנו משך שבוע ימים בנסיעה־זחילה בקרון פתוח תחת כיפת השמיים והגענו בשלום לוורשא. כאן טיפלו בנו אנשי 'הוועד

2. א.ק. – ראשי התיבות "ארמיה קראיובה" – צבא מחתרת הקשור לממשלה הגולה בלונדון; בפעולותיהם נגד יהודים התכוונו להכשיל את ממשלת פולין הקשורה לברית־המועצות, אשר אינה יכולה להשליט סדר בארצה.

המרכזי של יהודי פולין" ובאמצעות "אונרא" הוקצה לנו חדר וקיבלנו ביגוד ומצרכי־מזון, נשמנו קצת לרווחה ונחנו מתלאות הדרך.

ברם, קשה היה לשבת ולנוח במקום, הציפיה להמשך דרכנו נתארכה כשלושה חודשים; סו"ס העבירונו אנשי ה"בריחה" לעיר הנמל שטטין (שצ'צ'ין בפולנית), ממנה ייקל לנו לחצות את גבול פולין ולעבור לברלין. גם כאן דאגו לנו לדירה ומצרכי מזון באמצעות "אונרא". מכרנו חלק מהמצרכים שקיבלנו כגון: סיגריות ושימורים וכו' על מנת לאגור כספים כדי לשלם למבריחים ול"מאכערים" השונים בדרכנו לברלין. כעבור תקופת מה היינו מוכנים לדרך; ישבנו כבר בנקודת הריכוז הסודית לפני מסענו – יחד עם חיים־חנן ברונשטיין ומשפחת דימנטשטיין מדולהינוב, שני גיסים של אשתי לאה ממינסק ועוד מספר יהודים. והנה נתבשרתי פתאום כי גיסתי שפרה ואחייני מאיר יושבים בלודז'. לא יכולתי להפקירם בבדידות, ויתרנו איפוא לפי שעה על מסענו. כל הקבוצה פרט לשלושתנו יצאה לדרך; בפחד וקשיים הגיעו סו"ס לברלין.

כך נשארנו יושבים בשטטין, עתה היינו משפחה בת חמש נפשות; באמצעות שליח מיוחד עלה בידי להביא אלי את שפרה וילדה. שוב פנינו לנקודת הריכוז הסודית. התרכזנו שוב יחד, עשרים וחמש נפשות – כולנו עייפים ומרודים. שילמנו למבריחים ועלינו למשאית, בלי דעת אי הדרך ומי הנושא באחריות? בידי מי הפקרנו את גורלנו וחיינו? זזנו ולאחר נסיעה של שעתיים בערך, עוכבה המשאית ע"י שוטרי הגבול הפולני: הללו האירו בפנסיהם החזקים את פנינו והורידונו תוך חרפות וגידופים אל בית משמר הגבול לשם חקירה. עברנו בדיקה יסודית בחפצינו ובבגדינו ואפילו על גופותינו, גם ילדים שהיו עימנו נבדקו בקפדנות יתרה. לאחר הבדיקה הוכנסנו ל"בונקר" צר – שם החזיקונו השוטרים משך יומיים. לאחר זמן נודע לנו, כי למזלנו יצאנו בפחד; רק במקרה לא ירו בנו בתואנה כי "מרגלים בורחים" אנו... ביום השלישי נלקחנו למשפט המדינה באופן דחוף; לשאלת השופטים ענינו גלויות וישירות: יהודים אנו ומגמת פנינו לארץ־ישראל. על כך נענינו כי איש לא יעכבנו בדרך, אם שלטונות פולין יעניקו לנו רשיונות־יציאה. לבסוף – הוציאונו לחפשי, תוך אזהרה מפורשת למאסר של שבועיים – אם ננסה עוד פעם "לגנוב" את הגבול... נחלנו אכזבה וכה קרובים היינו!... ציפינו להזדמנות נוספת; אנשי ה"בריחה" התחכמו ואירגנו למעננו מעין "החזרה" של יהודים מגרמניה אל "בתיהם..." נצטווינו ללמוד בע"פ שמות רחובות העיר ומספר הבתים, בהם "התגוררנו" כביכול לפני

גירושנו לפולין – כל זאת שמא ניחקר ע"י שוטרים בעברנו את הגבולות. הפעם הוסענו מחנה גדול, כשמונה מאות נפש ברכבת; גם הפעם לא נתמזל לנו; קצינים סובייטיים בדקו אותנו ומיד הכירו שאין אנו יהודים גרמניים. הם הכירו בנו כבנתינים פולניים והחזירו את כל שיירתנו. ושוב סידרו אותנו אנשי "הבריחה" במחנה צבאי לשעבר של הגרמנים. משך שלושה ימים נאלצנו לישון על הריצפה הקרה בתנאי תברואה גרועים ביותר: אכלנו מזון יבש בלבד – מפאת חוסר האפשרות לבשל. לאחר משא ומתן מייגע, אותו שוב ניהלו אנשי ה"בריחה", ניתן לנו לעבור אל איזור הכיבוש הבריטי בגרמניה ומשם הועברנו במשאיות אמריקניות לאשווגה – מחנה "עקורים" על יד העיר קאסל – באיזור הכיבוש האמריקני.

כאן זכינו לאחר שנה רצופת תלאות ונדודים לתנאים של חיי אנוש; סו"ס חילצנו את עצמותינו ויישרנו את גבינו. ניתנו לנו תנאי שינה נורמאליים – מיטות מתקפלות ממחסני הצבא האמריקני עם מצעים ושמיכות וכמו"כ קיבלנו מדי יום ויום ארוחות־צהריים חמות; סו"ס אכלנו (מבלי לדאוג) לשובע: לחם לבן, חמאה וריבות שונות. יכולנו כבר להתרחץ כבני־אדם, בבית ממש ולהחליף כוח. ליהנות "מימות המשיח"... זו הפעם הראשונה – לאחר כה הרבה שנות שיעבוד ויסורי־גוף – הרגשנו, כי איתנה הקרקע מתחת לרגלינו... חיינו השתנו בהדרגה והתארגנו במחנה כיאות; מפלגות נוסדו, אגודות ספורט קמו ונתארגנו ואפילו תיאטרון הוקם.

פרשת "אכסודוס – יציאת אירופה 1947"

המאבק להצלת "קיומי העירום" אשר התנהל בתנאי חיים "לשיעורין", – שניתנו לי משך כל שנות השואה בצל אימת־מוות מתמדת הגיע לסיומו. יתרה מזאת: הוא הוכתר בדף מזהיר בשערי חוף־מולדת. הגורל זיכה אותי וכל הנילווים עימדי לעמוד במערכה על פריצת שערי העלייה ושבירת ההסגר והמצור הבריטי אל מול נחשולי העפלה מסתערים. מי פילל ומי שיער, כי אני ושכמותי – פליטי־חרב ואודים מוצלים מאש, אחד מעיר ושניים ממשפחה – מושפלים ומורעבים במשך שנים, נזכה להוות חומה כנגד הצי הבריטי האדיר בימים? ואכן מערכת "יציאת אירופה 1947" או "אכסודוס" היוותה את גולת הכותרת במלחמת המעפילים תוך חתירתם לחוף־מולדת.

בין כל ה"עקורים" שנפל בגורלם להימנות על המפליגים באניה זו,

היינו גם אני ובני משפחתי. זכינו בכך הודות לעובדה הריונה בחודש השישי של אישתי לאה. שמחנו למזל בו זכינו כי כמו לרוב ה"עקורים" נמאסו לנו החיים על האדמה הגרמנית המקוללת ויצאנו בלב רונן למסענו. יצאנו ברכבת אל העיר אולם ומשם הסיעונו במשאיות לצרפת. שם שיכנו אותנו במחנה למשך יום אחד ולעת ליל רוכזנו בנמל־דייגים קטן, בסט. אניית־משא לשעבר גבוהה וצרה למדי, אשר הותאמה בהתאם לנסיבות ולצרכים למסעי בני־אדם, חיכתה לנו כבר בחוף. החילונו לעלות ולהידחס בתוכה בדוחק רב, כדי שיעלו בה יותר ויותר אנשים... עד מהרה היתה הצפיפות עד כדי חנק – ללא אפשרות לנשום בתנאי תברואה בלתי־אנושיים ובשכיבה בלבד. כך שכבו המוני בני אדם נדחסים ונלחצים ללא אפשרות לעלות על הסיפון להתרענן קמעא באוויר צח... כאשר הצטופפו יתר על המידה בצד אחד, החלה האניה לשקוע ובכוח הוחזרו המתפרצים למעלה אל ירכתי התחתית. סו"ס זזה האניה על ארבעת אלפים ארבע מאות ותשעים ושלושה נוסעיה ויצאה לדרך. היה זה בתשעה ביוני 1947.

עם צאת האניה מהמים הטריטוריאליים של צרפת ללב ים, הוקפה מיד על ידי ארבע משחתות בריטיות אשר ציפו לה בעוד מועד ולא משו מללוות אותה לאורך כל הדרך. עקב משא האדם הגדול והרב, נתארך המסע לתשעה ימים. בטרם התקרבה האניה לחופי הארץ, הוזהרנו ברמקול ע"י הבריטים לבל נעז להתנגד להם. עלינו לתלות דגל לבן לאות כניעה ונובל ישירות לקפריסין. ברם, מפקדי האניה מטעם ה"הגנה" הכינו אותנו, קהל העולים, להתנגדות פעילה. נצטווינו להיאבק מאבק עקשני וכל אשר בידינו ישמש נשק. מבעוד זמן חולקו בינינו קופסאות־שימורים מסוגים שונים ככלי מלחמה.

בליל ירח בהיר התקרבה אנייתנו לנמל חיפה; רב חובלה של "אכסודוס" הפעיל את כל מנועי האניה בכל כוחם תוך איתות, רעש ומהירות גוברת והולכת לפרוץ את הדרך ולהגיע בכל תנאי ובכל מחיר לנמל. אולם המשחתות הבריטיות המהירות יותר חסמו את הדרך; כל הבריאים בין הנוסעים וכל אשר כוח בידיו עלו לסיפון לתת יד למאבק הנואש... משחתת אחת התקרבה ונגחה נגיחה עזה בדופן האניה עד כדי פריצת חור בה. הניצבים על הסיפון החלו להמטיר קופסאות וכל הבא ביד באנשי הצבא הבריטים המתפרצים אל תוך האניה. בחורינו ניתקו את החבלים המחברים את סירות ההצלה לאניה והסירות נפלו על האנגלים המסתערים. פתאום נפתחה עלינו גם אש־רובים באוויר ומעל לראשינו, גם לעבר הילדים. תוך קרב בלתי־פוסק ובכוחות בלתי־שווים

התנהל המאבק העקשני – עד כי הוכרענו והיו לנו גם אבידות: שלושה הרוגים וכשלושים פצועים. מבעד החור שנפרץ החלו לחדור מים לתחתית־האניה – מקום בו שכבו הנשים והילדים. כיסיתי את בני־משפחתי במעיל־עור, לבל יראו עוד עיני כיצד הולכים וטובעים בני־משפחתי... סו"ס עלו הבריטים החמושים לאניה, לשווא חיפשו את רב־החובל והמפקדים מטעם ה"הגנה"; הללו ידעו להסוות את עצמם היטב בין המעפילים ולא מצאו אותם. "אכסודוס" נקשרה אל המשחתות והובלנו לחיפה.

מה שלא יכולנו לשער אפילו בחלומות המבעיתים ביותר, נתקיים בנו: שוב גורשנו ובלי ידיעתנו הובילונו, פצועי הקרב הנואש בלבד הורשו להישאר בחיפה; כל השאר הועברו לשלוש אניות הצי. שם האניה בה הובלנו על פני ימים "אמפייר רייוול". הובלנו בים בתנאים לא־אנושיים, כעשרה ימים, עד הגיענו לחוף צרפת – לנמל פורט־דה־בוק. נציגי השלטון הצרפתי עלו לאנייתנו וקידמו את פנינו, הוצע לנו לרדת ולהשתקע על אדמתה; הובטחו לנו זכויות־שהות, מגורים ותעסוקה. לא אחד ואף לא משפחה הסכימה לכך; בעקשנות הצהירו הכל, כי מרצונם הטוב יירדו רק בחיפה. השלטונות הצרפתיים סירבו להורידנו בכוח ונציגיהם ירדו כלעומת שבאו. האנגלים החזיקונו בפורט־דה־בוק עד ה־22 באוגוסט 1947, כדי לשבור את כוח־רצוננו ועקשנותנו, אך העלו חרס בידם ואז – שלא בידיעתנו שוב הפליגה האניה – לכיוון בלתי־ידוע. שוב היינו בצבת הצפיפות המחניקה והדוחק עד כדי חוסר מעבר לשירותים.

המסע נמשך... שוב ימים טרופים, יסורי גוף ונפש ולילות טרופי שינה; באחד הלילות ראתה אשה אחת בחלומה כי הנה מטביעים והולכים את כל יורדי אניותינו. היא צעקה מתוך היסטריה. מבלי דעת מה אירע, שאגו כל המוני אדם מאין יכולת להירגע. שובינו ה"גיבורים" הכריזו מצב חירום; כעכברים מבוהלים התרוצצו חמושים. דומה היה עליהם כי הוכרז מרד כללי נגדם... לאט לאט נרגעו הרוחות, הסדר הושב. המסע נמשך. ביום ה־29 באוגוסט 1947 הגענו למזח של נמל האמבורג. לא היה לנו ספק, כי בכוח יורידונו הקלגסים! החלטנו להתנגד ולסרב, ואכן הם עלו לאניות והורידונו על כפיים אחד אחד; בהתאם להחלטתנו, לא התנגדו הנשים והילדים. היו יותר מדי עייפים ורצוצים. כך הורדנו והושלכנו לאדמת רוצחי ששת המיליונים...

טולטלנו והועמסנו על משאיות כמטענים והובאנו סו"ס למקום היעד; מכאן ואילך כבר לא הזיזו אותנו, עד בואה של שעת שיחרורנו.

היה זה במחנה צבאי בקירבת העיירה סנגוואַרדן – לא הרחק מווילהלמסהאפן. ידוע ידענו ובטוחים היינו כי שוב נשוב לארצנו, לארץ־ישראל, ככל שיארכו הימים בהם נוחזק ע"י שובינו. אעפי"כ עשו רצון החיים וכוחם את שלהם. בשבי נסתיימו הריונות ונולדו ילדים נורמאליים כמו בכל מקום עלי אדמות. ימים מספר לאחר הגיענו למחנה נלקחה לאה אשתי לבית־החולים הממשלתי בווילהלמסהאפן כי מלאו ימיה ללדת. היא ילדה את בתנו קלילה. וראה פלא! למרות הטלטולים בים משך חדשים, על אף תנאי החיים הקשים והמרים, על אף סערות הנפש והרוגז, נולדה תינוקת בעל משקל טבעי ולא חסר היה מאבריה דבר... ברם, סעורה ועצבנית היתה התינוקת. עד למלאת לה שנה אחת סבלנו מאוד מעצבנותה זו. תמיד, משך ימים ולילות בכתה וזעקה, אם כי גופנית היתה בריאה ושלימה. גם היא קרבן מאבקנו להגיע סו"ס לחוף מבטחים, לחוף־מולדת... ימים רבים עימנו לא מונו לה; רק שנתיים! רק שנה לאחר שובנו לארץ־ישראל חיתה עימנו ונסתלקה לעולמה... יהיו דברים אלה צרור פרחים רעננים לזיכרה!...

בעולם היהודי והציוני נתרחשו המאורעות בקצב רב; מאבק הישוב העברי בארץ נמשך והלך; לחץ "העקורים" במחנות פרץ שערים על אף המצודים בימים, על אף גירושנו לאדמת הנאצים. בריטניה נאלצה למסור את שאלת היהודים ובעיית ארץ־ישראל למשפט "ארגון האומות המאוחדות" ולהכרעתו. בכ"ט בנובמבר 1947 החליטה העצרת המיוחדת של "האומות המאוחדות" על זכות העם היהודי למולדת שלו. חגגנו את המאורע בעליצות ובנפש רוננת. בעצם ימי המאבק באו"מ נתבשרנו על שתי אוניות־מעפילים שיצאו לדרך ובהן מעל ל־8,000 נפש, הפעם הן נלקחו לקפריסין. עברו עוד חודשים מספר – בה' אייר תש"ח, ב־14 במאי 1948 – קמה מדינת־ישראל במצור ובסערת־קרבות עם שבע מדינות ערב, אשר קמו להטביעה בדמים. ישראל ניצחה. הקרבות עוד נמשכו בהפוגות קצרות או ממושכות יותר; ב־10 באוקטובר 1948 שוחררנו וממשלת־ישראל העלתה אותנו ארצה, כנידחי ישראל ופזוריו הפדויים השבים לציון ברינה...

תמה ונשלמה מגילת נדודי, בא הקץ לתשע שנות סבל וייסורים, שנות שכול ואבדון; אבדן הבית והמשפחה, שכול ואלמון מכל אהובי, מכל יקירי הקרובים ביותר. אך לא תם מאבק ההתערות וההשתרשות בחיק המולדת. מלווה אותי האמונה, כי לעולם תהיה מדינת־ישראל קולטת עלייה ומשקמת נידחים ופזורים בציון.

יצחק נורמן (רמת־גן)

המאבק לשרוד

פרוץ המלחמה

ביום 22.6.1941, כאשר הודיע מולוטוב, שר החוץ הסובייטי דאז, על ההתנפלות הפתאומית על רוסיה, קמה מיד אנדרלמוסיה.

בעיירתנו דולהינוב שרר חוסר עבודה, לכן הועסקנו, חלק מהנוער הדולהינובאי, בווילייקה, ואני בתוכם. באותו היום יצאו מספר רכבות עמוסות מאד מווילייקה כדי לסגת לתוך לבה של רוסיה. הבחורים מדולהינוב נפגשו כדי לעוץ מה לעשות. ההחלטה היתה לחזור לדולהינוב אל המשפחות. חשבנו שאין טעם לסגת לעומק רוסיה היות ולא ייתכן שהצבא הרוסי העצום ינחל כשלון ויובס. חשבנו שהצבא יתאושש ויעמוד כחומת פלדה ואף ינחיל מפלה לנאצים. יצאנו לדרך ברגל, הלכנו כל הלילה וללא שום הפרעה. הגענו הביתה ומצאנו את כולם בריאים ושלמים אבל במצב־רוח קודר ביותר. והגרוע שהאוכלוסיה הפולנית חגגה ממש את המפלה הרוסית. הם יצאו לשערים שהכינו כמקובל לקבלת אורחים חשובים בלחם ומלח ובפרחים.

תגובתם הראשונה היתה פריצת החנויות שעדיין היו מלאות בסחורה, במצרכי מזון, במשקאות ועוד... והתחילה חגיגת הבזיזה. ואז הופיעו פתאום רוסים. הם באו במשוריין. מאין באו לא ידענו והם התחילו להשליט סדר, כמובן גם ביריות בנשק חם. הגויים התחילו לברוח, היו מהם שנפצעו ואחד נורה למוות. אחד החיילים נאם נאום מרגש, שבוא יבוא היום והנקמה תהיה גדולה. הרוסים עלו על המשוריין והסתלקו כלעומת שבאו, ומאז עזיבתם את כיכר השוק בדולהינוב לא ראינו את הצבא האדום עד גמר המלחמה.

המשך החיים בעיירה

החיים בעיירה היו קשים עד מאוד. אוכל עדיין השגנו, אבל פחד המוות ריחף באויר ללא ידע מתי זה יקרה לנו, וזה יכול לקרות בכל רגע...

בינתיים התארגנו בעיירתנו וניסינו להסתגל למצב החדש. מדי פעם היו מתפרצים חיילים גרמניים לעיירה ומתאכסנים בה. חיי הקהילה התחילו להיות קשים עד מאוד. הגרמנים נתנו פקודות דרך ה"יודנראט" לספק להם את כל הדרוש להם וגם מעבר לזה. אי אפשר היה לסרב להם. וכך המשכנו את חיינו בעיירה. כל יום התייצבנו לעבודה והמשכנו לחיות את החיים האלה. לא קרה יום שלא נתנסה במכת מוות אכזרית של אחד מעיירתנו, כמובן גם מקרובי. את חיים יצחק פרסמן הוציאו הגרמנים מחוץ לעיירה ורצח אותו אחד הגרמנים, שקראנו לו בשם "השחור" - "דער שווארצער יעקע".

באותם הימים התחילו להגיע לדולהינוב יהודים שארית הפליטה מאזורי מינסק-פלשצניץ, והם הודיעו לנו את מה שקרה להם. טבחו בהם ללא מעצורים ורק מתי־מספר הצליחו להימלט. זה בישר את מה שמחכה לנו. התארגנו והתפללנו בבתים פרטיים, אפילו אלה שפעם לא האמינו באלוקים היו דבקים באמונה שלמה. ותקוותנו היתה שיבוא יום הגאולה והנקם.

את איזור ויליקה כבשו הגרמנים מיד אחרי פרוץ המלחמה. רוב הגברים נרצחו זמן קצר אחרי הכיבוש, לכן גייסו הגרמנים לעבודה בווילייקה יהודים מהעיירות שבסביבה. וילייקה נעשתה בזמן הכיבוש לעיר מחוזית (געביטס-שטאדט) ובה התאכסן הגעביטסקומיסר.

הגסטאפו

מרכז שני של הנאצים היה בית־הסוהר. שם בית־הסוהר זכור לשימצה עוד מזמן הרוסים, שם השתכנו הס"ד והגסטאפו. בסביבה ההיא פחדו להיראות בחוץ. בשתי היחידות האלו עבדו יהודים שנשלחו מהעיירות, ובתוכן גם מדולהינוב. הקבוצה שלנו עבדה אצל הס"ד. באותו הזמן נצטווה ה"יודנראט" לשלוח 20 בחורים לעבודה בווילייקה ואני בתוכם. ידענו מה מחכה לנו. היינו בטוחים שלא נחזור משם חיים. אי אפשר היה לדחות את המשלוח וגם לסרב, ולכן נסענו והגענו לווילייקה וכאן התחילו התלאות והעינויים ממש. אני התאכסנתי אצל דודי יצחק נורמן, אחי אבי ז"ל שעדיין היה בחיים.

למחרת התייצבנו כל אחד במקומו לעבודה. אני עבדתי עם בן־זוג לושקה רייער, בחור מפונק מהבית, אבל עמד בכבוד במשימה שהוטלה עליו. חטבנו עצים, בקענו אותם וחילקנו לחדרים שבהם השתכנו הס"ד.

הימים היו ימי חורף קשה כשהקור מגיע עד 40 מעלות מינוס. ומעל לראשינו ירו הגרמנים מטחים וכל יריה היתה כאילו פוגעת בנו. זה ארך שעות. השגיח עלינו "שייגץ" גרוע ביותר. היה מכה בנו במקל לכל אורך הדרך בזמן שרצנו עד ארגז העצים לחלק בחדרים. כמובן שהיינו רצים כדי שלא יוכל להשיג אותנו או שיספיק להכות פחות. אני הייתי החזק בקבוצתנו ולכן התנדבתי להיות אחרון ולספוג את מרבית המכות. קשה לבטא בכתב את העינויים וההשפלה שהתנסינו בהם.

הגיעו מים עד נפש. התחלתי להקיא דם, וחרה לו מדוע אינני נכנע כמו האחרים שהתמוטטו ונפלו וכמובן מיד נרצחו. היה לי הכוח הפיסי לעמוד בזה. כך חלפו מספר ימים. באחד הימים נשלחנו להביא מים חמים כדי לרחוץ את בתי־השימוש. המים נמצאו בבית־הסוהר, משם הצטרכנו להביאם. כאשר דפקנו על הדלת, קיבלנו מכה בראש והדלת נטרקה. כמובן שלא יכולנו לחזור בלי מים. כאשר בוששנו לחזור, בא ה"שייגץ", השוטר הנאצי שרנגוביץ, והתחיל להכות במיוחד בי, וציווה לי לשכב על הבטן ולהתגלגל במעלה הגבעה. כמובן שלא הייתי מסוגל. קשה לתאר ואינני מבין היום מאין בא לי הכוח להחזיק מעמד.

באחד הערבים, מספר ימים לפני פורים, נפגשנו עם יתר הבחורים שנשארו עדיין בחיים. החלטנו לשלוח שליח לדולהינוב, ל"יודנראט" ולדווח מה קורה לנו. עליהם לעשות כמיטב יכולתם ולהוציאנו מידי המנוולים, ואם לא יפדו אותנו, נעשה את זה בכוחות עצמנו, ואז לא נהיה אחראים לגורל יתר יהודי דולהינוב וגם ווילייקה שנותרו עדיין בחיים. לא עבר היום ובאו שניים מה"יודנראט" ופדו אותנו. זה עלה ודאי בהרבה כסף. ראינו את זה כנס פורים. גדול היה הדאבון שפקד אותנו. בחג הפורים באותו ערב שעזבנו את ווילייקה, נודע לנו מפי נצולים בודדים, כי יהודי ווילייקה הנותרים מהשחיטה הראשונה נרצחו באותו ערב ובתוכם גם יהודים מהעיירות שבסביבה שהיו מובלים לעבודות כפיה.

ווילייקה היהודית האצילה שכה קרובה ויקרה היתה לי, כי מצד אבי השתייכנו לווילייקה, ואת מרבית החופשות ביליתי בה בנעימות רבה, נמחקה כליל. הייתי שבור עד מאוד.

חזרה לדולהינוב

כשהגיעה בשורת אימים זו, החלו היהודים לחפש מפלט אפילו לחיי־שעה, וזאת במחילות עפר, במחבואים תת־קרקעיים, בין קירות

כפולים ובעליות־גג. כולם טיכסו וביקשו למצוא מסתור.

ואז, כרעם ביום בהיר פשטו הגרמנים בהמוניהם על עיירתנו וזה היה בשעות הבוקר. לא הספקנו להסתתר ונשארנו חשופים לחיות הטרף. התחלנו להתרוצץ ואז התחילו להישמע היריות באויר. הכדורים שרקו לכל עבר. רצנו בלי לדעת לאן ואיפה. בכל מקום חיכה המוות, אני הייתי באחד הבתים. עבדנו בהתקנת מסתור, כאשר שמענו את היריות. רצתי כמובן הביתה, פגשתי בדודתי בתיה חבלין שהאיצה ביתר השכנים לברוח ויהי מה. האנשים היו המומים ומבוהלים ולא ידעו מה לעשות. אני התחלתי לרוץ בלי לדעת מה נעשה מאחור. כמובן שנפגעתי, אבל רק הבגדים נשרטו, השרוולים נקרעו מהיריות כאשר עברתי בגשר את הנהר. רצתי עד לבית־הקברות ומשם המשכתי ליער מחוץ לעיירה.

הדוד והסבתא בריינה וגם אחי שמעון הצליחו לברוח ולהגיע לגוי ידיד בכפר סלובודה, והוא סיכן את נפשו כדי להציל אותנו. כאשר יצאתי משטח בית־הקברות רדפו אחרי השקצים לתפוס אותי, אך לאחר זמן מה הפסיקו את המירדף, כי לא הצליחו להשיג אותי. הגעתי לקצה היערות, עצרתי והסתכלתי אחורה. שמעתי עוד יריות, נחתי קצת, לא ראיתי איש מסביב. ידעתי שאני צריך להסתתר עד רדת החשכה ולהמשיך לגוי (בלי לדעת אם יתר קרובי נמצאים שם).

באותו יום ההריגה יצאה הגויה שהיתה אמיצה ביותר לחפש אותי ואת בן אחי נחמן בין ההרוגים, וכאשר פגשה את הבחורים מהמשטרה היהודית, אמרו לה שלא נתקלו בנו, ייתכן שהצלחנו להימלט. היא הביאה את הידיעה לדוד ולדודה, אבל אלו ישבו בדיר של כבשים, בכו ולא האמינו. וכאשר הופעתי, דפקתי חרש בדלת. רק אז היתה התפרצות בכי ספונטאנית. כך הצטרפתי למשפחה הגדולה של 10 אנשים. את האוכל היה מביא דודי ז"ל אריה לייב חבלין מגויים מכרים. היה יוצא מאוחר בלילה וסוחב ממרחקים את האוכל עבור כולנו. הוא פחד לתת לי או לבנו נחמן ז"ל לצאת, שמא ניתפש וזה נמשך כ־3 חדשים.

באחד הימים נרצחו שני שוטרים ע"י פארטיזנים בקירבת הכפר ואז פשטו הגרמנים בהמולה וברעש בכל הכפר, עשו "פנטזיה" ביריות. רצינו לקפוץ החוצה, כי הכפר שכן על יד יער בוצי, לכן עלינו לעליית־הגג ועמדנו לקפוץ למטה כדי לא להיתפס בידי הגרמנים, כי יהודי שנתפש חי היה נרצח באכזריות רבה. אז הופיעה הגויה, קראו לה הנקה, עמדה בפתח ואמרה: "השתגעת? כאשר עשיתי מה שעשיתי, לקחתי את הסיכון

אפילו שיתפסו אותי וגם אותי יענישו". קרה נס – הגרמנים עזבו ונשארנו בחיים.

לאחר זמן מה הודיעו הגרמנים שיהודי דולהינוב שנשארו בחיים יכולים לחזור הביתה. חזרנו ומצאנו תוהו ובוהו, ואז פקדו שנתרכז בגיטו. ההצטופפות היתה רבה, אוכל חסר, מרירות, פחד פקד אותנו יום יום. סבתי ז"ל ויתר המשפחה נשארו בכפר אצל הגויים.

ריכוז היהודים בגיטו

כך המשכנו את חיינו בגיטו. היינו יוצאים לעבודה. אני עבדתי אצל הגרמנים הטלפוניסטים והייתי חפשי לצאת מחוץ לגיטו. בלילות נדדה שנתנו. לא ניסינו להירדם פן יתקפו אותנו ישנים. יום רדף יום בעבודה ובתפילה. האוכל לא הספיק, אבל בכל מיני דרכים היו לנו אפשרויות להשיג קצת אוכל. היו גויים שכנים שהביאו לנו דרך פירצה בגדר. אבל זאת לא היתה הבעיה. התחילו להגיע ידיעות שמתקרב היום שיחסלו את יהודי הגיטו. עמלנו קשה ובנינו כל מיני מחבואים בתוך הגיטו.

בתוך הבית שבו גרתי עם בן־דודי נחמן חבלין ז"ל, בניתי קיר כפול בתוך רפת, ובכדי שלא ישימו לב למרחק שהצטמצם, הוספנו עצים חטובים על יד הקיר. הכניסה למלונה היתה דרך עליית־הגג. הדלת היתה קטנה ומוסווית היטב. קשה היה לזהות אותה ואכן הוכח הדבר במציאות בשעת חיסול הגיטו. באחד הימים בשעות העבודה אצל הגרמנים שמעתי שהם מחכים לאורחים חשובים והבנתי שאלו אורחים לא רצויים ביותר. כאשר גמרתי את העבודה מיהרתי לגיטו להודיע ואז התחלנו להתארגן לפריצת הגדר כדי לברוח מהר ככל האפשר. לא יכולנו לעשות את זה כל זמן שלא החשיך. בו ברגע שהחשיך התחלקנו בקבוצות קטנות ליציאה מהגיטו ולבריחה ליערות שבסביבה.

כאשר נהיה שקט בחוץ, חשבנו שכל אנשי הגיטו חוסלו, אי פה אי שם הדהדו עוד יריות. אמרנו: בבוקר ודאי יבואו ויוציאו אותנו מן הקיר. החלטנו אני ובן־דודי נחמן לצאת ולנסות להתפרץ מן הגיטו. וכך היה. מצאנו פירצה על יד הרפת שבה היינו. התחפרנו מתחת לקורות של קיר הרפת ויצאנו החוצה, כי הרפת היתה חלק מהגדר. היה חושך גמור בחוץ. עברנו בריצה, פחדנו להסתכן שמא ישנם מארבים בכבישים. לכן עלינו לגג ביתנו ששכן בקירבת מקום והתחבאנו למשך כל היום.

בחצרנו היתה באר מים חיים. הבאר לא היתה עמוקה, לכן שאבנו

בקלות דלי מים ושתינו מיד. היינו מאד צמאים, יבשים ותשושים. על אוכל לא חשבנו. באותו יום, אך הפציע השחר, התחילו הגרמנים להמשיך לחפש, למצוא ולהרוג יהודים. ראינו מעליית־הגג איך הם מובילים עגלות מלאות יהודים נרצחים. גם אותנו פקדו, אבל רק בתוך הבית. הם לא תיארו לעצמם שפה למעלה נמצאים שני יהודים מבוהלים.

כאשר החשיך היום, ירדנו מעליית־הגג ועברנו בריצה והסתננו לתוך ערימת חציר אצל שכנים גויים, שהיו ידידים ושם מצאנו שתי אחיות ממשפחת חפץ, שיתר בני משפחתן נהרגו, אלקה ומיכלה. החלטנו שניפרד, במקרה שימצאו אותנו, לפחות לא ביחד. אני ובן־אחי עזבנו ושוב הלכנו לאותו המקום שבו הסתתרו הדוד והדודה ויתר המשפחה. גם אחי שמעון, סבתא וגרשון יפה שהיה בן משפחה. כולנו היינו בדעה אחת: כל מי שיכול ינסה לברוח. אבל פה חיכתה לנו ההפתעה. אך התקרבנו לגדר, וזו היתה גדר־עץ גבוהה, ראינו דרך הפירצה שאנו לכודים, היינו במצור, בלי למצוא פירצה קטנה ביותר כדי להתחמק. כולנו התחבאנו. אנחנו נכנסנו לקיר הכפול ללא מים ואוכל, כי לא חשבנו שנהיה זקוקים לכך.

אך התחיל להאיר היום, שמענו שהגרמנים עוברים מבית לבית עם הגויים בראש ומוציאים יהודים מהבתים. שמעתי קולות בכי ותחנונים. אבל היריות הכריעו את הכל. ואחר כך פיצוצים, רימונים, כי היהודים שהיו במחילות לא רצו לצאת. הם קראו להם לצאת וכאשר לא נענו, השליכו רימונים וקברו אותם חיים. את כל זה שמענו מאחורי הקיר. שמעתי כאשר הוציאו את האחות של יעקב סגלצ׳יק מהמחבוא. היא התחילה להתחנן: תנו לי לחיות, אני עוד צריכה, יש לי ילדים קטנים. הם ביקשו לדעת היכן הילדים וכאשר סרבה לגלות, ירו בה מיד והרגוה. שמענו איך הם באים אלינו לבית ומחפשים והופכים את הכל ועולים גם לגג לחפש, וברוך השם שלא הצליחו למצוא אותנו.

את רוב היהודים הם רצחו בתוך הרפת של ברל־אייזיקס. זה היה מספר מטרים מאתנו. את יום הגיהינום הזה קשה לשכוח כי חיכינו שהם יבואו ויאספו אותנו כמו יונים. אבל רק אלוקים הוא שריחם עלינו.

לא נכנסנו מיד למקום המחבוא, כי פחדנו שמא יגלו את המקום. אני הכרתי את השכנים בכפר השכן זמושצי. נכנסתי לגוי והלה הכיר אותי, ריחם עלי ונתן לי חצי כיכר לחם. הכיכרות בכפרים היו גדולות וזה הספיק לנו לכל היום. אכלנו ושתינו. הסתתרנו בבית־מרחץ, שתינו את המים ללא הגבלה. היינו מאוד צמאים. הרקנו דליים עם מים במשך היום

ששהינו בבית־המרחץ. בלילה הלכנו למרחק שני קילומטרים בערך ובאנו לאותו המקום בו התחבאנו בפעם הראשונה.

לאט לאט התחלתי לצאת עם דודי ולעזור להביא את האוכל. מדי פעם סיפק לנו אוכל ראש הכפר מזמושצי, יוליוס קוריאנוביץ, גוי אציל מאוד שידע כל הזמן שאנו נמצאים בכפר וגם את שם הגוי שהחביא אותנו. הוא עבד עם הגרמנים כראש הכפר, אבל אנו ישבנו שם בטוחים יותר כאשר מסרו לו על קיומנו. הוא גם שמר ולא הלשין. וכך ישבנו וחיכינו 10 שבועות בעליית הגג. הגויה היתה מביאה לנו אוכל ובכדי שלא יחשדו היתה צועקת לחזירים שיבואו לאכול ואחר־כך עולה למעלה ומחלקת לנו את האוכל ובאותה הזדמנות מעודדת אותנו שהגרמנים נוחלים מפלות והרוסים מתקדמים בכל החזיתות. באותו הזמן כאשר ישבנו בחושך והימים היו לנו כלילות, הוסיף לנו כל זה עידוד רב, אבל לא ארכו הימים והגרמנים פקדו את הכפר.

שני גרמנים נהרגו על ידי פארטיזנים במרחק לא רב מהכפר, ואז פשטו גרמנים על הכפר והתחילו לירות לכל הצדדים. אנו חשבנו שמסרו לגרמנים על היותנו במקום הזה, שהיתה הלשנה, לכן רצינו לקפוץ למטה מעליית־הגג. הבית הזה גבל עם היער, אבל הגויה מיהרה ולא נתנה לנו לרדת, שמא ניתפס בזמן הקפיצה. היא אמרה: "כאשר החבאתי אתכם, לקחתי את הסיכון שמא אתפס, ואז גורלי יהיה גורלכם, לכן אל תזוזו מכאן, בתקוה שלא לכם הם מתכוונים". וכך זה היה. הם עשו רוח, "פנטזיה", ועזבו את הכפר.

באותו הזמן התחילו הגרמנים לגייס גברים צעירים לעבודת כפיה לגרמניה, הצעירים התחילו להתחבא, והגרמנים פשטו בכפרים וחיפשו מבית לבית. אנחנו פחדנו שמא יגיעו גם אלינו. לכן החלטנו לעזוב את הכפר ולצאת היערה. הדבר לא היה קל, אבל באין ברירה החלטתנו היתה ברורה. באחד הערבים יצאנו לדרך ועשינו כמה עשרות קילומטרים עד שהגענו מעבר לגבול הפולני־רוסי לשעבר. שם היו יערות ממש שאפשר היה למצוא בהם מחבוא לשעת סכנה.

עברנו את הגבול והגענו לקצה היער ולהפתעתנו פגשנו את האחיות פיגל וגיטה שרייבמן גם את האחים רדושקוביץ לייבל והרצל. שמחנו, הנה אנחנו לא לבדנו. המשפחה שלנו גדלה. המשכנו ללכת ולאחר זמן מה התמקמנו בקצה אחד היערות על יד כפר – את שמו עדיין לא ידענו. הרגשנו די חפשיים, וחשבנו האם אפשר להצטרף לפארטיזנים, כי ידענו שהם בסביבה, אבל איך אפשר להגיע אליהם לא היה לנו מושג. בלילות

היינו יוצאים לחפש אוכל, דופקים בחלון או בדלת ומבקשים מהאוכלוסיה. להם בעצמם לא היה אבל היו מתחלקים ונותנים קצת גם לנו.

באחד הימים כאשר ישבנו על יד האוהל שהיה בנוי מענפים, הרגשנו צעדים מתקרבים לעברנו. נבהלנו, אבל כעבור רגע ראינו אחד האיכרים, כנראה מהסביבה, שבא לחטוב עצים. הוא ניגש והרגיע אותנו שאין לנו מה לחשוש, שמא יאונה לנו רע מצידו. נהפוך הוא, הוא מוכן לבוא לעזרתנו אם נפנה אליו. לאחר מספר נסיונות בטחנו בו ופנינו אליו בבקשה להשיג לנו נשק. הוא הסכים בתנאי שניתן לו זהב. בכסף זה הוא יכול לקנות דגן ביום השוק ותמורת הדגן הוא יכול להשיג נשק. וכך היה. הוא קנה לנו רובה אחד, ואז כבר גבר במקצת בטחוננו.

נודע לנו מפי הגוי שיהודים מסתובבים באיזור הזה והוא הזכיר שמות, הם היו קצת רחוק מאתנו, כי אז עשינו הכל ברגל, אבל בכל זאת צריך היה לנסות ללכת ולחפש. החלטתי לצאת לדרך עם גרשון יפה. הלכנו מרחק רב, יום הליכה, ולעת ערב הגענו עד קצה נהר ושכבנו ונרדמנו כי היינו עייפים. פתאום העיר אותנו איזה רעש משנתנו. מיד קמתי על רגלי, התקרבתי קרוב לשפת הנהר ושמעתי מדברים בשפתנו יידיש וראיתי קבוצת אנשים די גדולה סוחבים שקים ועוד כל מיני דברים. כאשר התקרבו, הכרתי גם את הקולות. היו אלה פולה סמורגונסקי, פיגל ועוד מאנשי עיירתנו הניצולים. הם השתכנו בעבי היער ובנו להם כעין מחנה של פליטים, ובלילות היו יוצאים לחפש אוכל. הערתי את גרשון ואמרתי: "קום, חיפשנו ומצאנו תאמין, תראה את מי מצאנו, נצטרף אליהם, כי על ידם נמצא גם מחנה הפארטיזנים והם מרגישים בבית".

הצטרפנו אליהם, נחנו, אכלנו אתם לשובע, כי היה להם אוכל מזה שהשיגו בלילות, והחלטתי שגרשון יישאר אתם. הוא היה מאוד אומלל, כי איבד לא רק את הוריו, אלא גם את משפחתו, כי הוא היה נשוי. הצטרף אלי זליג דימנטשטיין, כי הוא עם אביו ואחותו סונקה היו באותו מחנה. יצאנו לדרך להביא את יתר המשפחה. הלכנו יום ולילה. בימים הלכנו בקצה הדרך, כדי שבכל מקרה שניתקל בגרמנים נוכל לקפוץ היערה.

בערב הגענו למקום וכאשר ראינו שהם גרים באוהלים פחדנו מאוד, כי באו כל מיני מחשבות. אבל מתוך עייפות נכנסנו לאחד האוהלים ונרדמנו. יותר מאוחר בלילה שמעתי שמתקרבים לאוהל. לא הספקתי לברוח כאשר שמעתי את אחי שמעון עם בן־דודי נחמן ז"ל משוחחים

ביניהם. הם סיפרו לנו שנתקלו בקבוצה של גויים שבאו היערה והם פחדו מפניהם, לכן העתיקו את מקום מגוריהם רחוק מהמקום הזה לעומקו של יער, למקום בודד שאין אפשרות אפילו להגיע אליהם. בבוקר הובילו אותנו לשם. כאן הרגשנו כולנו יותר בטחון מקודם. יום יום היתה יוצאת קבוצה אחרת להביא אוכל. היינו באים לאחד הכפרים, נכנסים אל ראש הכפר ומבקשים סוס עם עגלה. אורות לא נתנו להדליק, שלא יראו שאנחנו בלי נשק. היו יהודים שנרצחו על ידי גויים שהרגישו שהללו אינם יכולים להגן על עצמם. אחד מאתנו היה מסתתר בחוץ ושר שיר רוסי, כדי שהלה יחשוב שבחוץ נמצאים פארטיזנים.

באחד הערבים יצאתי עם מספר פארטיזנים להשיג אוכל. הללו היו עם נשק. הגענו לכפר מילצה, כ-20 ק"מ מהיער, אל גוי עשיר. הוא טען שאין להם אוכל, הגרמנים לוקחים, הפארטיזנים לוקחים, מניין יהיה להם. השקצים רמזו לי לְאן לצאת לחפש. יצאתי עם אחד הבחורים של פולה הנדל לחצר, נכנסנו לאסם וראינו שתי חביות. כאשר הפכתי חבית, ראיתי בשר ומצרכי־מזון אחרים. לקחתי חלק והלכתי לבית לחברה. הם ישבו בבית וחיכו עד שנחזור. פתאום שמעתי צעקה "עצור" ברוסית – "סטוי, קטו טאקי" – מי אתם? נבהלתי, זרקתי את האוכל, כי חשבתי שהם שוטרים של הגרמנים. רצתי עד שהגעתי לשדה הקמה, רצתי בין השבילים בזיגזגים, כמו שלמדנו לברוח ולהינצל מכדורים, אבל הם הצליחו לתפוס אותי, הם כיוונו אלי את נשקם ואז ראיתי שהעניין אבוד. שאלו מי אני, כי הם ראו שאני יהודי. קיבלתי אומץ ושאלתי: "ומי אתם?" אז הם ענו לי: "אנחנו פארטיזנים. אנחנו רואים שאתה בלי נשק, יכולנו להרוג אותך, אבל ראינו שאתה אמיץ. איך הסתכנת?" סיפרתי שאני פה עם עוד בחורים מ"אוטריאד של..." כאשר באתי לקרוא לחברי הם נעלמו. הם קפצו מהחלונות, כי שמעו את הרעש בחוץ והסתתרו בתבואה. קראתי להם שייצאו, אחרת יהרגו אותי, ואז יצאו עם נשק דרוך. הם ברכו זה את זה. התחלקנו בשלל וכל אחד פנה לדרכו.

כך המשכנו את החיים האלו עוד מספר חדשים בערך, עד חודש אוגוסט או ספטמבר, ואז שלחו לנו מדריך ממוסקבה שילווה אותנו עד מעבר לקו החזית, כי בחורף אי אפשר היה להמשיך כך, כי כל יציאה מהיער יכולה להסגיר אותנו לגרמנים.

הכוננות ליציאה מעבר לקווי האויב

ערב לפני היציאה יצאנו בקבוצות להשיג אוכל והשגנו מספר פרות, תפוחי־אדמה, קמח. שחטנו את הפרות והתחלנו לבשל את הבשר ולהכין

צידה לדרך. המדריך נאם בפנינו ואמר שלא נקח דברים מיותרים, כי הדרך תהיה קשה ומסוכנת וכל דבר מיותר יכביד עלינו. התחלנו לזרוק חבילות לערימה אחת ומרגע לרגע גדלה הערימה. באותו היום מצאו אנשינו שני שקצים צעירים משוטטים ביער. הם תפסו אותם ואחרי חקירה קבעו שאלה מרגלים. במקרים כאלה פסק־הדין היה מוות, אבל לא הספיקו לבצע את גזר־הדין. שמענו יריות מכיוון השומרים שלנו. זה היה סימן שתוקפים אותנו ואנו מכותרים.

אחד השומרים, וזה היה בן־דודי נחמן חבלין ז״ל, הספיק להגיע למחננו ולהודיע שאנו לכודים בטבעת גרמנים. תוך שניות הם התחילו להפגיז אותנו במרגמות. האנשים התחילו להיפגע מרסיסים, מכדורים ומגזרי עצים שנכרתו ע״י הפגזים. התחלנו לברוח ולהעמיק יותר ליער. היעד היה בלתי מוכר. במשך היום המשיכו הגרמנים את היריות והחיפושים לא נפסקו. הם נעזרו בכלבים, זוכר אני איך שכבתי מכורבל ומוסווה באחד המקומות ולידי עברו גרמנים שחיפשו אחרינו. חשבתי שסופי המר הגיע, אבל הם לא התעכבו והמשיכו בדרכם. לעת ערב נפסקו היריות, אבל הגרמנים לא התרחקו מאתנו. וכך שכבנו במחבואים ביער 3 ימים ולילות ללא אוכל ומים.

ביום השלישי בערב יצאתי מחוץ ליער לשדה. היתה אז עונת תפוחי־אדמה. חפרתי ביד, הוצאתי רגב, אספתי את תפוחי־האדמה, הבאתי ליער. הצטערתי מאוד כאשר איבדתי באותו הערב את מקצת התמונות שהבאתי כמזכרת מהבית, וזה קרה כאשר התכופפתי. את תפוחי־האדמה אכלנו לא מבושלים. אי אפשר היה לבשל וגם גפרורים לא היו לנו. כאשר שמעתי שקט מוחלט, החלטתי לצאת למקום המיפגש שקבענו מראש במקרה שנותקף. במקום הזה מצאתי כמעט את כולם. מספר אנשים היו חסרים לנו, בתוכם גם בן־דודי נחמן ז״ל. הוא הקדים לבוא למקום המיפגש, וכאשר לא מצא אותנו החליט עם גרשון מאירסון להמשיך ולעבור את קווי האויב, ומאז לא ראינו אותו עוד. הם הצליחו לעבור את קווי החזית ולהצטרף לצבא האדום ושם מצא את מותו בקרב נגד הגרמנים. היה אתו בצבא מרדכי פרידן.

הוחלט להמשיך בתכנית הקודמת להתקדם לקווי החזית. סבתי ז״ל שנפצעה בשתי רגליה, ועוד מספר אנשים שחלו בטיפוס נשארו ביער בפיקוח הפארטיזנים שנשארו ובתוכם הרופא ד״ר קוטלר האמיץ ואציל־הנפש, ואנו המשכנו להתקדם. הדרך היתה מפרכת ומסוכנת. אתנו היו ילדים, נשים וזקנים, אנשים מפוחדים וחלשים. היינו נאלצים לבקש

עזרה מהכפריים. ללא ברירה נתנו לנו סוסים. הרכבנו את החלשים ולמחרת החזרנו על ידי ראש כפר אחר את הסוסים למי שלקחנו וקיבלנו אחרים וכך היה לכל אורך הדרך.

בקווי החזית

התקדמנו בלילות עד שהגענו לנהר. המעבר התבצע בצהרי היום והסכנה היתה מרובה. אני ועוד מספר בחורים עברנו בשחיה כי לא היו די סירות להעביר את הזקוקים לכך. כאשר עברנו בשלום, חיכתה לנו מסילת־ברזל שהשמירה עליה היתה קפדנית מאוד ביום וגם בלילה. הצלחנו לחצות אותה ולאחר זמן מה הגענו לקו החזית.

חילקו אותנו באחד הכפרים בבתים של הכפריים. החזית היתה אז שקטה, לא היו שום פעולות. קיבלנו אוכל. בבית שבו השתכנתי אפו לחם טרי ואני קיבלתי כמה שרציתי, הפרזתי באכילה ואז לקיתי בהרעלת קיבה. סבלתי ביותר והייתי זקוק לעזרה. באותו הערב יצאו הגרמנים להתקפה והאיזור כולו נעשה מסוכן ביותר ובמיוחד לנו. התארגנו ויצאנו לעבר הנהר והצלחנו לחצותו. מהעבר השני כבר לא נשקפה לנו סכנה. נתקלנו בצבא האדום המתקדם לעבר החזית והמתחיל לבלום ולעצור את ההתקדמות.

המשכנו לעבר טאראפייץ, מקום שבו היתה תחנת־רכבת מרכזית ושם גויסנו לצבא האדום. שהינו שם תקופה קצרה ומשם היינו צריכים לצאת לחזית. ביום, בו היינו מוכנים ליציאה, הופיעה ועדת קצינים והודיעה לנו, שיש להם צו לשלוח אותנו לעורף. לאחר נאום ארוך הפרידו אותנו מיתר החיילים ואז ביקשתי מהם, שיביאו את אחי אלי, כי מאז שנפרדנו לא ראיתי אותו. ומעשה שהיה כך היה: כאשר גויסנו, הפרידו את השנתונים הצעירים ושלחו אותם לבית־ספר לקצינים. אנשי המשלחת נענו לי ולידידי יצחק קלורין והביאו את הצעירים ואז הכניסו אותנו לקרונות רכבת לתוך עומק רוסיה. היעד שלנו היה סיביר. הגענו בשלום לעיר אושיניקי ושם התחלנו לעבוד במכרות הפחם עד השיחרור.

שמואל־דוד קוגל

מן הפח אל הפחת...[1]

קטע מעדותו של פליט פלשצניץ בדולהינוב

אני שמואל־דוד קוגל, יהודי בן שבעים ומעלה, אחרון היהודים בעיירתי פלשצניץ, ניצלתי באקראי מטבח הדמים ביהודי הקהילה. לאחר שובי הביתה בתקווה מדומה למצוא את אשתי או מישהו מבני ביתי ברחתי לדולהינוב – מעיד בזה על כל אשר מצאוני בעיירה, אליה הגעתי במנוסתי.

ארבעה ימים הלכתי בדרכי מפלשצניץ לדולהינוב. כעלה נידף ברוח נשאוני רגלי דרך שדות ויערות; בלילות הסתתרתי בתוך ערימות השחת אצל איכרי הכפרים, אשר ארחוני והאכילוני – בבכותם עימי על גורלי המר וגורלם שלא שפר עליהם גם יחד. עם הגיעי לדולהינוב ניקרה לפני קרוב־משפחה[2] ושנינו מררנו בבכי שטוף־דמע ודמים. גם עליו לא פסח האסון; כ–5 ימים טרם הגיע אל העיירה ביקרה שם יחידת עונשין של עוצבת ס"ס ושהתה ללינת־לילה בעיירה. למחרת בבוקר יצאה היחידה בדרכה לחזית. אולם כעבור שעה קלה חזר מפקדה ועימו אחדים מהמרצחים מלאכי החבלה שלו ודרש כי יוחזר לו הפרגול, – אותו השאיר במקום הלינה של היחידה. אם לא תוחזר האבידה תוך חצי שעה, יוצאו להורג כמה וכמה יהודים. אין ספק שהיתה זו תואנת־שווא; הפרגול לא נמצא (אף כי רצען התקין חדש) וחמישה צעירים יהודים נורו ע"י הרוצחים. אחד מהם היה חתנו של קרוב־משפחתי ובתו – אשה צעירה ביותר[3] ותינוק בן חודשיים בזרועותיה – התייפחה חרש בבכותה את

1. מתוך "הספר השחור" בעריכת ואסילי גרוסמן ואיליה ארנבורג, הוצא בלשון הרוסית ע"י יוסף קרמיש, הוצאת "יד ושם" ירושלים.

2. הקרבן בו מדובר היה שלמה שרייבמן. האשה – איטה שרייבמן לבית מלמד – בתו של דב, נספתה ב"אקציה" השנייה. חמשת הצעירים: יצחק מייזל; יהודה אקמן; שלמה שרייבמן; ועוד שניים לא זכורים לה לרבקה בשמותיהם.

3. **היה זה דב מלמד, כפי שמוסרת בתו רבקה, אשתו של מיכאל בן־אביגדור.**

בעלה הצעיר שנגדע ואיננו.

בדולהינוב עברתי בדרך כלשהי את ימי החורף 1942 ובאותה מידה שעברו אותם כל האחרים. טרם באה שעתם של מיבצעי ההרג ביהודי הקהילה, אם כי כולנו, כל היהודים בלי יוצא מן הכלל סבלנו מנגישות ולחצים, סחיטות, קנסות ודמי־עונשין שונים. ימים מספר לאחר חג הפורים תש"ב 1942, עבר קול בעיירה והגיעו שמועות על הרג וחיסול יהודים בעיירות, שהיו קודם לכן בשטחי פולין. החילונו להכין מחבואים ו"מלונות" כדי לחמוק מידי הרוצחים. יומיים שלושה לפני פסח הגיעו כלי־רכב גרמניים ואנשי "גסטאפו" בתוכם. הם החלו לירות ביהודים ללא הבחנה בין צעירים לזקנים; אני ובני בית מארחי הסתתרנו בתוך עליית־גג ומבעד סדקים השקפנו וראינו את פעולות הרצח.

"אבירי הגסטאפו" לא הסתפקו בכך; הם גייסו את כל שוטרי־העזר בעיירה וגם מהכפרים הסמוכים ויחד עימהם חיפשו ונברו בתוך הבתים, באורוות, במחסנים, בעליות־הגג ומסביבם כדי לגלות יהודים מסתתרים. בכל מקומות סתר מעין אלו השליכו רימוני־רסס לפוצץ, להרוג ולאבד. כל מי שנפל חי לידיהם הופשט עירום ונרדף להרג אל מחוץ לעיירה. כל אשר נחלשו ולא יכלו לרוץ בדרכם אל המוות, נורו במקום ודם המעונים ניתז אל קירות הבתים. כל אלה אשר הגיעו לגיא ההריגה מחוץ לעיירה, נורו קבוצות קבוצות מבלי לקברם. כמה מאות איש נדחסו לתוך ממגורה ודלתותיה הוגפו. המרצחים שפכו דלק על קירותיה והציתו אותה על המצטופפים בתוכה, בעודם חיים. לפני הפורענות היו בעיירה כ־3000 יהודים ועתה – ביום ההרג – ניספו כ־1800 נפש. כ־1200 ניצלו וביניהם אנוכי ומארחי.

לאחר יומיים של דמים עזבו הרוצחים את העיירה תוך קביעתם, כי מרבית היהודים חוסלו וכל הנשארים לא יפגעו עוד, יעבדו ויחיו באין מפריע. עליהם לבוא ולהתייצב לשם רישום בלבד; מי שלא יתייצב יומת ביריות. כל ששרדו בחיים הופיעו ונרשמו מחדש ולאחר שבוע או יותר הועברו לשטח מצומצם של הגיטו ונדחסו לתוך 40 ביקתות צרות ומצופפות. הגיטו הוקף וגודר מסביב וכל זאת נאלצו היהודים לעשות במו ידיהם. אולם גם בשבתנו בגיטו החילונו לבנות לנו מקומות מחסה ומסתור; הן מובן היה לכל אחד מאתנו, כי אסור לתת אימון להבטחות...

יום אחד נדרשנו להצטרף כעגלונים ל"אובוז", ליחידת אספקה מחיל האפסנאות בדרכה לחזית. איש לא אבה לאמיתו של דבר להכניס את עצמו ישר אל תוך לוע החיה הטורפת... אנשים פשוט הסתתרו. מארחי

קרוב־משפחתי נורה ברגלו עת טיפס ועלה לעליית־הגג. בקושי עלה בידו להיחבא ולהיעלם מעין הרוצחים. לאחר יום או יומיים נתחדשו פעולות הרג הדמים ב"אקצייה" השנייה. משך יומיים השתוללו המרצחים בעיירה, הרגו ושדדו באין מפריע. תוך יומיים אלה שוב נרצחו כ־800 נפש וכ־400 יהודים הצליחו לחמוק ולהסתתר וכך ניצלו עוד לזמן מה. הגרמנים וגרוריהם לא מצאום (אפשר כי חלק מהם הושאר עוד כ"מומחים נדרשים").

עשרה יהודים ואנוכי בתוכם חמקנו והסתתרנו במקום סתר בעליית־הגג. המרצחים הרסו את הגג ובדקו כל סדק וכל חור; חזרו ובאו פעמים מספר אבל לא גילו אותנו בדרך נס או במקרה.

שוב עזבו הצוררים, הגרמנים ועוזריהם את המקום ופקדו על הרשמת הנשארים "בהבטיחם" את החיים... אבל איש לא עשה זאת הפעם. וכי ניתן להאמין עוד ל"דברת כלבים זו"? החילונו להתכונן למסע הבריחה ובו בלילה פרצנו כ־200 איש מתוך הגיטו המוגף והמגודר אל חיק יערותיה הנרחבים של ביאלורוסיה. שם כבר פגשנו את חברינו ואחינו לצרה, מאורגנים כפארטיזנים. הם קיבלונו בסבר־פנים יפות ובחמימות; הצעירים בתוכנו נכללו בשורותיהם אל הנשק. את הזקנים והחולים, ואת הילדים האכילו וגוננו עליהם. אפילו דואג לנו ומשגיח עלינו מונה במיוחד; היה זה החבר קיסילוב – אדם ישר ובעל מידות תרומיות.

כך עברו עלינו חודשי קיץ וסתיו 1942 בצל־קורת הפארטיזנים ביער; אז החלו ימי קרה ולילות צינה. כל החלשים והנחשלים בנו, כל הבלתי־לוחמים רוכזו לפי צו מיוחד של המפקדה והועברו אל מעבר לקווי החזיתות, לעומקם ורוחבם של שטחי רוסיה.

מסענו ארך כחודשיים; הילכנו בלילות ובימים היינו נחים. כל יום שהינו ביער אחר. משך לילה היינו עוברים כעשרים קילומטר ובאזורים המסוכנים עברנו גם כ־30 קילומטר ומעלה. לכשהגענו לשטחים הנתונים לשלטון הפארטיזנים הוקל לנו בהרבה; החילונו להלך בדרכים בשעות היום. שעות הלילה ניתנו לנו למנוחה בבתי איכרים.

כך עברנו ברגל למעלה מאלפיים קילומטר. כך ניצלנו מהשמדה. כך ניצלתי אנוכי, זקן ובודד מעל לשבעים שנותי, אל חיק שנות חיי האחרונות שנותרו לי. וכל זאת הבאתי לביטוי – אנוכי, שמואל־דוד קוגל – כעדות ותיעוד קבל עולם כולו.

בתיה קרמר (אשדוד)

אַ ווונדערלעכע רעטונג

מיינע ערשטע זכרונות באַציען זיך צו די קינדער יאָרן, ווען עס האָט זיך אויפגעבויט דער בית־ספר "תרבות" ווו איך האָב געלערנט. שפּעטער זיינען מיר אַריבער אין דער פּוילישער שולע ביז 1939, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט באַפרייט אונדזער געגנט. דאַמאָלס האָבן זיך געשאַפן אוונט־קורסן און מיר אַלע האָבן אָנגעפאַנגען צו לערנען די רוסישע שפּראַך.

אין יאָר 1939 איז אָפּגעשטאָרבן די מוטער און מיר זיינען געבליבן 5 קליינע קינדער אין שטוב. דער איינציקער גליק איז געווען ביי אונדז וואָס דער פאָטער איז געוואָרן אַלעס אין דער משפּחה, סיי אַ פאָטער און סיי אַ מוטער. און אַזוי האָבן מיר זיך ערצויגן ביז עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. דאַן האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ פּעקל צרות און אין יאָר 1941, ווען מען האָט שוין געהאַט גרוסן, אַז די דייטשן זיינען שוין אין די טויערן פון דאַלהינאָוו, האָבן פיל יוגנטלעכע גענומען טראַכטן ווי צו פאַרלאָזן דאַלהינאָוו. מיר האָבן ליידער "זוכה" געווען אויפצונעמען די רוצחים אין דאַלהינאָוו און עס האָט ניט מער געדויערט ווי איין וואָך האָט מען שוין געמוסרט פאַר די דייטשן אויף יוסף כץ וועלכער איז געווען דער פאַרזיצער פון אָרטעל פון די שטעפער ווי אויך אויף חיים פּרעסמאַן און לאַדזשע איידלמאַן. מען האָט זיי גלייך אַרויסגעפירט אויפן וועג פון ווילייקע און מען האָט זיי דאָרט דערשאָסן.

אונדזער פאָטער רפאל סוסנסקי איז געווען אויסבאַהאַלטן און איך פלעג יעדן אָוונט מיט מיין ברודער גיין געוואָר ווערן צו דעם טאַטן. די פּאָליציי פלעגט קומען צו אונדז יעדן ביינאַכט און זיך פאַרשטעלן אַז זיי זוכן ביי אונדז סאַמאַגאָן.

שפּעטער האָט זיך אָרגאַניזירט דער "יודנראַט", וועלכער האָט זיך גענומען מטפּל זיין מיט אַלע יידן פון שטעטל. דער "יודנראַט" האָט געשיקט מיין ברודער יוסף סוסנסקי צו די דייטשן וועלכע האָבן געאַרבעט ביי טעלעפאָן צו זיין אַ דאָלמעטשער. ער האָט דאָרטן ביי זיי געאַרבעט בשעת דער ערשטער שחיטה און אין דעם טאָג איז ער געפאָרן

מיט א דייטש פון דער ארבעט אין שטעטל דאלהינאוו. ווען זיי זיינען שוין צוגעקומען ביזן שטעטל, האבן זיי באגעגנט א קריסטין און געפרעגט וואס הערט מען אין שטעטל. זי האט זיי געזאגט אז די לאגע איז נישט גוט, מען שעכט און מען ברענט יידן. יוסף איז צוגעפארן ביז דעם נייעם מארק און האט באמערקט אז נעבן בית־הכנסת איז שוין געלעגן משה פערלמוטער אין טלית א געשאסענער. דער דייטש האט דאן גלייך אויסגעדרייט דעם פערד אויף צוריק אין געזאגט צו יוספן: "דא האסטו מיין שינעל און פאר מיט א זייטיקן וועג קיין זאר און איך גיי אין שטעטל זען ווי איז די לאגע". דער דייטש האט פרובירט געפונען וועמען עס איז פון אונדזער משפחה אויפן מארק נעבן קלויסטער, קיינער איז ניט געווען. ווען דער דייטש איז געקומען צוריק אין זאר, האט ער איבערגעגעבן יוספן אז קיינער איז ניט געווען פון זיין משפחה.

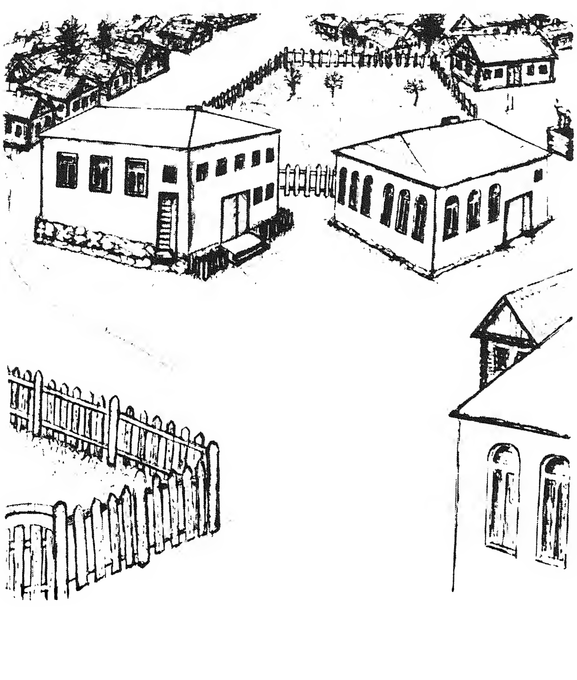
איך מיט מיין ברודער חנוך און מיין שוועסטער סימעלע זיינען געווען אויסבאהאלטן ביי באנדארענקא אין פונע, און יוסף איז צו אונדז געקומען אין זעלבן טאג און מודיע געווען אז פון אונדזער משפחה איז קיינער נישט געווען אין מארק, ווייל מיין טאטע רפאל און מיין ברודער זיינען געווען באהאלטן אין א "מעלינע" צווישן 2 ווענט וואס האט זיך געצויגן פון אונדז ביז משה קאסאווסקי. צוזאמען מיט אונדז האבן זיך דאן געפונען אין פונע אויך חנה ברונשטיין מיט איר ברודער יוסף קוזניץ, איצט אין אמעריקע.

פון דער ערשטער שחיטה איז געבליבן לעבן די גאנצע משפחה פון מיין מומע מיכלה מיט די קינדער, וועלכע זיינען געווען אויסבאהאלטן אין דער "מעלינע" וואס איז געמאכט געווארן ביי אונדז אין שטוב. מיט א 2־3 טעג שפעטער האבן מיר גענומען גיין צוריק אין שטעטל. ווען מיר זיינען אנגעקומען ביזן שפיטאל,זיינען מיר אריין און באגעגנט דארט דעם ד"ר קאטלער. ער האט געשיקט א פויער אין שטעטל זען ווי איז די לאגע. דער פויער האט זיך אומגעקערט און געזאגט אז אין שטעטל איז שטיל. זיינען מיר געגאנגען. ווען מיר זיינען צוגעקומען אין אנפאנג שטעטל, האט אונדז ארומגענומען א ציטער, ווייל מיר האבן ניט געטראפן קיין לעבעדיקן מענטשן און עס האט אויסגעזען אז די גאנצע מענטשהייט איז דערשאסן געווארן, בלויז מיר אליין זיינען געבליבן. מיר האבן געזען: בלוטיקע גאסן, צעבראכענע הייזער א.א.וו. ווען מיר זיינען אוועק פון זאר קיין דאלהינאוו, איז מיין ברודער חנוך געבליבן ביי יוספן. ווען איך בין געגאנגען מיט מיין שוועסטער אין דער ריכטונג

פון אונדזער שטוב, זיינען מיר געווען אנגעטון ווי צוויי שיקסלאך, און **אז מיר זיינען אריין אין שטוב, האבן מיר געטראפן דעם טאטן מיטן** ברודער יידל. מיר זיינען דאן געגאנגען צו דער מומע מיכלה און געטראפן די גאנצע משפחה. דאך זיינען אומגעקומען פון דער ערשטער שחיטה א סך קרובים.

נאך דער ערשטער שחיטה האט מען גלייך אנגעפאנגען צו אראנזשירן דעם געטא אין סלאבאדקער גאס. דער דייטש וועלכער איז געפארן אין טאג פון דער שחיטה מיט יוספן אין דאלהינאוו, האט געזאגט מיט עטלעכע טעג שפעטער: "יוסף, מען וועט זא ווי זא אלע יידן מאכן קאפוט. האסטו מיין רעוואלווער און מאך לאס צו די פארטיזאנער". און אזוי איז עס געווען. ער האט באקומען דעם רעוואלווער און איז אוועק אין דער ריכטונג פון די פארטיזאנער אין וואלד.

אונדז און די גאנצע משפחה האבן ארויס געראטעוועט פון געטא די גויים און גענומען אונדז אין קאראלין ווו עס איז געווען ניעזאביטאווסקי׳ס פאלאץ און מיר זיינען דארט געווען ביז די דייטשן האבן זיך דערוווסט אז דארט געפינען זיך יידן. מיר האבן על פי נס באקומען א ידיעה אז עס קומען אהער דייטשן אונדז זוכן, האבן מיר נאך באוויזן צו אנטלויפן אין די וועלדער און ביז עס איז געווארן נאכט זיינען מיר אריבער דעם טייך און שפעטער האבן מיר זיך פארבונדן אין וואלד מיט די פארטיזאנער, ווו עס איז אויך געווען מיין ברודער יוסף,
אברהמל פרידמאן א.א.

ליבע דימענטשטיין ז״ל

מיינע איבערקומענישן

(פראגמענטן)

די ווייטער געגעבענע בלעטער פון פארשטארבענעם לייבע דימענטשטיין ז״ל זיינען אויסצוגן פון א גאר לאנגן אויספירלעכן בריוו – געשריבן צו קרובים און כלל דאלהינעווער אין ארץ־ישראל – נאך אין אקטאבער 1947. אלץ איז נאך פריש געווען אין זיכרון; הערצער האבן פיל געבלוטיקט אין ייסורים.

(23.10.1947. די.פי.־לאגער* הערציג דייטשלאנד) די רעדאקציע.

צרות יאגן צרות

דעם 22־סטן 1941 איז אנגעפלויגן דער נאצישער שטורם. דייטשע ארמייען האבן מיט א צעשמעטערישער קראפט אנגעגריפן סאוויעט־רוסלאנד פון אלע זייטן. ביז מען איז געקומען צו א געוויסן באשלוס, האבן שוין דייטשע אויספיר־איינהייטן אויפן דריטן אדער פערטן טאג פארנומען אונדזער היימשטעטל.

נאך איידער וואס ווען, איז שוין ניט געווען וווהין זיך אהינצוטון – ניט אין די הייזער ווי אויך ניט אין באהעלטענישן.

דריי טאג נאכן ארייננטריט זייערן אין שטעטל, זיינען שוין פארהאלטן געווארן 36 יידן – יינגערע און עלטערע – און מען האט זיי פארשפארט אין א געוויסער קראם אויפן מארק, מיטן תירוץ אז עס געפינען זיך צווישן זיי קאמוניסטן. אויב די קאמוניסטן וועלן ניט ארויסגעגעבן ווערן, וועלן אלע פאראהאלטענע דערשאסן ווערן. די פאמיליעס און קרובים פון די פאראהאלטענע האבן נעביך אנגענומען אלע מיטלען כדי זיי צו באפרייען. מען האט אנגעווענדעט אלעס וואס

* לאגער פון דעפלאסירטע און אויסגעווארצלטע (פון ענגליש – ״דיספלייסד פערסאנס״).

זיי האבן געקענט. מען איז געלאפן אפילו צום ארון־קודש אין די שולן, מען האט "געריסן קברים" אויפן בית־עלמין, מען איז ענדלעך אויך אנגעקומען צו דער אינטערוועניע פונם פוילישן גלח – א גאר גוטער און ליבעראלער מענטש, אן "אוהב ישראל".

גראד האבן זיך אויפגעהאלטן דאן אין גלח'ס הויז דייטשע אפיצירן. זיין שתדלנות האט טאקי געהאלפן; די אפיצירן האבן באקומען 4 ראווערן, צוויי פאר שטיוול ווי אויך 3 זייגערלעך. די פארהאלטענע זיינען באפרייט געווארן – נאכן אפהאלטן זיי אין פארלויף פון א גאנצן מעת־לעת מיט קלעפ אן אויפהער. צען אזייגער באנאכט זיינען די אומגליקלעכע אהיים געקומען.

צווי טעג שפעטער איז אנגעקומען אין שטעטל א שטראף־גרופע פון ס.ס. און באזעצט די "תרבות־שולע". נאכן באקומען פון דער לאקאלער "גמינע" א ליסטע פון "פארטייאישע קאמוניסטן" כלומרשט, האבן זיי פארהאלטן אפרים דעם קירזשנער, גאלדע דער נייטערינס מאן, א געוויסן קריסט פון מינסקער גאס ווי אויך א קריסט פונ'ם דארף יאשקובקע און א יידן פון פלעשצעניץ. די אלע זיינען געבראכט געווארן צום שייער פון דעם פראוסלאוונעם גלח, און באפוילן געווארן מיט לאפאטעס צו גראבן אליין פאר זיך א קבר. גלייך נאכדעם האט מען זיי אויפן ארט דערשאסן. די געהילף־פאליציי האבן געבראכט צען יידן צו פארשיטן דעם גרוב. די מערדערס האבן אויך גאר שטרענג פארבאטן איבערצופירן די דערמארדעטע פונ'ם ארט. אזוי זיינען שרעק און גרויל גרעסער געווארן פון טאג צו טאג. עס איז שוין קלאר געווארן פאר אלע, צו וואס נאצישע רוצחים זיינען פעייק.

באלד נאכדעם האבן זיך באזעצט אין שטעטל א10 ביז 12 דייטשע מיליטער־טעלעפאניסטן. ווידער זיינען יידן געצוואונגען געווארן זיי צו באדינען און אויספירן יעדן פארלאנג; רייניקן זייערע זאכן און פוצן די שטיוול, זייער קווארטיר פון דרויסן און אינעווייניק ווי אויך זייערע אויטאמאבילן. מען האט זיי אויך געמוזט באזארגן מיט האלץ צום הייצן, אפרייניקן די שנייי פונ'ם שאסיי און ברענגען מלבושים פאר זייערע "נקבות" מיט וועלכע זיי האבן פארבראכט.

אייניקע טעג נאכדעם האבן געהילף־פאליציאנטן צוזאמענגענומען א גרופע יידן און זיי געבראכט אויפן שטח פון שטעטלשן בית־עלמין ווו ס'זיינען שוין צוגעגרייט געווען פון פריער סלופעס מיט שטעכל־דראט כדי ארומצוימען דעם אנגעצייכנטן שטח. קיינער האט ניט געקענט

באגרייפן וואס דאס באדייט. איין ידיעה האט געזאגט, אז מען גרייט צו אויפן פלאַץ אַ שטראָף־לאַגער פאַר יידן און קאָמוניסטן פון אָקופּירטע רוסישע טעריטאָריעס; אַנדערע האָבן באַהויפּטעט, אַז מען גרייט צו אַ פלאַץ אויף צו קאָנצענטרירן בהמות. צום סוף זיינען אַנגעטריבן געוואָרן אויפן פלאַץ קריגס־געפאַנגענע רויטע אַרמייער, אויסגעהונגערטע, קראַנקע און פאַרוואונדעטע, אונטערן פרייען נאַקעטן הימל. די יידן זיינען אויך באַפוילן געוואָרן אויסצוגראָבן אַ לאַנגע קאַנאַל־רינע ביז צום טייכל, כדי צו ציען וואַסער צום טרינקען. די קריגס־געפאַנגענע האָבן געטרונקען דאָס וואַסער פון׳ם קאַנאַל און געמאַכט אויך זייערע באַדערפעניש דאָרט.

אַ דייטשע איינהייט פון סאָלדאַטן מיט אָפיצירן איז איין נאַכט אָנגעקומען אין שטעטל זוכן און רעקווירירן שטיוול. שטעטלשע פויערן האָבן אָנגעוויזן אויף צוויי יידן, געוועזענע לעדער־סוחרים פאַר 1939 – ייזע (יהושוע) כץ און חיים־יצחק פרעסמאַן הי״ד. ביידע האָבן נעביך ניט געהאַט צו געבן זיי שטיוול אָדער לעדער; אַלס שטראָף און דרוק־מיטל האָט מען זיי אַריינגעוואָרפן צווישן די קריגס־געפאַנגענע. צומאָרגנס פרי זיינען זיי – צוזאַמען מיט אַלע קריגס־געפאַנגענע פון׳ם שטראָף־לאַגער געטריבן געוואָרן אין דער ריכטונג פון קורעניץ. אויפן וועג זיינען זיי דערשאָסן געוואָרן צווישן אַ מענגע געפאַנגענע. אמת, דער ״יודנראַט״ און זיינע מיטגלידער האָבן אָנגעווענדעט אַלע מיטלען כדי זיי צו באַפרייען אָבער ליידער אָן רעזולטאַטן. אין גרויס געפאַר – האָבן זייערע משפחות איינגעשטעלט זייער לעבן, כדי זיי צו ברענגען אין שטעטל צו קבר־ישראל.

אַ פּאָר טעג נאָכדעם זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן אין די פאַרנאַכט־שעה׳ען נייע קרבנות. דייטשן – געפירט פון געהילף־פּאָליציסטן לויט אַ ליסטע – האָבן אַרעסטירט לאַדזשע איידלמאַן, חנה־רייכע יפה און נאָך אַ פרוי (ציפּע־מלכהס טאָכטער, דוכט מיר) ווי אויך צוויי קריסטן. אַלע 5 זיינען פאַרשפּאַרט געוואָרן אין דער קראָם פון פאַליע סאָסענסקי אויף אַ גאַנצן מעת־לעת אָן עסן און טרינקען. ווידער זיינען ״יודנראַט״ מיטגלידער אַרומגעלאָפן זיי צו באַפרייען דורך שתדלנות און ווערט־זאַכן. כאָטש די רוצחים האָבן צוגעזאָגט צו באַפרייען אַלעמען צען אַזייגער באַנאַכט, האָבן זיי ניט געהאַלטן זייער צוזאָג. צו דער צוגעזאָגטער שעה טאַקי האָט מען זיי אַריינגעזעצט אין אַ אויטאָ און הינטערן שטעטל אַלעמען דערשאָסן.

אזוי האבן צרות און גזרות געיאגט פון טאג צו טאג; קיינער האט ניט געקענט וויסן וואס וועט אים ברענגען דער טאג פון מארגן. אט איז ווידער געקומען א נייע גזרה – גאר א נייע "באשטעלונג" פאר "פרויען" – פאר "נקבות" וואס "שפענדן זייער צייט און איידלקייט" די דייטשן. אין פארלויף פון דריי שעה מוז מען צושטעלן מאדערנע שיך, דאמען־מאנטלען און זיידענע זאכן ווי אויך גאלדערנע זייגערלעך און פינגערלעך. ס'איז גאר ביטער געווארן; עס איז געווארן אוממעגלעך כמעט צו באפרידיקן אלע דייטשע "אפעטיטן", אויך פארלאנגען פון היגע געהילף־פאליציאנטן. וואס עס איז געווען האט מען שוין אוועקגערויבט. און אזוי מיט גרויס מי און אפבעטענישן איז געלונגען דעם "יודנראט" אפלייגן די גזרה און די באשטעלונג איז אויסגעפירט געווארן 4 טעג נאכדעם.

עס זיינען שוין אוועק די הערבסט־מאנאטן פון 1941; אט איז שוין אויך אדורך דעצעמבער און אנגעפאנגען האט יאנואר 1942. שטארק־געדיכטע שנייען, גרויסע פרעסט; ס'איז קאלט געווען ארום און ארום – אין די הייזער ווי אויך אין דרויסן. טאג איין טאג אויס ווערן א 300 יידן אדער מער געשיקט אויף ארבעט; אפשארן שנייען פון די וועגן – דער נאצישער אויטא־פארקער זאל ניט געשטערט ווערן חלילה!. טיילמאל מוזן יידן אויך הארעווען און ארויסשלעפן אויטאמאבילן פארזונקענע אין א שניי־זאוויערוכע. עס ווערן 85 יידן געצוווּנגען לויפן צופוס ביז 64 קילאמעטער – ארויסצושלעפן א לאסט־מאשין אויפן וויטעבסקער וועג – ביי דאס שטעטל לעפעל.

א קורצע צייט איז אדורך, אפשר א וואך און אפשר מער; ווידער א איוב־בשורה, א בראך! דער פאליציי־קאמענדאנט איז געקומען אין "יודנראט" מיט א באפעל פון ווילייקער ס.ס. איינהייט, ארויסצושיקן אין ווילייקע 40 יונגע מענטשן צו דער ארבעט. אויף א זיצונג פון "יודנראט" האט מען אפקגעקליבן וועמען צו שיקן און באשלאסן מיטצוגעבן זיי גוטע ווארעמע זאכן ווי אויך ווערט־זאכן; אפשר וועלן זיי קענען אויסקויפן זיך אין א בייזער שעה און ניט דערשאסן ווערן. אלע אן אויסנאם האבן זיי באגלייט מיט א תפילה און ניט איינער האט געלאזט א טרער און א שטילן ווייטאגלעכן זיפץ. 4 טעג שפעטער אין עוזר־בער אלפעראוויטש געפארן אין שליחות פון "יודנראט" קיין ווילייקע און ווידער געגומען פאר אלעמען עסן. דער אויסערגעוויינלעך

הייסער און הארציקער מענטש האט גענומען אויף זיך די מיסיע, ניט צו שפארן באמיונגען און באפרייען די 40 יונגע קינדער. ער האט געבעטן אלעמען צוגרייטן נויטיקע ווערט־זאכן כדי אויסצולייזן די יונגע קינדער, אין ווילייקע קומענדיק האט ער אפילו ניט געקענט צוקומען צו די פארשיקטע. זיי האבן געאהבעט ביי ס.ס. און געסטאפא. ער האט דאס עסן אוועקגעגעבן און ניט אנטוישט געווארן צוליב די שוועריקייטן. דער דאקומענט פון דייטשן קאמענדאנט האט אויך געהאלפן א ביסל; ער האט אנגעפאגען אונטערהאנדלען צו באפרייען די חברה.

דורך נאכט איז ער שוין געווען צוריק אין דאלהינאוו און אויף מארגן פרי ווידער געפארן קיין ווילייקע – מיטנעמענדיק זיין צוגעגרייטע באשטעלונג. צו דער אלגעמיינער פרייד פון זייערע משפחות איז ער געקומען מיט די יונגען אהיים. אמת אלע זיינען געווען גוט צעשלאגן און פאר־ווונדעט – ווער אין קאפ, ווער אין די הענט אדער פיס – ניט גאנץ, אבער מיטן לעבן. די אלגעמיינע פרייד אין שטעטל האט פארשטערט דער טראגישער פאל: בלויז 39 זיינען צוריקגעקומען. איינעם פון זיי – דעם זון פון שפריירעגן – האט דער ס.ס. קאמענדאנט דערהרגעט צוזאמען מיט דער מוטער. געבליבן ביים לעבן נאך דער מלחמה זיינען בלויז 7 פון זיי. די אלע אנדערע זיינען אוועק צוזאמען מיט די יידן פון דער גאנצער קהילה.

אנפאנג מערץ 1942 איז ווידער געקומען א גרופע נאציס מיט א באפעל צום "יודנראט", יידן זאלן תיכף צושטעלן אויפן מארק־פלאץ אלע בעסטע מעבל וואס זיי האבן אין שטוב. גלייכצייטיק מוז מען ברייגגען אויפן פלאץ 500 אייער ווי אויך 50 הינער. אין פאל ווען אלעס וועט ניט צוגעשטעלט ווערן, וועלן אנגענומען ווערן שווערע און שטרענגע מיטלען. וואס איז דען געווען צו טון? יידן האבן צוזאמענגעטראגן דאס ביסל מעבל. מען איז געלאפן צום פוילישן גלח. ער האט געהאלפן מיט אייער ווייל יידן האבן שוין ניט געהאט. אויך דאס מאל זיינען די רוצחים אוועקגעפארן.

גרויזאמע "אקציעס" פון מאסן־מארד

צוויי טעג פאר פסח דעם 28־סטן מערץ 1942, האבן מיר דורכגעלעבט די ערשטע מאסן־שחיטה וואס נאציס מיט געהילף־פאליציאנטן און מיטהעלפער פון פוילישע און ווייסרוסישע שטעטלשע און דארפישע קריסטן האבן דורכגעפירט.

6 אזייגער אינדערפרי האבן די מערדערס אנגעפאנגענען א שטארקע אומאויפהערלעכע שיסעריי. באלד האבן זיך געלאזט הערן קולות און געוויינען ווי אויך זידלערייען פון די רוצחים. הערנדיק די קאנאנאדע און הילפרופן, בין איך מיט מיין פרוי פייגל ארויף אויפן בוידעם אין מיין קליינער שטוב באהאלטן זיך, אפליגנדיק דעם גאנצן טאג ווי אויך די נאכט ביז אויף מארגן 7 אינדערפרי. די מערדער האבן געפירט זייערע אכזריות'דיקע טאטן פון 6 אזייגער פרי ביז 9 באנאכט; כאטש מיר האבן געהערט אז עס איז שוין שטיל געווארן, זיינען מיר געבליבן ליגן אויפן בוידעם. מיר האבן אלעס געהערט און אויך טיילווייז געזען דורך שפארונעס. מיטהעלפנדע רוצחישע פויערן האבן א פאר מאל געעפנט די טיר, אין שטוב אריין זוכן יידן. זיי האבן אוועקגענומען עטלעכע הינער און אוועק, מיינענדיק אז אין שטוב איז קיינער ניטא.

אויף מארגן גאר פרי האב איך דערהערט אז עמיצער שעפט וואסער פונ'ם ברונעס אינדרויסן אנטקעגן אונדז. ארויסקוקנדיק דורך א שפארונע האב איך געזען סאניען די פרוי פון גורעוויטש דעם שניידער. זי איז געווען צווישן די אפגעקליבענע ספעציאליסטן. מיר זיינען דאן אראפ פון בוידעם און געהערט פון איר, אז די רוצחים זיינען שוין אוועק. פלוצלונג איז "ארויסגעוואקסן" פאר די אויגן דער קאמענדאט פון פאליציי און זיך צעשריען אויף מיר: "וואס, דו לעבסט נאך? ווי אזוי? איך האב דאך דיך געזען צווישן א גרופע יידן וועלכע זיינען דערשאסן געווארן". כ'האב גלייך פארשטאנען, אז ער האט מיך פארביטן מיט מיינע 2 ברידער אין דער גרופע. געוווסט האב איך: ניטא שוין מיינע ברידער!

א פאר מינוטן נאכדעם האט ער מיר באפוילן אויפקלייבן 8 הרוגים וואס מען האט דערשאסן אין גאס, ניט ווייט פון אונדזער שטוב. עס איז מיר פינצטער געווארן אין די אויגן אז איך האב ניט תופס געווען און ניט באנומען, ווער זיינען געווען די קרבנות. איך בין געלאפן אין דער ריכטונג פון בית־הכנסת, הרוגים זיינען געלעגן ארום. איך האב ניט געוווסט וואס איז מיט מיר... מיין הארץ האט געדריקט ארויסצושפרינגען. א צעשראקענער יאמער און רוף האט מיך אויפגעוועקט: "פעטער, פעטער! איך בין געבליבן אליין!" מיין פלימעניצע טייבל, מיין ברודער ירמיה'עס טאכטער, האט געררופן ציטערנדיק פון יעדן שארך... פון איר האב איך שוין געהערט אלע אומגעהויערע גרוילן. ווי אזוי מען האט צוגענומען מיינע צוויי ברידער, איר פאטער ירמיה און יעקובן מיט די פרויען און קינדער, מיין שוועסטער שרה מיט דער טאכטער. ווי אזוי

מען האט געשלעפט יוסף־חיים דעם קצב אין טלית און תפילין און נאך אנדערע. זאג מיר ליבער ג–ט! אווו און וועו האב איך שלעכטס געטון? וואס איז מיין פארברעכן אז איך בין באשטראפט צו באגראבן אלע מיינע נאענטסטע? אבער כל זמן מען לעבט מוז מען אלץ טון און באמיען זיך אפצוהיטן דעם מענטשלעכן יידישן כבוד וואס רוצחים האבן געטראטן אויף יעדן שריט און טריט. האט מען גענומען כלים צו גראבן די פארפרוירענע ערד צו באערדיקן אונדזערע קדושים און ג–ט אליין האט געשוויגן.

אלץ וואס איז אויסגעפאלן אויף אונדז איז נאך ניט גענוג געווען; די ייסורים אוןליידן האבן אונדז ניט פארלאזן. באלד איז געקומען די גזרה פון געטא. אלע יידן מוזן זיך קאנצענטרירן אין געשלאסענעם, אפגעזונדערטן און פארצוימטן געטא, וועלכן יידן אליין מוזן פארצוימען. דערביי האבן אונדז פאליציי זייער פיל געשלאגן. פון מיין שטוב – ווו ס'איז פארגעקומען א זיצונג פון "יודנראט" – איז אוועק א דעלעגאציע צום קאמענדאט פון דער פאליציי, כדי אויסצופועלן מען זאל אויפהערן צו שלאגן... מען האט אים פארגעלייגט שטיוול און גוטע אנצוגער ווי אויך אנדערע זאכן. דאס האט אויך ניט געהאלפן; דער קאמענדאנט האט זיך אפגעזאגט צו אינטערוועניר̈ן באהויפטנדיק אז ער האט שוין אלעס געטון. ער האט זיי געוויזן א צימער פול מיט אנגערויבטע זאכן און שטיוול, וואס מען האט אראפגעצויגן פון די דערמארדעטע אין דער "אקציע" און אנגעראבירט פון די יידישע הייזער נאכן איבערטראגן זיך אין געטא. ס'איז דאך געווען א באפעל אלעס איבערצולאזן אויפן ארט. דאס שלאגן האט ניט אויפגעהערט; אלע יידן זיינען אוועק אין זייערע געטא־הייזער הינטערן צוים.

די פריערדיקע דערפארונגען האבן איבערצייגט יעדן אז די מערדערישע "שפיל" מיט אונדזער לעבן גייט צו ענדע... דער לויערנדער טויט קען אנקומען יעדע סעקונדע. א מיטגליד פון "יודנראט" בערע ברוק, דערוויסנדיק זיך אז ס.ס. לייט און לאטישן זיינען א געוויסן אונט געקומען אין שטעטל, האט פאראויסגעזאגט א נייע שחיטה. יידן פארזאמלט אין "יודנראט" האבן זיך געזעגנט און צעקושט, וויינענדיק ביטער אויפן פינצטערן גורל און וויסנדיק, אז מען וועט אפשר זיך מער ניט זען. מען איז זיך צעלאפן אין די הייזער כדי זיך צו באהאלטן אין צוגעגרייטע "סכראנען" – פאר דער ביטערער שעה.

אוועק און אדורך א ביטער אומרוייקע נאכט פון פיל דאגות. ווי

ס׳איז ליכטיק געווארן, האבן דייטשע הענקער מיט זייערע מיטהעלפער און נאכשלעפער אנגעפאנגען זייער מאסן־אקציע ״להרוג ולאבד...״ פון אונדזער באהעלטעניש אין א זייער קליין גרוב – צענויפגעקארטשעט ביי 18 מאן – האבן מיר אלעס געהערט און געזען האבן אונדזערע הערצער־אויגן וואס עס קומט פאר. געהערט האבן זיך געוויינען און געשרייען פון ארויסגעשלעפטע קרבנות פון יוסף־חיים דעם בלעכער׳ס משפחה, דעם שוחט׳ס־משפחה א.א., אונטער א שטארקע אומאויפהערלעכע ביקסן און מאשין־געווער קאנאנאדע. אין גרוב מיט מיר זיינען געווען מיין פרוי פייגל און אונדזער טאכטער סאנקע, רייזל קאפל׳ס מיט אירע דריי טעכטער, מיין שוועסטערס זון מיט זיין פרוי, טייבעלע – די איינציק לעבן־געבליבענע פון ירמיה׳עס משפחה – ירמיהו סווערדלין און א פרוי פון פלעשצעניץ. די לופט אין אונטער־ערדישן גרוב איז געווען גאר געדיכט און שטיקנד. דאס אטעמען איז יעדן שווער אנגעקומען. מען איז געלעגן כמעט הויל, טייכן שווייס האבן זיך פון יעדן געגאסן. שרייבנדיק היינט אלעס צו אייך איז מיר אוממעגלעך צו פארשטיין ווי אזוי זיינען מיר ניט דערשטיקט געווארן...

אזוי זיינען מיר אפגעלעגן אין מוראדיקער טויט־שרעק און שטיקעניש דריי מעת לעת, די צווייטע נאכט ארום איינס אזייגער איז פלוצלונג שטיל געווארן אביסעלע. שיסערייען, זידלערייען, תחנונים און הילפס־געשרייען האבן אויפגעהערט, די פארמאטערטע מערדערס האבן געמאכט א פויזע, כדי אפצורוען זיך... רייזלס קינדער האבן זיך געבעטן עפענען דאס פארבארגן ארייננגאנג־טירל, צו אפאטעמען א ביסל פרישע לופט. נאך צוויי טעג אין גרוב האבן מיר געעפנט... פייגל מיין פרוי און רייזלס טעכטער זיינען ארויס. זיי האבן געפונען ברויט ווי אויך אביסל וואסער און אונדז אריינגעגעבן אין גרוב. אזוי ווי ס׳איז געווען אינגאנצן שטיל, זיינען זיי ארויף אויפן בוידעם אויסציען די ביינער און אפרוען אביסל.

פינף אזייגער פארטאג איז נאך געווען פינצטער; די מערדערס האבן שוין באנייט זייער גרוילהאפטע רוצחישע מלאכה. שטעטעלשע און דארפישע שקצים האבן ווידער אויפגעבראכן באהעלטענישן צו אנטדעקן יידן. שיסערייען האבן ווידער אנגעפאנגען ווי אויך יאמער־געשרייען און געוויין פון די אומגליקלעכע. די שקצים זיינען ארויף אויך אויף אונדזער בוידעם, אראפגעשלעפט די פרויען און איבערגעגעבן די מיטגייענדע ס.ס. לייט, וואס האבן זיי אויפן ארט דערשאסן. מיר זיינען ווייטער געבליבן ליגן אין געדיכטער שטיקעניש און פאראליזירנדער

טויט־שרעק. ס׳איז שוין אוועק אינצווישן נאך א טאג מיט א נאכט, די נאכט פון ערשטן מאי צום צווייטן מאי 1942. אויפן פערטן מעת־לעת איז אריין אין אונדזער שטוב הענקע הירשל־קאפל׳ס פרוי און מיך גערופן: ״לייבע, לייבע! דיין פייגל, דיין געליבטע פרוי ליגט דערשאסןביים ארייננאנג פון שטוב!״ איך האב דערקענט איר קול, אויפגעהויבן דאס טירל און ארויסגעקראכן... איך בין אנידערגעפאלן... כ׳ווייס ניט צי אין ״חלשות״... כ׳בין ניט אימשטאנד געווען צו שטיין בלייבן אויף מיינע פיס, אלעס ארום מיר האט זיך געדרייט... אזוי אויך אלע ארום מיר. מיר האבן זיך צעלייגט אינדרויסן אויפן הוילן באדן און אפגעלעגן אין פארלויף פון א קורצער ווײַלע, ביז עס איז אונדז מעגלעך געווארן נארמאל אטעמען און געניסן פון פרישער לופט.

אויסטשוכענדיק זיך אביסל און עפענענדיק מיינע אויגן, האב איך דערזען די אימה׳דיקע און גרויזאמע רוצחישע מערדערייען און זייערע קרבנות. אין קאלוזשעס פון פארטריקנטע בלוטן זיינען געלעגן מיין פייגל, די איבערגעגעבענע פרוי און רייזלס צוויי טעכטער. אביסעלע ווייטער איז אויך געלעגן מיין פלימעניק. אויף דער גאס לענגאויס ארום און איבער די הויפן פון מיינע שכנים נחום־משה און שאול חיה־העשקע׳ס – הרוגים, קליין און גרויס, יידישע מענער און פרויען, ווי אויך קינדער. עס לויפן שעהן און טעג; מיר שטייען און גראבן קברים פאר נאענטסטע, נאענטע און ווייטערע אונטער שווייגנדע הימלען... וועלט ווו ביסטו?! אזוי האבן מיר איינציקע, איינזאמע רעשטלעך פון א קהילה יידן, באגראבן אונדזערע קרבנות פון דער אומגעהויערער שרעקלעכער שחיטה וואס האט געבושעוועט דריי טעג.

אדורך ווידער א פאר נעכט און טעג; מיר זיינען שוין ניט צוריקגעגאנגען אין אונדזער הויז. מיר האבן זיך ארייגעקליבן אין דער שטוב פון הירשל קאפל׳ס צוזאמען מיט זיי. זיצנדיק אין אוונט אין געהאקטע צרות האבן מיר דערהערט צוויי ביקס־שאסן. אט האבן מיר געמיינט שוין אז געקומען איז אויף אונדז דער סוף... מיר האבן דערהערט טענות ומענות פון ניאמקע ריער און אבא איטשע׳ס (גיטליץ) וואס האבן גערעדט מיטן שיסער, א דייטש. געפאדערט האט ער קאטעגאריש פון זיי מען זאל אים ארויסגעבן דריי יידן, צוויי מענער, און א פרוי. ער מוז זיי שיסן מיט זיינע אייגענע הענט... ער האט אליין זיי געזען גיין מיט געסטאפא־לייט אנווייזנדיק אויף יידן באהעלטענישן.

״יאוואהל! דאס איזט וואהר דאס איך דויטשע בין״, האט ער געזאגט, ״אבער קיין מערדער! איך האבע איינען פאטער

און מוטער ווי אלע לויטע... איין מענש בין איך! פינף טאגע
האבע איך קיינע רוהע פאן דעם איך געזען האבע..."

דער "יודנראט" האט פארשפראכן ברייגנען צו אים די דריי אויבנדערמאנטע אויף מארגן אינדערפרי.

כדי ניט צו האבן צרות, האט מען זיי טאקי געבראכט אויף מארגן אינדערפרי אין "יודנראט". מען האט זיי אבער ניט אויסגעליפערט צום דייטש. פארשפארט האט מען זיי אין קעלער. מען האט פארשטענדלעך זיי געמאכט גוטע פארווורפן און אפשר אויך דא און דארט דערלאנגט א פאר קלעפ, אבער ניט ווי זיי האבן אפשר פארדינט... אפהאלטדיק זיי א אויפגעהערט וועגן דעם צו דערציילן.

א צייט לאנג איז די מעשה מיטן געוויסנהאפטן דייטש דערציילט געווארן צווישן די רעשטלעך לעבן־געבליבענע יידן. אפילו אין וואלד זייענדיק צווישן אנטלאפענע פון ארומיקע שטעטלעך האט מען ניט אויפגעהערט וועגן דעם צו דערציילן.

די ווייטערע בלעטער פונ'ם בריוו באשרייבן די וואנדערונגען פון לייבען מיט דער משפחה איבער דערפער – פון איין פויער צום צווייטן און איבער וועלדער – נאכן אנטלויפן פון געטא און שטעטל. צוויי מאנאטן אין וואלד אליין מיט צווי מיידלעך. די באגעגעניש מיט פארטיזאנער און זייער הילף, שפעטער אן אויספירלעכער באריכט פונ'ם מארש איבער די פראנט־ליניעס טיף אין רוסלאנד מיט אלע איבערקומענישן ביז נאוואסיבירסק.

דער וועג צוריק אויף דער פרייער וועלט

זומער־מאנאטן יוני און יולי 1944 זיינען שוין אלע רוסישע טעריטאריעס נאך 1939 פריי געווען פון דייטשע אקופאנטן, אויך אונדזער געגנט, ווי אויך דאלהינאוו אונדזער היימשטעטל. ס'האבן זיך דערוועקט פארלאנגען אומצוקערן זיך אין דער חרוב'ער היים. איך און נאך א פאר פארוואגלטע יידן האבן געמאכט באמיונגען, מען זאל אונדז דערלויבן אהיים צו פארן.

פלוצלונג האב איך איין טאג דערהאלטן א טעלעגראמע פון מינסק. מיין זון זעליג איז מודיע, אז ער לעבט און איז געזונט אין מינסק. טרערן האבן זיך פון מיר געגאסן, פון גרויס פרייד האב איך געוויינט... מיין זון זעליג לעבט! כ'האב מיך דערמאנט אין וועלכע אומשטאנדן איך בין געצווונגען געווען איבערצולאזן אים א קראנקן אין וואלד אליין,

נאענט צו דער פארטיזאנער־באזע. כ'האב שוין גארניט באדארפט, צוריק בלויז צו פארן שנעל אין אונדזער געגנט און אים זען. אן לאנגע שהיות האט מען אונדז דערמעגלעכט צו פארן מיטן עשאלאן ביז מינסק דערווייל, אין אונדזער סביבה האבן זיך געפירט קאמפן מיט באנדעס פון מערדער. מיר האבן זיך געשלעפט א דריי וואכן ביז מינסק – דורך דערפער, חרוב געווארענע יידישע שטעט און שטעטלעך. ווו מען האט אן אויג געווארפן זענען געווען סימנים פון חורבן, פון בלוט און פייער. פון מינסק האבן מיר זיך מיט גרויס מי, פארנדיק מיט פורן און צופוס, ענדלעך דערשלאגן אין אונדזער דאלהינאוו.

שטייען מיר איינציקע יידן, איינציקע עלנטע צווייגן פון קהילה־בוים און קוקן אויף אונדזער היים. זעליג מיינער איז שוין אויך מיט מיר. ארום אונדז איז אלעס וויסטע און חורבן. ווער קען באשרייבן וואס מיינע אויגן זעען? אלץ צעשטערט און פארברענט. דריי הייזער שטייען אויף באריסאווער גאס. דייטשן האבן זיי באזעסן און דעמאלירט. ארום און ארום קברים פון יידן ווי אויך פון פארדעכטיקטע קריסטן. אומעטום וואלגערן זיך מענטשלעכע ביינער אויפן זאמד. אויסגעהאקטע בוימער און צעשפליטערטע מצבות אויפן בית־הקברות... אלץ איז פאריתומט ווי די ברידער־קברים פון אלע קדושים!

איך האב ווידער געעפנט מיינע אויגן... עס מיר קלאר: ניטא אויף וואס צו בויען! ניטא א לעבן אויף קברים! ווידער ברענט די ערד אונטער אונדזערע פיס. מען מוז זיך אפטראגן און אוועק. קהל מ'שטיינס געזאגט, א קהל פון אפשר צוויי מניינים יידן האט זיך ווידער אין וועג גענומען. איך בין מיט מייניקע אריבער אין פוילן. אין לאדזש זיינען מיר אפגעזעסן א 6 וואכן, אומלעגאל געשווארצט דעם גרענעץ, דערשלאגן זיך קיין בערלין. דא האט זיך אנגעהויבן א נייער נארמאלער לעבן. א מענטשלעכע באציונג צו אונדז; מען עסט ווי מענטשן, מען אטעמט אפ זיכער אן פחד און שרעק. און תכלית? ווארט מען ווייטער. אין א שטיקל צייט ארום האט אונדז "אונרא" געבראכט אין הערציג. אונדזער צוקונפט? שווער צו ענטפערן. ארץ־ישראל, וווהין ס'ווילט זיך פארן, איז געשלאסן. ענגלענדער לאזן ניט צו. מירווארטן אויפן "אפידייוויט" פון מיינע קרובים אין אמעריקע. אזוי – איז אונדז באשערט נאך אזוי פיל טייכן בלוט און פייער־מבול... מיר פארן קיין אמעריקע מיטן גלויבן אז ארץ־ישראל וועט ווערן א יידישע מדינה. וועט נאך מיר באשערט זיין קומען און איבערלאזן מיינע ביינער אין דער אויפשטייענדער מדינה!

חנוך (הענעך) שפרבר (כפר סבא)

משחק שטני בין שחיטות
(סיפור אישי)

אני חנוך (הענעך) בן רחל ושמואל בדולהינוב, מבקש בזה להעלות את סיפורי האישי.

אתחיל את סיפורי מכיבוש עיירתנו ע"י הגרמנים בסוף יוני 1941. מאז כבר לא ידענו מנוח מהצקותיהם ונגישותיהם של הגרמנים, אף כי מספרם בעיירה היה מועט. אבל הם יכלו לסמוך על עוזריהם הפולנים שכונו "שוטרי־עזר". כבר בימים הראשונים נתפסו יהודים כעובדי־כפיה ונשלחו למקומות שונים. לאחר שבועות מספר – עם כינון ה"יודנראט" – נפסק המצוד ויהודים הלכו לעבודה "מרצונם הטוב" – לפי הוראת חברי "מועצת היהודים".

לא זכור לי כיום, אם היה זה בסוף פברואר או בראשית מארס 1942, כאשר נשלחנו עשרה אנשים לכפר מיקולינה לחצוב קרח מהאגם הקפוא. המשכנו בעבודתנו זו שבועות מספר. בלילות היינו ישנים בבית ה"סולטיס" – ראש הכפר. מפעם בפעם ניתנה לנו רשות לבקר בבתינו בעיירה, משך שעות מספר. אבל תמיד חזרנו לעבודה. אור ליום י"ב בניסן תש"ב – 28 במארס 1942, יום ההרג הראשון בעיירתנו, השכמנו לעבודתנו כרגיל. כמדי יום ביומו עמדנו להתפלל תפילת־שחרית, בטרם צאתנו לעבודה. והנה הגיע שוטר־עזר לפתע וביקש מ"הסולטיס" לסור עימו הצידה. הם התלחשו ביניהם קמעא וכנראה ציווה עליו לשמור עלינו כי עומדים לבוא לקחתנו. הסולטיס חזר אלינו ואמר, כי המצב רציני ביותר וביקשנו למהר לצאת לעבודה. לקחנו כלי־עבודה ויצאנו. אלא שבמקום ללכת אל האגם, נכנסנו אל היער בכיוון בודסלאב לחטוב עצים, מתוך חשבון לברוח ולהסתתר בשעת סכנה. עוד בטרם העמקנו ביער, נשמעו מכיוון דולהינוב הדי יריות ומטחי־אש עזים ונמרצים. על אף פחדינו הגוברים, החלטנו כולנו לחזור אל עיירתנו ולראות את הנעשה: להיות מול הסכנה עם בני־משפחותינו ולא להפקירם.

שני שוטרי־עזר פולנים ניקרו לקראתנו והביאונו אל תחנת־המשטרה. לאחר שאלות מאין באנו ולאן אנו הולכים, מה מעשינו? נאמר לנו לחזור

לבתינו. כל אחד המשיך בדרכו אל ביתו. בלכתי פגש בי שוטר מכר והודיענו כי משפחתי "שוחררה" ביוזמתו ויותר מזה אינו יודע דבר. המשכתי בדרך והגעתי לביתי, לשמחתם הרבה של כל בני המשפחה: של אשתי וילדי, שתי אחיותי ואחי ועוד מבני משפחתה של אשתי. הגעתי הביתה בשעות אחה"צ המאוחרות לאחר ששקטו כבר גלי ההרג, אם כי נשמעו עוד מפעם בפעם יריות. בינתיים ירד הערב ובא הלילה והסתדרנו למנוחה, לאחר שעות האימה והפחד אשר היו מנת־חלקנו במשך היום והלילה. הלילה עבר בשקט. השכם למחרת הלכנו לעסוק בקבורתם של הרוגי ה"אקציה" הגרמנית הראשונה. אין בכוחי לתאר את אשר ראיתי והרגשתי, תוך מילוי החובה הגדולה כלפי קדושינו הי"ד.

ימים מספר או שבוע לכל היותר לאחר טבח הדמים, נצטוו הנותרים לעבור לרחוב בוריסוב בו הוקם ה"גיטו" ליהודים. כמו כל הנותרים עברתי גם אני עם בני־משפחתי בהתאם לצוו שניתן. שוב נשלחתי עם חברים לעבודה למקומות שונים מחוץ לעיירתנו.

משחק הדמים בטרם שחיטה

בשעות הערב אור ליום י' באייר – 27 באפריל 1942, הודיעוני מטעם ה"יודנראט" כי בבוקר השכם עלי לצאת יחד עם עוד תשעה בחורים, לעבודה בכפר קלריאנובה. אכן, יצאנו בהתאם להוראה שניתנה והגענו לכפר. משך כל היום עד הערב גזמנו וגם עקרנו עצים שיבשו בגנים. בדרכנו לשוב הביתה, נתקלנו בשוטרים גרמנים ואנשי ס.ס. אשר נעו לקריביץ' רכובים על סוסים. הם עיכבו אותנו לשם בדיקת כרטיסי העבודה ורשיונות התנועה. היינו, כאמור, עשרה: משה קוראק, שמואל והירש גרוסביין; קופל אלפרוביץ מאיליה, גרשון פרבוזקין, ראובן קאצוביץ', ולוול (זאב), ברל אכסלרוד, אני עצמי ועוד אחד שאינו זכור לי. הם לא איפשרו לנו להמשיך בדרכנו וציוו עלינו להתיישב על האדמה בצד הדרך; כמו"כ פקדו עלינו לחלוץ נעלינו. החילונו לעשות כאשר ציוונו; קופל אלפרוביץ התרומם פתאום ותוך קריאה, "הבה נברח!" החל לרוץ בכל כוחו ושני הגרוסביינים אחריו. הם הספיקו להתרחק כיברת דרך אולי כ־500 מטר ויותר. השוטרים החלו לרדוף אחריהם כדי להשיגם. אנשי ס.ס. החלו לירות מרובים ותת־מיקלעים, אלפרוביץ' נפגע ונפל. הרודפים השיגו בינתיים את הגרוסביינים והיכו אותם נמרצות באלותיהם עד לאיבוד הכרתם. כל השאר נצטוו לקום ולעמוד על רגליהם; משה קוראק ואנוכי נצטווינו לסחוב את הנפגעים ולהביאם אל פאתי החורשה.

החילונו לעשות את אשר הוטל עלינו בפקודת הרוצחים. סחבנו את גופות הגרוסביינים המוכים ואחד מהם נשם עוד חלושות. הבאנו אותם לפאתי החורשה. כאשר הלכנו בשלישית להביא את גופתו של אלפרוביץ', היינו כבר לאים ויגעים. ביקשתי את השוטר שהלך אחרינו כי ירשה לנו לנוח קמעא, אך נעניתי במהלומת קת רובה: "מהר וסחוב, גם דמך יוגר וינתז – כדם היהודי על סכין ניתז...[1]" בשארית כוחותינו הגענו עם הגופה אל החורשה ומיד נצטווינו לעמוד עם שבעת הנותרים. כעבור דקות מספר נורו כולם בעורף וברקה. גם אני נוריתי ונפגעתי בעורפי ליד המפרקת. נפלתי פצוע וזב דם. עם זאת לא איבדתי את ההכרה. חשתי בבודקם ובנסותם להיווכח אם כולם מתים. קיבלתי מכה חזקה בקרסול אך עשיתי עצמי בלתי־רגיש ולא הגבתי כלל. כעבור זמן מה הם הסתלקו לדרכם. הוספתי לשכב עוד מחשש שעלול אני להתגלות. שיחררתי רק את עצמי מגופת ההרוג אשר עלי. כאשר נפגעתי מהיריה בעורפי, נפלתי תחת גופתו של אלפרוביץ' מאילייה. שכבתי והמתנתי; עגלות עברו בכביש וחרקו ברעשן – עד השתרר השקט בשעות בין־הערביים. רק אז קמתי מהמקום והחילותי לרוץ לכיוון העיירה. הגעתי אל בית־החולים בקצה העיירה ונכנסתי לד"ר קוטלר לשם קבלת עזרה ראשונה וטיפול כלשהו.

נשארתי שוכב בביתי מפאת החולשה משך היממה כולה – מערב עד ערב. שמועות הילכו בגיטו מבית לבית, כי הגרמנים אנשי ס.ס. וס.ד. וגרורים מגוייסים מהסביבה הקיפו אותנו וסגרו – אין יוצא ואין בא. מובן שהשתררו מיד אימה גדולה ומבוכת בהלה. אנשים התרוצצו מבלי לדעת לאן לפנות. השעות הקטנות של הלילה הגיעו ועימהן בלהות האימים. מיד נשמעו והדהדו יריות. יושה קאצוביץ' שכני (אחיה של הניה צוקרניק), הקיש על חלוני והתריע על הסכנה האורבת. מיד ירדתי עם בני משפחתי אל "מלונת המחבוא", אותה הכינונו במשותף עם כל דרי הבית מבעוד מועד. משך שלושה ימים, 29–30 באפריל ואחד במאי 1942 – היינו, י"ב, י"ג וי"ד באייר תש"ב, השתוללו הגרמנים והגרורים עושי דברם בעיירה, בעוד הטבח נמשך ואנו שרויים היינו במחבואנו. באחת מאותן שעות התעורר בני הקטן והחל לבכות. פחד ואימה אחזו את כל היושבים במלונה, שמא יגיע קול הבכי אל הרוצחים בחוץ. אחד מהם תפס את התינוק בידיו כדי להשתיקו ובמתכוון או שלא במתכוון

1. שורה משיר "הורסט וסל" – שיר נאצי ידוע לשימצה.

החניק אותו. לאחר מעשה עמד אותו אדם נבוך ומבוהל, שתי עיניו בהו ותהו בלי דעת מה עשה ומה התרחש והתינוק בידיו. לפתע קם ויצא מתוך מחבואנו; הוא לא מצא לו מקום לאחר מה שעשה... היה ברצונו לזחול אל הכוך אשר מתחת לתנור, לברוח ולהיות לבדו, לא להרגיש בעיניים שהסתכלו בו. דומה היה עליו, כי הן נוקבות אותו בכל גופו בלי הרף, אני רצתי אחריו לעכבו, למשוך אותו חזרה. חסתי עליו ביותר אף פחדתי כי עלול הוא לגלות את מחבואנו לעין זר ואז – הקץ המר לכולנו! בו ברגע נורתה ירייה ועוד אחת! תוך שנייה ראיתיו מתבוסס בדמו. חיש מהר חזרתי למלונה ואיש לא ראה אותי.

מחבואנו היה מוסווה בתוך קיר כפול, משתי שכבות של קורות־עצים. יכולנו להרגיש ולראות כל תנועה קטנה וכל הנעשה בתוך חדרי הבית בעוד איש מבחוץ לא יכול לראותנו. משך כל הזמן יכולנו לראות כיצד הולכים ובאים השודדים ומרוקנים את הבית מכל שיש בו. המזל שיחק לנו. איש מהם לא עשה מאמץ לגלותנו. אפשר שהשלל משכם והסיח את דעתם; אפשר שהסיכוי להרבות שלל במקומות ובבתים אחרים האיץ בהם ועזבו את הבית מבלי לחפש אותנו. עם דמדומי ערב ביום השלישי ל"אקציית הדמים" הורגש השקט בהשתררו. קול היריות והדהודיהם נדמו; אף קול זעקות לא נשמע עוד. צמאנו למים. יצאתי ממלונתנו אל הבאר לשאוב מים; ליטאי וליטאית ניגשו אלי, הגבר טפח לי על השכם: "הנה, יצאתם סו"ס מן החורים?!" הם שלחו אותנו אל משרד ה"יודנראט".

בעודי חוכך בדעתי אם עלי ללכת או להימנע ולהמתין, בא אלי תוך בהלה מיכאל לנקין והודיעני כי שמע מפי איש־משטרה, שהגרמנים מחפשים אותי כ"עשירי למניין" – עשירי לתשעה שנורו ונקברו. הקברנים הגויים סיפרו כי הם קברו תשע גופות בלבד וכי ראו איש אחד קם ובורח במרוצה! לא נסתמנה לפני דרך בלתי אם להסתלק שוב הפעם ולברוח. מיד קראתי לאשתי ויצאנו מהעיירה. שמנו פעמינו אל איכר אחד מכרנו מכבר אשר ישב בכפר ישקובקה ליד פוהוסט – סמוך לגבול הישן בין פולין לבריה"מ. דמדומי הערב קרבו לקיצם. החשכה התעבתה והלכה ולקראתנו הופיעו לפתע שלוש נשים. נרתענו בבהלה, אבל הן הכירונו ואף אני ידעתי מי הן. אלה היו: ליבה־חיה סגלצ'יק (אמו של יעקב) וגם יוכבד וגסיה קאצוביץ'. נשאלתי כיצד תוכלנה להגיע אל בית סקוראטוביץ'? השיבותי, כי יכולני להביאן. הלכנו עימהן למקום והשארתין שם, בעוד אני ואשתי המשכנו בדרכנו והגענו לביתו של

מכרנו האיכר מיכאש פאטר. נתקבלנו בסבר־פנים יפות על ידו ועל ידי אשתו. נשארנו שבוע ימים אצלו. אולם כבר למחרת בואנו אליהם, נודע לי כי האיכר טרחוביץ׳, מבאי ביתו של סקוראטוביץ׳, הלשין על אותן שלוש נשים מסתתרות וגרמנים לקחון משם והרגו אותן...[2] הצטערנו ביותר על כך ודאבנו על אחריתן המרה. אך לא יכולנו לעשות דבר.

לאחר שבוע ויותר חזרנו לגיטו בעיירה. בו נשארו עדיין אמי רחל, שתי אחיותי פאייה וזלדה ואחי ולוול (זאב). אותות של חוסר בטחון, אי־שקט וחששות לאשר יקרה, ניכרו כבר בשטח היטב. חשתי היטב והשתכנעתי, כי לי ולמשפחתי אין עוד דבר לעשות בגיטו. באחד הלילות יצאתי עם אשתי ואחי וחזרנו לביתו של פאטר בכפרו. תחושה פנימית אמרה לו לגיסי אייזיק קאצוביץ׳, שניצל באורח פלא מה״אקציה״, כי אנו נמצאים שם. פאטר קיבל גם אותו ושיכנו עימנו בעליית־הגג, בה היינו מוסתרים. כך ישבנו יחד עד ששוב ארבה לנו סכנה.

בשכנות למארחנו פאטר התגורר איכר אחד – שאדירין שמו. אחיו של הלה היה פארטיזן ושימש קשר עם הסביבה. הגרמנים וגרוריהם ידעו זאת והיו באים מפעם בפעם לחפשו אצל אחיו בכפר. הפאטרים החלו לפחד שמא יעלו בנסיבות אלה על עקבותינו, יגלו אותנו והם עצמם ייחשפו לסכנת־מוות מידי הגרמנים. הם לא העלימו מאיתנו את פחדם אך בשום פנים לא דרשו כי נעזוב; עלינו לחפש ביחד מוצא. החלטנו שאסור לנו לסכן את חיי מארחינו ומוטב שנסתלק ליער בהקדם.

בצעד מהיר הלכנו; כל חפצנו היה להתרחק במרחק רב ככל האפשר מבעוד חושך. הספקנו להגיע לפאת־יער מעבר לגבול – כ–700 עד 800 מטר מנהר פוהוסט המשתפך לנהר קאמיין – יובל ימני של הוויליה. מכאן ואילך נמשכים יערות עבותים עד לאיזור פלשצניץ–לאגויסק. הואיל וטרם ידענו את מוצאותיו ומבואותיו של יער זה, שכבנו יום או יומיים לנוח מעמל הדרך. שכבנו בצל העצים והסתכלנו לפנינו ולצדדים. לפתע ראיתי איש מהלך ליד חוף הנהר – חכה בידו ומנסה הוא לדוג דגים. האיש נראה מוכר לי. הוספתי להתבונן בו היטב והנה הוברר לי ללא ספק, כי הוא יוסף (יושה) קרמר. זעקתי בכל כוחי: יושה, יושה! הוא נרתע בבהלה, הסתכל לצדדים ולאחר שהתגבר על פחדיו רץ לעומתי.

2. יש אומרים: לא גרמנים רצחו את הנשים, האחים טרחוביץ׳ הם היו רוצחיהן. אילו היו הגרמנים מגלים אותן, היו מוציאים להורג גם את סקוראטוביץ׳ ובני ביתו. לעומת זאת לא אונה כל רע להם. אכן, י. סגלצ׳יק נקם נקמתן באחים טרחוביץ׳.

חנוך שפרבר וגיסו עם המשפחות ליד המצבה המאולתרת

מיד נודע לי מפיו שגם אשתו וילדיו השניים, ילד וילדה עימו ביער. גם הם ברחו לכאן מכפרו של פאטר. קמתי עימו לראותם. שני ילדיו היו נפוחים מרעב. אשתו נבהלת ומבועתת ממר־נפשו של בעלה, שלא יכול לראות בסבלות ילדיו. החילותי לשוחח עם יושה כדי להפיג את מרירותו ואמרתי לו: ״אל יאוש, יושה ידידי. עוד נזכה ונוביל את הילדים לחופה... גם בביתנו תנצנץ ותצלצל השמחה!״. ואמנם פעלו דברי. גם תחושת החיים הטבעית לא הכזיבה. הילדים חיים וקיימים, גדלו והיו לאנשים. הם נישאו וחיים בארץ וכמו שאמרתי: היינו בחתונותיהם.

המשכנו בדרכנו ואף הוספנו להעמיק אל תוך היער. פגשנו בפליטים נוספים: הנה ניקרו לפנינו: גבריאל רובין ובני משפחתו (אביו של אריה), אליקים ליכטרמן, אשתו, שני בניו ואבי אשתו זונדל שפייאר, הירשל כץ, רחל־לאה דימנטשטיין, מאריאשה איינבינדר, חיים־הרשל כץ, פייגל סוסנסקי ושמואל־יעקב רפופורט. עם רובם ככולם נמשכו גם הצטלבו דרכי נדודינו בעומקה של בריה״מ ובשטחיה הנרחבים וגם בדרכי השיבה אל עיירתנו. תם כאן גם נשלם סיפורי האישי המיוחד.

ליפא מילר ז״ל

נע־ונד — אין דאלהינעוו פארוואגלט

(פראגמענטן)

דער מחבר פון די קומענדע פראגמענטן איז א פליט (אן אנטלאפענער פון זשיראַרדאווער אומגעגנטן אין צענטראל־פולין) נאך פון 1939. שוין דאן איז ער אנגעקומען אין אונדזער געגנט און איינגעארדנט זיך ביי די סאוויעטן אלס וואלד־אופזייער (לעסניטשי) נעבן דארף רעפישצי (ביי א 25 קילאמעטער פונ׳ם שטעטל מיאדל). נאך פארשיידענע גלגולים און וואנדלונגען, צרות און ייסורים אן א שיעור, נאכן אומקומען פון זיין פרוי (דערשאסן דורך די דייטשע רוצחים אויף א בערגל אין מיאדל) געקומען קיין דאלהינעוו. בייגעווינט די שחיטה און אוועק אין וואלד - פריער אין דער פארטיזאנקע, נאכדעם אין רעגולערן דינסט פון דער רויטער ארמיי - ביז צו דער ענדע פון דער מלחמה.

מיר דריקן אויס אונדזער דאנק דעם ״ארגון נכי המלחמה בנאצים״ פארן איבערגעבן אונדז די קומענדע פראגמענטן.

רעדאקטאר פונ׳ם בוך

אין לויפנדן געיעג לעבן צו בלייבן

נאצישע ״שפילערייען און שפילצייג״

אינ׳ם דערבייאיקן דארף ברוסי האב איך א באקאנטן לערער א פאליאק; ביים סאוויעטן־רעזשים פון 1939 האבן מיר זיך גוט און פריינטלעך קעגנזייטיק באצויגן. זיין הויז איז געשטאנען עטוואס דערווייטערט פונ׳ם דארף. מיין פרוי אסתר ז״ל האט מיר געעצהט אריבערכאפן זיך צו אים ״אפשר איז ער ניט געווארן א היטלעראוויעץ״ ווי אלע דאאיקע פאליאקן. אפשר וועלן מיר ענדלעך קענען וויסן וואס טוט זיך ארום אונדז. אפשר דארף מען שוין אנטלויפן?! זיכער וועט דער לערער זאגן דעם אמת״ - זאגט מיין פרוי - ״זיכער וועלן מיר וויסן אויב ס׳איז ריכטיק וואס פויערן דערציילן אז דייטשן פארניכטן יידן...״.

אין א נאכמיטאג־שעה פארן זון־אונטערגאנג האב איך מיך גאנץ פארזיכטיג א כאפ געטון צום לערערס הויז. דורכן פענצטער האב איך באמערקט: דער לערער איז אליין אין שטוב. לאנגזאם עפן איך די טיר און פרעג צי מעג איך אריינקומען? "פראשע!" ענטפערט ער. מיט א שטארק הארץ־קלאפעניש בין איך אריין. מיר זיינען גלייך אריין אין קלענערן צימער. באלד איז אויך אריינגעקומען זיין פרוי. זי פארהענגט שנעל די פענצטער זאגנדיק קורץ: "ניעבעזפיעטשניע! איך האב מער מורא פאר די ברוסער ווי פאר די דייטשן". דער לערער דערציילט דערביי: אין דארף זיינען דא פלאקאטן: מען דארף פארהאלטן יעדן ייד וואס וועט זיך נאר באווייזן. ארעסטירן תיכף און איבערגעבן דער פאליציי... און ווייטער זעצט ער פאר:

"וואס איך זע און הער צוויי מאל א וואך אין מיאדל: יידן זיינען גאר הפקר! זיי טארן בכלל זיך ניט ווייזן אין גאס – אויסער אויף ארבעט געטריבן דורך די דייטשן. אפילו קוקן דורכן פענצטער איז פארבאטן... ווען מען כאפט ארויסקוקן דורכן פענצטער איז מען מכבד מיט שמיץ. שמיץ גיבן די זשאנדארמעריע און זיי טוען אן פיל אנדערע ווילדע זאכן. איך וואלט עס קיינמאל ניט געגלויבט. אויף יידישע הייזער איז געשריבן מיט גרויסע אותיות "יודע – צו וויסן געבן: שטרענג פארבאטן אינ'ם הויז אריינצוקומען..." אין מיטן פון זיין דערציילן די "פריילעכע מעשיות" קומען אריין ניט אנקלאפנדיק צוויי דייטשן באוואפנטע און ניט באגריסנדיק: "ווער וואהלען טעה טרינקען" – זאגן דיביידע מיט חוצפה.

"איינע האלבע שטונדע אומגעפער בראוך עס דאוערן" – זאגט דעם לערערס פרוי.

"דאס מאכט ניכט... ווער ווערדן ווארטן" – איז זייער ענטפער – "ביז טעה ווירד פערטיג קאמען זי נאך! ווער צייגן אויך עטוואס..."

ווילנדיק ניט ווילנדיק גייען מיר און פאלגן נאך די צוויי דייטשן; דער לערער נעמט מיר אן ביי מיין האנט: עס איז צו געפערלעך, איר מוזט מיטגייען... א פאר מעטער פארן הויז איז געשטאנען א וואגן מיט צוויי פערד איינגעשפאנט. שוין פונווייטן האבן מיר געהערט א פישצענדן קרעכצנדן געוויין. נאנטער צוקומענדיק האבן מיר שוין געזען א פולן וואגן – ווי קעלבער אנגעווארפענע בלוטנדיקע קליינע יידישע קינדער. בלוט האט ארויסגערונען דורך די ברעטער ווי פון געשאכטענע קעלבער. די דייטשן דערציילן דערביי: "די עלטערן האט

מען צום באן אפגעפירט. זיי די וויינענדע קינדער פירט מען אין ווילייקע – צו דער זשאנדארמעריע...״ די קינדער הערן ניט אויף צו וויינען. זיי ווערן מערדערלעך געשלאגן מיטן בייטש פון רוצחים וועלכע שרייען: רוהיג פארפלוכטע!

איך האב דעם לערער געזאגט: ״איך בין ניט אימשטאנד צוריק אריין מיט זיי אין שטוב. איך וועל ניט קענען זיצן מיט זיי ביים טיש!״ איך בין אוועק אהיים; ניט דערציילט דער פרוי וואס מיינע אויגן האבן געזען.

צומארגנס זיינען דער לערער מיט זיין פרוי געקומען צו אונדז אין רעפישצי. זיי האבן אלץ דערציילט מיין פרוי. ווען אומשולדיקע קליינע קינדער – זאגט דעם לערערס פרוי – ווערן גערעכנט אלס פארברעכער, וועלן די דייטשן טייער באצאלן! זיי וועלן נאך זייער שטראף באקומען! מען וועט זיי דאס קיינמאל ניט פארגעסן און ניט מוחל זיין!

דער לערער מיט זיין פרוי זיינען אוועק. דעם גאנצן טאג איז מיין פרוי געלעגן אויפן בעט און ביטער אומבאהאלפן געוויינט... אוממעגלעך איז געווען איר צו בארוייקן.

אן אפגעפאלענער בלעטל – פונ׳ם ווינט געיאגט

היינט איז זונטאג, דריטער דעצעמבער 1941. עס איז גאנץ פרי: נעכטן איז אוועק אין מיאדל חנה דעם מילנערס – א גאר פרישע יתומה פון טאטע־מאמען – נאך א לאנגן איינטענה׳ן מיט איר. זי האט בשום אופן ניט געוואלט גיין אן מיין פאריתומטן מנחמען, אן זיין מאמען.

ביילא – מיין פריינטלעכער ביעלארוס – נעמט מנחמ׳ען אויף נאכט צו זיך, מיך האט ער מורא צו נעמען ווי ער זאגט און כ׳פארשטיי עס גוט... אויפן וועג דערציילט ער ווי ער האט אינדערפרי זיך באגעגנט מיט דער גאנצער פראצעסיע... די מילעראווע – מיין פרוי, דעם מילנער מיט זיין פרוי – אלע דריי די הענט אין קייטן געשלאסן און איינער צום צווייטן צוגעשלאסן ווי די ערגסטע פארברעכער. זיי האבן געמוזט אראפנעמען די רינגעלעך פון די פינגער. מיין פרוי האבן זיי באפוילן אויסצוטון דאס פעלצל. דער אפיצער האט עס גלייך אוועקגענומען, זיכער פ״ר זיין ״נקבה״ קיין דייטשלאנד... מען האט זיי גלייך געשאסן און פונ׳ם [illegible]רט אוועקגענומען. ביילא מיט מנחמ׳ען זיינען אריין אין שטוב. עס טוט אים פארדרוס ווי מיין זון וואס דער טאטע מוז אין אזא

מין קעלט בלייבן אין דרויסן... ער האט זיינע שמערצן פאר זיך באהאלטן. כ׳בין טיפער אוועק אין וואלד זארגנדיק, וואס וועל איך טאן ווען זיי וועלן ניט נעמען מנחמ׳ען?!

ווי נאר ס׳איז ליכטיק געווארן בין איך אוועק אויפן אפגערעדטן פלאץ; מנחם האט שוין געוואַרט אויף מיר זאגנדיק אז ביילא האט אים געבראכט אהער און ער וועט באלד צוריקקומען פון צערקווע. ניט לאנג נאכדעם איז אויך חנה אנגעקומען מיט א בריוו, אנזאגנדיק: מנחם וועט גיין מיט איר – נאך איידער איך האב דעם בריוו געעפנט. אט אזוי האבן זיי צו מיר געשריבן:

> ליבער מילער! אייער יינגל וועלן מיר שוין גוט און זארגפעלטיק איינארדענען. די דייטשן האבן איבערגעלעזן א שריפטלעכן באפעל דער ציוויל־פאליציי פאר יעדן פרייז אייך צו כאפן לעבעדיקערהייט! פארלאזט וואס שנעלער דעם פלאץ. אייער פאטאגראפיע געפינט זיך אין דער פאליציי. שיקט באלד אפ די קינדער. פארלאזט! עס איז געפערלעך פאר אייך ווי אויך פאר אונדז אלעמען! גאט זאל אייך אפהיטן און העלפן ווייטער!

ניט לייכט איז מיר אנגעקומען די צעשיידונג מיט מין זון און מיט חנה׳לה דעם מילנערס. מנחם האט זיך ווירדיק געהאלטן, ניט געוויינט. חנה האט געלאזט א טרער און שטיל געוויינט. א צייט לאנג האב איך זיי נאכגעקוקט ווי זיי גייען ביז צום פארשווונדן ווערן אראפגייענדיק פונ׳ם בארג. שוין מער ניט צו זען! ווי לאנג וועל איך ניט זען מנחמ׳ען? צי וועל איך נאך זען דער בראווער חנה׳לע?! א דאנק איר עקשנות האט מען אויך מיין זון באזארגט. איך בין צוריק אוועק טיפער אינ׳ם וואלד. אוועקגיין פון דאנען קען איך נאר גאר שפעט ביינאכט. איך מוז ווידער אוועק אין די גרויסע רעפישצער וועלדער, וועלכע זיינען מיר גוט באקאנט ביז יעדן וועג און שטעגעלע. אהין גיין קען איך אדער דורך מיאדל אדער איבער דער פארפרוירענער מיאסטרא־אזיערע.

אזוי האב איך מיך א צייט לאנג מיט זיך אליין געיישובט און באראטן: ענדלעך האב איך באשלאסן אוועקגיין דורך מיאדל און אויסמיידן ווי מעגלעך דערפער אויפן וועג. איך דארף מיך היטן מערער פון צוויי־פיסיקע מענטשן־חיות, ווי פון פיר־פיסיקע... איז אומר ועושה: איך בין שוין געוועזן אויפן וועג... נאענטער צום שטעטל בין איך אוועק. די פראסטיק־קאלטע נאכט דרינגט מיר אדורך יעדן אבר; ס׳הונגערט מיך, איך וויל עסן. מיין טארבע ברויט אינגאנצן געפרוירן, ניט

איינצובייסן... איך האב א שטיקל ברויט אין בוזעם אריינגעלייגט אנצווארעמען אביסעלע, אפשר וועט עס אויפטייען און ווייכער ווערן. ס'איז אינגאנצן פינצטער און א שניי־שטורם מיטאמאל!

שנעל בין איך דעם בריק אדורכגעגאנגען און ארויס אויפן מיאדל־ווילייקער טראקט. פוןביידע זייטן ציען זיך גרויסע געדיכטע וועלדער. כ'גיי שוין אין וואלד; יעדע טריט מיינע ווערן שוין תיכף צוגעדעקט מיטן פאלנדן שניי. כ'פיל מיך שוין זיכערער אביסל. אנגעשפארט מיך אן א בוים האב איך א מאכארקע פארוויקלט און פארויכערט – עטוואס אפרוען און באטראכטן: מארגן, נאך פארן זון־אויפגאנג וועל איך שוין זיין אין "ווילטשי לאס" ווי די פויערן רופן אן דעם וואלד. איך באשליס צו בלייבן ביז נאכט אינ'ם וואלד. איך וועל צוגיין אין דארף פאמאראוושצינע צו א לעסניק א באקאנטן – דאנילא. ברויט און טאבאק האב איך נאך אויף א פאר טעג... וואס וועט ווייטער זיין? שפעט אין דער נאכט בין איך אוועק צו דאנילאן; אלץ האט אין דארף געשלאפן. שטיל און זאנפט האב איך אנגעקלאפט, דאנילא האט מיך אריינגעלאזן דורכן "וואלד־פענצטער" ווי ס'הייסט ביי אים. די פרוי איז אויפגעשטאנען; אפגעקאכט א סופ און כ'האב מיך דערווארעמט. נאכדעם זיינען מיר ביידע ארויס דורכן פענצטער און אוועק אין באד אריין, נעבן וואלד. דאנילא דערציילט אז ער האט אויך מורא; דייטשן און פאליציי דרייען זיך פיל ארום. זיי זוכן געוועזענע צוויי סאוויעטישע מיליציאנערן וואס האבן זיך אויסבאהאלטן. אויך מיר האט ער פארזאגט צו געבן אכטונג און שטארק זיך היטן. ווייל אויך איך ווער געזוכט דורך דער פאליציי ווי אויך דורך דער זשאנדארמעריע אין ווילייקע.

דאנילא איז אוועק אהיים פארזאגנדיק מיר ניט צו גלויבן קיינעם און קיינעם ניט צולאזן צו מיר – אזוי איז אמזיכערסטן. אויף וויפיל ער וועט קענען וועט ער מיר צוהעלפן; צוויי־דריי מאל א וואך וועט ער צו מיר קומען טיף אין וואלד, האט ער צוגעזאגט. איך בין אוועק טיפער אין וואלד; אדורך זיינען דערווײלע צווי נעכט מיט א טאג. ס'איז געווארן אומגעהויער שרעקלעך קאלט; איך בין הונגעריק און קען ניט עסן; מיינע וואנסן זיינען פארפרוירן און איך קען ממש דאס מויל ניט עפענען. איך האב געמאכט א פייערל אנצווארעמען זיך און אופטייען די וואנסן.

פינף־זעקס טעג זיינען שוין אדורך זינט ער איז אוועק; היינט איז זעקסטער פעברואר 1942. ארום פופצענטן וועט ער זיין צוריק. כ'האב

שוין דערווייל צוויי מאל מיין פלאץ געביטן, ווי איך טו צוליב זיכערקייטס טעמים יעדע פאר טעג. די פרעסט לאזן ניט אפ. שרעקלעך קאלט! איך הויב שוין אן צו פרירן, מיינע פינגער פון די הענט פארשטאפט! איך רייב זיי שטארק מיט שניי, אויף די פיס טראג איך לאפטשעס ארומגעוויקלט מיט שמאטעס. פילן אבער פיל איך גוט די פרעסט. מיין בארד, וואנסן – אלץ אין איין שטיק צוזאמענגעפרוירן. און טראץ דער קעלט פיל איך ווי די קליינע חיה׳לעך – די ״כינים״ עסן אויף מיין גוף – דריי חדשים קיין וועש ניט געביטן... טעג און נעכט גייען אדורך מיט דער האפענונג אז ס׳וועט נאך זיין זומער. פון 15 שטיקלעך ברויט וואס דאנילא האט מיר איבערגעלאזן ווערט יעדן טאג וויניקער א שטיקל, וואס כ׳לייג אריין אין א טעפל שניי אפצוטייען.

טעג און נעכט זיינען שוין אדורכגעלויפן; אומגעדולדיק ווארט איך צו הערן פון דאנילאן און פארמישט האט זיך ביי מיר די צייט פון זיין קומען... וואס איז, הויב איך אן מיין זכרון צו פארלירן? צייטן און געשעענישן ווערן אויסגעמישט... די דייטשן האבן מיין פרוי געשאסן. ווו און ווען איז עס געשען? כ׳ווייס ניט, כ׳געדענק ניט...

ווידער א פראסטיקע נאכט; קאלט, געפרוירן האב איך מיך אוועקגעזעצט ביים פארגרעסערטן פייערל און ווארט. פלוצלונג האב איך פונדערווייטן דערזען דאנילא׳ן.

״שוין א גאנצע נאכט ווי איך זוך דיך״ – זאגט דאנילא.

״פרעגסט מיך גארניט?״ זעצט דאנילא ווייטער פאר.״דיין ייִנגל איז געזונט; ער געפינט זיך ביי איינעם, א געוויסן סעגאלטשיק. עס איז רויק אין דאלהינעוו... ס׳טרעפט אמאל – מען כאפט א ייִדן וואס איז ניט געגאנגען צו דער ארבעט – כאפט ער קלעפ... די פאליציי איז דארט גוט באצאלט... דיין מישא האב איך ניט דערציילט אינגאנצן דעם אמת וועגן דיר. דעם סעגאלטשיק האב איך דערציילט דעם אמת. מישא הערנדיק וועגן דיר האט זיך צעוויינט״. גלייכצייטיק האט ער מיר געזאגט, אז פונדאנען מוז איך זיך וואס שנעלער דערווייטערן. עס ווערט אלץ מער געפערלעך. דייטשן זיינען געקומען ביז צו די ערשטע שטרעקעס פון דעם װאלד. ס׳האט זיי עמיצער צוגעטראגן אז איך דריי זיך דא אין די וועלדער. ״הער זיך צו, מילער!״ האט ער צוגעגעבן, ״סעגאלטשיק האט מיר אנגעזאגט איך זאל ביי דיר אומבאדינגט פועלן, דו זאלסט אריבער אהין אין דאלהינעוו. ס׳זיצן דארט נאך ייִדן,

אנטלאפענע פון רוסישע שטעטלער. דארט האט דער 'גערמאניעץ' פארניכטעט באלד אלעמען. איינצעלנע האבן זיך געראטעוועט קיין דאלהינעוו...".

ער איז אוועק.

ס'האט שוין אנגעהויבן צו טאגן; אט בין איך שוין ווידער אליין מיט מיינע מחשבות: "ניטא וואס צו טראכטן, כ'מוז אוועק... ס'איז ניט מער צו בלייבן דא... עס איז יעצט אנפאנג מערץ און כ'האב נאך צוויי שווערע ווינטער־מאנאטן. כ'וועל ניט אויסהאלטן אין וואלד. כ'וויל זיין נאענט צו מיין יתום מנחמ'ען..." אזוי האב איך מיך געראנגלט דעם גאנצן טאג מיט לויפנדע געדאנקען און איבערטראכטונגען. כ'גיי! איז מיין ענטפער ווען דאנילא איז געקומען צו מיר אין וואלד. כ'גיי אין דאלהינעוו. דאנילא! כ'וויל נאך צוהעלפן ברענגען די מפלה פון היטלער און זיינע מיטהעלפער! כ'נעם א פעקל זאכן וואס ער האט מיר געבראכט. איך טו מיך איבער ווי א דארפישער... "אויף יעדן טריט און שריט וועל איך מיך היטן!" און שוין זע איך אויס גאר אנדערש: א דיקע העמד א דארפישע, א יערמיאק ארומגעגארטלט מיט א שטריק; נייע לאפטשעס, מיינע פיס גוט ארומגעוויקלט מיט נייע שמאטעס; אן אלטע קוטשמע, א ארומגעשארן קיילעכיק בערדל מיט פארגליכענע וואנסן... כשר וישר צום וועג...

מיר האבן זיך צעשיידט. ער איז שוין אוועק אהיים. ס'איז באלד טאג. דעם גאנצן טאג ביז נאכט בין איך אין וואלד געבליבן.

א לעבנס־ראטע אין דאלהינעוו

א "גאסט" אין שטעטל

אט בין איך שוין סוף כל סוף אין דאלהינעוו. ס'איז א נייער לעבנס־ארט פון א "נע ונדניק". אויף ווי לאנג? ווער ווייס... אט אזוי האב איך מיך ענדלעך דערשלאגן צום נייעם לעבנס־פונקט. דאנילאס קוזין וואס האט נאך פריער מיך געקענט פון רעפישצי, האט מיך אינמיטן נאכט ארייַנגעפירט קיין קריוויטש אין א יידישער שטוב. ער איז ניט אריין מיט מיר; ער האט נאר די טיר געעפנט און געזאגט: "עס איז אייער א מענטש. באזארגט אים קיין דאלהינעוו". א מניין יידן

זיינען אין שטוב געזעסן, פארזאמלט געווען צום דאווענען בציבור. אין דער שטוב פלעגן זיי קומען יעדן פארטאג און פונדאנען גיין צו דער ארבעט...

די פארזאמלטע צום דאוונען ציטערן פון שרעק; אט קומען באלד דייטשן פירן זיי צו דער ארבעט. טאמער טרעפן זיי מיך, א פרעמדן, איז עס א לעבנס־געפאר פאר אלע... געפילט האב איך זייער אומווילן צו מיר. "**אט איז דער שאסיי קיין דאלהינעוו. ס'איז א וועג גלייך**", זאגט איינער, "**ניט צו בלאנדזשען**". "**גייט געזונטערהייט און מאכט אונדז ניט אומגליקלעך**", האבן אנדערע צוגעגעבן. "**עס איז נאך גוט פינצטער כ'זע גארניט פונ'ם וועג... ווייזט מיר חאטש ווו וווינט דא שלום פאליסקין**", בעט איך זיך מיך. קיינער האט זיך ניט אפגערופן, קיינער איז ניט גרייט געווען צו גיין מיט מיר. אזוי גרויס און אימה'דיק די שרעק... בלית ברירה בין איך אוועק און אליין געטראפן צום באקאנטן מיינעם. שלום האט מיך ניט דערקענט; נאכדעם ווי כ'האב געזאגט אז איך בין ליפא מילער פון רעפישצי האט ער זיך ביטער צעוויינט. זיין פרוי האט אויך שטארק געוויינט ארויסקוקנדיק דורכן פענצטער – צי גייט ניט אן עמיצער. זיי האבן זיך געשעמט פאר מיר אוסצודריקן זייער גרויסע און אימה'דיקע שרעק, אבער זייערע בליקן און ציטער פון פנים באוועגונגען האבן מיינע אויגן גוט פארכאפט. די פרוי האט מיר דערלאנגט א הייס גלאז טיי. ס'איז מיר געווען זייער קאלט, געוואלט האב איך מיך חאטש א ביסעלע דערווארעמען און טרינקען. אבער זייער פיינלעכער ציטער און אימה פון פנימער האט מיך אפגעהאלטן.

ניט דערטרונקען בין איך אייליק פון שטוב ארויס און אוועק אין דער אנגעוויזענער ריכטונג. ס'האט שוין אנגעהויבן צו טאגן; אריבער שוין דעם בריק. אוועק מיטן שאסיי. א שטארק לעבהאפטע באוועגונג פון פוסגייער, שליטנס – אלע אויפן מארק קיין דאלהינעוו – אזוי גאר ווי קיין מלחמה וואלט ניט געווען. בלויז איך גיי באטריבט און פארנורעט; כ'באמי זיך מען זאל מיך ניט זען... "נע ונד" ווידער! פארוואס און פארוועןן? בין איך דען א קין? כ'אנטלויף דאך פונ'ם קין! האב איך ווען שלעכטס געטון? ניין, כ'האב ניט בע'עולה'עט קיינעם. כ'בין נאר א ייד, אן אנטלויפנדער פונ'ם בייזן און גרוילהאפטן היטלער־עמלק!

"**סאדיס' דיאדקה!**" – **האט מיר איינער איבערגעריסן מיינע** בויערנדע געדאנקען; א פויער האט צו מיר גוטהארציק געשמייכלט און איינגעלאדן אויפן וואגן מיטצופארן. כ'בין ניט אזוי צופרידן געווען פון

דער פויערישער גוטהארציקייט; איך האב מורא געהאט פאר זיינע פראגן, פונוואנען איך בין און צו וואס גיי איך איבער וועגן? ער קען נאך אנשמעקן אז איך בין א ייד... דער גרעסטער פארברעכן! אויך ביי געוויסע פויערן. איך האב אבער ניט געקענט אפזאגן און ארויפגעזעצט זיך בלית ברירה. זיכער האבן זיך אנגעהויבן פראגן און כ׳האב מיך באמיט רוייק און קאלטבלוטיק צו ענטפערן. מיינע דארפישע בגדים האבן צוגעהאלפן ער זאל זיך ניט אנשטויסן ווער איך בין. ביים אריינפאר אין שטעטל האב איך באדאנקט, אראפגעשטיגן און נעלם געווארן.

לויטן אנגענייטן מגן־דוד האב איך דערשפירט אז ס׳קומט מיר אנטקעגן א ייד. ווייזט אויס ער איז גוט הונגעריק, אז ער ריזיקירט ארויס אין גאס – האב איך געטראכט – געוווסט האב איך אז דווקא אין א מארק־טאג שמעקט דאס ווייזן זיך אין גאס מיט א גרויסער לעבנס־געפאר, כ׳בין צו אים צוגעגאנגען:

„איך בין א ייד; זייט אזוי גוט און זאגט מיר ווו ווינט דא סעגאלטשיק?"

„איך ווייס ניט... לאזט מיך צורו", איז געווען דער ענטפער זיינער ווי אנטלויפנדיק פון מיר. און אט קומט מיר א צווייטער ייד אנטקעגן.

„זייט מיר מוחל!" – האב איך אים אפגעהאלטן – „מיין זונעלע מנחם געפינט זיך ביי סעגאלטשיקן. איך בין נאר וואס געקומען פון די רעפישצער וועלדער; כ׳בעט אייך, ווייזט מיר אן ווו ווינט יעקב?"

„אט איצט ווייס איך אז איר זייט באמת א ייד" – שפרינגט צו דער ערשטער צו מיר – „כ׳קען אייער יינגל". אלע דריי זיינען מיר געבליבן שטיין ביים ווינקל הינטער א הויז. „אט גייט אריין דערוויילע אין שול; איך קום באלד צו אייך... איר האט ניט וואס מורא צו האבן... ס׳זיצן דארט נאך יידן – אנטלאפענע פון שטעטלעך פון איבער דער גרענעץ. דארט האבן די רוצחים גאר שנעל אויסגעפירט זייער מערדערישע מלאכה". כ׳בין אריין אין שול.

ער איז טאקי באלד צוגעקומען ווייזן מיר מיין וועג; ער איז געגאנגען א פאר טריט פארויס באשווערנדיק מיך – טאמער טרעף איך א דייטש אדער א פאליציאנט – זאל איך אים ניט רופן. אין אזא מין צושטאנד קענען מיר ביידע אריינפאלן... ס׳האט ניט לאנג געדויערט

און מיר זיינען דערגאנגען בשלום צו סעגאלטשיקן. מיר זיינען אריין אין שטוב ווו ס׳איז געווען בלויז ליבע־חיה – יעקב׳ס מאמע (איך האב דאך זי ניט געקענט בכלל).

"ווו איז מנחם?" האב איך אנגסטלעך געפרעגט – איך בין זיין טאטע" – האט מיר א ציטער דורכגעדרונגען. "האט קיין מורא!" – איז געווען דער ענטפער – "ער וועט באלד קומען. זיצט א ווײלע. ער איז געגאנגען קדיש זאגן נאך דער מאמען". א פאר מינוט שפעטער איז מנחם אריין מיטן סידור אין האנט און דערזעענדיק מיך זיך ביטער צעוויינט. אלע אנוועזנדע האבן מיטגעוויינט... נאר אין דרויסן האבן אים שכנים געזאגט: "דיין טאטע איז דא!" און מיט אים אין שטוב אריין.

א לעפעלע "חיי־שעה"

מיין ערשטע נאכט אין דאלהינעוו האב איך איבערגעשלאפן ביי סעגאלטשיקן, אויף מארגן אינדערפרי האט ער מיך איבערגעגעבן צו דער קאמיסיע וואס האט געהאט אן אויפגאבע צו באזארגן מיט א קווארטיר אלע ניי־צוגעקומענע – אנטלאפענע פון דערבייאיקע רוסישע שטעטלעך – אין דאלהינעוו.

"מנחם בלייבט ביי אונדז" – האט יעקב דערקלערט – "מיין מאמע וויל אז מנחם זאל אומבאדינגט יעדן טאג קדיש זאגן נאך דער מאמען זיינער". יעקב׳ס פרוי האט מיר דערלאנגט צוויי געלע מגן־דודס אנצונייען אויפן אויבערשטן בגד, לאזנדיק דערביי א היבשע ביסל טרערן...

איך האב מיך אפגעשיידט פון אלע אנוועזנדע, אויך פון מנחמ׳ען, און אוועק צו מיין צוגעטיילטער נייער קווארטיר – ביי דער אלמנה פעשקע גינצבורג מיט 4 דערוואקסענע קינדער. איר שטוב איז באשטאנען פון א קליין צימערל (אן אלקער) מיט א גרויס צימער; אן אויוון געבויט איבערן שטח פוןביידע צימערן טאקי – אבער אין גרעסטן טייל פארנומען דאס קליינע צימערל. געהייצט האט מען אין גרויסן צימער דווקא, אבער די גאנצע ווארעמקייט איז פארשלונגען געווארן אינ׳ם אלקער.

נאך לאנג האט די פרוי ניט אויפגעהערט באקלאגן דעם יידישן גורל, באהויפטנדיק ניט איינמאל אז די דייטשן וועלן אונדז אלעמען אומבאדינגט אויסהרג׳ענען – ווער שפעטער ווער פריער... דער גזר־דין

איז שוין געחתמ'עט. **אפילו האפט עמיצער צו אנטרינען פונ'ם גורל – שמירנדיק מיט גאלד – נארט ער זיך אליין... "יא, וויניק האט איר זיך אנגעפרווירן אין וועלדער, דארפט איר נאך ביי מיר אויך פרירן..."** זאגט זי ווידער צו מיר.

אזוי איז אדורך שוין דער ערשטער טאג אין מיין "נייער דירה" – זיצנדיק אין פארלויף פון דער גאנצער צייט מיט אלעמען צוגלייך אויף די בעטן. מנחם איז אויך געקומען צו מיר אויף א "וויזיט" און נאכדעם אוועק צוריק. "זייט האטש צופרידן מיטן פאקט וואס אייער יינגל הונגערט ניט און פרירט ניט", זאגט די פרוי, "נו – ווער עס קען און ווער עס האט לעבט נאך ווי פאר דער מלחמה".

די דעמערונג־שעה פון "בין השמשות" איז אוועק. אויפן גאס איז טונקל געווארן. פינצטער אין שטוב. אוונט־שעה'ען. איבערן גאנצן ארום רוייק און שטיל; אלע זיצן נאך אויף די בעטן, לאנגזאם פירט זיך א שמועס. אט בין איך שוין איבערגעקומען דעם טאג, מיטן צוגעטיילטן ברויט פון קאמיטעט. איך בין שוין גרייט אויף נאכט. כ'שטיי ביים אויוון זיך אנווארעמען א ביסל פארן שלאף. דער פראסט אויפן גאס אזוי שטארק אז אפילו אין קליינעם אלקער איז די ווארעמקייט צו וויניק... "ס'איז אומגעהויער קאלט... הערט איר די טשוועקעס אויף די דעכער קנאקן?" – רייסט איבער די אלמנה, די מאמע פון די קינדער, דאס אלגעמיינע שושקען זיך.

מען רעדט און מען דבר'ט און זי איז די הויפט־רעדנערין. זי דערציילט אין אלגעמיין וואס עס טוט זיך; 10 דייטשן זיינען שטענדיק דא אין שטעטל – טעלעפאניסטן רופט מען זיי. אז מען קומט זיי ניט אויפן אויג טשעפען זיי ניט קיינעם. ווען זיי טרעפן אבער א יידן ווערט ער מורא'דיק געשלאגן. דערווייל גייען זיי נאך ניט אין די הייזער... אלעס וואס זיי ווילן באקומען זיי דורך זייערע פאראָרדנונגען צום "יודנראט" און טיילמאל אויך מיט דער הילף פון דער לאקאלער ציוויל־פאליציי. שטענדיק מוז דער "יודנראט" אלעס באזארגן – געשטויסן און געצווונגען דורכן טעטיקן קלעם און צוואנג פונ'ם דייטש. אזוי האט דאס שטעטל געמוזט זיי באקליידן פונ'ם קאפ ביז די פיס; אפילו פעלצן, ווארעמע היטלען און שטיוול האט מען געמוזט צושטעלן. ניט נאר פאר זיי, אויך פאר זייערע פרויען, שפיל־חבר'טעס – שיקסעס און אנדערע "נקבות" האט מען געמוזט אלעס צושטעלן.

ענדלעך בין איך ארײַן אינ׳ם גרויסן צימער. מײַן באנק־געלעגער צוגערוקט וואס מער נאענטער צום אויוון; מײַן דארפישע קליידונג, וואס דאנילא האט מיר געבראכט אין וואלד, געלייגט ווי א קישן צוקאפנס. מין פעלצל מײַן האלבן גוף מיטן קאפ צוגעדעקט – מײַנע פיס האב איך ארײַנגערוקט אין אויסגעברענטן אויוון. אזוי בין איך אין קאלטן צימער – דרימלענדיק ניט דרימלענדיק – אדורכגעלעגן די ערשטע נאכט אין מײַן ״דירה״.

ארום 12 אזייגער בין איך געגאנגען עסן מיטאג אויפן אנגעוויזענעם און באשטעלטן ארט דורכן קאמיטעט. כ׳האב געמוזט דורכגיין איבערן גאנצן מארק־פלאץ. די מאמע בעל־הבית׳טע האט מיט מיר דורכגעמאכט א אויספירלעכע לעקציע – ווי אזוי כ׳דארף מיך פירן אויפן וועג: בשום אופן אונטער קיין באדינג ניט ארומגיין אויפן טראטואר – און גיין בלויז אויפן ברוק אינמיטן וועג. ווען מיר פונווייטן קומען א דײַטש, דארף איך אראפּנעמען מײַן היטל נידעריק צו דער ערד און לאנגזאם גאר לאנגזאם זיך גיין מײַן וועג. ווען א דײַטש רופט מיך, טאר איך ניט אנטלויפן; כ׳מוז צוקומען נאענטער און שטיין בלײַבן גלײַך, ביז ער וועט מיר הייסן אוועקגיין...

כ׳בין אדורך בשלום ניט באגעגנדיק קיין דײַטש. כ׳האב טאקי געגעסן א גוטן מיטאג אבער כ׳גיי ניט אהין און וועל ניט גיין. אזוי האב איך באשלאסן מיט זיך אליין. איך וועל זיך באגנוגענען מיטן צוגעטיילטן ברויט פון קאמיטעט. אזוי האב איך אויך געזאגט דער בעל־הבית׳טע. ״אין צווייטן הויז – אדורכצוגיין נאר דעם הויף – וווינט דער שוחט מייזעל״, זאגט זי מיר, ״בײַ אים קומען זיך צונויף יידן יעדן אוונט צו מנחה־מעריב דאווענען בציבור – גייט אויך ארײַן אהין. איר וועט דארט הערן נײַעס. אפשר וועט מען אײַך דארט שאפן אן אנדער ארט צום עסן און איר וועט ניט דארפן גיין דורכן מארק. זײַן זון עליע איז דאך פרעזעס פון קאמיטעט״.

״ניין און ניין!״ איז געווען מײַן ענטפער, ״איך וועל אין ערגעץ ניט גיין עסן. כ׳האב גענוג דאס ברויט. כ׳וועל ניט זוכן קיינע מיטאגן. דער ערשטער דײַטש וואס טרעפט מיך אויפן וועג, וועט מיך זיכער דערשיסן. כ׳וועל בשום אופן זיך ניט בוקן פאר אים... פרעג איך אײַך זאל איך לייגן מײַן קאפ צוליב א גוטן מיטאג? זאגט מיר ביטע!״ קיין ענטפער. זי האט געשוויגן.

אין זעלבן אוונט בין איך אריין צום שוחט. ס׳האט זיך מיר פשוט געוואלט ענדערן א ביסעלע די געפרעסטע אטמאספער. ביי פארהאנגענע פענצטער זיינען פארזאמלט געווען ביי א צוויי מניינים יידן. צווישן מנחה און מעריב האבן יידן אויפן אלטן שטייגער גערעדט פאליטיק – פונקט ווי קיינע אנדערע דאגות האבן זיי ניט... ווו מיר יידן האלטן בכלל און ווי אזוי יידן אין שטעטל שטייען אין שרעקלעכער געפאר – האט אפילו קיינער ניט דערמאנט... אלעס האט געאטעמט מיט "חיי שעה", מיט די לויפנדע מינוטן; מען האט געטריבן "פאליטיק און סטראטעגיע" – ווי ווייט איז שוין דער דייטש? "אט אט נעמט ער שוין מאסקווע..." און נאך פוסטע נארישקייטן לעכערלעכע.

פארן ארויסגאנג האט מיך דעם שוחט׳ס פרוי געבעטן איך זאל אריינקומען אינדערפרי. כ׳האב געפרעגט אויפן זון, אווו איז ער? זי האט געענטפערט אז ער וועט קומען שפעט. ער מוז צוגרייטן ברויט פאר אלע נייע־צוגעקומענע אין שטעטל. אינדערפרי וועל איך אים זיכער קענען זען. דערווייליע האט קיינער פון די פארזאמלטע ניט ארויסגעוויזן צו מיר א וועלכע ניט איז פאראינטערעסירונג: אפילו איינער האט מיך ניט געפרעגט פונוואנען איז א ייד? אמת טאקי; איך בין ניט אן איין־איינציקער אין שטעטל. ס׳זיינען דא נאך יידן ניט פון דאלהינעוו, אבער דאך האב איך געהאפט אויף עפעס... גיי איך אין שטוב. ווידער איז אדורך א נאכט אין קאלטן צימער – אויפן שמאלן און ענגן געלעגער. דאס מאל נאך ערגער געשלאפן ווי די פריערדיקע נאכט... איך בין ווידער אריין צום מניין ביים שוחט; עטלעכע יידן זיינען שוין געזעסן ווארטנדיק דאוונען. "אינדערפרי קענען ניט קומען אלע" – דערקלערט מיר ר׳ שלום מייזל – "מען מוז דאך גיין אויף ארבעט און פארזאמען איז דאך א לעבנס־סכנה!". ער האט מיר דערלאנגט א טלית מיט תפילין און גלייך האט מען זיך געשטעלט דאוונען. נאך "שחרית" האט מיך דעם שוחט׳ס פרוי געבעטן אנצוהאקן א ביסל האלץ. ס׳איז פרייטיק ערב־שבת; מען דארף קאכן און באקן חלות. נאכדעם בעט זי מיך עסן דעם אנבייסן. איך האב אנגעהאקט האלץ און אריינגעטראגן אין שטוב. דאן גיט מיר די פרוי צו עסן. כ׳פרוב עסן און איך קען ניט... "ווערטע רעביצין" – זאג איך – "איך קען נאך איצט ניט עסן". "טרינקט־זשע חאטש א קאווע", ענטפערט זי און דערלאנגט א גלאז קאווע, ווענקנדיק דערביי דעם זון עליע – ער זאל וואס שנעלער אויפשטיין. כ׳טרינק און קוק מיך ארום; אין שטוב און אין קיך דערקענט זיך ערב־שבת.

מיינע געפילן און זכרונות זיינען פלוצים איבערגעריסן געווארן דורך ר׳ שלום: ״איך בעט אייך קומט אריין מקבל שבת זיין. כ׳וויל אז איר זאלט ביי אונדז עסן שבת׳דיק״. כ׳האב צוגעזאגט אז איך וועל אריינקומען און אוועק אהיים. ״וואס האט איר אויף שבת?״ האב איך געפרעגט דער בעלעבאסטע.

״דערווייילע האב איך נאך גארניט...״ איז דער ענטפער. ״כ׳דארף נאך אפנעמען ברויט אויף שבת פונ׳ם קאמיטעט״.

דורכן פענצטער זע איך פלוצלונג א געלויף, כ׳הער אויך א געפילדער. ״וואס איז?״ פרעג איך דערשראקן.

״יעדעס מאל ווען ס׳פארן אן דייטשן דרינגט אלעמען דורך אן אימה און שרעק... ווער ווייס צי איז ניט אנגעשטאנען די לעצטע שעה?״ איז דער ענטפער. ״מען ווייס דאך קיינמאל ניט, נאך וואס זיי קומען. אזוי גייט אויס די נשמה יעדן טאג ביז מען ווייס שוין וואס זיי ווילן״.

די אילוזארישע זארגלאזיקייט

פרייטיק צונאכט בין איך געקומען מקבל שבת זיין. יידן פארזאמלטע זיינען שוין געזעסן און געמיטלעך געשמועסט ״פאליטיק״, ניט דערמאנענדיק אפילו וואס ס׳האט זיך בייטאג אין שטעטל געטון.

דער שוחט האט גערופן צו קבלת שבת און מעריב. ״לכו נרננה״ – האט זיך קוים געהערט זיין שטימע. אלע האבן זיך באמיט צו דאווענען שטילער און אזוי האט מען פארענדיק מעריב. אלע זאגן צו די אנדערע ״גוט שבת!״ און מען צוגייט זיך איינציקווייז אהיים. מיר דערמאנט ר׳ שלום נאכאמאל, כ׳זאל ניט אוועקגיין. זיין זון עליע פרעגט מיך: ״פאר וואס זייט איר ניט געקומען היינט עסן ביים גאלדשמיד? איר וואלט דארט געגעסן און זיך מחייה געווען מיט א גוטן מיטאג״. ״יא הנאה האבן ניט הנאה האבן״ – זאג איך – ״כ׳קען ניט און וויל ניט בוקן זיך וויפיל מאל א טאג פאר די נאציס וואס דרייען זיך אופן גאס און דערביי נאך כאפן קלעפ. ס׳איז מיר גענוג בלויז ברויט... שוין 8 חדשים לעב איך מיט גאר ווייניק עסן און איך לעב. אין דעם קאלטן צימער וווּ איך געפין זיך איז ערגער ווי ווייניק צו עסן. נאכן קומען פונ׳ם וואלד האב איך מיך נאכניט דערוואַרעמט... זאל דאס זיין דאס ערגסטע וואס כ׳דארף דורכלעבן!...״

ר׳ שלום מייזעל גיט מיר און עליען א סימן, מיר זאלן אפהאקן דאס רעדן. דייטשן דרייען זיך אין דרויסן אונטערן פענצטער – ווייזט ער אן שווייגנדיק. עליע האט גענומען דעם קליינעם קנויט־לעמפל און אוועקגעשטעלט אים אונטערן טיש. ״עס איז סכנת־נפשות און פיקוח נפש. מעג מען...״ האט עליעס פאטער געשעפטשעט. מען האט זיך אוועקגעזעצט עסן. גאר שטיל האט דער שוחט אפגעזאגט די קידוש־ווערטער; געזען האט מען בלויז זיינע ליפן באוועגן זיך. מען האט אויף גיך אפגעגעסן און ווידער ווער איך געבעטן נאכניט אוועקצוגיין. ר׳ שלום האט מיך צוגערופן אין א ווינקל, פונוואנען עס איז מעגלעך געווען אבסערווירן די דייטשן – צי זיי דרייען זיך נאך. א שעה אומגעפער איז אדורך און זיי זיינען אוועק. ווידער האט מען זיך צום טיש געזעצט און דעם שוחט׳ס פרוי האט געגעבן טיי. ״זאל עס זיין אלס אפקומעניש...״ – זאגט זי – ״מען מעג שוין רעדן שטיל״.

״איך האב אייך געוואלט עפעס פרעגן, רבי״ – ווענדע איך מיך – וועט אייער שטעטל זיך קענען אויסקויפן ביי די רוצחים? האבן דען יידן אין אנדערע שטעטלעך ניט געשאטן מיט גאלד? און דאך האט מען זיי אלע אומגעבראכט און אפגעמעקט? קען דען דאלהינעוו ווערן א יוצא מן הכלל?״ כ׳וואַרט אויפן ענטפער. דער שוחט טראכט איבער און שווייגט... איך קען אבער ניט שווייגן. איך הער ניט אויף צו פרעגן: ״צי וואלט ניט געווען בעסער אויסצוזוכן אנדערע אויסוועגן? לאזט זיך ניט אריין אין אילוזארישער פארפירנדער זארגלאזיקייט. קלערט טיפער אריין, ר׳ שלום! די געפאר איז אומגעהויער נאענט און שארף... ס׳איז אן אלגעמיינע אחריות, אבער אויך אייערע רבי! ביי א 2500 יידן זיינען אין שטעטל... מען מוז ראטעווען זייער נאקעט לעבן! די וועלדער וועלכע סעגאלטשיק און איך קענען זיינען בכוח אויסצובאהאלטן צענער־טויזנטער יידן. מען דארף אנטרינען, מען מוז אנטלויפן: פארן גאלד וואס מען גיט דעם דייטש קען מען דאך קויפן עסן...״.

ר׳ שלום האט ניט אויפגעהערט צו שווייגן: בלייבן מיינע פראגן אומפארענטפערט. מיר בענטשן ״ברכת המזון״ אין א ״מזומן״. מען שטייט אויף. איך גיי אהיים. ״שלאפן״ – אויסליגן און פארטרייבן נאך א קאלטע און שלאף־געשטערטע נאכט.

שבת אינדערפרי בין איך געקומען צו ״שחרית״. ווידער זיצן (ביי פארהאנגענע פענצטער ווי שטענדיק) פארזאמלטע יידן צום דאווענען און מען שמועסט דערוויילע. איך בין שוין אביסל היימישער געווארן

און זיך אנגעשלאסן צום אלגעמיינעם געשפרעך.

ענדלעך האט מען זיך געשטעלט דאוונען; אפגעדאוונט "שחרית", די וואך־סדרה געלייענט פון א חומש און אפגעזאגט "מוסף". גלייך נאכן דאוונען איז מען זיך צוגאנגען שטיל... געבליבן זיינען בלויז די "בני בית". דער שוחט בעט מיך צום טיש. מען האט זיך געזעצט ארום דעם שיין־געדעקטן טיש און מיר מאכן קידוש אויף א גוט ביסל בראנפן. ביי "ושמרו בני ישראל" האט זיך ר' שלום מייזעל דער שוחט צעוויינט... ער קען ניט אפהיטן שבת ווי אמאל! ער זאגט מיר מוסר: אז איך כ'האב זייער וויי‌ניק אמונה... מען דארף גלויבן. ביז איצט האט מען געפאסט מאנטיק און דאנערשטיק. איצט האט ער בדעה מתקין צו זיין א פיר־טאגיקן תענית יעדע וואך... "רבי!" – זאג איך – "איך גלויב אז אין אלע שטעטלעך ארום – נאנטע און ווייטע, האט מען געזאגט תהלים און מען האט אויך געפאסט".

אויף מארגן, זונטיק אין אוונט – נאך אפארבעטן א טאג אויפן וויטעבסקער שאסיי מיט נאך 50 מאן – בין איך אריין צום שוחט הערן נייעס און וויסן צי איז אין שטעטל רוייק. דער רימער – וועמען איך האב פארביטן און אויף זיין נאמען געארבעט – איז שנעל צוגעקומען צו מיר, פרעגנדיק ווי אזוי האט זיך געארבעט. נאך מיין ענטפער האט ער שטיל געזאגט: "כ'האב געהערט נעכטן אלעס וואס איר האט געטענה'ט. אלץ איז טאקי אמת אבער שווער גאר שווער איז אלעס איבערלאזן און אנטלויפן. ווען איר פארלאזט ווערט אלעס צעראבעוועט און א חורבן פון דער ווירטשאפט. איר, מילער, האט שוין ניט וואס צו פארלירן". "יא!" – איז מיין ענטפער – "כ'האב שוין לאנג פארלארן מיין ווירטשאפט, אבער דאס דווקא טוט מיר ניט וויי... א ווירטשאפט – אז מען לעבט – לאזט זיך אויפסניי אויסבויען. אבער אז מען פארלירט נפשות, איז עס דאס טרויערדיקסטע! זיי קומען שוין ניט צוריק".

מען האט שוין אפגעדאוונט מנחה ווי אויך מעריב. איך און נאך עטלעכע יידן בלייבן זיצן. דעם שוחט'ס פרוי איז אונדז מכבד מיט טיי. ס'פירט זיך א שמועס. איינער קומט אריין און דערציילט: דער יודנראט האט באקומען א ידיעה דורך זיינע שליחים – אלע שטעטלעך ארום, ווי ווילייקע, איליע, דונילאוויטש, פאסטאוו, קאבילניק ווי אויך סווענטשיאן זיינען שוין כמעט ניטא... אלעס כמעט "יודנריין"... אלע אנוועזנדע זיינען געבליבן געפלעפט און נידערגעשלאגן. שלום מייזל ברעכט אויס מיט א טיפן זיפץ פונ'ם הארץ... אלע – ווי פארשטיינערט.

פאַרשפּעטיקט אויף דעם לעצטן טערמין

מנחם מאַכט "לך לך"

קומענדיק אין שטוב גיבן מיר איבער מאַמע און טעכטער אַז כ'מוז מאָרגן אינדערפֿרי מעלדן זיך אין "יודנראַט". פֿון דעם ווייס איך, איז אוממעגלעך זיך אַרויסצודרייען; ניט קומען אַהין – הייסט ברענגען אויף זיך פּאָליציי אָדער אַ דירעקטע אינטערווענץ פֿונ'ם דײַטש. די אַלמנה און אירע קינדער הערן ניט אויף צו פֿרעגן: וואָס וויל פֿון מיר דער "יודנראַט"? כ'ווייס ניט וואָס זיי צו ענטפֿערן. איך דערצייל נאָר וועגן מײַן באַשלוס, צוריקקערן אין וואַלד. טראָץ די פּרעסט מוז איך אַוועק מיטן קינד; עס איז קיין תּכלית ניט צו פֿאַרבלײַבן. איך ראַט אויך דער אַלמנה און קינדער אָפּצוטראָגן זיך. מען וועט אין וואַלד ניט שטאַרבן חלילה פֿון הונגער. ס'זײַנען דאָ אויך פֿרײַנטלעכע דערפֿער, וווּ גויים גיבן ברויט און קאַרטאָפֿל אָבער כ'וויל ניט רעדן קיין סך. פּלוצים איז מיר אַדורך אַ שרעק: אפֿשר איז עפּעס אַ "מסירה'לע" דערגאַנגען אין "יודנראַט"? אפֿשר עטוואָס פֿון מײַנע רייד ביי ר' שלום מײַזעל אין שטוב?... און אפֿשר ווער איך צוליב דעם גערופֿן?

נאָך אַ שלאָף־געשטערטער נאַכט לויף איך אינדערפֿרי דורך הינטערגעסלעך פֿריער צו סעגאַלטשיקן. ער דאַרף דוכט מיר עפּעס מער צו וויסן. זײַן פֿעטער איז דאָך פּרעזעס!... כ'בין אַרײַן אין שטוב און דערציילט יעקבֿ'ן מײַנע אַנגסטן און שרעק. ער ראַט מיר צו גיין אין "יודנראַט" און בלײַבן נאָכדעם ביי אים – ביזן אָוונט. "הערט זיך ניט אָן צופֿיל צו אַלע פּוסטע מעשׂיות, וואָס ווערן דערציילט דאָרט ביים שוחט".

מיר האָבן געגעסן פֿרישטיק, יעקבֿ איז אַוועק אין "יודנראַט". מנחם רעדט מיר צו איך זאָל ניט גיין אַרבעטן; ער וועט צו מיר קומען יעדן טאָג. ער דערציילט מיר דערביי – ווען ס'איז קיינער ניטאָ אין שטוב – אַז יעדע נאַכט הערט ער קלאַפּן און גראָבן אינ'ם פֿאָדער־הויז. ווי ס'ווײַזט אויס גרייט מען עפּעס צו... איך בין באַלד נאָכדעם אַוועק צום "יודנראַט" – מיטנעמענדיק אַ שטיקל ברויט אין קעשענע – אויף יעדן פֿאַל און יעדע פּאַסירונג. זיי קענען מיך פֿאַרשיקן ערגעץ אויף טעג אָדער וואָכן און איך וועל אפֿילו ניט צוריקקומען. אויפֿן וועג טרעף איך נאָך אייניקע וועלכע ווערן גערופֿן. כ'האָב מיך באַרוייקט דערווײַל; כ'האָב פֿאַרשטאַנען אַז עס האָט ניט צו טון מיט די שמועסן ביים שוחט.

צום פּרעזעס איז מען אַרײַן איינציקווײַז און באַזונדער. דער

ערשטער האט ארויסגייענדיק גארניט איבערגעגעבן און גלייך אנטלאפן. אויף מיין פראגע: "וואס וויל ער דארט?" – האט ער שנעל געזאגט: "איר וועט שוין באלד וויסן..." אזוי האבן אויך אנדערע רעאגירט און זיך געהאלטן. ענדלעך בין איך שוין אויך אריין. א דייטש ימש"ו איז געזעסן נעבן פרעזעס. נאכן פארשרייבן מיינע אויפגעגעבענע פרטים האט דער פרעזעס מיר באפוילן: מארגן 6 אזייגער פרי גרייט זיין אפצופארן פונדאנען קיין ווילייקע.

מנחם האט געבעטן, פארזוכנדיק מיך צו איבערצייגן, אז איך זאל מארגן פרי ניט קומען אין "יודנראט" און ניט פארן קיין ווילייקע... שוין לאנג האט יעקב דערציילט, אז דער "יודנראט" האט געשיקט יינגלעך און יונגטלעכע קיין ווילייקע און קיינער פון זיי איז מער ניט אהיים געקומען. כ'האב זיך צוגעהערט צו די ווארענונגען פון מיין זון און אנגעזאגט ער זאל מארגן ניט קומען צו מיר. כ'וועל מיך אויסבאהאלטן אין פארלויף פונ'ם גאנצן טאג.

די נאכט בין איך ניט געשלאפן. אפילו ניט געדרימלט. ביים אויפגאנג פונ'ם מארגנשטערן האב איך מיך ארייגעשארט שטילערהייט אין א פארלאזענע שטאל – פארמאסקירנדיק זיך זארגפעלטיק... ביזן אוונט אפגעלעגן און אוועק אין שטוב. מען האט מיר דערציילט אז א פארשטייער פון יודנראט מיט פאליצייי האבן גענומען מענטשן פון די הייזער און געשיקט קיין ווילייקע. קיין לאנגע שהיות האב איך שוין מער ניט געמאכט. איך האב מיך געלייגט שלאפן, שלאפן אבער לאזט זיך ניט... ליג איך מיר אויפן באנק און טראכט...

אין א פריער מארגן־שעה איז מנחם אריינגעלאפן און דערזעענדיק מיך א "חי וקיים", האט ער זיך פריידיק צעוויינט. "טאטע מיינער!" – האט ער געזאגט – "שכנים אונדזערע האבן דערציילט, אז מען האט דיך אפגעזוכט און אוועקגעשיקט... ס'איז היינט דאנערשטיק. אפשר גייען מיר שוין זונטיק אין וואלד אריין? מיר טארן דא ניט בלייבן. שטענדיק כאפט מען דא יידן צו שיקן אין ווילייקע און שיסן זיי דארט... מיר מוזן אוועק!" א שכנה איז פלוצלעך אריינגעקומען מיט פארוויינטע אויגן. צוויי אויטאס דייטשן שטייען אויפן מארק... יידן לויפן, ניט וויסנדיק וווהין... "וואס טוט מען?" – פרעגט זי און פארברעכט די הענט.

"מנחם, גיי עסן. א ביסעלע שפעטער וועל איך צו דיר קומען. אפשר וועלן מירווארטן ביז זונטיק... די היינטיקע דייטשע שפיל געפעלט מיר ניט... הלוואי זאל איך מיך טועה זיין!" מנחם איז אוועק. איך בין ווידער

אין שטוב ארײַן. די אלמנה און אירע קינדער האבן ניט אויפגעהערט צו פרעגן: "וואס זאל באדייטן די היינטיקע שפיל פון די דייטשן אויפן מארק?" איך האב ווירקלעך ניט געוווסט וואס צו ענטפערן און באטאנט מיין מיינונג אז דאס איז ניט צום גוטן.

איך בין אוועק צו מנחמ'ען. אויפן וועג איז מיין באשלוס אפצוטראגן זיך פון דאלהינעוו שטארקער און אנטגילטיקער געווארן.

"מנחם, דו גייסט שוין מארגן אוועק אין קריוויטש צו שלום פאליסקין. דו קענסט דאך אים פון רעפישצי. זאלסט מארגן אינדערפרי ניט גיין דאווענען. זיי גרייט, איך קום דיך באגלייטן א ביסל. איך וועל קומען אהין זונטיק. עס איז בעסער דו זאלסט גיין אליין, ווייל דיך וועט קיינער אויפן וועג ניט פרעגן 'וווהין?' ווען איך וועל צו דיר קומען, וועלן מיר גלייך אוועק אין וואלד".

דעם זעלבן אוונט בין איך ארײַן צו שלום מייזעל צוהערן זיך, וואס יידן האבן נאך צו דערציילן נייעס. איינער האט דערציילט פון "א זיכערער און קאמפעטענטער קוועלע", אז ס'וועט זיין א געפאנגענ־לאגער אין שטעטל; דייטשן וועלן שטעלן פאטראלן אויף די דעכער. א צווייטער דערציילט – מען גייט בויען א פעסטונג. האבן דייטשן מיט לארנעטן אבסערווירט ארום און ארום... איך שטיי ביי מעריב־"שמונה־עשרה" און באקוק ארום די אלע אנוועזנדע; א קריכנדע שרעק און א לויפנדע אימה דריקן זיך אויס אויפן פנים פון יעדן... דאך וואגט ניט קיינער צו טאן עפעס. דאך פארלאזט מען זיך אויף "צוזאגענישן און פארזיכערונגען".

אין שטוב פון דער אלמנה ווו איך געפין זיך, האט קיינער ניט פארזוכט צו שלאפן. איך אויך ווי אלע זיינען מיר געזעסן ביים אויוון אין שטייגנדער און וואקסנדער מורא פון מינוט צו מינוט. אזוי ביזן פרימארגן. די נאכט איז אבער אדורך רויק. אינדערפרי האט דער פראסט געלאזן א ביסל; עס האט אנגעפאנגען דאס קאפען פון די דעכער. איך בין אוועק תיכף צו מנחמ'ען. ער האט געווארט אויף מיר גרייט צום מארשרוט. מיר זיינען גלייך ארויס אין וועג. און אט זיינען מיר שוין ביים וועג קיין קריוויטש. אנווייזנדיק אויפן גלייכן שאסיי האב איך ווידער פארזאגט מיין זון, ווי אזוי זיך צו פירן אנקומענדיק אהין. גייט אזוי א יינגעלע, א צעניאריק קינד אליין אויפן וועג. ער שפרייזט די ערשטע טריט צו אנטלויפן פון דייטשע רוצחים.

אזוי בין איך געבליבן נאכקוקנדיק, ביז עס איז שוין ניט מער מעגלעך געווען אים צו זען. עס איז געווען פרייטיק – א טאג פונ׳ם סוף מארס 1942. אויפן וועג בין איך אריין צו סעגאלטשיקן כדי עפעס הערן פון יעקב׳ן. יעקב איז ניט געווען. ווי פריער איז אין שטוב געזעסן יעקב׳ס מאמע. אויף מיין פראגע אווו ער איז, האט זי געענטפערט אז ער וועט היינט קומען גאר שפעט. איך וועל זיך ניט דערוואַרטן. זי האט אבער ניט פארגעסן לויבן מיין באשלוס וועגן מנחמ׳ען – באטאנענדיק אז איך האב געטאן ווי ס׳דארף צו זיין. "ווער ווייס וואס עס גרייט זיך דא און וואס עס וועט זיין מיט אונדז?!" האט זי פארענדיקט מיט א טיפן גוט ווייעגדן זיפץ, נאענטער צום געוויין. איך בין אוועק צו מיר אהיים. כ׳האב נאך ניט באוויזן זיך צו זעצן אויפן בעט אינ׳ם אלקער, האט מיך א שכן גערופן צו זיך אין שטוב – איך זאל עפעס אנקוקן... דורכן פענצטער האב איך פונוווייטן געזען אויפן מארק יעקב׳ן מיט לייבען מיט פעק אויף זייערע פלייצעס – אין "פולער אויסשטאטונג". דער פאליציי־קאמענדאנט מיט א לאנגער נאגייקע אין האנט שטייט איבער זיי און הערט ניט אויף צו דרעסירן זיי און איבן: "פאדני!" (פאל!), פאווסטאן! (שטיי אויף!)". ער פירט זיי צו אין א קאלוזשע וואסער און נאכאמאל דאס זעלבע... זיי טונקען זיך אין וואסער נאכאמאל ביז מען האט זיי אוועקגעפירט. "ניט גוט" – האב איך געזאגט. "זארגט ניט צופיל" – זאגט דער שכן – "מען וועט זיי שוין אַויסקויפן פאר גאלד...". "אויסקויפן, ניט אויסקויפן, מען דארף פון דא אוועק. עס זאל אזוינס ניט פאסירן! אין וואלד וועט עס ניט זיין און קען ניט זיין!" – איז געווען מיין ענטפער. אינצווישן איז כמעט פארגאנגען דער טאג. איך בין ווידער אין שטוב אריין. די מאמע האט אויסגעשפרייט א טישטוך אויפן טיש און אוועקגעשטעלט די צוויי גרויסע מעשענע לייכטער. "איר וועט איצט בענטשן ליכט?" האב איך געפרעגט פאראינטערעסירט – "איך האב אייך נאך ניט געזען ליכט בענטשן". זי האט מיך אנגעקוקט און געענטפערט: "איך האב ניט געהאט קיין ליכט... אבער היינט איז מיר געגעבן געווארן א מתנה, צוויי ליכט. איך וועל בענטשן... איך וועל זיי ניט באהאלטן. אין דער וואכן קען מען זיצן אין דער פינצטער. עס איז סיי ווי סיי פינצטער..." זי האט אנגעצונדן די ליכט און פארהילט איר פנים אין די הענט, אירע ליפן האבן געמורמלט און פלוצלונג האט זי זיך צוזאמענגעבראכן אין א יאמער־געוויין – ניט צו שטילן און לינדערן...

ביסלעכווייז האט די מאמע זיך בארוייקט; זי האט געבעטן

אנטשולדיקן, צוליב איר בין איך ניט געגאנגען צום מניין. איך האב געענטפערט אז איך האב איצט מלכתחילה ניט געהאט קיין חשק צו גיין... "אויב אזוי, מילער, עסט מיט אונדז יעצט" – בעט זי מיך – "איך האב היינט געקריגן אויף שבת צוויי ברויט. אויך פאר אייך האט מען געגעבן א ברויט". מיינע בליקן זיינען געווענדעט צום טיש; ס'איז א "לחם־משנה" געגרייט, צוגעדעקט מיט א שבת־קודש־טישטעכל. "ליבער מילער" – זעצט פאר די מאמע – "נעמט עס ניט פאר איבל און זאל עס ניט זיין פארדריסלעך, אויב איך בעט אייך צו מאכן קידוש, שוין לאנג ווי איך האב ניט געהערט קידוש... און אפשר איז עס דער לעצטער קידוש...ביים דייטש איז אלעס מעגלעך. אז יעקב האט שוין געוואלט אוועק, ווי מען דערציילט, קאכט זיך שוין עפעס. זיכער האט אים זיין פעטער דער פרעזעס אינפארמירט. מיר און אייך וועט ער גארניט דערציילן. מאכט אבער יעצט קידוש!" זאגט זי. "אויב א 'לחם־משנה' ליגט שוין אויפן טיש, וועל איך אוודאי מאכן קידוש", האב איך געענטפערט.

איך האב אפגעזאגט די קידוש־ברכות. ווידער האבן די מאמע און טעכטער שטיל אין זיך געוויינט. די עלטערע טאכטער האט יעדן געשטעלט א טעלערל. מיינע בליקן פרעגן פארוווּנדערט: וואס דארף עס זיין? די מאמע דערציילט, אז פארן אוועקגעבן א קישן האט זי באקומען א זעקעלע קאשע... דאס וועט מען עסן "לכבוד שבת". נאכן עסן האב איך מיך צוגעלייגט אויפן באנק־געלעגער אין גרויסן צימער. שלאפן קען איך ניט. איך האב ניט אויפגעהערט צו טראכטן... וועגן מנחמ'ען. וועגן בראנקען... אווו קען זי זיין איצטער?

שבת אינדערפרי בין איך אוועק צום מניין; יידן האבן שוין געווארט אויפן דאווגען. עס איז שטיל געווען. קיינער האט ניט געוואלט רעדן. קיינער האט ניט דערמאנט וועגן דער דראענדער געפאר... ס'איז אריינגעקומען א ייד און מיר איבערגעגעבן, אז שוין נעכטן אין אוונט האט ער באקומען א גרוס: מנחם איז אנגעקומען בשלום אין קריוויטש. עליע מייזעל פרעגט מיך: "איר האט שוין אייער יינגל אוועקגעשיקט?" "יא, נאכן 'באזור' זייערן פון דאנערשטיק האב איך מורא געהאט, אז עס איז שוין גאר נאענט..." האב איך אים געענטפערט – "איך וועל אים פון קריוויטש אויך ארויסנעמען...".

שבת'דיקער טאג איז אדורך שטיל און רויק. מוצאי שבת – שבת צו נאכט, האט אויך אויסגעזען צו זיין רויק... אויך דער זונטיק איז געווען רויק. ווי אויבנדערמאנט האב איך שוין פרייטיק באשלאסן ווי אויך צוגעזאגט מנחמ'ען, אז זונטיק אונט וועל איך מיך אפטראגן פון דאלהינעוו און זיין אין קריוויטש. עס איז אבער ניט אויסגעקומען; איך האב נאך בדעה געהאט איבערצורעדן מיטן רימער אין שכנות – אפשר וועט ער מיט זיין קליינער משפחה אויך מסכים זיין פארלאזן דאס שטעטל.

ווידער האב איך מיך געלייגט זונטיק ביינאכט אויפן הארטן באנק־געלעגער אין גרויסן צימער, באטראכטנדיק און פלאנירנדיק אלע מיינע שריט צו פארלאזן דאלהינעוו, אויפן וועג צוריק אין וואלד. געמיינט האב איך אז ס'וועט מיר געלונגען רעאליזירן מיין פלאן און ס'וועלן ניט זיין קיינע שטערונגען...

א שטארקער 'בראזג' אין טיר האט מיך א ריס געטאן פונ'ם געלעגער. דער שכן רופט מיט שרעק: "געוואלד יידן! די שחיטה האט אנגעפאנגען..." אלע זיינען שוין וואך און שטייען ראטלאז. איך האב מיך גאר שנעל אנגעטאן מיינע גויאישע מלבושים און ארויסגעלאפן אין דרויסן שרייענדיק: אנטלויפט! פון גאס האבן זיך שוין געטראגן וויי־געשרייען און געוואלדן פון יידן. און אט האבן מיינע אויגן געזען ווי יידן ווערן געכאפט און געשלעפט פון זייערע הייזער דורך די דייטשע צוויי־פיסיקע חיות מיט זייערע מיטהעלפער פון שטעטלשע קריסטן. יידן האלב אנגעטאן, פרוביען נאך אין נאכט־וועש, וויינענדע קינדער – ווערן ארויפגעטריבן אויף צוגעגרייטע אויטאס וועלכע פארן גלייך אוועק. אויף די דעכער שטייען דייטשן און שיסן מיט פולעמיאטן און מאשין־געווער אויף אנטלויפנדע יידן. דער טומל איז גרויס. געוואלדן און וויי־געשרייען ווערן שטארקער... דאך בין איך ווייטער געגאנגען צום קריוויטשער שאסיי, כדי צו פארלאזן דאס שטעטל. נאכגעפאלגט האבן מיך אייניגע דארפס־פויערן, וועלכע זיינען מיטגעגאנגען געמיטלעך. זיי זיינען פון די אנטלאפענע "אבאזניקעס" וואס האבן געלאזן אויף הפקר זייערע פערד און וועגענער, אויפן וועג קיין וויטעבסק ווערנדיק געיאגט פון שרעק, בעת דעם אומדערווארטעטן פארטיזאנער־אנגריף. אנגעטאן אין מיינע גויאישע דארפס־מלבושים, האב איך אויסגעזען ווי איינער פון זיי.

די "אבאזניקעס" זיינען אוועק אין דער אנדערער ריכטונג; בלויז איך אליין גיי שוין ווייטער אויפן קריוויטשער שאסיי. אבער ס'איז אוממעגלעך געווארן צו גיין נאך ווייטער. א שטארקע ביקסן־שיסעריי האט זיך ווי אויסגעשאטן אויפן גאנצן וועג... קוילן פליען איבער מיין קאפ. ממש א לעבנס־געפאר! איך האב מיך גענומען אויף צוריק... איך האב געמוזט אומקערן זיך אין שטעטל.

כ'גיי צוריק, ניטא קיין ברירה. איך ווייס בכלל ניט ווי אזוי און ווו מיך צו פארשטעקן... אומעטום, אין אלע הינטערגעסלעך אפילו – דרייען זיך ארום ציוויל־באוואפנטע קריסטן מיט מעסער, שטעקענער און אייזנס – אויפפאסן אז קיין ייד זאל ניט אנטלויפן און ארויסראטעווען זיך. איך שפרייז אזוי ווייטער און נאענט שוין צום מארק... "זיי פארזיכטיק, גיב אכטונג!" הער איך דעם רוף צו מיר. קיינער־שטייט ניט נעבן מיר, קיינער רופט ניט... כ'פארשטיי, אן אינערלעכער אלארם ווארנט מיך: עס איז גארניט שווער צו אנטדעקן ווער איך בין... און דא – קוויטשערייען און געוואלדן פון אומגליקלעכע פארהילכן דאס שטעטל. יידן ווערן ארויסגעשלעפט פון זייערע וווינונגען, "סכראנען" און באהעלטענישן... קריסטן ראבעווען און ברעכן. פיל יידן שוין צוזאמענגעקליבן ביי דער מארק־האלע, דייטשן ארום און ארום; אויטאמאבילן פול־געפאקט מיט יידן פארן אפ און קערן צוריק ליידיק – פארזעצן זייער מלאכה.

אנטלאפן בין איך צוריק אין שמאלע ענגע געסלעך. ארייגעקוקט אין עטלעכע הייזער, יידן – שוין ניטא... א פחד פאלט אריף און באהערשט מיך. ס'וויל זיך שרייען דא, אינ'ם גרויסן מענטשן־מדבר: אין פארוויסטע הייזער וואס מיט א פאר שעה'ען פריער האבן נאך לעבנס געאטעמט פול דאגות, זארגן ווי אויך געהאפט, געגלויבט אז מען וועט דערלעבן אויך בעסערע טעג... איך האלט איין מיין וויי־אויסברוך און געשריי. ביי א קליינער "שאפ" בין איך שטיין געבליבן. א לייטער דערנעבן. לאנג ניט געקלערט, שנעל ארויפגעקראכן אויפן בוידעם און ארויפגענומען דעם לייטער. גאר שנעל האב איך מיך אין שטרוי טיף איינגעגראבן ביי א הילצערנער וואנט מיט גרויסע שפארונעס. דור'ך די שפארונעס האב איך אלעס געזען.

צווישן די ווארטנדע אויפן מארק איז געשטאנען א פרוי האלטנדיק אויף די הענט א פיצעלע קינד. א דייטש האט דאס קינד פון אירע הענט ארויסגעריסן און דורכן פענצטער ארייגעווארפן אין דער ליידיקער

מארק־האלע. די אומגליקלעכע פרוי רייסט זיך נעביך אומזיסט אין דער האלע נאכן קינד. דער דייטש דערלאזט ניט און שלאגט מיט דער ביקסן־קאלבע... "מיין קינד, מיין פיצעלע קינד!" – הילכן אירע געשרייען. זיי לעכערן און בויערן מיינע געהירן א לאנגע צייט נאך.

אזוי האט די דייטשע בעסטיע געווילדעוועט אין פארלויף פונ׳ם מאנטיקדיקן טאג. אזוי טיף איינגעגראבן אין שטרוי בין איך געלעגן אין מיין באהעלטעניש אין פארלויף פון דער גאנצער צייט און צוגעקוקט אויף אלעס... א פראסטיקער ווינט האט געריסן און געשלאגן דורך די שפארונעס. א קעלט האט מיך אדורך גענומען...

אזוי האבן אויך דאלהינעווער יידן געווארט אויפן "אולי ירחם..." – וואס האט ניט געוואלט זיך דערבארעמען. אזוי האט מען פארזאמט און פארשפעטיקט יעדן טערמין צו ראטעווען זיך. אזוי פארשפעטיקט אויך דעם לעצטן טערמין... אזוי האבן אנגעפאנגען גסיסה־צאפלען און לעצטע לעבן־קאנוולסן פון אן אלטער איינגעווארצלטער קהילה.

מיין געזעגענונג מיט דאלהינעוו און קריוויטש

ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי. אנגעקומען איז שוין דער פרימארגן פונ׳ם דינסטיק; איך בין נאך געווען איינגעגראבן אין שטרוי און מורא געהאט ארויס פון דארט און אנטפלעקן זיך. פלוצלונג האב איך אויפגעכאפט געוויסע שארכן אין דער "שאפ" אונטן אין שטרוי ווי אויך געהערט א שטילן רופן אויף יידיש מאמע־לשון. דורך די שפארונעס האב איך געזען צוויי יידישע בחורים און פון א ווינקל ערגיץ ווו זיינען ארויס עטלעכע מענער. זיי האבן יעדן געגעבן ברויט. "גיט מיר אויך א שטיקל ברויט", האב איך פון אויבן אויסגערופן. די בחורים דערציילן אז די רוצחים זיינען אוועק. אבער מען דארף נאך ניט ארויסגיין. זיי וועלן אונדז קומען צו וויסן געבן וועגן דעם.

פון צווייטן בוידעם־עק האבן זיך געהערט קרעכצן... "ווער איז דארט?" האב איך שטיל געפרעגט. קיינער האט ניט געענטפערט... "זיכער א ייד!" האב איך פארשטאנען און דערנענטערט זיך אהין. איך האב אראפגענומען דעם שטרוי־איבערדעק – אן עלטערע פרוי... זי האט קיין כוח ניט צו רעדן. זי ווייזט מיר שטום אויפן ברויט וואס איך עס. זי וויל אויך עסן. איך האב מיין ברויט געטיילט מיט איר. ביסלעכווייז האט זי זיך בארוייקט און צו זיך געקומען. "איך האב גוט געהערט ווען איר

זייט ארויף און ארויפגענומען דעם לייטער", האט מיר די פרוי געזאגט. "איך האב קיין כוח ניט געהאט ארויפנעמען אים. האט מיר גאט אייך צוגעשיקט... ווען די רוצחים וואלטן געזען דעם לייטער, וואלטן זיי זיכער ארויף..." דערווייל זיינען שוין צוריקגעקומען די בחורים און געזאגט, אז מען קען שוין ארויס. פון באהעלטעניש אבער מען דארף אויפפאסן און היטן זיך אין גאס.

איך בין ארויס פון בוידעם־באהעלטעניש און געוואלט אריינגיין צו סעגאלטשיקן. כדי צו קומען אהין האב איך געדארפט אדורכגיין עטלעכע געסלעך, ביי דער צייט וואס פאליציי־לייט האבן ניט אויפגעהערט זיך ארומצודרייען. כדי אויסצומיידן מען זאל זען בין איך אריין אין א יידישער שטוב. עטלעכע יידן זיינען דארט געזעסן ווי אויך דער פרעזעס פון "יודנראט". לויט די נייע פאראארדענונגען האבן אלע געבליבענע געמוזט זיך רעגיסטרירן אין "יודנראט" אויפסניי. ביי דער רעגיסטראציע האט יעדער געמוזט איבערלאזן עפעס פאר דער פאליציי – ווי א גוט שטיקל טואלעט־זייף, "קעלנישע וואסער" א.א. אן דער "מתנה" האט מען קיינעם ניט רעגיסטרירט. ביי די הערשנדע אומשטאנדן האט דאס ניט רעגיסטרירן געהייסן פארמשפט'ן צום טויט...

דער "יודנראט" האט אויך פון מיר פארלאנגט א "מתנה". איך האב אבער ניט געהאט... ס'האבן ניט געהאלפן מיינע טענות, אז איך בין א פליט שוין פון 1939 און איך האב גארניט. אפילו מיין קאטעגארישע דערקלערונג, אז דעם קומענדן זונטיק וועל איך שוין ניט זיין אין שטעטל, ווייל איך וועל אוועק אין וואלד, האט אויך ניט געהאלפן. איך בין געבליבן ניט רעגיסטרירט...

ארויסגעגאנגען פון "יודנראט"־אמט בין איך אוועק אנטוישט און פארביטערט, ניט וויסנדיק ווו און ביי וועמען איך וועל מיך אויפהאלטן ביז זונטיק 10 אזייגער אין אונט. ניי־אויפגעהאנגענע פלאקאטן האבן געמאלדן, אז אלע געבליבענע יידן אין שטעטל מוזן אין פארלויף פון 24 שעה זיך קאנצענטרירן אין דעם ניי־אפגעזונדערטן "געטא", וועלכער באדארף ביז זונטיק זיין ארומגעצאמט ארום און ארום. אויף מארגן – מיטוואך אינדערפרי – זיינען אלע געבליבענע יידן אויפגעפאדערט געווארן צו באערדיקן די קרבנות פון דער שחיטה. די טראגיש־טרויעריקע קבורה האט געדויערט צוויי לאנגע טעג – פון פינצטער ביז פינצטער.

אין פארלויף פון די פאר טעג בין איך געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געזוכט, מען זאל אוועק מיט מיר צוזאמען אין וואלד. איך האב אויף

זיך גענומען די אחריות און פארפליכטונג צו שאפן דארט עסן. איך האב געטענה'ט, אז דער ניי־געשאפענער געטא איז בלויז א מיטל צו א פולשטענדיקער ליקווידאציע פון יידן אין דאלהינעוו. עס איז מיר געלונגען צו ארגאניזירן א גרופע פון 16 יונגע בחורים אין פארלויף פונ'ם שבת'דיקן טאג און באשטימט – זונטיק 10 אוונט אפצוטראגן זיך אין וואלד אריין. אנגעשלאסן צו דער גרופע זיינען געווען אויך א פאטער מיט צוויי דערוואקסענע קינדער – א זון מיט א טאכטער. אין דער פאראויס־באשטימטער שעה האט מען זיך אפגערעדט זיך צו טרעפן אין דער בעקעריי אויסערן געטא. בלויז דארט איז דערלויבט געווען צו באקן. ביז זונטיק האבן די 16 בחורים חרטה געהאט און צוריקגעצויגן זיך פונ'ם באשלוס, אונטערן תירוץ אז עס איז נאך צו קאלט אין וואלד...

סוף כל סוף שוין זונטיק. אלע מיינע צוגרייטונגען צו פארלאזן דאלהינעוו זיינען שוין אויך צו ענדע. איך האב מיר איינגעשאפן א טארבע ברויט ווי אויך טאבאק און שוועבאלעך. איך בין צופרידן ביז גאר, וואס איך בלייב געטריי דעם באשלוס אבער אומגעדולדיק... דער טאג זעט מיר אויס צו לאנג... ווי ניט ווי איז דאך דער טאג אויך צו ענדע. עס איז שוין פינצטער געווארן. איך בין שוין אויך אויפן ארט אין דער בעקעריי. דער בעקער האט מיך שנעל באהאלטן אויפן בוידעם, ווייל פאליצײ־לייט דרייען זיך אריין און ארויס און גאט זאל באהיטן ווען זיי טרעפן א פרעמדן... ער האט מיר פארזיכערט אז פונקט 10 אזייגער וועט ער מיך רופן. ס'האט ניט לאנג געדויערט און דער טאטע מיט די קינדער זיינען אריין אין דער בעקעריי און זיך פארשטעקט. איך האב זיי דערציילט אז די בחורים וועלן ניט מיטגיין.

מיר ווארטן אומגעדולדיק אויף דער אנקומענדער שעה. ענדלעך רופט דער בעקער. עס איז שוין צען. אין דרויסן א רעגן מיט א שניי צוזאמען. עס בושעוועט אויך א שטארקער ווינט. יעדער האט אנגעטאן זיין טארבע מיטן ברויט. מיר האבן באדאנקט דעם בעקער און זיך געזעגנט. דער טאטע, א פרומער ייד, האט אפגעזאגט "תפילת הדרך". מיר זיינען ארויסגעגאנגען קעגן ווינט וואס שמייסט אונדז אין פנים דעם רעגן און שניי. עס איז אינגאנצן פינצטער, ניט צו זען גארניט... מיר מוזן זיך האלטן ביי די הענט. פארזיכטיק, טריט ביי טריט האבן מיר אדורך געשליכן די הינטערגעסלעך. שטיל אינגאנצן, אפילו הינט שווייגן און באהאלטן זיך צוליבן שלעכטן וועטער. אט זיינען מיר שוין אויפן קריוויטשער שאסיי. דורכמאכן מוזן מיר אין פארלויף פון דער נאכט א 17 קילאמעטער – איידער ס'וועט ליכטיק ווערן.

מיר האבן זיך אפגערוט א האלבע שעה אומגעפער, און ווייטער געשפרייזט אין דער פינצטערניש פון דער נאכט. געמוזט האבן מיר אנקומען אין שטעטל פארן טאג־אויפגאנג. מיר זיינען אדורך שוין דעם לעצטן דארף אויפן וועג און געבליבן איז נאר א מהלך פון א קילאמעטער. אט זיינען מיר שוין כמעט דערגאנגען צום בריק אויפן סערוועטש; מיר זיינען גאר גאר נאענט. עס איז אבער שטארק פינצטער. וואסער און אייז־שטיקער קאפן זיך שטורמיק אן דעם בריק. מיר זעען גארניט און מיר ווייסן ניט אפילו, צי איז דער בריק באוואכט. צי היט אים עמיצער, צי איז ער פריי אדורכצוגיין... רעכטס פונ׳ם בריק אויף א העבענע פון א בערגל, א ״צמענטאזש״. מיר גייען ארויף אהין אויף א באראטונג – צי דורכגיין ווען ס׳איז נאך פינצטער און טרעפן מעגלעך אויף א וואך, ציווארטן ביז מען וועט קענען זען וואס עס טוט זיך אויפן בריק. די עצה פון טאטן איז אפצוווארטן.

מיר זיינען אראפ פון בערגל צוריק אויפן שאסיי. אויפן בריק איז ניט צו זען קיינעם: ״אלע שנעל צוזאמען!״ רופט דער טאטע. מיר זיינען שנעל אדורך דעם בריק. פלוצים – ווי פון אונטער דרערד לויפט אונדז נאך א קריסט מיט קולי־קולות: ״פארטיזאני זשידאווסקע, לאפייטשע!״ (״יידישע פארטיזאנער, כאפט!״). מיר האבן פארשנעלערט אונדזער לויפן און גיך אריין אין א יידישער שטוב. דער נאכיאגנדער גוי איז שוין געווען אויפן הויף און ווי משוגע ארומגעלאפן. געוואלט האט ער אונדז כאפן. אין שטוב בעט זיך ביי אונדז דער ייד: ״וואס ווילט איר? איר ברענגט אויף אונדז אן אומגליק! כאפט מען אייך דא, וועט מען אונדז אלע מיט אייך צוזאמען דערשיסן״. מיר זיינען שנעל ארויס פון שטוב אויפן הויף און אריין אין קעלער. פון דער בעקעריי קעגנאיבער דעם קעלער האבן אונדז באמערקט ״שקצים״ און זיי האבן אונדז פארשלאסן פון דרויסן אין קעלער. פון אלע זייטן הערט מען געשרייען ״פאליציא!״. עס איז ניט געבליבן וואס צו טראכטן; מיר האבן שנעל אויפגעריסן דעם שטרוי־דאך און זיך צולאפן – יעדער איינער אין אן אנדערער ריכטונג. איך בין אריין אין א קלאזעט און אראפגעווארפן מיין קוטשמע פונ׳ם קאפ. ארויס פון דארט און ארויף אויפן קריוויטשער מארק.

קריוויטשער יידן זיינען שוין געוויר געווארן, וואס עס האט זיך אפגעשפילט אין דאלהינעוו ווי אויך געוווסט האבן זיי וועגן אונדזער אנטלויפן. אויפן מארק האב איך שוין געטראפן מיין באקאנטן שלום פאליסקין מיט עטלעכע בחורים. ער האט מיר אנגעוויזן סימנים אז איך זאל שנעל אריין צו אים אין שטוב. באלד בין אין שוין געלעגן באהאלטן

אונטערן בעט ביי אים אין שטוב און געוואַרט. מנחם האָט זיך פון שלאָף אויפגעכאַפּט און דערזעענדיק מיך אונטערן בעט, האָט ער זיך צעוויינט. "וויין ניט מנחם" – זאָגט פרוי פּאַליסקין – "דו וועסט שוין פון איצט אויף ווייטער זיין מיטן פאָטער". ער האָט זיך באַרויִקט און שלום איז אַריין פון גאַס.

מיינע געדאַנקען הערן ניט אויף פון זייער שנעלן לויף. איך ווייס זיכער אַז די איידעלע און ענערגישע קריוויטשער בחורים ווי אויך פאַמיליע פּאַליסקין האָבן ניט גערוט און וועלן ניט רוען כדי אונדז צו העלפן, "זיכער איז די פּאָליצי גוט באַצאָלט..." בליצט אויף אַ געדאַנק בגניבה. "ווען זיי וואָלטן ערנסט געזוכט, וואָלטן זיי אונדז זיכער אַנטדעקט און געפונען. דאָס וועט אפשר אויך לייכטער מאַכן אונדזער ווייטערן וועג". דאָך קען איך ניט רוען. אַפילו אויף איין מינוט בלויז האָט מיין געוויסן ניט געקענט פאַרגעסן די שווערע לאַסט פון זאָרג און אחריות לגבי די פּאַליסקינס. זייער מורא און שרעק צוליב אונדז האָבן מיר פּשוט פיזיש וויי געטון. "צוליב מיר קען חלילה וחס אַ גאַנצע פאַמיליע אומגעבראַכט ווערן!".

די איידעלע פרוי פּאַליסקין איז אָבער געזעסן אויף דער פּאָדלאָגע ביי דער בעט וווּ איך בין געווען באַהאַלטן. זי האָט ווי געלייענט אַלע מיינע געדאַנקען און מיך געטרייסט. זי האָט מיך געבעטן צום טיש. "עס איז דאָך פּסח אויף דער יידישער וועלט! און מיר לעבן דאָך..." אויס מורא און אחריות האָב איך ניט געוואָלט זיך זעצן צום טיש. "איך וועל עסן אונטערן בעט... ניט מעגלעך זיצן ביים טיש ביי פאַרהאַנגענע פענצטער און אין קריוויטש, ווייס איך, טאָרן פענצטער ניט זיין פאַרהאַנגען...". בלית ברירה האָט מען צוגערוקט דעם טיש צום בעט. הייסן זאָל עס אַז מיר עסן צוזאַמען... אַזוי געגעסן. דאָס עסן איז געמישט מיט טרערן, מנחם קען ניט עסן, ער איז איבעראַשט... צוויי בחורים זיינען אַריין און מיך אַרויסגערופן פון אונטערן בעט. זיי האָבן מיטגעטיילט אַז דער טאַטע מיט די קינדער זיינען שוין באַזאָרגט. ווי נאָר עס וועט פינצטער ווערן וועלן זיי שוין וואַרטן אויף מיר אין דער לעצטער שטוב – אויף מיאַדלער גאַס פון דער רעכטער זייט.

שלום גיט צו נאָך אַ פּאָר ווערטער און ראָט אונדז, אַז ווי עס וועט נאָר פינצטער ווערן זאָל איך מיט מנחמ'ען אַרויס און אין אַ רואינירטער שטוב, וואָס איז אָפּגעזונדערט אינם עק וועג אָפּוואַרטן. קריוויטש דאַרפן מיר פאַרלאָזן שפּעט אין דער נאַכט... אַזוי איז אויך אָפּגערעדט

געוואָרן מיט די אַנדערע דריי – מיטן טאַטן און די קינדער. דערווײַלע איז די צײַט געלאָפן. באַלד איז שוין נאַכט. עס איז אָבער נאָך ניט פֿינצטער. געוואַרט האָבן מיר שוין מיט שפּאַנענדער אומגעדולד ס׳זאָל שוין פֿינצטער ווערן! עס איז די פּאַסיקע שעה!" – זאָגט שלום אַרומקוקנדיק אין דרויסן צי זעט ניט קיינער, צי מען זעט ניט קיינעם. עס איז שטיל אַרום און אַרום. ס׳איז גאָר פֿינצטער. מיר געזעגנען זיך. די פֿרוי פּאַליסקין קושט מנחמ׳ען און באַגיסט זיך מיט טרערן. מיר זײַנען אַרויס אין וועג.

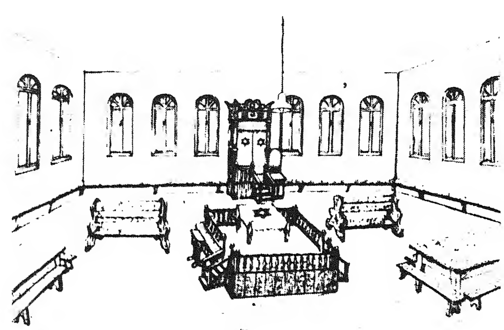
מיר האָבן אָפּגעזוכט די רואינע, מיר זיצן שוין אײַנגעקאָרטשעט אין אַ ווינקל. מיר וועלן וואַרטן ביז פֿייערלעך פֿון אומעטום ווערן אויסגעלאָשן. דאָס וועט ווײַזן דעם צייכן אַז אַלעס שלאָפֿט, אַפֿילו די פּאָליציי. "שוין לאַנג ווי מיר זיצן?" – פֿרעגט מנחם. "אין וואַלד און אַרום, מנחם, וועל איך דיך רופֿן שטענדיק מישאַ" – איז מײַן ענטפֿער.

ווידער שוין אין קאַלטן און פֿינצטערן דרויסן. אַ שטאַרקער רעגן פֿאַלט; טריט בײַ טריט גייען מיר בײַ די הײַזער. מיר האָבן שוין דורכגעמאַכט די גרעסטע העלפֿט פֿון דער גאַס... פּלוצלינג אַ געשריי: "סטאַי, סטאַי!" מיר הערן אויך עטלעכע שיס־זאַלפֿן פֿון ביקסן. "ניט מורא געהאַט!" – גענומען מישאַן פֿאַרן האַנט און מיר שפּרייזן ברייט און שנעל. דער "סטאַי!" און שיס־זאַלפֿן קומען ווייט הינטער אונדז. קיינער יאָגט אונדז ניט. עס איז שטיל. בײַם סוף פֿון דער גאַס אַ קליין וועלדל. מיר וואַרטן אָפּ אין וועלדל. כ׳לאָז איבער מישאַן וואַרטן און גיי צוריק אַ ביסל צו דער שטוב וווּ די דריי דאַרפֿן זײַן וואַרטנדיק אויף אונדז. שוין דריי מאָל געפֿײַפֿט – קיינער איז ניט אַרויסגעקומען. געוואַרט נאָך אַ ביסעלע... לענגער טאָר מען ניט וואַרטן... שנעל זיך אומגעקערט צו מישאַן. "זיי האָבן מורא באַקומען פֿאַר דער שיסערײַ און אַנטלאָפֿן" – זאָגט מישאַ – "מיר וועלן זיי זיכער טרעפֿן אויפֿן וועג. ווײַל אַנדערש האָבן זיי ניט וווּהין צו לויפֿן".

מיר זײַנען געגאַנגען ווײַטער; אַריבער שוין אויך די גרויס־געדיכטע וועלדער וואָס ציען זיך לאַנג און ווײַט... סוואַטקע וועלדער, פּושטשאַ ווילייסקאַ – דערפֿער ווי אָלסעוויצע, פּאַמאַרוטש, ברוסי און אוזלאַ ווי אויך רעפּישצי. איך בין דאָ אויף דער גאַנצער און ברייטער ווײַטעניש ווי בײַ זיך אינדערהיים. אַלע וועגן און סטעזשקעס זײַנען מיר גוט באַקאַנט. מיר גייען שנעל. דער רעגן שטאַרקער געוואָרן. אַ מבול! מיר האָבן זיך צוגעזעצט אונטער אַ בוים, כּדי דער רעגן זאָל אונדז אין פּנים

ניט שמייסן... עס איז שוין ניטא וואס מורא צו האבן פארן דייטש און זיינע נאכשלעפער. ביסלעכווייז האט שוין אנגעפאנגען צו טאגן. מיר גייען וווייטער. מיר זיינען אדורכגענעצט פון קאפ ביז די פיס. עס קאפעט פון אונדז ווי פון א דאך... עס איז פשוט שווער צו גיין... אט זיינען מיר דערגאנגען שוין ניט ווייט פון א "חוטאר". "דארט וועלן מיר קענען אנווארעמען זיך אביסל" – זאגט מנחם – "זיך אויסטריקענען א ביסל און אפשר אויך א ווארעמע סופ עסן. דא וווינען ארעמע ווייסרוסן; גוטע מענטשן... זיי טוען ניט און וועלן אונדז קיין שלעכטס ניט טאן". נאך א קורצע ווײלע: "טאטע, א ביקס דארף מען זיך שאפן... מיר וועלן אויך זיין פארטיזאנער"... אזוי זיינען מיר ענדלעך דערגאנגען צום ערשטן "חוטאר" אין וואלד.

עס זיינען אדורך שיינע וואכן און עטלעכע חדשים. אין וואלד האבן אונדז שוין אנגעיאגט די ביטערע ידיעות: יידיש דאלהינעוו ווי אויך קריוויטש זיינען שוין ניט מער געווען. איך האב מיר שוין געשאפן א ביקס... איך בין א פארטיזאן ווי אויך מישא מיין עלפיאריקער בחור'ל... איך גיי אויף "זאדאניעס"; איך פיר אויס "ווירטשאפטלעכע אויפגאבן" ווי אויך מיליטערישע פליכטן. א קעמפער, א פארטיזאן! איך העלף מיט און וועל מיטהעלפן צו היטלערס מפלה! עס איז שוין די צייט פון נקמה! פאר מיין ליבער געטרייער אסתר! פאר חנה'לען, פאר חנה'לעס עלטערן, פאר מיאדל! פאר דאלהינעוו און קריוויטש! ניט פארגעסן וועט אויך דער צענטער דור – – נקמה!

דויד שיניוק (ראשון לציון)

משערי ברלין לקיבוץ עליה

עם פלישת הרוסים ארגן אבא קומץ צעירים וביניהם אחי אידל ואנשל אכסלרוד והלכו למכבי־אש, הצטיידו במכשירים לשמור על הקסרקטינים.

הצבא האדום מינה אותו למפקד המשטרה ואחר־כך נתמנה רשמית, לאחר שעברו קורס וזכה לדרגת מאיור, כסגן מפקד משטרת המחוז והועבר לקריביץ'. בתוקף תפקידו הוטל עליו להוציא לפועל את הגירושים. על רקע זה התפטר באחד הימים מהמשטרה וקיבל תפקיד אחר כמנהל מאפיה וספק ראשי.

עם פרוץ המלחמה והמיתקפה הגרמנית, קיבלו פקידי השלטון הוראה לפנות את בני המשפחות אל מעבר לגבול ולהישאר בתפקיד עד הרגע האחרון. אמי לא הסכימה לכך ועברנו שוב יחד עם אבא לדולהינוב. שמעון גיטליץ, קרובנו מדולהינוב בא עם עגלתו והעבירנו לשם.

אבא התפנה עם הצבא האדום והגיע לסביבות גלובוקי–ז'בקה ובסופו של דבר החליט לחזור לדולהינוב. גידל זקן, הרכיב משקפיים וחבש כומתה שחורה ופיברק לעצמו מיסמכים כאסיר מדיני. אבא הגיע לנחל; הגשר היה נתון למשמרות גרמניים ושוטרי־עזר; הוא עבר את הנחל והגיע רטוב לבית נורמן. הם פחדו להחזיקו ובאו אלינו בריצה הביתה לספר על שובו של אבא. בלילה העברנו את אבינו לשמעון גיטליץ קרובנו והוא הסתתר בשבועות הראשונים.

בסוף יולי נכנסה סיירת גרמנית ואז עצרו כ–10־12 אנשים בקירבת ביתנו וגם אחי אידל ביניהם. כיוון שהודיעו שהרוסים מבודסלב חזרו, הם ברחו והאנשים השתחררו. הטנקים הרוסים הופיעו, הסתובבו וירו בבוזזים ופצעו פצעי מוות איכר אחד שמת לאחר מכן.

לאחר לינת לילה אצל ש. גיטליץ, ניסה לברוח לווילייקה עוד לפני העוצר והחזירו אותו. באותו יום יצאו לקורניץ. ידענו שאבא נשאר בקורניץ.

לאחר כמה חודשים הגיעה הלשנה לשוטר מאסלובסקי שי. שיניוק מסתובב חופשי בקורניץ. מאסלובסקי הודיע לש. גיטליץ על הדבר הזה וביקש להודיע על כך לשיניוק כדי שיברח. אמא בתחפושת איכרה באה לקורניץ ועוד באותו יום יצא אבי עם ל. פלנט לברוח מהמקום. הם הגיעו לסול לגיטו המקצועניים שם עבד בבית־החרושת למוצרי לבד. שם גם נפרד מפלנט ונשאר בסול עד הסוף המר.

התושבים המקומיים בדולהינוב, פולנים ובוילורוסים, החלו להלשין עלינו בפני הגרמנים ואף הציקו לנו. רכושנו נשאר בקריביץ' ונשארנו כמעט בחוסר כל. ה"יודנראט" נצטווה לשלוח עובדים לגרמנים ואני הייתי למעשה מפרנס המשפחה. נשלחתי על ידי ה"יודנראט" לעבוד בכפרים: בעבודות נקיון, בחטיבת עצים וכו'. אחי אידל, בוגר הטכניון בווילנא ובעל ידע הנדסי, נשלח לווילייקה ועבד שם כמקצוען בבניית הארמון של מושל המחוז. באקציה הראשונה בדולהינוב בי"ב ניסן, 28.3.42, הוצאו ורוכזו כל היהודים בשוק ונעשתה סלקציה. נרשמתי בשם אידל אחי כמקצוען. השקצים הסתובבו ורמזו שאני בן קצין המשטרה הסובייטית, אך הליטאים והגרמנים לא הבינו ולא התייחסו לכך. המקצוענים נלקחו הצידה תחת משמר והספקנו לראות כיצד הובלו כל האחרים לעבר הנהר. יותר מאוחר הרגשנו בריח שריפות ויריות. ידענו על הנעשה. אמי היתה במחבוא ולא נתגלתה.

בין האקציה הראשונה לשנייה היינו בגיטו. גרנו בבית עם משפחת פליטים מפלשצניץ. אחי מווילייקה חזר הביתה לאחר תום העבודה. אידל אחי היה בקשר עם א. פרידמן. אידל עבד בזמנו ב"סובחוז" בניהולו של טימצ'וק ועל סמך היכרות זו נתקבל ל"אטריאד" כפארטיזן קרבי. הוא היה למקשר בין האטריאד "מסטיטל" למאסלובסקי. אידל בא לילה אחד לעיירה בקשר למגפיים. זה היה בערב הטבח השני. הסתובבנו. ובבוקר היה הכל מוקף ולא היתה דרך לצאת. חזרנו לגיטו. אחי ויצחק נורמן סידרו בתחומי הגיטו בבית משפחת גורביץ' בו גרו מחבוא בקיר כפול (בחנות) ושם הסתתרה אמי והילדים יחד עם משפחת אייזנברג.

מחבואנו לא נתגלה. אני הסתתרתי במחבוא אחר יחד עם פליטים מפלשצניץ. הפצרתי כי יכניסו גם את אידל אחי וסרבו בתואנה שאין אוויר... האקציה החלה ואחי, באין מקום להסתתר, התחבא בערימת עצים חטובים... נוצרי בעיירה גילה אותו דרך הגג והביא גרמנים. הוציאו אותו מהמחבוא – כבן מפקד משטרה סובייטי – והוא נורה במקום בכדור דומדום. כאשר יצאתי ממחבואי לאחר גמר הטבח (שלושה

ימים), גיליתי את כובעו ורסיסי מוחו שנשפכו. גופתו כבר לא היתה.

למרות הבטחות הגרמנים באמצעות ה"יודנראט" כי לא תהיינה שחיטות, התחלנו לחפש דרכי בריחה. שוב התקשרתי עם שני פליטים בודדים מפלשצניץ וטיכסנו עצה ותכנית לברוח. באחד הלילות – כשבוע לאחר האקצייה השנייה – ברחנו דרך פירצה בגדר, עברנו את הנחל והגענו לכפרים ומשם ליער. אמי נתנה לי כמה חתיכות אריגים שהספיקו ל–3 חליפות. הסתובבנו ביער כ–3 ימים בקירבת קרייסק–פלשצניץ. בבוקר התעוררתי ושני חברי נעלמו עם האריגים והשאירוני לבדי. המשכתי להסתובב ביערות כ–3 ימים נוספים עד שבא יום אחד לאפי ריח של עשן. הלכתי לכיוון מתוך הרגשה שאלה פארטיזנים. מעל עץ צעקו לי: סטאי! עצור! ציוו לשכב על הארץ והפנים לאדמה. קפצו מהעצים, קשרו לי את עיני ולקחוני לחקירה. נחקרתי משך שעה ונלקחתי אל המפקדה בתוך היער. כאשר סיפרתי שאני מדולהינוב, הביאו את המאוכסנים לזהות אותי והם זיהו אותי. נתקבלתי לעבודה במטבח (צעיר מדי, בן 15, ליחידה קרבית).

באחד הימים נתקבלה פקודה להעביר את המשפחות והצעירים אל מעבר לקווי החזית. השיירה נתארגנה ויצאה לדרך. הגענו לפודיצ'י ושם הותקפנו בבוקר והתפזרנו לכל הכיוונים. רבות הלכנו עד שהגענו לרכבת ובנסיעתנו הגענו לאופה בירת בשקיריה. שם ניתנו לנו – לי ולמוטק רדושקוביץ – מיסמכים כפארטיזנים. המשכנו ברכבת וירדנו בצ'קאלוב ושם נתקבלנו לבי"ס טכני.

סיימנו את ביה"ס ונשארנו לעבוד בביה"ח על יד בית־הספר עד לגיוסנו לצבא האדום. ב–1943 – לאחר ארבעה חודשים – הועברתי לצבא הפולני, ארמיה לודובה, מיסודה של ואנדה ואסילבסקה בסומי שבאוקראינה. עם צבא זה המשכתי תוך לוחמה בקרבות עד ברלין. פעמיים נפצעתי ברסיס רימון בעין ובלחי ובפעם השנייה בכדור בידי. הגעתי עם היחידה לקו אודר–נייסה. שם נסתיימה המלחמה ונתפרסמה הודעה על כניעת גרמניה. הוחזרנו כעבור שבועות מספר ללובלין לגרניזון ואירגנו אותנו כ"קומנדות" לטהר את היערות ממתנגדי השלטון הפולני א.ק. ונ.ז. נלחמנו משך חדשים רבים. הייתי בדרגת סגן. ב–1946 שוחררתי ונכנסתי לקיבוץ עליה "גורדוניה" בלודז'.

הייתי כבר למעשה רחוק מיהודים ויהדות. הקצין המפקד שלי רשם אותי כקתולי בשם טדיאוש. בחופשה בשטטין פגשנו את אלי מייזל והוא שהחזירנו ליהודים וליהדות.

נשלחתי לקורס מטעם ה"הגנה" כמדריך בנשק. התחלתי לאחר מכן לעבוד כנהג ב"בריחה". ב־1948 הגיעה פקודה לסגור את המחנה באינסברוק, בגבול גרמניה־אוסטריה־איטליה. עליתי עם אנשי המחנה בקאסרטה והגענו ל"מחנה יונה". חויילתי ונשארתי בצה"ל.

חיה קצוביץ'

התפטרותו של יוסף

כשברחה הפקידות הפולנית מפחד הרוסים, נשאר בעיירה רק מזכיר הגמינה והוא הזמין אליו כמה אנשים יהודים וגויים ואמר: נקים מיליציה מקומית עד שיגיעו הרוסים, ומינו את יוסף שיניוק כמפקדה וכשהגיעו הרוסים אמרו: אין דבר, תישאר מפקד המיליציה.

בזמן הפולנים היה להם בית־קפה. יוסף, שהיה איש תמיר ויפה־תואר ומוצאו מווילנה, ידע פולנית טובה וכל ה"אוסדניקים" היו הלקוחות שלו והוא ידע גם לדבר אתם וגם לזרוק שיכור מהמדרגות.

והנה יום אחד נכנסתי הביתה וראיתי את אשתו מסתודדת עם אמא (שהיו בנות דוד). שאלתי מה הסוד, והיא אמרה לי: יוסף הולך להתפטר מהמשטרה. אמרתי: מה פתאום? הלא בעיירה הנידחת שלנו אין עבודה והוא במשרה כל כך גבוהה. אמרה אשתו: אם תבטיחי לי לא לספר לאף אחד אגלה לך סוד. ציוו על יוסף להכין רשימות לגירוש אנשים לסיביר, וביניהם יהיו כל ה"אוסדניקים". איך הוא יכול לאסור אותם? הרי כל חייו התפרנס מהם. וכך התפטר מהמשטרה ויצא את העיירה וקיבל מישרת מנהל מאפיה בקריביץ'.

(בת דודתו של דויד שיניוק)

בן־ציון בן בצלאל ואידה פיינזילבר

על חטא

בדולהינוב היינו קבוצת בית"רים: אנשל מאירסון, נחום לנקין, אריה זילבר. למדתי בווילנא בסמינר "תרבות".

הגעתי לוורשה בשנת 1936 אל אחי אברהם. רציתי להשתייך לפרולטריון. בהשפעתו של אחי אברהם גיבשתי השקפת־עולם מרכסיסטית במהדורה קומוניסטית. התחלתי לעבוד בחברה מסחרית פרטית. עסקתי בהפצה ובשיווק של עטים נובעים. השתייכתי לאיגוד מקצועי יהודי. האמנתי כי הבעיה היהודית תיפתר עם התגשמות המהפכה העולמית. משפטי מוסקבה והיחס של מוסקבה אל המפלגה הפולנית לא היו גורם משפיע.

עם פירוק המפלגה הפולנית טרם היו לי היסוסים מצפוניים ותהיות רעיוניות.

ב–1936–1937 נכנסתי למפלגה הפולקיסטית (כקומוניסט בהתאם לקו המפלגה לחדור לכל מקום לשם רכישת השפעה וגרימת דזאוריינטציה). בעיני נוח פרילוצקי היה זה חשוד ביותר, אבל הוא החריש מטעמי נוחות בחפצו להקים תנועת־נוער ליד המפלגה.

ב–1 באוגוסט לקחתי חופשה ובאתי לדולהינוב. היה זה חודש לפני פרוץ המלחמה. נשארתי בדולהינוב תחת השלטון הסובייטי. אחי עזב ב–1938 את וורשה, נשא אשה והסתדר בעיירה פוהוסט על יד ברסלב. ביום כניסת הסובייטים, ב–17 בספטמבר 1939, הייתי אצל אחי. לאחר זה חזרתי לדולהינוב והתנדבתי לאקטיב של השלטון. ב–7 בנובמבר 1939 התקיימה אסיפת־עם ב"דום לודובי" והייתי אחד הנואמים המרכזיים. נאמתי פולנית.

בעצרת־העם הראשונה באחד במאי 1949 בכיכר השוק על במה מיוחדת הופעתי ונאמתי רוסית. היו פעילים גם חיים קרמר, אהרן גורדון, ראש העיר, אחותו של יושה קרמר, יעקב קנדלר (נורה עם בוא הגרמנים).

נכנסתי ל"קומסומול" כמארגן וכאקטיביסט. באחד הימים הודיעו לי כי מזכיר האיזור בקריביץ' קורא לי להתייצב ב"סל-סובייט" הדולהינובאי. זה היה בבניין הגמינה (שבועיים לפני כן הגיעה יחידת נ.ק.ו.ד. קצינים וחיילים). היו הרבה אנשים ובתוכם אנשי היחידה הנ"ל, מפקדה וגם פקיד האיזור. נודע לנו כי יוצאים למשימה מיוחדת. טרם נכנסתי, ראיתי עשרות עגלות מגוייסות מכל הסביבה. הוקראה רשימה המכוונת כל אחד ליעד מסוים. קיבלתי עגלה ועמי קצין וחייל. פרטי המשימה לא ידועים.

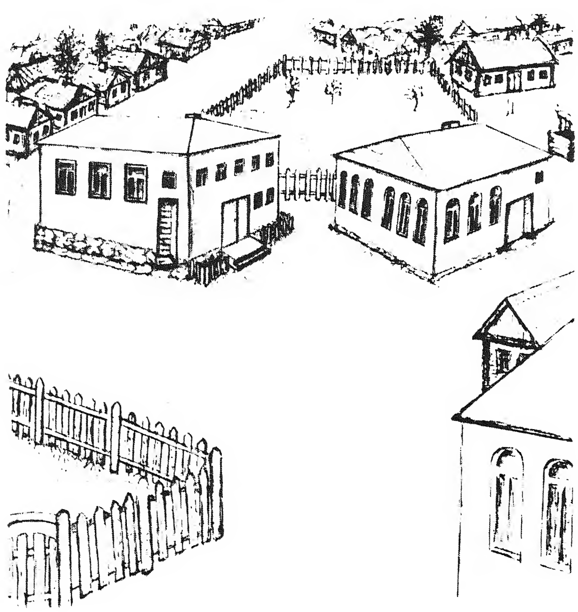
נסענו ונכנסנו לאיזה כפר. התדפקנו על דלת והקצין עמי נכנסנו והוא הודיע לאיכר על העברתו תוך 20 דקות לסביבה מרוחקת. האיכר התחנן ובכה וזה השפיע עלי מאוד, אך לא היה בידי לעשות דבר.

בחורף 41 נקראתי שוב למשימה דומה והלכתי. נאמר לי כי ישנן 2 כתובות, אחת בכפר ואחת בדולהינוב. נכנסתי לבית בדולהינוב. היה זה סמל פולני, מאמן ה"סטשלץ" לשעבר, אוהב יהודים וידידם.

ארגנתי חתימות לטובתו תוך הבטחה לבוא ולבקרו בטרם יישלח. לא יכולתי לקיים את הבטחתי, כי הדבר נודע ואיימו עלי כי אשלח יחד עמו.

בשנת 1941 נודע לי על גירוש חדש והפעם עומדים גם יהודים להישלח. על מנת שלא אצטרך להשתתף, התנדבתי לעבוד ולארגן את העבודות בשדה־התעופה בבודסלב. ישבתי במשרד ורשמתי כמויות של חומר וכו'.

השילוח נתקיים יומיים לפני המלחמה (לפי השמועה). נשלחו אז משפחות יהודיות: מנדל חפץ, א. פורמן, זליג חדסביץ' פעיל בית"ר.

פולינה ברקוביץ

ביקור בדולהינוב

הזכרונות המרגשים של העבר אינם נותנים לי מנוחה. לבי מתכווץ בעצבון וצמרמורת עוברת בי כשאני נזכרת בכל מה שעבר עלינו בזמנים של היטלר. רעב, השפלות ועבודות־פרך מעל לכוחותינו. הו, אלי! מה ארוכה היתה דרך הסבל בזמן הקצר של ילדותנו.

אני רוצה לכתוב על עצמי ובעצם זה לא רק על עצמי, כי כל זה היה גם גורלם של הרבה ילדים באותה תקופה. הרבה סבל בזמן קצר. בתוגה אני נזכרת בזמנים הטובים והיפים שעברו עלי בזמן הלימודים בסמינר למורים בגרודנו עד התחלת המלחמה. כמה רעננים ויפים היו השושנים! לפני עיני מהבהבת תקופת הנעורים כשעזבתי את דולהינוב ונסעתי ללמוד בגרודנו. העולם היה כל כך טוב, חדש, מלא זוהר, שמחה ויופי. הזכרונות על מורי, חברים וידידים ולימודי כל כך חזקים ואינם נותנים לי לשכוח אותם.

כפי שהזכרתי כבר, נסעתי לפני המלחמה לגרודנו ללמוד. שנת הלימודים כמעט נגמרה. עברתי את כל הבחינות בהצטיינות פרט למתמטיקה, בה ציפתה לי בחינה ביום שני הבא, ואחרי זה הייתי אמורה לנסוע לחודשי החופש הביתה. אך ביום ראשון לפנות בוקר קרה הדבר הנורא. הגרמנים הפציצו את גרודנו. המלחמה התחילה. המלחמה תפסה אותנו במרכז המגורים של התלמידים. הלומים ונבוכים. פתאום נגוזו כל המחשבות על מה שהוא טוב ויפה בחיים. מצאתי את עצמי בודדה, רחוקה מהורי, מאחי, בקיצור, התחילה "דרך היסורים" האופיינית להרבה אנשים בזמן ההוא. נדודים ביערות, בכפרים, שינה מתחת לשיחים בקור עז. פתאום אין לי בית. חורף קשה וקר והשמש אינה מחממת לא את הגוף ולא את הנפש. בדידות.

הרגשתי שאני בודדה ועזובה. מה לעשות? מה לעשות? המחשבה שצריכים משהו לעשות הולכת וגוברת בי. אנסה ללכת לדולהינוב ברגל ויצאתי. הרבה ברחו מגרודנו. הדרכים מלאים פליטים. הלכנו דרך יערות, בלי אוכל ובלי מים, וביער שרפות, כי הגרמנים מפגיזים כל הזמן. אחרי שהתנסינו בהפגזות וביריות גברה בי עוד יותר הרגשת היתמות.

עד מאורעות הדמים האלו הייתי אדון לעצמי. נולדתי. הייתי קיימת! חשבתי שכל זה חשוב לא רק בשבילי, אלא לכל הסובב אותי. אני פולינה קיימת. הרגשתי את עצמי חזקה. התכוננתי לחיות חיים טובים וארוכים והאמנתי בזה. ובסודי סודות חשבתי כמו הרבה ילדים ואנשים צעירים, שאני אחיה חיי נצח, שדווקא אתי יקרה נס ואני אף פעם לא אמות. עד כדי כך הרגשתי את עצמי מלאת חיים וכוח.

והנה, ראיתי איך בקלות מתים אנשים. המוות היה הדבר הכי קרוב לכל אחד ואחד. כל אחד מההרוגים – כמה רגעים לפני המוות – חי את חייו, היה צעיר חי וחושב מחשבות, אוהב את אשתו או את כלתו, והנה כהרף עין ואיננו. הייתי מדוכאת. החיים נראו חסרי תוחלת. השתדלתי לקחת את עצמי בידיים כדי להישאר בחיים למעני ולמען אחרים.

מגרודנו הגעתי למקום מגוריו של אחי נחום ברקוביץ' שנפל כגיבור. אני הייתי גאה בו, הוא היה מורה לפיסיקה ומתמטיקה. הוא היה מקור גאוותנו. תמיד הייתי גאה בידיעותיו במתמטיקה. הידיעות שלו היו דבר מיוחד במינו. הרוצח שרצח אותו היה חיה מס.ס. ונחום נפל חלל ואני עמדתי עכשיו על קברו.

הרוצחים השמידו את כל האינטליגנציה היהודית בעיר לפני שהקימו את הגיטו, כי הם פחדו שהאינטליגנציה היהודית תארגן את ההמון היהודי.

עם גמר המלחמה נסעתי עוד הפעם לגרודנו והמשכתי את לימודי שם. מצאתי את המורים שלימדו בסמינר לפני המלחמה.

לאחר שסיימתי את הסמינר היה ברצוני לראות את בית הורי, המקום בו גדלתי. התגעגעתי אל מקום הולדתי דולהינוב ונסעתי לשם בזמן החופש. בקריביץ' פגשתי את אלי בונישביץ' שעזר לי לסדר תעודות ומסמכים, כי בזמן המלחמה חייתי לפי תעודות אריות על שם סטניסלבה סרגייבה.

בדולהינוב, כמו במקומות אחרים נראו עקבות המלחמה. הרס וחורבן ופני האנשים מלאי יגון. והכל כאילו מת. חשבתי, האם קיים הבית שלנו? האם קרה לו נס והוא נשאר? פניתי למרכז העיירה ונעמדתי והרגשתי שעיני דומעות. הבית עמד כמו שהיה פעם. התקרבתי אליו והזדעזעתי והפעם באמת בכיתי. הנה הרחוב שלנו, מרכז העיירה, שהזכיר לי את ימי ילדותי. הנה הבית עומד בודד. הפגישה מאוד מרגשת. ישבתי על אבן כשעה והסתכלתי מסביב. מחשבותי עברו אל העבר וחשבתי פתאום, שבין העבר וההווה עבר יובל שנים. לפני עיני קמו הורי, קרובים, שכנים ונזכרתי עוד הפעם בגופות הילדים והאנשים המבוגרים שראיתי בדרך הנדודים בזמן המלחמה. כמה דמעות, צרות, תקוות אבדו, מוות. כל זה עבר בזכרוני ולא נתן לי מנוחה. הרגשתי צורך לפגוש מישהו להיוודע יותר פרטים על אשר עבר. הייתי בודדה, מלאת יגון ובכל לבי קיבלתי בהתרגשות כל סימן של השתתפות בצערי. חשבתי, האם אוכל לעבור על כל זה ולהתגבר. מראה העיירה עושה רושם קשה מאוד. הנה זאת דולהינוב, דולהינוב היקרה לי עם היערות, הנהרות והשדות שלה. פחדתי שכוחותי לא יעמדו בכל הסבל. בכיתי. הלב מתכווץ. מלא תוגה. רציתי לצעוק.

הייתי שבוע בדולהינוב ונודעו לי פרטים על מות הקרובים והימים האחרונים של תושבי העיירה. הראו לי את קבר האחים, בו נקברו האנשים שנורו במקום, ביניהם אמי ובת דודי שנפלו בזמן הבריחה.

גמרתי את הביקור בדולהינוב ובלב שבור נפרדתי מהמקום היקר לי ונסעתי לגרודנו להמשיך בלימודים. היו אלה שנים של עקשנות ומאמץ. התגברתי על הכל וגמרתי את לימודי ועל זה עלי להודות למורי ולחברים. אחרי גמר הלימודים התחלתי לעבוד בתור מורה בבית־ספר תיכון.

מיר פאראייניקן זיך סימבאליש
(קטעים ממכתבים מברית־המועצות)

6.09.81

דב היקר,

...אין טאג פון גילוי המצבה אין זכר פון דאלהינאווער קדושים דינסטאג דעם 22.09, איך און אלע דאלהינאווער "שארית הפליטה" אין רוסלאנד, וועלכע איך האב מודיע געווען: שמואל שפריירעגען, בערל חדש פון שול־הויף (חייט'ס דעם שוסטערס זון), עלקע גארדאן, בוניע קאפלאן מיט אירע צוויי זין פון נייעם מארק, עליע בונימאוויטש און אנדערע, אברהם־יצחק דימענטשטיין פון שול־הויף, ער האט א ברודער אין ישראל – ירחמיאל, פאראייניקן זיך "סימבאליש" מיט אלע אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל, און אונדזערע הערצער און מחשבות וועלן זיין אין דעם טאג מיט דעם קהל אויף דעם בית־הקברות, כדי צו באערן דעם זכרון פון אונדזערע טאטעס, מאמעס, ברידער, שוועסטער, מומעס, פעטערס, קוזינען און אנדערע קרובים וואס זיינען אומגעקומען אין די שחיטות פון די נאצים, און אין קאמף קעגן זיי מלחמה צייט, און מיר בעטן אלע אויסדריקן אונדזער מיטלייד בסמך זה.

די קומענדע וואך וועט בא מיר זיין צו גאסט מיין שולע־חבר שמואל שפריירעגען פון סווערדלאווסק. ער פארט קיין דאלהינאוו אויף א באזוך – קבר־אבות. מיר האבן געדארפט פארן צוזאמען, נאר פון א סיבה קען איך יעצט ניט פארלאזן די שטוב.

...דא אין מאסקווע איז יעצט אן אינטערנאציאנאלער יריד – אויסשטעלונג פון ביכער, ווו ס'איז פאראן דער ישראל פאוויליאן "ישראל עולם הספר", וועלכן איך האב נעכטן באזוכט, און געהאט א געשפרעך מיט דעם פקיד פון ישראל־פאוויליאן. ער לעבט אין רמת־גן. זיינע עלטערן שטאמען פון קורעניץ און געבעטן איבערגעבן אייך א לעבעדיקן גרוס.

אין די קומענדיקע בריוו וועל איך דיר אנשרייבן זכרונות פון אונדזער שטעטל דאלהינאוו אין דער צייט פון דער מלחמה, איך צוזאמען מיט שמואל שפריירעגען ווען ער וועט זיין ביי מיר צו גאסט,

וועלן מיר זיך צונויפקלייבן מיט אונדזערע מחשבות און געדיינקען צו העלפן דיר ארויסגעבן דעם זכרון־בוך...

באהבה,
דב

שמיץ אנשטאט א קויל

10.1.1982

דיין לעצטן קורצן בריוו אויף עברית מיט די צוויי תמונות פון מצבה־זכרון פון די דאלהינאווער קדושים האב איך באקומען אין אקטאבער מאנאט 1981 יאר, פאר וועלכע איך דאנק דיר זייער.

...איין תמונה פון דער מצבה האב איך איבערגעשיקט קיין סווערדלאווסק מיין פריינד שמואל שפריירעגען. ער איז דיר זייער דאנקבאר. מיר ריידן אפט דורכן טעלעפאן.

...ליבער דב, וואס הערט זיך ביי אייך, ווי גייט די ארבעט מיט דעם ארויסגעבן דעם יזכור־בוך לקדושי עירנו. די זעלבע זכרונות וואס איך קען דערציילן פון אונדזער שטעטל אין קריגס־צייט, קען דערציילן מרדכי ליפשיץ פון ווילנע, מיינער א קרוב פון דער מאמעס צד, וועלכער האט געלעבט אין דאלהינאוו אין דער מלחמה־צייט. מיר זיינען צוזאמען מיט אים אין דער צווייטער שחיטה געלעגן ביי אייך אויפן בוידים, אין קיך אין אייער שטוב אין דאלהינאוו (דעם פעטער גרשון׳ס שטוב) דעם 30–טן אפריל און דעם 1–טן מאי 1942 יאר. צוזאמען געווען אין לאגער אויף דער סטאנציע קניאגינינא, און פון דארטן אנטלאפן צו די פארטיזאנער דעם 25–טן סעפטעמבער (ערב סוכות) 1942. ער איז געווען א לערער אין א שולע פון שווערע קינדער, און האט געשריבן מעמוארן אין יידיש...

איך דערמאן זיך דעם 12–טן אקטאבער 1941–טן יאר (שמיני עצרת). אין אוונט זיינען געקומען צו אונדז אין שטוב צוויי דייטשן (פעלדפאליציי) זשאנדארמען און געזוכט ווארעמע זאכן פאר דער דייטשער ארמיי. אין מאטראץ ווו איך בין געשלאפן און אויך מיין ברודער ווולוועליע עה״ש זיינען געווען איינגענייט אונדזערע ווינטערדיקע זאכן, פעלצלעך, סוועטערס א.א.וו. און זיי האבן דאס געפונען. די זשאנדארמען האבן מיר און דעם ברודער וווליען עה״ש אוועקגעלעגט נעבן טיש אויף דער פאדלאגע נאקעט און האבן אונדז געשלאגן מיט א

גומע־קאנציק 25 שמיץ. דער מאמען מיט די שוועסטער האבן זיי פארמאכט אין שלאף־צימער. איינער פון די דייטשן האט ארויסגענומען זיין פיסטאליעט און געזאגט: "פאר דעם וואס איר האט באהאלטן די זאכן און ניט פרייוויליק אפגעגעבן פאר דער דייטשער ארמיי וועלן מיר אייך שיסן". די מאמע עה"ש מיט די שוועסטער האבן אנגעהויבן וויינען און בעטן, און איינער פון די דייטשן האט געזאגט: "זיי זיינען נאך יונגע בחורים. מיר וועלן געבן נאך שמיץ און אויף דעם וועט זיין געענדיקט".

ווען די זשאנדארמען זיינען ארויס פון שטוב, זיי זיינען געווען עטוואס שיכור, האבן זיי פארגעסן מיט זיך צו נעמען א לאדישיק מיט האניק און א לאדישיק מיט בראנפן, וואס זיי האבן מיט זיך געבראכט אין שטוב און אוועקגעשטעלט אויפן טיש. איך מיטן ברודער זיינען געווען בלוטיק פארוואונדעט, און אויף מארגן האבן די זעלבע דייטשן געשאסן 5 יידישע דאלהינאווער בחורים, צווישן זיי איז געווען אונדזער א שכן, שלמה שרייבמאן. די פאליציי אויף מארגן, דאס איז געווען שמחת־תורה, האבן געוואלט שיקן מיר מיט דעם ברודער עה"ש אויף ארבעט צו די דייטשן, נאר זעענדיק אונדז פארוואונדעטע און פארבלוטיקטע, האבן זיי אונדז דערלויבט צו בלייבן אין שטוב. אזוי איז באשערט געווארן אונדז צו בלייבן לעבן, און די 7 מאן וואס זיינען געווען ארויסגעטריבן אויף דער ארבעט צו די זשאנדארמען זיינען דערשאסן געווארן. דאס איז איינער פון מיינע זכרונות אין דער צייט פון די נאציס...

באהבה, להתראות בקרוב
דב

(המכתבים נתקבלו על יד דב עדין מאת בן־דודו דב־בערל בן לאזשע איידעלמאן)

ש. שמגר (רמת־גן)

אחים נידחים

אסון בית־ישראל באירופה בימי מלחמת העולם השנייה, השואה וכל ספיחיה המיט, כמובן, הרס וחורבן בכל מקום, כולל גם עלות הכורת על קהילתנו, רובה ככולה. הנותרים שמילטו עצמם אחד מעיר ושניים ממשפחה עלו ברובם לישראל, בה בנו ביתם ובה הקימו מחדש את הריסות משפחותיהם. מיעוט מהשרידים שם פניו לארה״ב ושם מצאו בית והיכו שורשים. בין מרכזם של יוצאי עיירתנו אשר במדינת־ישראל ובין שארית הפליטה בארה״ב קיימים קשרים איתנים הן בחילופי מכתבים והן ע״י ביקורים הדדיים חוזרים ונשנים. אולם אין כיום שום קשרים עם יחידים ובודדים מבין השרידים, הפזורים במרחבי בריה״מ ובמספר ארצות אחרות.

אעפי״כ ולמרות העדר הקשרים, חי ופועם לב־אחים נידחים אלה עם מרכזנו בישראל ומפעם בפעם נשמע קולם ממרחקים, תוך געגועים וכיסופים להיצמדות הדדית ולו גם רגעית. להלן נביא רשימה חלקית של פליטי עיירתנו (לאחר השואה) ברחבי תבל – פרט לישראל וארה״ב, אשר נודע על קיומם:

1. גיטלין מרדכי, בעל־משפחה – טשקנט, בריה״מ.
2. שפרירגן שמואל – סברדולובסק (חוצקה), בריה״מ.
3. מנפיל אליהו (לא נודע מקומו כיום) – היה בבריה״מ.
4. איידלמן דוב (ברל בן לודז׳ה איידלמן) – מוסקבה, בריה״מ.
5. שפרבר ליבקה (כיום בל), בעלת־משפחה –אוסטרליה.
6. חפץ מיכלה ואלקה (אחיות בלי משפחה) – צ׳רנוביץ, בריה״מ.
7. גורדון אלקה (פרטים לא ידועים) – בריה״מ.
8. גורדון אהרון (פרטים לא ידועים) – בודסלב, בריה״מ.
9. גורדון שפרה (אין פרטים) – פולין.

10. בקשט יוסף ודבורה – דולהינוב, בריה"מ.

11. דימנטשטיין – דולהינוב, בריה"מ.

12. בונימוביץ' אליהו – דולהינוב, בריה"מ.

13. דוקשיצקי רעיה וזליג – וילנא, בריה"מ.

14. ליברמן בתיה, אלמנה וילדים – בריה"מ.

15. ראובן (ברס) בעל משפחה – שבדיה, ביקר בארץ.

חברה בית אברהם אנשי דאלהינאוו

224 העגרי סטריט, ניו יארק

מיין שטעטעלע

דאלהינאוו מיין שטעטעלע ווי שטארק איך בייגק נאך דיר
מיין ארים שטעטעלע ווי טייער און ליב דו ביזט ביי מיר
דיינע שולען, דיינע הייזער, דיינע גאסען, דיינע קראמען,
דער מיל מיט'ן טייך, וואו איך האב זיך געלערנט שווימען
דער גרויסער בית המדרש מיט די אלע שולען ארום,
וואו אידען האבען געלערנט און געדאווענט גאנץ פרום.
דער מארק מיט די קראמען שטייט מיר קלאר פאר די אויגען
וואו אידען האבען געהאנדעלט און זייער חיונה געצויגען.
דעם קאמיאנקער וואלד וועל איך קיין מאל ניט פארגעסען,
וואו איך מיט מיינע חברים זיינען אין די קוסטעס געזעסען
שבת, און די בוימעלער זיינען אלע געגאנגען שפאצירען

אינגלעך מיט מיידלעך פלעגען דארטען ליבעס פירען
א טרויעריגען גרוס פון דיר ערהאלטען עס נעמט א גרויל,
ווי קען מען עס גלויבען, ווי קען מען עס זאגען מיט'ן מויל.
דיינע שולען, דיינע הייזער חרוב, פארברענט צושטערט,
די הייליגע ספרים צוריסען וואלגערן זיך אויף דער ערד.
אויסגעקוילעט יונג און אלט, לעבעדיגערהייט פארברענט
בלויז געצעלטע, האבען זיך געראטעוועט פון מערדערס הענט
פארשוואונדען מיין שטעטעלע וואו איך האב מיין יוגענד
פארבראכט
ניטא מער מיין שטעטעלע וואו איך האב זיך געפרייט
און געלאכט.

איש חכיב:

חערמהע שוועסטער און ברידער

איהר זייט העפליך געלאדען צו קומען **דיזען שבת, אפריל** דעם **27טען** 1946

אום 8 אוהר אווענט, צום

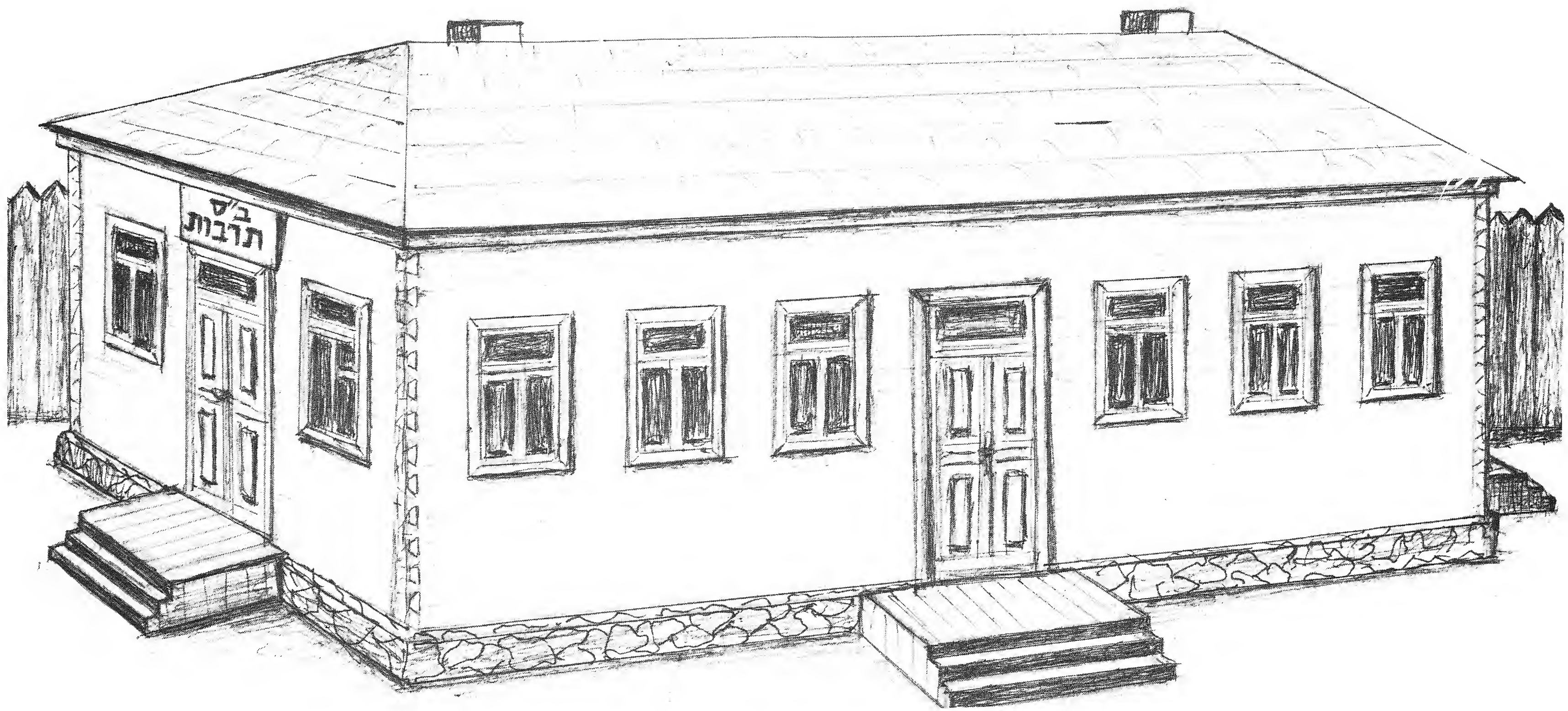
דזשענעראל מיטינג

אין אונזער לאקאל, 224 הענרי סטריט, ניו יארק

צוועק: ערשטע איינצאהלונג פון קווארטאל אפריל, 1946.

שוועסטער און ברידער, אייך איז אלעמען באוואוסט, דער חורבן וואס האט געטראפען אין דער שטאט דאלהינאוו, אונזערע ליבע און טייערע זיינען אלע אויס־געקוילעט געווארען פון די נאצים, און די וואס זיינען על פי נס ניצול געווארען פון טויט, זיינען פיזיש און גייסטיג צובראכען, פול מיט צער און ווערטאג, נאך זייערע ערמארדעטע פאמיליעס, זיי קוקען מיט האפענונג און צוטרוי צו אונז, אז מיר זאלען זיי העלפען צוריק אויפבויען זייערע לעבענס, און איהר ווערט געבעטען ברייגגט אייערע דאנייטשאנס צום מיטינג אדער שיקט צום סעקרעטער ליבערמאן.

בשבילי מולדת

ב"ס
תרבות

דב עדין

עולים ובונים

הקהילה של יוצאי דולהינוב בארץ מונה כ–300 נפש אשר באו ברובם מארבעה מקורות: עולים – חלוצים מתנועות הנוער הציוניות, "תיירים" ל"מכביות" – שנשארו בארץ, מנישואים מדומים (פיקציעס) שצורפו לבעלי זכות עלייה ומשארית הפליטה – לאחר מלחמה העולם השנייה והשואה שבאה על עמנו בעקבותיה.

שנות ה–20 וה–30 של המאה הן השנים של העליות החלוציות. בשנים אלו חלו שינויים כבירים במצבם של יהודי פולין. מהפכות אידיאולוגיות בהשפעת גורמים חיצוניים שהתרחשו באירופה, כתוצאה מההתפתחויות של מלחמת העולם הראשונה ושינויים כלכליים סוציולוגיים עם הרעת המצב הכלכלי בפולין, בשנות השלושים, שרישומן ניכר בעיקר בציבור היהודי. הנסיגה מהמדיניות הליבראלית בפולין עודדה את שנאת ישראל. היחס העויין וגזרות השלטונות על המסחר היהודי ועל בעלי־המלאכה, הגבירו את הרגשות האנטישמיים שהיו מלווים לעתים בפרעות ובחרם מאורגן על המסחר היהודי.

האפלייה לגבי המיעוט היהודי מצאה את ביטוייה בתחומים נוספים. באוניברסיטאות קיימו את ה"נומרוס קלאוזוס" ואת ספסלי הגיטו, קשה היה להתקבל לגימנסיות הממשלתיות, יהודים בודדים נתקבלו למשרות ממשלתיות ועוד כהנה וכהנה. כל אלה הגבירו את השאיפות לעזיבה ולהגירה והצמיחו את האירגונים ברחוב היהודי, תנועות של מרד לאומי וסוציאלי כאחד.

העיירה היהודית היא שעמדה בראש המרד הזה ובני־הנוער שבעיירה הם שהיוו את צבא המורדים.

עם היווסדן של תנועות הנוער הציוניות בעיירה, ובראשן ה"חלוץ" וה"חלוץ־הצעיר", התעוררו החלכאים לחיים וליצירה. תנועות אלה נתנו תשובה למאוויים ולגעגועים של צעירים מקופחים. פה מצא הנוער פורקן לחיי חברה, לפיתוח התודעה הפוליטית, לתרבות, לשיחת־רעים

ובעיקר לשאיפה הגדולה והצודקת של עקירה מיוון המצולה ובניית בית לעם נרדף, בית שיהיה בכוחו לשחרר את הנוער והעם כולו מאפליות וממצוקת השיעבוד.

והעיקר – לעלות! להיחלץ מהשממון של העיירה, ולעלות – פירושו סרטיפיקאט, וזה יקר־המציאות נוכח המכסות העלובות שהפרישה ממשלת הוד־מלכותו.

רבים יצאו ל"הכשרה", זה המוסד שהכשיר את החלוצים חסרי הנסיון לעבודת כפיים יצירתית, לתפיסה חדשה של ההווייה ולאורח־חיים שונה בהחלט מהמציאות הקיימת. זו היתה מהפכה ממש; צעירים יהודים חוטבי־עצים! זו מרידה במוסכמות, מרידה בבית ופריצת חומות וסייגים מקובלים מדורי־דורות. והיו ש"חמקו" להכשרה באישון ליל, כשההורים ישנים, כי התנגדות ההורים למעשה זה היתה בטוחה.

כעולה הראשון, לאחר מלחמת העולם הראשונה נחשב ניסן קפלן ע"ה, מורה וסופר, יליד העיירה, גר בווילנה, בקובנה ובשאבלי ומשם עלה בשנת 1925.

בשנת 1926 עלו מספר חלוצים. הראשונה – חיה אקסלרוד. היה זה יום קיץ בהיר, והעיירה כולה יצאה ללוותה בדרך המובילה לבודסלאוו, היא תחנת־הרכבת שלנו. חיה הגשימה את הרעיון החלוצי–ציוני במלואו, הצטרפה לקיבוץ, עברה את התלאות של הסתגלות לחיים של עבודת כפיים, שיבה לאמא־אדמה, התנקשות הסביבה העויינת, הגנה ובנייה. מי שיזדמן היום לקיבוץ רמת־הכובש יוכל לשמוע מפיה את הסיפור האותנטי של ארץ־ישראל שקמה לתחייה ולראות במו עיניו את פרי ההגשמה. ברמת־הכובש נמצאת גם חיה אלפרוביץ, שותפה למפעל הגדול של התחדשות העם והארץ.

לקיבוץ פנו עוד מספר מבני עיירתנו. מרדכי רובין – איש נען, ותיק ומקובל, איש מעש ורב־פעלים. אריה מרגולין – במעגנית, שושנה קוטין ז"ל בקיבוץ הגושרים, בתיה סנדלר, חנה קופלמן ויוסף־חיים ליפשיץ ז"ל – כל אלה חברים בעין־הכרמל. ירחמיאל דימנטשטיין עלה ב–1934 ונשא את רחל קצוביץ – נמצאים בקיבוץ דן, שם חיה גם חנה רובין. כולם אנשי מעשה והגנה שנאחזו באדמת המולדת ותרמו זיעה ודם להבטחת גבולנו בצפון.

שם, בצפון, בקיבוץ דפנה, חיים אייזיק לוין שעלה ב–1932 ונשא את ביילה כץ. שאיפתו של אייזיק לעלות לא"י נתקלה תחילה בהתנגדות

עזה של אביו שהיה יהודי אמיד, בעל בעמיו, ורצה שבנו ילמד בווילנה.

עקשנותו של אייזיק וההתמדה להגשמה הביאה אותו בסופו של דבר לקיבוץ בא"י. הוא למד ביסודיות את הבעיות של העבודה ושל החברה, הוא למד לנצל את העושר הטמון ברגבי האדמה ולהעניק ממומחיותו ידע ומיומנות לכל הסביבה: על כך זכה בשנת 1976 לקבל את התואר "יקיר הגליל" מטעם המועצה האיזורית גליל־עליון, ועד היום עולים אליו לרגל ותיקים וצעירים מאיכרי הגליל לקבל עצה והדרכה.

נזכיר כאן ברגשי אהבה והערכה עולה מסוג אחר שהצטרפה לקיבוץ דפנה בשנת 1946 – בריינה כץ ז"ל – אמה של ביילה, שזכתה לכינוי "אמא" אצל חברי המשק ו"סבתא" – בפי ילדי המשק.

בריינה, ניצולת השואה, הסתגלה לחיים בקיבוץ וכאן, בדומה לתקופת שהייתה עם הפארטיזנים ביערות, הפגינה עוז־רוח ותושייה במצבים קשים, היתה פעלתנית ועמלה, סייעה בכל מירצה לכל נזקק, עד שגברה עליה מחלתה שהכניעה.

בדומה לאייזיק הצטרפו לתנועות הציוניות ויצאו להכשרה עוד "בעלעבאטישע קינדער". כך נוצרה אינטגרציה חברתית שפרצה את גדרות ההתבדלות בין בני מעמדות שונים אשר לא נפגשו עד כה. השאיפה לנטוש את העיירה המשעממת, חוסר התכלית שבחיי־הנוער ורגשי־בושה של חוסר מולדת – אלה הגורמים הדומיננטיים שהניעו את הנוער בעיירה לנטוש את בתיהם, ואפילו בני־עשירים היו, ולחפש צורות־חיים חדשות להגשמה עצמית. הקסם שבהכשרה ובחיי הקולקטיב, אם כי זה היה כרוך בעבודה פיסית קשה ובתנאי מגורים עלובים, קסם זה יצר מציאות חיים חדשה.

נפרצה הדרך וקילוח של עולים התחיל לטפטף והפך לזרם ניכר. נזכור את העולים הראשונים: גניה ריער ז"ל, אברהם מירמן ז"ל, וב–1929, שנת המאורעות בחברון, עלו סימה אידלמן, ירמיהו גיטליץ (שחזר ועלה שוב), אליהו שולמן. ה"בנקטים" היו ברוב־עם, ביטוי לרחשי לב, שמחה וקנאה כאחד.

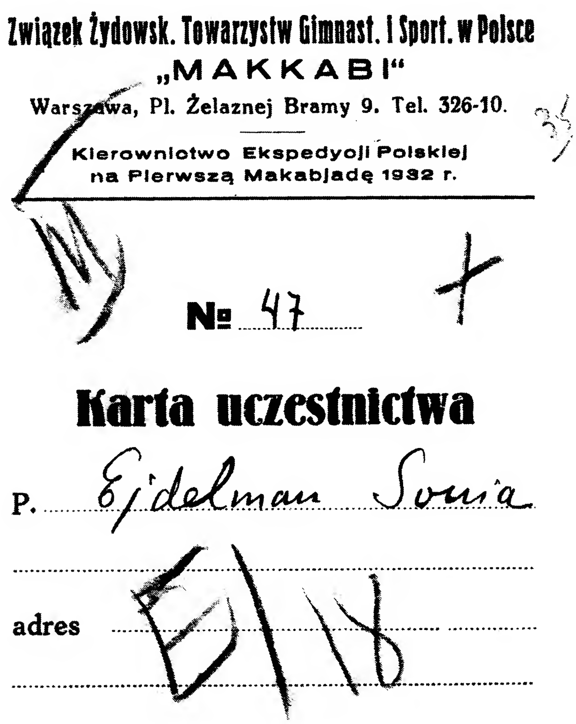
באביב 1932 נערכה ה"מכביה" הראשונה ודרכה הסתננו לארץ כתיירים סוניה אידלמן, גניה ריער, שרה־רבקה והינדה אקסלרוד ונחמה ליברמן. בשנים 36–1932 היתה עלייה מוגברת של בני עירנו ואחרי הבנים – באו האבות שהצטרפו לילדיהם בארץ. עלו גרשון אידלמן ומשפחתו, אליהו פלנט ומשפחתו (בנם אליעזר היה העולה הראשון

מתנועת "בית"ר), עמו עלתה כ"פיקציה" – דורה אלפרוביץ, אבא אקסלרוד ומשפחתו. נציין שב–1933 עלו מדולהינוב 11 חלוצים.

בבואם לארץ השתלבו בעבודות בנייה ובחקלאות, חלקם במסחר זעיר, בהוראה – 3 מבני עיירתנו שימשו מנהלים בבתי־ספר, וכך תרמו לבניית הארץ ולתקומתה.

משנת 1938 ועד למלחמת העולם השנייה ועד בכלל, היו קשיים בעלייה. תכפו עלינו הגזרות של השלטון המנדטורי ולא ניתן היה להשיג סרטיפיקטים. רבתה הדאגה אצלנו לגורל קרובינו וידידינו שנשארו שם וקצרה ידנו מלהושיע. מעטים הצליחו להגיע ארצה בדרך לא דרך. עם סיום הסיוט של המלחמה והשואה הגיעו ניצולים ובפיהם הבשורות הקשות על סופם המר של המאות והאלפים שנשמדו על־ידי המפלצת הנאצית וגרורותיה.

נציין ונזכיר את אחד העולים שהגיע ארצה עם גמר המלחמה: צבי

Związek Żydowsk. Towarzystw Gimnast. i Sport. w Polsce
„MAKKABI"
Warszawa, Pl. Żelaznej Bramy 9. Tel. 326-10.

Kierownictwo Ekspedycji Polskiej
na Pierwszą Makabjadę 1932 r.

№ 47

Karta uczestnictwa

P. Ejdelman Sonia

adres E/18

כרטיס השתתפות ב"מכביה" בארץ־ישראל

כץ (חיים הירשל) שנחלץ לעבודת יצירה והגנה לאחר כל התלאות שעברו עליו ועל משפחתו מאז הצליח לברוח מהעיירה ולהצטרף לפארטיזנים. פה בארץ, רצה להגשים את החלום הגדול שליווה אותו בגיטו ובדרכי הבריחה והמלחמה, וכאן נפל בהגנה על חלומו ועל המולדת.

ועוד קרבן אחד על מזבח המולדת מקהילתנו הקטנה והוא ישראל בן גיטל ושמעון גיטליץ שנפל במלחמת השיחרור – בין חללי גוש דן, כבוד לזכרו.

בסוקרנו את התנהגותם, מעשיהם ועלילות הגבורה של אנשי העיירה הקטנה, המרוחקת מאות שנים ואלפי קילומטרים ממרכזי תרבות של העולם המתפתח – הננו תמהים ומתפלאים על הכוח הרב, החיוניות והכשרון שהיו טמונים בנפשות אלו. והנה, בכורח המסיבות, השתחררו כוחות אלה, פרצו את גדרות הניכור והבדידות והיו לאנרגייה פועלת וחלוצית, אשר יחד עם השרידים מהשרפה הגדולה, הובילו אותנו להגשמת הרעיון הדמיוני והלא מציאותי – החלום הגדול של מדינה חופשית, מדינתנו, מדינת־ישראל.

בריינה כץ

מדברי ההספד

אמא בריינה יקרה! חברי משק דפנה והמשפחה נפרדים ממך פרידה אחרונה, צר לנו שלא נוסיף לשמוע את קולך ואת דיבורייך שהיו רוויי חכמת חיים. דרך חייך הארוכה והקשה לא היתה סוגה בשושנים ואפילו בפרחי בר. זכות גדולה נפלה בחלקך, היית בין הניצולים שזכו לעלות ארצה ולחיות בה כתשע־עשרה שנים מאושרות בחיק משפחתך, גמול על כל המרורים ששבעת בחייך. חיית חיי שלוה במשק דפנה, כאן העריכו אותך ואהבו אותך.

אמא יקרה! היית אחת הגיבורות בעם ישראל, בחייך ובנדודייך סימלת את גבורת דור השואה שנאבק על קיומו בכל האמצעים ובכל הדרכים. אף בשעות של אוזלת תקוה האמנת שתגיעי לארץ היעודה.

הטבע חנן אותך בטוהר־לב, בצלילות הדעת, בבהירות המחשבה ובתבונת־כפיים. כל אלה עמדו לך בעיתים של מצוקה וסבל בשנות הכליון לחלק מעמנו.

בגיל שבעים היית עדה לשואה הגדולה שירדה על עמנו, היית עדה להרג המחריד בעיירתנו דולהינוב. שם גם נשמדו רבים ממשפחתך. באומץ לבך ובתבונתך הרבה ידעת להימלט ולמצוא את הדרך להמשך החיים. ולא את עצמך בלבד הצלת, משכת אחריך נכדים צעירים שגידלת וטיפחת והיית להם כאם ונשארו בחיים. כעת הם כאן אתנו והם יודעים שלהם הקדשת מיטב מסירותך ודאגתך.

אמא בריינה יקרה! בשלוש מלחמות עמדת בגבורה ולא נשברת, ובאחת מהן הצטיינת בקרב עם הפארטיזנים שנלחמו ביערות. נלחמת, נאבקת בכוח לא יתואר שהוא לא בהתאם לגילך.

רבות ניצחת, אך הניצחון הגדול ביותר שהצלחת להגיע לארץ־ישראל. נאספת אל עמך בשיבה טובה ולפני פרידתך הספקת לברך במזל־טוב את הנינה ה־20 במספר שראתה אור עולם, לילה לפני פטירתך.

אמא אהובה, נוחי בשלום ורגבי אדמת דפנה יהיו משכבך.

(מתוך עלון מס׳ 427 של קיבוץ דפנה, ט״ו אדר תשכ״ו, 7.3.66)

ירחמיאל דימנטשטיין

שתי פרשיות הצלה

סיפור ראשון

במלחמת השחרור היינו הולכים קבוצת חברים לשמור בתל־דן על הגבעה, מכיוון שחלק גדול מהתל היה בידי הסורים ושם היה הגבול בינינו לבין סוריה.

היינו יוצאים בבוקר עם אור ראשון בשורה עורפית ועם נשק דרוך כשהקנה מופנה קדימה. התקרבנו גם הפעם לאט ובשקט לכיוון התל שלא ירגישו בנו. לפתע נשמעו צרורות וכולם התפזרו לכל עבר, כי לא היינו עדיין חיילים מאומנים ואני נכנסתי לתעלה על יד תל־דן ונשכבתי. חיכיתי הרבה מאוד זמן בתוך התעלה – אולי יבוא מישהו לקחת אותי. פחדתי להרים את הראש, מכיוון שהערבים לא ידעו שאני שוכב בתוך התעלה ולא רציתי שיראו אותי.

כשראיתי שאיש אינו מגיע ושאין עזרה, התחלתי לזחול בתוך התעלה לכיוון כביש דפנה וכך זחלתי עם הרובה לבדי עד שהגעתי לכביש ומשם הביתה.

סיפור שני

הייתי בין הראשונים שהתחילו לבנות את שדה־התעופה בן־גוריון. היה לנו טרקטור 1.2 על שרשראות וגם סקרייפר. הסקרייפר הוא כלי שחופר ומתמלא באדמה ואנחנו היינו מעבירים את האדמה ממקום גבוה וכך היינו מיישרים את השטח.

המנהלים שלנו היו אנגלים והם השגיחו על העבודה ורשמו לנו את שעות העבודה שעבדנו. גרנו בבניין של תחנת־הרכבת לוד. זה היה בניין אבן ובחורף ירדו עלינו גשמים, אבל עבדנו הרבה כי רצינו להרוויח כמה שיותר כסף בשביל הקיבוץ.

ערב אחד טיפלנו בטרקטור לאורה של מנורת נפט. הורדתי את פילטר השמן כדי לנקות אותו בנפט ואחרי זה בבנזין. התחלתי לנקות בבנזין וגם ידי היו ספוגות בנזין ושכחתי שמנורת הנפט דולקת. נדנדתי את הפילטר תוך כדי ניקוי והאש קפצה לי על הידיים. רצתי לחפש חול ואדמה והצלחתי לכבות את האש. ידי התנפחו לי והייתי בקיבוץ דן עד שהן הבריאו.

חנה גבעוני (רובין)

מדולהינוב עד קיבוץ דן

כאשר אני נזכרת בעיירתנו דולהינוב, עולים לנגד עיני שני מוקדים עיקריים: בית אבי (אותו אני זוכרת בקושי) ובית אמא ז"ל בו גדלתי עם אחי לייזר שאף הוא נמצא בארץ.

ביתנו היה בית מסורתי רגיל מכל הבחינות. אבא ז"ל עסק במסחר פשתים, אגוזים וקמח. הפרנסה היתה בסדר אך לא במידה מוגזמת. אני נזכרת בשבתות ובחגים הנפלאִים שאמא היתה מכינה לנו. בגיל 12 הצטרפתי לקבוצה הראשונה של מקימי הקן של ה"שומר הצעיר" עם רחלה וירחמיאל, ומרגע זה היו כל חיי קודש לתנועה ולקן שלנו. כמובן שלמדתי בבית־ספר פולני עממי וגם תפירה וזה עזר לי אחר כך להתקבל בגימנסיה ריאלית.

בבואי לווילנה גרתי אצל דוד בונדיסט, המשכתי את פעילות הקן בגרעין "בדרך" ועברתי הכשרה בגרודנה, ומשם אושרתי לעלייה ארצה. "בדרך" השלים את קיבוץ "עין־שמר". רובּם עד היום שם וברחבי הארץ, ולצערי חלק איננו עוד אתנו. הכרתי אז בגבעת השומר את שלמה גבעוני והקימונו משפחה והיום אני אם לשלושה ילדים: בת ושני בנים וסבתא ל–9 נכדים, מהם נכד אחד בצבא.

כפי שכבר אמרתי, היתה לי אמא נפלאה וקשתה עלי הפרידה ממנה וגם היא התכוננה לעלות ארצה, אבל מחלת שפעת שמה קץ לחייה. בגבעת השומר צורפתי לענף המכוורת בו עבדתי עד עלייתנו לדן. לאחר מכן עברתי את המסלול הרגיל של כל חברה: בתי ילדים, מטבח, ולבסוף, כאשר הקימו את ענף הקונפקציה, הצטרפתי לצוות והמשכתי בזה מספר שנים רבות. לאחרונה נאלצתי מסיבות בריאות לעזוב את המתפרה ועברתי לעבוד בממטירים. אני מרוצה מחיי הקיבוץ וממשפחתי.

רחל קצוביץ - יהלומי

חזית בקיבוץ דן

ב–1947, כשאומות העולם החליטו על הקמת מדינת ישראל ובן־גוריון הכריז על הקמתה, גמרו הסורים אומר לחסל אותנו והתחילו להפגיז מכל הכיוונים.

הסורים לא נתנו לנו לחיות. הורדנו את כל הילדים למקלטים שאיכותם היתה ירודה מאוד. כל הילדים וכל חברי הקיבוץ חיו ממש מתחת לאדמה, אך גם זה לא היה פתרון. לבסוף הוחלט לפנות את הילדים לחיפה יחד עם המטפלות וכמה אמהות. החברים נשארו לשמור על קיבוץ דן וביניהם גם ירחמיאל שהיה חייל.

כשבא המשוריין לקחת אותנו לחיפה, היתה הפגזה חזקה מאוד ובין פגז לפגז הוצאנו ילד אחר ילד. ירחמיאל לא יכול היה להיפרד משתי בנותיו הקטנות, כי הוא היה כל הזמן בעמדה שלו.

בקרית־שמונה שהיתה אז חלסה שוב ירו אלינו ובליווי של פגזים הגענו לחיפה. שם עדיין לא היתה מלחמה וכל הדודות הטובות קיבלו אותנו מאוד יפה.

לי היתה קבוצה של ששה ילדים ומתוכם שתי בנות היו שלי: שלומית בת חמש, שרה בת שנה ועשרה חדשים. היה קשה מאוד ועצוב מאוד.

בחיפה היינו שמונה חדשים בתנאים לא תנאים, אבל קיבלנו את הכל באהבה וידענו שיש לנו מדינת ישראל. אחרי שמונת החדשים חזרנו הביתה והשמחה היתה גדולה, אך הסורים לא שכחו אותנו. הם ניסו כל פעם את תותחיהם ופגעו באותם המקומות כמו תמיד.

כשנכבשה רמת־הגולן במלחמת ששת הימים, נכבשה גם תל עזיזית והונף דגל ישראל על התל ואנחנו צחקנו, שרנו ובכינו מרוב שמחה.

במלחמת יום־הכיפורים חזר אותו התסריט כמו בכל המלחמות וחברי קיבוץ דן היו גיבורים. ששה טנקים ירדו מהבניאס כמעט עד לבריכות הדגים וחבר קיבוץ דן היה המפקד והוא נתן פקודה לירות על הטנקים וכך גירשו אותם חברי הקיבוץ שלנו.

משה גורדון

צבי כץ

צבי, בן אברהם וגילה, נולד בשנת 1919 בעיירה דולהינוב שברוסיה הלבנה. אביו עסק במסחר. היו לו שני אחים ואחות – צבי הצעיר במשפחה. קיבל חינוך ציוני, – למד בבית־ספר עברי תיכוני. כשסיים את לימודיו בבית־הספר, עבד כמה שנים כמנהל חשבונות בבית־מסחר. בימי כיבוש הגרמנים היה עם משפחתו בגיטו, ועבר דרך כל שבעת מדורי גיהינום. אז החליט לברוח ליער, להיפגש עם פארטיזנים ולהילחם יחד אתם באויב האכזר.

בשנת 1942 הצליח לברוח ולהצטרף לפארטיזנים. השתתף בכמה קרבות והצטיין במילוי תפקידו, – היה פעיל בחבלה. בסוף 1943 הוטל עליו, יחד עם עוד תשעה פארטיזנים, תפקיד אחראי מאד: להעביר מחנה יהודים – זקנים, נשים וטף – דרך החזית לרוסיה. כמאתיים מספר הנפשות שמסרו לו להעברה. היה עליהם ללכת ברגל דרך ביצות ויערות, מרחק אלף קילומטר בערך. עליו הוטל לדאוג למזונם ולהגן עליהם. לאחר שבועות קשים וסבל רב, הצליחו להגיע למטרתם, – וכך ניצלו מאתיים יהודים מהשמדה. צבי נשאר ברוסיה והתחיל לעבוד בקולחוז. לאחר חדשים של עבודה התגייס לצבא האדום. כשאורגן הצבא הפולני עבר אליו, השתתף בכמה קרבות, הצטיין בהם ועלה לדרגת קצין.

עם גמר המלחמה יצא משורות הצבא כדי לעלות ארצה. בדרך קשה הגיע ללנדסברג שבגרמניה ונצטרף לקיבוץ הפארטיזנים. בקיבוץ הוטל עליו להיות מורה לעברית והוא קיבל את תפקידו זה בשמחה ומילא אותו במסירות. לאחר זמן קצר יצא כמדריך עם קבוצת אנשים בשנת 1946 ארצה. בדרך נפגש עם עוד קבוצות חברים מקיבוצים אחרים והתאחדו. צבי נבחר כמדריך לקבוצה המאוחדת, וכך בא עם קבוצתו לכינרת. כאן נשא אשה והניח יסוד להמשך השלשלת של משפחתו. עבד בתמרים, פעיל בהגנה.

נפל במשטרת צמח, ט' אייר תש"ח (18 במאי 1948). הובא לקבורה בקבר האחים בדגניה. הניח אשה וילדה.

(מתוך הספר "כינרת בימי מבחן" תש"י)

בתיה קרמר

יוסף וקטיה סוסנסקי הי"ד
(יוסף – 1922, קטיה – 1928)

יוסף אחי היה הבכור במשפחתנו ומילדותי הקדומה קשורה הייתי אליו.

ההורים היו עסוקים בענייני פרנסה. אמא היתה בחנות. אנחנו היינו תמיד יחד. לפעמים שיחקנו, לפעמים רבנו כדרך הילדים. יוסף למד בבית־הספר היהודי "תרבות". אף אני למדתי בבית־ספר זה. למדתי 3 כיתות ועברתי לבית־הספר היסודי הפולני (פובשכנה), כי קשה היה להורים לשלם בשביל שניים. גמרתי את בית־הספר הזה.

בשנת 1939, עם הכיבוש הסובייטי, עזר יוסף הרבה לאבא בענייני פרנסה. אבא היה הממונה והאחראי להנהלת החשבונות של המאפיות בעיירה. יוסף היה לו לעזר רב. בימים הראשונים לא היו בתי־ספר. אני ויוסף למדנו בבית־ספר ערב כדי לדעת את הלשון הרוסית. אמא הכינה אותנו לכך ככל שיכלה. בנעוריה גמרה גימנסיה רוסית.

אמא חלתה בשנת 1939 בדלקת ריאות ונפטרה בעיירתנו. נשארנו בבית חמשת הילדים עם אבי והמצב הלם בנו קשות. היתה זו טרגדיה משפחתית. אני ישבתי בבית ולא רציתי לצאת. הייתי בת 13 וחצי ויוסף השתדל לקחת אותי החוצה בין חברים לקולנוע ואני לא עשיתי זאת. היתה לנו מטפלת פולניה שטיפלה בנו, אולם תפקיד אמא נפל עלי. אחותי הקטנה סימה היתה בת ארבע ואני השתדלתי למלא עבורה את מקום אמא בגיל 14.

עד פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה לא ידעתי דבר מן החיים. הסתגרתי בבית וטיפלתי בענייני הבית. משה פרידמן חברו הטוב והקרוב ביותר של יוסף, בא והציע לי לקחת אופניים ולברוח מעבר לגבול לרוסיה, כ–7־8 קילומטרים. אבי החליט לא לזוז, כי אין לברוח עם 5 ילדים. יוסף שמע לאבי ולא ברח. משה ברח לרוסיה וניצל יחיד ממשפחתו. יחד עמו ברחו חיים קרמר, אחי ראובן, אהרן גורדון, שיינה קרמר (אחות יושה). אבי הסתתר אחר־כך מפני הגרמנים עם הפארטיזנים. זמן קצר לאחר שגם

יוסף ברח אל הפארטיזנים, לקח אותי והעבירני ליחידה הפארטיזנית. אבי והילדים היו יחד עם משפחות לייבה חבלין, לייבה דימנטשטיין ביער בנפרד ממחנה המשפחות.

בסוף 1945 יצאתי לדרך עם אחותי סימה. היינו במינסק אצל יוסף קרמר. כבר למחרת בואנו הלכתי לחפש ידיעות על יוסף. ידוע היה לי שהוא משרת בצבא האדום במינסק. באותו יום לא מצאתיו, אולם נפגשנו למחרת.

אין ביכולתי לתאר את רגעי הפגישה – לאחר ניתוק של ארבע שנים. לאחר ימים מספר יצאנו בדרך הביתה לדולהינוב. הגענו לקריביץ׳. שהינו בה כ–4 חדשים אצל קרובות משפחתנו שלא רצו בשום אופן להשאירנו לבדנו. "מה שנאכל תאכלו גם אתם...".

תוך הזמן הזה הגיעו אבי ושני אחי, יהודה וחנוך, שבנו לדולהינוב. מרכז העיירה היה הרוס ולא היה מקום להישאר אפילו לילה אחד. בעיירה כבר היו אחדים מהחוזרים; לייבה חבלין ומשפחתו, לייבה דימנטשטיין, חנוך שפרבר, אייזיק קצוביץ׳ ועוד. השלטונות הקצו לנו בית ולאחר מכן קיבל אבא את ביתם של קרובי משפחה.

לא רציתי לחשוב על הישארות במקום, אולם התרגלתי כשם שהתרגלו האחרים. נשארנו עד 1961 בעיירה, למרות שהגשנו בקשה לעזוב מן הראשונים בסוף שנות החמישים. עם חידוש הרפאטריאציה של אזרחי פולין מברית־המועצות, נתאפשר לנו לצאת ב–1961. בינתיים השתחרר יוסף אחי משירותו בצבא האדום וחזר לדולהינוב.

תוך שנים אלו נישאתי לראובן בעלי וסימה אחותי נשארה עמנו. לאחר מכן באו אלי חנוך ויהודה ואף יוסף וחיינו יחד. אבא נשא אשה שנייה וכולנו היינו קשורים, כשם שכל הפליטים היו קשורים. לאט לאט החלו אנשים להתפזר ולעזוב את העיירה.

בדרך כלל הסתדרו בני המשפחה בעבודה וחיו לא רע בהתאם לתנאים. אבא עבד במסחר ממלכתי וכמו כן גם אחי יוסף. אחי חנוך, יהודה וסימה למדו בבתי־ספר ובבתי־ספר מקצועיים. חנוך נפל בארץ ויהודה אחי נמצא כיום בגני יוחנן על יד מזכרת בתיה.

יוסף נשא לאשה את קטיה ממשפחה לא־יהודית ממוהילב. אביה של קטיה נפל במלחמה: היו לה שני אחים קצינים בצבא האדום ושתי אחיות נשואות. כבת־הזקונים היתה אהובה על המשפחה כולה. היא עזבה צעירה מאוד את ביתה ללימודים וגמרה כווטרינארית. כאשר החליטו

להתחתן, קיבלה זאת המשפחה בטבעיות גמורה. אולם כאשר החליטו לעלות קיבלו זאת בני משפחתה בלב כבד מאוד, אך לא התנגדו. קטיה היתה קשורה למשפחתה גם בהיותה בארץ. עלינו בארץ התחבבה ביותר. אהבנו אותה והערצנו, אני הייתי קרובה אליה ביותר. ההתכתבות עם משפחתה ברוסיה היתה ענפה וכל חלומה היה לנסוע ולראות את המשפחה. ואלמלא האסון, זה היה יוצא לפועל.

לא במעט קשיים עלתה לנו היציאה מדולהינוב ב–1961. בתחילה יצא יהודה בשנת 1958 ואבא עם חנוך וסימה בסוף 1959. כשיצאנו ראובן ואנוכי עם יוסף וקטיה, נפסקה כבר הרפאטריאציה. אולם בכל זאת עלה בידי לסדר אפשרות יציאה לנו ולילדים, זלמן וחיה וליוסף וקטיה עם הילדים אלי ומאיה. שהינו בפולין 11 חודשים ובינואר 1962 הגענו ארצה. הדרך היתה נעימה ביותר ומזג האויר היה נפלא. אבא היה בא כל יום לנמל חיפה לפגוש אותנו. הוא היה גר אז על יד אבן־יהודה. שמחתי מאוד להתלכדות המשפחה יחד. את הפגישה עם אבא בחיפה לא אוכל לתאר. דלים מאוד עטי וכושר תיאורי לספר כל זאת.

נשלחנו לפרדס־חנה ותוך זמן קצר הועברנו לאשדוד. לאט לאט הסתדרנו בארץ. הסתגלנו לתנאים, התערינו ונקלטנו. הכינו שורשים. שוב היינו משפחה מלוכדת בישראל. את העבר הנורא והאיום לא שכחנו אך חיינו עם בעיות ההווה וראינו את העתיד לפנינו באור בהיר ויפה...

מפי אבא ז"ל למדנו להיות תמיד יחד. כל עוד אבא היה בחיים הרבינו כולנו לנסוע אליו לשיכון הוותיקים באבן־יהודה. בחגים פסח, ראש השנה היינו נפגשים כולנו אצל אבא. בפסח – סדר משותף עם אבא. לאחר פטירתו גם כן הרבינו לנסוע אל חברים, ידידים, אל מאירסון בפתח־תקוה וכו'. ותמיד עם כל המשפחה. כך היו חיינו עד לאסון המר והאיום – בשבת הקודרת ב–11 במארס 1978. התכוננו לחוג בת־מצוה של נכדתה של גניה רייער בחיפה. היינו מוזמנים ורצינו לנסוע, לא להיעדר משמחת משפחה. גיסי, בעלה של אחותי סימה, מישה שוחטמן, שיכנע אותנו להצטרף אליהם לנסיעה ויצאנו בשבת בבוקר מאשדוד לחיפה.

יוסף וקטיה היו כבר שם. במסיבה עצמה נפגשנו עם מכרים וידידים רבים ובעיקר בני־משפחה. בילינו יפה. יצאנו בדרך חזרה לאשדוד עם יוסף בשעה ארבע אחה"צ. אחי עצר את האוטו ומסר לבתו מאיה לנהוג וכך נסענו כל הדרך במצב־רוח מרומם. הכביש היה פנוי והתנועה שקטה. הגענו סמוך למעגן מיכאל ופתאום עמד מולנו אחד ולא אדע מי. היתה לי הרגשה כבדה ובכל לבי רציתי לעבור מהר מן המקום. זו היתה הרגשת

האחרים. הדיבורים נפסקו לפתע ולשוננו דבקה לחיך. תוך כדי ישיבה חשתי כאילו מישהו הדביקני לגב המושב ואז החלו היריות. לא ידעתי אף לא הבינותי את המתרחש. חשבתי כי מטורף הוא שירה. פתאום ראיתי רצים בכיוון שלנו אנשים חמושים במדים מנומרים. חשבתי שאלה חיילי צה"ל הרצים לעזרתנו. מזלה של מאיה שהיתה כפופה להגה והיא יצאה בפצעים בלבד מרסיסי הזכוכית המנופצת. אחי וקטיה נהרגו מיד. פתאום ראיתי את מאיה עומדת בכביש על יד האוטו ואז פרצתי גם אני החוצה לשאול את מאיה מה קרה. היא השיבה: "מה אומר? הורי אינם עוד!..." אני לא ראיתי ולא הבחנתי – מוכת הלם הייתי. אותו רגע הגיע אוטובוס מתל־אביב לכיוון חיפה. הם תקפו את האוטובוס.

אין לתאר את אשר היה בכביש. החילותי לזעוק לעזרה ואנשים שנסעו אחרינו לא התערבו וטסו הלאה. גיסי עצר את מכוניתו וסימה יצאה אלינו ונשארה עמנו. גיסי התבלבל ונסע עם הבנות עד כפר־סבא. נשארנו לקרוא לעזרה ואז עבר קופל, מפכ"ל המשטרה לשעבר. הוא לקחנו לתחנת המשטרה בחדרה תוך הודעה לכל התחנות על התנקשות המחבלים בכביש.

במשטרה חקרו אותנו על מה שראינו ועל מה שהרגשנו, מספר המחבלים והיוצא באלה. סימה התקשרה עם מאשה (אחות לובה רובין) והם באו אלינו למשטרה, ישבו הרבה זמן עמנו. את סימה לקחו אליהם הביתה ואותי ומאיה לביה"ח על שם הלל יפה. קיבלנו שם טיפול. ואז הגיע ויקטור נחמיאס ועוד עיתונאי עם מצלמת טלויזיה. מה שדיברתי לא אזכור, מתוך הלם שאלתי, למה אין מגישים עזרה לאחי ולגיסתי.

מבית־החולים נסענו למאשה ולובה רובין. משם התקשרו לראובן ומסרו שאני ומאיה אצלם. הוא כבר הבין וידע את אשר קרה. בבוקר באו מ"סופרגז", מקום עבודתו של יוסף אחי ולקחונו הביתה. הייתי עוד מוכת הלם ולא יכולתי לדבר כראוי עם בני.

ביום הלוויה נבצר ממני להיכנס אל ביתם של קטיה ויוסף – משם יצאה הלוויה. אף על פי כן נכנסתי ולאחר ההלוויה ישבנו שם "שבעה". לאחר מכן החלו בעיות. הגעתי להתמוטטות גמורה. כל אשדוד ליוותה אותם מנער ועד זקן. הן היו אהובים על כולם. מאז אין פגישה עם יוצאי העיירה – בה לא ידובר על יוסף וקטיה. התמונה בכביש לא משה מנגד עיני ועד יומי האחרון לא תחלוף מעיני.

עם זאת הוטל עלינו להמשיך את חיינו. הבת מאיה שלהם נישאה וילדה בן על שם יוסף. הבן – נולדה לו בת על שם קטיה.

דב עדין-איידלמאן (גבעתיים)

"מתוקה" הנקמה

בשלהי שנות 1941 ובראשית 1942 החלו להגיע לארצנו פליטים משרידי הצבא הפולני המובס. אלה לא היו מצבא אנדרס שהתארגן והלך ברחבי ברית־המועצות אשר גייסותיו החלו להגיע לא"י בשלהי 1942 ועיקרם ב־1943 דרך אירן. הללו נתארגנו באמת, צוידו בנשק ולחמו בעוז ובחרוף נפש בחזיתות המזרח התיכון, איטליה ושותפו לאחר מכן בפלישת בעלות־הברית למערב אירופה - בחזית נורמנדיה. הללו בהם מדובר, היו פקידי מינהל אזרחי בממשלת פולין מלפני המלחמה, אנשי משטרה וקציני צבא משרדיים.

היה זה מראה בלתי־שכיח ברחובות ת"א; קצינים וחיילים פולניים במדים ופקידים מכופתרים התהלכו ופגשו "מכרים" - אותם "יהודים" שהיו נתונים למרותם עוד תמול־שלשום - המהלכים עתה כיהודים גאים וחופשיים במולדתם (בפלסטינה אליה "שלחו" אותם בימי גדולתם), לוחצים ידיים בחיוך רחב על פניהם ובלי להרכין ראשם בפני הבאים. נשים כבודות הזמינו את "מכריהן" הקצינים לבתיהן והללו נושקים ידיהן כדרך całuję rączki ומקבלים בשמחה וברצון את ההזמנה כי על כן חסרו זה מזמן חומו של בית, מאור של אשה וחיוך קורן של ילדים.

הורי מנוחתם עדן התגוררו באותם ימים בת"א; אני שימשתי כמורה במושבה מרוחקת ומפעם בפעם נזדמנתי לת"א כדי לסור אליהם ולבקרם. באחד מימי חופשה כאלה בסורי לבית הורי, הופתעתי למצוא שני פולנים יושבים במחיצתם ומגלגלים שיחה על כוס תה. אחד מהם זכור היה לי היטב ובמיוחד זכור לרע - ולא רק לי אלא לכל בני עיירתנו. הוא היה שוטר בכיר והרבה להטיל את אימתו ולהציק מרה ליהודים שנזדמנו אפילו באקראי בטווח ראייתו. השני הוצג לפני ע"י אבי כפקיד בכיר לשעבר במס־הכנסה במשרד המחוזי בווילייקה, ממנו רעד ופחד כל בעל בעמיו בכל עיירות המחוז.

כמסתבר חקרו ודרשו שניים אלה רבות, עד שהגיעו לכתובתם של הורי בת"א; הם היו תאבים להחליף דברים ולשמוע עצה מפי אבי המנוח

ז״ל המוכר להם יפה. הן כידוע היה בשעתו מעורב עם בריות אלה וכל מעייניו להשיג הקלות, שיחרורים מנגישות, גזירות וצרות־צרורות אשר הוטלו על ראשי משפחות אחינו בני ישראל בעיירתנו. כך מצאתי אותם יושבים ומשוחחים בניחותא כאן בת״א במרחק אלפי קילומטרים ממולדתם – אותם פולנים מי שהיו ״אדירי־כוח״ – על אותם זמנים טובים (טובים להם) באותן עיירות שנשמדו ואשר יחד עימהן סבלו גם הם. חלפו ונעלמו גאוותם ויהירותם השחצנית, הלוך הלכה לעולם רודנותם הפוחלצית ו״שלטונם הכל־יכול״ כביכול.

האזנתי בתשומת־לב ובאוזניים קשובות לסיפור היחלצותו של הפקיד הבכיר: כיצד ניצל בנס עת גדודו – חיל־פרשים ״אולאנים״ נפוץ לכל רוח – בהיתקלות ראשונה עם חיל השריון הגרמני במשוריינים הכבדים ובטאנקים אשר לו, אותם ״אולאנים״ הזכורים לנו מאז, הפרשים הגאים על סוסיהם האבירים והמשופשפים, הממורקים והמבהיקים בשמש, חרבותיהם נוצצות למותניהם וכובעיהם רכוסים מתחת לסנטר; עיניהם מישירות קדימה – מוכנים לדרוס כל העומד בדרכם, מצהירים ומכריזים: אנו שליטי עולם ומלואו! האלה נפזרו לכל רוח כמנוסת עכברים? כמה הערצנו אותם בהיותנו ילדים, כמה שמחנו להתחמק מעיסוקינו התמידיים כדי לחזות בתמרוניהם בסביבה, ב״מאנוורות״ שלהם אשר נערכו לרוב ב״שדרות״ של יקטרינה המלכה (בין ה״ביימאלער״). חבל היה לנו לאבד ולו דקה בלבד מבלי לעקוב בהתפעלות אחר דהרות הפרשים – חרבותיהם השלופות בידיהם, מכים ומקצצים בענפי אילנות מיוצבים ותקועים בחרצובות. בדמיוני ראיתי כך את אנשי צבאו של בר־כוכבא המכים את הרומאים שוק על ירך. וכך היינו מחקים אותם אנחנו הילדים במשחקינו, מקלות־חרבות בידינו ומכים על ימין ועל שמאל בענפי יער תוך קריאות הידד! עתה יושב לו ה״אולן״ בת״א – בעיר שכולה יהודים (...) והנהו מוכה גם גולה והוא נהנה מהכנסת אורחים של מי שהיה מה״וואסאלים״ שלו וזקוק היה ל״חסדיו״.

כך שקעתי בהרהורים ותהיות לאור ההיסטוריה המתחוללת ומשתנה; קול אבי ז״ל העירני ואמר אלי: בני יקירי, הואל נא לטייל ולתייר עם האורחים הנכבדים בחוצות העיר; אדרבא יתבוננו בעירנו העברית ובמפעלנו הציוני ובעיניהם יראו, כיצד מתגשמת והולכת קריאתם־סיסמתם – יהודים לפלשתינה!... שמעתי בקול אבי ויצאתי עימהם. אז ת״א טרם היתה כרך בין כרכי־תבל. אך לעומת דולהינוב ווילייקה וכדומיהן, היתה קרייה רצינית, הומה וסואנת בני־אדם ורכב ובתי־עסק יפים. בתים לבנים חדשים בצל עצים וגינות ועוד רבה וגדולה הבנייה

ומעל הפיגומים – קריאות־ביניים נמרצות תוך זירוז המלאכה, וכל זה – פליאה וחידה בעיני האורחים. ושואל השוטר:

"מי הם כל העובדים הללו?"

"בואו ונציץ", עניתי בשמץ שובבות. התקרבנו ושמענו דיבורים בעברית, יידיש ואפילו פולנית.

"וכולם יהודים, כולם?" שואלים האורחים – "היתכן?!"

"כן, כולם יהודים שוקדים על בניין ארצם ומולדתם", עניתי בגאווה ובשמחה בלתי מוסתרת. פני האורחים התכרכמו והתארכו, עיניהם הביעו תמיהה וקינאה בעצב האופף פליטים שנעקרו ממולדתם.

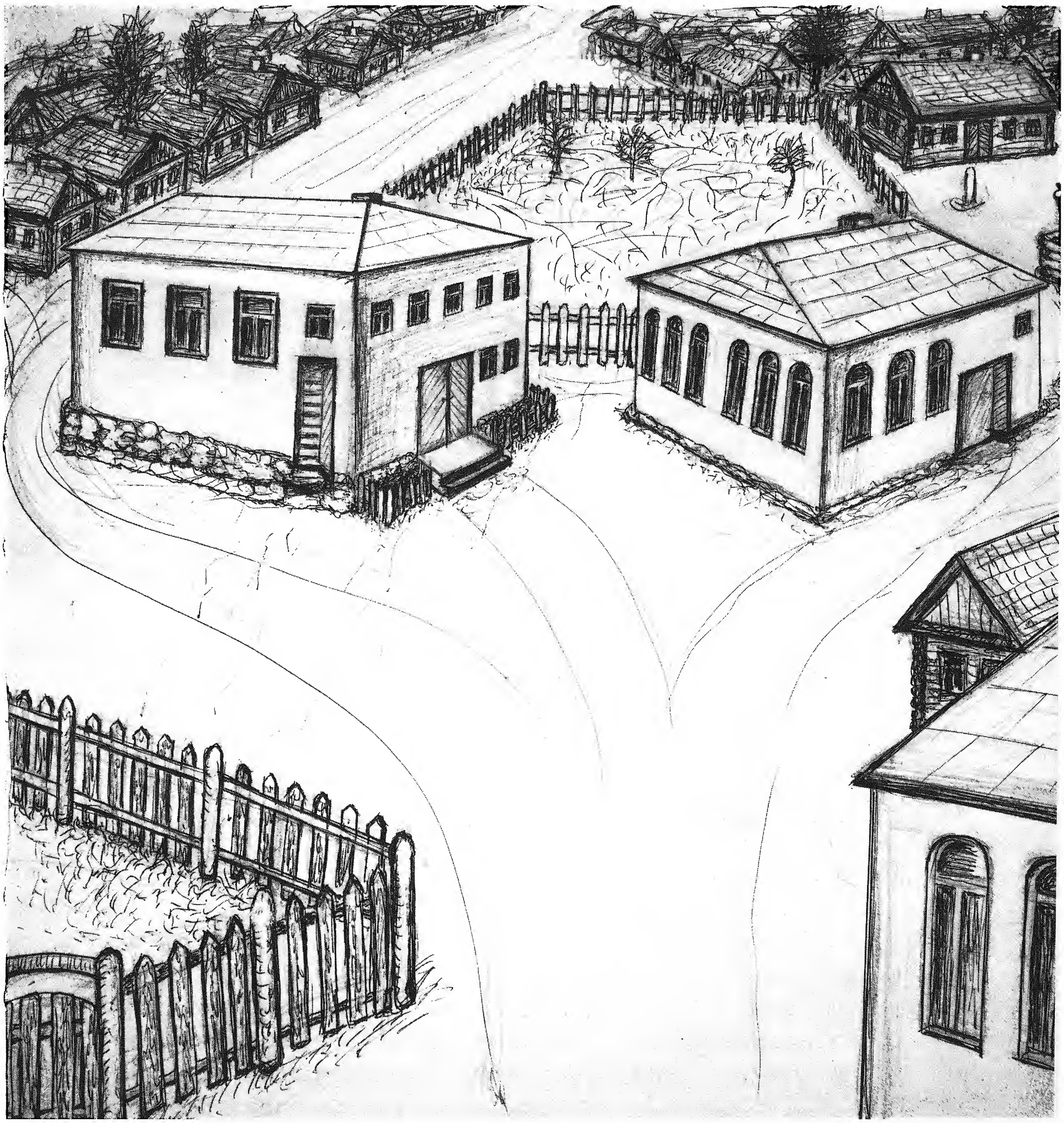
"אכן, אכן יהודים ידעו תמיד להפתיע בכושר־מעשה אבל בעבודת־כפיים ממש?! כזאת לא ראינו. ומה הלאה?"

"בואו ידידי (משעבדינו לשעבר), בואו ונצא מחוצות העיר אל המרחבים בשדות ארצנו".

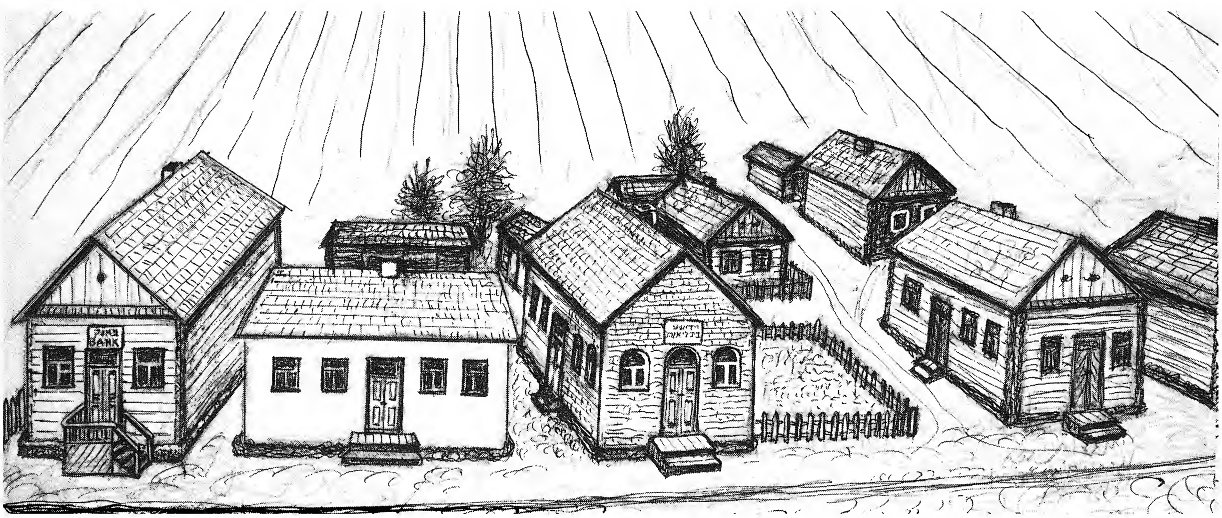
יצאנו ונסענו לסביבות פתח־תקוה; ריח הפרדסים עלה באפינו; ולעינינו שדות־תלתן ירוקים, אספסת וירקות מכל מין וגוון. ממטרות מסתובבות, איכרים יהודים מהלכים כשכובעיהם רחבי השוליים מצילים על פניהם השזופות. רינת הצמיחה בפיהם ושמחת העמל בלבבות. ואורחי הפולניים – רואים בעיניהם ותמהים, נושמים את ריח הכפר העברי וריח כפרים שלהם בא לאפם – מהם נעקרו ואליהם מתגעגעים הם זה מזמן תוך נדודיהם במדבריות ובארצות צחיחות ללא פיסת ירק.

הרהורי שמחה וגאווה הציפוני; אולי זו שמחה לאיד? ואולי רגשות של נקמה? אמנם כן, אודה בכך ללא בושה וללא רתיעה כלשהי. רגשות "מתוקים" של נקמה... אכן, ידידי הפולניים! גם שעתכם הגיעה להבין ולדעת גלות מהי. גם עליכם ללמוד מה טעם לחיות ללא מולדת, טבעם ופשרם של חיים כאלה.

ברם, תוך שמחה נהנתנית זו שואל אני את עצמי: האם רשאי אני כיהודי לשמוח באסונם של אחרים ולעבור בכך על לאו מפורש: "לא תיקום ולא תיטור?!" אכן, חטאתי הפעם ואני מודה ומתוודה... ודאי שאין זה נאה וגם לא מוסרי. אבל בן־אדם רגיל הנני ובתוך מרכיבי רוחי מפעמים גם רגשות־נקם ושמחה לאיד לפחות! וברגע זה בו מדובר לא היה בכוחי להתגבר ולהתעלם מהם. הרגשתי רק זאת: מה טובה ועד מה מתוקה "הנקמה".

דפי הנצחה

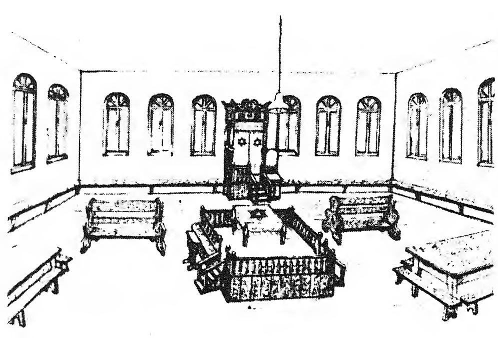

BANK

מתתיהו בר־רצון

ווי און וויי! צעזייט זיינען איצט, אלע ביינער פון יעקב אבינו'ס קינדער
פונאנדערגעווארפן, צעשפיליטערט און צעשאטן אויף יעדן פעלד און גארטן.
מאכן מיין הארץ אין שטיקער צוזאמען געבראכן, אויף וואסער צעשפאלטן!
שוין צייט! האב רחמנות און דערבארעם דיר, ריבון העולמים!
שווים שוין ארויס פונ'ם גרויזאמען צארן, אל חנון ורחום!
טויט איז מיין הארץ, שטום זיינען מיינע ליפן,
פאר זיי אלע זאג דו, רוף אויס אין דיין כליפען,

אל רחום וחנון, א קדיש־יתומים!
נאך עופאלער, נאך מאמעס און זקנים, פאר קדושים וטהורים!
נאך פרויען, נאך מיידלער און קינדער! – שיס אויס מיט דיין וויינען!
און וועסט אין בעכער פולע, איבערפולטע, אויפקלייבן זייערע טרערן...

(מתוך "מיין קדיש יתום")

טכס הסרת הלוט מעל מצבת קדושי דולהינוב

ימים רבים רבים – ארבעים שנה חסר אחת – כמהו וציפו יוצאי עיירת דולהינוב בארץ ובתפוצות, לשעה הגדולה – שעת גילוי הלוט מעל מצבת קדושי הקהילה. אכן, שעה זו אמנם הגיעה.

ביום ג' – כ"ג תשרי תשמ"ב 22.9.1981 התאספו יוצאי העיירה מסביב למצבת האבן לקדושי הקהילה. זמן רב לפני שעת היעד עמד הקהל בדומיה לפני האבן העוטה לוט. תוך דממה קפואה ניצב הרצל בן־טוב ז"ל ופתח את עצרת הזיכרון: הוא אמר בין השאר:

"אנו מצווים על איסור השיכחה: לזכור ודבר לא לשכוח!.
בהקמת מצבה זו שתישא באלם קול ותזעיק בשתיקה רועמת
דבר הזכירה המתמדת – גם לאחר שכולנו נסוף ולא יהיה עוד
גם עד אחד, אשר חזה מבשרו או ראה הכל בעיני רוחו –
סיימנו חלק בלבד מחובת הזכרון.

החזן אונגר עם הקהל

גל עד
לקדושי
דולהינוב
והסביבה
שמות
הקדושים

גל עד
לקדושי
דולהינוב
והסביבה

"עתה נתמסר לעבודת הספר: שומה עליו לשקף את חיי הקהילה בעיירת־לידתנו וגידולנו, על אנשיה הכנים והפשוטים ישרי־הדרך. עליו לכלול כל סיפורי הניצולים. שמות הקרבנות ב"קברי האחים", שם מוטלות עצמות יבשות ושרופות של כל יקירינו ואהובינו".

עם סיום דברי הפתיחה של הרצל בן־טוב ז"ל לקח לידו מר דב עדין את המשך הנחיית העצרת.

בנימין אונגר – חזן בית־הכנסת הגדול בת"א, קרא פרק תהילים. הקהל אמר קדיש בציבור. נציג "יד ושם" נשא דברו על ערכם של מפעלי זכרון השואה והנצחה. מר שלמה שמגר קרא את מגילת־היסוד למצבת "יד לקדושים". מר שמואל אלפרוביץ' שהעלה נר־זכרון לקדושים אמר בין היתר:

"רצה הגורל כי גם היום – שלושים שנה בדיוק, לאחר שהצבתי על חורבות קהילתנו בדולהינוב יד זכרון לקדושים שנצמתו בידי זדים, ניצבים אנו ליד גל־עד המוצב כאן על אדמת ישראל לזכר 2200 בני קהילתנו ועלי להדליק נר זכרון...

"לאחר תום מלחמת העולם השנייה חזרנו מעטים אל גיא ההריגה וניסינו לחדש חיינו על חורבות וקברים, אך ללא הועיל, נוכחנו כי אין עתיד וסיכוי למאמצינו. ב־1950 החליטו השלטונות הסובייטים להקים רפת ענקית במקום קבורתם של הקדושים. ביקשתי ואף ניתנה לי רשות להעביר את העצמות לקבר־אחים בבית־העלמין היהודי ששרד. בעזרתם של חברים נוספים אספנו והעברנו מכל מקום בו נטמנו יקירינו, את עצמותיהם ושרידיהם לקבר אחד אותו כרינו בכניסה לבית־העלמין. יצקנו מצבת בטון העומדת על תילה עד היום וחקקנו עליה סמלי המנורה ומגן־דויד...

"אכן, כאז כן היום ניצבים אנו פה מסביב לגל־עד, אותו הקמנו על אדמת ישראל לזכר קדושינו. היום, יום ג', כ"ג תשרי תשמ"ב, עומדים אנו בפרשת ניצבים הפותחת: אתם ניצבים היום כולכם (במדבר כ"ג, ט). ואכן עדים חיים אנו לכל מוראות השואה, שפקדו את קהילתנו – נזכור ולא נשכח. עתה אדליק את נר הזכרון לזכר קהילה, שהיתה ואיננה עוד".

גל עד
לקדושי
דולתינוב
והסביבה
שמות
הקדושים
טבח ראשון י"ג בניסן
טבח שני י"ג באייר
חיסול הגיטו ו' בסיון
יום הזכרון ט"ו בסיון

החזן בנימין אונגר השמיע תפילת אל מלא רחמים; הקהל הרב הצטופף יותר ויותר ונדחס אל מול המצבה ומסביבה, חזר ושב אל אותם ימי הסיוט האפלים והקודרים כמו שוב ראה עצמו עומד שם ואוסף הרוגיו וטומן אותם... לא פעם הופרעה הדומיה הרועמת ע"י התייפחויות שקטות, אנחות וגם זעקות ויבבות ברמה. כשהגיע החזן לאמירה "שנחנקו ונשרפו ונקברו חיים" גברו הזעקות והבכי ולא נשאר גם אחד לבלי הזיל דמעה.

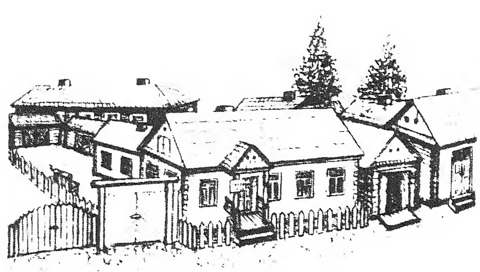
מר דב עדין נשא דבריו על ענייני היום והמעמד הזה, בין היתר הקריא מכתב בשם נידחי דולהינוב המעטים בברית־המועצות ומרחביה וגם אותם היחידים שנשארו בעיירה. המכתב כולו הזדהות בכל לב תוך כמיהה ורצון להיות יחד במעמד זה.

נכדו של מר עדין הוזמן ע"י הסב לקרוא שיר ההולם את המעמד. נפעם ונרגש מרוממות המעמד ומאימת הציבור קרא הנער הצעיר את שירו של נתן אלתרמן "מכל העמים".

מר מתתיהו בר־רצון, המיועד לערוך את ספר "אש התמיד – יזכור לדולהינוב", דיבר על תכנית הספר וקרא להשתתפות מירבית של בני העיירה. בסיום דבריו קרא את שירו של שמואל הלקין – משורר יידיש בברית־המועצות – איש רוסיה הלבנה שדולהינוב גם היא בשר מבשרה ועצם מעצמותיה.

מר דב עדין הזמין את חיה וולק מרמת הכובש ואת יעקב סגלצ'יק, פארטיזן נועז ולוחם ללא חת לגלות את הלוט.

זמן רב נשאר הקהל דומם סביב המצבה, כשבלבו פועמת תחושה של רוממות השעה.

בע"ה וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא-נִקֵּיתִי יואל ד' כא

לזכרון עולם

מגילת העדות להנצחת קדושי ק"ק הולהינוב היום יום שלישי בשבת כ"ג באלול
שנת ה'תשמ"א היא שנת ל"ג למדינת ישראל
לקראת שנת הארבעים לחורבן קהילתנו הולהינוב שבין מינסק עיר ואם ליהודי רוסיה
לבין וילנה היא ירושלים דליטא למזרח פולין באנו אנחנו שרידי היושבים בארץ
אבותינו במדינת ישראל ובתפוצות והצבנו יד ושם לקדושי עירנו הישרים
והתמימים שנהרגו על קידוש השם הי"ד בידי עריצי גויים בימי שואה
תהא המצבה הזאת שהקמנו לזכרון עולם פה על אדמת הקודש בבית
העלמין ליד חולון אחוזת קבר לכל יקירינו ומחמדי נפשנו לאלה אשר נקברו
בקבר אחים על אדמת נכר ולאלה שלא הובאו לקבר ישראל ולמי שמקום
קבורתו לא נודע ואבד בארץ גזרה
ויאיר מעל הגלעד הזה נר נשמתם עד אחרון ותהא נשמתו של כל אחד ואחד
מהם צרורה בצרור חיינו וחיי הבאים אחרינו עד כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב
לצריו וכפר אדמתו עמו
ואת מגלת העדות הזאת נתנו בכלי משמר בלב כל בני המעמד הזה
יוצאי קהלתנו ובלב בנינו ובני בנינו למען יעמדו ימים רבים עד יעמדו
לגורלם לקץ הימין אמן

ואלה שמות קדושינו הידועים לנו עד היום הזה
ושאינם ידועים אף הם חרותים באבן זו לעד

רשימת הקדושים

אגורק נחמן ומשפחתו
אגורק יעקב
אייגס זלמן והילדים
אייגס משה
איידלמן לאדזע
איידלמן ביילקה
איידלמן זאב
איידלמן חיה
איינבינדר אריה־לייב

איינבינדר לאה
איינבינדר זליג
איינבינדר אשר
איינבינדר מריאשה
איינבינדר נחמה
איינבינדר משה והילדים
איינבינדר שרה
איינבינדר מאשה והילדים
איינבינדר ברל (קעמל מאכער) ומשפ'

אלפרוביץ אברהם משה
אלפרוביץ מלכה
אלפרוביץ שמעון
אלפרוביץ עזר־בר
אלפרוביץ נחמה
אלפרוביץ חיה
אלפרוביץ ברוך
אלפרוביץ שמואל־שמחה
אלפרוביץ יוסף־חיים
אלפרוביץ רבקה
אלפרוביץ שלמה־יעקב
אלפרוביץ חיה־רבקה
אלפרוביץ דינה
אלפרוביץ חיה־גשה
אלפרוביץ זלמן ומשפחתו שנספה בליטא
אלפרוביץ שרה־פרידה ומשפחתה
אלפרוביץ אברהם
אלפרוביץ שרה־ליבה
אלפרוביץ קלמן ומשפ׳
אלפרוביץ חיה
אלפרוביץ יוסף־חיים
אלפרוביץ הדסה
אלפרוביץ הניה
אלפרוביץ יוכקה
אלפרוביץ אהרון
אלפרוביץ אליהו
אלפרוביץ זלמן
אלפרוביץ גרשון־יצחק
אלפרוביץ שמואל־לייב
אלפרוביץ רייזל
אלפרוביץ מרדכי ומשפחתו

אלפרוביץ חיה־בשע
אלפרוביץ שמואל
אלפרוביץ זלמן הנפח ומשפחתו
אלפרוביץ פייוועס
אלפרוביץ ישעיה
אלפרוביץ מנדל וגיטל
אלפרוביץ מאשה ומשפח׳
אלפרוביץ לוי
אלפרוביץ גרשון
אלפרוביץ שרה־פרידה
אלפרוביץ חיה־לאה
אלפרוביץ זונדל ומשפחתה
אלפרוביץ חיים ומשפחתו
אלפרוביץ מרדכי ומשפחתו
אלפרוביץ ו.
אס צבי ומשפ׳
אס שרה
אס פרץ
אס מרדכי
אס שלהב
אפשטיין אברהם־בר (השוחט) ומשפ׳
אקסלרוד ברוך ומשפחתו
אקסלרוד ברל ומשה
אקסלרוד ברל חנות של ברזל
אקסלרוד שמרל ומשפחתו
אקסלרוד יהודה ומשפחתו
אקסלרוד אברהם
בודגר יחזקאל ומשפח׳
בודגר אריה

בודגר מרדכי
בולטובסקי חיים ומשפ׳
בולטובסקי מרים
בולטובסקי שלמה
בלונדר בלומה ומשפחתה
בלונדר אברהם
בקשט גנשיה והילדים
ברונשטיין סוניה
ברונשטיין בתיה
ברונשטיין חוה
ברוק דב ומשפחתו
ברוק שמחה
ברוק מריאשע
ברוק שמואל
ברוק יוסף
ברוק חיענע
ברוק שלום
ברוק גיטל
ברמן ישראל ומשפח׳
ברמן חסיה
ברמן זליג
ברמן רבקה
ברמן משה
ברמן (הקעמל מאכער) ומשפח׳
ברקוביץ נחום
ברקוביץ חייקה

גוטקין אדלה ומשפחתה
גוטקין שלמה
גוטקין זינה והילדים
גורביץ עטע

גורביץ צבי ומשפחתו
גורביץ הניה
גורביץ סוניה והילדים
גורדון יונה ומשפחתו
גורדון רשקע
גורדון אפרים ומשפ׳
גורדון מיכאל ומשפחתו
גיטלזון שמואל־ביינעס
גיטלזון אליהו
גיטלזון פייטשע (פלנט)
גיטלזון חיה
גיטלזון שיינה
גיטלין חנה
גיטלין מוטל
גיטלין מטה
גיטלין אברהם־יצחק
גיטליץ אליהו מנחם מנדל
גיטליץ אלקה
גיטליץ יצחק־נאטע
גיטליץ אבע ומשפחתו
גיטליץ ליבע
גיטליץ שמעון
גיטליץ פייגע
גיטליץ חיה־שרה
גיטליץ גדליה
גינזבורג יהודה ומשפחתו
גינזבורג הניה
גינזבורג רשקה
גינזבורג ביינעס ומשפחתו
גינזבורג פשקע ומשפח׳ (האלמנה)

גנדל נפתלי ומשפחתו
גרוזביין שמואל
גרוזביין הניה־רבקה
גרוזביין לאה
גרוזביין עטל
גרוזביין פיניה־לייב
גרוזביין משה
גרוזביין הירש ומשפח׳
גרוזביין חיה
גרוזביין שמואל
גרוזביין חיים־יצחק
גרוזביין שרה־לאה
גרוזביין מנדל
גרוזביין רבקה
גרוזביין חיה
גרוזביין פרידל
גרוזביין רישקה
גרוזביין דבורה
גרוזביין חיים־אברהם
גרוזביין זלמן
גרוזביין שיינה
גרוזביין ביילה
גרוזביין אברהם־יצחק
גרוזביין מנדל ובלה
גרוזביין יצחק
גרוזביין לאה
גרוזביין שמואל
גרוזביין פנחס
גרוזביין חנה
גרוזביין בתיה
גרוזביין שושנה
גרוזביין אייזיק
גרוזביין שרה

גרוזביין ישראל ומשפחתו
גרוזביין ברל ומשפחתו
גרונימוב חיה־לאה ומשפחתה
גרונימוב דבושע
דוכין מרדכי ומשפחתו
דוקשיצקי חיים־דב
דוקשיצקי יצחק
דוקשיצקי שלום ומשפחתו
דוקשיצקי רבקה
דוקשיצקי שושנה (רשקע)
דוקשיצקי יהודה ומשפחתו
דוקשיצקי סוניה
דוקשיצקי מקס
דוקשיצקי איסר
דוקשיצקי יוסף ומשפחתו
דוקשיצקי רחל
דוקשיצקי דבורה
דוקשיצקי אידל
דוקשיצקי גוטקע
דוקשיצקי משה ומשפחתו
דוקשיצקי ביינעס ומשפחתו
דוקשיצקי ארונצ׳יק ומשפחתו
דוקשיצקי קושיאל
דוקשיצקי מרים
דוקשיצקי אידל (המלמד)
דוקשיצקי יעקב ומשפחתו
דוקשיצקי מרדכי
דוקשיצקי רוזה
דוקשיצקי פייגה
דוקשיצקי זלטה ומשפחתה

דוריץ רבקה
דוריץ צבי

דימנטשטיין אליהו ומשפחתו
דימנטשטיין ירמיהו ומשפחתו
דימנטשטיין רחל
דימנטשטיין ראובן
דימנטשטיין משה־דוד
דימנטשטיין שרה
דימנטשטיין מרדכי
דימנטשטיין רחל ומשפחתה
דימנטשטיין אהרון ומשפחתו
דימנטשטיין רחל־לאה
דימנטשטיין יצחק־זאב ומשפחתו
דימנטשטיין חייקה
דימנטשטיין אטל ומשפחתה
דימנטשטיין זלדה
דימנטשטיין רבקה
דימנטשטיין משה
דימנטשטיין יעקב ומשפחתו
דימנטשטיין פייגל
דימנטשטיין סוניה
דימנטשטיין אברהם־יצחק
דימנטשטיין חיים
דימנטשטיין אלקה
דימנטשטיין משה האופה ומשפחתו
דיקשטיין יעקב ומשפחתו
דיקשטיין אסתר
דיקשטיין חנה
דיקשטיין שרה
דיקשטיין ישראל

וולפנסון אברהם
וולפנסון זלמן־לייב ומשפחתו
וילנסקי גדליה (הרב) ומשפחתו
וילנסקי מטלה
וילנסקי רבקה
וילנסקי שלום
וילנסקי יעקב

זיונץ שמואל ומשפחתו
זיונץ חוה
זיידקנופ מרדכי ומשפחתו
זיידקנופ משה־ישעיהו המלמד ומשפ׳
זיידקנופ בריינע
זיידקנופ לייבל
זיידקנופ שמעון
זילברט רחל אלמנה ומשפ׳
זילברט אברהם־חיים
זילברט מולקה
זילברט רייזעלע
זילברגלייט מנדל ומשפחתו
זילברגלייט הירשל
זק חיים־לייב
זק שלמה
זק גרשון
זק שרה

חדש יוסף־יהודה ומשפ׳
חדש עטל
חדש שמעון ומשפחתו
חדש צבי ומשפחתו
חדש דב ומשפחתו
חדש חוה

חדש זלמן
חדש אריה
חדש שרה
חדש טובה
חדשביינעס
חדש יהודה־לייב ומשפחתו
חדש ציפה־מלכה
חדש יצחק
חדש הדסה
חדש ויכנה
חדש שימשל

חדש מינה דבשקה ובתה

חדשביץ מאיר
חדשביץ משה
חדשביץ חנה
חדשביץ זלדה
חדשביץ ראובן
חדשביץ זלמן
חדשביץ פשע־דבושע

חדשביץ עזריאל ומשפחתו

חפץ אליהו ומשפחתו

חפץ דב ומשפחתו

חפץ מנדל (הרוקח)

חרנס ומשפחתו

חרש שמעון־לייב ומשפחתו
חרש גודל

טייץ הירשל ומשפחתו
טייץ ליפסה

יפה חנה־רייכע

יפה ברל־שמואל ומשפחתו
יפה לייקה
יפה זאב

כץ הירשל
כץ מרדכי
כץ אברהם
כץ זלמן
כץ בת־שבע
כץ שמואל
כץ זאב

כץ אהרון־יצחק ומשפחתו
כץ רבקה
כץ שמואל
כץ חיה

כץ אברהם־יעקב ומשפחתו
כץ גלה
כץ גוטמן
כץ ישראל־זאב
כץ רחל ומשפחתה

כץ דוד ומשפחתו
כץ פייגל
כץ מנדל
כץ זליג

כץ ירחמיאל ומשפחתו

כץ יוסף
כץ חיינע
כץ חיה
כץ אברהם־יצחק
כץ לייבל והילדים
כץ שרה

כץ זליג ומשפחתו

כץ נח ומשפחתו

ליברמן משה־אהרון ומשפחתו
ליברמן ברל
ליברמן זלטה
ליברמן שמואל

ליברמן ברל ומשפחתו
ליברמן איטקה
ליברמן זלמן
ליברמן שיינה
ליברמן אליהו

ליברמן דוד

ליברמן הירשל אשתו והילדים

ליברמן מאיר־בר ומשפחתו

ליברמן לייבע ומשפח׳
ליברמן חונה
ליברמן אייזיק
ליברמן שלמה־חיים

ליברמן נתן
ליברמן בריינה
ליברמן בתיה
ליברמן מנוחה

ליברמן רייכל וחיים ומשפח׳

ליכטרמן מרדכי אשתו מרים והילדים

ליפשיץ לאה

ליפשיץ זאב ומשפחתו

לנקין יוסף־מאיר ומשפחתו
לנקין לאה־דישה
לנקין יעקב
לנקין שמואל
לנקין נחמה

לנקין דב

לנקין אידה

לנקין ישראל־מאיר ומשפחתו

לנקין מיכל ומשפחתו

לנקין גרשון

לנקין חיים־שמעון ומשפ׳

לנקין חיה־רשה
לנקין הדסה ומשפחתה
לנקין פייגה ומשפחתה

מאירסון מקס ומשפחתו
מאירסון רחל־לאה
מאירסון יהודה
מאירסון שמשון
מאירסון גרשון

מוטרפרל אהרון ומשפחתו
מוטרפרל ירחמיאל ומשפחתו

מור בן־ציון
מור אטל
מור שושקה
מור אסקה
מור רחל

מייזל ר׳ שלום השוחט
מייזל אשתו דברה
מייזל יצחק
מייזל רחל

מינדל מתתיהו
מינדל מרים
מינדל רייזל
מינדל שרה

מינקוב חיים ומשפחתו
מינקוב רייכל
מינקוב חיים

מלמד דב ומשפחתו
מלמד מרים
מלמד יצחק־משה
מלמד אסנת
מלמד דבורה
מלמד אברהם־יעקב
מלמד איטקה

מלמד ליפטה ובתה

מלמד משה
מלמד הניה
מלמד לאה
מלמד צישקה
מלמד יוסף
מלמד אשר
מלמד אהרון
מלמד מרדכי
מלמד ויכנה
מלמד בלה

מלר שמואל ומשפחתו

מנפיל ומשפחתו
מנפיל נח

משפ׳ מרגולין

מרקמן מנדל ומשפחתו

מרקמן הירשל
מרקמן משה

מרקמן נחום־משה ומשפחתו
מרקמן חנה
מרקמן ירמיהו

נורמן ברל ומשפחתו

סגלוביץ שמואל
סגלוביץ גולדה

סוסנסקי אבא ומשפחתו
סוסנסקי יעקב ומשפחתו
סורדלין דוד ומשפחתו
סורדלין ירמיהו ומשפחתו

סמולק (החייט) ומשפחתו

סמורגונסקי אברהם ומשפחתו
סמורגונסקי הניה
סמורגונסקי איטה
סמורגונסקי חיה
סמורגונסקי יוסף־חיים

סנדלר מרדכי־חיים ומשפחתו
סנדלר שרה־רבקה
סנדלר יוסף־יהודה
סנדלר אליעזר־יצחק
סנדלר חוה
סנדלר יעקב
סנדלר רוזה
סנדלר אלטר
סנדלר שיינה־דבורה

ספקטור משה ומשפחתו

עקמן חצה ומשפחתה

עקמן אלי־הלל ומשפחתו
עקמן הינדה
עקמן יהודה

עקמן ירמיהו
עקמן רחל

עקמן דב
עקמן צביה
עקמן יצחק
עקמן חנה
עקמן דב
עקמן ליובה
עקמן קופל
עקמן יוסף

פבריקנט גדליהו ומשפחתו
פבריקנט דבורה
פבריקנט הניה
פבריקנט שנקה
פבריקנט חנה
פבריקנט שושקה
פבריקנט רחל
פורמן לייב
פורמן יצחק ומשפחתו
פורמן יעקב ומשפחתו
פורמן מאשה
פורמן קיילע
פורמן אריה־לייב
פורמן מושקה
פיינבלוב זלמן ומשפחתו
פיינזילבר אידה
פיינזילבר אברהם
פינצנסקי ומשפחתו
פליסקין טייבל ומשפחתה
פרבוזקין חיים
פרבוזקין אלקה והילדים

פרבוזקין דבושה
פרבוזקין מוטל
פרבוזקין חיה
פרבוזקין רייזל
פרבוזקין אברהם־אליהו ומשפחתו
פרבוזקין דבושה
פרבוזקין מרדכי
פרבוזקין חיה
פרבוזקין רייזל

פרידמן לייבע אריה ומשפחתו
פרידמן חיה־פרידה
פרידמן לייבל ומשפחתו
פרידמן שלמה ומשפחתו
פרידמן חיה (אלמנה)
פרידמן מיכאל ומשפחתו
פרידמן אברהם־יצחק ומשפחתו
פרידמן בלה
פרידמן שרה־רחל
פרידמן שיינה
פרידמן יעקב־מאיר
פרידמן אהרון
פרידמן בת־שבע
פרידמן אסתר
פרידמן שלמה־חיים
פרידמן רחל
פרידמן בתיה
פרידמן לייב
פרידמן אסתר
פרידמן חיים
פרידמן בתיה
פרידמן הניה

פרידמן מרים	קוזניץ אליעזר
פרידמן חיה	קוזניץ שמעון
פרידמן יוסף־חיים (הבלעכער)	קוזניץ שרה
פרידמן ירחמיאל	קוזניץ שמואל יצחק ואשתו
פרידמן רבקה	קופלמן קלמן
פרידמן צביה	קופלמן דבורה ומשפחתה
פרידמן זלמן	קופלמן יעקב
פרידמן דבורה	קופלמן משה
פרידמן משה	קופלמן מרי
פרידמן משה ומשפחתו	קופלמן טובה
פרידמן שמרל	קופרשטוק יוסף
פרידמן נח	קופרשטוק רחל
פרידמן זלמן	קופרשטוק אברהם
פרידמן גוטל ומשפחתו	קופרשטוק רייזל
פרילסקין יצחק	קופרשטוק חייקה
פרלמוטר עזריאל ומשפחתו	קופרשטוק אפרים
פרסמן נחום ואשתו	קופרשטוק סימה
פרסמן חיים־יצחק ומשפחתו	קופרשטוק מינקה
פרסמן בתיה	קופרשטוק רשקה
פרסמן ברל	קופרשטוק משה
	קופרשטוק יוסף
ציקלון חנה ומשפחתה	קופרשטוק פרדה
ציקלון ברוך	קורק יוסף ומשפחתו
	קטן אליעזר
קוזניץ יהושע־זליג	קטן מינקה־חנה
קוזניץ ישראל־לייב	קטן איסר ומשפחתו
קוזניץ מיכלה	קטן רחל־לאה
קוזניץ בלומה	קטן פרומה
קוזניץ מינדל	קטן נחמה
קוזניץ שלום	קטן ראובן
קוזניץ רחל	קטן גבריאל
	קלורין חינה

קלורין שפרה
קלורין יחזקאל
קלורין דבושה
קלורין בתיה
קמינקוביץ לייב־אייזיק ומשפחתו
קסובסקי מרדכי ומשפחתו
קפילוביץ אשר ומשפחתו
קפילוביץ שפרה
קפילוביץ מנדל
קפילוביץ לייבל
קפילוביץ ראובן ומשפחתו
קפלן חיים־לייב ומשפחתו
קפלן חשקה
קפלן זלמן
קפלן פרומה
קפלן יעקב
קפלן פסיה
קפלן יואל ואשתו
קפלן שמואל ומשפחתו
קצוביץ משה
קצוביץ שיינה
קצוביץ זלמן
קצוביץ שפרינצה והילדים
קצוביץ יושע ומשפחתו
קצוביץ אלקה
קצוביץ פסיה
קצוביץ ראובן
קצוביץ לאה־ליפסה
קצוביץ בילה
קצוביץ מרדכי

קצוביץ יוסף
קצוביץ הירשל
קצוביץ ביילקה
קצוביץ נחמה
קצוביץ מרדכי
קצוביץ זלמן
קצוביץ פרומה
קצוביץ רייזל
קצוביץ ישראל
קצוביץ ישראל ומשפחתו
קצוביץ רייזל
קצוביץ מרדכי ומשפחתו
קצוביץ אהובה
קצוביץ רכה־בשע
קריינס מאיר ואשתו
קריינס שכנה
קרמר יעקב
קרמר זלמן ומשפחתו
קרמר שרה
קרמר חיים
קרמר זיסה
קרמר רחל
קרמר פייגה ומשפחתה
קרמר יצחק ומשפחתו
קרמר דוד ומשפחתו
קרמר יעקב ומשפחתו
קרמר פרץ ומשפחתו
קרמר משה ומשפחתו
קשלנסקי זאב
קשלנסקי ברײנה

רדושקוביץ יעקב
רדושקוביץ פלטע
רדושקוביץ הרצל
רדושקוביץ רוזה
רדושקוביץ אליעזר
רדושקוביץ צפורה
רדושקוביץ משה
רדושקוביץ הרצל
רדושקוביץ חיים־שמעון
רדושקוביץ יעקב
רדושקוביץ רחל
רדושקוביץ גיטל
רדושקוביץ ראובן
רדושקוביץ בתיה
רדושקוביץ רבקה
רדושקוביץ קופל
רדושקוביץ ישראל
רדושקוביץ השל
רדושקוביץ אליעזר
רובין ישראל־יצחק
רובין משע
רובין יהודה
רובין שמואל
רובין שרה
רובין יעקב
רובין נחמה
רובין רפאל והילדים
רובין ליפשה
רובין בת־שבע
רובין אתקה
רובין שלמה־נתה
רובין ינטל

רובין חיים
רובין חנה
רובין סוניה ומשפחתה
רובין מרדכי
רובין חיה
רובין אליהו
רובין גיטל
רובין ישראל
רובין גיטע
רובין יעקב־לייב ומשפחתו
רובין צביה
רובין פנחס ומשפחתו
רובין רפאל ומשפחתו
רובין אליהו ומשפחתו
אשתו מירה
חיה שרה
שמואל
גסיה לאה
יוסף
רובין שכנע ומשפח׳
רובין בתיה
רובין בן־ציון ומשפחתו
רובין בשיע
רובין בוניה
רובין בנימין
רובין מיכל
רובין גולדה
רובין מיכל
רובין אליהו ומשפחתו
רובין יוסף ומשפחתו
רובין חיים
רובין שמשון ומשפחתו

רובין יעקב ומשפחתו
רובין שכנע
רודרמן חיה־פיע ומשפחתה
רודרמן יהודה
רודרמן יצחק
רוזין שרה־ריבה
רוזין רחל
רוזין ביילע
רוזין בנימין
רוזין שלמה
רוטשטיין שמעון־אליהו
רוטשטיין יעקב
רוטשטיין חיים
ריער הרשל
ריער פייגה והילדים

ריער בנימין
ריער שרה
ריער לוסי

רפסון אביגדור ומשפחתו
רפסון חיה־איטה לאה
רפסון צבי־הירש
רפסון חיה־שרה
רפסון שרה־טייבל
רפסון מרים
רפסון אליעזר
רפסון משה־יצחק
רפסון דוד
רפסון מאשע
רפסון יהודה
רפסון ליבה
רפסון פשה־רבקה
רפסון שלמה

רפסון אלי־יוסף
רפסון חיה
רפסון מאשה
רפסון חנה
רפסון משה

שולמן יעקב
שולמן שרה
שולמן ביינעס
שולמן גוטמן
שולמן עצע והילדים
שולמן זליג
שולמן גשה
שולמן חיים
שולמן שרה
שולמן יעקב־מנדל ומשפחתו
שולמן יצחק־ראובן

שולקין יוסף
שולקין דבורה
שולקין דב
שולקין חייצע
שולקין מיכל ומשפחתו
שולקין אידל ומשפחתו

שוצקין יוסף יהודה

שורץ מוניה ומשפחתו
שורץ יעקב ומשפחתו
שורץ פרץ ומשפחתו
שורץ מעניע ומשפחתו

שטיינגרט משה־מוטע
שטיינגרט לייבע ומשפחתה

שיינוק יושקע ומשפחתו
שיינוק רוזה

שיינוק שמואל
שיינוק יעקב
שיינוק אידל
שוסטר חנן
שוסטר מרים
שוסטר הירשל
שוסטר לייבע
שוסטר אברהם־יצחק
שכנוביץ שלמה־חיים ומשפחתו
שניידר יצחק
שניידר ליבקע
שניידר שיינה
שניידר שיינה
שניידר אלקה
שפייער אורציק
שפייער רבקה והילדים
שפירא שלמה
שפירא חיה־רישה
שפירא ירחמיאל
שפירא יצחק ומשפחתו
שפרבר פשע־רחל ומשפחתה
שפרבר פיע
שפרבר זלדה
שפרבר דוד
שפרבר שמואל ומשפחתו
שפרבר ארקע ומשפחתה

שפריירגן יצחק ומשפחתו
שפריירגן ישראל
שפריירגן מושע
שפריירגן אברהם־חיים ואשתו
שרייבמן נח ומשפחתו
שרייבמן חיה־שרה
שרייבמן חיה־דבורה
שרייבמן גדליהו
שרייבמן דוד
שרייבמן שלמה
שרייבמן צבי
שרייבמן מרים
שרייבמן לאה
שרייבמן פרלה
שרייבמן אליעזר
שרייבמן חיה־דבורה
שרייבמן יצחק
שרייבמן שרה ומשפחתה
שרייבמן יוסף
שרייבמן שאול ומשפחתו
שרייבמן יוכקה
שרייבמן ישראל ומשפחתו
שרייבמן חיים
שרייבמן יחיאל

די קדושים פון סאסינקע

20 קילאמעטער פון דאלהינאוו, נעבן דער טייך חיליע, ליגט דאס שטעטעלע סאסינקע, ווו עס האט עקזיסטירט א קליינינקע יידישע קהילה. די ארטיקע יידן האבן געלעבט פון מסחר.

כמעט אלע ווייטער אויסגערעכנטע קדושים זיינען אומגעקומען אין סאסינקע א וואך פאר פורים אין א מיטוואך פון יאר 1942. זיי ליגן אין וואלד צווישן די בוימער אנטקעגן דעם גאי וואס הייסט יושקע הינטערן שטעטל, נעבן דעם וועג וואס פירט קיין חילייקע.

עטלעכע פון זיי זיינען אומגעקומען אין דער צווייטער שחיטה אין דאלהינאוו, נעמלעך:

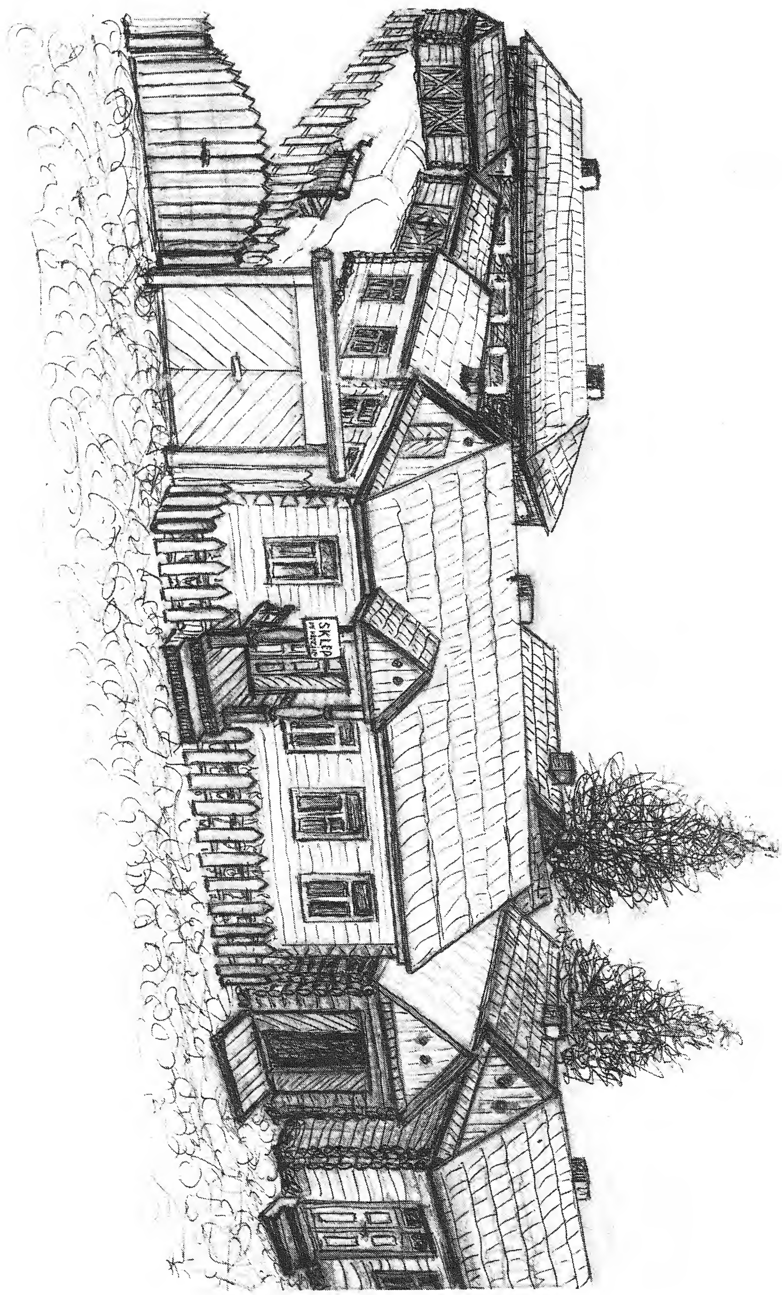
משה יעסין	גוטמן רבונסקי
געשיא יעסין (אלפרוביץ)	שיינע רבונסקי
גרשון יעסין	

איך בין די אינציק איבערגעליבענע ביים לעבן און איך בין געווען א לעבעדיקער עדות פון די געשעעניטן.

זלדה (פון דער היים יעסין) רדושקוביץ

רשימת הקדושים

משפ׳ אלפרוביץ	סוסנסקי מנדל	משפ׳ קפילוביץ רחל
משפ׳ יעסין משה	סוסנסקי שרה	משפ׳ רבונסקי אפרים
יעסין לאה	משפ׳ סוסנסקי משה	רבונסקי שיינה
יעסין גשה	סוסנסקי שרה	רבונסקי גוטמן
יעסין רחל	סוסנסקי חיה והילדים (4)	רבונסקי חיים
יעסין גרשון	משפ׳ סוסנסקי הנדל	רבונסקי שמעון
יעסין זלמן	משפ׳ סוסנסקי שמואל	משפ׳ רבונסקי יצחק
משפ׳ סוסנסקי יצחק	סוסנסקי ינטל	רבונסקי משא
סוסנסקי רחל	סוסנסקי 2 ילדים	רבונסקי מניה
		רבונסקי שרה

SKLEP